

הַ פֶּשַׁל הַ

מכתב-עתי חדש
למדע, לספרות ולעניני החיים.

(נוסד ע"י ק. ז. וויסנצקי.)

העורך:
אשר גינצברג.

המל:
חברת "אחיאסף".

כרך ה.

(חובת כ"ה — ל.)

שבת-סיון תרנ"ט.

ברלין.

ברסל צבי הירש בר יצחק איפצקאווסקי.

Made in Poland

Digitized by Google

Plat. 89, 50 (5)
✓ B

HASCHILOAH

Litterarisch-wissenschaftliche
Monatsschrift

(Gegründet von K. W. Wissotzky).

Herausgeber:
Verlag „Achiassaf“.

Redacteur:
U. Ginzberg.

Band V.

Januar — Juni 1899.

*Presented by
Daniel Terenz
Silver*

Berlin.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.

תוכן הענינים

(בסדר אלף-ביתי).

עמ'	עמ'
1 לשאלת חיים. אחר-העם. ת.	441 אהבת ציון. דוד ה. ניימרק.
385 ג. — — — — —	256 אמת ליעקב. דוד כהנא. א.
127 רב צעיר. ד.	327 ב. — — — — —
430 ת. — — — — —	524 ג. — — — — —
238 לחקן הנקד והקריאת. פ. מארדעל.	247 אריה בעל נקד ספור. ב-ק.
79 מחשבות ומעשים. רבי-קרב. XIV.	883 (המשך)
288 XV. — — — — —	506 (סוף)
472 XVI. — — — — —	449 בין המדעים. שיר. ש. משרניחובסקי.
564 XVII. — — — — —	289 קטוב ותרע. הלל ציוסלין.
188 מכתב אל הקדמ. י. א. לובצקי.	395 (המשך)
302 מליצת ישמעאל בספרות ישראל.	498 — — — — —
517 דוד ילין. א.	544 היתדות כח חיא. שיר. ריב סוללער.
160 ב. — — — — —	265 היתדות והיתדות באמריקה. מ. ז. ריויון. ג.
858 מן המערב. ד"ר ש. ב. א.	366 (ג-סוף)
546 ג. — — — — —	78 היתדות והיתדות ברוסא. ש. לוי. א.
530 מעשה שחית. מ. קליין.	169 ב. — — — — —
351 נשמה יתרה. שיר. מ. ג. וואלק.	458 ג. — — — — —
61 ספרים חדשים. ב"ק.	559 ד. — — — — —
360 — — — — —	227 הלאומיות העברית. ג. בובליק.
452 — — — — —	198 הלאומיות והקבלה. דוד ש. ברנפלד.
364 א. ז. ראבינאוויטש.	97 הציונות והעם. דוד ה. ניימרק.
64 שמואל בן נתן.	175 I. — — — — —
553 — — — — —	275 II. — — — — —
69 על דבר בתי הספר ביפו. ר. יפה.	878 III. — — — — —
137 על דבר ס. אחיקרי. מאיר איש שלום.	464 IV. — — — — —
ענינים שונים:	262 התאגות. שיר. י. ל. ברוכוביץ.
478 חצעה. סבש"ן.	60 התקן. שיר. ת. ג. ביאליק.
92 לחלדות. החסידות. ש. חריף.	419 זכרון לחכם. דוד ש. ברנפלד.
575 לחלדות חרמא. פ. ת. וועטשטיין.	481 — — — — —
888 מכתב אל הערך. חברי ועד בה"ס	89 חקירות חלמדות. מ. ל. ליליענבלום.
480 ביוס.	182 לקט קטן. אחר-העם. לת.
91 א. זינגער.	158 יפו. שיר. ש. ל. גרדון.
91 מלחם למאמר. עסקי שפה. א. שולמאן.	141 לזן? ספור. מ. ז. פייערבערג.
381 מרדכי זאב פייערבערג. י. וואהל	217 — — — — —
381 ת. צסקיס.	811 — — — — —
	406 (סוף)

עמ'	עמ'
רבי יעקב פולק ולמוד החלוקים.	על דבר הדגש החזק. דוד ילין. . . 572
פ. ה. וועטשטיין. 586	שאלה אחת קטנה. א. ס. 569
רשימות מספר זכרונותי ר. בריינין. . 45	חקן שגיאה. אחר-העם. 480
— (המשך). 149	השובה. טבש"ן. 87
— (סוף). 841	השובה לשאלת המדה בשיר. ת. ל. חזן. 476
עזרי עס. פ. מינקאווסקי. 10	פועל ישראל. ספור. ת. ד. חורוויץ. . 21
— (המשך). 105	— (סוף). 115
— (סוף). 205	פירוש המלות. מ. קליינסאנן. 821
פועים ומתעים. דוד כהנא. 55	
תורת האדם. ד"ר ש. ברנסלר. 82	

לשאלות היום.

ה"ז

התעצה הלאומית החדשה, בהשיבה לעמנו המון רב מבניו אשר התכחשו לו עד כה, הביאה עם זה מבוכה ובלבול הרעות בנוגע למהות הלאומיות העברית והחובות שהיא מטילה על המחזיקים בה.

לפנים היה כל איש ישראל חושב לדבר פשוט ומוכן מאליו, כי יהודי אמת — התואר „לאומי“ עוד לא נודע אז בקרבנו — אינו אלא זה שמאמין בלב שלם בעיקרי הדת היהודית וזהיר (או לפחות משתדל להיות זהיר) בכל מצותיה, בקלות כבחמורות. הן אמנם גם ה„אסיקורסים“ וגם ה„עבריינים“ לא חדלו מפני זה להחשב כבנים לעמם: „ישראל אעים שהמא ישראל הוא“; אבל הכל הרגישו, ועל הרוב גם „החומא“ עצמו, כי ישראל שנמתו הוא חיון מקרי שלא מן המדה; „ישראל הוא“, אך לא ישראל סתם, „ישראל כהלכה“, כי אם — „ישראל שהמא“. גם בדור שלפנינו, דור „ההשכלה“, אעים שנתרבו בו ישראלים כאלה לאלפים ולרבבות, לא עזבה ההרגשה הזאת לא את כלל העם ולא את אישיו אלה אשר פרצו נדרו. גם הם, „המשכילים“ עצמם, הרגישו בלבם תמיד, כי בהתרחקם מן הדת התרחקו גם מן העם, נעשו „אחרים“ לו ואינם יכולים לשוב ולהתאחד עמו אלא אם כן יתקרב הוא אליהם, אלא אם כן יהיה גם הוא „לאחרי“. ועל כן התאמצו בכל כחם, בקנאה יתרה, להרוס את חומת הדת המבדילה בינם ובין העם, בשביל להשתחרר מן הרגש המכאיב המלווה תמיד את חייו של המורש עצמו מן הצבור. עתה נשתנה הדבר. אלפי אנשים מישראל, מהם אשר מילדותם נתחנכו מתוך לבול היהדות ולא נשאו עולה מעודם, ומהם אשר בגדלם מרדו בה וסרקו עולה מעליהם — שבו עתה לעמם וכיד רמה הרימו דגל הלאומיות היהודית, מבלי שוב עם זה גם אל הדת היהודית, להחזיק בדעותיה ולקיים מצותיה. והיהודים החדשים האלה אינם מרגישים עצמם כלל כנבדלים מן העם בשביל הברל ההשקפה הדתית; אינם מרגישים על כן גם את הצורך למשוך את העם אחריהם בכל הנוגע לאמונה ודת. הם רואים בלאומיות היהודית רק רגש הגוע בלבד, שאינו מטיל על בעליו שום חובה אחרת וזולתי האהבה לעמם והעבודה להרמת קרנו כבבוד, מבלי להגביל במאומה חירותו של האדם בהשקפותיו וחייו הפרטיים.

החיון החדש הזה הוליד איפוא בהכרח גם שאלה חדשה: יהודים כאלה מה משפטם? היוכל אדם באמת להיות יהודי כשר בלאומיותו עם היותו „אחרי“ בכל שאר עצמותו?

י' עי' „השלח“ כרך ג' ד"י.
השלח V.

נושאי דגל התורה והמחזיקי הדת משיבים על השאלה הזאת, כמובן, בשלילה מחלטת. הם עדיין מחזיקים בהשקפתם הישנה במלואה ואומרים: שאין לאומיות לישראל מתוך לבבול הדת, ומי שאומר: "עברי אנכי", עליו גם להוסיף: "ואת ה' אני ירא", לקבל עליו עול תורה ומצות ככל המון בית ישראל; בלי תנאי זה גם "הלאומי" עתה, כמו המשכילי לפניו, אינו בעיניהם אלא "ישראל שחמא", כלומר אבר תולה בגוף האומה. שאין צריך אמנם לחתכו ולהרחיקו מן הגוף, אבל צריך להשתדל ברסואתו. . . .

ואולם הלאומיים עצמם נחלקו בדבר הזה לשתי מפלגות שונות.

בני המפלגה האחת — זו שכבר קנתה לה בספרותנו את השם "מערבית" — משיבים על השאלה בחיוב מחלט. לקבל עליהם עול תורה אינם יכולים, מפני שאין אדם שליט ברוחו לבד, אלא גם האמונה, ולקבל עליהם עול מצות אינם רוצים, מפני שהמשתתף במעשים דתיים בלי אמונה בלב הרי זה מן הצבועים. אבל לפי השקפתם אין גם שום צורך ללאומיותם בדברים כאלה. הם יוצאים ידי חובתם באהבתם לעמם ובהשתתפותם בעבודה הלאומית, כלומר באספות ואגודות, בתשלומי שקלים וקניית "אקציות"; והמהדרים שבהם מסכימים גם לזאת, כי שפת עבר ודברי ימי ישראל הם דברים טובים, שראוי ונאה — אך לא חובה מחלטת! — ללאומיים לדעתם; אבל בעצמם חיהם, בהשקפותיהם, בהרגשותיהם, בנמיות לבם ובכל הליכותיהם אינם רואים חובה לעצמם להשתנות אפילו במשהו, והנם נשארים מה שהיו לפני הספחם אל דגל הלאומיות היתודית: בני אותה הקולטורה הנכרית אשר נתחנכו על ברכיה בילדותם או שנתו בצמא את מימיה בשחרותם.

המפלגה הלאומית הזאת, בכל התנגדותה הקיצונית לדעת המפלגה "הדתית", משתתפת היא אישית עמה בהשקפה יסודית אחת, שתיקן חשיבות את הדת לקנין הרוחני היחיד שבו נתכונן כל הרוח הלאומי של עמנו ושחזק ממנו אין עוד יסוד לאומי לישראל בהנהגה וזולתי שתוף הגזע; אלא שכל אחת מציאה מן העיקר הזה תולדה אחרת. זאת אומרת: אם כן, כל שאינו מאמין בדת ישראל ואינו חי בה אינו יכול להחשב בין נושאי דגל הלאומיות, שהוא רחוק מרוחה; וזאת אומרת, להפך: אם כן, אין הלאומיות היתודית יכולה לדרוש מנושאי דגלה שיהיו חיהם מתאימים לרוחה, אחר כי כל עצם הרוח הזאת אינו אלא דבר התלוי באמונה ודת, ובזמננו אין אונס בעניני אמונה ודת ולא יבנה עם על יסוד כזה, ועל כן אין עלינו שום חובה לאומית בחיינו בהנהגה וזולתי להשתדל בהשגת החירות הלאומית.

ובזה מתנגדת להן בצדק המפלגה הלאומית השניה — מפלגת "המודחיים". גם היא אמנם, כרעותה, אינה מסכימה להעמיד את הלאומיות על האמונה הדתית, שלא יהיה קיומה תלוי בדברים שאין אדם יודע היום אם יודה בהם למחר; אבל יחד עם זה יודעים הם הלאומיים האלה, שתוכן הלאומיות העברית כולל הרבה יותר מדיפלומטיא ואספות בלבד, ויודעים הם זאת לא על פי היקשים וראיות מן התנ"ך, כי אם — ראיה שאין עליה תשובה — מתוך עצם מציאותם בעצמם. בהיותם על הרוג מלאים רוח היהדות מנקוריהם, הם מרגישים בנפשם, כי הרוח הזה עודנו חי וקים בלבם ורשומו ניכר בחייהם, אע"פ שהשקפותיהם הדתיות כבר נשתנו הרבה, ומזה הם מציאים תולדה מוכרתה, כי אמנם יש רוח לאומי לישראל שאינו מוגבל באמונות דתיות בלבד, וממילא יש גם חובות לאומיות רוחניות, החלות על הכל, מאמינים ובלתי מאמינים יחדיו.

אבל גם המפלגה הזאת, כשהיא עוברת מן ההלכה אל המעשה, תבוא במבוכה ולא תדע להציד ברור, מה הן החובות הלאומיות שאינן תלויות באמונה דתית, הלשון, הספרות וההיסטוריא — אלה הם המקצועות שבהם תבקש, וגם תמצא, את הרוח הלאומי, ובהם איפוא מוכרחת היא לצמצם גם את החובות הלאומיות: לעזור להרחבתן והתמששותן של הלשון והספרות וההיסטוריא, לחנך את הגדולים עם הקטנים על ידי הלשון והספרות וההיסטוריא — זו היא העבודה הלאומית הרוחנית המוטלת חובה על כל הלאומיים, ואין ספק אמנם שהדבר כן הוא, שהעבודה הזאת היא החובה הגדולה של הלאומיים כלפי חוץ, ביחסם אל העם וקניניו הכלליים. אבל האין עוד על הלאומי גם חובות אחרות כלפי פנים, ביחסו אל עצמו ואל חייו הפרטיים? העבודה הספרותית, המדעית או התענית, נחלת יחידים היא, העוסקים בה בפועל, בעוד שהרוב הגדול אינו יכול להשתתף בה אלא בתור, גמפלי: להתלהב שעה קלה כשהוא שומע ררשה נאה או קורא מאמר נאה. כל יתר שעותיו של הלאומי הפשוט עוברות בשוק החיים בדרך שהורגל בה לפניו, בלי שום קשר ניכר עם לאומיותו. והרי גם הוא, הלאומי הפשוט הזה, מרגיש צורך לחבר את לאומיותו עם החיים המעשיים, לרעת בעצמו שיש לו בחייו חובות מיוחדות אשר עליו למלאותן באמונה. האיש אשר לב לו להתמכר לאיזה אידיאל רוחני, הוא דורש מן האידיאל שלו, שיהיה מוכשר לחזור אל עסקי לבו ולהתקשר שם עם כל רגשותיו ונפשותיו, באופן שירגיש האדם את מציאותו בכל עת, בקביעות ולא באקראי, וימצא בו מדרה דרך בכל עניני החיים. הלא זאת היתה שניאת היהדות, המתוקנת, כי האמינה שתהא ביכלתה לקשר אליה את הלבבות לאורך ימים על ידי שעה אחת של קורת רוח בזמירות ודרשות משבת לשבת, והנה הורה הגמיון, כי יהדות כזו, שאינה ממלאה את הלב בתמידות, כי אם נגלית מעת לעת ותחורת ונעלמת — אינה יכולה להיות לכח פועל בחיים, וסופה לירד למדרגת צירימוניא ריקה שכל רוח אין בקרבה. אם באה איפוא הלאומיות — כמו שתושבים בני המפלגה הזאת — לחזור ולתקן מה שקלקלה היהדות המתוקנת, צריכה היא להקיף גם חי האיש הפרטי שלא זכה להיות סופר או מחנך או עסקן, צריכה להיות לו לקן המדה בכל אשר הוא עושה, עד שידע וירגיש תמיד, כי הלאומיות אינה שעשועים לשעות הפנאי, כי אם תורת־חיים, אשר חובה עליו לכתבה על לבו ולחיות בה בפועל. ואת הדבר הזה לא ידעה לעשות עד כה גם הלאומיות המזרחית; אף היא הסתפקה רק בשעותי לאומיות של אספות ודרשות מוזמן לזמן, והחיים האישיים, חי יום יום, נשארו ריקנים כשהיו, בלי קשר פנימי ואמתי עם האידיאל של הדרשות, ועל כן לא יפלא, כי למרות כל ההתלהבות והדבקות השולמות עתה במחנה הלאומיים האלה, כבר נראו כה וכה סימני ליאות וריקות־הלב, ואין צורך לרוח הקודש בשביל לראות מראש, כי אם ישאר הדבר כן עוד זמן רב, לא תוכל הלאומיות להחזיק מעמדה אשר רכשה לה בעת האחרונה בקרב העם, ושבה והיתה לדגל כתה קטנה של מורים וסופרים ועסקנים בלבד, כמו שהיתה בראשיתה.

ואולם המבוכה הזאת, כמדומה לי, אינה מתעיבת כלל ממבע הענין כשהוא לעצמו, ולא באה אלא מתוך שנכשלו כל המפלגות האלה יחד בערוב מרגשים ולא הבדילו כראוי בין שני דברים, המשמשים אמנם בחיים בערוביאי, אבל במקורם ותכונתם שונים הם זה מזה: — בין הדת והמוסר.

היהם שבין הרת והמוסר בחיי העמים הוא אחד מן החיוניות ההיסטוריות ביותר סבוכים, אשר נתן מקום בכל הדורות להשקפות מתנגדות זו לזו מן הקצה אל הקצה. המון בני האדם, בראותם את הדת משננת לבעליה גם את המצות המוסריות וברנישם בנפשם את מוראה המונע אותם לפעמים מלפרוע מוסר, — תורגלו לחשוב, כי מתחלת ברייתו אין המוסר אלא חלק מן הדת, אשר רק עמה ועל ידה בא לעולם ועליה הוא עומד ולא יצויר בלתי. אבל מימי קדם ועד עתה נמצאו, לעמם זה, חכמים וסופרים אשר היטיבו לראות, כי לא תמיד נמצא הסכמה מוחלטת בין הדת והמוסר, כי יש אשר המוסר מונה לו לעבר אחר ומתרחק מן הדת, מבלי להמתין לה עד שתלך לפניו להאיר לו את הדרך. והדבר הזה הביא לידי הכרה, כי שני אלה — הדת והמוסר — שני עצי-חיים נפרדים הם, אשר לכל אחד שורש מיוחד במבע רוח האדם, ורק אחר שצמחו ונרלו, איש איש לבדו, נסתבכו יחד ונכנסו זה בנבול זה, לתועלתה של ההתפתחות המוסרית. מצד אחר, ולרעתה, מצד אחר, הדת, בהכניעה לב האדם לפני נמצאים עליונים נשגבים ממנו, אי אפשר שלא תצייר לה את הנמצאים האלה מקוששים בכל המעלות הנחשבות בעיני האדם כתכלית השלמות, כאידיאל שאין למעלה הימנו; אי אפשר על כן שלא תראה בהם גם את התכונות המוסריות היותר שלמות, באופן מתאים להאידיאל של השלמות המוסרית שיצר לו הרגש המוסרי בדרך התפתחותו לעצמו. וההתגשמות הזאת של האידיאל המוסרי בנמצאים עליונים חיים לעד, השלימים בנורל האדם ומשפיעים עליו טוב או רע לפי תפוצם, הביאה בהכרח תועלת הרבה להתפתחות הרצון המוסרי בלב האדם, אם מאהבה, בחסצו להדמות לקונו כפי יכלתו, ואם מיראה, בראותו בזה אמצעי לפיים את אלהיו ולהסיר מעליו תרון אסו. אבל אותה ההתגשמות עצמה היתה, מצד אחר, למכשול על דרך התפתחות התוכן המוסרי. כי גם המוסר, ככל שאר קניני הקלמורא, לא נתן לאדם מתוקן ומשוכלל כל צרכו, כי אם הלך ונתפתח לאט לאט, מדרור לדרור. ובראשית התפתחותו, באותם הימים הקדומים שדורת פונעת בו ראשונה, עודנו במצב שפל מאד: הרגש המוסרי אינו מתקומם עוד או נגר רוב המעשים הנחשבים בזמן מאוחר לעברות מוסריות חמורות, ואין צריך לאמור שאינו מקפיד עוד על מהות המדות ודברים שבלב. והתוכן המוסרי הזה, שהעיקר עודנו חסר בו, הוא הוא איפוא, האידיאלי, המתגשם בצורת-האלהות היותר קדומה, שאליה נשא האדם הקדמון את עיניו באהבה וביראה. ולפיכך, כשהרגש המוסרי מגיע ברבות הימים למדרגה יותר גבוהה, והרבה דברים שלא היה האדם לפניו רואה בהם כל רע, או שהיה חושבם גם למעלה יתרה, נראים לו עתה בזוים ומתועבים, — אי אפשר שלא תעמוד הדת לשמן לו. בהיותה שומרת בקדושה וטהרה את האלהות כתכונותיה המוסריות שיחסו לה דורות הראשונים, ונמצאו העליונים למטה מן האדם ומעשיהם נותנים, מתחן פה לרשעים. ככה אנו מוצאים סופרי היונים והרומאים (אסלמן, לוקרציוס ועוד) מתאוננים תמיד על הדת בימיהם, שמעמידה לפני האדם אידיאל אלהי הנופל הרבה ממנו במצב התפתחותו המוסרית, ועל ידי זה היא מסייעה ידי עוברי עברה, האומרים לנפשם: אם אלהים יעשה זאת, אני, בשר דם, לא אעשנו? (פרנציוס). ולא זו בלבד, שבמעשיהם עצמם מסירים הם האלהים האלה את פחד העברה מלב האדם, אלא שהם מצוים עליו לפעמים לאמור לרע טוב ולחשוב למצוה רחוקה מעשה שהמוסר כבר הגיע להכיר רעתו. כה הרכתה הדת ליעץ רע לבני אדם! — קורא לוקרציוס בעצם, את ספרו נורל איסיניא, שהקריבו היונים עולה לאליליהם.

ואולם הנסיון ההיסטורי יורנו, כי סוף סוף יד המוסר על העליונה. הרגש הדתי כשהוא לעצמו דורש בהחלט, שתהא האלהות בכל דרכיה נבונה ונעלה על כל הבריות. ואינו סביל איפוא מצב כזה, הנותן יכולת לאדם להרהר אחר מדותיהם ומעשיהם של האלהים האדירים. ועל כן, בכל היות מתכונת הרגש הדתי לשמור מסורת קדומים ולכלתי שנות מאומה מן המטבע שמכעו ראשונים בצורת האידיאל הדתי, מוכרח הוא להכנע לבסוף מפני ררישת הרגש המוסרי, וצורת האלהות משתנית בהסכם להמשגים המוסריים החדשים. המסורת הקדמונית נעזבת או לנמרי או נדרשת על פי הרצון והסוד, בשביל לפהרה מכתמיה המוסריים, והאלוה הקדמוני מסנה מקומו למוכ מסנו או עוזב תכונותיו מימי קדם וחוזר ונעשה לאידיאל מוסרי טהור ונשגב, העומד לפני האדם בהדרג נאנו ומצהה עליו לבחור בטוב. וכה נעשית הדת עוד הפעם אפיטרופוסית לתורת-המוסר, ועוד הפעם חיות שתיהן יחדו בשלום ורעות. עד שתשוב ההתפתחות המוסרית להוליד שנית משגים חדשים ונמיות חדשות — וחזר החיזון מראש ועד סוף.

היום האמתי שבין הדת והמוסר הוא איפוא בהפך מן האמונה הרגילה: הדת נותנת תוקף ועוז להרצון המוסרי, אבל התוכן המוסרי בא לעולם ע"י סבות אחרות והולך ומתפתח לעצמו. הדת נותנת חיים להאידיאל המוסרי המסשט, בהעמידה אותו לפני מצוי עליון, נשוא האידיאל הזה במהרתו, הדורש מן האדם לדבקה בו וללכת בדרכיו: "מה הוא רחום אף אתה רחום וכו'"; אבל הרגש המוסרי הוא המגביל את התכונות האלהיות והולך ומצרפן מתקופה לתקופה בהסכם למצב התפתחותי בכל תקופה. היו ימים, למשל, אשר הקשה ה' את לב פרעה בשביל להביא עליו מכות; לפי שהרגש המוסרי של העם לא הגיע עדיין להבחנה הרקה הזאת, שאין החוטא ראוי לעונש אלא אם כן עשה מה שעשה בבחירתו החשאית. ואולם בזמן מאוחר, כשהגיע כבר המוסר לידי הכרה, שאין חטא בלי בחירה, נשמעה התלונה: "מכאן פתחן מה לרשעים לאמור, לא היתה מסנו לעשות תשובה" (שמות רבה), והדת הוצרכה לבקש אמתלאות שונות בשביל להצטרק לפני המוסר על הדבר הזה. דוגמאות כאלו אפשר למצוא הרבה, אבל אין בזה צורך לעניננו.

והנה ידוע לכביאים בתולדות המוסר, כי ההתפתחות המוסרית תלויה בהרבה סבות שונות, ולא חמיר דרך אחת לה. הרוצה לעמוד על פרטי הדבר ימצאם בספרים המוקדשים למקצוע זה⁽¹⁾, ומה די לנו לדעת רק זאת, כי למרות היות כללי המוסר היסודיים מקובלים ומסוכמים לכל עמי הקולטורא, יש בכל זאת לכל עם ועם מוסר מיוחד, בהסכם לתכונת רוחו הלאומי ומהלך חייו ההיסטוריים. יש מצוה או עברה מוסרית שחמורה היא בעיני אומה זו ומוקדקים בה יותר מאחרות, ובעיני חברתה קלה היא ואין משגיחים בה הרבה. ולא אך במדרגת חשיבותם של הענינים המוסריים השונים, כי אם בעצם החלוקה של המוכ ורוע אנו מצאים הרבה הבדלים בין עם לעם: מה שזה חושב לטוב נחשב בעיני זה לרע, מה שזה חושב לחובה מוסרית ונותן נפשו עליה יחשוב זה לדבר שאינו מעלה ואינו מוריד. ובין הקצוות האלה כמה מקום יש להבדלים רקים ודקים מן הדקים שאין העין הנסה מרגשת בהם! תכונות וצרכיו של כל עם, מצבו הגשמי והרוחני, המאורעות שעברו עליו בזמנים שונים — כל אלה נותנים צורה מיוחדת ליחוסו אל חזיונות החיים, ומסילא גם להשקפותיו המוסריות ואופן הנשמתן במעשה.

⁽¹⁾ ע"י לרנאמ: Lecky, Hist. of Europ. Morals I (London 1888) pp. 130—180

המוסר בכל היקפו — כלומר דרכי ההבחנה בין טוב לרע בכל ענפי חיי האיש הפרטי וחיי החברה — הוא איפוא, אולי יותר מכל שאר מקצועות הקולטורא, קנין לאומי, האוצר בקרבו רשמי חיי העם ומצבו בכל הזמנים, אספקלריא בהירה המראה לנו מיבו של הרוח הלאומי ואופן התייחסותו אל העולם אשר מתחזה לו. ואם כך הדבר גם בכל שאר האומות הנאורות, שאינן רחוקות הרבה זו מזו בתכונותיהן ומצבן וקורותיהן, קל וחומר עם ישראל, שמראשית היותו הוא, עם לבדר ישכון, מובדל מכל העמים בדרך התפתחותו ומהלך חייו הנפלאים מימי קדם ועד עתה, — בודאי אי אפשר שלא יהיה לו מוסר לאומי מיוחד, המיוסר בתכונות רוח, בחייו ההיסטוריים לשעבר ובמצבו וצרכיו בהווה.

ואם הדבר כן, הנה השאלה על דבר התובות הלאומיות מקבלת צורה חדשה. על יתום השלילי אל הדת הלאומית יכולים הלאומיים לסמור עצמם מן הדין במענה צודקת, שאין האמונה תלויה ברצון ואין עושים אותה במים לחי-רעם. אבל משבאנו לידי הכרה, כי בלבוש הדת מסתתר גם הענף היותר נכבד של החיים הלאומיים — המוסר הלאומי, הנובע מרוח העם וחייו ההיסטוריים, — האין לנו הצדקה לדרוש מכל אלה שהלאומיות היא להם יותר מספרא נאה בלבד, כי ישימו לבם לדעת את אשר המוסר הלאומי דורש מהם ויחשבו להם לחובה לעשותו לקו המדה בכל הליכות חייהם?

הנה, למשל, אין מחלוקת בדבר, שידיעת הלשון הלאומית והשמשות בה הוא אחד מן האמצעים היותר נאותים לחזק הרוח הלאומי בלב העם, אע"פ שקשה מאד להראות באופן ברור, איה הם סימני הרוח הלאומי המיוחד המתגלים בלשון עם ועם, וכמה תוקרים גם לבקש את הסימנים האלה בלשונות שונות ולא עלתה בידם אלא למצוא ברוחק איזה יחס כללי ובלתי מוגבל בין הלשון ובין רוח העם הדובר בה. אין ספק איפוא, כי בהראותנו על הלשון כעל אמצעי להתקרב אל הרוח הלאומי, אנו סומכים על ההיקש הזה: הלשון נוצרה ונתפתחה על ידי רוח העם, ומאחר שכל יוצר משפיע מעצמותו על יצירו, או, כמו שהחסידות אומרת: כח הפועל בנפעל — הנה בהכרח שיש בכל לשון מסגולות הרוח הלאומי שעל ידו נוצרה; ועל כן, אע"פ שאין בידינו להראות, איזו הן המסגולות האלה בלשון, ברור לנו בכל זאת, שהשמשות בלשון הלאומית מקרבת את הלבבות אל הרוח הלאומי, ואם הלשון כן, המוסר על אחת כמה וכמה. סוף סוף אין הלשון אלא בבואה של החיים והלך-הרוח, בעוד אשר המוסר הוא היחס הישיר בין הרוח הפנימי ובין החיים החיצוניים, ואם הורגל אדם בכך, להתייחס אל כל עניני החיים בהסכם עם המוסר הלאומי, אף אם עושה כן מתחלה רק באופן מלאכותי, כמצות אנשים מלומדה, מופו להרגיש בלבבו את המעין החי, שסמנו נובע המוסר הלאומי, ואז יהיה לו המוסר הזה כדבר טבעי, היוצא מאליו מתוך פנימיות נפשו.

הגני חושב, כי משל אחד מהרבה יועיל לברר את הדבר יותר ממשה ומתן ממש. בודאי נמצאו כבר רבים, ביהוד בין הציוניים, אשר שמו לבם אל החיון הזה: שני המסורים הנחשבים בעיני הכל למנהיגי המפלגה הציונית, הרצל ונורדו, פרסמו בימים האחרונים כל אחד דרמא יהודית: הרצל יצא ראשונה, זה כשנה, במחברתו „הנמו החדש“, ואחריו הוציא נורדו בימים האלה דרמא חדשה בשם „דיר כהן“. מתוכן הדרמות האלה נראה ברור, כי היתה נמנת בעליהן לברר בהן את יסוד הלאומיות העברית לפי השקפתם, בהציגם לפנינו שני אנשים מישראל אשר נתחנכו ברוח האשכנזים, ובראותם כי כל עמלם לא יעמוד להם להחשב כאשכנזים נמורים בעיני אורחי הארץ,

שבו אל עם ישראל. והנה, העבירים האלה גם שניהם — דיר שמואל של הרצל ודיר כהן של נורדו — יוצאים לבסוף למלחמת-שנים ונהרנים, בשביל להציל את כבודם המדולל, כלומר בשביל שלא לתת פתחן פה להכריהם האשכנזים לאמור, כי יהודים מני-לב הם השומעים חרפתם ואינם משיבים עליה בדרך וכרם! נבורו של הרצל הוא אמנם איש שמחשבותיו אינן ברורות כראוי, ואין אנו יודעים — וגם הוא עצמו, כנראה, אינו יודע — מה הוא ומה חפצו ואנה הוא רצה לצאת בקרא לפני מותו: הלאה מתוך הגמול! — אבל דיר כהן של נורדו הוא איש חכם המביט סביביו בעינים פקוחות ונותן לעצמו דין וחשבון ברור על כל השקפותיו ומעשיו. הוא אינו ירא להניד בשפה ברורה ובקול רם, כי עמו הוא לא העם האשכנזי, כי אם עם ישראל, וכאשר ישאלוהו, איך יכון עם בלי ארץ וכלי שפה, ישיב סיר, מבלי הרבות מחשבות תחלה (אות היא, כי התשובה הזאת לא באה בלבו אך עתה, כי אם ערוכה ושמורה היא אתו מכבר, כתוצאת מחשבות עם נפשו): נשתדל לרכוש לנו ארץ, ועלינו לשוב ולזכור את שפתנו אשר שכתנוה. דיר כהן הוא איפוא לא רק יהודי לאומי, כי אם גם ציוני מדיני כהלכה, אף כי שם ציון לא ישמע על סיו. והציוני הזה קורא למלחמה את אחד מסקידיו הצבא האשכנזים, יונקרי חסר לב, ויוצא ליהרג בשביל שאמר לו זה: הגני חושב אותך למגילב ובו אבו לך!

אינני צריך לבאר, כמה מתנגד המעשה הזה ליסודי המוסר הלאומי שלנו, כלומר, לא רק למצות הדת, כי אם לעצם הרגש המוסרי החי בלבנו. עמי אירופא בכללם — מלבד איוו חכמים וסופרים יחידים — לא יוכלו עד היום להשתחרר מן המושג הנם הזה, שהחרפה אשר יחפצו אחרים על לא דבר מטילה חובה עלינו למחותה ברם, אבל היהודי האמתי, שהמוסר הלאומי הוא המניע את מיתרי לבבו, יודע ומרגיש בנפשו, כי קולמוסא בת אלפי שנה מרוממת אותו נבונה נבונה על מעשה-פרא כזה, שארית הבערות והאכזריות של ראשית ימי הקדם, ורגש הכבוד שלו במקומו מונה ולא יפנם אף במשורו על ידי חרפת חנם של איוו בער. הוא יענה עליה במבט אחר של בו וליך לו לדרכו. ומדוע איפוא לא יחשוב וירגיש כן גם היהודי הלאומי והציוני, דיר כהן?

שםא תאמרו: הוא נמשך בשעת מעשה אחר מנהגי נעוריו, במרם היה ליהודי לאומי, ומשכא לכלל כעם בא לכלל מעות ושכח את חובתו הלאומית, באופן שאינו באותה שעה אלא עובר עברה שנכנסה בו רוח שמוח? — לא כן! דיר כהן מכאר לאדוכתו, המתחננת לפניו שיסתיר על עלבוננו, כי כשהוא לעצמו היה ערשה בקשתה, אלא שאינו רשאי לעשות כן, מפני — שיהודי הוא! הדבר יתפרסם, וכנהנו, ישפמו מן הפרט על הכלל, לא עלי, האיש הפרטי ליאון כהן, יוציאו משפט, כי אם על היהודים, על כל היהודים. החרפה אשר תנוח עלי תכסה פני כל עמי, חובתי תצוה עלי לעשות זאת, וכאשר תשאלוהו אהובתו בחלונה: אם כן עמך חביב עליך ממני? — הוא משיב: יכול אני להעריץ מבלי היות עם זה לבונד בעמי, ועוד יוסף, כי כל איש יהודי צריך לזכור תמיד, ששנאת האויבים נותנת בעל כרחו משרה כבודה על שכמו, להחשב כבא-יכחו של כל עם, — ולא יעלה איפוא על לבו כלל, כי העם הזה, אשר הוא חושב עצמו כבא-יכחו ודולך למות על כבוד שמו, מרשנים אחרים לו על ערך החיים ועל מהות הכבוד, וכי לא בהסנעו מלהפקיר חייו להבל, כי אם בעשותו את הנבלה הזאת בונד הוא בעצמו ומחלל כבודו האמתי, כבוד רוחו ומוסרו המובן, היקר וקדוש לו הרבה יותר מן הכבוד המדומה לעיני העמים, שהלאומי החדש הזה מסר נפשו עליו,

מה הוא איפוא דיר כהן? ציוני מדיני הוא: בזה אין ספק; אבל האם גם יהודי לאומי הוא? הויכח אדם להחשב ללאומי בעודנו רחוק כל כך מרוח עמו עד שגם בהכנתו בין טוב לרע הוא נמשך אחר רגשות עם זר, והם המה הכחות השולטים במעשיו? אמנם לא בו האשם. הוא עצמו שואל: מה אנו? את נשמתנו היהודית לוקחים מאתנו על ידי התנוך והלמוד, ואת הנשמה האשכנזית שנפחו בנו לא יתנו לנו להיות בה. אבל הוא גם משיב: היהודי צריך לשוב ולהיות הוא עצמו; זאת היא ישועתו היחידה. . . . צריך שישתדל להיות אדם שלם בתור יהודי. ואיך איפוא יוכל להיות אדם שלם בתור יהודי כל זמן שלא ישתדל לשוב ולהיות בקרבו את הנשמה היהודית, עד שתהיה היא הנוחנת דרך לחייו והמניעה את רצונו בכל מעשיו?

ואולם הדוגמא הזאת שהבאתי פשוטה היא מאד, בעוד שבאמת יש בענין הזה הרבה שאלות יותר דקות ויותר סבוכות, שפתרונן דורש עיון ויגיעה רבה. המוסר הלאומי נתערב אצלנו בעניני הדת תערובת שלמה כל כך, עד שבחריבה דברים קשה מאד להבחין בינו ובינם, לציין בדיוק את הגבול בין תוצאותיה של ההתפתחות המוסרית ובין אלו של ההתפתחות הדתית. ומצד אחר, הגה נמשלו עליו גם הרבה דברים שאי אפשר להשכם לסירי ההתפתחות נורמלית, בהיותם מתנגדים לשבע רוח העם ואינם אלא ספחת זרה הבאה מסבות מקריות. מלבד זאת, הגה גם צרכי האומה בזהו, הנוכעים ממצבה המיוחד, תופסים מקום נכבד בענין הזה ונותנים לפעמים פנים חדשות לאיוו מן השאלות. הגה זה דיר כהן עצמו, למשל, בא לכל הסכסוכים האלה בשביל שנתן ענינו בנערה אשכנזית ורצה לקחתה לו לאשה. ובבארנו לאבי הנערה את התורה הלאומית שהוא מחזיק בה, יוסף עם זה: "ואולם לנשואי-תערובת אינני מוציא סבה להתנגדי". נניח איפוא, כי כדבריו כן הוא, כי בעצם רוחו של המוסר היהודי מצד עצמו אין דבר המתנגד לנשואים כאלה, — הרי עדיין נשארה השאלה החמורה: אם במצב המזור והסירוד שאנו נמצאים בו עתה לא יגרמו הנשואים האלה סכנה לקיום העם? ואם יגרמו, האין חובה מוסרית על הלאומי להגן קודם כל על קיום עמו ולהביא קרבן בשביל זה גם את אשרו הפרטי?

בקצרה, המוסר הלאומי הוא תורה גדולה ושלמה לעצמה, הצריכה למדד ושמוש. ובמובן זה שאנו רוצים בו עדיין לא נעשה כמעט דבר, לא להלכה ולא למעשה. דיר לאצארום הוא, כמדומה לי, הראשון אשר נסה (בספרו החדש, עמ' 17) דעם יודענמוסטי, שיצא זה עתה) לבנות את המוסר הלאומי בנין שלם לעצמו, מבלי לשעברו אל הדת ולהעמידו על יסודותיה, כמו שעשו הקודמים לו. אבל החכם הזה שם את לבו רק אל יסודי המוסר הכלליים, ולא הכניס עצמו בפרטי שאלות החיים המעשיים, וגם — בכל חסכו המובן לבקש רק את האמת כמו שהיא — הפליג לפעמים בדרשות רחוקות בשביל להראות רוממותו של המוסר היהודי. ואנחנו הן לא לזה אנו צריכים, כי אם לדעת ידיעה אמיתית ופרטית, מה המוסר הלאומי דורש מאתנו, למען נחיה בו בפועל ונעשהו לאבן בוחן, להבדיל על ידו בין הלאומיים באמת ובתמים ובין אלו שאינם אלא נאה דורשים. ועל מי איפוא העבודה הזאת מוטלת אם לא על הלאומיים עצמם, הצריכים לה?

הנה זה כעשרים שנה נתעוררה באמריקא תנועה מוסרית חדשה והלכה ונתפשטה אחרי כן גם באנגליא ואשכנז. מעוררה הראשון, אשר מאז ועד עתה יעמד גם בראשה, הוא איש יהודי, דיר פליקס אדלר. בראותו כי עמודי הדת הולכים ורופפים ברוב ארצות הקולמורא, ועמהם יתמוססו גם החיים המוסריים הנשענים עליהם, עמד ויסד, אגודות מקריות, שמטרתן לבדל את השאלות המוסריות על יסודות המדע והשכל הבריא ולחוק

את הרגש המוסרי בלב חברי האגודות עצמם וגם מתוך להן, בלי כל יחס אל הדת, לא להימין ולא להשמאל. עתה נמצאות כבר הרבה אגודות כאלה בארצות הנוכחות, וכבר יש ביכולתן להראות על פרי עבודתן המועילה, גם בבירור השאלות העיוניות וגם בחנך המוסרי של העם. עד כי גם רבים מכהני-הדת, שבראשית התנועה היתה חשודה בעיניהן, שמא יש בה כונה צפונה לצרור את הדת, — בראותם ברבות הימים, כי הביאה רק תועלת להמוסר, מבלי להזיק להדת במאומה, נתנו גם הם ידם לה והגם משתתפים בעבודת האגודות בהרבה מקומות. — והנה לא באתי בזה לספר בפרטות מהות האגודות האלה ותכונות מעשיהן, כי יארכו הדברים מאד⁽¹⁾. אבל הזכרתי את מציאותן בכלל, כדי שישמעו, הפקחים שבקרבנו, החושבים להם לחכמה ללגלג על כל ענין שאי אפשר להעריכו בשקלים, — וידעו, כי בעלי מוסר נמצאים לא רק בין הפרושים שבסלובודקא, לא לחריפה תחשב איפוא גם להלאומיים שלנו — יהיו חובבי-ציון או ציוניים או לאומיים סתם — לוא התאספו אף הם אגודות אגודות לחקור ולדרוש בשאלות המוסר הלאומי, כדי לדעת מה חובתם ויעשוה. באגודות כאלה יוכלו להשתתף בפועל לא רק חכמים מומחים, כי אם כל אדם מישראל המבקש לחיות כיהודי לאומי. בנפשו פנימה, בביתו, בשוק החיים — ימצא כל אחד ענינים למרי אשר יעוררו בו מחשבות ושאלות. ועל האגודה יהיה איפוא לשאת ולתת בשאלות המתעוררות, למצוא להן פתרון אם תוכל, או לפסוק לחכם, שיבקש להן פתרון ויציע לפניה את תוצאת עיונו. בדרך משא ומתן כזה, בין חבר וחבר ובין אגודה ואגודה, היתה תורת המוסר הלאומי הולכת ומתבררת, והחובות הלאומיות לא היו מסורות עוד לאיש ואיש להרחיבן או לקצרן כחפץ לבו.

ידעתי אמנם, כי כל האמור בזה אינו מספיק עדיין לברר הדבר כל צרכו להמון הקוראים. גם עצם המושג של מוסר לאומי לא בנקל יובן על בוריו למי שאינו רגיל בענינים האלו, ועוד קשה מזה יהיה לרבים להכיר כל גודל ערכו המעשי של המושג הזה בהיותו לאבן פנה בבנינו הלאומי. כדי לבאר כל זאת באופן בולט ומובן לכל, צריך היה על כן להביא הרבה משלים ממקצעות-החיים השונים, מעשים שהיו או שיוכלו להיות, ולהראות על סיהם את הגרעין המוסרי הצפון לשעמים במקום שלא יעלה על הדעת לבקשו, ואיך יתיחס המוסר הלאומי לענינים שונים אשר בהשקפה ראשונה נראה כאלו דבר אין לו עמהם. אבל הפעם לא היתה מגמתי לששוך אל הענין הזה לב הקהל הגדול. תנועה כזאת צריכה לעשות דרכה מלמעלה למטה. המשכילים שבנו צריכים להבין ערכה תחלה ולהתיצב בראשה, ומהם תצא ותתפשט גם בקרב העם. כי על כן אמרתי, אנסה נא לרמוז על הדבר בדרך קצרה, והמשכילים יבינו; ואם, כמו שנראה לי, השעיה מסוגלת לכך, יתעוררו רבים מהם לירד לעומקו של דבר — וסוף המעשה לבוא. אחר העם.

⁽¹⁾ מי שרוצה לדעת מה הן השאלות שעוסקות בהן האגודות, יקרא את הקובץ החדש של המלסוף האנגלי Sidgwick (Practical Ethics, London 1898), אשר כמעט כל המאמרים הבאים בו נכתבו כשכיל האגודות האלה נקראו באספותיהם.

שירי עם.

מאת

פנחס מינקאווסקי.

„And where shall Israel lave her bleeding feet?
And when shall Zion's songs again seem sweet?
And Judah's melody once more rejoice
The hearts that leap'd before its heavenly voice?“ Byron.

כשנה שלמה (1897) עסקה הפריסא היהודית באשכנז בשאלת נגינות ישראל, אשר נלה כבודן ממקדשי ישראל בארצות המערב. המעורר הראשון היה הפרופסור הישיש מ. שטיינמאהל, אשר כתב מאמר ראשי על אדות הענין הזה („Jüdische Melodien“) במכּיע „Allg. Zeit. des Judenthums“, אחרי כן בא מאמר ארוך על זה מאת החכם ריר קיווערלינג. ואחריהם יצאו עוד הרבה מחכמי ישראל, רבני וחזניו, לבקש עצות שונות איך לרפאות את המחלה הזאת, איך לנרש את הנגינות הזרות אשר נדבקו בעבודת הקודש בבתי הכנסיות שבארצות המערב ולהשיב עמרת נגינות ישראל ליושנה. כמעט שקם הסער בהפריסא המערבית, והנה תנועה חרשה התעוררה בהפריסא היהודית שברוסיא על דבר „שירי עם“ אשר יאמרו ה' מארעק וה' נינצבורג לאסות. המליץ, הצפירה, והוואסחאָר — כלם הביאו מאמרים על אדות אספת שירי-עם ותועלתם. בהשקפה הראשונה אמנם שתי שאלות שונות פה לפנינו, הנבדלות אשה מרעותה בזמן, במקום וברוח; שמה יבקשו נגינות המקדש, ופה — שירי חיל; שמה יבקשו יהדות, ופה — היסטוריא; בכל זאת ארהיב בנפשי עז להגיד, ששתיים שהן אחת הנה, ולא יצלח בידי המאספים ברוסיא להוציא שירי עם כזאת, אם לא ישימו לבם לחקור אחרי הנגע אשר נראה בנגינות המקדש בארצות המערב.

אחינו בני ישראל בכלל יביטו על חסן כזה, לאסוף שירי-עם, כעל דבר מוזר ורחוק אשר אינו שווה בנוק העת; וגם הלאומיים שלנו, אשר ימציאו עצות חרשות לבקרים להרחבת הרעיון הלאומי: עיי אספות, דרשות, מאמרים בכה"ע, משתה היין, קמיעות ומגני דוד, — גם הם רובם לא יבינו ערך הרעיון החדש ולא יאמינו בתועלתו. חסרון עולם הוא בעם עולם, כי מאז מעולם הביטוי מנהיגיהם מנבזה על כל דבר הבא מקרב העם בעניני חכמה ואמונה, ורק מעטים החזיקו לפעמים בהכלל: „פוק חזי מה עמא דברי. לו ירדו חכמי ישראל ומוריו אל העם במדה שעשו כן מיסרי הדתות האחרות וכהניחן עד היום הזה, כי אז אולי רב היה מספר המחזיקים בדת משה עשרת מונים מאשר הוא עתה.

אך ראשינו ומנהלינו, מאז ועד עתה, מחכים תמיד עד אשר יבוא העם אליהם, וכן הסכן הסכינו בזה, עד כי לצחוק יהיה בעיני רבים, כי הלאומיות, זאת המיוחסת אשר גדלה על ברכי גדולי ישראל, הנשואת עליה סמל האצילות, תרד מגדולתה לבקש לה עזרה בשירי-עם!

הדבר הזה הוא אשר עוררני לתת פה לפני הקוראים השקפה כללית על שירי-עם וערכם הרב בחיי כל העמים, ולעבור מזה אחרי כן לשירי-עם אשר לישראל והנגינות התלויות בהם: אולי יצלח לי למשוך לב רבים אל הרעיון הזה, אשר ערכו הלאומי נחלל בעיני מאד.

פ ת י ח ה .

(1) איזה מכותבי דברי ימי עולם החליטו, כי אין להעמים הפראים, הקדמונים והחיים עוד עתה, חלק ונחלה בההיסטוריא הכללית; אך — יאמר החכם סוואבאדא¹ — שירי העם יבואו וימסחו על פניהם. שירי עם יספרו לנו מקורות העמים הקדמונים, מחיי השבטים השוכנים באהלי קרה, מהרעעים הבידואונים אשר נדרו ונודדים גם היום באסיא, מהשחורים אשר על חרכם ידיו באפריקא, מחיי השבטים הגרים על איי הים והרי-אלף. ישמעו נא אלה את שיריהם הנצחיים וימצאו קורות העמים אשר נקרו לפני אלפי שנים עומדות כמו חיות לנגד עינינו. שירי עם קדמו לתורתם ודתם של כל העמים. במרם ידע עוד האדם קדום וכתוב, וזר כל מפעלות גבוריו, קונן אסון נסיכיו ומלכיו, וכמעט לא עברה תנועה לאומית ודתית, לא עברה איוו פעולה נכבדה בחיי החברה, הממלכה והמשפחה, — אשר לא נתפרסמה ולא השאירה אחריה רושם נצחי בקרב העם עיי שירה חדשה. עד תקופת הרפסוד היו משוררי-עם נושאי הקורות מדור לדור, משמיעי התרשאות מעיר לעיר, ומה גם בימי קדם, במרם התפתחה מלאכת הכתיבה. על ידם נדע מעללי העולם הקדמון, פעולות גבוריהם ושופטיהם, מחוקקיהם ותורותיהם של העמים. בעת אשר היו האבנים, המצבות והספילים — אשר נתנו ועוד יתנו חסר רב לחוקרי קדמוניות להגיע על ידו עד חקר הדורות הקדמונים — נכסי דלא גיירי של העמים, וכבודם במקמם מונה, בחורבות ובבטן האדמה, ואחרי גלות העמים מעל אדמתם נשארו על מקומם, עלולות להשכר ולהנתן, להמחק ולהקבר במעבה האדמה, — היו שירי-עם מצבות רוחניות, מסלמלים הנשאים לכל אתר ואתר, רכוש הנמסר מיד ליד בירושה, מדור אחד אל רעהו עד סוף כל הדורות; וגם אחרי גידול העמים מארצם וממולדתם, ממצבותיהם ומספיליהם המתים, נשאו עמם מצבותיהם החיות ויחזיקו בהן בכל עוז כל ימי חייהם, גם היהודים הגולים עיי נבוכדנאצר לקחו עמם את שיריהם ונכורותיהם בבלה, וכן עשו כל יתר העמים.

(2) שירי עם ישנים הם מכל ענפי השירה וערכם גדול על ערך שירים אחרים. השירה במצבה הראשון היתה פרי ההרשעה²; גרוי העצבים וסערת המיתרים עיי אסונו רששונו של האדם הראשון, עיי נצחוננו ומסלתו, ירידתו ועלייתו וכל המקרים אשר סבבוהו, ולילדו בקרב לבו, המכשיר להתרשע ולהתנעש עד מרהו, רעיון של הספר וקינה, או

¹) Illustrierte Musikgeschichte von A. Svoboda.

²) Eberhard, Theorie des Denkens und Empfindens S. 98.

של תודה ורגה. וימליט את רעיונו בלבוש המליצה והנגינה; וכמוכן, קמן ודל היה הרעיון הזה בכמותו, הן מצד מליצתו והן מצד נגינתו. ויכסול המשורר את שירתו איוו פעמים, עד שגם בני חברתו התפעלו והתלהבו וישירוהו אותו ויקחו חבל בקינתו או בתודתו, ויצא השיר הזה מרשות היחיד לרשות הרבים, ואחר שקבלו אותו, החזיקו בו להשתמש בו בכל מקרה הרומה למקרה הראשון. השיר הזה נבלע ונפלט מאיש לאיש עד כי קנה זכות אורח בין השבט, בין העם, בין הממלכה, ויהי לקנין כל האומה, לשירי-עם. ככה, למשל, הקינה Maneros הנודעת במצרים לפני אלפי שנה, מקורה היה, לפי מסורתם, הספר על מות בן-המלך מנירוס, אשר נשא עליו המשורר פנפוס, ונתקבל אחרי זה לקינה לאומית על כל צרה, על המות, על נבול השושנים והפרחים, ובכלל על כליון הבריאות. הקינה הזאת נתקבלה אז בין כל עמי המזרח ואחרי כן גם בעבודת מקדש התמו (Adonis) אצל הכנענים, וככה נמצא גם אצלנו: „ויקנין ירמיהו על יאשיהו ויאמרו כל השרים והשרות בקינותיהם על יאשיהו עד היום הזה ויתנום לחק על ישראל והנם כתובים על הקינות.“ (ד"ה ב', ל"ה).

(3) חוקרים רבים, וביניהם גם דרזין, יתפלספו על אדות השאלה, אם קדם הרבוב להומרה או להפך — וכמעט כלם בקשות שוכנה על זה ביריעת הלשון ובתולדות העמים. ההיסטוריא תורנו, כי הרבוב והומרה היו מחזברים תמיד יחדו, וביתוד גדל הקשר ביניהם ברנע הסתערות הרוח והתפרצות הרגש. למשל בשיחה רגילה שבין אדם לחברו יסובב הרבוב בין חמשה קולות או חמשה מדרגות בשמח קווינמא. אך בהתנעש איש ובהשתפך נמשו ברנה ותפלה, או בקריאה לפני העם, לא יוכל לעבור עוד רק בין המצרים האלה, כי בזמנו ירים וישפיל את קולו בין שמונה קולות או מדרגות בשמח אוקמבא, עד כי נוכל בצדק לכנות קריאה או שיחה כזו בשם זמרה במלא מוכן המלה¹⁾. ויריעת הלשון תגיד לנו אף היא, כי בין עמים רבים ולשונוות שונוות נמצא שם אחד משותף להמליצה ולהנגינה. אצל היהודים המלה שירה משמשת לפיוט ולזמרה. בשפה מורקית יורה השם „Kos aitnak“, שירה, זמרה וקריאה בנגן. בלשון פרס תציין המלה „Gatha“, שירה וזמרה וקריאת תהלות אוחיסמא לאהורא-מזדא²⁾, והחכם ד"ר קהם בספרו „ערוך השלם“ (ערך „חוקי“) יחשוב את המלה הזאת למקור השם „חוקי“ אשר בו כנו חכמי התלמוד בפרס להשיץ המזמר. והעריבאים יכנו בשם „inschad“, פיוט, זמרה וקריאת פרשיות (Suren) האלקוראן בנעימה. וכעתאר, נביאי ישראל, המורה על תורה עתידות, פייסן, מנגן ומזמר, כן יכונה גם בלשון רומי התורה, הפייסן והמזמר בשם „Vates“.

(4) משוררי-עם איננו נביא ומגיד עתידות, כי אם איש העבר והתזה; הוא איננו מורם מהעם, כי אם אחד העם; הוא לא יכיר רגשות חדשים בעד העם, כי אם יבלע אל תוכו הרגשות הפזורים כבר בין העם. משוררי-עם לא יספר לעמו את אשר יקרה אותו באחרית הימים, כי אם תעודתו למנות ולספור אחד אחד את המקרים אשר כבר עברו עליו, העלולים להשכה. הוא איננו בורא יש מאין, איננו מכין בעצמו את החומר לשירתו, כי אם כאדריכל אומן הוא בונה שירתו מהחומר המוכן לפניו, וימלא את חובתו באמונה אם יבין לאחר את הרגשות המפורדים ולפלוט אותם בחזרה בצורה נאותה, במרה

¹⁾ Cf. Wer ist musikalisch, von Prof. Billroth. Wien.

²⁾ Ostiranische Kultur im Altertum, von Wilhelm Geiger. Erlangen 1882.

(Metrik) וכמשקל (Rhythms), המועילים הרבה להשאיר את השירים בשלמותם ובתבניתם לנצח. משקלם מצד אחד ונניחם (Melodie) מצד השני המה העמודים שעליהם ישען זכרונם בעם. ובזאת יבדל משורר-עם ממשורר אצילי, כי שם האחרון יזכר לנצח אף אם יקרה לפעמים כי תאבד שירתו, כי הוא הבורא ושירתו מפלה לו, ואם גם נהרס המנדל נפאר זכרון בוניו; ושם הראשון לרוב לא יזכר ולא יפקד, כי הוא כספל לשירתו, היא קנין העם, והוא רק סלט את אשר בלע, השירה תזכר לדור דור בשם שיר עם, והמשורר — מאן דכר שמה.

(5) האדם הקדמון מוכשר היה לשורר ולזמר יותר מהאיש הקלמורי, אשר השתלם במדעים והשקיע אף ניכ בשאון ישובו של עולם וצרכי החיים המרובים. חיי ההתבודדות של הרועים הקדמונים הולידו בקרבם הסתכלות עמוקה, התעשרות הרגש ומעוף הרמיון. וכל אלו בראו באדם ההוא את הצורך להפליט את רגשותיו החוצה, עד כי החל לדבר עם עצמו בקול גדול, קול קורא במדברי, אף כי שומע לא היה לו ואולי יען כי שומע לא היה לו. הרועה, הקרוב כל ימי חייו להמבע, כמו ישאף אל קרבו את השירה עם האויר, וכל רגשותיו מלאים שלהבת יה; ועיך לא יפלא, כי שירי הרועים המה היותר נשגבים שבשירי-עם. הרועה האוהב ישכיל לדבר עם אוהבתו בשפה שירית, וגם היא תתאמץ להריק רגשותיה המהורים בלשון שירית; כי חסויותם והסתפקותם בחיים נותנת להם אושר ושירה, ומבלי עמל רב יתריוו דבריהם בסגנון של דיאלוג. ככה יספר החוקר הרוסי רדלוב בספרו. ספרות העם בין שבטי המורקמנים באסיה הרוסית (פטרבורג, 1870), כי שבטי הקירגיזים, בחסדם לבוא בברית הגשואין עם הבתולות האוהבות להם, יערבו ביניהם מלחמת-התחרות בשירה וזמרה בפומבי, והמנצח בשירתו הוא גם המנצח בכתולתו.

(6) שירי-עם היו גם לשירי-מקדש בין כל העמים מאות בשנים, ורק אחרי שהתפתחה הזמרה הכללית לענפים שונים, נבדלו שירי-מקדש משירי-עם. כאשר החל האדם הפרא לקרוא בשם אלילו, כאשר הכיר רעיון האלהות באיזה מוכן שיהיה, החל לבקש כל האמצעים לכפר פניו במנחה ולכבדו בכל הני מילי מעלייתא הערבים והנעמים לו לעצמו מאד; החל לכבדו במשקה כל מים וכל יין המתוקים לו, ויביא לו ראשית צאנו וחלבו, בכורי תבואתו ותנוכת עציו עושי-פרי, נא וצלי וכל המטעמים והממתקים הערבים לחכו. וכן עלה מעלה מעלה, מקרבן ענות דבש עד קרבן בנו יחידו, האהוב לו יותר מכל מחמדי תבל; בהאמינו כי יקר יהיה קרבן כזה גם לאלילו כאשר אוהב הוא לו, ולא יחשוד גם אלילו ממנו כל טוב כאשר לא חשך הוא ממנו את הסגולה היותר יקרה לו בחיים. ועל כן מוכן הדבר, כי עמל לסאר ולהעריץ את אלהיו בתשבחות והלולים ולהעניקתו את התענוג הרוחני של שירה וזמרה, אשר התענג עליו בעצמו כל כך. וכאשר לא היו עוד בעת ההוא לא סקארלאמי ולא פאלעסמרינא, לא באך ולא הענרעל וכו', הלא בהכרח נאלצו בני אדם לכבד את אליליהם בשירי-עם, כלומר, בשירים האתונכים והגודעים בין העם.

(7) החכם פאָרקעל¹⁾ יחלק את התפתחות הזמרה לשתי תקופות: (א) תקופת ההכרה החושית, (ב) תקופת ההכרה השכלית. בראשונה שפשו על איכות הזמרה מצד הכרת-החשים, מצד פעולתה על ההרגשה שכלב, ובאחרונה, כאשר עלתה הזמרה

¹⁾ Allgemeine Geschichte der Musik von J. N. Forkel. Leipzig 1788.

למעלה חכמה גדולה ומשוכללת. החלו לשמוע עליה מצד ההנין והחשבון (Calcül). אף אם התנגדו אלה לפעמים אל ההכרה הראשונה. התמורה הזאת, תוצאת ההשכלה הכללית, אמנם עליה גדולה היא באמת גם להומרה, כי רק על ידה היתה הומרה את אשר היא עתה. אך גם מנרעת נמצאה בתמורה הזאת, אשר תעשה אותה כאלה וקוץ בה, והיא, כי כאשר העתיקה הומרה משכנה מהלב אל הראש, יוכל המתבר או המומר למעול בקדש ולהשתמש בה למטרה מתנגדת אל הרגשותיו ואל האמת בכלל, ומלאה הארץ שירי שקר וחנופה, אשר מחברם ברא אותם מן הראש ולחין, והמומר יזמר אותם מן השפה ולחין, והשומע ישמע אותם מן האוזן ולחין, הכל בדרך מיכני ומלאכותי, כמצות אנשים מלומדה ואל הנפש לא תגע. סימני המחלה הזאת נמצא כעת בכל השירים הגדולים אחר תקופת וואגנער, ושירי חיון ושירי מקדש בכללם. אך לא כן המה שירי-עם מאז ועד עתה, מוצאם הוא פרי ההכרה התודעית, פה אין עיון ואין חשבון, אין הנין ואין ספירה, אין התחכמות ואין מטרה חזונית, מבלעדי סערת הלב ורגשותיו, אשר עברו על כל נדויות; הורחם ולידתם בקדושה, ולכן אינם עלולים לשקר, והנם רק דברים היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב.

אחר ההערות הכללות האלה נבקש עתה את הקוראים לשייל עמנו בין שירי-העם של עמים שונים, קרמונים ואחרונים, עד אשר נגיע באתרונה לשירי עמנו ונגיעותיו.

א.

שבמי הניגריים (Nigritier) יזמרו שירי מהתלות (Trutzlieder) על אויביהם על שדה המלחמה בטרם יצאו לקרב. המנהג הזה שרר עד המאה הנוכחית גם בין הגרמנים יושבי הרי האלפין. שירי חידות (Rätsellieder) אלהים מאד בארץ אשכנז, והנוסע ענדרמן שמע שירי חידות כאלו גם בין שבמי בסוטא (Basute). גם המכסיקנים יתענגו על שירי חידות כאלו. הנוסע קרניץ יספר בספרו, מסע בגרנלנד, עד שירי מדנים אשר יזמרו בני גרנלנד על אויביהם ואנשי ריבם אשר חרפו אותם בריבים. על כר נרחב יתאסף קהל עם, וגם העולב והנעלב בתוכם; הנעלב יחבר שירי הלצה ומהתלות על חברו העולב וינגן אותם בסומבי. כהתימו כל חרו וחרו משיחו, תענה המקהלה מאנשי חברתו: „Amma aja! aje—ahu!“ אמנם אין מוכן להמלות האלו, כמו לרוב עניות המקהלה בשירים ממין זה, שהן רק לצותא להגנינה, למלאות ריקות הצלול, אשר לא יתכן להבסילו ולשנותו בלי איזה מבטא. המקהלה תזמר ברוח שאון ועז, להראות להנאמסים, כי עול עשה העולב בהלבינו פני חברו על לא דבר. אך גם העולב לא ישא חרפתו בדומיה, כי גם הוא חמוש בשירים מסוריים על חברו המכילים כלאחר יד גם את הצמדקות, ויתאמץ להצדיק בשירו את פעלו. והשיר העשירי ברברי חרוין (אבל לא בחרפות ונבול פה) המסיק רצון רוב העדה, הוא ירכוש נור הנצחון לבעליו, וענתה בו שירתו — צרקתו. ככלות מלחמת השיר בין שני הצדדים, ישימו שניהם את ידיהם ויקראו לשלום איש אל אחיו. ואם אמנם טעשי נערות במלחמת שנים כזו, הגה בכל זאת יתר שאת לה על כל אופני מלחמת השנים של דם ורצח הנהונה באירופא עד היום הזה. שבמי אוסטרליא ישיירו על המקרים אשר יקרו אותם בדרך הים, האסונות אשר עברו עליהם במלחמותיהם, הסכנות אשר רחפו עליהם בעת הלכו לצוד ציד ביער. גם נמצא עתה שיר מסורסם באוסטרליא על דבר מסלת הברזל; ובדאי חברו אותו כאשר נתפעלו ראשונה ממראה המסע.

שירי-עם אהובים כל כך באפריקא, עד כי האנשים אשר חננו מעט בשאר רוח יקדישו עצמם כליל לעבודת השירה בתור מזמרים נוסעים, משוררי-עם נודדים ממקום למקום להפיץ את שיריהם בין העם. והמשוררים האלה יקבלו בכל מקום בואם בסבר פנים יפות, כבחירי העם.

הנוסע הבריטי ליווינגסטון יספר, כי הנסיכים והנוגשים השחורים אשר באפריקא יחלקו למשורריהם כבוד ויקר ומתנות טובות בעד. הלאומיות אשר יורעו בשיריהם בקרב השבטים. המשוררים האלו יבינו לדומם כבוד הנוגשים בשיריהם, ויצינום לפני העם כתארים עצומים: „אריות חזקים“, פולים גדולים ועוד¹⁾. הנוסע ווילסון יספר עיר ההספר אשר נשא משורר שתור בחצר נוניש כושי (Mtesa) באפריקא על מות האחרון: „בן היער, ארי חזק, גדולה היתה אימתך, נורא היה אפך, רגליך מוצקות היו כפטישים...“ ורב היה כחך. בההספר על מות נוניש אחר נשמע שיר כזה: „אמנם יקריבו קרבנות עדים להכה (המות) המסריר בין החיים — אבל הוי! לשוא שחמנו עוינו, צלי העזים לא עלה הפעם לריח נחת ולא יכלנו לשחר את פניו...“ שירי עם באפריקא יתנועעו כנענותיהם בתנו צר מאד. שבטי אמהארא אשר בארץ כוש ינגנו את שיריהם לרוב על שלשת הקולות „G.A.H.“, שבהסקלא, ויעלו וירדו ויפילו וישלשו נגינותיהם הדלות בכל אונם וכחם עד כי יפלו המזמרים מרוב עיפות — וידעו כי עלה השיר לרצון. שבטי גונגא יזמרו את השיר „Donzo“, האהוב ביניהם על שתי הקולות „D.B.“ על שמה מרציא בסירונין, ויפילו את המלה הזאת בכל כחם עד שיפלו עיפם. שבטי מיגרה (Tigre) יזמרו את השיר „Hadarige“, האהוב ביניהם מאד, על שלשת הקולות „H.C.D.H.“, בצרוסון על מרחק מרציא. שירי-עם של ההודים אשר באמיריקא יחלו רק על שמה סקונרא על שתי מדרגות. הנוסע De Laet שמע גם בקאנארא, בשנת 1534, שירי-עם המתנועעים על שתי מדרגות סמוכות במרחק סקונרא. תוכן המליצה של שירי-עם בין ההודים הגרים בצפון אמיריקא דל מאד. בשיר מלחמה אחד של שבט דאקומא יאמר המשורר: „איש אל יהיין לצחק עמדי, שר צבא ואיש מלחמה אנכי, ידידי, ולא ארשה לאיש לצחק עמדי“. בשיר מלחמה של שבטי „Algonkis“, בין ההודים באמיריקא נאמר:

„העבים יעופו הלאה, במח תדעו את העבים,

אמנם נכבד אנכי בעיני לא מעם, העבים יעופו הלאה!

אך כאשר יכבדו בעיניהם כל גבורי חיל, כן אכבד גם אני בעיני לא מעם,

העבים יעופו — יעופו הלאה!

גם ישירו ההודים שירי הלל על יפעת השושנים ושירי אהבה לאהובותיהם. שיר-עם אחד של שבטי הקאראיבים, אשר יביא החכם קלמנס בספרו „קורות הומרה“, יתנועע על ארבעת הקולות „E.D.F.G.“, ישר והפוך ויעבור לכל הצדדים על שמה קוארמא. העקספדיציא אשר שלחה ממשלת צרפת בשנת 1800 לתור את ארץ אוסטרליא, הביאה משם שיר-עם אחד המתנועע על שתי מדרגות במרחק סקונרא. החוקר הבריטי Ellis שמע על אי סאנרוויטש שירי-עם מצוינים ביותר. בשיר-ההספר אחד יאמר המקונן:

¹⁾ תארים כאלו אנו מוצאים גם למלכי המזרח בימי קדם, כמו: „ליותן נחש בריח“ למלכי מצרים, „ליותן נחש עקלתון“ למלכי אשור, „התנין אשר בים“ למלכי צור (ישעיה כ"ז), „צפיר העצים, הרב חיותה למלכי בבל ואשור. גם על שבטי ישראל נקראו שמות כאלה: „קרני ראם“ „בבד שור“, „חמור גרם“, „גור אריה“, „לביא“, „זאב יפרוף“.

רסיסי נשם כבדים נזולים על פני איש — לא רסיסי נשם המה כי אם אנלי דמעה רותחים יפלו ממנה. שבטי המאלאים יזמרו שירי אהבה אשר יש להם ערך סיומי. בשיר אחד יאמר המשורר:

„לשוא ידליקו את העששית אם פתילה אין בקרבח!
לשוא ילבבו העינים אם חלב ריק ואהבה אין בקרבו!“

שירי-עם של המונגולים קשים המה בתכנם ובנגינותם, וכיחוד כבדים המה שיריהם ההיסטוריים הבנויים על זכרונות ואגדות על אדות מעללי דשינניסכאן וקובלאי הנשגבים. את האחרון יזממו על כל תהלה ויצניחוהו בשיריהם כנעלה בכחו על כל בן תמותה. בליל החורף — יזמרו — יבעיר קובלאי את ארזי היער להתחמם בהם; ואף אם יצרבו את בשרו לא ישם לבו אליהם. כאל עקיצות הובובים. בשיר אחד לכבוד דשינניסכאן יאמר המשורר:

הכל שמה (בעולם העליון): רעיתך — אשה כבת-אל, רעיתך כולאן העדינה, כנודך, חלידך וכל זני זמרך, שתי נשותיך היפות, דשיסי ודשיסוקין, ארמונק, ארמון חזק אשר הכל אותך וכל אשר לך — הכל היא שמה!

שבטי מואנג אשר באפריקא הצפונית, הנודעים בעוזתם וכחמסנותם, ישירו שירי מהתלות על העצלים אשר לא יהיו לנזול את רכוש שונאיהם העשירים. מיוחדים במינם המה שירי המזמרים המלחים את השיירות (Karawanen) במדבר סאהארא; לרוב יסובו שיריהם על תהלות מרוץ הסוסים ונועם האהבה. בשיר תהלה אחד לכבוד הסוס Mebruk יאמר המשורר:

„סוסי הוא שר הסוסים, מראתו כמראה היונה בין הצללים, תלחלי ראשו חורדים על ערפו שחורות כעורו, קל הוא כמעוף עיף וכו“.

בשיר אהבה אחד יאמר המשורר:

„שערותיה שחורות יורדות בחן על כתפותיה הלבנות והרחבות . . . עיניה תאורנה ככרק אשר יופיע לפני העם באישון לילה. לבנה היא כהירח בעת יעלה ויחל את הלילה, זורחת כתככים הנוצצים מכין מפלשי העבים. אמרו לה, כי שני פצעים פצעה את אהבה, בשני רמחים, אחד לען ואחד ללב“.

ב.

שירי-עם רבים נמצאו בין הסינים, אך נברלו משירי אפריקא בואת, כי מליצתם היא העיקר והנגינה משלה. כידוע, בנויים כל נגינותיהם על סקלא בת חמש מדרגות ובסרונין, כזה: f, [חסר E] c. d. [חסר h] „F. g. a. [חסר h]“, לכן צולעת המילודיא חמיד כנשי הסינים החינרות, והנגינה תסלף דרכה ותפסח בכל פעם על שתי המדרגות החסרות. לפי מסורתם, נתחברו שירי עמם בעת אחת עם תהלות דוד ועם שירי הריגוריא של יהודים, ומצוינים הם השירים האלה ברוחם, כי אין בהם אגדות אלילים או פריעת מסר, כי אם משלים ומכתמים, דברי מוסר ופתגמים על המכע וחי החברה. אוצר שירי-העם הסינים נמצא בספר „Schi-king“, אשר אסף אותם „Kung-fu-tse“ בשנת 483 לפני ספירת הגזרים. לפי מסורתם נתחברו 304 שירים מהספר הגיל במשך תק שנה, מאלף ושתי מאות שנה עד המאה השביעית לפני ספירת הגזרים, וחמשה שירים נעלם מכל בן תמותה עת הבורס. מרוב יושנם, ואף כי תעלה המליצה על הנגינה בשירי-עם

הסינים, לא נקתה גם היא מהיבשות והשוממון. מהקור והקפאון אשר כנעו נראו בכל ענפי החיים של העם העתיק הזה. ואחשוב לא למותר להביא איזו דוגמאות מהם ע"פ ההערכה האשכנזית של הח' סאן-שמוריס. בשיר אהבה אחד יאמר הסיני:

„עצים יבשים נפוצים בדרום, אשר לא יגיטו בצלליהם על כל עובר אורח, ועל נהר האן תפילנה בתולות ולא נוכל להגיע אליהן . . .“

כשתי תוליות נפרדות עומדים המשל והנמשל סמוכים זה לזה, אבל אינם מקושרים כיאות. אשה סינית תשיר שיר נעמעים אל בעלה אשר נסע ממנה ותאמר:

„הילק ישורק בקולו על העשב, ויפוז החגב על נאות רשא, ואנכי פרס אראה עוד בעלי האהוב ולבי הנדכה מלא אהות על כל גדותיו.“

שיר אחר:

„היא אומרת: התרגול קרא!

הוא אומר: גדולה הצרה!

היא אומרת: השחר עלה!

הוא אומר: לא מעשה כלה!“

עשירים המה הסינים בשירים סמיריים נגד המלך והשרים אשר הביאו אסון על הממלכה על ידי התרשלותם; ולא אחת ידברו משפטים בשירהם גם עם ההשנחה של השמים הרמים. אך מכל השירים הכי נכבד בעיניהם הוא שיר הוכרת נשמות. שירי ההוכרה, מרוב קדושתם, יערכו ע"י המלך בכבודו ובקצצמו.

שירי-עם אשר לבני יפואים מצוינים המה בזה, כי לא יחללו מוסר ולא יפרצו נדר הצניעות. בשיר אחד תומר האוהבת:

„בכל נפשי אעזב בית תורי אם רק אוכל לחיות עמך, כאשר תלך אלך, ואם גם ישימו צנינים ותודים על דרכי לא יתר אפי ב"י! לא יתר אפי ב"י!“

בשיר אחר תאמר אשה יפואית:

„מעת נפרדתי מאוצרי השוב (בעלה) אנדה כשדה וכרם;

ועני תולנה דמעות כסל אורות וזרם.“

אלף שנים לפני ספהיג נאספו בארץ הודו שירי-עם בספר המכונה Rigveda. שירי אבותיהם ואבות אבותיהם, עד ראש כל הדורות, נמסרו להם מסה אל פה ונשמרו כבבת עינם בין משפחת מיוחדות משוררות ומזמרות עד תקופת הכתיבה, ואז נהפכה השירה שבעל פה לשירה שבכתב בספר הגדול הזה, המכיל בקרבו שירי קדש לאליליהם, שירי כבוד למלכיהם, ושירי-עם בכלל¹⁾.

בהודו העתיקה חברו משוררי-עם שירים ונגונים לסאר מפעלי המלכים וגבורותיהם על שדי קרב. ואולם המשוררים המכונים „Rischi“ לא הסתפקו בסארם בשירהם את המלכים, כי אם נשאו עליהם לסי דבריהם עוד משרה נכבדה מזאת, בעזרם בין המלכים והאלילים, להביא משאלות הראשונים אל האחרונים ולפעול על האלילים בשירותם שימלאו כל משאלות המלכים למובנה. ותשא עליה השירה בהודו זותם של „סרסרות קדושה“ בין המלכים והאלילים; והמשוררים הבינו למעת אמונה חזקה בלב התודים, כי רב כח להם, להסרסים הקדושים, להשפיע כל ברכות שמים על הארץ ע"י שירותיהם וחזרותיהם. פתגם אחד בהריגורא הוא: „פגול הוא לאליל אינדרא כל קרבן ועולה אם לא תלונה אותו שירה חזרה“.

¹⁾ Der Rigveda, die älteste Litteratur der Inder, von Adolf Kagi. 1888.

לפנים עסקו מלכי הודו בכבודם ובעצמם בעבודת הקרבנות, וכל אחד חבר לעצמו שירי הקרבה, ואלה אשר חסר להם הכשרון לחבר בעצמם איזה שיר, נאלצו לבקש משוררי עם לחבר למענם שירה חדשה. החכם Roth ימצא בזה התחלת הבהונה בין ההודים; כי לאט לאט לקחו המשוררים עבודת המלכים בידיהם ויתרוממו למפלגה קדושה, מפלגת כהנים במלא מוכן המלה. פתגם אחד בהרינוודא הוא: „המלך אשר יתמוך בירי המשוררים והמוזרים יתונן מאת האלילים“. וכאשר נשרשה האמונה בין ההודים בסגולת השירה להוריר להם ברכות השמים, נקל היה להמשוררים לתבוע מהעם, כי יעניק להם משמני הארץ. כעין פרס קטן תמורת עבודתם הגשגה¹⁾. ויחברו המשוררים שירי תהלה על ראש הנדיבים ושירי תהלה על ראש הכילים, שירי אריכות ימים ושנים וגם חיי העולם הבא להפורנים, ושירי קצור ימים, מצוקי שאל ותפחה וכל חבלי האבדון להקמצנים.

ולא אחת העיון משוררי הודו להתערב גם בין האלילים, להסיר כתר האלהות מעל ראש אליל אחד ולשומו על ראש אליל שני. המשוררים החזיקו כן תרגם בין העם עד שהיו למפלגה היותר גדולה והיותר קדושה, וביתוד למפלגה היותר עשירה, אחרי בלעם כל חלב המלכים והעם, ויתעלו משוררים לכהנים ומכהנים גם לאלילים אחרי מותם, על ידי שירי אחיהם המשוררים, ויאספו קובץ שירי כהונה בספר „Somaveda“ אשר הקדישו אותו כליל למקדש; תכנו הוא שבירי פסוקים מהרינוודא, אשר מרוב סמכותם וערובם אינם מוכנים לשום איש זר מבלעדי הכהנים אשר כל רו לא אנים להם. — גם יש להודים שירי השבעה, שירי לחשים ושירי כשפים ואשפים בספר המכונה „Atharvaveda“. בשיר אחד אל אליל אינדרא יאמר המוזר: „שתה, אינדרא תביבי, את משקה המומא²⁾“, מלא את כרסך וחליץ עצמותיך בנטפי השרף התריף הזה. בשיר אחר יאמר המוזר: „בעשני בהמה מלאים חלב, כן מלאו את כסן אינדרא חלב המומא; אנכי אבין לרוחו...“. האליל הנכבד יתונן את האיש אשר ישקוה ביד נדיבה. ואמנם ידברו משוררי הודו עם אליליהם בסגנון פשוט מאד, בלי בתי ידים של משי, מרוב כמותם בענותותם, או להראות את העם, כי קרובים המה מאד אל אליליהם. השירים האלו ישוּו מעט בתכונתם לשירי ככוס ביון העתיקה. אך גם שמה ישנם שירים רבים לכבוד האלילים וישני, קרישנא, וגם אינדרא, המלאים רוממות הגשש, מזהר המדות, חקי המוסר, אמונה ותמימות. ככל אופן יתר שאת למליצת השירים האלו על נגינותיהם, הבנויות על סקלא בת חמש מדרגות, כבין הסינים, ועל המוזר לפסח ולדלג ככל פעם על שתי המדרגות החסרות, כפי החשבון המקובל עתה בין כל העמים³⁾. — ובכיו רב ההבדל בין נגינות ההודים לנגינות הסינים. האחרונים, המסוגרים אלפי שנה בחומתם, המחזיקים בכל עו בכל ישן נושן, וכל תנועות חיים אין בתרבותם הנצחית, — הם יומרו תמיד במשקל שוה וכבר (Geraden Taktarten) ובמשיכה (Andante), כפתגם הנודע: „אל תחי מהיר במרוחתיך“. קור וקסאון, מנחת מות והתאבנות נראה ככל שירותיהם וחמרותיהם. אך ההודים עשירי הרמיון, נלהבי הרוח ובעלי הויה, ישירו כמעט כל מרותיהם

¹⁾ ראה הספר Lalita Vistara, המכיל בקרבו ספורים מחיי ההודים ככלל ומחיי בודהה בפרט. נפתק לראשון אישכנו עיי Salomon Lefmann (Berlin 1874).

²⁾ סומא (Soma) הוא שרף חריף מאד הטופף מאיזה עץ-חדוד, וחביב הוא מאד על ההודים, אשר ישותוהו במזגת חלב.

³⁾ A Selection of Indian Melodies by C. E. Horn.

על משקל קל ובלתי שווה (Ungeraden Taktarten) ותנועה עזה (Animato)¹.
בשיר הינרוסמאני אחד יאמר המזמר:

„לא ימלא שחוק פי מרי נפש! כי הדמעות תרופה מרה הנה לנדכאי לב! הלאה מני העין
אשר לא הורידה דמעה בחייה!“

שיר נענועים:

„תשוקתי לא תרע קצב ולא תקל מצוקתי נצח! יום ולילה תגול שלומי! לשוא אנחה,
אחשוב, לא אסמא מטח! ככל זאת תקותי כאש ציבת בקרבי ותחל כנר תמיד בלבי.“

גם נמצא בין ההודים מספר רב משירי מלחמה. כאשר יצור האויב על העיר
יקומו משוררי עם ויזמרו: „הושע את עצמך והשמים יעורוך“. ותחל ההכנה למלחמה,
ישפכו מוללות, יבנו דיק, יחסרו בורות ויקימו מצודה וכל מיני קשתות וכידונים, אבני
בלסתראות וכלי קלע. כתום ההכנה יקריבו קרבן לאליליהם ותחל שירת המלחמה.
המשוררים יזמרו, המחצצים יתקעו בתצצרות, המתופסים יתפסו בקול רעש גדול, עד כי
יתאזרו אנשי החיל עז ורוח גבורה לקול השאון הסואן ברעש, וברגע ההוא יתגפלו על
שונאיהם.

שירי הליות מתים תופסים גיג מקום גדול בין שירי ההודים. החכם Häckel יתאר
בספרו „מכתבי מסע מהודי“ מערכת הליות מת במחוז Ceylon. ביראת הכבוד הנשא
מסת המת בשירה וזמרה דרך רחובות העיר עד שתגיע אל מקום המשרפה ותנוח על
גורי העצים. וכאשר יציתו אש בעצים אשר תחת המטה, יזמרו המשוררים שירי הספר
ותהלות על המנוח. בליות צלצלי כלי מתכות. ואחר שתשרף השמיכה הלבנה, המכסה את
גית הנסמך, ותקוף כאבק למעלה, יחליפו המזמרים שירי אבלם בשירי נחמה; בהאמינם,
כי נשמת המת עלתה ביחד עם אבק השמיכה לשמים.

ג.

שירי-עם אהובים מאד להקירניזים והמורקמנים באסיה. בשיר אהבה אחד יפליא
הקירניזי לספר בשבה אהובתו היפסיה ויאמר:

„התראה את השלג הזה? עור אהובתי לכן רב יותר!
התראה את הדם הנוסף מוחשה השחופה? לחייה אדומים רב יותר!
התראה שרש העץ הנשרף? שערותיה שחורות רב יותר!
התרע את השרף אשר יכתבו בו כהני שבטנו? עפעפיה שחורות רב יותר!
התראה רשפי הגחלים הלוהטות פה? עיניה נוצצות ולוהטות רב יותר!“

המורקמנים, הנודעים בעצלותם וכאהבתם את הבטלה, יתאספו בערבי החורף לבלות
את זמנם בתענוג רוחני של ספורי אגדות על דבר גבורות הגולנים והחמסנים, אך בידור
תגל שמחתם בבוא מזמר, המכונה „Bachschi“, וישיר להם שירי עם בליות נגון על
כלי זמר. המזמר יתחיל שירי בניחתא וממסס ועולה מעלה עד הגיעו לקומב שירתו,
לספור על אדות הציחה, הגבורה או הגולה, ואז ירעים וירזסם קול רעש גדול בתנועה
עזה, ועמו יתעוררו כל אנשי החבורה לעזור בשיר, יצעקו ויהמו כדבים עד כי ינועו אמות
הספים לקול שאננותיהם החזקות ואנחותיהם העמוקות. התנועה והרעש יתחזקו מרגע לרגע
בין אנשי החבורה עד כי יתעוררו ויאחזו כל אחד במבך בלורית רעה, כחיות מורפות.

¹) Indien in Wort und Bild von Schlagintweit. Leipzig 1881.

כאלו מוכנים למרוף איש את חברו. וכנח השירה מתנועתה ישובו גם המה למנוחתם ואיש איש ישב על מקומו בשלום¹⁾.

שירי עם אהובים מאד גם בארץ פרס. החכם William Quenseley יאמר: עניי פרס ודלת העם ישיחו דאנותיהם בשיריהם וימצאו נוחם בשפכם כל יגונם בשירי עם. גם העובדים והפועלים ימצאו משען עז בשיריהם להקל לעצמם כבד עבודתם. בחצרות הפחות והאחשדרפנים ישלמו במיטב כספם למשוררי עם לומר להם משירי חסיד, סעדי ופרדסי. האיש היודע לומר שירי המשוררים הלאומיים האלה ואשר יש לו עם זה גם ידיעה קלה בשפת ערב יחשב בפרס למשכיל שלם. בספרי אוסמא נמצאים שירים (Gâthâs) רבים ועתיקים אשר שרו אותם הפרסיים הקדמונים לכבוד האליל הנרול אדוראמורא. השירים האלו יכילו בקרבם כח ומשטמה נגד מלכות הכהנים המזמרים (Kawi) העומדים תחת דגל "Zarathustra", שנחשב בעיני העם כמתקן ומחדש. שירי זנר-אוסמא היו מסורים לכהנים בעל פה, ועברו בירושה מדור לדור, ורק במאה הרביעית לפני ספואנו, בימי ממלכת ארתחששתא III, נכתבו בספר. שירי מקדש בכלל ושירי הקרבה בפרט (אשר אין כאן המקום להרחיב דברים על אדותם) רבו מאד בפרס, וביתוד יוקירו שמה שירי ענניים (Passionslieder), שתכנם היא קורות היסורים והעניינים הקשים אשר סבלו קדושיהם. עמאר הצדיק ועלי וסייעתו. השירים האלו יוצגו בפרס על כמה החזיון בסגנון מרנידיא עיי מצחקים. אך גם שירי תול ימצאו בפרס למכביר, ונמצאו מהם הרבה בספרי אוסמא, וכן גם שירי מלחמה אשר יזמרו לכבוד אבותיהם המתים לעזור להם נגד שונאיהם על שדה קרב, ושירי נצחון אחרי שובם ממלחמתם לכיתם בשלום. בשירה זומרה לזו הפרסיים הקדמונים את מתייהם אל קברם. חגי ההזכרה לכבוד נשמות אבותיהם, קרוביהם ונבוריהם, הצמינו בפרס בשירים וזמירות. בחדש האביב, בעת יביאו השורשים בכורי פרחים והמבע יקוץ לתחיה, יקיצו גם מתי פרס לתחיה וירדו מעולמם העליון על הארץ להשתעשע מעט בחברת קרוביהם, ואז יערכו הפרסיים חג קבלת פני האורחים החשובים, הנשמות היקרות, המכונה "Hamaspasmatmaida", כעשר ימים תשאנה הנשמות במקום מגורן לפני, ואחרי אשר תוכנה לדעת, כי לא נשכחו עוד פה עלי אדמות, תשובנה שבעות רצון למנוחתן העליונה ותנחילנה ברכת שמים. נצחון וגבורה למכבדיהן. אוצר גדול של שירי עם פרס אסף החכם אלכסנדר-חודקא²⁾. מצוינים בספרו המה שירי בני קדר מאסמאראכאן ושירי צוענים, וביתוד שירי ליסמים (Banditminstrels) האורכים על פרשת דרכים בצפון פרס. שיריהם יזמרו בתנועה ומהירות, זריזות ופיוזות ראשיתם שמחה ואזירות תונה. אחד מחכמי פרס, עלי מעיר איספהן, אסף במאה התשיעית לספואנו כל שירי עם פרס בספר: "Kitâb el-Aghani", (עוד יבוא).

¹⁾ Durch Zentralasien von Heinrich Moser. 1888.

²⁾ Specimens of popular Poetry of Persia by Alex. Chodzko. London 1842.

פושע ישראל.

מספור

מאת חיים דוב הורוויץ.

החדר, אשר נר בו מרגליות, תלמיד בית הספר למדדים, היה קטן וצר, ואפלה שררה בו עתה, כי כבר בא הערב. שלחן אצל החלון הפונה אל החצר, כסא אצל השלחן ומטה רעועה בקרבת הפתח — אלה היו כל כלי החדר. על הרצפה צבורים ספרים רבים, גרולים וקטנים, על השלחן פרוש גליון גדול, ועליו מחזנה, עפים וכלי-ידיו. מרגליות בא לפני שנתים ימים מעיר מגורו צבועאל לעיר „הריהרהר“ ויכנס אל הישיבה הגדולה אשר בה, אשר שמה הלך למרחוק בכל קהלות ישראל. הוא הצטיין בכשרונותיו ובהתמדתו, ויתגאו בו המלמדים וראש הישיבה, ויתגאו בו כל יושבי העיר, והשדכנים סוכבוהו וידברו בו „נכבדותי“ — והנה בא השמן ויהפוך את שמחת בני הריהרהר לתונה ולחרדה . . .

בשבת שיריה שרר חום גדול בבית התפלה. הנבאי לוי, אשר ידע, כי השמש איננו מספור עצים להסקת בית-המדרש, וגם חשדהו, כי יגנוב עצים להסקת ביתו, התפלא עתה מאד על ותרגותיו הפתאומיות של השמש בשבת הזאת, וינער בו בנויסה, והשמש הנעלב התאמץ לגול את האשמה על ראש הגוי של שבת — והנה באו בחורי הישיבה ויבשרו, כי ברח הבחור מצבועאל ואיננו; או פנו אל הגוי של שבת, והוא הסית לפי תומו, כי לחמהונו לא קראוהו הפעם להסיק את התנור, — ובכן נפל החשד על הבורה, כי הוא היה המסיק . . . כל העדה לבשה תרדות: אם בארו נפלה שלהבת, מה יעשו אזובי קיר?

מני אז נפלה אימת ההשכלה על הקנאים ותחריר את מנוחתם לרנעים. ומרגליות עזב את הישיבה ונכנס אל בית-הספר למדדים, ולמן היום ההוא שם כל מעיניו להרבות השכלה בקרב בני הנעורים בקרן חשכה זו, ועמלו לא עלה בתוהו, כי רבים מבני הריהרהר ומבנותיה החלו לבוא במסותרים אל בתי התלמידים ללמוד מפיחם חכמה ודעת, וכין הבאים היו גם אחדים מבני הישיבה. בנות העיר הרחיקו עוד ללכת, כי לבם הלך שבי לא רק לפני ההשכלה, כי גם לפני נחשאי דגלה . . .

שונה היה מרגליות בהליכותיו ובארחות חייו מכל חבריו. הוא אמנם היה אחד התלמידים היותר מצוינים בבית הספר וישקוד על למודיו בהתמדה יתרה, אולם בכל אחוז בחכמה ודעת לא הניח ידו גם מהתלמוד ומהספרות העברית, ויהי הרבר למורת רוח

לחבריו העברים, אשר ראו בזה נסיגה לאחורי. בעזבו את הישיבה נגב משם את שלש הבבות, מסכת סנהדרין, משניות ומדרשים, ובספרים האלה אהב להנות בעתות המרנוע. הוא חי בדרך חקתו ובשערתיו הפנויות למד את בני עניים חנם אין כסף. הוא היה אוהב להראות לחבריו על הסדות הטובות שיש בעמנו, ובשביל זה כנוהו חבריו בשם: אתה בחרתני.

מרנליות ישב עתה על הכסא תפוש ברוב שרעפיו בקרבו.
הרלת נפתחה — ואיש צעיר לימים נכנס החדרה.
— האתה פה, שמשון? — שאל מרנליות.
— אני בכבודי ובעצמי — ענה שמשון. אבל מדוע הנך יושב באסלה ולא תדליק את המנורה?

— מוכ מאד לשבת באסלה ולחשוב מחשבות — ענה מרנליות וישחק.
— ראה נא — אמר שמשון, בקחתו את המנורה בידו להדליקה — הלא אין נפש במנורתך!

— לכן לא הדלקתה — ענה מרנליות.
— לכן לא הדלקת אותה? — שאל שמשון בתמהון.
— אל נא תשאל עוד שאלות, שמשון! אין נפש במנורה — ודי.
— ומוכיח לא היה בביתך?
— מוכיח לא היה בביתי זה שלשה ימים.
— הוא משחק בקוביא בבית הרוקת.
— לכל זמן. עת לעבור ועת לשחק. הימים — ימי תופש, עתה ובית־ספרנו סגור...
שמשון עמד נבון רגעים אחרים. מחשבה אחת התרצצה בלבו, אבל הוא ירא להביעה למרנליות.

— בקשה אחת קמנה יש לי אליך — אמר שמשון אחרי דומיה ממושכה.
— בקשה? אם רק יש בכחי לעשות חסדך, אעשה בכל לבי — ענה מרנליות.
— בוא נא אלי, אל דירתי — נמנם שמשון בלשונו, ואודם כסה את לחיו.
— אל דירתך ביער? גם אנכי חסצתי לראות את דירתך, אבל...
— מתביש אתה ללכת עמדי... אמר שמשון.
— אבל מעילי העליון נקרע, גם כובעי נאה רק ללצים ביום הפורים.
— אי שמים! — קרא שמשון ברגש — האמנם לא שמו חבריך לבכם אליך ואל מחסוריך?

— לא! המה נתנו לי כסף די למלאות מחסורי.
— ואתה נתת את כספך לבחורי הישיבה — נכנס שמשון לתוך דבריו. — הלא יודע אנכי את ותרנוח...
הוא חשב מחשבות רגעים אחדים, ואחרי כן הוסיף:

— יש לי עצה ותחבולה, מרנליות. לבוש את מעילי וכובעי...
— ומה הועילו חכמים בתקנתם? — שאל מרנליות.
— אנכי הסכנתי עם הקור. אל תירא...
מרנליות ושמשון יצאו מן הבית. הלילה היה ליל חושך ואסלה ועגנים רבצו

על אוסק השמים. שמשון ומרגליות הלכו מבלי דבר דבר עד כואם אל היער אשר בקרבת העיר.

מרחוק נראתה "הורבה" אחת, העומדת על המישור, ועצי היער יסובבוה מכל צד כמו ישמרו עליה מכל פגע ואסון. אל התורבה הזאת כונן שמשון את צעדיו ומרגליות אחריו.

— האם בתורבה הזאת אוית לשבת? — שאל מרגליות בתמהון.

— עוד תשוב תראה נפלאות מאלה — אמר שמשון בשחוק-קל.

ויעלו שניהם במעלות שכורות עד הקומה השלישית ויבואו אל אחד החדרים. שמשון הדליק את המנורה, ומרגליות התפלא לראות לפניו חדר יפה ומרווח, וזכוכיות החלון היו בעלות צבעים שונים וכירה יפה התנוססה באחת הפנות. שמשון מהר להסיק את הכירה ויביא מחדר אחר ספסל, מטה וכסא, גם שלחן עגול, ויציגם בחדר. את השלחן הזה קניתי במקרה לפני ימים אחדים, כמו נבא לי לבי, כי יבואו אורחים לדירתך — אמר שמשון.

הוא הרתח מים, ויביא פיא, שתי כוסות, גם לחם וחמאה וכשר צלוי. פני שמשון הביעו שמחה והרחבת הנפש וצחוק-קל עבר על שפתיו לרגעים.

שמשון ומרגליות שתו פיא ויאכלו. — מרגליות אכל לחיאבון. . .

— רואה אנכי, כי הנך עושה פה כאדם העושה בתוך שלו — אמר מרגליות. — האם לא יפריע איש את מנוחתך?

— מי יפריעני? בני-העיר מאמינים, כי השדים בחרו את התורבה הזאת למשכן להם, ואיש מהם לא יעז לנשט אל הבית הנורא הזה. גם אני יראתי לבוא אל התורבה הזאת, אבל פעם אחת בלילה, עת ירד ממר על הארץ ואני לנתי או ביער, נכנסתי אל הבית להסתר מפני הגשם. פחד ורעדה אחזוני בסתחי את הדלת. מהרתי להדליק נפריתותי, ולאורה הכהה ראיתי את השלבים השכורים ואעל בהם עד הקומה השלישית; שמה מצאתי את החדר הזה ואשכב על הרצפה ואגום שנתי, ושנתי ערבה עלי, — גם השדים לא נגעו בי לרעה. . .

— ומדוע לנת ביער בעת ממר? — שאל מרגליות — הלא יש לך הורים

בעיר הזאת. . .

— אבי לא יתנני לצעוד על סף ביתו, ואמי לא תהין למרות את פיו. גם אל בית-המדרש, מקום מקלטם של העניים בישראל, לא יתנוני לבוא, וימים רבים הייתי לן באורוות וברפתים או תחת כפת השמים ביער הזה, עד אשר מצאתי את הדירה הזאת. . .

— כאשר הקיצותי, כבר האיר הבוקר — הוסיף שמשון לספר. — אז נמרתי בלבי לתור את חדרי הבית הזה. הבית, כאשר הנך רואה, הוא בית אבנים, בן שלש קומות, והוא היה לפניו בית-חרושת-הצוקר. כפי הנראה, לא ראה בעל הבית ברכה בעסקו וגם קונה לא מצא לביתו בעיר עניה כה-רהר — וביתו הנעזב מאדם נהרס ונחרב לאט לאט. מיה הקירות התפורר מעט מעט, הרצפה נתמלאה סדקים ובקיעים, החלונות נשברו, ככל זיוותיו נצברו אבני ניר מנופצות — רק החדר הזה לא נהרס, הוא היה, כאשר אהשוב, תא הספרים, ובחדר הזה אנור זה שלש שנים. את הספסל, המטה, המצע והכר — הנני מסתיר ביום באחד החדרים האפלים, מיראתי, פן יודע על ידם לאיש מקום מגורי. . .

— וכל העת הזאת הנך נר בבית הזה?

— לא! שתי פעמים קנו למעני דירה אחרת, והבית גם כן בית אבנים, רק במקום היער נדר אבנים מסביב . . .

— בית-האמורים?

— כן. בפעם הראשונה ישבתי שם רק ארבעה חדשים, ובפעם השניה הגדילו את ענשי לתשעה חדשים ויום אחד.

שמשון נאנח ויגש אל מרגליות ויאמר בשפה רפה: מרגליות! האם לא תבוני בלבך?

— לא יבחו לננב כי יננבו למלא נפשו כי ירעבי — ענה מרגליות.

— לא תמיד ננבתי למען השקט רעבוני — ענה שמשון ברנש. — כמדומה לי, כי לא מפני שרעב אנכי הנני ננב, כי אם מפני שננב אנכי הנני רעב. על פי רוב מכרתי את הננבות בזול ואת הכסף הצאתי על דברים של מה בכך, על בגדים יפים וצעצועים, או נתתי מכספי לאבי והוא נתנהו ביין. רק אמי המוכה לא תחסוך לקחת ממני כסף... לא! — סיים שמשון את ספורו — רק בראשונה בימי נעורי, הייתי גונב מתוך רעב. מרגליות לא ענה מאומה.

— מרגליות! — קרא שמשון — התשתה כוס יין אתי . . . לחיי?

הוא הביט אליו בעינים מסיקות תחנה ותקוה.

— מרוע לא אשתה? — ענה מרגליות — הלא מחסירי צבועאל אני, והמה מומחים גדולים לשתי י"ש.

שמשון הביא נבינות ויין ויטלא את הכוסות.

— לחייד! — קרא מרגליות וישת את כוסו.

פני שמשון אורו. אבל האור חלף מהרה ועננה של תונה לקחה מקומו.

— סוף ננב לתליה — אמר שמשון באנחה. — נשתה לחיי המשכילים, הטובים והחשירים, אשר לא רדוני מלפניהם . . .

— מאין התודעת אל ברנשמיין ואל כל התלמידים? — שאל מרגליות.

שמשון החריש רגעים אחרים, כפי הנראה סקס בדבר, היספר אם לא?

— היודע אתה את רחל בת אהרן הגושך? — שאל בשפה רפה.

— את רחל אהובת ברנשמיין? — שאל מרגליות.

— הנך יודע את סוד אהבתם — אמר שמשון — אם כן, אוכל לספר לך הכל.

— פעם אחת — הוסיף שמשון — ואני יושב באחד מחדרי האפלים, והנה קול

צעדים באוני. ארמה, כי נקל לך לצייר בדמיונך את מבוכתי ופחדי. אנכי עמרת על

מקומי מבלי נוע, עצרתי נשמת אפי ואשמע ואקשיב, אבל קול הצעדים נפסק ודומיה

שבה לשלוט בחדרי. קרבתי אל הדלת בלאט ואם אוני אל חור המנעול. בתחלה שמעתי

רק קול רממה רקה, כי התלחשו היושבים בחדרי, אולם לאט לאט החלו לדבר בקול

יותר רם: האם תחשבי ללכת מטה כה מהרה? — שמעתי קול מדבר — הלא החרור

יפה אף נחמד, ואנחנו מילנו הרבה ביער, ואת עיסה מאד, ולמה לא תנחי סה מעט?

או נוכחתי לדעת, כי אוהב ואהובתי סרו אל חדרי לנח מעט, גם ידעתי, כי המה

ילכו אחרי נחם — ולא יראתי עוד; רק חסצתי לדעת, מי המה האהובים האלה,

לכן פתחתי לאט את דלת החרור ואתבונן אל המדברים. העלם היה תלמיד בית-הספר

למודדים, והנערה — את הנערה לא ידעתי. . . היכולתי לשער מראש, כי . . . כי בת

אהרן הגושך. . . ?

— אבל הם ראו אותך? — שאל מרגליות.

— לא! הם דברו בחוס והתלהבות ולא ראו מאומה. הנערה התאננה באוני אתוכה על מבוכת נפשה וחרדתה לרגעים, וגם המחשבה על דבר צער הוריה, עת יודע להם, כי בתם היתה למשכלת, לא נתנה לה עתה מרגע, והעלם דרך ודרך את הקנאים המראים, העוסדים לשמן לבניהם ולבנותיהם על דרך החיים, — ואני מתבונן אליהם, ופתאם הכרתי את רחל, הצנועה, היפה, אשר בה יתגאו כה הוריה. ברנע ההוא הרגשתי בלבי רק חסץ אחד — לנלות קלונה ברכים, למען הראיב את לב הוריה, השנואים לי מאד. לא יכולתי עוד למשול ברוחי ואניח ממחבואי ואסתכל ברחל בעינים חודרות... צעקה התפרצה מפי הנערה ותתרסק על אתוכה בחרדה, גם הוא קפץ ממקומו ביראה ורעד — ויראני. מי אתה? נתן עלי בקול רם. הוא הביט עלי בקצף נורא, ופניו כמו הביעו: האם אינך רואה את בגדי השרד אשר עלי? הלא תלמיד בית-הספר אנכי, וכל הגנע בי לא ינק. עוד עתה, בזכרי את פניו בעת ההיא, לא אוכל להתאפק משחוק... — ואיך השלימנו עסק? — שאל מרגליות.

— הדבר מוכן מאליו. אנכי יראתי, כי יגלו הם את מצפוני, והם חרדו, פן אנלה את סוד אהבתם, לכן כרתנו ברית שלום. ומן העת ההיא — זה שנה שלמה — החלתי לבקר את ברנשמן בביתו, לאט לאט התודעתי אל יתר התלמידים, גם אליך, מרגליות... — נשתה נא לחיי. האהובים ולחיי כל המשכילים המוכים והישרים — קרא שמשון, אחרי נמרו את ספורו...

— לחיי המוכים והישרים — אמר מרגליות. — לב מוכ ונפש נדיבה — לא בהשכלה! הם תלויים. גם בין היראים והקנאים יש אנשים מוכים וישרים, שמשון! — הוסיף מרגליות ברנש — לב מוכ גם לך, אבל תנאי חייד. . . כן, בודאי היו תנאי חייד בעזריך!...

— הקנאים אכזרים המה — אמר שמשון. — רק המשכילים קרבוני אליהם. ומן העת ההיא... ומן העת ההיא... מרגיש אנכי... אינני יודע בעצמי מה אני מרגיש... גם אינני יודע אם תאמין לי. הגני מרגיש בנפשי — תמורה... מהפכה... מרגליות הריק את כוסו בנמיעה אחת. שמשון נגש אליו ויחזיק בידו. לו ידעת, מרגליות, את השנאה העזה אשר פגשתי בימי חיי על כל צעד, כי או — לא בויחתי בלבך. הלא גם אני הייתי תלמיד בבית-המדרש, ותלמיד בעל כשרונות, גם עשיתי חיל בלמודי! — האמנם? זאת לא ידעתי! — ענה מרגליות.

— אבל זאת יודע אתה בלא ספק, כי אבי היה ימים רבים שומר הקהל, ועליו היה לתור ולבקש אחרי בני העניים המתחבאים מאימת עבודת הצבא, ולמסרם לידי הקהל. כפי הנראה הצמין אבי באכזריותו, כי כל בני העיר שונאים אותו עד היום הזה, שונאים אותו גם יראים מפניו. מיום אשר נשתנו סדרי הקריאה לצבא, נסתם מקור פרנסת אבי, ותהי אמי מפרנסת אותו ואת בני ביתה, ואבי הולך במל כל היום, משתתף בכל השמחות שבצער, במשתאות של חתונה וברית מילה, למען ישחה יין חנם. וביום שאין בו כל משתה בעיר הוא מבקש במתנה פרוזות אחדות מקרוביו העשירים או מיתר בעלי הבתים, והמה לא ימנעו ממנו את מבוקשו, כי ייראו מפניו, פן ילשין עליהם...

— ואני לסרתי בהישיבה — הוסיף שמשון אחר דומיה קצרה — אבל חברי התרחקו מפני ויקראו לי: בן החמסן, בן השכור. בראותי אך כזו ומשטמה מסביב, חסצתי לעזוב את הישיבה ולהיות לבעל מלאכה. אבל אבי, המתנאה ביחוס אבותיו

ומשפחתי — כי גם ירחמיאל העשירי, גם אהרן הנושך, גם לוי הנבאי קרובינו המה — לא רצה בשום אופן להסכים, כי אחלל את יהוסר ואחיה אומן פשוט, ועל כרחי נאלצתי להשאיר בישיבה. ומני אז החלתי להרגיש שנאה אל התלמידים בישיבה, אל חברי, אל התלמוד ומפרשיו. אנכי הסצתי להיות תמיד בחברת רעים, ולמרות השנאה, שהראו לי מכל צד, לא התרחקתי מרעי, אדרבה, הייתי תמיד בחברתם, ואריב בהם, גם שלחתי בהם את ידי. המה היו הרבים, לכן הונו לעתים לא רחוקות, ואנכי, בשאפי נקם כל היום, החלתי לנגוב מהם את ספריהם ושאר חפציהם ולהחביאם. צער הנערים, המבקשים את אבדותיהם, הסב לי עונג גדול. אולם בכל פעם הייתי מחזיר את האבדות למקומן. הנערים אמנם חשדוני, כי ידי במעל הזה, וינכלו לתפשוני בכף; אבל כל עמלם היה לריק, כי השכלתי לסכל את כל תחבולותיהם. אז היה בעיניהם הספק לדואי, וילשינו עלי לפני ראש הישיבה, והוא קראני והתרה בי בפני חברי, כי אם תקרה עוד נגבה בבית המדרש, יגרשני בחרסה מן הבית, כי מה לנגב בבית הישיבה? השמעת? הוא הכלימני בפני חברי, נתגני לנגב מבלי חקור ודרוש הרבה, — ושנאתי אל המורים והחברים התגברה בלבי עוד יותר... שמשון הציא אנחה עמוקה מלבו.

— ובעת הזאת — הוסיף לספר — הורע מצב הורי מאד, כי אבי החל לשתות לשכרה יותר ויותר, והיין אשר היו נותנים לו כתנם או במחיר הפרשות שווה מקבץ לא הספיק עוד לרוות צמאנו, אשר הלך וגרל מיום אל יום. אז יקח אבי בחזקה את הכסף המעט שהרויחה אמי וישא אל בית-היין, ואם לא היה כסף לאמי, היה נותן בעבוס את הכלים והמטלטלים אשר בביתו. ואמי, למרות עמלה הרב מבוקר ועד ערב, לא יכלה לגרש את המחסור הנורא מביתה. אז באו גם לי ימים רעים מאד. אני הייתי יושב לעתים לא רחוקות בבית המדרש בבטן ריקה, ואז נוספה על שנאתי להמורים והחברים מכבר עוד שנאה עזה — שנאת הרעב אל השבע...

— השנאה היותר נוראה בעולם — אמר מרגליות. — גם אני הרגשתי לפעמים את השנאה הזאת בלבי... כלה נא את דבריך, שמשון.

— אז... הרלתי להשיב למקומם את החפצים שננבתי, ואקדעם לגורים ואכזרדים; אנכי חשבתי, כי לא יהיו לגרשני מהישיבה, כל עוד לא יוכלו להראות במפותים חותכים שאני הוא הנגב, מיראתם את אבי, כי מי יתגרה באיש קשה כמורו ונקה? אבל מעיתי בחשבוני: המה גרשוני, ואבי, בשמעו את דבר גירושי, יסרני קשה ויצו עלי כי לא אהיה גם לנשאת אל ביתו. ואמי — אמי בכתה מאד, אבל לא יכלה להושיע לי. היא הלכה אחי מעל מלאכה לבעל מלאכה ותבך ותתחנן לכל אחד מהם, כי יספח אותי לאומנותו, אבל איש מהם לא שמע לדבריה ולתחנוניה — כי לא היה לה כסף לשלם, שכן למדו... .

— ואו... . אז... . הוסיף שמשון וקולו רעד — אז בא הלילה הנורא... . לא! לא! לא אוכל עוד לספר!...

— בקצרה, אז הייתי... . לנגב — סיים מרגליות תחנונו. — זה הוא סופה של השירה. קללת אביך רבצה עליך, שמשון! — הוסיף מרגליות בקול מלא רחמים — הגני שותה כוס שלישי לחייך! מאמין אני, כי עוד... . כי עוד תשוב להיות איש ישר וטוב...

שמשון צלל במחשבותיו ולא נגע בכוס אשר לפניו... .
מן העת אשר התקרב שמשון אל התלמידים העברים, אשר למדו בבית הספר

למורדים, היה הוא הסרסור בין המשכילים הנסתרים והמשכילים הגלויים. הוא היה ממציא לבני ה"הרהר" ולבנותיה ספרים למקרא וללמוד, גם מכתבים מהאוהבים לאהובותיהם ולחוסר. הוא שמח מאד בראותו, כי מספר המשכילים הנסתרים ילך הלך ורב, וכבר ראה בחזון את המלחמה הגלויה העתידה להתלקח בין האבות והבנים, את מבוכת האבות, בראותם, כי מביתם קם להם האויב — ונפשו שבעה נקם.

שמשון היה משמש לפעמים את התלמידים, מסיק את התנור בדירתו של זה, מנקה את המנעלים של השני, קונה להם צרכי-אוכל, נושא את מכתביהם אל בית הדואר, גם עוזר להם בעת התעסקם במדידת האדמה. התלמידים שלמו לו שכר עבודתו, והוא התגאה בשכרו זה, אשר בא לו בדרך ישרה . . . החפץ לחזור למוטב התגבר בו יותר ויותר, אבל — ההרגל נעשה לו מבע . . .

בזבז הסכות, בערב הראשון של תול המערה, בלכת שמשון אל דירתו ביער, עמד על יד בית אהרן הנושך. פתח החצר היה פתוח — ושמשון נכנס אל החצר. בעד החלון ראה שמשון כלים מלאים ממתקים ומנדרות עומדים על שלחן נדול בלשכת המזון, ועל דפי הארון אשר אצל הקיר בקבוקי יין ומשקאות שונים. הממתקים האלה והמשקאות הוכנו לכבוד החג, ומה מאד ידאב לב אהרן הנושך, הקמצן הנמאס, ולב רבקה רעייתו, בהקנב להם כל אלה — חלסה מחשבה בלב שמשון. וכרנע הוציא סכין מכיסו ויקלוק את הרבק מעל זכוכית אחת, הזכוכית נפלה לארץ ותשבר, ושמשון הושיט את ידו לפנים ויפתח את החלון . . . ברנע אחד אסף את הממתקים ואת היינות ויטמינם בשק-העור אשר התגלגל על הרצפה, וימהר לצאת מן החצר. הוא כונן פעמיו אל בית ירוחם המוכר יין-שרף, אשר בקצה העיר.

שמשון היה ימים רבים אחר האורחים התמידיים בבית ירוחם, כי לו היה מוכר את נביתו. גם את כל באי הבית ידע פנים אל פנים, ויקן בעדם לפעמים יין ומאכלים שונים, לכן אהבוהו כלם וישמחו מאד בכל עת בואו . . .

— ברוך הבא, שמשון! — קרא ירוחם בשמחה בראותו את שמשון ושק-העור אשר בידו. — זה ימים רבים לא ראיתך. בעת האחרונה הנך מוקיר רגליך מביתי — הוסיף ירוחם ברזנו נסתר. — האמנם מצאת קונה יותר טוב ממני? האם אינני משלם לך במיטב כספי?

— את ידידי ירוחם לא אמיר באחר — ענה שמשון בשחוק-קל. — אבל . . . יש לי עתה עסקים אחרים, ואין עת . . . לבוא לביתך . . .

— עסקים אחרים? — קרא ירוחם ויניע ראשו — שמעתי כי התחברת אל האסיקורסים . . . ראה, ידידי שמשון, מתרה אני בך, כי רעה נגר פניך . . . הלא האסיקורסים האלה מחללים שבת בפרהסיא, אוכלים מרפות וכשר חזיר — ואתה הנך חברתם . . . תרפה, תרפה היא, שמשון!

— בשור חזיר ימנע לחך מאד — קרא נכרי אחד, אשר ישב אל השלחן ועסק בשחיה.

— שאל את השכור הזה, הוא יורד את הדרך הישרה! — אמר ירוחם ברזנו — הנני מתרה בך עוד הפעם, כי כלמות אתה מעשה על אביך ועל משפחתך, וכל בני-העיר כועסים עליך מאד . . .

— מה לי ולבני העיר? — קרא שמשון. — אני — משכילי הנני, וכברו הביט בנאון על כל מביכותי . . .

ירוחם הניע ראשו, ואחר דומיה קצרה שאל: "מה הבאתי? יושמש בידו את שק־העור."

— ממתקים, מגרנות, יין — ענה שמשון.

— ומה מחירים?

— מה מחירים? אין להם כל מחיר. רבי אהרן הנושך שולח לך את כל אלה במתנה, ואני הנני השליח...

שחוק־רצון נראה על שפתי ירוחם. הוא הוציא את הממתקים ואת הבקבוקים מן השק ויטמינם בארון.

שמשון לקח בקבוק אחד וינישה אל הנכרי.

— ישלם לי מראש! — קרא ירוחם בקסצו אל השלחן, ויחמוף את הבקבוק

מידי הנכרי. — השמעתי? את ייני ישתה בחנם?

— הרף יריך! — קרא שמשון ברונו — לא למענך בלבד הבאתי את הממתקים

והיינות. ישתו כל באי ביתך, יאכלו וישבעו, וידעו, כי תג היום לישראל, תג הסוכות...

ירוחם נסוג אחור וישב למקומו במבוכה. לרגעים ירה מבטי חמה נסתרת אל הנכרי

השותה, אבל לא הרהיב עוז בנפשו להתקומם נגד שמשון.

שמשון עמד עוד רגעים אחרים, אחרי כן מהר לעזוב את הבית. הוא הרגיש פתאם

בעין מוסר כליות בלכבו, ויחש צעדיו, כמו יברח מסכנה קרובה...

מרחוק נראה לו היער — ומנוחתו שבה אליו. שמשון אהב מאד את היער הזה,

אשר התבונן אליו תמיד מחלון חדרו. מה נחמד היה היער בימות הקיץ, עת רוח צחה

שררה על הארץ. העצים הרעננים הניעו בלאש את ענפיהם, כמו יתלחשו זה עם זה,

ומרת הצפרים הנעימה והמית הנחל השוטף לאמ בקצה המישור אשר בתוך היער כמו

דברו נחומים לנפשו... ובהודעו היער מפני רוח סערה או ברדת מטר על הארץ

והברקים והרעמים החרידו את מנוחת היער, או היה נורא ונחמד כאחר, והפחד אשר היה

מתעורר ברגעים כאלה בלב שמשון היה פחד נעים, מלא קסם, שונה לגמרי מהפחד

אשר יאחזו עת ישלח בננכה את ידו. גם בימות התורף, עת התנצל היער את עריו

והצפרים גם הם עזבוהו, גם אז לא חדל היער למשוך אליו את לב שמשון בקסמיו.

העצים החשופים מעליהם והמכוסים זעיר שם זעיר שם קרה וכפור, הדומיה הנעלה

השוררת בכל רחבי התולדה, קוי השמש הקרים המתנוצצים בין שכבות השלג הצח,

הנחל הקטן אשר הכפור ישים עליו משמר כעל אסיר־כלא, — הכל, הכל היה מתאים

כל כך אל מצב נפשו, אשר הסכינה עם הברירות, אשר מעמה מעם בית האסורים...

שמשון נכנס אל דירתו, פאתי קדים חורו מנונה השחר... היום אבקר את אמי

בביתה — חשב שמשון — כי לא ראיתי אותה כל ימי החג. הוא שכב על מטתו ויישן...

— מאריה דעלמא כולא! מה אומללה אני! המעט לי כי אביך שותה שכור כל

היום, הגה עוד גם אחת, שמשון, תסיף מכאוב על מכאובי. נלאיתי נשוא את כל הצרות

והיסורים, ברמי ימי ארד שאולה, ובגללך גם שם לא ינח לי.

כן התאוננה שפרה באוני בנה שמשון, בשימה לפניו אוכל, מעט מרק ופת

לחם מולת.

לא דבר חדש היה לשמשון לראות את דמעות אמו, כי היא היתה בוכה תמיד

בבואו אליה. אבל היום הרבתה אמו לבכות... אנותיה המתפרצות מלכבה לרגעים

ועיניה המפיקות תונה ויאוש עז — עוררו בנפש שמשון מבוכה וראנה. הוא לא שם לבו אל הלחם ואל המרק, אם גם גדול היה רעבונו.

— מדוע לא תאכל? — קראה שפרה אחרי רנעי רומיה. — מה זה חרה לך? הלא רק עליך, בני, עליך ידאב לבי! קרב, קרב אל השלחן, קרב ואכול — הוסיפה שפרה לדבר בקול תחנונים. — הנה אביך לא בא כל היום הביתה; לכל הבריות ימי מועד עתה, ימי ששון והרחבת הדעת, ואני — ענומה ועצובה יושבת בביתי. . . . הודות לאל, כי באת אתה, לכל הפחות, לבקרני היום. אכול, שמשון: המרק יתקרר ויפוג מעמו.

שמשון קם ממקומו, רחץ את כפיו, ויקרב אל השלחן ויפרוס את הלחם ויברך בקול רם. אמו הביטה כל העת הזאת אל בנה בשמחה מעורבת בתונה, ובהניעה ראשה אמרה בלחש: לב טוב לו, לב עברי, אבל מולו המר גרם, כי יהיה אומלל, אומלל לנצח. . . .

— ברוך אתה ה'! . . . התחיל שמשון לברך בקול רם בכלותו לאכול. — חכה נא מעט, — הפסיקתהו אמו — הלא חול המועד היום, וגם בשר יש לנו; גם מעט לסת השארתי למענך מימי החג הראשונים; הלא ידעתי כי תבוא לבקרני. היא הציאה את הסיר מהתנור, העלתה משם חתיכה קטנה של בשר ועצמות אחדות ותניחן על הקערה.

— מי יודע, אם יאכל היום אביך בשובו, הלא הוא שבע ביינו! — נאנחה האם. — אמי! — אמר שמשון בשפה רפה — רצה אני לעזוב את עירנו, ובעיר אחרת אלמד את מלאכת הרצענות. . . .

אמו לא ענתהו דבר, וזם דמעות התפרץ מעיניה. לא פעם אחת הביטה שמשון לעזוב את דרכיו הנלוזים, ועד היום לא מלא את הבטחתו, בכל זאת לא חדלה אמו מלקוות, כי עוד יחזור למוטב, ובכל עת אשר היה שמשון מדבר על אדות החלטתו — להיות לבעל מלאכה, היתה האם מטפת לו דברי מוסר ומסימת דבריה: במלאכה יש מול וברכה. המלאכה היא מלוכה. לכן התירדה שתיקתה עתה את מנחת בנה ותמלא את לבבו פחד וראנה. הוא קסץ ממקומו ויאמר בקול רועד: גלמה תמחצי היום את לבבי באנחותיך ודמעותיך? הגיד נא לי: מה קרה? — אויח לנו! — ענתה אמו בכבי — רבקה קרובתנו. . . .

— עתה אביך את חרדת לבבך — אמר שמשון בשחוק קל: — בבית רבקה היתה נגבה שלשום, ובזרתי תחשדני, כי ידי היו בזה, וגם תאים בלי ספק, כי תמסרני לדיון. . . . שובי למנותחך, אמי — הוסיף במנוחה וישב אל מקומו אצל השלחן. — איה המה המופתים, כי אני הוא הנגב? האם אנכי הנגב היחיד בעיר?

הוא לקח את הסכין בידו, וכתתכו את הכשר לגורים, הוסיף בשחוק מר: — ואם גם יאמין השושם לדברי שונאי וישימי בבית-האסורים — גם בזה אין רע: הלא אז תהיה לי דירת-חנם, דירה נאה והנונה, גם לחם לשובע, תבניני אמי, לשובע. . . .

הוא קם ממקומו ויגש אל אמו ויקח את ידיה ויתאמץ להביט ישר אל עיניה; עיניו הפיקו אהבה רבה וחפץ לנחמה מינונה. אמי, אמי תהיבה! גם בבית האסורים יש בית מלאכה, וגם שמה אוכל ללמוד את מלאכת הרצענות! — אמר שמשון בקול רך. . . . אבל רבקה? . . .

— רבקה! עוד הפעם רבקה! — קרא ברונו — האם ידאב לך על ממתקיה ומגדנותיה? הלא חג שמחת-תורתנו הוא — הוא המעים את המלות האחרונות בלענ

נכתר, וענן תונה כסה את פני אמו — וכדאי הוא החג הזה, כי תבין רבקה העשירה עוד פעם ממתקים ומגדנות לכבודו! או אולי אין כסף לרבי אהרן הנושך?
דעתו זחה עליו ויאכל את הברשך לתיאבון. אמו לא הפריעתהו מאכילתו... פתאום הרים את עיניו וירא והנה אמו בוכה...

— אל אלהי שמים! מה היום מיומים? — קרא שמשון בהתרנשות עצומה.
— אויה לי, לא עת לצון הוא היום, בני, נורה נגורה עליך...
— נורה? עלי? — שאל שמשון ופניו לבשו קדרות.
אמו השחה את ראשה ותלחש באוזניו: פרנסי העיר נמרו לשלחך לארץ נורה, אם תצא הפעם חייב בדיון...

שמשון נשאר על מקומו כהלום רעם. פניו שזנו, עיניו קמו בחזירה, ידיו רעדו והסבין נפל מידו ארצה...
— לארץ נורה? אותי? — נמנם בלשונו כשכור. רנע אחד הביט אל אמו כמו יבקש עזרתה בצרה. הוא הוריד את ראשו ארצה ויצלול במחשבותיו.

— יודע אנכי את רבי אהרן ואת רבקה אשתו — קרא בקצף — כנע הגני להם, הלא קרובם אני — פסול במשפחתם המהורה, המיוחסת. לא! היה לא יהיה דבר הזה! רוח והצללה יעמוד לי מבית רבי אהרן עצמו... עוד תראי, אמי, כי פחדך לשוא... הוא שם פעמיו אל הפתח...

ברגע הזה נפתחה הדלת ואביו עמד על סף הבית. מעילו העליון היה רכוס רק בכפתור התחתון, ובית-ידיו הימיני, הקרוע באמצע, התנועע מאחוריו כאבר מדולדל. על ראשו נשא מגבעת נייר מצופה סיני והב, שערותיו פרוצות, על זקנו סזורים פתוחי לחם ונרעיני אבמיחים, גם קשקשות דגים מלחים.

— יום טוב! יום טוב! — פספס בלשונו בכבדות ויצעד צעדים אחדים לתוך הבית ויחזיק בידו בכסא, כי רגליו לא הסצו לסור למשמעתו. — יום טוב!... גם הרב שחה אתי היום: לחיים, לחיים, רבי יוסף! רבי יוסף! — לחיים! לחיים טובים ולשלום! כן, כן, הכל מכבדים אותי... רבי יוסף! — הוא נפל על הכסא וישב רנעים אחדים בלי נוע.
— מי אנכי? — קרא פתאום בקומו מכסאו — אני... יוסף החמסן! (הוא רקע ברגליו בכח, עד אשר נודעזע קרשי הרצפה השכורה ויגעו ויחצו כל הכלים אשר בבית). — את כולם אמסור לצבא, אותם ואת בניהם. האם אני לא עבדתי בצבא? אה? חמש ועשרים שנה! אחת, שתיים, שלש! הימינה, השמאילה! — קרא בקול ויתאמץ לחקות צעדי איש צבא המרדויות והקצובות. אולם גופו התגודר בקנה ורגליו עמדו בקושי על מקום אחד. הוא השתוחח מעט, כאלו יבקש איש מתחבא. איסה אתה, חצקיל! — בן יחיד אני לאמי האלמנה! — חקה את קול חצקיל. — בן יחיד אתה? ואני, האם לא בן-יחיד הייתי להורי, האם לא עבדתי בצבא במקום אהרן הנושך קרובי? — הוא נפל על הספסל ועיניו נסגרו. — אהרן הוא איש טוב. הוא נתן לי היום ייש טוב מאד, בן תשעים מעלות... משופרי דשוסרי!

שפרה נגשה אליו ותאחז בידו.

— לך ושכב על מנתך, שכב, שכור! — אמרה שפרה — או אולי תאכל לחם הצהרים? כל הבריות, כל בעל-בית אוכל על שלחנו, בתברת בני ביתו, ואני — היא החלה לבכות — האם הנאה יש לי מתנים וימים טובים? הוא סובב מבית לבית כעני, ועלי לשבת בחושך כל היום בביתי ולבכות על שברי...

— ימים טובים ומעדים? — נמנם השכור. — את אין לך הנאה? — הוא
 התרומם ממקומו — ואני יש לי הנאה? האם היין ישמח את לבבי? מי צוה לחמוס
 דלים? אלהים? לא! אהרן וירחמיאל צוו! רוצחים, גולנים, שורדים! — הוא דפק באגרוסו
 על השלחן ויתגדר — יין המה נותנים לי! השדר יקחם ואת יינם! זרע מרצחים!
 הוא החל לדלג ולקפץ, לפזז ולכרכר. שפורה, בואי הנה, לכבוד החג — במחול!
 הוא הניח את ידה על כתפה. בשמחה רבה!

הרבי צוה לשמוח בחגנו

לאכול, לשותות ביום שמחתנו.

— גם אתה סה, שמשון! — קרא יוסף, בפענתו אל בנו... הוא למש את עיניו
 ויסתכל בבנו ויקמט את מצחו, כאלו יחסין להעלות על זכרונו דבר מה...
 — שמשון! הלא... הלא — נגב אתה! — הרעים פתאם בקולו — נגב
 ואפיקורוס! לארץ... לארץ נורה!
 הוא התנפל באגרופיו על בנו, ושמשון מהר ויעזוב את הבית.
 (עוד יבוא).

תורת האדם.

מאת

ד"ר ש. ברנפלד.

כאשר נסתכל ישר בפני החיים הקולמוריים והמדיניים המתרגשים כעת בעמי ההשכלה, נמצא בהם חיון מושך את הלב להתבוננות יתרה. אנו רואים, כי היסוד הפסיכולוגי להחיים האלה הוא הפולמוס העז והגמריץ בין רגשות אנטיים שונים זה מזה ועל הרוכ מתנגדים זה לזה מן הקצה אל הקצה, וחורות והתהפוכות אשר נראה כעת בחיי העמים — ובשעור ידוע הן משפיעות גם על חיינו הלאומיים — יובנו לנו על ידי סקירה במבט האדם וההפכים הפסיכולוגיים שבו. וזה הלא ידוע לכל, כי כל מה שמשתלם האדם בכחותיו הרוחניים באות גם מדותיו לידי קצוניות מרובה. האדם הפשוט עשהו הטבע ישר ואיננו מביא בחשבון אלו ההפכים שכרחו. אבל האדם הקולמורי מקבל בכל רגשותיו צורה בולטת ומסוימת, ואז יבואו גם ההפכים שבו לידי היכר.

שאון החיים המדיניים והלאומיים נבר בשנים האחרונות במדה מרובה והם השכיחו כמעט את האדם הפרטי. בחמשים השנים האלו שמו העמים לבם אל התפתחות הסדרים המדיניים והגבלת תחומיהם מבית ומבחוץ. כעת נראה כבר עיפות ולאות במקצוע זה, והאדם ישוב לבקש את תפקידו ולתבוע את חלקו בתור גֵּשׁוּת ומציאות נבדלת לעצמה. לכן נראה בימינו אלה בין עמי הקולמורא תפיסה חזקה ברבר הגבלת התחומים שבין הטבע המדיני שבארס (על פי ההנחה הצודקת של אריסטו, כי האדם הוא מדיני בטבעו) ובין רגש המציאות האישית וחירותה, הנמוע גם כן בלב האדם ממכעו. אחר אשר נברה השפעת הקבוץ המדיני קמה התשוקה בלב יחיד סגולה, אלו אשר שאר רוח להם, להעמיד גם את קיומם הפרטי, מבלי לבטל בכל דבר את רצונם ספני רצון הכלל. גם בתורת המוסר בנוע לשיטתה הלמודית — כי במעשה אין דנים על פי ההגיון, אלא על פי הצורך ושאר הסבות המכריחות — מלחמה בין תורת המוסר של התורה ובין זו של הפרט מדור דור. הראשונה נקראה בשם תורת המוסר המדיני או הכללי, ולו האחרונה נקרא בשם תורת האדם. מוכן מאליו, כי במעשה תתגבר הראשונה תמיד, כי יד המרובים על העליונה; אבל בתור שיטה למדית וביתר בהשפעת הספרות נראה את כחה של זו האחרונה. הדבר הזה יבאר לנו כמה מחוות החיים.

הקולמורא האנושית על צד השלמות מיוסדת היא בלי ספק רק בחיי התברה, בקבוץ המדיני; ראשיתה היא ראשית חיות בני אדם בצוותא, ובו בערך אשר קבלה התברה האנושית בסדריה המדיניים שלמות והתקדמות, כן באה גם הקולמורא לידי מדרגה

נבחה. וכן לצד השני, כשלקו לפעמים סדרי החברה על ידי התפתחות בלתי מבצית. נמצא מנרעות גם בחיים הקולטוריים. החכמים המתנגדים לתורת המוסר המדינית מרמזים ביהוד על המנרעות האלה ומשתמשים בהן בתור עדות נאמנה. כי אין תורת המוסר הזאת חשובה כלום. מובן מאליו, שאינם נמלטים בזה מן הקיצוניות, שהרי החכמים האלה מראים רק את הפסולת של הקולטורא ולא את שבחה. כאשר עשה המוסר רוסו בשנות המאה הי"ח ובזמננו הפלוסופים שזמנהויר, הרטמן ואחרים נימשה.

אבל אין ספק, כי קורטוב גדול של אמת יש בדבריהם ואסילו בדברי הפלוסוף הנזכר באחרונה, אשר ברובם נראים הם לנו כפרדוכסים, כחדושים מפליאים, אשר אין בהם אלא חרדשם. המנרעות שנמצא בדבריהם הן רק הקיצוניות שבהם. כי באמת לא בסוב מחלש ולא ברע מחלש העולם נרין, אלא במדה בינונית, היינו על פי טבע האדם. ואולם בעיקר הדבר נראה, כי בימינו אלה נתכונו פלוסוף כנימשה, היסטוריון היסוליסט סן, ופיטמן כהנריך איבסן לדעה אחת, אם כי נפלטו בפרטים. בו בזמן אשר אמר נימשה להרוס את תורת המוסר של המרכיבים, של העדרי, או של העבריים, בו בזמן אשר נסה את כח לשנות את מטבע המוסר, להחליף את התחשים של טוב ורע, בזמן שהוא בא גם איבסן במענותיו נגד המרכיבים בחייהם המוסריים והמדיניים, והיסוליסט סן הניף ידו על ההשקפה ההיסטורית הרנילה כעת. וכאמור, באו שלשם בעיקר הדבר לירי מסקנא אחת.

תורת המוסר של נימשה מתנגדת היא לתורת המוסר שהורנלנו בה ואשר האמינו עד היום באמתתה המוחלטת — כזה טענו כל מתנגדיו הרבים, מבלי לשים אל לבם, כי למשפט כזה אין בסיס נאמן. כי בודאי אי אפשר למעון על אדם בשם שימשה מסיימת אשר זה הנמען איננו מודה בה כל עיקר. בכלל אי אפשר למעון על נימשה, כי אם לחקור בדבריו, ולכל היותר לראות עד כמה מסכימים הם אל המציאות. שהרי הרשות לכל אדם לצייר לנו אוטופיא, תהיה מדינית או מוסרית. וכשם שיצר לנו המוסר בילאמי אוטופיא מדינית, מבלי אשר טענו עליו מצד הסדר המדיני הנהוג, כן לא נבוא על נימשה בעקפיסן מצד תורת המוסר הרנילה. אלא אם נחפז לקחת את דברי בילאמי או את דברי נימשה לאמת המדה על דבר סדר המדיני המעשי או על דבר תורת המוסר המעשית, או נעמידם על האפשר ועל המציאות.

בנוגע לדעות הפיימן איבסן, הנה רוב דבריו הם בשלילה ולא בחיוב, כלומר הוא מחפש אחרי מומי הסדר המדיני והמוסר הכללי ומוען נגדם, אבל הוא לא נסה את כח לבנות עולם מדיני ומוסרי חדש. ברוב דבריו יצדק, מבלי אשר נאמר, כי אפשר לטהר את החיים הקולטוריים מאלו הנגעים שראה איבסן ואשר באמת כנגעים נראו לנו. וכן בחקירות ההיסטוריות היסוליסט סן לא נמצא תוצאות מעשיות. הוא צופה לאחור ומשמיץ משפטו על דבר התפתחות ההיסטוריא, אבל כבר נמנו ונמרו, כי ההיסטוריא תעשה את פעולתה כשופט נאמן; ואולם מעולם לא השפיעה על חנך העמים.

נמצא, כי הרעות החדשות האלה הן רק למודיות, אשר לעולם לא תבאנה לירי מעשה והשפעתן על העם תהיה תמיד במדה מצומצמת מאד. עם כל זה, בהיותן הר קול המעשים בהתנגדותם למשפט הרבים, ראוי להתבונן בהן, כי על ידיהן נכיר את השאיפות האישיות, אשר גברו בימים האחרונים בלב המעשים, ואמנם השאיפות בלב המעשים הן יותר חזקות ויותר בולטות בצביון המיוחד להן, יען מתנגדות הן להשקפה הכללית והמקובלת.

השיטה היותר מוכנת לנו וגם יותר קרובה היא להתקבל על הלב היא בלי ספק שימתו של היסוליסט מן, אשר בחקירה היסטורית ישרה ונאמנה הגיע להכרה אמיתית בתבונת הפסיכולוגיאה המונית. בהאמתיות ההיסטוריות שהעמיד הוא בספריו ובמאמריו הנפלאים כבר קדמנו ההיסטוריון הגרמני הינריך סיבל. ורק בזה עולה ההיסטוריון הצרפתי על חברו הגרמני, כי הוא, היסוליסט מן, בא לידי מסקנתו רק אחרי חקירה עמוקה במבט הסבות הפנימיות של התפתחות ההיסטוריא. בעוד אשר סיבל קבץ רק את המאורעות ההיסטוריים ודן על סיהם. ירד מן אל עומק הפסיכולוגיאה הלאומית, ולכן משפטו הוא לא רק אמיתי, כי אם גם מיוסד על מופתים חותכים. חשיבותה העיקרית של שימתו ההיסטורית היא, כי מודה הוא בכלל בתועלת הקולטורא ההיסטורית וכאופן התפתחותה. הקולטורא היא לפי דעתו הקנין היותר חשוב בקניני האדם והיא נקנית רק באמצעות הקבוץ המדיני. הקולטורא היא אוסף הקנינים הרוחניים שבמין האנושי מדור לדור ופרי התמדתם בלי הרף; ואולם הכלי המחזיק את הברכה הזאת לעמי ההשכלה הוא הקבוץ המדיני, כי הוא שומר את הקנינים הרוחניים בכל דור ודור ומנחיל אותם לדורות הבאים. הקבוץ המדיני שומר את תפקידו, לתת מאוצר הזה לכל אחד ואחד את חלקו ולנבות מס מן אישי החברה לצורך קיום הקולטורא והתמדתה לעתיד. כי האדם הפרטי, הניזון בחייו החמריים והרוחניים מן הכלל, הוא נמשך אחר אהבת עצמו ונוטה לפי זה להיות רק מקבל ולא נותן. אבל הקבוץ המדיני מרים מס מן האישים בה במדה שהוא משפיע להם מאוצר הכללי, אשר לא יתרוקן לעולם.

בדבר הזה נראה את ההכרה, כי יבטל הפרט את רצונו בשעור ידוע למוכת הכלל, והיסוד המוסרי שבזה הוא: מאחרי שאין הפרט חי חיי קולטורא מבלי להנות מן הכלל, לכן מחייב הוא לותר גם משלו למוכת קיום הקבוץ המדיני, וזה אפשר רק על ידי הגבלת זכויותיו והמעט מציאותו הפרטית. במדה ידועה חייב היחיד לציית אל הכלל לא רק בנתינת מסים וארנוניות, אלא גם בכבול רצונו והכנעתו תחת הסכם הרבים.

ואולם בנוגע לשעור המס הרוחני הזה, אשר ירים הקבוץ המדיני מהחירות האישית למוכת קיומו, הנה דעת מן איננה נוטה להסכם רבים מחכמי דורנו, הגנרלים אחרי שימת הפסיכולוגיאה ועושים את הקבוץ המדיני כעין דג גדול הבולע את הכל. ידוע הוא, כי בימים האחרונים הגדילו את יסוי כחו של הקבוץ המדיני בכמה מקצעות החיים הקולטוריים והמוסריים, והרבה דברים שנשארו ברורות קדומים ברשות היחיד הכניסו כעת אל רשות הרבים. וכיחוד נברה השיטה המדינית הזאת בגרמניא ובאנגליא, כי מצאו בה תקן העולם. ובפנה אחת גבר כח הקבוץ המדיני ביותר במדינת צרפת. היינו, כי לא השאיר שם רצון פרטי לשלמן הערים והמחוזות כמו שנוהג הדבר בגרמניא ואנגליא, אלא הכל מתנהג על פי השלמן הכללי בפרוש. היסוליסט מן תולק על כל אלה, היינו על הגבלת החירות האישית שלא לצורך, כי לפי דעתו אין בזה תקן העולם, להגביל כל כך את רצון הפרט. במקום שאין לזה סבה הכרחית למוכת הכלל, כאשר אין טוב לחברה מדינית לגבות מסים וארנוניות יתר מכפי הצורך הנתחן לקיום המדינה.

את שימתו זאת נראה באופן כולל בפרט אחד, הנה ברוב המדינות של הקולטורא טסין את ההורים לשלוח את בניהם ואת בנותיהם לבית הספר מסני תקן העולם. מן מצא בזה מנרעת, ועוד יותר הוא תולק על בני עמו, אשר כרי להמעיט את כח הממשלה הדתית לקחו את הנהלת בתי הספר מירי כהני הדת הקתולית שלא ברצון רוב ההורים, שהם קתולים ונמשכים אחר כהני הדת בכל לבם, והשפעת הדת על חנך בניהם ובנותיהם

תישב בעיניהם. היפוליס מן מוצא בזה הגבלת החירות האישית שלא לצורך. הבאנו את הרומא הזאת לכירור השקפת ההיסטורי הזה, אעים שלא נודה לו בה. כי בנוגע להגבלת החירות האישית הנמצאה בדבר הזה, יש בה לפי דעתנו צורך גדול. הנה ההיסטוריא תלמדנו לדעת, כי הקולטורא קבלה שלמות על ידי הגבלת שלמות ההורים על בניהם. בראשית ימי הקולטורא היו ההורים עושים בילדיהם כחפצם, וגם הרומאים הביטו על הילדים כעל הקנין הפרטי של כל אדם. ואולם בהתקדמות הקולטורא מציאו להכרח להגביל את שלמות ההורים על ילדיהם כפי צורך הקבוץ המדיני. אין ספק, כי רוב בני דלת העם אינם חפצים כחונך בניהם, מפני שלא יעמרו על תועלתו הגדול, וגם יותר טוב להם להשתמש בילדיהם עודם כאבם. ואולם הקבוץ המדיני איננו שם לב להאינואיסמוס הזה ונוסה את ההורים על חונך בניהם. וגם בנוגע להגבלת ממשלת הכהנים על הנהגת בתי הספר, לפעמים יש בזה מפני תקון העולם, אם כי קשה לקבוע בו כלל מוסכם לכל פרטיו. במקצוע הזה אין דנים אלא על פי צורך השעה והמקום.

ואולם בכל האופנים נמצא, כי היפוליס מן עומד בהשקפתו באמצע הדרכים, בין האינדיווידואליסמוס הנפשו, אשר רבים נמשכים אחריו כעת, ובין השמטה הסוציאלית, אשר כדעתה להמעיט את החירות האישית מעוט אחר מעוט. כל מה שצורך בו לטובת הקיום המדיני — שהוא בסים הקולטורא — בזה חייב היחיד לבטל רצונו מפני רצון הרבים. ואולם ההנהגה המדינית לא תהיה לפי דעת מן על פי עצת המרובים, מפני שהנהגה כזאת היא הגבלת החירות האישית במדה מרובה מאד, אעים שבסקירה ראשונה נראה ההפך מזה. החירות האינדיווידואלית במדה מרובה היא אמנם מצב הבהפי של האדם. אז, כאשר זה האדם כאחת החיות המורפות, כזאב רעב תר יעיר לבקש טרפו, אז היתה חירותו האישית בלתי מגבלת כל עיקר; אבל מפני טבעה זה שבה החירות הזאת להיות באמת עבדות, כי חירות אינדיווידואלית כזאת אי אפשר לכמה אישים, מבלי שתבטל האחת את השנייה. החיים הקולטוריים של האדם נוסרים הם על הגבלה מעטה של החירות הזאת, ועל ידי ההגבלה שבה החירות להיות אמיתית. ואולם מצד השני צריך לשמור בזה את השעור הנכון, כי אמנם אפשר להגביל את החירות האישית במדה מרובה יותר מהנחית, לטובת החירות הכללית, ושבה זו האחרונה להיות עבדות כללית לכל אישי החברה. בדבר הזה נכשלה השיטה הסוציאלית פעמים רבות, כי באמרה להגן על האישים, שלא יגיע להם הפסד זה על ידי זה, גזרה עבדות כללית על כל החברה.

הרגש המדיני שבאדם הביארו לידי הודוונת מדינית ועל ידי זה לחיים קולטוריים. אחה מוצא ראשית הרגש המדיני גם בשאר בעלי חיים, אשר מתקבצים הם לא רק לזמן מוגבל לצורך קיום המין, כי אם גם להיות בצוותא. ואין מן הצורך לפרט את כל החודוונות השונים שנואה במקצוע זה במעב בעלי חיים. אבל כשם שעולה האדם על כל בעלי חיים בכמה מסגולותיו החמיות והרוחניות כן עולה הוא על נביהם גם ברגש המדיני, בחיי המשפחה והחברה. הרגש המדיני יתגבר בבני אדם לפי התגברות הקולטורא בהם; ואולם האדם היותר הקולטורי, כלומר היותר שלם בהתפתחותו הקולטורית, ישוב להבדל מבני מינו, ורגש האינדיווידואליסמוס יתגבר בו על רגשו המדיני. הדבר הזה יוכן לנו, אם נרע, כי הרגש המדיני מאחד את כל בעלי חיים עם בני מינם או עם חיים דומים להם במתן; ואולם האדם השלם הוא קובע מין בפני עצמו. זה הוא מוד רגש ההתבודדות שבבני עליה, השונאים חיי החברה, מפני שקשה להם לסבול את עול הרצון הכללי המתנגד לרצונם הפרטי, והם דנים מעצמם על אחרים.

ואולם רוב בני אדם אינם חשים כובד העול הזה, אדרבה, על פי רוב אינם מספיקים להם החיים המדיניים בשעור שקבעה החברה, אלא הם מרצונם ממעיטים יותר את חירותם האישית כמעט אחר מעט. החיון הזה יראה לנו כנכסיות וחברות אשר יברו להם בני אדם מלבם, לא רק אותן החברות והכנסיות אשר יש בהן מסני חקן העולם בעניינים חמריים או רוחניים, אלא הם מרבים בהן אפילו שלא לצורך. כי לא די להם כמה שאמר להם הנמוס המדיני והגביל את חירותם האישית, אלא שהם מוסיפים עוד גזרה על גזרה, סייגים על סייגים, לפי דעת סן, אין העם תאב מעצמו אל חירות מדינית מרובה, אלא נוח לו בממשלה הנוגנת המתנהגת על פי היחיד (המושל לבדו) או המעטים (אריסטוקרטיא), ומהפכה כי היתה בארץ נגר ממשלה כזו, רק סבות מן החוץ גרמו לה. בלב רוב בני אדם נמצא חולשה מוסרית ועניות הרעת במדה מרובה, ומכעס זה ימנעם מלהתאזות אל חירות אישית ביותר. הרגש האישי ימצא ברוב בני אדם את ספוקו באהבת משפחתו ובאהבת קנינו הפרטי ולא יותר. ובהיות כי אין להם הכח המוסרי להגביל את דרכי חייהם על פי הכרת עצמם, מתאספים הם, עדר עדר (כדברת נימשה) ונמשכים זה אחר זה בכל עניניהם. רוב בני אדם לא יאמינו כמה שחושבים הם, אלא כמה שחושבים, האחרים. גם נזונים הם זה מזה בחייהם הרוחניים, וכשהם ביחידות חשים ריקנות גדולה בלבם. ואולם, עם כל עניות דעתם וכמול רצונם מסני רצון אחרים, הם עומדים על דעתם בקשיות עורף מאין כמוה נגר עצת חכמים. ההמון הגדול הנמשך בנקל אחר כל עצה נבערה יאמנם אוניו משמוע לעצת חכמים, הסבה לזה היא, כי עצת הגבערים קרובה לרוח ההמון, שהם חלק ממנו, אבל עצת חכמים ורה לו ואיננה לפי רוחו. היפוליס מן הניע אחר התבוננות עמוקה בהתפתחות ההיסטוריא אל ההכרה, כי ממשלת הדימוקרטית המעיטה את דמות הקולטורא והגבילה גם את החירות האישית, אשר אליה נשאו כל אוהבי החירות את נפשם. בנוגע ליסוד המוסרי של החירות האישית בידעם אל ממשלה דימוקרטית הגה מען כבר ההיסטוריון סיבל נגר דעת רוסו, אשר הורה, כי אמנם בממשלה דימוקרטית היחיד יציית להכלל, אבל אין בזה הגבלת חירות, שהרי הוא בעצמו הגדו חלק מן הכלל, ולפי זה הוא מציית לעצמו. אבל באמת אין הדבר כן, שהרי בכל ההנהגה דימוקרטית יחרצו כל דבר על פי הכרעת הרבים, והמעטים חייבים לשמוע בקולם. נמצא, כי גם בממשלה דימוקרטית יש מנהיגים ויש נהונים, ואם כן, אין בעיקר הדבר הבדל גדול, כי גם אם המנהיגים הם הרבים והנהונים המעטים אין החירות האישית בלי פנימה. ואולם מן הוסיף, כי באמת בממשלה דימוקרטית אין המנהיגים הרבים והנהונים המעטים, אלא גם בה הממשלה נמצאת בידי המעטים, ולא עוד אלא שהמעטים האלה הם חשוכים וחסרי דעת. העם אין לו הכשרון וההפץ לנהג בעצמו את עניניו ולפעמים יהיו הדברים עליו למשוא, כי מבטלים הם אותו מעסקיו הפרטיים. די לו, אם יעמוד פעם כפעם על הבחירה לבחור באנשים באי כח ועושים רצונו. ביום הבחירה, ימשול העם, אבל בשאר הימים ימשלו נבחריו בשמו. מוכן מאליו, כי על פי הרוב ימצאו אנשים סתוים חן בעיניו ובהם יבחר. מעטם זה עניה תמיד תקופה דימוקרטית באנשים גדולים, כי במדינה כזו הסכל נתן במרומים וחכמים בשפל ישוב. ממש לירי החלטה כזו בא גם הפיימן איבסן, אשר אמנם גם הוא לא מען על הקבון המדיני בכלל, אלא על ההנהגה הדימוקרטית שבו, אשר בשם החירות האישית היא מבטלת באמת כל חירות אישית, ואותה החירות שבה אינה באמת אלא עבדות נוראה. שמוקמן (אויב העם) אומר להשתמש בחירותו האישית לא לסובת עצמו.

אלא לשובת הכלל, והוא עומד בין חברה דימוקרטית, אשר כל היום רק לחירות תרדוש, ואולם חיש מהר יראה, מה היא מדת החירות האישית, אשר תמצא בדימוקרטיא. האויב היותר גדול להאמת ולהחירות הוא הרוב — רוב בני האדם הליברלים המושלים בכח — יקרא לכסוף בחמתו אל בני עירו הגועדים עליו. הרוב איננו אוהב הצדק והאמת, וכל איש אוהב החירות והנה דעות ימאס בשקר הזה. מי הם הרוב בכל סדינה ומדינה? החכמים או המפשיים? הלא רק המפשיים הם המרובים, ואיך ימשלו הסכלים על אנשי דעת? (אויב העם ד', א'). וכאשר הכוהו בני עירו על דבריו אלה וקרעו את בגדיו מעליו, אמר שמוקמן בחמת רוחו: אין מן הראוי לאיש ללבוש את בגדיו הטובים, בשעה שהוא הולך לדבר אל העם בשם החירות והאמת... כסבורים אתם, כי ההמון הגדול בערים אחרות לא טעש לכו כל כך משכל כמו ההמון בעירנו? טבע אחד ומשפט אחד לו בכל מקום. ההמון הגדול הוא גם ומונ לב, וכשעת הסכנה יתחבא. רק האיש המתבודד ואינו נמשך אחר העדר הגדול, יקרא בן תורין על צד האמת. איבסן ראה את הדימוקרטיא בארץ מולדתו ומתנגד לה בשם החירות האישית של המעשים, אשר תבטל על ידי אותה החירות, שבאמת עבדות היא. ואולם גם איבסן איננו יוצא מגדר המוסר המקובל במין האנושי מדור דור, איננו אומר להרוס את הקולטורא, כי אם לעקור את התחזים אשר צמחו עליה ברבות הימים.

האינדיבידואליזם הנפרז נמצא רק בספרי ניטשה, אשר בא לחלוק על כל הקולטורא ותוצאותיה. הקולטורא הנוכחית היא פרי העדר, אשר לא יתן לאנשים גדולים רמי המעלה להתפתח בכוחותיהם החמריים והרוחניים הראוי. המרובים נזרזים גורה על בחירי היצירה, להמעיט את ערכם ולהגביל את כחם. הכח הוא יסוד המוסר האמתי באדם לפי דברת ניטשה, ואולם יתר המדות הטובות שמנו בני אדם כעת אינן אלא פחיתות האדם, תורת המוסר של העבדים, הנצרכים למדות החמלה והתנינה, שאלמלא כן הם קלים במלחמת הקיום. הקולטורא המיתה את הגבורה האנושית, לפי דעת ניטשה, ועשתה את בני אדם לחולים ונרפים. לעומת תורת המוסר של הדימוקרטיא, היא תורת המוסר של החסדי, אשר אחוז המרובים בה, מטיף ניטשה לתורת המוסר של האדוניים, אלו המעשים באצילות, אשר דבר אין להם עם העדר ואינם נמשכים אחריו כל עיקר. הוא מנבא תחזיק מוסר חדשים, אשר יחדשו בני הדורות הבאים, כאשר תשכח תורת המוסר הרגילה. לחזות אבנים של חזקי המוסר נשברה, ואולם עוד לא נמרו לססול חדשות תחתיהן ולכתוב עליהן את תורת המוסר החדשה.

התוקפים בשיטת ניטשה מצאו בדבריו דמיון גדול לדעת דרווין, שרק היותר שלם והיותר בריא יגבר במלחמת הקיום, בעוד כי החלש והרפה אחת דתו להכרית, כי אין רחמים בטבע. בני אדם עשו כתורת המוסר ההפך מן הטבע, כי הם חסו על חולה ועל חלש להבריאו ולרפאו, ולכן רבו המרובים והם דוחקים רנלי המעשים ולא יתנו להם מקום להתפתח בכוחותיהם כראוי. ואולם באמת טעו בדעת דרווין, הוא מחליט אסנס, כי בפעולת הטבע אין כילות וקמצנות, אדרבה, פורנות גדולה מאד. כמה רכבות של יצורים (או של נמצאים) יבראו, ורק המעט מהם יוכלו להתקיים, כי יגברו במלחמת הקיום. אבל אין המעט בדברים האלה, כי ברוב כחם או ביתרונם הכביר יצליחו ויתקיימו, כי כמה פעמים סבות אחרות גורמות בדבר. ניטשה בעצמו חולק על הרכבים האלה באמרו¹: הן כבר בזה נראה טעות ההחלטה, כי במלחמת הקיום יתקיים האדם היותר

(¹) בספרי Menschliches allzumenschliches עמוד 212.

שלם או האומה היותר שלמה . . . שהרי במלחמת הקיום יתגבר מעטים רבות החלש. אשר הוא היפה והנעים. המבעיים מצאו, כי יש תולעת אחת, אשר תגבר במלחמת הקיום. מפני שבשעה אשר יבואו האויבים (העופות) עליה, היא משתנית בנונה ומקבלת אותו הנון אשר להעלה שעליו תרביץ. הגם בזה נמצא השלמת היצירה? דרוזין אמר, כי אלו הנמצאים, אשר יש להם הכח לעמוד במלחמת הקיום, הם נשאים, אבל אותו הכח איננו אלא כשרון להתאים עצמו עם תנאי הקיום. זה הכשרון איננו תמיד לתפארת היצירה. במקום אחר הבאתי למשל את הסוס, אשר יעמוד כנבור במלחמה, והנה יבוא עליו מתנה של צרעות, אשר בעקיצותיהן ירכאו לארץ חיתו. האם גם בזה נאמר, כי מה שאינו סתקיים סתת ונבזה הוא ואין צורך בקיומו?

אין ספק, כי אם נשבור באמת את, לחות האבנים, אשר כתובה עליהן תורת המוסר, או ישוב האדם למצבו הבהמי, מפני שזה הוא המצב המבטי באדם, מרס נראתה בו השפעת הקולמורא. אבל מי האומר, כי בזה תגדל החירות האישית באדם, אינו אלא מועה. החירות האישית היא אפשרית רק על ידי הקולמורא ותורת המוסר. על ידי זה, כי נותרו לנו על קצת מחירותנו האישית, אנו שומרים את השאר, והיא כעין אסיקורציה, אשר תקבל עליה אחריות רכושנו, אם נותר על חלק קטן ממנו. ואולם בלעדי זה הן אסרנו כבר, כי רוב בני אדם אינם מוכשרים כלל לחיי התבודדות; הם מחדש יתקבצו, ובקבוצם יגדל כחם, והמעטים אשר שאר רוח להם יתמו במלחמתם עם, המרובים. כי לא בעלי כשרון וכח יצלתו במלחמת הקיום, כי אם הפחותים הרבים במספר.

וכמו ביצורים החמריים כן אתה מוצא מלחמת הקיום בנמצאים רוחניים, בעולם המוסר והרעות. וגם פה הרעות היותר סתות מתקיימות, בעוד כי דעות המוסר הנעלות קשה להן לעמוד במלחמת הקיום. כאשר נשקף על חלישות ההיסטוריה נמצא תמיד, כי הרעות היותר נעלות, אשר על אמתן מסרו אנשי הרוח את נפשם, לא נתקבלו בעולם, בעוד כי דעות משובשות ונסות נתקבלו בשמחה ונתפשטו בעם.

לסיכך נאמר, כי אמנם ההשתוקקות מצד בני אדם יחיד סגולה, לצאת בעולםם הרחני מידי רשות הרבים, מידי אפיטרוסות, דעת הקהל, היא נמועה כמבע אדם המעלה ותצדק כשהיא לעצמה. ואולם מצד אחר תתנגד לנשיתם של רוב בני אדם, ולכן תקשה על המעטים המלחמה מצד הרבים. החירות האישית הזאת, אשר המעטים ישאו אליה את נפשם, אפשר לה רק בעולם הרעיונים; אפשר לאדם להפטר ברוחו מאפיטרוסות המרובים, היינו, אם יפרוק מעליו עול דעותיהם המשובשות והנסות; אבל בעולם המעשים אין אדם בעולם אשר אפשר לו להתבודד ולצאת לחירות משעבוד המרובים. תורת האדם, אשר אליה ישתוקקו המעטים, אין לה מקום בעולם המעשים, אבל יש לה מקום בעולם הרעיון. ומי שאינו מסתפק בזה לא ישאר לו אלא היאוש והסיסימסמוס הגסר. חירות אישית נמורה אי אפשר בעולם בין בחיים קולמוריים ובין בחיים סבעיים, ועל צד האמת קשים האחרונים מן הראשונים: חיי הקולמורא מנבילים את החירות במצאת, וחיי המבע משביתים אותה לגמרי.

חקירות תלמודיות.

מאת

משה ליב ליליענבלום.

א.

דיני נפשות בישראל בימי קדם.

הרבה משפטי מות כתובים בתורה, ורבות מאד ההלכות שנאמרו במשנה ותלמוד בנוגע לדיני נפשות בכלל ועניני הסנהדרין והעדים וחקירתם בפרט. אבל מעטות מאד רשימות המעשים עיר עונשי המות שהיו בפועל, אשר נוכל לדעת על פיהם, איך נהגו בתי הדינים באמת בשעה שבא מעשה לידם לרדוף דיני נפשות.

רשימות מעשים כאלה נכבדות לנו ביותר, אחרי שקשה מאד לסמוך בזה על ההלכות המאוזרות, שכל ספק נתחדשו אחרי הבית. וכמו שהעירותי במקום אחר¹, כי דינים רבים חדשו האחרונים במעשי הקרבנות אחרי החרבן, ואין לנו עדים נאמנים אם נהגו במ הכהנים בבית המקדש, אשר לא ידעו את החכמים שהיו אחריהם ולא את דיניהם אשר יחדשו, — כן נוכל לומר גם על הלכות רבות בדיני נפשות, שנאמרו אחרי החרבן בתור הלכה, וכנראה אינן אלה פרי שיקול הרעת של יחידים מאוחרים ולא עלו על דעתם של בתי הדינים בזמן הבית.

כבר העיר ה' וייס², כי בימי מחבר הספור, שושנה' הוכן החק עיר עדים וזממים לא על פי ההלכה המאוחרת, שדרשה דוקא הזמת העדים (עמנו הייתם), ודיה היתה גם הכחשה או סתירת דברי עד אחד לחברו, באופן שיתברר כי העדים הם עדי שקר. כן העיר החכם הזה בצדק, כי החק המזכיר, הרגו אין נהרגים³ לא היה אלא דעת עצמו של אומרו המאוחר, בריבוי, ולא היה לו מקום במעשה⁴. והסברא טחייבת כך. כל מי שמחלל את השבת או עובר עין כבר עשה מעשה שנתחייב עליו, ואם יבואו עדים לאחר חמישים שנה ויעידו שפלוני לפני חמישים שנה חלל את השבת, או לא תועיל לו כל מענה. וכמה יזכו עדים וזממים, שעברו על חמא משפט מות וחממו בשקר להרוג איזה איש, אם הנידון נהרג? האם בזה נעקרה מומתם הרעה? ברע ההערה כבר נתחייבו מיתה ואין שום דבר מאוחר אחר כך יכול להפקיע את חובם ולבטל, כמו שאין דבר יכול לבטל חמא חילול שבת שנעשה לפני הרבה שנים. — סמין זה הוא ניכ בלי ספק מאמרו של ר' יוחנן: אין משיבין בסנהדרין אלא . . . בעלי כשפים ויודעים בשכעים לשון⁵.

¹ חמליץ תרכ"ט נומר 48. — ² דור דור ודורשיו חמא תוצאת ווען צד 188. —

³ מכות ח': — ⁴ דור שם. — ⁵ סנהדרין יז.

וכן ההלכות עיר ההתראה ו.עד שיתיר עצמו למיתה⁽⁶⁾, אשר על סיהן לכאורה אין שום מקום להכנסת העדים, שנאסרה בכל חייבי מיתות חוץ ממסית⁽⁷⁾ (מלכד מה שכמעט אי אפשר היה שבאופנים כאלה יהיה מקום לעונש מות בפועל); וההלכות: כפתו וסמו כרעב סמור, כפתו לפני ארי סמור, דחפו לבור וסולם בבור וקדם וסלקו סמור⁽⁸⁾, ועוד כאלה. ועל כן, אם היו בידינו רשימות של מעשים במספר הנזן, היינו יכולים להגביל במדה יותר מדויקת את הליכות בתי הדינים בישראל בשעה שהיו דנים דיני נפשות.

אבל, לראב"ן לב, רשימות כאלה מעשות מאד, שלש מהן נמצאות בכתבי הקדש — מלכד משפטי המגדף והמקושש שנוכרו בתורה⁽⁹⁾, שהיו שניהם על פי ד' ולא בהוראת בית דין — ואיזה מהן בתלמוד.

המשפט הראשון בכתבי הקדש היה משפטו של עכן⁽¹⁰⁾, השני היה משפטו של נבות⁽¹¹⁾ והשלישי — משפטו של ירמיה הנביא, בלא נמר דין לחיוב⁽¹²⁾. אך שני המשפטים הראשונים אינם מלמדים אותנו מאומה, כי משפט עכן נעשה על פי הגורל ולא בהוראת בית דין, וקרוב יותר שנעשה על פי משפט המלחמה, על יסוד הסכמת העם: כל אשר ימרה את פך . . . יומת⁽¹³⁾, ומשפט נבות היה על ידי עדי שקר ובית דינו של אחאב, שבלי ספק לא היו מוכים ממלכס. רק במשפטו של ירמיה רואים אנו סדרים מתוקנים, הנאותים לבית דין צדק שמתנהג בנימוסים קבועים.

ירמיה נסמר לדין בשביל שנבא, כי בית המקדש יהיה כשילה וירושלים תחרב. מוכן, כי האשימוהו בנבואת שקר. המשפט הזה מסמח על פני הצדוקים המאחרים, אשר אמרו, כי אין לנו אלא מה שכתוב בתורה, — והרי התורה נזרת משפט מות לנביא שקר רק אחרי שלא נחקמה נבואתו ונתבררה שקרותו⁽¹⁴⁾.

ואולם יותר נפלא ענין המשפט עצמו. שרי יהודה עלו מבית המלך לבית ד' וישבו במתח שער ד' החדש לשפוט את ירמיה, וזה מתאים לדברי חז"ל, שהשופטים (לפחות מנהדרי גדולה) צריכים לשבת בבית המקדש בעת שהם דנים דיני נפשות⁽¹⁵⁾. הכהנים האשימו את ירמיה, הנאשם התנצל, והשופטים החלו בייכודים. לפי האמור במשנה — מוחחין תחלה לזכות בדיני נפשות⁽¹⁶⁾, והנה החלו המזכים להפוך בזכותו של ירמיה ואמרו, כי גם מיכה המורשתי נבא כזאת בימי חזקיה ואף על כן לא המיתורו. כל עם, במרם יקבע לו חקים קבועים וספורטים לכל ענין, הוא מוכן במשפטו על המנהג והמעשה שמצאו מקום בחייו מכבר הימים, והנה לפני השופטים, מעשה רבי שהיה בימי חזקיה, המוכיח שאין להרוג את הנביא. אחרי העדה המצלת באה העדה השופטת, אשר מבלי לסתור את דברי המזכים ביסודם הביאו מעשה להפך, כי יהויקים הרג את אוריה הנביא בשביל נבואה כאותה של ירמיה, והרי גם זה מעשה שהיה, ועל כן ראוי להרוג את הנביא. המזכים והמחייבים סומכים שניהם על מעשים שהיו, על כח המנהג, ואין לפניהם הברל בין חזקיהו המלך הישר ובין יהויקים, אשר עשה הרע בעיני ד'. מעשה היה כך וכך, ואם כן — כך היא ההלכה.

הרשימות המעטות שבמשנה ותלמוד כמעט שאין מבררות לנו כלום מהליכות

(6) שם מ': — (7) שם ס"ז: — (8) שם ע"ז. — (9) ויקרא כ"ד, במדבר מ"ז. — (10) יהושע ו', — (11) מלכים א' כ"א, — (12) ירמיה כ"ז. — (13) יהושע א'. — (14) דברים י"ח כ"ב. — (15) מנהדרין פ"ז, שבת מ"ז, ובה תחישב תמיתת התוספות שם ד"ה אלא, ואולי על יסוד זה אמרו שנביא שקר נידון במנהדרי גדולה. — (16) מנהדרין ל"ב.

משפט המות שהיו ביניהם. אבל נפלא לראות, כי כמעט כל עונשי המות שנוכרו במשנה ותלמוד כמעשים שהיו — היו שלא כהלכה.

המשפט הראשון הוא בלי ספק בהאיש שרכב בשבת בימי יונים (תנברה ההילניסטים), שהתלמוד בעצמו אומר על זה: „לא מפני שראוי לכך, אלא מפני שהשעה צריכה לכך“¹⁷.

המשפט השני היה בהנשים המכשפות שתלה שמעון בן שטח¹⁸. לא נוכל אמנם להאשימו על פי המבט השורר בימינו על משפטים כאלה (אשר רבו מאד בימי הבינים גם אצל העמים), אך הנה חכמינו עצמם בומן מאוחר אמרו על זה: „שמונים נשים תלה ואין דנין שנים ביום אחד“¹⁹. והחליטו, שהיה המעשה הזה שלא כדון.

המשפט השלישי הוא המוכא בברייתא באיש שנידון למיתה, וכפי ביאור התלמוד שם, חזרו העדים אחר נמר הדין מעדותם²⁰. מן הספור המוכא ברשי שם — ספור שיש לו יסוד בירושלמי²¹ — נראה, כי היה הגידון בנו של שמעון בן שטח, ונהרג חנם בשעה שהמנהדרין שרנה אותו למיתה ידעה אחרי נמר הדין כי הוא נקי וצדיק, ואך על פי יסוד דקדוק (פארמאלימאט) משונה: „כיון שהגיד שוב אינו חזיר ומגיד, החליטו על הנקי, כי להחזירו אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה, אלא יחרג ויהא הקולר תלוי בצואר העדים, כאלו דקדוק כזה חשוב יותר מסקרא מפורש האומר: „ונקי וצדיק אל תהרגו“²². כנראה, קשה היה הדבר הזה גם בעיני בעל הברייתא שם ולא ערב את לבו לנלות את עיקר הענין, שהעדים חזרו בהן וגם נתנו אסתלא לדבריהם, עד שבאו האמוראים ונלו את הסוד הזה. — נפלא לראות, כי גם אחר שראו, כי על פי דקדוקים משונים כאלה נשפך דם נקי, לא החליטו לבטלם, ובכלל לא השתדלו לחדש שום דבר לקדם פני רעה כזו לימים הבאים. אמנם לפי דעת איזה דורשים היה המעשה הזה יסוד לדברי שמעון בן שטח: „הוי מרבה לחקור את העדים“²³, אבל מי לא יבין, כי בשעה שיש לנו עסק עם עדי שקר רשעים לא נוכל לבטוח גם על חקירה מרובה, סלבר מה שנגנז תועבה כזו צריך היה לחדש הלכות מיוחדות, ולא דברי מוסר שאין בהם שום דבר חדש, אחרי שהתורה עצמה הוזירה ואמרה: „ושמעת ודרשת היטב, ודרשו השופטים היטב“²⁴.

המשפט הרביעי היה בעד זוטם שהרג יהודה בן מבאי להוציא מלבן של צדוקים, אשר על זה אמר שמעון בן שטח ליהודה בן מבאי, ששפך דם נקי, ויהודה בן מבאי עצמו התחרט על זה כל ימיו²⁵.

המשפט החמישי היה בבית כהן שהקיפו חבילי ומורות ושרפוה, וכדברי התלמוד, לא היה בית דין של אותה שעה בקי²⁶.

בכל משפט המות האלה (מלבד משפט בנו של שמעון בן שטח) מעיד התלמוד עצמו, כי היו שלא כהלכה. אבל יש עוד משפט ששי, שמסקומו לא נראה בו שום פסקין, אלא שדברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, וממקום אחר נראה, כי גם על המשפט הזה היה מקום לבעל דין לחלוק. במקומו ספור לנו, כי איש אחד מלוד בלתי נודע בשמו הוכא לבית דין ונמקל בחטא הסתה²⁷, אבל במקום אחר אמרו חכמי הדור על האיש הזה, שהיה שומה, ואין להביא ראיה ממנו²⁸. מה כנראה אין

¹⁷ שם מ"ו. — ¹⁸ שם מ"ה. — ¹⁹ שם מ"ד. — ²⁰ חגיגה פרק ב', סנהדרין פ"ג. — ²¹ שמות כ"ג ד. — ²² אבות פרק א'. — ²³ דברים י"ז ד', י"ח י"ח. — ²⁴ מכות ח"ג. — ²⁵ סנהדרין נ"ב. — ²⁶ שם מ"ו. עיי' שם ח"ב. — ²⁷ שבת ק"ד. — ²⁸ אנב אע"ה, כי

הוראת המלך. שומעי במוכן פתי, או בבלאי מספואי, שהרי כמה שופטני איכא בשוקא, ואיך יאמרו שאין להביא ראיה ממעשיו על מעשי שאר בני אדם? הכונה פה ברורה, שדוה שומה נמור היוצא מן הכלל²⁸, ואם כן כסדרה שאין לך זכות לחסא יותר גדולה מזו.

יפה אמרו ר' טרפון ור' עקיבא: אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם²⁹, ואילו לא אמרו אלא דבר זה בלבד, די היה בו להנחלם כבוד לדורות עולמים.

ב.

שנאה בין אחים.

מדה בלתי משוכחה יש בבני אדם, להנות שנאה לבני ארץ אחרת, אפילו הם בני עמם, ואף המוכים שבהם, הרדוקים משנאה, אינם יכולים על פי רוב לבלי הבט מנבזה על אחיהם מארצות אחרות. יחס בני עמנו בחיל ליהודי ארצנו, השנאה הכבושה או הגלויה (הכל לפי המצב) בין יהודי פולין וליטא — ידועים לנו.

אם נתבונן לחקר אבותינו, נראה, כי גם הם לא נקו מן המדה הזו. בני ארץ ישראל, עוד בזמן הבית, בחשבם את עצמם למלך האומה עיי שבתם בארצם, שנאו את אחיהם בני בבל. על דברי המשנה, שהבבלים היו מתלשים בשערותיו של השעיר המשתלח, אמר רבה בר בר חנה מיסוד דברי ר' יהודה בר אלעאי: לא בבליים היו, אלא אלכסנדרים היו, ומתוך ששונאים את הבבליים היו קרין אותן על שמך¹. גם החכמים, כנראה, לא יכלו למנוע עצמם, אם לא משנאה, לפחות ממבט של בוז, ביחס להחכמים שבאו מבבל. ובשעה שנתעלמה מהם הלכה אם פסח דוחה את השבת ואיזה מהם יעצו לשאול את פי הלל, לא נמנעו אחרים מלענות להם תשובה של כסול הישר: אם יש תוחלת מבבלי?² קרוב הדבר, כי סלוני שחפץ לקנות את הלל, שאל אותו בכונה מיוחדת: מפני מה ראשיהם של בבליים סגלגלות?³ לרמוז בזה להלל הבבלי, שפארצוף פניהם של הבבליים אינו דומה לפארצוף פניהם של בני ארץ ישראל, שהוא על פי רוב ארוך. גם החכמים שבארץ ישראל לא נמנעו מלנגות את הבבליים בדרך כלל, כנהוג עתה בין הליטאים והפולנים. ר' ירמיה אמר: בבלאי מספואי, משום דיתבו בארעא דחשוכא אמריתן שמעתתא דחשוכא⁴; ר' זירא אמר: בבלאי מספואי דאכלין נהמא בנהמאי⁵, ועולא אמר: כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מירייהו⁶. עוד אמרו בדרך כלל, כי חנוסה ונסות רוח ירדו לבבלי⁷. גם תלמידי החכמים שבבבל לא זכו בעיני איזה תלמידי חכמים שבארץ ישראל. זה אמר עליהם, שאינם בני תורה⁸; זה אמר: תלמידי חכמים שבארץ ישראל נותין זה לזה בהלכה כשמן ותלמידי חכמים שבבבל מרורים זה לזה כזית⁹, ועוד הוסיפו: כמחשכים הושיבני כמתי

דברי התוספות שם לישר הסתירה בסדר הזמנים אינם מועילים, כי לא יתכן שכן דורו של ר' עקיבא נידון בבית דין, בעוד שארבעים שנה קודם התורכן בפלו דיני נפשות (שבת טז.). ומוכרחים אנו לומר כי שני פסוק חיו. — ²⁸) וכן נראה מלשון התוספתא (שבת פ"ב): «מפני שומה אחד נאבד את כל הפקודיו, משמע שהיה מיוחד במינו. — ²⁹) מכות ז.

¹) יומא טז.: — ²) ירושלמי פ"ו ח"א. — ³) שבת ל"א. — ⁴) פסחים ל"ד: ⁵) ביצה ט"ז. — ⁶) תענית טז.: — ⁷) סנהדרין כ"ד. — ⁸) שבת קמ"ה: — ⁹) סנהדרין שם.

עולם — זה תלמודה של בבל¹⁰). אך אחד היה ריש לקיש שבאר את סבת שנאתו לבני בבל, אשר נשבע עליה בשם (אלהא סנינא לכר). ואמר, שמסני שלא עלו אבותיהם כלם לארץ ישראל כימי עזרא על כן הוא שונא את בני בניהם¹¹). ולא רצה מסני זה לתת את ידו לבבלי הדרוש בשלומם. והנה, בין שהשתדל ריש לקיש בזה לברר לו לעצמו את השנאה הכוללת לבני בבל ותלה אותו בסבה האמורה, או שבאמת לא היה שונא אותם לולא הסבה הזאת, — הנה המון העם בלי ספק לא בשביל זה הביט מנבזה, ולפעמים בעין של שנאה, על בני בבל, כיא מסני המדה הבלתי משוכחת שהוכרתי למעלה. אך גם בני בבל לא נסל לבם עליהם, ולהנצל מחרסת חרסיהם חשבו ומצאו שהם גדולים במעלתם מבני ארץ ישראל. לעמם שאמר האחר, שאין תלמידי חכמים שבבבל בני תורה. אמר הבבלי רב יוסף: יציץ וסרח ישראל, אלו תלמידי חכמים שבבבל, שעושין ציצים וסרחים לתורה¹²). על דברי אביי: אחד מינייהו (מבני ארץ ישראל) עדיף כתי מיני, אמר רבא: אחד מיני כי סליק להתם עדיף כתי מינייהו¹³). בני בבל הרחיקו עוד ללכת בזה ויחסו להם מהרת-הגוע המוחלטה, וגם את כל כבוד התורה (אשר אולי בשביל זה אמרו בני ארץ ישראל, כי נסות הרוח ירדה לבבל). הם אמרו: כל הארצות עיסה לארץ ישראל (לענין מהרת היתום) וארץ ישראל עיסה לבבל¹⁴). ובעל המאמר הוא ר' יוסי, שהיתה משפחתו מבבל¹⁵). והחזיק בו ככל עו גם רבי, שגם משפחתו היתה מבבל¹⁶). עוד התהללו בני בבל (ומסיהם באה, התהללותם מבלי משים גם אל שונאם ריש לקיש) לאמר: בתחלה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה עלו ר' חייא ובניו ויסדה¹⁷). והנה אם נזכור, כי לא היה בכחו של עזרא להכריח את כל עבדי שלמה וכל אלה, אשר לא יכלו להניד את בית אבותם לצאת מבבל לא"י, הלא נבין, כי צדקו יותר חבריו של רבי, שרצו לעשות את בבל עיסה לארץ ישראל¹⁸). וההתהללות עיד יסוד התורה אינה אלא תימה. הלל הבבלי קבל משמעה ואבטליון¹⁹). ואם כן קבל את תורתו בארץ ישראל, ולא הביא אותה מבבל אחרי שנשתכחה בארץ ישראל, ור' חייא ובניו לא היה להם מה ליסד, אחרי שסדר רבי את המשנה. מן השיחה שהיתה בין ר' חנינא ובין ר' חייא, שר' חנינא אמר לר' חייא: ביהרי דירי קא מינצית, חס ושלום אי משתכחת תורה מישראל מהדרנא לה מפלפוליי, ור' חייא אמר לו, שכבר קדם סני הרעה לכל תשתכח תורה מישראל, בלמדו לחמשה נערים חמשה חומשי תורה ולששה נערים אחרים ששה סדרי משנה²⁰). — מן השיחה הזאת נראה ברור, כי בימי ר' חייא לא נשתכחה התורה מישראל כלל.

מלבד זה ראו אחרים מחכמי בבל לרומם מעלת ישיבת בבל על ישיבת ארץ ישראל. לעמם שאמרה המשנה: הכל מעלין (כוסין לעלות מארץ אחרת) לארץ ישראל²¹). אמר שמואל: כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל כך אסור לצאת מבבל לארצות אחרות²²). ורב יהודה הוסיף להסליא את שומעיו במצות עשה הלקחה מדברי קבלה, אשר מהם לא ילמינן כללי, ונור, שכל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה²³). על דברי אחד מחכמי ארץ ישראל: כל הדר בארץ ישראל

¹⁰ שם. — ¹¹ יומא ט: — ¹² שבת קמ"ה: — ¹³ כתובות ע"ה. — ¹⁴ קידושין ע"א. — ¹⁵ יומא ט"ז: — ¹⁶ קידושין שם ברש"י. — ¹⁷ סוכה כז. וגם ר' חייא היה בבלי, כאמור בשבת ט: — ¹⁸ קידושין ע"א. — ¹⁹ אבות פ"א, פסחים ט"ז. — ²⁰ בבא מציעא פ"ה: — ²¹ כתובות ק"י: — ²² שם ק"א. — ²³ שם ק"י:

שרוי בלא עון²⁴). העיר אחד מחכמי בבל: „אנן בסיבלי חלאים מתנינן להי, כלומר לא ברירת ארץ ישראל תלוי הדבר, אלא בחלאים בכל מקום שהם. יותר נסלא עוד מאמר אחר של חכמי בבל, שאין חולק עליו. ידוע, כי בארץ ישראל ישבו הנשיאים. בני בניו של רבי, אשר עם נרלם בתורה היו גם ראשי הסנהדראות בזמניהם, עברו את השנים, קבעו את החדשים, הפיצו תורה ברבים ועוד. בבבל ישבו ראשי הגולה, שלא הצמינו בידיעת התורה, והיו מוכנים למלכי פרס, להמציא להם את המס מבני ישראל, ורדו כמעט בפרך בבני עמם. שאלו נא לכל איש: מי משני אלה נרול וחשוב יותר? כמרומה לי שיתפלא השומע ויאמר: מה זו שאלה? וכי אפשר לפסק בדבר, כי יתרון רב לתלמיד חכם על מוכס? אך יושבי בבל, בחסצם להתגשא על יושבי ארץ ישראל וראשיהם, החלימו אחרת ואמרו: „שימא מהכא להכא (רשות מראש הגולה לרון בבבל) ומהתם להתם (רשות מן הנשיא לרון בארץ ישראל) ומהכא להתם (רשות מראש הגולה היושב בבבל לרון בארץ ישראל) מהני, דהכא שבט והתם מתקק, כדתניא: לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט, ומתקק מבין גליו אלו בני בניו של הלל שטלמדין תורה ברבים (אם כן הם סתותים מרודי השבט!) מהתם להכא (רשות מן הנשיא לרון בבבל) מאי? והתשובה היא, כי לא מהני²⁵), והאיש שיש לו רשות מן הנשיא לרון אין כתי יפה בבבל! כמרומה לי, כי ללכת עוד הלאה מזה אי אפשר.

²⁴ שם ק"א. — ²⁵ סנהדרין ה'.

רשימות מספר זכרונותי.

מאת

ר. בריינין.

בסוף חדש אלול שנת תרנ"ז קראני הפרוס' ד"ר משה לאצארוס אל אחוזתו שאגסעלד, אשר אצל לייפציג, לגור אתו בביתו ובחברתו שבועות אחרים. לא סרבתי לנצל ואלך אליו. אוהב אני את הספרים המתים. אבל יותר מהם את האנשים החיים. ביחד את אלה מהם אשר חיו הרבה, חשבו הרבה, הגו דעות הרבה, פעלו הרבה, כתבו הרבה והעמידו תלמידים הרבה. ואם לא יהיה לכם מזור הרבר — הגה אניד לכם. קוראים נכבדים, כי אוהב אני גם את האנשים אשר שנו וסעו הרבה בחייהם, אם אך שניאותיהם וסעיותיהם היו גדולות ורבתי-ערך, אם אך האנשים האלה בעצמם גדולים הם. אחד האנשים הגדולים האלה שאני אוהבם — הוא לאצארוס. חייו כל כך עשירים ועמוקים, חג דעותיו, מחשבותיו, רגשותיו ופעולותיו כל כך רחב, כל כך מלא קסם, עד כי יקחו את לבי ויצודדו את נפשי כחיון רם ונשגב.

שבועות אחדים ישבתי בבית לאצארוס ובחברתו. וכל אותם הימים לא זזה ידי מתוך ידו. הוא דבר אתי על גוי ועל אדם יחד, הוא ספר לי על אדות חייו בכל תקופותיהם, על אדות חבריו, חכמיהם, יחסם אליו, אל היהדות ואל היהודים. דבריו היו ברורים, נאים ומדויקים. הרבה למדתי מספריו, ועוד יותר משיחותיו המלאות ענין. ובכל ערב וערב הייתי רשם בספר זכרונותי את תכן שיחותיו ולפעמים גם את דבריו מלה במלה. ענג גדול היה לי להתבונן אל תנועות הנפש של היוצר חכמת-נפש-העמים. חלק ממה שרשמתי אז בספרי, דברים כהותם, הגני מוסר מה להקוראים. עומדים אנהנו על מפתן תקופה חדשה בישראל ובעמים, ולא למותר יהיה להשקיף על פני פרנסי התקופה החולפת.

* * *

משה לאצארוס נולד ביום כ"ב אלול תקס"ד (15 ספטמבר 1824) בעיר הקטנה Filehne מזרח פוזן. העיר הזאת היתה עד שנת 1792 תחת ממשלת פולין של הנסיך Sapielha ואחרי כן היתה לפרוסיא. בשנת 1806 לוקחה עוד הפעם מפרוסיא ובשנת 1815 הושבה אליה עוד הפעם. מעבר מזה לנהר פילעהנע ידברו אשכנזים ומעבר מזה — פולנית, ובהעיר עצמה מתהלכות השפה האשכנזית והפולנית. מספר יושבי העיר הזאת היו כימי ילדותו של לאצארוס שלשה אלפים נפש. מהם אלף יהודים, אלף פרוסמסנים ואלף קתולים. קורות העיר וערכוב לשונותיה העירו בלב הילד לאצארוס. שהיה נוטה מבעד לחשוב מחשבות, שאלות שונות שיצאו מנבול עולמו הקטן. אביו,

רבי אהרן יהודה לאצארוס. שהיה סוחר נכבד ומוסלנ בתורה. היה גם בקי בספר-החקים של פרוסיה. בדיני ממונות וקנסות. וידע היטב את שפת אשכנז הן בכתב והן בדבור. הוא היה כותב בעד בני עירו. שלא שמעו את השפה האשכנזית. מכתב-יבקשה וקובלנא לבתי הערכאות והריגים שלהם. והוא היה גם סניגור ומליץ-יגור לאחיו העניים וגם האמידים בלי כל שכר. מיוחדו שברור ההוא. אם היו לומדים את כתבם ולשונם של העמים אשר ישבו בתוכם. היו לומדים אותם לא על מנת לעשותם. קרדום לחפור בהם. כי אם להושיע בהם לאחיהם אשר לא ידעו כתב ולשון לועז. רבי אהרן לאצארוס היה אפסירוסוס לשלשים ושנים בתי-אבות. ולפי דברי בנו הפרופסור. היה גם מוען מצוין בכתב-דיניהם. כל יהודי-למורי הוא. במדה ידועה. גם מוען מצוין על פי נורת שכלו ואפני היקשיו.

לאצארוס. כפלוסוף וקן וכאיש אשר רבות ראה בחייו. מקסר את כל אשר עבר עליו. את כל תולדותיו. בלי כל התפעלות והתרנאות. אך קשה עליו להתאספ ולהיות קמצן ברגשותיו בשעה שהוא מדבר על אביו ובשעה שהוא מתאר את חנוכו העברי וימי ילדותו ונעוריו שעברו עליו בארבע אמות של תורה ויראת-אלהים. הקים היותר בהירים וכולפים במפתיכרונותיו. אם הורשה לי להשתמש במבטא זה. המה הדברים הנוגעים ליהדותו. נשמת נשמתו.

בבקר בדור אחד הלכנו. אני והפלוסוף. למיל בגנו. לאצארוס התעכב אצל כל אילן ואילן. אצל כל שיח ושיח. ויספר לי את קורותיו של כל אחד מהם. הוא ידע את גנו וסלואו. הוא אהב גם את האוזב. גם את החרולים והקצצים שבממלכת הצמחים הזאת. האילנות והפרחים. השמיר והשיח. הילק והחסיל. הובובים והיתושים שבגנו — הכל היו לו למסת ולדונמא לבאר על דם את רעיונותיו המפששים. לאצארוס אוהב לספל בגנו ולעזור להנגן במלאכת הרכבת הענפים וברפאות הנטיפים החולים. הוא הולך ומפיל אתי. בבקר ההוא. באחת השררות. ואני שומע ומאזין לשיחתי הצוירית ולהגיגיו רוח. פתאם נפסק חוט מדברו הנאוה: מרחוק נשמעו קולות בודדים של נגינה עצובה. של שיר-תנוה. רגעים אחרים הלכנו ואין איש מאתנו דובר דבר. הבינותי כי שתיקת הפלוסוף היא הרת מחשבות או זכרונות. אנכי לא חללתי באמרי פי. אולם הזקן. אשר קמטים עמוקים נקו על מצחו היסה. התעורר בעצמו כמו מתרדמה. עיניו הפיצו זיקי שמחה ופניו נהרו. קול הנגינה העצובה — החל לאצארוס לספר לי — הזכירני את ימי ילדותי. את קול ניגון הנמרא. הקול העצוב הזה נרשם עמוק במוחי משנת הארבע לימי חי. ועוד היום הנני שומע את ההד בכל בתי נפשי. הנני זוכר. כי בהיותי ילד קטן שלא עברו עליו חמש שנים. היה בא בלילות החרף אל ביתנו אחד משכני אבי ללמוד אתו שיעור בנמרא. ובפרם יאיר הבוקר — ואני עודני אחוז בחבלי השנה. מתעדן ומתפנק במסתי תחת המכסה החם — היה ננש אלי השכן. חברו של אבי. ובידיו הקרות היה מציאני מהכרים. מתיאני תחת כנפי אדרתו ומתנועע אתי על הנמרא הפתוחה לפניו. אני יושב בין זרועותיו כמעט בעינים עצומות ומאזין להניגון העצוב היתצא מפי אבי ושכנו. אף דבר אחד. אף מלה אחת. לא הבינותי מכל אשר שמעתי. אך הניגון של הנמרא. ששמעתי בכל לילה ולילה בעצם הדומיה השוורת בכל פנות הבית. היה משתפך בכל חדרי רוחי אשר החל להתפסק ונבלע היטב בכל אברי. מני אז עברו כששים ושבע שנה. ועוד היום. כאשר יניע לאוני קול נעים ועצוב. יעורר בזכרוננו את קול ניגון הנמרא. ותמונות שונות. מלאות קסם ושירה. עוברות לפני במחיה.

הפלוסוף דבר הפעם כמשורר וכתובה חיונות.

כשרוני הרשני של לאצארוס התגלה בו בפעם הראשונה בהיותו ילד בן שש שנים. ומעשה שהיה כך היה: עוד בהיותו ילד אהב את הפרחים ואת גנת אביו, וכלכתו שם פעם לשוח מצא בין הערנות תול מת ויספידהו בדברים מלאים מהתלות. הספרך הילד התגבר באומנות הדבור. שומעיו נבאו לו עתידות ונבואתם נתקמה. הדבר הזה הזכירני מה שמספר בארנע, כי אחד מבני נילו הקטנים היה מקצץ את זנבי כל התתולים אשר ברחובם, וינבא לו, כי סופו להיות מנתח גדול. וגם נבואתו נתקמה.

כעבור על הילד לאצארוס השנה השביעית לימי חייו הביאהו אביו לחדר מלמד דרדקי. עוד במרם ידע הילד קרוא עברית כבר היו שנורים על סיו פרקים אחדים ממשנה, אשר שמעם מפי אחיו הבכור. שנה שלמה למד הילד משה בחדר מלמדו ולא ידע לקרוא נכונה. הדבר הזה היה לפלא בעיני הוריו, אשר ידעו, כי בנם זה מצטיין בכח זכרון נפלא. בדקו את הילד ומצאו, כי הוא מרחיק-ראות (weitsichtig) ואיננו מבחין היטב בין צורת האותיות. כאשר החל הילד להשתמש במשקפים, למד קרוא עברית כראוי במשך שבועים ימים.

בהיותו בן שמונה שנים נסעה אתו אמו לרבי עקיבא איגר לסוזן, למען יברכהו. הרושם שעשה רבי עקיבא על הילד נשאר בנפשו כל ימי חייו. לאצארוס אמר לי: הגני מוכסא, כי אינני בודאי לא כון בברכתו, שאהיה מה שנהייתי בחיי באמת, ואלו היה רואה אותי בשעת קלקלתי: בשעה שאני דורש מעל הקתדרא שלהם, אין כל ספק כי היה בוכה ומצטער על כי בנו של תלמידו החביב בא לידי כך. אבל בכל זאת לא היתה ברכתו לבטלה, ואם יש הברל ביני ובין שאר הפרופיסורים העברים, הועילה לזה, במרה ידועה, השפעת נאון זה על רסיוני הרך. צורתו נקבעה כל כך עמוק בלבבי, עד כי בהיותי בשנת 1881 בגיצא והלכתי למייל בנן עם הפרופיסור היהודי ג., ויעבור על פנינו איש אחד, ואכיר בסקירה הראשונה בסני הנפשו, כי מזדעזעו של רבי עקיבא איגר הוא. אחרי כן התודע אלי האיש הזה, וידע לי, כי הוא מורה לחכמת-הנתוח באוניברסיטה באוריסה ושמו בערנשטיין, בן בנו של הנאון איגר.

בהיות לאצארוס בן תשע שנים נתגהו אביו לבית-הספר, שנוסד אז בעירו ממעם הממשלה. הוא ואחיו היו התלמידים העברים הראשונים בבית-אולסנא זה, ויהיו למוסת ליתר בני לוטרי התורה ונוצרי הדת. מלבד הלמודים הכוללים שמע לאצארוס, בשעותיו הפנויות מלמודי כיהים, לקח גם בלמודי המקרא והמשנה מפי דודו, שהיה משכיל ומורה בתון.

בהיות לאצארוס בן י"ב שנה יצא מבית-הספר ויבוא אל בית-המרדש לשמוע את שעורי אביו בתלמוד, אשר קרא לפני שמונה עשר בחורים. הבחורים האלה ועוד ארבעה משיבות אחרות היו אוכלים בכל יום ר' בשבוע על שלחן אביו, והילד משה התענג על סלסוליהם בתורות ראביי ורבא ובמילי דעלמא. בימים ההם היו אמו ואמו נשי-החיל אשר נהלו את המסחר ויכלכלו את בני-הבית. אביו היה עוסק רק בעריכת סנקסיה-מסחר ואיננו מתערב בעניני המסחר עצמם, כי הקדיש את עתותיו לתורה ולמוצתם של הבריות, ורק כשנודמן לידם עסק מיוחד הורש עיון וחריפות, היה הוא העושה והעסקן. אביו מנה לבנו זה אחד הבחורים המסולנים מתלמידיו, למען יעזור לו להכין בכל יום שעור בגמרא. כעבור זמן ידוע קנה לו לאצארוס חבר חדש, והתברר הזה היה בתור משכיל וידוע היטב השפה האשכנזית. חברו זה היה אהב ספרים, ומסני שאין ידו משנת לקנותם, היה

מעתיק מהם דפים שלמים בכתב נקי, למען יהיו המקומות המצוינים שמצא בהם מצוים בידו. הוא העתיק את ספר הרקדוק של גוניוס מראשיתו ועד סופו בלי העדר דבר, כן העתיק ספרים שלמים מספרי השכלה, ביוחד מספרי מליצה ושיר, הכתובים עברית. לאצארום הראה לי קונטרסים אחדים הכתובים בכתב גם וברור, מהעתיקותיו של אותו הבחור, אשר נשמרו בידיו של הפלוסוף כסנולה יקרה. ראה נא — אמר לי לאצארום — עד היכן הגיעה סבלנותם של המשכילים הראשונים, אשר לא חשבו נפשם מכל עמל ועבודה בגלל איזו מליצה נאה.

בעזרת הבחור-המשכיל הזה החל לאצארום לקרוא ספרי נאֶמָה, שיללע, האָרְדֶּר, לעססינג ושעקספיר בתרגומו האשכנזי. הספרים האלה לא היו שכיחים כלל בסילעהנע, לא בבתי יחידים ולא בידי מרים, ויבואו לידי הנער משה במקרה: אחד מבני עירו עבד שנים אחדות בברלין בבית מתקן מורי-שעות ויקנה שם חלקים בודדים מספרים אשכנזים שונים, ובשובו לסילעהנע יסר שם כעין ביבליותיקה להשאלת ספרים במחיר. את הספרים הקרועים היה נותן להנער לאצארום (שהיה אומן-יד) לכרכם, וזה האחרון היה קודא בהם עם חברו.

המאורע הקטן הזה הזכירני, כי גם חסד-המבע הגדול פאראדיי, שהיה עוזר לנורך ספרים בימי בחירתו, קנה את ראשית ידיעותיו בהספרים שנתנו על ידו לכריכה. נאָמָה לא לקח את לב הנער לאצארום. לא מקרה הוא כי הסופרים והחכמים העברים באשכנז, כמו בהארצות האחרות, בכרו תמיד בבחרתם וגם בוקנותם את שיללע על נאָמָה. עולמו של זה האחרון רחוק מעולמו של ישראל כרחק כוכב נוגה מהארץ. אספרי לעססינג — ספר לי לאצארום — היה אהובי מיום החילולו לקרוא בהספרות האשכנזית. עוד בימי עלומי קראתי בעונג רב את כל אשר יצא מעט האדם הגדול הזה. ואין כל סלא בזה. על פי חריפות שכלו, הגיונו הבריא ודעתו הצלולה קרה הוא לעססינג אל הרוח התלמודי. קרוב הוא אל הרוח העברי עוד גם בזה: הוא כבר תמיד את התוכן על הצורה החיצונית.

בהיות לאצארום בן י"ג שנה עבר סעם אחד עם אביו דרך הכפר נייסיין הסמוכה לעירם, וירא ויהבונן, כי בתייהם של האכרים האשכנזים בגנים היטב ונגיהם מכוסים רעפים. לפני הבתים נמוצים אילנות חרוע ירק דשא ובכל נקיון וטהרה. אולם בתייהם של האכרים הפולנים אשר בכפר מכוסים תבן ובכל זיוותיהם וחצרותיהם מיט ורמש. האכרים האשכנזים לבושים בגדים נקיים ושלמים, והאכרים הפולנים לבושים בגדים קרועים ובלתי נקיים. אלה מדברים אשכנזית ואלה — פולנית. או שאל הנער את נפשו: מדוע יברלו האכרים האלה, היושבים בכפר אחד, במבצם, בארחתיהם ובלשונם? מדוע?

הנער לא מצא תשובה, ויבוש לשאול את פי הזקנים, כי יבארו לו את סבת הפרד הזה, לכל ילעזו עליו ועל שאלותיו. גם לא האמנתי — אמר לאצארום — כי ידעו לענות כהלכה על שאלה כזו. ובכפר זה נולד בי או הרעיון הראשון של חקרי-נפשו העמים (פּאָלקערס־כּאָלָאָניע), ומני אז היה הוא השלים על כל יתר רעיונותי.

לאצארום הצטיין מילדותו בכח זכרון נפלא. בהיותו בן תשע שנים בא אחד המגידים המצוינים לעיר מולדתו וירדשו, מעל הבמה דרשה ארוכה ומסובכה אשר ידע על סה, ויבוא הנער לביתו ויחזור לפני אביו על כל הדרשה מראשיתה ועד סופה, ושם היה גם המגיד בעצמו, ויהי הדבר הזה לסלא בעיניו. בדבריו עם לאצארום חזר לפני על מקומות רבים מהדרשה ההיא, אשר שמעה זה יותר מששים שנה. הוא חָקָה גם את קל נגנו של

המניד. ואני בעצמי את עיני נדמה לי, כי שומע אנכי את אחד המנידים דורש מעל הכמה בעיר מולדתי, ולולא באר את הפסוקים בשפה האשכנזית (הוא שכח את השפה היהודית המדוברת). כי אז היתה טעות חשוי שלמה. לאצארום הפליאני פעם בפעם בכח זכרונו. התפלאתי, יען כי לא הורגלתי לראות אצל חכמים חריפים ובעלי שכל חד ודק כח זכרון חזק ונפלא כזה. הנאונים ממניו המיוחד של לאצארום לא הצמינו מעולם בכח הנפש הזה. על פי רוב מתפרנסים ונרלים הכחות הנפשיים של האדם זה על חשבוננו של זה.

וכח-זכרונו של לאצארום אינו מצומצם ומוגבל בחוגי-ציר, כי גם רשמי הצבעים ומראי-המקומות אשר יראה בסקירה אחת יקלמו היטב במוחו ויאצרו שם שנים רבות בכל פרטיהם. כח זכרונו של לאצארום הוא גם סדעי, גם אומנותי. והא לכם שתי דוגמאות קטנות, אשר שמעתי מסיו: הוא ראה בסקירה קלה אחת שמרינורלות בידי ניסו. כעבור חצי שנה שאלו זה האחרון, איזה מספר היה כתוב על השמר, ויגר לאצארום את המספר, שהיה בן חמש אותיות, ולא שנה. — שתי פעמים הראה לאצארום לענלונו ברומא את הדרך הנכונה, לבל זיכילנו בדרך ארוכה בעוד שיש קצרה ממנה. ולאצארום לא מעד, אף כי התגורר אז ברומא רק ימים אחדים. זאת היא מביעת עין של תלמיד חכם, אשר בה התפאר קרמונינו, וגם לאצארום מתפאר בכשרונו זה.

כאשר עברו על לאצארום יין שנה החל להביא בעצמו את לחמו: הוא נמנה לעורך ספרי החשבונות של אחד סוחרי הערות, והיה עורך ומסדר את לחות-החשבונות על פי שמה מיוחדת אשר ברא מלב. בשעותיו הפנויות מעבודתו זאת היה מלמד לבני עשירי העיר ולבנות. הישובי מסכיבת פילעהנע, שהיו באות העיר ללמוד, את השפה האשכנזית ועריכת ספרי החשבון. כלילה היה לומד בסתר, בחדרי חדרים, את מורה הגבושים, ה"כוזרי" וה"קריים". לאצארום הצמין מנערותו בכשרון ההסברה וההמעטה בלמודי, כאלו נוצר להיות מורה לרבים. ואף כי היה הגנה דעות וחשב מחשבות מנעוריו, בכל זאת לא חסר לו תשיעהמציאות; מעודו היה איש, אשר יתכר אל החיים. גם שעקססיר היה מנעוריו איש-מעשה בשוק-החיים, עסקן וסוחר, בלי כל תעורבה של פיוט. אמנם יש אשר באיש אחד תשכונה שתי נפשות, או נפשות רבות, והנפשות האלה שונות זו מזו ולפעמים גם מתנגדות זו לזו. גם הנפש הגדולה והמאוחדת אינה אלא קבוצת כחות רבים ושונים אשר במקרים ידועים ישלום אחד מהם בכל ויבלע את הכל, עד אשר ישובו וימרדו בו וישלימו עליהם את אחד הכחות הנכנעים. עד אשר יגיע גם ומע לדרת, ותורר חלילה, ובכל פעם יראה האדם לפניו בצורה רוחנית אחרת. גם לאצארום התראה בעיני בכל ימי התבונני אליו בצורות רוחניות שונות. פעם נראה בעיני כפיטן ופעם כחוקר, פעם כמאמין ודבק במסורה ופעם כמבקר ופילוסוף החששי ברעותיו, פעם כאיש הרוח ופעם כאיש מעשה. אבל כל הצורות האלה לא התנגדו זו לזו, כי אם התאחדו לצורה אחת כוללת, אשר רוח הגדיבות והאצילות מרחפת עליה. אם עונג הוא להתבונן על יופי בשרים, עוד יותר גדול העונג להתבונן על נפש יפה. ולאצארום הוא בעל נפש יפה ועדינה בכל צורותיה השונות. אנכי ראיתי את הנפש הזאת אחרי אשר השתלמו בה כל חלקיה, אחרי אשר עשתה את חשבונה, אחרי אשר התרחקה משאון התבל ומהבליה.

מהשנה השש עשרה עד השמונה עשרה לימי חייו התגורר לאצארום בעיר פוזן, ויעבור בשתי השנים האלה בתור עורך ספרי-החשבונות בבית-מסחר-המכולת של קורנפלד.

השלח V.

(חברת כיה)

ניסו של ר' עקיבא איגר. בלילה, ככלות רגל מן השוק, היה לומר עם בעל בית־מסחרו שעור בגמרא וכו'. יתום המיוחד של הבעלים למשרתיהם הוא קו מצוין בתכונת התקופה ההיא. ומדי שובו אל חדרו היה לאצארוס מאתר לשבת עד השעה השלישית אחר חצות הלילה וקרא בעיון את ספרי שסינחא ובך־מנחם, וגם ספרי פילוסופים אחרים. בך־מנחם היה בעת ההיא האידיאל שלו. אחרי כי גם הוא היה משרת בבית־מסחר ופילוסוף בביתו. לאצארוס חפץ ללכת בדרכיו ולהיות כמוהו. רק בדברי את לאצארוס על בך־מנחם הבינתי ברור את גודל השפעתו של זה האחרון על בני דורו והדור הבא אחריו בארץ אשכנז, וביתר על אלה הצעירים מבני ישראל ששאפו לחכמה. לא רק בספריו, כי אם הרבה יתר באומץ שאיפתו אל החכמה היה בך־מנחם למסות לכני ארצו ועמו. השפעתו של זה האחרון על לאצארוס בימי נעוריו לא חדלה ולא נחלשה גם בימי עמידתו וקנתו. כשהנני מתבונן היטב אל חיי לאצארוס ותכונתו, הנני מוצא בהם קיום רבים מחיי בך־מנחם ותכונתו. וזה הראשון היה לי כעין באור ופירוש חי על זה האחרון. שניהם היו אנשים אשר התרוממו למדרגה גבוהה מאד בחברה ככח נפשם ובאומץ מנחםם וביתר על ירי כשרונם להתחבר אל החיים ולהלך עם האנשים. וכשרון זה אל יתי קל בעיניכם. עתידותיו של האדם תלוים בו לפעמים. שניהם, בך־מנחם ולאצארוס, היו מעורבים עם הבריות מכל המינים והמפלגות. מעבר מזה התהלכו את השרים והרוחנים ועם גדולי חכמי דורם, ומעבר השני לא הפסיקו את יתום הקרוב לכני עםם היראים והחרדים, מעבר מזה המה פילוסופים ומעבר השני המה אדוקים באמונתם, האמונה הישראלית. שניהם לא הנתקו מעל אדמת המציאות הממשית, גם בהגביהם לעוף בחקירותיהם למעלה. אולם ספסו של בך־מנחם הודך, התעדר, התעלה ונצרך בצורתו הרוחנית של לאצארוס. מתחלה היו דברי לאצארוס על אדות בך־מנחם מזורים בעיני. אנכי, כבן דור אחד וכבן ארץ אחרת, התפלאתי על דברי התהלה והכבוד, אשר יסוד לאצארוס לבך־מנחם בשתי דרשותיו הגרסאות בספרו: Treu und Frei וכן בשיחותיו הפרטיות. אנכי שופט את בך־מנחם על פי ספריו, דרכיו והליכותיו, מעשיו ומנהגיו הגלויים, כאיש העומד מרחוק, בזמן ובמקום. לכן הנני רואה בו את מעלותיו וחסרונותיו, גדלו וגם קטנותו. אורותיו וגם צלליו. אולם נפשו של לאצארוס קשורה בנפשו של בך־מנחם בחושים נסתרים רבים. דברים רבים שאירעו לבך־מנחם אירעו ללאצארוס. הכבוד אשר יחלק לאצארוס לבך־מנחם הוא גם כבודו. ובראותי את לאצארוס ובדברי אתו הנני רואה גם חלק של בך־מנחם והנני שומע את הד דבריו.

עובדי אלילים היו אבותינו ועובדי אלילים הגנו גם אנחנו. ולא אנחנו, בני האדם הששופים, כלבד, כי אם גם פילוסופים כלאצארוס יוצרים להם, אלילים ומשתתפים להם, ליצירי־דיסיונם. זה גורלנו, גורל המין האנושי. בך־מנחם, שהיה כאלהים בעיני בני דורו והדור הבא אחריו, הוא כאלילי בעינינו אנו. ואין כל ספק, כי האלהים החדשים אשר מקרוב באו, אשר להם ישתחו עתה בני עמנו בארץ־מולדת, גם הם יהיו עוד כסרם יעבור דור אחד, או גם עשר שנים, כסל ומסכה בעיני המבקשים להם אלהים או אלילים חדשים. אך אשובה נא לספר את תולדותיו של לאצארוס ומהלך התפתחותו השכלית והמסרית, כפי אשר שמעתי מסיו. בפון שמע לאצארוס לקח בתלמוד, במשך שנה שלמה, ספי אחיו הבכור אלעזר, מי שהיה כסוף ימיו ראש בית מדרש הרבנים בברעסלא. אביהם היה משמן, וידרש מבניו, כי ירדו רק לעומק הפישט הפשוט של התלמוד, אולם אלעזר לאצארוס היה גם חריף, ויתחדד את אחיו הצעיר בהלכה בתריסות רבות.

העבודה הקשה. עבודת הנף והרוח, אשר עבר לאצארוס בסוף ביום ובלילה, הכשילה את כוחותיו ותפילוהו למשכב. כאשר קם מחליו יעץ לו הרופא לבתור את משתים: להיות סוחר או מלוכר, יעץ כי העבודה הנפולה, בבית-המסחר ובאהל התורה, לא לפי כחו היא. לאצארוס עזב את המסחר ויבחר בחכמה.

בהיותו בן שמונה עשרה שנה הלך לאצארוס לאחיו לזאנדרערהויען ויבא אתו סעם כסף אשר קמץ משכר עבודתו בבית קורנפלד. אחיו הבכור, אשר למד בעת ההיא בבית הנימניום שבעיר הזאת, למד אתו שפת יון ורומי במשך חשעה חדשים ויהי לו לעזר גם ביתר למודי הנימניום. מלבד זאת למד אתו בכל יום שעור בנמרא ושניהם התענגו על היות התלמוד. בימים ההם החל משה לאצארוס לקרוא את הספרות העברית החדשה. בעיר זאנדרערהויען ראה לראשונה את המאספים והכרם חמדי ויקרא בהם בחשק רב. לאצארוס קרא לפני על פה אחרים מהשירים העברים אשר קרא בימים ההם. ביתד מצאו חן בעיניו שירי תפארת של רנהיו. מואנדרערהויען הלך לאצארוס לעיר בראהם. הוא נר או בבית דודו בפרור העיר (כי בתוך העיר עצמה אסרו על היהודים ישיבת קבע), אשר החזיק שם חנות בסתר. אחד המספים הנוצרים של העיר הזאת הורו שפת יון ורומי וגם חכמת החשבון, והוא הורה לסורו המספיק, חלף עבודתו, את השפה העברית. מעיר בראהם, אשר ישב בה רק חצי שנה, הלך לאצארוס לברוינשווייג ויכנס שם להמחלקה הרביעית של הנימניום. ראש הנימניום ומוריו הכירו בתלמידים זה את כשרונותיו המצוינים ועבירוהו מהרה ממחלקה למחלקה, עד כי נמר את חק למודיו במשך שנה וחשעה חדשים, תחת אשר היה עליו לבקר את הנימניום, לפי החק שהיה קבוע לכל התלמידים, עוד חמש שנים. במשך הימים אשר למד בהנימניום למד בכל יום שתי שעות נמרא בבית הרב של ערד ברוינשווייג, והעדה המסיקה את כל צרכיו ותמלא את מחסוריו. עוד בשבת לאצארוס על ספסל הנימניום היה נדע בין חבריו ומוריו כדרשן מצוין, ובמות אחד התלמידים הנוצרים היה לאצארוס מספירו. כאשר נמר זה האחרון את חק למודיו בהנימניום בחרו בו חבריו לשאת את מרביותו באולם-הבית הגדול אשר התאספו בו קהל אורחים, ראש הנימניום ומוריו, סקידים נבונים וגם המיניסטר מברוינשווייג. ככלות ל. את דבריו אמר לו המיניסטר: "אדוני לאצארוס, מהיום הזה הנך אורח בברוינשווייג". ראש הנימניום הודה לתלמידו זה על דבריו ויאמר לו בפני קהל ועדה, כי יכבדו ויאהבהו וגם יסלח לו עון מולדתו. סגולה מיוחדת היתה ללאצארוס מימי נעוריו, לצודד נפשות כל מכיריו ויודעיו. כח סגולתו זו לא רפה גם בימי זקנתו ושיבתו. אפשר להתנגד בכל עוז לדעותיו והשקפותיו, אך אין יכולת להשתתרר מחבלי הקסם אשר יאחו בהם את נפש המדבר אתו.

מברוינשווייג הלך לאצארוס לברלין. רעיו ומוקיריו נתנו לו כסף להתנאות הדרך ולצרכיו בעת הראשונה בעיר הברירה. יהודי ברוינשווייג התפארו בתלמיד זה ולא חסו על סמונם. לאצארוס נכנס למחלקת הפלוסופיה של האוניברסיטה הברלינית. עוד לפני בואו לברלין כבר התודע לירט ליסמאן צונץ בוזלסענביטעל. צונץ היה בא בימי הקיץ לשבת בעיר הזאת, אשר בימי נעוריו למד בישיבתה וגם בבית הנימניום שלה, ובכל אותן השנים שלמד לאצארוס בברוינשווייג היה נקרא כפעם בפעם אל צונץ מדי בואו לזאנדרערהויען. הברל גדול היה ביניהם בשנותיהם, בכל זאת נקשרו נפשותיהם זו בזו. צונץ — אמר לי לאצארוס — היה איש שמח בחלקו, שפתו מלאה חדודים ושנינות ודעתו היתה תמיד ברוחה. חברתו היתה נעימה וגם מעילה לי מאד. בבוא לאצארוס

לברלין היה נכנס ויוצא בבית צונץ מכירו מאו. אלעזר לאצארוס — גם הוא למד בעת ההיא את חכמת הפילוסופיה בהאוניברסיטה הברלינית — שהיה מלמדו של הרב יחיאל מיכל וקש בנמרא ופוסקים⁽¹⁾. הציג את אחיו הצעיר, משה, לפני זה האחרון. וקש, שהיה בעל נפש פיוסית ויהודי נלהב, הכיר במשה לאצארוס בסקירה הראשונה את יתרון רוחו ויקרבהו בכל לבבו. גם לאצארוס הצעיר שאף להיות רב בישראל, ובראשית בואו לברלין שעשע הרעיון הזה את נפשו. וקש בתם רוחו, סוחר נפשו, בענותו היתרה ובאהבתו החזקה להיהודים והיהדות, היה לו למסות. עוד היום יזכיר לאצארוס את הרב והמסיף וקש ברגשיקודש. עוד היום יראה בו את חותם תכנית הרבנות במדרגתה העליונה. כאשר חגגה עדת ישראל בברלין ביום השלישי לחדש סבואר שנת 1862 את חג חצי היובל למשמרתו, היה לאצארוס ראש המדברים (דרשתו זו נדפסה בספרו Treu und Frei) וזכור לו ידידות נעוריו. וקש נסע בלב ידידו הצעיר את האהבה להפיוסם העברים, ואהבתו זו לא נחלשה עד היום. בבית הרב וקש התודע לאצארוס לחכמים רבים וביניהם גם לרוד קאססעל — בחצי השנה הראשונה לחייתו בברלין הניש ל. למורי האוניברסיטה מאמר פלוסופי גדול ע"ד הצדקה. האוניברסיטה קצבה לו בעד עבודתו זו פרס שנתי⁽²⁾. בשנת 1848, בהיות עוד לאצארוס תלמיד בי"מ המדעים, שלח מאמר של בקרת על קונטרס מדיני של הפרנס Brannis מברעסלוי למה"ע המדיני Bürgerwähr-zeitung שהיה כלי מבטאם של דורשי זכויות העם. עורך מכה"ע הזה, שר-הצבא מאססאן, קרא אליו את לאצארוס ויבקשהו להיות עוזרו הקבוע. כעבור ימים מועטים מסרו לידי לאצארוס את עריכת מה"ע הזה, ויעסוק בעבודתו זו ארבעה חדשים עד אשר חדל העתון לצאת. וכימים ההם היה לאצארוס מבקר את כל האספות המדיניות של הדימוקרטים והליברלים. אולם הוא היה רק עד ראיה ושמיעה של המאורעות המדיניות בשנת 1848, ולא לקח כל חלק בהמרד עצמו. שכלי — אמר לי לאצארוס — היה כבר אז מבושל כל צרכו. לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח — זה היה פתגמי מיום עמדו על דעתו. לאצארוס הוא שונא מטבעו לכל המהפכות התבריות אשר האנרוף חוללן. בשנת 1848 בא לברלין אנגלי צעיר לימים וכידו מכתב ללאצארוס מאת אחד ממכיריו בלונדון. האנגלי בקש את לאצארוס כי יורדו את השפה האשכנזית ולמדו הפלוסופיה. האחרון נאות לזה וישכרו שניהם דירה אחת. מסי תלמידו האנגלי למד לאצארוס את השפה האנגלית מהאלפא ביתא, ויעש בה חיל במשך זמן קצר. באותה השנה היה לאצארוס יוצא ונכנס בבית מורו ק. וו. הייזע. אשת הפרופסור הזה היתה בת ישראל שהמירה את דתה. היא היתה חכמנית, פקחית, ופיה מלא תמיד מהתלות וחרודים עברים. בנם, המספר הגדול פויל הייזע, אחד בקרבו את תכונותיהם וסגולותיהם הרוחניות של האב ושל האם. שניהם, פויל הייזע ולאצארוס, היו מתלמידי הייזע האב ויתהלכו ברעות. זה האחרון היה מורה חכמת-הלשונות בהאוניברסיטה הברלינית ולאצארוס תלמידו היה בא פעם בפעם אל ביתו לשאול את פיו שאלות שונות במקצוע הנוגע להתפתחות השפות. הפרופסור היה רושם בכתביו דברי תלמידו זה, דבר בשם אומרו (בכל מקום שנאמר בספרי ק. וו. הייזע הנדפסים: כן אמר L או L.Z., כוננו: לאצארוס). גם שמיניסדהאל היה יוצא ונכנס בבית הייזע ומתוכה אתו בעניני

⁽¹⁾ דבר שעברו עליו בשתיקה כל הכותבים על אדות רבי מיכל וקש ובני דורו.

⁽²⁾ ע"ד שנות למדו בהאוניברסיטה הברלינית ומוריו ראה מאמרי: "פרופ. משה לאצארוס" בלוח אחיאסף שנה רביעית.

חקירת-הלשון. המורה הזקן היה מספר ללאצארוס פעם בפעם עיר הערותיו ומחשבותיו המדעיות של שטיינשהאל; והיה כאשר התנגד אליהן זה האחרון בכל תקף שכלו המהיר, היה המרסימור מוסר את תשובותיו ההרסניות של לאצארוס לשטיינשהאל, כי שניהם היו מבקרים את מורה זה כל אחד ביום מיוחד או בשעה מיוחדת ולא היו מודמנים בביתו כאחד. פעם אחת אמר היינץ אל לאצארוס: רב לי להיות מרסור בינך ובין הדיר שטיינשהאל. לך נא אל ביתו והתודע אליו, כי הלא צעיר אתה ממנו לימים, ואם תדברו פאם הלא או תוכלו לברר את דעותיכם והשקפותיכם ולהוכיח עם מי מכם הצדק. אולם עלי להזהירך מראש, כי ידע תדע איך להתהלך עם הדיר שטיינשהאל, יען כי מספר הוא מפני אנשים וזים לו והוא אוהב את הבדידות, ובכלל איננו מתנהג על פי הנמוסים הנהונים ומקובלים בחברת צעירים לימים המבקשים חיים או כבוד. לאצארוס שמע לעצת מורו ויזך להתודע אל שטיינשהאל. זה האחרון גר אז בעליה קטנה ומספר ספריו הנמצאים בנבולו זה היה מעט מאד, והדבר היה לסלא בעיני ל. אולם אחרי כן נודע לי — הגיד לי לאצארוס — כי שטיינשהאל לא יאהב בכלל להנות בספרים רבים. שטיינשהאל אוהב לחשוב מחשבות בעצמו ולא יחסוך למלאות את מוחו במחשבות שחשבו אחרים. מן המוכן ומתוקן מכבר לא יקח¹.

נבוא לאצארוס אל שטיינשהאל מצא את זה האחרון כשהוא עסוק בכתובת ספרו: „Die Sprachwissenschaft Wilhelms von Humboldt u. die Hegel'sche Philosophie“. שטיינשהאל התאמץ בספרו זה לבטל את הפלוסופיה של הגל ולברר את דעותיו של ווילהלם הומבאָלדט. אחרי שנודע ללאצארוס משיחתו של המחבר תמצית ספרו החדש והרעיון המבריא אותו מן הקצה אל הקצה, הגיד לו, כי אמנם הצדק אתו, בהכישו את שמת הגל, יען כי על פי שמה זו אין עוד מקום להתפתחות חכמת הלשונות, אבל שונה הוא בחשבו, כי אחרי אשר סתר והרס הריסה נמורה את הפלוסופיה של הגל אין עוד כל מקום לפלוסופיה אחרת. מהלך רעיונותיו של שטיינשהאל היה כזה: הגל אומר, כי המחשבות, ההיסטוריה והמציאות הולכות ומתפתחות בהדרגה עד ש.ה.ה. המוחלטי (אנפאָלוטער גייסט) מכיר את עצמו. ושטיינשהאל, בחשבו, כי הרוח המוחלטי כבר הכיר את עצמו בשמת הגל, אם כן לפי שמה זו הלא כבר הושגה המטרה ואין עוד כל מקום להתפתחות; ואחרי שרואים אנו כי ההתפתחות וההשתלמות בעולם המחשבות והמציאות עדיין לא חדלו, הלא מוכח מזה, כי שקר שמת הגל וכל יסוד אין לה. ובעת ההיא נער שטיינשהאל את ידיו מכל פלוסופיה בכלל. ובהודע ללאצארוס מהלך מחשבותיו של החוקר הצעיר הזה, אמר לו בהתלהבות: דוקא כעת, אחרי אשר בטלת את שמת הגל, מתחלת הפלוסופיה האמתית, והיא הנוסדה על חכמת הנפש, כלומר אותה הפלוסופיה החוקרת איך יתהוו, יתפתחו וישתלשלו הרעיונות והמושגים. קנט אמנם רמו בספריו על החכמה הזאת, אולם יען שלא היה מעולם חוקר בחכמת-הנפש (פסיכולוג) במלוא מובן המלה, לא היה בכוח לפתח כראוי את הרעיון אשר רק רמו עליו בדברים מעטים ועיר שם ועיר שם. דברי לאצארוס היו כהתנלות חדשה, כאור מבריק במוחו של שטיינשהאל. מחשבותיו של שטיינשהאל קבלו דחיפה חדשה מקנה לצד חדש. לאצארוס בקש את חברו החדש כי יבוא גם הוא אל ביתו לבקררו; אולם שטיינשהאל היה מסרב

¹ פעם אחת שאלתי את שטיינשהאל, איך הוא מתיחס אל דעותיו של ניטשה ומה דעתו על הפלוסוף-הפייטן הזה, ויעניני: מעולם לא קראתי את ספרו ניטשה.

בעת הראשונה ולא אבה ללכת לחברה, כי גם את קרוביו העשירים כברלין לא היה מבקר, ובורח מפניהם כמפני יתר הבריות. דודה וקנה ועורת היתה לשמיינמהאל כברלין. אשה צנועה וחסירה ועבריה נאמנה לעמה ולאלהיה, אשר את ביתה היה מבקר לעתים קרובות, ורק אתה היה מדבר הרבה ומספר לה בהתגלות לב ענינים שונים.

בבית הפרוס' הייזע היו שמיינמהאל ולאצארוס, אחרי אשר התודעו, נפגשים זה את זה. סויל הייזע הבן היה אז צעיר לימים, יפה-תואר, רב הכשרון, משורר ומליין, ואוהב נאמן לשני תלמידי אביו היהודים. השפעתם המוסרית של לאצארוס ושמיינמהאל על התכונה הפיוטית של המשורר הנצרי נכרת עוד היום. אשת הפרוס' הייזע — אשר גם אחרי המירה את דתה לא סג רוחה העברי — לא סבלה, בעת הראשונה, את שמיינמהאל, יען כי דבריו היו תמיד קצרים מאד ויבשים יתר מדי. לאצארוס תאר לפני פעם אחת את סגנון השיחה המצויה בין שמיינמהאל ובין אשת הייזע.

— התשתה מה, אדוני שמיינמהאל? — שואלת המסרוניתא הייזע.
— לא! — משיב שמיינמהאל רק מלה אחת, ועיניו נטויות כמקדם לאיזו נקודה רחוקה, או הוא מעין בספר.

— אולי רעב אתה, אדוני הדיר, בוא נא ומעום מכל אשר תאזן נמשך: בשר, דגים, ביצים, חמאה, אולי אם תסעד את לבבך וסר מעליך רוחך הזועק, — טפספסת גברת הבית בנעימה.

— אמנם רעב אנכי, משיב החוקר הצעיר בקצרה.
פעם אחת בקשה אשת הייזע — שהיתה אוהבת לדבר ע"ד היהדות וע"ד זכויות נעוריה בהיותה בבית אביה היהודי — את שמיינמהאל לכאר לה ענינים אחדים הנגעים ליום כפור.

שמיינמהאל שתק. הוא הנה באיזה ענין מדעי.
— בוא נא אתי, שמעה הנברת את שתיקת החושב, אל חדר האורחים ושם נשתה כלנו חמין, ושם גם תאבה להשיב על שאלות.
— לא אלק, ענה שמיינמהאל במנים נועמים.

— מדוע?
— יען כי חמין אנכי הפעם למייל מעט בנן.
בתוך כרי דבורם נכנס לאצארוס, ותשאלהו אשת הייזע אם ילך לחדר-האורחים לשותת בחברתה כוס חמין.

— רב תודות לך, נברתי, ענה לאצארוס, בחמין נפש אשתה ספל קדוה.
— אם כן, אמר שמיינמהאל, אלק גם אני עמכם לשתות כוס חמין.
שמיינמהאל היה מתרחק כל ימי חייו משיחות חולין, מרברים במלים, מוכחי המרקלין, לכן נסנע מבוא בדברים עם אשת הייזע בענינים. העומדים ברומו של עולם ולעשותם לחמר קל ורך. אולם כשמעו, כי גם לאצארוס יבוא אל חדר-האורחים להיות בין המסוכים אל שלחן-הטה, או ידע, כי השיחות לא תהיינה עוד במלות, וראות להלכות אל המשווחים. דרכי שמיינמהאל אלה העליבו בעת הראשונה את אשת הייזע, מוכת הגמס ודקת-הרגש, עד אשר באר לה בעלה את תכונתו המיוחדת של המלומד הצעיר, שאיננו מקבל בשום אופן את מרותו של הגמס המקובל בקרב החברה הנבחרת.
(עוד יבוא).

תועים ומתעים.

(לתולדות שבתי צבי וסיעתו).

מאת דוד כהנא.

א.

המלך מקורסיקא והרב.

הסופר ווארנהאנען פאָן ענוע, במאמרו על תולדות המלך תיאודור מקורסיקא, יספר לאמר: כאשר בא המלך ההוא, בשנת ה'תק"ט, לעיר לונדון, תפשוהו נשיו הרבים ושמדו בבית הכלא בעיר הזאת, ושם ישב שבע שנים, ובשנת תקמ"ז יצא לחפשי, אך מצבו היה רע מאד, כי לא היה לו כסה להחיות את נפשו, ומת אחרי כן בלונדון בעוני ולחץ גדול. בימי שבתו אסור בכלא באו אליו אנשים שונים לשחר את פניו, ובתוכם בא אליו פעם בפעם רב יהודי וקן. ועוד יספר ווארנהאנען, כי בעת שישב המלך הזה במאסר וחשב כל היום מחשבות שונות, איך להיטיב מצבו, בקש ניכ עצה ותחבולה איך למצוא ולהוציא אוצרות הכסף שסבבו ונאבדו בשכבר הימים בים, ועל הרוכ דבר על זאת עם הרב הזקן שבא אליו לבקר¹.

מי אימא היה הרב הזקן ההוא בלונדון ומה שמו? זה נעלם מוארנהאנען וגם מתוקרים אחרים עד הנה. אולם מדברים אחדים הנמצאים בספר „התאבקותי“ של הנאון יעביץ² נראה ברור, שהרב הזקן הזה היה שמואל פאלק, הנקרא „הבעל שם מלונדון“. הוא היה בור ואיש רמיה, מכת שיצ, וישב בלונדון כמה שנים ועסק שם בקבלה מעשית ויהי לבעל מופת. וכה כתב ליעביץ תלמידו החשוב, שישב בעת ההיא בלונדון, על אדות האיש הזה:

ואמנם הננוע לאיש הרוח הנוטל את השם . . . שבא מפולין מאין ידע ומכיר מה טובו וענינו, רק רצה לשלל את השם, שיועד בקבלה מעשית ולפעול בכח שמוש השמות, לחפור ולמצוא אוצרות לשון שקר, ועדיו נחפש במדינת וועשטפאלין, כי נאחו בסת, כמעט נשרף, לולא שמצא מקום לנוס כצבי מיד, בלתי זאת עשו בו שפטים כמכשף, ולקח לו אשה זונה מופקרת מסורסמת, והלך עמה ללונדון בארץ ענגלאנד, שמה מצא עוזרים אותו מקצה המחנה, שעשו לו שם לשכתם... שהאמינו בו ערלים בעלי כיסים, שרצו שיתגלו להם מסמוניות לאין חקר, מה שנגזז ביבשה ומה שנשבע בים . . . אך עיי כך הצליח שנלכד ברשתו ראש ספינה, עשיר גדול ועצום, בתקותו לחיות מוצלח מאד על ידו, ועתה נעשה רש ומשכים לפתחו של חבצל שר, שיתן לו מאומה להשיב נפשו.

¹ ע' בספרו ביאגרישע דענקמאלע דא תולדות המלך תיאודור מקורסיקא.

² בחלק „גת דרוכה“, דפוס לטוב ד' ס"ט ע"ב ד' ע"א.

ועתה אנו רואים, כי גם המלך מקורסיקא היה בעצה אחת עם הבעל שם מלונדון, שמואל פאלק, ויחדיו המתיקו סוד איך לגלות את צורות חשך ע"י קבלה מעשית.

ב.

מועדי כת שבתי צבי.

במכ"ע Rev. d. Et. juiv. הביא זה לא כביר הח' אברהם דאנון את החגים והמועדים של כת שיצ', כפי שמצא בתוך כ"י ישן, וגם נסה לכאר ענין החגים האלה על הסדר, אבל ברוב המקומות פירושו רחוק ורחוק מאד. לדוגמא: כ"ד סיון — נתנו לכם וכו', שעמל לפרש פה ולא עלתה בידו; וכן: מ"ו אב — נמלח', יפרש מלשון הכתוב (יחזקאל מ"ו ד') והמלח לא המלחת. ובאמת נעלם מעיני החכם הנזכר, כי חגי כת שיצ' האלה נתפרסמו כבר ע"י הגאון יעב"ץ בספרו תורת הקנאות³, וכן בתחלת ספרו שמש, ושם הנוסח כך: כ"ד סיון — כתבו לכם עצם היום הזה, והוא עיד הכתוב (יחזקאל כ"ד ב'): כתב לך ונו' את עצם היום הזה, וכן במקום נמלח', נאמר שם: מ"ו אב — יום שנמלך', כי אז היה שיצ' לפי דעת אנשי סיעתו, למלך על עם ישראל, וגם חלק את ממלכות הארץ לאנשי בריתו, כנודע.

והנה אחרי שיש לנו כעת נוסחאות שונות מן החגים האלה, אחשוב לשוב להסיר השבשבים השונים שנמסלו בהם גם בכת"י של דאנון וגם בספרי יעב"ץ, ולסדרם פה ע"פ נוסח חרש מתוקן כראוי בתוספת ביאור לאיוז מהם.

ואלו הם על הסדר:

יד סיון	—	מועד צמח.
כא "	—	נמשח ע"י אליהו.
כד "	—	כתבו לכם עצם היום הזה.
ז תמוז	—	התחלת לבוש הנפש.
יז "	—	ראשון להורגו.
כג "	—	חג המאורות.
כד "	—	שבת קדש.
ג אב	—	התחלת עטרת תפארת.
ט "	—	חג השמחות.
מו "	—	יום שנמלך.
מו כסליו	—	פורים.
כא אדר	—	יום שנולד.
כח "	—	יום שנמול.

החג צמח (י"ד סיון) נראה שמכוון לדברי ירמיה (ל"ג, מ"ו): ובעת ההיא אצמיח לדוד צמח ונו' בימים ההם תושע יהודה. ור' עמנואל פראנסיס מספר לאמר: ויהי בשנת הת"ך וילך שבתי עזתה . . . ויהי ליל חג השבועות, ויאספו כל קהל עזה בבית המדרש, וימשח נתן את שבתי למלך⁴.

³ דפוס לבוב, צד ע"ה.

⁴ ע"י ב"ר קובץ על יד ח"א צד קל"ג.

י"ז בתמוז — ראשון להורתו, כי אז נתעברה אמו, כמו שכתב שיצ במכתבו לאנשי סופיאה: יום ח' לתחית רחמי ונפשי, והוא יום מריב (י"ז) בתמוז⁶, וכונתו לא כאשר פירשו אחרים, שאז שרתה עליו רוח הנבואה, כי אם שבי"ז בתמוז נתעברה אמו, ותני רחמי ונפשו, אז בבטן אמו. וכפי הנאמר פה להלן, נולד שיצ בכ"א אדר, ואם נחשוב לאחור תשעה חדשים, נמצא שהריונו של שיצ היה בתמוז⁶.

כ"ג תמוז — חג המאורות; כ"ד — שבת קודש. בדבר שני התנים האלה נבונים כל כותבי תולדות שיצ, ויש מהם שהחליטו אותם זה בזה, כמו שמעיה ג"כ נראץ. אבל בספר תורת הקנאות נמצא בשני מקומות את הדבר לאמתו: היום טוב והשבת שהיו ביום ב' כ"ג תמוז וביום ג' כ"ד לחמש תמוז⁷. ויצו שיצ לכל היהודים לעשות יום ב' כ"ג תמוז הסמוך יום טוב נמור... והציאו כל הספרים שבהיכל⁸. ור' יהודה עוזר מספר עוד בספרו, מעשים נוראים (נמצא בידו בכ"א), כי כלם רקרו ברוב שמחה ושרו פזמונים לכבוד שיצ, ובתפלת שמונה עשרה אמרו: את יום חג המאורות הזה זמן בשורתנו וזכר ליציאת מצרים, ושיצ נזר להדליק בכל בתי ישראל י"ז נרות של חלב ואחד של שעווה. — זהו חג המאורות, וביום המחרת, כ"ד תמוז, צוה שיצ לעשות שבת שבתון, וכן אמר במכתבו לאנשי סופיאה: מתצאי שבת הגדול שלי... יום ג' כ"ד לתמוז⁹. והיהודים הנתעים אחר שיצ חנו אז שני ימים אלו בזה אחר זה, יום כ"ג תמוז היה חג המאורות, ויום כ"ד תמוז חג של שבת שבתון, ונחשב אצלם כיום הכפורים ממש. ג' אב — התחלת עמרת תפארת. החג הנסתר הזה נראה ענינו היטב על פי מה שנלה לנו איש אחר מאנשי בריתו, וז"ל: ועמרת תפארת על ראשם... לכל יערב ו', והוא המצנפת של כהן גדול, שהוא ככריכת הישמעאלים... כי למעלה הכל קדש בלי וא"י, וא"י [אלהי ישראל], שהוא וא"י, נקרא קדוש ברוך הוא¹⁰. וכן אמר שיצ על עצמו, שהוא מרת הת"ת (תפארת), הספירה ה', מרת הרחמים והויה שמו. וכן קבלו תלמידיו האלהות מסיו, דהיינו ה' דהויה שהוא הכל ובו הכל¹¹. ועל זה נוסד החג של ג' אב, כי ביום ההוא החל שיצ להתעמר בעמרת תפארת, כפי אמונת בני סיעתו, ובא אז המשיח אל מרת תפארת והויה שמו. וכעת נבין על נכונה את תפלת כת שיצ: בשם השם אלהי אמת, אלהי ישראל השוכן בתפארת ישראל, תלת קשרי דמהימנותא דאינון חד¹² והבן!

במ"ז כסליו צוה שיצ לעשות פורים, ובה"ח תקנות, שחקן לסיעתו אחר המרתו¹³, נמצא בתקנה הי"ב, לחגן היום הזה, מ"ז כסליו, ברוב שמחה.

⁶ ע"י בסי' ציצת טובל צבי דפוס אדעססא ד' כ"ט.

⁷ ע"י במאמרי "לקורות שיצ וסיעתו" ב"השלח" כרך ב' צד שכ"ט הערה ו"ח.

⁸ צד מ"ו. ובאמת חלו אז (בשנת תכ"ז) כ"ג וכ"ד תמוז ביום ב' וג' בשבוע.

⁹ צד י"ד. — ¹⁰ צניצ צד כ"ט.

¹¹ ע"י תהיק צד פ"ט. ונכונים דברי הגאון יעב"ץ שאמר: "והוא יודע כי כל מה שמכנה אותו נבל מלכא קדישא וא"י, כוננו ולכו לפסלו לשיצ" (תהיק צד ס"א), וכן אמר סהר"י ששפורסם: וזה לא די שעשאו שותק במעשה בראשית, אלא עשאו ג"כ אלהות" (צניצ ד' כ"ח ע"ב).

¹² ע"י ספר הכתב או מכתב בענין סוד האלהות שחבר אברהם מיכל קורדואא. נדפס בספרי אבן התועים (צד פ"ד סי' ד'). וע"י צניצ ד' ל"ח ע"ב. וכן אמר שיצ על עצמו בזה"ל: "שמי באמת שבת והוי"ד חלא היא מורה, שאני כולל מכל העשר ספירות" (תהיק צד מ"א).

¹³ ע"י במ"ע. Rev. d. Bt. j. חלק ל"ח צד רס"ו. — ¹⁴ שם צד ר"ע.

ג.

משולח של כת פראנק באשכנז.

בספרו „התאבקות“¹⁴, יספר הגאון יעב"ץ, כי בחדש אייר שנת תקכ"ז בא לאלמונא איש מפולניא, ושמו אהרן יצחק תאומים מהאראדענקי, ומקדם היה ניב בעיר פסדימ, ובבואו לאלמונא -שאל וחקר מיד אחר ביתו של וואלף עקיבם, ותיכף התחברו להאורח הזה רבים מבני הקהלה, ועשו לו שם סיפוק, אך אחרי כן נלכד כצבי מודה, כי נודע שהוא מכת שיצ הארורה, ונתגרש מאלמונא בקלון, וגרסם דף מיוחד על אודותיו. עכ"ד בקצור. אבל מעשיו הנשחתים של האיש תאומים ומחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים לא ידע הגאון יעב"ץ. כי האיש הזה, כפי הנראה מתוך מכתבו הנזכר להלן (אשר יעב"ץ לא ראה אותו), היה משולח מאת אנשי און, כת יעקב פראנק, אשר נמצאו אז לרוב בארץ פולניא ודברו סרה לעיני העמים על ישראל ועל התלמוד. כאשר נתגרש תאומים מאלמונא, הלך לעיר שווערין, ונתארח שם ימים אחדים בכבוד בבית הקצין ר' יוסף נמע, שהיה אננט של הנסיך ממקלנבורג. משם הלך תאומים להמבורג, ומיד יצא עליו קול ביש, שהוא מכת שיצ, אך הקצין ר' יוסף נמע לא נתן אמון לקול השמועה הזאת, וחשב שנחשד הוא במה שאין בו, כי לא עלתה על דעתו, שיש עוד מכת שיצ בעולם. אבל פתאום, ע"ס מקרה אחר, נפקחו עיניו לראות, כי אמנם אמת הוא, שא"י תאומים ארוק הוא במינות של שיצ מאד. וזה הדבר:

המלומד הנצרי, פרופסור מיכון¹⁵, שישב בעיר ביטצוי במדינת מקלנבורג, והיה בקי בספרות ישראל וידע שפת עבר היטב, גם השתדל בכל נפשו להכניס גרים לדתו, — קבל בשנת תקכ"ז מכתב בשפת עבר מאת א"י תאומים, שבו נלה לסניו את כל לבו בדברים האלה:

„אך יחב השם חכמתו לחכמים ומנדעה לידעי בינה, בכל דור ובכל אומה ולשון ובכל מדינה, לא השבית גואל ושאול ודורש וחוקר תבונה, אשר ידבנו לבו לחקור האמתיות בשכליות במעשיות ובחיות, אשר זאת היא תורת האדם השלם בכל ימי צבאו, לאון ולחקור עד שימצא האמת השלם, כמו שהיה בימינו הדוכס רדציוול יר"ה המחוכם, אשר נפה בנפת שכלו כל הדעות שבעולם, ואספסם לזקקם, ולא מצא בכל הדעות דת אמתית ואלהית, כדת מלך משיח שבתי צבי, על כן העיר ה' את רוח הדוכס הנזיל וכל יועציו, להלחם בשם משיחנו האמתי שיצ, והוא ויועציו יצו בקשו את קתלתנו, שישלחו מאצלם שני תלמידי חכמים מעיר לעיר, אשר יהודים דרים בה, להשמיע היושבים בצלמות, היהודים העורים, חכמת דת שבתי צבי בנעיסים, לחבוש' לנשברי לב, לקרוא לשבויים דרוי, ולאסורים פקח קוח, לבשר כי בא מלך משיח שילה, המתקק אשר עזבו אבותינו, וחדוכס הנזיל ויועציו יצו ירצו לקבל כל הגרים המאמינים באמונת שיצ תחת ממשלם ובצל קורתם, ויערכו לפניהם שלחן נגד צוררים, ואני הצעיר מצוה על פקדות שני הצדדות, החכם השלם האלקי כמתי יחזקאל בבטחו שלום ואמאשם, המרביץ תורה בק"ק ליצקא בתחום וואלין, ותחכם הכולל האלקי כמתי יצחק בן כמתי דוד העליק, המרביץ תורה בקק ווילנאי, חייתי נשלה להתהלך בסרינה למדינה, לחקר ולדרש אם יש מאמינים במשיחנו שיצ, לחוק ידם באמונתם השלימה, והנה הלכתי אני מעיר לעיר, עד כי באתי לעיר רבתי פסדימ, וכאן מצאתי איש ירא אלקים ושמו ווילד, סופר העיר, ולו ברדתי סיבת הליכותי. כאשר שמע דברי פתח פיו בגיל וברגל באומר: ברוך השם אשר לא עזב עד הנה את עמו, באמת הוא יעשה ויחישנה, אם מצאתי חן בעיניך חגר נעים, הקרב אונך לרברי עבדך, הנה יושב על כסא הוראה בישיבת ביטצוי במדינת מקלנבורג, הוא האדון האוהב האמת ודורש וחוקר הצדק, אשר הפסיד כמתי מיכון, פרופסור

¹⁴ בחלק „ג' דרוכה" דף ע"ג ע"ב.

¹⁵ O. G. Tycheen. וזאת הוא „פרופסור שמיכס" שהוזכר יעב"ץ במגלת ספר צד קס"א.

פילוסופיה, חריף, ובקי בתורה גמרא וקבלה, אשר כל רז לא אגם לו וכל סתום לא עממותו, הוא החכם אשר כמותו לא היה בעולם, בחיות כי הוא יעמוד בצדו להלחם עמו בכבוד משיחו שיצא, אזי בלי ספק יצליח בכל דרכיו, הן במדינה מעקלענבורג, לקבל בעד איזה ממאמינים בשיצ קיומים במדינה חביל, הן בשאר מדינות. — כאשר שמעתי דברי האיש שהוא חתם, שמתתי בתם כשמתת בקציר, אמרתי בלבי אלך נא ואשא קולי, ואביעה חירות לאיש כמותו מעושר בכתר התכונה, אולי אמצא הן בעיניו שיעורני בכל כחו, ויכרות ברית עמי, כי ירצה אדוני במה שכתבתי, ויטעמיני על מאמץ ראשון בקצה המסה מרצוני וחפצו, ואם בשאלתי השפלה יעשה לי, או אשלח אל אדוני חברי כי יוסף מקראקוי, אשר יכרר לו כל שאלת לבנו, או אבוא בעצמי אנכי עבדו הצעיר ונכזה וחדל אישים, היושב פה במקום חשך ענן וערפל הסכלות והזלות, הדר בעיר הרדענקא, עני אני ונוע מנעד, עבד מוכן לחבתי לב, נכסף להתאפק בעשרות רגליהם של יראי ד', נכוח בעיני ונמאם, גר המתהלך כאברהם כיצחק וכיעקוב.

יצחק אהרן בכמה משה ממשפת תאומים (חל"ט).

מן המכתב הזה שלח הפרוס' מיכונ העתקה למכירו הקצין ר' יוסף נמע משווערין, יהיה בקראו ריינ את המכתב, המלא מינות של שיצ וגם דברי סרה על ישראל כלו, כי עורים הם וכו' (17) — חיל ורעדה אחוזו, וימהר ויכתוב (ביום ד' ה' שבט תקצ"ו) אל הפרוס' מיכונ בבקשה שישלח לו את גוף הכתב ההוא. במכתבו אליו יאמר, כי מצוה למרסם הנבל הזה ברבים ולדרוף אותו וכל המדוונים אליו בכל מיני רדיפות שבעולם, כי מעשיהם הרעים והמקולקלים המה נגד תורת ה' ונגד כל אומה ולשון.

ד.

שיר קמן לכבוד שיצ.

יהמה לבי בקרבי	מבא שבתי צבי
ואשחר לאלי	בבא אליה הנבי (18)
סור יגון תן שמחה לי	ישלח נאלי ישמח לבי
סאר גדול סארותי, אתה עושה נפלאות, על כל האומות	
ישלח לי אליה הנבי	יקבין שבי.

השיר הזה נמצא בכ"י באכספורד, ובראשי התרומים נמצא השם יוסף. לדעתי חברו יוסף פלוסוף, שנתן את כתו לשיצ לאשה אחר שהמיר האחרון את דתו. הרבנים התרימו את יוסף, אך גם הוא לבסוף המיר את דתו והדיח רבים מבני ישראל בעיר שלוניק, אשר שמה מצאה כת שיצ קן לה עד היום.

(18) המכתב הזה, וכן המכתב שחשיב ריינ להפרוס' מיכונ, נדפסו מתוך כ"י בספר תולדות היהודים בסקלנבורג מאת ד"ר דונאטה צד שייט. — אצל יעקב נקרא האיש הזה אהרן יצחק, ופה במכתבו חתם שמו לחפך, ויעקב ואהרן בואיו נוספת.

(17) דברים רעים כאלה יצאו רק מכת פראנק, כי הם יצאו לחרף מערכות ישראל ולדבר על עמם סרה וכוח ככל העולה על רוחם.

(18) דונש בן לברס כתב מלת חסא בלי אליף (ע"י בספרי רבי דונש' צד ניג), ועיד זה כתב בעל השיר הזה מלת נביא בלי אליף, בשביל החרוז.

התקוין.

וגשמים שמים ומתגלגלים
בזרמי דמעות על הקיר.
הנגזות הלכים ומדלדלים —
יִדְרֹת מים בל העיר.

וישני חשך עתה אדרים
בחלומם את יום מחר, תמול . . —
הוא, שלו קבצני עולם, שנוזרים!
וראה חלום טוב, עם כבד על!

מבין הפרצים תמרץ יללת
הרות, תקפיא את הדם: —
הה! מי יודע אם לא קללת
אח גקי אבד צרורה שם . . .

גם בוכב אחד אין ברטה עוד,
אין ניצוץ אור, אין קרן עז . .
רק אשגב בודד יאיר שמה עוד:
יהודי קם לתקין — תצות . . .
ח. ג. ביאליק.

ליל סגריר. רוח עזה גללה
על פני העיר עב סמר עז;
וכל העיר הקטנה צללה
ביון מעולה ובשגת.

המבאות האפלים דממים,
רק משק גשם שקק בם.
ובתידלים סחופים שמים
ישחירו פניהם פה ושם.

וביתום עלוב אשר שכחו
מתי חסד מת לו כמות לחם —
בן חשוףי נג תחמיהם שתחו,
התבנסו — ויאנקו דם . . .

ובאלו חשבים הם ומתהדרים
הרהורים רעים מבלי קול . . —
העד היסוד בם הם מערערים
וקראים תגר על הפלי? . . .

ספרים חדשים.

לוח ארץ ישראל שמושי וספרותי לשנת תרנ"ט נערך מאת אברהם משה לונץ. שנה רביעית. ירושלים תרנ"ח.

בדברנו על הלוח הירושלמי הקודם (השלחי כרך ג' ע' 70) כבר הערנו, עד כמה יקר ורב ערכה של ספרות איי לרעיון תחית ישראל בארץ אבותיו, ובכל לבנו ברכנו את העורך הנכבד, שיצליח תפצו בידו להגדיל את כבוד הלוח לשנים הבאות במאמרים ספרותיים טובים. למען יהיה לוח איי לספר שנתי ספרותי הראוי לעלות על שלחן כל בני הגולה חובבי שפתנו בכל מקום שהם. לראבון לב עלינו להודות, כי ברכתנו זו לא נתקמה עדיין: הלוח החדש אינו עולה על הקודם לפניו בחלקו הספרותי. חלק השירים הגוסף בו הפעם אף הוא אינו מוסיף מעט לשבח. רושם לא נעים עושה השיר הראשון. השבועה (בקשה בדרך שיר) מאת לוח ארץ ישראל, אשר בו ירבה הלוח לספר בשבח עצמו, כי מלתחתו מלאה חרשות ונצורות, ותחנונים ידבר: "בידיעות נאמנות ומפורשות, נפשותיכם לרוות אם תכספו, רק אותי אל בתיכם תאספו, ומלא אמלא כל משאלותיכם. יתר השירים, כמובן, טובים הם משיר-בקשה זה, אבל גם הם אינם מעלים ביותר את ערכו הספרותי של הלוח. אולם אם עני הוא הלוח בחלק הספרות היפה, הגה עשיר הוא באמת בלוחות מועילים של ספירות מדויקות וידיעות נאמנות ומפורשות. מלבד מאמרו של העורך ע"ד, מנהגי אחינו באה"ק בדת וחיי העם, אשר הקוראים ימצאו בו דברי חפץ רבים, והמאמר "יפו לפנינו והיום" מאת מר י. גאלדמאן עם תקונים ונוספות לקורות יפו מאת העורך, — באו בלוח זה ספירות מדויקות מהמשכבה רחבות ומזרחן יעקב ובנחיה, גם מספר יושבי ירושלים לפי משלח ידם — רשימה רבת ערך, אשר העורך, לפי דבריו, אסף אותה בדיוק היותר אפשרי ועלתה לו בעמל והוצאה מרובה. עפי' הרשימה הזאת נדע, כי בידי אחינו בירושלים נמצאים מיני אומנות וטעמים וחמשה ומיני מסחר ומשלח יד ששים וארבעה, ומספר המשפחות העוסקות בראשונים — 2576, ובאחרונים — 1916, בעוד אשר הסכום הכללי של משפחות אחינו בירושלים הוא 5645, ובכך נמצא, כי כמעט תשע עשרות מתושבי עירי — הנחשבים בעיני רבים מאחיהם בחו"ל לעצלים ובטלנים — חיים מעמל כסם ועוסקים בכל מיני אומנות ומסחר.

עוד מאמר אחד יש בלוח זה הראוי לשים אליו לב ביחוד. שם המאמר. החדשות בספרות אה"ק בשנת 1895 או הם ואנחנו. בהעתן של החברה האשכנזית, להקירת פלשתינאי נרפס מאמר גדול: "החדשות בספרות אה"ק בשנת 1895, המכיל כל הספרים, התוכרות והמפות שנתחברו בשנה ההיא בכל השפות השונות במדע ארץ ישראל. ואת המאמר הזה, אשר ערכו רב גם לחוקרים העוסקים בספרות איי וגם לקהל הקוראים החסידים לדעת את כל אשר נכתב על ארץ אבותינו בשפת עם ועם, תרגם העורך הנכבד

ויסדר את הספרים לפי השפות שבהן חוברו. מלבד התועלת הכללית] של המאמר הזה — יאמר העורך בהקדמתי לרשימת הספרים — חושבים אנחנו להביא בהערכתנו וחרטמנו עוד תועלת משנה, והיא: להראות לבני עמנו (אשר רובם לא ידעו אולי באמת מזה) את העבודה הגדולה אשר כל העמים הגדולים עבדו כבר ועובדים עד היום במחקרי ארץ אבותינו, ולעומת זה את מעוט עבודתנו אנו בהמקצע הזה... אנחנו אשר תולדתנו מראש ועד סוף קשורה וברוכה בהארץ הזאת מבלי אשר נוכל להפריד ביניהן, אנחנו אשר כל תקותנו ויעודנו בעתיד תלויה בארץ הזאת. ובאמת יוכיח אותנו המאמר הזה לרעת עד כמה מעטה ודלה עבודתנו בשדה ספרות ארץ אבותינו, כי בעוד אשר בשנה הזאת נדפסו ע"י נכרים באשכנזית 27 ספרים, באנגלית עשרים ובצרפתית חשעה עשר, ורוב הספרים רבי הכמות, הוציאו אחינו, מלבד שלשה ספרים בשפת אשכנז ושלשה בשפת צרפת, רק ספר אחד בשפה המדוברת (דורך פאלעסטינאי) ושלש חוברות קטנות בשפת קדשנו (לוח איי, האכרי, וספרי הארץ הקדושה), אשר כלם נערכו ויצאו ע"י עורך הלוח, רא"מ לונץ, ומדוע רל ככה חלקנו גם בדבר הזה? לפי דברי בעה"מ, סבת רוון ספרותנו במקצוע זה תלויה רק בקוראים, כלומר בקונים, ולא במתכבים, אשר קצרה ידם להוציא ספרים המונחים כאבן שאין לה הופכים, ואם בכלל תגדל צעקת הסופרים על קריית בני עמנו להספרות, עוד על אחת שבע תגדל צעקת מחברי ספרים במדע ארה"ק. הנה כן יספר העורך דבר, אשר כמעט לא יאומן, כי מארבעת הכרכים ירושלים שהוציא לאור נפרצו בתפוצות ישראל בארץ רוסיה הגדולה רק עקומפליים מעטים, וגם מלוח איי, שהגהו לחי"עם ומחירו איננו יקר, נמכרו בשנה החולפת רק מעט יותר ממאה עקו, ואף גם זאת בהשתדלות אחדים מחריצי. ועתה, יוסיף העורך, האם לפלא הוא כי כה רלה ורזה ספרותנו במקצע זה? האם לא יהיה הדבר הזה כתם שחור בדברי ימינו של התקופה הזאת? ולכן יפנה מר לונץ בסוף דבריו אל חריצי וציונים וכל העוסקים בצרכי הכלל שבכל עיר ועיר בקול קורא: חנו ידכם לנו ויחד נעבד בבנין חומת ספרות ארה"ק. יביא נא איש איש מכם מספר עקו מלוח איי וכן משאר ספרינו הנ"ל ויפיצם בין מכיריו ומיודעיו, למען יתפשט מעט מעט מדע ארה"ק ומצבה בעבר ובהווה בין בני ובנות עמנו [בני עמנו ובנותיו] ועיינו יתפשט גם רעיון הישוב. אמנם קריאה כזו ראויה יותר לצאת, כאשר יעיר בעה"מ בעצמו, מעט איש אחי, שאינו נוגע בדבר מצדו החמרי, אבל אחרי שאנוס היה בעל הדבר בעצמו להעיר את און הקוראים על חובתם, מי יתן ויכנסו דבריו, אשר יצאו מלבו, אל לב הקוראים ויפעלו שם את פעולתם הדרושה, וכל חובבי ספרותנו בעלי היכולת (ואת מי אין יכולת בדבר כזה?) יתעוררו לתמוך בידי העורך הנכבד, המומחה מאד במקצע מדע ארה"ק, בהשתדלותם להפיץ בישראל את ספריו אשר ברכה כמ'.

ירושלים מאסף ספרותי לחקירת ארה"ק, גלילותיה, קורותיה, קדמוניותיה, תולדות גדוליה וכל הנוגע לה בעבר ובהווה. יצא לאור מעתה ארבע חוברות בשנה מאת אברהם משה לונץ, בעזרת חכמים וחוקרים מצוינים בארץ ותוצה לה. כך חמישי חוברת א', ירושלים תרנ"ח.

בלוח איי החדש, במאמר הם ואנחנו, יאמר העורך ע"ד ירושלים, שיצא

(1) ע"י "השלח" כרך א' ע' 480—488, וכרך ב' ע' 282—284. (חצרת העורך).

בראשונה לאור בכרכים גורלים, כדברים האלה: .למען הקל מעלינו את משא הנצחית, ולהקנים את תשלום מחירו, החלטנו להוציא לאור בארבע חוברות בשנה . . . עתה לא תבשר עוד שפת קדשנו ומי ישראל לא יחור, כי גם לה יהיה מאסף מיוחד למדע ארה"ק אשר יכבדו סריו מתקופה לתקופה כלשאר השפות הגדולות. אולם ההוצאה הסדרית ושכלול המאסף הזה איננה תלויה בידינו, כ"א בידי מוכי בני עמנו: אם יאספו את "הירושלים" אל בתיהם, או נציאו לאור על הסדר, וגם נגדילו, נשכללו וניספו במפות, חבניות וחמונות נחוצות, למען לא ינרע ערכו גם במקצע הזה מהמאספים שבשאר השפות . . . אולם אם הדבר ישאר כמו שהיה ורק אחד מעיר ושנים ממדינה יאספו את ספרינו אל בתיהם, ואנחנו נהיה כמלפנים עמוסי דאגה וסוזר הנפש להשיג את הנצחית ההדפסה, הנייר והמשלח, או נסוך מאד אם לא יהיה גורלו כגורל אחיו הקודמים . . . ומי יודע אם לא נאלץ להפסיק כליל את עבודתנו במקצוע זה? אמנם עלינו להורות על האמת, כי, לדאבון לב, החוברת הראשונה של המאסף "ירושלים" בצורתו החדשה נוספת מהכרכים הקודמים לא רק בכמותה כ"א גם באיכותה. מהמאסף האחד בשפתנו המיוחד למדע ארה"ק נובל לדרוש יותר מאשר תתן לנו החוברת הרלה הזאת. המאמר הראשון במקום מקרשנו (עיד הספר, בית אלמקדשי להאדריכל ד"ר שיק) עם הערות והארות מאת העורך, אשר יכיל מחצית החוברת ואשר ממרתו, לכאור ולחאר לפני קוראנו את מרת וחכונת המקום [מרת המקום וחכונתו] וצורתו, חבנית ותואר בניני מחוץ ומבפנים וכו' הכל בדיוק ובפרטיות היותר אפשרי, — המאמר הגדול הזה יש לו ערך לא מעט, אבל עפי' חכנו ומגנונו אינו עלול למשוך את לב רוב הקוראים. ערך רב יש גם למאמר השני מאת העורך: "רבינו איי, ראשיה וחכמיה, תולדותם וספריהם מראשית האלף הששי עד ימינו אלה, אולם גם הוא ברובו ערוך רק בתור רשימה יבשה שאינה ענין אלא לחקרים העוסקים בחכמת ישראל. בחוברת זו באה רק ראשיתם של המאמרים הנזכרים, ומלבד שני המאמרים האלה נמצא בה רק מאמר קטן "אסיא" מאת מאיר איש שלום, עיד השם אסיא בדברי רד"ל, והערות תורניות מאת המנוח ר' יעקב רייפמאן למאמר ב"ירושלים" שנה נ' על מצות ראיה, וחלק "דובב שפתי ישנים", המכיל שארית שני מכתבים קדמונים, שהשני יש לו ערך ידוע והראשון אין לו כל ערך; ואם נוסיף עוד מעט, חדשות וחכונות, אשר רובם אין מקומם במאסף ספרותי, נסיים בזה את כל תוכן החוברת אשר לפנינו.

כאשר יראה הקורא, החוברת הראשונה עוד לא הניעה למדרגת, מאסף ספרותי לחקירת ארה"ק במדה מספקת, אבל לא בהמחבר האשם, כי אם בהקוראים, אם יתעוררו. מוכי בני עמנו לקול הקריאה של העורך, לא יבצר ממנו כל אשר יאמר לעשות לטובת המאסף ושכלולו. והאמנם קול קריאתו ישוב ריקם ולא ימצא אוזנים קשובות בתוך חובבי ספרותנו בכלל וחובבי ציון בפרט? אם יש כמתנה חיצונית הרבה קצרי-ראות, המדמים בנפשם, כי למטרתם דרושות ונחוצות רק חוברות קולניות, אשר מנמתן בולטת ומנקרת עינים, חוברות הדורשות בשבח הישוב או הקונגרס הבדולי בהתלהבות יתרה והתרנאות עצומה, — הנה המוכים והמתקנים שבהם ידעו ויבינו היטב, כי מאסף ספרותי לחקירת ארה"ק, מלבד תועלת הדבר כשהוא לעצמו, בידו להביא ברכה מרובה גם בנוגע למטרתם העקבית, שאלה הם נושאים את נפשם.

בת-העשיר, ספור. מאת א. ו. רבינוביץ. תשי"ה. ווארשא תרנ"ט.
 שם הספור בעצמו. בת-העשיר, יורה במדה ידועה על הרעיון העיקרי שהונח
 ביסודו. מלחמת האבות והבנים, שהרעשה את עולם היהודים והיהדות במשך ימים רבים,
 המביעה כל כך את חותמה המיוחד על פני תקופת המעבר — היא התקופה אשר אנו
 חיים בה עוד גם עתה — עד אשר כל ספור וציור שנפגש בו, בך או בתי, נוכל לדעת
 מראש, כי יבואו אחריהם גם, האב"ו, האב"ו, והאב"ו, ופנישתם תוליד התנשנות הכחות, מלחמה
 חיצונית ופנימית. גם בהספור אשר לפנינו יתאר לנו המחבר, התנשנות הכחות של, הבתי
 ואביה, העשירי; אבל הוא ישתדל למצוא במלחמה זו גוונים וקיום חרשים שונים, ככל אשר
 השתנו החיים בעמנו במשך התקופה הקצרה הזאת. בראשית תקופתנו ראו, הבנים בהשכלה
 וחקי את התחבולה היותר נכונה להשיב את מצבם החמרי, להשיג על ידן עושר וזכויות אורחות.
 מנמות רמות, אידיאלים מוסריים כמעט חסרו או לבני הנעורים, אבל לאש לאש נשתנו
 החיים ואחם נשתנו בני-הנעור, שאיפותיהם ותביעותיהם, וחשבון עולמם קבל צורה יותר
 טהורה ויותר מוסרית. גם יחס האבות אל הבנים נשתנה; הננו מרגישים על כל צעד
 וצעד, כי מלחמת דור ההולך עם דור הבא הולכת וקרבה אל קצה, והאבות, אשר תש
 כחם במלחמה הזאת, החלו לנתר יותר ויותר על מענותיהם ודרישותיהם; ואת החזיון הזה,
 אם גם לא בכל היקפו, אנו מוצאים גם בספורו של ה' רבינוביץ.

ליזא בת העשיר אלימלך, אשר נמרה את חוק למדיה בנימונים, איננה חפצה
 ליהנות מעושר אביה, למען תוכל לחיות ככל בנות הגבירים חיי בשלה ותענוג. לפני
 עיני רוחה ירחף אידיאל נעלה ומוסרי, אידיאל המתנגד מן הקצה אל הקצה אל השאיפות
 החמריות של נאורינו בדור העבר: היא מבקשת להשתתף בעבודת האנושיות כולה,
 לעמול ככל האדם ולהביא בעמלה תועלת; ולכן תשאוף ללמוד ואומנות מילדת ותוכשת
 בבית-החולים אשר בעירה. ממילא מובן, כי הוריה העשירים יראו בשאיפתה זאת רוח
 של שנוען, ובשום אופן לא יספצו להסכים, כי תעשה בתם עליהם כלמה נוראה כזו.
 לאביה הסותר היה קשה גם להבין את התועלת שיכולה היא להביא באומנותה זאת. הוא
 שואל אותה בתמימות: ומי יחשך ממך מקחת מאוצרי שלשה או חמשה שקלים לשלם
 לאיזה מילדת כי תלך אל העניה לילד? אדמה, כי באופן כזה תביא תועלת כפולה:
 תועלת ליולדת העניה ותועלת למילדת העניה, ולמה תבואי לקפח שכר המילדות העניות?
 ליזא לא מצאה די כח לפנות לה בידיה את הדרך השוכה בעיניה בלי עזרת אבותיה,
 לכן בחרה בתחבולת-מלחמה אחרת, תחבולה המתאמת יותר למזנה החלש. היא לא יצאה
 מסתח חררה, לא אכלה ולא שתתה ותלך קדורנית כל היום בלחץ ינונה, וזוה הכריחה
 את הוריה, אשר אהבוה יותר מנפשם, לתת את הסכמתם לחפצה הזו — ותלך לבית-
 החולים ללמוד את מלאכת המילדות. שמה התודעה אל הרופא נילירוב, אחד האורחים
 הליברלים, אשר גם הוא לחם מלחמה כבדה בימי נעוריו נגד אבותיו וקרוביו, בשביל
 שלא רצה בחי שררה ויבחר בחי עמל ועבודה, אף שהיה אחר מבני מרום עם הארץ.
 ליזא היתה באה מעת לעת אל ביתו, ושמה התודעה אל הנגר צוקרמן, שהיה אחד
 מתלמידיו של מולסוני ואשר השתדל לחקות את המשורר-הפילוסוף הזה בהשקפותיו
 והליכות חייו. האיש המקורי הזה שבה מרגע הראשון את לב הנערה הנוח להתפעל.
 לאש לאש התקרבה אליו ברוחה יותר ויותר עד אשר החלה לבקרהו גם בביתו, ודרכו
 הנשאים וחיו הפשוטים פעלו עליה, עד אשר מאסה גם בעבודתה אשר בבית-החולים,
 בשומה כל מעיניה בהנגר הזה. בהודע הדבר לדוריה, התאמצו להפריד בינה ובין האיש

הזה, ובבוא פעם אחת צוקרמן לכיתם, נרש אותו אבי ליוזא בהרפת. אבל אחריו הלכה גם בתם ותהי לו לאשה, כמובן, בלי חופה וקידושין. סוף השירה היה, כי אהבת צוקרמן אליה הלכה הלך והתקרב וגם העניות והרחקות הכבירו עליהם את אכסן ותהינה סבה למות בנם היחיד, אשר היה נחמת ליוזא בעניה ובדידותה. יסוריה הרבים, יאשה, צערה וספקותיה באהבת אישה הולכים הלך וגדול ומחשיכים יותר ויותר את שכלה, עד אשר תסול למשכב, ואחרי כן ישימה בבית המשונעים. וצוקרמן עוזב את העיר.

מתוכן הספור אנו רואים, כי החיון אשר נגע בו המתבר הוא חיון חדש משני צדדים; מצד אחד הוא מראה לנו את הנגוד הגדול וההולך ומתבלש בין מפלגות בעלי הרכוש והעובדים, את התהום אשר יתרחב מיום ליום גם בקרב עמנו בין העניים והעשירים, ומצד השני הוא מראה לנו את השאיפות הנשגבות, האיריאליים המסוריים אשר מצאו להם קן בלבבות בני הגוער בעת האחרונה. הסתירות והנגודים הכלכליים היה היו בעת האחרונה לענין אשר בו יאהבו למסל ביחוד איוז מן המספרים החדשים בשפתנו ובהשפה המדוברת, וא. ו. רבינוביץ הוא אחד מהם. כמעט בכל ספוריו נמצא התנגשות בין העשירות ובין העניות על פי נוסח קבוע וידוע. חיון התפלגות עמנו לפי המעמדים השונים הוא בעצמו חיון נכבד, ויחד עם זה גם מעציב מאד, שראוי לשים לו לב, כי על ידו נתפרדה אחדות עמנו, הותר הקשר החזק אשר קשר בכל ימי נלותנו את כל בני ישראל, מבלי הבדל המעמד החמרי, ויעשם לאומה שלמה. אולם התנאים המיוחדים אשר בהם חייו עמנו גם בזמננו אנו, מצבם הרעוע והמשונה של העניים והעשירים גם יחד, כל אלה יהלישו, מעט את המלחמה הזאת ובכל אופן יתנו לה צורה אחרת, שונה לגמרי מהצורה אשר בה תתראה בקרב העמים האחרים. צייר אמתי, אשר לא דעות מפשמות, כי אם רגשות חיים וממשיים הסוערים בנפש בני דורו מעוררים את רוח שירתו — צייר כזה תודר אל נפש העם סנימה ומשיני בתוש הציוני שלו את התנועות החברתיות בכל עסקן ומתאר אותן בצורתן המיוחדת, בכל גוניהן וצבעיהן. ומלחמת המפלגות בקרב עמנו, בקרב העם אשר מצב עשיריו ואדיריו נכון בכל יום להתמוטט מסבות תנאי חייו המיוחדים, העם אשר גם ענייו אינם עובדים פשוטים, אך אומנים או גם סוחרים; העם אשר המלחמה בין העניים והעשירים היא מעין התחרות תגרנית ונבדלת בצדדים רבים ממלחמת בעלי הרכוש והסועלים בקרב העמים; — המלחמה הזאת, הננו אומרים, כל כך מיוחדת במינה, כל כך נבדלה ושונה בצורתה, עד אשר רק עור לא יראה את ההבדל הזה. והציירים המתארים לנו את מלחמת עניינו ועשירינו אנו בצורה הכללית, הסמיריאטיפית, נותנים בזה הם עצמם תעודת עניות לכשרונם. גם בספורנו נושאת ההתנגשות הזאת צורה מפשמת, כללית, מבלי אשר תשא עליה את חותם היהדות והאומה. לולא תודיע המחבר במקומות אחרים, כי האנשים העושים בספורו יהודים המה, או לא היינו יכולים לדעת את מוצאם, יען כי מחשבותיהם, רגשותיהם, השקפותיהם, עלילותיהם והליכותיהם בדיים לא יתנו לנו אף מושג קל מיהדותם.

אלימלך, למשל, מספר, פן, אם יקח לו משרתו בורים (המחבר שכתב להודיע לנו אם בורים זה יהודי הוא או נוצרי) אשה והוליד בנים ובנות, יהיה הוא, אדוני העשיר, אנוס להוסיף ולהוסיף תמיד על שכרו; השקפה כזו, כי התקשרות המשפחה מוקת לעבודת המשרת במסחר, ועל כן מוב, כי יהיה הוא, המשרת, דוק כל ימיו — השקפה כזו, אם גם אולי תמצא מקום לפעמים בלב איזה עשיר בעמנו, בכל אופן אינה אלא תוצאת

השפעה מן החוץ, ולא השקפה של יהודי אמת, אשר, כידוע, חיי משפחה קרובים בעיניו ולא יעזו לקרוא תגר עליהם.

אך קוצר-רבחו של המספר לחרור אל נפש הנבורים יראה ביוחד במדה גדולה ביותם אל בנייהנער ושאימותיהם.

החזיון הפסיכולוגי אשר נגע בו המחבר הוא חזיון כל כך עמוק ומלבב, עד אשר יוכל להיות באמת לנושא שירי במלוא מובן המלה. הגה לפנינו עלמה צעירה לימים, בעלת לב רגש ונוח להתלהב, אבל רצונה נרסה ונחלש על ידי חנך בלתי טבעי ופגוק מנוער, עלמה אשר, שנאה את העושר ועסקי אביה וזקוקת אמה עוררו בקרבה נועל נפש, וככל זאת היתה מואסת בחברת האומנים והפועלים, יען כי בעומק נפשה שורשה מדת אצילות אשר לא נתנה לה להתקרב אל שאר הבריות; עלמה אשר היתה קשורה בקשרים חזקים ומבעיים להוריה, אף כי לא אהבתם, וגם הסכינה לחיי מותרות ותענוגים, וככל זאת היא עוזבת את הוריה, את חיי המותרות, בשביל אהבתה לאיש נעלה בעל רעות נשגבות; עלמה אשר אחרי עזבה את הוריה חיתה חיי עמל ותלאה רק בגלל אהבתה, ובכל זאת תחל לספקם באהבת בחיר לבה בצדקתו ובאמתת דעותיו, ולאט לאט תפול תחת נטל תלאות החיים, תלאות נשמיות ומסריות עד אשר תמרף עליה דעתה — כמה שירה עמוקה, כמה צרדים מרגיים ופיוסיים, כמה עשירות הרח בנפש כזאת! אבל בספורנו לא נראה כלל את המלחמה הפנימית אשר בנפשה אף ברגעים היותר מרגיים בחייה. המספר לא ינלה לפנינו כלל את הרגשות השונים אשר התרוצצו בלבה בעת אשר החליטה לעזוב את הוריה, וגם בעת אשר עזבה אותם, ורק כלאחר יד ובקרים כלליים יעביר לפנינו את סערת נפשה בעת מחלת בנה ומותו. גם המרגריה היותר איומה בחייה, יאוש, ספקותיה באהבת בעלה אשר למענה הקריבה את נפשה ואת נפש הוריה ושלותם, — לא ידע המספר לתאר לנו כמו, וכיחוד לא ידע לתאר בכל המלחמה הזאת את היהודיה, ואין אנו רואים אלא אשה בכלל. גם במקום אשר יתאמן המחבר לחרור לנפש העלמה הזאת ולתאר את תנועותיה, רגשותיה ומחשבותיה — גם שם יחמא הרבה פעמים להאמת הפיוסית והמעשית.

ליזא, אשר היתה בעלת לב רגש ונפש מתפעלת, ליזא זאת, אשר כל ימיה אהבה להתהלך עם נעוֹת עניות ולבקדן בביתן, ולא אחת ולא שתיים ראתה בודאי את העוני והלחץ בחיי המציאות, — ליזא זאת היתה צריכה לקרוא בספרים למען הוכח לדעת, כי רוב בני אדם עמלים הרבה ואינם מתאזים בעמלם רק לחם צר ומים לחץ! ליזא, אשר הוריה אהבוה מאד ואשר, משרתי אביה היו סוגים אליה בבקשותיהם תמיד כי תשתרל בעדם לפני אביה — היא לא ראתה בכל זאת ולא שתה לבה אל היחס המזר אשר שרר בין אביה ומשרתיו, ורק במשך ימי הירוגי, בעת אשר לא נתן לה אביה לבוא אל בית-התולים, רק אז ראתה והבינה, כי בעיני אביה האדם לא יחשב למאומה, כי המשרתים שונאים אותו, כי היחס ביניהם הוא בלתי טבעי.

ומה ורות ובלתי פיוסיות הן התמונות העוברות, לפי דברי המחבר, בנפש ליזא: נדמה לה, — יספר לנו — כי עושר אביה ראש מידוה הוא, ששערותיו הארוכות נחשים צפזפונים המה, ההולכים ומתפרדים ימין ושמאל ומפזצים רעל ומות על כל סביבם... נדמה לה, כי אודל צוקרמן הוא תבת נח, השמה בימי המבול השוטף בעם ומשחית את כל היקום, ושם שלוחה ושלום ישכנו, אין קנאת לאומים ואין שנאת

הנוער... נדמה לה, שצוקרמן עובד את עבודת הנגרים, ככה העובד בבית האלהים... כמה משונים רמיונות כאלה המתעוררים, לפי דברי המחבר, בלב עלמה משכלת כליזא! בלב עלמה צעירה לימים, בעלת התרנושות והתפעלות, כליזא, היתה השנאה צריכה להיות רגש חי, כלומר מכוון נגד אנשים חיים הסובבים אותה. שנאה המכוונה נגד מרשנים מפשטים, כמו העושר או 'סדרי העולם' — איננה מתאמת לרוח העלמה הזאת. מחשבות כאלה שמיחס לה המחבר: כי אין להאשים את אביה העשיר על צברו הון, אחרי שכן הוא סדר העולם ואי אפשר לדרוש ממנו שיהיה יוצא מן הכלל, אידיאליסט ממש בעושר, כי גם העשיר אומלל הגדול, כי תמיד יפחד וירגז כמו השאול שתוח מתחת רגליו, — מחשבות כאלה, אף שצודקות ואמתיות הנה במדה ידועה, לא תוכלנה לצמוח כלל בנפשה הנלהבה של בת העשיר, אשר לפי דברי המחבר במקום אחד, עיני אביה ומסביריו גם הוריה בעצמם עוררו בה גועל נפש. עלמה כליזא עלולה יותר מטבעה לשנוא ולטעות בהשקפותיה והליכותיה בחיים מלהתחקות ברוח קרה על שרשי חיונות החיים ולעמוד על אמתותן. השניאה בימי הנוער, ימי האמונה והתפעולה, מונחת בסבך האדם ומעידה על תמימות הנפש וכריאותה; האמת המפשטת, הקרה, המתנגדת לפעמים לפעולה, המדרסת את האמונה — וזה היא לרוח 'בני הנוער' ולא תוכל לתפוש בנפשם מקום נכבד. הנוער סרנישים בעת קריאת ספורו של רבינוביץ, כי כל החקירות וההתפלספות אשר ישים המחבר בפי ליזא — המה דבריו בעצמו ודעותיו הוא, ואינם עומדים בשום יחס וקשר לא עם המקרים והשתלשלותם, ולא עם תבונת העלמה והלך נפשה. —

ויותר מכל לא עלה ביד המספר לתאר לנו את טפוסו של צוקרמן. הוא תאר רק את דמיונותיה של הנפש העמוקה והמורכבת הזאת, הוא רואה רק את תגובותיו והליכותיו, שומע את דבריו ומשפסויו. אבל גם לא יהיו לחרור אל נפשו פנימה ולתאר לנו את הרענויות העזים אשר התרצצו בקרבו, את המלחמה העמוקה אשר קרעה את נפשו גבורה זה לגורים. הגבור הזה, אשר, לפי דברת המחבר, 'תחת מסווה השקט הסתיר לב רגש וסער', בחרו בבואו לנתן את חומת הציוויליזציה אשר בה ראה ראשית כל חמאתו, האיש הזה ידבר דבריו בלי כל רגש, בלי חום והתלהבות, בלי כל מקוריות, כאלו היה תורד רק על הדברים אשר ידע על פה מספרי מולטמיו. — צוקרמן זה, אשר, לפי דברי המחבר, לא אהב להסתפק באידיאלים קטנים של שוה פרוטה ובמעשים קטנים, בלה את כל זמנו בדרשות יסודות שלא הועילו מאומה ויהי ימים רבים כלי משחק ושעשועים ביד, 'עשירים ואצילים', אשר, קראו אותו אל טרקליניהם בעתות המנוחה — לשחק לפניהם וללכתם באורניליותי... טמש כהידורי הפולני המזמר, מה יפית' לפני אציליז נותני לחמו.

רק הספיכולוגיה הכללית של נפש העשיר אלימלך, נפש יותר פשוטה ויותר מוכנה להמחבר בעצמו, עלתה כמעט בידו. אבל גם שם נמצא לפעמים שרמזים בלתי מובנים, כמו שראינו למעלה.

הארכת מעט בנחת הספור הזה, יען כי המגרעות הנמצאות בו ראיות, לפי דעתי בחרו לשימת לב, בהיותן משותפות כמעט לכל מספריו הוקנים והצעירים. בנודג שבעולם, חיונות החיים מושכים אליהם את לב המשורר, מעוררים את רגשותיו, אבל יחד עם זה מעסיקים במדה מרובה גם את שכלו, כלומר, מעוררים בו החסן להתחקות על שרשי החיונות, לדעת את מבוותיהם, ערכם ותולדותיהם. המשורר צריך לא רק להרגיש, כי אם גם להבין את החיונות שיתפמן לתאר. הוא מתרגש ולומד בבת אחת, המשורר

האמתי פועל על כן בציוריו לא רק על הלב, אלא גם על השכל. כלומר לא רק מספיק מוזן לרנשותינו המוסריים והאמתיים, אך גם מבאר לנו את החזיונות, מלמדנו להבינם ולדרת עד תכליתם. אבל הבאור הזה לא יתפרד לחלק מיוחד בספרו. היצורים והמקרים העוברים לפנינו יבארו בעצמם את עצמם, יען כי המשורר הבין אותם עוד מרם ציירם לפנינו; המשורר האמתי. כמו שלא יכניס בהנפשות המתוארות על ידו דעות, הרנשות ושיאימות שאינן נובעות מתכונות הנפשות בעצמן, כן גם לא יכניס אמנם בספרו מנרנציה ורה, שאין לה כל יחס וקשר עם היצורים והחיים שיתאר לפנינו; אבל בעת שהוא מסנה לבו לאחד החזיונות, פועל החזיון הזה על כל חלקי נפשו, על שכלו, רנשותיו ורצונו, ובהעבירו לפני הקוראים את החזיון, הוא נותן לנו, אם גם שלא במתכוון, מושג נאמן מהחזיון בפרט וחיי החברה בכלל. וזאת היא, לפי דעתי, המסרה המכנית של כל עבודה ציורית. אך אם נתבונן אל ספרותנו היפה, הנה נראה, כי רוב מספרינו הוקנים והצעירים, אף אלה שיוודעים לתאר את חיי עמנו מצד זה או מצד אחר, אינם מבינים ואינם משתדלים להבין את החיים האלה בכל שלמותם, אינם יודעים לירד לעומקם, לחדור אל הסבות החברתיות והנפשיות הפועלות בחיי האדם. לסופרינו תחסי לא ההתפעלות, כי אם המנוחה הפיומית, הנחוצה להתבוננות עמוקה וליצירה שלמה ומשוכללת, ועוד יותר חסרות לרוב סופרינו — הידיעות הנחוצות להבנת חיים מורכבים כחינו בתקופה זו, תקופת המעבר. האם לא שחוק מכאיב לב הוא, כי סופרינו המוכנים פותרים בספוריהם את שאלת עמנו, בשומם פרוות, לאומיות ריקת בפי, גבוריהם וגבורותיהם, והפרוות האלה פועלות כרנע על לבות השומעים ומהפכות את המתבוללים ללאומיים?

ואם במלחמת-מסלנות במובן הכלכלי תנע בתישירת מספרינו העברים, או שאלות כלליות אחרות, המקיפות את כל חיי העמים וחיי עמנו עמהם, העבורנה לפנינו ביצורי פרי עטם, — אז רואים אנחנו עוד יותר את חסרון-כתם לדרת לתוהם החיים; אז רואים אנחנו את מלחמת המסלנות רק בקייה החיצוניים, מבלי הבין את ערך המלחמה הזאת, מוכנה הפנימי ותכונתה בקרב עמנו.

לא תשובות מוכנות ושפחיות, לקחות מעתונים וירדונים, מבקשים אנחנו מן המספרים! עליהם ללמוד את החיים בכלל, להתבונן למקריהם, להשתלשלותם ולקשרם הפנימי, להתבונן במנוחה ובכובר ראש גם אל רוח עמנו, — ואז רק אז ידעו לתאר לפנינו את חיי עמנו לפי רוחו, בכל גוניהם ושרמוניהם המיוחדים, והביאו תועלת לנו ולספרותנו הדלה...

שמואל בן נתן.

על דבר בתי הספר ביפו*.

זה זמן רב אנו שומעים מענות ותדעומות על בתי-ספרנו — והחרשנו, מפני שחשבנו, כי השלום יביא תועלת יותר מהמלחמה, וגם מפני סבה אחרת יותר נכבדה: כי לא ידענו למי לדבר ולמי לענות, כי לא ראינו אנשים מומחים ובני סמכא אשר שמו לב באמת לעבודתנו. אנחנו שמענו אך בקורת שמחית מאנשים העומדים פחות או יותר מרחוק לפעולתנו ושאינם כלל בני סמכא בעיני החנוך. ידענו אמנם כי על בהים הפיצו שמועות שונות, ידענו היטב מי ומי המה המפיצים את השמועות האלה, ידענו גם את האמצעים והתחבולות אשר השתמשו בהם, ולכן לא תפצנו — וגם לא יכלנו, מחוסר זמן — לשים לב לזאת, ולמען באר את מצב הדבר לאלה המעטים שנתנו את לבם אל בהים, כתבנו מכתבים לועד האודיס, לוויילנא, לאנשים שונים, ובהם גם העורך, אך כלם יחד, כנראה, לא שמו לב אל המכתבים והחשובות המוסריים והחמריים אשר שלחנו להם. ולפני שנה, בהתעורר שאלת קיום בהים בכל תקפה בסבת חסרון כסף, כתבתי מכתב רשמי על שם ראש הועד האודיס, אך על מכתבי זה לא קבלתי כל תשובה.

ועל בתי הספר הרבו להתנפל, עד כי לו תפצנו לענות, לא היינו מספיקים. אחרי כן התלו סכסוכים עם מנהיגי חכיה עיר השפה, הם לא תפצנו להסכים, כי תהיה שפתנו שפת הלמדנים בבהים, ואנכי לא יכולתי לשנות את הפרוגרמה ולא מלאתי את תפצנו. שתי שנים ארכו הסכסוכים האלה, עד כי לאחרונה צווי עלי במפניע, כי אחרל מללמד בבהים חשבון וניאונרסיה בעברית. מצבי היה אז לא נעים ומצב בהים ברע, אך לאשרנו בא אז המשניח הראשי על בהים של חכית.

מרת בירדמן היתה בעת ההיא מורה-תפירה בבית הספר, ובכיו ספרה דבר שלא היה. כל השנה — מספרת היא וחברתה — למדו את הנערות ניאונרסיה בשפתנו, אך בעת שחכו לביאת משניח ראשי של החברה מסריו התחילו פתאם לחזור על הלמד הזה עוד הפעם, אבל רק בשפת צרפתי. על זאת אענה: כבוא המשניח לביהים היו דברי הראשונים אלי לאמור: עלי להודיעך, אדוני המשניח, כי אנחנו עושים דבר שנאמר מפעם החברה, אנחנו מלמדים חשבון וניאונרסיה בעברית. המשניח בהן את התלמידות, הוא שאל בצרפתית והן ענו בעברית, ובאספת ועד בהים שהיתה אחרי הבחינה אמר המשניח: אנכי לא חכיתי לראות את אשר ראיתי היום בביהים לכנות, עתה אני רואה, כי יתלים ללמד הכל בעברית, ולכן אני מציע, כי בשתי המחלקות התחתונות לא ילמדו כלל צרפתית, ובמחלקות האחרות ילמדו אך בתור שפה חיה ולא בתור שפת הלמדנים. אחרי בדינת המשניח אשרה חכיה את הפרוגרמה שלנו, ושפתנו היתה כבר בהיתר לשפת הדבור והלמד בבהים.

* תשובה על המאמר „לשאלת בתי הספר בא״י” מאת מ. מלכנון וח. בירדמן, שדפס בהשליח” כרך ד ע’ 857—862.

עתה רואים אנו אמנם, כי התעוררה תנועה בדבר בהים, אבל התנועה היא רק שלילית. בעת אשר חיייה לא הסצה להסכים, כי תהיה שפתנו שפת הלמד, הממירו חיצ מבול של מכתבים על ועד החברה, ובהניע העת למלאות את החסרון בקופת בהים, נתנו מועד האודיסאי אך אלף פרנק, וגם לא נראה מבול נרבות מיוחדים מרחוק ומקרוב, וחיייה נתנה שלשת אלפים פרי, ולולא עזרתה, מי יודע מה היתה אחרית בהים. ואת העזרה הזאת נתנו מנהיגי חיייה בעת אשר הסכימו להפרזנומה של חיצ וימסרו את הגהגת ביהים בידי ועד בהים פה! ועתה, אחרי כל החליפות והמקרים שעברו על בהים, מוכנים אתם להרוס את אשר יוכלו עוד להציל אולי גם בלי עזרתכם! —

עתה נתבונן נא אל בהים עצמם.

אמנם, נגר רוח השפה הצרפתית היתה מלחמה, אך לא מבכנים, לא בין המורים, כי אם עם אחרים מההורים, אשר העברית היא בעיניהם דבר שאין בו כל צורך. היו ויש גם עתה ילדים אשר הודות לאבותיהם נועזו להתנגד ללמודי שפתנו. והדבר מובן: בכל ארץ אשר תחל שם הציוויליזציה להכות שרשיה, יקבלו יושביה בתחלה את את הברק ההצנני: השפה, הבגדים וכו'.

התמונה אשר תארו בעלות המאמר, לשאלת בהים באי, כי בבית הספר נבראו שתי כתות עינות אשה את רעותה; האחת מלאה לאומיות עברית, והשניה לאומיות צרפתית. — התמונה הזאת היתה באמת נוראה, מרגיזה איומה, לו לא היתה אך — פשוט — קוסמדיה. כן, קוסמדיה פשוטה היא ולא יותר.

התלמידות באמת שרו שירה צרפתית שנתחברה בשביל גנייהילדיים (הרונדו הרונדו, נשיר כלנו, רונדו רונדו וכו'). והמשניחה, אשר שרה עמה את השירה הזאת, היתה ילדה בת שש עשרה שנה, שבאה אל בית ספרי, כשנה לפני יום המעשה, כתור תלמידה לעברית, ובראותי כי בהפצה המוכ ובכשרונותיה וכידועתה בצרפתית (שלמדה בביים אחר באי) תוכל להביא תועלת, לקחתיה למורה עוזרת לקריאה צרפתית במחלקות התחתונות. אחרי עבור שתי שנים היתה למורה תפירה במחלקות התחתונות. ובשעותיה אלה, וכן גם בהשניחה על התלמידות בעת המרגע, דברה אתן אך עברית, ולמה זה שרה הפעם שירה צרפתית? — יען . . . יען כי אין שירות כאלה לילדים בעברית. אנכי בקשתי בעים ובכתב, כי ימצאו לנו שירות ונגינות עבריות, כי שירי ציון שיש לנו מעטים הם מאד ואינם כתובים לרוח ילדים, ויענוני, כי אין כאלה, או — לא ענו כלל. ואך צחק הוא לשמוע, איך, הנפש המפריזית של אחר המורים לא יכלה נשוא זאת ותשתרל למשוך אליה את הילדים, הגשחתי ברוח הצרפתית אשר נסעו המנהלים בבהים, והנפש המפריזית לא הצליחה, והילדים מבעו ביון השירה הצרפתית. — האמנם כל כך נורא הוא הרונדו, עד כי יעצור כח לעזור פחד בנפשות כל הלאומיים? אנכי נוחתה ערך רב לשירה בבהים, ולכן אני משתדלת, כי תוכן השירה יהיה עמוק ונעלה. שירים צרפתים אמנם אינם שרים בבית הספר, כי אין אתנו יודע אותם, ואך במקרה, על ידי ביאת תלמידה חדשה מביים אחר, ישיר לפעמים איזה שירת הרונדו חדשה בעת המרגע.

אין לנו לירא את הצרפתית. אנחנו אוסרים על הילדים לדבר בעת המרגע צרפתית, והם מבינים כי הפצים אנחנו שילמדו לדבר כן בשפתנו, אבל אם נצוה עליהם לשיר שירים שאינם לפי רוחם, יבראו להם משחק אחר, יותר רע מהרונדו. מרם נקח מהילדים איזה דבר, עלינו לתת להם תחתיו דבר חדש אשר יקוהו בחפץ לבם ולא באונם. בכלל, בנוע לרוחנו ולשפתנו, הצלחנו, למרות כל דברי בעלות המאמר,

הרבה מאד. הילדים מרברים ביניהם עברית, קוראים וכותבים עברית בסגנון לא רע, ויש גם היוזעים לכתוב היטב. אחת מתלמידות בהם לוקחה למורה בבית אחד במשכורת 50 פר' לחדש (יותר איפוא מהסכום שקצבו בעלות המאמר לחכמי). והשניה עזבת בבית ספרנו בתור עוזרת במחלקות ההחתונות. הילדים יודעים היטב את התנ"ך ודברי ימי עמנו, בלבם אין עוד מקום לשאלה: המוב להיות יהודי? הילדים חושבים את עצמם ליהודים כל כך, עד כי כל העובר לפני עיניהם: איזה ספור ששום, איזה מקרה מרברי ימי העמים, מעורר בהם זכרונות מרברי ימי עמנו, וגם ספורים מרברי ימי עם צרפת לא יעצרו כח להחליש בהם אף במעט את הרגש העמוק המקשרם לעמם. למשל: זה לא כבר קראנו בספר אחד ספור ע"ד חיי יוהנא ד'ארק ומותה. הספור הזה הוציא רמעות מעיני תלמידות רבות, אבל יחד עם זה זכרו כרגע תמונות נוראות בדברי ימי עמנו ברודות שונים וימצאו משלים רבים מקדושי ישראל וגבוריו, אשר מסרו נפשם על עםם ותורתם. עוד משל אחד. אנחנו קראנו בספר אחד שיעור קטן בשם. שלשה תפצים, והמורה הציעה לפני התלמידות, כי למחר תגיד כל אחת את תפצה היא. רובן ענו על שאלה זו, והתפצים כלם היו מלאים רגשות חמים ורעיונות עמוקים ואהבה עזה לעמם. הילדים מתחנכים ברוח היהדות עד כי לפעמים, בחשבם את עצמם לנבחרים וטובים מבני יתר העמים, הם מבישים בנאוו על עמים אחרים, על דברי ימיהם ורוחם, ועל המורים להזכירם לפעמים קרובות, כי לא די לסמסם בעברית, כי עליהם ללמוד תחלה הרבה, להתבונן הרבה, לעבוד הרבה, ואך אז תהיה להם רשות לשמוע. — ענין דריסום לקח את לב כל התלמידים, ובלב רועד ישאלו על כל פרטי מהלך הענין. — וארשה לי בזה לדבר עוד דברים אחדים גם על אדות ספרי הלמוד. מורינו עוזרים אמנם עבודה רבה ונרולה בחבור ספריהם. הספר לקריאה ולמוד השפה שיצאו ממנו עד עתה שני חלקים ממלא הרבה לעיני את החסרון בכהם. הספר הזה נמכר במספר הגון, כי החלו להשתמש בו, מלבד בהם בא"י, גם ברוב בהם של חכיה. אמנם גם בספר הזה, כמו בכל ספר, אפשר למצוא מגרעות, אבל בכלל הוא ספר הגון, יש בו הרבה חמר וכתוב ברוח עברי. אבל ספרי למוד למדעים אינם נמכרים במספר רב, ועל המחבר לעמול הרבה וגם להסמיר הרבה בהדפסת ספרים כאלה. — ומדוע זה באמת לא תתעורר השאלה ע"ד התצאת ספרי מדעים? לו נמצאו למטרה זו סכומים ידועים, כי אז התעוררו מחברים שונים לכתוב ספרים כאלו, ויכולנו לבחור המוב בהם. ואולם הנסיון הורנו כי גם הספרים הנמצאים הביאו לנו תועלת רבה. וכנגדו למורי המושבות, שספרי הלמוד להם מקור כל החכמות, הגה הרעה הזאת לא בספרים, כי אם במורים, וגם אם יתנו בידי מורים כאלה ספרים טובים, לא יהיו הם, המורים, טובים מאשר הנם. מורה טוב יוכל ללמד גם בלי ספרים, או מתוך ספרים לא טובים, ומורינו אינם מן הגרועים... והגני להזכיר בזה את חברתנו לשעבר בעבודת חכיה, מרת מלכנון, את המכתב החוזר אשר קבלו מנהלי בהם בשנת 1897 מאת ההנהגה המרכזית ע"ד פעולת החכמים. במכתב הזה יעירו, כי השפה הצרפתית איננה כי אם אמצעי, ואין כל צורך להרבות בלמודי דקדוקה, גם ידברו שם על ערך דברי ימי ישראל. בעת האחרונה קבלו מנהלי בהם מכתב חוזר חדש ע"ד הרחבת למודי שפתנו. לא באתי בזה להצדיק את מעשי חכיה, ההברה איננה דורשת הצטרפות; אבל באתי אך להראות, כי עיקרי מחשבות חכיה בענין התנ"ך אינם מתנגדים כלל לעיקרי מחשבות חרצ בענין הזה. והמנהל המבין את המכתב החוזר הזה יוכל להשתמש בו כדי להכניס בבית ספרו רוח לאומי אמתי.

מה הוא היוצא מכל דברי בעלות המאמר? כי לו גם היו המנהלים מלאים רחבת ציון, ולו היו מורים הנונים וטובים ובנינים טובים וראוים לביס עץ חקי הבריאות, — גם אז צריכים לחכות ביסוד בתי ספר עד שיהיו גם ספרים הנונים! ואנכי חושבת אחרת. שפתנו עתיקה היא ודורשת תחיה, והתחיה הזאת תוכל להיות אך מעט מעט, ולא בספרי למד ולא בחדרי המלומדים. התחיה תהיה אך בפועל ובמעשה, בשמש ונסיון. ידברו בשפה הזאת, ואז ירגישו וידעו את החסר בה, ואז יוכלו למלאות את החסר. גם אז יהיו מריבות, וכוחים וסכסוכים על דבר איזה מלה וגם חלק מן המלה, אבל החיים והנסיון יראו לנו במה לבחור. אם נעשה מקדש ספרי למד וגמלא בהם את החסר, תהיה זאת רפואה מלאכותית ולא תצלח. אם אנחנו נחכה לספרי למד והספרים יחכו לתלמידים — לא נשיג דבר. יודעים אנו, כי כל מעשינו רחוקים מן השלמות. איש לא הכין לנו לא ארמה, לא בתים, לא גנים, לא כלי עבודה ולא — והוא העיקר — את הידיעה איך לעבוד כראוי; בתחלה אנו שונים על כל צעד וצעד, אחרי כן ימעט מעט מספר שגיאותינו, ורק אחרי איזו שנות עבודה יכולים אנו לעבוד בעינים פתוחות מעט ולא לנשש כעורים קדי. אם נחכה ביסוד בים עד שיהיה הכל מוכן, לא יהיו לנו בתי ספר לעולם. הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו!

עיד בהים ביפו הרעישו בתחלה, בראשית הוסרו, את כל העולם, עד כי רבים החלו לחשוב, כי באמת כבר נוסדה אוניברסיטה ביפו. אולם כל בר דעת היה יכול להבין מדעתו, כי לא בין לילה ולא על נקלה יהיה דבר כזה. מבלנות ועמל רב נצרכים לדברים כאלה. הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו!

ואנחנו נלחמנו הרבה, מאורעות הרבה עברו עלינו, ואנחנו לא נואשנו. וקוה נקוה, כי לא סמסומי אנשים שאינם יודעים את הדבר, גם לא דברי בעלות המאמר, מרת מלכנון ומרת בידרמן (שהאחת כלתה מבלנותה בשלש שנים וחשניה לא יכלה לסבול גם שתי שנים) — לא יחלישו את אומץ לב העובדים.

מרת מלכנון, בבקרה בפעם הראשונה את בהים, אמרה לי: גורא הדבר, בהים מה שפלים מאד. — ומה חשבת, כי גבוהים הם מבהים באירופא? — שאלתיה — בודאי! — ולמה זה באת הנה אם מה הכל מתוקן? — אנכי חשבת להרים מצבם עוד יותר. — בהים מה שפלים מאד, ומרת מלכנון בכיו עזבה את הארץ! יען מה? יען אשר מצאה מכשולים על דרכה. ומי לא ימצא מכשולים על דרך כזו? גם אנחנו מצאנו ומצאנים. אך מי ירא חדר — ישוב ויצפור מהר הכרמל וילך לו לביתו.

ר. יפה.

מנהלת בית הספר לבנות ביפו.

הערת העורך. סלבו תחשבה הזאת של המנהלת הנכבדה, קבלנו עוד תשובה על המאמר ההוא גם מאת ראש הועד הפועל ביפו, ר' ד"ר ה. יפה. אך לפי שתשובת המנהלת מפורטת יותר ובכלל דבריה דבריו, לא ראינו צורך להדפיס גם את השניה. מונחים לפנינו כמו כן מכתבים שונים מיפו עיר הענין הזה, ובנוגע, אחד סותר את חברו, זה מזכה וזה מחייב — ועדיין השאלה במקומה עומדת: "עם מי האמת?" כמדותה לנו, שועד בית הספר ביפו היה מחויב לשים קץ לחספס הזה. בתודיע גלוי מצב הדבר לאמתו. בתור קולגיא שלמה של אנשים נכבדים ודויעי שם, יוכל הועד לקוות, כי דבריו יהיו נשמעים וחשובים לקהל יותר מברכי יחידים, ויהיו מי שיהיו, הסדברים על דעת עצמם בלבד.

היהודים והיהדות ברוסיה.

א.

היהודים ברוסיה אינם. חמיכה אחת; אין אופי אחד משותף לכלם. שונים הם יהודי ליטא מיהודי רוסיה הקמנה, ושונים שני אלה יחד מיהודי פולין הגדולה. ושנויים הם אינם שנויים חצוניים בלבד, בהסכם לחנאי המקום שיעורו בהם, כי אם נוקבים ויורדים עד הנפש, עד תכונותיהם והלך רוחם והשקפותיהם על העולם והאדם.

לכן, כל האומר לכתוב עיר. היהודים והיהדות ברוסיה, אם יבוא למחות את כולם בחדא מתתא, לא יהיה אלא מועה. יש ענינים הנוגעים ליהודי מדינה אחת בארצנו ואינם נוגעים לכל, או לא במדה מרובה. ליהודי מדינה אחת שבה. כל שאלה. המתעוררת בחיי אחינו בארצנו, שונים פניה במדינה אחת מפניה באחרת, ועל כן שונים הם גם הפתרונים שיציעו לה, הכל לפי המציע והשקפתו על החיים מנקודת-מבטם של בני מדינה זו או אחרת. . . .

אינני אומר להעמיק חקר עיר הסבה הראשונה של השנויים האלה בתכונותיהם הגמשיות של אחינו: החקירה הזאת היא לכותבי דברי הימים ותולדות התפתחות עמנו בארצנו; אך בקצור מלין אעיר, שאין היהדות, נחלת העבר, מתקיימת אלא בידי אלה השוקמים על שמריהם, היושבים במקומות שבם ישבו אבותיהם מדורי דורות, ושבים ועל ידיהם נתפתחה היהדות התפתחות ידועה וקבלה פנים ידועים; אלה נאמנים לקבלת אבות ומעשי אבותיהם בידיהם. אבל כמעט יניח היהודי את מקומו ויצא למקום שאין מכירים אותו — וחדל, אם מעט ואם הרבה, להחזיק במנהגי המקום שיצא משם, ויצא לאט לאט מאדיקות לחיים הפשיים, והסתגל אל החצוניות הנהוגת במקום שהלך לשם. כן רואים אנהנו ביהודי הכפרי שיצא לגור בעיר גדולה, אם הגה רק בעל יכולת, וקצין את זקנו, והסירה אשתו את הפאה הנכרית מעל סרחתה — מה שלא היה מרשה לעצמו לעשות לוא הוסיף לשבת במקומו ובכפרו. כדבר הזה רואים אנו גם אצל עמים אחרים. הכפרי הרוסי הגהו קנסרוסיות ממש, ירא את אדונו ושומר מצותו ונכנע תמיד מפני פקידיו. אך כמעט יעזוב האכר הזה את מקומו, מסבות ידועות, ויצא העירה, הריגו נעשה, מוסקרי, שוכח את העבר ואת סכל-הירושה והולך ונסתף אחר ההמון הגדול, אשר כלם אחים לצרה המה לו, ומשתתף בדברים ומעשים שלפני זמן מה היה נרתע לאתרויו לשמעם. וכדבר הזה רואים אנו גם בין דרכי אחינו בארצנו. היהודים הפולנים והליטאים, היושבים על אדמת הארץ ההיא זה כמה מאות בשנים, נאמנים הם עם העבר; עומדים על דעות אבותיהם. הראשונים מתנהגים בחסידות והאחרונים בפרישות ובתורה; הראשונים נוסעים לקבל פני רבם ולשמע, תורה מפיו, והאחרונים נולים למקומות תורה לקנות

להם דעת התורה מפי ספרים וסופרים. ושני אלה יחד כורים יחשבו לאחינו יושבי נגב ארצנו. ישוב היהודים בערי הנגב החל אך זה כמאה שנה. כל גריהן היהודים המה נודדים אשר מפולין וליטא יצאו לגור באשר ימצאו. האנשים ההם, אשר במקומותיהם היו, על הרוב, נחותי דרגא, אשר בקהלם לא נחשב כבודם, לא הרגישו בלבם גם הם כבוד רב ל"מבינתם" הראשונה בערי מולדתם, וכמעט באו למקומות שאין מכירים אותם, מיד החלו לעשות מה שלבם חפץ, את החסידות הרוחנית לא ידעו (ה"רבי" היה להם רק כעין פטיש), את התורה לא הכירו, ויתמכרו רק אל בצעם. והאנשים האלה הולידו דור חדש כרמותם וצלמם, טפוס מיוחד, הרומה רק כמעט לאחיו בפולין וליטא, אשר מהם יצאו.

העם הקתולי אדוק באמונתו מאד — ושכנו היהודי הפולני אדוק בה גם הוא. אדיקותו זאת גברה כל כך, עד שהביאתו לירי התבטלות נמדרה, לירי מחשבה: כי האדם ומעשיו כמסם המה, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה עד שיכריזו עליו מלמעלה, ובכן יניחו הכל על חשבון. גורה מן השמים, לאמר: אם נגור שיהא הדבר כך וכך, והיה גם בלעדיו, ואם נגור שלא יהא כך, אז שוא כל עמלנו. על יסוד ההנחה המוסעת הזאת לא ידאנו לאהרית בניהם, לתת להם תנוך הנגן למען ימצאו דרכם בחיים ותפארת — אדם בין אנשים; ישיאו את בנותיהם לאנשים בעודן קטנות וישאו נשים לבניהם בעודם קטנים. ויפרו וירבו בקרב הארץ — על חשבונו של מאן דיהיב חיי יחיב מזוני. מאדוניהם הפולנים קבלו בירושה גם את השחצנות, לאמר: אני ואפסי עוד! כל איש לא יחשבו; כל חסיד שומה חכם בעיניו משבעה משיבי טעם. כי מה כל חכמת האדם לפי דעתו? האמונה בקדושו ובמופתיו הרבים. אם היא כאן הכל כאן, ואם לא היא כאן, מה כאן? השחצנות הזאת, הוקרת ערך עצמו הכרוך בה, ובמולידה של אחרים הנמסל לה. גדולים לפעמים כל כך, עד שיגיעו למדרגה של פראות ממש. מי שראה לפעמים, איך יביט יהודי, פולני בפני היהודי המשכיל בכבט מלא לענ, בוז ושאת נפש לו ולהשכלתו; איך יתאמץ להביאו בשאלותיו בין המצרים למען תתן לשחוק, בשעה שאין בכחו כלל להבין את דברי המשכיל המשיב — מי שראה מחזות כאלה הוא ידע, עד היכן הפראות הזאת מגיעה. וכיחסם לההשכלה כך הוא יחסם במדה ידועה גם להתורה ולומדיה. בור פולאני הנוסע לרבו קודם בעיניהם לתלמיד חכם ליטאי. בהשענם על תורת רבותיהם, הנם מבטלים כעפרא דארעא את הלמדן הליטאי והיבושת' שבו, יען אין בו אותה ההתלהבות של החסידות, אותו הכח של התפסמות הנשמות, אותה היכולת להיות מרום מפני הומן ותלאותיו. . . והאמת נתנה להאמר, כי תפשויות הרוח, שאנחנו מתצאים אצל היהודי הפולני במדה מרוכה, ובזוי העצבות — לויתתן היא להם. בכל היותו ממוסל בבנים וממוסל ביסורים ודאגות הפרנסה, ובכל היותו עלול להתכופף ולהכנע לפני ה"פאן" למען השתכר אגורה, אין עניונו — בכל זאת — משעברתו כל כך ואינה מטביעה עליו חותם העברות הרוחניות והשפלות הנפשיות, כמו שאנו רואים אצל אחינו הליטאי. בדרך היהודי הפולני עם ה"פאן" שלו — כי כל אכזר רועה חזירים, פאן הוא בפולין — על עסקי פרנסה, היריו מרגיש בנפשו, כי עוסק הוא בדברים שאין להם כל ערך ממשי בעיניו; מרבר דברי חנף, אשר כלבו כמלם עוד לפני האמרים, כי אנוס הוא לכך, מפני חמאיו. . . אבל כמעט יבוא אל ה"משיבלי" בין אחיו, בין אנשי שלומי, הרי הוא אדון לעצמו, ואז איננו מקבל מרות, תפשי הוא מעול הפרנסה, תפשי מכל דאגות הבל ועסקי הפרנסה. אנחנו, הבטינו עליהם מן הצד, נציא על מעשיהם ותעלוליהם משפט

קשה, אבל עלינו להודות, כי ההתרוסמות הזאת והתששמות הגשמיות הזאת היא המחוקת בידי אדוני אלה, הגתנים למרמס לרגלי כל שור וחמור, לכל יאבר צלם, צל אדם, מעל פניהם . . . מה לא יזכר שוע לפני דל, כל החסידים אחים, וההוצאם, המותרת אצלם גם כלפי שמיא, גם היא מסירה כבלים ידועים מעל רוחם . . .

ובהיות מקור חייהם גם בעצמם, בכח דמיונם ובלבם, לכן לא יתנו יד לכל דבר וענין שיש בו השתתפות עם אחיהם הקטנים מהם — וכל ישראל קצמן רמי בעיניהם — אין מקומות מרבץ לתורה ביניהם, אין ישיבות ואין תומכים להן ביניהם, תחת ציון לא ידעו, הציונותי דבר משונה הוא בעיניהם, כי כל אשר לא מפי הצדיק יצא יש בו חשש מינות, ואין מהם שם לב לחרבן האומה ולא לחרבן היהדות, באלו הכל כדבעי.

אבל המתבונן לאחינו אלה, שיחם ושינם, הלך רוחם ושרש נשמתם, ישאל את עצמו: אנה ילכו אחינו אלה? הן גם המה עומדים אינם, גם המה מתפתחים לאט לאט והולכים ומתרחקים ממקורם הראשון, מה הוא איפוא המקום שאליו יתקרבו? הרעת הישרה אומרת, כי אם לא נשתדל בעוד מועד להביא זרם הלאומיות אל תוך חייהם; אם לא נתעורר ליסוד שם בתים לתורה, שתירש מקום החסידות לאט לאט ותבה שורש בלב הדור מרם יצא לרעות בשדות אחרים, — והיה לנו שם דור חדש אשר ישוה לדור החי עתה בנגב ארצנו. החסידות, כילידת הרמיון, תכלה לאור ההשכלה המתכבה, וישארו אחינו אלה ריקים מן היהדות, רחוקים מאחיהם בכל, ובצעדי ענק ילכו הלוך והתקרב אל ההתבוללות עם שכניהם, כי כל השכלה שקדמה לירידת התורה, נשמת האומה, מושכת את בעליה לעולם אחר, לעולם שרבים יחזו להם ברמיון — עולם שאין בו מיצרים וגבולים, לאומים ואמונות, רק בניי אדם שנבראו כלם בצלם אחד . . . ואם התבוללות נשמית, התבוללות על ידי חתון, לא בקרוב תראה ביניהם, אבל התבוללות כרוה, חקוי של התבוללות, הלא כבר נראה בין הפולנים בני דת משה במרה שאין דונמתה אצל אחינו בני מדינה אחרת בארצנו . . .

מסום אחר לגמרי הוא היהודי הליטאי. מאז ומקדם לא הרגישו יהודי ליטא את שבם הנגוש במדה שהרגישו אותו אחיהם בני פולין. רבים מנסיכי ליטא נסיכי חסד היו. גם אחרי שהיה נסוך ליטא למרשל על פולין, הכיר את היהודים בני ארצו על פני אחיהם בפולין, ויזם בזכויות יתרות ליהודי ליטא נתנה תוספה שלמה למלאות כל צרכי דתם באין מפריע; ליסוד ישיבות, להרכיב תורה ולעשות — בדברים שבינם לקנם — מה שלבם חסין, ובכן מצאה לה התורה קן בליטא כמשך כמה דורות עד היום הזה. העבדות והחגית לא נדלה מאד בלב היהודי הליטאי, אבל נכה רוח הוא, מראגת החיים שנדלה בין יהודי ליטא יותר מאשר אצל אחינו בני מדינה אחרת. גם עם הארץ עני ואביון הוא, ארמנו איננה פוריה ולא תתן לו אף חצי מחיתו. חיוי חיי צער המה ורק על הלחם היבש ותפחי האדמה יחיה, בנר שק ילבש הליטאי על בשרו כל הימים ונעלי נמי ינעל ומצנפת צמר, מעשי ידיו, יצנוף — ופרנסת היהודי מאין איפוא תמצא? . . . וכאמת אין מסתפק במעמם כיהודי הליטאי. ההתמסקות הזאת היא שמביאתו אמנם לפעמים גם לידי כילות נורא, מה שקשה למצוא, למשל, בין יהודי הנגב, גם הגריבות בליטא, במקום שישנה, איננה מסורת ביד פתוחה וכרוחב לב, כמו בנגב, יען אשר מה כל פרומה ופרומה היא כאלו, קלושה מן הגשמה, בסבת המצב הגשמי הרעוע הזה צצות חברות צדקה בכל עיר ועיר כעשב השדה, למלא מחסורים ידועים בחיי העני בעדתו. תועלת רובן אמנם מאמע ותעדינה רק על החסין המוב של בעליהן. פני היהודי הליטאי, השתחררים

והמקומטים, מעידים, כי הנוו סקיס את הכתוב: „בזעת אפך תאכל לחם” כפשוטו וכמשמעו. אף על כן רואים אנו בליטא אנדוה-ראמנים השואפות למטרות שונות, יותר מאשר נמצאן במקומות אחרים. וכל רעיון אשר יולד באומה, המכוון להעיל לעמנו, ימצא לו חד בליטא מזה. אך לא על הלחם לבדו יחיה היהודי הליטאי. יש אשר ישקט את רעבונו במיני תרנימאי דרב ושמואל וישקט את צמאונו במים שאינם אלא תורה. כמעט אין לך אדם בין יהודי ליטא אשר לא יהיה חבר לאיזה חברה של למוד התורה בפנים שונים: אם „מעמדות” ואם „עין יעקב”, אם „מסלת ישרים” ואם „חיי אדם”, אם „מנורת המאור” ואם „משניות”, מלבד „חברות שים”, ובימי שבת ומועד, בהחצי לבם, ימלאו בתי המדרש, והנה כל אחד באשר יהנה, והמה הבית מרוב אדם הנאספים לשמוע את דבר ה'. אהבת התורה איננה רק שומה בסיים; כל אחד נכון להחזיק כפי כחו — ויש גם יותר מכפי כחו — בידי לומדי התורה. כמה פרושים, כמה בתורים עניים וכמה בטלנים ותלמידי חכמים סתם יכלכלו על חשבונם! אך במקום שאתה מצא את גדולת התורה שם אתה מוצא גם את התאבנותה. לא נשקר אם נניח, כי כל החסידים והמצות והכללות יעשו בחשבון — על מנת לקבל פרס בעולם הבא. הבחור העני, למשל, האוכל מפתו של בעל הבית, היריו כבונה היכל לזה מעבר לקבר, ואם אך ירניש בעל הבית, כי יעשה „הכונה” את מלאכתו רמיה — וירדפוהו בכל עוזו אפו. יש „בעלי-בתיים” הנותנים „ימים” לעניים בתורים, ששה „ימים” בשבוע לששה בתורים שונים, ולא יאכילו את האחד כל הימים, לא מפני שהם אומרים: מוטב שיהנו אחדים הנאה פורתא כל אחד, מאשר יתענן אחד על רב טוב ואחרים לא יהנו מאומה, אלא עושים זאת מראנתם, סן יכשלו בבחור שאינו הנון, וכשששה נהנים מהם, בטוחים הם יותר שאחד מהם בודאי הנון, וסוף סוף ההיכל יבנה. . . . וכן בכל דבר, חסרה להם, ליהודי ליטא, אותה האחוה הנובעת מעומק הלב, אותה הירידות שאין בה כל חשבון, הנמצאת בין אחינו בפולין ובגנב. כל אחד יחיה לעצמו, יתענן לעצמו ויצמער לבדו, וקשה למצוא ביניהם אותה ההשתתפות בצער אחרים הנמצאת אצל אחינו בפולין ובגנב. האמונה בבני אדם רפיה מאד אצלם, איש אל אחיו יביט בעיני חשד, והבטה זו מצד אחד, והרוח הנכאה, תולדות המצב הרעוע, מצד אחר — הם המה המחזיקים את „השטאט” התוסס מקום רחבי-ידיים בחיי אחינו בליטא. ה„לומדים” מעמידים את דבריהם על דין תורה ולא ישאלו בשום סנים את הרגש שכלב, אף אם איננו מתנגד אל „הדין” ואינו דורש אלא להתנהג לסנים משורת הדין. במקום שהחסיד הפולני שואל את פי רבו, ישאל הלומד הליטאי את הספר, וממנו לא יוז, כאופן שנראהו במקומות רבים כעבר הספרי ממש (כאשר עוד אראה בראיות במאמרי הבאים). המצב הזה הוא שהוליד בתוכם חברה כ„חברת-המסרי”, המתאמת עם הלך-דרך הרבים, שרוחם רואנ כל הימים ראנת מחר, וגם ראנת „המחר שלאחר זמן” . . .

ואהבת התורה תשים אותותיה על פני אחינו בליטא גם מצד אחר. בכלל אין מדרקים עם תלמיד חכם מובהק, וכבד יכבדוהו אף אם יראתו איננה שלמה, מה שאין כן בפולין ובין היראים שבגנב. רבנים דורשי השכלה — בליטא נראו לראשונה, תחת אשר בפולין ובגנב, במקומות שדעת התורה מעטה, שם יתגדרו יותר בקנאות ויראת שמים. וזאת התורה כי תמלא כל חרדי לב הנער הליטאי, ובהנה עליה אחרי כן גם אור הרעת — והיה למאור גדול לעמו. לא מקרה הוא איפוא אשר רבם של המספרים העברים ומשכילי עמנו מליטא יצאו, רק ביהודי הליטאי נראה, מצד ידוע, אותו היהודי שגם בצאתו יהודי הוא וגם באהלו אדם הנוו; רק היהודי הליטאי, שהתפתח על מבועי התורה

והדעת, הגדו המעורר לכל עניני הלאום ברוב ערי ארצנו וגם מתחזה לה... הוא, בסכלותו, הגדו מוסר את נשמו לחבת-ציון, אם כי סוף המעשה רחוק רחוק מאד ולא ישרונו; הוא, אשר חבת התורה היא שרש נשמתו, רואה את היהדות והיא עוברת מתקופה לתקופה, ובלב שקט יביט אל המראה, ולא יעורר קנים והנה, ולא יחשוב על דבר. מרכיבים רחגיים למען הצל את יתר הפלטה, כי מביטו יחזה את העם כלו והוא נאמן ליהדותו וחוק במעמדו, ואין עוד הסכנה גדולה כל כך...

ואם נפן מזה אל הנגב, לראות מה בין יהודי ליטא ליהודי רוסיה הדרומית — וראינו, כי תהום עמוק מפריד ביניהם. לפני זה אמרתי, כי ישוב היהודים בערי הנגב הגדולות החל רק בזמן מאוחר. הנוודים שיצאו ראשונה — על הרוב מליטא — לגור באשר ימצאו, היו רובם נתיני-דרגה, ויעברו בארץ ויראו ברכה במעשי ידיהם ויעשו רצילתו — וישמן ישרון ויבעט. בתי מקלט לתורה לא נמצאו במקומות ההם; ויהודי סולין שבאו מוואלין שמה הביאו אתם את הרביים ואת החסידות, והחסידות איננה דורשת מאת האדם דבר וולתי אמונה שבלב, וכרוב בערותו של האדם, כן נקל לו להתמכר לאמונות שונות וספלות, ובאמת פרצה בנגב לא רק האמונה ברביים, כי אם גם האמונה במכשפים וצוענים, בקלפים וקדרים. וחאמונה — אמונה שלמה וחמה, והמכחש בנבואת הצועני על פי חכמת היר, כהמכחש בהבטחות הרבי על פי חכמת הנסתר, כופר יאמר לו. הבורות רבה מאד. לא רק בערים הקטנות, שאין בהן בתי-ספר ואין מלמדים הגונים, כי אם גם בערים הגדולות. המריצות גם היא רבה מאד, אין כל קדש בעניני האומה נחשב בעיניהם כמעט למאומה. גם רוב המורים ומחזיקי בתי-ספר אין בהם לא ריח תורה ולא ריח השכלה. היהודים משופעים בעסקים, ולחנך ביניהם, חנוך עברי, לא ישימו לב. בעלי ההגאה שבהם, העושים כל מה שלבם חפץ כל ימות השנה ומבקשים תחבולות שונות למען מצאו ספקס, לא ימנעו אמנם מלתת איזו רויכ בשנה לצדיק, בשביל לקבל ברכתו, ואם לא תועיל לא תויק, אבל דבר אין להם עם עמם וצרותיו וענייו... ובכל זאת אין לכתור, כי היהודי הנגבי, אחי הוא לצרה; ירו פתוחה להושים עור לעני בעדתו בשעת דחק; משתתף באמת בצער חברו, ובצרת שארו ומכרו הקרוב אליו גם לו צר — מה שאין כן בליטא. ההשתתפות ברנש שבלב הוא יקרה לסעמים לנתון בצרה ממשען כסף, והיהודי הנגבי, בתתו פרוטה לצדקה, הרי הוא נותן יען כי לבו אומר לו שכך הוא צריך לעשות, ולא מפני שכך כתוב בתורה וטוב לו לאדם לעשות כן בשביל שיקבל את הקרן עם הברית בחזרה לאחר זמן... היהודי הנגבי נותן מפתו לעני, מפני שצר לו לדאוג בעני אחיו; בערים הקטנות ובכפרים הגדולים, שאין מוסדי חסד לעניים נודדים מספקם למקום, ימצא לו הנודר העני המחזר על הפתחים מאכל ומשתה ולינה בכל בית אשר יסור לתוכו ויקבלוהו בסבר פנים יפות, תחת אשר הליטאי יתן לבן-תורה, לבחור-עני, מפני החשבון; הוא יתן לאכול בשבתות וימים טובים גם לאנשי-חיל יהודים העובדים בצבא, בכדי למנעם מאכילת מרסות — ולמצוה יחשב... וסחם עני, יפרנסו כעורב וככלב, משיורי הקרפוניק הקר ומנוטר המשאלנטי ביום הראשון, שכבר נפסל גם מאכילת כלב, אבל לא יזמין את העני אל השלחן לאכל אתו לחם יחד... היהודי הנגבי רואה באחיו קדם כל את האדם, אם אדם העון הוא — מוטב, ואם לאו — גם תורתו תועבת, אבל רסה מאד הקשר שבינו ובין אחיו בני עמו במקומות שאינם קרובים אליו כמלא עינו. אם רואה אתה בערי הנגב אנשים הגתונים בלב ונפש אל עניני העם כלו — וידעת, כי יד יהודי ליטאי באמצע. הנגביים האמתיים יוכלו לתמוך, לעזור, לדבר, אבל לא להיות

הסבה הראשונה לשום דבר לאומי. כל רעיון לאומי שיבקע באהלי יעקב, וראה בו היהודי הנגבי את החמריזם תחלה, והצר הרוחני שבו כמו יעלם מעינו לגמרי. לכן נראה, כי אלה יחיד הסגולה ביהודי הנגב שלכם לעמם. תפצים בקיומם ורואים לאחריהם — רואים את היהודים ואת היהדות בסכנה גדולה. אלה הרואים בעניותם החמריזם של אחיהם אינם יכולים לחכות עוד, כי עוד מעט ויניעו המים עד הגשש . . . ואלה הרואים בעניותם הרוחניות של אחיהם גם הם אינם יכולים לחכות עוד, כי עוד מעט ותנוע כלה הגשש הישראלי. אף על כן רואים אנו את הציוניות המדינית, למשל, קבועה עמוק בלב הראשונים, ואת הרעיון על דבר מרכז-רוחני, לכל האומה, בשביל להציל את יתר הפלטה — בלב האחרונים. כהראשונים כן האחרונים לבם מלא סחר, סן נאחר את המועד חמאנו בגשש האומה, ואינם חלוקים אלא במה קודם: היהדות קודמת או היהודים קודמים? . . . אבל בליטא, כאמור, יביטו על שני אלה יחד בתמהון, יען כי מבשרם יחוו, כי נו האומה עדין מזומן לסבול, וגשש האומה מוכשרת לחיות! . . .

אלה המה הקים הכלליים שבם יצמינו ויכדלו אחינו יושבי ארצנו בני מדינה אחת מבני מדינה אחרת. ממילא מובן, שאי-אפשר להציב גבולים סבדילים כחוט השערה בין אלה לאלה ולאמור, כי מה שנמצא באלה לא נמצא רונמתה באחרים כלל. אבל השרטטים הבולטים ביותר — המה אלה שרשמתי בזה. בכל אופן יראה הקורא ויזכה, כי שאלות רבות, שאלות הדורשות פתרונים בחיי היהודי, אין להן אחר ל כל אחינו בארצנו יחד. לו יכלנו לאחד את רוח התורה ואהבת האומה שבלב הליטאי עם התפשטות הנשמות ורוממות הרוח שבלב הפולני ועם הרוח הנדיבה ורגש האחוה והחושש שבלב הנגבי, כי אז היינו בוראים יציר שלם בתכלית השלמות. אבל בריאה שלמה כזו היא מן הנמנעות. ובכן עלינו לשים לב לחסרונותיהם המיוחדים של בני מדינה ומדינה בבואנו לפתור שאלות החיים בכל אחת מהן. כן הוא בשאלת החנוך, כן הוא בשאלת הרבנות וכן הוא גם בנוגע לכל דבר שיפול בישראל.

ומנקודת המבט הזאת אשמוש גם אני במאמרים הבאים על כל החיונות אשר יבאו בחיי היהודים והיהדות ברוסא.

ש. לוי.

מחשבות ומעשים.

XIV*).

השפעת עליכם, חביבי, רב טובה בחוכרות הקדמות, המון „פרואיקטים“, אשר יודע אני בעצמי שלא תוכלו לקבלם, אבל מה אעשה, ואנכי הגני מתלמידיו של ר' יוסי, אשר אפילו אם יודעים בעצמם שאינם כהנים, בכל זאת הנם ענותנים גדולים, ואם יאמרו להם חבריהם לעלות לדוכן, לא יסרבו הרבה — ויעלו. יעלו ויפסעו פסיעות נסות על ראשי העם וינגנו „ברכת כהנים“ בקול רם. ולא עוד אלא שחושבים, כי בשעת מעשה אסור להסתכל בפניהם . . .

בימיו של ר' יוסי, כנראה, נחשבה זאת לענוה וחשיבות יתירה; בימינו אנחנו — כהנים כאלה כארבה לרב. בימינו אנחנו רבותא, להפך, למצוא אדם אשר, אף אם יודע הוא בעצמו שהוא כהן וראוי לשליחות של צבור, כשחבריו אומרים לו: רד מעל הדוכן, הוא יורד. אבל לעלות? — מי מאתנו לא יעלה? הננו אצים ורצים ורוחפים איש את רעהו ונחפזים לעלות על הבמה . . . ובכן עליתי גם אנכי והצעתי את הצעותי, אשר לפי דעתי ודעת חברי אינן טובות ואינן נרועות מהרבה הצעות אחרות שנתחדשו אצלנו, למשל — מן ההצעה ליסד חברות „חלוץ עצמות“.

זכורני, בימי ילדותי בעיר מעורי, בשבת מברכים, כל העם נועה בבכיה בברכת החדש וקורא בקול: „יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתחדש עלינו את החדש הזה לטובה ולברכה ותתן לנו חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חלוץ עצמות“ . . . הבטתי סביבותי ואראה את אחי היהודים: את ר' זרח המוכן, ר' בנימין הסרסור, ר' ראובן התנוני, ר' נחמיה המלמד ויתר המתפללים, יהודים שבורים וחלשים — כלם בוכים ומבקשים „חלוץ עצמות“! — התינח חיים, פרנסה, אבל חלוץ עצמות מאי עבדתיה בעירנו? במוחי הקטן לא יכולתי למצוא פשר המלות ההן, אבל אם „הגדולים“ בוכים, מסתמא הוא ענין נכבד — ובכיתי גם אנכי . . .

מני אז עברו ימים הרבה ואולו מים רבים. לא אשמה עוד לכל מה שישמחו „הגדולים“, לא אצחק עוד לכל מה שיצחקו הם, וגם לא אבכה עוד לכל מה שיבכו הם, ויש גם אשר אבכה לצחקם ואצחק לבכיהם . . . כן, ימים רבים עברו מני אז... הצלחה, פרנסה — את התפלות הישנות ההן אבין כעת היטב, אבין וארגיש אולי יותר הרבה מאשר הרגישו והבינו אותן אז, בימי אבותינו הטובים, אשר חסרון פרנסה לא היה נורא

(*) עיי' „חשלה“ כרכים הקדמים.

להם כל כך כמו לנו . . . אבל חלוץ עצמותי — מרם אבין. ובראותי הרבה מגדולינו דורשים על זה תלי תלים של הלכות וגם יאמרו ליסד לזה. חברותי, אניע כתפותי ואומר בלבי: יהי רצון שיהיה לשובה . . .

לא זאת אמנם נמנתי. מה. תפצתי רק להגיד, כי הצעותי גם הן אינן נוסלות בערך מהרבה הצעות אחרות שנתחדשו בימינו. בכל זאת נמרתי בלבי להגיה את שאר הצעותי לעת אחרת ולדבר הפעם על ענינים אחרים. אבל דא עקא, כי בימים האחרונים הורגלנו ככה את הפרואיקטים השונים, עד כי כמעט אי אפשר לנו לדבר דבר בלעדס. הנה פגשת את מכירך בשוק, תרבר עמו על דבר מסחר ועסק, על דבר שמיטת כספים ומחאות של שמרי חובות, גם מעט ליצנות, מעט רכילות, מעט פוליטיקא, כנהוג. ופתאום הוא נכנס לתוך דבריו: ומה דעתך על דבר ההצעה שהציעו לעשות, מגן דורי מסממאות של אתרונים? והיה אם לא תרע מה להשיב, או כי תשיב בקר רוח, יחשוד אותך מכירך במינות, כי אינך לאומי, כי אינך ציוני, כי אינך יהודי . . . ואם לא תתפסק למשוך עליך חשד של מינות — בעל כרחך תסכים לכל הצעותיו. . .

אבל אני יודע אותך, חביבי הקורא, כי הנך עיף ויגע ומיך מבוכל מעט מכל הפרואיקטים אשר שמעת עד הנה, ועל כן לא אוסיף לענותך ולבלבל את מוחך עוד. ואם לא פרואיקטים — הנני יושב וחושב מה לכתוב מענינא דיומא: אם. מכתבי מסע? — שהיו עתה למודה? — או ספור אהבים?

באמת אין טוב מכתוב עתה ספורי אהבים. לפני היתה העבודה הווא קשה מאד. לא מפני חסרון אהבה — חלילה! הסחורה הווא היתה מצויה גם לפני; רק, פשוט — מפני חסרון גבורים. חיי היהודי היו כל כך פשוטים, עד שכמעט אי אפשר היה למצוא גבורי הגן לרומן. עוד הפעם בחור עני שנתמשכל ומשכיל שנתפסק; עוד הפעם ר' צדוק הפרוש, ר' ופסי הרב, ר' אבנר הגביר המשכיל, ועוד הפעם נערה בת חסיד עשיר שנתפתה מעט . . . כל גבור אחר לא נראה בספרותנו היפה כמעט מאז נולדה. והגבורים האלה, אשר ריח בית המדרש יחד את ריח בית הספר למחולי נורף מהם, כבר היו לנו לזרא. לא כן עתה, עת הפלאות, אשר גבורים מצוים מאד בכל קהלה וקהלה, גבורים ממש, כדבעי, גבורים חיים, אשר כמו נבראו רק לרומנים. לא מעין הגבורים הראשונים, גבורי ההשכלה, שבלו את כל ימיהם בסלסולים של הבל והקריבו את עצמם על תקונים בדת והפצת השכלה. כי אם — גבורים להושיע . . . כעת רק עצל לא יכתוב רומנים.

ובכן, האכתוב רומן? אבל טוב מרומן — מכתבי מסע. כתיבת רומנים, אם אינה חכמה, לכל הפחות מלאכה היא. ומכתבי מסע, כמו שכותבים עתה, אינה גם מלאכה. לפני ביישראל — ובעמים עוד גם עתה — בכדי לכתוב מכתבי מסע צריך היה לנסוע, לראות ולהתבונן, לחקור ולדרוש. ועתה כל אלה למותר, לא נצרך אולי גם לנסוע, וכל שכן לראות ולהתבונן, אלא לוקחים העט וכותבים: מה ישנם חובבי ציון, ושם אינם; מה ישנם ציוניים, ושם אינם; מה הציוניים מרברים ואינם ערשים, ושמה הציוניים אינם ערשים ומרברים; מה היו לפני חובבים ועתה נעשו ציוניים, ושמה לא היו חובבים ועתה אינם ציוניים; וכה הלאה כסגנון הזה — והמכתבים נכתבו.

ובכן אתן לכם לעי מעט מכתבי מסע, ומה גם כי באמת הביאני המקרה לנסוע באלו הימים למקומות אשר לא סלחתי, ומעט מעניני הדרך הווא אספר לכם מה. ואקוה — כמו שיאמרו הסופרים — כי תמצאו בהם חפץ.

ומעשה שהיה כך היה. קרוב אחד יש לי, ירא שמים, ומה שנכבד מזה, עשיר גדול, שנפלה לו מאביו רל. ירושה יהודית, היינו: אָם וקנה וחמש אחיות בלתי נשואות, וגם, אניד לכם בלחש, שברי גדול רל. וקרובי, צריך אנכי להגיד לכם, היה חכם מאביו רל, אשר לכד אשתו ובית מדרשו לא ידע מאומה. קרובי זה ידע הרבה דברים מלבד אשתו ובית מדרשו; והעיקר — ידע מה שנחויץ ביותר לדעת בעולם הזה, ידע — כמו שאומרים בלשון המדברים — לעשות כסף. הוא הבין היטב את סוד עשיית הכסף. מכל דבר עשה כסף. מתורתו עשה כסף, ממעשיו הטובים עשה כסף, מיראת-שמים שלו עשה כסף, מעסקנותו בצרכי הצבור עשה כסף, מהשכלתו עשה כסף, מהתבוללות בשעתה עשה כסף, ומלאומיות בשעתה — גם כן עשה כסף. כל דעה חדשה שרחפה באויר והגיעה לרחבי היהודים, מיד קלט אותה במדוי והפך אותה לכסף. ממילא מובן, כי בכשרון כזה עלתה בידו לעשות כסף הרבה במשך עת קצרה. מסבל הירושה הגדולה שהניח לו אביו, התם — מאמו וחמש אחיותיו — כבר נספר: באופן היותר טוב — מאמו, שמתה תומי אחרי בעלה, ובאופן היותר רע — מאחותו הצעירה, שהשיא אותה לרוקח והוכרח לקנות בעדו בית מרקת בכפר; כי, כידוע, לבת לוקחים, דוקטורי, ולאחות — רוקח. איך שיהיה, הוא נספר מירושתו זו, רק מן הירושה האחרונה מן השבר, לא יכול להפסד. ויגמר אומר לנסוע ללכוּבִי אל הרופא המומחה ר' משה עהרליך, אשר, כפי שיעידו עליו בכתבי העת, הרבנים הגאונים דלכוּבִי, הוא מומחה גדול לאותו דבר. הרבנים הגאונים דלכוּבִי הנם סאו ומקדם אומנים גדולים לכתוב, הסכמות: עוד בימי ילדותי הייתי מתענג תמיד למקרא הסכמות הגאונים דלכוּבִי, שהיו מתחילים על הרוב בסגנון כזה: ואיקלע לאתרוֹן היה הרב הג' וכו', נבר בנוברין אשר תורתו בתוך מעיו וספרו בידו וכו', וכו'. ועד היום, במקום שאני מוצא הסכמת הרבנים מלכוּבִי, אקרא אותן בעונג רב. אבל בהסכמתם לספר הרפואות של ר' משה עהרליך הניעו הרבנים מלכוּבִי לשלימות יתרה ובלתי מצויה. לפי סגנון הסכמתם, כמעט תחובה על כל איש יהודי להשתדל להשיג שבר, בכדי להתרפאות ע"י ר' משה עהרליך הנ"ל. והמודעות של ר' משה הנ"ל, בהסכמת הגאונים הנ"ל, בהעתונים העברים, כמעט כתובים בסגנון יותר טוב מהרבה מאמרים ראשיים... ממש תענוג רוחני הוא, בראותו איזה מוסחים נפלאים נמצאים בעמנו בנליציא ואיזה סופרים בין הרבנים שמה! בפני מודעות כאלה לא יכול עמוד גם קרובי הנוכח, אע"פ שבכלל אינו נוח להתפעל ולהאמין במקום שיש דררא דממונא, — ויגמר אומר לנסוע לכוּבִי. ואנכי, מפני אחותנו ומפני טובת הנאה שיש לי לפרקים ממנו (כי נוהג לי לפעמים גמילות חסדי רק בשלשה % לחדש), נעתרתי לבקשתו, ללוח אותו על דרכו לעיר הזאת.

מה שהיה שם וסדר הרפואות של הרופא המומחה — לא אספר לכם, מפני שבדאי תקראו זאת מעל עמודי העתונים שלנו, בהסכמת הרבנים הגאונים דלכוּבִי. ואנכי לא התמהמתי הרבה בעיר הזאת והשתמשתי בשעת הכושר לעשות ססע של טיול באירופא. לבזיליא בימי הקונגרס — כמו שספרתי לכם אז — לא יכולתי ללכת, מפני שביום מ"ז אונגוס עלי היה לשלם תרפיט אלפים ולנכות גם כן סכום לא מצער. חנותי אמנם אינה גדולה כל כך, אבל תכונה — אל אלהי אבי! חייב אני לכל העולם וכל העולם חייב לי, מי שחייב לי לא ימחר לשלם, אבל אנכי — בלגליי עוד לא עמד ועלי להשתדל שלא יבואו שמרתי לירי מחאה. ומי יודע עוד מה יהיה לשנה הבאה, אולי גם אז לא אוכל לנסוע לבזיליא ממעם זה. הן אמנם, כפי שנראה ממהלך העסקים, כבר חשלה V.

אז. אחר המעשה, ואוכל ללכת אל הקונגרס בלב שקט. . . אבל בעולם המסחר אי אפשר להגיד אחרית מראשית. יש אשר השמיטה תבוא פתאום. מבלי שחכו לה כלל וכלל. . . יש אשר, להפך, תאחר לבוא במקום שחכו לה בכל יום ויום. אפשר שימצאו עוד אנשים שיאמינו בי ובשטרותי וילוו לי כסף גם בשנה זו, וכל זמן שאוכל להשיג כסף במלוה לא אחזל מלשלם תובתי. הלא תרעו את ההבדל שבין בנקרוטי יהודי לשאינו יהודי. אינו יהודי יהיה בחשבון ויסתר בחשבון — ויעשה. שמיטה בחשבון ובמנחתה. בראותו כי עסקיו מתמוטטים, היינו כי לא יוכל עוד להרויח על חר תלת, לא יחכה הרבה, ויקרא שמיטה מבעוד יום, בעוד כספו שלם והקרדיט שלו במלואו. ואז יתפטר במהרה עם נשיו, כי ישלם להם ארבעים למאה, והגדו אחרי כן חשוב ונבטח יותר מאשר היה. כי עם סתור שמשלם ארבעים למאה אין מדקדקים הרבה. אבל הסותר היהודי יהיה בלי חשבון ובלי מנחה, יסתר בלי חשבון ובלי מנחה, ויקרא שמיטה גם כן ככה; הוא ישלם וישלם עד פרוטתו האחרונה, עד תמצית דמו. . . וכל עוד אפשר לו להשיג, הלאה, אפילו ברבית גדולה, ישיג וישלם לבעלי תובתיו הקודמים, עד כי כלתה הפרוטת לנמרי מכיסו — רק אז יקרא שמיטה, מבלי שיוכל להשיב אפילו עשרים למאה, וישאר בחוסר כל, קרח מכאן ומכאן, עני נמור לעצמו ונבלי בעיני נשיו, אשר כמעט לא יקבלו מאומה. אי לזאת! לא ידע הסותר העברי את עתו, מתי תכלה הפרוטת האחרונה, ויעמוד הנלגל. ואשר על כן, למרות נורת השכל הישר, מאד אפשר, כי גם לשנה הבאה לא אהיה עוד, חפשי לנסוע לבויליא. ובכן אמרתי בלבי, מכיון שכבר עברתי את הגבול, אתמהמה מעט באירוסאי. הן באירוסאי יש לנו עתה, יהודים הרבה ומקומות קרובים. ווינאי רבתי. — מעין עליית בן גרזן לסנים; בויליא — מעין ירדשלים; סריד — סבור העולם, המושך אליו כעת את לב כל איש יהודי; קולוניא — מקום מושב שרי האוצרות שלנו; ברלין — מרכז השכלתנו ובימים האחרונים גם מרכז תקותנו. . . ברסלא — בית מלאכת רבנינו; בקיצור, יש לנו, שייכות גדולה לאירוסאי, וראוי ליהודי להיות שם.

מובן מאליו, כי ראשית דרכי מלבוב היתה — ישר לווינא. — ווינא! מה נכבד השם הזה לכל איש יהודי! — כמעט כל איש יהודי יש לו חלק, בעיר היפה אשר על גדות הדנוא, וכל אחד הניח אבן בבנינה. אבותינו הטובים היו מובילים לווינא את ריאותיהם, וקיבותיהם וכיסיהם המלאים; כל ריאה שנמרסה, כל קיבה שנתקלקלה, אם אך הכים היה מלא, מיד הובילו אותן לווינא, לדרוש בעצת גדולי הרופאים, והמה נתנו עצות, איך להריק את הקיבה ביחד עם הכים. ואנחנו, בניהם אחריהם, עוד הוסמנו עליהם, ומלבד רפואות הנגף, עוד נבקש בווינא גם רפואות הנפש. אם ירפאו הרופאים החדשים את הלככות הנשברים, כמו שרפאו הרופאים הישנים את הקיבות המקלקלות — מי יודע? — לעת עתה אנחנו נוסעים לווינא.

ברעתי היה לשאול שם שאלות הרבה, שאלות גדולות וקשות, לבקש פתרונים לכל חלומותי, לכל ספקותי, ולמצוא תרופה, אם אפשר, לכל מכאובי לבבי. . . אבל את הרופא הראשי, את הקוסם הוויני, לא מצאתי בביתו, ובוועד הפועלי הגידו לי, כי בלעדו אין איש יודע מאומה. הבטתי על סביבי, התבוננתי — ומצאתי כי כן ידברו. . . ומבלי להתמהמה הרבה, נסעתי על כן משם לבויליא.

ווינא ובויליא — הן הנה עתה שני שמות תאומים, שמות נרדפים; כמעט אי אפשר להזכיר את ווינא מבלי חשוב על אודות בויליא — ואי אפשר לחשוב על אודות

בזיליא מכלי לזכור את ווינא. שתי הערים האלה משלימות אשה רעותה. ואנכי — מודה אני על „חלשתי“ — יש לי נענועים מיוחדים לבזיליא מאז הונף „הדגל העברי“ שמה. אנכי במערב, אנכי בצפון, אנכי בסלכי הדרום — והדגל העברי עומד לנגד עיני. בדמיוני, והנה על הר גבוה — במקום אחר — הדגל העברי מנפנף לכל ארבע רוחות השמים, ובני ישראל, ממזרח וממערב, מצפון ומדרום, ומה שיותר רחוק — מכל המנינים, מכל הקלויין, מכל המפלגות, ומה שעוד יותר רחוק — מכל „המעמדות“, עשיר ורש, מלומד ובלתי מלומד . . . כלם נקבצו ובאו שמה, קהל גדול מאד, מלא רוח חיים, וישימו להם ראש אחרי וישובו אל עמם ואל תקותיו . . .

זה חמשה ירחים מאז הונף הדגל הזה, ואנכי עוד אראה בעיני. תהיה אחרית. הקונגרסים מה שתהיה — הדגל העברי הורם והונף. ומי שיש לב עברי בקרבו, ומי שיחפץ ויכול לעבוד בצבא עמנו, הגה יש לו עתה „דגל“ . . . מבזיליא אחזתי את דרכי לסריו.

ובסריו רבה עלי העבודה מאד. ראשית דרכי היתה לרחוב סריווי, לועד של „חברת כל ישראל חברים“, כדי לשאול אותם, מדוע לא תתפוש שפת עבר את המקום הראוי לה בבתי ספריהם אשר בארץ הקדם? ברעתי היה לדיב ולהתוכח עמם, אפס כי תשובתם היתה כל כך ברורה ופשוטה ומובנת, עד שנמתתמו כל טענותי. הם השיבו לי את התשובה המפורסמת, כי „יהודים יש לנו די והותר“, ביתר בארצות הקדם, בעוד שהצרפתים, כידוע, אינם פרים ורבים כרבעי, והולכים ומתמעטים גם בצרפת עצמה משנה לשנה. ובכן הלא מן הדין והיושר לעמוד לימין הצרפתים . . .

משם הלכתי לרחוב איליו, מקום הסקידות הראשית של „חברת הקולוניזציון העברית“. בבית הזה שכעתי רב נחת. כי הוא המוסד העברי היחידי שלא יתאוננו בו על רבי התוצאות; אדרבא, יתאוננו על מעוט התוצאות. יש סכום רב — ואין מה לעשות בו. רבה המזכה — ומעטים אוכליה . . . זולת זאת הכל הולך למישרים, ותקות טובות נשקפות למעשה החברה בארגומינא. יש תקוה, כי לשנה הבאה לא יוסיף עוד הארבה לבוא. אחרי כי כבר אכל גם את אדמת הקולוניות עד אמה בעומק; יש תקוה, כי הקולוניסטים לא יוסיפו עוד לצאת מן הארץ. אחרי כי אלה שיכלו לשוב לארץ מולדתם כבר שבו, ונשארו איפוא רק אלה שלא יוכלו לשוב . . . יש תקוה, גם כן, כי מהומות ומבוכות לא יהיו עוד שם, אחרי כי נוכחו הקולוניסטים לדעת, כי כל אלה לא לעזר ולא להועיל. מחברת הקולוניזציון העברית הלכתי לבקר את מקס נורדו. הנני מספר לך, חביבי, דבר זה למען האמת, אך לא בשביל להתפאר. לפני שתי שנים, טרם ידענו מי הוא נורדו ואפשר היה לחשוב אותו לסופר מעמי הארץ, אז בודאי הייתי מתפאר בזה שהברתי ודברתי אותו, והכל בעירי היו מתקנאים בי; אבל עכשיו שנודע מי הוא, כי לנו הוא ולא לצרינו, יהודי כמונו כלנו, — עכשיו נפל ערכו ונעשה חולין לרבים מאתנו. זאת ידעתי אמנם גם מראש, אלא שלא יכולתי להתגבר על יצרי, והלכתי לראות את פני חביבי מאז, בעל „המרדוכסים“.

מתחלה, בראותי אותו לבוש אדרת שער, חשד אותי בעשירות ולא חפץ לדיבר עמי. העשירים, אמר אלי בכעס, הם המה בעזרינו. יאי עניותא לישראל, ואין בן דוד בא עד שתבלה סודמה מן הכים. לשוא התנצלתי לפניו, כי באמת אינני עשיר, ואדרת השער זה לא כביר שבתי ולקחתיה מן ה„לומברדי“, בתתי שם בגדי הקיץ תמורתה; כי אצלו גם המשרת והמשרתת יוצאים מלובשים בגדי מלכות, והכל יודעים כי בביתם אין

לחם ואין עצים . . . לשוא התגצלתי לסניז, כי הוא באחת: העשירים הם בעוזרינו. ולא נחקירה דעתו עד שבקשתי ממנו. הלוואה קמנה בתור גמילות חסדי, להוצאות הדרך. בשמעו כואת — ותחי רוחי, וישש לי ידו באהבה רבה ויאמר: עתה אראה, כי יש לי עסק עם יהודי אמתי הבא מן המזרח . . . ואז דבר אתי הרבה על דבר האידיאלים של עמנו, אשר נתיץ להשתדל שלא יתקיימו לעולם, כדי שלא יאבד ערכם . . .

ומרוב השיחה שכחתי את דבר ההלוואה הקמנה, וכנראה שכח גם הוא. וכה נפרדתי ממנו באהבה ואהדה, אבל בלא גמילות חסד . . . ומה שעבר עבר.

גם אם לא אניד הלא תבינו, כי לא כליתי את עניני בפריז, בעוד לא ראיתי את משפחת דרייפוס. כי להיות בפריז ולבלתי ראות משפחת דרייפוס, עוד נרוע עתה מאשר להיות ברומי ולבלתי ראות את האפיפיור. מאת מקם נורדו השנתי כרמים לברנר לזה, וממנו — למרת דרייפוס. היא קבלתני בסבר פנים יפות, ותספר לי על התקוה הנשקפת לה לראות בקרוב את פני בעלה. אנכי ספרתי לה, כי ברוסיה כלנו מרגישים בצערה, השתתפנו בינונה ושומחים בשמחתה, ורבים מאתנו גם התגברו לנסוע עצי אתרונן על שמו של בעלה. ותתן לי מרת דרייפוס את תורתה בשמה ובשם בעלה, ותבקש ממני להגיד להרוסים, כי סכרת להם מוכה ודורשת שלום; כי הרוסים הנם, עם העתיד, והיא שמחה מאד על השתתפותם בצערה ושמחתה. ומה שנוגע לעצי האתרוגים, הנה לא ראתה אמנם עץ כזה בצרפת, אבל היא תבין, כי מסתמא הוא עץ יפה הגדל בערבות רוסיה. אנכי נשכתי את שפתי בשני, כי הכרתי מיד את שניאתה, אפס כי לא הגדתי לה מאומה, ובסתר לבבי גם שמחתי על זה. שתחשוב אותי לאינו יהודי . . . והוספתי לדבר בלשון המשתמעת לתרי אנפי, ונהניתי מאד משיחתי זו. ואף היא, כנראה, היתה שבעת-רצון. בכלל — אמרה לי — הכל הולך וטוב, בעלי ישוב בקרוב, ונקוה כי גם את מעלתו בצבא ישיבו לר. רק — הוסיפה בחשאי — קיץ מכאיב אחד יש בכל ההיסטוריא הזאת: כי קבלה צורה יהודית ביותר . . . בעלי ישאיר עתה שם טוב לבניו אחריו, אבל את יהדותם לא יוכלו בנינו להסתיר, ומי יודע אם יאמרו לנו, יישרי בעד זאת . . . כך הוא מנהגו של עולם — נמרה דבריה באנחה — אין טוב בלא רע . . .

נפרדתי ממרת דרייפוס, וכו ביום עזבתי את פריז ונסעתי לאמשטרדם. באמשטרדם היא אחת הערים החביבות עלי ביותר. באמשטרדם נוסדה הקהלה הראשונה של אנוסי ספרד; באמשטרדם היה שפינווא, אשר חבריות אומרים שהיה פילוסוף גדול, ובאמשטרדם — או כהאג הקרובה לה — יהיה, כפי הנשמע, הקונגרס השלישי, ואמשטרדם הוא מרכז המסחר של אבנים טובות, ואנכי הבטחתי לעציתי להביא לה עגילים. העיר, כנראה, נשתנתה הרבה לטובה מימות שפינווא. הגרות השחורים שהדליקו אז בכית הכנסת כבר כבו, קול השופר לא ישמע עוד להחריד את הלבבות, וחרם לא יטילו על הפילוסופים. הרשות נתונה עתה לכל אחד להתפלסף כואת נפשו. אפס כי יהודי אמשטרדם לא יתפלספו עתה הרבה. קימו וקבלו כלם את הפילוסופיא של שפינווא, כי אין בעולם אלא עצם אחד, אשר ממנו הכל וכו הכל, והמכנסנציאי היחידה הזאת היא — הכסף. שפינוזיסטים נאלה שם הרבה עתה, ואין מתרימים אותם . . . הסצתי לדעת מה דעתם על דבר הקונגרס הציוני העתיד להיות אצלם — והנם שמחים על הבשורה הזאת. בכלל הנם מצדדים בזכות מדינת היהודים ויקו שתצא ממנה הרבה תועלת . . . למסחר של אבנים טובות ומרגליות. מדינה חדשה, ממשלה

חרשה, ממרמולין חרשה שתחפץ. להקאות, ומה גם האריסמוקריטיא העברית החדשה — בודאי תחפץ להתהדר ולהתפאר באבניה ומרגליותיה . . .

מאמשמרם עשיתי את רכבי ל.קולוניא. שם קבלו אותי בורעות פתוחות. כי היהודי הרוסי בכלל הוא בחזקת ציוני, ומה שנכבד ביותר — ציוני משלם. ציוניים הרבה נמצאים גם בחוץ לארץ, אלא שציונותם מנעת על הרוב רק עד כיסם ולא עד בכלל, מה שאין כן היהודי הרוסי.

כמו שספרו לי שם, יש עם לבכם להעביר את. לשכת האוצר, לוויילנא, לברדישוב או לעיר אחרת מערי. התחום, אחרי כי לעת עתה רוב. המניות של הבנק הציוני מערי התחום יבואו, ומן הדין הוא איסוא. כי תהיה הלשכה המרכזית בשכונתם.

מקולוניא נסעתי לברלין, אלא שנשיתי מעט הצדה וסרתי לויימר, לראות את פני ניששה ולדבר עמו מעט על עניני פילוסופיא. כי בשנים האחרונות הרבו סופרינו. הצעירים לדבר אלינו על אודות ניששה ושיטתו. עד כי נתבלבלו מחותניו מרוב הדברים. ועץ כי מפי סופרינו לא יכולתי להציל דבר ברור על אודות שיטתו, אמרתי אשאל נא. אותו בעצמי, אולי יברר לי את הסמכות. אבל לדאבון לבי לא נתן לי ניששה לדבר הרבה. מרת דרייפוס התמימה סעתה בי, וניששה הפילוסוף לא סעתה. הוא הבין מיד, עם מי יש לו עסק, והתפלא מאד בשמעו, כי יש לו בקרבנו תלמידים רבים התולכים לאור תורתו, כי גם בעברית החלו לדבר על אודות. שני הערכין, לדרוש בשבח. התחיה היסודי ולהעמיד את היהדות על כה האטרופה. הוי, תורת העברים! — קרא כאנחה — גם אלי תבוא לכבוש את שיטתי! כה דבר צרתוסטרא: אין מנוס ואין מפלט מתורת היהודים. . . ואנכי, חביבי, השתתפתי בצערו. באמת אין מנוס ומפלט מן היהודים. לא רק פילוסופיא של. החיה היסודי, כי גם אם ימציאו אחרים פילוסופיא של מכת-מצרים השלישית — המצא ימצאו בקרבנו אנשים שיחפצו להעמיד את היהדות על בסיס כזה... עזבתי את וויימר, את ניששה והפילוסופיא שלו — ונסעתי לברלין.

מטרת נסיעתי היתה להתחיל על קנקנם של. רבני המהאה, מדוע ככה יתגדלו לשיבת ציון? האמנם ידמו, כי במדינת היהודים לא יהיה מקום לרבנים מתקנים? הרי אררנא, שמה, בארץ אבותינו, כאשר יהיו ככל הגוים בית ישראל, כאשר לאומיותנו תעמוד על הקרקע, והדת, לסי רעת רבים, לא תהיה חשובה עוד כל כך בעיני העם, או הלא יוכלו הרבנים האלה, לתקן כמות נפשם, ומה כל החרדה הזאת? אחרי מענות ומענות שונות, הוכרחו הרבנים להודות לפני, כי לא הרת, כי אם השסה היא המטילה עליהם אימה. הגע בעצמך: רבנים וקנים, מטיפים באים בימים — יתחילו לעת זקנתם ללמוד שפת עבר! ובארץ העברים הלא נחפץ יהיה לדבר עברית או לכל הפחות לדעת עברית. . . אבל אחרי אשר הסברתי להם, כי אין השד גורא כל כך כמו שיתאווהו, כי מיסרי מדינת היהודים, כגראה, אינם מדרקקים הרבה בלשון ולא יקפידו על הרכור. . . ולרבי הימים יורונו לדעת, כי גם בעת שבתנו על אדמתנו התחכמנו לשכוח את שפתנו, וכי על כן מאד אפשר, שגם במדינת היהודים ידברו בלשוננו של הקיסר ווילהלם השני, ואולי גם אפשר יהיה למחוק מתוך התפלה, ולירושלים עירך. . . אחרי אשר הסברתי להם כל זאת, נחה רעתם והבטיחו לי לבלי צאת במחאות עוד.

אם יקימו את הבשחתם? — ימים ידברו.

מברלין שבתי הביתה דרך ברסלא. ואף על פי שאחרי פטירת הפרופסור נקץ זיל אין עוד שם. עשי היסטוריא, בכל זאת נכבדה לנו העיר הזאת, כי בה בית מלאכת

הרבנים הראשון. האינדוסמריא הזאת אמנם נתקדמה עתה הרבה בערים אחרות, ואומרים, כי באמיריקא כבר המציאו בית מלאכת רבנים בכח הקיסורי; בכל זאת מרכז עשית-רבנים הוא סוף סוף בברסלא. ועל כן אמרתי, אסורה נא לברסלא, ואחיעץ עם ראשי הבית, מה לעשות בדבר שאלת הרבנים בארצנו. ספרתי להם את מצבנו הרע, כי בזעזע אפנו נשינו רב. הרבה ערים גדולות לאלהים מבקשות להן עתה רבנים — ואין. והחזיקו שבע ערים בכנף. מלומדי אחד ואמרו אליו: תעודה לך, דיפלום לך, וגם יש אומרים כי עברית תדע לקרוא בלי שגיאות גסות — רב תהיה לנו! ויש גם שסנותרים על התנאי האחרון לגמרי ואינם חוששים אם הרב לא ידע אפילו צורת האלפא-ביתא — ואחרי כל אלה אין רבנים. כזאת וכזאת ספרתי באוזני עושי הרבנים בברסלא, והמה שמו לב לדברי והבטיחוני להגדיל ולהרחיב בית מלאכתם, שיוכל להעמיד רבנים גם לנו במדה מספקת. מברסלא נסעתי ישר אל גבול ארצנו. ומה שראיתי ושמעתי מן הגבול ולפנים, עד שובי לביתי, אולי אספר לכם בתזכרות הבאות.

רבי־קרוב

ענינים שונים.

ת ש ו ב ה.

הגני נוטל רשות מן הקוראים לדבר בזה דברים אחדים על הבקרת הבאה בהשליח חוברת כ"א (כרך ד' ע' 257) על ספרי דברי הימים לבי"א, אף כי אין המנהג לכתוב בקרת לבקרת; כי יש דברים בענין הזה אשר יצאו מן הפרט שידובר בו על כל הדומה לו.

אחרי הדברים הטובים אשר הואיל מבקרי הנכבד, ה' ב"ק, לדבר על ספרי בכלל, מקד עלי חסרונות ושגיאות, מהם כלליים ומהם פרטיים, אשר מצא בו. ואני חלילה לי לאמר כי תמים פעלי כלו ומוסר אין בו, ואולם ברב הדברים ההם לא אוכל לקבל עלי את דין משומטי.

לדברי המבקר, אני מוציא סתחת ידי לפעמים, מאהבת הקצור, חסמונות כהות ודברים בלתי מתוקנים ומבוזרים די צרכם. את המסלנות בישראל בזמן הבית השני אתאר באופן בלתי מספיק לברר הדברים בעיני בני הנעורים. גם, יוסיף המבקר, לא יבאר היטב מהות המשנה ותכונת ההלכה והאגדה, ועוד דברים נכבדים כאלה. על דברים כאלה וכאלה, אשר נהגו המבקרים לחתום בהם דבריהם אזרי פקדם על העומד למשפטם כזאת וכזאת, יש רשות להנשפט לאמור: אין בכלל אלא מה שבפרט. ומן הגלויים לנו — הנה את חכונת המשנה וההלכה והאגדה ועוד ענינים כאלה, אשר נעתי בקציהם בחלק הראשון, בארתי דים בחלק השני, במקום הראוי; ואת המסלנות שבזמן הבית השני אמנם התניתי בקצרה (ע' 115—116); אך בדברים המעטים ההם הנבלתי למדי, לפי הדרוש למלאכתי, את כל מסלנה ומפלנה, לנושאי דגלה, לדרכיה ומנמת סניה, לא נמשתי בלתי אם את ההבדלים שביניהן באמונות וברעות, אשר פרש יוסף הכהן אחר לאחר והחכמים חוקרי הדורות לא סמכו את ידיהם עליהם (ראה דרנבורג, משא אי, פרק ח' ופ' י'). או את הפרטים אשר אין מקום להם כי אם בספר דברי הימים מפורש ומפורט, ואשר גם לא יהיו לפי רוח הנערים.

במקומות רבים בספרי בחרתי לדבר בלשון המקורות הראשונים, מפני מעטים שונים: (1) לבלתי היות עלי להרבות דברים וראיות, בעצם הספר או בהערות. לו כתבתי, למשל: „אך רבים בעם לא שמעו אל משה ויבחרו לעבוד את המצרים מצאת לחפשיי, ואמר האומר — אם יעלם ממנו רנע מקור הדברים בכתוב: — אין אלו אלא דברי אגדה; אך בכתבי: „רבים בעם לא שמעו אל משה ויאמרו אליו חדל ממנו ונעבדה את מצרים“ (ע' 12), הנה עדי אתי לעיני הקורא. וכן בהודיעי, כי גם הנביאים אשר קמו לאמרים היו מנבאים להתאחד יהודה וישראל יחדו תחת ממשלת בית דוד

ובספרי את הדברים האלה בדברי עמוס, הרשע ומיכה (ע' 53), או בספרי בלשון הכתוב, כי עוד בימי יהושפט נסו להוציא את התורה מתחת יד הכהנים תופשיה ולהפיץ אותה בכל העם (ע' 64), הנה הודעתי את הדבר ואת מצאנו כאחד. (2) היה עם לבבי להעיד און לקוראים על היחס שבין חזיונות הנביאים ובין דברי הימים ההם, ולהאיר עיניהם לדעת על איזה זמן יוסב כל חזון. כי הנה חזיונות ישעיה ותרי עשר יניהו אור על דרכי העם וקורותיו הרבה יתר מספרי מלכים א' וב', אשר כרכם כשמש כן הם — ספורים על המלכים ודברי מלחמותיהם. והיה כי יקרא הקורא בספר דברי הימים לבני את דברי ישעיה או אחד הנביאים האחרים משולבים אל קורות העתים ההן, ושם אל לבו את ערכם ההיסטורי ואת התקופה אשר עליה נאמרו, ונסקתו עיניו להבין בהם בינה שלמה ולראות גם את יתר דברי הנביאים כמקורות לדברי העם בתקופות ידועות, תחת אשר הסבין מנעוריו בבית מלמדיו לראותם כדברי נבואות וכאותיות פורחות כלי מקום חמן. (3) לדעתי יתוו דברי המקורות הראשונים, גם הנאמרים בסגנון שירי, את קורות הימים שידובר בהם ואת חיי העם בעתים ההן, תו נאמן וברור מכל ניב שפתים אשר יבא לו הסופר. בגלל המעשים האלה וכאלה בחרתי לכתוב במקומות ידועים בדברי המקורות, כאשר כן עשיתי גם במקומות מספר בחלק השני, אף כי לא במדה מרובה כבראשון. ואני דמיתי כי אין נחוצ לי להצדיק את דרכי זה — בשגם לא חדש הוא — ולא להרים אותו על גס — והנה זה בא ה' ביק ויחשבתו לי לחמאה!

ויש אשר היתה עלי רוח האגדה ואכתוב, למשל, בשמשון את הכתוב, יהיה להם כנחש עלי דרך וכשפיסון עלי ארתי (ע' 24) אשר דרשוהו בעלי המדרש עליו. להצ הסכות נתתי מעם (ע' 14) שחציו אנרי וחציו מרומז בכתוב (תהלים קיו, ל"ט: מרש ענן למסך); כי לדעתי נוכל לעשות כזה וכוה באנשים ובענינים אשר אשר אין להציב בהם גבולות מסוימים בין אשר לדברי הימים ובין אשר לאגדה.

בין הדברים הבלתי מדויקים יחשוב לי ה' ביק את הסמוק: שלשתים נבנה לצידונים על יד הים האדום... (ע' 18), אשר העתיקה, לפי הנראה, על פי ותרנו; והיה כי ישים עינו על הכתוב וראה — כי משנה היה אתו.

עוד יפקוד עלי עון, השערות רחוקות ומעמים שאינם מתקבלים על הלב. הנה כי כן אמרתי, כי בארץ מצרים, השכילו בני ישראל בכל חכמה ובכל מלאכת מחשבת, תחת אשר הערתי שבסוף הספר אינה מוכיחה, לדברי ה' ביק, כי אם, שנמצאו בקרב העם בצאתם ממצרים איזה אנשים משכילים בחכמה ובמלאכת מחשבת, ולא יותר. אבל בהערה ההיא הוכחתי מן הכתוב, כי במקצת חכמות וידעיות השכילו יותר מאיזה אנשים מן העם, וכי היו בעם, אנשים חכמים ונבונים לאלפים ולרבבות — העל כן לא יאמר: וישכילו בני ישראל...? ואיה ראה ה' ביק, גם בין נקובי ראשית העמים הנאורים, עם כלו משכיל בחכמה ובמלאכת מחשבת? — בדבר מכירת יוסף לא עשיתי מאומה בלתי אם העתק העתקתי את דברי הכתוב (בראשית ל"ז, כ"ח), אשר אמנם אינו מוכרע אם הפעלים, ויעלה, וימכרו שבים אל המדינים אשר בכתוב ההוא, או אל אחויר אשר בכתוב שלסניו. אולי סתם הכותב את דבריו ככונה, אף כי לפי הנראה רמז בכננים ההם על אחי יוסף, ובעיקר הדבר עלי להעיר כי בשני הכתובים, וישכילו בני ישראל...!, ויעברו אנשים מדינים ויעלו... קדמני ה' יעביץ. — את הנס של קריעת ים סוף (ע' 13) לא התאמצתי לקרב אל הטבע, כדברי המבקר. לו היתה זאת עם לבבי, כי עתה יכלתי לקרב עוד נסים אחרים אל הטבע או להתעלם מהם; ואני לא

עשיתי כן, כי בספר כזה אין מקום לרציונליזמוס, אך איזה מאמצירכה דרתיים לספר את הדבר הכתוב כמעט מפורש בכתבי הקדש? הסער הגדול בים וביבשה עולה מן הכתוב בשמות ייד, כא; מי ייב, ויתר הרברים הלא הם כתובים בכל המקומות שהבאתי בהערה 4 (ע' 182), אשר התעלם ה' ביק ממנה.

בתכונות ובמעשים שנתתי לאנשים שונים — לאלה אשר הציג ה' ביק למשל ולאחרים אשר לא הזכיר — יש אשר יצאו לי הדברים אחרי התבונני בינה במקורות הראשונים, ויש אשר יצאתי בעקבות נרץ ואחרים מסופרי ימינו, אחר שבחנתי דבריהם גם הם על פי המקורות ומצאתים נכונים לפני. בכל אופן לא נסמכתי על הגדות והשערות בכל אשר נמצאו במקורות ידיעות ברורות, ולא הוספתי הספדות משלי בלי יסוד נכון, כאשר הואיל המבקר להאשימיני על נקלה. רק בדברים אשר לא נסמרו לנו במקורות הראשונים כחמם, מלאתי את החסרון בהשערות קרובות ומסורות. הנה, למשל, הכתובים לא יודיעונו דבר ברור על אודות מנמת פני הכותים באסרם לשית ידם עם הבונים, אם באמת ובתמים בקשו להתקרב לישראל ולאליהו, בהשערות נרץ, או אם חשבו כזה לשום מכושול לסניהם; וגם לא יכלו להודיע, כי אין דנים על דברים שבלב. אבל זקני ישראל בעת ההיא, אשר ידעו דרך עמם יותר מאשר ידע נרץ, חשדו אותם כי רעה נגר פניהם, וגם הננו רואים את הכותב בעזרא ד', א', מכנה אותם מראש בשם צרי יהודה ובנימין, אין זאת כי כבר נגלתה רעתם עם עולי הגולה בעברם דרך גבולם (ראה הערה 31 בספרי); כי אמנם בהכרח היה עליהם או להימין או להשמאל: לקדם פניהם כאוהבים או כאויבים. ובכן הלא יוכל גם כותב דברי הימים בדור אחרון, אשר נגלו לפניו הליכותיהם עם ישראל מראש ועד סוף, לחשוך אותם את החשך הזה מכלי אשר יהיה חרש כנשרים. . . ומי ישמע הפעם לדברי נרץ אשר אמר (חא, העתקת שפיר ע' 258, 288) כי, עולי הגולה חשבו את השמרונים לצרי יהודה ובנימין; אך לפתע פתאום נגשו ראשיהם אל זרובבל וראשי האבות ויאמרו להם: נבנה עמכם, וכי כל עלילותיהם אשר עוללו לישראל מן הוא והלאה כל ימי שבתם על אדמתם אינן כי אם, איבה מולדת האהבה, וחמת נקם האהוב הגהפך לאויב ולא מולדת התנגשות התפצים הצוררים אלה לאלה על הארמה אשר ישבו עליה?

וכן בדבר זרובבל נמיתי מהשערות נרץ ויתר סופרי הדורות, ואשים תחתיה השערה אחרת אשר חמכתיה בהערה 49 ואשר אתברך בלבבי כי קרובה היא לשמוע ומתקבלת על הלב. הלא הדבר הזה האחד, כי סופרי כתבי הקדש כמו על אחרית זרובבל, דיו בעיני כל שופט מישורים להכריע את הכף לדעתי.

ה' ביק יחשוב לי כשנאות בהניח את הכתובים האלה: ויבקש עשו' להרוג את אחיו עיד הבכורה אשר מבר (מי?) לו ועל דבר הברכה אשר ברכו (את מי?) אביו (ע' 8); והיהודים. . . לא יכלו לקום מפני אויביהם כי חזק הנציב סליקם את ידם (של מי?) ואחם (את מי?) הכריע תחתם (ע' 147), וכאלה, הבה נראה אפוא איכה אכתוב וזכיתי את לשוני בעיני משופטי: ויבקש עשו' להרוג את אחיו עיד הבכורה אשר מבר הראשון להאחרון ועיד הברכה אשר ברך אביו את האחרון; או: ויבקש עשו' להרוג את אחיו עיד הבכורה אשר מבר עשו' לאחיו ועיד הברכה אשר ברך אביו את אחיו; — והיהודים לא יכלו לקום מפני אויביהם כי חזק הנציב את יד האחרונים ואת הראשונים הכריע תחתם; או: והיהודים לא יכלו לקום מפני אויביהם כי חזק הנציב את יד

אויביהם ואת היהודים הכריע תחתם. הדרך הראשונה, לשום תחת הכסלת הנשוא או הנשוא. הראשון או האחרון. נהוגה בלשונות אירופא, אך וזה היא לשפתנו; והדרך השנייה, הכסלת הנשוא או הנשוא או חלק אחר מחלקי המאמר, נהוגה בעברית, ואולם חכנו לא ימעם אותה עוד, מרוב הרגלו בדרכי השפות החיות — ובכן איזה דרך ישרה שיבור לו הסופר העברי בכמו אלה?

בכתב־הקדש יש אשר יכפל הנשוא או הנשוא (או חלק אחר מחלקי המאמר) פעמים שלש ויותר, כמו: 'הסנה בוער באש, והסנה איננו אכל (שמות ג, ב)'; 'בצאת משה ... והביטו אחרי משה'; 'כבוא משה האהלה ... ודבר עם משה'; 'וראה כל העם ... וקם כל העם' (שם ל"ג, ח'; ט', י'); 'וה' המסיר על סדום ... מאת ה' (בראשית י"ט, כ"ד)'; 'ויט משה את ידו על הים, ויולך ה' את הים... וישם את הים לחריבה' (שמות י"ד, כ"א); 'ולא דבר אבשלום עם אמנון ... כי שנה אבשלום את אמנון' (ש"ב י"ג, כ"ב), והכתוב במדבר ח', י"ט, שנכסלו בו 'בני ישראל' חמש פעמים, וכאלה. — לעומת זה דרך לשוננו גם היא להעלים את השם ולשום כנוי תחתיו, כמו: 'ונפשו קשורה בנפשו' (בראשית מ"ד, ל"א); 'ויקחו את בנותיהם להם לנשים ואת בנותיהם נתנו לבניהם' (שופטים ג', ו'); 'ויהי אחרי לכתם ויעלו מהבאר' (ש"ב י"ז, כ"א); 'שמח מצרים בצאתם, כי נפל סחרם עליהם' (תהלים ק"ו, ל"ח). ויש אשר נמצא שתי הדרכים בכתוב אחר: 'ותלך שרה אשת ארנון בן לארנון... ויתן לו את כל אשר לר' (בראשית כ"ד, ל"ז). הדרך השנייה, דרך הכנוי, נהוגה בלשוננו גם באשר יש מקום למעות, כמו: 'וישחתו וישק לר' (שמות י"ח, ז); 'והמת יהיה לר' (שמות כ"א, ל"ד), וכאלה. ועתה אחרי אשר זה משפט הלשון העברית לנקוב את השם פעם בפעם בכתוב אחד, גם במקום שאיננו נחוץ, ולהפך, לסתום אותו ע"י כנוי ולסמוך על המכין, גם באשר יש מקום למעות, הלא יוכל כל סופר עברי, הכותב עברית כמשפטה ולא עברית־אירופית, לבחור לו אחת משתי הדרכים האלה. אפס כי יען היות הדרך האחת מורה לנו מאד לפי מעמנו האירופי, כאמור, ע"כ בחרתי בשנית: לכנות ולסמוך על הקורא, ואם נראה זה כשניאה בהגיון — הנה זה דרך שפתנו.

באחרונה ימצא ה' ב"ק בשפתי לפעמים נסיה יתרה ללשון הכתובים ולמליצות רמות. כל קוראי מאמרי וספרי, אשר כתבתי ואשר תרגמתי משנת תרמ"ז ועד היום הזה, בכלל, וספרי דה"ל ב"ב בספר, ועירוני, כי אם אמנם בין המוריסמים נחשבת, אך אינני מדרף אמרים ומליצות ריקות; אבל ... 'עברי' אנכי ועל כתבי הקדש, מקור שפתנו, גדלתי מנעורי, ע"כ יש אשר תעבור עלי רוחם מכלי משים ושמה דברים בפי. ואת מי מסופרינו העברים לא תקראנה כאלה? לא זה המקום ולא זאת מנמתי סה לבקר אחרי לשון סופרינו מן הנקודה הזאת; אך לא אוכל להתאפק מהעיר על מליצה ביבולית אחת שנכסלו בה רוב הסופרים וגם ה' ב"ק, אשר על המוריסמים לא יתחשב, כתובם. הנני מדבר על המליצה, בני הנעורים, אשר שמה תחת, אנשים צעירים לימים, והיא רחוקה מן המושג הזה כרחוק, בן וקונים מן המושג, בנים וקנים, או אנשים וקנים. המליצה הזאת שגורה כ"כ בפי סופרינו, עד שנמעט השכיחוננו, כי משמעת, בני הנעורים באמת היא בנים הנולדים לאדם בימי נעוריו ...

על רוב הדמיונות שהביא ה' ב"ק מספרי, אשר יראם כתור מליצות ביבוליות, אין אני מודה לו; ואולם אין דנים על דברים שבמעם. אך הנה הוא תשוב לי גם את המבטאים, ומעיו המו להם, 'שומרים עקביו, שמוהו' כתותם על לבם, כמליצות רמות

— אם כן אפוא אוכל להרבות לו מספרי (תם מספרי כל סופר עברי) כהנה וכהנה לאין מספר. הן אלה קצתן: ויאמר בלבו, ויגנוב את לבו, וייטב את לבו, ולא שמעו בקולו. ומצא חן בעיניו, וירע בעיניו, וישחיתו את דרכם, להבאיש את ריתו בעיניהם, ויכרות עמו ברית, לראות את שלום אחיו, ויבא את דבתם רעה, וישא את פניו, וישיבו את פניהם, ויכפר פניו, וישאל את פיו, ויקה מפיהם תורה, וישת ידו עמם, ויש ידו עליו, וישלח ידו במלאכה, ויחזק את ידיהם, ותרפינה ידיו, נלה את אונו, הקשו את ערסם, הכביד את לבו, סר צלו מעליו, קצרה ידו, אין ידו משנת, מטה רגלו, כלו עיניו, ויעש חיל, וילך בדרכי אבותיו, ויבקשו את נפשו, וישכב עם אבותיו, נאספו אל אבותיהם, ועוד ועוד. ובכל אלה הלא שפתי וסגנוני בכלל טובים בעיני ה' ב"ק. אין זאת כי ידוע ידע גם הוא, כי ררך כל לשון, אם נכרתה מפי העם אשר לו היא ואם עודנה עולה על שפתו, להיות לה מבטאים מיוחדים כאלה וכאלה מאין פנות אל מולדותיהם ומצאותיהם מקדם, וכי אולם וכלמה היא לשון את הלשונות האירוסיות, הרעוקות משפתנו כרתוק מערב ממוזר, לה לקנה המרה, לקרקרה ולנקרה על פיהן, להסיר ממנה את כל המבטאים שהם עצם מעצמותה ורוח מרחח או הנותנים לה חן ושלל צבעים, ולהעמידה על שלדה רק, למען עשותה לשפה חיה! וזאת ידע גם ה' ב"ק, אך הפעם לא השיב אל לבו, כי יש לשון פרות בין מליצות שהן באמת למעמסה לשפה ולקורא בה ובין מליצות שהן דרך שפתנו ורוחה או הודה והדרה. מב ש"ן.

מלואים למאמר "עמקי שפה" (*).

אחרי כתבי מאמרי, הגיעה לידי חוברת ב' לשנה זו מה "מאגאטסשריסט" של פראנקל ומצאתי שם, במאמר הרמשיש על ספרות אחינו באיטלקית, דברים אחדים גם על לשון יהודית-אשכנזית, על תכונתה וזמן צמיחתה, כן גם הערתו על ספרים אחדים ללמוד השפה הזאת, אשר יסקר מקומם כספרו של Ave-Lallement¹). גם ספר אחד רגוע לידי, הוא המאסף Deutsche Mundarten, היוצא לאור ע"י J. W. Nagl, ובו רשימה חדשה מספרי למד כאלה, הערוכה בידי A. Landau לפי קאטור-לונים שונים ואחרים מהם גם מאשר ראו עיניו. ויען אשר גם בהרשימה הזאת נמצאו ספרים כאלה אשר לא בא זכרם במאמרי²), על כן אבוא סה לסלואות דברי ולקרא גם את הספרים האלה בשמות, והם:

H. Amersbach, ABCbuch, Marburg 1689*).

C. F. Krackherr, Bequemes u. nützl. Handlexicon. Nürnberg 1766.

(* עיי' "השלה" כרך ד' ע' 87, 106, 221.

¹) כאנשיל, פאגיוס, פויל האליץ וכו'. ותנה גם פה עודנו מחזיק בדעתו, כי השפה הבלולה הזאת מאוחרת היא רק פרי הנדודים והמלפזלים של שנות המאות האחרונות, ביותר אחרי מלחמת חל' שנה, אשר קבעו עליה חותמם.

²) וגם, לחפך, נפקד בתוכה מקום ספרים אחדים, אשר בא זכרם במאמרי.

³) אחד מבעלי החיות היותר מפורסמים של המאה ה-19, ולא נדע, מדוע נרשם זה, וגם Schade, ברשימה הגיל על פי מקורים מאוחרים, בעוד אשר וואלף כבר זכר אותם בדברים שהובאו למעלה.

Vollständiges jüd. deut. u. deut. jüd. Wörterbuch, Hamburg 1805 (גם כמהדורא תנינא 1808)

Vollst. Unterricht, die hebr. deut. Druck- u. Current-Schrift lesen u. schön schreiben zu lernen, Prag 1817.

Judenbibel etc. von Dr. Le—tt, Hamburg 1827.

R. Andrée, die Volkskunde d. Juden, Bielefeld 1881⁽¹⁾.

A. Kretzschmar, Allgemeines Fremdwörterbuch. Leipzig 1882.

F. Friedrich, Populäre Anleitungen etc., Prag 1885.

שאר הספרים המובאים בהרשימה, כמו אלה שלשפות הנוכלים (גוינערשטראכע).

גם הספרים הכתובים בידי סופרים מאחינו, לא יכוננו לחסצנו במאמרנו הנ"ל, וע"כ נסמך עליהם⁽²⁾.

א. שולמאן.

לתולדות החסידות.

רצוה אני בזה לתת שם וזכר לאיש נפלא אחר מגדולי „החסידות“, אשר עד היום לא נזכר שמו בספרותנו, אע"פ שמפורסם הוא בין החסידים ותולדות חיו נשמרו במסורת מאבות לבנים, — הוא „הצדיק“ הירוע בשם „הבחור ממיקולייצב“.

הבחור הזה נולד בשנת תקע"ז בעיר הקמנה לוסקורניה הממוכה לקאמיניץ מאדאלסק. אביו נחמן יהודה היה איש חשוב ורא אלהים, לא למדן גדול, אבל גם לא עם הארץ, והתייחס על משפחה הגונה בעירו הקמנה. הוא מת בשנת תקס"ז, שנה השלישית וחמש לימי חייו, והניח אחריו את אשתו ובנו הבכור מרדכי (הוא „הבחור ממיקולייצב“) בתוספת כל. בן עשר שנים היה הנער מרדכי במות עליו אביו, ואז בא לו ימים רעים מאד. כי ירחים אחדים אחרי כן נשאת אמו לאיש אחר, איש רע"ל ואכזרי, אשר העמים על הילד הרך עבודה קשה חלף לחם חוקו אשר נתן לו בצמצום גדול, ועל כל דבר אשר נפל בבית כלה חמתו בו, בהיתום האומלל, ויכרו מכות אכזריות, גם לא נתנו ללמוד בחדרי, ויגרל הילד ויהי לנער מגושם, בלי תורה וכלי חנוך מוסרי. אך כעבור חמש שנים, בראותו כי כלתה אליו הרעה מאת האכזר, נמר אומר לעוזב את עיר מולדתו וללכת באשר ילך, ואמנם היא הסכימה ע"ז, ותשלחהו לאחת מערי גאליציא, ששם ישבו איזו מבני משפחתה. חמש עשרה שנה מלאו להנער מרדכי עת עזב כסעם הראשונה את ארץ מולדתו וילך לגור בארץ נכריה. בגאליציא התמחה רק חמש שנים

⁽¹⁾ זכורנו בא גם בהמשך Mittheilungen d. Gesellsch. f. jüd. Volkskunde חוברת

א' צד 8, עם האזהרה להשתמש בו רק בזהירות יתרה.

⁽²⁾ רק ע"ד L. Wiener פה כי מלכר מאמרו המובא שמה, כתב עוד מאמר אחר על ענין זה בשם On the hebrew Element in Slavo-Judaeo-German, ושם יחליט, בתוך שאר דבריו, כי האורתוגרפיה הישנה של לשון י"א לקחה היא מזל אחיט בהשפעת הרוסניות, דבר אשר כבר רמזתי עליו במאמרי בלי"א בהפאלקסביבליאטחעק של ראבינאוויץ חלק ב', ועוד אשוב לדבר עליו במאמר מיוחד להאורתוגרפיה בכלל בלשונות חלוציות שבכתב עברי, אשר יראה אור בקרוב. — אגב אורחא אתקן פה שתי טעויות שנפלו במאמרי „עסקי שטח“: צד 110 שורה ה' צ"ל פונא ווירד (בלי „קומא“ ביניהן), והיא עיר Donauwörth, צד 112 בהשורה האחרונה צ"ל: כי בספריו (במספר רבים) עולל לו וכו'.

ואח"כ שב לביתו, כי נכסף נכסף לדעת את שלום אמו⁽¹⁾. אך עתה היה לאיש אחר, ותיקף בבואו לעיר מולדתו נכנס לבית המדרש ויהנה בתורת ה'. יום יום, מן הבקר ועד הערב, ישב על התורה ועל העבודה ולא ספק פומיה מגירסא אף רנע קמן. גם הרבה במבילות, כמנהג החסידים. בדרך למוריו הפליא את עין הרואים, כי היה מנהגו לבלי לבייש שום ספר אשר מצא מונח לפניו: היום למד באיזה מסכת, למחר בספר "הזהר" וביום השלישי הגה בספר "צליח", אף כי ספק גדול הוא אם ידע מה דקאמרי רבנן. כל אנשי עירו התפללו עליו וזה לזה שאלו: מה מיבו של בחור זה? לכסף החליטו כלם סה אחד, כי אך רוח שנעזן עבר עליו וישנה את מעמו. הגערים הקטנים שמעו לקול התלפת הגדולים, ועד מהרה עשו לו כמשפט המשונעים, סבבו אותו תמיד וישליכו עליו רגבי אדמה, מטפחות בלות, כדרך שעושין למשונעים בערים הקטנות. אך הוא לא זו ממקומו ועל כל גל וגל הרכין את ראשו ועשה עצמו כאלו לא ידע. בלחם צר ומים לחץ הסתפק הבחור ימים רבים, כי אביו חורגו האכזר לא רצה לפרנסו, ורק אמו היתה מביאה לו בחשאי לביה"מ לחם יבש; גם בחורי ביה"מ, אם כי נהגו בו קלות ראש, בכל זאת חסו עליו ויביאו לו סעם בסעם לחם, שום ובצלים וכדומה. כן עברו ימים ושנים, והבחור שקד על דלתי התורה יום יום בלי הרף, היה מקדים לבוא לבית המדרש ומאחר לצאת ולא דבר עם איש ממנו ועד רע, אך תורת ה' היתה כל ישעו וחפצו ובה הגה כל הימים.

לאט לאט נשתנו דעות אנשים רבים בעיר מושבו על אדותיו. תחת אשר עד הנה חשבוהו למשונע, נוכחו לדעת עתה, כי תמים הוא עם ה' וכל חשוקתו היא רק לעבודת הבורא. ועל כן התחילו לנהוג בו כבוד, וגם אביו חורגו שב מדרכו הרעה ויקבלו אל ביתו בספסי ויתן לו ארוחת תמיד על שלחנו ביד נריבה, גם התודה לפניו על חמאיו ויבקש סאתו מחילה.

וברבות הימים החלו כל אנשי עיר לוסקורניה להוקיר את ערכו. הגשים הוקנות והמן העם התחילו לפנות אליו, שיבקש רחמים בעדם על כל צרה שלא תבוא, ויש אשר קרה לסעמים. כי הרופאים אמרו נואש לחולה אחר, והוא, הבחור, אמר, כי חיה יחיה, והיה הדבר כן כאשר אמר, או נתפרסם "המופת" הזה גם בהערים הסמוכות, וכה נודע הדבר, כי יש צדיק בעיר לוסקורניה, העושה נפלאות בכל יום, וכמובן, נהרגו אליו המונים המונים.

עוד מקרה אחד היה בעזרו להרימו למדרגת "יהודי טוב" ולשאת שמו למרחקים. פעם אחת בחג הספח נפל איש אחד למשכב, והרופאים אמרו נואש לחייו, ותלכנה הנשים — אשתו, אמו ואחיותיו — לביה"מ אשר הבחור מתפלל שם, ותפתנה את דלתות ארץ הקדש ובקול בוקע לבבות קראו לאל מלא רחמים, כי ירחם את האמלל הזה ולא ימות. האנשים אשר היו אז בביה"מ בכו עמק על שבין ובקשו גם את הבחור, כי יתפלל על התולה, והוא השיב להם: "וראי לא נזהר בבדיקת חמץ בראוי, וע"כ באה עליו הצרה הזאת. חמץ יש בביתו!"

הרברים האלה עשו רושם אדיר בלב השומעים, מלת "חמץ" עפה מפה אל פה, ועד מהרה רצו אל ביתו ובדקו ומצאו חמץ משהו, כאשר אמר הבחור⁽²⁾. כל העיר היתה

⁽¹⁾ מחיו בגאליציא ומעשחו שם, אשר כוח יש לחם יחס וקשר לשני דרכו עתה והליכותיו בקדש, לא נודע לי מאומה.

⁽²⁾ כפי תכונת נפשו אי אפשר לחשוב זאת לאחת התחבולות הידועות להתגדל ולהתקדש.

כמרקה, והכל ספרו את המופת אשר הראה הבחור לעיני אנשים רבים, ויהי מעשה בעיני כל יושבי העיר לצדיק מושל ביראת אלהים, יודע דעת עליון. והמופת הזה נשמע מהר גם בקאמיניץ-סאדאלסק, גם בערים הסמוכות לה, ותכלית שני נשתנה המופת בפי המון העם, ויספרו אותו בדרך נומא והפלגה, וכה עלה איש המופת מעלה מעלה, ויחל לנסוע ממקום למקום, כמנהג הצדיקים, ובכל עיר ועיר קדמו את פניו ביראת הכבוד אנשים רבים ונכבדים, וגם הרבנים והלומדים, ובכל שבת ושבת השיף באוני הנאספים את לקחו — תורה בלשון החסידים.

מארבעת הסליים: וואלין, סאדאליא, קיוב, בסרביה, נהרו אליו אנשים רבים, וחסידים היותר ארוקים בצדיקיהם נתנו היתרון לו על כל שאר צדיקי דורו, באמרם כי כהבעשט בשעתו, קדושתו לא באה לו בירושה, שיט כי אדם גדול הוא באמת, ובשם מולך מעצמך כנודו⁽²⁾. וכן מצאו בו עוד שאר סימנים לדמותו אל הבעשט, כי כמרו התהפך תחלה בכנר איש ששום ואחיב, נתגלה, ועוד כאלה.

ביחוד הרבו חסידיו (הזקן)⁽⁴⁾ לעזוב את רבם ולעבור אל מחנה הבחור. זאת ראה הזקן ויחר לו עד מות, וכדי לגדור בעד הפרצה הזאת, התחיל להעביר קול במחנה החסידים, כי הבחור הזה יעשה את מופתיו בלהמי הכשוף, בכח המומאה, ועיב שומר נפשו ירחק ממנו. בכל שבת ושבת, עת אשר נאספו אל שלחנו אנשים רבים, דרש לסניהם מעיני הבחור, לאמר: האיש אשר הביט אל תמונתו פעם אחת, חטא הוא לו; ב' פעמים, עונו גדול מנשוא; ג' פעמים, אין לו חלק לעולם הבא, ואך בואת יכופר עונו וחמאתו תמחה, אם תחת הכבוד אשר חלק לו עד הנה, יבדו ויחרפו. בצבעים נוראים ואיומים תאר לפני חסידיו ואניש את הצרות אשר יסבול הבחור אחרי מותו, אחרי צאת הנפש מהגיה התמטאת הזאת; שנים רבות אחרי מותו, אמר הזקן, גם שערי גיהנום יהיו סגורים בערו, עד אשר יעבור בתחלה את דרך הגלגלי: יתגלגל בחיור, בסוס, בכלב ובהתול ועוד, ולבי סמוך ובטוח, כי בכל פעם ופעם יבקש תוקף בעד נשמתו הנודדת מכני ומנכדי אשר ישבו על כסא המלוכה בימים ההם, וכאשר יעבור את דרך הגלגל עד תומו, אז — עולם חדש לפניו יפתח: עולם התורה, שם יתעה שנים אין מספר כשה אוכר עד אשר עונו ימק מעט ויתנו לו לבוא לגיהנום, ובגיהנום, כמוכן, תחל לו תקופה חדשה של צרות מצרות שונות, במלה אחת, ענש יענש כמשיח השקר, שיצי בשעתו, אשר תוליד אנשים רבים שולל והתעה אנשים תמימים מאחרי ה' ⁽⁵⁾.

חסידיו ואניש החלו לתת און קשבת לדבריו, כי פחד העונש הנורא נפל עליהם.

אך הוא האמין בפשיטות ובתמימות יתרה: אם נפל למשכב בפסח וחלה מחלה מסוכנת, שיט כי התרשל במצוה זו ועיב באה עליו הצרה הזאת. — ואחזיק ליה שפותיה הפעם!

⁽³⁾ לפני שנים אחדות חייתי בעיר אחת, בפלך וואלין, ואקח דברים עם זקן אחד, ומענין לענין ספר לי, כי בן יחיד היה לו ופתאם נשתגע, כל הצדיקים הקדושים לא יכלו לרפא את מחלתו ואפילו הכחור ממקולייצק לא יכלו להושיע לו. מזה נראה עד כמה גדלה האמונה בו!

⁽⁴⁾ כן קראו החסידים להצדיק ר' יצחק מאיר מווינקוב, בן הרב מאפסא.

⁽⁵⁾ פעם אחת, בחגיו זאת לפני קהל הנאספים, חוסף לספר להם מעשה זה: זכר אני, בחייתי עוד נער דך בשנים, ואסע ביחד עם אבי הקדוש לבקר את העיר לוסקורניה, כדרכו מדי שנה בשנה, ובבואנו העירה, ויראני אבי באצבעו על בית אבי הבחור, ויאמר לי כדברים חאלה: ראה בני, ראה, כי מתבית הזה תצא תקלה לכית ישראל, פה יפרח שורש פורה לענה וראש, צסת מגזע שבתו צבי ימיש, ובני אדם למאות ולאלפים יכשלו בלכתם אחריו בעינים עצומות; וזאת תהיה עוד ביטק, בני, עיב תעמוד אז בפרץ, ואלהי השמים יחיה בעוקר ויכלת עמוד.

ויסגנו אחר ולא אבו לראות עוד את פני הבחור, כאשר צוה עליהם רבם; גם אנשים אחרים, אשר לא על חסידיו הוקן יתחשבו, משכו ידיהם ממנו. באמרם: אמת הדבר, כי לא נדע עם מי הצדק, כי מי יוכל להכניס את ראשו בין שני ההרים הגבוהים האלה? אבל כלל גדול הוא: שב ואל תעשה עדיך.

שתי שנים עברו למן היום אשר הוקן חגר בעז מתניו לחלל את כבוד הבחור בעיני כל — והנה החל הבחור להרגיש, כי אנשי בריתו ילכו הלך וחסור מדי יום ביומו, ויחל לשית עצות בנפשו, במה יוכל להשיב לו את כבודו הראשון, ויקרא לעזרה גם את אנשי עצתו, ואחרי אשר חקרו ודרשו היטב בענין הזה, נמרו אומר, כי הבחור בכבודו ובעצמו, ועוד אנשים אחדים הנאמנים בבריתו, ילכו עמו לזינקוב, לקחת דברים עם הוקן ולשאל את פיו, מה חמא ומה פשע כי כה שפך עליו את חמתו, ולחלול את פני הקדוש הזה, כי מעתה יסיר מעליו חרון אפו ולא ידבר עליו סרה כאשר הסכין לעשות עד הנה. עצתם מצאה חן בעיני הבחור ויעש כן⁶). ויהי כאשר באו לזינקוב, ותהום כל העיר. אנשים רבים נאספו לבית הוקן לשמוע מה ידבר אתו ומה יאמר עליו אחיכ בצאתו מן הבית, והנה חקתם נכזבה. הבחור סר לבית הוקן ויברכו בברכת היום, אבל הוקן שם פניו אל הקיר ואחוריו אל הבחור ולא ענהו דבר, ולא דבר עמו משוב ועד רע. הנאספים הביטו איש אל רעהו חליפות ויהיו כמשתוממים. נבהל ומשתומם עמר גם הבחור על עמדו רנעים אחדים ולא יכול להוציא מפיו אף הנה קל, כי לבו נמס בקרבו מגדול הבזיון, ואחיכ הרהיב עז בנפשו וינש אל הוקן ויאמר: אם יחוש איש איזה כאב בגופו, איזה אבר ירגיש בראשונה?

— הראש ירגיש בראשונה את הכאב — ענה הוקן ולא הביט אליו.

— איכ — אמר הבחור — הלא כבודו הראש והראשון לבית ישראל, ואם פגם איש איזה פגם הלא כבודו ירגיש בראשונה, ואנכי אם חטאתי, ואם פגמתי איזה פגם, ילמדני רבנו מה הוא, ואיך לתקנו?

ויען הוקן ויאמר: הלא כל האנשים אשר נסלו למשכב ויכל הרומא לנהות מהם מזור, כן לא כל הפנימיות נוכל לתקן; יש פגם אשר יתקן על נקלה, ויש פגם אשר אין לו תקנה עולמית.

כנלוחו לדבר את הדברים האלה, הלך אל החרד השני ויסגור את הדלת בעדו, והבחור והנאספים נשארו בבית. סר וועף הלך הבחור גם הוא מן הבית ועד מהרה עזב את העיר.

דבר נסיעתו לזינקוב והדברים אשר נסלו בינו ובין חוקן עשו רושם אדיר בעולם החסידות; הבזיון אשר נחל מאת הוקן נחרסם מהר, ובכל מקום ומקום אשר הגיע הדבר, נפל חין ערכו של הבחור בעיני העם. אבל הבחור גם הוא לא שקט עוד במכוננו ויחשוב מחשבות, מה לעשות עתה להרים את קרנו בכבוד, וייעץ עוד הפעם את אנשי עצתו, וינמרו אומר, לשלוח מלך חבורה להצדיק מרוזין ולספר לו את כל המוצאות אותו מהחל ועד כלה, ואולי יחוס עליו, אולי ידבר עליו מכות בסני עם ועדה וישים לאל את כל דברי הוקן, ואז יהיה מחזה מול מחזה, צדיק מול צדיק, ואולי יעמוד הנצחון לימינו, ויעש כן.

⁶ חסידיו וזינקוב יספרו, כי בעת בואו העירה וחוקן לא ידע מזה מאומה, צוח פתאם: מהו שומאה בתוך העיר! השמים התקדרו בעבי שומאה, האויר מלא שומאה, ריח חסומאה נדף בכל מקום. מה זאת? במה בא הבחור לעיר, ויצו לחביא את בניו ונכדיו חקשנים תיכף לחדר אחר, לכל יראו את פני הבחור חסלאים שומאה ויפמאו גם הם.

ויהי כאשר באו הצירים להצדיק מרוזין לקחת דברים עמו, ויודע הדבר עד מהרה לכל אנשי העיר, ואנשים רבים נאספו לבית הצדיק לשמוע מה ידבר אתם ואיך יוציא הוא את דינו. וכאשר ספרו לו הבאים את הדבר מהחל ועד כלה ויבקשוהו לתוות דעתו בענין הנכבד הלז, הנוגע כמעט לפקדן נפש, ענה הקדוש ואמר: "מה לי לתרוץ משפט על אודותיו? כבר הורה זקן והלכה כדבריו."

הדברים המעטים האלה עשו רושם אדיר בלבות השומעים, ועד מהרה נשמעה התשובה הקצרה הזאת בכל הערים אשר החסידים נחתים שם, וסוחר הקדוש מרוזין נפל עליהם. התשובה הקצרה ההיא הורידה את הבחור מגדולתו ולא יסף קום עוד: כי גדול היה הצדיק מרוזין בעיני החסידים שבעתים על הזקן. ואז היתה מפלת הבחור שלמה: אהביו נסונו אחר ומקדישו ומעריציו עזבוהו לנפשו. כי יראו פן מרה תהי אחריתם אם ימרו את פי הצדיקים הקדושים האלה.

בעת האחרונה לפני מפלתו ישב הבחור בקאמיניץ ושם לקח לו אשה אחת מעיר מיקולייב, נכדת הצדיק ר' אברהם דוב מחמערליץ, ויולד בנים ובנות. — ואחר כן, כשהורידוהו הצדיקים מגדולתו, מררו החסידים את חייו שם, וינס מפניהם לעיר הקטנה מיקולייב, אשר בסוף סאדאליען. — שלשים שנה ישב שם, וכמעט כל אנשי עירו נהגו בו כבוד, לא בתור איש צדיק ומפליא לעשות, כמקודם, כי אם בתור איש נכבד ירא אלהים, ועד היום הזה נודע הוא בשם: "הבחור ממיקולייב".

בכבודו ובעמל רב מצא שם מרף לביב, כי רק נשים ובני דלת העם עוד באו אליו פעם בפעם מן הערים הסמוכות ויביאו לו פרומוניהם, שמהן לחמו נמצא בצמצום גדול; אבל בכל זאת נתן מלחמו לרל, כי רוח נדיבות וחמלה נוספה בו. בשנת תרל"ט שבק חיים לכל חי, בן שתים וששים שנה. ובניו הובילוהו לעיר מולדתו לוסקורניה, כאשר צוה לפני מותו, ויקבר שם בכבוד גדול⁷.

שלום הכהן חריף.

⁷ גם כתבים רבים השאיר אחריו, כמנהג צדיקי דורו. אבל על פי סצותו הניחום אתו בקברו.

הציוניות והעם.

מאת

ד"ר ד. ניימרק.

אשתקד, בין הקונגרס הראשון והשני, היינו דורשים כל השנה על דבר גדלו ומפארתו של הקונגרס הראשון וגם על דבר המגרעות שנמצאו בו, על דבר התקונים הנחוצים להקונגרס השני, וביתור על דבר תפקידיו הגדולים של הקונגרס השני, אשר עתיד היה להיות, לא אך — כהראשון — אספת אנשים סתות או יותר הגונים, אנשים הבאים מרצון עצמם לגלות דעת עצמם, דעת יחידים; אלא — הועד הלאומי של עמנו המתעורר לתחייה, אספת צירי העם ובחיריו, כלומר צירי האגודות הציוניות, אשר, על פי הרעש הגדול היוצא מווינא, חשבנו, כי מקיפות לכל הפחות רוב המוני עמנו. ואם כי בכל זאת היה לבנו נוקף אותנו מעט, בהיות עולם היהדות האוסף־ציאלי — עשירינו, ראשי קהלותינו ורוב רבנינו — עומד לא אך מנגד, אלא נגד כל התנועה, באופן שבאמת מסופקים היינו, אם המשפט לנו לכנות את הקונגרס בשם „ועד לאומי“, — הגה שכנו את דעתנו בזה, שסוף סוף כל אחד מהצירים יהיה באיכחם של מאת משלמי־שקל, של מאת יהודים ציוניים השואפים לנאולה. ואף כי, לפי חוקי הבחירה להקונגרס, העודף על מאה כמאה דמי, הלא ידענו מראש, כי לעמת זה לא כל אגודה יהיה בכחה לשלוח ציר מיוחד, והרבה מהצירים יבואו על כן איש איש בכח אגודות אחדות, באופן שהיינו יכולים לחשוב, כי בדרך כלל יעלה באמת ציר אחד לשאת משלמי־שקל בקירוב. נחשוב נא איפוא, כאשר באמת היה, כשלש מאות וחמשים צירים, או ידבר הקונגרס השני, כך חשבנו, בשם חמשה ושלשים אלף יהודים. חמשה ושלשים אלף כפסה מן הים הם אמנם ביחס לרובות המונינו. וככל זאת, לו היה הדבר כך, לו באמת היה מדבר הקונגרס בשם ליה אלף יהודים, רשאים היינו לשמוח על זה ולראות בזה נצתח גדול. אבל, הן לא אהיה מנלה מור אם אספר מה שידוע לכל, כי כמה וכמה צירים נבחרו במקומות שאין בהם לא „חבריה“ ציונית ואף לא „אגודה“ פשוטה של משלמי־שקל, כלומר אגודה המיוסדת מדעת חברה לשלם שקלים ולבחר צירים להקונגרס. בכמה וכמה מקומות היו „הבחורים“ אך ארכעה או חמשה צעירי־ההשכלה, פרחי הבחורות, אשר על פי מקרה שלמו את שקליהם, והם בחרו ציר להקונגרס אך על פי מצות ה„בירי“ של הקונגרס, ששלח לאחר מהם את גליוני־הבחירה וכל הנחץ לזה והודיע לו, שיש להם, למשלמי השקל של המקום ההוא, הזכות, לבחור ציר אחד להקונגרס. כמה „בחורים“ כאלה היו בין צירי העם — זאת ידע בדיוק רק ה„בירי“ ומתי־סורו. ברין וחשבון השלח V. (חברת כ"ז)

של הועד הפועל שמענו שיר ושבחה על מעשיו הגדולים: „כשאנו מצרפים יחד את האגודות האלו, המספרות על פני כל הארץ, יוצא לנו, שחשע מאות ושלש עשרה אגודות נתנו את ידן להאורגניזציה שלנו; מהן שבע-מאות וחשעים ושש חרשות, ושבע-עשרה ומאה משכבר [הידר נלהב ומחזית כסים] (הפרוסקול הסמינורסי של הקונגרס השני, ע' 47—48). — האם ידעו הנלהבים האלה, מחזית-כסים וקורא-הידר, גם את מספר החברים של האגודות החדשות? האם ידעו, איך ובמה נאגרו האגודות ההן, אשר מספר גדול מהן היו בנות חמשה או ששה חברים, שנתאחדו רק „ad hoc” ובמותב תלתא או חמשה יסוד. בירו של בחירה? — תנועתנו, איפוא, הלכה ונרלה בהתפסמותה במשך שנת-ההנהגה שעברה יותר מפי-חשעה [הידר נלהב ומחזית-כסים] (שם). עוד הפעם הידר ומחזית-כסים! זאת היתה, לראבוננו, העבודה העיקרית של הרוב המוצקי של הקונגרס השני. בנוגע להידר ומחזית-כסים הגדיל הקונגרס השני לעשות על כל התיאטראות שבהערים היותר גדולות באירופא ואמריקא. בהיות הרוב הגדול של צירי הקונגרס-השני אנשים שלא ידעו את אשר לפני-הם, עלתה ביד הועד הפועל להלהיב אותם לקריאת-הידר ומחזית-כסים על ידי מספרים שאין להם שום יסוד אמתי ובסיס ממשי: באותה שעה שחגג הועד הפועל את נצחונותיו בבזיליאה, באותה שעה שמנהיג הקונגרס, בראותו את ההתלהבות של „הרוב”, התחזק והתאמץ בהנהגה שבזרוע במדה שאינה הנונה לאדם שכמותו — באותה שעה מספר גדול של אותן האגודות היומיות, שלא נבראו אלא לצורך השעה, כבר חדלו מהיות; בעוד שאותן קיזו אגודות שמכבר, רובן ככולן כבר הראו את הכח החיוני שבהם במשך שנים אחדות (רבות מהן במשך עשר שנים ויותר) ועדיין קימות ועומדות הנה, אם כי רובן אינן רוצות להכנע תחת ההנהגה החדשה.

ובכן מוכרחים אנו להודות, כי אף אם בעיקרו של דבר עלינו לשמוח על קיומו של הקונגרס (תהיה הנהגתו איזו שתהיה), בכל זאת אי אפשר לחשוב לו-עד-לאומי, אי אפשר לחשוב אפילו לו-עד של צירי החברות הציוניות, אחר כי הרבה מן הצירים לא היו באי כחן של חברות ציוניות, כי אם של איזה יחידים, עיט רוב בתורים צעירים, ששלמו שקלים עיט מקרה.

כל הדברים האלה ידועים הם ליודעים, ולמה אני חוזר ומוזכרם בזה? לא בשביל לקבל על מנהיג הקונגרס, שבהנהגתו את האספה לא השתדל להעמידה מעל לכל הכחות כדי שתעשה מעשיה באמונה ובלי שום נמיה לשום צד מן הצדדים; גם לא בשביל לקבל על „הרוב המוצקי”, שלא מלא את תפקידו והשפיל עצמו למדרגת מכונה פשוטה ביד הסריוידים ומשרתיו. לא זאת מנמתי פה, אלא לאמור: כי הקונגרס בשווא לעצמו הוא אמנם האורגן המסוגל להכין את נאולת ישראל ולהוציאה אל הפועל, ועל כן מחויבים אנחנו להודות ליוצריו, כן על מחשבתם הטובה לברוא בריאה כזאת וכן גם על עבודתם ומרדתם בהוצאתה לפעולה, אבל הקונגרס בצורתו הנוכחית הוא רחוק מאד מלהיות אותו האורגן שאנחנו צריכים לו. אם התנועה הציונית לא תצליח לאסוף תחת דגלה את באי-כח היהדות האופיציאלית (כלומר הרבנים וראשי הקהל), באופן שהקונגרס יהיה באמת לו-עד לאומי, אז לא יהיה כחה יפה להביא נאולה לישראל. רבים אולי יחמחו או יצחקו על משפט כזה, אבל אני אודה ולא אבוש, כי כך היא דעתי באמת.

נניח נא, שגם ממשלת תוגרמא וגם שאר הממשלות מדרות הן במובן הצפון ברעיון הציוניות לא אך להיהודים אלא גם לתוגרמא, שתרכוש לה על ידי זה כוחות חיוניים

חדשים, וגם לשאר הממשלות, שעל ידי הציוניות יסמרו מסכסוכים שונים בשאלת-המזרח. — וכלל מסכימות על כן להוצאת הרעיון אל הפועל. אך גם אז הן בלי ספק יהיה הרבר תלוי עדיין בגלוי דעתה של היהדות האופייציאלית בכל מקום שהיא: אם רוצה היא בכך ואם תמלא את ידי היהודים העוסקים בזה, שיוציאו את הרעיון לפעולה. ובכן אין לפנינו אלא אחת משתי הדרכים האלו: אם למשוך את היהדות האופייציאלית הנוכחית אל הציוניות, או לדרות אותה ממקומה ולברוא תחתיה יהדות אופייציאלית אחרת, ציונית, כאשר עם לבבנו. והנה הרבר ברור, כי לפי מצב העניינים עתה, הדרך הראשונה היא מן הנמנעות, ולא נשאר לנו איפוא אלא ללכת בשניה: לקנות לרעיונו לבות רבות המונינו בכל מקום שהם, לדרות בכחם, על ידי רוב דעות בשעת הבחירה, את המנהיגים של עכשו ולמלא את בתי הקהלה ציוניים אמתיים. ולפי זה יפה דרש הרצל בהסתייגותו להקונגרס השני באמרו:

„אין הרבר מספיק עדיין, שאנחנו מרגישים ומכירים את עצמנו בתור עם; נחזק לנו, שאחרי אשר התעורר העם לעמוד על דעתו בתור אומה, יתעורר גם רצון העם. על הדרך הזאת ישנם כמה וכמה מכשולים. . . אחרי אשר הרחבנו עוז כנפשו לכלות את דעתנו בתור אומה, אנו מונעים בהתנגדותם של אנשים שאינם חפצים בשום שוני, אשר מתוך עצלותם חפצים הם להשאיר כשב ואל תעשה גם במצב היותר גרוע שבכולם; ולא עוד אלא שסוציאליזם אנו מכשולים גם בהתנגדותם ומחאתם הגלויה של היהדות האופייציאלית. את החזיון הור הזה ראיתי ביתר בפתחתם של רבנים אחרים. . . אולם רעיון כרעיונו אינו יכול להסתין עד שיבינוהו ראשי הקהלה של עכשו ורבניהם הדואגים לטובת-עצמם. המוני העם כמעט בכל מקום שהם, לנו הם, הלא הם הם הקהלה והם הם מפרנסים אותה. הזכות להם איפוא שהכל יעשה על פי רצונם וחפצם [הידיד נלחב ומחיות כפיס]. מתוך אחרות מחפשים היינו עד עתה על הפרצה שבינינו; אבל סוף סוף מוכרחים אנחנו לשנות את פני הדברים. לעתיד אי-אפשר לנו להחריש, אם בבתי-הקהלה מתנגדים לציון [רעש של הידיד ומחיות-כפיס]. וזו נסמך הוא הרבר הזה. השובח עלינו לשום קץ למצב הזה. בכל המקומות, אשר ראשי הקהלה אינם עדיין ממילא משלנו, מחויבים אנחנו להכניס ראשו במלחמת-הבחירה. אנשים ראוים והוגנים לאיצטלות של כבוד כאלה, אנשים חקדנים לו בדעותיהם, אותם מחויבים אנחנו להרים על גס ולשאת אותם לבתי הקהלה שלנו. בשם הרעיון הלאומי [הידיד נלחב ומחיות-כפיס]. האבסורדיזם של הקהלה, האמצעים שישנם תחת ידה, האנשים המתפרנסים ממנה, מן הנמנע הוא שיהיו משתמשים בהם גם לעתיד נגר רעיון-העם. ובכן כסבור אני שמדבר אני כלבכם ונפשכם, צירים נכבדים, אם מציב אני למסרה לימים חקדנים, לרכוש לנו את בתי-הקהלה [הסכמה כללית].

„הלא זאת היא הדרך הישרה והנכונה, להביא את רצונו הציוני של העם לידי גלוי, לא אך בהאספה הזאת אחת בשנה, אלא גם בפעולה מתמדת בקהלות היהודים בכל מקום שהם. אין הרבר מספיק, שאנחנו יודעים, באיזו מדה תפוש הרעיון הציוני בלבותם; צריכים אנחנו להראות זאת לכל. פתקא של הבחירה הוא האמצעי המסוגל והגון לכך. מחוץ לעולם היהדות מצאו שאיפתנו חן באופן רב-הערך, אלא שעדיין יש מקום לספק, אולי אנחנו הציוניים אין אנו אלא כתה קטנה, וזה ובודדת, אשר הכמותיות ומגמותיה אין להן שום ערך כלל. ברכשו לנו את בתי-הקהלה, נראה את כחני. (שם ע' 86).

העקתני את כל הדברים האלה, מפני שבהם רואים אנחנו, כי הדיסלוסמיה שלנו יודעת היא מה היא חסרה, כדי שתוכל לעבוד את עבודתה: חסרה היא הרשאה מאת היהודים והיהדות, אשר בשמם היא מדברת!

בתחלת דברי הרצל רואים אנחנו, איך מתאמץ הוא למצוא מעם מספיק, מפני מה נחזק לנו לחשוש בידנו הנהגת הקהלה, מעם שלא ינלה באופן בולט כל כך את חסרון הכחות, והוא אומר: „האבסורדיזם של הקהלה. . . מן הנמנע הוא שיהיו משתמשים בהם הלאה נגר רעיון-העם. המעם הזה אינו איפוא אלא שלילי. אבל גדול כחה של האמת,

שהיא בוקעת ועולה גם מתוך מכול של דברים, הבאים יותר לכמות מלגות: מתוך לעולם היהדות מצאו שאיפותינו חן באופן רבי-הערך, אלא שעדיין יש מקום לספק, אולי אנחנו הציונים אין אנו אלא כחה קטנה, זרה ובודדת, אשר הבטחותיה ומנסותיה אין להן שום ערך כללי.

מי שיש לו אהון קשבת הוא ישמע מתוך הדברים האלה אנחה, חרישית אמנם, אבל נכנסת עמוק אל לב כל אהב-ציון אמתי: שאיפותינו מצאו חן באופן רבי-ערך במקום נבון! מאמינים אנחנו בזה, אחרי המאורעות של הימים האחרונים מתייבים אנחנו להאמין בזה, אם גם אין אנו יודעים באיזה אופן ובאיזה מדה. אבל מאמינים אנחנו גם בזה, שבמקום נבון ידרשו מאת הדיפלומטיה שלנו הרשאה מאושרת, שבאמת היא באת-כח היהודים והיהדות ושיש לה הזכות לדבר בשמם. היש לה להירשם לומטיה שלנו הרשאה כזאת? — עד עתה מודה היא בעצמה שאין לה, אבל מבטיחה היא לעתיד: ברכשו לנו את בתי-הקהל נראה את כחנר!

אולם היא היא השאלה: היש ביד הציוניות לרכוש לה את בתי-הקהל? או ביתר ביאור: היש בהציוניות החדשה, בצבינה ואוסיה של עכשו, דייכה לדחות מסניה את היהדות האופיציאלית הנוכחית ולרשת את מקומה?

הנה נסיון קטן: הבחירות לבית הקהל בווינא, בווינא, מקום הורתה ולידתה, מספחה ונודלה של הציוניות החדשה, מקום שבתו של הועד הפועל וה-בירור של הקונגרס; בווינא, מקומן של כמה וכמה חברות ציוניות, מקומו של המנהיג, אשר רב באמת כח השפעתו על הפריסא היומית שם ומצב נכבד לו בתורה הנבונה, באופן שגם מתגדירו היותר קיצוניים נרשאים לו פנים במדה ידועה — בקהלה הזאת לא עשתה הציוניות רושם כל שהוא בהכניסה עצמה במלחמת הבחירה.

מדוע? האם חסרת-אנימטורים ברוקים ומגוסים היא הכנסיה הציונית בווינא? האם אין אנו רואים האנימטורים שלה חוצבים להבות-אש באספות-העם, בדרשות-היגיה לכבוד הגבורים המכבים וכדומה? מובן מאליו, שאין אני שואל, מדוע לא עלתה ביד הכנסיה הציונית שבוינא תיכף ומיד, בהחלה בסעם הראשונה לנסות כחה במלחמת-הבחירה, לשאת אותם האנשים הראויים לאותה האימצולא לבית-הקהל. באמת אי-אפשר לדרוש מאת כחה צעירה כזאת, שתנצח על רגל אחת את ראשי-הקהלה האדירים שבוינא. אבל אני שואל, מדוע לא נסתה להעמיד קנדימים מצדה, כדי שתוכל להראות לכל, כמה גדול הוא מנן הרעותי המתיחסות לדגל הציוניות? מדוע לא עשתה השתתפותם של הציוניים בהבחירות שום רושם על מושלי הקהל שם, עד שהרדו עוז כנפשמם לכלתי שים לב להם כלל ולהפיר את הברית אשר כרתו אתם, לפי דברי מכיע, דיא וועלפ-בטרם נוכחו לדעת שאין בירי מתנגדיהם אלה להזיק להם? הלא אך זה הוא בוראי המעם הנכון, מפני מה חזרו בהם בעלי הברית האלה מכל ההודאות שהודו בתחלה להדיפלומטיה הציונית: כי נוכחו לדעת, שאין להם להתירא מסניה, שהציוניות אין בה דייכה למשוך אליה את לבות הבחורים לבית-הקהל, שעדיין היא, במות שאין מקסידין עליה (quantité negligee)! ומנהיגי הציונות בווינא, מה ראו על ככה, שמיר בראשית צאתם להשתתף בעניני הקהל, מצאו צורך באופורטוניסמוס כזה (אשר לא היה מעולם אלא נחלתם של כתות יורדות), להסתפק בפרונרסה מורכבה מיסודות ציוניים ומיסודות של כחה אחרת שאין לה ולהציוניות ולא כלום? מדוע לא

בראה לה הציוניות פרוגרמה מיוחדת לעצמה. פרוגרמה שכלה ציונית, שיש בה די כח למשוך אליה את לבות הבוחרים הציוניים לבית-הקהל?

כתשובה על השאלה הזאת שונה אני מה שכתבתי לפני שנה (ב'חוב' יאנואר 89 של מכ"ע, 'ידישע-בראָנז'יק, ע' 277): 'רעיוננו (כלומר: רעיון-הציוניות) מוכרח, זאת היא דעתי שאין אני זו ממנה, להגביל באופן ברור את יחוסו החיובי להדת, ואם לאו, לא יביא את הנאולה הלאומית לעולם. הציוניות אך או תנצח במלחמתה ותמלא את תעודתה האמתית, אם תעמוד על דעת ערכה הדתי להיהדות. ובאמת יש לה להציוניות ערך כזה. יש לנו היום הרבה ציוניים נאמנים (והנאמר על ציוניים פשוטים יכול להאמר גם על המנהיגים), שאינם מכירים את האמת הזאת, או שאין לה שום ערך בעיניהם, אבל החיון הזה אינו מכחיש את האמת, שנצחונה השלם של הציוניות, אשר נקוה לו, יוכל לבוא רק בכח התחיה הדתית שבה: קולומבוס נרם להתנלות אמריקא, אם כי הוא בעצמו היה מבקש אך את איי הודו המזרחית וגם האמין שמצא אותם. אין לנו לשכוח, שהקהלה' אורנג' דתי הוא, וכל הבא להשתתף בעניניה כבר עומדות רגליו, ברצונו או בעל כרחו, על הר סיני, כבר עומד הוא על אדמת הדת ומוכרח הוא לקבל איזה אופי דתי. הן אמנם גם מושלי הקהלות של עכשיו אין להם פרוגרמה דתית מוגבלת ורובם זרים הם בכלל להיהדות ולרגשיהדת שבלב, אולם הם באים בכח מסורה ישנה, אשר אם כי נתרוקנה מתוכנה האמתית, אין מניחים אותה, ועולם כמנהגו נוהג. אבל כתה חדשה הבאה לדחות את המושלים הנוכחים ולהניח את המסורה הישנה, אם כתה כזאת אין לה פרוגרמה חדשה מושרשת בתוך ארמתי-חיות של אותו האורנג' שהיא הצצה להביאו תחת השפעתה וממשלתה — כבר ששמה את הרגל עוד מרם החלה לנסות כחה בזה. כתה אשר בראשית צאתה לאויר העולם הכריזה בהתמסרות יתרה, שהדת היא דבר פרטי בעיניה ושהיא אינה מבקשת מחבריה אלא הודאה בלאומיות ישראל בלבד, — אין לה שום תקוה להביא תחת השפעתה אורנג' הנוער בראש וראשונה לכלכל ענינים דתיים.

נצא נא ונראה: בקהלת-ברלין עברו לסנינו בבית-הקהל שני שניים תכופים זה אחר זה בזמן קצר מאוד. לפני שלש שנים נצחו הקונסרבטיבים את הליברלים, וזה עתה לפני איזה שבועות, שבו ונצחו הליברלים את הקונסרבטיבים. גם הפרוגרמה הקונסרבטיבית וגם הליברלית כשהן לעצמן אין להן שום ערך עיקרי וממשי. הראשונה דרשה, מיוחדת על פתחי בית הקהל ושעריו, והאחרונה דרשה תפלת-הצינה ביום הראשון. אבל בכל אופן היה להן לכל הסחות קול-דברים הנכנס לאוזן הבוחרים ומעורר את רצונם. ואם רואים אנחנו, שנצחון הקונסרבטיבים בשעתם היה אך נצחון לפי שעה, וכפי הנראה גם נצחון הליברלים לא יאריך ימים — הנה מעם הדבר הוא, כאשר אמרנו, מפני שגם הכתות האלו אין להן פרוגרמה דתית שיש בה ממש וכל תביעותיהן אינן נוגעות אלא לדברים שמחיים, שיש בכחם אמנם להלחיב את הבוחרים בשעת הבחירה, אך לא לפעול איזו פעולה עמוקה ומתמדת. אבל כתה שהכריזה על עצמה מראשית הוסדה, כי אין לה שום יחס אל הדת ושום מנע בשאלות הדתיות, אם כתה כזאת באה אחרי כן ללחם מלחמת-הבחירה במקום שידובר על האורנג' הראשי של הדת — אין לך ודוד גדולה מזו!

אמ-כן, צריך שהציוניות תחייב את בעליה להודות באיזו עיקרים דתיים מוגבלים? — כל הרץ כך מתוך דברי, מנלה בהם פנים שלא ככונתי. גם אני מודה בזה, שיכול

אדם מישראל להיות ציוני לאומי נמור לכל דבריו, אם גם אינו נוטה לשום הוראה דתית חיובית, ולא עוד אלא שאין אני מסכים גם לאותו הדרשן המצוין, ד"ר נסמר, אשר בכל סבלנותו הנדולה דורש הוא סוף סוף: שגם הדיסתרמוניה שבינינו (בעיני הדת) תהפך להרמוניה! (פרוטוקול של הקונגרס ע' 204), אלא אומר אני בפירוש, שגם הכופרים בעיקר שבנו יכולים להיות ציוניים נמורים ולאומיים נאמנים, חזון נפרץ בקרב כל העמים. אבל לעמדת זאת אין אני יכול להודות גם לדברי נסמר האחרים: כי „בסנימיות עצמותה (של הציוניות) צריכה היא לשמור את האבן היסודית (הדת), בסתר, אם רצונכם בכך, בתחתיתה, אך הפסיש בל יכה עליה! וביחוד אינני מודה לסוף דבריו: „אולם אנחנו, המודים בהייהדות האורתודוקסית, כשאנו לעצמנו, אנו דורשים, שלא תהא הציוניות עושה שום דבר אשר יתנגד לחינוך הדתיים! (שם ע' 206). אני אינני יהודי אורתודוקסי (ולא עוד אלא שבקושי יודע אני פירוש המלות האלה), אבל הרבר ברור בעיני כשמש, שציוניות אשר תסתיר את יהדותה הדתית בתחתיתה, ציוניות אשר אין לה להיהדות הדתית ממנה אלא ההוראה השלילה הזאת, שלא תעשה דבר המתנגד כנלוי לחקיה; ציוניות אשר כל חסדה (!) לעקריה של היהדות הדתית הוא: שלא תכה עליהן בפסיש — ציוניות כזאת אין לה שום תקוה למלאות תעודת הנאולה בישראל. כל הבא לדבר בשם הציוניות אל כלל העם ושולל ממנה כל יחוס חיובי להדת, מעיד הוא על עצמו שלא הכיר את מקומה ההיסטורי של כל התנועה.

ההתבוללות הלאומית, שאמרה האינסלינגציה שלנו ברור הקודם למצוא בה פתרון לשאלת היהודים, נפלה מבלי קום. בזה נרמה בליססמק גם סבה חיצונית, כלומר, כי העמים אשר אמרו להתבולל בהם אינם רוצים לקבל אותנו באהבה. אולם הסבה הזאת באמת אינה אלא תולדת הסבה הראשית, הפנימית, והיא, שהאומה כרוני המוניה לא זזה ממקומה ולא הלכה אחרי התורה הורה הזאת. וקני ההתבוללות בשעתם גם המה היו אזהבים את עצמם והיו חסצים להביא לו את הנאולה, לפי דעתם הם, וכשם שהדיפלומטיה הציונית אומרת לכרות ברית בין תונרמה והממשלות מצד אחד ובין היהודים מצד השני, כן גם וקני ההתבוללות כרתו ברית בין העמים ובין היהודים היושבים בתוכם. אלא שראשית כסלם היתה: שדברו בשם היהודים בלי הרשאה, שנתנו הבטחת אשר לא היה ביכולתם למלאותן. המה הבטיחו, שהיהודים יקרעו את חייהם הפנימיים לשני גורים, חציים ללאומיות עמ-הארץ וחציים לדת היהדות, אבל היהודים, על ידי מחאתם הנלויה (אם אמנם אך בשב ואל תעשה), הראו לדעת, שאינם יכולים ואינם חסצים לקבל עליהם שום אחריות בעד רעיון זר ומשונה כזה, שהעם היותר היסטורי שבעולם יקרע את נפשו לקרעים ויבטל את אישיותו, השלמה כשהיא לעצמה.

ובכן נלוי הוא הרבר, שאם באה הציוניות כעת לרשת את מקומה של ההתבוללות ולמלא את התעודה ההיסטורית, כלומר הנאולה, אשר ההתבוללות רצתה למלאותה על פי דרכה ולא יכלה, — הנה חובתה הראשונה היא: לרסא את הקרע אשר קרעה ההתבוללות בנפש ישראל, לשמור את רוחה ואחדותה של האומה בתור גוף היסטורי, שיש לו צורה מוגבלת ואופי מוצק ואינו עשוי להשתנות בכל שעה לפי צרכי האנימציה או הדיפלומטיה של אותה שעה. אם אמרה ההתבוללות, שאפשר להיות יהודי ואינדיהודי בנשימה אחת, והיהודים בעצמם ברנשם הבריא מסחו לה על סניה, מתויבת היא הציוניות ללמוד מזה, שעליה להשמר לא רק מאותה שניאה עצמה ממש, כי אם גם מכל שניאה אחרת הרומה לזו בתכונתה. וקני ההתבוללות היו אומרים: היתה

הדתית אינה צריכה להיהדות הלאומית, ומנהיגי הציוניות אומרים: היהדות הלאומית אינה צריכה להיהדות הדתית. שתי הרעות האלו ממלאות הן זו את זו. האם דרשה ההתבוללות מעולם, שהיהודי המקבל לאומיות אחרת יעזוב את אמונתו או יעבור אפילו על אחד מדקדוקיו היותר דקים של השלחן-ערוך? האין אנו רואים אורתודוקסים נמורים הקוראים לעצמם „משכנים בני דת-משה“? אלא שאנו אומרים, שיהדות דתית בלי יהדות לאומית מורחת היא באויר, כמחשבה בלי מוח ההוגה אותה. ובאותה מדה עצמה, ואולי עוד במדה יותר מרובה, יכולים אנו לאמר להציוניות שאינה אלא לאומית, כי יהדות לאומית בלי יהדות דתית „מוזמה“ היא, כמחשבה שנתרוקן מכל מחשבה. אחת היא, מה אנו מסיימים, את הגוף או הנשמה, בריה חיה צריכה לגוף ונשמה בבת-אחת!

תעודתה ההיסטורית של הציוניות היא איפוא בראש וראשונה, לרסא את חייה הפנימיים של האומה, ההרסים בנפשם של מבחרי משכיליה, ולמצוא אותו הסגנון הכולל והמקיף, שיש בו כדי למשוך אליו את לב כלל האומה קשת-ערוף הזאת, שאינה מתנתת על אישיותה השלמה כחומה-שערה. והסגנון הזה בודאי לא היה מסביע חותמה של איזו שיטה דתית סרסית על פני התנועה כולה: ציוניות שהיתה מדברת בשם „אחרות היהדות הדתית והלאומית“ היתה מקפדת באמת את כלל האומה והיתה רוכשת לה את לב ההמון הגדול על ידי יתוסה החיובי לזהר.

אבל, הכופרים בעיקר שבנו מה תהא עליהם, האם יכולים אנחנו לפסלם מלהיות ציוניים נאמנים לעמם? — חלילה! וכי מתי פסלה היהדות את אחד מבניה מפני שאינו מודה בעקריה? הלא היא היא קשיות-ערסה של האומה הזאת, שאינה מקפידה לא על עקמת-שפתותיהם ולא על העקמומיות שבלבביהם של בניה, וגם ישראל מומר ישראל הוא, קידושיו קידושין וזרעו יהודים כשרים המה! אבל האם בשביל הכופרים בעיקר שבנו (אשר בכל אופן מועט במל ומבוטל המה לבני כלל האומה!) תחריב הציוניות את כל עולמה ותהא בושה להודות על יתוסה החיובי לזהר, נשמת האומה ותוכן אישיותה הנשגבה? ועל זאת הלא יודה כל אחד מאתנו, אם גם הוא בפני עצמו כופר-בעיקר הוא, שאישיותה העצמית של האומה בכללה אישיות דתית היא! הכופרים-בעיקר, אם אך אנשים ישרים ונבונים המה (ואך באלה אנו דנים), יודו בעצמם, כי בבואם (אחת היא אם על ידי איזה לחץ חיצוני או על ידי צורך פנימי) להתחסם על לאומיות ישראל, עליהם להסתפק בסבלנות, ואין להם הזכות לדרוש מאת כל האומה שתסתיר בשבילם מהותה הדתית של לאומיותה; ויחד הבא לדרוש סבלנות מן הכלל — פותחין לו, אבל אם בא לדרוש קרבנות — נעריץ בו בנוסח...

אבל עכשיו, שמנהיגי הציוניות שקועים המה עדיין ראשם ורובם בתורותיה של תקופת-ההשכלה, מאמינים המה אמנם באיזה אידיאל ממושמש ובלתי מוגבל, אבל אין להם לב להבין את ערכו הנשגב של האידיאל המוסרי אשר לאומה בת אישיות דתית בולטת כאומתנו; עכשיו, שהציוניות האופיציאלית חסה היא על חושש אישיותם של איזה יחידים, וכדי שלא למשוך עליהם קו של חשד, שחלילה וחם אינם כופרים בעיקר, מאפילה היא במלית על היהדות הדתית, ככלה נאה ומקושמת על משפחתה ש אינה הנוגה — עכשיו אין לנו להתפלא, אם הציוניות לא מצאה את דרכה ללב ההמון הגדול, ואין כאן אלא תוספת זרות על תהפוכות, כשמדברת היא הציוניות האופיציאלית גבוהה גבוהה ואומרת להושיט את ידה אל בתי-הקהלה ולהביאם תחת משטלה בימים הקרובים. נשער נא בנפשנו, מה גדול היה כח האנימציה של

הציוניות לבחירת הקהל בווינא דוקא, לו דברה את דבריה בשם הדת הלאומית והראתה באצבע על הפרץ הגדול אשר סרצה ההתבוללות בישראל: בשנה שעברה עזבו בווינא לא פחות מארבעת אלפים יהודים את דתם ולא פחות מארבע מאות נולדים לא נכנסו לבית כלל! השמעה הזאת, שבאה בכהיע, היא איומה ומעציבה כל כך, עד שבאמת קשה עלינו להאמין באמתה. אך לו לא תהא אמת אלא למחצה, לו אך אלפים ומאתים נפש מישראל אבדו לנו בקהלה אחת בשנה אחת, אבדו לנו תחת השפעתם של רבנינו הגדולים, המחזיקים עד היום בתורתם הישנה, שהיהדות הדתית כשהיא לעצמה יהדות שלמה היא, והציוניים הווינאים היו מראים להבחרים את הסכנה הנוראה הנשקפת להיהדות כלה אם תוסיף ללכת הלאה בדרכם של מנהיגים ומורים מתעים — אז, מובטחני, שהציוניות היתה מתמלאה מתורבנה של היהדות האופיציאלית וקולה היה מצא לו הר חוק בלב הבוחרים.

אבל הציוניים לא עשו כן, המה בעצמם סתמו את מקור-חיתה הראשי של הציוניות, ועתה נלאים המה למצוא את הסגנון הנכון, אשר ימשוך אליהם את לב האומה; עתה, אחרי אשר סרסו את הציוניות ההיסטורית וקרעו את נשמתה, עתה חסרים הם הדיפלומטים שלנו יפוי-הכח היותר נחוץ להם — ההרשאה מצד היהדות! אין את נפשי להכניס ראשי באותם הפלפולים הדקים שנתחבמו בהם הסופרים היוניים שלנו, בנוגע ליחס קיסר אשכנז אל הציוניות. כשאני לעצמי מעמיד אני את מנהיגי הציוניות בחזקת כשרות, שלא יהיו להשחמש בדברים כאלה, אם אין בהם קורטוב של אמת. ובכן מאמין אנכי בדבריהם, ששני מושלים נכונים לעשות חסד לישראל במובן משאלותיה של הציוניות. אבל גלוי הוא, ששני המושלים האלה, אם גם בהסכמת תונרמא, אינם יכולים לעשות מאומה לטובתנו מרס חעלה בידם להטות גם את שאר הממשלות לדעתם; גלוי הוא, ששני המושלים האלה לא יכנסו בדברים את שאר הממשלות, מרס ידעו שהדיפלומטים יש להם הרשאה מאת היהדות, אשר בשמה ידברו; וגלוי וברור הוא כשמש, שממשלות אירופא, לו גם יסכימו לדעתם של שני המושלים האלה בעיקר הדבר, לא יבואו בדברים אלא עם היהדות האופיציאלית, לא עם איזה יחידים פרטיים, העומדים בראש מפלגה אחת, אשר עדיין יש מקום לספק, אולי אינה אלא כתה קטנה, זרה ובודדת, אשר הבטחתיה ומנמותיה אין להם שום ערך כלל. אבל גם זה ברור בעיני, שהציוניות לא תרכוש לה את לב כל האומה ולא תביא את היהדות האופיציאלית תחת השפעתה, כל עוד לא תכיר את מקומה ולא תעמיד את תקותה ועבודתה על כח התחיה הדתית שבה!

הערת העורך. כתתנו מקום למאמר זה בראש החוברת, היתה כונתנו לעורר לב תקהל על החיון הזה, שגם בין הציונים המשיכילים הרחוקים מן „האורתודוכסיא“ הולכת ומתגברת ההכרה הפנימית, כי הציוניות המדינית בצורתה של עכש חסרה היא אותה „הנשמה“ הלאומית שהיא עצם „אישיותה“ של עמנו. המחבר הנכבד אמנם סתם את דבריו ולא פירש לנו, איזה הוא „הסגנון הכולל והמקף שיש בו כדי למשוך אליו את לב כלל האומה“ ואשר יחד עם זה „לא היה מביע חתמה של איזו שיטה דתית פרטית על פני התנועה כולה“, וכשאנו לעצמנו נחשוב, כי סגנון כולל וסקף כזה נמצא רק אז, כשנגיע לירי הכרת, „שאישיותה העצמית של האומה בכללה“ אינה, כדברי המחבר, אישיות דתית, כי אם אישיות מוסרית שנתלבשה עיי סבות היסטוריות שונות בצורה דתית (עי „לשאלות היום“, למעלה חובי כ"ה ע' 1-9). אבל איך שתהיה התשובה הנכונה — השאלה שנגע בה המחבר בוראי גדולה ונכבדה היא ולא נוכל להתעלם ממנה.

שירי עם.

מאת

פנחס מינקאָווסקי.

ד.י.

שירי-עם נעלים נמצא בין הערביאים הקדמונים. שירי הערביאים אשר שרו עוד
בטרם קבלו עליהם דת מחמד יכלו בקרבם השקפותיהם על החיים המוסריים, בהם יכבדו
את נבוריהם ואת אורחיהם החשובים, ילחיבו אנשי חילם לאמונה ולנבונה ביום קרב,
יסמירו חצי לענם על ירדת המוסר בין שבטיהם, יספרו בשבח מתייהם; באחת, כל מקרי
חיייהם וכל שאיפותיהם יספרו במשלים ובחרוזים, בשירה וזמרה.

בשיר אהבה אחד יאמר המשורר הערבי:

„חסער טואן ברכ כח על העלמה היפהפיה ויחשוף את כל חור יפעת אבריה המטושבים,
ויתעורר כל אשר נשמה באפו להחענג על מראית העין, וינע כל היקום וכל הטבע . . .“

בשיר אהבה אחר יציג המשורר שגגת הרבורה, אשר באה לינק רבש מהעלמה
שולמית, בחשבה אותה לשושנה¹⁾.

ובשיר אחר יספר המשורר:

„חשאל רומיקה את חונפיה ואת מכקשי אחבתה לאמור:

הגידו נא לי סה היא המדה אשר תמדו בה את האהבה? —

ויען האחד ויאמר: ראש אחבתי גבוה כמעט מראש צמרת התמר.

ויען השני ויאמר: רחשי לבי יגביהו עוף מן הנשר בין העננים.

ויען השלישי ויאמר: נכבדה וקרושה האהבה בעיני כראש הר סיני.

ואנכי אמרתי: כל מדוד וספור ישכח ויפוג, אך האהבה בנפשי לא תרע מדה.

ותען רומיקה ותאמר: לך הנצחון, כי כך אמצא בנחתי“.

שירי ירירות היותר נכבדים בערב נמצאים בהספר „Taijel“ מעשי ידי המשורר
הגדול Ibn-Alfaridi²⁾. הספר הזה הוא שיר השירים של הערביאים, ושיריו נקראים
בגנינה ולוית כלי זמר ובכונה גדולה, כשירי תהלים בישראל. המשורר הגדול הזה
נולד בשנת 1182 לספדיג ונפטר בשנת 1234, והערביאים מאמינים, כי האציל הנביא
מחמד מרחו עליו, ועל כן ספרו קורש להם. תוכן הספר הוא נענועי אהבה אל אללה

* עיי' למעלה חוב' כ"ה ע' 10.

¹⁾ Die Wüstenharfe. Sammlung arabischer Volkslieder von Dr. Jul. Altmann.
²⁾ הספר הזה נחקק ללשון אשכנז עיי' החכם Hammer-Purgstall.

והתרסקות על אשה יפת תאר (סמל האלהות), ורוחם נחלים תלהם בשאפה אל זיו פני השכינה. בכלל הספר הזה הוא אוצר גדול של המיסטיציזמוס אשר שרר בכל עז בשנות הבינים בארצות המזרח. והשערה קרובה היא, כי שיר השירים שלנו עם כל ההגדות והדרשות אשר העמיסו עליו חז"ל, ואשר נתפשטו בין העם, — היה להמחבר לעינים, ובדמותם חבר את ספרו זה. כאשר כן גם כל תורת מחמד מלאה ערכוביא של תורה ואגדות אשר לקחו מבני ישראל.

וכאשר מלאים המה שירי אהבה של הערביאים במול היש של האיש מסני האשה, כן נמצא בשירי מלחמותיהם, להם, במול המין היפה וכל התענוגים לפני המטרה הגדולה, למות כנבור ומאמין על שדה קרב. בשיר מלחמה אחד יאמר המשורר:

„עלמה זה, בתולה שם, הלאה מני כל יופי!

יִקְרַבְעֵינִי עֵתָה סוֹס וְחֶרֶב, הַלֶּחֶם כְּנָבוֹר בְּלִי שְׂמִיךְ דּוֹמִי.”³⁾

על השיר הזה שפוך רוח אבירות נעלה ואהבת ארץ המולדת. שירי הספר (Walwala) לקחו מקום נכבד בארץ ערב, ולרוב היה הענף הזה בירי הנשים המקוננות. הנשים האלה ספרו בהספדן תשכחות האיש הנסמר, ותוכן ההספד סבב על הנדיבות ועל הגבורות — הנחשבות למבחרי המדות בערב — של המנות. אם נרצה המנוח בירי אייביו, נוספה גם הנקמה בנושא ההספד; ותתאמצנה המקוננות להלהיב בשירותיהן את קרובי הנרצח לשאוף דם ורצח. החכם סעמערמאן יאמר בספרו. מסע במזרח, כי גם היום המקוננות במזרח דורשות דמים בהספדן על איש הנרצח. שירי הספר המצוינים בערב המה שירי המשוררת Alehansa אשר קוננה על מות אחיה. כפי עדותו של אחד המשוררים הערביאים תחשב אלכנאס להמקוננת הראשית בארצה. היא חיתה ומתה עוד לפני תקופת מחמד. אחת המשוררות אשר חיתה בארץ ערב במאה התשיעית לספירה, קבצה שירי עם במספר גדול מאד.

שבטי האַרְאָרִי, סאמאלי, נאללא, הנרים באפריקא, אשר קבלו עליהם דת מחמד, יתענו מאד על שירי עם. תרי אירופא הבאים לתור ארץ אפריקא, בשכרם אנשי השבטים האלו לנהלם וללוחם על דרכם, יתכבדו תמיד בשירה וזמרה מאת מנהליהם אחרי הניעם אל מתח הפעם בשלום. חנצ הבתולות (Arafa) בעיר האראר תעבורנה איוז מאות ברתובות העיר מחנות מחנות ותעצורנה בשירהן בעד כל בחור הבא לקראתן, למען יתן להן איוז מתנת כסף; ואזי לו להבחור אשר לא יעניק להן ביד נדיבה, כי יטבע במבול של שירי מהתלות אשר תמטירנה עליו מכל עברים⁴⁾.

בשיר אהבה אחד יומר ההארארי:

„רק אחת אנני לך, פניך כמשי, איישא; עוד הפעם אנני לך זאת ואחרת לא ארע.

קומתך דמתה לכידון, מראה פניך כאבוקה נלהבת, איישא, אהבתך! —

בעסדך אל מול פני איברהים אוהבך, יעלה כמוקד על גר יפעתך,

סחר אראך עוד הפעם.”

נרשאי השירים בין השבטים האלו המה לרוב המוסים והנמלים; להם ישפכו נפשם, ואותם ירוטמו במליצתם וזמרתם. בשיר אהבה אחד יאמר הסאמאלי אל אהובתו: יפה את רעיתי וכל אכריך מתושבים; אך שבעתים עליי ביסוך, לו שתית חלב נמל לרוייה.

³⁾ Beiträge zur Kenntnis der Poesie der alten Araber von Th. Nöldeke. Hannover 1864.

⁴⁾ Die primitive Kultur des turkotatarischen Volks von H. Vámbéry

גם בלב נערות סאמאלי יקח הגמל מקום נכבד, ובשירה אשר תזמר אשה סאמאליה אל
אהובה אשר נסע ואיננו תאמר:

„הגמל יתענג על תבואת הארץ וכלי חפץ יפרד מאבוסו,
אוחבי נסע מארץ הזאת ולבי כאבן יכבד ויערוב אליו.
עלמות אחרות תקפוצנה המימה ותשימנה קץ לחייהן,
ואנכי — כמעט אגוע באנחותי . . . הוי לו מצאתי את שאהבה נפשי!

לא סתם מהגמל יקח הסוס מקום נכבד בשירי האפריקנים השחורים; ירוסמהו
וינשאוהו, יכבדוהו ויפליאדוהו, ישבחו שערות זנבו המבריקות כנצוצות העורב השחור;
יהללו את שפעת שערתיו הפרועות והפרומות על צוארו עם תלתליו השחורים היודרים
על ערסו כעל ראש אשה יפיסיה; ידמו כרסו לבטן האניה וחבנו לתרגה. כל עמי הארץ
— יזמרו — ירעו את השם הנכבד של הסוס Salfa וכל שומע שמעו המוב יחיש
ויסתר לבוא ולהתענג על יפי נור הסוס.

גם מוליכי הגמלים (Hady) במדבר ערב יזמרו שיריהם לכבוד גמליהם, אוהביהם
הנאמנים בעולם הישימון, ידידיהם המיוחדים בכל עת מסעיהם, אחיהם לצרותיהם
ולנחמתיהם. גמל כי יולד, יאמר הבידואי: עוד ילד אחד ניתן לנו. במשך נסיעת
הבידואי הערבי במדבר, יתאמץ לכפר פני גמלו, המעון משא לעיסה, בספרו לו יחש
אבותיו וכל מעלליהם הנשגבים. גם יספר לגמלו מקצת שבחו בפניו, כי הוא המוכחר
בעולם הגמלים, ויעניקוהו מריח עלי המבק אשר יעשן תחת נחירי אסו, ויבטיחוהו להביאו
בברית הגשואין, בהגיעם אל מחוז הסצם, עם פרדה נאה וחסודה, חלף התלאות והמצוקות
אשר ישא עליו הגמל במנוחה כל ימי מסעיו; יכנהו בשם: ידיד, רע, בן, אב, אח וכל
כנני הכבוד וההנוסה, וינעים לסניו שירי מלחמה ושירי אהבה. ועל דברת מוליכי הגמלים,
יחש הגמל נחת רוח לשמע שיריהם, עד כי בעת זמרתם יסתום את לסתותיו וינקש
בשיניו ויהפוך ראשו כלפי המזמר, וילך וישא במנוחה כל המשא אשר העמיסו עליו.
אך כאשר שתאום ימרוד הגמל באדונו וימאן לנוע ממקומו מרוב משא הצרורות אשר
סביב שתי עליו, תסרוץ מריבה נדולה בינו ובין מוליכו. זה האחרון יהפוך את הנוסח
ויחרף את גמלו בכל שמות של ננאי: כלב, יהודי, נוצרי, כוסר, ועוד מיני גרוף כאלו.
גם יחדל להעניקו משירתו ומסקרתו, ויבוזהו על היותו כפוי מוכה לבעליו הרואג
לשלומו, אשר קשר עליו כל מיני קמיעות לסגולה שלא תשלוט בו עינא בישא. אבל
בכל תרוננו לא ירים הערבי את ידו או את שבטו על גמלו, ידירו הנאמן תמיד, כי אף
על פי שחמא — גמלו הוא. החכם קיועועמער בספרו. קורות הזמרה יאמר: כי לסנים
קראו למזמר בארץ ערב בשם „Hady“, כלומר: מוליך גמלים, על שם השירים אשר
זמרו המוליכים לגמליהם תמיד.

ה.

עשרה קבין שירי הספר ירדו לעולם, תשעה מהם נמלו המצרים. כאשר היתה
ארמת חם לאם כל ההגרות על אדות העולם העליון וחיי נפש הנצחיים, למקור כל
הגסתרות והרים, אשר הנחילו לירשת עולם להעמים האחרים שלקחו מקומם בקורות ימי
עולם, — כן רבו גם שירי הספר בתוכם; והשירה הראשונה אשר הגיעו אליה חוקרי
קדמוניות היא קינת מצרים על Maneros בן יחידו של Osiris, אליל החכמה במצרים

בימי קדם. ואם כי לא חסרו להם כל מיני שירים וגם שירי מקדש בתוכם, אך כלם כאין המה נגד שירי ההספד.

כנורע, וזרו המרינים את השירה "Lytiersus", האמורים את השירה "Jalemos", הכנענים את השירה "Adoniasmos", והיוונים את השירה "Linos"; תוכן כל השירים האלו היה — קינים והי על מות נער באביב עלמיו, יללה והספד על קץ כל בשר, על כליון הבריאה; וכל אלה היו רק התחקות על קינת מאנירוס ילדת מצרים. גם היום עוד חיות הנה קינות המצריים הקדמונים אצל כהני המושלמים במצרים החדשה. ואף כי החליפו את דתם, ועל מקום השור והחתול, הגחש והליתן וכל שאר חיות הקדש של מצרים הישנה, יתנוסס עתה דגל הירח, בכל זאת יחיוקו גם במצרים החדשה בשירים ובקינות ירושת מצרים העתיקה. ככל המערכה אשר ערכו במצרים העתיקה, בשירים בתרועה במחול ובמחיאת כפים, לכבוד איוס, סמאה, האמיר ואחרים, כן יעשו עתה במצרים החדשה לכבוד מחמד במיכא ולכבוד עבראלרחים בעיר Kene, ולכבוד כל שיר צעיר בעיר מצער. במות מלך מצרים לפניו, התאספו שלוחי כל ערי מצרים עם מקהלותיהם לקחת חבל בהלית המה הגדול עיי שירה וזמרה; בתולות מומרות ומשוררות, בלית המית כלי חלילים וכנורות, זמרו. מנוחה נכונה, בעת פרידתן האחרונה מאת מלכן. גם היום, במצרים החדשה, תזמרה המקינות שירי הספדן על מות נכבד או קדוש ותקראנה בקול: .הוי אבי ומכלכלי, הוי מצוקה, הוי יאוש, הוי כחי ועוזרי, הוי נמל⁵ ביתי! במות עלם מרם נימול, ירימו המקוננים קול אדיר וחזק בלית כלי רעש של תפים, מתתות ומנענים, לערבב את השמן וכל כת דיליה, העומדים הכן לסחבו אל האבדון. אחר סתימת הנולל על ארון המט ישירו המקוננים: .אללאה! סלח ומחל נא חמאי המושלמים והמושלמות. הכהן ישא דברו אל המט וילמדו בינה מה לענות שמה את מלאכי החבלה השואלים את כל מת שאלות מתורת האלקוראן, ואוי לו להמת אשר תשובתו אינה שגורה בפי. המנהג הזה יזכיר ניכ את תורת המות של מצרים העתיקה, אשר הכילה בקרבה שאלות ותשובות של המת עם שופטיו בעולם העליון, וכל מצרי אדוק למד אותה כל ימי חייו למען דעת אותה בעל סה.

וזו היא הקינה אשר תקונן איוס על מות אהובה אדירוס, המכונה .קינת מאנירוס:

„שובה אלי שובת אלי
אל פאנה, שובת אלי! כי מתו מבקשי נפשך
הוי, עוזר נעים, שובת אלי,
למען תראה אחותך אוהבתך;
האם לא תקרב אלי? —
הוי עלם יפה, שובת אלי, שובת אלי!
עוד לא אראך ונפשי עלי תאבל ועיני יבקשך.
אתע בדרכי לבקשך
אולי אמצאך בחמנות נאי (Nai).
למען אראך, למען אשבע בהקיץ
תסותך, אחובי הנעים!
למען אביס על קרני אור פניך
למען אחזה אותך, אל פאנה,
למען אראה פני אל פאנה המזוהרים.

⁵ נמל הוא סמל הכח והעוז.

בוא אל אחובתך, אנופריס רב החן!
 בוא אל אחותך, בוא אל רעותך
 אל אורטוחט (Urtuhet) בוא נא,
 בוא אל אשתך נות ביתך".

מצבות מצרים תספרנה לנו משירי מלחמה, משירי נילוס בעת נאו מימיו, משירי נצחון, משירי ענויים (Passionslieder), משירי רישה וקצירה, משירי חגי הכותרות של מלכי פרעה ומשירי כל תג שהזמן נרמא. החכם Lane⁶) יעתיק שיר תהלה אחד לכבוד נילוס:

"תהלה לך, נילוס! כי נגלית בכל יפעתך על ארצנו,
 בואך בשלום להחיות ארמנו מצרים.
 מסתתר, המצוי לאור כל חשך וצפון כרצונך וכחפצך,
 המרוח מים כל עשב וכל דשא יצירי אליל השמש,
 המשכיני בהמות וחיות הארץ —
 אתה הוא המשקה את האדמה,
 אתה הוא חונן חורע ויריד התנבחה".

בשירי רישה של המצרים יומרו: "רישו, שורים, רישו עמרים, רישו למען ארונכם, רישו גם למענכם". . .

הח' מאספרא⁷), יעתיק שיר ייירות אשר שרו המצרים בתקופת הדינאמיה העשרים, בין 1050—1188 לספירה, נשא השיר היא התאנה, אשר תרבר את הרברים האלה:

"העתיקני נא אל גן הסלך והשקני מים,
 נלאיתי נשוא חרפת צמאון כעבר נבזה;
 אז אגונן עליך עם אחובתך תחת צללי,
 ולא אגלה לאיש מכל אשר תחזינה עיני".

בשיר אהבה אחר יאמר המשורר:

"גן נעול לאחותי ולמני שערי ביתה הפתוחים ישמך הנהר זרם פלגיו.
 ותצא אחותי מלאה אף וחרון על השוער, הוי מי יתגני לשומר שערי ביתה,
 למען אשמע את קולה בחרות אפה ועמדתי כילד רועד לפניה
 והתענגתי על קללותיה הנעימות והמתוקות . . ."

הח' סואבארא יאמר: לו הניעו גם נגינות השירים האלו בערכם לחצי ערך פיוניהם.

כי אז מה נעמו!

1.

ארץ יון היתה בימי קדם הרת הנועם והיופי, מקור השירה והזמרה. על כל הר ועל כל נבעה — מקדש, ובכל מקדש — תנים ושירים לכבוד כל אליל. עשירה היתה הארץ והזאת בהיותו והגרות, ברטיונות וחזיונות, בחלומות ומלחמות בין בני אדם ובין בני אלים; בני אלהים ירדו שמה אל בנות הארץ, ובני תמותה עלו שמימה אל בנות האלילים וקוסמות-הים; הבל ויופי נפגשו, אהבה ותאווה נצמדו, חכמה ואולת נקשרו, סגול וסיוט נשלכו.

⁶) An account of the manners and customs of the modern Egyptians, written in Egypt during the years 1833—34—35. by E. William Lane. London.

⁷) Romances et poésies par G. Maspero. Les chants d'amour du papyrus de Turin et du papyrus Harris. Paris 1883.

אין סה המקום להרבות דברים על אדות היונים בכלל, אך לענינו די לנו להזכיר, כי כאלף שנים לפני ספחי התגאוו ההילנים על שירי הוסי, המכילים תהלות האלילים והנבורים (או תהלות הנבורים אשר נהפכו לאלילים בירי המשוררים) של מלחמת טרויא. על ידי השירים האלה אנו יודעים קורות ימי ההילנים, שאיפותיהם ומגמותיהם, חייהם החברתיים וחייהם הדתיים; ועל פיהם נוכל להחליט, כי לא צעד ההילני צעד בלי שירה וחמרה. בשירי ה־אֵלִיאֵרֵה וְה־אֹדִיסֵאָה אנו מוצאים תמונה ברורה, לא רק מחיי ההילנים בכלל, כי אם גם מחיי כל שבט ושבט, השבט האֵיאֹלִי, הפרני, היוני, הדורי ועוד. כל אחד מהם היה לו סגנון מיוחד בשירתו ובזמרתו, כרוחו; כל אחד אהב כלי זמר שונים, כמעט; וכל אליל נחל כבוד מיוחד ועבודה אחרת בתוך שבטו. האליל הגדול אפולון־פיבוס נתכבד בשלשה מיני שירים. המין הראשון (Päane) היו השירים אשר שרה כל האומה היונית לכבוד הנצחון אשר נחל אפולון (המכונה ניב "Päan") על הנחש הקדמוני פיתון, ואחרי כל תריו נשמעה הקריאה: "Jo Paian!" (רבה קשתך, אפולון!) המין השני (Nomen) הם השירים הנפרדים אשר שר כל שבט ושבט לברו, והשלישי (Prosodien) היו השירים המתחזים הבנויים על משקל ומספר המבטאים. הומיר יושב את שבט האכאים ויאמר: שירים נעימים זמרו היונים מבקר ועד הערב, פִּיאֵנִים צוהלים ברמה נשמעו לכפר פני אפולון־פיבוס. את הברה העשירה אשר הכינו בארמון מינילאאוס לכבוד האורח טילימכוס יתאר הומיר בדברים האלה: בְּהִיכַל הָרֵם הַמְצוּפָה כִּיפָה עֲטוּלָה הַתִּאֲסָפוּ שִׁנָּיו וְאוֹהֲבָיו שֶׁל מִינִילֵאָאוֹס הַנִּכְבָּד לֹאכֹל לֶחֶם הַצֹּהֲרִים; מְשׁוֹרֵר אֱלֹהֵי הַנְּעִים שִׁירוֹתָיו בְּלוֹיֹת נְגִינַת כְּנוֹר וּשְׁנֵי מְרָקִים יֵצְאוּ בַּמַּחְלוֹת.

מלבד השירים העתיקים הנודעים ביון מכבר, נמצא תשוקה עזה בין ההילנים לשירים חדשים. כאשר יאבה המשורר פִּימִיּוֹס לומר לפני פִּינִילוֹפָה שירה חדשה אשר חבר על אדות עניי שבט ה־נֵאֵאִים, תסחד פִּינִילוֹפָה, פֶּן תַּרְעִישׁ שִׁירָה אֶת לִבָּהּ בַּמֶּדָּה יִתְרָה, ותאמר: פִּימִיּוֹס, הֲלֹא תוֹמֵר גַּם בַּלְעָדִי הַשִּׁירָה הַחֲדָשָׁה שִׁירִים נְעִלִים וְנִשְׁנָבִים עַל מַפְעֵלֵי הָאֱלִילִים וְהַנְּבוּרִים, הַנּוֹדְעִים בִּשְׁם בֵּין כָּל הַמְּשׁוֹרְרִים; שִׁירָה נָא לִי מֵאלֹהֵי הַשִּׁירִים הַיֻּשָּׁנִים, וְאֵל נָא תְדַאֵב אֶת נַפְשִׁי הַמְּדוּכָאָה בַּשִּׁירָה הַחֲדָשָׁה הַפּוֹלַחַת חֲרִי בַטֶּנִּי. עַל זֶה יוֹשֵׁב לֵה בְנֵה טִילִימְכּוֹס: מַדּוּעַ תִּרְגְּזֵנִי עַל הַמְּשׁוֹרֵר עַל אֲשֶׁר יִנֵּעַ מִיתְרֵי לִבִּבְנוּ בַּשִּׁירֵי הַנּוֹבְעִים מִמְּקוֹר לְבוֹ? — לֹא עַל הַמְּשׁוֹרֵר תִּלְוִנֶתְךָ, אִמִּי, כִּי אִם עַל אֱלֹהֵינוּ יְיָוִם אֲשֶׁר יֵאֲצִיל מְרוּחוֹ עָלֵינוּ כְּרִצּוֹנוֹ; אֵל נָא יִחַר אַפְּךָ עָלָיו עַל אֲשֶׁר יוֹמֵר עַל מְצוּקוֹת ה־נֵאֵאִים, כִּי יִתְרוֹן לְהַשִּׁיר הַחֲדָשׁ עַל כָּל הַשִּׁירִים הָעֲתִיקִים לְהַפִּיק רִצּוֹן כָּל הַשּׁוֹמְעִים הַנִּכְבָּרִים הַנִּאֲסָפִים סָה. . .

המלאכים אשר שלח אנקמנון אל אכילס לפייסו מצאוהו יושב באהלו תוסש כנור ומנגן ומנעים ומירות על מפעלי הנבורים. אוליסוס יאמר אל המשורר דימודוקוס: נכבדת בעיני, דימודוקוס, על אשר הפלאת לומר על מעללי היונים, על הגבורות אשר פעלו ועל כל התלאה אשר מצאתם בהמלחמה הנוראה, כמו ראית בעיניך או שמעת באוזניך. הנעים נא שיר חדש על המצאת סוס העץ אשר בנה אֵפִיס בעזרת האלילה פֶּלֶס־אֵתִינָא, ואם תצליח לומר את השירה החדשה בסדר נכון וטעם כאשר הסכנת, ואניד לכל יושבי תבל, כי שירתך מתנת אליל נשגב היא.

גם לא חסרו לההילנים שירי הספר בתקופת מלחמת היוניים. הומיר יספר סדר הלוית היקמור המת: כאשר הובאה גיית היקמור אל הארמון, השכיבוהו על מטה יקרה,

ויקראו להמשוררים לשיר עליו שירי הספר, ובין אנהותיהם התבוללו גם יללות הנשים המקוננות.

בספרטא הבדילו בין שירי העבדים לשירי החורים, והראשונים לא העיוו לומר שירי אדונייהם, עד שבא המחוקק סולון ויסר את המחיצה המבדילה בין השירים. כאשר פרץ הגנף בגלילות ספרטא בשנת 620 לפני ספיהני וימס לב העם, קראו לכשורר ויומר להם משירי-העם ויחזק את לבם, ותעצר המגפה⁹).

ז.

גם ברומא אהבו את השירים. שירי הורציוס, קטולוס, ווירגיליוס, אובידיוס ועוד — נתפשטו בין העם ויומרו אותם בנגונים ישנים אשר השתמשו בהם עוד משוררי יון. השיר „Carmen Saeculare“, אשר חבר הורציוס בסקודת הקיסר אוגוסטוס לכבוד יוכל המאה של העיר רומא, זמרו שתי מקהלות, אחת של נערים ואחת של בתולות, פעם בודדות ופעם ביחד. שני החרוזים הראשונים זמרו שתי המקהלות ביחד לכבוד אפולון ודיאנה. בבקשה לבדך את החג. החרוז השלישי זמרו הנערים לבדם, והוא תפלה בעד הצלת הלאום, אחריהם זמרו הבתולות תפלה להצליח בוזוג יפה והריון קל, ולסוף התאחדו שתי המקהלות לומר יחד תפלה בעד אושר מלכות רומא במאה הבאה. — וכן נתחברו שירים שונים, קדרשים וחלונים, מלובשים בנגונים עתיקים מאד. נגון ישן נשן משירי קסו שם הורציוס על השיר אשר חבר לכבוד הקיסר אוגוסטוס⁹); הנגון הזה נתגלגל אחרי כן אל מקדש הכנסיה החדשה על הימנן לכבוד יוחנן.

חגי העבדים והשפחות (Saturnalien), חגי תלמידים בתי ספר ובעלי מלאכה (Quinquatrus), חגי נבירות הבית (Matronalien), חגי אלילת המלחמה (Bellona) וחגי האביב לכבוד אם השושנים והפרחים (Ludi Florae) היו מפוארים בשירים ומטירות. אך שכם אחד על כל האלילים נחל בשיר אליל המלחמה מרם. עוד בימי מלוכת נומא פומפיליוס שרו שנים עשר כהנים (Salier) שירי תהלה בלית רקודים ומחולות לכבוד מרם. שירי רומא העתיקים (Axamenta) הכילו קריאות להאלילים יופיטר, יונא, מינרבא, ינוס, מניני רומא; חרוזיהם היו כבדים וסגנונם יבש וקשה. ושיריהם החדשים קבלו אל תוכם גם תהלות המלכים ומשפחותיהם, הנאהבים בעיני האלילים¹⁰).

שירי הספר לא חסרו ניכ לשבטי הלטינים והאיטרוסקים. בתחלה שרו אותם בניו וקרוביו של הנספח, וברבות הימים הקדישו אֵע לזה נשים מקוננות מומחות (Praeficae), לומר שירי קינותיהן (Nänien) על כל מה עִים לקבל מרם.

שירי נצחון סרו ורבו בעיר הרמים הזאת. כל מלחמה ונצחון הביאו אחריהם זרים, סרחים ושירים על גבור המלחמה, או על המלך אשר כחד בהגבור הוא ושימרו לשר על הצבא. אך בין כל התהלות אשר סורו משוררי רומא למלכיהם ולנביריהם התערבו גם שירי תהלה. המנהג הזה מקורו מימי קדם ונחשב לסמלה של יתקנאו האלילים בכבוד בני תמותה, והמלכים והנבירים נאלצו להצדיק עליהם את הצחוק ולכלוע את הספה המרה בכוס הכבוד הנדוש; חוץ מן המלך העריץ קאליגולא, אשר לא יכול

⁹) History of Greece by Swell.

⁹) Ode II, Lib. I.

¹⁰) Geschichte der römischen Litteratur von Dr. Munk, Berlin 1875.

לסבול זאת ויצו לשרוף חיים את אחד המשוררים אשר העיז להתל בו בשירתו. כאשר שב יוליוס ציור לדומא אחרי נצחונו על הגליים, זמרו אנשי חילו תהלות לכבודו וביניהם גם מהתלות:

„רומאים שמרו את נשותיכם, כי שב הלום המנאף הקרת.
לאתנן לבנות גליא פזר כל הון נשיני האזרח המנצח“.

ח.

כהני ה„דרואידים“ אשר עמדו בראש הגליים הקדמונים, מרם כאו תחת חסות רומא, היו בעתם נושאי החכמה ועבודת הצבור, ויהיו לעמם כהנים, מורים, ראשים ושופטים כאחד. חקי תורתם מסרו להעם לא בכתב ולא בחקיקה על האבנים, כי אם בתרומים ונגונים הנמסרים בעל פה; ויחד עם הנגונים בלע העם את הקיו. פרחי הכהנים, אשר עמדו תחת השננת הדרואידי הגדול, נאלצו לבלות לכל הפחות עשרים שנה עד שידעו את ההקים והמשפטים בצרוף החרושים והנגונים¹¹⁾. למטה ממסלנת הדרואידים עמדה מסלנת ה„ברדים“, משוררי עם אשר נסעו עם חיל הגליים אל כל מלחמותיהם לרומם בשיריהם את הגבורים ולהשפיל את רכי הלכב, ובשובם לביתם זמרו על כל המקרים אשר נקרו בחיי החברה והממשלה פנימה. למאושרים חשבו אִיע אלה אשר הציגם הברדים בשיריהם בתור אנשי מעלה, ולאומללים — אלה אשר היו לדראון בשירי הברדים. הגליים הקדמונים אהבו לספר קורותיהם בשירי תהלה או תהלה, למען יבין הדור הבא מעללי אבותיו וידע להבחין בין הטוב והרע. ביחוד רבו ביניהם שירי מהתלות אשר זכרונם נשאר בין הצרפתים עד היום הזה. גם הציבו בשיריהם שם עולם ומוכרת נצה לנצחונותיהם ולגבורותיהם. אחר משירים באלו, המכיל קורות הנצחון אשר נחל כלומרים השני על מדינת סכסוניה בסוף המאה הששית לספדיה, יתחיל כך:

„לכו נרגנה לכלומרים מלך המרגנים,
אשר יצא ללחום בעוז לקראת הסכסם;
כמעט ירדו רומה מלאכי סכסוניה,
ולא הצילם פארו חנסך מבורטניה“.

שיר־עם אחר, אשר עשה רושם גדול בעתו — בתקופת ממלכת קרל הגדול, במאה התשיעית לספדיה — הוא הנקרא „Cantiliena Rolandi“ (שיר רולנדה). מי הוא זה רולנדה, נושא השיר, לא נודע בבירור, וכל עמל החוקרים בזה עלה בתו, כי רבו עליו אגדות וספורים עד כי אי אפשר להבדיל בין האגדה ובין האמת; אך בכלל יחלימו כלם, כי האיש רולנדה היה שר צבא בחיל קרל הגדול והצטיין מאד בגבורתו במלחמות רבות על ארצות שונות, עד כי היה שמו לתהלה בין כל עמי הארץ. השיר רולנדה חבר עליו משורר נעלם אחרי נפלו הלל על שדה המלחמה על בקעת Ranceval, ורבים ישערו, כי קרל הגדול בכבודו ובעצמו חבר את השיר הזה על נכורו אוזבו. השיר הזה קנה לו זכות אורה בצרפת ויגרש מפניו את כל השירים הקדומים לו בין העם. שיר רולנדה רכש לו לב כל השרים ואנשי החיל, עד כי לכבוד נדול ולחבה יתרה נחשב זה להאיש אשר נחבד לומר אותו לפני אנשי החיל בתחלת המלחמה. עד המאה הארבע עשרה.

¹¹⁾ Allgemeine Geschichte der Musik von Johannes Forkel B. II. S. 95.

מ.

הגרמנים הקדמונים השתמשו בשיריהם לכל מקריהם. השירה והזמרה התלכדו אצלם לספר מחשבותיהם ומפעלותיהם. המלך קרל הגדול צוה לאסוף כל השירים העתיקים הנמצאים בין העם בירושה, וסופרו איינהרד עשה מהם ספר דברי הימים. מציטוט (II. 88) יספר, כי שבטי הגרמנים זמרו שירים נעלים לכבוד מנינם ונזאלם, הנסך ארמיניוס. ובם ספרו כל מקרי חייו ופרשת גדולתו. גם יספר מציטוט (V. 15). כי לפני כל מלחמה שרו הגרמנים שירי תקוה לאיליהם ולנשמות אבותיהם. ואחר המלחמה שירי תהלה לכבוד נבוריהם אשר נפלו חללים על שדה קרב. הגרמנים חלקו את שיריהם לששה מינים:

(א) שירי אהבים. באספת הכהנים הנזירים נזרו שמתא על השירים האלו ויאסרו באסור חמור על הנזירות לזמרם או למסל בם.

(ב) שירי מהתלות ונדוף על התמאים והתמאים. עיי השירים ממין זה נבעו מצפוני עלילות השרים והמקידים הנבונים וכבודם הורד בין העם. החוקר האשכנזי Eekart יאמר, כי השם "Isengrin", אשר בו כנו את הזאב במשלי החיות בשנות הבינים, מקורו בשיר מהתלות ישן אשר שרו על השר איזנגרין מאוסמריה, שהתפרץ נגד המלך ארנולף. גם השירים האלו נאסרו באספת הכהנים.

(ג) שירי עזבים ונבול פה. גם המה נאסרו עיי הכהנים, מתחלה בקרבת המקדש, ואחר כן בכל מקום.

(ד) שירי כבוד ותהלה למפעלים מוכים, למען ישאר זכר הצדיקים לברכה.

(ה) שירי מלחמה ונצחון. מאלה נשאר שיר אחד על נצחון המלך לודוויג השלישי מצרפת על הגרמנים בשנת 882.

(ו) שירים של פנעים, או שירי שמן (Teufelslieder), אשר זמרו הקסמים באישון לילה על הקברים, לנרש את השמן. המנהג הזה שרר בקרבם מאות בשנים לפני בואם במסורת הברית החדשה, וגם אחר קבלו עליהם הדת הזאת לא במלוחו; עד אשר נאסרו השירים האלה ממעם הכהנים בראשית המאה התשיעית.

הנחות התענגו מאד על שיריהם העתיקים המלאים תהלות אבותיהם הנבורים. כל מלחמה פתחו בשירים אשר בהם ספרו נבורות אבותיהם, איך הוציאו את מקדש ארמנים ויהרסו את העיר אתונא עד היסוד בה. השירים האלו היו למקור להחכם יורדגם לחבר מהם ספר שלם ורב האיכות, במאה הששית לספה"ג, על קורות הנחות הקדמונים.

שירי-עם היו לחלק חשוב מחיי כל העמים בכל ימי הבינים, עד כי נוסדו חברות שלמות, להרחיב ולהרבות השירה והזמרה בין העמים, והן נקראו בשמות שונים: מורכאדורען, מיניסמרעלס, סקאלדען, בארדען, מיננעזאנגער, מיסמערזינגער. האחרונה האריכה פעולתה עד המאה השש עשרה, ותמע את השירה והזמרה בין תניכי המלאכה והאומנות. תניכי החברה הזאת נתחלקו לשלש מדרגות: האיש אשר ידע לומר שירה עתיקה עם נוגה הישן נקרא בשם. מומרי; האיש אשר חבר פיוט חדש בנגון ישן נקרא, משוררי; האיש אשר חבר מליצה חדשה בנגון חדש נקרא בשם. אומן השירה (Meistersinger). שירי ה-מיסמערזינגער נקראו על שמות החיות, העצים, העופות, השושנים והפרחים, כמו: השועל הערום, הנשר הלבן, שושנים, אילת השחר. שמות השירים לא הוכיחו על תכנם, כי לא היה להם שום יחס אל הענין, רק כי המשוררים הציבו להם ציונים כאלה על שיריהם.

ועד היום יפרח הסאָלקסליעדי בין הגרמנים על ידי חברות שונות (Arien, Liederkrantz, Harmonie ועוד), ואחרי מלחמת 1870 נתאספו שירי עם חדשים על קורות המלחמה והתאחדות שבמי גרמניא לעם אחד.

ובין הסלאווים, וביחוד הרוסים, רבו שירי-עם כל כך עד כי אי אפשר לעבור עליהם במקירה אחת; אך בכלל מצוינים המה ברוח התונה השפוכה גם על מליצתם וגם על גנינתם והנודעת בין חכמי הזמרה בשם תונת הסלאווים ("Slaven-Jammer"). שירי התונה, אשר תשיר הכלה בחברת רעותיה, בהכפרים אשר בצפון רוסיא, מעת תתארם עד אחר נשואיה — דים לתת מושג מתכונת רוח התונה הזאת. העול הקשה אשר נשא הרוסי בימי שלמון המונגולים, עברותו אשר עבר בסרך תחת ממשלת האצילים המולנים, השאירו אחריהם רשמים קשים, שרמוטים עמוקים בלב העם הזה, עד כי גם עתה כמו ספון בלבו מעין של דמעות. ואם שירי הנברים כן, שירי הנשים, הגרשאות עליהן עוד עברות יתרה של בעליהן, על אחת כמה וכמה. מיום בוא הנערה הכפרית בבית הארוסין תחל לבכות על כי נגולה ממנה חוסשתה, על העברות החרשה אשר יביא לה העתיד הקרוב, כי עוד מעט ועליה לסור למשמעת ארונה החרש, הוא בעלה.

(עוד יבוא).

פושע ישראל.

ספור

מאת חיים דוב הורוויץ.

(סוף*)

שמשון הלך כתועה ברחובות קריה, מבלי דעת אנה פניו מועדות. נפשו סערה מאוד. ארץ נורה! האמנם ישלחוהו בני עדתו מעירו לנצח? האמנם יספידוהו בחזק יד מאמו האהובה, מרעיו, מרירותו הנעימה שם ביער? האמנם יבלה כל ימיו בתברת פושעים ומורדים, מרצחים ושודדים, בארץ רעוקה, ארץ אוסל וצלמות? מה אכזרים המה בני עדתו, הקנאים הפראים! המעט להם, כי רדפוהו ויטרדוהו מימי נעוריו, כי עוד יחפצו עתה לקברוהו חיים בארץ נורה! ואביו? האם יעמוד לימין בנו הנרדף? האם לא שמע היום מפיו, כי גם הוא מסכים לעצת קרוביו? ואם לא יסכים? מעת אשר החמכר אביו לשכרות שפלה ומאוסה, מעת אשר היה אביו לסחוט שכסחותים המתגלגל בשכרותו בראש כל חצות ולעתים לא רחוקות ילין בבית המשמר, מן העת ההיא חדלו בני עדתו לירא מפניו, רק יכוזרו בלכם, ואם יתנו לו גם עתה לסעטים פרוצות אחדות, הלא יעשו זאת אך למען קרוביו העשירים — וקרוביו אלה הלא הם הם המתאמצים להרחיק אותו, את שמשון, מעירו, כי נגב ואפיקורס הוא, ומי יעצור בעדם? — מי? רחל בת אהרן הנשדך! היא אחת המשכילות הנסתרות, והיא תצילוהו הפעם מרעה. . . . הוא יודע את טוב לבו ואת אומץ רוחה, היא לא תירא מלחלות בעדו את פני הוריה, והמה לא ישיבו את פניה ריקם, כי בתם יחידתם היא האהובה להם מאד! אבל . . . אבל אולי יתנגב או החשד ללב הוריה, כי גם בתם ידה עם המשכילים והאפיקורסים, ואז מי יודע, אם לא יקפצו האכזרים האלה באסם את רחמם גם מבתם וגם לה יבולע בעבורו, והוא לא ימלט מרעה? . . . הוא התעכב בלכתו . . . ראשו מוכב עליו כנלגל. . .

מי יודע אם לא הייתי עתה גם אני תלמיד בית הספר — מסיף שמשון לחשוב — לו התרועעו אתי המשכילים או . . . מרם שלחתי בגנבה את ידי. . . . הזכרן הלילה הגורא, שבו נגב בסעם הראשונה, עלה על לבו.

הנה הוא מוכב בחצות קריה — והרעב יציקו עד מאד. הוא מרגיש בלבו שנאה עזה אל כל המאשרים, השוכבים עתה פרוצים על ערשותיהם, בעת אשר הוא רעב ואין לו מקום להגיח את ראשו. לרנעים יקפץ ידו מקצת, הוא נשוא עיניו ורואה, והנה

הוא עומד אצל בית ירחמיאל קרובו. השער סגור. הוא מוכב את החצר ולרנעים יביט בעד הסדקים אשר בין קורה לקורה אל תוך החצר, הנודע לו מאז, כי היה פעמים רבות בחצר הוזה, עת למד עוד בישיבה. הרפת אשר בו לול התרנגולים וכלוב האווים — לא היתה סגורה. . . . אקח אז אחד תחלוף כברק מחשבה בלבו — ורעד עזב ככל בדי עזרו. הוא מטפס על הגדר ונופל, נופל ומטפס עוד הפעם. ראשו יכאב עליו ולבו ידפוק במהירות יתרה. . . . לא! לא ארד אל החצר — יגמור בלבו וירוף הלאה לדרכו. . . . רוח מזרחית קרה, חרישית ונעימה, נושבת ותעבור בנתת על לחיו ועל מצחו הבוערים כאש, כאלו תחמוץ להרניע את רוחו. מתאם יתעכב על יד הגנה אשר מאחורי החצר ואשר נרד נמוך יקיסנה. הוא ישען על הגדר ויתבונן אל האבטיחים והקשואים המתנמנמים על ערוגותיהם. עוד רנע — והוא עומד כגנה, תולש קשואים ואוכלם לחיבתו, אבל הקשואים לא ידעו את רעבונם הגדול: — האז מרחף בדמיונו ומרשכו בכח אל החצר. הוא פותח בידים ורועות את דלת הגנה ויבוא אל החצר. מרחק חשמע מתאם חריקת דלתות שער בהפתחן, הוא ירתע לאחוריו וישוב אל הגנה. . . . מחר, מחר אלך אל הרצען, אהיה רצען, אשתכר. . . . אשתכר ואשיב לירחמיאל את האזי — יגמור בלבו. רנע תשוב אליו מנוחתו, הוא יכנס עוד הפעם אל החצר ומתבונן אל הבית בעינים חודרות. אכזר הוא ירחמיאל! — יחשוב בלבו: — לו נתן אז לאמי מעט הכסף אשר בקשה ממנו, כי עתה הייתי רצען, איש ריב אהיה לירחמיאל כל הימים, שונאו לגנה, וגם עתה אקח ממנו את האז, אקח בזרועי! — ובקפיצה אחת יספין אל הרפת. רנעים אחדים יעמוד על מקומו וקול שאון באזניו. עיניו תבטנה אל כלוב האווים, הוא פותח את הדלת בחזקה, האווים מתעוררים וצועקים, והוא לוקח אז אחד, יחזיק בטרמטו וימהר לצאת. מחר אלך אל הרצען — יחליט עוד הפעם. הוא ירא להביט לאחוריו, בעיני רוחו יראה את ירחמיאל עומד בפתח ביתו, עומד ומתבונן אליו, אל הבורה, וצחק ירחף על שפתיו. . . . הוא ירץ דרך הגנה, יספין מעל הגדר, אויר העיר כמו ישים מחנק לנפשו, בכבודת ישאף רוח וכידו יניש משא כבד. מרחק יראה אור בבית ירוחם אשר בקצה העיר, יחיש צעידו ויכנס אל הבית. . . . מגורה נפס קטנה הדבוקה אל הקיר תספין אור כהה בבית. אל השולחן הגדול אשר אצל החלון יושב נכרי אחד, ראשו סמוך על השולחן וקול נחרו ישמע בכל הבית. לפניו — צלוחית ריקה וקליפות ביצים, בפנה אצל התריסן יושב גם ירוחם בעל הבית ומתנמנם ובשמעו קול צעדים יספק את עיניו ויביט אל הגכנס בתמהון. . . .

— אז! — יאמר הוא בשפה רפה, בפגותו לירוחם.

— אז! אין לי חפץ באווים! — יענהו ירוחם ויעצים את עיניו. אולם כעבור רנע

יקום ממקומו, יקח את האז מידו, ידימחו ויורידהו פעמים אחדות.

— קל כנצח! — יאמר ירוחם כמו לנפשו. — מה מחירו?

מה מחירו? — השאלה הזאת תשרוט בנפשו שרפת. האם כסף ידרוש ממנו?

וכמו בלי חפץ דובבות שפתיו: שקל.

— שקל? — קורא ירוחם — בשקל אקנה לי שני אווים בשוק. צא, צא מביתי

— ויסיף ירוחם וכמו ידחפוהו אל הפתח — לך לדרךך. אני שכחתי לסגור את הדלת.

ואתה באת להפריעני משנתי. . . .

הוא עומד נבוך ואיננו יודע מה לענות לירוחם. . . . והנה הוא שומע את קול

ירוחם: שלשה רבעי שקל.

— יהי כן! — יעננו וישליך בקצף את האח מירו. ירוחם מונה את הכסף פעמים אחדות בידים רועדות וידבר כמו לעצמו: הרביתי לשלם במחיר האזן, הוא לא ישהה יותר מחצי שקל. — הלא די יהיה לך גם חצי שקל? — יאמר אליו ירוחם בנקרו בחוטמו ובעצמו את עינו האחת.

— יהי חצי שקל, אך הרף ממני! — יעננו הוא ויקח את הכסף. . . .
 — לחם! בשר! יצוה בקול מושל וישב אל השולחן. הוא מרגיש בנפשו שמחה והתרוממות הרוח. . . .
 — בשר! יעננו ירוחם. מאין אקח לך עתה בשר? האבשל עתה למענך? אין לי בשר!

— תן לחם, ביצים, נבינות, חמאה — את כל אשר תמצא בביתך.
 — ויין ושכר לא חשתי? — ישאלו ירוחם.
 — הלא הגדתי לך מה חפצי — יעננו הוא בקצף.
 שמשון אוכל לתאבון. פתאם יעלה בדמיונו הרפת הפתוח, האחים הצועקים, ואמו מבטת אליו בתונה ושפתיה נעות. . . .
 .אשתה לשכרה — תחלף מחשבה בלבו. — אשתה ואשכח הכל. . . .
 — יין! שכר! — יקרא בקול וידפוק באגרופו על השולחן. הנכרי יתעורר משנתו ויביט אליו בעינים כהות. . . .
 ירוחם יביא יין ושכר. שמשון ימוזג בידים רועדות את הכוס, והנכרי יביט אליו בעיני קנאה.

.האם גם שכור אתה, כאבי? — תבוא מחשבה בלבו. — נגב ושכור? לא! לא אשתה! הוא יקום ממקומו, יניש את היין והשכר אל הנכרי, ישליך את כספו על הרצפה וימהר לעזוב את הבית הנורא. . . .
 רגליו ישאונו אל היער הקרוב. נפשו סוערת, הוא עיף ויגע מאוד. אך עמדו רגליו בקצה היער ויפול תחת אילן אחד וירדם. . . .
 ג—גב! — ישמע קול מעמקי היער. הוא מרתח את עיניו, אבל לא יראה מאומה. לאט לאט הוא שוכח הכל. . . .
 מה נורא היה הלילה ההוא! . . .

שמשון נשא עיניו וירא והנה הוא עומד לפני דירת ברנשטין.
 — טוב הרבה, אועץ אתם — אמר בלבו, ויכנס אל החצר.

דירת ברנשטין הומה מאדם, כי התאספו בה היום כל המשכילים, הגלחים והנסתרים. בדירתו היו שני חדרים. החדר האחד היה גדול ומרווח, כלים נאים, העומדים בסדר ומשטר יפה, סאורוהו; ציורים נאים על הקירות, צעצועים על כרכב הכירה היפה, עציצי פרחים על ספי התלונות כללו את יפיו. זה היה — חדר האורחים בועיר אנפין. בסנה עמד ארון ספרים יפה. מספר הספרים לא רב היה, אבל סמורים היו יפה ועל גביהם אותיות מזהבות. החדר השני היה קטן מהראשון. זה היה חדר השינה והעבודה. ברנשטין לא אהב לקבל את חבריו בדירתו, כי הקסיד מאוד על הסדר והנקיון, והתלמידים, ברעתם את קסדתו וזאת. מנעו רגליו מביתו. רק לעתים רחוקות, עת היתה נחוצה אספה רבתי

של כל המשכילים, בחרו התלמידים בחדר ברנשמיין הגדול, כי דירותיהם של יתר התלמידים היו קטנות וצרות מהכיל את כל הקהל. גם היום התקבצו בדירתו.

הנאספים דברו בחום והתלהבות, על פני כולם נראו אותות מבוכה וראגה. המשכילים הנסתרים מבני הישיבה ישבו בהכנעה יתרה ולא העיזו לחזות דעה ברבים. — אני אדבר אל הורי — אמרה רחל. — הלא שמשון הוא קרובנו, והורי לא יקסצו את רחמם ממנו. האמנם ימישו עליו הורי רעה רבה בעד הממתקים, אשר כל מחירים אך שקלים אחדים?

— אבל הממתקים קרועים היו, כי לכבוד החג וזכנו, ושמשון — אפיקורס הוא, וכלום אינכם יודעים, אדוני, כי בעיני הקנאים מותר לקרוע אפיקורס כדן... ענה אחד הנאספים.

— צר לי על שמשון — ענתה שושנה. — האם לא ראיתם כלכם, כי שמשון נשתנה לטוב מעת אשר התודע אלינו? עוד מעט היה נהפך לאיש אחר, והנה נבר עליו יצרו, ועתה הוא עדי אויב... .

— אל נא תעשי מרחא — אמר ברנשמיין בפנתו לרחל. — בהשתדלותך למזבת שמשון תעירי עליך חשד, כי הנך מכנסית המשכילים, ואו... .

— ואז? — קרא אבן-הן ויקסמן על הכסא. — אדוני! רב לנו לעשות במחשך מעשינו — כנבים ופושעים. רב לכם, בני תר-הדר, להתחפש, לעמוד ברשות הורכם כילדים — לא! — כעבדים וכשפחות! מלחמה לנו עם הקנאים הפראים... .

— רד נא, רד מעל הכסא — התרעם ברנשמיין: — הלא שחת את מכסה הכסא במגעליך המכוסים רשש... .

— אבל הלא להציל את שמשון התאספנו הפעם ולא לדבר נבונה על המלחמה עם ההורים — אמרה שושנה.

— עצתי — ענה אחד התלמידים — כי נתן לשמשון כסף, למען יכרח מפה. שנוי מקום דרוש לשמשון, למען ישנה את ארצות דרכו.

— וכעיר נכריה, האם לא תמצאו יד המשפט? — שאל מרגליות.

— ומה דעתך אתה, אחת בחרתגרי? — שאלו קולות רבים.

מרגליות עמד רנעים אחדים במבוכה. הוא נואש כמעט מלהסוך לב שמשון. הוא נסה ללמדו דעת, אבל לדאבון לבו ראה, כי שמשון אינו עושה חיל בלמדו, והנה גם בנגבה שלח ידו עוד הפעם.

ברנע הוזה נפתחה הדלת ושמשון בא החדרה. עיני כל הנאספים פנו אליו. העלמות הבישו אליו בעינים מסיקות תונה... .

מרגליות התאושש ויקרא בקול רם:

— לא שנוי מקום, אך אסון, אסון נורא, אשר יזעזע את נפשו עד היסוד, אולי ישנה את לב שמשון לטובה. האם בארץ נורה אין אנשים, אין חיים ותנועה? ושמשון הלא יחיה באחת הערים שמה, ומדוע תקצר ידו להיות שם בעל מלאכה? אם כה יעשה, אז יציל את נפשו, ואנחנו לא נצילו... .

דברי מרגליות הלמו כרעם את נפש שמשון, הכו גלים בלבו המוער. גם הם, גם המשכילים יבישו עליו כעל יציר שופל, שאין לו כל תקנה. הוא חש ברנע הוזה שנאה למרגליות. הנהם אתה בקרועים? — נמנם בלשונו בנשנתו אליו — הנהם אתה? לא! לא! אהבי אתה! צדיק אתה! לארץ נורה! — הוא נפל על הכסא ויעצים את עיניו.

רעש והטולה קמו בחדר. כל בני החבורה התאספו להצדיק את שמשון ולהראות למרגליות את שניאתו. מרגליות לא ענה מאומה, כי היה נפער מאוד . . .
— ומדוע לא בא מוכיה אל האספה? — שאל אחד הנאספים.
איש לא ידע מה לענות.

ומוכיה ישב בעת ההיא בבית סקיד הפוסטא וישחק בקלפים. חבריו בשחוק הזה היו: סקיד הפוסטא, שר השומרים והרוקח.
על השולחן עמדו בקבוקיין וכוסות, גם קערה מלאה בשר צלוי. טעת לעת שחו המשחקים ויאכלו. ההצלחה האירה פניה היום למוכיה באופן בלתי מצוי, ושר השומרים הפסיד יותר מהמשים שקל.
שעה אחר שעה עברה, הגיעה חצות הלילה. המשחקים, אשר שמו כל מעינם בקלפיהם, לא הרגישו במעוף העת. ראש השומרים הביט לרגעים אל היהודי המאורשר ומעיניו התמלמו ויקח אש מזורה . . .
המשחקים אכלו ושתו. אחרי כן החל השחוק מחדש, ושר השומרים הוסיף להפסיד . . .

— הכסף שואף מטבעו אל כים היהודים — אמר שר השומרים בלעג. לא להגם כל המיליונרים מקרבם יצאו. הכסף יבוא להם בלי כל עמל ועבודה.
מוכיה קם ממקומו בקצף.
— שריהשומרים חמד לו לצון הפעם באופן גם וגוע בכבודי, ועלי למשוך את ידי מהשחוק — אמר מוכיה בנאון.

— לצון! — קרא שר השומרים. וכלבו חשב: היהודי הזה אך תואנה מבקש, למען ישארו בידו השקלים אשר זכה בהם. ערומים הם היהודים. — לצון! הגה זה שנתים ימים הגני שר השומרים בהריהור, התבוננתי אל חיי היהודים מה וארא, כי כולם מאמינים בעבודה פוריה וכל ישעם והסעם ליהנות מיניע אחרים. הראיתם יהודים-אכרים? לא, המה כולם חנונים וחגונים . . .

— ואני ראיתי גם יהודים אכרים — ענה מוכיה, ואכרים מוכים . . .
— ומחרים חנונים האם לא יביאו תועלת בעבודתם? — שאל סקיד הפוסטא.
הלא המסחר הוא תולדה מוכרתה מהתחלקות העבודה. ימים רבים הייתי סקיד בעיר אחרת, בעיר שאין בה יהודים; התחשבו, כי גם חנונים אין שם?
— אבל המחרים שם מחרינו, והחנונים חנוינו — קרא הרוקח. — קשה לנו התחרות היהודים, ואין לנו חסץ במסחרם, בעבודתם, בחכמתם, כי גרים המה בארצנו . . .
— גרים בארצכם? — קרא מוכיה ברעש. — לא, אדוני! בעבודתנו ובתלאותינו קנינו לנו זכות אורחים בארצות מנוינינו. לא יהודים אנחנו עוד, כי אם אורחים בני דת משה.
— אורחים בני דת משה? — קרא שר השומרים בשחוק. — האם גם אתה, מוכיה, בן דת משה הגך? האם הבשר הצלוי שאכלת הלילה אתנו הוכן על פי דת משה?
הרוקח הוסיף בלעג: הודע אתה את השולחן ערוך?
— ואם איני יודע מה בכך? — שאל מוכיה.
— אם אינך יודע את דתך ואינך מקיים מצותיה — ענהו הרוקח ושר השומרים כאחד — לא בן דת משה אתה, כי אם יהודי, בן עם זר לנו . . .
מוכיה נבוכ מעט.

— מה קול השאון ומנגינות כלי-זמר העולה באוזני? קרא סתאום שר השומרים.
— הלא תג היום ליהודים, תג השנעון — אמר הרוקת. — כהג הזה ישתגעו
היהודים ויחלללו בחצות.
שר השומרים מהר לעזוב את הבית, ואחריו גם יתר המשחקים.

ארבעה אנשים צעירים לימים נשאו בידיהם ארבע מומות וחוסה פרשה עליהן
מלמעלה. תחת החוסה הלך הנבאי לוי. הוא מוסע מסיעות קמנות. ידיו מקופלות לאחוריו.
על מצחו — משקפים, ואת המטה שכירו ירים ויוריד כאיש צבא את חרבו. לפניו ירקוד
במעגלה הברדח שבת, ישיר שירים בנרון נחר ומעת לעת יכה בתוף אשר בידו. המנגנים
הולכים אחרי החוסה, מנגנים בכנורות, תוקעים ומחללים בחלילים, וישראל המנגן למניהם.
מניף ידו, מניע ראשו, כמנצח על הנגינות. אתריהם המון רב ימשוך, זקנים עם נערים,
גדולים עם קטנים, והגוי של שבת' הולך באחרונה, כמאסף לכל המהגה.

— מה הרעש? — הרעים שר-השומרים בקולו על המקהלה השומחה: —
האם בירושלים אתם, יהודים אדורים, כי תמריעו מנוחת התושבים בתעלולכם
בחצות הלילה?

הזמירות נפסקו, הברדח נשתתק, וההמון נסוג אחר לאם. שר השומרים הוציא את
התוף מיד הברדח בחזקה.

— אדוני השר! — התחנן הברדח בהסירו את כובעו מעל ראשו: — תג היום
לנו, ואנחנו מלדים את הנבאי לביתו, כי זה מנהגנו כל הימים.
— לעזאזל, אתם והנבאי שלכם! — קרא שר השומרים, ויגזול את הכנור
מידי אחר המנגנים.

— אדוני השר! — התחנן גם הנבאי לוי: — ברחוב הזה יגורו רק יהודים, ואנחנו
לא המרענו את מנוחתם, כי אתנו המה כולם. אנא, אדוני, השיבה נא את הכנור והתוף
להאנשים העניים האלה, הלא זה כל רכושם ומהם לחםם ימצאו... ואם מנהגנו לא
ימצא חן בעיניך, השר, אז נשוב הביתה ברומיה.

— אדוני השר! — תקה שר השומרים את קול הנבאי. — הבת ואראכם, כי
אדונכם אני. ובדברו שבר את התוף ואת הכנור לרסיסים...
— אוי! אוי! — נשמעו קולות רבים.

— שובת למנוחתך — אמר סקיד המוסמא אל שר השומרים. — מה עשית?
— שר השומרים! — קרא סתאם מוכיה בהתיצבו נוכח השר בקומה וקופה:
— מי נתן לך הצדקה לשבור מטה לחםם של העניים האלה? אם חסאו נגד חוקי
הממשלה, עליך למסרם לדון ולא לעשות בהם שפטים בידך...
— מי שמך לשופט ומוכיה, יהודי! — נתן עליו השר בקולו. — הוא תקע
בחלילו, וכרנע באו חמשה שומרים מווינים לעזרתו.

— תפשו את היהודי הזה ואת חבריו המרשעים — קרא השר בהוצאתו על
מוכיה, על הברדח והמנגנים — והובילו אותם אל בית הכלא...
שני שומרים תפשו בידו מוכיה.

סתאם קפץ שמשון אל השומרים וידחסם בכח נורא עד אשר נפלז לארץ. מהרה
ורץ — אמר שמשון בלחש אל מוכיה — ואני אודיה מה תחתיד.

ופקיד המוסמא נגש אל שר השוטרים ואמר לו בלאט: הרף יריך ממזכיה, כי תלמיד בית הספר הגהו, ומנהל בית הספר לא יתן לך לנגוע בו לרעה' . .
— סתבו את אלה — אמר שר השוטרים בהראותו על שמשון ועל הנותרים —
שטמתם עליהם משמר עד הבוקר. סחר ואדבר אתם משפטים . . .
הוא הלך לו, והשוטרים הובילו את האסורים אל בית הסודה, וההמון נמשך
אחריהם מרחוק.

מרנליות ישב אל השולחן ויקרא בספר בעת אשר נכנס מזכיה לחדרו.
מבלי דבר דבר הסיר מזכיה את כובעו מעל ראשו וישליכוהו על השולחן, אחרי
כן התגסל על המטה הרעועה, אשר התגודדה ותאנח תחת כובד משאה. מרנליות הביט
אליו בחמה . . .

— מרנליות! — קרא מזכיה אחרי דומיה ממזכיה ויקפץ ממקומו. — רעה
נוראה נשקפת לעדת היראה!

מני מרנליות חזרו כסיד.

— דבר דברים ברורים — אמר בקול רועד.

— שר השוטרים כתב שטנה על הברדן והמנגנים ועל עוד יהודים רבים, כי
התקטמו נגדו אתמול ביד רמה ויחפצו להכותו עת מלא את חובתו, בהתאמצו לעצור
בעדם לכל יפריעו את מנחת העיר בשאונם והמונם. הודיע אתה את העונש הצפוי
להנאשמים, אם אך יעידו השוטרים, כי כנים דבריו? והמה יעידו . . .

— במה העלו היהודים תרון אמו של שר השוטרים? — שאל מרנליות.

— אני, אני הסבותי בקצפו, והמה — השעה לעולה. כל היהודים ערכים זה בזה,
וגם המשכילים בכלל . . . בקצפו שבר השר את התוף ואת הכנור, ועתה יתאמץ להגדיל
את עון היהודים בעיני השופטים, למען ימלט את נפשו הוא מרעה . . .

— מי הגיד לך כל אלה? — שאל מרנליות.

— שמשון הגיד לי: לו יש ירדיים בין השוטרים, והמה גלו לו את הסוד הזה. . .

— עלינו למצוא עצה ותחבולה — אמר מרנליות. — נלכה נא אל סקיד המוסמא,

הוא איש ישר, והוא הלא ראה בעיניו, ולא יעיד עדות שקר.

— אבל שר השוטרים ירדו הוא, ואנחנו — רק יהודים; משכילים, קנאים —

אין כל הברל: יהודים אנחנו כולנו, נרים, זרים . . . ריקות, ריקות איזמה מרניש אני
עתה כנפשי מנימה, כמו יד נסתרה לקחה ממני רגע אחד את אמונתי, את תקותי . . .

הדלת נפתחה ושמשון בא. הוא היה נפעם ונדהם ופגיו חזרות מאור. הוא ישב
על המטה מבלי דרוש לשלום הנמצאים בחדר. רגשות שונים התרצצו בלבו כל היום,
והוא עליו סתתרו . . .

עד כה עוד קוה, כי ינצל מרעה, כי רחל תחלצו מן המצר, — עתה אפסה כל
הקה, אין כל תחבולה עוד להצילו . . .

עיניו כמו תועה ומביטות בתמהון אנה ואנה. הגה מרנליות מתהלך בחדר במבוכה,
ומזכיה . . . מדוע ירוץ כמשונע? שמשון שומע את דברו: 'עזרה, עזרה נחוצה!' ועיני
מזכיה מזדות אש, ופגיו מסיקות יארש עז . . . והוא הלא ינצל מרעה, כי המנהל את
בית הספר יסוך עליו . . .

פתאום קם שמשון ממקומו וינש אל מרגליות.
 — אתה אמרת — אמר שמשון בנמנום . . . התוכור?
 — מה אמרתי? מתי? — שאל מרגליות.
 — אסון, אסון נורא וארץ נורה — יבראו לי רוח חדשה . . . האסון הגה הוא בא.
 — מרגליות! — הוסיף שמשון ויאהז בידו: — אקח עלי את כל האשמה. אני
 חמאתי, והמה נקיים מעון . . .

וסקיד הפוסטא הולך אחת הגה ואחת הגה בתא-עבודתו. דומיה שוררת מסביב.
 כל הממונים והלבלרים כבר עזבו את החדר, ורק הוא נשאר בדר, משמים ועצוב רוח.
 מורה השעות השמיע את השעה העשירית. הסקיד התעורר ממחשבותיו, אסף את הנירות
 הפזורים ויניחם בארנו ויסגרו. אחרי כן לקח את כובעו מעל המסמר, צעד צעדים אחרים
 אל הפתח — וישב על עקביו, ועוד הפעם החל למייל בחדרו . . .

הוא העד היחיד, אשר על סיו יצא משפט היהודים לחסר. הרוקח והשומרים
 יתנו עדותם בלי ספק למוכת שר-השומרים. השר הזה היה היום בביתו ויתתן לו, כי לא
 יביא צרה על נפשו בעדותו. והרוקח גם הוא עומד על ימין שר השומרים להמליץ עליו:
 „האם כדאים הם היהודים כי בשבילם ירד שר ממשמרתו? אם יסירו את שר השומרים
 ממשמרתו, הלא יאבד בעניו, והוא אחינו וכשרנו הוא, והמה — אך יהודים.“ כן היא
 דעת הרוקח. אבל — תבוא מחשבה בלב הסקיד — אם אעשה חסן שר-השומרים,
 הלא עלי לשקר, וגם להמיט שואה על אנשים חסים מפשע . . .

הדלת נפתחה, ואחד מתלמידי בית הספר בא החדרה.
 — מה חפצך? — שאל הסקיד, אשר לא ידע את התלמיד הזה עד כה.
 — חפצי להציל חסים מפשע — ענה התלמיד. — אתה יודע, אדוני, כי שר
 השומרים יאשים את היהודים בעון סרד בסקידי הממשלה, ובדרך היום עתוהי האומללים
 האלה וגורלם, ואני יודע, כי סער נורא מתחולל עתה בנפשך, כי באת בין המצרים . . .
 — אבל, אדוני! — קרא הסקיד בהביטו בפני התלמיד בתמהון.
 — היסוד המוסרי משותף הוא לכל בני האדם — ענה התלמיד. — האלהים!
 ברנע בואי חשבת גם אתה על דבר היהודים . . .

— כן הרבר — ענה הסקיד אחר דומיה קצרה: — ברנע הזה חשבתי על דבר
 התהום העמוק המספיר בין האזרחים והיהודים היושבים בתוכם. יודע אנכי, כי בני עמך
 אינם נבדלים לדעה מיתר העמים, יודע אנכי, כי האשמות אשר יתלו בהם שונאיהם
 בשקר יסודן; ובכל זאת . . . כמדומני . . . כמדומני, כי אותה אני את הגרוע מבני עמי
 יותר מהמבוכ והמעולה בבני עמך . . .

— לולא זאת — ענה התלמיד — הן לא היית מספק היום אף רנע אחד
 מה לעשות . . . אבל, אדוני, יודע אנכי, כי אתה תגיד את האמת ביום המשפט. ואולם
 כזה לא תושיע להנאשמים, כי הלא יקצאו עדים אשר ינידו אתה. והיו גם היהודים גם
 שר השומרים חמאים. זאת עצתי לך איפוא, אדוני הסקיד! היהודים ימשכו ידם מענות
 בשר-השומרים את פשעו, וגם אתה לא תניד מאומה — אם אך יתרצה שר השומרים
 להסיר מעל היהודים את האשמה אשר טפל עליהם . . .

— אבל כבר אחרנו המועד. שר העיר יודע הכל ועוד היום אולי יבוא המעשה
 הזה לידי החוקר. ושמשון הלא באמת דחק את השומרים, זאת לא נוכל לכחד . . .

— שמשון יהיה הקרבן. הוא חטא, הוא ולא אחר. ואתה אם תרברך דברך לשר השוטרים ונציב העיר, ושמעו בקולך, כי דברך נשמעים להם. וכידך, מלכד זאת, נורל שר-השוטרים ...

הפקיד חשב מחשבות רנעים אחדים.

— טוב הדבר, אשתדל למלאות חספך. ושמשון ברצונו מוסר את נפשו בעד עדתו? היודע הוא, כי ענשו יהיה קשה, אם הוא יהיה החוטא האחר ...

— הוא מקבל עליו את הדין באהבה — ענה התלמיד ...

— נמש נריכה — אמר הפקיד. — והוא — נגב! ... עשה אעשה וגם יכול

אוכל — הוסיף הפקיד, — אבל אל נא תגיד לאיש מאומה. עוד בקשה אחת: מה שמך?

— מרגליות, תלמיד בית הספר למודדים ...

מרגליות יצא מן הבית. שמשון מהר לקראתו.

— ומה? — שאל שמשון בחסוה — הוא מסכים?

— מסכים! — ענה מרגליות ואנחה עמוקה התפרצה מלבו ...

— מהולל שם אלהים! — קרא שמשון וקסם על העמוד אשר לפני הפוסטא,

כי כשלו ברכיו ...

— עתה נמהר אל הרב — אמר מרגליות. — עת לעשות!

הלילה ליל חג — חג שמחת-תורה!

בית התפלה היה מקושט לכבוד החג ברוב פאר והדר. המנוחה הגדולה בעלת הקנים, האחוזה בשרשרת ומשתלשלת מן התקרה, תשפוך אור צה על הבית. עששיות מלאות נפט, קטנות וגדולות, הרבוקות אל קירות הבית מסביב, תגדלנה את אור הבית שבעתים. פרכת משי יפה, שעליה שזורות ומרוקמות בזהבי זהב המלות הראשונות של עשרת הדברות, תכסה את ארון הקודש מלמעלה. שלשלת ציצים ופרחים ירוקים תקיף את עמודי הבימה בתוך, ועל שולחן הבימה מתנוססות שתי מנורות כסף ונרות של שעווה דולקים בהן. אנשים ונערים מלאו את הבית. גם עלמות באו, מלובשות בנדירות, והן עומדות צפופות בקצה הבית בקרבת הפתח. הנערים הקטנים יחזיקו בידיהם דגלים בעלי צבעים שונים, ועליהם מצוירים ציורים שונים. סה נראה על הדגל תמונת משה רבינו, האוחז בידו את לוחות התורה, וקרני אור יוצאות מפניו, ולמולו תמונת אהרן הכהן הגדול, לבוש בגדי השרד, ומלמטה הכתובת: משה שמח בשמחת תורה. אהרן שמח בשמחת תורה; ושם תחזינה עינינו את הצבי ואת הארי עומדים בשלום זה נוכח זה, ומלמטה הכתובת: רץ כצבי ונבור כארי, ועל ראשי המסות אשר להדגלים דולקים נרות חלב צבועים בצבעים שונים. לימין הבימה אצל השולחן הארוך יקוד ויתהלל המלמד רבי חיים, הוא הסיר מעליו את מעילו העליון, והארבע-כנפות שלו יורד סתחת אפידת-חזרו עד הברכים וברקדו תתנועענה ארבע ציציותיו לכל רוח ותתקרנה גם הן אתו. לשמאל הבימה עומד החייט פישיל ועדת נערים יכתירוהו מסביב והמה שרים בהתלהבות והתפעלות גדולה את השיר. אום אני חסיה.

— מעלה אתה! — יפצה פישיל פיו ויזמר:

— אום אני חסיה! — יקראו הילדים בקול;

— מעלה שנית! — ישיר פישיל ויניף ידו למעלה.

— ברה כחמה! — יצלצלו הנערים לעומתו בצסצוסס הדק.
 — אם גם, אוי, אוי, אם גם! — יהמה פישיל ויריד בשיחו, בהורידו את ידו מפה:
 — נולה וסורה! — יהנו הנערים בקול תנה.
 — הלא! הלא! הלא! — יסלסל פישיל בגרזנו:
 — דמתה לתמר! — יגמרו הילדים בקול שמחה וגיל.
 — דמתה לתמר! — יסיים גם החזן בקול רם להפליא ומחה במסמסתו האדומה
 את הויעה מעל פניו.

רבים מתחמללים ישבו על מקומותיהם ויביטו בספרים. שמחה והרחבת הגוש נראו
 על כל פנים.

— ברוך מתיר אמורים! — קורא סתאם אהרן השוחט בראותו את שבתי הברדן
 ואת משה המגנן נכנסים אל הבית. יום טוב, יום טוב, רבי שבתי! רבי משה!
 — רבי שבתי! — קורא רבי אהרן השוחט, במשכו בית־יד מעילו — מדוע פניך
 רעים? האם תשאר העדה בלי ברחן או ברחן בלי תוף? רבי שבתי! בשמחה! במחול!
 — ובדבריו הוא מוחא כפיו, רוקע ברגליו, ורכים רוקרים לעומתו, גם שבתי יפוז ויכרכר
 ישכח יגזנו ...

כנותל המורה ישבו נמורי קרתא וישוחחו על מקרי היום.
 — מה אמר לך נציב־העיר? — שואל אהרן הנרשך את הנבאי לוי.
 — מה יאמר לי? — יענה הנבאי. — הוא צוה עלי לספר לו את כל המקרה.
 ואני ספרתי לו דברים כהויתם, לא כחרתי דבר ...
 — ומה ענך השר?

— הוא לא ענני מאומה, אבל עיניו הביעו רגז וחמה נסתרה ...
 — על שר־השומרים יקצוף הנציב — אמר יעקב השתרלן. השר הפר חזק
 מפורש, הלא הוא הסעיף האחד עשר לחוק המאה ועשרה להלכות ...
 — ירא אנכי, כי הנציב כועס עלינו — אמר יחזקאל החנוני. — יד שר
 השומרים תקיפה אצלו, הנציב מאמין לכל דבריו, ולא לנחת רוח הוא להנציב, כי ילקח
 השר הוה מעירנו ...

— תשמעון דתף את השומרים? — שאל שמריהו הסוחר בתבואות.
 — דתף — עונה הנבאי. — זאת ראינו כולנו בעינינו.
 — אוי! אוי! אוי! מה גדלה חמאתו! — יקרא יעקב השתרלן. — הוא ישקל
 למטרסיה בהאי עלמא.
 — אבל הלא הוא קם לעזרת התלמיד, אשר רב את ריבנו — אמר הנבאי. —
 רחמנות! רחמנות! ...

— רחמנות! — אמר גם אהרן הנרשך. — עתה עלי לסלוח לו את הנגבת. האם
 לא די לו רגזו של שר השומרים?

— רבי לוי! רבי יחזקאל! — נשמע קול המלטר — למה אתם יושבים שקמים
 ועצובים? היום אין לנו כל עסקים. כל ראנות! היום זמן שמחתנו! זמן שמחת
 תור־דתנו! התבינו? בבית התפלה הגנו בני תורין, אדונים לעצמנו. רבותי! נגן חדש!
 במחול! במחול!

והומרה והרקודים יחלו גם אצל כותל המורה.

— אתה הראת! כמה תשלמו במחיר. אתה הראת? — צועק פתאם אחד מהמתפללים, והוא עומד על השלבים אשר לפני התיבה.
 — הם! הם! — יענו קולות רבים: — חרצפה יתרה! הלא הרב עוד לא בא!
 — ואם הרב לא יבוא עד אחרי חצות, הגם אז נחכה לו? — יענו קולות אחרים.
 — מדוע יאחר היום הרב את בואו? — ישאל הגבאי, ובפנותו אל השמש יוסיף:
 — משה! לך וקרא לדרב, אמור לו כי הקהל מחכה לו...
 — הנה הוא פה! הרב בא! — נשמע קולות רבים.

הרב, מרגליות ושמשון נראו בפתח הבית. כל המתפללים תמזו בראותם את הרב בחבריא הזאת, ולבם נבא להם, כי יש דבר בנו... הרב נגש בצעדים קטנים אל כותל המזרח וישב על מקומו כפנה אצל הארון. על ידו ישב מרגליות. נערים רבים התאספו אל כותל המזרח, והמה עומדים מרחק, מסתכלים בתלמיד הזה, בבגדי השרד אשר לו, בכפתוריו הנרצצים, בסם הירוק אשר על כובעו... אדון! אדון! — יתלחשו הנערים זה עם זה וישוכו יבימו אליו.

— הבחור מצבועאל, האמפיקורס — יתלחשו רבים. גם הנשים מתלחשות בעזרה. התוך כלה לקרא ספוקי. אתה הראת. הניע זמן. ההקפות.
 הארון נפתח. השמש קורא בשם אנשים רבים ממזכי העיר ויקירי קרתא. כל אחד מהנזקקים בשם יש אל הארון, והשמש ימסור לו ספרי-תורה, והוא מתבקו באהבה. הארון נתרקן. השמש העמיד מנורה ונר שעזה בה אל תוך הארון הריק. דומיה קדושה שוררת בבית. הנערות מורידות מסמכותיהן עד ריסי עיניהן...
 הרב יתעטף במליתו, יקח את ספר התורה ועמרה של כסף עם פעמונים מצלצלים עליה. יפתח את סדור התפלה ויקרא בקול רם:

— אנא ה' תשיעה נא!

הרב הולך בראש, ומחנה יהודים וספרי תורה בידיהם — אחריו, הלך והקף את הבימה...

— אנא ה' תשיעה נא! — נשמעו קולות רבים, וכל הקהל, האנשים, הילדים והעלמות נדחקים אל הבימה וינשקו את ספרי התורה בהתלהבות, כמו ירנש כל אחד ברנע הקדוש הזה, כי בספר התורה אצור סוד כמס, סוד קיומם. גם הנשים מעורות מבימות בהדרת קדוש אל ספרי התורה...

— קדוש ונורא תשיעה נא! — יקרא הרב. גם ביום תנינו ומעדינו מבקשים אנחנו תשועת אבינו שבשמים, כי יוכל היות שצרה קרובה, ואנחנו לא נדעשי — חלפה מחשבה בלב הרב...

— שומר הברית תשיעה נא! — הרב רואה את שמשון וישב על הספסל אצל הבימה, וקולו יחל לרעד. תומך... תומך...
 — תומך תמימים — בוכה הרב — עננו... עננו ביום קראנו!...

נגעים אחרים יבכה הרב. אחרי כן יביט אל ספר התורה אשר בידו, וכמו יחוש, כי כח נסתר בא ללבו ויחדו. הוא מנחה דמעה מעל פניו. הרב ירקע פתאם מרגליו, כמו יחפץ לגרש את הרוחות הרעות המתרגשות לבוא לעולמם של היהודים דוקא בימי תציהם ומעדיהם...

— שמשון! בוא נא הגה — קורא הרב, ומניח את ידו על כתף שמשון. —

רבותי! בשמחה רבה! שמשון! במחול! זמן שמתתנו! אפילו פושעים שבישראל מלאים מצוות כרסון. רקדו, יהודים, שמחו בשמחת תורה!
— שמשון! — נשמע קול המלמד — אחינו אתה! כזמרה! בשמחה!
המתפללים, וגם שמשון אתם, שרו, רקדו, אבל בשירתם השמחה והגלהבה נשמעה גם רעדה של תונה, כמו ישירו ויבכו כאחד ...

עבר חודש אחד.

הימים ימות וגשמים. עננים שחורים יכסו את אופק השמים ויזילו מטר קר על הארץ בלי הרף. הרובות העיר מלאים רפש ומיץ. הרוח תיליל בחוצות ותתאמץ לקרוע את שחסי הנמרים מעל הגנות. נמסי מטר יתגלגלו לרנעים מעל התלונות הרמובים, מעטה כהה פרוש על הבתים — ועל האנשים ...

על הכנר הגרול אשר לפני בית המשפט עומדים אנשים רבים צפופים ומתכים לתוצאות המשפט, ועל פני כולם אותות יגון ודאגה. במסדרון בית-המשפט עומדת שפחה, מורשת כפיה ובוכה ...

גם בית המשפט מלא סה לפה. גם כל התלמידים העברים נאספו סה. על ספסל הגאשמים יושבים שמשון, שבתי הברוך ומשה המנגן.

אנשי חיל מזוינים עופרים אותם מסביב וחרכות שלופות בידיהם. עתה אך כלו הקטיגור והסניגור את דבריהם. המושבעים הלכו אל הדרם להתייעץ. עברו שעות אחדות. ראש השופטים צלצל בפעמונו והמושבעים שבו למקומם. אז יקרא זקן המושבעים, הוא מנהל בית הספר למורדים:

שבתי פרחי — זכאי.

משה סגיל — זכאי.

שמשון הלוי — חיוב, אבל — ראוי לרחמים ...

אנחות נשמעו מכל עבר. מרחוק נשמע קול בוכים ...

השופטים חרצו משפט שמשון להאסר בבית האסורים שנה אחת וחודש ימים ... כחץ מקשת עפה השמועה אל הרחוב ... השופטים רחמוהו בדין — נשמע מכל עברים.

עברו רנעים אחדים. שמשון יצא בלויית אנשי החיל המזוינים אשר הובילוהו לבית האסורים.

— תף הוא מפשע! — קראו רבים: — הוא נספה בלא משפט! אויה!
האנחות הרבות אשר חדרו לאוזני שמשון היו ללבו כשירה מרה ונעימה כאחת. כשירה אשר שמע בבית-התפלה. האם אסיר הנה? לא! חפשי הוא! הכבלים הגוראים אשר העיקו לנפשו, נפלה מעליו עתה. נפשו — בת תורין עתה, והוא — בן-תורין ...
סתאם באו לקראתו סקיד המוסמא ומרגליות. המה הושיטו לו את ידיהם באהבה ...
— שא בדומיה את גורלך — קרא מרגליות: — מהיום והלאה תהיה לאיש ישר ותמים ררך.

דמעות נראו בעיני שמשון. הוא הרגיש בלבו, כי איש אחר הוא עתה.

לתולדות ה"שלחן ערוך" והתפשטותו.

ד*).

בימים ההם הופיע אור חדש על שמי היהדות הפולנית, הוא רבי שלמה לוריא, המאור הנדול, נזיר ישראל, מוסת הזמן, אשר לאורו ילכו בני עמנו, ומימיו שותין כל תפוצות ישראל, ושמעו יצא בכל העולם, והעמיד תלמידים הרבה, והסליג על כל אנשי דורו, וחבר חבורו הנדול על כל שיטת התלמוד, אשר אין ערוך לגדלו, לעומק ולחריפותו, וקרא אותו: ים של שלמה (צמח דוד חיד, ה' שליג). הרב הנאון הזה היה אחד מאלה יחידים מנלה, אנשי עליה המעטים, שלא כל דור זוכה להם, בו נתאחדו שכל חריף ועמוק, לב רחב כפתחו של אולם, עין בקורת חדה ורוח כביר עשוי לבלי חת. עסי תכונת נפשו ראוי היה הנאון הזה לחלל חרשות ונצורות, והשעה עמדה לו באמת, שעלתה בידו להשתמש בכשרונותיו ולברוא חדשה על שדה הספרות התלמודית.

רבי שלמה לוריא נולד באשכנז ונחתנך על ברכי הפוסקים היבשים, שנתיבשו עד כדי פריכת צפון, בדרך הלמוד של הדור ההוא⁽¹⁾. אבל בעל נפש רחבה שכמותו לא יכול, כמובן, להסתפק בלמוד המספיקים הללו, וכמהריי פולאק בשעתו עזב גם הוא את ארץ אשכנז, הזקנה הנוססת, ללכת לארץ פולין, הצעירה המלאה בח נעורים, אשר אך זה מעט התעורר בה רוח היהדות לחיים. כמהריי פולאק בשעתו בקש גם הוא להסב בכחו את דרך הלמוד מן ההספקה אל ההרחבה, אבל תחת שהראשון ברא שיטה רעועה, שיטת החילוקים, שהיה בכחה אך לסעול בשלילה, כלומר להוציא דרך למורם של המספיקים מביהמיר, מבלי שיהיה לה לעצמה יסוד קים, כמו שבארנו לעיל, — תחת זה בנה מהרש"ל שיטה חזקה, קבועה לדורות, ברא חדשה בספרות התלמודית, אשר אך על ידי נאון כביר עשוי לבלי חת כמיו יכולה היתה להעשות.

בדור שקודם מהרש"ל התחילה הרפסת השי"ם⁽²⁾. כשהיה התלמוד בכי ועבר ממעתיקים למעתיקים, נפל בו, כמובן, טעיות ושגיאות הרבה עי מעתיקים שונים. כי את התלמוד לא שמרו החכמים שלא ישלמו בו זיופים כמו ששמרו את התנ"ך, שבנו עליו את המסורה חומה סביב, וגם לא היתה כל אפשרות לעשות כן. בשעה שלמרו עוד את התלמוד על פה, לא היו יכולים עדיין להקפיד על סדור המלות ואפילו הסוגיות; כל אחד תרי למד אז בסגנון לשונו, ובלשון שדברו בה לצרכיהם בה שנו גם את משנתם.

^(*) עיי "השלח" כרך ד'.

⁽¹⁾ עיי למעלה פרק ב' ("השלח" כרך ד' ע' 897 ואילך).

⁽²⁾ השי"ם הראשון התחילו להדפיס בערך שנת ר"פ (מאמר על הרפסת התלמוד לר"ר ראבינאוויץ).

וכשהתחילו לסדרו בכתב בודאי לא נסדר כלו בפעם אחת בתמונה שהוא עכשיו לפנינו. אלא סדורו היה הולך ונמשך כמה דורות, כמו שהעידו החכמים הקדמונים, שרבנן סבוראי לקחו חלק גדול בסדור התלמוד, ובכלל תחלת סדורו בכתב מכוסה בערפל⁶, אך כזה אין כל ספק, שהתלמוד עבר מהדורות שונות עד שקבל את תמונתו הנוכחית⁷, ובכל מהדורא ומהדורא הלך ונתגדל, כדור של שלג, כי הרבה מדברי החכמים שבאו אחר סדורו והציגו הגהות או ביאורים בצדו, נמשכו אחיכ אל תוך עצם התלמוד, כמו שהעידו הנאונים, שהסוגיות הראשונות במס' קדושין נתוספו מרבנן סבוראי, וכדומה לזה בהרבה מקומות, ואף גם דברי הנאונים נשתרכבו לתוכו⁸. ובאופן כזה הלך התלמוד הלך והתרחב, בקבלו אל תוכו את כל ההגהות והנוספות שבצדו, עד שקבל את התמונה שלפנינו, שאי אפשר להפריד בה עתה את עיקר התלמוד כמו שהיה בסידורו הראשון מן הנוספות שבאו בו במהדורות האחרונות⁹, וגם עלו בו הרבה חילופי נוסחאות ושנויי גרסאות, כמו שמחייב מבע הענין בספר רב הכמות וקשה ההבנה כזה, שעבר כמה דורות מיד ליד של מעתיקים שונים, אשר לדבים מהם היה בודאי כספר החתום, ואיש לא ערב לכו לצרף את הנוסחאות ולקיים את הגרסאות האמתיות, מפני שתקן הספרים היה נחשב בעיני הראשונים לעון¹⁰, וביותר החזיקו בדעה זו בעלי התוס' ותלמידיהם. כן מביא המדרכי (שבת קע"ט), שהשיב רית לרבינו משולם כוה"ל: גרע כי אהבתך בתוך מעי וכפי כן לבי, אך לדית אין עצה ואין תבונה רק להעמיד על האמת ולזרוק מרה במניהי הספרים... ובבקשה ממך שמור ושמרת מלהגיה¹¹. גם הרמב"ן (בחדושי' לבתרא דף צ"א) כתב, שהגהות הספרים בסברא היא עברה גדולה וראוי לנדות עליה, ובכן, כשמצאו סתירה ממקום למקום, לא הלכו בדרך ישרה, לישר את ההדורים ע"י תקון מעיות ושנוי גרסאות, אלא באו ע"ז בעקשין, בכלי נשק הפלסול העושה העקוב למישור, כמו שהעיד רית על עצמו, שאפלו אם ימצא במקום אחד חייב ובמקום השני פסול יתרץ זה בפלפולו (ס' הישר, ע"ח), ובדרך הלמוד הזה אחזו כל תלמידי בעלי התוספות. — אולם כל עוד שהתלמוד היה בכ"י, לא קנו להן הגרסאות המשובשות זכות אורה, מפני שהיו מצוים בידי החכמים כתבי יד שונים בנוסחאות שונות, שלא היה אחד מהם מקיים ומקובל יותר מתבריו, ומפני כן אפשר היה עוד לבחור מתוך כלם את הגרסא היותר נכונה, אבל כשהרסו את הש"ס עפ"י איזה כתב יד שבא לידי המדפיסים במקרה — כי המדפיסים הראשונים לא השתמשו בכל כתבי היד שנמצאו בעולם, או לסתות ברובם, כדי לבדוק אותם נראוי ולדמותם זה לזה עד שיתברר הבר מתוך התבן, וגם לא גרסם התלמוד עפ"י אספת חכמים, כמו שענין נעלה כזה היה דורש¹² — תנה גרם הדברי, שאותו הנוסח שגרסם נתקיים ונתקבל, ויתר הנוסחאות, שהיו נמצאים בכ"י שונים, עברו ובטלו מן העולם, למרות היותם לפעמים יותר

⁶ ע"י דור דור ודורשיו ח"ג.

⁷ מלבד שתי המחזוריות היותר קדומות שסדר רב איש עצמו (בבא בתרא קנ"ה, וע"י שם ברש"ם ובנמוקי יוסף).

⁸ ע"י ריש כתובות: „פרך רב אחאי", ובתוס' שם, וע"י בענין זה ברוריד שם.

⁹ אסמך בהרבה מקומות [אפשר גם עתה להכיר את הענינים שהיו בתחלה בתר ביאורים או נוספות בצדו ונתערבו אחיכ בעצם התלמוד. אולם לזה נחוצה עבודה רבה, השקפה עמוקה בכל הש"ס, ודיועות בחשפות שבהן בכתב התלמוד, ואין כאן המקום להאריך בזה.

¹⁰ ידוע, שריג חרמים על הגהות ספרים (הקדמת ס' הישר לר"ת, וטובא בבאר הגולה ויד ס' של"ד). — ע"י דרדיר חיד ע"י 888.

¹² ע"י הדפסת התלמוד ע"י באריכות בספר „מאמר על הדפסת התלמוד הנזכר למעלה.

נבנות, וברבות הימים נחקרש אותו נוסח התלמוד שנרסס, עם כל שבושיו, כמעט כמו שנתקדש נוסח התנ"ך, ומפני כן היתה אותה השעה צריכה לכך, שיעמוד איש אשר רוח בו ויעבור בעין בקורת על התלמוד הנרסס, לצרף ולזקק את הנוסחאות והגרסאות, עפי ספרים שונים ועפי ההגיון הבריא והבנה עמוקה ברוח התלמוד, ואיש הרוח הזה היה מהרש"ל. הוא עבר בעין בקורת חדה על כל התלמוד, ובאומץ לב שאין כמוהו נזר על ימין ועל שמאל, נרע והוסיף, מחק וכתב, עד שעשה את התלמוד כמלת נקיה, תוצאת עבודתו זו הוא ספרו הנפלא "חכמת שלמה", אשר אין ערוך לגדלו, לעומקו ולחריפותו¹⁰. כפי הגראה מתבאר זה היו בידו הרבה ספרים שונים שעל סיהם הגיה את הנוסחאות, כמו שאמר כמה פעמים: בס"א אינני, וכמו שהגהתי מספרים סדוייקים (עירובין כ', קיד, ספחים ע"ה ועוד). אולם רובי הנהותיו בנויות אך על משפט דעתו הישרה ובינתו העמוקה, ובלי וכוזים רבים והוכחות שונות, אך על פי שקול דעתו, הוא מעמיד את הגרסא הגראית בעיניו בלשון: "זה נמחק", "כצ"ל", "ולי נראה כך", "ומעות הוא", "ואומר אני", ולפעמים תתם שמו על הנהותו לחזק, בלשון: "צ"ל" . . . נראה לי, שלמה לוריא, ולפעמים הוא מיסר הנהותיו על סמך של סגנון התלמוד: "אין זה לשון התלמוד, אלא שרשי מצא בספרים גרסא זו (שבת ס"ט), כן הוא מעיר כמה פעמים על הדבר שהוזכרנו לעיל, שנמשכו לתוך התלמוד מן המירושים שבגליונות (ספחים ס"ב, כ"ב קמ"ג). עוד מצאתי, ששיטה זו של חילוף נוסחאות הוא מיהם גם לחכמי התלמוד מסדרי הש"ס: אף רב אשי ידע שיכול לתרץ הברייטא כמו שתירץ לעיל. . . אולם קבלה היתה בידו שברייטא המוכה נשנית ומשויה הגיה נמי הברייטא (כתובות כ"ג). אולם עם היות בעיניו יותר נקל לשנות הנוסחא מלישב כרוחק (שבת צ"ג), בכיו לא היה מהיר במלאכתו לבטל לגמרי מאמר שלם ולהוציאו מן התלמוד, וכך הוא אומר (ברכות ס"א): "בשלמא חילוף הגרסאות נמצא כמה פעמים בתלמוד, אבל להיות במלו הגרסאות כל עיקר וכמעט נכתב בספר, דחק הוא בעיני". — ביהוד שפך חמתו בכל עת מצוא על המדפיסים השונים: "ואל תשגיח בספרים הגרסאים מחדש עיי ספר מוטעה, שכך היה דרכו, כל משפט שלא הבין מחק וכתב רצונו, כאשר הראיתי לך בכמה מקומות שעברתי (עירובין ס"א); "והתלמיד טעה והגיה בספרים הגרסאים מקרוב. . . אלא מחסרון ידיעתו עשה כן" (שם ס"ה); "כאן הגיה המשובש בלובלין בדפוס חדש. . . ואין זה סמוק בתורה" (סנהדרין ל"ח), וכיוצא בזה הרבה.

מלבד צירוף הנוסחאות, שזה היה לו התכלית הראשית בחבורו חכמת שלמה, הגה גם פירוש דברי התלמוד תופס בו מקום רחב ידים, עד שבכללו הוא ביאור יפה ועמוק על התלמוד. דבריו קצרים ומעטים, אבל תריפים ועמוקים מאד, ועפי רוב הוא כולל בדברים מעטים ענין עמוק ורחב, שבלי עיון רב והתעמקות יתרה איא לעמוד עליו. אופן פירושו על הגמרא הוא גיב בדרך חפשי, ועיקר מנמטו לבקר את הגיון התלמוד ולברר את סברתו במקום, אבל אינו אוהב להשתמש בבקאות, לבקש סתירה ממקום למקום ולתריך, כדרך התוס' ויתר המפרשים, ולפעמים לא רתוקות הוא מעיר את המעיין על סתירה שיש בהגיון התלמוד להסברא האמתית ומשאיר הדבר בצריך עיון. גם

¹⁰ לפי עדות רייז ראבינאוויץ בספרו הנ"ל, היה הספר "חכמת שלמה" בצאתו מתי הכחבר גדול הרבה יותר מאשר נמצא אצלט בדפוס, אלא שהרבה מתקניו חצלו בגמ' עצמה בתדפיסים האחרונים, כי הדפיסו אחיב את התלמוד עפי תקנויו של מהרש"ל, ועיב השמישו אותם הדברים אחיב מתוך "חכמת שלמה".

למפרשיו הראשיים של התלמוד, רש"י ותוס', שם לב בחבורו זה, לזקק ולצרף את הנוסחאות והגרסאות שבהם, גם לפרש את דבריהם ולהפיץ אור על המקומות הסתומים שבהם. אולם הוא לא נשא להם פנים, ובמקום שלא מצא דבריהם נכונים דחה אותם, אף גם בלי בקשת מחילה, וכים ואמר על רש"י או תוס': 'לא דקי'. אנב תרפא שבשחתי (פסחים מ"ה, עירובין כ"ב, שבת ק"ב). מברא זו בתוספות היא מנומנת מאד' (ב"מ מ'), וכדומה⁽¹¹⁾.

אולם הספר הזה, ככל חשיבותו, איננו מראה לנו עוד את כל גדלו של מהרש"ל. הוא הראה כח ונבחרתו על שדה הספרות ההלכותית וכרא שיטה חדשה בדרך ההוראה, שראויה היא לשימה על גם. בהיותו על פי תכונת נפשו מן המרחיבים היותר קיצוניים, בקש להשיב את ההוראה אל התלמוד, כמנת המרחיבים, כלומר להוציא את ספק הדין מן המשא ומתן ההנינוי של הגמרא. אולם הוא הרחיק עוד ללכת מכל המרחיבים שעמדו לפניו, בבקשו להרחיק את כל ספרי הפוסקים שקדמוהו ולקבל לעיקר יסוד ההוראה אך את התלמוד בלבד. לתכלית זו חבר את ספרו הגדול י"ם של שלמה, אשר בצורתו הוא מזכיר לנו ספר תורת הבית להרשב"א. שהיה בשעתו מכוון נגד פסקי הרמב"ם⁽¹²⁾. אבל בתוכנו ואיכותו הוא עולה על זה הרבה. אולם אם מבקשים אנו לעמוד על אופיו של החבור הגדול הזה, צריכים אנו להתבונן אל דברי הקדמתו הנפלאה, שמתוכה יתבררו לנו השקפותיו של המחבר על התלמוד וספרי הפוסקים בכלל ומנתו בספרו בפרט.

בפתח דבריו הוא מוכיח, שכל קובצי ההלכות, שתכליתם היתה לכלול את כל דברי החכמים שקדמום, בשביל לשום קץ להספקות והמבוכות ולתת תורה פסוקה, לא די שלא השינו את מטרם, אלא, אדרבה, גרמו להתרבות ההספקות, כי האחרונים שבאו אחריהם הוסיפו לפלפל בדבריהם וחברו ע"ז עוד ספרים, ואחריהם באו אחרוני האחרונים לפלפל גם בספריהם של אלו, וכן עד אין קץ. בשביל זה, לפי דעתו, נתנו פירושי התורה כיום ולא בכתב, מפני שאלמלי היה נסדר על פירושי התורה ספר מיוחד, היה גורל אותו הספר כגורל ספר התורה עצמה, שנתרבו בפירושיה ספקות ומחלוקות, כמו שקרה לספר המשנה, שבעצם הוא פירוש על תורה שכתב, ונתרבו גם בו הפירושים והמבוכות ע"י בעלי הגמרא, וכן בגמרא ובמפרשיה. השקפתו זו היא משים בספק, עשות ספרים הרבה אין קץ. כלומר, שעשיית הרבה ספרים גורמת עשיית ספרים אחרים, שבהם האחרונים יבארו את הראשונים, וכן חוזר חלילה עד אין קץ. ומפני כן נתיץ, לפי דבריו, ספר אחד כלול ופסוק, מבוזר באר היטב, שלא ידרוש אחריו. עוד ביאורים ונוספות. אולם הוא משתדל להוכיח, שכל הספרים ממין זה, שנתחברו אחר התלמוד, לא השינו את מטרם. ספרו של הרמב"ם, אמנם שהוא חבור נאה מכל אשר היו לפניו בענין זה, אבל הוא חסר שלמות בזה שאינו מראה המקורות שמהם שאב את דבריו, וגם נמצאו עליו השגות הראב"ד, שבכמה מקומות הן בדברים נכוחים לעין כל, בדבר הנראה לעינים, שהמניד משנה בעצמו הורה ולא בוש'. ואנב אורחא מזכיר להרמב"ם את עונו, שהיה נוטה אחר הפילוסופיא, ואמר על זה: 'הלואי שתהא עליה זו עליה', וכן מה שנתן כבוד

⁽¹¹⁾ את הספר היש חבר כפי הנראה בנערותו, בעת שהיה עוד בארץ אשכנז, כי על שער הספר ברש"י ראשון למס' ברכות כתוב: 'ספר היש והוא הנתות ותקן מעיות ופגיונות רבו מלמנת אשר נדפסו מקדם בתלמוד ויניצוא. און וחוקר תיקן רב מבהק בארץ אשכנז הנגזר ר' שלמה לוריא. (מאמר על הדפסת התלמוד).

⁽¹²⁾ ע"י למעלה פרק א'. ('השלח' שם ע' 806).

לספרי הראבי"ע, אשר לא היה בעל תלמוד, ורוב בניניו ופירושיהם הם ע"ד חכמי התכונה והמכעיות, והתרים בכמה מקומות נגד דברי התורה והתלמודי. ואמנם בשביל כך שקל הרמב"ם למסרפסיה, שעמד אחד מאנשי דורו, והוא החסיד המתור הראבי"ד, אשר השיג עליו בכמה מקומות וחשב אותו לנקלה כאחד מן המועים המקלקלים בלמודם ומהרסים, וגם לרוח יתרה... ולא עוד אלא מ"ש הרמב"ם בספרו שהוא מין כתב הוא שכמה גדולים וחשובים ממנו הלכו בזה הדרך. צא וראה איך דימתו ולמה חשבתיו. מלכר זה לא ישר בעיניו דרך הרמב"ם כמה שהוא נוטה יותר מראי לחכמי הספרדים, ולא די לו בזה להרמב"ם, אלא שנינה את חכמי הצרפתים, והוא, מהרש"ל, נוטה לדעת הראי"ש, שחכמי הצרפתים גדולים בחכמה ובמנין מחכמי הספרדים. אולם גם חכמי הצרפתים בעלי התוס', שעשאוהו [את התלמוד] ככדור אחד והסכוהו וגלגלוהו ממקום למקום, שנראה כחלום בלי פתרון, גם הם, לפי דעתו, לא הספיקו לנו כל צרכנו, אם מפני המחלוקת שעוררו עליהם האחרונים אשר באו אחריהם, שהוסיפו ונרעו ולא באו אתם לכלל דעה אחת, או מצד שבעלי התוס' בעצמם חולקים בכמה מקומות ודבריהם סותרים זה לזה, מפני שבעלי התוס' היו חכמים רבים ושונים, כי שמונים בעלי תוס' היו בספר אחד לפני רית, וכל אחד הגיע להוראה, ותלמידים לרוב אין מספר, ומפני כן נמצאו סתירות בדבריהם. גם ספר הראי"ש, אף על פי שהוא בנה יסודו על הרי"ף והתוס' ביחד וכלל את דבריהם, גם הוא לא השיג את מטרתו, מפני רבוי הדעות שבאו בו, ובכך אין, לפי דברי מהרש"ל, ספר אחד כללי, שיספיק למלאות בשלמות את צרכי החכמים, והוא רואה בהתבוננים שנתחברו בענין זה עד זמנו אך מבוזות ומחלוקת, והתורה לא נעשתה כשתי תורות, אלא כתייג תורות, וכל אחד בונה כמה לעצמו, הספרדי מצדיק את ספרי הספרדים, והצרפתים להיפך, וכל אחד בורר את שלו, ועם ועם כלשונו, וסובר שהתורה היא ירושה למשפחות, ולא זו הדרך ולא זו העיר, כי מימות רבינא ורב אשי אין קבלה לפסוק כאחד מן הנאונים או מן האחרונים, אלא מי שיוכשרו דבריו להיות מיוסדים במוסת חותך עסי התלמוד והירושלמי והתוספות במקום שאין הכרע בתלמודי.

וזו הדבר אשר הכריעו לחבר את הספר הזה, שתכליתו היא להוציא את ההלכה ממקורה בתלמוד ולכלול בו גם דברי החכמים שבאו אחר התלמוד עד זמנו, לבקר את דעותיהם, אם יש להם יסוד בעומק הגיון הנמרא, מבלי נשיאת פנים לאחד מהם, ולקבוע את ספק ההלכה לא עסי דברי איזה חכם, יהיה מי שיהיה, כי עסי העיון האמתי בדברי הנמרא עצמה, ולא יאמין לשום אחד מן המחברים יותר מחברו, אף שיש הכרע גדול בין מעלותם, מ"מ התלמוד הוא המכריע וראיות ברורות יתנו עדיין ויצדקי. את דברי החכמים שקדמוהו הביא בספרו לא בשביל לסמך עליהם, אלא כדי שלא יבוא בע"ד לחלוק ולומר: ראה שכתב מתברר זה דיניו ופסקיו לפי דמיונו, אלמלי ראה מתברר זה דברי הספר או אגרת תשובה של הרב ההוא לא נקט לבו לחלוק וכדאי היה חזר מדעתו, ובזאת יראתי והבאתי כל הדעות קדמאי וקדמאי וכתראי דבתראי.

הנה כי כן חשב בתבור ספרו זה מחשבה גדולה ונכבדה מאד, והיא, לבטל את האבמוריסם של כל החכמים שעמרו לפניו ולהשיב אכרה לבעליה, כלומר להשיב את ספק ההלכה אך אל התלמוד בעצמו, וספרו זה יהיה כעין ספר-יעזור שבעזרתו אפשר יהיה לתורות הוראה מן הנמרא, והוא יהיה האחד אחר התלמוד, ספר כלול ופסוק שלא ידרש אחריו עוד ספרים ופירושים. עבודה כזו, מלכר שהיא עבודה ענקית, כי כאמור,

איא היה לו להעלים עין מכל ספרי המתברים שקדמוהו, והיה מוכרח לקבוע להם מקום בספרו ולבקר אותם. וזו היא שיטתו. להביא כל הרעות קדמוני אמצעי ובתראי. — מלבד זה, נחזיק לעבודה כזו אומץ לב ותוקף הרעת במדרגה שאין למעלה ממנה. אולם הוא לא כתב החלטותיו בספרו אלא אתרי ישוב הרעת, מתינות רבה ועבודה רבה, ולפעמים שבוע אחד ישב משומם בדמיון השכל עד שינע ומצא שורש הענין ואז כתב בספרו. במסכת יבמות לא הגיע בחבורו בשתי שנים אלא לחצי המסכתא, על כתובות ינע שנה חמיטה ולא עשה אלא שני פרקים, ובפרק מצות חליצה עסק חצי שנה ויותר, ובשביל כך האמין בכחו ולא נשא פני איש. הכרת עצמותו היתה גדולה אצלו כי עד שאמר על עצמו: כי חנני אלהים ויש לי כלי, תיל יש לי יד ושם להכריע בכל הפוסקים (שירת סי' ו'), ובעצמו נתן לעבודתו ערך גדול וחשב בנפשו, שספריו יהיו כמשנה תורה להתלמוד, עד שבדמיונו נראה לו, שהראוהו מן השמים ונתנו לו הרמנא ואמין כח ופתחו לו שערי אורה לומר עסוק בתורה, דין ואמור והתר והורה, כתוב על ספר, והבא להם תשורה: אבל עם כל זה, לבו אמר לו למהרש"ל, שבני דורו, הרגילים לקבל דברי כל מחבר שקדמום כהלכה למשה מסיני, מבלי להרהר אחריהם, לא כי בנקל יקבלו את שיטתו, להביט בעין בקורת על ספרי הקדמונים: הדור שלפנינו, מרוב חולשות ורסיון ידים, אין יכולת בשכלם להשיג, שגדול אחד מן המתברים יטעה בדמיונו, וסוברים מה שכתוב בכתב ישן אין להרהר אחריו, ואין נותנין לבם אלא לסתור דברי חבריהם, וכל מה שיצא מפי אדם, אפילו התצק חן בשפתותיו וסיו מפי סרגליות, אומרים: מה נבר בנוכחין, הלא גם לנו יש לשון למודים ויד ושם בתלמוד כמותו! אבל האמונה באמונת שמים, שהוכחתי כי, בפרט מן הפוסקים האחרונים, שמעו בכמה מקומות מן התלמוד כאחד מן התלמידים המועים בענין הלכה:

ההשיג הספר הזה את מטרתו כחפץ מחברו? —

יוכל היות, שאטלמי נתחבר בוטן אחר ובתנאים היסטוריים אחרים, היה יכול באמת למלאות מקום פוסק כללי אחר התלמוד, אם לא להעם, מפני עומק עיונו, לפחות לחכמיו — וזאת הלא היתה באמת מנחתו של המחבר, שתורת התורה תהיה קנין החכמים, לא מסורה לכל המון העם, כמו שנעשה עכשיו ע"י התפשטות השו"ע — כי ספרו זה, אם כי חסר בו הסדר הנצרך לאוסף-תוקים (קאָדעקס), מפני שהוא בנוי על סוגיות התלמוד, בכיו לא נרש בו אותו הערכוב והכלכול שנפגוש בספרים אחרים מספרי המרחיבים ממין זה, כמו ספרי הרא"ש והרשב"א וכיוצא בהם, ולהמעינים החכמים, אשר שערי התלמוד פתוחים לפניו, נקל מאד למצוא על סיו את הדין המבוקש. לפני כל סוגיא יש בספר זה מבוא קטן, בעין מפתח, המבאר בקצור את תוכן ספק הדין היוצא מהמשא ומתן של הסוגיא הבאה. אחיו הוא מציע את הסוגיא ומוכיח בארוכה מתוך המשא ומתן של הסוגיא הזאת את ראיותיו שעל פיהן בנה את ספק ההלכה. באופן שהלומד הסוגיא בתלמוד יש לו אפשרות תמי" לעמוד על ספק ההלכה היוצאת מאותה הסוגיא שלמד. ומפני שרוב הדינים יש להם איזה מקור בגמרא, הגה נכללים בספר זה כמעט כל דיני השו"ע, וכל דין ודין תלוי במקורו, אלא שכל הלכה יוצאת ע"י משא ומתן פלפולי וע"י וכוהים עם הפוסקים הראשונים והאחרונים. אבל אין הכרח להתונה בספר זה להשתמש דוקא באריכות פלפול, ודרשות נתונה בשעת הצורך לעזוב את האריכות ולהסתפק אך במצא הדין, שבא במבוא בקצרה. ובשביל כך נוכל לומר, שהספר הזה, ישיש, היה שווה לכל נפש, וחבל שהמחבר לא הספיק לחבר ספרו כיא על מסכתות

אחרות בלבד. הרעיון המונח ביסוד תבנית זה בלי ספק גדול ונעלה הוא מאד. ואלמלי היה הספר הזה מתקבל באומה, כמו שהיתה מנמט המחבר, היתה הספרות התלמודית מקבלת פנים אחרים לגמרי, והיתה מתקרבת יותר ויותר אל מקורה הראשון. אבל השעה לא היתה ראויה לכך, והספר הגדול הזה לא יכול לעמוד בפני רוחם של המפסיקים, שהיתה מצויה בדור ההוא.

יחסו החפשי להחכמים שקדמוהו נראה בתבנית זה עוד ביתר עז מכספרו חכמת שלמה. וכמו שהבטיח בהקדמתו, לכלי לישא פנים לשום איש, כן עשה באמת. בלי משא פנים הוא נושא ונותן בדברי החכמים הראשונים, יהיו מי שיהיו, כמו בדברי חכמי דורו, ומכריע ביניהם עפי השקפת שכלו והבנתו בתלמוד, כי, כאמור, אין בעיניו כל אבסורדיזם אחר תחיתת התלמוד וזולת הנאונים, שדבריהם דברי קבלה (ישיש, ביצה פיה סי' י"ט, ובכ"ט), וחלילה לו לחלוק על הגאון (שם, יבמות פ"ד סי' מ"ז). אבל כל החכמים הראשונים והאחרונים שאחרי הנאונים, בכל היותו נותן לכיא את כבודו הראוי, לא נמנע לבקר את דבריהם ולבטלם במקום שלא ישרו בעיניו. הם היו בעיניו אך חכמים, אנשים העלולים למעוה ולשגגה. אך יותר מכל החרים מהרש"ל נגד הרמב"ם, מלבד דבריו הנמרצים בהקדמתו, שהבאנו לעיל, מלאו כל ספריו במינים קשים נגד הרמב"ם: ואין דברי הרמב"ם אלא דברי נביאות' (שם, ב"ק פ"ד סי' כ"ז), והרמב"ם והסמיג' לא דקדקו בסוגיא זו ושגגה היא מלפניהם' (שם, קדושין פ"ב סי' כ"ז). אך עם זה חלק לו להרמב"ם את כבודו הראוי לו: ואף שהרמב"ם גדול בתורה הוא, לא אשא פנים בתורה ובדקתי עד מקום שירי מנעתי' (שם, תולין פ"א מ"ב). ביתור כבר את סברת הרמב"ם במקום שאין הכרע כשיש, ובפרט בנוגע למבעיות: במה שאין מוכרע מן התלמוד ותלוי בסברא ראוי לילך אחר הרמב"ם, שאין בעל סברא כמותו, ובפרט מה שתלוי במבעיות' (שם, ל"ה), ובפרט בעניני המרפות שהחכמת הרפואה והמבע מסייע לבחור דברי אמת מה שאינו מבורר מן התלמוד' (שם, פ"ג סי' י"ז). על פרקליטו של הרמב"ם, בעל מגרל עזרי, שסך מהרש"ל בזה וקלון בכל עת מצוא, ונהג בו מנהג כיוון ככאחד המועים: שהוא סותם דבריו במצליף ומקלקל ומעוות הרברים בלי מעט וריח ועובר בכל תשחית הדין (הקדמה). ביתור דן אותו ברוחצין כביק (פ"ח סיט), ועל דבריו אלה מראה מהרש"ל בכל מקום שמוכיר את דבריו בעל מגרל עזר. בכלל בולטת מאד התנגדותו של מהרש"ל להרמב"ם. הסבה לזה היא פשוטה לכל מי שעמד על אופיו של מהרש"ל. ראשית, בשביל שבמחשבתו היתה, כמו שאמרנו, לבטל את כל ספרי פסקי הראשונים ולעשות את ספרו שני להתלמוד, ובספרו של הרמב"ם אפשר היה לו לראות את המכשול היותר גדול על דרך חסדו זה, ומסני כן בקש מקום לחלוק עליו וגם בקש עלילה להוריד את ערכו בעיני בני דורו, בהוכיחו לו את עונותיו הראשונים, נמיתו לפילוסופיא, ואת המלחמות שעורר הרבר הזה בשעתו, אף שברכות הימים הכל נשכח, גם אהבתם גם שנאתם, וכדורו של מהרש"ל, ועוד הרבה דורות קודם לו, כבר נחקרש הרמב"ם בקדושה שלמה ואיש לא ערב לבו להוכיח את המחלוקת שעוררו עליו מתנגדיו בשביל דעותיו. אך מהרש"ל העלה את המתים מקבריהם וחזרו על הבמנים הקשים והמרים שנורקו מסי מתנגדי הרמב"ם, גם הוסיף עליהם משלו. יוכל אמנם היות, שהבמנים הללו יצאו מלבו של מהרש"ל, בהיותו בעצם מתנגד להפילוסופיא, אלא שכאן מצא בעיה מקום לנבות את חובו. ועוד סבה שניה הגנו מצאים להתנגדותו להרמב"ם יותר מלכל הפוסקים, בשביל שהרמב"ם נטה בפסקי הוראותיו אחרי חכמי ספרד ואינו משים לבו לחכמי צרפת, ומהרש"ל, שהיה

אשכנזי, נמשך אחרי חכמי אשכנז וצרפת⁽¹³⁾. מסני כן הוא מחזק תמיד את ידם נגד הרמבם ונגד חכמי ספרד בכלל. ואף שהרמב"ן היה גדול מאד בכל החכמות, אכן כשהוא חולק עם ר"ת ור"י, שלא לשמוע אליו, אלא לילך אחרי בעל התוס', כי קבלה היתה ביד הרא"ש, שר"ת ור"י הצרפתים היו גדולים בחכמה ובמניין יותר מן הרמב"ן (הקדמה). ביתור חלק מהרש"ל כבוד לר"ת ומכנהו בשם "פה קדוש" (שם, יבמות פטז סי' י"א), ואלמלי נשתכחה תורה מישראל היה מחזירה בפלפולו (שם, קדושין פ"ג סי' ב').

על פי דרך זה חבר ספרו ים של שלמה על המסכתות: ב"ק, ביצה, גמין, יבמות, קדושין, כתובות, וכן היה בדעתו לחבר על כל הש"ס, למרות גודל עבודת הגוף והגפוש, שהענין הזה דורש. אבל כשהגיע למס' תולין (אשר עליה רבו כמו רבו פירושים וחבורים יותר מעל כל שאר חלקי הש"ס, בשביל שבה תלויים עיקרי או"ה), ראה שהדברים ינעים, כי להביא את כל דברי החכמים שלפניו, כמו בספריו הקודמים, ולסלסל בדבריהם, יכלה עתו וכחו, וגם רבוי הדעות מבלבלים את המעיין ומפריעים אותו מלמצוא את הדרך הנכונה: "ורבינא ורב אשי לא כתבו הגמרא רק לד' סדרים והניחו ב' סדרים שאינם נוהגים, כדי שיכולים להספיק וללמוד ב' סדרים, ואנו מניחין רובן ומעמיקין במקצת חצאי מסכתות, נעורים יום ולילה בעמוד א' ולמחר התעיק עיניך בו ואיננו . . . וסצינו בחכמים שנענשו על הדבר, כי ע"י ריבוי הדעות נתחדשו הגזירות ועל ידם נתמעטה התורה (הקדמה שניה). עוד מוסיף, ששמע, שריח בעל התוס', כשראה תוספי כתובות, דקדוקים ונלגלים על פירושיה, וירע בעיניו ונצמער על התורה שתתמעט ואמר שראוי להמתין עד ביאת הגאון, שיקים המקרא ואשפוך רוחי על כל בשר, ונהיה לו מרים ולא נהיה שוכחין... אבל עתה אשרי מי שיוכל להסיר המכשול הזה [הפלפול] מלפניו. (שם). — ומסני כן באה עתה מחשבה אחרת בלבו, לחבר את ספרו על המסכתות האחרות בדרך קצרה ולבלי להביא את דברי הפוסקים הראשונים כיא במקום שיש צורך גדול, שנפלה מבוכה בסוגיא רשמעתא, אבל במקום שלא נרנש צורך גדול כי כן בדבריהם אפשר להשמיטם לגמרי אף מבלי להזכירם. הנה כי כן בקש לתת לספריו החדשים תמונת הלכה פסוקה, עפי' מקורי התלמוד, לפי הכרעת דעתו בלבד, מבלי להשתמש בספרי הפוסקים הראשונים ולבוא עמם במשא ומתן. יוכל היות, כי כל מה שהוקץ והתמיד בעבודתו, שימתו נתאמתה בעיניו יותר עד שלא מצא לנחוץ אף להתוכח עם החכמים שקדמוהו. — ובאופן כזה כבר התחיל לחבר על מסכת תולין, אך פתאום הוכרח להפסיק את מחשבתו: "זה חדש מקובל בא לידו ספר וחבור שעשה מהר"י קארו על המור"ם"⁽¹⁴⁾. ומהרש"ל שבקש לגזור גזירה על כל ספרי הפוסקים שקדמוהו ולתת לספרו ערך משנה תורה אתר התלמוד, נבהל פתאום למראה מתחרה נורא כזה, אשר הראה כמה חרשים מספרים הקדמונים שלא היו בידים בימים שעברו ותשובות נכריות וחדושים, אשר נמצאו בכל הספרים, ולא חיסר דבר מכל אשר עלה במחשבתו לפניו וכמעט שלא הניח מקום להתגדר בר. זה הדבר אשר גרם לו לחזור בו ממחשבתו הראשונה, לחבר ספרו על מסכת תולין בדרך קצרה, כי הוכרח להעלות על הספר את דברי הב"י, באיכותיהם ונלגליהם וצירופיהם, ולערוך מלחמה נגדו, כדי להוציא מלב התלמידים שלא יתלו עצמם בחבוריו ולומר עלי

⁽¹³⁾ עיי' למעלה פ"ב. ("השלח" שם ע' 401).

⁽¹⁴⁾ מהרש"ל, כפי הנראה, לא ראה את השריע, וכל מלחמתו נגד מהר"י קארו ערך רק בשביל חבור הבית יוסף בלבד.

באחרית הימים שלא ידעתי ממגר. ועיכ חזר וחקן מסכת תולין. שחלוי בה כללים גדולים ברת יהדותגרי, במהדורא ברא ובאריכות, כל דין ודין עם חדושו ובביאור יפה, והעיקר, שכלל בו גם דברי הבי והשנותיו עליו: "כי הבי עשה פשרות בעניני פסקי הלכות מדעתו בסברת הכרם ברוב הפעמים בארה נגד הקבלה אשר קבלנו ונהגנו עד הנה, והתלמידים הולכים אחרי דבריו ופסקיו ולא ידעו כי בגמשה הוא, שהוא הכריע כמה פעמים נגד התוס' והפוסקים אשר אנו נוהגין לפסוק כוותיהו, ומאחר שראו שכיב בספרו אמרו: כיצ הקארו להדיא, כי כך הענין הרע אשר לפנינו, מה שכתב בספר יאמינו, ואם יעמוד איש חי וצוח ככרוכיא שאין הדין כן בראיות נמורות או אפלו בקבלה, לא יתושו לדבריו, וכפרם האידנא, שבעדו הנסמכין טרובים והלומדים מועמים, ומשריה תוספים דברי הספר [כ"י]. אשר מצאו בו כל החדושים, ובה השוו הקמנים לגדולים והנערים לוקנים... אני הגבר אשר בעדו ראה כל אלה..."

הנה רואים אנו שהתנגדותו של מהרש"ל להבי נובעת מאותו המקור עצמו ששמנו באה גם להרמ"א. ראשית, בשביל נמיתו הקיצונה של הבי לרוח המספיקים, שקבע הלכה פסוקה לדורות, ובה השוו הקמנים לגדולים והוקנים לנערים; ושנית, בשביל שהבי הכריע, נגד הקבלה שקבלנו ונהגנו עד הנה, כלומר שהוא הכריע נגד קבלת חכמי צרפת ואשכנז ומנהגיהם, שכמדינות פולין נהגו כוותיהו, והם הם גם מעמי הרמ"א שכשבילים יצא נגד הבי¹⁵). אולם תכסיס מלחמתם של הרמ"א ומהרש"ל שונים הם. הרמ"א, שהיה ענותן ואיש שלום, נלחם עם הבי לפי רוחו, ומהרש"ל שהיה קפדן — לפי רוחו. הרמ"א לא התוכח הרבה עם מהרי"ק ולא התגפל עליו, אך להפך, חלק לו את כבודו הראוי לו, ובלי פלפולים רבים וזנזים, עשה את הדרוש, כתב בצד השויע הנהה קצנה: "ריא כך, ואנו נוהגין כך, והדושים, שעשו ההנהות הקמנות הללו, ידוע לנו. ומהרש"ל בא עליו במקלו ונער בו בנוסה: כל דבריו אין בו מתוס' (ישיש, ביצה ס"ד סי' ד'), רוב דבריו לא שלו הם כי אסורים לשמוע... וקישיות דהבל שעליהם בנה יסודי (שם, גמין ס"ד סי' ע"ז), ואל חשניה בפשרת הקארו בלי מעם וראיהי (תולין סי' סי' צ"ד), ולא די בזה למהרי" קארו שעשה פשרה על אלו הגדולים הריף הרמב"ם והרא"ש... כאלו מסורה הקבלה בידו מימות הוקנים אלא אף במקומות אחרים עשה פשרה [נגד ההלכה]... וכן בכמה מקומות לא ירד לעומקה של הלכה... כאשר תמצא בחבורו בכמה וכמה מקומות. זאת ועוד אחרת, לא היו לפניו ספרים מנהגים והעתיקים במעט כאשר ימצאו ברפס, ולפעמים בנה יסוד על המעות ההיא... (שם, הקדמה שניה), ולא הבין הקארו דעת ההנהות גם לא ידע באיזו מקום משמע מדבריו כך (שם, תולין סי' נ"ד הגשה סי' ס"א), והעבודה, שנבהלתי על דבריו, כי אחד מן התלמידים השונים לא יפסד שוניא דתלמודא כן, להוציא פשט התלמוד ומונייתו מדרכיו (שם, יבמות ס"ז סי' כ'), וכיצא בזה בהרבה מקומות. ותהי הנקלה עוד זאת בעיני מהרש"ל, ויחשוב מחשבה להדיח גם את המור ממעלתו, כדי לעקור את העין משרשו — בהיות שהבי בנה יסודו על המור — והתרים כמה פעמים בהלכה נגד בעל המורים: "ואין זו אלא נביאות להקל מסברא" (שם, תולין סי' ע"ז), והעולם סברו שכך הוא בהחלט, כאלו הלמים הוא, ואינו כן, כי מה לי שהמכים עם אביו, אנו לא מסכימים עמו בדבר הלכה, וכן הוא בכמה מקומות באיסור והיתר, דלא נהיגין כוותיהי (שם סי' ל"ב), וכדומה.

¹⁵ עיין למעלה סי' (שם ע' 408).

אבל מי נצח במלחמה זו? מי יודע את ספרי מהרש"ל? מי יורה מהם הוראה?
ומי תכן את רוחו הגדול של הענק התלמודי הזה ואת שאיפותיו הנעלות? הכל תלוי במזל
אפילו ס"ת שבהיכל! מעטים המה מאד החכמים, שידעו להוקיר את ערך האיש הגדול
הזה, שחיה חייו יקר מאד בספרות התלמודית. נראים מכה את מהרש"ל בשם רבינו
תם של המאה השש עשרה. אולם אם בעין בוחנת נביט על שאיפות מהרש"ל והלך
רוחו, בינתו הרחבה ודעתו העמוקה, לא נמצא משלו בכל החכמים שעמדו אחר הגאונים,
וביתור אין דוגמתו בחופש רוח ותוקף דעתו¹⁶). ואם נחפז לדמותו במקצת לאחד מן
החכמים הקדמונים, נוכל יותר למצוא דמיון בינו ובין הראב"ע: שניהם היו בעלי בקרת
חדה והעמידו על דעתם מבלי להשגיח בראשונים, הראב"ע היה הראשון שכבש דרך
הבקרת החפשית במקרא, ומהרש"ל היה הראשון שעשה כן בתלמוד, וכך אפוא נוכל
לכנותו בשם הראב"ע התלמודי.

¹⁶ עיי' העיר גם אחר מגאונים בתראי (נדע ביתודה, מהרדא ב', חלק י"ד סי' נ"ג):
"אפילו על גדולי הראשונים מצינו לרש"ל שחולק עליהם, כי לבו כלב הארץ".

על דבר ספר „אחיקר“.*

מאת מאיר איש שלום.

מחיק אני מוכה להח' יוסף מזל, שהחזיר לספרותנו דבר שהיה לנו ונאבד מאתנו. ואם באבדת ממון ואבדן הגוף צותה התורה: והשבתו לו וגו', אף כי באבדת ספרות, שהיא אבדן נפש. והנה עתה שבו דברי אחיקר אל מקורם, שהוא לשוננו העבריה. ולדעתי לא יהיה לבו של איש מבין חלוק עלי, כי כל דברי הספר אינם אלא משל, והוא כספר איוב, שאף שהנבר איוב היה ונברא, אולם ספרו אינו כי אם משל, וכן הוא בדברי אחיקר: גם אם נקבל, כי באיזה זמן מן הזמנים היה חכם נודע בשם אחיקר, וגם כי קרהו בחצרותיו של איזה מלך כאשר סופר עליו בספר הזה, בכל זאת כל הציורים ממקרהו וכל משליו ותחבולותיו אינם כי אם דברים שברה איזה חכם וסופר מלבנו. אמנם מי היה הסופר החכם הזה — נעלם מאתנו.

הספר הוא כספר בן סירא וכספר יהודית ודונמתם שאר ספרים החצונים (או בלשון חכמים — ברייתות, ובלשון העמים — אפאקריפסן). וכבר הזכרנו בירושלמי פ' חלק ובסוף מדרש קהלת עם ספר בן סירא גם ספר בן לענה וספר בן תגלת, ומי יודע אם אין לפנינו בדברי אחיקר ספר של בן לענה או בן תגלת.

ובנוגע לקדמות הספר אומר, כי מתוך דבוריו נראה, שנכתב קודם הגזירה על גדול חזירים, כמו: „תזכירני את החזיר אשר הלך אל הרחצה“. „אהיה עבד לסוסך ואשמוך את החזירים אשר בביתך“. וקודם שגזרו: „ארוך מגדל חזירים“, לא נתמה מה לחזירים ברשותו של ישראל, כי החזירים היו מעשרים את בעליהם, כמו שספרו בפסיקתא רבתי דפרה (סב ע"ב): „גוי אחד ראה את ריי בר אלעאי, חמיתיה אפוי נהירין, אמר, הדין גברא חד מני מילי אית ביה, או שתויי דחמר הוא, או מוויף ברכית הוא, או מרבי חזירים, שמע קליה ריי בר אלעאי, איל תיפח רוחא דההוא גברא, דחרא מנהון לית בי, לא מרבי חזירים אנא, דאסיר ליה לבר ישראל למרבי חזירים, דתנינן לא יגדל אדם חזירים בכל מקום“. והנה זה הספור מוכיח, שפניהם של מגדלי חזירים היו מצהילין, לפי שנתעשרו בהם, ולולא היה הדבר נפרץ בישראל, לגדל חזירים, לא היו חכמי הדור נזורים בתוקף האלה לאמר: ארוך המגדל חזירים. ועל פי אלה הדברים נוכל לדון, שדברי אחיקר קדמו לגזירה זו.

והנה כבר העירו החכמים על משליו, שהרכה מהם דומים למשלי שלמה ולמשלי בן סירא, כמו המשלים על תאר אשה יפה אשר חמשוך כל אדם, ומשליו על תנוך הבנים.

וההתחברות עם החכמים, וההרחקה מהכסילים, וכדומה לאלה הרבה. ואני ארמוז על כפואים מיוחדים בסגנונם והם דומים לס' בן סירא עפ"י תרגומו של החכם בן זאב, כמו: אם שמעת דבר ימות בלבך אל תגלהו וכו'. ובבים פ"ט: שמעת דבר בלבך ימותי וכו'. ומי אשר כרה בור לרעהו ימלאהו במלא קומתו. ובבים פכ"ז: חוסר גומץ בקומתו ימלאנו וכו'. ונמצא במשלו דברים מחזים לנו, לפי שנאמרו עפ"י מנהג מקומם ושעתם, כמו: שפוך יינך על קברי ישרים וכו', וכן — בני, אם תמצא מציאה בבית אליל חן לאליל חלקי. ונמצא בהם דברים שהרעת הישרה מעידה שהם משובשים, כמו: בני, הרחק מאורב אביך סן ירחק אוהבך ממך, וקרב הדבר שצריך להיות: אל תרחק מאורב אביך, דוגמת משל שלמה: רעך ורע אביך אל תעזוב וכו', וכאותו הפסוק נאמר גם כן: טוב שכן קרוב מאח רחוקי, שדוגמתו אמר אחיקר: טוב אוהב קרוב מאח רחוקי. אמנם לא להראות על כאלה מנמתי, כי מי אשר יקרא המשלים האלה בשום לב לא ימצא כל זאת? אולם חסדי להעיר על הדברים הנזכרים בספרות התלמודית.

הספרות הזאת, רצוני התלמודים והמדרשים, הם, כידוע, לא ילידי מחשבות אנשים מיוחדים, שזה כתב ספרו וזה כתב ספרו, אשר בהם נדע הנות לבו של איש ואיש, אולם הם כילקוט, ששמו בו המלכים והמסדרים, אם קה שנודע להם מפי השמועה ששמעו, או שקבצו מספרים שונים שפרצו בישראל. וכבר העירותי על זאת והראיתי דוגמאות לדבר בפסיקתא רבתי דעשרת הדברות (פ' תליתאה, מאיר עין אות פ"ט). ואמרת שם, שנראה שהיה להם ספר שחבר על נכחים (ועתה אומר — ספרים שחברו), והיה כולל, דרך משל, נכחים בין ר"י בר הלפתא ומסרונה אחת, בין ר"י בן חנניה והקיסר או הפילוסופוס, בין ר' נהוראי ואיליהו הנביא, וכן בין מודעסרופוס ורע, ואוסוף כאן, שמלכר ספרי נכחים היו בידיהם, כנראה, גם ספרי מעשיות והגדות, משלות ושיחות ופירוני חלומות, דברי הימים וקורות אנשים מסורסמים, ומהם אספו ולקטו מה שיאות להם וסדרם בתלמוד ובמדרשים. ושם (פ' רביעיתא, מע אות כ"ח) כתבתי עוד: רואה אני כאן מקום לרמוז על פנה אחת והיא גדולה בעיני, והיא שכפ' זו הרכה מאמרים שהם בירושלמי, בפאה ובקידושין, ומקצתם בבבלי קידושין, אלא שהם שם בסגנון אחר ובסדר אחר ממה שהם לפנינו, שעיקר אלז המאמרים, ודוגמתם כיוצא בהם, הם מדרשים מסודרים על המקראות, ומהם לקחם מסדרי הגמרות. שכל מדרש ומדרש, בין שיהיה מדרש הלכה ובין שיהיה מדרש הגדה, וכל התלוי בהם ממשלות וספורים, כשנאמרו בביה"מ, על המקרא נאמרו ולא על המשנה, אלא שמסדרי התלמוד סדרם בתלמוד כדי לעשותו עיקר. וכמו שבעל הילקוט אסף כל מה שמצא (עד שהיתה ידו מנעת) מן המדרשים בספרו, כן היתה מנמת מסדרי התלמוד לאסוף כל מה ששמעו וקראו בספרים שנכתבו קודם להם לחבור אחד, ואותו החבור יהיה עיקר (או משום דומרי מירכסי), שהוא כלול במשנה ותלמוד, הלכות והגדות, ועכ"פ, כשנבוא לדון איה מקום עיקרו של המאמר, אם בתלמוד או במקום אחר שנמצאו שם, עלינו לדון, שבתלמודים הוא מאחר, עד שנמצא ראיה להפך, אולם מאמרי הלכה, התלויים במשנה, עיקרם בתלמודים, עד שנמצא ראיה להפך. והנה אלה הספרים שקדמו לסדר התלמוד, יש מהם שהוזכרו בתלמוד על שמם, כמו תנא דבי אליהו, תניא בסדר עולם, כתוב במגלת תענית, כתוב בספר בן סירא, אולם רובם דבריהם הוזכרו ושמותם לא הוזכרו. ואף מאלו שכא זכרון שמותם בתלמוד ובמדרשים — מובאים לפעמים מאמרים סתם, ולא הוזכרו רק על שם האמרים בביה"מ. דרך משל, ספר בן סירא הוזכר בשמו והוכחו ממנו בפירוש הרבה מאמרים, שכבר לקטם

החכם בן זאב בהקדמת העתקתו מלשון מורסי ללשון עברית (ואני אוסיף כאן לרמוז על מסכת כלה רבתי בשם וילנא פיג: כתוב בספר בן סירא הוי רחים לשלמא וכו' כ"א שורות, וכולו בלשון מורסי. ושם עוד: כתוב בספר בים זכור את יום אסיפתך ואסוף תרסה וקבץ וכיות וכו', בלשון משונה). ונמצא שמביאין ממנו מבלי הזכיר שמו. דרך משל, בפסיקתא רבתי (פי' עשר תעשר, קבץ ע"א): אריא כבד את רוסאך עד שלא תצמרך לוי. ובירושלמי דתענית: איד לעזר אוקיר לאסייך עד דלא תצמרך ליה, אולם בתנחומא הובא: אריא כתוב בם' בן סירא אוקיר לאסיאך עד תצמרך ליה. כאשר רמזי ע"ז שם במיע (אות כ"ד).

והנה עדיין חסרני ידיעת מקורי התלמוד והמדרשים אשר מהם שאבו מאמריהם, ולא נכתב שום ספר מחכם שיחקור אחרי אלה המקורים ויסדר אותם לפנינו, את הידועים לנו ואת שאינם ידועים לנו. ואם שהאחרונים הם מרובים מהראשונים, אם ישים חכם ורגיל את לבו אל סגנון המאמרים ולשונם, יעלה בידו לכל הפחות לסדר אותם ממבעות ממבעות ולעמוד על מנינם, ונדע ונכיר מה שנאבד מאתנו מעשרה של אומתנו באורך הימים ובמסכת הגלות.

ולואת חביבין עלי. דרבי אחיקר' ושמתי לבי להם, כי מצאתי שהובאו ממשליו ומחדותיו בתלמוד ובמדרשים, ואולי ימצאו אחרים עוד יותר ממני. והגני מסדר הדברים כפי סדרם בספרו.

(א) ואקח לי ששים נשים ואבנה לי ששים ארמונים וכו'.

המנין הזה הוא רגיל בפי בעלי הגדה, ואזכיר כאן הגדה אחת מספורי רבה בר בר חנה (ביב, פ' המוכר את הספינה), אשר לדעתי הם לקחים מאיזה ספר המיוחס לשמו, והוא מספר נפלאות אשר ראה במסעותיו, כעין ספורי לוציאן היווני, שנמצאו בהם דברים שונים לאלה הספורים, עד שישאל הקורא את עצמו, מי לקח ממני. והנה ספר שם: וימנא חדא הוה קא אזלינן בספינתא וחזינן ההוא כוורא דיתבא, אכלה מינא באוסייא ומית, ואדחדו מיא ושדוידו לגדא, וחרכ מיניה שתין מחזי, ואכיל מיניה שתין מחזי, ומלחו מיניה שתין מחזי, וכו'. גם בהגדה דריביח (בבבורות), שאעתיק ממנה להלן: שתין גברי שתין ספינתא שתין בתי שתין ביסתרקי.

(ב) ואח"כ אמר אלי חפצי לבנות מגדל בין השמים ובין הארץ וכו' או הוצאתי את נחלי הגשר וכו' וארכיב את הנערים עליהם, והם קראו, הבו הלום חומר ולבנים מלפ ושירי וכו'.

רמיון לדבר בהגדת ריב"ח וסבי דבי אתונא (בבורות ח' ע"ב). רק שהוא לא עלה לרום רקיע בערממיות עיי נשרים, כי אם על ידי שם המפורש. ספרו שם, שאמר לו: בני לן ביתא באוירא דעלמא, אמר שם, תלא בין רקיעא וארעא (בני' השיטה סקובצת: אמר שם המפורש איתליה גרמיה באוירא תלא וכו'), אמר להו, אסיקי לי ליבני ומינא באוירא, לא יכלי'. ובהנהות הביח: אסיקי לי ליבני ומינא מהתם, אמרי, ומי איכא רמצי לאסוקי התם, אמר, ומי איכא רמצי למיבני ביתא בין שמיא לארעא.

(ג) ועוד צוה המלך להביא סלה רכב שכור, ויאמר אלי, תסור לנו יחד, אחיקר, את שכרי הסלה הזה וכו'.

בהגדה שם כזה הסגנון: אית לן ריחיא דתבירא חייסיה, אמר כרוכי לי מיניה נרדי ואיחייסיה. ובהגדות הב"ח: שקל סיסקא מיניה שדא להו אמר כרוכי לי וכו'. (ד) בני, אם האלהים יחלו לנגוב במי נשביעם?

בבראשית רבה סכ"ז: .כומריא ננבי אלהיא מאן מומי ביה, או מאן מקרב? ונוסחא זו הונגת יותר, כאשר ירגיש כל מבין, וצריך להגיה אצל אחיקר: אם את האלהים יהלו לנגוב וכו'.

ה) .אתה בני תזכירני את העץ אשר אמר לכורתיו לאמר לולא נתתי את המאוח בידכם לא יכולתם ל"י.

בביר סוף פ"ה: .כיון שנברא הברזל התחילו האילנות מרתתים, אמר להן מה לכם מרתתים, עץ מכם אל יכנס בי ואין אחד מכם ניווק. מי לקח ממי ולמי משפט הבכורה במשל זה, לא אדע. אולם ראוי להעיר על הסגנון היפה ולחקור, אם הוא מספר כתוב בלשון עברית, או אם היא מליצה מתורגמת מלשון סורס.

ו) .בני, בעוד נעלים ברנליך רמוס על הקוצים ותכין הדרך לבניך ולבני בניך. בביר סמ"ד: .איר לוי עד דסגדלא ברנלך דרוס כוכא וכו'. והמפרשים נדחקו שם שלא לצורך והרחיקו עלינו את הדרך.

ז) .בני, אל תהיו לצאת לדרך בלי כלי נשק כי לא תדע מתי יתיצב אויבך בסניך. דמיון לדבר בקהלת רבה בדיה טובים השנים ונ': .ר"מ כר הוה חמי חד נסיק לאיסטרטח הוה צוח ליה, זיל מרי מיתה, תרין הוה צוח לון שלם לכון מרי קסמה, תלת צוח לון מרא שלמא.

ח) .בני טוב עצם בידך ונ' וטוב צמור בידך מאלף עוספות ונ'. שם בדיה טוב מלא קף נחת ונ': .מתלא אמר טבא חדא ציפרא כפוחא מן מאה מרחיין. (ועיי' כל הענין והקש לדבריו).

וכדי לסיים בשלום אעתיק עוד. .בני, אל תשכון בבית אנשי מדון, כי דבור מביא תגרה, תגרה מביאה סצעים, סצעים מביאה צער, וצער מביא רצה.

במכילתא משפטים פ"ז: .מגיד שהצהיבה מביאה לידי מיתה. ושם פ"ח (כמאיר עין אות ו' י"ב): .מכאן שהמריבה מביאה לידי מיתה. וכספרי דברים ריש פ' רס"ז: .אין שלום יוצא מתוך מריבה. וריש פ' רצ"ב: .אין שלום יוצא מתוך מצות.

ל א נ?

ספור

מאת מ. ז. פייערבערג.

כמו מתוך הערפל הגני רואה את תמונתו הגוזה, מתוך העננים השחורים אשר כסוהו בחייו ויקדירו את הודו בהמון אנדות הבל וצללי תרו — הגני רואה אותו, האמלל, אשר הרבה הסך והסך בחיים, והמה לא נתנו לו מאומה, גם שם חזר לא השאירו לו. הבה ואציב לו ציון!

ספורים רבים ושונים ספרה לי אמי בילדותי, ספורים נוראים וחשכים כחשכת הגלות ומלאי תונה וצלמות כחי עם ישראל. השער הלכן אשר בראשי חקני לא אות הוקנה הוא, כי עוד בהיותי ילד נהפכתי לזקן: כל ספור וספור הלכין לי שעה אחת, ומרוב הספורים הסך שערי לבן . . . עתה יודע אנכי, כי על כפת החיים ישנם אנשים אוכלים ושוחים, שמחים ומתענגים על רב טוב; אנשים, אשר קללת אל זועם איננה רובצת עליהם תמיד . . . אולם אז היו לי החיים לחזון תונה נוראה . . . ונורא מכל הספורים היה הספור על דבר נחמן המשוגע, אנחנו, הילדים, דברנו תמיד בחדרי על אדותיו, כי גם אנחנו, ידענו אותו ואת תהלוכותיו הזרות.

הרב רבי משה, אבי נחמן המשוגע — כן ספרה לי אמי — היה נאון וקדוש בישראל, אבל הזקן הקדוש ממשונביל היה גדול ממנו, — ורבי משה לא האמין בו. פעם אחת סר הקדוש אל עירנו, ורבי משה לא הלך גם לקבל את פניו; וישלח הקדוש לקרוא את הרב אליו, אך הרב לא אבה ללכת. ויהי ביום השבת, בהיותם שניהם בבית התפלה, ויסן הקדוש אל הרב ויאמר אליו: משה, אינך מאמין בי? הגה לך אות: הן חסין אתה בכך וכו'. השנה תלך אשתך בן, נשמה אחת גדולה היתה בריקע, נשמה גדולה וקדושה מאוד, אך סמאל שבה אותה והגה היא בידה, הגה היא מרחפת שבעים שנה באויר. חשב חשבתי כי אצילנה מידו ולכן לא נתתיה לרדת מטה, אך עתה הגני רואה, כי בעזן הדור אי אפשר לי להציל אותה, הדור אינו מאמין בי ולכן תש כחי. הנשמה הזאת תחי — בנך, הוא יהיה גדול בתורה ובחכמה, אך זה כחי — לסמאל, להקליפה, והוא יוריד את שיכתך בינון שאלהי.

נחמן המשוגע — כן ספר לנו הרבי פעם אחת כמוב לבו עלי — הוא, בעל מוח גדול עד מאוד, ויסתתרו לבו ללמוד קבלה, אף כי ידע כי יש חרם לבל ילמוד איש חכמת הקבלה מרם ימלאו לו עשרים וחמש שנה . . . והוא נכנס לסדרם, הציץ ונסע ויהי — לאחרי.

נחמן המשונע — ספרו אחדים — ישב פעם אחת יחיד בלילה בבית המדרש וילמוד, פתאום שמע קול נורא קורא אליו: נחמן, תן לי להריח מבק! וישא את עיניו וירא והנה לשון ארוכה שלוחה אליו מ.עזרת נשים... מני אז הסתתרה ביתו — וישתגע. נחמן המשונע — ספר לי בחר אחד — חפץ לדעת מה למעלה ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור, ויתבונן במה שלא הורשה... גם עתה עודנו תועה בחקירות אפלות, הוא אינו מאמין כי משונע הוא... .

התבערה היותר נוראה היא זאת אשר ממסתרים תניח, מים רבים לא יכבו את התבערה הזאת ועד היסוד תיקד ותאכל מבלי השאיר שריד, כי בעת אשר נגלה לנו הלהב — כבר אחזה האש בכל, מבלי שת יכולת להציל משניה טרף, וככה היא המלחמה אשר ילחום האדם בנפשו ובלכבו סנימה. המלחמה הזאת נוראה היא, בה ישם הלב עוד מרם יסרוץ הלהב התוצה... .

לא פתאום השתגע נחמן, לא פתאום עשה את המעשה הנורא ביום הנורא ההוא! יום הכפורים. בית הכנסת מלא מה לשה אנשים לבושי לבנים ושליתות, הרב רבי משה עומר, סמך להארון, ומתפלל בכונה ובקול בוכים. זקנו הלבן היודר על פי מדותיו, מצחו הגדול והרחב, פניו הלבנים, עיניו העמוקות והשחורות, וכל יצוריו נזו כלם העוסקים לבנים — יתנו לו תואר פני מלאך אלהים. על הבמה בתוך עומד צעיר לימים, רזה ודל, פניו לבנים כפני מת, לחייו בולמות וארוכות ועל קציהן החד צומח זקן שחור וקצר, עיניו שחורות וגדולות ומהירות מבעד לבבותיהן הארוכות כשתי נחלי אש, הקמטים אשר במצחו ומבטי עיניו העמוקים מעידים בו, כי חושב האיש מחשבות רבות ועמוקות מאוד; יש אשר יפריעוהו מנגינת החזן ממחשבותיו, והוא מרים או את עיניו ושולח מבטים ורים על כל סביבותיו: כמו יחמה על מראה עיניו ולא יבין מה הערב הזה, מי האנשים האלו ומה לו סה... . הקהל הגדול מתבונן אליו בכבוד, בדעתו כי לא מחשבות פשוטות חושב עתה רבי נחמן בתרב, זה הכוכב החדש ההולך ומתגלה על שמי היהדות... . הגה זה אך מלאו לו עשרים שנה — וכבר מלאה הארץ תהלתו... .

התפלה כלתה, החזן כבר נמר, שיר היחודי, ורבי נחמן עודנו תפרש במחשבותיו ומעמיק להתבונן בשיר הפלוסופי הנפלא הזה, המלא חיים, אמונה, חקר ומחשבה — והנה נגש אליו אחד האברכים ושאלהו דבר בתורת העבודה. האברך פנה אליו אחת ושחים, והוא לא ענה... . הנאספים בבית התפלה התפלאו על מחשבותיו כי כה עמוק עד אשר לא ישמע דברי המדבר אליו, ויקרבו אל מקומו. האברך שנה את שאלתו פעם ושחים; ויתעורר רבי נחמן, ויבט אל כל אשר מסביב לו במבט זר ומפחד, אחרי כן פנה אל האברך ויאמר במירדות: הוי, עד מתי נהיה ממבלי עולם? — איך? מדוע הגנו ממבלי עולם? — שאל האברך בתמהון.

רבי נחמן הביט בו בעיניו השחורות ויאמר אליו באנחה: אתה לא תבין... . הקהל מביט אליו בתמהון, גם אביו הרב נגש אליו. עיני נחמן בוערות כאש, הוא רוצה להביע מחשבה מרה, מחשבה אשר רכאה את רוחו ימים ושנים ואשר תרבתה פצעיו גם בערב זה, ולמי יביע את מחשבתו המרה הזאת? מי יבין לרוחו ויבוא עד קצה מחשבותיו?... . הוא עומד נשען על הבמה ומביט אל הקהל בעינים מסיקות ינון, רחמים ויארש כאחד, הוא פונה עוד הפעם אל האברך ואומר: כן, הכל הבל, מה לך ולעבודה?... . למה לך לדעת את אשר נעשה לפני אלמי שנה?

— מה לך נחמן? — קרא אביו בקול — ההשתגעתי?
— הכל הבל! — קרא נחמן, ויקח בידו את נר השעוה הרולק על הבמה
— ויכבנו . . .

— הוא השתגע — קרא אביו בקול מה, ויסול לארץ ויתעלף.
ברנע הזה נחתם נוד רינו לנצח: הוא — משונע . . .
הקהל מתלחש איש עם רעהו, מדברים בקול עצב ובפנים מפוסים יגון, מביטים
פעם אל הרב הזקן, היושב נשען על שתי כפות ידיו וסניו כבושים בקרקע, כמו יבש
להבים בפני הקהל הרב, ופעם אל בנו המשונע, שהקריח תבשילו ברכים, ופעם ירימו
פניהם ויביטו איש בפני אחיו, כשואלים וכתמהים . . . אין יודע ומבין, איך היה הדבר!
והמשונע יושב נשען על עמדו, פניו פני להבים, עיניו מפיצות אש זרה, כעיני
משונע באמת. הוא רואה ומרגיש את חרבנו; יודע הוא, כי ברנע זה הרס את אשר בנה
ואת אשר בנו למענו כל ימי חייו, הוא נפל הפעם לשאול תחתית . . . כל כבודו, כל
אשרו שקוע בתהום עמוק וגורא. הוא רואה לפניו עתיד שחור ואפל מאוד . . . מה,
ברנע זה, החל לדיות חיים אחרים, ומי יודע, מי ימנה את הפגעים הרעים, אשר יביאו לו
החיים החדשים? הנה ברנע אחד היה לאמלל, ומה נורא מצב כזה! אבל מדוע? למה
כבה את הגר? המחשבה הזאת מרכאה את דחו עד מאוד. למה המיש על אביו, היקר לו
מחיו, שזאת נוראה וחרפת עלם כזאת . . . קין הרג את הבל אחיו והוא הרג את אביו, הוי,
המחשבה הזאת נוראה מאוד . . . אבל העשה זאת ברצונו? לא, הוא מרגיש, כי בעל
סרנו כבה את הגר. קשה היה לו לסבול עוד את מכאוביו בנפשו פנימה, והמה כבר עברו
נבול . . . זה ימים ושנים הוא מרגיש, כי זר הוא לכל והכל זר לו . . . הפעם פרצה
האש התחצה, אבל מדוע פרצה באופן אשר לא רצה? למה חלל את הקודש לעיני
סקדישיו? אמלל אנכי — תשוב הוא — כי בן אני לעם אשר דבר אין לו בעולם
מבלעדי הדת. רק שני דרכים לפניך: להלחם בעד הדת או נגד הדת — ואני, הן חסין
אני לדיות איש חפשי, לא זאת היא מטרת חיי, להלחם בעד הדת או נגדה . . . שאיפות
אחרות אני מרגיש בלבבי ומעשים אחרים הנני מבקש לי בעולמי בקרב עמי . . .
ובדמיוני עוברים לפני כל ימי חיי המעשים, הנה ילדותו, בחרותו ושחרותו, הנה
לפניו כל שאיפותיו ותקותיו, שנשארו קבורות בסתר לבנו. עניים היו חיי בתענוגים
ושמחת בשרים, אבל תחת זה היו עשירים בדמיונות, בחלומות, בחזיונות, בשאיפות ובתקות.
הנה זכרון אחד מתרומם ועולה מתוך המון הזכרונות הממושגשים: היום יום קיץ,
השמש כבר רד, הוא שב מהחרד עליו ושמה, הרביי האיר לו פניו היום ויאמר לו, כי
סיסיו עוד לא ראה נער בן תשע שנים מפליא להגות בתלמוד ומבין שמועה כמדה.
האיר התקרב מעם, ונעים הוא מאוד ומשמח את נפשו, שהדחת כלואה כל היום בחדר,
בחם נורא ובאור מתקן . . . והנה עדת נערים חבריו לקראתו, וברנע אחד הוא עומד
בתוך, התנועה רבה, המה רצים יחדיו בקול ששון ובתרועת ניל. פתאום והנה אביו הרב
נש אליו: הוא הלך להתפלל, מנחה ומעריב.

— נחמן! — ההתפללת מנחה?

— התפללתי בחדר.

— ולמה אתה רין?

הוא שותק.

— למה אתה מתחבר עם נערים שובבים?

הוא שותק.

— קומה ונלכה! מהיום והלאה תלך להתפלל לבית הכנסת, אסור לו להיחזק למלא שחוק פיו בעולם הזה. בעולם הזה נתיין ללמוד ולעבוד את ד', וחלילה לנו לבלות את הזמן בהבלי תעתועים. . . . הוי, בני, הן מתפלל אתה בכל יום: אל תשליט בנו יצר הרע, התפלה הזאת תפלה גדולה היא, היצר הרע שולט בנו בעוה"ז, כל שמחה ותענוג המה מעשי שמן, כדי להשקיע אותנו בהבלי העולם הזה ולהמרידנו מהעולם הבא. . . . אסור לשמוח, בני, אסור לשמוח בעולם הזה!

הוא מביט בנענועים אחרי הנערים השמחים הרצים הלאה; רנש"עצב לחץ את לבו. הוי, מה קשה עליו לעזוב את חבריו ברנעים הנעים האלו! כמה הוא מתענע, כמה הוא מקוה כל היום — עת תכבד עליו הנשימה שגדל החום ומהאיר המהניק — להרנעים הנעים והיקרים האלו! אבל מה יוכל לעשות? . . . ובאמת איך יתפלל מחר לשוא: אל תשליט בנו יצר הרע? . . .

בית הכנסת, תפלת המנחה נגמרה. המתפללים לקחו להם גרות וישבו אל העמודים ללמוד תלמוד, משניות ושיע, או לעיין בספרים קדושים. עצב שקט ממין מיוחד שורר עתה במקום הזה. אנשים אחרים עומדים מסביב להבימה, ספריהם פתוחים לפניהם, והמה מחליטים דברים זה עם זה לרנעים: לנכון ישאו ויתנו בדבר הלכה; החום גדול מאוד, האבק מכסה את השפחים החורות והיבשות, הגרות בוערים בכבדות ומפזים אור כהה על פני הבית. . . . ובמקום כזה עליו לבלות מהיום את שעות הערב הנעימות לו! . . . הוי, השמן הרע, למה ימשכנה כה בחזקה התוצה? מה לו שם בחיץ? והוא זוכר את דברי התלמוד אשר למד זה לא כבר: אם פגע בך מגול זה משכרו לבית המדרש. . . . לא! — הוא נזכר או בלבבו — לא אאביר את עולמי ככל השוטים שקלקלו, שכלו את זמנם בהבלי שוא, אלאם בהיצר הרע עד אשר כלה אשמידתו מלבבי. . . . אבל הלב הרע. . . . הלב מושך התוצה, העינים מלאות דמעות. . . . הוא מרגיש, כי הקריב קרבן לאלהי ישראל וכי זכך את נפשו ורוחו לעבודת הבורא, והוא נזכר או בלבבו להקדיש את נפשו ונשמתו כלה לד' ולהתנער מכל הבלי תענוגות העולם הזה. . . . הוי, אלי! — מתפלל הוא בלבבו — תן בי כח להתגבר על היצר הרע, עזרני נא לעבדך בלב שלם ובאמת. . . . אך הנה כל היתורים יושבים ומעינים בספרים, והוא היהודי היחיד פה בלי ספר. . . . הוא נזכר אל ארון הספרים ומבקש לו ספר לעיין בו, והוא מוציא משם את הספר הראשית חכמה. אביו אמר לו, כי כל יהודי מחויב לדעת את הראשית חכמה בעל פה ולשמור את כל הכתוב בו. . . . הוא מהפך את דפי הספר, והנה לנגד עיניו הפרק מסכת ניהנס, הפרק הזה מושך אותו אליו, זה כמה שנים הוא שימץ המן שיחות ומעשיות על דבר הניהנס והעונש בעולם הבא, אבל הוא רוצה לדעת את הדבר כמו שהוא, רוצה הוא להביין את הניהנס, שעורו, תכנו, גדלו ומדתו, הכל הוא רוצה לדעת, הכל כמו שהוא. . . . עתה הגיעה השעה. . . . והוא קורא.

הקהל כבר נזכר להתפלל תפלת ערבית, רבים מן הנאספים כבר שבו לביתם, והוא יושב נשען על עמודו, הספר פתוח לפניו, אך הוא איננו רואה מאומה, כמו רשת פרושה על עיניו. . . . הנה כי כן — חושב הוא בלבבו — הנה זה הוא הניהנס! . . . הוי, אלי, הנה כי כן יודע אתה לענוש את המורדים בך! גדול אתה אלהים, גדול וגורא עד מאוד, ואתה האל האיום והגורא, גדל הכח והגבורה, אשר אין מדה וקצב ליכלתך ולגבורתך, אתה הנך מעניש ככה את האדם הקטן, החלש והרל הזה! . . . וברגע זה הוא מרגיש, כי

העולם חשך בערו. ואמנם איך אפשר לחיות בעולם אורר ואפל כזה? הן על כל פסיעה ופסיעה ירכין החמא. הנך עונה. אמן יהא שמיה רבא' שלא בכונה — וכבר הספדת את עולמך. פעם אחת לא דקדקת בגשילת ידיי — ועליך. להתגלגל! בצפרדע שבע שנים . . . הוי, אלי, מה נורא עולמך ומה קשה לחיות בו . . . ד' אלהים, אנא. אל תביאני לידי נסיון, וזכר נא כי הנני אך בשר ודם, ומה כדי להבין ולקיים את תורתך הגדולה והעמוקה? . . . הוא סוגר את ספרו ומתגשש מעל מקומו בכבודות, אנהה עמוקה מתפרצת מתוך לבו, ברנעים האלו הונחה שם אבן כברה, והאבן הזאת מה מעיקה, מה מכבירה היא על הלב! . . . הנה זה הוא העולם, אלה המה החיים, והוא לא הרגיש ולא ידע עד הגה . . .

הוא יוצא לאס, סר וזעף, מבית התפלה, הוא נגש עד המפתן, מתגשש בכל מלוא קומתו ומגביה את ידו הימנית ונושק את. המזוזה ואומר בלחש: כי מלאכיו יצוה לך לשמך בכל דרכיך, ומכון למה שכתוב בהספרים הקדושים, כי סכל מצוה ומצוה נברא מלאך טוב, השומר על האדם לבל יכשל חלילה בעבירה . . . ובחין, הוי מעשי שמן, בתין מה נעים! כפת השמים הגדולה מתנוצצת מהמון כוכבים מזהירים, הירח הלכן מביט ברחמים, בנעימות ובשחוק הן ישר אל פניו . . . הוא דוחק בעל כרחו את רגליו השכינה ומרים את ראשו להביט בעומק ים התכלת ובעצם השמים המהירים, האוויר הקר והלחלח משביע נעימות ונחת רוח למרות רצונו. הנה — חושב הוא בלבו — ירח יפה, כוכבים יפים, שמי תכלת, גנות מבריקים לאור הירח, אילנות — הכל לכאורה נאה ופשוט. אבל הוי, כמה רבבות מחבלים, מוקים, מלאכים רעים, שדים, רוחות, לילין, גשמוות ערשילאין אורבים לך על כל צעד ושעל! כמה יש לך. לחקך בהעולם השפל הזה! בשביל מה נשלחת הנה? בשביל. לחקך הרבה ולזכך את הגשמה — והנה הצהיר מסנה את לכת לבטלה, להתענג על הבלים ותעתועים? חלונות הבתים ודלתותיהם פתוחים; בעלי הבתים יושבים בחדר פנימה נגד החלון הפתוח, אוכלים ושוחים ומתענגים על המרנוע אחרי עמל היום; בעלות הבית עומדות בבית המבשלות אצל התנור המוסק ומכינות ארוחת הערב, והילדים יושבים על מפתן המבחן ועל הקרקע לפני המפתן ואוכלים יחד בקערה אחת תפוחי-אדמה חמים — והוא הולך לו בכבוד ראש ומביט בעצבון על פני כל האמללים האלו, המאבדים את עולמם בשעה אחת . . . השומים האלו מתענגים על עולם שאינו שלהם, הוי, אמללים, הן שוכחים המה. הכלי . . . עצבונו הולך הלך ונרדל, כל אנשי הרחוב המה שכחי אלהים, ומי יודע אם לא יכשל גם הוא חלילה בעצת היצר הרע?

קודר בתחת רוחו, נרכה ושוחח, הוא בא אל הבית, הבית מלא אורה, שמחה וחיים. אביו הרב יושב בראש השלחן, ואנשים רבים יושבים מסביב לו, מברכים, משוחחים ומתוכחים בקול שאון ובתנועה רבה. אורח אחד אורח לצון משעשע את המסובים בהתלולו החדים . . . הוי, מה נורא המחזה! אביו הרב שוחק! אביו שוחק! והוא הן הניר לו זה לא כביר, כי אמור להיותורי לשמוח בעולם הזה? . . . הוא מביט ישר בפני אביו — כן, הוא שוחק! הוא מביט עוד הפעם, חסין הוא להכיר בפני אביו, כי תודה הוא ומתחרט על שחקו ובקרבו פנימה ייסורוהו כליותיו על אשר הסיה את דעתו מעבודת הבורא — אבל לא, הוא מכיר בפני אביו, כי שוחק הוא באמת ובלב שלם . . . יודע הוא, כי אביו הרב הוא יהודי כשרי, והרבה הרבה יתאנה, יתחרט, יתודה ויצום על זה, הן רוב הלילות עוברות עליו בכבדות, תפלות ותחנונים, ורוב הימים הוא יושב בתענית, אבל, הוי, ד' אלהים, למה שכח כי אמור לשחוק? למה שחק ועל מה שחק? מה צורך יש לו בשחוק?

ואם איש כמוהו נכשל בעצת היצר, אם לאביו הוקן, העובר את אלהים כל ימיו ומתגבר תמיד ללחום בהקלפהו, והסמרא אחראי — אם לו אין די כח לנצח את היצירה, מה יעשה הוא, הילד? . . .

ובלילה! הוי, מה נורא היה לו הלילה! מה גדולה המלחמה בלילה! מה רבו המוראים הכתובים בהספרים הקדושים עיר ממשלת. הקלפה בלילה! הגשם בעששית אפס, בחרר אפלה, הדממה נוראה, הלחץ בלב גדול עד מאוד, מחשבותיו סוורות ומקוטעות. המוח עובר עבודתו במהירות נמרצה, אך איננו יורע מה הוא חושב . . . דבר אחד הוא מרגיש: הוא נלמוד מה בהעולם הנורא והשחור הזה; הוא, הנער הרל והחלש, הנהו יחידי בהעולם האפל הזה. אלפי מלאכים, כחות נסתרים, מתגלגלים על כל צעד ושעל . . . העולם כלו אורב לו להורידו אל בור שחת, אל הגיהנם, והוא . . . מה חלש ודל הנהו! הוא מכסה את פניו בשמיכה וכוכה . . . צר לו עד מאוד, אין תקוה, אין מצא . . . פתאום תבוא מחשבה נוראה בלבו, והוא מתחלחל . . . לא! לא! הוא תומא במחשבתו, חלילה, חלילה, האלהים הוא טוב . . . אבל — תסיף המחשבה ההיא לענותו — למה ברא עולם נורא כזה? אלהים הוא טוב, ואם לא דקדקת בגמילות-ידיים עליך להתגלגל בצמרעד . . . הוא ברא לו אדם חלוש ודל ומבקש ממנו כח אלהים . . . לא, לא, אינני תומא, אלהים הוא טוב, טוב, טוב . . . הוי, ברח לך יצר הרע! הוא נושך את שפתיו, חורק בשניו ומסמט את שערותיו מרוב כעס על המחשבה המרה הזאת, הוא תורר בכונה במחשבתו בלי הספק על המלה טוב, טוב, טוב, אבל כמו להכעיסו חושב הלב אחרת: "אלהים איננו טוב, או כי הראשית חכמהי משקר: מאין ידע כל אלה? האם היה שם?..". אבל כל אלה הן מעשי שמן המה, היצירה מסית אותו לחשוב תועה על אלהים ועל הראשית חכמהי הקדוש . . .

פתאום חדר אליו קו אור מהחדר השני. הרלת פתחתה מעט והוא רואה את אביו יושב בפנה על הארץ, הגר אשר בידו מפיץ אור כהה על פני הבית . . . פני אביו הריים והגונים מסיקים עצבון וינן קודר, הפנה מלאה קסמים נסתרים המשתפכים אם כמלאה כל הבית. אביו יושב דומם נשען על ידו האחת, פניו התמימים ועיניו הבלתי נעות מסיקות צער נורא, והוא נאנח אנחות רבות, אנחה אחרי אנחה . . . עוד רנעי מספר והוא שומע קול אביו קורא בלש ובינן: "זכור ה' מה היה לנו, הביטת וראת את חרפתנו, והקול קורא הלאה בלחש, לאט, מלה אחרי מלה . . . והדברים, הוי, מה נוראים! אלהים! באו גימם בנחלתך, שטמו את היכל קדשך, נתנו את נבלת עברך מאכל לעוף השמים . . . כי רכיתנו במקום תגים ותכס עלינו בצלמות, אם שכחנו שם אלהינו ונפרש כפינו לאל ור... כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן מבחה . . . כי שהה לעפר נפשנו, דבקה לארץ בסגנו . . . הוא ירד אם מעל מטנו וינש אל הדלת, והנה הוא רואה את אביו מקרוב... התמונה נוראה ומלאה חרדת קדש. הגנן העצב חודר אל מעמקי הלב והנפש. עד אנה בכיה בציון ומספר בירושלים. הוקן בוכה בלש, דמעה אחר דמעה מתגלגלת על זקנו הלבן . . . על חומותיך ירושלים הסקרתי שומרים תמיד יומם ולילה לא יחשו. הוא זוכר את הספורים הרבים ששמע מיהודי ארץ ישראל על דבר חומות ירושלים . . . הוא רואה לנגד עיניו את הכותל המערבי מוריד שתי דמעות גדולות, ושועל מתגנב ורץ בין סרציו . . . הוא עומד בין החריבות על יד הכותל הקדוש, רואה המון יהודים שמוחים על הקרקע וכוכים בקול . . . הגה מה שרידי מגדלים, ומאחת החריבות הוא שומע קול קורא: אוי לו לאב, שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים, שגלו מעל שלחן אביהם. צעף עלשה

מרש על פני ירושלים, העיר מתאבלת... ועל שער העיר יושב על יד מערה פתוחה הזקן חזר, כנורו בידו והוא מנגן שיר עצב וקורר מאד... לא הרחק מהמערה עומד ישמעאלי מוזן, חרבו על ירכו וכידונו בידו: הוא שומר על העיר... אבל שמה, שמה במרחקים יפתחו השמים, הקביה יושב על כסאו ומביט על הארץ הרום רגליו... הוא רואה את ירושלים השוממה... או יסער הכסא ממקומו ושתי דמעות גדולות ורותחות נוטלות אל עסקי הים הגדול... או תצאנה מנגן עדן העליון כל נשמות הקדושים, אשר נהרגו על קדוש השם, לפניו ינהר נחל מלא דם וסביבם אש בוערת, ניוותיהם פצועות וקרועות לנווים, ידיהם הרזות נשואות למעלה ובתוכן שרידי גילי ספרי תורה, שהצילו מיד האויב, והמה כלם משתמחים ומתנפלים לפני כסא הכבוד... או ישמע קול נורא ממרומי הכסא: שובו למנוחתכן, נשמות מהורות, עוד לא בא הקץ... או תתנפל גם רחל אמני בקול קורע לבבות לפני כסא הכבוד, והאבות הקדושים משתמחים לפניו בקול בכי נורא, אך... הגלות המרה והארוכה עוד לא נגמרה, ירושלים שרוסה באש, ארץ ישראלי שוממה, השכינה בנלות ועם ישראל מספור ומסורד בין העמים... השמן מתגבר, סמאלי מושל בכל, מיכאל שר ישראל — אומר אבא — אסור בויקים... התאות מושלות עלינו ואין אנו יכולים לעבוד את ה', הוי, מתי יבוא משיח? משיח צריך לבוא, צריך להביאו... משיח לא יבוא מעצמו — אומר אבא — הדור צריך להביאו, אבל הן רבים רצו להביא את המשיח? ויסק די לי רייני? והארי דל? והבעשים? המה לא הביאו אותו, כי עוד לא בא אז הקץ, נתיץ לנסות עתה בדורנו, אולי כבר בא הקץ... נתיץ להביא את המשיח, נתיץ להביאו — ויהי מה!...

הגר הולך הלוך וכלה, השלהבת בוערת באור כהה, נצוצי חלב נתוים מסביב בהמולה קטנה, ואור היום הולך ובא ומתנגב בלש דרך חלונות הבית, האור הולך הלוך ונודל, הגר כבה, אביו הרב עומד על רגליו בפנת הבית וקורא, תהלים בעל־פה, קולו רך והחלוש משתקן על פני כל הבית, הלב מתרחב ומתמלא עונג אין קץ, שכינת אל מרחפת במלוא כל הבית, התבל כלה מלאה קדושה וחסד אלהים... בעד החלון נשקף העולם השקט, הגהנה במנוחה מזוהר ויו שדי, הוא סוגר את עיניו ועומד כדולם נשען על הדלת, פני אביו נהרו ומספיקים הד, הנה הוא מתנשא אמ מעל הארץ ומרחק באויר הבית, והוא מומר שיר יפה ונעים עד מאד, וקול השיר דק ורך ומלא קסמים נסתרים ונעלמים, והקסמים קלים ונוחים, כחלום ילדות, ונעימים לנפש עד מאד... הנה גם הוא מתנשא אחרי אביו ומרחק באויר, אביו מגביה לעוף אל נחל האש השוטף שם בקצה השמים, העינים כואבות מנודל האור, ואביו שם הלאה, הלאה, הלוך וקרוב אל נחל האש הנורא... קולות זמרתו הולכים הלוך וחזק ומתעריבים עם אלפי קולות זמרה השמים באויר... כל העולם כלו מומר... והאש הולכת הלוך ונודל, התבל רוחצת בים של אש... הנה הגיהנם המלא אש לזהמת, אלפי מלאכים נוראים מלאי עינים מסיצי וזעה ואכזריות חמה נושאים על כתפיהם המון ילדים ונערים חסאים להשליכם אל האש הגדולה, במעמקי הגיהנם — הוי! מה נוראה המראה! הנה מה תלוי נער אחד בלשונו, המון ידים ורגלים, ראשים וגינות מתגלגלות על האש הלוהטת... אך הנה השמן הנורא מרחף אליז בכנפיו האדומות המכסות את פני כל התבל, הנה הוא אוחז בציצית ראשו, מטלטלו ברעש אל הגיהנם, הוא רוצה לצעוק בקול, אבל האש לזהמת את שפתיו ואינה נותנת לו לקרוא בקול, ושמה ממעל מרחק אביו בנחל האש... הוא מרחק אל סף המשיח... הנה הוא רואה אותו ביד השמן, הוא שם להצילו מידו, הוא אוחז

אותו בידיו בחוקה להצילו . . . המלחמה גדולה. אביו לחץ את ידיו והשמן ממרס את שערותיו בזעם גדול, ומגדל הכאב הוא סוקה את עיניו . . . והנה הוא שוכב על ממתו ואביו וכל אנשי ביתו עומדים סביבו.
תודה לאל — אמר אביו הרב — הנה סקה את עיניו.

ומן הלילה ההוא — זוכר הוא — נוטלה ממנה תומת ילדותו ושמתת החיים. אז נודע לו ראשונה, כי החיים הטה מלחמה נוראה וכי כל ימי חייו יהיה מוכרח להתאבק וללחום, לעבוד ולעמול, מבלי דעת היצלה אם לא . . . במחצו החלש והרוסס התעוררו אז ראשונה, בצורות ממשמששות ובלתי מונבלות, השאלות הגדולות על דבר האלהים, העולם והאדם. והשאלות האלו נקרו במחצו ויבקשו להן סתרונים ביד חזקה, מבלי תת לו מנוחה אף רגע. ואז נגלה אליו ראשונה גם הרעיון הגדול, כי עליו להיות הגבור המקוה, כי עליו ללחום את המלחמה הגדולה ולצאת בעשרת נצחון . . .
(עוד יבוא).

רשימות מספר זכרונות.

מאת

ה. בריינין.

(המשך *)

בשנת 1849 נתנו ללאצארום את התואר דוקטור בהאוניברסיטה הברלינית. נושא הדיסרטציה שלו היה ענין אחד בתורת-היוס¹. ימים אחדים אחרי קבלו את התואר דוקטור החל לכתוב את מאמרו: "עיר האפשרות ליסד חכמת-נפש-העמים ורעיונותיה". ששה עשר יום רצופים היה עסוק בכתובת מאמרו זה, ויהי כאשר הגיחו במעטפה ויכתוב עליה את הכתובת של מערכת מכה"ע אשר לו נועד, נפל העט מידו ופול למשכב, כי מחלת קדחת-העצבים תקפתה. עוד בכל ימי כתבו את מאמרו זה הרגיש, כי כוחותיו יעזבוהו, מעצם עבודתו הרוחנית, אך מרוב תשוקתו לכלות המאמר הזה, שבו הגיה אבן-סנה למחקריו הבאים, התגבר על מחלת נפשו ולא הרפה מעבודתו אף רגע. ממשלת הרוח על הגוף, השתעבדות כל הכחות והכשרונות למחשבה גדולה אחת — זה מדה של כל יצירה-רוחנית נשגבה.

באותה שנה שבה היה ללאצארום לדוקטור, נשא את אשתו הראשונה. בכל יום ששי בערב היה מקבל בביתו את רעיו ומכיריו המקורבים ומוסינים לסעודה. בין קרואיו התמידים היו: שמיינמהאל, פויל הייזע, פרידריך ענגערס², המספר ברטולד אויערבאך (בימי שבתו בברלין) ועוד חכמים ומוסרים מצוינים אחרים. וזה אשר ספר לי ללאצארום על דבר ערבי-שבתותיו: "כשהיה פויל הייזע מאחר לסעמים לבוא אל ביתי בליל שבת ומצא כבר מסביב לשלחני את כל חבורת המוסרים, היה שואלני בדאגה: "לאצארום חביבי, האם קרשית על היין ולא חבית לקראת בואי? צר לי מאד". ואנכי הייתי מקדש את השבת לעיני כל האספה, אשר רבים מחבריה היו נוצרים³". סעם אחת בא לברלין הפרוסיסור יעקב בארנייס, בן החכם בארנייס מהמבורג, ויתאכנס בבית הפרופ. ק. וו. הייזע, אולם הוא, בארנייס, היה נזהר מאד ממאכלות אסורות ולא סעם מאימה בבית

¹ עיי' למעלה חובי כ"ח ע' 45.

² הוא סופר מצוין במקצוע דברי ימי חכמת-החרשים ומלאכת המחשבת. משנת 1850 עד 1868 היה עורכו הראשי של מוזיזע, אללגעמיינעס ארגאן פיר קונסט אונד קונסטגעשיכטע. בשנת 1863 נמנה לפרוסיסור בהאקדמיה הברלינית.

³ בחקירתו לספר שיריו, שחקדישם לאשת לאצארום, יזכור פויל הייזע בנענועים את ערבי השבתות האלה.

האושפיזין שלו, ויבוא בכל יום אל ביתי לאכול אתי לחם על שלחני. ויהי כבוא אלי בארניים כליל שבת, בשעה שהבורת הסופרים היו מסובים על שלחני, קרש את השבת על כוס יין, ויסול את ידיו, כאשר עשיתי אני ושמינפהאל, לעיני כל הנאספים, שרובם היו נוצרים. אחרי ארוחת-הערב ברכנו, שלשחנו, בוימון. בצאת בארניים מביתי, הריק את צלחת בנרו ויתן על יד פויל הייוע את כל הנמצא בה, למען לא ישא משא ביזם השבת. ראו נא יקיני — סנה בארניים אל החבורה בהראותו באצבעו על פויל הייוע, — זה הוא ה"שבת-גוי" שלי, וכאשר אוכה לשבת בנך-ערן עם כל הצריקים והחסידים, אז אנכים למחיצתי גם את ה"שבת-גוי" הזה.

כיום לא אדע אף בית אחד בברלין — הגני מדבר על בתי משכילי הרור — אשר נשתמר בו פיומו המיוחד של יום השבת, לא אדע אף בית ישראל אחד בברלין, אשר בעליו לא יברשו במנהגי אבותיהם (אם גם בסתר לבנם יש להם נענועים עליהם) בשעה שמכיריהם הנוצרים יושבים במסבתם. עוד מעט ויהיו הסופרים עיד קדושת יום השבת בעיני היהודי המערבי כאגדה מארץ הקדם, מעולם רחוק וזר להם. אודה ואבדש, כי גם אני, בשבתי בארץ-מולדתי, היתה קדושת-השבת למשא עלי — עתה יש לי נענועים עליה. מסביב לי אין שבת וימיט. שסיה ימים של חול, של פרוזה יבשה, של משא ומתן, של חקירה צנומה ופלוסופיה קרה — אלה הם חיינו במערבא.

אחרי חתונתו ישב לאצארוס בביתו בברלין ויתעמק במחקריו במקצוע חכמת-נפש-העמים. הוא לא רצה לקבל עליו כל משרה. הרב יחיאל מיכל זקיש היה אז מבאי ביתו, ושמינפהאל התקרב על ידם אל היהדות. בשנת 1854 נוסד בעזרת לאצארוס חוג סופרים וחכמים, וקנים וגם צעירים, והוא היה ביניהם היהודי היחיד. החבורה הזאת החלה להוציא לאור הוספה ספרותית שבועית למהי"ע, קונסטבלאמי. האחריות הספרותית לפני הקהל היתה על כל הסופרים יחד, אשר גם אחד מהם לא חתם את שמו מתחת למאמריו. בכל עת התאססם יחד חלקו ביניהם את העבודה הספרותית, איש איש לפי כשרונותיו וידיעותיו. לאצארוס כתב במיע זה הרבה מאמרים, בלי התימת שמו, עיד סופרים אשכנזים שונים. מצוין הוא מאמרו על אדות המספר קעללער. כן כתב במיע זה מאמרים עיד שעקססיר והיינה, המצוינים בסקירה-נפשית חדה. בקראי בהם עתה, הגני מציא בין שורותיהם את הפסיכולוג הגדול ואת היהודי התלמודי. בימי עבודתו במיע זה נלה כשרונות מצוינים בין הסופרים האשכנזים, אשר קהל הקוראים והמבקרים עברו עליהם בשתיקה נמורה ואיש לא שם אליהם לב. כל הסופרים שעברו במהי"ע הניל היו בעלי כשרונות, וביותר — בעלי ידיעות רבות ועמוקות, אך החוש הספרותי-היחיד היה חסר להם, והחוש הזה היה סגלתו המיוחדת של לאצארוס, אשר נתחנך על ברכי התלמוד. כל הקורא בשום לב את תולדות הספרות המערבית יוכח, כי היוזרים היו תמיד מן הראשונים אשר הרנישו את הרוחות החדשות המנשבות בעולם השירה והומרה, הם היו מן הראשונים אשר נלו את כשרונות הסופרים האמתים, בעת אשר איש לא הכירם. מצד אחד הגנו דבקים בכל נפשנו במסורה, ומצד השני הגנו התלוצים הראשונים בכל תנועה מדעית וספרותית. אלו נכחד התלמוד מאירופה היו צריכים, לשם תועלת החכמה והספרות, להביאו מקצה הארץ ולשמור את רוחו. הרוח הזה שמר סעמים רבות את החכמה והספרות המערבית מרקבון. פעולת רוח-יבקר הזה דרושה עוד כיום. — ובעוד אשר מצד אחד נלה לאצארוס כשרונות ורעיונות בסופרים צעירים שלא חשדום בזה, כתב מצד השני מאמרים במהי"ע הניל על דבר מחזור התסלות והסיומים לראש השנה

יום כסוד ויצוין את היום המיוחד ורגש הקדוש שבהם. מאמריו על דבר המחזור בתרבות האשכנזי והסיומי של מיכל קש ועד הספר. ריע נאטמעסדיענסטליכען פאָרמאָנע של צונגן גלו לפני הקוראים הנחזרים עולם חדש.

בשנת 1859 החל לאצארום להוציא לאור את מכתב־עתו. צייטשריפט פיר פאָלקערסטיכאָלאָגיע אונד שפראכזיסטענשאפט. בעזרת גיסו שטיינמהאל וגדולי חכמי חכמי הדור. באותה שנה הציעו לפני לאצארום שתי משרות: אחת בברלין, בתור ראש בית הספר למורים, אשר לפני זה היה צונגן מנהל, ואחת בתור ראש־נימנוים בעיר סמוכה לברוינשווייג. אולם לאצארום לא קבל אף אחת משתי המשרות האלה, יען אשר — כן אמר לי — נפשו חשקה בחכמה ולא רצה לסור כתותיו הרוחניים על כל אותן הקטנות הקשורות במשרות כאלה. באותה עת עצמה החליטו הפרופיסורים של האוניברסיטה בבאָרן לקרוא אליהם את לאצארום ולתת לו כסא־מורה בחברתם, והוא לא ידע מאומה. ומעשה שהיה כך היה: בבאָרן היתה חבורת פרופיסורים קטנה אשר היו מתאספים לפרקים לקרוא יחד בספרי חכמה ולדון עליהם. ויהי כאשר קראו את הספר: Das Leben der Seele של לאצארום, מצא חן בעיניהם עד מאד ויחזו לו עתידות גדולות בעולם המדעים. ובשנת 1859, כאשר החל לאצארום להוציא לאור את מכתב עתו המדעי הניל, הגידו הפרופיסורים האלה איש אל רעהו: זה הוא האיש אשר לו נאה קתדרא בבאָרן, יען כי במקום הזה יושבים ארבעה עמים שונים, וימצא לו כר נרחב במקצוע חכמת־נפש־האומות. הפרופיסורים מלאו את ידי אחד מהם, שנמסע לברלין, להתראות פנים עם לאצארום, למען יתהה על קנקני ויראה בעיניו אם ראוי הוא האיש הזה, שלא שמש עוד בכהונת מורה לרבים, למשרת מורה בבית מדרש מדעים נבוא. הפרופיסור בא ברברים עם לאצארום. וכאשר הגיד לו, כי חבריו מלאו את ידו להציע לפניו לקבל משרת מורה בהאוניברסיטה שבבאָרן, ענה אותו, כי ימלך בראשונה באשתו ואח"כ ילך לבאָרן לראות הכל בעיניו, ואז ידע איך להחליט דבר.

לאצארום שמח על ההצעה הזאת. אחרי אשר עזב את המחשבה עיד כסא־הרבנות, נשא נפשו אל הקתדרא, להשיג מעינותיו תוצה. עוד בשנת 1856 החל לקרוא בביתו שעורים בפילוסופיה לפני שמונה עשר אנשים, הם חבריו אשר עבדו אתו במה"ע הספרותי הניל, ולפני אחרים ממכיריהם. כל שומעיו אלה היו אנשים שנמרו את חק למודיהם בבית־מדרש נבוא וכלם זקנים ממנו לימים. ביניהם היו גם בעלי כשרונות ספרותיים מצוינים, ואחרים מהם היו מפורסמים בספרות האשכנזית. שנה שלמה קרא לפניו את שעוריו, שתי פעמים בשבוע, בתולדות הפילוסופיה. ביחוד עמד בשעוריו אלה על תורת אפלטון האידאולית. אפלטון הוא אחד מן הפילוסופים היותר חביבים על לאצארום, המתנגד מעודו לתורת בעלי־החומר הראשונים והאחרונים. אחרי השעורים היו תלמידיו אלה מציעים לפניו שאלות שונות בפילוסופיה, והוא משיב לכל אחד מהם. שעוריו אלה היו לו כעין הכנה והקדמה לעבודתו לעתיד בתור פרופיסור. עוד שנים אחדות לפני הקראו לבאָרן היה קורא פעם בפעם לפני קהל סותרים צעירים מאמרים עד הספרות הכללית ועל דבר סופרים ידועים שונים. ויותר מאשר למדתי — אמר לי לאצארום — את הסותרים, למדתי אני מהם, כי כבואו אל חברתם הקשבתיו אל שיחותיהם, וכוחיהם, משפטיהם, משאם ומתנם. ומה נחנך לפעמים להפלוסוף לרדת משמי עיוניו הדקים לשפלת החיים והמונם. — באביב שנת 1859 הלך לאצארום לבאָרן ויתודע שם אל מורי האוניברסיטה ויתבונן אל תנאי המקום ויחליט להשתקע שם. ובתורף של

השנה ההיא קראה אותו הממשלה לקבל משרת פרופיסור בהאוניברסיטה שבבאָרן. באביב שנת 1860 הלך לאצארום עם רעייתו לנור בבאָרן ויחל לקרוא את שעוריו בפלוסופיה. בשתי השנים הראשונות נחשב לאצארום כפרופיסור שלא מן המניין. כמעט לא היה אף תלמיד אחד בהאוניברסיטה הבאָרנית. יהיה מאוזה מחלקה שיהיה, שלא בא לשמוע את שעוריו בפלוסופיה ובחכמת־הנפש, בתורת־היופי והמסור. צחות לשונו, כח שפתו, הסברתו, ברק שכלו, רוחב ידיעותיו השונות והקסם המיוחד השמך על כל עצמותו — קנו לו את לבב כל השומעים, אשר היו מארצות ומסרינות שונות. בשנת 1862 שלחה הממשלה תעודה לאצארום, כי נבחר להיות פרופיסור מן המניין. בשנת 1863 בחרו בו כל הפרופיסורים, בהסכם הממשלה, להיות דָּקן (זקן) האוניברסיטה, ובשנת 1864 (היא השנה האחרונה לשכתו בבאָרן) נמנה למנהיגה (Rector). הוא היה באותה שנה לדקן וריקמור כאחד, למרות הנהגו והמקובל בבתי מדרשי המדעים וגם נגד חסצו, רק מפני שכן המילו עליו חבריו, אשר הכירו את ערכו. ובעת ההיא, שנת 1864, שפכו הישועים את ממשלתם על ארץ שווייץ ויפעלו בנכליהם ומזמותיהם כי ישללו מן היהודים את שווייכויותיהם. היהודים היושבים בגליל Oron שבשווייץ — מספרם היה ארבעת אלפים — היו רובם סוחרים בהמות דקות ונסות ומלוים כסף ברבית לעם הארץ, ויהיו למטרה לחצי לשון השחורים, אשר כלו בס עברתם. ויהי ביום אשר בחרו בלאצארום למנהיג האוניברסיטה בבאָרן, קם מליץ־ישר אחד ליהודים בבית־מחוקקיהם ויוציא מביטוליון אחד של סכיע ויניד להאספה כדברים האלה: סה במהיע הגני קורא, כי אתמול נבחר יהודי לריקמור בהאוניברסיטה שבבאָרן. והנה ראו נא, אתם אומרים, כי היהודים מסוגלים המה רק, לסתור ומכר ולתת כסף ברבית. תבוא אשכנו ותמסח על פניכם. כאשר אך נתנו שם שווייכויות ליהודים, היו הרבה מהם לאנשים רמי המעלה, אשר אשכנו תתפאר בהם. אלו נתנו גם אנחנו ליהודים שווייכויות מכבר הימים, לא היה עלינו להביא עתה יהודי פרוסי להיות ריקמור בבית־מדרש המדעים שבבאָרן.

לאצארום לא התערב, כל ימי היותו פרופיסור בבאָרן, בעניני המסלנות המדיניות. הוא לא נמנה לאחד הצדדים ולא הראה פנים מסבירות לכתה או סיעה אחת יותר מלחברתה. הוא נשא ונתן עם רעיו ומכיריו רק בענינים מדעיים ולא בענינים מדיניים. בלכתו לבאָרן — הגיד לי פעם אחת לאצארום — לא היתה מטרתי להורות בינה לאחרים בלבד, כי אם, עוד הרבה יותר, ללמוד בעצמי ולהשלים את ידיעותי בחכמת נפש העמים. בשווייץ התבוננתי מקרוב אל האשכנזים, הצרפתים והאיטלקים, אל דעותיהם ומעשיהם. עוד זאת, כי הסצתי לנור שנים אחדות כארץ ריפובליקנית ולהיות חפשי בחקירותי.

חמש שנים וחצי קרא לאצארום את שעוריו בהאוניברסיטה שבבאָרן. בכל זמן הזמן (פעם־פעם) היה קורא לפני תלמידיו על ענין מדעי אחר, ולא חזר על שעוריו הראשונים, כאשר יעשו רבים מהמורים, אשר ישבו פעם בפעם לקרוא לפני תלמידיהם את אשר כבר קראו וחזרו וקראו. לאצארום היה הראשון בין המורים באירופה אשר החל לקרוא שעורים מעל הקתדרה, עיד השמוש בחכמת־הנפש בעניני הרפואה. לחבלית זו היה קורא לפני התלמידים, הלומדים את חכמת־הרפואה, את הנליונות החדשים של מהיע לעניני רפואה ומעורר לבם על מקרים מצוינים במקצוע זה. הוא היה מבאר לפניהם את השניאות הפסיכולוגיות אשר נכשלו בהן הרופאים במקרים האלה, או להפך, מראה להם את חקי הפסיכולוגיה אשר על סיהם התנהגו הרופאים (או צריכים היו להתנהג).

במקרים ההם. כן היה קורא לפנייהם את שעוריו. עיר השמש בחקי ההגיון (לאָניק) בעניני הרפואה; וגם לתכלית זו היה קורא לפני תלמידיו מעל ספריה העתיים להכמת הרפואה ושואלם. איזה הם חקי ההגיון שעל פיהם בא הרופא מלני במקרים ידועים להחלטה כזו וכו'. איזה הם חקי ההגיון שהגיעו את הרופא אלמני לתת לחולה זה רפואה זו ולחללה זה רפואה אחרת, ואם הציבו הרופאים להשתמש בחקים האלה או שגו בהחלטותיהם. כל הרופאים אמנם מרפאים את החולה ומגיעים להחלטותיהם בעניני רפואה עם חקי הגיון קבועים, אם גם לא למדו ולא ידעו מעולם את תורת ההגיון כפי אשר ילמדוה מעל הקתדרא, כמו שאדם מעל בקיבתו את המון אם גם לא למד את חקי הפיזיולוגיה. אבל אינו דומה הרופא אשר חקי ההגיון ברורים בידו והוא יודע להשתמש בהם כראוי, להרפוא שאין לו כל ידיעה מדויקה בזה.

לאצארוס קרא זמנים אחדים את שעוריו בתורת ההגיון גם לפני התלמידים הלומדים את תורת המשפטים. לתכלית זו היה קורא לפנייהם גור דינם של שופטים שונים על תומא אחד שעמד לפני שלשה בתי-דינים הנבחרים זה מזה. אחרי כן היה שואל את תלמידיו, איזה הם חקי הגיון שעל פיהם גור כל אחד מהשופטים האלה את דינו, ופי מהם שנה בשקל-דעתו ונמה מההגיון הבריא³). אנכי באתי להאנוכיבסיסה בבאָרן — אמר לי לאצארוס — לא לחנך ולגדל פסיכולוגים, כי אם לעזור להתלמידים העתידים להיות רופאים, או שופטים וכדומה, להשתמש בכללי חכמת-הנפש וההגיון כראוי. להתלמיד בעצמו קשה עד מאד למצוא את המעבר מתורת-הנפש אל המקצוע המיוחד שהוא עובד בו. להנלי שעורי אלה קראתי הרבה במקצוע חכמת הרפואה. כה למדתי בעיון חשעה כרכים גדולים בתורת הפיזיולוגיה, וכן ספרי רפואה אחרים. מלבד זאת הייתי מרבה הרבה עם מורים לחכמת-הרפואה ועם רופאים מומחים ושואל מסייהם דברים שלא עמדתי עליהם בעצמי. כן קראתי הרבה במקצוע תורת-המשפטים ובאתי במשא ומתן מרעי עם יודעי דת ודין מצוינים.

לאצארוס היה הפרופיסור הראשון באירופא אשר החל לקרוא שעורים מעל הקתדרא (בבאָרן) על "הספירה המוסרית" (מאָראל-ליסמאטיסטיק). כלומר על דבר החוקים הקבועים השוורים בעולם המעשים המוסריים, אשר בספירה הראשונה נראים כאלו יעשו ברצון חפשי⁴). לאצארוס לא התנגד בשעוריו להבחירה החפשית של הפרט, אדרבה, הוא חזק את יסודותיה, אבל בקש ומצא את חשבון הספירות במעשי הכלל, במעשי עם שלם, בארצות ובמדינות שונות.

בשנת 1863 לקח לאצארוס חלק בהאספה של חכמי הספירות אשר באו לבאָרן מכל הארצות הנאורות, ובדברו עם יועץ הממשלה הערמאנן, מי שהיה ראש לשכת-

³ במכתב-הברכה, אשר שלחו כל המורים של האוניברסיטה הבערנית ללאצארוס ביום מלאת לו שבעים שנה, יאמרו כדברים האלה: "בעונג מיוחד נזכור את העת אשר חיית בקרבנו ואת השפעתך המעלה והפוריה על כל חבריך. גם אנחנו הרופאים ומורי תורת-המשפטים הנני חייבים לך תודה רבה על אשר אצלת מרווח ומחכמתך על המקצועות שאנו עוסקים בהם..."

⁴ בשנת 1849 הוציא החכם Quetelet את ספרו: Sur la statistique morale et les principes qui doivent en former la base, ולא שמו החכמים (מלבד מ. וו. דראביש) לב כראוי אל הספירות והחשבונות, החקים והכללים אשר מצא החכם הזה בעולם המעשים המוסריים, כמו מספר בתי-הספר, בתי חסד וצדקה, נשואים וגירושים, מספר החפאים והמאבדים עצמם לדעת וכדומה. ולאצארוס החל לדרוש על חנינון הזה ברבים.

הספירות בבייערן. על דבר מספר החמאים בקרב היהודים בארצות שונות, הודה לו זה האחרון, כי מיום התעסקו בלוחות-הספירה של היהודים נזכה, כי רוב החמאים והמשעיסים של העם הזה נובעים מתוך החזקים המיוחדים אשר שמו עליו העמים, ורבים מהחמאים האלה יראו רק לעין שמדות כחמאים.

לשמע את השעורים שקרא לאצארוס עיד השקפותיהם של העמים השונים על חכמת-החרשים ומלאכת המחשבת ועל דבר .הספירה המסורית — היו באים, מלבד התלמידים, גם צירי ממלכות שונות שישבו בבאָרן. בין השומעים הקבועים האלה היו: הצייר מוירטמברג, סאָן שפיצמבאָרן, הצייר הרוסי, בודברג, הצייר האוסטרי ומוכיר, הצייר האיטלקי, וכן ראש לשכת-הספירות בבאָרן ושלשת עוזריו, ואחרים מעולם הריפר למסמים. רבים משומעיו אלה היו מלדים אותו לכיתו, למען יוסיף לכאר ולהסביר להם מה שקרא בשעוריו מעל הקתדרא.

בכל ימי שבת לאצארוס בבאָרן היו רבים מהדיפלומטים של המדינות השונות, היושבים בעיר הזאת, יועצי-משלת שווייץ, מוריה ומאוריה, חכמיה וחוקריה, באים אל ביתו בימים קבועים בשבוע. שיחתו המדעית, שכלו המדור, נאמנותו ופשיטותו היו כאבני-חן המושכות את כל הלבבות. לא היה ענין מדעי וספרותי אשר לא דברו ולא דנו עליו בתוך זה. ובתוך כל השיחות האלה, מרובות הצדדים והגונים, היו מצלצלות פעם בפעם גם המלים: "היהודים" ו"היהדות". מתחלה לא נעמו המלים האלה להכם המפונק של אחדים מבני החבורה הזאת, אך לאט לאט התרגלו, תחת השפעתו העצומה של לאצארוס, למצוא בהם מעט ולתת כבוד ותהלה גם להיהודים וגם להיהדות. לאצארוס, אשר התנאה תמיד ביהדותו, היה לפלא בעיני צירי הממשלות, אשר לא הורגלו לראות בארצם יהודים כאלה. דבריו הנמרצים והיפים על היהדות, אשר השמיע תמיד בתוך רעיו, הביאו מהפכה בלב בוויה. רעיו של לאצארוס הכירו בביתו עוד שני יהודים גדולים: את שמיניטהאל ואת ירם ליסמאן צונץ. בימי שבת לאצארוס בבאָרן בא אליו שמיניטהאל שלש פעמים לבקר וישב אתו בכל פעם שבועות אחדים ויותר. מורי האוניברסיטה שבבאָרן, אשר התודעו אל שמיניטהאל בבית לאצארוס ויהנו מאור חכמתו, התפלאו לראות, כי גם התוקר הגדול הזה, אשר סלל מסלה חדשה בחכמת-הלשונות, הוא יהודי חמים, נאמן בכל לבבו ונפשו לעמו ולאלהיו, יהודי צנוע וענו מאין כמו.

בשנת 1863 קבל לאצארוס מכתב מצונץ, כי חסצו ללכת לעיר פאָרמא שבאיטליא, למען יראה בעיניו את אלף כתבי-היד העברים הנחוצים שם. אולם קשה עליו לעבור בדרך ארבעה ימים רצופים. צונץ היה אז כבר בן ס'ט שנה, ויבקשו לאצארוס לבוא אליו לבאָרן ולנח בביתו שבוע ימים, ומשם ילך לפאָרמא. צונץ היה, לפי דבריו, דימוקרט על פי רעותיו והליכותיו, מסך רגלו ועד קרקדיו, ומסכה זו לא פנה בבקשה אל שר השכלת העם בברלין, כי יתן על ידו מכתב-מליצה לראש הביבליותיקה בפאָרמא, למען יראה לו את כל נגייה. אולם בשבת צונץ בבית לאצארוס בבאָרן, התודע אל חכמיה וביניהם גם אל הפרופ' שפרענגער (מחבר הספר הגדול, "חי מחמדי"), ועל פי בקשתו, נתן זה האחרון על יד צונץ מכתב-מליצה לחברו, הסלוסוף והתוקר בלשונות המזרחיות, פרופ' מאַמיאני (Mamiani), שהיה בעת ההיא שר השכלת-העם באיטליא וגם הוא היה חפשי ברעותיו. המיניסטר קבל את צונץ בכבוד גדול ויתן לו מכתב לניסו, ראש הביבליותיקה בפאָרמא, וזה האחרון עוד לצונץ

לשכור לו מעון נוכח בית-עקד הספרים, ויתן לו, כיוצא מן הכלל, כתבי-יד שונים לביתו, למען יעתיק מהם ככל הררוש לו.

ועל ידי שהיה לאצארוס ארוב להדפלוטמים בבאָרן, והמה יוצאים ונכנסים בביתו, התרומם ערכו גם בעיני הממשלה השווייצאית ובעיני חבריו המורים בהאוניברסיטה; כי על ידי שהיו צירי הממשלות באים אל שעוריו, התרומם ערך בית-ספרש-המדעים הבאָרני בחיל.

בשנת 1866, כאשר שב לאצארוס מבאָרן לברלין, מנחו למורה הפלוטוסיה בהאקדמיה ללמודי תבסיס מלחמה, וזה אשר ספר לי לאצארוס עיד המנוי הזה: ועד של המשה תברים, אשר משרתם היא להציע לפני המלך את האנשים הראויים להבחר למורים בהאקדמיה ללמודי תבסיס מלחמה, התייעצו על ארוחי, אם ראוי אנכי למשרה זו. חברי הועד הם שלשה ניגרים ושנים מאצילי העם. הראשונים רצו שלשתם בבחירתו, והאחרונים שניהם התנגדו לה, יען כי יהודי אנכי. ויהי כאשר הציע הניגל פאָן אַמזעל, ראש האקדמיה, את החלטת הועד לפני המלך וילהלם הראשון, שאלהו מעמם של המתנגדים לבחירתו, ויען: כי יהודי אנכי ולא טוב הדבר כי יאציל יהודי מרוחו על בני מרום הארץ הלומדים בהאקדמיה. ואמר המלך: אם אין כל מניעה אחרת לבחירת לאצארוס וזאת מה שיהודי הוא, אז אין בכך כלום. — ויאשר תיכף בחתימת ידו את בודרתו.

לאצארוס קרא את שעוריו בהאקדמיה במקצוע חכמת ההגיון, חכמת-הגשש והפלוטוסיה. הוא השתדל לתת לתלמידיו מושגים ברורים והשקפה נכונה עיד הסבות אשר הניעו את בני האדם בומנים שונים להתפלסף ועל דבר מהותה ותכונתה של הפלוטוסיה עצמה, אופן התפתחותה ושמותיה השונות. הוא קרא שנים אחדות שעורים בהאקדמיה גם על דבר השקפותיה של הפלוטוסיה על דברי ימי האדם ותולדותיו. הניגל פויקער, ראש המפקחים על עניני הלומדים בקרב חיל הצבא, רצה לתת לאצארוס את הקתדרה לדברי הימים בהאקדמיה. אולם לאצארוס לא רצה בשום אופן לקבל עליו משרה זו, באמרו כי איננו מומחה לדבר ואיננו מסוגל מטבעו להתאבק בעפר בתי הארכיון השונים וללקט עצמות יבשות.

כמעט באותה עת עצמה שבא ל. לברלין התיישב בה גם רעו פאָן שפיצעמברג (מי שהיה ציר ווירטמברג בבאָרן), ועל ידו התודע והתרועע גם לחותנו המיניסטר ביללער מווירטמברג, אשר הזמינו פעמים רבות לאחוזתו, לדבר אתו בענינים העומדים ברומו של עולם. הציר השווייצארי היושב בברלין, וכן דיפלומטים אחרים, שרים ורזנים הקרובים למלכות, היו מכאי ביתו של לאצארוס בברלין וגם כאחוזתו שאָנעסעלד אשר אצל לייסציג.

יורש העצר פרידריך היה בא לפעמים, בשנות 1867, 68 אל האקדמיה, לשמוע את שעוריו לאצארוס בפלוטוסיה. פרידריך לא היה מודיע מתחלה לסקידי האקדמיה עיד בואו, לכל יעשו הכנות לקבלת פניו. והיה בבואו אל האקדמיה, וישב על אחד הספסלים בשורות האחרונות, בין סקידי-הצבא התלמידים. לאצארוס לא היה מספיק בגללו את שעורו, ונרשא את מברותיו הלאה באותו סגנון ובאותו קול שהיה רגיל לדבר בכל שעוריו בלי כל הברל. פעם אחת בא פרידריך אל שעורו של לאצארוס, והוא קרא אז עיד מוקרמם והפלוטוסיה שלו, וימצאו הדברים כל כך חן בעיני יורש העצר, עד כי בא אל

האקדמיה גם ביום המתה, לשמוע את סוף השעור. כאשר שמעה ויקטוריא, אשת יורש העצר, את כל ההתלהות שספרו בתצר המלך להפריסמור החדש, אשר קסם מברותיו הפליאו את לב השומעים, בקשה גם היא לבוא אל האקדמיה, לשמוע את שעוריו בהכמת-הגפוש, אולם בעלה אסר עליה דבר זה, באמרו לה, כי זה הוא נגד נמוס החצר ולא הרי אשכנו כהרי אנגליא. אז בקש יורש העצר את לאצארוס, כי יקרא בארמנו שעורים בענין מדעי לסניו ולסני מקורביו ההוניס-דעות, למען תוכל גם רעייתו לשבת בין הבאים וכזה ימלא הפצה מכבר. במשך חורף אחד קרא לאצארוס את שעוריו, פעמים בשבוע, בארמון יורש העצר, עיר תורת-היופי וחזקה. — לאצארוס היה נכנס ויוצא בחצר אריריך, אשר קרא את ספריו וגם את מהיע. ציימשריסט סיר פאלקערסטיכאלאגיע אונר שפראכטיסענשאפט, שהוציא ביחד עם שמייןטהאל. באחת משיחותיו עם ל. העיר יורש העצר הערות שונות עיד מאמרים שונים במיע הניל, ומכן היה ניכר, כי קרא את הדברים בעיון. בכל עת אשר עשה פרידריך משתה גדול, היה לאצארוס תמיד אחד הקרואים ובן-המלך מראה לו בסומכי אותות כבוד ורעות, וכזה תראה לכל, כי האנטי-סימיסמס שנוא לו. אחרי אשר קרא יורש העצר את קונפסוס של לאצארוס: „Was heisst National“, אשר מצא חן בעיניו, הגיד לו, פרידלאגנער: כל עוד יהיה לכם, היהודים, מנהיג רוחני כללאצארוס, ייטב לכם כל הימים. בשעורי אשר קראתי בארמנו של פרידריך — הגיד לי ל. — וכן בשיחותי הפרטיות אתו ואת דואי פניו, לא לכר שלא כדתי את יהדותי תחת לשוני, כי אם גם המעמיתיה תמיד במרה הדרושה ובזמן ובמקום הדרוש.

בשנת 1869 הלך לאצארוס למרחץ-הים Scheveningen הסמוך לעיר האאג. אז הודיע המיניסטר פאן ביללער מוירטמברג לרעותו המלכה מהולנד, בתו של המלך מוירטמברג, כי ידירו לאצארוס, שהוא איש מצוין ונפלא במינו, נסע להולנד לנח מעבודתו. ותומין המלכה את לאצארוס לסעודת-הצהרים ותשלח אחריו את מרכבתה להביאו אל ארמונה בהאאג. בין הקרואים אל שלחן המלכה היו גם ראש האקדמיה המדעית בפריז, יוליאוס מאָהל, ואחד שרי המלוכה מאנגליא. כאשר ראתה המלכה, כי לאצארוס מתנא ביהדותו, קראה אותו לחדר-עבודתה ותאמר לו כדברים האלה: הפעם אראה לך את הסגולה היותר יקרה אשר בארמוני, ולא אשנה אם אומר, כי סגולתי זאת תקח את לבך הרבה יותר מכל הסגולות שראית בחצרי, ובדברה את הדברים האלה הראתה באצבעה על תמונה עתיקה, תמונת ברוך שפינווא מצוירה בצבעי-שמן. כאשר נודע לראשי עדת ישראל בהאאג, כי לאצארוס קרוא אל המלכה לארמונה, ויבואו לקדם את פניו בבית-מלונו, ובין הבאים היה הרב ומנהלי מוסדות הצדקה.

לאצארוס התפאר לפני פעמים רבות, כי כשם שהיה ביתו פתוח לרוחה לגדולי עם הארץ ולחכמי דורו, כן היה קרוב בכל עת להרבנים ולחלמדי החכמים מארצות שונות, אשר פנו אליו הן בעסקי הכלל והן בעניניהם הפרטיים. ולמען פמן לי את תכונת האחרונים ואת אופן יחסו אליהם, ספר לי מאורע קמן מצוין במינו. בימי היוותו מורה בהאקדמיה לתכסיס מלחמה בא לביתו רב אחד מעיר סמוכה לקאונא, אשר חלה את עיניו. בידי הרב היה מכתב-מליצה ללאצארוס, אשר בו העידו על גדלו בתורה וביראת

⁽¹⁾ הקונפסוס הזה הוא אחד מהדברים היותר קלושים אשר כתב לאצארוס בימי חייו.

אלדום. וילך אתו לאצארום אל רוסא מומחה למחלת עינים. הרוסא ברק את עיני הרב ויהלים, כי דרוש לעשות בהן נתיח, ואם לא, סופו להתעורר. הכסף שצריך היה לשלם להרוסא בעד הנתיח ובעד כלכלת החולה בבית-החולים שלו — עלה לסך שש מאות ס. ובירי הרב לא היתה אף פרוטה אחת. ויתן לאצארום על ידו מכתב-מליצה להרב א. גיינער ולאחד העשירים, כי יתנו לו את הסך הדרוש. אולם הרב מאן ללכת אל האנשים ההם. באמרו, כי איננו שגורר ולא ידפוק על דלתות זרים, ויפיל אימה על לאצארום, שאם לא יתן לו הוא את הסך שש מאות מרק, אז ימהר וישוב לעירו, ואם ניהא ללאצארום, ניהא גם לו, להרב, כי יזכה בסגורים.

אז הלך לאצארום אל מכיריו ויאסוף שש מאות מרק וימהר ללכת למעון הרב לבשר לו את הבשורה, אך הרב לא היה במעונו, ועל שאלתו, איפה הוא, ענהו, כי הוא יושב בכל יום מבקר עד ערב בבית איש אחר, ורק כלילה ישוב להאכסניא שלו. כאשר בא הרב ביום המחרת ללאצארום, שאלהו זה: בבית מי אתה יושב כל הימים?

— בבית איש פלוני! — ענה הרב.

— מי הוא ומה מעשהו? — שאל לאצארום.

— מאומה לא יעשה ואיננו מאומה.

— ובכל זאת, מה מלאכתו?

— כלומר . . . רצוני לאמר, הוא סתם איש.

— ומה אתה עושה בבית האיש הזה כל הימים?

— מה אני עושה שם? אין אני עושה כלום, בלתי אם את אשר אוכל ואשתה

שם. הגני יושב כל היום בבית איש פלוני, יען כי מוב לי לשבת שם מלשבת בחדרי הצר והאפל שבהאכסניא שלי.

— ואיפה התודעת אל האיש הזה? האם קרובך הוא או מכירך מכבר?

— איפה התודעת? גם זו שאלה! מאליו מוכן, כי בבית-התפלה התודעתו אלי.

והוא לא קרוב ולא נוהל לי, כי אם יהודי ככל היהודים.

אחרי אשר עשו להרב נתיח בעיניו וירסא, שלחנהו הרוסאים לקרלסברג, וילוחו

האיש פלוני אל התחנה ויתן על ידו שלש מרק. הרב ספר זאת ללאצארום.

— ואתה לקחת מידי איש זר לך את הכסף? — שאלהו לאצארום.

— לקחתי.

— ואתה הלא אמרת, כי חלילה לך לקבל צדקה מידי זרים?

— אנוס הייתי לקבל את השקל מידי פלוני, לבל אלבין את פניו חלילה. יודע

אנכי, כי עשיתי לו נתיח רוח בזה שקבלתי את השקל מידו. לא כן העשירים . . .

ללאצארום נודע אחרי כן, כי זה האיש פלוני, אשר הרב היה סמוך על שלחנו

כל ימי שבתו בברלין, הוא עצמו עני המספרנס מקצבה.

עניים כאלה — הגיד לי לאצארום — נמצאים רק בישראל ואין דוגמתם בין כל

האומות. לוא ספרתי לאחד מרעי הנוצרים, כי הרב המיל עלי אימה, שאם לא אתן לו

את הסך הדרוש לו, אז ימהר וישוב לביתו, ואם לי ניהא, ניהא גם לו, כי יזכה בסגורים;

לוא ספרתי לאחד מרעי הנוצרים עיר העני אשר יחשש תלמידי חכמים למען יאכילם על

שלחנו ולמען יתן להם נדבה, אז בודאי היו דברי תמוזים ובלתי מובנים להם. כל העולם

המיוחד הזה אינו ידוע להם כלל. (עוד יבוא).

יפו.

הִגָּה אֶרְאֶה, מִשָּׁאת כָּל נֶפֶשׁ מֵרֵאֶה-הָדוֹד!
הִגָּה הַחֹף וַיִּסֶּה הַנּוֹף — הוּא הָאִמָּנִים?
אִם לֹא בְחִלּוֹם לַיִל אֶסֶל שָׁם בְּאַרְץ נוֹד,
שָׁזָה בָּמָה אֶחְלֹם, אֶחְלֹם, אֶהְיֶה חֲנֹם —
הוֹשַׁעְתָּ לִּי לִנְצִיב הַקִּנְרֵה קְפוּא הַקֶּךְ
לְסַחַת רִיחַ בִּי לְקַסֵּם לִי חֵם וְאוֹר? —

אֵךְ לֹא תִלְוֹם! הִגָּה הַחֹל, הִגָּה הַחֹף;
הִגָּה מִגְדֵּל גִּשְׁקָה לִי שָׁם גִּשְׁקָה מַעִיר;
יִהְיֶיךָ הַקֵּץ לְגִדְדֵי-עֵר, הִגָּה הַסּוּף,
הַרְזֻמָּה לִי תִקְרָאנָה לִי כָּל אֲבִי-קִיר;
וַיִּשְׁמֵי הַתְּכֵלֶת — זֶה הַיָּם הַיָּם מַעַל,
הַיָּם מֵלֹא גִלְיָאוֹר הַרְחָצִים בְּסֹל.

הוּא, מִי יִתְגַּנֵּי בְנִמְי-שָׁחַר, מַעֲוֶה קִרְאוֹר,
שִׁפְתֵי הַיָּם וְרַעוֹת עוֹלָם, כָּל רַחֲמֵי אֵל —
נִשְׁקַמְתִּי בָךְ כָּל רֶגֶב, נִרְגִּיר-חֹל וְצֹרֹר,
חִבְקַמְתִּי בָךְ כָּל סֹלַע, שׂוֹא כָּל הַר וְתַל —
וְהַמֶּזֶן רַחֲמֵי מִרְצֵי מְרוֹץ בָּךְ וְעֶבֶד
שָׁמַסִּי, עֲבָרוּ בְּמֵלֶאכֶת־מַבֵּל, קָרְאוּ לָךְ דְּרוֹר! ...

רִיחֵי יִסְעָר, לִבִּי יִסְחָד, יִרְחַב כְּלִי-חֶק —
כִּרְבִּי בְּרַעוֹת, עֵינֵי דְמַעוֹת מְגִיל וְקֶאֱב;
דְּמַעוֹת מְרוֹת מַה-נִּנְּרוֹת וַיִּי מֵלֵא-שָׁחוֹק? ...

ומה-יעיק ויענג יחד בי הלב?
 החף! — ומה-יטית, ומה-דוממת, יפו! —
 אך מי בגד ונשארה? הו' מה נמי לי מה? ...
 אך שם בפרוס שמים לי יגיע ראש
 המתך רחב ידיים, רם ויטה אמיר;
 בירקרק-עשפים לי ירום הברוש,
 ובעלי קנאים בו ישירו שיר —
 מריח נגי-חמד שוב רוחי ויחי,
 עיר עז לי עיר הקדש, הו' ה'י נא לי!
 ש. ל. גרדון.

מן המערב.

(שיחות ספרותיות)

א.

המרנדיא הנודעה, אשר אירעה בנימו של אמשטרדם ביום הששי לירח אב שנת ת"י (כ"ז יולי שנת 1656), כאשר התרימה הקהלה הישראלית את הפלוסוף ברוך שפינוזה ונרשה אותו מהסתפח בנחלת היהדות, יען כי למד כפירה ומינות ברבים, המאורע ההיסטורי הזה היה מעת ההיא לחל אשר רבים מהסופרים והחוקרים פנו אליו ודרשוהו איש איש כפי הגות רוחו. על פי הרוב דרשוהו לגנאי של היהדות הקנאית, אשר הוציאה מרשותה ומתחומה את האדם הגדול הזה. ברוך שפינוזה משך עליו את עיני המתבוננים על ידי תבונת נפשו העדינה, כי יותר שוהיה חכם ופלוסוף עסקן, הצמיין במדות תרומיות ונעלות, אשר כמהן יקר למצוא באיש ברורות המאחרים.

את המאורע הזה אני מכנה בשם „מרנדיא היסמורית“, וכמרוסה לי, כי כמותה לא חבר עוד שום פיימן מרנדיא מתאמת בכל פרמיה אל חוקי הפיוט ממין זה. דברי ריב שעברו אז בין חכמי העדה באמשטרדם ובין שפינוזה היו בעיקרם פולמוס בין הרשות הדתית, אשר בימים ההם היתה יותר תקיפה מאשר היא כעת, ובין רגש החירות הרוחנית, שהתחיל אז לפעם בלב המשכילים שבדור. הפולמוס הזה היה הכרחי לפי מצב הענינים, ומשני הצדדים צדקו. ביותר חשובה לנו החקירה בפרמי המלחמה הפנימית, הפסיכולוגית, נודע לנו אמנם, שבעת שהתרימה העדה את הפלוסוף לא עשה עליו התרם רשום, אבל בודאי לא הגיע בפסיעה אחת אל המדה הזאת, ומלחמה עצומה הסתערה בלבו, פרם שחרר עצמו מיתומו לעצמ ולעדרו ופירש מחבריו.

מאמרים והשקפות נכתבו לרוב על דבר המאורע הזה, אבל כלם עשו רק את הפלוסוף העלוב לנשוא המרנדיא ההיסמורית, בעוד כי באמת היתה זאת העדה הישראלית באמשטרדם. בכל מקום שאנו רואים מהסכה קולמורית בהיסמוריא, היינו כי קמו אנשי רוח לפרוץ גדרו של עולם ולהעמיד את העולם המוסרי על יסוד חרש, שם נמצא תמיד, כי התקופה הקולמורית הכוללת למות תחנור שארית כחה לעמוד על נפשה. ותקופה קולמורית מתאבקה עם המוח — זה הוא בודאי חיון מעציב מאד. ואם נתעצב לפעמים בראותנו את „גבורי המרנדיא — אדם פרמי — אובר במסבות הזמן ומאורעותיו, עאכז למראה תקופה קולמורית, אשר יבוא קצה על פי הכרח היסטורי! מה הפסיד שפינוזה על ידי התרם? לא כלום! אדרבה, לפי השקפתו הרוחית הרבה, כי יצא מרשות הקהל ונכנס לרשות עצמו. אבל בעדת אמשטרדם רבתה או בודאי המבוכה, וסוף סוף הלא נצח שפינוזה, כי אלו הדעות, אשר אליהן נשא את נפשו, היו כעת קנין הרבים, בעוד כי דעות חכמי אמשטרדם אין להם עוד מקום בחברה המדינית.

לפיכך חושב אני, כי באה העת, שכתב הביאוגרפא של שפינוזא בהשקפה אחרת לנמרי מזו אשר הורגלנו בה עד ימינו אלה. ביאוגרפא שלמה, מקפת את כל הפרטים, כתב לפני שנים אחדות הסופר ההולנדי מינסמא, אשר היטיב לצייר את הפלוסוף במסכת מכיריו והאנשים המתיחסים אליו במאורעות חייו⁽¹⁾. אבל להביאוגרפא הזאת תחסר ההשקפה ההיסטורית, היינו החקירה בפעולת הפלוסוף על יסוד התפתחות ההיסטוריא. לספר כזה מחכים אנו עוד. ואולם בינתיים עשה חוקר אחר בגרמניא דבר גדול, כי אסף את כל הרשימות ההיסטוריות והביאוגרפיות המתיחסות למאורעות שפינוזא והכין באופן זה את החומר לביאוגרפא שלמה על פי הדרך אשר הזכרתי כזה⁽²⁾. ובאמת עשה מלאכה יפה באסיפתו, כי אם גם לא חדש כלום מרעונו כנוגע ליחס שפינוזא אל זמנו, הנה ברר האוכל מן המסולת, ויותר שהעשיר את הביאוגרפא בכמה ידיעות חשובות, עוד סתר כמה אנדות כוזבות שנמסרו לנו על אודות הפלוסוף.

הדבר הזה נראה כבר בדבר מולדתו של שפינוזא. כי היו החוקרים רגילים לספר, שנולד הפלוסוף על ברכי אב עני ממשפחה פחותה באמסטרדם. וכאמת היה שפינוזא בן למשפחה נכבדה, לא עשירה ביותר, אבל גם לא עניה. זקנו, אביו אביו, אברהם שפינוזא (כלי ספק אחד האנוסים) בא מעיר ננט (Nantes) אשר בפרנציא לגור באמסטרדם. הוא היה אדם חשוב בעדתו, וכיום ייא תשרי שנת ששים היה עוד בחיים ויהי אחד מפרנסי הקהלה, וקרוב הדבר, כי היה או הפרנס הראשי, יען כי על פי רשימה במנסק הקהל נאספו הפרנסים בביתו להועץ על עניני העדה, והוא חתום ראשונה על הפרוטוקול. בנו, מיכאל שפינוזא (אביו של הפלוסוף), נמנה גם כן בין פרנסי העדה. בית יעקבי (פרם נתאחדו בשנת שצ"ט שלש הקהלות: בית יעקבי, בית ישראל וגוה שלום, לקהלה אחת) כבר בשנת שצ"ג ועוד בשנת שצ"ה, אשתו הראשונה, רחל, מתה ביום ה' אדר שפ"ו. אחרי כן נשא אשה שניה, חנה דבורה, אשר מתה גם היא ביום כ"ח מרחשון שנת שצ"ט, ובשנת היא נשא מיכאל שפינוזא את אשתו השלישית, אסתר שפינוזא (מבנות משפחתו) והוא או כבן ארבעים שנה. מיכאל שפינוזא היה גם אחד מפרנסי הקהלה הכללית שבאמסטרדם בשנת ת"ג, ובשנת ת"י היה אחד מהמעמדי (מה בין הפרנסים ואנשי המעמדי) אשר במקום אחר לעת מצוא. בשנת ת"יא היה נבא של קופת, חזן דליים (קופה לנמילות חסדים). אסתר שפינוזא מתה ביום כ"ב מרחשון ת"י, ובעלה מיכאל שפינוזא הלך לעולמו ביום העשירי לירח ניסן שנת ת"יד. הוא הגיה אחריז את בנו ברוך, אשר ילדה לו אשתו השניה, חנה דבורה, ביום כ"ד נובמבר שנת 1682 (שהוא י"א כסלו שנת שצ"ג, ולא כמו שרשם החכם ר' שלמה רובין: כ"ח מרחשון שצ"ב). ועוד בת אחת, רבקה (איני יודע, אם צעירה מברוך או גדולה ממנו בשנים; אחותו מרים, אשר נולדה בשנת ש"ג ונשאית בשנת ת"ז לשמואל קויריס, מתה עוד בחיי אביה ב' אלול שנת ת"יא). לפי זה נדע, כי מה שמספרים על אודות ברוך שפינוזא, כי אחרי מות אביו בקשו אחיותיו להעביר אותו מנהלתו, יען כי מצודה הוא ולכן אין לו חלק בירושת אביו, היא רק אנדה כוזבה. כמות אביו עליו עמד ברוך שפינוזא עוד ביהדותו, ובשבת חנוכה תמ"ז היה עוד בבית הכנסת ונדב (כפי הרשימה

(1) הוא הספר „שפינוזא ומסכתיו“ (Spinoza en zijn kring) מאת K. O. Meinsma.
 (2) הוא ספרו של החכם פרידנאל Die Lebensgeschichte Spinoza's, Urkunden und nichtamtliche Nachrichten, Leipzig 1899.
 חשלה V.
 11 (חברת ביז)

הנמצאה בפנקס קופת הצדקה) שש אנורות כסף, וזה היה כתשעה ירחים אחרי מות אביו. גם יבואר לנו על ידי זה, כי שקר הוא מה שמספרים על אודותו, כי מנע ימים רבים את רגליו מבית הכנסת, וכי בערמה פתו אותו לנלות את סתרי לבו לאחד מחבריו למנים, ועל ידי זה יצא הקצף עליו.

לפני שנות מספר מצאו רשימה מדויקת מעוזן הסלוסוף ובה נרשמו גם כל הספרים, אשר הניח שפינוא אחרי מותו. סכום כל הספרים היה קס"א, וביניהם נמצאו גם ספרים עבריים או ספרים מתיחסים אל דעת היהדות, ואלו הן: תנ"ך שנדפס בבזיל בשנת 1619 ע"י ההכם בוקסמורף; ספרי בריית חרשה' עם תרגום סורי, שנדפס ע"י ההכם עמנואל טרימיליוס; ספרי יוסף הכהן (יוסיפוס) שנדפסו בבזיל שנת 1540; ספר הערוך לשרשי לשון עברית, כשדית ולשון תלמוד, שחבר מרדכי מקרפנטרץ (אחרי שהתגצר נקרא שמו פיליפוס אקווינס); תנ"ך בלשון אספניולית; ספר מאיר נתיבי (קונקורדינץ) לר' מרדכי בן נתן; תנ"ך בלשון רומית אשר הדפיס הכומר פגנינו בקלונאי (1541); ספר מורה נבוכים' להרמב"ם דפוס וויניציאה (ש"א); אוצר השרשים של לשון חכמים (Dictionarium Rabbinicum), ואינו יודע אם זה ספרו של בוקסמורף או ספר הערוך' לרבנו נתן; הגדה לספח; תנ"ך עם מפרשים (לא נזכר בפירושו איזה תנ"ך עם מפרשים, וכביכוליותקא של המלכות בבזילין נמצא ספר חמשה תומשי תורה עם מפרשים ועליו רשום שם הסלוסוף, כי היה קנין כספו); תנ"ך בתרגום רומי שהוציאו לאור מחדש עמנואל טרימיליוס הנ"ל ופרנץ יוניוס; ספר מספת התלמוד' לקונסטנצין קיסרים (נדפס בלידן שנת 1634); וכוח על האהבה לר' יהודה אברכנאל בהעתקה איספניולית (לשון איספניולית היתה שגורה בפי שפינוא מילדותו, וכאוצר ספריו נמצאו כמה חבורים בשפה זו, ולפי זה שגנה היא בפי האומרים, כי תחלה דבר בשפת פורטוגל); ספר תבנית היכלי לר' יעקב יהודה ליאון (אמשטרדם ת"ו); ספר תעלומות חכמה' לישיב מקנריא (בספרו על יתום התיאלונאי לקבוץ המדיני פרק תשיעי קורא שפינוא את המחבר בשם סטסמן, אשר דבריו מעוררים תמיהון); ספר עברי מדבר בהגדה (לא פורש איזה); פירוש לחמשה תומשי תורה (לא נודע אל מי יכוון); ספר דקדוק (לא נודע איזה הוא); חדושים (גיכ לא נודע לאיזה ספר ממין זה יכוון); ספר שארית יוסף' (לפי השערות ריד קייפמן אפשר שזה ספרו של ר' יוסף ב"ר שם-טוב על מלאכת העבוד וכו') בשיר שקול; אבל לא נהירא לי, כי ספר זה נדפס שתי פעמים בעיר שלוניקי, בשנת רס"א ובשנת שתי, בשנת שתי נסרר שפינוא כבר מהיהדות, וקשה להאמין, כי באה המהדורה הראשונה לידו, ויותר נכון לשער, כי הוא ספר שארית יוסף' לר' יוסף ׳ וירנא על דרכי הגמרא וכללי הסוגיות, נדפס ראשונה בעיר אדריאנופול שנת שיד, וספר ממין זה הוא גם הנוצר אחר כן); פנים חדשות לר' יצחק בר אברהם חיים ישורון (חידושי דינים מכל הש"ס ופוסקים אחרונים אחרי הבי כסדר ארבעה מורים, ובסוף חיב מספת בסוגיות בכלי יירושלמי וכו'), נדפס ראשונה בוויניציאה שנת תיד); ספר אוצר השרשים לבוקסמורף; ספר אסתר באורח שיר (בשפת איספניולית) להאנוס משה פינא דילנרד; ספר תחזקת ישראל' לר"ם בן ישראל באיספניולית. — ספרי ברוך שפינוא בעניני דל הם על פי הרוב בסלוסופיא, הנדסה, ספרי רפואה, ספרי מליצה וערכי מלים, גם ספרי הפיימנים הרומאים בלשונם וספרי היונים בהעתקה רומית (כי בשפת יון לא היה שפינוא בקי כל צרכו, כאשר הודה בעצמו בספרו שהוכרתי למעלה).

הרשימה הזאת חשובה לנו מכמה פנים. אלו הספרים שנמצאו בעזבונו, יש לשער

אמנם, כי קנה אותם עוד מרם נסדר מהיהדות, כי אחרי כן היתה פרנסתו בצמצום מאד, או כי נפל לו בירשה; אבל עכ"פ את רואים, כי לא נתרחק כל כך מנבול היהדות ע"י החרם. בכלל הגדילו אחרי כן את ערך המאורע הזה, בעוד כי באמת המלת חרם היה ענין שכיח בימים ההם, ופעולתו לא היתה גדולה כל כך, כמו שהושבים כעת. עוד ראוי לרעת, כי מה שמספרים על אודות שפינוא, כי למד אחרי הפרדו מן היהדות מלאכת למישה כל"י וזכית לבתי עינים (כדי לפרנס עצמו בצמצום מיניע כפיו), ועל הפרט הזה יסדו כמה מליצות נאות (כי האיר שפינוא את עיני בני אדם, וכדומה). — גם כן אך הגדה היא. העסק הזה היה או על פי הרוב מלאכה שאין עמה רוח, אלא רובה לשעשועים, כמו שנוהגים כיום במלאכת הסוטגנרפאי, ורבים מהחכמים עסקו בימים ההם בזה, לא לשם עסק, אלא לשעשועים. לשפינוא נשאר אחר מות אביו רכוש לא רב (כי אמנם היו תוריו נכבדים וחשובים, אבל לא עשירים), ולא שמענו מעולם, כי עסק בפרקמטיא. אלו נשאר ביהדותו אפשר שהיה נמנה לרב או דרשן וכדומה. אך כאשר יצא מכלל היהדות, התפרנס ממעט הכסף אשר בידו ומקצת מתנות שקבל מאוהביו. כי לא אבה לקמן ולהשאיר אתריו ירשה לאותו ולבני משפחתו. הוצאותיו היו מעטות, כי היה מסתפק במעט (מסכת חליו, כי כנודע, מת במחלת השחפת), ועם כל זה, כאשר מת, נשו בו רבים חובות קטנים, אשר נפרעו מקצתן ע"י מכירת עזבונו בסומבי (זה נעשה למרעון חובו של שפינ, אשר בביתו גר שפינוא), והשאר שלמו מכירי הפלוסוף ומכבדיו.

עוד על פרט חשוב מאד ראוי להעיר. הן נדע, כי כאשר יצא ספרו של שפינוא על דבר יתום החיאוולוגיא לקבון המדיני (Tractatus theologico-politicus), יצא עליו הקצף מצד הממשלה, ורוב החוקרים אמרו על היהודים באמשטרדם, כי הם הסיתו את הרשות בשפינוא, ואולם על פי הרשימות הרבות, שפרסם הח' פרידנל כעת, יָרָדע לנו, כי לא כן הדבר. ידוע הוא, כי בספרו זה השפיל שפינוא את ערך היהדות במאד, ולעומת זה הסביר, כדרכו, פנים במקצת להדת החדשה. עם כל זה שחקו היהודים לספרו, כי אחרי הפרדו מקרב עדתם שוב לא היו נוקקים לו כל עיקר, ואולם מצד שלומי אמוני הנוצרים יצאו עוזרין על הספר הזה. הסינודה של הולנדיא הדרומית קצפה מאד על החבור הזה, אשר כמיה לא נמצא עוד לרועי, ונכנסה בעובי הקורה, לבער הרעה מקרב הארץ. הסינודה של מחוז אמשטרדם אמרה לגרור מהיום והלאה בעד הרפסת ספרי גבל"י כאלה בכלל, כי היטב תרה לה על פרסום ספרו של שפינוא. הספר הזה מתרף את מערכות אלהים חיים, לפי דעת הסינודה, וראוי לשרפו כאש ולכלותו. גם האיגה בועד השופטים הראשי של מדינת הולנדיא, בי ישים לב אל הספר הזה, המלא כפירה ומינות, לבערו מן העולם. הועד החליט לבקש את אנשי השררה, כי ימלאו אחרי הבקשה הזאת ויענישו את המחבר, אם יָרָדע מי הוא (כי החבור הזה נרפס בהעלם שם המחבר). ספרו של שפינוא החרם ונאסר לכא בקהל, אבל חמת אויביו לא שקטה עוד, ולפי אחת הרשימות שנתפרסמו כעת, באה הסינודה של מחוז אמשטרדם פעם שנית בבקשה לפני הרשות (יום כ"ה יולי שנת 1672), לבער את הספרים הרעים מקרב הארץ, וביחד רבתה הצעקה על הספר של שפינוא (הסינודה לא קראה בשם את המחבר, כי אם זכרה לנניא את הספר. המלא כפירה ומינות, חרף וגדוף כלפי מעלה) ועל הספר הנודע, ליתן הפלוסוף האנגלי Hobbes, אשר במסרתו העיקרית דומה הוא במקצת לחבור שפינוא ע"ד החיאוולוגיא והנמסם המדיני. כי מעט שנתפרסמו הספרים האלה רבו העוזות וההמאים הצעקת הישרים בלבם עלתה לשמים. הן חרף וגדוף כלפי

מעלה, אלה וכחש, חלול שבת, חלול הדת, פריצות בעריות וכדומה פרוצו כעת לדחי. קובלנות כאלה באו במספר רב מהרבה ערים ומדינות של ארץ הולנדיא, ועוד בחיי הסלוסוף גורה השררה על הספרים הנוכרים אסור נמור להדפיסם, להפיצם ברכים או למכרם, ואפילו לקרות בהם אסור. על פי האמור בזה יודה כל איש מבין, כי מי החסין להוציא משפט על דבר היחס בין שפינווא והיהדות הקנאית, עליו לשים עיניו גם על היחס שהיה בינו ובין הכנסיה הנוצרית במדינת הולנדיא, אשר היתה או היותר חסשית בכל ממלכות אירוסא.

האם יביא ספרו של פרידנמל תועלת להחקירה ההיסטורית האמתית? אמנם מודה אני, כי מסופק אני בדבר. במקצוע זה יצדק המשפט: "שכשחא כיון דעל עלי". אם נכנס מושג מוטעה באיזה פרט של ההיסטוריא, קשה אחרי כן לעקרו מן העולם. אפילו אם נביא מאה עדים להיוטמו, שבושים כאלה רבים הם בספרות ההיסטוריא, התוקרים על דבר אמת כבר עמדו עליהם, ובכל זאת נעשו נכבסי צאן ברזל וחולכים ונעתקים מספר אל ספר.

ספרים ממין אחר, החשובים גם הם לחקר הקולטורא של עמנו, נתפרסמו כעת על ידי חברת "סקיצי נרדמיס". ריש רוונטל (אביד בעדת ברסלא) וזה את הרכים בהוצאה חדשה של ספר "הישרי" לרבנו תם (חלק השוית). הספר הזה נדפס, כנודע, ראשונה בשנת תקע"א (בעיר ווינא). אבל בדפוס הזה באו שבושים ומעוות לאין מספר, וכבר העיר החכם שריל על זה. ריש רוונטל עמל וטרח להמציא לנו את הספר בנטח מונה, ועיינו יהיה לכלי חסין בידי חכמי לב, לא בנוגע להלכה והחקר דין (כי במקצוע זה השתמשו כבר בספר "הישרי"), אלא בנוגע לחקר הקולטורא הישראלית בימי הבינים. ובדברנו על המפעל הספרותי הזה, אפשר שלא יהיה למותר להעיר על פחתת מוסרית שנראתה כעת בספרותנו המדעית. היינו, כי הורנלו לבלי לעסוק בספרי קדמונינו בעיון, אלא לקרוא בהם קריאה שטחית, ועיינו יצאו כמה שבושים מכוועים. ר' משה נידמן אמר בספרו הנודע "תולדת החנך והחיים הקולטוריים בישראל בימי הבינים" (נעתק ע"י ר' איש פרידברג לעברית בשם "התורה והחיים"), כי חכמי ספרד ופרובינצא, הביטו מנבוה על חכמי צרפת ואשכנז, ולראיה הביא את דברי רבנו תם, אשר כתב במחלוקתו הנודעת עם רבנו משולם ממולין אל זה האחרון כדברים האלה: "ומיום דעתי אותך לא שמעתי ממך אלא תמיהות וחלישות של חכמי צרפת" (התורה והחיים I עמוד 6). בבקרת שכתבתי על ההעסקה העברית (כמיע "השלח" כרך א' עמוד 185) העירותי כבר, כי דברי הריס נידמן הם תמיהים מאד. שהרי רבנו תם ורבנו משולם ממולין היו שניהם צרפתים, ואין יתכן למצוא בזה עדות, כי הביטו חכמי ספרד מנבוה על חכמי צרפת? והנה בנוגע לרבנו משולם ממולין נמשכתי אחרי דעת צונץ וגרץ, כי היה צרפתי. ואולם ר' צבי הירש יפה בהערותיו להתורה (ע' 234) העיר בצדק, כי ריש ממולין בר פלוגתיה של רבנו תם הוא רבנו משולם בר נתן מברבונא, וכל מי שיקרא שם את דברי הריב בין רבנו תם ורבנו משולם, לא ימיל עוד ספק בדבר, כי אמנם כן הוא, שרבנו משולם יצא מברבונא ובה למולין (בצרפת) להרכיב תורה. כן נכונים דברי רציה יפה, כי נשתבש ריש נידמן בקריאת דברי רבנו תם, ומכנס האמתי כך הוא: "ומיום ידעתי אותך לא שמעתי ממך אלא תמיהות, — וחלישות של חכמי צרפת וענותותם גרמה להדיוטים לשמוע לך".¹ ובנוגע להלמד

¹ מר יפה מביא הנסח: "חלישות של חכמי צרפת וענותותם גרמה, חריוס! לשמוע לך".

היצא לו מכל המים הזה, הנה הוא ממש ההפך מזה שהצניא רים נידמן, כלומר, שחכמי צרפת, הביטו מבדה' על חכמי ספרד וסרובינצא. ובאמת נראה ברור בכל דברי הריב שהיה בין רית ובין רבנו משולם, כי זה האחרון השיב חמיד בענה ובנמסם ובדברים רכים, ורבנו תם נער בו בנזיפה ונהג בו מנהג כיוון. רבנו תם כבר מאד את דרך הלמוד בארצו, ובכלל היה בו ממדת. הפטריזטיסמוס המקומי, על דרך שאמרו: „חן המקום על יושביו. הוא תפסד הרבה על כבוד זקנו רש"י ועל כבוד המנהגים שהנהיגו חכמי ארץ מולדתו. לכן כתב: בקשה מכם, אל תעשו מלכותנו אנודות אנודות, כי מימי ר' שלמה אנו שוחים. ואל הנגיד ר' מרדכי ממולין כתב בחמה גלויה, כי לא נכון לשמוע בקול הוראת רבנו משולם, ואם ישמע לקול אזהביו, יהי חן המקום על יושביו.“

בספר הזה, אשר נראה לנו כעת כהרש, נמצא כמה רשימות קולמוריות, המועילות להשלים הציור הקולמורי של הימים ההם. עדימ נשמע, כי נשאל רבנו תם עדי איש אחד באורליאנש, אשר הרהינה (העביטה). שריתי אחת מרכבת-נשים (Sänfte) בידו, ובא אליו אחד משכניו ואמר לו: השאל לי את המרכבה בשביל אשתי. השיב לו בעל המשכון, איני עושה בקשתך, אלא אם תלך להשר או אל השרית ותשאל את פיהם, אם מרצים הם לזה. ולך האיש וישב את בעל המשכון דבר, כי מסכמת השרית לבקשתו. לימים ספרו הדבר להשרית, כי ראו אישה עבריה במרכבתה, ותקצוף על זה קצף גדול, וכשכאה לראות את המרכבה טענה, כי „גכספו פניה“ (כלומר כי הפסידה את צבעה) ונקרעו שיריה ונשרו קליפות עלי זהב מכפתור ופרח שעליה. ויאיים השר על היתודי, כי יתבענו לדין בסך גדול, על כי קלקל את המרכבה, אם לא יפייסנו באיזה סכום, גם עכב בידו מכסת כסף, שהיה היתודי נושא בו. וינש האיש את משפטו לפני רבנו תם, כי חברו סבבו בכחשו, כי לקח את המרכבה שלא מרעת בעליה, ועייז היה לו גרמא בנוקין. פרטי הריב הזה יסימו לנו כמה קיין ושרמוטין של ציור החיים הקולמוריים שהיו נהנים אז בישראל.

עד דבר חרש נמצא בספר „הישר“ בזה שנשאל רבנו תם מאת אחד מתלמידיו, הוא ר' משה ביד אברהם ספונטמא¹⁾, על דבר גר צדק אחד שנתן את ממנו (סך לז' לישראל) ביד אחדו (של רים), אשר היה. מלמדו מקרא ומשנה לילה ויום. והממן היה בידו אחדו על פי עסקא דרב עיליש (ביט דף סיח ע"ב), היינו כי יוכל לברוד כמוב בענינו. אם לשכר (כלומר, שהיה הממן הלואה בידו ואין לו להמלוה אלא הקרן) ואם להסד (היינו אם הפסיד יאמר לו, הפסדת כספך), וחלה אותו הגר. וכאשר ראו העומדים עליו, כי עזה חמה ותקיף ליה עלמא, ומתוך קנאת איש מרעדו היו אומרים: צוה לביתך. והוא היה משיב להם: לא אצוה כי אם מרשות רבי, כי אחר דברו לא אשנה, וכדקו כמה

אבל הדברים תם מנומסים ואין זה סגנון לשונו של רבנו תם, והאמת כפי הנוסחא שחבאתי בזה (ספר „הישר“ מהדורא חדשה עמוד 89).

¹⁾ רים בר אברהם ספונטמא (Pontoise) היה תלמידו של רבנו תם, כאשר רשם הרב הדיקן חידא „בשם הגדולים“ (ערך ר' יעקב בר מאיר) על פי מה שמצא בקובץ ישן כ"י. ובספר הישר נמצא במירוש, כי כתב הרים ספונטמא לרית בדרך ענוה: „אע"פ שלא שמענו [רים ספונטמא ואחרו] לפניו אלא בע"פ דהי כלומר שלא היו תלמידים וחוקים לו, ע"פ מה שמצאנו, שנאמר ר' חסדאי לר' מאיר: שימשת את ר' עקיבא עומדות, מה שלא שימשתו אתה ישיבות (ירושלמי תגינה ריש פ"ג), והמליצה הזאת נחנה לרוב בתלמוד, כי רק התלמידים הוחקים ישבו לפני רבם, ותקצנים עמדי לפניו. והרים חזמל לא ידע כונת הדברים האלה והעלה פילא בקופא וסחמא לתור דברי הרב חידא ודברי הרים ספונטמא בעצמו (ספר הישר עמוד 106).

פעמים על זה והשיב על הן הן על לאו לאו. באחרונה אמרו לו: אמור שכל נכסיד יירשם גר סלוני, שאמר עליו, שהוא בן אחותו . . . ואמר, בן אני רצה . . . וכאשר ראה אחי, שהיה הגר רצה לעשות צוואה, ויקם וילך בביתו אחת הנה ואחת הנה, שהרי אבות העולם לא רצו לעמוד בזה. לאחר סמירת הגר טען יורשו בן אחותו, כי מתייב אחי ר' משה להשיב כל המוחזק בידו, כי מצוה לקיים דברי המת, וכנגדו טען זה, כי אינו מחייב להחזיר, אלא כי זכה במה שבידו, כדין גר שמת ואין לו יורשים. במענותיהם פנו אל רבנו תם והוא פסק למוצת אחי ר"מ.

בסימן י"ז (עמוד 28) מובא, כי בעיר טרוויש, מקום ר' שלמה ועיר קברות אבותיו של רבנו תם, הקלו בכבודו, לכיש את חתניו של רש"י ובני בנותיו. המאורע הזה אינו ידוע לנו משום מקום אחר. ומהראוי לחקור עליו, אולי נמצא באיזה מקום, במה הרעו לבני משפחתו של רש"י ועשו אונם.

ור' דוד קויפמן פרסם ע"י מקיצי נרדמים ספר. מנחת קנאות, אשר כתב ר' יחיאל בר שמואל איש פ"סא בסתירת מענות ר' ידעיה הפניני מכרדשי. החבור הזה נמצא בכ"י במנובא. ר' יחיאל מפיסא, נצר ממשפחה חשובה באיטליא, נולד קרוב לשנת ר"ן לאלף הששי ואת ספרו. מנחת קנאות כתב בשנת רצ"ט בדירתו קרוב לשנת הארבעים לחייו. תכלית החבור נרמזה כבר במה שהובא על שער הספר: אחרי אשר עברו יותר משתי מאות שנה מעת יצא ר' ידעיה הברדשי להגן על הפלוסופיא ולמוד החכמות (בשנת ס"ה או ס"ז לאלף הששי), בא ר' יחיאל מפיסא לסתור דבריו. הפולמוס שפרץ בישראל בראשית שנות האלף הששי על דבר למד החכמות והפלוסופיא הוא אחד החזיונות ההיסטוריים היותר חשובים בתולדות עמנו, וכל מה שגרבה בחקר המחלוקת הזאת, להמציא רשימות קולטוריות מתקופה ההיא, שלא נודעו עוד, נהל ביותר אור על הקולטורא העברית של ימי הבינים וביחוד בענין הריב בין הפלוסופיא ומתנגדיה. ולפיכך, אם היה החבור שלפנינו כתוב בדור הרשביא, לא היינו בודקים אותו על פי ערכו העצמי, אלא לפי יחסו והפולמוס ההוא. אבל מכיון שנכתב כשתי מאות ושלשים וחמש שנים לאחר המעשה ונתפרסם בימינו, אין החבור אלא מאורע ספרותי, אשר נברקו על פי יחסו עצמו וערכו הספרותי. לפי זה מוכרחים אנן להגיד, כי באימוד ערכו הפליג ר"ד קויפמן לא מעט. אין כאן איש רב פעלים וגבור חיל, אשר לבו כלב האריה, לעמוד לימין דתנו ולהרים את קרנה ולשית את כסאה מול כסא הפלוסופיא; העשוי לכלי חת, לפאר ולרומם ולעלה את דגל התורה והקבלה ולתת להם שכרם אחד על אותה וצרכה, אשר הסכן הסכנה מאו להכעיסה ולהרעיסה, גם אין כאן גבר חכם בעוז, אשר עלה עיר גבורים, הלא היא החכמה, אשר בשם מלכת כל החכמות תתימה, ויורד עז מבטחה, — אלא יש כאן תורני משכיל, אשר שקד על ספרי המחקר הפלוסופי ועל ספרי הקבלה העיונית וכבר את השניה על הראשון. יותר מספרו של ר' יחיאל מפיסא חשובה הקרמתו של ר"ד קויפמן בעצמו, אשר בה יעביר לפנינו ציור קולטורי מחיי היהודים באיטליא בשנות המאה הי"ז למספרם. ועוד יותר היתה גדולה חשיבות ההקדמה המדעית הזאת, אם היה החכם המחבר מקפיד על סגנונו, שלא יהא מליצי בסגנון. המאספים, אלא פשוט ומובן לכל אדם. כי האמת נתנת להאמר: הסגנון המליצי, הבנוי ברובו על פסוקים מלוקטים, יעיד בנו חשד, כי אין הדברים כהויתם, אלא לישנא

דקרא נקט. לדוגמא, לא נוכל להסכים לו באמרו (עמוד XIV): „ניצוצה¹) של נשמת ר' יתודה הלוי ור' משה בן נחמן מזהיר ומכריק ברוחו של ר' יחיאל איש פיסא, כי כחכמים האבירים האלה, אשר ידם רב להם בכל החכמות, אבל רק בתורת ה' חספם וקבלת חז"ל מעוזם וחשקם, כן הלך נפשו של הגבר המצויין הזה, אשר בית פיסא הרתהו וילדתהו(?)". או: „ר' יחיאל לא שכח את ברית אהבתו אשר כרתו שניהם [ר' יחיאל ורעהו ר' יוחנן טריויש] בשבת ר' ישמעאל מריאטי בעיר סיינא ללמד את בניו וזכר עת דודים בהתעלמו אחו באהבים ובהשתעשעו ברב לקח ובמתק צוף מדברותיו, וגם נמר בלבו, להעלות את שמו המזכ על ראש ספרו, אם יחוננהו עושהו, לראות פרי לעמלו בקדש ולהקדיש לזכרו מפרי אצבעותיו ומכבורי תנוכותיו, כי נפשו קשורה בנפשו. עם חכם כריד קוסמן מרדקקים כתום השערה, והרשות לנו לבקשהו, כי ידייק בלשונו, כי חקירה היסטורית אינה סאמר מליצי.

על אודות תוכן הספר. מנחת קנאות² דברתי כבר במקום אחר (בספרי. דעת אלוהים ספר חמישי, אשר עסוק הגני כעת בסדרו), ולכן לא אנכיל הדברים בזה.

ור' אהרן פריימן פרסם גם כן עי. מקיצי נרדמים (בחבור. קובץ על ידי) וזרונות אגרת בת מחלתי, אשר כתב ר' בצלאל ביר משה הלוי מפראנ עיד הצרות אשר קרו את עדת פראנ בימי המצור בשנת תקיב (סוף שנת 1741), במלחמה הראשונה אשר נלחם המלך פרידריך מפרוסיא במריסיתיריוואה מלכת אוסטריא, ואח"כ בימי המצור, בשנת תקיב (סוף שנת 1744), ונוסף לזה עיד גזירת הנירוש, שנורה אחר כן הממשלה באוסטריא על היהודים כמדינת ביהם ומהרין. עיד הנירוש הזה חקרו כבר פעמים רבות, ובשנת 1887 פרסם ריד קוסמן ענינים חשובים המתיחסים אל המאורע המעציב הזה (בספר. עמרת צבי שהוציאו לאור לכבוד החכם נרין, במלאות לו שבעים שנה). בבקרת שכתבתי על הספר הזה („האסיף החמישי עמוד 77) הזכרתי, כי במאמרו של ריד קוסמן נמצא גם סגנוניא לריי איבשיץ, אשר העלילו עליו, כי הוא הסב את גזרת הנירוש, יען שם ידו עם הצרפתים, וכאשר נודע הדבר להקיסרית מריסיתיריוואה יצא הקצף על כל היהודים בביהם ומהרין. והנה ריי איבשיץ נמצא בצרה עם אחיו בימי המצור תקיב, וביום חיי כסלו חפשו חילות סרנציא את הרב ריי עם איזה מקציני הקהל לערבון, כי יתנו בני הקהלה שלשת אלפים הגרים (כלומר והוכים של אונגריא) לחיל הנמצא בעיר, ורק בסוף החורף הלך מפראנ למיין, אשר נתקבל שם לרב. ואולם הנירוש היה בשנת תקיב, וקשה להאמין, כי נתצלל הדבר ימים רבים. וכאמת העלילו או בכלל על כל היהודים, כי שתי ידם עם הצרפתים, אבל מדברי ר' בצלאל, אשר שח לפי תוסו, אנו למדים, כי אין שום יחוס וקשר בין ענין הנירוש והמאורעות של שנת תקיב. כידוע, ערך הרב ריי איבשיץ מכתבים לקהלות חשובות לעורר רחמים על אחיהם היהודים בביהם הנתונים

¹) החכם הסחבר משתמש פעמים אין מספר בסגנון זה, היינו קשור אות חכמי עם „של“ עיף לשון חכמים „בקדושתו של אהרין“, וזה אינו רע בעצם, אבל צריך להבדיל בין „בקדושתו של אהרין“, שהכוונה הקדושה בכללה, אשר נתנה לאהרין, ובין „ניצוצה של נשמת ר' יתודה הלוי“, שהכוונה בזה: נצוץ אחד של נשמת ר' יתודה הלוי, וכמוכן זה אי אפשר לאמור כן, אלא הנכון: נצוץ מנשמת ר' יתודה הלוי. בעת שקראתי את המליצת הזאת הרגשתי איזה כובד, והייתי זמן סה חוכך להבין, במה היא פגומה, עד שנתברר לי טעם הדבר.

בצרה. ועל זה בנה גרץ תומה נבונה, בשאלו: מדוע עורר רחמים רק על היהודים בביהם ולא על אחיהם כמהרין? אין זה כי אם רוע לבו, היינו, כי חש רי"א בלבו, שהוא אשם בצרת אחיו בביהם, ולכן השתדל לשובתם. ואולם באמת הוכיח כבר החכם רד קסמן (במאמרו הגזכר), כי מגזירת ביהם לגזירת מהרין עברו יד ימים. וריי איבשיץ כתב את מכתבו אחרי אשר נתפרסם ענין גירוש ביהם וקודם שגזרה המלכה גירוש על היהודים במהרין.

ר' בצלאל מביא גיכ את ההגדה (אשר אמנם כבר נשמעה מפי זולתו, אך אינה ידועה לרבים), כי בית הכנסת הישן בפראג אשר נקרא בשם אלמניי-שול, ורכים מתפללים על זה, מה טעם לתאר אלמניי, — שמו האמתי הוא: על-תנאי-שול, היינו כי נבנה בזמן חורבן בית שני. על תנאי, אם יכנה בית המקדש וכו'. והנה אין אנו נזקקים לדברי הגדה, כי היה התנאי, שמא יכנה בית המקדש, אבל קרוב הדבר, כי באמת בנו ביהכ"ז הזה בזמן מן הזמנים על תנאי, אם יתרצה הקהל להשתמש בבית הזה לצורך אחר (ע' אורח חיים סימן קנ"א סעיף י"א).

ד"ר ש. ב.

היהודים והיהדות ברוסיה.

ב. *

אתה האמתיות היותר נלוות היא — כי עם ישראל צריך פרנסה. כל המסלנות השונות שבנו, ככל היוותן מחולקות בענינים שבאמונות ודעות, מודות הנה כזאת, שאנחנו לא רק המעט מכל העמים, כי גם הדל מכל העמים. הפרנסה היא הנקודה העיקרית שעליה יעמוד היהודי בבואו לשפוט על כל המחשבות והדעות המרחפות בעולמו. אם ימצא פרנסה בארץ ישראל תיכף ומיד — יסע לארץ ישראל; אם באמריקא ימצא לו עבודה ומחיה — יוצא לאמריקא; אם ימצא הכל מוכן לסעודה בארגנטינא — והלך לארגנטינא; אם יש תקוה למצוא לחם באפריקא — והרחיק נדוד לאפריקא, וכאזנה שעה שהוא אוטר להגיה את מקומו ולצאת את כל אשר יצא, רק, בכר הלחם מחשבתו. אנחנו איפוא צריכים להודות — אם נחפז ואם נמאן — כי אם אין קמח אין כל תורה נקלמת במות. היהודי שלנו נושא עינו בלי הרף אל הימין ואל השמאל — לתור אוכל לנפשו ונפשות ביתו, והנהו מרוד מאד בכל עת ובכל שעה. אם נגש אל יהודי אשר כזה — וכמדומה המה רובם של יהודינו — ונתחיל לדרוש באוזניו על כל אלה הענינים החביבים, שאנו נוהגים לדרוש עליהם בימים האלה, או — אם שעתו פנויה במקרה — יעמד רגע, יפה און, יקשיב וישמע, והרורש כמעט יחל להאמין בכה שפתיו ולקח, כי מה יעשה ורעו פרי... והנה הלז יציע לפניו בתמימות שאלה קצרה הנובעת מעומק לבו וכוללת תמצית חייו המרים: ולמתי אתה מבטיח לנו כל אותן הישועות והנחמות? ואז, אם איש ישר הוא הדרשן, שאיננו חפץ להזנות את הבריות, ויענה להשואל דברים כהיתם: כי כל זה הוא. הלכתא למשיחא! — מיד יסתלק היהודי השואל מארבע אמותיו של הדרשן, יסתלק אולי בכאב לב, אבל יסגה לו עורף ויחוש לכקש טרף לנפשו ונפשות ביתו.

כן, כולי עלמא, תוכבי ציון נינהו; כולי עלמא, ציונייסי המה; כל העולם חפץ בחנוך הנון, חנוך יהודי, לכניו, והכל חסצים בתקומת האומה — אבל העיסה מעכבת... מן הרין היתה צריכה איפוא העיסה הזאת להיות נדרשת מכל צד בספרותנו, אולי נוכל להרשיע, ואם לא, נדע על כל פנים מה יש לנו ומה חסר לנו, אף נשים אל לבנו לדעת, מה יש לנו הצדקה לדרוש מאת העם ועד כמה יש לנו הצדקה לשים אשם נפשו אם איננו שומע בקולנו. אבל למרות כל זאת, אנחנו רואים אך לעתים רחוקות מאד, כי יעלה איש מקרב המחנה על במת הספרות ודברים של מעם בפיו על מצב עמנו החמרי, ולא רק בספרות היומית — שממבעה איננה יכולה לעסוק הרבה ובכבוד ראש בענין

(*) עיי' למעלה חובי כ"ה ע' 78.

חמור אשר כוח — אין דובר דבר, כי גם במכתב־עתנו הנוכחי, אשר זה שנתיים עברו עליו מיום הוסדו, עדין לא בא אף מאמר אחד — אם לא אשנה — שיהיה נונע אם מעט או הרבה במצבו החמרי של העם הישראלי בארצנו, מבלי שים אל לב, כי בכל אופן, בכר הלחמי עיקר גדול הוא בחיים, ודבר המצאו או העדרו בעמנו פועל לטובה או לרעה גם על היהדות. . . .

ובהאשימי הפעם את סופרינו על אשר לא ירבו הם לדרוש בשאלת הכלכלה של עמנו, ובבואי אני לדבר על מצבו החמרי של עמנו, אל נא יקוה הקורא לשמוע מפי איזו הצעות חיוביות, איך וכמה להיטיב את מצבנו הרל. לדעתי, טובה רבה יביא הסופר, אם יצליח רק להכיר ולהראות מהות „המחלה“, אף אם לא ימצא לה תרופה. אם יבוא אחד ויעיר על חסרון זה או אחר שבחיים, אפשר שיבואו אחרים וימצאו תחבולה איך למלא את החסרון, ואנחנו רואים כמה פעמים, ולא רק בין כתלי בית־המדרש, שראובן מקשה ושמעון סתריך. . . .

אין דעתי כרעת אלה האומרים, שכל זמן שאין לנו תרצים מספיקים לכל שאלות החיים המנקרות במחם של בעלי לב ונפש, אסור לנו להציע את השאלות הללו לסני העם, מן תפקדנה עיניו לראות ברעתו וידיו תקצרנה מהרשיע לו. אדרבה, כל עוד לא גראה לעם את מצבו בלי כחל ושרק, כל עוד לא יראה בעיניו את ננעי ביתו, אין לנו כל תקוה למצוא תרופה לחילוני הגורא. השואל יכול להחשב לשואל שלא כעניין רק אם הגו מציע שאלה שעוד לא נתכשלה כל צרכה, אבל במקום שהכל רואים ששאלה זו או אחרת כבר גדלה מאד מאד, וכבר מונחת היא כאבן מעססה על שכם העם, אז, אם לא יהיה השואל אלא כקורא אנשים לאספה למען יתיעצו המה במה להושיע, הרי גם אז שואל כעניין הוא. . . . וגם לזאת נשים נא לב, שכל המצאות בני אדם נמצאו להם רק בבקשם דבר מה. יש שמצאו את אשר לא דמו לבקש ונלו דבר שלא עלה על לבם תחלה, אבל הרגשת החסרון וההספן למלאותו קרמו תמיד להמצאת כל דבר, בין בעולמות העליונים ובגרמי השמים ובין בעולם התחתון והאנשים החיים בו. . . . ואחרי מסירת מודעה זו, שנראתה לי נחוצה, הגני שב לענייני.

האמון היותר גדול לאחינו הוא: כי רבים מאד בתוכנו עוסקים בפרסרות, בהעברה מיד ליד וגם במלאכת־יד. אבל מעטים המה מאד בתוכנו אשר יעמלו בעבוד צרכי־נפש על ידי חרשת המעשה. הפרסרות נוססת, סוף סוף יקנה הקונה, יהיה מי שיהיה, מן המקור הראשון כל צרכיו; מלאכת־יד צועדת צעדי ענק אתורנית, ואין בכחה לעמוד בקשרי המלחמה עם חרשת המעשה, אויבתה הנוראה. הצועדת צעדי ענק קריסה, ולה אך לה נצפנו עתידות בחברה האנושית, ומי שלא יאחו בשעתי בתורות גלגליה סופו להיות מדרס לה. . . . ואלה המשתדלים להפיץ מלאכת יד בישראל, כמו שראו את אבותיהם, המשכילים הראשונים, עושים, ואינם משתדלים להכשיר את הדור החי לחרשת המעשה, להיות לאל ידם, הרי הם מאברים כמה עולמות לעתיד.

הנה יום בא וגם עבודת־הארמה, כאלה הארצות שאין אדמתן עידית, לא תחי נחשבת למקור אושר לעם היושב עליה. כי כמעט לא ישוה הלחם המוצא מן הארמה בנק העת הדרושה לעבודתה, ואז יעזוב האכר את הארמה וסנה לחרושת המעשה וקנה את לחמו בחליפין — וראה חיים טובים. גם בימינו ולענייני הלא ישנו עם גדול ורכ, עם אנגליא, אשר תבואת אדמתו תספיק לכלכלת בני עמו רק די שני ירחים בשנה, ולשאר ירחי השנה יקנה תבואה מן החוץ, ובכל זאת הגו העשיר מכל העמים. והעם

תגדול הזה עוד יעלה מעלה מעלה. יען למד לאחו במלאכה הצריכה לנו של אדם; יען למד להבין צרכי־נפש, והנה מחליף בנקל, וכרוצים הנונים, את תבואת ידיו כתבואת הארמה שבארצות אחרות. אבל עוד דבר אחד מסייע לאנגליא להיות מנצחת בשוק הדיים, והוא, כי במקום שאתה מוצא רב עשרה שם אתה מוצא גם חכמתה הרבה. אין לך ארץ שבה חכמות בחיץ תרונה כמו באנגליה. אין לך ממשלה שתרכה להוציא כסף להשכלת העם כמו ממשלת אנגליא. אין לך מדינה שבה ירבו ללמד את העם דעת החכמות השמרניות באופנים שונים כמו באנגליא, ולכן אין לך עם שידע להבין צרכי־נפש ולהכשירם כזול כמו האנגליים. כל עמי הארץ יראים מפני התחרותה והיא לא תתן מפני כל, מס הנבלים כמל אצלה, וכל הרצה לכוא ולסתור את ארצה יכוא ויסתור, כי במדתה היא כתצאות ארצה שתעמודנה בפני כל התחרות.

הרי אומר מעתה, כי עניים אנחנו, לא רק יען כי חסרי נחלות־שדה אנו, לא רק יען כי חסרי זכות אנו, כי אם גם יען אשר חסרי דעת אנו.

רנילים אנו לשמוע, כי יש לנו כבר השכלה די והותר; כי ההשכלה ששמה את הרגלי, ולא עמדה בהבטחתה שהבטיחה לעזכריה, וכאלה דברים מתוכמים. אבל כל ההתאוננות שנשמעת באהלי יעקב על רבוי הרעת מעירה היא רק על חסרון־הרעת בתוכנו. רנילים המה עדין רבים מאחינו לקרא לכל קצוץ־סאה ומוטרי־להכעים בשם משיכילי, ובערי ליטא, למשל. מקום מרבץ העניות במדה היותר מרוכה, וכיבוד בערים הקטנות, יקרא עוד גם עתה כל היודע לכתוב. אדריסאי לאמיריקא באותיות לאטיניות — מושלם. וכל אלה המשיכילים והמושלמים עוברים בתצות עריהם בידים ריקות ושונים נקיות, לכן יוצאו רואיהם משפט מעוקל: כי לא לחכמים לחם . . . אבל אלה האומרים כן לא יבינו, כי בשם השכלה יש לכנות רק זאת הרעת, אשר תחיה את האדם בעולמו, המלמדת אותו להשתמש בכוח המבע ולהכשירם לתשמישו של האדם; המלמדת אותו גם להשתמש בכוח הוא באופן אשר מעט עמל יביא פירות מרובים. כלומר, לעשות את כחו של אדם פוריי ביותר, על ידי המצאות ותקונים שונים במכשירים, בכלי המלאכה ומכונותיה. לו נמצאו באמת בין אחינו כל אותן הידיעות השמושיות, שידעו עמי המערב להשתמש בהם לטובתם ולהנאותם; לו ידעו אחינו בחכמתם בכל מקום שהם, איך לכוון בתי־חרשת, להכנת צרכי־נפש, בכל מקום ומקום עיס סגולותיו הטבעיות ותנאיו הגיאוגרפיים, וכדומה, — כי עתה היה מקבל עולמנו החמרי סנים אחרות לגמרי, ענינתו היתה הולכת וכלה מאליה, ועיז היה גם עולמנו המוסרי פושט צורה ולובש צורה אחרת; אז היינו מוצאים לנו די עת לחשב דרכנו, לחנך את בנינו, לראות לעתידותינו, לעתידותיו של כל פרט ופרט וגם לעתידות העם כלו . . .

ואז לא היינו מתאוננים כל כך גם על תחומי־המושבי. ההתאוננות הזאת היתה צודקת רק אז, בעת שהאנשים חיו חיים מבעיים והארמה ענתה להם את הכל. היא נחנה גם לחם לאכול וגם בנר ללבוש וגם מרעה לבהמה . . . ומיילא מוכן, שלפי מעט מספר התרשבים על שמה ידוע ולפי גודל כמות השטח כן רבתה הברכה לתושבים. אבל עתה, שאנחנו חיים על האש ועל המים, על הקיטור ועל האלקטרון, עתה כרכות מספר האנשים היושבים יחד ומשתתפים בכל מעשה אשר יעשה בכתי המלאכה ובתי החרשת, כן תרכה הברכה אשר יביאו להם ולעולם בעמלם. ולכן נראה באמת, כי הערים הגדולות הולכות ומתמלאות מתרכנם של הכפרים והישובים הקטנים.

מי ימנה מספר לחמרים הבלתי מעוכרים, הנשלחים מארצנו לחוץ לארץ¹). למען יעוכרו שמה, ואחרי כן ישובו הנה כשהם ראויים לתשמישנו וימכרו במחיר גבוה. הן מפני תוצאות התולכה והן מפני סכס הנבולים, ושכר העבור, העולה שנה שנה למליונים רבים, ישאר בארצות אחרות, וכלום חסרי כח היינו להכין כל אלה בארצנו — לו היתה הרעת בעורתנו? . .

והעת הזאת מסוגלת ביותר להנחיל רב טוב לכל אשר ישלחו יד בתרשת-המעשה בארצנו. גם הממשלה נוכחה לדעת, אתר שעבר, בשנות-הבצורת האחרונות, שוק הבר בחוץ לארץ לרשות אחרים, כי לא „הלחם יענה לה את הכל, ולכן תחמוך הממשלה בידי כל אלה האומרים ליסד בתי תרשת בארץ במקצועות שונים, אף תעשה להם הנחת שונות; כן תיסד מצדה בתי-למוד ובתי-הכמה להפצת התורות השמשיות הנחוצות.

ובאמרי, כי טוב היה לו פנו אחינו לתרשת המעשה, לא שכחתי עם זה אף רגע, כי יחד עם הוסר הרעת מורגש, בתחום-המחשב גם חסרון כסף במדה מרובה מאד. הקרידיים הנספר בעסקי היהודים, תקופת הכסף המהירה במסחרם ושמיטת-הכספים התדירה, אותות נאמנים הם, כי בידיים ריקות יעשו אחינו את מסחריהם אשר יעשו, וכסף מזומן מעט מאד בשוק היהודים. היהודי איננו יכול איפוא להניח מעט כספו בעסק שצריך לחכות זמן רב טרם יושב לידו ברוחים, יען כי חיי יום יום דורשים תפקידם. ולכן ישלח יד בעסק שאין צריך להניח ביסודו כסף רב. הוא מחשב תמיד את צרכיו בהוה, ואיננו יכול לותר עליהם, בשביל לקבל בעתיד פירות מרוכים. למען יסד בית תרשת על יסודות בל ימוטו, צריך להכין כסף רב תחלה ולהשקיעו בעסק על מנת לאכול פירותיו בעתיד, וזאת אין כח היהודי לעשות. לכן ישלח יד בעסקים שלא נסה בהם, בהשענו על מה שנסו בו אחרים וראו סימן ברכה במעשי ידיהם. אבל לנסות כח בדבר חדש, שלא קדמו בו אחר, איננו יכול, מיראה סן לא יצליח. בעל ידיים ריקות איננו יכול לבור לו עסק כלכבו, כי לא בידו טובו. הוא ישלח יד לאשר יביא לפניו המקרה ראשונה, אם יצליח או לא — ימים ינידו, ובין כה וכה הלא יעשה דבר, אולי ירוח, ואם מאומה לא יעשה, הלא בודאי לא ירוח מאומה.

אם נתין עוד להביא ראיה על כי אין כסף ליהודים בארצנו, נתבונן נא אל עסקיהם ומשלחיהם בחבל צפוני-מערבי. רבים יאמינו, כי בחבל הזה נמצא המסחר כלו בידי אחינו, אבל למרות אמונת הרבים רואים אנו, כי כאמת קמן הוא חלקנו במסחרו של החבל הזה, ורובו נמצא בידי שכנינו. המסחר הקטן, המסחר של פרוטה, מלכר שגם בהתקינו בידינו איננו שוה פרוטה, הגה גם הוא משתמש לעינינו לאט לאט מיד אחינו ועובר לרשותם של בני עם הארץ, ובמסחר הגדול בודאי ובודאי ידינו על התחתונה. בכלל לא יתפתח המסחר בערי התחום, וערך תקופת כסף המסחר בתחום לערך תקופתו מחוצה לו הוא כשנים ומחציה אחתים ממאה. אבל גם במועט הזה לא רב חלקנו. והיה לנו סתר ביאליסטוק — אחד ממרכזי המסחר היותר גדולים בחבל צפוני-מערבי — לאות. פה עולה מספר כל המסחרים היהודים לערך שמונים למאה, וערך מסחרם יעלה רק לחמשים וחמשה למאה. האין זה אות על רוע מצבם וריקות כיסם של אחינו? וכן הדבר גם בתרשת המעשה. אם תוצאות בתי התרשת בחבל מוסקווא, למשל, יעלו בערך שלשים ושמונה רובל לכל נפש אדם מגרי החבל ההוא, הגה תוצאות

¹ ראה מאמר: „מה ישעיתנו? מאת א. ברסלר, „הצפירה“, שיע, גליון 206 וחלחה.

כתי החרשת שבתכל צמני-מערבי עולות כרי ארבעה רובל לכל נפש אדם. כה מעטו כתי החרשת כותום המושב! אך גם מן המעט הזה נמצא בירי היהודים רק השליש, ותוצאות בתי-החרשת של היהודים תעלינה רק לחמישית התוצאה הכללית שבתותם. כל האוצרות והמטמונים שחזו לנו אחרים נמצאים איפוא רק בדמיונם של החיים הללו, ובכספים כאלה אי-אפשר ליסד בתי-חרשת, להמציא פרנסה לנצרכים, ולסתור בזה שאלת חיינו — שאלת הלחם . . .

רבים מקים, כי ברבות הימים, יפתחו בתי-חרשת גדולים, על יסודות חזקים, מכספו של הבארון הירש המנוח, ובבתים האלה יעבדו פועלים מאחינו, וישבעו לחם יהיו טובים. בבתי החרשת הקימים עתה קשה להם להיות יהודים למצוא עבודה, מכמה מעמים: מפני שבתי-החרשת שבתותם אינם מספיקים להמון הידיים המבקשים עבודה, וחץ לתתם אין היהודי רשאי לצאת; מפני קדושת השבת; מפני שצרכי הפועל העברי מרובים מצרכי הפועל הנוצרי, ועל כן לא יוכל לעמוד בפני התחרותו של זה; וגם מפני — מעם זה אין מגלים אותו אלא לצנועים — שאין בעל בית-חרשת מאחינו מאסף בחפץ לב את אחיו, הפועל העברי. הסבה העיקרית לזה היא לא, כמו שיש אומרים, שהיהודי האדון שונא את אחיו הפועל, או שהוא חסץ להראות לשכניו כי דבר אין לו עם היהודים, — כי אם פשוט, מפני שעם הפועל היהודי מוכרח הוא להתנהג במדה אחרת מאשר יתנהג עם הפועל שלא מעמיו. הפועל היהודי אינו מקבל מרות מאחיו האדון, ואם יעשה כל מעשה אשר לא יעשה, לא יוכל האדון לנרשו בנקל כמו שהוא נוהג לעשות במקרים כאלו לשאינו בן ברית. הן אצל היהודי, כל דין-פרנסה הוא באמת דין-נפשות. האדון המאסף פועל יהודי לבית-חרשתו, רחיים הוא נוטל על צוארו. הפועל העברי, כיון שיעלה שכרו לשלשה רובל לשבוע, מיד הוא נושא לו אשה, וכיון שנשא אשה, האדון מוסף לו על שכרו, בין שהוא פועל הגון ובין שאינו הגון, אחרי שכבר עשה מעשה. מחלה כי תבוא על הפועל או אשתו, ויחייב האדון גם בשבת וגם בראשית. כי תלד אשת הפועל, ונוסף הרך הילוד גם על משפחת בעל הבית, כרבות התוצאות הפועל כן על האדון להרבות לו הכנסתו. ואם יתאכזר האדון ולא יתנהג עם פועליו היהודים לפנים משורת הדין, הלא יהיה שמו מנואץ בקרב קהל עדתו . . . מה שאין כן אם יש לו עסק עם אנשים שאין בינו וביניהם כל קשר זולתי זה שבין הפועל והאדון . . .

וכל המכשולים הללו הלא יוסרו מעל דרך הפועלים מאחינו בשעה שיקימו בתי-חרשת לכתחלה לשם פרנסתם של הפועלים העברים, או לא יהיו עוד גם האדונים אדוניים לעצמם, והכל יהיה טוב ויפה. כך רבים אומרים — ושמוחים. ואני את אשר עמדי לא אוכל לכתור, כי קשה עלי לצייר לי פתרון שאלת היהודים — שאלת הלחם — באופן כזה. יש ממילים ספק באפשרות קיומם של בתי-חרשת שלא נוסדו על פי איניציאטיבא של אנשים פרטיים אשר מוכת עצמם ידרשו. אבל לו גם נניח, שהאיניציאטיבא הפרטית איננה תנאי מוכרח לקיומם של בתי-החרשת, עדיין תשאר שאלה אחרת יותר נכבדה, הצריכה בירור:

מוחו של היהודי מתפתח זה כמה אלפים שנה לצרדים שונים. הראשי הוא האוצר היותר יקר לכל אדם מישראל. היהודי יעסוק בכל מלאכה קשה ויעבוד עבודת סרך, אבל תמיד הגדו נוטה לאותו רק באותן המלאכות והעבודות שהאדם כלו עובד בהן, שיש גם לכה הבנתו איזו שיבות להן, למען יוכל לעשות את אשר יעשה על דעת עצמו, לפתח

מרוחו בחומר הנמצא תחת ידו. ואולם אותה חלוקת העבודה דמתקריא בלשון חכמים: חלוקה טכנית — וזה היא לנמרי לרוח היהודי.

קשה לו לאדם לבטל את עצמותו לנבי המכונה האבסטרקט ולשמש כאחד מיתרות גלגליה; קשה לו לעמוד על עמדו ימים ושנים, כיתר תקוע במקום אחד, ולבטל את רצונו לנמרי מפני רצון המכונה המתה; קשה לו לירד למדרגת חומר הגחץ לפביכת אופני המכונה, כשמן הגחץ למשיחת הגלגלים. ואם בכל אדם, שעדיין לא נתפתח מח במדה מרובה כזו, כך, ביהודי, קומץ העצבים, על אחת כמה וכמה!.

ועל רא אמנם כבר צווח קמאי. במדה שהכירו חכמי הכלכלה לשוכה חלוקת העבודה החברותית, כלומר, שכל אחד מאישי החברה יבור לו רק צורך אחד מצרכיה ואותו ילמוד להכין כראוי, ואז יוכל לקנות לו במלאכה זו את השלמות הראויה — מה שאי אפשר היה בעת שחי האדם לעצמו, וכל מה שהיה צריך לו, לחם ובגדים וביה וכו', היה מכין בעצמו — בה במדה יתאוננו מאז ועד עתה על החלוקה הטכנית, שלא תתן לשום אדם להכין בעצמו איזה דבר שלם, רק חלקים חלקים, אברים אברים, ואין האדם, בתור חי משיכלי, תופס מקום כלל בבית התרשח.

וראים אנו אמנם את אחינו מרבים לצאת לאמריקא ולאנגליא וממלאים שם את בתי העבודה, ושם הלא עלתה חלוקת העבודה למדה גבוהה כל כך, עד שהמהרק כפתורים בבגד איננו יודע לעשות לולאה, — ובכל זאת הרי הם חיים וקיימים. אבל יודעים אנו כמה מעשים המעידים, כי כל אלה האומללים יעבדו כפועלים רק כל זמן שאין להם פרוטה בכיסם, אבל כמעט יקבצו על יד איזה סכום כסף, כמעט יוכלו להשיג בהקפה מכונה לתפירה, — מיד הם יוצאים לחירות מתחת ידי אדוניהם והיו אדונים לעצמם (כן הרבר באמריקא וכן באנגליא), ובהיותם אדונים לעצמם, הרי יש להם כבר ענין להעסיק בו את מוחם ואת רצונם, ואינם עוד מפלים וגוררים אחרי המכונה כדברים שאין בו רוח חיים.

ובשעה שאני מביט לעתיד ורואה בעיני רוחי מפלגת פועלים פשוטים מאחינו, אנשים שנתאבנו, שכהו מתותיהם והרנשותיהם . . . או תחשכנה עיני והריני מוכן לעמוד ולצווח על אלה שכבר עלה במחשבתם ליסד לנו בתי תרשח: אם תאמרו ליסד בתי תרשח על היסודות הנהונים, אז — לא הם ולא שכרם! . . . בתי תרשח על היסודות הנהונים, כשיסודו על ידי חברת צדקה, למען עשות חסד — רעים יהיו לפועליהם מכל בתי התרשח שבעולם. בכל מקום הפועלים כלי יזינם עליהם, ובשב ואל תעשה! המה מכריחים את אדוניהם להקל מעולם, ונגד בתי תרשח האלה הן לא יוכלו הפועלים להשתמש גם בכלי יזינם זה, אחרי שהפירות לא תאבד מאומה בהפסק העבודה לזמן מה . . . כמה וכמה תנאים שנו חכמי הכלכלה בבתי התרשח, אשר יזינו, אם מעט או הרבה, על נפש הפועל מפני פעולתה הרעה של חלוקת העבודה הטכנית, ופרם יבוא ליסד בתי תרשח לאחינו בארצנו, צריך היה לדעת, אם יש אפשרות להעמידם על תנאים כאלה, כי רק באופן הזה יש לנו בהם חסין, ואם אי אפשר — נוח לנו שלא יבראו משיקרא . . . ש. לוי.

השקפה כללית.

I.

(בחירות ראשי הקהלה בברלין ובוינא. — עבודת הלאומים בברסלא. התעוררה
בפרנקפורט. — הציוניות והקולוניזציה. — מכס נורדו. — בית מדרש הרבנים
של ריץ הילדעסהיימער. — ר' קלמן שלמאנן.)

בימים האחרונים לשנה שיצאה היו בחירות ראשי הקהל בשתי הקהלות הישראליות
היותר חשובות במנין ובנין בין כנסיות ישראל שבאשכנז ואוסטריא — בברלין ובוינא.
ותוצאות שתי הבחירות האלה שמו תקות רבים למסח נפש. זה שנים אחדות הורגלו
לשמע, כי גם בכנסיות ישראל המערביות שנה הרחא את דרכו, כי רוח-המשטמה לבני
שם, התולך הלך והתגבר, החזיר למוטב גם רבים מהיהודים שכמעט שכחו את יהדותם;
רבים נבאו לנו ימי "ריאקציה" בבחינה טובה ורצויה לחיי עמנו, כי היהודים המתגברים לעמם
יחדלו מעתה להיות נרחקים להכנס לרשות אחרים, ויכירו ויוקירו את מקומם בתוך עמם.
ביחוד היו האותות הולכים ורבים בברלין, כי יש להתקוה הזאת על מה שחשמוך, יען כי
לפני שנים אחדות נעזרו נוסדו יחד אנשים חשובים מקרב העדה, אשר אף אם אינם
תמימי דעים עם התרדים על דקדוקי-דינים שבתורה, רתקים הם עוד יותר מהריפורמה
הנזורה כליה על היהדות והיהודים, ותהי חבורת האנשים האלה למרכז-משנית על מעשי
הפרנסים, וישימו עין על כל תחבולותיהם. ובימים ההם נקרה ענין אחד בקהלת ברלין,
שהיה ל"שבולתי" בין המימינים ובין המשמאילים. אחד מבעלי ההתבוללות, לעוונישמיין
שמו, אמר להחם את הקדרה שנתקרה מרוב ימים, לחדש המחלוקת על דבר קרושת
יום השבת ודחתו ליום הראשון. ובחצו לסול מסלה להריפורמה, אשר להגחיני בקהלה
הזאת לחת גם יום ראשון בתור שבת שני של נליות. לחוני אמרתי, ולא לשבות, כי
השבייתה ממלאכה וממסחר ביום השבת — מאן דבר שמה, ואינם דנים אלא על התצניה,
לאמר: התפלה והדרשה — יסוד ושורשי כל היהדות האשכנזית. והנה קמו האנשים
ההולכים באמצעי, אשר הזכרתי, ובהם נמצאו אנשי שם רבי פעלים, כמו הפרופסורים:
באנינסקי, סינשור, לעווין, והסופר קליוונר (מי שהיה עורך מכהיע בערזענקוריער),
ובהבינס לרעו של לעוונישמיין, התקוממו נגדו ויסכלו את עצתו. — גם הליברלים
בעצמם שם כבר החלו להאמין בנצחון האורתודוכסים החדשים, ולמען השב להם לב
בני העדה בבחירות המשמשות וכאות, התנדבו הפרנסים להוסיף — לחזוק הרת —
עוד רב אחד על רבני העדה, רב אורתודוכסי מ.ההולכים באמצע הדרכים. והנה אין סה
המקום לספר דבר המלאכות שיצאה ממעם פרנסי ברלין לשום על פני כל ממלכת
אשכנז לבקש רב חכם וחדר במדה ידועה, שהיה לרעזע-יחודי ליהודי ברלין הרבקים עוד
ביהדות. לברסלא נסעו, למינכן הלכו, עם רבנים רבים לקדו רבנים; אבל כל אלה הרבנים
אשר כבוד נפשם יקר בעיניהם הודו להם על הכבוד ויאמרו, כי אין להם חסך ברבעות
התלויה ברעת התקפים שבעדה, על פי הכח שנתנה הממשלה בשנת 1847 להפרנסים.

להיות רודים בהקתלה ורבנית. לטוף מצאו להם רב בעיר אחת קטנה בשליה העליונה. שנאות להם לבוא לברלין ולהוציא את העדה ידי חובתה ברב אורתודוכסי. ואולם בתדוש ריצמבר שעבר היתה הבחירה לצירי הקהלה — ותוצאות יום הדין הזה להפרנסים היו, כי ראו אשר לשוא פחדו פחד: רוב הרעות היה לצד הליברלים, הרורשים להאחד עם הקהלה הריפורמית. וברנע הזה יצא הקול, כי קבל הרב הנבחר ידיעה מברלין, כי מעתה יוכל להכבד ולישב בביתו . . .

ואם בברלין, למצער, ראינו איזו תסיסה, שתי מסלנות מתגששות זו עם זו על דבר דעות או מנהגים, הנה בווינא נבחרו הפרנסים הקודמים בלי כל מענות ומענות, והעדה הזאת הלא היא הגרולה במנינה בכל כנסיות ישראל שבמערב, ויהודים יודעים את היהדות גם כן ימצאו בה; אך באהבת עסקי הצבור והשתתפות בחיי הקהלה, יהודי אונסמריא בכלל ואנשי ווינא בפרט לא הצטיינו מעולם. גם המכות שהוכו בעת האחרונה על ידי האנטיסמיטים לא התחזקו למוטב.

וכמו בברלין ובוינא, כן ברוב קהלות אשכנז, ביוחד הצמזמיות והמערביות, נראה אך יהדות של פורמליסמוס, יהדות שאין בה לא רת ולא דעת, לא לחלוחית של תורה והשכלה ישראלית ולא תמימות של יראת שמים. כל אברי הקהלה — בעלי בתים בינונים — נגדרים אחרי פרנסים, ולב הפרנסים חלי בכיסם, והם המקימים לקהלתם רועיירות כלבבם, להיות רודים על ידיהם — רועים אשר הם רק דיקלמטורים מובהקים. ומקומם יכירם יותר על במת התיאטרון.

ובכל זאת, לא רק צללים, כי אם גם אורות נראה בקהלות המערביות בחרשים האחרונים לשנה התולסת. הציוניים האשכנזים, כן מבעלי המהלך הישן וכן מבעלי המהלך החדש, מסיסים להשפיע השפעה רצויה על הבינוניים שבכור, שהמה גם עתה הרבים בין יהודי אשכנז; וגם המתנגדים היותר גדולים להציוניות, על פי צורתה הראשונה או השנייה, מוכרחים להודות, כי בכחם או בכח כחם של הציוניים בא ורם של חיים במערכות ישראל, ודברים טובים ורצוים יוצאים או מתעצרים לצאת לפעולה. אחד מן הדברים האלה הוא בית-מקרא לרבים שנוסד בברסלא, אשר בו נאספים לעתים מזומנות כל החסידים לדעת את הגעשה בעולמו של ישראל, למקרא כתבי-העתים השבועיים והחודשיים, מגלות וספרים, המדברים על עניני היהדות. המוסד הזה, אשר נברא בעמלם של טובי הציוניים או הלאומיים שבהאינטייליגנציה העברית בברסלא, מצא לו משען גם בהנהגת הקהלה, שפנתה לו מקום על יד אוצר ספרי ישראל של הקהלה, ואחד מרבני העדה היה למנהל בית המקרא.

עוד תקן נכבד יצא לפעולה שם, גם כן על ידי נשאי דגל ציון, והוא: קביעות שעורי למוד ברכים ללשון עברית בחמש מחלקות, ותלמידי הסימנריום שם הם המורים ומנהלי בית התלמוד. קשה אמנם לקות, כי השעורים האלה יועילו באמת להרכות דעת שפת עבר, המלמד לאנשים באים בימים שעה או שתיים בשבוע וזו נכתב על נייד מתקן, ועל כן, אם באמת יחפצו הלאומיים שם להפיץ דעת לשון עברית ודעת היהדות, היה עליהם לשנות את שיטת הלמוד והתוכן בעיקרו, לעשות את העברית ליסוד בתוראת הדת, לתקן את הגער שיוכל להביע הגות לבו על ספר בעברית, וכל עוד לא נשמע משניים למכתב במזכר הזה, לא נקח לגרולות מכל התתעמלות המלאכותית הזאת, אשר בה יאמרו לתקן בימים מעטים את אשר עתה הם ואבותיהם בימי דורות אחדים. עיקר

המורה שהגנו מצאים בקביעות השעורים לנדולים. היא רק זאת, כי יתעוררו אולי הנדולים והם להביא בלב בניהם דעת היהדות והמסורת הישראלית בעברית. עוד דבר נכבד אחר, אשר גם אותו נוכל לחשוב לפעולה חנוכית, נעשה באשכנו בתוך הזה. כונתי על התעוררה שהיתה בפרנקפורט דמיין מפרי עבודת האכרים והאומנים בארץ ישראל. עוד בשנת 1896 נסו אחרים מן החובבים לערוך בצד התעוררה לחרושת המעשה, שהיתה אז בברלין, גם מערכת פרי ארץ ישראל. תעוררה כזאת ערכו אחרי כן גם בקאלין, בברסלא ובהמבורג. ויהי כראות חריצ המעשים באשכנו, כי התעוררות האלה העילו הרבה לקנות לב אחינו לחבת ציון, ויאמרו לנסות פעולתם גם בפרנקפורט — הקהלה היותר חשובה באשכנו ברב עשרה וברוח היהדות השמור בה עוד. ונסיונם עלה יפה יתר הרבה מאשר קוד. והתעוררה בפרנקפורט תעלה בחנה ובמבט מעטה על אחיותיה הבכורות. עניני התעוררה היום מוכיחים, כי תגובות הארץ ופרי תבונת כסיהם של האומנים הולכים ומשתלמים, הולכים ומשתבחים. ומה טוב ונעים היה, לו הניתו הציוניים שם את התגורר שבינם ובין חריצ, ונתנו גם הם יד למפעל הזה, ולא יחצו עוד נושאי דגל ציון לשני מחנות.

ובבחינה הזאת — כלומר בדבר יחס שתי הכתות הציוניות זו לזו — עלי להזהיר, כי עוד השלח היה נמרץ מעט בקראו בנחת רוחי: — נצחון! (חוב: אוקטובר 1898 ע' 370). כי הפרזנרסה הבוילית שהיתה עד כה לכלי נשק להמדיניים להתציא מן הכלל את כל מי שלא מחשבותיהם מחשבותיו, — עתה, שלני היא. יותר נראים דבריו שם: שאין ראוי להפריז על מדת הנצחון הזה. כי אם כל הסימנים אינם מעטים, אפשר לשער מראש, שאין כאן אלא נצחון להלכה, אך לא למעשה. והסימנים אמנם לא המעז את העורך. עדה היא תכנית התקנות ליסוד חברות ציוניות באוסטריא, אשר שם עוד המועיל בוינא לפני כל האומרים ליסוד חברות כאלה. בשמנת הסימנים ועשרים ושתים העשרים (העלמי שיע נ' 51, 52) הכל נאה ומתוקן כפי השכלונה הירדעה והרגילה בארץ מלאה ועדים וחברות באוסטריא. בין התחובות המוטלות על החברים אנו יכולים למצוא כל מה שלבנו חסין: הפרזנרסה, הדרשות והתנינות, הסצת מנלות וכתבי העתים, התנוד ברוח היהדות, הרחבת לשון עברית וכו' — אבל מאומה לא נמצא שם על דבר חזק הישוב המעשי בארץ הקדושה, אף לא חזק בתי הספר באי והרחבת ידיעת הארץ, תגובת אדמתה ודרכי החיים של העמים היושבים בה. כאלו יכולות הן התחובות האלה — הסתעפות מן החברה המרכזית, ציון, אשר מפתתה האופיציאלית היא ישוב ארץ ישראל — להסיח דעתן מכל מה שנעשה ומה שיעשה בארץ הזאת. לדברי עוד השלח (שם), תדרוש הפרזנרסה הבוילית (לפי ביאורה בקונגרס השני) לא סחות ולא יותר ממה שדרשה חבת ציון שלנו עוד זמן רב קודם שנבראה הפרזנרסה הזאת. אבל החתגר הלא גם דרשה שהחובבי, אם לא יוכל לדור בארץ ישראל, יהיה לפחות לבו במדור, לחזק הישוב במכוננו הנשמי והרוחני, ומדוע זה עברה התכנית על התנאי הזה בשותקה? קשה להאמין, כי העלם-עין כזה נעשה בלי כונה...

אבל בכל זאת נקבל את המוב גם במעמד, ואם באוסטריא, וגם בערים רבות ברומ, עוד לא באה הדעת בלב ציונינו, כי חזק הישוב הנכחי ונדולו הוא תנאי הכרחי לאותו הישוב הנדול, אשר ידמנו, יכנהו, ולא ידע עד הגה מה הוא דורש מהם. — הגה רוב אחינו החמסים, בחינתם ואולי בבינתם הישרה, אינם סבילים בין ציון לציון.

וכרבות הדורשים לציון כן ירבו גם חברי. חברת התמיכה האודיסית, וכנראה, תרבה הכנסת החברה בשנה זו יותר מבשנים הקודמות. ראוי היה איסוף, שבהאספה הרבה, העתירה להיות באודיסא בימי הקיץ, יציע ועד החברה תקנות טובות ומעילות, כן להרחבת הישוב וכן לחזק רוח העובדים, וביתר לשון לב יותר אל ההנהגה בהמשכות.

בכלל נפלאים דרכי הציוניים בדבר זה. עד היום נשענו ראשי הציוניים בכל מעשיהם על הקולוניזציה הנמצאת, שנבראה לא במאמר הדיפלומטיה, כי אם בעמל הקולוניסטים וביניעות בשר ורוח של המחזיקים בידם. דיר הירצל וחבריו לא נמנעו מלהגיד פעמים רבות, כי הקולוניזציה הנוכחית הוכיחה, שהיהודים מוכשרים לעבודת האדמה (התובכים), הבקאים יותר במצב הישוב, לא תזוז עוד דעתם עליהם להתפאר במדה כזאת. הם יודעים, כי גם בכחינת המוסת וההוכחה נעשתה רק התחלה ועוד רבה העבודה לפנינו עד שתהיה לנו רשות להתפאר בהצלחת הישוב; ובהתיצבם לפני קיסר אשכנז, הנישו לו הציוניים — כפי המסופר בכה"ע — אלבום מצורר הקולוניות ודרכי העבודה בדריכת הנתות וכו'. בראשית ימי צאת מכה"ע, וועל"ס, כלי המכמא של הציוניות המדינית, היה ג'כ ניוון מדיניות וציונים של הישובים בארץ ישראל, ורק בעת האחרונה כמו הסית דעתו מהמקצוע הזה. וככ"ז עד הנה מציאים המדיניים האלה מפייהם את שם הישוב, וביתר הישוב הקמץ, כאלו כפאם שר. הירצל היה הראשון שהתאמץ לדרוש את הקולוניזציה הקטנה לנגאי, ויכנה אותה בשם אינפילטראציאן, לאמר — בסיסין סיסין. ואמנם, הדבר שדרש הוא לנגאי דרשנו תמיד לשבת, כי לו גם קמה כל עצתו, והיה בדינו היום הסך שני מיליון ליש במלואו, והבנק כבר עמד על מכוננו ופועל פעולתו — לא היה אפשר גם אז להושיב בארץ אלא, לכל היותר, מאות מאות משפחות מרי שנה בשנה. התלכדות העם והארץ והתמנותם יחד הן פעולות נרולות וכבירות, שלא תעשינה כי אם בעזרת הזמן במשך כמה דורות.

אחד מראשי העסקנים ביסוד הבנק, דיר בארענדיימער, גלה לנו דעתו (בשיחתו עם המופר, נקודה. המליץ 23 דצימבר), כי אם תתן לנו תגמול את רשיונותיה, כתובים והתומים כד' . . . להתישב באי במדה מרובה ולכנות שם מסלות ובתי עבודה, או הרשיונות האלה הם, אַפּפּענטליך-רעכטליך. — הנה כי כן, הלא אין כל דבר תצין עוד בין התובכים והמדיניים! אמת הדבר, שהאחרונים ממעינים תמיד את המלות, במדה מרובה, משתבחים בה, גראַפּפּענטליך-רעכטליך ומזכירים בעקומת שפתים את השם שבדו הם מלכם: קליין-קאלאניאציאן. — אבל מי יציב נבולות בין מדה מעטה למדה מרובה? ואפילו אם נסכים, שמדה מרובה טובה ממדה מעטה, מה תועיל ההסכמה אם לפי מדת היכולת שלנו, כאשר אנחנו רואים מראש, לא נוכל להתישב כי אם איזו עשרות — או אולי מאה — משפחות לשנה? וגם לזה הלא נחץ מאר, כי המתושבים ימצאו ישובים של יהודים נאים ומתוקנים להיות להם לעינים. ובכן הלא חזק הישוב הנוכחי צריך היה להחשב בדבר עיקרי בפעולת הציוניים בהזמן הקרוב!

אין את נפשי לדבר עתה על אדות עצם הבנק הלאומי העתיד להתיסד בזמן קרוב (ואולי יהיה כבר נוסד לכשיקבעו דברי אלה ברפוס), כי בשעת היצירה לא טוב לכקר את הענין בקלי קולות. לדעתי, יסוד הבנק הזה באופנים נאים ומתוקנים הוא יסוד כל העבודה הציונית — אלא שאין לנו לקות לגדולות, שהן מן הנמנעות. ועל כן צדק העורך בדרשו (תובי' דצימבר ע' 574) מכל הציוניים, וביתר המורחים, להכריח את המנהיגים שיעשו כל מה שבנחם להשיג היתר הכניסה והתחלות, אם גם באופנים ותנאים מנובלים.

רק באופן זה יאמין העם במנהיגי הציוניות, והנמנים בסיעתם ילכו הלך ורוח עד שיהיו לרוח מנין העם וגם לרוח בנינו, וגם הבנק תעשה חיל. אולם אם גם אחרי יסוד הבנק יעברו עין ועדנים ולא יראה פעלו לחזק הישוב והרחבתו, מסופקני מאד אם ישיג את התכלית אשר לה ישאו נפשם כל החובבים וכל הציוניים.

זאת היא דעת טובי הציוניים המזרחיים. הם, על פי מעמדם בארצות מנוהים, היה להם לכאורה להיות מן המהרסים לעלות. אבל יותר משהם בעלי תורה, הם בעלי נסיון, ועל כן היו למושבי הרעת, ועל כן כתבו על דגלם: חזק הישוב הנוכחי בארץ ישראל, הרחבת הישוב באופן מתוקן ומסודר, ברשיון נלווי ממעם ממשלת תונרסה.

ובדבר הסכסוכים שבין הציוניים המערביים והמזרחיים פנה באחרית השנה שעברה אחד המזרחיים (ה' לובצקי) במכתב גלוי אל מנהיגי הציוניות המערבית, מכס נורדו (השלחי חבי' אוקסבור), וזה האחרון ענה על מענותיו במכתב אל העורך (שם, חבי' דצמבר). ולפי דעתי, היה הפעם ה' ל' השואל כענין, ומכס נורדו — כבודו כחכם מוטלא במקומו מונח — המשיב שלא כהלכה. נורדו סיים את דרשתו שדרש בברלין בדברים האלה: היהדות תהיה לציונית או תחדל מהיות, ובאותה הררשה בעצמה באר מרות הציוניות (לפי דעתי אז, וכנראה ממאמרו בלוח אחיאסף, לא לפי דעתי עתה) לאמר: כל הציוניות אינה אלא שאלת הכסף. בהמצא לנו עשרה מיליון ליש תוכל השאלה להסתר בימים מועטים, ודבריו אלה, שהיהדות תהיה ציונית או תחדל מהיות, בהיותם מתיחסים לא אל הציוניות המסרית והגמסית, שעליה ידבר במאמרו באחיאסף, כי אם לאותה הציוניות הכלולה בהבטחת המנוחות של הירצל בדרשתו בלונדון, — שרשו באמת שריטה עמוקה בלב כל יהודי שיהדותו היא שרש נשמתו, והינש המדאיב הזה התחזק עוד יותר בהמשא אשר נשא בבזל לאמר: בהציוניות היהדות חונרת עתה שארית כחה (דער ציוניזמוס איזס דיע לעמצמע אנשערענענד דעס יודענשוהומס). — ולכן שואל לובצקי כהלכה: אם תקח הגאולה במקח ומסכר לא תקום ולא תהיה לא היום ולא אחר חמש ועשר שנים, מה תאמרו אז? לו חסין נורדו לשום מעט יותר את לבו לדברי השואל, הלא ידע והכיר, כי לא בחיי הנוף, כעבר וככלב' הכותב מדבר, כי אם בחיי היהודי ביהדותו. והנה נורדו בעצמו מודה בתשובתו ואומר: מאת היהודים הרחוקים מהיהדות אנו דורשים: למד השמה העברית, חזק המסורת העברית, התעסקות בהיסטוריא ובצרכי הכללי, ואם כן, הלא באמת הבטחות גדולות לזמן קרוב, אם הן מסופקות, עלולות הן (ביחד אצל היהודים הרחוקים מהיהדות) להביא לירי התרשלות בלמוד השמה, לרסיון המסורת העברית וכו'.

אנחנו, הציוניים המזרחיים, ראינו תמיד בהמעשים בעצמם את היהדות והציוניות כאחת. כל שעל אדמה וכל אבן של בנין היה לנו לבנין עולם. חביבה היא עלינו ארץ ישראל הנקנית על ידי יסורים. להסיר את הציוניות מהיהדות אי אפשר לנו, כשם שאי אפשר לחלק את האור מהר. ובכן נצלו אנחנו מהסכנה של היאוש, כי אם לא נצליח בכל מעשינו בימי עשר שנים, די שלומים נמצא בהמעט אשר נשיג. נורדו מיעין אותנו (בלוח אחיאסף), כי גבשיר ונתקן עצמנו לקבל את המתנה הטובה והחמורה . . . ליסד ולבנות קברין מדיני מיוחד ומנובלי. הוא מתנה תנאי קודם למעשה, שאם נבוא

להתישב בארץ אבותינו, עלינו להיות במרחם מראש, כי יכול נוכל להתכונן ולהסתדר כעם. אבל האם לא ידע המערבי הזה, כי הציוניים המזרחיים (שהם רוב מניין ורוב בנין של העם) אין בידם מוכס? ובכלל, האם אפשר לעם. להסתדר? ולכנות. קבוץ מדיני מיוחד ומוביל, בשעה שהוא יושב על אדמת נבר? אמונת הציוניים מהסגנון הישן היא, כי התפתחות הישוב בא"י בעזרת כל ישראל נוחתת ענין משותף לכל העם שתהיה האחרות שורה עליו, והשאיפה הזאת לברר תעשה אותנו בזמן מן הזמנים. לנפח חי מאוחד ומסודר בחלקיו ואבריו. ובכן הננו אומרים: הציוניות צריכה שתהיה בדרכיה ושאיסותיה כלה יהודית או — תחדל מהיותה, ותשובתו של נורדו אינה אלא לתדורי¹.

בברלין חגג בית המדרש לרבנים מיסודו של הרב רבי עזריאל הילדעסהיימער את חג חצי היובל. אין ספק המקום להציע את תורת הבית הזה והשפעתו על האורתודוקסים באשכנז, אשר בין שנכנסים לדעותיהם או לא נכנסים — יהדותם אינה אותה היהדות המגוהצת שאין לה לא סירות ולא מרחים. דעותיהם ומעשיהם של תמימי היהדות באשכנז מכונים אלו לאלו, ואם גם לא תתקרב דעתו במה שמעמידים את התורה כלה על דקדוקי דינים ולא באו עוד לידי השנת יהדות לאומית-תורנית, ובהם כהריסורטים לא ידעו קרוא עברית בלי נקוד, — הנה זה הוא תולדה מתנאי החיים המערביים, אבל הכל מודים היום, כי תקות היהדות האשכנזית היא רק מהם ומן הבינונים הקרובים להם ברעות ומעשים. — לקהלות המתיחסות להמפלגה הזאת המסיקה ישיבתו של הר"ע הילדעסהיימער רבנים, דרשנים ומורים קרוב למאה ועשרים, ורובם משמשים ברבנות ורצויים לבני עדתם. מתולדות הבית הזה תצא לנו תורה, לדעת עד היכן מגיע כוח של איש נלכב השוקד על ענין קדוש ויקר לנפשו. הרב רבי עזריאל הילדעסהיימער, בספולותיו הגדולות במשך חמש ועשרים שנה, הוכיח לדעת, שהתורה היתה לו לסם חיים ובה מצא עוז למפעליו הכבירים. בהמפעלים האלה כלם היה הוא המעורר המתחיל והמסיים גם יחד.

בשנת תרל"ג הגיעה התנועה הריפורמית למרום קצה (בהיות ר' אברהם נייגר לאב"ד בברלין), ואז נמצא מספר ראשי בתי אבות, אשר החליטו להבדל מן העדה. ורבי עזריאל בא אז מהאלבערשטאדט לברלין, והיה לרב להגבדלים מן העדה, ובעזרת לאסקער הצליח להשיג מאת הממשלה והפרלמנט את הרשיון ליחידים להבדל מן הקהלה ולהיות לעדה בפני עצמם, אם רוב בעלי הקהלה מעבירים אותם, את המועדים, על דעותיהם בדת ואמונה. ותגדל העדה החדשה, לא בכמותה (מספר ראשי בתי אבות אשר לה לא יגיע גם היום לשלוש מאות), כי אם באיכותה. היא רבת היכלת בעשרה, וחבריה נשאים בחסין לב בעול הנצאות גדולות. ויותר מאשר בברלין עצמה גדלה השפעתה על קהלות ישראל האשכנזיות בדרום הממלכה ובמזרח (ברוכסות פונא). או אמר רבי עזריאל ליסר ישיבה, או סימנירזיס, לחגך רבנים ומורים. והרב השקדן הזה היה תמיד אומר ועושה ומעשה. אומץ לב, תרצות נפלאה ועבודה בלי הרף ולאחת עד למסירת נפש — סגולותיו אלה קנו לו לרבנים, כי בשחו באמונת רוח ובהבינה היתרה שנתנה בלבו לסדר ולנהל בית-תלמוד גדול ונכבד כזה, ובכן נמצאו לו גם בעלי יכולת במדה מרובה באשכנז והולנדיה ונח ברוסיה ואוסטריא, שהמציאו לו את הסכמים

(חצרת העורך).

¹ עיי' "מכתב אל חקורא", להלן ע' 188.

הנחוצים להעמיד בית־תלמוד כזה על יסוד נאמן לכל ימנו. עשרות בשנים, עד הניעו לנבורות, היה הוא לבדו המציא והמביא את כל עניני בית־התלמוד הזה, ועל ידי עזרו בגיו ותגיו ונכדיו ועוזריו החכמים, ד"ר ברלינער וד"ר האסמאן (חכמים מובהקים בתורת התלמוד וחכמת ישראל), והמלומד הנודע (גיסו של מוסר הסימניונים) הפרופסור בארסה. מכהע, יידישע פרעססע, אשר מציאו הוא בנו של הרב ר' עזריאל, ד"ר הירש הילדעסהיימער, — הוא לכלי מבמא להעדה ולהסימניונים. מלכר רבנים ודרשנים יצאו מבית מדרשו של רבי עזריאל הילדעסהיימער גם חכמים יושבים בקתדרא בישיבות של מעלה להחכמות הכלליות, כמו הפרופסור שפייך, מורה פילוסופיה בהאוניברסיטה אשר בבערן, ועוד אחרים. והמורה הראשי לתלמוד ומסכים בישיבה לחכמת ישראל מיסודו של גיינער, ה"ר באנעט, הוא גם כן מחניכי ישיבת הילדעסהיימער. מספר התלמידים היום קרוב לשבעים (מילידי רוסיא נמצאים ביניהם רק ששה), וכמעט כלם הם בעלי תעודת בנרות של נימנונים ומבקרים גם את האוניברסיטה. למספר תלמידים כזה זכה רק בית מדרש הרבנים בברסלא בעת שעמד על מדרגתו העליונה, באחרית ימי רבי זכריה פראנקעל. בית מדרשו של רבי עזריאל מצוין מיתר בתי המדרש לרבנים בהשגחה יתרה על התלמידים, כי ישקדו על שעוריהם דבר יום ביומו, ולא יצאו ידי חובתם רק בהיותם נכתבים ברשימת התלמידים ובאים לשמוע שעורי המורים רק לעתים רחוקות, כנהוג בבתי המדרש האחרים. הנה כן עלתה בידי איש אחד רב פעלים גם בהגיעו לימי הזקנה ליסד בית גדול בישראל, ועל כן בצדק נחל הבית ומוריו ומנהליו כבוד ותהלה ביום חג חצי היובל, ומקרב ומרחוק באו חניכיו לחג ולשמח עם מוסרי הבית ומנהליו.

בהתיימי לכתוב השקפתי באה הידיעה המעציבה מוילנא, כי זקן המופרים העברים ברוסיא, רבי קלמן שולמאן, שבק חיים לכל חי. המנוח, היקר לכל תופשי עם בעברית, זכה לאריכות ימים ויעבוד עבודתו בספרותו כששים שנה. כתב המורים האלה היה אוהב ומודע להמנוח במשך שלשים שנה ויותר, ועל כן יש לו רשות להעיר עליו, כי היה איש חמדותי ובעל מדות צרופות. לב מהור ונפש זכה ברא לו אלהי הרחוק, ועל תעודתו בחייו בתור מוסר, לשון הקודש הביט כעל כהונה גדולה. אין קץ לאהבתו שאהב את הלשון הזאת, וכל שיח ותגיונו היו רק בה, לטהרה ולצחצחה. רק פעם אחת נסה להביא מן החול אל הקודש, ומני אז, גם בכתבו, דברי ימי עולם אותה נפשו תמיד לכתוב הענינים הקרובים ללב הישראלי בשפת ישראל הקדומה. פרנסתו היתה תמיד בדוחק, אבל בכבוד, ומעולם לא נשא פני עשירי עמו לכבדם בעל כרחם בספריו. רובי ספריו הקטנים: אריאל, הראלי, שפה ברורה, הליכות קדם, הריסות ביתר — מתחמים לחמדות היהודי וזכרונות הלאום הישראלי בהיותו עוד לעם יושב על אדמתו. מחבוריו הגדולים הכי נכבד הוא: תולדות חכמי ישראל בארבעה חלקים (וילנא תרל"ט), ומהענקותיו — ספרי יוסף בן מתתיהו.

זקן מופרנו זה מלא את תעודתו באמונה בנפשו הזכה ורחו הנדיבה, ועל כן היה אוהב ונחמד לבני עמו בימי שני חרות וזכרו יהי ברוך לדור דורים בתולדות ספרות ישראל החרשה.

ילקוט קטן.

לה. *

באספה ציונית גדולה, שהיתה בעיר אחת מזרחה לפני הקונגרס השני, נגש אלי אחד מן הצירים, איש יהודי ששמו מן המוסס הישן, ואמר לי: "אדוני, מניח אני הברלי-הרעות שבינך ובין הציונים החדשים ואיני בא אלא לבקשך, שתישב לי דבר אחד במאמריך, הנראה לי חסיה ביותר: מפני מה כעין התול מרחק על שפתיך נשאתה מדבר על הפרלמנטריסמוס שנמסרה בתוכנו הציוניות המערבית?", כאלו צרה עינך בנו, שבשפלותנו עזרנו ה' לראות בקרבנו לפחות צל של פרלמנט?"

המקום והשעה לא היו מוכשרים או לכך, להרבות שיחה בענין זה, ודחיתי את שואלי בקש. אבל כשהוא לעצמו ראוי הענין באמת להקריש לו איזו עמדים. היהודי בכלל, ואף היושב אתורי התנור בבית המדרש, אהב הוא את הפוליטיקא ובחפץ-לב יסלסל בדבר הנהגת הממלכות ומלחמת המפלגות המדיניות אצל אומות העולם, ואין סלא אימא, כי מרגיש הוא מעין נאווה לאומית בראותו, צל של פרלמנט גם בתוך עמו, ושמה הוא בהיות לו היכולת לחדד שכלו במלפולי פוליטיקא, משלנו. ואין צריך לאמור בני הנעורים, שאספות ודרשות וריבות שפחים על שאלות חברתיות ומדיניות — הן הן נשמת אפם. על זה נוסף עוד גם הכה המושך הגמטא בכל דבר חרש מסאת חרשו בלבד, וכל אלה ביחד נרמו, שהפרלמנטריסמוס הציוני מושך את הלבבות במדה גדושה ביותר, עד שלמעמים ישכיה את המטרה שבשבילה בא לעולם, ומרוב עבודה בעסקי בחירותי ונאספותי וכל מה שלפניהן ולאחריהן — יש שלא ישאר לא זמן ולא כח לעבודות יותר עיקריות ...

הגני חשב על כן לדבר בעתו — בשביל לשכך מעט את הקדחת הפרלמנטרית שאחזה את קהלנו — להוכיח ליודעים ולהודיע לשאינם יודעים, כי הגדולה הזאת, שזכה לה עמנו לעת זקנתו, כבר אבד חגה בעיני רבים גם במקורה, ואומות העולם אף הן התחילו מרחיקין אחר הנהגת הפרלמנטרית, ששפכו דמם עליה וחשבה עד העת האחרונה כתרין בפני כל מיני פרעניות, כיסוד היסודות לממשלת האמת והצדק.

מצדדים שונים באים מתנגדי הפרלמנטריסמוס לגלות מומיו, אלו מראים על איכות הנבחרים, שעל הרוב אינם עולים לא בשכלם ולא במדותיהם על אנשים בינונים מן השוק, וזה לפי שהבחירות תלויות בדרכה דברים חיצוניים, וכניהם גם שוחד ממון ושחיתות דברים, באופן שהקטנים ושפלי-הגמש מוכשרים יותר להשתמש בהאמצעים המביאים

(*) עי' "השלח" כרכים תקדמים.

(1) עי' "לשאלות חיוס", ב', ("השלח" כרך ג' ע' 97).

לידי בחירה; ונמצא גורל העם וארצו נתון בידי אנשים שאינם ראויים לכך. ואחרים משתדלים להוכיח, שהנבחרים אינם בני תורין לשפוט על כל ענין לפי הכרחם הפנימי; כי בדאגת חמיר לגורלם בעתיד, בבוא העת לעמוד שנית על הבחירה, הרי הם נושאים עיניהם בכל שנות עבודתם אל הגדולים והעשירים שבמקום בחירתם, שהשפעתם רבה על העם ודעתם מכרעת בעניני הצבור, באופן שנבחרתה העם אינם באמת אלא עושי רצונם של אותם היחידים המכבידים ידם על העם. ועוד אחרים מעוררים את הלבבות ביהוד על היחס המנונה שבין הנבחרים והממשלה. כי בחיות הממשלה יכולה להתקיים רק כל זמן שיש לה רוב בבית הנבחרים, משתמשים בני הרוב בכחם זה להנאתם הפרטית; כל אחד מהם משתדל להשיג מאת הממשלה סקודות ופרנסות בשביל מכריו ואנשי בריתו אף אם אינם מוכשרים לדבר, מתאמץ להמות לכה למפעלים שיש בהם תועלת למקום שיצא משם אף אם מתנגדים הם למוכת כלל המדינה, וכיצא בזה; והמינסטרים מוכרחים לקבל בסבר פנים יפות כל הבקשות האלה ולהבטיח לכל אחד מה שלבו חסך וגם לקיים הבטחותיהם עד מקום שידם מנעת.

ואולם, כל זמן שהמחכים באו רק בכח מענות כאלה, שאינם נונעות בעצם יסודו של הפרלמנטריזם, כי אם רק בחיוניות חיצוניים הנגלים בו בזמננו, — יכולים היו המזכים להגין עליו ולאמור, שכל אלו החיוניות המעציבים אינם אלא מקריים וזמניים, תוצאות המצב האיקונמי והמסורי של הדור הזה; ובשביל דור אחד שקלוקל, כלום אבד ערכה של האינסטיטוציא האת כלל? והרי אפשר לנו לצייר במחשבתנו מצב חברתי אחר, שבו גם הבחרים וגם הנבחרים יהיו מכירים יותר באחריות הגדולה המוטלת עליהם והיו מכוונים לבם בכל מעשיהם רק לשם הצלחת העם והארץ, ואז יהיה הפרלמנט למה שצריך להיות ויקיים בו מה שחזו לו מיסדיו הראשונים.

אבל בעת האחרונה קמו על הפרלמנטריזם אויבים יותר חזקים, שאי אפשר לדחותם בתקנות מוכות לעתיד, לפי שכלי וינם אינם לקוחים מענות הדור, כי אם מן האוצר הנצחי של חקי המעב, וחציהם אינם מכוונים נגד הנגעים החיצוניים, כי אם נגד עיקר עצמותו של הפרלמנט.

זה כבר העירו סופרים וחוקרים שונים — אך לא הכירו בעצמם כל ערכה של הערתם — על החיון הור הזה הנראה בעסקי הצבור: כי לפעמים ועד גדול של חכמים ונבונים מציא משפט או קובע דוק, אשר כל עין תראה, כי מתנגד הוא להשכל הישר, או לדרישת הצדק והישר, ואשר אין ספק בדבר, כי כל אחד מאנשי הועד, אלמלי היה הענין נמסר לו לבדו, להתישב בו בינו לבין עצמו, לא היה מוכשר כלל להכשל בשגיאה נסה כזו. וכבר נראה רז זה גם להרומאים הקדמונים וקבעוהו לדורות בפתגם קצר ושטן: „הסינאטורים אנשים טובים הם, אבל הסינאט הוא חיה רעה“²). ואולם בדור הזה, שגם לחיוניות החיים החברתיים אנו מבקשים פתרונים בחקים כלליים ולא נסתפק בפתגמים שטונים בלבד, הוציאו איוז מן התוקרים מתוך החיון הזה והרומים לו הלכה קבועה, שכל קבוצ של בני אדם הוא בעל נפש אחת כללית, השמלה בתכונותיה מן הנפשות הפרטיות של הקבוצים כשהם לעצמם; כי בהתאסף הרבה אנשים לשם מטרה אחת, כלם יורדים למדרגת המוסס האנושי הבינוני, ותכונותיו הפרטיות של כל אחד במלות הן לפי שעה: אם חכם הוא, חכמתו מסתלקת ממנו; אם רחמן הוא, רחמיו נכבשים, וכן הלאה.

²) „Senatores boni viri, senatus autem mala bestia“.

ורבים מן הקוראים העברים, ביחוד הציוניים, יתמהו בודאי בשמעם, כי אחד מן הראשונים, שהשתדלו לברר את הדבר הזה, היה — נאנו ותפארתו של הקונגרס הציוני, ד"ר מכס נורדו. ואלה דבריו:

„אין צורך להיות עסקן ביותר או בעל עין חדה ביותר, בשביל להכיר דבר זה, שכל אספה גדולה אינה מתרוממת לעולם ברוחה למעלה ממדרגה ביטנית. אספו נא יחד ארבע מאות איש, כלם ממדרגתם של גישה, קנא, הלמהולץ, שקספיר, טון ודומיהם, ותנו לפניכם איזו שאלה מעשיות, שידוע עליהם ויחליטו דבר ברוב דעות. בדבריהם יבדלו אולי (בבירור אי אפשר להגיד אפילו זאת!) מאיזה ועד סתמי, אבל בהחלטותיהם — לא. מפני מה? מפני שכל אחד מהם, מלבד תכונותיו האישיות המיוחדות לו, שעשו אותו לאיש מצוין בסינו, יש לו עוד גם תכונות של חסין כלל תכונות בירושלם, שבהן הוא משתתף לא רק עם חבריו שבאספה זו, כי אם גם עם כל אדם מן השוק. ודבר זה אפשר לחשיטו כך: כל בני אדם יש להם דבר משותף שערכו שווה בכלם, ויהי שמו a, ותאנשים המצוינים נוסף להם עוד דבר מיוחד, חשונה בכל אחד מהם, ואשר על כן צריך לקרוא בכל אחד בשם מיוחד, ובכן, לזה נוסף b, לזה c, לזה d וכן הלאה. נמצא, שבהתאם ארבע מאות איש, אפילו הם כלם גאונים, הרי יש כאן לפנינו ארבע מאות a, בעוד שאין כאן אלא b אחת, c אחת, d אחת וכו'. ואם כן הרי מן הנמנע הוא, שארבע מאות a לא ינהלו נצטרך שלם על b אחת, c אחת וכו'. כלומר: התכונות האנושיות הכלליות דוחות מפניהן את התכונות האישיות. כי זה הלא ידוע לכל בר בי רב, ששעורים ממינים שונים אין חבור נוחה בהם^{*)}.”

ובכן אנו רואים, כי מעות היא מה שרגילים אנו לחשוב אספה גדולה של נבחרים לאבטוריטט שאין למעלה הימנו, המזוין בכל המעלות השכליות והמסוריות שמביא עמו כל אחד מן הנאספים. כי באמת המעלות האישיות של היחידים אינן מצטרפות יחד באספתים להרים ערכה לפיהן, אלא אדרבא, עוזבות גם את בעליהן ומתעלמות באותה שעה, באופן שלא נשאר לכל אחד מעשרו הרוחני אלא החלק היותר נרע, היותר המוני, והוא זה המצטרף יחד ונעשה לכח הראשי, לרוח הכללי של האספה, השלים לבדו בכל הליכותיה, וגם כל ההלמותיה ממנו יצאו.

מעת שכתב נורדו דבריו הנזכרים נרחבה החקירה בענין זה, וספרים ומאמרים יפים כבר נכתבו על הפסיכולוגיה הצבורית, ביחוד בצרפת ואיטליה. אבל לא מצאנו שיוציא אדם מתוך אוצרה של הפסיכולוגיה הזאת כל מה שיש בו נגד ההנהגה הפרט למסורות ויסוד הכל ביחד באופן נאה, עד שעשה זאת בימים האחרונים החוקר האיטלקי סיגילה, אחד מראשי המדברים בענינים האלה^{*)}.

כמו שראינו, אין שום תחבולה להרים בית-ידע גדול, אפילו של חכמים, למעלה ממדרגתה של אספת אנשים המוניים, וכל ההחלטות היוצאות מתוך רוב דעות של איזו אספה הן איפוא בהכרח סתומות בערכן מאלו שיוצאות מתוך מוחו ולבו של איש מצוין אחר. אף על פי כן, אלמלי לא נמצא בהנהגה הפרלמנטרית אלא חסרון זה בלבד, לא היתה עוד הרעה גדולה כל כך, ואפשר היה אולי גם ללמד עליה סנגוריא ולאמור: אדרבא, חסרון זה יתרון הוא. לא ניתנה תורה למלאכי השרת; רוב בני אדם הם אנשים פשוטים, בינונים, ולכן צריך שגם תורחם תהא ניתנת על ידי שכמותם, בשביל שתהא מתאמת לצרכיהם והפציהם ויהיו מוכשרים לקבלה. צדקה עשה איפוא המבע עמהם, בשללו מן האנשים המצוינים את היכולת להשאר על מדרגתם, למעלה מן ההמון, בשעה שהם מתאספים לחוק לו, להחמק, חקים אשר יחיה בהם; ולולא היה הדבר כן, היה

^{*)} Max Nordau, Paradoxe. Leipzig 1885. S. 58-59.

^{*)} S. Sighele, Psychologie des Seetes (tr. fr.). Paris 1898. pp. 186-228.

העם צריך לכבוד לו את מחוקקיו ומנהיגיו דוקא מאנשים בינונים, וכל מובי העם והבטוי לא היה להם חלק בבתי-הדעת להגזנת עניני הכלל.

אבל האמת היא, כי עוד חסרון אחד יותר גדול יש במשפט כל אספה, והוא הגורם להתלשלותיה שהיו לא רק בינוניות, המניות, כי אם על הרוב גם מקריות, ועל כן — מוטעות.

הלכה מאומתת היא במסיכולוגיא, שכל תנועה במשפט של אדם הולכת ומתחזקת בה במדה שירבה מספר האנשים המרנישים גם הם כנשפם תנועה כזו באותו מקום וכאותו זמן. אחד מגדולי החוקרים מסעים את הדבר בדומא זו: נצייר לנו דרשן עומד ומדבר לפני אספה של שלש מאות איש, ונביל מרת התרנשותו של הדרשן עצמו במספר 10. נניח עם זה, שדרשותו פועלת על לבות הנאספים, באופן שחלק מהתרנשותו — נאמר מחציתה — עובר גם לנשפם של השומעים. כל אחד מהם, בהרנישו תנועה בנשפט, מרניש עם זה גם את הצורך לתת לה מוצא, אם על ידי מחיאת כפים או באופן אחר. ובאותו רגע, כל אלו שלש מאות איש הנאספים, המראים השתתפותם בתנועה נפשית אחת, פועלים כלם יחד על נשפטו של כל אחד מהם, להגדיל התרנשותו על ידי התרנשותם. דמיונו של כל אחד מתמלא כרגע מן המראה הגדול של שלש מאות איש מתרנישים יחד, ועל ידי זה עובר לכל אחד, נוסף על התרנשותו לעצמו, גם חלק מהתרנשותם של כל חבריו. נניח איפוא, שגם פה החלק העובר הוא החצי, — ויצא לנו, שמרת התרנשותו של כל אחד היא עתה לא 5 (חצי התרנשות הדרשן), כמו שהיתה בראשיתה, כי אם החצי מן 5 כפול 300, כלומר 1750!

ומתוך כך אנו מבינים את החזיון הנראה לנו יום יום בבתי תיאטראות ובבתי מדרשות, שאיזה מחזה דרמטי או זמר נאה או דרשה המושכת את הלב — מעוררים פתאום התרנשות כלי נבול, רעם אדיר של הידדי ומחיאת כפים, במדה גדולה הרבה יותר מכפי ערכו האמתי של אותו דבר שגם לזה, בהתפעלות הזאת צריך ליחס את החלק היותר גדול לא לפעולת הדרשן או האקמור וכו', כי אם לפעולת ההמון עצמו על כל אחד מאישיו. ולכן קול ההמון במקרים כאלה, אף אם נאמין שהוא, כקול שדי, אינו כן אלא בעצם יחסו אל הדבר, כלומר במה שהוא מכיר למוב וראוי לכבוד, אבל בנתע לפדרגת המוב הגמצא בדבר ומרת הכבוד הראוי לו — מי שיוציא משפט על זה לפי מדרגת התפעלותו של המון בהאספה, לא יהיה אלא מועה ויכשל בהמרוזה יתרה. והנה, כשההמון מסריז על המדה הגבוהה בהתפעלותו למראה עיניו או משמע אוניו ומפליג בשבחו וכבודו של איזה דרשן או מוטר שלא לפי ערכו האמתי — אין בכך כלום. אבל אם ההמון הרגשי הזה, שדעתו מסודרת עליו ונוח להתלהב בכל רגע מצלצל איזו פרוז רישורית, מתנועת היר או הסנים, של איזה דברן בעל כשרון — אם ההמון הזה נעשה דיין ומחוקק, איך נוכל לקוות שיהיה דינו דין אמת וחקיו ומשפטיו צדיקים, אפילו רק במדה בינונית שמוכשר לה השכל הבריא של אדם ששום, דלא חכים ודלא ממש?

וכל אספה גדולה של בחירי העם, יהי שמה פרלמנטר או קונגרס או כל שם וכנוי אחר, אינה בעצם מבעה אלא המון רגשי כזה, או כמו שיקראנה סינילה — אשה היסקירית. דמיונה כאניה בלב ים בשעת הסער, שכל גל וגל מניע אותה לעבר אחד, ואין איש ידע ברנע זה, לאן ישאנה הרוח ברנע הבא. באספה כזו הרבה תלוי במקרה. איזו קריאה בעתה מצד זה, או איזו קריאה שלא בעתה מצד זה, מסוגלת להפוך

פתאום לב האספה ולהביאה לידי ההלטה מתנגדת מן הקצה אל הקצה לזו שהייתה קרובה להתקבל לפני רגע אחד, קודם שנשמעה הקריאה ההיא. לא השכל וההניין, לא המציאות והנסיך הם המכריעים במשאה ומתנה של אספה כזו, כי הנאספים, הנמצאים כלם במצב של התרשנות נפרזה, אינם מוכשרים כלל באותה שעה לשקול דבר והסוכו ברעה צלולה ומיושבת ולהכריע על פי תוקף הראיות אשר לצד זה או זה; אלא הכל נעשה על פי תנועה פתאומית של רגשות הלב, הבאה על ידי מניעים חיצוניים. ועל כן, מי שכחו יפה לשחר את השרץ, לא בקין מעמים — למעמים אין אדם זקוק באספה המונית — כי אם בדבורים ובתנועות הגוף העלולים לעשות רושם על לב מתרגש, מוכנס לזיכרונות את הכף להסצו, אם לא יתקומם נגדו בעל תנועות ודבורים עוד יותר חזקים. . . .

סיני'לה נותן לנו ציור נאמן, איך עושים חקים בבתי הפרלמנט:

„עומדת על חפץ הצעת חוק חדש. ההצעה אמנם אינה בתכלית השלמות, אך בכל אופן נתחברת על ידי אנשים מוכחים לדבר ויש אחדות בין חלקיה במדה ידועה. והנה כרגע יסמירו על ההצעה האומללה המון „תקונים“. אחדים מבעלי התקונים מתכוונים אולי באמת רק לתקן, אבל רובם, בלי ספק, סבות אחרות שפלות מזו מביאות אותם לכך. . . . הרושם שעשתה איזה פרזא נאה, השפעת איזה מכתב עתי, צורך השעה לבלתי חכמים עתה את המתנגדים, ועוד אלפי סבות, כאלה, אשר דבר אין להן עם עצם החוק, יכולות לגרום, שיקובל איזה תקון ראשון. ולמחר, סבות אחרות, שונות מאלו של אתמול, מביאות לקבל תקון שני, אף אם, כמו שיקרה פעמים רבות, מותר הוא את הראשון. . . . וכן הלאה, עד שנעשה החוק לערוביאל של סעיפים שונים וזרים זה לזה.

ואם רצונך לדעת, עד כמה נח השפעתה של האספה מניע לשנות מעטם ודעתם של הנאספים, צא והתבונן בהם, באלו „הנבחרים“ עצמם, בשעה שהם עוזבים את בית הועד, משתחררים מהשפעת האספה והחורים להיות מה שהם לעצמם.

„תכל נשתנה — אמר סיני'לה: — נשתנה חיחס שבניהם, נשתנו דבריהם ומשפטיהם. הדרשה אשר סמרו כף לה, ההצעה אשר לפני רגע קבלת — נעשית עתה לגושא בקורת ועומה. זה שופך מתולות על הדעה אשר הוא עצמו חגין עליה, מתמרמר על האיש אשר הוא עצמו עמד לימינו. זה מדבר בכבוד ובזהירות על אדות האנשים והדעות אשר התנפלו עליהם בתחמירמות יתרה. הפרזות העשויות לכך, אשר חשמועין בבית הועד בקול עמט גבורה ובכפפתה, כאלו היו „מושכלות ראשונים“, — הן עצמן מתחפכות עתה לדברים הסמוררים שחוק. מחץ לבית הועד — אמת, ומכפנים — שגיון; פה — במת-חיון, ושם — חמציאות כמו שחיא“.

וכלום צריך אני להוסיף, שגם אנו, כשאר בני אדם, משועבדים אנו לחקי הפסיכולוגיה הצבורית? מי שהשתתף באספות הציוניות הגדולות, שרבו כל כך בשנים האחרונות, מן האספות המקומיות שבכל מדינה עד הקונגרס בבזיליאה, הוא יבוא נא ויגיד, אם לא יזכירוהו הדברים האמורים חיונות שונים אשר ראו עיניו באספות האלה... מימי הקונגרס השני ועד עתה אנו שומעים אמנם רבים מתלוננים עליו בשביל שגראו בו חזיונות ממין הזה. אבל מתוך האמור נבין, כי אין לתלונתם יסוד, כי כל אלה הדברים המנונים אינם באמת אלא סגולות מבעיות, ועל כן הכרחיות, של כל אספה המונית, והסתלונן עליהם — על הסבע תלונתו, למה ברא בני אדם באופן כזה, שהתאספותם יחד ירידה היא להם. אבל לשנות את המבע ולברוא אספות-נבחרים „אידיאלית“, כחמץ המתלוננים האלה, — אין עצה ואין תבונה.

בתולדותיהם של עמים שונים אנו ממצאים אמנם מקרים בודדים, שבהם התרוממה אספת העם או נבחריו למדרגה רמה וכבשה דרך חדשה בחיים. אבל במקרים כאלה אנו רואים תמיד במרכז האספה איש אחד גדול, הגבוה מכל העם, אשר כל העינים אליו נשואות ורוחו הוא השליש לבדו בכל הליכות האספה ומעשיה. באספה כזו כל שאר

חכמה משמשים אך כדוקרצוא לאותו היחיד השליש; הם המה. הבמה אשר עליה הוא מתחמם בשביל לעשות כרצונו; הם מהדרים ברוב עסי' מה שבאמת נובע רק מרחו הפרטי בלבד. אספה כזו אינה איפוא אלא אילוויא, כלי תשמיש לדעתו ורצונו של יחיד, ועל כן אין חקי הפסיכולוגיא הצבורית נוהגים בה.

ומפני זה, גם התלונות הגשמות על מנהיג הקונגרס הציוני והנחתו הקשה, כי רק רצון אחד המביע את תותמו על כל עבודת הקונגרס והחלטותיו, וכל האספה כלה היתה בידי הראש רק מעין מכונה אבסטרקטית לקריאת הידרי ומחיות נפסי' — גם התלונות האלה אינן צודקות אלא במקצת. אלמלי היה דבר זה בא מאליו, היינו צריכים להסך, לשמוח עליו, אחר כי, כאמור, אספה שרצונו של יחיד מכניע אותה תחתיו בכחו העצמי, עולה היא בערכה על אספה המונית החסרה רצון מרכזי, בהיות רוח כביר של יחיד מוכשר לברוא בריאה שלמה יותר מן הרוח ההמוני וההפסך של אספה חספית. אבל ממשהל זה של היחיד — במקום שיש באמת כל התנאים המכשירים לכך — דרכה לבוא באופן מבעי, על ידי השפעתו ההיסטורית על הצבור, הנובעת מכל עצמותו. די לו לעמוד על רגליו ולהביע את חפצו על פי דרכו — והכל נכנעים כרגע מפני הכח האדיר השופע מדבריו, ממבטי עיניו, מכל תנועות אבריו. יחיד כזה אינו זקק לעזרת מלאכי השרת, שבלחש מלחשים, וכדומה מן האמצעים, בשביל לבוא את האספה עד שתאמר רצה אני... ולסיכך אמרתי, שצדקו המתלוננים אך במקצת: בזה שהכנעת הקונגרס לפני רצון אחד, באה בדרך מלאכותית, על ידי תחבולות ידועות, באופן שגם לאחר שעשוהו מכתין מכונה אבסטרקטית, בלי רצון עצמי, נשאר מכפנים מסווה ומסודר ברוחו, ככל אספה בלי רצון מרכזי, ועל כן נראה בו מה שבזו ומה שבזו...

ואולם מכל האמור אין להוציא תולדה, כי המוסד החדש הזה, שבראו הציונים המערביים בתבנית הפרלמנט של אוהיע, אין בו מועיל ונזק היה לו שלא נברא. מלבד התועלת הרוחנית הבאה על ידו, בהיותו סבה לחזק הרגש הלאומי בלב רבים, — הנה כל זמן שאין משיח לישראל, הראוי להיות דן יחיד, יש צורך באספת-עם כזו, שתבוא במשפט עם המנהיגים ויהיה מראה עליהם, אם מעט ואם הרבה. גם סיגילה, אחר כל הקמיניזם, מוכרח להודות לבסוף, כי הפרלמנט במדינות המערב צריך להתקיים, מפני שאי אפשר לתת להעם תמורתו מוסד אחר נאה הימנו. אלא שהוא מיעץ לתפוס את הרע במעט, כלומר להמעיט כפי היכולת את מספר הנבחרים, ועל ידי זה ירסה במדה ידועה באספותיהם כח ההשפעה הצבורית, העולה ויורד לפי מספר הנאספים. ואף גם זאת, כי בהתמעט מספר הנבחרים, יהיו גם הבחורים וזורים יותר בכחורתם וישתדלו לשלח לבית הפרלמנט רק אנשים מהוגנים הראויים לאותה איצטלא, שבמספר מצומצם יקצאו תמיד בכל מדינה.

העצה הזאת, ששני מעמיה צדקו יחדו, ראויה היתה אמנם להציעה ביתר ביאור גם ביחסה להפרלמנט שלנו, אלא שלא באתי בזה לעיץ עצות ללא שאלו, כי אם רק להעמיד את הקוראים על אמתו של דבר.

(*) עי' "השליח" כרך ד' ע' 365 ולמעלה חובי כ"ז ע' 98.

מכתב אל הקורא.

כששלחתי לעורך „השלח“ את מכתבי הנלוו לנורדו⁽¹⁾, השיבני הוא, העורך, במכתב פרטי, כי מוכרח הוא לשנות ולקצר את מכתבי, מפני שאנכי הנני עוד צעיר לימים ועדיין לא יצאו לי מוניטין בעולם, ולכן מרת דרך ארץ היא, שאהיה „צנועי יותר בעת שהנני בא לדבר אל חכם מפורסם כנורדו. הנני מוצא על כן לנכון לשים את דברי אלו, על אדות תשובתו של נורדו על מכתבי⁽²⁾“, — לפניך, קורא נכבד, אתה, קוראי, אינך חכם מפורסם, ולכן בעת כתיב את דברי ארגיש את עצמי לכהים חששי מאימת „דרך ארץ“. וזאת שנית: בדברי עם חכמים מפורסמים, הנני מעמיד את עצמי בסכנה, שלא יבינו את דברי וישיבוני על דברים שלא דברתי ולא עלו על לבי. אבל אתה, קוראי, הנך איש פשוט כמוני, ולכן הנני מקוה, כי דברי הפשוטים יהיו מובנים לך. הרבה יגיעות ינע נורדו, בשביל להוציא איזה דבר דומה לרעיון מתוך הערבובייה שבמכתבי אליו, אבל כל היגיעות האלו לא הועילו לו מאומה. כפי הנראה מתשובתו, באמת לא הבין את דברי, וכיון שלא הבין, בא לכלל כעס, ובכעסו לא דקדק עוד בלשונו והשתמש בבוטות בלתי נאותים, כמו „חיי עבד וכלבי“, „חיים נעדרי הכבוד והאידיאלי“, ולא נתקרה דעתו עד ששם חלקי בין „רבני המחאה“, וכיון שכן אנכי, הלא מותר לקרעני כרג, ועל כן לא נמנע מליחס לי גם „חסרון דעת או רוע לב במדה בלתי מצויה“.

אבל מרם אבוא להשיב על דבריו, אבקש רשות מן הקורא להציע לפניו בקצרה את תוכן מכתבי לנורדו.

בדרשות „הציוניות ומתנגדיה“ שאל נורדו: מדוע מתנגדי הציוניות ימצאו אך בין היהודים ולא בין הנוצרים? בין הנוצרים — הוא מספר לנו — יש שאינם מאמינים בעתידותיה, אבל בכל אופן הם מכבדים אותה ומתחזקים בה, והיהודים, שבשכילם נבראה הציוניות, מתנגדים לה בכל כחם. על שאלתו זו השבתי לו, כי הנוצרים, כורים שאין התנועה הזאת נוגעת להם, יוכלו להסתפק ביסיה, בעוד שאנו היהודים, כנוגעים בדבר, נבקש בה, מלבד הויסיה, עוד גם תועלת, וכיון שתועלתה של הציוניות המערבית פוטלת בספק, לכן לא נוכל אנהנו היהודים, החפצים חיים, להעמיד את עצמנו בסכנה ולמסור גורל קיומנו בידי המקרה. „היהודים הננו, ולכן קודם כל ויותר מכל יקר לנו קיומנו בתור היהודים. איזה קיום? הננו אמנם מתאמצים לסאר ולחזק את הקיום (היינו: להכניס בו „אידיאלי“, „תוכן מוסרי ורוחני“), אבל אם לא יעלה הדבר בידנו, הננו מסתפקים בקיום

(1) עי' „השלח“ כרך ד' ע' 377. — (2) שם ע' 558.

סתמי, כאשר אנחנו, בכת החיוני שבנו, הננו מרגישים, כי כל אלו האיריאליים המה מכשירים להחיים, מכשירים טובים ונאים אמנם, אבל בלי חיים המה אין ואפס, ולכן אין לנו להקריב את החיים בשביל המכשירים האלו.

ומה השיב נורדו על דברי אלו? הציוניות — הוא אומר במכתבו אל העורך — היא תנועת אותם היהודים שחפצים לחיות לא כעבדים, אלא כבני חורין, לא ככלבים אלא כבני אדם, בעוד שאנחנו, מוני הלב, מחזיקים בכל עוז בחיים נעדרי הכבוד והאיריאלי — ועוד פרזות כאלו, אשר אולי, אם היינו שומעים אותן מפיו של נורדו כשהוא עומד ודורש מעל הבמה, היו פועלות עלינו פעולה חזקה, אבל כשהננו קוראים אותן מעל הנייר, לא נמצא בהן מאומה. "חיים נעדרי הכבוד!" אולי יודע נורדו בעצמו את אשר חפץ להגיד בזה, אבל אנכי, כאיש פשוט, הנני מודה על האמת, כי לא זכיתי להבין דברים אלו. הכבוד — לפי דעתי הקלושה — הוא רגש כללי להאנושיות כלה, המתחלק לכמה תמונות וגונים. הכבוד הוא רגש חברתי, שמתפתח אך על ברכי החברה, ולכן מתגלה הוא בכל חברה רק באופן מתאים לחייה ומורשניה. אמנם רגש הכבוד ימצא בכל איש, אבל בכל אופן, בן עיר קטנה שבלימא, למשל, אינו יכול למעום שום מעם בכל אלו הכבודים שמתענגים עליהם בני המערב, כל אלו. האנשים הנלכבים שהגיעה אליהם קרן אחת מקרני השכלה, ואך אז נוכל להגיד על איזה איש, כי הוא חי "חיים נעדרי הכבוד", אם גם הכבודים על פי מושג חברתו, שבה נתחנך וגדל, אינם לוקחים את לבנו. האשכנזים השומרים — ספר לי אבי זקני נ"ע — יוצאים למלחמת-שנים בשביל שאמר אחד לחברו: "יהי רצון כאלו נתתי לך מכת לחי", ואצלו במדינתנו אין מדקדקים כלל בדברים קטנים כמו אלה, ואך בעת שמזכירים פסולי המשפחה או העונות שבין אדם למקום, אז יורדים לחיי המחרת. אלו ואלו חיים חיי כבוד, אבל כל אחד על פי מושג החברה שבה נולד ונתחנך, האשכנזים לפי מושגיהם ואנחנו לפי מושגינו, ולכן גם היהודים בעלי "חיי עבר וכלב" או בדברים יותר ברורים, כל ההמון הגדול, שאינו מתפעל מאומה מרדיפות (אם אינן נוגעות עד לחייו) וחרפות משנאיו, גם הוא חי חיי כבוד לפי מושג החברה שבה הוא חי. את רודפיו הוא מבטל כעפרא דארעא, ולנרופיהם לא ישים את לבו. חברתו מוקפת חמה בצורה, שאינה נותנת לור להתערב בחייה, והתעמה הזאת עומדת וקיימת, על אף כל אלו המשתדלים להרסה; כל זמן שהיהודים ידעו ביחד, יהיו מוקפים אויר יהודי, שבו ירחפו מושגים ידועים המיוחדים אך ליהודים. אמנם ישנם אנשים יהודים שכבר יצאו מחיץ לחומה, ושמה נתחנכו, בתוך חברה אחרת עם מושגים אחרים, אבל המה לע"ע עוד מעט קסן, ולכן אי אפשר להגיד עלינו, המורחמים, כי חיינו הם חיים נעדרי הכבוד, כאשר אנחנו, הרבים, אין לנו אותם המושגים של המועט הזה. הלאה הוא אומר בשמי: "ההיסטוריא תלמדנו להשמר מאד מפני הבטחות ממין זה וכו' ולכן נשאר נא במנוחה באשר הנגר. אין זאת כי אם קנאתו להציוניות שלו, שלא נתגלו לשמוע במנוחה את דברי, הביאתו ליחס לי דברים שלא אמרתי כלל. בכל מכתבי לא ימצא אף רמז קל, שעלינו, להשאר במנוחה באשר הנגר. אדרבא, מסורש אמרתי (בסוף ע' 380) את ההיפך מזה: נחץ לעבוד, נחץ לעשות — תאמר הציוניות המורחית — כי כל חי צריך להשתדל בשכלול חייו, עלינו לעשות כל מה שבכחנו, מבלי לחשוב על אדות המטרה הרחוקה בעתיד (רק בנוגע למחשבה זו, לא בנוגע אל המעשים, נבדלים אנו איפוא מן המערביים). נחץ ליסד קלוניות, נחץ ליסד בתי ספר, להפיץ דעת, לשלוח מפיצים, להוציא ספרים — כל אלה נחץ לנו לעשות, ולעשות בהתלהבות

יתרה, אבל מה יהיה אחרי כן? על אדות תכלית המעשים האלו לא חסין שום איש (מן המזרחיים) לחשוב. דברים כאלו אמרתי במכתבי פעמים אחדות, דברים מפורשים למדי, אשר מהם יצא ברור, כי אנחנו המזרחיים איננו חסצים, לשבת במנוחה, ונהפוך הוא, הגנו מתאמצים לעשות ולעשות, אבל לא נאבה להשתעשע בתקות לישועה קרובה. ואין איסור ירשה לעצמו לאמור בשמי: ולכן נשאר נא במנוחה באשר הגנני? אלו היה אחר עושה לו כן, היה נורדו אוסר בודאי, כי יש בו, חסרון־דעת או רוע לב במדה בלתי מצויה. באיזה מקום ובאיזה זמן — ישאל נורדו — הבטחנו לעם היהודים דבר מה? הגנני

מרשה לי להעיר קודם כל, כי בנוגע להציוניים המעריבים לא השתמשתי אף פעם אתה במלת, הבטחה, כי אם אמרתי שהם מעוררים את התקות, ואך ביחס להציוניות המערבית השתמשתי במלת, הבטחה. ומוכן הדבר מאלי, כי אלו לא הבטחה הציוניות, לא היה מקום לתקות הציוניים. לוא יצא נורדו אל העם, היה שומע ורואה באיזה אופן הבין ההמון את הציוניות המערבית, היה שומע את ההגזות הנפלאות על אדות הדריים המלומדים המקורבים למלכות ועל אדות תקיפתם בחצר. וכי הציוניים מעוררים את התקות — זאת יודע כל איש שבקר את אספותיהם, קרא ספריהם ושמע מדברותיהם, וגם מדברותיו של נורדו עצמו בכלל. אך למה אביא ראיות ממרחק? הלא במכתבו זה אל העורך, שבו הוא שואלני, איפה ובאיזה מקום, במכתבו זה עצמו הוא אומר: ציון איננה מתנה אשר בידנו לתת לעם היהודים, עם היהודים צריך לעבוד בעצמו בשביל לרכוש לו את ציון, אנחנו מציעים לפניו רק תכנית לעבודתו. האם כל מלה ומלה איננה אוצרת בקרבה תקות גדולות הקרובות להבטחות? ואחרי כן הוא מוסיף: ממילא מוכן, שלא נקרא לשום אדם מישראל: עזוב את ארץ מולדתך וכו', במרם יהיה לנו במתן שלם כי בארץ ישראל נוכל להמציא לו תיבה תגאי חיים טובים לסתות כאלו שבארץ מולדתו, ולאחר זמן ידוע — גם טובים מאלו הרבה. וכל זמן שאין לנו במתן כזה, נוהר מאד מאד לכל נביא אף איש יהודי אחד לירי יציאה לארץ ישראל. את הבטחתן הוזה ימציאו לנו: (א) חקירה ודרישה מדויקת בעניני הכלכלה באי, (ב) הזכות אשר בהשגתן אנו משתדלים כעת, (ג) הכסף אשר יהיה באוצר הבנק שלנו. היותא מהדברים האלו, כי המעריבים, בעלי התקות, אינם יכולים להסתפק במעשים קטנים, כמו יסוד קולוניות חדשות, ולכן אינם קוראים לשום אדם מישראל: לכה אחרינו לארץ ישראל! המה חולמים על דבר מעשים יותר גדולים, ולכן המה דורשים מן העם לחכות עד שישנו את הידיעה, הזכות והכסף. אבל, כמה תקוה צפונה בדרישה זו ועד כמה קרובה היא להבטחה — זאת יראה כל איש שיש לו מוח בקרקרו.

ומה הוא ההסדר האפשרי בדבר הציוניות? — מוסיף נורדו לשאול, ובא לידי מסקנא, שאם לא תצליח הציוניות לא יספיד שום יהודי כלום, תרץ מהם, המתעסקים בדבר. קשה להבין, איזה דרך באה תמימות נפרזה כזו לאיש חכם כנורדו. האמנם יאמין באמת, כי תקות שהגיעו למלא ולהעסיק מה ולבו של העם, שנתרכו בהן חייו וכתותיו, — כי תקות כאלו בחלפן לא ישאירו אף רושם קל ברוח העם? האמנם איננו יודע, כי עיי אבוד התקות האלו יקרעו הרבה חומים בחיי העם, חומים אשר כשהם לעצמם היו חוקים למדי, ואך בסבת התקשרותם עם אלו התקות לא יוכלו עוד להתקיים בלעדיהן? לאלו המעריבים אמנם, לאלו הציוניים העומדים מחוץ לחומה, שנתגנו בתוך חברה אחרת עם מושגים אחרים, שנבחר מקרב לבם העבר של עמם, ושגם סבת התעוררותם איננה אותה של העם כלו, — לאלו, אך לאלו לא תגרום ספלת הציוניות שום רעה, באין

לחם מה להפסיד; אבל העם, זה ההמון הגדול שעומד עור בתוך החומה, העם שההוה שלו תקוע בעבר, בלב העם תביא מפלת הציוניות יאוש ושטמון, והעם לא יוכל להביא את חייו בסכנה בשביל תקות כאלו, המעמידות אותו לפני השאלה: "להיות או לחרול"? שאלה שבכל אופן היא נגד רוחו ונפשו, שאלה שאסור לו גם להרתר בה.

כל אלו הדברים הרוחניים שמיחם נורדו אל הציוניות, כמו למד שעת עבר ועוד, מתעסקים בהם גם המזרחיים, ולא עוד אלא שהדרישה לעסוק באלו הדברים יצאה אך ממחנה המזרחיים, בעוד שהמערביים נתרצו לזה אחיב כאלו כפאם שד. המזרחיים התעסקו והתעסקו, אבל היו נזהרים — אם בכונה או שלא בכונה, אבל בכל אופן הביאתם לזה הגמיה היתרית שבקרבם — להביא בלב העם את הידיעה וההכרה ממצבו הרע. שאלת הלחם היתה נחשבת בעיניהם כשאלת המדינה כלה, ולא כשאלה מיוחדת ליהודים, ולכן לא שמו את לבם אליה בעת כוואם לעבוד: עבודה יהודית. כל המבקש לחם — אומר אחר העם באחד ממאמריו — ילך לו אל כל מקום שיוכל להשיג שם. אנחנו הציונים נוכל אך לדאוג לרוח העם, ליסר לו מרכז רוחני. (אינני זוכר דבריו בדיוק, אבל את הרעיון מסרתי, כמדומה לי, בדיוק). המזרחיים התאמצו להסיח דעתם ודעת העם מצרותיהם ולהכין בעוד מעד חוץ, ואולי גם מרפא, לעתיד, בעת שיתעורר העם להכיר ברעת מצבו. והמערביים, בבואם לקנות לב העם לחלומותיהם, ראו ראשית כל לעורר ולחזק בו את ההכרה ממצבו הרע והמר, היינו נרמז להתגלות הכאב היהודי מרם נוכחו כי רפואתם היא רפואה שלמה, "היהדות" — אמר נורדו עצמו בדרשתו הציונית ומתנגדיה, שהביאתני לידי כתיבת מכתבי הגלוי — "היהדות תהפך לציוניות או תחדל מהיות לגמרי". שמעו נא: "או תחדל מהיות לגמרי! אך יהודי שכבר יצא מחץ לחומה, יהודי הרחוק מעמו ואינו מכיר את רוחו, — אך יהודי כזה יוכל להגיד, שהיהדות יכולה להתקיים רק בצורה זו, ובצורה אחרת תחדל מהיות לגמרי. אבל אנחנו המזרחיים, שנחתכנו ונתגדלנו ברוח העם, אנחנו לא נוכל להסכים למשפט כזה, כי "היהדות תחדל מהיות לגמרי"; אנחנו המזרחיים יודעים ומרגישים בכל היותנו, כי היהדות תוכל להיות מה שתהיה, תוכל להתגלות בצורות שונות בהסכם לחנאי המקום וחומן, אבל לעולם לא תחדל מהיות, כי להתקיים ולחיות" — זהו הרגש היסודי שהחיינו בכל הדורות שעברו ועוד יחיינו גם בעתיד.

בהזכירו את הרמזים שבמכתבי על אודות הנסיונות ההספריים, הוא אומר, כי בהרמזים האלו, שכבר קרמוני בהם, לדבריו, רבני המחאה, הכונה בלי ספק על שבתי צבי ויעקב סרנק. — אבל מדוע אך המה? המעט לנו בתולדתנו, נסיונות היספריים כאלה בצורות שונות? היו נסיונות בדרך הטבע, כמו התקוממות, והיו בדרך שלמעלה מן הטבע: גלוי הקץ. והנסיונות ממין האחרון דומים ביותר בהרבה מפרסיהם להציוניות המערבית בצורתה הנוכחית. גם בעלי הנסיונות האלה, לא קראו לשום אדם מישראל: לכה אחרינו לארץ ישראל! גם המה שנו וחורו ושנו בלי הרף, כי בין כה נחץ, לחכות, להתאפק, עד "היום הקרוב". . . אבל — אומר נורדו — שבתי צבי וסרנק, ההספארו בכה שלמעלה מהטבע, בעוד שהציונים המערביים אינם, אלא מחשבי חשבונות ברעה צלולה, בלי, ררשם קל של מיסטיקא. כן אמנם! אך הקורא את דברי בשים לב יראה, כי מעולם לא המשלתי את הציוניות המערבית לתנועת שיצ וסרנק במובן שמיחם לי נורדו, לאמור: כשם שלא הצליחו אלה, כן לא תצליח הציוניות — שאך בזה האופן היה הצדק אתו בהראותו את ההבדל בין הציוניות המחשבת חשבונות ובין אותן התנועות

שנוסדו על נסים מן השמים — אבל רמותי על נסיונות החיסמוּריא רק כדי להראות את הסבות שהחלישו בנו את כח התקוה, והבאתי מהם ראיה לא על הכרח מפלתה של התקוה, כי אם על היאוש הבא אחרי המפלה, וכנונע להיאוש. אין הכרע בין תנועות של חשבונות ובין תנועות של מיסטיקא, והרבה נוכל ללמוד בנידון שלנו מהנסיונות ההם. והמשל שנשא נורדו על שאלתי: ומה אם תהיה הציוניות לאין? יפה הוא אמנם, אלא שאין הנמשל דומה לו. אם היה נורדו מדויק בדבריו, היה נושא את המשל הזה באופן אחר. היינו: יש שדכן הדורש מן הבחור המזוהם והמצורע להתרחץ מזהממו ולהתרמאות מצרעתו מפני שהשדוך קרוב לגמר וצריך שילך להתיצב לפני המועדת, ויש שדכן האומר לבחור כזה: הגח מחשבותיך על דבר שדוכים ולך להתרמאות ולהתרחץ, ומה שיהיה אחרי כן — נראה.

מי משניהם דבר אליו נכונה? — שמוט אתה, הקורא הששום.

י. א. לובצקי.

הפלוסופיה והקבלה.

ציור היסמורי

מאת ד"ר ש. ברנפלד.

בשנות המאה השביעית לאלף החמישי נראה כבר את השמעת הפלוסופיה על ההתפתחות הקולטורית של עם ישראל. רבנו סעדיה גאון, אשר בספרו „האמונות והדעות“ השתדל „לקרב עניני הדת אל השכלי, היה אמנם הראשון, אשר נראה לנו במפעלו הספרותי במקצוע זה. ואולם אין ספק, כי בימיו נברה כבר ממשלת הפלוסופיה, וריבים מבני עמנו שקדו עליה והחזיקו בה. מהקדמתו לספר הנזכר ידענו כבר, כי החבור הזה היה „דבר בעתו, כי רבים מישראל העמיקו בעיונים פלוסופיים והתחילו לספק באמתת כמה עיקרים של התורה הישראלית. ממעם זה ראה רבנו סעדיה גאון צורך גדול בדבר, להתאים את עיקרי הדת עם המושגים הפלוסופיים שבימיו.

החזיון ההיסטורי הזה הוא נודע ומפורסם, אבל עלינו להתבונן בו, למען דעת, אם היתה ההתפתחות הזאת מבעית בעם ישראל, או כי קשפעה עליו על ידי הסקרים והמאורעות של הימים ההם בהכרח. עיקר השאלה הזאת היא: אם נמצא בתבונתו הלאומית של ישראל כשרון לחקירות כאלה, ומה היא סבת הדבר, שבכלל לא חרשו חכמי ישראל מעולם בהחקירה הפלוסופית, אלא היו בה רק תלמידים בעלי כשרון. ואפילו שפינואזה, אשר עשה רושם ניכר בהתפתחות הפלוסופיה, לא חדש בה במדה מרובה, כאשר נרמז בהשקפה הראשונה.

החקירה ההיסטורית תבוא לידי ההכרה, כי אמנם נמצא בעם ישראל הכשרון להתאים את כתותיו הרוחניים עם כל תקופה קולטורית, ולסייך, בהיות הימים ההם ימי ממשלת הפלוסופיה, לכן השתתפו גם בני ישראל בה. אבל בכלל זרה החקירה הפלוסופית לרוח העם הזה. כבר הוכיחו התוקרים, כי המבט העצמי של כל עם ועם, היינו, כשרונו הקולטורי, נביר גם באוצר שפתו הלאומית, אשר בה ישאיר תמיד את עקבות התפתחותו הרוחנית. אוצר המלים של כל שפה ושפה הוא גם אוצר רשימות היסטוריות. על פי המשפט האמתי הזה היה מן הראוי, ובמדה מרובה גם מן התועלת המדעית, לחקור בעומק וחקי הלשון העברית והתפתחותה מדור ודור. החכם ר' יחיאל מיכל וקש עשה כבר התחלה בדבר הזה, וכמה חקירות קולטוריות נאמנות נמצאו בספרו החשוב „לחקרי השפות ולחקרי קדמוניות“¹). אבל חבל, כי לא הניח אדם כמותו, אשר ישלים

¹ „Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung“ (בשתי חבירות. ברלין 1852/54). על דבר השיבות הספר הזה וערכו המדעי דברתי בארוכה בספרי „ניכאל וקש“ אשר יצא בקרב בתוצאת „אחיאסף“.

את המפעל הזה. אין ספק, שעל ידי חקירות כאלה היינו באים לידי הכרה אמיתית במבע החיים הפנימיים של עצמו מראשית פעולתו הספרותית עד הדורות האחרונים. ואולם בנוגע לנשוא מחקרנו הנוכחי, די יהיה להעיר בקצרה, כי באוצר המלים של השפה הביבלית אין די לצייר את המושגים הפלוסופיים בכל פרטיהם ובדייקנות גמרה, היינו, כל מושג על אמתו, לא סחות ולא יותר. ומצד אחר יחסו בשפתנו כל המלים הנצרכות לציורי הנפש ופעולתה הפנימית, ולכן אין אנו מצאים די ספוקנו באוצר המלים הביבלי, בעת שנתעסק בענין פלוסופי והגיוני עמוק, או גם בעת אשר תהיה חקירתנו בכחות הנפש והחיים הפנימיים שבאדם. יש לנו המלות: אהבה, שנאה, רחמים, אכזריות, קנאה, כעס וכאלה; אבל המלות האלה מסמנות רק את החזיונות הנפשיים בתאדם הגרמה לעינים, אבל לא את פעולת הכחות הנפשיים. על ידיהן נוכל לצייר את חזיונותן של אלו ההרגשות האנושיות, אבל לא את פנימיותן. ולא דבר מקרי הוא, כי יאמרו בעברית הקדומה בענין הכעס: "חרה אף", שזה הוא המין החצוני של הקצף, אבל אין לנו מלה לצייר את הסאן הפנימי המתרגש בנפש האדם הכועס ואיכותו הפסיכולוגית של הכעס. המחשבה והרגש — שתי המלים האלה, אשר משתמשים אנו בהן בעת במובן פעולת השכל העיוני ותנועות הנפש מבפנים, — המלים האלה יש להן, על פי הוראתן הראשונה, מובן אחר לגמרי. וגם מזה נלמד, כי הלך עם ישראל יותר אחרי מראה עיניו, ולא העמיק חקר כהלך נפשו. המחשבה היא, על פי מובנה הקדום, ענין החשבון, שזה הוא מפעל חמרי ונראה בחוש; החרש ימנה ויספור את הצוירים, אשר המציאו לו החרשים, או המאורעות, אשר שמע באוזניו, ויצרם לרעיון אחר, מבלי שנכיר בזה את פעולת השכל העיוני וההגיוני. וכן אתה מוצא ברגש, שהוא בעצם הוראתו ענין המורגש בחוש, ולא אתה ההרגשה אשר תחוש הנפש. ודבר שאין צריך לומר, כי אין לנו מלה בשפת עבר הקדומה, לצייר על ידיה את פעולת הנפש, היינו, לדעת באיזה אופן תשיג היא את הענינים והמאורעות המשפיעים עליה, ואיך יפעלו הכחות הנפשיים באדם, איך יתרגשו חייו הפנימיים, ולא זו בלבד, אלא שרואים אנו, כי בימים הראשונים לא הבדילו כל עיקר בין פעולת השכל ובין רגשות הנפש, ושני המושגים האלה — פעולת המח והרגש הנפשי — משתמשים בספרותנו הקדומה בערבוביא. בדאי לא חסר לישראל הכשרון, להסתכל במחוזות המבע בכל הדור, ולהתפעל על ידי ההסתכלות הזאת, וחזיונות הנביאים: יואל, נתן ויחזקאל, וכן מומור קיד בתהלים, יוכיחו כן; אבל אין אתה מוצא באיזה אופן השפיעה ההסתכלות על הנפש המסתכלת.

הלמוד היוצא לנו מכל זה הוא, כי בימים קדומים לא הונועו בני ישראל את מחם בחקירות פלוסופיות, אם כי הגיעו כבר למדרגה חשובה בהסתחותם הקלמורית, כאשר נראה מפעולתם הספרותית ומהכרתם ההיסטורית, אשר בה עלו כבר לידי מעלה נכבדה מאוד. ובנוגע לחיי הנפש, הנה אין ספק לנו, כי גם העברים הקדמונים, משעה שהגיעו לידי מדרגה קלמורית ידועה, חשו והרגישו ככל בני אדם מן הישוב: אהבו, שנאו, חמלו, התאכזרו, דאגו, סחדו, נמרו איבה, העבירו על מדותם⁽¹⁾, כעסו, התעצבו, שמחו, וכהנה מן הפעולות הנפשיות. אבל אין לנו ציור אמתי מהפעולות האלה. החיים הדתיים לא הניחו בישראל מקום לחקר הפלוסופיא, והחיים הלאומיים והמסוריים לא הניחו מקום לחקר כחות הנפש.

(¹) ראה זה פלא הוא, כי אין לנו בשפת עבר הקדומה מלה לצייר בה ענין Grossmuth, אבל כלשון חכמים אמרו: מעביר על מדותיו.

מה נאמנה לנו עדות השפה — נראה מזה, כי כאשר היתה השעה צריכה להתפתחה השפה, היינו בעת שנכנסו מושגים חדשים בספרות הלאומית של ישראל, לא חסר לשפתנו הכשרון, להתאים את אוצר מליה עם אלו המושגים החדשים. המרמ האסכולסטיקי, שנמצא בספרות התלמודית, לא נולד בבת אחת, אלא הוא יליד התפתחות קולטורית ארוכה, אבל השפה העברית הלכה בעקבות ההתפתחות הזאת, להספיק לה המלים הנצרכות. המשנה שנסדרה על ידי ר' יהודה הנשיא, היתה, כנודע, הכלל העולה של השקלא וטריא בתורה שבעים, ואולם גם היא — אם כי בכלל עזבה את הפלפול והמרמ — צריכה היתה לכמה מלות חדשות. במדה מרובה מוּוֹ אנו מוצאים את הצורך הזה בספרי, ספרא, מכילתא וכו' (על המירמינולוגיא הנמצאה בשני התלמודים לא אדבר, כי ברובה היא סורסית או ארמית), וגם הספרים האלה אינם חסרים המלים המלאכותיות הנצרכות להם. על פי הרוב אי אפשר לתרגם אותן לשפה אחרת, כי נולדו בשפתנו יחד עם המושגים האלה (לדוגמא: קל וחומר, כלל ופרט, מה מצינו, בנין אב, חוקה וכדומה). ולפי זה ברור לנו, כי אלו היו צריכים בעת ההיא למלים חדשות, כדי לצייר מושגים פלוסופיים, או היתה השפה נדרשת להם בודאי והיינו זוכים למירמינולוגיא פלוסופית בעברית. הלא רואים אנו, כי לענינים תיאולוגיים, שנתחשו בימים ההם בישראל, המציאו שמות בנקל (לדוגמא: שכינה, כביכול, עברה, כוונה, והפעל כוון, מלבד כמה מלות בעניני אמור והתר, מומאה ומורה וכדומה). ובהיות כי אין לנו מירמינולוגיא כזאת לא בשפה הקדומה ולא בלשון חכמים, יצא לנו מזה, כי לא שעו חכמי ישראל אל חקירות כאלה ועמנו לא היה נוטה להן במבעו.

אבל זלזל הראיה מלא ראינו, — יש לנו עוד ראייה חיונית לזה. נודע לנו, כי בזמן שהתפתחה הפלוסופיא הדתית בצבור היהודים באלכסנדריא — אשר לפי חנוכם ונדרום יצאו מתחת רשות ההשפעה של היהדות הפלשטינית — היה עם כל זה קשר וחבור ספרותי בין חכמי ישראל אשר באו ובין אחיהם במצרים. ולפי זה אי אפשר שלא ידעו הראשונים מעט או הרבה את הפלוסופיא היוונית, שנתפשטה אז לא רק במצרים, כי אם בכל מדינות מוריא ואסיה הקטנה. ועם כל זה לא מצאו בה חסץ ולא הכניסוה בכלל הלמודים והקנינים הרוחניים של עמנו. ולא רק שלא עסקו בפלוסופיא, אלא כי מנעו עצמם גם מן ההגיון, היינו, כי לא נמצא בכל השקלא וטריא של הספרות הדתית אותה ההשפעה של ההגיון, אשר עקבותיה נראות בכל ספרות שבנויה היו בקיאים בפלוסופיא ובעיון הגיוני. כללו של דבר: חכמי ישראל, מרי תורה שבעים, היו להם בלי ספק כמה מעלות וכשרונות, אבל חסר להם תיש המעם ההגיוני, ואותו החסרון ירגיש בנקל כל איש, אשר לא מנע עצמו מן ההגיון, אלא התרגל להעמיד כל רעיוניו ודעותיו על תקים קבועים בשקול הדעת ההגיונית. ואחר אשר חרב הבית ונחרבה גם העדה החשובה באלכסנדריא, בודאי לא היתה עוד השעה ראויה לכך, שתשפיע הפלוסופיא על ההתפתחות הקולטורית של עמנו. וכה היו הענינים נמשכים והולכים עד זמן תחית המדעים באסיה באמצעות הקולטורא הערבית.

בפרט חשוב ועיקרי נראה הבדל גדול בין התפשטות הפלוסופיא בין היהודים באלכסנדריא ובין זו של התקופה הערבית. הפלוסופיא האלכסנדריית היתה וזה ברובה אל רוח היהדות, כי כל אלה שעסקו בה — אפילו פילון, המעולה שבהם — ידעו התורה שבכתב רק ידיעה שטחית, לא במקורה העברי אלא בתרגום היוני, ומתורה שבעים — פרי ההתפתחות הרוחנית של האומה הישראלית — לא ידעו כלום. לא כן הפלוסופיא

החדשה בימי הבינים. היא נכנסה בתחום היהדות על ידי חכמים תורניים יודעי התורה בכללה ובפרטיה, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. מתווכים ומגדלים ברוח היהדות. בכל הרבר הזה זכתה אז הפלוסופיה להתפשטות יותר גדולה. בהיותה מתאמת לרוח העם כלל. לכל הפחות לרוח המשכילים בעם, אשר לא התרחק עוד מהיהדות.

החכמים, אשר עסקו בפלוסופיה ומצאו בה חסן, באופן כי התחילו להשפיע על ידי חבוריהם ומאמריהם על העם בכלל, כתבו אמנם את ספריהם בפלוסופיה בלשון ערבית השגורה בפייהם. וזאת עשו ממעמים שונים: מפני שעיקר הפצת היה לפעול על העם, ועל כן בחרו בשפתו השגורה בסיו; מפני שבראשית התקופה הספרותית הזאת הבינו, כי אי אפשר לתרגם את הפלוסופיה כל צרכה בשפה העברית, אשר יחסו לה כלי מכשירין במקצוע זה; הסבות האלה ועוד אחרות הביאו את הדבר לידי כך, כי כתבו חכמי ישראל את דבריהם ערבית.

אבל לא ארכו הימים ויקומו מעתיקים לישראל, אשר הלישו את הפלוסופיה החדשה לברש עברי ועשו את החבורים במקצוע זה לקנין לאומי. מלאכת ההעתקה של הימים ההם היא בכלל אחד ההזיונות הנפלאים של הקולפורה העברית, וכמה נוזנים בה. ספרים נכבדים ויקרי הערך (כספר. האמונות והדעות, ספר. חובות הלכות, ספר. הכוזרי, מורה נבוכים) נעתקו, אם במצות קהלות חשובות, או כי המעתיקים מצאו בזה צורך גדול ותועלת מרובה. זולת זה נעתקו כמה ספרים של מחברים ערביים, אם על פי פקודת איזה נדיב אחד, אשר שלם להם מעתק במיטב כספו דמי מרה, או כי מעצמו התעורר איזה חכם, אשר מצא תועלת באיזה ספר ערבי, והעתיקו לשפת עבר, לזכות בו את הרבים, או להשתכר על ידי זה. כי, כנודע, הייתה מלאכת ההעתקה בימי הבינים עסק, אשר המציא פרנסה לכמה חכמים. זולת ההעתקות האלה נעתקו עוד כמה חבורים ומאמרים פלוסופיים, אשר אין להם ערך מדעי, אם יען כי איזה נדיב עשיר בכסף ועני ברעת חסן דוקא בספרים האלה, או כי המעתיק היה חסר לב והעתיק כל דבר שבא לידו, דוגמת מה שהיה נהוג בספרות העברית החדשה עד קרוב לימינו אלה.

באלו ההעתקות, אשר אפילו הגרועות שבהן חשובות לנו מצד חקר השפה, נמצא פירמיטולוגיא פלוסופית, אשר המציאו אותה המעתיקים לרגל מלאכתם. והנה ידענו, כי היו המעתיקים בקיאים בפלוסופיה, אבל בודאי לא היו כלם פילולוגים מומחים ולא תמיד עלה נסיונם יפה, מלבד כי בעצם הרבר, אי אפשר להגיע בנסיון כזה אל תכלית השלמות בכת אתה. המעתיקים בני משפחת תבון היו אנשים חכמים ובעלי דעה ישרה, והם המציאו כמה מלים חדשות נכונות מאד, ואפילו באלו הגסיונות אשר לא הצליחו, לא נקטה את שכתב; ודי יהיה לדמות את הפירמיטולוגיא הפלוסופית שהמציאו הם אל אותה שקדמה להם, למען נדע חשיבות מלאכתם ורב המוכ הצפון בה, הן מצד תוכן הספרים, והן מצד סגנון הדברים. הם הגדילו השפעת הפלוסופיה בישראל על אחת שבע.

ההשפעה הזאת היא בודאי גדולה וחשובה מכל צד. על ידי התפשטות ספרי מחקר ופלוסופיה בישראל התרגלו כמה חכמים לסדר דבריהם — אפילו במקצוע ספרותי אחר — באופן הגיוני. וכמעט אך למותר הוא לומר בפירוש, כי הסדר הגיוני הוא אבי כל חכמה שבעולם. ולפי זה יש לנו רשות לאסור, כי אמנם הגיע עם ישראל למדרגה חשובה בהתפתחות השכלתו גם לפני בוא הפלוסופיה בגבולו, אבל עם כל מעלותיה של ההשכלה הזאת חסרו לה שני ענינים חשובים: העסקנות והסדר הגיוני, ואלו נקטו

לה רק משעה אשר נתקבלה תורת אריסטו במחנה ישראל. כי יותר שהיה אריסטו פלוסוף, היה, כנודע, בעל סדר הגיוני באופן נפלא, בעל סברה ישרה, ומחקריו הם עמוקים ומיסודיים על שקול הדעת ההגיונית. כבר הדדה גם קנט — אשר זולת זה סתר, כנודע, את כל יסודי הפלוסופיא הקדומה — כי בתגיון כמעט לא הניח אריסטו להבאים אחריו מקום להתגדר בו. מהשקפה הזאת אל תהי הפלוסופיא של ימי הבינים קלה בעינינו. כי אפילו נודה במקצת לדברי המקמרים עליה, הגה האמת תורה דרכה, כי נמצאה בה תועלת גדולה, וכמה מעלות טובות לה עלינו. ואלו לא וכינו על ידה אלא לחנך הגיוני, אשר פעל על כמה מחכמי ישראל, ראיה היא שנכבדה ונחשוב אותה לאחד העיקרים של התפתחות עמנו בהשכלתו.

השיטה הפלוסופית של אריסטו היתה, כנודע, חשובה מאד בישראל וגם בין הנוצרים ובעלי ברית האסלאם. מעולם לא זכה פלוסוף להתקבל בחבה יתרה במחנה כל בעלי שלש הדתות החיוביות, כאריסטו. הדבר הזה לא היה מקרה, כי הלא נדע, שכמה שיטות פלוסופיות נתפשטו בימי הבינים בין העמים ולא זכו לרירת קבע בחייהם הקולטוריים, עד כי נתפרסמה השיטה הפלוסופית של אריסטו, ולה יקרה עמים. אריסטו היה נחשב בתור. המעולה שבפלוסופים, והאיש אשר קרא לו בשם זה היה בעצמו חוקר עסקן וחרף נפלא בפלוסופיא, הוא אבו אלוֹלִיד מחמד אבן־רשד, בלי ספק הפלוסוף היותר טובהק בתקופת ימי הבינים. החשיבות היותר גדולה של שיטת אריסטו היא בסדורה ההגיוני וגם בהיותה כללית ומקפת את כל תחומי השכל העיוני. דעת הרמב"ם על אודות אריסטו ידועה לנו, ובסדרו נמשך אחריו, ולכן זכה, כי קראו לו חכמי ישראל בשם אבי הפלוסופים, אם כי עליו רשביג ורלביג בעומק מחקרם, כאשר עלה בזה גם אבן־רשד על אריסטו. אריסטו נתקבל במרוצת הימים במחנה ישראל באותו הכבוד, אשר רגילים היו לשעבר לחלק רק למשה אבי הנביאים. ולפעמים הגוימו והפליגו בשבח אריסטו עוד יותר מכפי הערך הזה. גם בישראל לא היה הרבר במקרה, כי הן גם לפני הרמב"ם היו פלוסופים אחרים, אשר אמרו להרכיב את היהדות עם שיטות פלוסופיות אחרות. רבנו סעדיה גאון פתח תחלה בשיטתו התיאולוגית מיסודם של בעלי אלמעותולא; ורבנו בחי הדיין נמשך אחריו ברוב הענינים. ר' שלמה בן גבריאל הרחיק כבר ללכת מהם; הוא יסד את שיטתו הפלוסופית על דעות האסלאמונים החדשים ועוד הוסיף בה תמצית הפנתאיסמוס, מלבד כי עשה עוד דבר גדול בעמו, היינו, כי לא נסה לחזו את היהדות עם הפלוסופיא, אלא יסד פלוסופיא כללית שאינה מיוחדת לבני דתו בלבד. רשביג היה (כאשר הוכחתי כבר במקום אחר) מעין אותם הלאומיים שבימינו, כי התלהב ברנש הלאומי וכאהבתו לישראל; אבל בגנוע לעיקרי הדת היה אדם ולא יהודי. הראשון שפתח בשיטת אריסטו היה הראב"ד בעל "האמונה הרמיה", ואחריו בא הרמב"ם ויסד את היהדות על שיטת אריסטו לפי ההשקפה הקונסרוומיווית של אבן־רשד. על זה הוסיף הרלביג בסמכו ככמה פרטים על אבן־רשד.

הנהגה אין ספק, כי הפלוסופיא היא מקצוע חשוב מאד בחיים הרוחניים של כל אומה ואומה, ולא נמצא הספר מרובה בזה, שבימי הבינים נחשבה היא בתור. תכלית החכמות, פרי החכמה, פרי החכמה האלוהית, חכמה מפאורה אשר היא שלמות ליתר החכמות (ריד קייסמן בספרו על "התאריס" עמוד 256 ורים שמינשניידר במחברתו עיד הפלוסופיא של אריסטו בהעקתה העברית עמוד 1 בהערה). תכלית החכמות מצאו

בספרו של אריסטו במה שאחר המבעי¹). ואף אם נאמר, כי לא טוב עשו להמשיך יותר מדי אחרי אריסטו ולהשבע בשמו (אף אם אין האמת כדעת רשדלי, כי כל חכמי ישראל נשבעו בשם רבם זה והאמינו בכל דבריו), גם בזה אין עוד הסדר גדול כל כך. אבל הרעה היותר גדולה להיהדות יצאה מזה, שהאמינו או, כי הדת הישראלית צריכה לחזק, או לאשור וקיום, מצד הפלוסופיא. אלו היו חכמי ישראל עוסקים בפלוסופיא, מפני שהיא חכמה עמוקה ומרגלת את האדם למחשבה הניזונית, או אלו מצאו בה הפיץ מצד שטמנה יתר ופנה להקלמורא האנושית והיא אם החכמות כלן, בודאי היו מרבים תועלת להמין האנושי בכלל והיו מביאים ברכה להיהדות. ואולם מאורעות הימים ההם הסבו את הרבר לצד אחר. החיים הדתיים משלו בימים ההם בכל תוקף ועז, ובלעדם לא היה מקום לחיים קולמוריים אחרים. ומפני זה, כאשר התפשטה הפלוסופיא בישראל ומשכילי העם עסקו בה בשקירה גדולה, מצאו בה קצת המעינים התנגדות להדת הישראלית, ויחדרו על הדבר הזה חרדה גדולה. בומן הוא לא באו עוד לידי ההכרה, כי מחקר פלוסופי לתור ורגש הדת לתור, ואין שניהם יוצאים ממקור אחד. הם ראו, כי הפלוסופיא דוחקת רגלי הדת, ואם אי אפשר לשור בין שתיהן, תדחה האחרונה מפני הראשונה. ומשעה שבאו לידי הכרה כזאת, נולדה בלבם תשוקה עצומה לנסות את כחם בפשרה זו, להרבות שלום רוחני בעולם. מהשתדלותם זאת יצאה הפלוסופיא החדשה, היא הפלוסופיא הדתית, אשר דונמטה נמצא בכל העמים המשכילים בימים ההם. זאת היתה המעוה הגדולה, אשר הפסדה לא בכל מני או בעמנו, היינו השתדלות החכמים לזווג את היהדות עם הפלוסופיא היונית, אשר לסעמים הכריעה הראשונה ולסעמים הכריעה האחרונה; אבל סוף סוף נמצאה מדת האמת לוקה, ובכל עת שנראה מבוכה כזאת, יתעוזהו הדינים ותבוא חשכה מוסרית לעולם. כי משקר לא תולד האמת, ומהרע לא יצא הטוב. הרמבים עשה את הפלוסופיא היונית עיקר ואת היהדות מסל, ולכן כפה את זו האחרונה, כי תודונו בעל כרחיה להראשונה ותכנע מפניה. ר' חסדאי קרשקש עשה להפך, כי כפה את הפלוסופיא שתודונו בעל כרחיה עם הדת הישראלית ותכנע מפניה. הרמבים לא מצא אן לו להגיד ברור: הפלוסופיא חשובה לי בכל מקום, ואפילו באלו הפרטים אשר בהם תתנגד להדת — הפלוסופיא תכריע. ובאופן כזה לא ערב ר' חסדאי קרשקש את לבו לומר בפירושו: העיקר היא הדת, ואם תתנגד הפלוסופיא לה, אין אני נמשך אחריה. אלא שניהם נתכוננו בעיקר הדברים לענין אחד: לאחר את ההפכים, להשביע את הזאב ושיהיה הגדי שלם. מהזונן באונס הזה לא היה אפשר להעמיד תולדות בריאות ושלמות.

במובן ידוע מעו בזה כל חכמי ימי הבינים, ואנכי קראתי מה רק בשם הרמב"ם ור' חסדאי קרשקש. מפני ששניהם הם מפיסוסים, וכל אחד הרחיק ללכת עד הקצה האחרון של שימתו. ואולם ברב או כמעט נראה כזה גם בספרי רשבי, רבנו בחיי, רלב"ג ואפילו במחקרי אבן ערשד, אשר, כנודע, היה חפשי בדעותיו ונחשב לאבי הפלוסופים המסריא-ליסטים בתקופת ימי הבינים.

ואמנם קצת ממחקרי הפלוסופיא נונעים באמת בעיקרים חשובים של הדת. טבע

¹ ידוע תוא, כי אריסטו בעצמו לא קרא לספרו כן, אלא בשם „פלוסופיא“ סתם, או בשם „פלוסופיא ראשונה“, או בשם „תיאולוגיא“, והמפרש אנדרוניקוס מרודוס סדר (כשבעים שנה לפני התחלת המספר הרגיל) את כתבי אריסטו ויחד לספרו זה מקום אחרי הספר „פיויקא“, ומשום הכי קראו לו הפלוסופים אחר כן בשם „מיטפיויקא“ או „מה שאחר המבעי“, וכזה נתתו חמושג החדש, אשר לא עלה מעולם על דעת אריסטו.

מציאות השם, אחדותו ושלילת התארים, מבע הנפש ומותותה, השארת הנפש, השנחה אלהית, ידיעה ובחירה, — כל אלו המחקרים נכנסים בגדר הדת הצרופה, והפלוסופיא הבאה לעסק בהם מחייבת לנמור בתחלה את חשבונה עם ההשקפה הדתית. אבל בכל זאת נוכל להחליט — אף כי יראה זה בהשקפה הראשונה כעין סדרונם — כי במושגים החשובים והגנבדים האלה לא יכבד כל כך לעשות פשרה בין הדת והפלוסופיא כמו בענינים קלי ערך. המשנילים לא מצאו על פי הרוב מנועה באלו החקירות של הפלוסופים, ואם מצאו, התוכחו עמם, אבל לא חשדו אותם במינות וכפירה. וגם התיאולוגים לא רגנו כל כך אתרי המחקרים האלה, כאלו הורו גם הם, שהרשות נתונה להתווכח להתאים את האמיתות הדתיות עם ההשקפה הפלוסופית. לא כן הדבר בנוגע לענינים דתיים הפוסרסמים בין המון המאמינים וידי הכל ממשמשות בהם, כמו ענין תחית המתים, חיי נע וכדומה. בדברים כאלה תתעורר בנקל חמת העם על הפלוסופים, אשר יפרשו אותם נגד ההרגל, ויחללו את קדשיהם.

אם באים אנו לכתוב תולדת השפעת הפלוסופיא על ההתפתחות הקולטורית של עמנו, אין אנו מספקים בפרקים מעטים, כי זה הוא מחקר עמוק ורחב ידיים, אשר יקוף תקופה שלמה — נכבדה מאד — בתולדת ישראל, ובכמה פרטים חשובים נוגע הוא בתולדת ההתפתחות המדעיים בכלל, אבל על פרט עיקרי אחד מוכרחים אנו להעיר, מפני שעל ידו תתגלה לנו תכונת רוחו של עמנו: מעת שהתפשטה הפלוסופיא בישראל התעוררו כמה חכמים, ואחריהם נמשך בלי ספק רוב העם, להתנגד בכל כחם לממשלת הפלוסופיא. פרטי הפולמוס הנודע, אשר פרץ אחרי מות הרמב"ם שתי פעמים — דור אחד דור — ידועים הם למדי. ואולם לא פרטי מאורעות הפולמוס הזה חשובים לנו כל כך, כי אם אותו הרגש הפנימי, אשר בלב האומה הישראלית, שהתנגד להתפשטות הפלוסופיא.

ספר האמונות והדעות של רב סעדיה לא עשה בזמנו רושם גדול כל כך בעולם היהדות. כי אין בו דעות כבירות, אשר יתיר עליהן היהודי הפשוט חרדה גדולה. לקנא לדת ישראל; אדרבה, ברוב הדברים עשה חזק להאמונה. אמנם נדע, כי בזמן מאוחר קם ר' משה פתקו ובקנאותו הגפרוה שפך כל חמתו על החבור הזה, כי רגן עליו, שממנו למדו המוקרים לכהש בכבשונם של עולם, ואולם לא על היהודים בצרפת ואשכנז נדבר, אשר החקירה הפלוסופית והמדעית בכלל היתה זרה להם, אלא על היהודים המשכילים שבמדינת ספרד ופרובינצא, אשר אמנם הוקירו את המדעים והפלוסופיא, אבל עם כל זה קנאו לדת הישראלית, אשר קמה עליה צרתה הפלוסופיא לרשות את כבודתה, לפי דעתי היו אלו — המתנגדים לממשלת הפלוסופיא — המרובים תמיד, אם כי לא ידעו להלביש את סענותיהם בצורה ספרותית. הם היו מחויקי היהדות, בעוד כי הפלוסופים היו מהרסיה, ובנוהג שבעולם, כי בעת אשר תקום כת של מועטים להרוס אשיות ההשקפה הדתית הממשלת בעולם (וכן הדבר בכל מריבה מדינית או קולטורית), הגה אלו המעטים מרעשים את העולם בתכונותיהם וסאטיריהם, באופן שברורות המאחרים יאמינו, שאלו ההורסים היו הרבים, אם נחזיק בדעה זו, כי היו מתנגדי הפלוסופיא המרובים, או נבין מעם הדבר, כי סוף סוף נברו הם, אם כי במלחמת סופרים היתה יד בעלי הפלוסופיא על העליונה, והדבר הזה יבינו גם כן ענין צמיתת הקבלה.

לשעבר נמיתו גם אני אחרי הרעה המורגלה בספרותנו, כי מפני שהיהדות וההיליניסמוס הן שתי השקפות מוסריות שאי אפשר לפשר ביניהן, לכן נרמה פנישתן את מלחמת החסידים בההיליניסטים, ובדור שאחרי הרמב"ם נתחדשה המלחמה הזאת

בצורה אחת בין בעלי הפלוסופיא ומתנגדיה. והנה אמנם יש קדמוני של אמת בחשקה זו; אולם החקירה ההיסטורית תביאנו לידי הכרה, כי אי אפשר שרעיון מוסרי יסב תנועה עצומה, למסע את המחנות. על דבר רעיון מוסרי יסמרו בני עליה המעטים את נפשם, ואולם העם צריך לענינים נראים לו ברוש. שנאתו צריכה לדבר שיש בו סמכות חמרת, אשר יתפשוה בשתי ידיו. ועל פי המשפט הזה דנתי כבר במקום אחר (השלח) כך די עמוד 6). כי בפולמוס של אנטיזכוס נמצאה במדה מרובה תערוכה של קנאה סוציאלית, אשר קנא בני העם בהעשירים והמיוחסים, שהתענגו על מנעמי החיים לפי מעמם של היונים. תערוכה של קנאה כזו נמצא בלי ספק גם בפולמוס שבין בעלי הפלוסופיא ומתנגדיה. אם כי באופן אחר, לפי השחנות מצב הענינים: או היה הריב בין אצילי החכמה והמחקר ובין המון העם.

לא מקרה הוא, כי קמה ההתנגדות נגד הפלוסופיא בעת שנברה כזו שימתו של אריסטו. אין לך שיטה יהירית בפלוסופיא כזו של אריסטו והגמטריים אחריו. אם מפי אריסטו נודעה, הנה אין להמצוי הראשון בעולמו אלא די אמת של החקירה הפלוסופית בלבד. על פי תורת המוסר של השיטה הזאת, רק הפלוסופים נקראים אדם ואין יתר חסין האנושי נקראים אדם, אלא די מדבר, שאין לו יתרון הרבה על הקוף וחלחלו מבעלי החיים. הלא כה יאמר הרמב"ם (מרג"ח פרק נ"א): "... כל איש מבני אדם שאין לו אמונת דת, לא מדרך עיון ולא מדרך קבלה, נקצות התורף המשותפים בצמח והכרשיות המשותפים בדרום והדומים להם מאשר אתנו באקלימים האלו, ודין אלו כדיון בעלי חיים שאינם מברכים ואינם אצילי במדרגת בני אדם, ומדרגתם נמצאות למטה ממדרגת האדם ולמעלה ממדרגת הקוף. . . . [ואולם] בעלי אמונה ועיון, אלא שעלו בידם דעות בלתי אמתיות, אם טמעות גדולה שנפל בידם בעת עיונם, או שקבלו מפי שהמעם. . . . ואלו יותר רעים מן הראשונים הרבה ואלו הם אשר יביא הצורך בקצת העתים להרגם. ולא זו בלבד, אלא כי הרמב"ם, אשר נמשך בתורת המוסר אחרי דעות אריסטו, הוסיף עוד, כי בכלל אלה, אשר ירצו לבוא אל בית המלך, אבל לא זכו להכנס שם, הם המון אנשי התורה, רצה לומר, עמי הארץ העוסקים במצות, ואלו, אשר יתקרבו סביב הבית, הם התלמידים, אשר הם מאמינים דעות אמתיות מדרך קבלה ולומדים מעשה העבודות, ולא הרגילו בעיון שרשי התורה. ואולם כשתבין הענינים המכעיים, כבר נכנסת לפרוודות הבית, וכשתשלים המכעיות ותבין האלהיות, כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימית, ואתה עמו בבית אחד, וזאת היא מדרגת החכמים.

הרושם שעשו דברים כאלה במחנה שלומי אמוני ישראל נרע מדברי המפרש ר' שם"טוב בן יוסף, אשר כתב שם בפירושו: "רבים מהחכמים הרבנים אמרו, כי זה הפרק לא כתבו הרב, ואם כתבו צריך נגיזה, וביותר ראוי לו — השרפה, כי איך אמר, כי היודעים הרבנים המכעיים הם במדרגה גדולה מהעוסקים בדת? וכל שכן כי אמר עליהם, שהם עם המלך בחצר הפנימית, אם כן הפלוסופים העוסקים במכעיות ובאלהיות יש להם מדרגה יותר גדולה מהעוסקים בתורה¹". והנה דברים כאלה אמר הרמב"ם רק בתור שיטה

¹ אביו של המפרש, הלא הוא החכם ר' יוסף בן שם"טוב, מחבר ספר "בכור אלהים", אשר כנודע כבר מאד את הרמב"ם ואת אריסטו, אמר ללמד סגוריו על רבנו משה, כי כונתו היתה רק בנוגע "לשלמות האנושי מצד שהוא אדם, לא מצד שהוא איש ישראל, והלילה לו לרב שיכחיש, שיש הנה שלמות אלהים אשר יתוחד לישראל מצד שהוא ישראל יותר נפלא מזה [של

למדידת, ואולם, למעשה היה נוהג בעונה עם כל אדם, כידוע, גם שמר מיו ולשוננו מלדבר דברים כאלה בפני המון העם. לעומת זה נרע, כי המשכילים הבאים אחריו היו רגילים להשמיע אמרים כאלה בריש גלי ולהתמאר בהם לפני קהל ועדה. אין מן הצורך להביא עדות לזה, שהרי בכל המכתבים, שהריצו חכמי ישראל זה לזה בענין המחלוקת הידועה על דבר ספרי הרמב"ם, קובלים מתנגדי הפלוסופיא על התלמידים הצעירים, אשר לא שמשו כל צרכם, והם יצאים לחוץ וידברו בנאווה ובשאט נפש על התורה הישראלית ועל למדיה ומקיימי מצוותיה. כי כל אלה כבהמות נרמז בעיניהם, שהרי העיקר היא רק המחקרים הפלוסופיים, ומי אשר לא יעמוק בכמו אלה, מותר לו מן הבהמה אין. הצעירים האלה, אשר שקדו על ספרי אריסטו, הנקל היה להם על פי שיטתם להיות גלוי דרך, ועם כל זה התנאו על הצבור ובזו לאחדים התמימים הנאמנים לדתם וכמצות השם חסידים מאד. העל אלה יתאפקו התלמודיים, הרבנים והמון העם?

המחלוקת בין סבדי הרמב"ם ומתנגדיו יצאה בעיקרה מהתנגדות המון העם אל אצילי הדעת. ואולם יחד עם זה אנו מוצאים בה גם פולמוס רוחני בין העיון והרגש. הפלוסופיא הדתית של הרמב"ם עשתה את הדת הישראלית קבע, היינו, כי סדרה אותה על פי אותם הכללים והחוקים, אשר מצאו הפלוסופים לפי השקפתם בתורת משה, הכללים והחוקים האלה הם יסודי הפלוסופיא של אריסטו, אשר אין להרהר אחריה. על פי הדבר הזה היתה היהדות ענין מדעי, לא פתוח ולא יחסי. הפלוסופים כבו את נחלתה, את נצוץ החיים שבה, לשעבר היתה התורה רוח חיים הממלא את כל חללו של העולם הישראלי; אין לה דוגמה ואי אפשר לדמותה לשום גמום שבקולם, כי היא תורת אל חי, תורת אמת וחי עולם. ואולם משעה שקמו הפלוסופים, הגדילו את מעלת הפלוסופיא של אריסטו על התורה, ודי היה להם אם מצאו, כי אין התורה חסרת דעת כל כך, כמו שראוי להאמין בהשקפה ראשונה. לפי מענותיהם אמנם ראוי לפלוסוף, אשר עמד על האמתיות הפלוסופיות של אריסטו, להסתכל פעם בפעם גם בתורת ישראל, ואפשר כי ימצא בה לפעמים ענין ראוי אפילו לתלמידי אריסטו. תורת ישראל חדלה להיות נברת, אלא כי אמרו הפלוסופים לכבר אותה כבוד גדול ולתתה לאחז בשולי הפלוסופיא הגבירה. אמרו על פלוסופי ישראל בימי הביניים, כי בהרכבה פרטים הלכו בעקבות פילון האלכסנדרני, זה הראשון שהשתדל לשדור בין הפלוסופיא והדת הישראלית. ואולם השפעת פילון על חכמי ישראל בימי הביניים היא רק בענינים בלתי עיקריים כל כך, היינו, בשיטת האליגוריא, בעקום הכתובים וכדומה. אבל בעיקר הדברים יש הבדל עצום בינו ובין תלמידי אריסטו. פילון כבד את תורת ישראל כבוד גדול והיא היתה נברת בעיניו, אבל לפי דעתו הנוצח חשב, שיוסף על כבודה וחשיבותה, אם יזכית, כי כל חכמת אפלטון רמזה בה. לא כן הפלוסופים המאוחרים. הם ידעו את התורה ולכן הזילוה. לכל היותר הדו לה, כי אין מן הצורך לזלזל בה בפרהסיא, ואם תחשב דרכה ותכיר את מצבה, להבנע לפני הפלוסופיא, אפשר לקיים אותה כשכיל ההמון הגדול, אשר עיניו הנו בסטרים, ולעולם לא יכיר באמתיות הפלוסופיות של אריסטו. לומדי התורה ומקיימי המצות הם העומדים סתיו לבית המלך ומרחוק הם רואים בכבוד הפלוסופים, אשר המלך חפץ ביקדם וקרבם אליו. האחרונים הם השרים רואי פני המלך ומשתעשעים בארמונו.

הפלוסופים כפי דעת אריסטו]. ועל זה האופן ראוי שיפרשו מאמריו ככל אותו ספרי (כבוד אלהים דף כ"ג ע"ב). ותנה טובה היתה טונת החכם הזה להסליך על הרמב"ם ולהסיר מעליו תלונת שלמי אמוני ישראל. אבל האמת תחייב אותנו לדחות, כי רק ישוב דרוק ורחוק מתאמת תוא זה,

והראשונים הם האספסוף הגדול, העומר מרחוק ורואה בכבודם, קצת ברנש הדרת הכבוד וקצת ברנש קנאה.

ההתנגדות הנמצאה נגד הפלוסופיא נמצאה אם כן משתי סבות:

הסבה הראשונה היא, כי היהדות לא יכלה נשוא את היהירות המדעית, אשר החזיקו המתפלספים בה, כי לא כל תלמידי הרמב"ם היו כמדו, לכלכל דבריהם במשפט ולשאת סנים להרגל העם. ואיך יתכן איפוא, כי ישמעו כל בני ישראל דברים חדים כאלה אשר הזכרנו, היינו, כי כלם נמשלו כבהמות נרמ, אפילו אם הם חכמים יודעים את התורה ומרדקים במצות ועושים צדקה בכל עת, יען אינם מעמיקים חקר בענין טבע המצוי הראשון, ואפשר שהם מיחסים לו איזה תאר, אשר על פי תורתו של אריסטו ראוי להרחיק ממנו; ולעומת זה יהיו אלו המתפלספים, אשר אפשר כי יוללו בכל חזקי התורה והמוסר, בבחינת אדם עילאה, אם רק יהיו בקיאים בחידושים הניונים? הן אמת, כי לפי דעת אריסטו והרמב"ם, אי אפשר שיהיה אדם שלם במושכלות ובדעות, מבלי אשר ישתלם גם במוסר ובמדות. אבל כל זה הוא רק שיטה למדית, בעוד שבפועל התפתחו הענינים באופן אחר.

הסבה השנית להתנגדות העם אל הפלוסופיא נמצאה ברנש הלאומי, אשר לא יכול נשוא, כי גדל כבוד אפלטון ואריסטו על כבודם של כל חכמי ישראל ואפילו של הנביאים ומשה רבם של כל הנביאים. הקובלא הזאת נמצאה כמעט בכל המכתבים והחבורים אשר נכתבו נגד הפלוסופיא. ובודאי גדלה הצעקה הזאת בכל סנות העם, יען כי על פי חנוכם והרגלם, שכבר נשתרש בהם מכמה מאות שנה, נתקבל אצלם, כי לא קם כמשה איש גדול בחכמה ובדעת, וגדולי הפלוסופים היונים כלם כקליפת השום בפניו. וגם כבוד חכמי ישראל נחשב בעיני העם כקנין לאומי, אשר כל הנוגע בו ננוגע בבבת עיניו. ועכשיו באו המתפלספים ודרשו רבים רק על פי אמרי אפלטון ואריסטו ומקילים בכבוד חכמי ישראל, ועל ידי זה גם בכבוד האומה הישראלית, אשר לפי דברת המתפלספים הלכה עד הגה בחשכה, עד כי נגלו הפלוסופים עליה והאירו את עיניה במאור יקרות של הפלוסופיא היונית.

אבל מלבד שתי הסבות האלה, המיוחדות למאורע זה, ישנה עוד סבה שלישית להתנגדות העם אל הפלוסופיא, והיא יותר כללית ומנוחת בעצם טבע הענין. הפלוסופים היו בעלי עיון וסברא, אבל לא ידעו את העם ולא הכירו בכלל במסע הרנש האנושי. הלמוד הפלוסופי יתן בלי ספק עונג רב להרגילים בו, גם יביא תועלת עיונית, בהרגילו את האדם לסדר הניוני בכל למדיו, ותועלת מוסרית, בהאירו אור על הרבה שאלות מוסריות הנפגשות בנו בעולמנו בכל שעה ושעה. אבל עם כל זה טעות היא בידי המאמינים, כי על מצא פילוסופיא יהיה עם שלם, בטעות זו נלכדו כמעט כל הפלוסופים, אבל בימים ההם — שנות המאה הי"א והי"ב לספסר הרגיל — היתה יד הפלוסופיא תקיפה ביותר, ולכן הרניש העם יותר את העול המעיק הזה. הפלוסופים אמרו לסדר את כל החיים הקולטוריים של המין האנושי על פי חזקי ההגיון והעיון, ולא ירדו לעומק הרנש האנושי, אשר ימצא חפץ באותם המסתורין של הטבע המביאים לידי "אילחיון". הם בדקו בדיקה עיונית כל מנהג לאומי וכל דעה לאומית, ואם מצאו, כי אינם עומדים בפני ההגיון, בוז להם, ועאכ"ו אם מצאו, כי מתנגדים הם לאיזו הנחה פלוסופית, אז הרעו עליהם כנבב. לדוגמא נראה על מה שמען הרמב"ם נגד הפיוטים, אשר בקש לעקור כלם, יען כי קצתם מיחסים תארים למציאות השם, אשר הפלוסופיא היונית הוכיחה

במלם. בכלל היתה התמלה למורת רוח הפלוסופים; כי אמנם יאות לסדר שבחים וקלוטים לאלהים. אבל איך ישא אדם את נפשו אל האלהים בתחנונים ובקשות וישפוך לפניו דמעות, כי ירחמנו וישמע בקול צעקתו? הלא זה, לפי דברת הפלוסופים, הדרך ודרך כלפי מעלה. להאמין, שישנה אלהים נורוה מפני בקשת המתפלל. מלבד כי לפי דעת רוב הפלוסופים נסדר הכל מראש על פי חוקים קבועים, ולא ישתנו הענינים אפילו לצורך גדול. וגם הרמב"ם אמר בפירושו, כי לא יעלה על דעת אדם שלם בשכלו להאמין, כי משנה השם סדרי בראשית; אלא הכל מתנהג על פי חוקים קבועים ובלתי משתנים. ורק תנאי התנהגות עם הים בשעת יצירתו. כי יקרע לפני בני ישראל באותו רגע. — ודעות כאלה יתכנו לעם כלה, ועל סיהן יסדר את עולמו הדתי והמסורי?

התסיס של הפלוסופיא היתה צריכה מפני זה, על פי הכרח היסטורי ופסיכולוגי. לאנטיתיסיס, היינו, כי לא היה די בהתנגדות העם אל הפלוסופיא, אלא היה מן ההכרח להעמיד ענין חיובי נגדה, למלאות את הריקות. הענין הזה נמצא בהקבלה, אשר קמה למלאות את החסר בהתקרבה אל הקצה השני, אל חיי הניש. הקבלה נשאה פנים אל החיים המנימיים שבנפש האדם. לא רק המעיינים הפלוסופיים, בעלי החדוד ההגיוני, היו נבזים בעיני מרי הקבלה, אלא אפילו המעיינים התלמודיים, בעלי שקלא ופריא ופסול. הם לא מצאו די ספוקם המסורי אפילו בקיום המצוות, אלא עשו את הכונה לעיקר. בכל דבר ודבר בקשו את התוך, את הנרעין הפנימי. גם את עולמם המסורי סדרו באופן אחר לגמרי.

המתפלספים ציירו להם את טבע מציאות המצוי הראשון בלי כל רגש חיים; הוא אינו משפיע על החיים — מפני שפעולה כזאת יש בה מה מהגשמות — ועאכ"ו שאיננו מקבל שום השפעה מהחיים. גם עצם ההגחה הזאת, כי יש מצוי ראשון חוץ למציאות העולם, יצאה להם רק מתוך סדר הגיוני, המחייב את מציאותו. אבל האמונה במציאות בורא ומנהיג לא נפלה בחלקם.

לעומת זה אמרו המקובלים, כי האלה קשור אל המציאות, הוא משפיע עליה בכל רגע וכביכול מקבל ממנה השפעה. מלעילא תצא בכל רגע התעוררות, אבל זו התעוררות צריכה להתעוררות מלתתא. על פי הדעה הזאת חרל סדרים של הנמצאים, כפי שציירוהו הפלוסופים: עולם עליון, עולם אמצעי, ועולם שפל, שהוא התחתון. המקובלים אמרו, כי הכל אחד, עולם העליון איננו מנהיג ומשל בעולם האמצעי, וזה העולם האמצעי איננו מנהיג ומשל בעולם התחתון, אלא הכל הוא בהשפעת האלה; הגדול צריך לקטן באותה המדה שהקטן צריך לגדול. סדר העולם, לפי דעת הפלוסופים, יש בו מעין סדר המדינה של הסינים; על כל צעד וצעד סקידים ממדרגות שונות, וכל אחד מקבל מרות ממי שנדרג ממנו במעלה. לא כן סדורו של עולם על פי המקובלים. בזה נראה אחדות מוסרית, שפע אלהי מקיף את כל הנמצאים; אין פה לא מנהיג ולא נהוג, אלא הכל מציאות אחת, שופעת מהסבה הראשונה. ואותו המצוי הראשון לא ברא את העולם והלך ועוב אותו כמו שהוא. אלא בכל שעה ובכל רגע הוא נמצא בו ומשפיע עליו.

המקובלים חלקו כבוד לרגש הלאומי של העם הישראלי, ובוה כוונת אל הצורך ההיסטורי יותר מהפלוסופים. אמנם גם המקובלים השתמשו פעמים אין מספר בלמודי הפלוסופיא. אבל הם גיירו אותם, באמנם, כי כל אלו הלמודים נודעו מכבר לישראל עי דמוים בתורת משה ובדברי הנביאים. ומעלה יתרה נמצאה בלמודי הקבלה, כי בעוד שהפלוסופים הגיעו אל נקדת האמת במשכלות רק באמצעות השכל העיוני, אשר אפשר

בו הספק וגם המעות. הנה דעת אלהים על פי הקבלה מוצאה משפע אלהי. שהיא הנבואה, ולכן אין בה לא ספק ולא מעות. והיא החכמה האמתית, שאין להרהר אחריה. אמנם לא כל אדם זוכה להבין את רמזי התורה, שהם התוך שלה, אבל מעולם לא אמרו המקובלים, כי כל היודע את התורה כפשוטה ומקיים את המצות על פי מובנן הפשוט, אין לו חלק לעוה"ב ואינו בכלל אדם. אלא להפך אמרו, כי כל אדם מישראל, ואפילו כל איש ישר מארה, יש לו חלק לעוה"ב. אם כי נשמתו לא תוכה לאותה המדרגה הרוחנית שתזכה לה נפש יודע ח"ך. התפלה עושה רחם גדול בעולם העליון, מפני שתפלה בכונה היא התעוררות מלתתא, וכל התעוררות מלתתא מביאה גם התעוררות לעילא. המציאות איננה ענין דומם, אלא מתרגשת ומתפעלת בכל עת ובכל שעה, ולכן יש חשיבות גדולה להפעשים של האדם, לא כמו שאמרו הפלוסופים, כי רק המחשבה ההניונית היא העיקר. הפלוסופים כחשו בהשגחת השם על בראויו, מפני כי המבע צריך רק לקיום המין ולא לקיום הפרטים; אבל לפי דעת המקובלים אין כאן מין ואין כאן פרט, אלא הכל הוא חלק של המציאות הכללית, ובשביל זה תמול ההשגחה האלהית בכל דבר ודבר. הפלוסופים, אשר יחמו רצון ובחירה לאדם, יסדו זה על חרודים גיונים; ואולם הקבלה לא הכניסה עצמה בעסק הזה, אלא בהפך, רמזה על מעשי האדם, מה גדלה השפעתם בעולם — שהרי כל המציאות היא בקשר אחד — ולפי זה, כל המקשה את מעשיו פוגם בטבע המציאות הכללית. תורת המוסר הזה היא מעין. האימפיריות הקטגוריות של קנט. באחת: בעוד כי היו הפלוסופים מעיינים ואת כל דבריהם שקלו רק בפלס ההגיון, ולכל חיון וחיון בעולם קצבו לו מקום וסדרוהו על פי חשבון — נכנסו המקובלים לעומק החיים הפנימיים.

ובהיות כי ידעו לכוון שיטתם לרוח הפסיכולוגיא הלאומית, לכן הצליחו, אף כי היתה להם מתחלה המלחמה מפנים ומאחור, היינו מצד הפלוסופים ומצד התלמודיים שלומי אמוני ישראל. לא ארכו הימים והנה כמעט כל הפלוסופים וכל התורניים נכנסו אל מחנה המקובלים. ובהיות הקבלה במרצת הימים לקנין לאומי, המציאה לה בספרותה מירמינולוגיא שלמה, המבילה את מושגיה בריוק גדול.

ואולם הקבלה היתה אנטיטיסית, הקצה השני לעומת הקצה של הפלוסופיא; אבל לא היתה, סינתיטיסית. ברבות הימים הפסידה גם הקבלה את חיותה, והמקובלים האחרונים הורגלו להשתמש במלותיה, מבלי לדעת את המכוון בהן. הקבלה, אשר היתה מחאה נגד החיצוניות, אשר בכל חיון דתי בקשה את התוך, ולא הסתפקה בקליפתו: היא בעצמה נהייתה במרצת הימים לחיצוניות. תורניים מאובנים יסדו את דרושיהם על סוד שפע האלהי, צמצום שכניתו, שכירת הכלים, זוג עליוני, התעוררות עליונית והתעוררות מלמטה, וכאלה מן המליצות השערות בספרי הקבלה, מבלי להבין את הרעיון הצפון בהן. וכה היתה גם היא, הקבלה, ברבות הימים לתורת קבע, לשיטה למדית, למורשת אבסורטיסם, אחר אשר ימים רבים היתה כסם חיים להאומה הישראלית.

והנה על אדות השפעת הקבלה על עם ישראל עוד אשוב לדבר בפרימה, ופה הפצתי רק להראות, כי שני הכחות המתנגדים: הפלוסופיא והקבלה, היו שתי הקצוות, וכדי להמציא סתרון אמתי להשאלות המתרגשות בעולם הדתי והמסרי היתה על כן ההתפתחות ההיסטורית צריכה לחיון אחר אשר יבוא אחריהם. אבל עד הנה נראה רק נסיונות במקצוע זה, אשר עליהם אדבר במאמר מיוחד.

שירי עם.

מאת

פנחס מינקאווסקי.

(סוף)*).

י.

אחר אשר עברנו בסקירה כללית על שירי-העם אשר לרוב העמים, נתבונן עוד
רנע אל פעולת שירי-העם על גודלי המנצחים בנגינות בעת האחרונה.
שירי ערב היו לשירה חדשה ונעימה (Symphonische Ode) ביד המנצח
הגדול עליצ'ען דוד (David). — שירי המלחים של היהודים הגרים בצמון אמריקא.
היו לענין להמנצח הגדול וועבער בהאברטורא של האפירא „Freischütz“. — גם
שירי מחול של היהודים האלה שם וועבער בהאפירא „Oberon“. — שירי עם של
האורנט ושל המלחים באשכנז והולאנד היו לעיקרי האפירא „ההולאנדי הנודד“ (Der
fliegende Holländer) של ריכארד וואגנער. זה האחרון הצמיח באומנות ואת,
בתשע אנדות העם ונגינותיו וכן עליהן כל שיריו. — שירי-העם אשכנז נתקבלו במקדש
הפרוטסטנטים על ידי לומהער בעצמו על המלות: „Eine feste Burg ist unser
Gott“ ויליב בהשיר הזה רבבות מחזיקיו. אחיו השתמש מאירבעער בהנגינה הזאת
בהאפירא „Hugenotten“; בתחלה יננו אותה בכלי-הזמר ואחרי כן יזמר אותה
מארצעלי. וברבר הזה הלך מאירבעער בעקבות המשוררים העתיקים, אשר השתמשו
לשירים שונים בנגינה ישנה האדומה על העם מדור דור. בהאפירא הנל ימצא עוד נגן
אחד המקובל מומן קדום בין הערביאים ובין העברים. בקרב הערביאים יזמר אותו הכהן
(Muezzin) בכל בקר כעלות השחר בקראו פסוק מן הקוראן המתחיל: „בשם אלהים
הרחמן ורחימ“¹⁾; ובקרב העברים יזמר בו החזן ויכולו השמים בערכי שבתות; ומאירבעער
שם את הנגן הזה בפי שומר הלילה (Wächter). — שירי-העם של הסלאווים נתנו
המר רב למנגי רוסיא הגדולים. שירי חזון של גלינקא בנויים על שירי-העם, ומבלעדיהם
לא היה כל ערך מקורי להאפירא. החיים בעד המלך, גרמסלאן ולודמילא.
ומה הגה הגדולות של המנצח הגדול משייקאווסקי, אם ישללו משירותיו
שירי-העם, אשר באמת לא תוא הולידם, כי אם צרפם במצורף חכמת הזמרה? — זה

(*) עיי למעלה חב"ב כ"ז ע' 105.

¹⁾ Illustrierte Musikgeschichte von Emil Naumann B. I., S. 97.

האחרון היה משורר לאומי ברוסיה במלוא מוכן המלה, כי ירד אל הרגשות הצמונים של העם הסלאווי וידלה אותם ממקורם וילבישם עדי עדיים, עד כי גם השיר „Tschobyty, אשר התגולל באשמה בין הלומי יין, וזה להופיע ברוב עוז והדר, בלבוש מלכות אשר נתן עליו משייקאוסקי בהסיסמוניא הרביעית. כן עלה גם השיר „Uchnia של בוני הגשרים והחפים ברוסיה (מקורו הוא בין מסיעי הרפסודות על נהר הוואלנא, אשר יזמרו ויאנחו, להקל להם עבודתם) לשיר נעלה מלא נעימות ואצילות בידי המנצח הגדול נאפראווינק. ומה המה השירים המצוינים שב-המכבים, „השמיך (Dämon) או „Asra של רובינשטיין, אם לא תערובות שירי-עם הסלאוים, הערביאים והעברים? — שירי האחרונים שמע רובינשטיין בין החסידים בעיר מולדתו ברדיסשוב.

לא אחסוך להלאות את הקורא עוד יותר בדוגמאות, לחשוב וליוול כרוכלא כל שירי חיוון וכל שירי מקדש אשר הורתם ולידתם היתה בקרב העם ונתעלו בידי המנצחים הגדולים ונתסדרו למינים שונים; בכלל הורנו הנסיון, כי השירים הגדולים אשר יכילו בקרבם שירי-עם ינחלו כבוד ותהלה ביותר, כי המה, שירי-העם, השאור שבקעסה; והעם לא יחדל להתפעל מהם. והדבר הזה לא יסלא בעינינו בוכרנו, כי שירי-עם נולדו ונתפתחו ביחד עם העם בכלל, ובם נמצא תמונת זעיר-אנשין מהתפתחות החברה הכללית, למחלקותיה ולסדריה.

העמים הקדמונים, במרם רכשו להם מכמאים ושמות על כל ענין, נאלצו להביע רגשותיהם וחפציהם איש אל אחיו עיי תנועה וקריצה (Mimik) ועיי זמרה. ואחרי עלו על השלבים הראשונים של ההשכלה, ויקומו בתוכם מורים ומדריכים, אשר בחפצם לתת לדבריהם חיי עולם וזכרון נצח, השתמשו לזה בשני אמצעים: א) חקקו דבריהם על האבנים, ועל כן קראו למורים כאלו „מחוקקים“; ב) המעימו דבריהם אל העם עיי שירה וזמרה, והעם בלע בנעימה את התורה עם הנגינה, וכן נחקקו על לבו דברי מוריו ונביאיו. כל חוק זמרו לפני העם בנגון מיוחד, עד כי קראו לכל נגון בארץ סינים בשם „Lu“ (חק), וכן בארץ יון קראו לנגון בשם „Nomos“ (חק), יען כי שור שמה חקי סאלאן וליקורנוס בנגונים שונים, ורק החקים אשר זכו לנגונים ערבים נתקבלו מזה בין העם¹⁾. כהני „האורקלי“ אשר בדעלפי נתנו תשובותיהם אל העם גיב עיי נגונים וזרוזים, ולפעמים גם בלית החליל, ככהני הדרואידים, וכן עשו גם הנוירות שומרות האש אשר במקדש „ווסמא“ ברום. וכנהני הורו (Rischi) — שירתם קדמה לכוונתם²⁾. והן ידענו, כי גם מביאי ישראל דברו אל העם בשירה ובנעימה ובלית כלי הזמר. יחזקאל יתאונן מזה על העם ויאמר: „והגך להם כשיר ענבים יסה קול ומטיב נגן ושמעו את דבריך וערשים אינם אותם“ (יחזקאל ל"ג). גם עזרא וסייעתו, בחפצם להביץ את העם את ספר התורה בשום שכל, קראו אותה לפניו במעמי הנגינה הנקראים בלשון יון „Tropus“, שמוכנו הוא: קריאה בנגון. ואף כי לא נרע עתה איכות קריאת המעמים במקורם הראשון, כי שגיאות רבות התערבו ביניהם לרגלי נרדנו בארצות שונות, והמרופוס של קינות שונה מזה של מנלת אסתר, זה של יהוה פקד את שרדי שונה מזה של „חתן בראשית“; — בכל זאת יודו כל החוקרים באמתת נגינת המעמים וביושנם; ובכל אופן קדמו תוי נגינת ישראל לתוי „הנאסען“ אשר המציא גירדאן הצרפתי במאה השתים עשרה לספחה. — והמנהג

¹⁾ Burney, History of Musik vol. 1, p. 222.

²⁾ J. Forkel, Allgemeine Geschichte der Musik s. 210.

ללמוד חקים עיי נגונים מקובל היה בישראל מוזן קדום, ככתוב: „ומירות היו לי חקיך“ (תהלים קיט). ובתלמוד (מגלה דף ל"ב): „אמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן, כל הקורא בלי נעימה ושונה בלי נגינה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים“. ור' עזריה מן האדומים (מאור עינים פרק נ"ט) יאמר: „ואתה תחזה דבר בעלי התוספות בסוף מגלה, שהקדמונים היו נוהגין הנגינות למשניות לעזר אל הזכירה... וגם ביום הלמודים בבבולוניה ראינו נצרי אחר מלמד להרכה תלמידים חכמת ההגדרה שהיה מומר עם בקול רם“.

אמרתי למעלה, כי בהתפתחות השירה נראה תמונת זעיר אנפין מהתפתחות החברה הכללית. האדם במצבו הקדמוני, בעת שהיה חיי התבודדות, בלי כל קשר ואנדרה, התאחד בקרבו שני ההפכים של אדנות ועבדות; בכל מעלליו ומלחמת קיומו הכבדה היה אדון ועבד לעצמו. ואולם כאשר יצא מחיי ההתבודדות אל חיי הצבור, אבד את חופשיותו ואת רצונו הפרטי. ויאלץ להכנע מפני חקים וגורות, שרוב הצבור יכול לעמוד בהן, ולסור למשמעת האלוף אשר שם לראשו, וכה נולדו ברבות הימים מפלגות שונות של אצילים ואדונים, וכל מפלגה התירה בכל עז להתנשא על העם. התפתחות כזאת נמצא גם בתולדות השירה והומרה. בראשיתה, כאשר היתה עוד פרי ההרגשה ותוצאות ההתפעלות של כל איש, או של כל קבוץ, היו שירייעם — קורות העם, הרגשותו ופעולתו, אסונו והצלחתו, אמונתו ותקותו. אך כאשר עלתה השירה ותפחה ותגדל, התפרדה גם היא למינים ולמשפחות: שירי האפרתים, שירי המלכים ושירי מקדש לקחו להם את „האצילות“. אבל עלינו להזכיר, כי לא המה בראו שירי העם, כי אם נולדו על ברכי שירייהעם, אשר מבלעדם לא היה באפשרות שיוולדו שירי מקדש ושירי חזון וכל שאר השירים האפרתים.

הנוצרים הראשונים, בעוד היה מצבם רופף, שרו וזימרו שירי ישראל בתוך מקדשם החדש; ורק אחרי שהתבצרו ויחזיקו מעמד החלו גם המה לבקש „אצילות“ לשיריהם וללחצם נגד שירי ישראל בכלל ושירייעם בפרט. אבות הכנסייה, סילועססור והילאריאוס, יסדו בתי ספר להומרה החדשה אשר כנו אותה בשם „Cantus Romanus“ (ומרת רוטי); ואם אמנם קמו אומנים ומנצחים גדולים לשירת המקדש בהכנסייה החדשה, כמו גריגור הקדוש, התגמון אמברוזיאוס, הפטרון קלימנס מאלכסנדריה, ויביאו באמת שירה חדשה במקדשם, בכיו היתה להם מלחמה תמידית עם שירי עם, אשר לא חדלו להתחרות עמם גם במקדשם. איזה משירייעם בעת ההיא הצמינו בפריעת מוסר, הוללות והפקרות, הן מצד תכנם והן מצד נגינתם, עד כי באמת רחפה סכנה להמקדש לו נספחו שירים כאלו אל העבודה, ועיכ התאמצו אבות הכנסייה החדשה ללחצם נגדם בכל כחם, לחסום הדרך בפניהם, וזירידו לארץ כבוד משוררי העם יחד עם שיריהם. כל משוררייעם המצוינים בשנות הבינים, כמו „הטרוכדורי“, מיננצאנגער, ושאר החברות אשר חשבתו למעלה — עם כל כבודם אשר נחלו מאת העם והמלכים, נבדלו, בעצת האבות, מן החברה; שום עיר לא קבלה אותם במספר תושביה, ושום מדינה לא ספחה אותם אל קהל אזרחיה, ויהיו נעים וגרים כל ימי חייהם, ובמותם נקברו מחוץ למחנה. הרחק מבית הקברות של כל הצבור. ובכל זאת לא היתה עוד תבוסתם שלמה עד המאה השש עשרה, אשר אז, בתקופת התחייה (Renaissance), היתה גם עליה לזמרת המקדש החדש, על ידי סקארלאמי ופאליסמרינא, מלאכי הומרה הקדושה; ורק אז נסוגו שירייהעם אחור, אל דלת העם, ושירת המקדש נצחה נצחון שלם. אך במאה הנוכחית, אשר תוכל להקרא כצדק בשם „תקופת התחייה הלאומית של

העמים. החלו כל העמים להכיר ולהוקיר מחדש את שירייהעם, שבהם אנו מצואים צבינו ואופיו המיוחד של כל עם ועם, בעוד ששירי המקדש יסדרתם אך באמונה ודת, ואין תחתם לאומי עליהם.

יא.

הסתגם הישן: "Wie es sich christelt, so jüdet es sich", נתקם בנו לא אתה בימי גלותנו. גם היום, בתקופת התחדה הלאומית של העמים, נתעוררנו גם אנחנו היהודים לתחית לאומיותנו; קולות וברקים ממחנה חובבי ציון המורחיים, תרועות ותקיעות ממחנה הציוניים המערביים, עצות והצעות תעופינה מכל עבר, לעורר את העם לתודה, האדוקים השלימו את הנאורים, הרבנים התאחדו עם המשכילים — ורבה התנועה. אך, בכל השאון וההמולה הממלאים כל בית ישראל, תשב השירה ברד, גלמדה וסורה, כוקנה בלה, כאלו אין לה כל יחס אל התנועה הגדולה. האם לא ידעו חובבינו, כי אין לאומיות בלי שירה חמרה? האם נעלם מציונינו, כי כל תנועה לאומית בקרבנו, ממשח, שלמה, עזרא, עד החשמונאים, לקחה את השירה והזמרה לעזר לה? האם לא יזכרו אלו ואלו, כי השירה והזמרה היו לכלי שרת בידי הנביאים, להשתמש בה גם בעת תוכחה וגם בעת נחמה? עמוס בעת רגזו יקרא בקצף אל העם: "הסר מעלי המון שיריך וזמרת נבליך לא אשמעי (עמוס ה'), והלילו שירות היכל ביום ההוא (שם ח') והסכתי חניכם לאכל וכל שיריכם לקינה (שם). ישעיה יאמר: "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג ושמחת לבב כהולך בחליל . . . והיה כל מעבר מטה מוסדה אשר יניח ה' עליו בתפים ובכנורות (ישעיה ל'); . . . ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה (שם נא). ירמיה יאמר: "בה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקב . . . ונבנתה עיר על תלה . . . ויצא מהם תודה וקול משחקים (ירמיה ל'). מה הוא הדבר המלהיב את הלאומיות עתה בקרב האמיריקנים, אם לא השיר החדש (שנתחבר אחר המלחמה האחרונה בין אמיריקא וספרד): "Remember the main"? מה הוא הרבר המעורר את הלאומיות בין המשיכים עתה אם לא שיר-עם? ועי' השתוממתי עד כה על העלם דבר זה ממחוללי התנועה הלאומית בקרב עמנו, ואמרתי בלבי: אין זאת כי אם כל התנועה מלאכותית היא; ישראל הוא עם הספר ואותה להתפעל בדברים שבכתב, אבל בודאי לא ננעה עוד התנועה אל לבו. אך כאשר קראתי בכה"ע קול קורא לאסוף שירי עמנו, אמרתי: זאת הפעם אראה ניצני לאומיות אמיתית, לאומיות הגנועת עד הגמול. ישיר העם את שיריו עם נגיניו, ומאלי יפסד אחר הלאומיות וימשוך גם את גדוליו אל הרעיון הזה, רב יותר מאשר משכו הגדולים אותו עד עתה. ואולם, אם ירמו המאספים לאסוף שירה חרישית, שירה אלמית, ולהרסים ספר של דרומים מתים — יצא שכרם בהספדם; כי תחת לפתח רוח הים בעצמות חיבשות של העם, יתגמו את רוחו החי באותיות מתות ויקלקלו יותר ממה שיהקנו. כי על כן אחשוב לדבר מועיל למייל מעט בקורות שירי עם ישראל ולראות את היחס אשר בין השירה והזמרה בישראל מראשית התפתחותן עד היום הזה. איזה מתוקרי הזמרה, וביניהם החכמים בורני ופארקעל, יטילו ספק במציאות כשרון מקורי לזמרה בישראל בימי קדם, אף כי כל ספרינו מלאים שירה חמרה לא פחות (ואולי עוד יותר) מספרי היונים הקדמונים. פארקעל ובורני יאמרו: האם נוכל להאמין לדברי יוסף פלאוויוס האומר, כי במקדש שלמה היו מאתים אלף מתאצרים, מאתים אלף משוררים

וארבעים אלף סגנים בנבלים וכנורות, מספר העולה בחד כמעט לחצי מיליון, בעת שכל ההיכל היה ששים אמה ארנו ועשרים רחבו (מלכים א' ו')? והח' אמברוס יוסף עוד להפליא את שלמה, כי עצביו היו כל כך חזקים, עד שלא נשחטה מרעש-מחצצרים במספר כזה; — כאלו מן ההכרח היה שכל המנגנים, המשווררים והמחצצרים ישוררו וינגנו ויחצצרו כלם בבת אחת, בעת אחת ובמקום אחד, בהיכל הקמן. בשיטת בקורת כזאת נוכל להכחיש גם את הספור: יהיה לשלמה ארבעת אלפים ארות סוסים ומרכבות ושנים עשר אלף פרשים, כי נשאל: היתכן להאמין, כי שלמה השתמש בכלם בעת אחת ברחוב אחד? ואם גם נניח, כי יוסף — אשר חי כאלף שנים אחרי שלמה וכל דבריו לקודם מסמורת העם בעל פה — הפריז מעט על המדה, לא נוכל בעבור זה לעקור את הכל ולהחליט בקלות ראש, כי אין זמרה מקורית לישראל. פארקעל עצמו אומר במקום אחר: השירה (Dichtkunst) והזמרה (Gesang) לא התפרדו אשה מאחותה בימי קדם, עד כי לא נוכל לצייר לנו איזו שירה בלי זמרה או זמרה בלי שירה¹⁾. הדברים האלו רים להראות לו ולכל הנלחים אליו, עד ריכארד וואגנער, את משונותם. שירתנו, העתיקה משירי דומיר היוני, עודה מלאה עלומים; קינותינו תעוררנה גם היום הנה והי בין כל העמים; שירי-נצחונותינו יפליאו גם היום את קוראיהם וימלאם נאון ועז; שירי ידידותינו (תהלים מ"ה, אשת חיל, שיר השירים) מלאים גם עתה עסיס האהבה המהורה אם גם במעם מורחי; שירי-מקדשנו ותהלותינו ירעישו גם היום לבות שומעיהם וקוראיהם בין כל העמים ובכל המקדשים וישפכו עליהם רוח קדושה ויראה הרוממות, ואיכנה יוכלו שונאינו להחליט, כי העם אשר נתן להעולם משוררים, נביאים ומקוננים כאלו, כי העם אשר חונן בשירה, נבואה וקינה במרה גדושה כזאת, יחסר מתנת הזמרה, אשר מקור אחד לה עם השירה!!

ומה המה שירי ציון אשר בקשו הכשדים את הגולים לשיר ולנגן, באמרם אליהם: שירו לנו משיר ציון? והגולים לא סחרו ולא רחו לחשיב לשוניהם ומנצחיהם כנאון: איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר? בעת ההיא היו הכשדים מולכים בכיפה, מצרים כירושלים השתד ראשן לפניהם, ואם היה שיר ציון רק חקי לזמרת מצרים, כהחלטה שונאינו, לא היו הכשדים תאבים לשמוע שיר של חקי בעת ששמעו כבר במצרים שיר אחירים המקורי.

הח' אמברוס²⁾, יאמר: הזמרה בישראל לא היתה אומנות (Kunst), כמו ביתר העמים, כי אם אמונה (Religion), או כדברי פארקעל, עבודת אלהים (Gottes-dienst). ובה קלעו אל האמת, בני ישראל לא יסארו את נבזריהם, לא יחננו לקדושיהם, ולא יזמרו נדולת מחוקקיהם, ולכן לא יתבנו שירי דומיר, ויתר שירי עלילה (Epische Lieder) של העמים, בקרב ישראל. בני ישראל התענו על שירי-עם ונגינותיהם, ככל העמים; אך מה רב ההבדל אשר בין שירי עם ישראל לשירי העמים האחרים בימי קדם! — מעולם לא היו לישראל שירים בכננליים וסמורנליים, כליתר העמים; ואם לשעמים התגבבו לבבול ישראל שירי-עם וזים לרוח, הבימו עליהם בחורי העם בשאט נפש ונביאיו שלחו בהם חצי ועמם. ישעיה יאמר: הוי משגימי בבקר שגר ירדמו מאחרי כנשף יין ידליקם והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם (ישעיה ה'). עמוס יאמר:

¹⁾ Forkel, Von den Ueberschriften der Psalmen.

²⁾ Ambros, Geschichte der Musik.

האוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק המורמים על פי הנבל כרוד חשבו להם כלי שירי (עמוס ו'). 'גם אחרי שנתפורו בני ישראל בין כל העמים. ויקחו לא אחת מזמרת הארצות אשר נרו בתוכן, גם אז לא שנו את מעמם ומוסרם בשיריהם ונגינותיהם. עד כי גם בזה נוכל להכיר את האופי המובדל של העם אשר לבדר ישכון; יען כי זמרתן היא אמונתן. במדה שהתרחקו חיי העמים הביתיים מחיי מקדשיהם. עד כי כמעט אין מלכות נוגעת בחברתה, כן יתנגדו בתוכם גם שירי-עם לשירי המקדש; ולא בכרי היתה מלחמת עולמים לאבות הכנענים הנוצרית עם משוררי עם ושיריהם. וכאשר נקשרו חיי ישראל הביתיים עם חיי הרתיים, כאשר יביטו היהודים מאז מעולם על ביתם כעל מקדשם. על שלחנם כעל מזבח ה' ועל אבי הבית כעל הכהן. — כן קרובים המה שירי עם ישראל הביתיים לשירי מקדשיהם. ואם גם יתפרדו אלו מאלו בתכנם, נקשרו בעבותות הזמרה כאשר נראה להלן.

יב.

עקבות שירי-עם נמצא ראשונה בתורתנו במליצת למך לנשיו: עדה וצלה שמען קולי¹ וכו'. עד היום לא באו המפרשים לידי החלטה אחת, מה חפץ היה למך מנשיו. ומדוע השתמש במדבריו אליהן במנגנון סיומי כזה. אבל השערה קרובה היא, כי יש מה לסנינו שירי-עם, שהיה מפורסם בימים קדומים והכל ידעו אותו כעל מה. ועל כן נרמז עליו בתורה רק בדרך קצרה ונתקן בה רק שנים מחזיון¹.

כי התענגו צאצאי שם על שירי-עם ונגינותיהם, זאת נראה גם מדברי לבן לעקב: למטה נחבאת . . . ואשלחך בשירים בתך וכנורי (בראשית ל"א כ"ז). הרברים האלו יוכיחו למדי, כי כבר שרר המנהג בארץ ארם לומר ולנגן ולחבר שירי הלזיה לכבוד קרובים אוהבים ואורחים חשובים.

שירי-נצחון אנו מוצאים הרבה בעמנו בימי קדם; מהם נשמרו לנו בשלמותם, כשירת הים ושירת רבורה, ומהם הגיעו אלינו מקוטעים, ככל השירים שבתורה וכספר יהושע שנוכר בצדס. ספר הישר² או מלחמות ה', אשר בהיותם נמצאים בשלמות בספרים האלה, שהיו ידועים אז לכל, הסתפק הכותב בהביאו רק את ראשיתם. אבל שירי הנצחון העברים, אף כי בין שירי עלילה (Epische Gedichte) יחשבו, בכל זאת רחוקים המה מרחק רב משירי עלילה של היוונים, כי שמה יסוכו כל דבריהם על גבוריהם: העקמאך, אכילוס, אָדעסיאוס ועוד, ופה — ה' איש מלחמה.

ומכל השירים שבתורה שירת האוינו ראויה ביותר לשם שירי-עם, כי כנראה מדברי התורה (ולמדה את בני ישראל שומה בסיהם . . . כי לא תשכח מפי זרעו). היתה מפורסמת מאד, ובדאי היו שרים אותה כל בני העם תמיד.

בשוב דוד מהכות הפלשתים, ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל לשיר והמחולות לקראת שאול המלך בתמים בשמחה ובשלשים, ותענינה הנשים המשחקות הכה שאול באלסיו ורוד ברבבותיו. כנראה, החזיקו בחצרות מלכי ישראל מקהלות של נשים כאלו, אשר

¹) The historical poetry of the ancient Hebrews by Michael Halperin. New-York 1879. B. 1.

²) "ספר הישר" פירוש, לדעת רבים: ספר השיר. (עזאלד בספרו "תולדות עם ישראל").

לקחו חלק בשיריהן בכל המקרים הנדולים, בשמחה והספר. כאשר בקש דוד את ברזלי הגלעדי לבוא אל הצור ולבלות שארית ימיו בכיתו, השיב לו ברזלי: "בן שמנים שנה אנכי היום הארע בין מצב לרע. . . אם אשמע עוד בקול שרים ושרות. . . (שמואל ב' י"ט).

אחרי מות שאול ויקונן דוד את הקינה הזאת: "הצבי ישראל על במוחך חלל. . . בנות ישראל אל שאול בכינה. . ." (שמואל ב' א'). בוראי גדולה היתה הקינה הזאת בכמותה מאשר היא לסנינו, אך המסדר סמך על "ספר הישר", הנמצא עוד בימיו, באמרו: "הנה כתובה על ספר הישר" (שם). יאמרו שונאינו כי אין לנו שירה מקורית וכי מחקים אנחנו שירת מצרים, אך כל איש בעל מעם יכיר, עד כמה גבוהה היא קינת דוד על שאול מקינת איונים על אוזירים, המכונה "קינת מנירוס", אשר הבאתיה למעלה.

משירי האהבה של התקופה הקדמונית לא נשאר לנו כמעט דבר וזלתי שיר השירים. אבל השיר הזה, מה מלא הוא אהבה ונענועים, התרסקות דודים, רוממות, סיוט, מעם מזרחי, חן חמרה! לדעת החוקרים, היה "שיר השירים" שיר ידידות בין אהוב ואהובתו. בסגנון של שירי הרועים (*Schäferlied*), והיו קוראים אותה בנגינה ובנעימה כשירי שיקינג בין הסינים וכשירי הריגורא בין ההודים. גם בין חיל היה מי שחשבתו לשיר אהבה ששום, ואמר עליו: "בשארם נער אומר דברי זמר וכו' (שה"ש רבה). אבל רובם אחוז ברעת ר' עקיבא, שלא היה העולם כדאי כיום שניתן בו שיר השירים (ידיס סיג), ויעמודו באדרת הרמז ויטביעו עליו לא רק חתם הקדושה המצויה, כי אם עשו אותו לקדש קדשים (*Kanonicität*), ובשכיל להוסיף חזק לזה אמרו: "כל הקורא שיר השירים ועושה אותו כמין זמר התורה חוננת שק ועומדת לפני הקביה ואומרת לסניו רבשיע עשוני בניך כננו שמנגנים בו לעבודה וזה" (סנהדרין דף ק"א). ואבות הכנסייה החדשה, מבלי דעת למי הצדק, התפשרו לקרוא שיר השירים בסגנון מורכב מקריאה חמרה, והקורא הרים, השפיל הרחיב, החליש וישנה את קולו (*Modification*) בסגנון האהוב מאד בין היונים העתיקים. ואולם מנקודת השירה יחשב שיר השירים ככל אופן בין שירי-עם ולא בין שירי מקדש, השונים בתכנם ובסגנונם תכלית שנוי מסגנון כזה. שירי מקדש נסמרו בישראל למפלגה מיוחדת, ויעלו בירושלים אל מרום האצילות, ויכדלו משירי-עם הן מצד משורריהם המובדלים והמתוננים לזה — עד כי איזה מהם עלו בזמרתם עד תכלית השלמות, כהוגרם בן לוי, אשר ידע סרק בשיר ולא רצה ללמדו (יומא דף ל"ח)¹ — והן מצד קדושת סיוטם ורוממות המקדש. אך גם העם, אשר נדח מהמקדש, בשמנו תמיד את הקריאה המרה: "חז לא יקרב אל הקדש", לא עזב את אהבתו לשירה, ובעת עמרו הכהנים בעבודתם ולזים בשירים וזמרים במקדשם ביום הקדש, יום הכפורים, נשמעו שירי-עם, "חלונים" ככרמים, מסי הבתרים והבתולות אשר התאספו יחד במקום הראיון.

גם אחר חורבן הבית הראשון, בעת שהלזים, משוררי המקדש, חלו כנורותיהם על הערבים וימאנו לשיר את שיר ה' על ארמת נכר לפני מעניהם, לא חדלו שירי-עם ללות את הגולים בכל ארצות נדודיהם. אחרי עבור הרעש הראשון, כבואם לארץ מגורם החדשה, ויחלו להתרגל לאט לאט אל מצבם החדש, וישאו נשים ויבנו בתים וימעו כרמים, ויבנו גם בתי מדרשות לתורה ובתי כנסיות לחסלה, — אז התכצה שירת מקדשם הגדול בתוך

¹ עיי' ירושלמי שקלים פרק ח' הלכה ט'.
 Digitized by Google

מקדשם המעט; התפלה, אשר ירשה מקום הקרבנות, נחלה גם את שירותיהם, ובשיח שפתותיהם זמרו כל התהלות והרנגים אשר זכרו מימי קדם ממקדש ירושלים; כי לולא זאת לא עלו עם עזרא, אחר שנות שבעים, משוורים ומנגנים במספר מאתים וחמשים, אשר נצחו בשיר במקדש השני¹). ושירי-עם בודאי לא חדלו גם הם מקרב המון הגולים. בתקופת התלמוד בבבל קדמו כל יום משוורים ומומרים את פני רישי גלותאי בשירה חמרה, כמנהג מלכי מורח עד היום הזה. ומר עזקבא (הנודע עיי מאמריו לבעל מרה שחורה ושונא חמרה). מישלח כתב לדיש גלותא דהיה דמיך וקאים בומרין (ובודאי שירי-עם ולא שירי מקדש): ישראל אל תשמה אל גיל כעמים. (ירושלמי מגלה, ועי' ניסין דף ו'). אמר רבא זמרא בביתא חורבא כסיסא. אמר רב הונא זמרא זמרא דנגרי ודבקרי (כלומר שירי עם של המועלים) שריי (סוטה דף מ"ח).

גם בספר בן סירא נמצא משלים ופתגמים המעידים כי רבו שירי עם בעת ההיא: כחותם ברכת במשכנות זהב כן קול השיר במשחה ושמחה, כחותם נפך בחלי כתם כן הזמר במשחה היין (בן סירא, ל"ב). כצוף דבש מתוק לחיך וכזמר נעים על כוס יין (שם, מ"ט). אך גם בן סירא יתעב את רוח ההיליניסמוס אשר חתר בזמנו אל מחגה ישראל ויאמר: אל תאחז לקול משוורת סן תריחך בנכליה (שם מ'). וכאשר נתנו גם חדל מעם לשנאתם את אחר, כאמרם: אחר מאי, זמר עכרם לא ססק סמומיה (חגיגה דף מ"ז).

גם שירי הספר מצאו להם כר נרחב בין היהודים בימי קדם. הקינה אשר נשא דוד על מות שאול והקינה אשר נשא ירמיהו על מות יאשיהו תספרנה לנו למרי מרוממות שירי הספר בישראל. מקוננים ומקוננות באו לעורר לוחין על כל מת ולשיר שירי הספר לפי ערך הגססר: לאיש ששום — הוי אבי, הוי אחי. (או הוי אמי הוי אחותי לאשה); למלך — הוי אדון הוי הדוד, ולנביא — אבי אבי רכב ישראל ופרשירי . . . גם לא חסרו מחללים בחלילים על כל הספר. העשירים הרבו מספר המקוננים, המקוננות והמחללים, אך גם העני שבישראל כבר את אשתו המתה כמקוננת אחת ושני חלילים²). גם כנולה חברו נוסחאות שונות להספר מתיים, כמו שנמצא בתלמוד (מערך קמן דף כ"ח): מאי אמרו? אמר רבא, ווי לאולא ווי לחבלא . . . ואמר רבא, נשי דכשנציב אמרו: מותא כי מותא ומרעין חיבוליא.

יג.

שירי עם ישראל בכלל ספרו לנו תמיד קורות עם ישראל. מה המה שירי תהלים אם לא תעריכות של קינות, נצחונות, מצוקות, תקות ותודות, כלומר: קורות? בימי גלותו התלכשו קורותיו בתחלה בצורת האגדות והמדרשים, במ השכילו חיל לספר בקצור וברמיזה את כל מאורעותיו, ועל ידם נפתח רוח תקוה ואמונה בלב העם. בכל משך התקופה הזאת היה שיריהם בידי המתורגמנים, אשר המעימו להעם דברי הדרשות והאגדות עי נגינותיהם. כנראה התקנאו החכמים בהם, ובראותם כי רכשו להם את לב העם לאהבה את נגינותיהם רב יותר מדרשות החכמים, שסכו אלה האתרוגים את

¹) Ueber den Sprechgesang der Vorzeit und die Herstellbarkeit der alt-hebräischen Vokalmusik von F. Arends. Berlin 1867.

²) רבי יהודה אמר אפילו עני שבישראל לא יפחות משיני חלילים ומקוננת (כתובות מ"ז).

לענם עליהם ודרשו: „מוב לשמע נערת חכם“ — אלו הדרשנים, „משמע שיר כסילים“ — אלו המתורגמנים (קהל רבה). — מן המאה התשיעית החלה תקופת הפייטנים. שירי הפייטנים המה תעובת קודש וחול, ונתחברו לרוב לא עי רבנים וקדושים, כי אם עי משוררי עם, והגאונים לא ברצון נתנו להם לכוא אל המקדש, כי אם מאשר חפצו להחזיק את שלום העדות עשו הנחות להפיוטים נגד רצונם. תוכן הפיוטים הוא: הלכות ואגדות, מהתלות (על עמלק, אנג, פרעה, אנפיוכוס ועוד), חידות (אחד מי ידע, חד גדיא חד גדיא) ותקות¹⁾, ובכלל כוללים הפיוטים כמו כן קורות העם בחקומות הקדמות וגם בזמנם. תחת הסגנון הישן של הדרשנים והמתורגמנים, בחרו להם הפייטנים החדשים סגנון שירי יותר מרצה להעם; ויחברו בו דרשות הרבנים ונגינות המתורגמנים וימסרו להעם הבריה החדשה עמוסה בלבוש המליצה, באדרת החרוז והנגינה, וכידוע לחוקרי קורות תקופת הפיוט, היו המזמרים מציינים משפט על כל יוצא, מליחה, קינה, מאורה, נאולה, סומן וזולת וכל שאר חלקי הפיוט, לשבט או לחסד; הנגנים, או כאשר קראו אותם בספרד: „הלחנים“, הם היו הסבה לכל פיוט חדש לקרבו או לרחקו. גאונים רבים התמרמרו אמנם על כל ענפי הפיוט, אשר נדחקו, לדעתם, ונכנסו לתוך התפלות כאורחים לא קרואים, ובין מתנגדי הפיוט היו גם אנשים רב סעדיה גאון ור' אברהם בן מיימון וריא אבן עזרא, אשר שנאו את הפייטנים, כהדרשנים למנים את המתורגמנים, וגם העדות נחלקו ביניהן, אלו הלכו אחרי הגאונים ואלו אחר הפייטנים, והמחזיקות בידי הפייטנים נחלקו עוד הפעם, אלו החזיקו בפייטני ארצן ואלו בפייטני ארצן, ויולדו ככה נוסחאות שונות בסדר התפלות, אך סוף סוף נצחה הומרה על כל הריכות, והנגינה היתה המכריעה בין כלם. החזנים עברו מעיר לעיר עם כתבי פיוטיהם, ועל פיהם יקום דבר; וזמרת החזן הסבה בנצחון הפיוט²⁾.

אחרי חתימת תקופת הפיוט, מצאו קורותינו החדשות מפלט להן בשירי עם, לשעמים בשפת עבר, או גם בשפת הארץ, אך רובן בלשון יהודית המדוברת, שפת העם שקורין „שארנאך“.

כשאני לעצמי נבזה בעיני השארנאן הזה, אשר עשה אותנו לעלני לשון בהרבה מדינות, אך עם זה עלי להודות, כי במאות האחרונות, בארץ רוסיא, התואר „שירי עם“ יותר נאה לשירים שנתחברו בשפה הבלולה הוות מאשר לאלו שבשפת עבר ורוסיא; יען כי בהאחרונות שרו משוררים אצילים: מיכה יוסף לעבענזאהן, גארדאן, דאליצקי, פרוז ועוד, ובהראשונה שרו משוררי עם; בהאחרונות אנו מצאים הגיוני לכם של אחרים מבחירי העם, אשר כספר החתום המה להעם כלו, ובהראשונה — רגשי לב והשתמכות הגפוש של רוב מנינו ובנינו של העם. ואם נבקר אותם מנקודת הומרה, עלינו להכיר, כי בנגינותיהם עולים הם על נוגני מקדשנו, אשר יכילו עתה בקרבם, מצד אחד, את „המסלולי“ של חזני הרגש, אבות „השארנאן הומרותי“ שבמקדשנו, ומצד אחר, פרחי מערב של חזני „הסדרי“, הורים לרוח ישראל ומקומם בהיכלי יסוד ולא באהלי שם, עד כי גם משכילי ארצות המערב, שמינסהאל וקיוערלינג, החלו להרגיש בחסרון הנגנים העברים („Jüdische Melodien“) במקדשי ישראל באשכנז.

¹⁾ Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge.

²⁾ Zunz, Die synagogale Poesie des Mittelalters.

יד.

ומרת מקדשנו חסרד, לדעתי, לשלשה חלקים.

החלק הראשון יכיל „הנוסחאות והנגונים התלויים בנם, כלומר: שלא נוכל למצוא להם עתה במים וזמרותי (Scala), כי פותחים בכר ומסיימים בתבית, ראשיתם ששון או יגון בסקלא וזו ואחריתם ששון או יגון בסקלא אחרת, ואמצעיתם דרך עקלתון, תהו ולא סדרים. ואין אנו יכולים להבין מציאותם אלא כאחת משתי אלה: אם כי מתבריהם (הנעלמים ממנו) לא ידעו מאומה מתורת הזמרה, לא ידעו כי הזמרה בנויה על אותיות („Alphabet“), כי יש לה מדה (Rhytmik) ומשקל (Metrik) והגיון (Logik) ואי אפשר להעמים סלסול על סלסול בלי ראשית ובלי תכלית, בלי מדה ובלי משקל; או כי נשתבשו עתה הנגונים אצלנו ע"י החזנים הבוים אשר הוסיפו כל אחד ואחד נוסף משלו וינביוהו קול זה בלי דעת וישפילו קול אחר בלי תבונה וימסרו לנו סקלא מסורסת ושברי נגונים, אשר לשוא נעמול למצוא יסודתם (Tonart).

החלק השני יכיל הנוסחאות והנגונים הבנים על הסולמות הישנים (Alte Tonarten), אשר זמרו העמים המזרחיים, וביניהם גם בני ישראל בימי קדם לפני שלשת אלפי שנה, ואשר קראו אותם היונים על שם שבטיהם, והיהודים על שם תפלותיהם, ועד עתה לא נוכל להחליט, מי הקדים להשתמש בהם, שם או יפת? — למשל הסקלא: „D, e, C. d. e. f. g. a, h, c“ קראו בין על שם שבט היוניים; או הסקלא: „A. h. c. d. e. f. f. g. a. h. c. d.“ קראו בין על שם שבט הדוריים; או הסקלא: „E. f. g. a, h, c. d. e“ קראו בין על שם שבט האיטאליים; או הסקלא: „D, e, C. d. e. f. g. a, h, c“ קראו בין על שם שבט הפרוניים, וכו'. כל שבט בין בחר לזמרתו סלס אחר, ולכן לא היתה להם יכולת להרחיב וזמרתם, בלכתם במשעול צר, מבלי נמות ימין ושמאל. כל שבט נבדל היה בזמרתו מזמרת שבט אחר, ופלוסופיהם הרבו להג וסמסום של סדרים על אדות פעולת הזמרה שלכל שבט, וכל דבריהם המה עתה ללעג ולקלס; ורק אחת נדע, כי מזמרי יון אסורים היו בכבלי הסקלא של כל שבט ושבט, ולא יכלו להנביה עוף על כנפי דמיונם. אך היהודים השכילו להשתמש בהסקלות האלו פעם בסגנון יוני כלומר: כל סקלא בסני עצמה, ופעם בסגנון יהודי כלומר: מוינת שתי סקלות בגנינה אחת, למען תתרחב הזמרה ותשתנה לכמה נונים. למשל הנגון של „אתה אחרי למנחת שבת, או הנוסח של תפלת ערבית לשלש רגלים, או „מגן אבות“ לערבי שבתות, ועוד כאלה — בגויים על הסקלא האיטאליית של היונים, ולפעמים תבוא במוינת הסקלא הפרינית ונקראת בין היהודים „סגנון ישתבחי“ (ישתבח שמייער). הרכבת שתי הסקלות נעשתה באופן זה: מלמטה למעלה על הסקלא איטאליית ומלמעלה למטה על הסקלא הפרינית. נניח, לכו נרננה, ולכה דודי“ לקבלת שבת, קדושת מוסף, יחדשוהי, „מי שעשהי“, שופרותי לראש השנה, הסינח, קרין מחזמרי, עשרת הדברות, שירת הים ועוד — נומר ניכ על סולם מורכב משתי סקלות של היונים: מלמטה למעלה כזו: „G. a. h. c. d. e. f. g.“
1 2 3 4 5 6 7 8

המכונה: Mixolidisch ומלמעלה למטה כזו: „d. c. h. a. G. f. e. d.“
8 7 6 5 4 3 2 1

Hypomixolidisch, ונקרא שמה בישראל: „סגנון יקום פורקין“ (יקום פורקין שמייער). וכמדומה שלא נחמא להאמת אם נאמר, כי הסולם המורכב אשר נומר עליו עתה „יקום פורקין“ הוא הסולם אשר זמרו אבותינו לפני בימי החיסדות תלמוד בבלי בסורא

ופומבריתא, בהתאסף ראשי כלה וראשי מתיבתא וכל חבורתא קרישתא לכבר את הריש נלותא' החדש בבית המדרש לפני קהל ועדה ברוכ פאר והדר (גרעטץ). ובטח גם אז לא היתה הסקלא המורכבת הזאת חדשה, כי כבר זמרו גם בימי המקדש על הסקלא הזאת, רק הלבישו את התפלה החדשה, אשר חברו לכבוד מניח הריש נלותא החדש, בנגינה ישנה, כאשר כן עשו כל העמים.

קריאת תהלים, קריאת, אני הנביר בקינות, הנוסח של שלש עשרה מדות בתפלת נעילה, הקדיש לימים נוראים, נגון ההבדלה למיש, ביחד עם הנגן של גאטט פאן אברהם' וכי ועוד — בנויים על סקלא יהודית (ואולי מקורית) „E. f. gis a. h. c.“ d. e. ונקרא שמה בישראל „סנגון אהבה רבה“ (אהבה רבה שמייער). מנגני ישראל וחזוניו יחליטו כמעות „סנגון אהבה רבה“ שלנו בהסקלא הפרינית של היונים, ועלי לעוררם, כי מעולם לא ידעו הפרינים את הסקלא „E. f. gis“ etc. שזמור בה את האהבה רבה, כי הפרינים זמרו „E. f. g.“ etc., וההבדל גדול מאד. ואף כי לא אוכל להראות בחיוב, שמקור הסקלא הזאת הוא בישראל, אוכל לעשות זאת בשלילה; יען כי לא נמצא סקלא כזאת בין העמים הקדמונים וגם היונים בכלל, אף כי אהובה היא עתה מאד בין ההגריים, הקוויים והצוענים, ומרוע נהיה שפלים בעינינו להאמין, כי קבלנו אנחנו את הסקלא הזאת מהצוענים ועוד פראים כאלו? —

הצנתי פה שלש הסקלות האלו, אף כי רבות הנה הסקלות הישנות אשר זמור, יען כי סגולה מיוחדת לשלש אלה לעורר על ידן לב ישראל יותר מכל. זמרת ישראל ופעולתה על עמנו ידועה לי לא רק ספי ספרים, כי אם גם מהנסיון, ועל כן יש לי רשות להגיד, כי רק שלש הסקלות האלו מסוגלות למשוך ולעורר לב היהודי, ללכת ברוחו אל אשר ינהלו המזמר. על ידו ישפוך היהודי צקון לחשו, ועל ידו יתעורר ויתאושש ליכור נאנו בימי קדם, ואם נאמר לומר „זמרת ישראל“, עלינו להשתמש בשלש הסקלות האלו, אשר אך הן יהודיות הנה, או לכל הפחות נתיירו בזמן מן הזמנים ונתקדשו בתוכנו על ידי יושנן, עד כי היו לעצם מעצמנו.

החלק השלישי יכיל הנגונים החדשים אשר לא שערם אבותינו, הבנויים על הסולמים המלאכותיים המסודרים לרוח אירוסה, אשר הביאום חוני המערב אל מקדשנו, ואשר בשמוע אותם המלך המנוח החכם דון פערדא מברזיליא בביהכ"נ של „הבראריים“ באודיסא בעת מסעו באירוסה, אמר: „אנכי חכיתי לשמוע נגינות עבריות במקדש ישראל, ולדאבון לבי שטמו אותי באיטלקית, אשכנזית, צרפתית, וכל זני זמרה, אך לא יהודית“. יוסה שטם המלך הזה והדברים נאים למי שאמרם.

ואם נעבור מזמרת מקדשנו אל זמרת שירי-עמנו, נראה, כי יתרון רב להאזינה על הראשונה. קצרים המה לרוב חרוצי שירי-העם, ונגינותיהם הגה על שלש הסקלות העבריות, שירי החסידים, שירי התיאטרון העברי, שירי העניים המחזורים על הסתחים ויתר שירי-עם אשר שמעתי, כלם נבנו על שלש הסקלות האלו. למשל השיר: „ווער סע איז נאר אין פרערען רייך, דער זאלל וויינען מיט מיר גלייך“, תכנו (כפי זכרוני) הוא קינה על חורבן בית מקדשנו, ונגינתו נעימה ובנייה על הסקלא היהודית של „סנגון אהבה רבה“. השיר: „דאס יודעל דאס יודעל ריא קענסט אים ציא ניין“, תכנו הוא תמונה ממצב השפל של היהודי, ונגינתו ערבה ובנייה על הסולם המורכב מן האיטאלי והפריני. השיר: „יאהרען ציעהען יאהרען פליעהען יאהרען גייען גייען אוועק“, תכנו היא השקפה כללית על החיים העולמיים ועל האדם אשר יעמול לריק, ונגינתו בנייה על סולם המורכב הגורר

במשקל ישר ונכון. השיר הרביעי אשר אזכור הוא: „א. שלאג ואלל אריין האסען אין זיינע ביינער, אונזער שוועסמערס זין, אין דערינגען איז ניס שולדיג קיינער נור דאס וויסמע ווייזן. תוכן השיר הזה הוא מהתלות על החסידים בסגנון של קינה שמקונן איש חסיד על בן-אחותו אשר נחפז מעת שהיה בווען. גם פה נעימה הנגינה ובנייה על הסולם הגיל. אך „שיר השירים“ בין שירי-עם שלנו הוא השיר על אדות „הגדי הלכך, הגודע בכל תפוצות ישראל, אשר ישמע אותו כל ילד עברי עודו בחתוליו, מאם זקנתו או ממינקתו, בעת תישנהו בחיקה או במטתו: „אונזער ישראליקעלס ווינעלע, שטייט א קלאר ווייס צינעלע, דאס צינעלע איז נעסארען האנדלען. ראוינקעס מיט מאנדלען. . . תורה וועט ער לערנען, ספרים וועט ער שרייבען וכו'. בשיר הזה תספר הוקנה לנכדה הקטן את מטרתו בחיים החמריים והמוסריים: בחיך — לסתור בצמקים ושקדים. כסחר עברי בעל חנות, ובבית — להיות יהודי אמתי, ללמוד תורה ולכתוב ספרים. . . ננינתו נעימה מאד ובנייה על האהבה רבה.

והיוצא מכל האמור הוא, כי תפלותינו ושירי-עמנו קשורים בנגינותיהם היהודיות ותלויים אלו באלו. הנגינות העבריות אכדו מבתי מקדש ישראל בארצות המערב, יען כי השחיתו הרבנים המתקנים את תפלות ישראל העתיקות, ועמהן במלו גם נגינות ישראל, אשר על שמן נקראו. התפלות החדשות, אשר חברו המתקנים בשמות החיות, הביאו אתן גם נגינות חיות וסקלות אירוסיות, מערביות, אשר לא יוכלו לחדור אל לב היהודי האמתי. הרבנים המתקנים קלעו אל סמרה אחת, למחוק צורת עבודתנו הישנה וליתן לה צורה חדשה, פרוטסטנטית, וחשצם עליה בידם. ולו שמעו לקולי כל אלה החכמים שם המרנישים בחסרון נגינות ישראל בבית מקדשם, כי אז יעצתים להשיב את התפלות הישנות אל מקדשם, והשאלה עיד הנגינות תסתר כרגע מאליה. — גם אתם, אדוני, מחוללי הרעיון של קבוצ שירי העם, אם תאבו להוציא מתחת ידכם דבר שלם ומועיל, אספו את השירים ביחד עם נגינותיהם, כי ממקור אחד יבואו שניהם. ולו לעצתי שמעתם, כי אז מסרתם את כל הוצמר, אתר שתקבצו את השירים עם הנגנים יחד, אל ועד של מוזרים מומחים מאחינו, לנקותם ולצרפם, להסיר מהם את סרח העורף, להשלים את הגרעון ולהכיר לאיזה מהם גם ההרמוניא חדשה יהודית. ורק אז תהיה פעולתכם שלמה ותביאו משנה תועלת, להשירה והומרה גם יחד.

ל א נ?

ספור

מאת מ. ז. פייערבערג.

(המשך*)

ערב שבת.

הנה המראה לנגד עיניו: מעבר לבית אביו — נן, ומעבר לנרד הנן ישתרע אנם רחב מכוסה באדו. מעבר לאנם יוחל נחל קמן, אשר את שפתו מעבר מזה מכסים ערבים ירוקים ועבותים. העומדים כעצובים וכתולמי חלום מול פני הנחל, ועל שפתו השנית, הזקפה ותלולה עד מאד ואשר המון סלעי מגור ממלאים אותה מסביב, צומח יער קסן השם חושך סתר. הצמרדע מקרקרת בבצה, הקורא — קורא, הנחל הומה בלחש, הומיר מרנן שמה מעבר לנהל ביער, העלים והאדו מתנועעים בקול המולה דקה. שפה אחרת הוא שומע מה עתה, לא שפת החדרי והרבי, לא שפת בית המדרש והשוק, לא שפת הבית והרחוב... השמים מהורים, השמש היפה רוכבת בגאותה שחקים, האויר דך ונעים. הגה מה עולם אחר, שמים חדשים הוא רואה לנגד עיניו. היום יום חושש, עוד בצהרים נתן לו הרבי חפשה מהחדרי, אביו הרב סובב בעיר לקבץ נדרבות לעניים, אחר כן הוא עוסק בצרכי שבת, — והוא חפשי הגה. ומה אהב הוא לבלות את שעות חופשתו מה במקום הזה!... בחדרי, אם אך יחשוב מחשבותיו רנע — והנה צליל מכת לחי: הבן, נחמן — קורא אליו הרבי — אתה מכין את שעורך?... הגה הוא הולך ברחוב חפוש ברוח מחשבותיו, ומתאם הוא נסקל באשה וכלית נוסלים מידה ארצה... הוא יושב ואוכל, הכף בידו, פרוסת הלחם בפיו, והוא חושב מחשבות — מתאם מפסיקו קול שחוק גרול, אנשי הבית שחוקים לו. אבל מה? מה חפשי הגה, מה יכול הוא לחשוב מחשבות כחשך לבו באין מפרע. הוא מספס בכל כחו על סלע גבוה. הגה הוא עומד על ראש הסלע. הוא עומד ומביט בפני השמש ברוח עלו ושמה: — ראי נא, שמש, הבישי נא בי, אני הגני הגבור, אני המביא את המשיח! הוא מרים את מקלו אל כל המנות: קומו נא, אדם וישמעאל, ערב ובני קדר, משמע ודומה ומשא, הנה מלך המשיח בא! הוא בא, הוא בא, אני הגני מביא... רוח עז וגבורה לובשת אותו בעמרו על שן הסלע ובהבישו למרחק מביבו... הגה הוא גבוה על כל! הוא מניף את מקלו ומכה בו על כל מביבו, הוא לחם מלחמת גת ומגזי!... מה רבים החללים! האויבים נוסלים

בקש... והוא נאזר בנבורה, מכה ומכה... גבור הוא כשמשון וכדוד, הסלשטים מתלחשים שמה, כי גבור הוא מכל גבורי ישראל. בני עמון מתבוססים שמה בדם, והוא אינו משיב את חרבו אחור, הוא מניף מקלו ומכה הנה והנה...

הוא נדר נדר לה' להקדיש את חייו למען הביא את המשיח — והעבודה מה קשה! להכניע את הקליפה, את סמאל, להגביר את הקרשה ולהמליך מלך המשיח — והוא עוד נער הנהו! הוא זוכר את הרנע הנורא, אז בעת אשר נדר את הנדר הקדוש הזה, הוא הרניש תיכף, כי משא כבד רובין עליו... אבל הרבר כבר נעשה, הוא כבר נדר את נדרו ואין להשיב. אבל איך יביא את המשיח? הוא החל אז לחפש בספרים קדושים: הן הספרים הקדושים מודיעים הכל ואין נסתר מהם, ועליו אך לבקש ולחפש. והספרים מלאים ענין, העבודה רבה עד מאד, הרבה יש לעמול בשביל להיות יהודי פשוט, גם הדרך הזאת סבוכה מאד ומלאה קוצים... להיות יהודי! מה כבר הדבר! הן אך בשביל זה נברא העולם — ואדם הראשון כבר נכשל בחטא! אדם הראשון לא היה יכול להיות יהודי פשוט, יהודי כשר, שומר מצוה כחק — והוא, הנער, רוצה להביא את המשיח, לתקן מה שעות אדם הראשון! אדם הראשון — אומרים הספרים הקדושים — הביא מיתה לעולם — ועליו הנער, להביא חיים לעולם!... ואלפי דורות הן כבר עברו, המון צדיקים כבר מסרו את נפשם בשביל להביא את המשיח, כבר נודעו חטא — והוא עוד לא בא... עתה הוא רוצה להביאו!... אבל הנדר, הוי, הנדר! בין כך ובין כך כבר אבד את עולמו... הנדר כבר עלה לשמים. מכל מלה ומלה נברא מלאך, ממלה קדושה — מלאך טוב, וממלה רעה חזי — מלאך רע: כך כותבים הספרים הקדושים, והמלאכים הרעים נותנים כח להקליפה, מחזקים אותה ומעכבים את הנאולה, ואם לא יקים את הנדר יתן תוקף להקליפה ויעכב את הנאולה תחת אשר רצה לקרבה, ומה גדול העון הזה!... אבל, רבישע, מה יעשה? איך מביאים את המשיח? הוא כבר קרא ספרים רבים, בקש וחפש, אבל דרך סלולה לא מצא עוד... הספרים כלם מדברים עיד, חכמה נסתרה, עיד קבלה, התורה כלה היא אך לבוש, האותיות המה, עולמות שלמים, מי שיוודע לצרף את האותיות יכול למשול בהן, עולמות ולעשות בהם כרצונו, העיקר הוא לרעת איך להשתמש בשמות הקדושים, איך לעשות את ההשבעות והצדופים; העולם כלו, השמים, הגלגלים וכל המציאות תלויים בשם בן עיב, והשם הגדול הזה יוצא מספוק אחד שבתורה, השם הזה מושל בכל, נחין אך לרעת איך להשתמש בו... הנה המסגר והמפתח, והעולם כלו סובל אך מאשר אין גבור בארץ, אשר יקח בידו את המפתח ויפתח את המסגר הנצחי. הפתאים חושבים, כי העולם הוא ארץ, שמים, שמש, כוכבים, הרים ונהרות, ימים ומדברות, אנשים וחיות; הפתאים חושבים, כי התענוג הוא אכילה ושתייה, שחק ודבור, טיול ורכיבה; הפתאים חושבים, כי הרע שבעולם הוא מחלה, רעבון, מות, וכי הנבורה הוא לכת ולאנרף; הפתאים רואים את העולם בתכלית הפשטות ואינם מכירים את התוך הצפון בו, ככתוב בספרים הקדושים; הפתאים חושבים, כי משיח יביא אכילה ושתייה ופרנסה לעולם. לא! משיח — אומרים הספרים — יגיש רוח המומאה מן העולם, משיח יכניע את סמאל, את היצר הרע, ויעביר את החטא מן הארץ. אלמלי — כותבים הספרים — היו יודעים הבריות בצערה של השכינה בגלות, לא היו דואגים לשעבוד מלכויות ולשאר הבלי העוה"ז. הספרים אומרים, כי העיקר הוא — הנאולה הרוחנית. הם אומרים, כי צריך לפרות את התורה מן הגלות, התורה יחד עם השמות הקדושים הרצופים בה המה בגולה — כן אומרים הספרים, לכשיבוא משיח

יביא את הנאולה ראשונה לאותיות התורה, אחר כן להגוילים; הוא ינאל בתחלה את הנשמה ואחר כן את הגויה; הוא ינאל מתחלה את השכינה ואחר כן את ישראל. הרברים האלו בלתי מוכנים לו היטב, דברים רבים הוא קורא בספרים על דבר הנאולה והוא אינו מבין את פירושו, אבל די לו כי ידע מה הוא העולם באמת, מה הוא העיקר ומה הוא תכלית הכל; הוא יודע עתה, כי הכל היא הנשמה ולא הגוף, כי העולם הזה הוא אך כפרודור, לקשט בו את הנשמה ולטהר אותה קודם שתכנס למרקלין, למקום זיו השכינה... אבל העבודה רבה עד מאד. יום אחר יום, שבוע אחר שבוע, חודש אחר חודש עובר — והמטרה עודנה ממנו והלאה... הוא אינו יודע עוד איך להחל את המלאכה... מאז הפליא את נדרו עברו ימים ושנים, קיץ וחורף, חגים ומועדים!... כמה פעמים ראה את רעיו מאושרים, נהנים ושמים ומתענגים בעולמם. הנעים האלו אינם יודעים מאומה ואינם רואים לסאומה; יודעים אך להתפלל בכל יום וללכת אל החרד ולהכין את השעור; המה שוכחים את היצהיר, את הניהגם ואת מלאך המות, את הגלות, את המשיח ואת הנאולה — את הכל המה שוכחים!... וכמה המה מתענגים בכל יום ששי ברחצם בנהר ובהתלמד לשוט על פני המים! כמה המה מתענגים במלחמותיהם ושעשועיהם! כמה המה מתענגים בלילות החורף מדי לכתם מן החורף בהתגלגלם בתוך השלג ובהלחם בכדורי קרח!... להם הכל מותר, ה' יסלח להם, המה לא נדרו נדר, אבל הוא? אוי! הן יש ימים שגם הוא שוכח הכל... הוא שוכח, ממש, כי יהודי הגויה, והוא מתענג על ההבלים ככל רעיו הנעים... הוא רחץ בנהר, רץ ומספס, נלחם ומשתשעשע כמוהם... ומה יראב אז לבו בזכרו את נדרו... הוא רוצה לעזוב את חבריו, אבל לבו, לבו, הלב מושך ומושך... עוד דנע ויעזבם, אבל ברנע הזה איננו יכול, הרנע הזה יקר ונעים לו מאד... והנדר מנקר ומנקר בלבבו, קול נדול קורא בקרבו פנימה: רשע, רשע! למה אתה מספיד את עולמך בדברי הבאי? את נדרך זכור, רשע! הוא מרגיש אז בקרבו פנימה מלחמה חזקה, היצר המזבז והיצר הרע נלחמים בקרבו! המה שניהם נלחמים, מתגרים זה בזה ומושכים אותו זה לכאן וזה לכאן, והוא בעצמו עומד כגולם ואינו יכול להכריע. היצר המזבז אומר: ברח לך מזה, רשע! את נדרך זכור; העולם הזה הוא נמאס ונבזה ואוי להם להחושאים השקיעים בתאות שפלות, אוי להם לנערים השוכחים רבון העולמים ומבלים ימיהם ברקוד ושסחה! סקח נא עיניך וראה, כמה מאוסים ונבזים ההבלים האלו, לעבודת הבורא, נחמן! והיצהיר משיבו: שוטה, כל הנערים חבריך מתענגים ושמים, פלוני מפליא לעשות בשומו בנהר, אלמוני זה חברך מנצח בכל המלחמות, הכל מרקדים, מרגנים ושמים, ואתה הנך מתעצב על דברי הבלים! וכי מה לך ולעבודת הבורא? ספר נא את הדברים כאוני חבריך וישחקו לך כלם... אז, לכשתהיה בר מצוה, בר עונשין, תלך בעל כרחך לעבודת הבורא... אז מזהירין אותך על כך, אבל עתה למה לך לשמות זה? כל הנערים הגם שמים, מרקדים וצוהלים, שמח גם אתה עמהם! וכי סקח הנך מהם? וכי זקן הנך מהם? שמח לך — ודי! והנדר?... מה לך ולנדר? גם הנדר הוא אך דברי הבלים ולא יותר... הן רואה אתה, כי לא תביא את המשיח, ואיך תביאו? ולמה לך להביאו? מה חסר לך בלא משיח? ומדוע לא יביאהו אחר? מי יצוה עליך להביא את משיח? המתן עד שתהיה גדול, ואז, אם תוכל, תביא את המשיח!... הנה הוא מתפלל הפלת מנחה ככונה, כיהודי נמורי, והנה פתאום בא אליו חברו מאחוריו ומפריעו מלהתפלל ככונה. השלחן ערוך אומר: אסילו נחש כרוך על עקבו אל יספיק מתפלתי, והוא מתגבר מאד להעמיד את עצמו כאינו מרגיש, והלו מפריע אותו בדברים בטלים ומעורר אותו לחשוב

מחשבות ורות' באמצע התפלה. — ומה גדול העון הזה! המלאכים אינם מקבלים את התפלה הזאת לעשות ממנה עמדה להקדוש ברוך הוא! והיא תועה בכל העולמות, עד שמלאכי תבלה' תומסים אותה ועושים אותה עמדה לסמאל'... הוא מתחזק ומתאמץ להתפלל בכונה, אך הלו מתגה בו, מכוה, חובטו, דוחפו ומרצה לסניו דברי ותולים, עד שהוא מורץ בשחוק למרות רצונו ונומר את תפלתו בחמיסה, בהבלעת סלים ושלל בכונה... הגה זה כבר הוא מתבודד בכל יום ששי לעבוד את ה' ולבקש את הדרך הטוב להקים את נדרו, והמטרה עודנה ממנו והלאה...

אך הגה... הגה... סוף סוף נרע לו איך להביא את המשיח! הוא מצא כתוב בספר, לקושי צביר, כי בשעה שהחזן מאריך בימים נוראים בניגית איה מקום כבודו יכולים לבקש אחת משלש אלה: רוח הקודש, עושר או בנים טובים. טוב מאד עושר לא יבקש, למה לו עושר? מה הוא המוב אשר ישיג בעושר? גם בנים טובים לא יבקש: הן הוא איננו נשוי עוד, אבל 'רוח הקודש'! כן, הוא יבקש אך 'רוח הקודש'!... אך אז, בהיותו בעל רוח הקודש, יוכל להביא את המשיח. הן מבעל רוח הקודש לא יבצר דבר, גם האבות ידעו את הקיץ' אך ברוח הקודש, ויעקב שבקש לגלות את הקיץ' נסתלקה ממנו 'רוח הקודש'. אך הוא לא יגלה לשום איש, גם לאודותיו הקטנות, שהוא משוחח עממן תמיד עד משיח והגלות, לא יגלה את הקיץ' עד אשר יביא את המשיח... כן, דרכו נכון לסניו... הן הרבר הזה קל מאד, נחין אך לשמור לכתן חיסב בשעה שיאמר החזן, איה, נחין להוהר לבלי השתעשע או בחברת נערים שובבים, ואז בודאי יבוא משיח...

הימים הנוראים הניעו. הוא מכין את עצמו לעשות הכל כחק, לבל יקלקל חלילה, יודע הוא, כי כונותי קדשות כאלו צריכות וזירות יתרה, מהרה וקדושה; הוא מפשפש במעשיו וממהרה בתשובה, ירא הוא שמא יגרום חלילה החמא, ולא יעלו לו כונותיו יפה... הוא קורא הרכה בספרי מוסרי, המלמדים איך להתנהג בהימים הקדושים האלו... עוד מששמע את קול השופר ראשונה, בראש חודש אלול, כבר החל להרגיש, כי דינים תקיפים ירדו לעולם, האויר נתמלא פחד וחרדה, אימת-הדין מרעידה את כל הלבבות... אך בכל זאת הוא מלא במחון ואמונה, הוא מרגיש אז, כי המלחמה הנצחית, התמידית, נגברת עתה מאד, ונפשו משתפכת בקרבו בנענועים ובאמונה עזה: 'ה' אורי וישעי, ממי אירא? ה' מעוז חיי, ממי אפחד? בקרוב אלי מרעים... צרי ואויבי לי, המה כשלו ונפלו; אם תחנה עלי מתנה לא יירא לבי, אם תקום עלי מלחמה כזאת אני בוסח... חזק ויאמץ לבך וקח אל ה'... הוא מתפלל בכל יום בכונה יתרה, הוא אומר, תהלים וקורא בהשליה הקדוש; הוא קם אשמורות בכל לילה לאמור, סליחותי בצבור, והוא מתחבא או בבית המדרש מאחורי התנור ומתהרהר בתשובה, מתודה על עונותיו בלחש ומבקש סליחה עליהם מלפני המקום. גם בהחדרי ובבית הוא יושב בכבוד ראש ובהננעה, כפושע על ספסל הגאשמים, את לחמו הוא אוכל בעצב, ירא הוא שמא יכשל חלילה בעון, אכילה נסה, שמא ישכח חלילה, כי צריך לאכול אך בשביל שיהא בו כח לעבודה הבורא, ויאכל כבעל תאוה, ברעבתנות, כדי ליהנות מהעולם הזה, ושמא יכשל בגסילת ידיים או בגברת המוזן... והרי כל ידורי צריך לזכור, כי השלחן הוא מובה, כי האוכל הוא כהן וכי המאכל הוא קרבן, והאוכל את קרשיו שלא בטוהרה הוא חייב כליה מלפני המקום... הוא מובל בכל יום בטוהרה, בערה התפלל כל היום, אמר, תהלים, קרא בספרים ויתנהג בקדושה. בריה השנים לקום, חלילה האחרון אך לו מאד, הוא כבר

חכה בכליון עינים לבוא הרנע תגרול... הוא הלך לבית הכנסת בעונה, בהכנעה ובראש כסף, לא הביט בסני איש ולא דבר עם איש, מן יכשל בלהיז, בדברי שקר או בסתם דברים בפלים. הגה החזן אומר: קדושה! לבו דוסק בחזקה, רגשות חזקים המילו סער בקרבו, ברכיו כשלו מרוב סחר ותקה, שערותיו סמרו וכמו רעד עבר בבשרו: עוד רנע!... הגה החזן מזמר: "איה" -- והוא מכון את ה"כונות" הנתונות ומבקש רוח הקדש... ה"כונות" עלו לו יפה, הוא עשה הכל כחק, עיניו אורו ולבבו רחב, עתה הוקל לו, הוא מלא את דעתו באמונה... הוא נומר את תפלתו בשמחה ובתודיה לה', שהשרה את שכינתו עליו, בן אדם רמה ותולעה!... הוא מביט בגאון על כל הגאססים. בעוד רנע הוא מחפש בקרבו עקבות "רוח הקדש", הוא מחטט, מספספס וממשמש ברוחו, רוצה הוא להכיר "רוח הקדש" בראשית התגלותה... לא! בפעם אחת אין די, נחץ לכון עוד סחר, נחץ לכון גם ביום הכפורים -- כך הוא נומר בלבו, בראותו כי איננו מכיר עוד ב"רוח הקדש" השורה עליו... "עשרת ימי תשובה" עברו עליו בתקה וסחר, גם יום הכפורים עבר, גם הרשענא רבא, והוא מחפש ומספספס ברוחו פנימה, להכיר את התגלות "רוח הקדש" -- אך אינו מכיר מאומה, אינו מרגיש מאומה... הוא נשאר אדם פשוט כשהיה. השמים סתומים וחתומים, הכל נסתר ונעלם, והוא אינו רואה ואינו יודע מאומה...

ועוד הפעם הוא עומד על שן הסלע שמה אצל הנחל ותושב מחשבות, אבל לא את מחשבותיו מאז הוא תושב עתה; הוא כבר נלאה לעסוק בהבאת המשיח, כבר שכח את נדרו וכבר מת בקרבו חספן הזור והזא... יש שהוא זוכר את מלחמותיו, אשר נלחם שתי שנים, והוא מתעצב אל לבו מאד... מתביש הוא מפני עצמו, ומה מאד היה חפץ למחק מקרב לבבו את זכרונותיו המרים והעצובים ההם; שן הסלע הוא ספר תולדות חייו: מדי בוא אל שן הסלע הוא זוכר את כל מחשבותיו הרבות אשר חשב במקום הזה; סה, במקום החפשי הזה, נתן חפשוה גם לנפשו ולמחשבותיו, ובעמדו יחיד על סרום שן הסלע שם את נפשו כמחשול בכל וככל יכול, רצונו התרחב והתגבר אז ואיזה כח נסתר דחף אותו הלאה, הלאה במרומי האויר, הוא בקש לעוף, לרום ולהתנשא, ללחם עם הכל ולנצח את הכל. הוא -- והשמש, הוא -- והשמים, הוא -- והאלהים... את אלה ואך את אלה הכיר וידע על שן הסלע... מה לו אנשים ועיר? מה לו הנערים, הרכי והחדר? הוא חפץ להיות גבור ונפשו שואפת לנדולות! שאלות הוא שואל ופתרונים הוא מבקש!... הוא רוצה להכיר את התכלית ואת ה"עיקר" ואחרי כן הוא חפץ להגיע אל אותה התכלית ואל אותו ה"עיקר"... הוא בוכה במסתרים, סתרנו ומתקצף על עצמו וכביכול גם על הקדש ברוך הוא. שאלות נוראות מתעוררות בקרבו ומבקשות להן פתרון. משיח לא בא, הוא לא הביא... אלפי אנשים כבר רצו להביאו -- ולא הביאו אותו... עם שלם מתפלל ומתמוגג ברמעה בשביל להביאו, מוכל גלות מר בעבורו; אביו קם בכל לילה לחקן, חצות ומתפלל על ביאתו -- והוא אינו בא! והספרים מבטיחים ומבטיחים... בן שחים עשרה שנה הוא היום, ומראשית ימיו ועד עתה לא שמע מאומה זולתי גלות וסבל, אך סמורי אש ודם, הרג ואברין, קדושים, אנוסים, נשחמים ונהרגים -- זה הוא ספר יחוסו. עוד בהיותו ילד קטן ספרה לו אמו, כי אבותיו היו סגולי פורמגול, כי אבי אביו נהרג בסולנאה, ואבי אביו נהרג בקמיניץ. הגה הוא זוכר עתה על שן הסלע את הספרים שקרא עם אביו ב"מדרש רבה" בתשעה באב שעבר על דבר נערי ירושלים

הנפלאים, הקרושים הקטנים והרכים . . . הנה לפנינו מתנה גדול של ארבע מאות נערים ונערות, הם עומדים לפני הנהר הגדול, זוכרים המה כי ילכו שבי לפני צר — והמה משליכים עצמם אל הנהר . . . אלפי תמונות עוברות לנגד עיניו, רוחו משושמט בכל המקומות הנפלאים ההם, אשר שם חיו הגבורים הקטנים האלו . . . ורעיון נורא יבוא בלבבו: מי יודע אם גם אז, או בלילה הגורא ההוא, לא הביטה הלבנה בפניה השקטים אל מול פני המקדש והעיר הנוצרים באש? . . . אולי גם אז התנוצצו הכוכבים בשמים ויאירו את אנמי הדם האדומים?!. . . הוי, מי יודע את הנעשה שמה במרום? . . . אולי אך שחוק הוא הכל . . . ספר התנ"ך מלגלג להבלי העמים, אבל מי יודע, אולי יש גם להגויים ספר המלגלג לנו . . . עם ישראל אינו טועה! היתכן כי עם כלו יטעה? אבל הן האומות הן שבעים, ועם ישראל הוא, המעט מכל העמים, ומדוע כל הרכים האלו טועים? . . . שבעים אומות יש בעולם ולכל אומה, שר, אחר ושם אחר, העולם מלא אנשים, ואיש איש ילך בשם אלהיו! . . . הוא רוצה לעקור את לבבו מקרבו יחד עם הרעיונות האלה, ולהשליכו הלאה לפני הכלבים! . . . הוא רוצה לנוס ולברוח, ירא הוא מפני עצמו . . . אבל אנה יברח איש מפני עצמו? רוצה הוא להסתתר מפני מחשבותיו הנוראות, אבל איה המקום אשר יתחבא איש מפני מחשבה ועושה המקנת כשמן בלבבו? . . .

הנה תמונה חדשה עומדת לנגד עיניו: בית המדרש בימי הקיץ. מדי חשבו בזכרונות ילדותו יתיצב לפניו שן הסלע על שפת הנחל, ומדי זכרו את זכרונות נעוריו הוא רואה לנגד עיניו את הקו האדום, קו אור השמש, אשר הופיע בבית המדרש בבוקר בבוקר על הקיר המערבי, ובין הערבים — על הארון והפרוכת; בלבבו פנימה, במקום אשר קבורים כל קדשיו ואלילי נעוריו, קבור גם קיר-השמש הזה, אשר שעשע את נפשו בשבתו כנויר בבית המדרש, ואשר כמו לחש לו תמיד באוזניו: "ראה נא, נחמן, מה גדול, רחב, נעים ומלא אור הוא העולם, אשר מעבר לכתלי בית המדרש! . . . בוקר, השמש עוד טרם יצאה על הארץ, הבריאה כלה עודנה אדומה בחבלי שנה, שקט ודממה מסביב, גם אור היום המשתפך מסביב והחדר אל חדר משכבו ומפריע אותו משנתו הנעים, בהזכירו אותו כי אתא בוקר וכי עליו לקום להתעסק בלמודו, גם הוא כמו יורום עתה כנחת וברממה. אביו עומד עליו ומעירו: "קומה, נחמן! נלך נא יחד אל בית המדרש ואלמדו אתך את השעור ביורה דעה"; קומה, קומה! הנה עוד מעט וחוקם גם אמך לחלוב את הסרה ולשלחה אל העדר; קומה, קומה! למה אתה מתגמגם? עוד מעט ויקומו גם החימים, הנפחים, התרשים, הבונים והתנוגים לעבודתם ולמלאכתם המשווה, ואותנו זכה ד' לעסוק בתורתו הקדושה, אשרינו שתורתנו אומנותנו, ואתה הנך חסין לישון?!. . . קומה, קומה! נער בהיצהיר! זכור נא את הסעיף הראשון בהשלחן ערוך: "הגבר כאר ל קום בבוקר לעבודת הבורא, שיהא הוא מעורר השחר. — אבל מה נעיסה לו השנה ברנע הזה! . . . הוי, הוי, אבי — מתחנן הוא — בעוד רנע אקום, אבל עתה, אנא, הניחה!". . . הרנעים הנעימים רצים בחפזה, רנע אחר רנע, הוא מתנער בכל רנע; זוכר הוא, כי אביו סחכה לו שם בבית המדרש, והוא מתחזק לקום, הוא פרשם את ידיו לקחת את בנריו מעל הכסא הסמוך למראשותיו, אבל איזה כח עוצר בעדו, איזה קול קורא בקרבו: "שכב עוד מעט, הן עיף הנך, והיום עורנו גדול לעסוק בתורה" . . . הוא

שוכב ככה, ידיו ששומצות אל בנדיה, רוצה לקחתם ואינו יכול. לבסוף הוא זוכר את הסעיף הראשון בשלחן ערוך — הסעיף הראשון, והוא אינו יכול לקימו!.. הוא לוכש את בנדיה במהירות, לכל תחטטנו שנה עוד הפעם, נוטל את ידיו ויוצא התרצה.

בחציף עוד תשלוט דממה, לוחות החלונות סגורים בכל מלוא הרחוב. השמים אדומים. עוד מעט ותצא השמש; האויר, המלא עוד צללי ליל, רטוב ורך ומענג את הגפוש; התרנגולים קוראים, הסרות והעזים ממילות אש, באין מפריע, לאורך הרחוב ולפני פתחי הבתים. הגה נגלה לפניו ככר השוק, החניות עומדות כמתנמנמות. עדת כלבים משתובכים באמצע הכר, ומרחק שמה הולכת וכאה ענלת אכר... הוא עומד בתוך השוק ורואה מרחק, בקצה הרחובות. ננים ועצי פרי... המראה ממלא את לבבו שמחה, והוא עומד במנוחה ומביט בשוב לב. התנועה ברחוב הולכת ורבה, החיים נעורים, השמש החלה להגלות על פני אופק השמים, המראות והחיונות משתנים... ופתאום הוא זוכר, כי אביו מחכה לו שם בבית המדרש, והוא?.. הוא מבלה סה עתותיו בהכלים ושוכח את תוכותיו. הוא ממחר ללכת הלאה ומתאמץ לשכוח את הכל... הוא הולך וקרב אל בית המדרש, אבל לבו מושך אותו אל המראות, אל הננים, אל החיים... זה ימים רבים, מאז החל ללמוד בבית המדרש, הוא חושב שלא ברצונו מחשבה אחת בלתי מבוררה לו. או, בעת צעד את הצעד הראשון על סף בית המדרש על סנת להיות מהיושבים שם לפני ד' ועוסקים בתורתו — נתגלתה לו המחשבה הזאת, ואיזה רגש נסתר ובלתי נודע לו החל להעיק על לבבו. בראשונה היתה המחשבה כהה עד מאוד ובלתי מוכנה וברורה לו בעצמו, אבל מעט מעט היא הולכת הלוך והתפשט, הלוך והתברר, ויש אשר החל להבין את קצה המחשבה, ויירא סכניה עד מאוד...

הוא בא אל בית המדרש. צללי הליל עוד לא חלפו כליל מעל פני הבית, העמודים שזורים ומפיעים עלמה, הפנות מלאות ערפל, ובתוך הערפל, באות הפנות, תתנועע תמונה שחורה, וקול עצב ורך מחירד את האויר השקט. מפריע את הדממה הנוראה וממלא את הבית יגן קודר: התמונה היא תמונת אביו, הוא עומד שם בסנה וקורא מומרי תהלים. רגע נמחה מקרב לבו כל המראה הגדול אשר התענג עליו בחייו, והוא עומד פתאום בתוך עולם חדש, נפשו כמו שואפת לאיזה דבר, ורגשות נפלאים סוערים בקרבו. אבל הוא איננו יודע, למה הוא שואף, מה הוא מרגיש ואנה הוא נושא את נפשו. איזה תמונות כהות מרחפות לפניו, הבית כמו משתרע, מתרחב, והוא רואה בו, כמו מתוך ערפל, עולם גדול ורחב עד מאוד, המון מראות, עלילות, חיונות, אנשים ודורות. אלפי קסמים מתלחשים בקרבו, הוא מתענג מצמצער, אבל איננו יודע מה הוא תענוגו ומה הוא צעריו... הוא רואה אך מתוך הערפל...

— נחמן, נחמן! — הפסיקו אביו ממחשבותיו.

הוא לקח את היורה רעהי ויגש אל אביו.

— עוד עיף הנך, נחמן, ועוד טרם העברת שנה מעיניך.

— לא, אבי.

— למה אתה מכחש לי? אין אני מאשים אותך על זה. אתה עודך נער ועוד

טרם למדת ללחם עם היצירה. גם אני הייתי נער ועודני זוכר את מלחמותי עם היצירה עד שעלה לי להתגבר עליו ולשום לילות כימים ללמוד תורה ולעבוד את ד', וכמה פעמים נצח הוא אותי בעוה"ל! בני, בני, הרוצה להיות איש צדיק להריח ריח נפריית.

— אבל, הכי כל העולם צריכים להיות אנשי צבא?

— הוי, בני, בני, בסעעי לבבי האנשים ננעת בשאלתך זאת! זה שנים רבות הנני מסתכל בסדרי העולם ובהנהגת בני עמנו, והדבר הזה הביא אותי לידי מחשבות רבות. מחשבות יגון ועצב; המחשבות האלו הגן תהום רבה, ואת המחשבות האלו הספתי להנחיל אותך, כמו שנים אבותי הנחילו אותי מחשבותיהם. אבל אי אפשר למסור מחשבה בדברים בעלמא. כל מחשבה נקלטת במוח רק אחרי רוב הסתכלות בחיים ואחרי המון נסיונות. ואני איני יכול אלא לעזור על ירך, לתת לך מסתח כללי, כדי שתהיה מוכשר לרשת את מחשבותי ולהמשיכן הלאה, כמו שירשתי אני מאבותי את מחשבותיהם ומשכתי אותן הלאה.

— הנך שואל אותי — הוסיף האב אחרי דומיה קצרה: — מהי כל העולם צריכים להיות אנשי צבא? הוי, בני, בודאי הדבר כן, בודאי כל העולם צריכים להיות אנשי צבא. מי שרצה לעבוד את ה', מי שרצה לבוא אל התכלית הגרעה, אל יסוד הכונה בבריאת העולם, צריך בודאי להיות איש צבא; מי החסין לעבוד את המלך ולשרת לפניו, עליו להיות איש צבא. ואולם מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא: כל בני המדינה אינם חסידים ואינם יכולים להיות אנשי צבא, לכן בוחרים במיטב בני הגעורים, שיעבדו הם בצבא בעד כל העם. גם אותנו, בני, בחר ד' להיות אנשי צבא שלו, הוא נתן לנו תורת אמת, מצות ואזהרות. ואנחנו כלנו נשבענו לו להיות אנשי צבא, אנשי קודש שלו. הראית, בני, בשעה שרוב בני אדם מתענגים על השנה על מצע רך תחת קורת ביתם, אנשי הצבא לנים על פני השדה באהלים וסובלים קור, גשם וסער. איש הצבא צריך להתרגל לחיים קשים, לנודים ואי-שנה, בשביל שיוכל להגין על ארצו ועל מלכו. אנשי הצבא הנם רוב ימיהם בגלות ובנודים. כן המה חיי אנשי צבא! מי שיש לו איזה דבר צריך לשמור אותו ולהגן עליו מפני אחרים, וכל מה שהדבר יקר ביותר, צריך הוא יותר לשמירה מעולה ולמגנים חזקים. עוד לפני שלשת אלפי שנה מסר לנו אלהים את תורתו ויעשה אותנו לאנשי צבא. אנחנו הגנו הצבא של האלהות והקדושה בתבל. עודך צעיר לימים ואי אפשר לך להבין את הסודות העמוקים האלו, ואולי לבשתגלל תבין. עתה די לך לרעת, כי אנחנו הגנו אנשי הצבא של המקום ברוך הוא. דבר גדול ויקר עד מאוד מסר לנו הקב"ה במצבו, ויעיד בנו את השמים ואת הארץ, כי נשמור עליו ונגין עליו כל ימי היותנו על פני האדמה, כי עם קדוש אתה לד' אלהיך, וכך בחר ד' להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה. . . . את ד' האמרת היום להיות לך לאלהים וללכת בדרכיו ולשמור חוקיו ומצותיו ומשפטי ולשמע בקולו, וד' האמריך היום להיות לו לעם סגולה כאשר דבר לך ולשמור כל מצותיו, ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה, לשם ולתפארה, ולהיותך עם קדוש לד' אלהיך, כאשר דבר, כן, בני! אנחנו הגנו עם קדוש לד' אלהינו, אנחנו הגנו מכל העמים אשר על פני האדמה, אנחנו הגנו הנודד של הקב"ה מה בעולם הזה! בני, בני, הגה אלה דברי הברית והשבעה, אשר נשבענו לשרי-הצבא שלנו: את ד' האמרת להיות לך לאלהים וד' האמריך להיות לו לעם סגולה. אתה, בני, עודך גער, ורק מעט מאוד תדע מכל אשר עבר על עמנו מאז היותו לצבא אלהים. ידעך זו אינה נקזית בקריאת המעשיות בלבד שבאגרות ובמדרשים, ביוספון, בשבט יהודה, בשלשלת הקבלה ובצמח דוד; רבים המה הקוראים את המעשיות האלו, אך מעטים מאוד המכירים את הגרעין הצפון בתוך הקליפה, את הגמירות שבתוך הגלות האלו. המתאים מרמזים, שהכל הוא מקרה וכן העולם סובב חלף; המאמינים המשושמים יודעים אך את המשמעות: בני ישראל עברו בחומר ובלבנים במצרים והיה רע

להם. לכן הוציאם הקב"ה מסצרים; במדבר קרע הקב"ה שבעה רקיעים וירד על הר סיני בקולות וברקים ונתן למשה את תורתו; משה עלה להר ושהה שם ארבעים יום, ומה עשו ישראל? נסכו מסכת ענל זהב ועשו אותו לאלהים; אח"כ המן, השלו. מלחמת העמים, בנין הבית והדבנו, עבודת האלילים, הנלות והמלסולים; — את הכל המה רואים בפשטות: ישראל חמאו והכעיסו את ד', לכן נלו, וכשתמלא הסאה יבוא מלך המשיח ויוליך את ישראל לא"י. אבל נחמן בני, אוי לי שאיני יכול עתה לנלות לך הכל. אני הנה זקנתי ושכחתי, מי יודע אם יוכני ד' והחיני והניעני לזמן ההוא, שבו אוכל לנלות לך את כל אשר למדתי אני מרבתי ומספרים קדושים, ואשר מיד ד' עלי השכיל. לא כך היתה יציאת מצרים כאשר תרמה, לא כך היה מתן תורה, והדברים עמוקים מאוד. לכשתגדל תראה מאמרי. הוזהר! והארי והריח ויטאל ויחד עם זה גם דברי 'המורה', כי זה בלי זה אי אפשר, ואולי יוכר ד' ותבין מעט. לא כך היה מעשה הענל, והחזירי מבור, כי דבר זה היה קרוב מאוד להשכל בהימים ההם, אבל יש בזה סוד עמוק ואתה לא תבין. גם עבודה זרה, בני, הוא עצם מושכלי ודבר שיש להתבונן בו. אלמלי היו העכרים עובדים אך לעץ ואבן, לא היתה כל כך נפלאה גדולתן של ישראל, שכסרו בעיני. אבל האמת בזה הוא כך: לבני אדם אי אפשר היה להשיג מתחלתם את הבורא היחיד של העולם, ולכן התחילו בעץ ואבן, בכחות מפלים ובעבודות זרות, וכה הלכו העבודות אצלם מן המפל אל העיקר יותר, דור אחרי דור, ומתקופה לתקופה המה מתקרבים יותר אל האמת. אבל לנו בני ישראל מסר ד' בקבלה את האמת, כי אנחנו הננו המעולה שלו ובנו בחר ד' מכל העמים להשרות את שכינתו עלינו, ומאשר שלא כל ישראל היו מסוגלים להכיר את האמת, עברו רבים מהם. עבודה זרה, ובדבר הזה יש סודות עמוקים מאוד. הענין של עבודה זרה הוא כך: בכל דור ודור עובדים אנו עבודה זרה, כלומר, עבודה זרה של אותו הדור. הרי אמרתי לך, בני, כי אנחנו הננו אנשי הצבא של המקום ברוך הוא, והלא רואה הנך, כי בכל עיר ובכל מקום יש מסביב לאנשי הצבא אנשים רבים שאינם אנשי צבא, החיים חיים אחרים ושונים מחיי אנשי הצבא, ואלמלא מוראה של מלכות היו רבים מאנשי הצבא, שאינם מסורים בכל לבם לתכלית עבודתם, בורחים מן המחנה ומתבוללים בין האנשים הששונים. גם בין אנשי צבאנו, בני, ישנם בכל דור ודור אנשים רבים שאינם מבינים את התכלית הנרצה ושאינם מסורים בכל לבם ונפשם אל אלהי ישראל, ומאשר כי לא ידעו את התכלית, מתמכרים המה להבלי השעה של האנשים אשר מסביב להם, שאינם אנשי צבא. רק אחרי כמה דורות, כשהאלילים ההם נכחדו כבר מן העולם והכל מתלוצצים עתה עליהם, חמהים בני אדם על אבותיהם, איך יכלו לעבוד אלילים כאלה; אבל באותו הדור עצמו היה נקל מאוד להתמכר לאותה עבודה זרה. בני, בני, בשביל לעבוד את ד' ולשמור את תורתו הקדושה, נחץ להודוך הרבה ולהשיג השגות נעלות, בשביל שלא להכשל בעבודה זרה. דע לך, כי הרבה נצוצי קדושה יורדים ונופלים אל הסמרא אחראי, וכן נצוצי הסמרא אחראי מתנשאים בעוה"ז ועולים לתוך מחנה השכינה, ובדבר הזה יש סודות עמוקים מאוד. . . חסדי אומות העולם עובדים את הנצוצים של הקדושה, שנסלו לתוך הסמרא אחראי, ומתדבקים באלהי ישראל, ופושעי ישראל עובדים ר"ל את הסמרא אחראי, שעלתה לתוך הקדושה, ונשקעים ויורדים לבאר שחת. . . אבל אתה לא תבין עוד כל זאת. . . חולשה יש בי, שבדברי עמך הנני נוגע בענינים שאי אפשר לי לבררם לך. אבל אתה זכור את הרברים וחזור עליהם לכשתגדל. אני כבר זקנתי, ומי יודע אם יוכני ד' לנלות לך את הרברים בעתם. . . אחזור

לענייני: חסן אני להנחיל לך את מחשבותי, למען תהיה איש צבא כמוני. דע לך, נחמן, כי לבי קרוע וסצו, אוי לנו בדור יתום זה . . . מדוע הנך עצוב כה, נחמן? לא להעציב את רוחך אני אומר . . . מתבונן אני תמיד בתולדתן של ישראל: בכל עת שהצרות מתרנשות ובאות עלינו, שהתורה הולכת ומשתכחת והאומה הולכת ומתדלדלת — מקים לנו הקב"ה רועים ומנהיגים השקולים כנגד ששים רבוא מישראל, המקדישים את ימיהם, את כחותיהם ואת כספם ואונם לכבודו של הקב"ה ולהצלת ישראל . . . מתבונן אני תמיד בספריהם של השר דון יצחק אברבנאל ורבי מנשה בן ישראל . . . אוי, בני, המה היו אנשי צבא באמת! אנשי צבא! נקל להיות איש צבא בעת שלום ובקרב המתנה, אבל מה כבד להיות איש צבא בעת מלחמה ובשעה שהמתנה הולך ומתפורר, הולך ומתפרד . . . המה הפקירו את הכל — את חייהם, ממנם וכבודם — על „קדוש השם“. אתה, בני, הנך דור שמיני לרבנות, ומבני בניו של רבי מנשה בן ישראל אתה. אבותינו הקדושים היו אנשי צבא באמת, המה שפכו באמת את דמם כמים על קדוש שם שמים, ואני, חסן אני, כי תהיה גם אתה לרב . . . בני, אני הייתי איש צבא בעת שלום. וזכר אני, בילדותי קדמתי גם אני אשמורות, אבל אז לא הייתי אני היחידי בבית המדרש, הבית היה מלא אז סה לשה לומדים ועובדים. אבל עתה — הבית שםם וריק, אין דורש ומבקש את ד', בני הנעורים נתפרדו אל ה„שקאלעס“, עובדים המה את ה„עבודה זרה“ של אותו הדור . . . אוי לנו שכך עלתה בימינו, המתנה שלנו מתפורר, ואנשים אין לעמוד בפרץ, לנרוד נדר ולחקים כושל, אוי לנו, אוי לנו . . . ירא אני, בני, שמא תכשל גם אתה. נחין להתגבר על הכל, נחין לשכוח את הכל, נחין להפקיר את הכל, נחין לדעת, כי הכל הכל לנגד התכלית; נחין לדעת, כי התורה היא העיקר והשאר הוא מסל ודברי הבלים, תצריך להיות איש צבא . . . עתה שב ונלמד.

אז נגולה ממנו סעם אחת כל שארית מנחת הילדות.

„איש צבא, איש צבא! הרברים האלו צללו באוניו כמצולה. הוא החל אז להבין

מעט, מה אביו דורש ממנו.

הוא דורש ממנו להיות איש צבא, להלחם עם היצהיד והשמן, להקדיש את חייו לעמו ולדתו; הוא אמר לו, כי עליו לשכוח את הכל, להפקיר את הכל, לדעת כי התורה היא העיקר והשאר הוא מסל . . . השאר הוא מסל . . . הוא עצמו הוא מסל . . . מה נורא הדבר, להיות איש צבא כזה! . . .

הבית — אומר אביו — שםם וריק, בני הנעורים נתפרדו אל ה„שקאלעס“, והוא?

הוא יושב סה, בבית המדרש, הוא ואביו הוקן . . .

והמחשבה הכזה ההיא, אשר לא הרפתה ממנו מאז צעדו רגליו ראשונה על סף בית המדרש, — התחילה עתה להתברר בקרבו. עוד לא נצבה אמנם לפניו בכל גדלה הנורא, אבל הוא החל עתה להבין, מדוע תציק לו המחשבה הזאת אך אז, בעת שהוא יושב בבית המדרש השםם והשוקט ורואה את קרני השמש התורות אל הבית בשלל צבעיהן היפים, או בשעה שהוא מתענג מבחין ומשתעשע על שן הסלע וזכרון בית המדרש יעלה לפניו; מדוע בעת שיושב הוא בבית המדרש ורואה את קרני האור, עולים על זכרונם נערי ה„שקאלעס“, חבריו מלסנים, ובשעה שהוא מתגנב בערבי שכחות אל שן הסלע ומתענג על הדר הטבע, הוא זוכר את אביו ואת בית המדרש . . . (עוד יבוא).

הלאומיות העברית.

אם בין העמים היושבים על אדמתם נמצאו רבים הלוענים ללאומיות וחושבים אותה למושג מלאכותי העתיד להבטל, הנה אצלנו, שהרבה מאותם הסימנים החיצוניים שהלאומיות נכרת בהם חסרים לנו, הלא טבע הענין מחייב, שמספר הכופרים בלאומיותנו יגדל עוד הרבה יותר. ביחוד רבו המערערים על לאומיותנו בזמן האחרון, לרגלי הדרכים החדשים שהיא בוחרת לה, השונים הרבה מאוד מאותם שהלכה בהם עד כה. האנשים האלה מתאמצים להכחיש את יסוד התנועה החדשה באמרם, כי אין בנו שום סימן מסימני העם: לא ארץ ולא לשון, וגם אחדות הנזע מוטלת בספק. ולכן הם באים לידי מסקנא, כי מימות חרבן הארץ והמקדש, אין לאומיות לישראל, כי היהדות ירשה את מקומה לנצח, וההתעוררות הלאומית החדשה איננה איפוא טבעית ואין סופה להתקיים. והנה אמנם כבר דרשו רבים בענין הזה והשתדלו להשיב על טענותיהם של אלו. אעפ"כ נחשוב, כי הסקירה הכללית אשר נאמר לתת בזה על הלאומיות בכלל ועל הלאומיות העברית בפרט תועיל מעט או הרבה להראות, כי גם הלאומיות העברית יש לה יסוד נכון, כי באמת לא פסקה מעולם, וגם היהדות אינה אלא אחת התמונות הרבות שהלאומיות העברית התלבשה בהן במשך עת קיומה, וכי גם ההתעוררות החדשה היא רק תולדה מחיץ הקיום של העם, הלובש בכל תקופה את הצורה היותר נאותה לו לפי המצב.

הלאומיות היא האני הכללי של אישים הרבה, כמו שהנוף הפרטי הנהו מורכב מחלקים רבים, שכל חלק וחלק יש לו במדה ידועה חיים מיוחדים לו לבדו, ובכל זאת לא יוכל להתקיים בלתי אם בהתחברו עם עוד חלקים אחרים כמותו, אשר כלם יחד פועלים זה על זה ולכלם יחד שאיפה אחת כללית, לשמור את אושר כל הנוף, שהוא גם אושר כל חלקיו; — כן גם הלאום הנהו חבור אנשים פרטיים, שכל אחד ואחד לא יוכל להתקיים ולפתח את כחותיו וזולתי בהשתתפו עם עוד חלקים אחרים כמותו, הפועלים עליו ונפעלים ממנו. וכמו שלא יצויר אבר אחד החי חיים אורגניים בבדידות נמורה ובסרוד מחולט מכל אברים שנמיתו, כן לא יצויר איש שלם בחייו המסוריים והנופניים מתוך לגבול התבונה הקרובה אליו: הלאום. הלאום איננו איפוא דבר העומד מחוץ להאני הפרטי, כי אם — חלק ממנו. האיש הפרטי יקבל לאט לאט מהקרובים אליו את מנהגיהם, אופני מחשבתם, נמוסיהם, ובהיותו בלתי מרגיש, כי כל אלה באו לו מידי אחרים, הנהו מתרבה בהם בכל נפשו ונעשים לו כחלק מן האני הפרטי שלו. וכה יתהוו האני הכללי או

נשמת האומה שאיננה באמת אלא קבוץ כל אופני מחשבתם ושיאיותיהם של רוב בני העם; היא הנותנת תקים ומשפטים להעם; היא המורה לכל יחיד ויחיד את דרכו, והיא אשר תרכו את כל הכחות האישיים להשגת התכלית הכללית: התקרבות חמרית ומוסרית של העם כולו.

היסוד הראשון בחיי כל לאום הוא — הארץ; מוג הארץ פועל פעולה חזקה על האדם היושב עליה, ומפני זה כבר נמצא קורבה גדולה בין היושבים יחד באיזה ארץ, הפועלת על כלם באופן שווה. ואולם, בשבת אנשים יחדו ממילא יולדו להם המן צרכים חדשים ויחזקים חדשים בין איש לרעהו, ועיז יניעו ליסוד ממשלה וחקים, שיניעו על החלש לכל יהיה למרטם לרגלי התקיף. וגם הלשון ואופני המחשבה ילכו הלך והתרחב לרגלי התרבות הצרכים. השפה הלאומית תברא מבטאים לרשמי נפש ידועים המשותפים לבני העם, שנכמעט קשה לאיש אחר, שאיננו מהם, להבינם; והדור הנולד, בלמדו מעצמו את שפת אבותיו, ילמד עם זה גם את השקפת עמו על העולם ועל כל חיוניות החיים אשר לפניו. בהשקפתו ואופן מחשבתו מכועים מראשית ילדותו כל מחוות המבע אשר מסביב לו ואשר שמותיהם ימצאו בשפתו. עי השפה יחל האדם ללמוד גם את הקורות אשר עברו על אבותיו ועמו; יחל לכבד את שמות האנשים הנודעים בתור מטיבים לארצו ולעמו. — וכה יצא האדם מן החונ הצר של עניינו וחכונותיו הפרטיים במעט ימי חייו, ויהיה לחלק מעצם אחד יותר גדול, החי חיים ארוכים. החיים הארוכים האלה יולידו המן אנדות שונות המושכות את לב האדם ופועלות עליו פעולה חזקה מאד. האנשים הנדולים שיצאו מקרב העם יחלו להעמיק במחשבות, ומתוך המחשבות האלה, שהתחלתן מכוסה בענן, יחלו לאט לאט להולד אמונות שונות על אודות הכחות המושלים בעולם ויחוס הכחות הללו להעם הזה וכו'. והאמונות האלו מצדן יולידו מנהגים קבועים אשר יטביעו תותם מיוחד על כל מעשי האדם בחיים, על מאכלו ומשקלו, עבודתו בכית ובשרה, יחוסו לאשתו ולבניו וכו'. וכל אותם ההרגשות הכלליות, התוקים, המנהגים, הנמוסים והאמונות — ישם העם בספרותו. וכל אשר יוסיף העם להתקיים ולהתפתח, כן תוסיף הספרות להתגדל ולהתרחב, וכן תוסיף להבליט יותר ויותר את אופני מחשבותיהם ודרכי חייהם של כל בני האומה.

החוקר האנגלי הנרי קן יספר, כי בתורו ישנם שני שבטים היושבים הרחק איש מרעהו, אך, לרגלי איזו מכות, ישאו שניהם מין בנר אחד. והנה קרה פעמים רבות, כי השבטים האלה החישו לעזור איש לרעהו בעת צרה; כי בעקב הבנר הזה, המשותף לשניהם, ירגישו השבטים האלה כעין נמיה איש לרעהו. ואם יש בכח שותפות הבנר להוליד אף צל קל של נמיה, איך לא יאהב האדם את האנשים הקרובים אליו עפי דמם הנוול בעורקיהם? איך לא יאהב את האנשים שיש לו עמם מחשבות משותפות, קדושות משותפות? איך לא יאהב את חברו המוכיר בחדרת קודש אותם הנבורים שגם לבו הוא מלא אהבה וכבוד להם? איך לא יאהב את חברו המדבר אליו בלשונו המוכיר לו מבטאים ידועים שהוא כבר שמע אותם בהחילו להניד שפתיו? איך לא ירגיש נמיה עזה ועמוקה להאיש המתפלל אותה תפלה עצמה שהוא מתפלל, המכבד את אלהיו, המתנהג בחייו כאשר יתנהג הוא? איך לא יאהב את חברו שהנהגו כראי מלוטש לנפשו הוא, שהנהגו רואה בו התגשמות כל אותם הדברים שהוא אוהב אותם אהבה עזה, בהיותם עצם מעצמו וכשר מבשרו? הלאום ברא את האדם הפרטי, הלאום הביא אל קרבו את כל ההרגשות והרעיונות שנתחברו בו יחד ויהיו לאני שלו, ואיך לא יאהב האדם את המקור

הזה, שממנו שאב הכל ושכלערו לא היה את אשר הנהיג? — ובכן איפוא, הדברים היותר
את העם ומחקים את חייו הם אלה: (א) הארץ, שבה החל לחיות ולהתפתח. (ב) הממלכה,
השומרת על חייהם ורכושם של בני העם. (ג) הלשון, שעל ידה יחל לדעת את עצמו
ואת אשר עבר עליו. (ד) הדת, המשוה את אופני חייהם של בני העם. (ה) הספרות, בתור
אוצר רוחני לקניני העם.

אולם לא אצל כל העמים יתפתחו חמשת הדברים האלה באופן שווה; ולא מן
הנמצע הוא, כי גם בחסור לאיזה מן העמים אחד או יותר מן הדברים האלה, גם אז יוכל
להתקיים, אם אך הספיק כדלהיים של העם לחזק בלב בניו את הקשר עם יתר הדברים
שנשארו לו. העם, כהיחיד, חפץ חיים הוא, ולכן, בבוא עליו אסון ההורס את אחד מעמודי
קיומו, ימרה להתרבה בשארית כחו בעמודים הנשארים, וכזה יציל את עצמו מכליה; אם
לא שהעמוד הנדרס היה כל מקור חייו, שאז, כמובן, לא יוכל להמלט ממיתה מוחלטת.
למשל: העמים הקדמונים, שעמדו עוד על מדרגה שפלה בחיי הרוח, היתה עיקר
לאומיותם תלויה בארצם וממלכתם, ולכן, בעת שנכנעו לפני עמים עצומים מהם, ספק כח
חיותם לנמרי, בהיות כי הקנינים הרוחניים לא היה כחם חזק לקשר את אברי האומה
הנפרדים. כחם הרוחני, שהיה רופף בידם, החל לאבד לאט, להתבטל. הם למדו לשונם
לדבר בשפת המנצח, דתם, נמוסיהם ודרכי חייהם נתבטלו מפני דתם ונמוסיהם ודרכי
חייהם של העם המנצח; המפוס המיוחד של העם החל להמתות מעל פני אישיו הנדרסים,
עד שסוף סוף מתה האומה כליל. — אולם אם בני אומה שנתרבה ארצם וממלכתם היו
קשורים ביותר לשאר הדברים שהלאומיות עומדת עליהם; אם נמצא אצלם, למשל, את
הדת והספרות עומדות במדרגה גבוהה, או לא ימות העם בכלות חייו המדיניים, וגם
בהבטל הארץ והממלכה ישארו אברי האומה קשורים ואחוזים זה בזה עי אותם הדברים
הרוחניים. בני העם אינם שוכחים את תורתם, דתם ומנהגיהם גם בהכנעם לפני משלים
זרים או גם בשבתם על אדמת נכר. כמו שהאיש הפרסי, באבוד לו חלק ידוע מרכושו,
יצמצם אהבתו בחלק הנשאר, כן העם הזה המשולל ארץ וממלכה יצמצם את כח חיותו
בהחלק הנותר לו: הדת והספרות.

זו היא הסבה, שהעמים הקדמונים נכחדו כה מהר אחר כבוש ארצם עי עם זר,
בעוד שהעמים החדשים יוכלו יותר להחזיק מעמד גם תחת טמשלת זרים. לפי שאלה
האחרונים עומדים על מדרגה יותר גבוהה בהתפתחות לשונם וספרותם.

וסה הנענו לעיקר ענינו:

הלאומיות העברית היתה גם היא מתחלה תלויה בעיקרה בהארץ. בכל ימי
התקופה הראשונה אחר התנחלות העם בארץ ישראל היתה ה"קולטורא" הלאומית תלויה
באייר, ולא הכתה שורש עמוק בלב העם. קניני הרוח של עמנו לא התבססו עוד היטב,
ועל כן היתה האחיזה הרוחנית חלשה מאד. הקשר העיקרי שקשר את לבות בני העם
למרכו אחד היה, כמו אצל שאר עמים העומדים עוד על מדרגה רוחנית שפלה, הארץ
והממלכה. זו היא הסבה האמתית למות עשרת השבטים. כבוש עשרת השבטים היה
בעת קדומה מאד, בעת שנשמת העם היתה תלויה כמעט אך בארצו וממלכתו. מובן
מאליו, כי בהלקח מהם תנאי הקיום האלה היו מוכרחים, עפ"י טבע הדברים, למות
ולהתבולל בין שאר עמים. באין להם קשר כללי, וקירוב לודאי, כי לו בא בעת ההיא
אסון כזה גם על ממלכת יהודה, היה נכחד גם השבט הזה מן העולם. אולם ההיסטוריא
הלכה בדרך אחרת: אחרי הכחד עשרת השבטים החל המצב המדיני של ממלכת יהודה

להחמוט מעט מעט, והרפיון המדיני הביא פרי רב לחיי העם: התרופות המצב המדיני הרבר העיקרי בקיום האומה עד אז, הביאה באופן טבעי את העם לידי התרבות בעמדותיו חיוו היתרים: בדתו וספרותו. מן העת ההיא אנו רואים את נביאי העם, המנבאים לחי עתידות רעות בחייו המדיניים, עוסקים יחד עם זה גם בעניני הדת העיונית והמעשית: (ירמיה). התקופה הזאת היא תקופת המעבר לעם ישראל. העם החל להתקרב לדתו ולקניני הרוח אשר לו בה במרה שהמצב המדיני הלך הלך וירוד. ובה הולכת ומתמדת העבודה הזאת עד בוא על העם האסון הגדול עיי נבוכדנצר. אולם בעת ההיא כבר היה העם מקושר בדתו במרה מרובה, באופן שאחרי החרבן החלה עבודת הרוח על ידי הנביאים: שבנולה להתחוק ולהתרחב. העם לא אבד כחו החיוני באבדן ארצו, כעשרת השבטים; אדרבה, גדולי האומה השתמשו באסון הזה להשריש בעם את הדת ולעשותה לעיקר גדול וחשוב בתלאומיות העפירת. העבודה הפוריה הזאת הולכת ונמשכת כל ימי נלות בבל: בעת ההיא החלו לכבד את זכרונות העבר וסדרו או כתבו את החלק ההיסטורי שבכתבי הקודש. העם הרגיש ברנש אינסמינקמבי, כי הקשר העיקרי שבין יהודי ויהודי הוא עתה הדת. הוא ראה והכיר, כי באין לו עוד ענינים סדיניים כלליים, כי אם עניינים דתיים כלליים — עליו להתמכר לאלה בכל כחו.

ובעת שיבת ישראל לארצו הננו רואים בו כבר עם רוחני, המקדיש כל כוחותיו לבנין המקדש וקיום התורה. העת ההיא היתה מסוגלת לעבודה רוחנית לאומית, יען כי תוקף מדיני לא היה כמעט לישראל תחת מלכי פרס. גדולי האומה בעת ההיא יתראו לפנינו לא בתור אנשים מדיניים, כי אם בתור אנשי כנסת הגדולה.

התקופה הזאת הולכת ונמשכת עד בוא היונים לארץ. היהודים, שהורגלו כבר בחיי מנוחה בצל מלכי זרים, לא התנגדו להיונים בראשית בואם לארץ; ואולם כאשר נגעו אלה בעמדי-חיהם העיקרי עתה, בהדת, או התעורר כל העם להגן על חייו, ובאופן נפלא עלתה בידו להקים שנית גם את העמוד המדיני (אף כי הפרידה היתה בעיקר מסרתה דתית), אך לא לאורך ימים. ואולם העבודה הרוחנית הוסיפה לעשות חיל. תולדות הימים ההם מלאות מלחמות רוחניות בין כתות ומפלגות החולקות ברבוי תורה ודת. העם רכב את כוחותיו הנפשיים בדינים וסינים, הלכות וגזרות, דת ומוסר.

ובעת ההיא והרומאים באו לארץ. התוקף המדיני יחל לרדת בצעדים גדולים, ולעומתו הולכת העבודה הרוחנית הלך וגדול. באחרונה תבוא עת הקריזים: המלחמה הגדולה עם הרומאים. אולם עבודת הרוח והדת איננה נפסקת גם בעת רעש המלחמה. הללו לוחמים ברומאים ויוצאים ליהרג בעד קיום עמם, והללו יושבים ועוסקים בתורה, נכ: בעד קיום עמם. העת הזאת היא היותר קרובה ונפלאה בתולדות עם ישראל: העם מתעורר ומערה למות נפשו במלחמתו כלפי חוץ בעד קניניו הגשמיים, ובעת נסיסה זו הגהו מתגנם ומאסף שארית כוחותיו כלפי סנים להתבצר בקניניו הרוחניים: עבודה ומלחמה כפולה, שתוצאותיה היו — מיתה חיצונית ולידה פנימית. ההיסטוריה המדינית של עם ישראל הציגה את נשימתה האחרונה בין נהרי דם, גבעות חללים, ולהבות אש של ירושלים וביתר, ומתורבנה של זו נתמלאה ההיסטוריה הרוחנית והדתית של עם ישראל. הדת נהיתה למדינה רוחנית לנפש האומה, ובה צמצם העם מעתה את תוקפו והראה את נבורתו. העת הנכבדה הזאת היתה ככה עת התחלפות תנאי הקיום של האומה, העברת כח החיים מן הארץ אל הדת. מוין כאמנותו ורתו יצא העם בלב

במח לדרכו הארוכה, מבטח שלא יתפרדו האברים הנפרדים איש מעל רעהו גם כהיותם ודעים על פני כל ארצות תבל...

עברה התקופה הקצרה, תקופת ההרס והכליון, המלחמות והמרידות. העם התיאש לגמרי מחיי מדינה בנח החרב, וקיומו נשאר תלוי בכח הרוחני. המצב הזה הולך ונמשך כל ימי הביניים: לעם ישראל יש כח רוחני ולאומיות חזקה מאד גם בלא ארץ וממלכה. בתחלה, חיקף אחר התורבן, אמנם עוד קוה העם לשוב ולחיות חיי חירות מדינית, אולם כמשך הזמן, ביתר אתרי התנועות הדתיות המשיחיות, נבה בלב העם כמעט כל זיק תקוה לחיים מדיניים בארץ אבותיו. אמונת המשיח לבשה צורה של סודות ופלאות ותתערב עם אמונת תחית המתים וחיי עולם הבא. תקוה פשוטה לשוב ולחיות חיי חירות על אדמת אבות — לא נמצא בלב יהודי הנולד, ובכל זאת היתה לאומיותם חזקה מאד גם בלי כל אלה, בהיותה בנויה על הדת, אשר מלאה להיהודי חסרון ארצו וממלכתו.

אולם במאה שעברה החל כח הדת להתרופף, ובני העם, אשר התחילו להשתחרר מעט מעט משלטון הדת, הרגישו בלבם בהכרח, כי הקשר אשר בינם ובין עמם הולך ורופף. העמוד התיכון שהלאומיות העברית וחיי העם היו סמוכים עליו עד אז — החל להתמוטט. ועסי האומה, הלא מוכרחים היו בני העם לבקש להם עמוד אחר מעמודי הקיום הלאומי ולהחזיק בו בשארית כחם, למען הצל על ידי זה את הקשר הלאומי שבינם. וכן היה הרבר באמת. התנועה של "התחלשות תנאי הקיום" החלה עוד הפעם בתולדתנו, כמו בעת חרבן הארץ והריסת החיים המדיניים, אבל בדרך הפוכה: אז, בעת ירידת הכח המדיני, צמצם העם את כוחו נמשו בתורתו ודתו, ועתה, בעת רפיון כח הדת, שב העם באופן מבעי לבקש חזק ותוקף לקיומו באותו העמוד המדיני שעזב לשנים. שתי התנועות האלה, עם היותן שני הפכים, שוות הן איפוא בסבתן ותכליתן: התגברות חסין החיים בלב האומה שקיומה בסכנה והתאמצותו להוליד שאיפות חדשות, שיוכלו לשוב ולהתרכיז בהן הכחות הלאומיים ההולכים ונפרדים, אחת היא אם השאיפות האלה הן לתורה ודעת בעם מדיני או לארץ וממלכה בעם רוחני.

על פי זה נוכל להבין את החזיון המוזר שנראה כעת במחנה ישראל: שומרי התורה והדת אינם משתתפים הרבה בעבודת תחית האומה, בעת אשר החפשים ברעות הם מולידי התנועה החרדית ונושאי רגלה. סבת הדבר פשוטה מאד: שומרי התורה מרגישים בלבם את הקשר החזק שיש להם עם כלל האומה עיי כח הדת בלבד, והם אינם נוקקים כלל לבריאת מרכז חדש לשאיפות בני האומה; הם אינם רואים נחיצות כל עיקר לחזק את לאומיותם ויוחסם לעמם עיי החסין להקים להם ארץ וממלכה. יען כי הגם אחזים ודבוקים בעמם באופן שאין למעלה היטנו עיי כח התורה והדת. ומעתה היא בידי האומרים, כי התנגדותם של שומרי הדת להציוניות היא יען כי מאמינים הם באמונת המשיח ומחכים לו בכל יום שיבוא בעצמו, בלי שום עבודה מצדנו. לא, אמונה מסוימה וחזקה כזאת אין בלב העם; על זאת יעירו המבטאים השונים השנונים בפיו בנוגע לאמונת המשיח, שמהם נראה עד כמה רפויה האמונה הזאת בלבד. הסבה הנכונה להתנגדותם של אלו היא איפוא זו שאמרתי: בהיות לאומיותם חזקה מאד כנח התורה, אינם רואים נחיצות כבריאת כח חדש, וממרום מכצדם הדת, הבטוח בעניניהם למדי, הם מביטים בעיני תמזון עלינו, המסורים כחם לדברים של מה בכך...

לא כן אלה היהודים שכח הדת רסה בלבם: הם מרנשים ברנש אינסטינקטיבי. כי התקשרותם לעמם תלויה באויר. בהיהדות הדתית אינם מוצאים עוד אותה הלאומיות החזקה של היהודי בימי הבינים; ובהיותם בכל זאת קשורים לעמם ואוהבים אותו, הנם שואפים להעמיד אותו הקשר ואותה האהבה, את הלאומיותם, על עמודים חדשים, הממשיים בעיניהם יותר מזה שעליו עומדת כנסת ישראל בגולה; שואפים המה להיות קשורים לעמם לא ע"י חלק לעולם הבא, כי אם ע"י חלק לעולם הזה, ע"י מקלט בטוח לעם ישראל.

ועל יסוד האמור נוכל להוציא משפט, כי בהיות כח הדת הולך ורסה בישראל, הנה בהכרח יתגבר יותר ויותר בלב בני העם החסין לחיים טבעיים בארץ אבות. חסין הקיום עומד וקורא לכל יציר: על כרחך אתה חי! החסין הזה הוא שברא לנו לסנים את כחנו בתורה ודת, והוא עצמו מראה לנו כעת כלפי מורת, אל הארץ. . . .
ג. בובליק.

לתקון הנקוד והקריאה.

הַן נָם עַל דְּבַר בָּנִים נִקְדָּוֹת וְאַזְחִיזוֹת.
דְּנוּשִׁים וְשׁוּאִים חֶסֶר וְנִתְרִי.
אֵין אֲחֵדוֹת בְּעַמִּי מִשָּׁנִים קְדָמוֹנִיזוֹת.
(דאליצקי.)

הכל יודעים, כי נקודה בתוך אות נקראת דגש. וכל מי שלמד, דקדוק יודע, כי הדגש באמצע התיבה אחר תנועה בא להכפיל את האות הדגושה, שזהא נקראת כשתי אותיות. לפי תורת המדקדים, כל אות דגושה באמצע התיבה אחר תנועה היא על כן ראש הברה וסוף הברה כאחד; למשל, שֶׁבֶת דומה במבטא כאלו היה נכתב: שֶׁבֶת, בשתי בתיין, והביית הראשונה נמשכת במבטא להברה שלפניה, ולפעמים אות דגושה. היא ראש התיבה וסוף התיבה כאחד, כמו: מֶדֶ-בָּצַע, מִשְׁנֶה-בָּסָף. דומה כאלו היה נכתב: מֶדֶ בָּצַע מִשְׁנֶה-בָּסָף. וכן וְעִנְתָה-לִּי דומה כאלו היה נכתב וְעִנְתָל לִי. לדגש כזה בראש התיבה הם קוראים, דחיק. וכל דגש הבא באמצע התיבה אחר תנועה או בראש התיבה בסבת דחיק נקרא בסיהם, דגש חזק. הדגש החזק, לפי השיטה הזאת, מורה על חסרון אות הדומה לאות הדגושה, ולפעמים גם על חסרון אות הבלתי דומה לאות הדגושה. וכאשר ימצאו לפעמים דגש גם במקום שלא תחמר אות כלל, כמו: גַּמְלִים, קַמְנִים, שְׁפָנִים, הַמָּר, אֵלֶּה, וכדומה — הם אומרים, כי הדגש הוא כאן, לתפארת הלשוין, או לפעמים אחרים שהמציאו המדקדים בפלפוליהם.

אבל הדגש הבא בתוך בניד כסית בראש התיבות, או באמצע התיבות אחר שוא נח, בא רק להורות, שהאות הדגושה מכמאה כאן חזק ומשונה ממבטא האות הזאת עצמה כשאין בה דגש, שאז היא נקראת רפה. הדגש הזה נקרא אצל המדקדים, דגש קל. ידען כי, לפי שיטת המדקדים, גם דגש בתוך בניד כסית באמצע התיבה אחר תנועה הוא דגש חזק, ורק באמצע התיבה אחר שוא נח או בראש התיבה (שלא בסבת דחיק) הדגש בתוך בניד כסית הוא דגש קל, נמצא שהדגש בתוך בניד כסית הוא לפעמים דגש חזק ולפעמים דגש קל.

ומאחר שלפי השיטה הזאת, כל דגש הבא בראש התיבה או באמצע התיבה אחר שוא נח הוא דגש קל, לכן הוכרחו המדקדים להוסיף עוד, כי מלפנים היה דגש קל נוהג גם באותיות מס' שקיץ נחליים. לפי שבקצת כתיי קדמונים נמצא, כי בכל מלה שיבואו בה שני שואים תכופים, האות השואית הב' תבוא בדגש קל, תהיה האות איוה שתהיה

(חֵץ מאותיות החֵץ), ולא רוקא בנִיד כְּפִית. דונמאות לזה: [יִנְאָ-מ] — האליף דנשה; יִחְזְקוּ — הויץ דנשה; יִשְׁפָּטוּךָ — המיית דנשה; גְּדִיָּתָה — הויז דנשה; — יִמְרְחוּ — הרייש דנשה; גְּחִלְבִי השיין דנשה, וכאלה עוד. וזה אחר מן הרגשים שקראם הח' Michaelis בשם "Dag. Neutrum"¹. ורורה להסמרת בראשית, על המקרא. נותן נשמה, אומר ניכ: "ואין זה מן התמה, שהרי היה המנהג לסנים לנקד דנש קל גם באותיות מים שקיץ נוזליים".

ויען כי הדנש הקל, לפי שיטת המדקדים, בא להורות על שוני המבטא, הנה באו מפני זה לידי השערה, כי גם מים שקיץ נוזליים הרגשות בדנש קל (כלומר באמצע התיבה אחר שוא נח או בראש התיבה) משונות במבטאן מחברותיהן הבלתי דגשות. ור' זלמן הענא בספרו יסוד הנקוד (שער הדנש סעיף מ"ו) אומר: "ואני סרס אחל לדבר מדיני דנש קל ורפי, ראיתי להעיר נפש המעיין להודיע ולהודע, שראוי לתקן דנש קל ורפי באותיות מים שקיץ נוזליים כמו באותיות בנִיד כְּפִית, אלא שהסופרים השמיטו הדנש הקל מאותיות מים שקיץ נוזליים כדי להקל מעליהם מורח הנקוד, לפי שאין בהן הבדל כל כך בקריאה בין דנש קל לרפי, כמו שיש באותיות בנִיד כְּפִית, ולא שפיר עברו בהא, כי באמת גם בהן ראוי לתקן קריאת דנש קל ורפי כפי תקן הלשון כאשר יאות. ולא די לצרה הזאת, עד שהמדקדים האחרונים העמידו דבריהם דרך כלל ואמרו, שאותיות מים שקיץ נוזליים בלתי מקבלות לא דנש קל ולא רפי ושהן תמיד חקות בקריאה. ברם חזינא לנקדני דווקא דנקדי גם דנש קל באותיות מים שקיץ נוזליים. (ועי' שם גם בסעיף כ"ב). — אבל באמת אין להשערה זו יסוד, והאותיות האלה פשוטות הן ואין להן אלא מבטא אחד, כמו שכתוב בספר יצירה. ועל כן יקשה מאד להבין, לפי שיטת המדקדים, למה בא דנש קל בתוך האותיות האלה.

והנה, לפי השיטה הזאת, לפעמים קשה מאד לדעת, אם הדנש הוא דנש חזק או דנש קל. כי בראש התיבות, למען דעת אם הדנש הוא חזק או קל, נחזק להיות בקי בדיני הדחיק. "אשר עם כל הפלסופים הרבים להמציא כללים ופרשים עוד לא נדע שרש דבר נמצא בו" (מליצת ד"ר בערנספלד באוצר הספרות שנה ד' עמוד 351).

וכן קשה להחליט, מאיזה מין הוא הדנש הבא בתוך התיי של שְׁתִּי שְׁתִּים. כי הדנש הזה הוא לא דנש קל ולא דנש חזק: דנש קל יתכן לבוא רק בראש הברה, וכאן הדנש הוא באמצע הברה; ודנש חזק יתכן לבוא רק אחר תנועה, וכאן הדנש הוא אחר שוא נע. על כן יש בין המדקדים מחלוקת גדולה משנים קדמוניות על אדות הדנש הזה. יש מהם האומרים כי הוא דנש קל, "ובעבור זה נקראים המלות האלה באלף גנובה, כאלו כתוב: אֶשְׁתִּי אֶשְׁתִּים, כדי שתהיה השיין נקראת בשוא נח ויהיה דנש התיי כמשפטי. (מסלול, מסלת הנקוד שביל ו'). ויש אומרים, כי הוא דנש חזק, וכן הוא גם דעת פינסקער, והוא מביא ראיה מנקוד העליון, ששם מנוקד שְׁתִּי שְׁתִּים, בחדק לפני הדנש, ובכן הדנש הוא דנש חזק². —

וכן קשה להחליט, מאיזה מין הוא הדנש הבא בסוף התיבות. כי לפי שיטת המדקדים, בנִיד כְּפִית בסוף התיבות צריכות להיות לעולם בלתי דגשות, מפני שבסוף

¹ עי' געזעניוס, לעהרגעביידע § 19, 8, ופינסקער, מבוא לנקוד האשורי ע' 111.

² עי' ספרו מבוא אל הנקוד האשורי ע' 141—148.

התיבה לא יתכן לבוא לא דגש חזק ולא דגש קל; דגש חזק — מפני שהוא מורה על הנפלת האות הדגושה במבטא, ובסוף התיבה אי אפשר לבטא כן; ודגש קל — מפני שהדגש הקל מיוסד להתחלת הברה, וסוף התיבה הוא לעולם סוף הברה. אבל למורת רוח המדקדקים בא הדגש גם בסוף התיבות; כמו **קָרַתִּי, נָתַתִּי, אָתִי, וַיַּחֲדִי, יִשְׁבֵּי, יִרְדֵּי, יִבְכֵּי, יִשְׁתִּי, יִסְתִּי, קָמַתִּי, בָּתַבְתִּי** וכל משקל **פְּעֻלָּתִי**. על כן יש מדקדקים שמעלימים עיניהם לגמרי מן הדגש בסוף התיבות והוא אצלם כמו לא היה ולא נברא, ויש מהם האומרים, כי גם הדגש בסוף התיבות הוא לפעמים דגש חזק ולפעמים דגש קל: בסוף התיבות **קָרַתִּי, נָתַתִּי, אָתִי** — הוא דגש חזק, מפני שתחסר אות לפני הדגש, אבל בסוף התיבות **וַיַּחֲדִי, שְׁמַחְתִּי, שְׁמַעְתִּי, יִשְׁבֵּי, יִרְדֵּי, יִבְכֵּי, יִשְׁתִּי** וכל משקל **פְּעֻלָּתִי** — הוא דגש קל, ויש מדקדקים האומרים, כי הדגש בסוף התיבות הוא לעולם דגש קל, וכדי שלא תהיה בזה סתירה לשיפתם, שאין דגש קל בסוף הברה, אומר סינסקער, כי השוא שתחת אות דגושה בסוף התיבות נקרא כתנועה, ועל כן האות הדגושה, אע"פ שהיא בסוף התיבה, היא ראש הברה ולא סוף הברה. ואלה הם דבריו (מבוא עמוד 92):

„על דרך זה לבד נבין דגש התיבי בחמנות **פְּעֻלָּתִי** בסוף המלה. כי חנה אין ממנה הלשון להדגיש אות אחרון מן המלה אפילו כשהדגש לצורך, כגון בהכפילים **סָב, יָסַב**, וכן אין ממנה העברי להניע אות האחרון בתנועה, וכשתמצא זה, תדע נאמנה שחסר אחריו נח נעלם, כמו **עָשִׂיתָ ח' עָשִׂיתָהּ, יָבִרְכְּךָ ח' יָבִרְכְּתָהּ, שָׂמַךְ ח' שָׂמַכְתָּ, ודומיהן**. וא"כ איך תהיינה שתי זרות כאחד בחמנות זו, דהיינו דגש ושוא? . . . אלא ודאי הדבר כסו שאמרת, שחמנות **פְּעֻלָּתִי** היא קצור מן **פְּעֻלָּתִי** ונחגת ממנה **יִשְׁבֵּי** מן **יִשְׁבַּה, יִרְדֵּי** מן **יִרְדַּה, יִבְכֵּי** מן **יִבְכַּה, ודומיהן**, שגם בהם דגש ושוא בסוף. אך הדגש הוא מן חקלים בכל מלה, הנשאר על תכונתו כמ שהיה קודם קצור המלה. ולפיכך היו הקדמונים באמת מבטאין את החירק ומוציאין אותו מן השפה ולחוץ בחמנות **פְּעֻלָּתִי = poalt**, וכן היו מבטאין את הסגול (או תנועה אחרת החלילה מן איכות האות הראשון של המלה שלאחריו) במלות **יִבְכֵּי, ויִשְׁבֵּי, וירְדֵּי, ודומיהן**, כמו שהיה על תכונתו הראשונה: **יִבְכֵּה, יִשְׁבֵּה, יִרְדֵּה**.”

והוא מביא שם ראיה לדבריו ממה שגם ר' יהודה חיוג אמר, כי **יִבְכֵּי, תִּסְבֵּי, יִסְתִּי, יִסְתִּי, יִשְׁתִּי, יִלְדֵּתִי, וכן שְׂמַתִּי** — השוא השנית שבכל מלה והדומה להם נעה (כלומר נקראת כתנועה) לעולם.

וכאשר הגיעו הרברים האלה לשד"ל, ענה לסינסקער (מבוא עמוד 180):

„בהערתך בעמוד 92 השתוממתי על דברך על דגש-ת **פְּעֻלָּתִי**, ומה ענין לו עם מלות **סָב, יָסַב?** והלא זה דגש חזק, וקשה הוא לבטא **jossob**, באות כפולה בסוף, וזה דגש קל ואין שום קושי לבטא **poalt** כמו בליא **Welt**.”

ועל זה השיב סינסקער (שם 181—182):

„ואמנם השתוממותי על דברי בדגש-ת **פְּעֻלָּתִי**, אע"פ שאני משתומם על השתוממותי זאת, ועל סעמו שנתן שדגש חזק קשה הוא לבטא **Sabb = שַׁבַּ** בדגש קל אין שום קושי לבטא **Poalt** כמו **Welt**. כי אני משאל לו, מה הכריחו לבחור דוקא במלה סב, והלא גזרה הכפולים כוללת פעלים ושמות רבים, ואיך הוא חקשי לבטא בדים **Gall, Gann, tamm**, כמו **Schall, Mann, Lamm**. ואם כן מדוע לא נקרו **גָּל, מָל, לָמ** בדגש הלמ"ה, לפי שהוא מן גלל, וכן **גָּן** וכן **לָם** ודומיהן עוד? מ"מ אחרי רואי שקצתי דברי בהערתך לצד 92, עד שנתתי מקום לתפוס

עלי, חנני לבאר כונתי וזוהי. רציתי להעיר שם על זרות הדגש הכא בהתייז בתמונת **פְּעֻלָּתָהּ**, ואמרת, מאחר שכבר חלקו המדקדקים את הדגש לשני מינים, דגש חזק ודגש קל, הנה זה הדגש בהתייז איננו שיהיה לא חזק ולא קל, דגש חזק אי אפשר שיהיה, כי חזק ממה שאינו משמש כלום לתשלוש אות (אשר על זה יוכל המתעקש לשעון ולומר: הלא נמצאים עוד הרבה דגשים שמשמשים ותועלתם נעלמים מאתנו ושהמדקדקים כינו אותן לתפארת, והיה גם זה כאחד מהם). — הנה אין מדרך לשחיק להכניס ד"ה באות האחרונה בתיבה חסרת תנועה, אפילו כשחדגש הוא לצורך כגון במלת **קָל**, שהלמד בה רפה, וכשמצינו אות אחרונה, כשהיא בתנועה דגושה, או יש לנו לתוסף במחשבתנו עוד אות נגיס הנחסרת מאחריה, בדרים **יִחְזֹקְהָ ת' יִחְזַקְהָ ע' יִכְבְּדָהּ**, וגם דגש קל איננו שיהיה, כי אין הדגש קל בא כמסע התיבה אלא בתחלת הברה בפני עצמה הבאה אחר שוא נח, לא זולת, ואילו בהתמונה שאנו דנין עליה התייז היא אחרית הברה ולא תחלתה. ועיי הערתי זאת על זרות דגש זה רציתי להוכיח, שאין לנו מסלע מלהנית, שהתייז היא באמת תחלת הברה (אחר שוא נח) שסופה יורד נח נסתר אע"פ שאינה כתובה, ושהשוא שתחתיה קריאתה בקריאת החירק שסמנה נולדה, ושאיננו תמונה **פְּעֻלָּתָהּ** היא תמונה מאוחרת ומפלה, שנתחדשה במשך הזמן מן הראשית והעיקרית: **פְּעֻלָּתִי** באמצעות **פְּעֻלָּתִי**, כגיל, ושלשיכך נשאר לה עוד חברתה הקדומה בחירק, והדגש שבהתייז הוא איננו דגש קל כדיון.

והנה, לפי דעתי, מעם פינסקער על הדגש שבסוף התיבות אינו עולה יפה, וגם הראיה שהביא מדברי ר' יהודה חיוג אינה שווה כלום. כונת חיוג היא, כי השוא השני במלת **יִכְבֶּד** וכדומה נקרא ביחד עם התיבה שלאחריו. אבל ר' אברהם אבן עזרא כבר שם לאל את דברי חיוג אלה. וכך הוא אומר בספרו צחות (רפס פיורדא דף ב' עמוד א'): „ואמר ר' יהודה המדקדק, כי ראוי לקרוא תיז **יִכְבֶּד** מן היין שוא מתנועע דבוק עם מלת מן, והנה מה יעשה במלת **יִכְבֶּד** **אֱלֹהִים**, כי אין כח בלשון לחבר שני שואים מתנועעים (ולקרא כאלו כתוב **יִכְבֶּד אֱלֹהִים**) כי נקוד **אֱלֹהִים** שוא עם פתח קטן?

ובספרו מאזנים (רפס אוסיבאך דף נ' עמוד א') הוא אומר:

„ויש אנשים שיניעו השוא השני שהוא בסוף המלה בתחברו עם שוא לפניו כמו **יִכְבֶּד בְּסִתְרָה** לבי (איוב לא כ"ז), נקרא התייז נע, כאלו הוא דבק עם בסתר, וזה איננו נכון, בעבור שמצינו יפת אלהים (בראשית מ' כ"ז), וחנה התחברו שלשה שואין, ועוד, אילו היה דברם אמת, לא היה בעל המעמים מססיק באתנה בסוף במלת ויפול על צוארי בנימין אחיו **יִכְבֶּד** (שם כ"ז ל"ה). וישא עשו קולו **יִכְבֶּד** (שם מ"ה י"ז).“

ובלי ספק הצדק בזה עם הראייה, והראיה שהביא פינסקער מחיוג אין בה ממש. אבל משתומם אני גם על דברי שריל, כי על כן לא בא דגש בכיית של **יִסֵּב**, מפני שקשה לבטא Jassobb, ומה נראה, כי לדעת שריל, אות דגושה אחר תנועה גם בסוף התיבה נקראת בהכפלה, ואם כן מדוע נשאר הדגש אחר תנועה בסוף התיבות: **כְּרָתִי, נְתַתִּי, אֶתִּי, וַיַּחַד־**? הלא לפי שיטתו גם **כְּרָתִי** צריך לקרוא כאלו היה כתוב **כְּרָתִית** = Koratt. ואם יתכן לבא דגש אחר תנועה בסוף **כְּרָתִי**, מדוע לא יבוא דגש גם בתוך הביית של **יִסֵּב**? ואולם גם פינסקער לא השיב נכונה, במענו על שריל, למה הביא לדוגמא סב, **יִסֵּב, וְלֹא תָם, גִּן, גִּל** שבהן נקל להכפיל במכסא את האות האחרונה, כגראה מלשון אשכנז. אבל באמת אין שום ראיה מן המלות האשכנזיות Lamm, Schall, Mann, כי, כידוע, בשפת אשכנז גם במקום שכתובות שתי אותיות דומות,

נקראות רק כאות אחת. וכפל האותיות בא רק להורות, שהתנועה שלפני זה היא קצרה במבטא. אבל בשפת עבר, לפי שיטת המדקדים, אות דגושה נקראת כשתי אותיות דומות, ועל כן, כאשר קשה לכטא את ההכפלה בסוף סב = סבב = Sabb הלא כן קשה לכטא גם גל = גלל = gall.

כללו של דבר, כל התורה כולה של המדקדים על אדות הדגש מלאה ורות והרפוכות, וכל עין בוחנת תראה, כי אין לה על מה שתסמוך. ועתה אציע את דעתי על הענין הזה.

אותיות בניד כפית מבטאן על שני דרכים, דרך אחד — רפה, ודרך שני — חזק. וכדי שלא למעוץ בין מבטאן הרפה והחזק, שמו עליהן הסופרים הקדמונים קו מושכב כשמבטאן רפה, ודגש בתוכן כשמבטאן חזק. ועל כן הדגש בתוך בניד כפית ראוי להקרא לעולם. דגש חזק, בין שבא באמצע התיבה אחר תנועה כמו: **שְׁבַתְּ, הִבֵּן, הִבֵּן**, ובין שבא בסוף התיבה אחר תנועה, כמו: **וַיִּחַד, שְׁמַחְתִּי, בְּרַתִּי, קָתַתִּי**, ובין שבא בראש התיבה, כמו: **גִּן, גִּן**, ובין שבא באמצע התיבה אחר שוא נח, כמו: **נִשְׁבַּעִי מִשְׁנֵה, נִצְרִי, וּבִין שְׂבֵא בְּסוֹף הַתִּיבָה אַחֵר שׁוֹא נַח**, כמו: **וְשָׁב, יִרְדִּי, יִבְרָךְ, וְשָׁתִי, קָמַתִי**, וכל **מִשְׁקֵל פְּעֻלָּתִי**, ובין שבא בתוך התיבה באמצע הברה, כמו: **שָׁתִי, שְׁתִּימִם**, וכמו שהדגש הבא בתיבות **וַיִּחַד, שְׁמַחְתִּי, אֶתִּי, בְּרַתִּי, קָתַתִּי**, איננו מכפיל כלל במבטא את האות הדגושה, אע"פ שיש תנועה לפני הדגש. אחר שאות דגושה בסוף התיבה אי אפשר לקרוא בהכפלה, — כך הדגש בתוך בניד כפית באמצע התיבה ניכר איננו מכפיל במבטא את האות הדגושה, אע"פ שיש תנועה לפני הדגש, כמו: **שְׁבַתְּ, הִבֵּן, הִבֵּן**, ואם אמרתי, שהדגש בתוך בניד כפית ראוי להקרא לעולם דגש חזק, אין זה מפני שהוא מורה על קריאת האות הדגושה בהכפלה, כמו שאומרים המדקדים, כי אם מפני שהוא סימן על המבטא החזק של בניד כפית, בניגוד אל המבטא הרפה של האותיות האלה, שבו הן נשמעות כאותיות אחרות ממש. וכמו שהנקודה על השי"ן בצדה הימני או בצדה השמאלי היא רק נקודה. דיאקריטית, למען הברל בין שני דרכי המבטא אשר לאות שי"ן, כך הנקודה בתוך בניד כפית, שנקראת דגש, היא גם כן רק נקודה. דיאקריטית, להורות על המבטא החזק של האותיות האלה. אבל אין הדגש בתוך בניד כפית, אפילו כשיש לפניו תנועה, מורה כלל על חסרון אות. ועל כן אין שום ורות כמה שבא הדגש בסוף התיבות או גם באמצע הברה, יען כי ממציאי הדגש החזק, שמעולם לא עלה על לבם להכפיל על ידו קריאת האות הדגושה, שמו אותו בתוך בניד כפית בכל מקום שהיה מקובל בידם לקרוא את האותיות האלה במבטאן החזק, ולפיכך שמו דגש גם בתוך התיבה של **שְׁתִּי, שְׁתִּימִם** יען כי כן קבלו קריאת המלות האלה⁽¹⁾.

יש להחללא על אלה מחוקרי הלשון הבקיאים גם בדרך לשון סורית, כי לא שמו לב להתבונן, כי תורת האותיות בניד כפית בלשון סורית דומה ממש לתורת האותיות

(1) עיי' זכרון חגאון רב סעדיה אלפיומי וספריו מאת ד"ר אברהם הרכבי. פטרבורג תרנ"ב. עמוד קפ"ו.

האלה בשפת עבר. גם בסורית האותיות בניד כפית מבטאן על שני דרכים, דרך אחד נקרא רִנְקָד (רִך) ודרך השני נקרא קִנְשִׁי (קשה). וכדי שלא למעוֹת בין שני המבטאים האלה שמו הסופרים גם בלשון סורית נקודה תחת האותיות בניד כפית, להורות שמבטאן רִך, והנקודה הזאת נקראת "רִנְקָד", וממעל לאותיות בניד כפית שמו את הנקודה, להורות שמבטאן קשה, והנקודה הזאת נקראת "קִנְשִׁי". וכל קורא נכון יראה, כי הנקודה הבאה תחת בניד כפית בסורית דומה בהוראתה ממש להקו המושכב הבא על האותיות האלה בלשון עברית, והנקודה הבאה בסורית על האותיות דומה בהוראתה ממש להנקודה הבאה בתוכן בעברית. ומלפנים גם חכמינו דל קראו "רִך" להקו הבא על בניד כפית להורות שמבטאן רפה, ולהדגש הבא בתוכן להורות שמבטאן חזק קראו "קשה", כמו שנראה מספר יצירה, שנאמר שם: בניד כפית מתנהגות בשתי לשונות תבנית רִך וקִשֶׁה. — ובכל זאת לא ראו חוקרי לשוננו, שמשפט אחד לה־קִשֶׁה הסורי ולהדגש העברי, וכמו שה־קִשֶׁה איננו מכפיל כלל את קריאת האות ואיננו מורה על חסרון אות אף במקום שיש תנועה לפניו, כמו דִּקִּי בסורית, נקרא daki ולא dakki¹) — כך הדגש בתוך בניד כפית בעברית איננו מכפיל את קריאת האות הדגשה ואיננו מורה על חסרון אות, וגם בשפת עבר המלה "דִּקָּה" צריך לקרוא dako. כמו שקוראים כל בני ישראל שלא למדו תורת הדקדוק, ולא dakko כמו שאומרים המדקדקים, וכן שֶׁבֶת צריך לקרוא Schabboth ולא Schabboth.

ואם ישאל הקורא: מאין יצאה המעוֹת הזאת, שהדגש בתוך בניד כפית באמצע התיבה אחר תנועה מורה גם על חסרון אות ומכפיל את קריאת האות הדגשה? — אענה על זה, כי המעוֹת נולדה עי הדגש הבא גם בתוך מִים שקיץ נזוליים. הדגש בתוך האותיות האלה נמצא על הרוכ באמצע התיבה אחר תנועה, וברכות הימים, כאשר נשכחה תכלית הדגש בתוך מִים שקיץ נזוליים, ועם זה מצאנו, כי על הרוכ תחסר אות לפניו, — באו לידי החלטה, כי הדגש הזה הבא בתוך האותיות האלה באמצע התיבה אחר תנועה מורה גם על חסרון אות ומכפיל את קריאת האות הדגשה, וכי על כן מִים שקיץ נזוליים הדגשות באמצע התיבה אחר תנועה הן ראשי הברות וסופי הברות כאחד, ועל ידי זה מעו אחיך לחשוב, כי גם הדגש הבא בתוך בניד כפית באמצע התיבה אחר תנועה מורה כמו כן על חסרון אות ומכפיל את קריאת האות הדגשה, וגם אותיות בניד כפית הדגשים באמצע התיבה אחר תנועה הן ראשי הברות וסופי הברות כאחד.

אבל, לפי דעתי, גם הדגש בתוך מִים שקיץ נזוליים באמצע התיבה אחר תנועה, כמו שאינו מורה על חסרון אות במקום שלא תחסר אות כלל (גְּמָלִים, קִמְצִים, שְׁסָנִים, הַפָּה, אֶלֶה, וכדומה) כן איננו מורה כלל על חסרון אות גם במקום שתחסר אות באמת, כמו במלת וִקָּה, וכמו שהדגש בתוך האותיות האלה באמצע התיבה אחר שוא נח (כמו נִבְלָעוּ וכדומה), אשר בספרים כתב־יד היותר קדמונים אות השואית השניה לעולם דגשה (כמו איננו מכפיל כלל את קריאת האות הדגשה, כך גם באמצע התיבה אחר תנועה (כמו מִקָּל) אין הדגש מכפיל קריאת האות הדגשה, ואם כן, כמו שבאמצע התיבה אחר שוא

¹ עי' געזעניוס, לעהדגעביידע עי' 92.

נח (למשל, נִבְלָעוּ) האות הרגושה היא ראש הברה, כך באמצע התיבה אחר תנועה (כמו נִימְקוּ) האותיות הרגושות הן גם כן רק ראשי הברות, ולא ראשי הברות וסופי הברות כאחד, כמו שאומרים המדקדקים. וכל שכן שאותיות הרגושות בראשי התיבות, כמו ועֲנֵת־ה־לִּי, הן רק ראשי תיבות ולא ראשי תיבות וסופי תיבות כאחד. והמדקדקים האומרים, כי יש הבדל בין דגש הבא באמצע התיבה אחר תנועה ובין זה שבא באמצע התיבה אחר שוא נח או בראש התיבה — אינם אלא טועים, כמו שמעו במה שקראו דגש חזק להדגש הבא בתוך בִּנְיָד כִּסִּית וכתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים באמצע התיבה אחר תנועה, ולזה שבא בתוך בִּנְיָד כִּסִּית וגם בתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים באמצע התיבה אחר שוא נח או בראש התיבה, קראו דגש קל; בעוד שבאמת יותר נכון, כמו שכבר אמרתי, לקרוא דגש חזק להדגש הבא בתוך בִּנְיָד כִּסִּית בשביל להורות שמבטאן חזק, ולהדגש בתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים יותר נכון לקרוא דגש קל, יען כי מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים הרגושות באמצע התיבה אחר תנועה הן גם כן רק ראשי הברות, ובסוף התיבות, שהן לעולם סוף הברות, לא נמצא כלל דגש באותיות אלו. באופן שהדגש בתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים הוא תמיד רק בראש הברה, ועל כן יותר ראוי לקרוא, דגש קל־ לזה שבא בתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים, ולא תהיה כזה כל סתירה למה שאמרו המדקדקים, ש.הדגש הקל מיוסד להתחלת הברה. גם לא יהיה לנו או כל צורך להרבות בפלפולים, חקים ומשפטים, למען דעת מתי הדגש הוא דגש חזק ומתי הוא דגש קל, כי כל איש ידע, שדגש הבא בתוך בִּנְיָד כִּסִּית הוא תמיד דגש חזק, ודגש הבא בתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים הוא תמיד דגש קל. כי באותיות האלה לא יבוא הדגש כלל להורות שמבטאן חזק או רפה, אחר כי הן אותיות פשוטות שלכל אחת מהן יש רק מבטא אחד, ואין שום הבדל במבטא מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים הרגושים והבלתי רגושים.

ואם כן, אם הדגש בתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים אינו מורה על חסרון אות, ולא על הבדל במבטא — לאיזה צורך שמוהו הקדמונים באותיות האלה?

על השאלה הזאת אענה: הדגש בתוך מִים שִׁקִּיץ נוֹלִיִּים הוא רק שריד מן הנקוד הישן שקדם להמצאת התנועות, ואחר המצאת התנועות לא היה עוד כל צורך בו, ונשאר עד היום רק מפני שכבר נשכחה תכליתו.

כבר העיר פינסקער, כי, כמו שהמסורה אינה מלאכת אדם אחד בזמן אחד ומקום אחד, כן ב' מיני הנקוד האלו, באי כמו כבבל, לא בבת אחת ועל ידי אדם אחד בזמן אחד יצא מכת אל הפעל, אלא מעט מעט ועיי אנשים שונים ובזמנים שונים השתלם באזי עד שהגיע לאותה השלימות כמו שהוא עתה לסניגרי (מבוא עמוד 6). והנה, כדי שלא למעוץ בין המבטא הרפה והחזק של בִּנְיָד כִּסִּית, המציאו מתחלה קו על האותיות האלה להורות שמבטאן רפה, ודגש בתוכן להורות שמבטאן חזק. אולם כאשר עבר זמן מה וראו את התועלת הגדולה שיצאה ע"י הסימנים האלה, אז השכילו להשתמש בהם גם לדברים אחרים. כי מלבד המסרה העיקרית של הדגש, להורות על המבטא החזק, יצאה ממנו עוד תועלת צדדית, כי ידעו על ידו גם כן להבדיל בין מלות הדומות באותיותיהן ושונות בתנועותיהן. למשל: שִׁבְרַי, מלבד שעל ידי הדגש בתוך הִבִּית ידעו כי הִבִּית מבטא ב' ולא א', הנה ידעו גם כן עיי לקרוא את המלה כולה בתמונה הראויה ולבלתי החליפה במלת שִׁבְרַי. ועל כן, כאשר ראו זאת, השכילו אחר כך לשים את הדגש גם בתוך שאר האותיות, בשביל להעיר על שני התנועות בתיבות הדומות באותיותיהן. למשל, במלת

חזקו שמו דנש בתוך הוי"ן כדי להעיר, כי קריאת המלה הזאת היא: חֲזִקוּ וְלֹא חֲזָקוּ. וכן: מַפְהֵר שְׁמוֹ דְּנִשׁ בְּתוֹךְ הַמִּית כְּדִי לְהַעִיר, כי קריאת התיבות האלה היא: מַפְהֵר, וְלֹא מָפִים, מַפְהֵר. וכן: לַפְדֵּי, שְׁמוֹ דְּנִשׁ בְּתוֹךְ הַמִּים כְּדִי לְהַעִיר, שהתיבה הזאת היא מבנין פֻּעַל או פָּעַל וְלֹא מַבְנִין קָל. וכן: גְּמָלִים, קִמְנִים, שְׁפָנִים, שְׁמוֹ דְּנִשׁ בְּתוֹךְ הַלְמִיד וּבְתוֹךְ הַנּוּן כְּדִי לְהַעִיר, כי קריאת התיבות היא: גְּמָלִים, קִמְנִים, שְׁפָנִים, וְלֹא גְמָלִים, קִמְנִים, שְׁפָלִים, עַל מִשְׁקַל דְּבָרִים. וכן: חֲדָלָה, נִתְנָה שְׁמוֹ דְּנִשׁ בְּתוֹךְ הַלְמִיד וּבְתוֹךְ הַנּוּן כְּדִי לְהַעִיר, כי קריאת התיבות האלה היא: חֲדָלָה, נִתְנָה וְלֹא חֲדָלָה, נִתְנָה, כִּמוֹ שֶׁהֵן בְּלֹא הַפֶּסֶק. וכן בא בַּנְקוּד הַאֲשׁוּרִי לְאִמּוֹר בְּדִנְשׁ בְּתוֹךְ הַלְמִיד, כְּדִי לְהַעִיר, כי קריאת התיבה הזאת היא: לְאִמּוֹר וְלֹא לְאִמּוֹר, כִּמוֹ שֶׁהִיא רֹאֵי לְהִיּוֹת עֵיד בְּאִמּוֹר (ע"י סינסקער מבוא ע' 62). וכן הַנְקוּדָה שֶׁבְּקִרְיָה וְעִשִׁית קַעְרוּתִיו (שמות כ"ה), אִינֵה אֵלֶּא סִימֵן שַׁעֲשׂוֹ הַמְלַמְדִּים לְהַעִיר אֶת תַּלְמִידֵיהֶם עַל זִוּת הַנְקוּד (הקריאה): קַעְרוּתִיו ת' בְּקַעְרוּתִיו כְּדִין, לֹא זִוּלָה, אֲשֶׁר כָּל אֱלֹהֵי הַדְּנוּשִׁים, אַעֲפִי שֶׁאֲחֵר הַמַּצָּאת הַנִּיּוּד (הַתְנוּעוֹת) לֹא הָיוּ צָרִיכִים לָהֶם יוֹתֵר, מִיַּם הַמְלַמְדִּים הַמְאֻתְרִים, בְּכוּאֵם לִנְקֹד, כִּבְר שִׁכְחוּ תַּכְלִיתָם לְמַה הֵם מִשְׁמָשִׁין, וְהַנִּיחֻם כִּמוֹ שֶׁמִּצְאוֹם, מִבְּלִי לְהַשְׁמִיטֵם (שם ע' 110). גַּם הַדְּנִשׁ בְּאוֹת הַשְּׁנִיָּה מִשְׁתִּי אוֹתוֹת שׁוֹאִיוֹת בְּאִמְצַע הַמְלָה, וּבִפְרָט כִּשְׁאֲחִרְיוֹ אוֹת נְרוּנִית, כִּמוֹ יִשְׁמַעְיָ וְדוֹמִיָּהֶם, דְּנִשׁ יִשָּׁן הוּא, שֶׁקֶדֶם לְהַמַּצָּאת הַנְקוּד (הַתְנוּעוֹת), וְתַכְלִיתוֹ לְהַעִיר שִׁיקְרָאוֹ הַמְלָה בְּשָׁנֵי שׁוֹאִין זֶה אַחֵר זֶה (ע"י מבוא 72), וְכֵה שְׁמוֹ פֶּעַם בְּפֶעַם דְּנִשׁ בְּתוֹךְ מִים שֶׁקִּיץ נוֹלִיִּים רַק בְּשִׁבִּיל לְהַעִיר, כִּי קְרִיאַת הַתִּיבָה אוֹ מִשְׁמַעוּתָהּ הִיא לֹא כֶּךָ אֵלֶּא כֶּךָ. וַיַּעַן כִּי הַדְּנִשׁ בְּתוֹךְ בְּנִיד כִּפִּית בְּאִמְצַע הַתִּיבָה נִמְצָא עַל הָרֹב רַק בְּרֹאשׁ הַבֵּרָה, לִכֵּן, כֹּאשֶׁר שְׁמוֹ אַחֵר כֶּךָ אֶת הַדְּנִשׁ גַּם בְּתוֹךְ מִים שֶׁקִּיץ נוֹלִיִּים לְהַעִיר עַל שְׁנֵי בְּקִרְיַת הַתִּיבָה אוֹ בְּמִשְׁמַעוּתָהּ, הַשְׁכִּילוֹ לִשְׁמֵם גַּם אוֹתוֹ בְּרֹאשׁ הַהִבְרָה, וְעַל יְדֵי זֶה, בְּסֶרֶם לִדַּת הַתְנוּעוֹת, יִדְעוּ גַּם כֵּן, כִּי הָאוֹת הַרְנוּשָׁה הִיא רֹאשׁ הַבֵּרָה. לְמַשָּׁל: יִקְחָהּ ע"י הַדְּנִשׁ בְּתוֹךְ הַקִּרְיָה יִדְעוּ, כִּי הַקִּרְיָה הִיא רֹאשׁ הַבֵּרָה, וְעַל כֵּן כֹּאשֶׁר תַּחֲדָל הַקִּרְיָה לְהִיּוֹת רֹאשׁ הַבֵּרָה, כִּמוֹ יִקְחָהּ, אוֹ תְּבוּאֵה הַקִּרְיָה בְּלֹא דְנִשׁ. וְכֵן: יִשְׁמַעְיָ, ע"י הַדְּנִשׁ בְּתוֹךְ הַיִּיד וְהַמִּים וְהַקִּרְיָה יִדְעוּ, בְּסֶרֶם לִדַּת הַתְנוּעוֹת, כִּי הָאוֹתוֹת הַדְּנוּשׁוֹת הֵן רֹאשֵׁי הַבְּרוֹת. וַאֲיֵן סֶפֶק אֲצִלִּי, כִּי בִימֵי חֲכָמֵי הַתַּלְמוּד כִּבְר הָיוּ הַסְפָּרִים מְנוּקְדִים בְּדִנְשׁ, כֵּן בְּדִנְשׁ חֹזֵק (כְּלוּמֹר בְּתוֹךְ בְּנִיד כִּפִּית) וְכֵן בְּדִנְשׁ קָל (כְּלוּמֹר בְּתוֹךְ מִים שֶׁקִּיץ נוֹלִיִּים), וְעַיִן זֶה יִדְעוּ לְפַעְמִים לְחַלֵּק אֶת תִּיבֵי הַהִבְרוֹת, כִּמוֹ שֶׁהַרְנִישׁ כִּבְר שׁוֹיֵר (אֲגֵרַת שׁוֹיֵר ע' 65), כִּי אַעֲפִי שֶׁלֹּא הָיוּ נְקוּדוֹת (תְּנוּעוֹת) בִּימֵיהֶם (בִּימֵי חֲכָמֵי הַתַּלְמוּד), מִיַּם חִילוּק הַבְּרוֹת מְבוּאָר כֹּאן שֶׁהִיא כִּבְר, אֲפִילוֹ כֵּן דְּנִשׁ לְרִשָּׁהּ.

וְכֵן הִיא הַרְבֵּה נוֹהֵג גַּם אֲצֵל הַסּוּרִים בְּסֶרֶם לִדַּת הַתְנוּעוֹת. כְּדִי שֶׁלֹּא לְמַעַת בְּאוֹתוֹת בְּנִיד כִּפִּית בֵּין הַמִּכְבָּא הַרֵךְ וְהַקָּשָׁה, הַמִּצְאוֹ הַסּוּרִים מִתַּחֲלָה אֶת הַנְקוּדָה תַּחַת הָאוֹתוֹת לְסִימֵן הַמִּכְבָּא הַרֵךְ, וְעַלֵּיהֶן לְסִימֵן הַמִּכְבָּא הַקָּשָׁה. אוֹלֵם כֹּאשֶׁר עָבַר זֶמֶן מֵה וּרְאוּ אֶת הַתְנוּעֹת הַגְּדוּלָה שִׁיּצָאוּ ע"י הַנְקוּדָה הַזֹּאת, הַשְׁכִּילוֹ אַחֵר כֶּךָ לִשְׁמֵם אֶת הַנְקוּדָה גַּם תַּחַת

יתר האותיות ועליהן, כרי להבדיל בין תיבה לתיבה, מבלי שיורה על שום תנועה בפרט. אלא הוא מבחין בין ענין לענין במלות שאפשר למעות בהן. וזה נקרא „נקוד מבחין“ (Punctum Diacriticum). כגון מלת קְמַלַת, אפשר שתהיה למדבר בעדו, ותהיה הקריאה קְמַלַת, ואז תבוא נקודה למעלה על אחת משלוש אותיות השורש; ואפשר שתהיה לנכות, ותהיה הקריאה קְמַלַת, ואז תבוא הנקודה למטה תחת אחת מאותיות השורש; ואפשר שתהיה לנקבה נסתרת, ותהיה הקריאה קְמַלַת ואז תבוא הנקודה למעלה על התיז או תחתיה ותרמזו שהתיז היא לנקבה; ועל הדרך הזה היו הסוריים נוהגים עד זה אלף וסאה שנה, ועל הדרך הזה מצאנו מנוקד התרגום הסורי הנמצא במילאנא. — ומן הדרך הזה הוא גם כן שנותנים שתי נקודות זו בצד זו (כעין צירי שלנו) על כל תיבה שהיא לשון רבים, ושתי הנקודות האלה נקראות בלשון סורי: רְבֻנִי, וזה לכדו נשאר גם אחר שנשתקע הדרך הזה בכללו ונתחלף בדרבים אחרים המוכים ממנו, והרבוני עדיין הוא נהג גם בנתיבת יד וגם ברפסו¹⁾.

ולבי אמר לי, כי גם בערבית התשדירי איננו מכפיל את האותיות בקריאה, ואף כי כל ספרי דקדוק לשון הערבית שהיו לפני אמרו כולם פה אחד, כי התשדיר מורה על הכפלת האות, לא האמנתי לדבריהם, יען כי לא נעלם ממני, שגם ברקדוק לשון ערבית הקימו חוקרי הלשון הנוצרים חוקים ומשפטים אשר הערביים בעצמם אינם יודעים מהם מאומה²⁾. והנה לשמחת לבי מצאתי אחר כך, כי החכם Ernst Brucke אמר מפורש, שהתשדיר אינו סימן הכפלה³⁾. ואין ספק אצלי, כי גם התשדיר הערבי הוא רק שריד מן הנקוד הישן שקדם להמצאת התנועות בלשון ערבית, וגם תכלית התשדיר היתה למען הקל מעט את הקריאה בספרים, שהיו עוד בלא תנועות, כמו הדגש בלשון עברית והנקודה על האותיות ותחתיהן בלשון סורית, ועל פי זה יוכן מה שנמצא למעטים, כי הערביים שומרים לנקד בתשדיר אפילו ספרים בלתי מנוקדים ביתר הנקודות, כמו שהעיר על זה געזעניס (לעזרעביידע עמ' 83). זה הוא אצלם שריד מן המנהג הקדמון, שהיו מנקדים הספרים בתשדיר בלבד.

וכאשר נחקר היטב בספרים היוזר קדמונים, נמצא באמת, כי מלפנים גם העברים לא ידעו כלל מהכפלת האות במבטא במקום שכתובה רק אות אחת, כאשר גם היום העברים אשר לא למדו תורת הדקדוק אינם יודעים מזה מאומה. הנה מנחם בן סרוק, אף כי הרבה לדבר על הדגש יותר ממה שדבר על שאר הנקודות, בכל זאת אין שום רמז בדבריו, שהדגש בא להכפיל במבטא את האות הדגושה, או להורות על חסרון אות. הוא אינו יודע כלל את ההבדל שעושים המדקדקים בין דגש הבא בראש התיבה או באמצע התיבה אחר שוא נח וכן דגש הבא באמצע התיבה אחר תנועה, והוא עושה הבדל רק בין דגש הבא בתוך בגיד כפית ובין דגש הבא בתוך מים

¹⁾ שד"ל, אוהב גר, תוצאה שניה 1895, ע' 96.

²⁾ „Die Araber selbst kennen unsere Anschauung von kurzen und langen Vocalen sowie Diphthongen nicht“. (Caspari's Arabische Grammatik von A. Müller. Halle 1887 S. 5).

³⁾ „Ich muss hier daran erinnern, dass das Teachdid, wie auch sein Name aussagt, ein Verstärkungszeichen, aber kein Verdopplungszeichen ist“. (Beiträge zur Lautlehre der Arabischen Sprache, S. 812).

שקין נולדים. כמו שעשיתי גם אני פה. ויען כי עד היום עוד לא נגלו לפנינו על הדגש דברים יותר קדמונים מדברי מנחם, לכן ראויים דבריו להתבונן בהם היטב, ואביאם כאן בשלמותם. אך למען הקל על הקורא את הבנתם, מוצא אני יותר נכון להביא תחלה את דבריו האחרונים ואחר כך הראשונים. ואלה הם (מתברר, הצי' פיליפאוסקי, עמוד 5):

„אבל תקנו אנשי הלשון בגיד כפית. האותיות האלה בחיותם סמוכים ליהרא כלם רשים, אך לא תקנו בהן עקב פתרון, כי אם לצחצוח הלשון ולתוכן המבטא . . . ואם לא לאלה לבדם יקרה מקרה זה, כי אם לכל האותיות כלם, ידגשון וירפיון עקב עניני פתרונותם. ואלה קצותם: חֲזָקוּ ידים רפות, חֲזָקוּ עלי דבריים; לְמַדּוּ לשונם, לְמַדּוּ חיסב; וכו' יִקְלָו, על כו' יִקְלָו; בְּשִׁלְחֵי אותם, בְּשִׁלְחֵי את חצי הרעב; יָמִים על ימי מלך תוסיף, על יָמִים יסדרי.

מן הדגמאות שהביא כאן מנחם נראה ברור, כי לפי דעתו, הדגש בתוך שאר האותיות, מלבד בגיד כפית, תקנו אנשי הלשון רק להבדיל התיבות אשר במסר לדת התנועות לא היה שום הבדל ביניהן, כמו: חֲזָקוּ, חֲזָקוּ, ששתייהן נכתבו בלי שום הבדל במסר לדת התנועות, ועל כן שמו דגש בתוך הוי"ן במלת חֲזָקוּ, להעיר, כי התיבה הזאת היא משונה מן חֲזָקוּ, אשר בה הוי"ן בלי דגש. ועל כן הביא מנחם זוגות של תיבות שאותיותיהן שוות, אחת שיש בה אות דגושה ואחת שאין בה אות דגושה. ומנחם מזהיר פעמים אחדות, שהדגש בתוך בגיד כפית תקנו הסופרים להורות על שנוי המבטא שבין אלו ובין בגיד כפית הבלתי דגושים, ולא בשביל להבדיל בין תיבה לתיבה; בעוד שהדגש בתוך שאר אותיות תקנו הסופרים להעיר, כי התיבה שיש בה אות דגושה היא משונה מן התיבה שאין בה אות דגושה, ולא בשביל להורות על שנוי המבטא ביניהן ובין הבלתי דגושות. וכך הוא אומר (מתברר עמוד 3):

„דע כי לכל האותיות יקרה דגש ורפה מבלעדי בגיד כפית למראה פתרונם ושנוי ענינם אשר תקנו סופרים לצחצוח לשון ולא לפשר דבר. אך בחיותם בראש המלים. ובהגיע תור משפסם אבאר פתרונם.“

כוננו כאן, כי מבלעדי בגיד כפית אשר בהם תקנו הסופרים דגש ורפה, לצחצוח לשון (להורות על שנוי מבטא) ולא לשם דברי, — גם ליתר. האותיות יקרה דגש ורפה, אך לא להורות על שנוי מבטא, כי אם, למראה פתרונם ושנוי ענינם. — ואחר כך הוא אומר (ע' 4):

„בגיד כפית בחיותם סמוכים ליהרא ירפיון. בהעלותם ידגשון, ואך בחיותם תחת המלים... כל האותיות ידגשון וירפיון בראשית המלה כתובה ואחריתה לפי פתרונה, לכך חיות ועיין אשר לא ידגשון ולא ירפיון היטב, כי אותיות חגרון המלה“¹.

ואחר כך הוא מוסיף לאמור:

„אך דגש ורפה ישנו לצחצוח הלשון אשר בהם תכון המלה בפה ותתישב היטב, וישנו לפתרון אשר בו יקום פשר דבר ותוכן ענין.“

מזה נראה כי גם הוא מחלק את הדגש לשני מינים. הדגש ממין הראשון, לפי דעתו, הוא רק, לצחצוח הלשון וכאן רק בתוך בגיד כפית להורות על שנוי מבטא, כאשר

¹ מזה מוכח, כי מנחם קורא דגש גם להנקודה הבאה בתוך החי' ספני שהוא אינו חושב את החי' בין האותיות שאינן מוכשרות לקבל דגש. ועל כן נראה לי, כי באמרו „ואחריתה“ כוננו על הנקודה הבאה בתוך אות היא בסוף התיבות. כי בשאר האותיות (מלבד בגיד כפית) לא נמצא דגש בסוף התיבות.

נראה מדבריו שהבאתי למעלה, והדגש ממין השני הוא רק. לפתרון אשר בו יקום פשר דבר ותוכן ענין, ובא רק בתוך שאר האותיות. והוא הולך ומבאר, מדוע תקנו המוסרים דגש גם בתוך שאר האותיות:

המלה היא רבת פנים מעונה מחלוקת לסיני מראותיה ותוצאות מסבותיה ועניני דקדוקיה ולמען הכרת פניה תוקם לה נקודות למודים, לתורות על קצות פעם מדעם ושכל מודם.

כלומר, במרם לדת התנועות אפשר היה לקרוא את המלה על הרכה אופנים, על כן, למען דעת מאיזה מין היא התיבה, הקימו המלמדים נקודה (דגש), בשביל להעיר, כי התיבה שיש בה אות דגושה משונה מן התיבה שאין בה אות דגושה. ועל ידי זה הוקלה מעט הקריאה בספרים.

אבל יספה אומץ וחכון במעמקי נבוחה ותשלם כאופני תבונה בתת עליה מושלים המורים עליה ומלמדים על פתרונה מבלעדי נקודות למודים. ותכון המלה תחת ממשלתם והמה מושליה ואותיות, מושכיות, מחציות, מנויות, פותחות וקסציות, חופפות, נגזרות ומעמידה.

כונתו כי המלה יספה אומץ על ידי התנועות (הנקראות, מושלים, בפי מנחם), שנתחדשו אחי, המורים על פתרון התיבות גם מבלעדי הגקודות (הדגשים) שהקימו למנים המלמדים.

והנה נראה איפוא מדברי מנחם, כי הוא ידע היטב, שהדגש בתוך מים שקיץ נזילים היא רק שריר מן הגקוד הישן, שקדם להמצאת התנועות, וכי תכלית הדגש באותיות האלה היתה, במרם לדת התנועות, כתכלית. הגקוד המבחיך שהיה נהוג אצל המורים, וכאשר נתבונן בדברי שריל שהבאתי למעלה על אודות הגקוד הקדמון אצל המורים, נמצא, כי בכלל שוים הם לדברי מנחם על הדגש, ובכל זאת, לא שריל ולא יתר חוקרי הלשון לא הרגישו, כי הדגש בתוך מים שקיץ נזילים היא כנקוד המבחיך שהיה נהוג אצל המורים. וזה מפני שתורגלו להאמין, כי הדגש מורה על חסרון אות ועל קריאת האות הדגושה בהכפלה. אבל מדברי מנחם נראה, כי עוד בימיו לא נודע כלל מזה. שהרי אין בדבריו שום רמז שהדגש מורה על חסרון אות ועל ההכפלה במבטא, וגם איננו מבדיל כלל בין דגש הבא בראש התיבה ובאמצע התיבה אחר שזא נח וכן דגש הבא באמצע התיבה אחר תנועה. הוא ערשה הברל רק בין דגש הבא בתוך בניד כפית, הנקרא אצלו, דגש לצחצוח הלשון, ובין דגש בתוך שאר האותיות, הנקרא אצלו, דגש לפתרון. ואין ספק אצלי, כי תורת הדגש, כמו שנחגה לנו מנחם, היתה כתובה גם כן בספרי הדקדוק לר' סעדיה גאון, וכמו שחלוק האותיות לשורשיות ולשמשיות לקח מנחם מר' סעדיה גאון, שהוא היה הראשון שהמציא את החלוקה הזאת (הרנבי בספרו זכרון הגאון רב סעדיה ע' ל"ז), — כך, לפי דעתי, מצא מנחם גם את תורת הדגש בספרי ר' סעדיה, והוא התורה הישנה שהיתה מקובלת בישראל מימים קדמונים.

רק ר' יהודה חיוג היה הראשון שאמר, כי הדגש לפעמים מורה על חסרון אות. כי הוא, בתמצו לקבוע לחוק, ששורשי לשון עברית הם בעלי שלש אותיות (לא כמו שחשבו לפניו שהם רק בעלי שתי אותיות), הביא ראיה לדבריו, כי בשורשים שיהסר אות יבוא דגש. אבל דבר קריאת האות הדגושה בהכפלה לא ידע עוד גם ר' יהודה חיוג. כי הוא השכיל לאמור (אותיות הגזו הנצחת דוקקם 145): כי כבר על הלשון לדבר בשוני אותיות שוים, ושמו האחד מקום שונים. ולו הלכו המדקדקים שקמו אחרינו רק בשיטתו, שלפעמים מורה הדגש על חסרון אות, לא היתה הרעה גדולה כל כך. אבל כאשר קמו המדקדקים הקמחים ונזר נזרה, כי הפתח והקבוץ והחירק החסר הן תנועות קטנות

שצריכות להיות הברות סגורות, המציאו את החדוש, כי אות דגושה אחר תנועה נקראת בהכפלה, למען עשות את התנועות שלפני הדגש להברות סגורות. ועל ידי זה באה ערכוביא בדקדוק לשון עברית, השוורת בו עד היום הזה. אבל בימים קדמונים, לא לבד שלא קראו שתי אותיות במקום שכתובה רק אות אחת, אלא כי גם במקום שכתובה שתי אותיות שוות היו רבים קוראים רק אות אחת: וכאשר נפגשות שתי אותיות הדומות . . . כתב הגאון ר' סעדיה דל, יש מן העברים שקוראים אותה בהבלע, כמו: בן נון, ירוץ צדיק, ואחל לה⁽¹⁾, כלומר: כאלו היה כתוב: בגון, ירוצדיק, ואחולו. ובלי ספק, מפני זה שמו אחר כך קצת מנקדים דגש בראש התיבה כשהאות הראשונה בה דומה להאחרונה של המלה הקודמת, כמו: בן נון, שמו דגש בתוך הגי' כדי להעיר לכלתי תבלע אחת משתי הגי'.

ויען כי לשון סורית קרובה מאד לעברית, על כן הפצים חוקרי הלשון ללמוד נורה שזה, כי מלפנים גם הסוריים היו מכפילים האותיות בקריאה, אף כי אין בלשון סורית סימן מיוחד להורות על זה, והיטב חרה להם להמדקקים, כי אין סימן כזה. ככה מתאונן נעלדעקע (בספרו, מאנראישע גראממאטיק, ע' 12), על כי השפה הסורית אין לה סימן להכפלת האותיות, ורואה בה ממשול גדול. אבל באמת אין אפילו שפה אחת משפות בני שם שנמצא בה סימן להכפיל את האותיות בקריאה, ולו השמימו את הדגש מתוך פים שקיץ נוללים בעת שהמציאו את התנועות ולא היה עוד צורך בו, כי אז לא עלה על לב החוקרים לאמור, כי מלפנים היו העברים מכפילים האותיות במבטא, וגם לא עלה על לבם לאמור, כי הדגש תבא בתוך בגיד כפית באמצע התיבה אחר תנועה מכפיל את האות הדגושה או מורה על חסרון אות. והרי גם בלשון סורית, אף כי הקישי בא אחר תנועה גם במקום שתחסר אות, בכל זאת אומרים חוקרי הלשון, כי הוא מורה רק על המבטא הקשה של בגיד כפית, ולפי דעת Amira ויתר המדקקים הסוריים הקדמונים, הקישי איננו מכפיל כלל את האותיות האלה במבטא⁽²⁾.

שכל אשר אמרתי יראה הקורא, כי אמנם גם אני מסכים עם המדקקים האומרים, כי יש שני מיני דגש: דגש חזק ודגש קל, אבל לא כמחשבותיהם מחשובתי בדבר הוראת הדגש החזק והדגש הקל.

לפי דברי המדקקים, כל דגש הבא באמצע התיבה אחר תנועה, בין בתוך בגיד כפית ובין בשאר אותיות, הוא דגש חזק, והדגש החזק מכפיל את האות הדגושה, שתהא נקראת כשתי אותיות, ומורה על חסרון אות הדומה לאות הדגושה או גם על חסרון אות הבלתי דומה לזה, באופן שאות הדגושה בדגש חזק היא ראש הברה וסוף הברה כאחד. — וכל דגש הבא בראש התיבות ובאמצע התיבות אחר שוא נח הוא דגש קל, והדגש הקל, לפי דעתם, בא בתוך בגיד כפית להורות על מבטאן החזק. ויען כי מלפנים היה נהוג לשום לפעמים דגש בתוך פים שקיץ נוללים באמצע התיבה גם אחר שוא נח או בראש התיבות גם במקום שאי אפשר לאמור כי הדגש הוא דגש חזק בסבת דחיק, על כן הם מוכרחים לאמר, כי גם באותיות פים שקיץ נוללים היה נהוג דגש קל, אלא שהסוריים השמימוהו. ולפי זה, הדגש בתוך בגיד כפית הוא לפעמים דגש חזק ולפעמים

⁽¹⁾ עי' מכלול דפוס קונסט' ע' 286, טובא אצל דוקעס בספרו "עקדנעטען" ע' 87.

⁽²⁾ עי': Phillips, Syriac Grammar p. 11.

דגש קל, וכן בתוך מים שקיץ נזילים (לפי שנמצא בספרים כתבי יד קדמונים) הדגש הוא לפעמים דגש חזק ולפעמים דגש קל. ועל כן, לפי שיטתם של המדקדקים, לפעמים קשה לדעת, מאיזה מין הוא הדגש: דגש חזק או דגש קל. ועל הרבה דגשים יש מחלוקת בין המדקדקים עצמם. גם יש הרבה דגשים אשר לא יתאימו לשיטת המדקדקים, והם אומרים על דגשים כאלה, כי הם "לתפארת" או לפעמים אחרים. ואין קץ לכל הדגשים שהמציאו המדקדקים בפלפוליהם על הדגש, דינים המבלבלים את מוחם של התלמידים וגם של החכמים.

אבל לפי שיטתי, אין כל צורך להרבות בפלפולים למען דעת מתי הדגש הוא דגש חזק ומתי הוא דגש קל, יען כי כל דגש הבא בתוך בניד כפית הוא לעולם דגש חזק. כלומר, שבא להורות על המבטא החזק של האותיות האלה, בין שבא באמצע התיבה ובין שבא בסוף התיבה, בין אחר תנועה ובין אחר שוא נח. וכן באמצע הברה (שְׁמִי שְׁמִי), או בראש התיבות, בסבת דחיק או שלא בסבת דחיק. ואין קרשוא כלל על הדגש הבא בתוך בניד כפית בסוף התיבה אחר שוא נח או אחר תנועה או גם באמצע הברה, יען כי הדגש הזה בא רק להורות על המבטא החזק, ובכל מקום שהיה מקובל למסציאוי הדגש בתוך בניד כפית, שמבטאן חזק, שמו דגש בהן. ועל כן, למען דעת מאיזה מין הוא הדגש הבא בתוך בניד כפית בראש התיבות, אין כל צורך לדעת את דיני הדחיק, יען כי הדגש בתוך בניד כפית גם בראש התיבות הוא לעולם דגש חזק. ולען רק לדעת, מתי בניד כפית בראש התיבות הן דגושות ומתי בלתי דגושות, וטוב יעשו המדקדקים אם ימציאו איזו כללים פשוטים, בלי פלפולים, למען דעת מתי צריכים לשום דגש בתוך בניד כפית בראש התיבות. אבל אין כל צורך, וגם מעות גדולה היא, לעשות הברל בין דגש הבא בתוך בניד כפית באמצע התיבה אחר תנועה ובין זה שבא בתוכן באמצע התיבה אחר שוא נח או בראש התיבה. כי באמת אין שום הברל בזה. וההברל הוא רק בין הדגש הבא בתוך בניד כפית ובין זה שבא בתוך מים שקיץ נזילים. כי הדגש בתוך מים שקיץ נזילים איננו מורה כלל על שנוי המבטא, ואינו אלא שריד מן הנקוד הישן, שקדם להמצאת התנועות, ואחר המצאת התנועות לא היה כל צורך בו, ונשאר עד היום הזה רק מסני שכבר נשכחה תכליתו. ויען שהדגש בתוך בניד כפית, כאשר כבר ראינו, ראוי להקרא לעולם בשם דגש חזק, על כן אי אפשר עוד לקרוא דגש גם להדגש בתוך מים שקיץ נזילים, ואם נחמין שלא יפקד הדגש הקל מספר הדקדוק, או יותר ראוי לקרוא דגש קל לזה שבא בתוך מים שקיץ נזילים. אבל יותר טוב היה להסיר לגמרי את הדגש מתוך מים שקיץ נזילים, שאין בו עוד צורך עתה, אחר המצאת התנועות, ועל ידי זה יעמוד רוח והצלה להסוברים ולהמרסטים ולהקוראים גם יחד. וטוב מאד עשו ועושים הרבה מן המרסטים, שהדפיסו ספרי תפלות בלא דגשים בתוך מים שקיץ נזילים. רק בזה מעו המרסטים, שהסירו את הדגש גם מתוך האותיות ניד, באמרם, כי רוב בני ישראל אינם מבדילים עוד במבטא בין ניד הדגושות ובין ניד הבלתי דגושות. על זה יש לקרא תגר, מפני שאותיות ניד משפמן כארבע אותיות בכפית, והיהודים בארץ תימן, וגם רבים מהיהודים המתגוררים בשאר ארצות הערביים, עוד עד היום הזה מבדילים במבטא בין אותיות ניד הדגושות והבלתי דגושות (ע"י אבן ספיר חלק א' דף ניד עמוד ב').

הנה כבר העירותי במקום אחר (השלח' כרך ג' ע' 479), כי גם השוא הוא המצאה קדמונית, להקל את הקריאה, קדם שהמציאו את התנועות. כי במרוצת הזמן,

כשידיעת לשון עברית הלכה הלך חסור, לא הספיק עוד הרגש להעיר על הקריאה הגבוהה, ועל כן המציאו או סימן יותר מדויק, את השוא תחת האותיות, שעל ידו הוקלה עוד יותר הקריאה בספרים, בהורותו איזה אות צריכים לקרוא בתנועה ואיזה בלא תנועה. אבל אחר כך, כאשר נברה שכחת הלשון עוד יותר, ראו כי גם השוא בלתי מספיק לשמור את הקריאה הגבוהה, ועל כן המציאו לבסוף את הנקודות לסימני התנועות, המורות על הקריאה הגבוהה והאמיתית, שאי אפשר למעוט בה עוד כלל. ואחר המצאת התנועות לא היה עוד כל צורך לא בהרגש שבתוך מים שקיץ נזילים ולא בשוא תחת האותיות. יען כי עיי התנועות יודעים אנתנו גם בלעדי אלה את הקריאה הגבוהה, ונשארו עד היום רק מסני שכבר נשכחה תכליתם. וקרב הדבר ניכר, שמשני זה נשארו הסימנים הקדומים האלה. יען כי מסציאי התנועות השתמשו למלאכתם בספרים שכבר נכתבו ושכבר היו בהם דגשים ושואים, ובהם הוסיפו גם את התנועות שהמציאו, מבלי למחוק עם זה את הדגשים והשואים, אם מסני שחשבו זאת למרחה יתרה, או אולי ראו להשאיר את הנקוד הקדמון לזכרון. וכאשר הגיעו אחר כך ספריהם לסופרים ומנקדים מאחרים, העתיקו הכל, גם את השואים והדגשים, כמו שהיו בספרים שהגיעו לידם. ובמרוצת הזמן, כאשר נשכחה תכלית הרגש בתוך מים שקיץ נזילים ותכלית השוא תחת האותיות, היה זה פתחן פה להמרקדים ולחוקרי הלשון לחדש תלי תלים של הלכות שאין להם יסוד ושורש.

פינחס הכהן מאררעל.

אריה „בעל-נוף“.

בבקר בבקר, כשהחמה ממסמסת בחלון, קופץ אריה צפוף, בעל הנוף, סתאם מאמנו. בכתנתו ובתחתוניו הלבנים — והולך מיד אל האריה שכחצרו לבקר את סומו האדמוני.

. דרך חצר המלאה מערכות קרשים, תלי תלים של קורות וצבורי עצים וכל מעשי יער, שבהם עסקי של אריה, — הוא הולך ובא עד הארזה, פותחה ונכנס בת. בארזה, מימין לכניסה, חבו בצל, על משמח חציר ותבן בתערוכת זבל, עומד בלי נוע, כנוף מת וקסוא, סוס אדמוני, שאדמימותו נבלעת בשחור הצל, קשור באספר אל אבוס, אוניו הקמנות מורדות — והוא נראה כמתגמנם או כמעמיק מחשבה. ממעל לראשו תליה באויר נופת עורב שחור שנרון בחנק ונתלה בחבל דק בשמי קורה לשמירה מפני המזיקים, המענים ומינעים את המוסים כלילות או קולעים להם קליעות ומחלמות בשער רעמחם.

אריה בא אל הסוס, מניח את כפו החזקה והעבה על ערפו, מניח ואומר: „עמוד, אדמוני!“ — הסוס מודעזע ונרתע לאחוריו, אוניו מזדקפות וריסי עיניו מרפרפים. אולם אריה נוער בו בנוסה של תבה לאמר: „עמוד, נבל! אל תירא כי אתך אני!“ אחרי כן אחז שנית ברעמת הסוס, ממסח בכרשו המלאה, מביט אל האבוס לראות אם נאכל הסססוא ונהגה הנאה מרובה בראותו את במן הסוס שנתמלאה ונתענלה בין לילה. לאחר שתעבור ידו על כל איברי הסוס: על צלעותיו, על שדרתו וגם על זנבו — היירו מתיר את האספר מן האבוס, מוריד הדלי מן היתר התקועה בקיר ומגחיג הסוס אל הבאר שכחצרו, להשקותו.

ובעוד הסוס שותה מתוך הדלי המוסה ביד אריה — האחרון עומד ושורק בשפתיו בקול נדימה דקה, כדי שישתה הסוס לחיאבון. משוורי הסוס הוא רוחץ את פניו וידיו נפילה של שחרית, מפני שכך הוא מקובל, שהשוורים האלה יפים לנוף, ובהמותו את בלודיתו אל תחת סלון הצוננים, נחשפים ונבעים על משמן ערפו שני גלילים אדמדמים — עקבות קרני דאומא: אריה נוהג להקזי דם בכל ערב ראש חדש, מפני שזה מטהר, לפי דבריו, את הדמים מזהמתם, והיירו יפה למיתוש הראש.

והנוף המצק והחסון, בעל גירי ברזל ויצורי נחושה ובעל פנים מלאים וארומים — שאעפ״י שהגיע לחמשים עודנו כבן שלשים לכח — ישוב רמוכ ומצונן בצעדים מאוששים בלחית סומו אל הארזה, ועל כל פסיעה ופסיעה ננערות ומודעזעות לסתותיו המלאות והבריאות.

כהשיבו הסוס למקומו יפה אריה אל הרפת לראות אם כבר יצאה פרתו לרעות באחו כצאת העדרים, יסור אל מסמורת עצי ההשקה לראות אם לא נפרצה כלילה עי

אחד משכניו הרבים, שכלם חשודים בעיניו על גנבת עצים, ובחרא מתתא יעביר עיניו על כל מערכות הקרשים הסמוכות לגדר החצר, לראות אם קימים בהיותם הסמנים שהיה נוהג לתת בהן בערב לסגני לכתו לישן — ג'כ משום חשש גנבה; ורק אחרי שתגזר דעתו מכל הבקרת הזאת הוא שב אל ביתו, להעיר את חנה ואת שלשת בניו ולהתלבש כל צרכו.

מלובש בבגדים שחורים העשויים מממנה גם וחזק כאשר אהב, יוצא אריה מקץ רגעים שנית מביתו, הולך ופותח את שערי חצרו, המנסים אל פני הרחוב השוקק והשקועה עוד בשנה, ותיכף לפתיחה הוא לועז בלעז איוה לחש המקובל בידו, שפרושו: מי סוחר, מי מוכר, מי קונה — יסור הנה, ובשעת מעשה הוא מרמז בידו אל ה"מישור" שבחצרו (כן קוראים סוחר העץ לקרפסאות וחצרות המקסים למעשי יער ועצי בנין), ובלבו הוא מכוון: הנה, הנה, כלומר אלי, אל אריה צפף יסורו כל הקונים שבעולם, אבי שבשמים!

אחרי כן סונה אריה כה וכה — ונהנה: כל שאר החצרות והמישורים עורם סגורים, והוא הקדים את כלם. שריקת שערי חצרו היתה הראשונה להפריע דומית הרחוב, יען כלם הם יהודים כבדים, מסונקים כביכול, או פשוט עצלים אורחי לנזם, והוא איננו עצל בדרך השם, וכל המשנים ויוצא, זהב הוא מוצא — יאמרו הבריות. אבל למה זה יאחרו הבנים מצאת אל המישור?

אריה שב ובא עד חלון חדר משכב בניו, דופק בחזקה עליו וקורא: שעמיל, וליג, משה! העוד לא התלבשתם? הנני עליכם, כלבים! מהרו וצאו! — ורק אחרי כן ישבו אריה — אם אין היום יום השוק? — אל ביתו לשתות מים.

למלאכה הזאת — כלומר, למלאכת שחית מים — לא קרב אריה כי אם אחרי התפסמו את קסומתו ואחרי הפשילו את בתי ורועותיו של כתגתו — או אז ישב אל השלחן ויקרא: חנה! הגישי המחם.

מיחם נסח וכרסחן, רותח ומהביל, יעמד על השלחן סמוך אצל אריה, ואריה משחקע בשחיתו בעיון, בכובד ראש ובכונה, כל נמיעה ונמיעה עושה רשם נכר בכוס, וכן הוא גומע ומערה כוס אחר כוס — ואינו זו משם עד שיוזע היטב היטב, ומשהויע, הוא לובש קסומתו ועומד להתפלל, ומפני שאריה הגדו, בן אדם פשוט — לכן אינו עושה סלולים עם קונו וחפלתו תפלה קצרה: כריכה, נשיקה, ריקה — חנה! שימי לחם!

משיבצע מעשהו בסת שחרית, העשויה תערוכת תתיכות צנן ובצלים ושכאכילתה משתתפים כל סרקי פניו של אריה, כטחנה העוברת בכל גלגליה — דעתו מתישבת עליו והוא מרגיש צורך בעצמו לצאת אל שער חצרו, לנהק מתוך הצנן ולסחק מתוך שיחת במלות בחברת העלונים המצויים אצל מישורו ושכבר התחילו מתאספים שם.

הנוף החסון והמוצק הזה, כשיצא לעמוד על סתח שער החצר לסגני ורחוב — נרמה מרחק בעצמתו ובמלואו, כנורתו החמוכה חמיכה אחת ואבן שלמה בלי משקע וכלימה, מעלות ומורדות ועצמות משופות — כאלון זה, שאסילו באות כל הרוחות שבעולם ונושבות בו אין מויון אותו ממקומו.

שבת אנשים וננעי בני אדם לא ידעה הגיה הזאת, מעולם לא הוכחה במכאוב ומחלה לא עברתה, גם המנפה שחרה זה פעמים את הרחוב ותשת קציר רב — אך לא

על אלון כזה יעלה הכורת. דומה שגם המלאך המשחית נרתע לאחוריו מפני בשר ודם שכמותו ופוסח עליו. כמו שנרתעים מאימתו אלה מגרי הרחוב שאין לבם גם בו בעברם בתוך ד' אמותיו. אעפ"י שהוא בעצמו לא השתמש בכחו לדעה אלא לשם לנלוג ושעשועים בעלמא. כשנתגלגל הרבר לירי כך.

ואריה ידע זאת ויחשבה לנפשו לצרקה. רגש שיש בו מעין כמחוק בכוח ועוצם ידו הרגיש תמיד. בראותו את אימתו מוטלת על הבריות ותהלת נבורתו מלאה כל פה. אעפ"י שהוא בעצמו ידע, ששעור כזה הולך ומתגזר בסיהם והם מפליגים בשבחו יותר מדי. בספרים נחמאות ושמועות על הנבורות ועל הנפלאות שלא עשה מעולם ושאינן אלא יונים שהפריח אריה בכבודו ובעצמו. להתמיה ולהפליא את הבריות.

מעין רגש כזה הרגיש גם כנוגע לעשרו. המופז ומנוחם גם הוא בין הבריות עיי התפארותו של אריה. אולם אף אם נמיל ספק בדברי המפליגים. על כרחו נודה שאריה הגזו באמת. בעל נוף, לא רק כששמו. אלא גם כמרששו: איש שמצבו איתן ועומד. הכך על הקרקע. בעל נכסים ונחלות שגם צורות כסף מזומנים חבושים וצורות בכיסו ובארנו.

עיקר עסקיו של אריה הם: מישור העצה (נעהילין) שבחצרו ורביית גדולה מהלואות קטנות וישנות שהלוח ל.קצפים עניים שכאו ממרחקים להאחו במגרשי העיר. בחדר אריה עלתה אמנם בידם לעמוד על הקרקע. אלא שנשתעברו לו במעשי ידיהם ובממנום ויהיו לו למס עובר והוא להם שותף בכל מעשי ידיהם עד היום הזה. ואחת בשבוע יוצא אריה בעגלתו. הרתומה להארמני. לסבב את. סרבר הקצפים, את מקשאותיו ומרלעותיו. סובב ונוכה מרעת ושלא מרעת את המסים ממשועבריו: מגדולי קרקע. כמו פול. קשואים ודלועין ושאר ירקות. או מדברים שיש בהם רוח חיים. כמו תרנגולים. אוזים ועגל בן יומם. וגם מדברים מן הדך. כמו ביצים ומעשי חלב. לא יניח ידו. אנב אורחא מתאספת על יד ומצטרפת לחשבון גם פרושה מזומנת. והכל על חשבון הרביית של ההלואות הישנות והקדמוניות הזקופות עליהם. ריקם יצא אריה בעגלתו. ומלא. כאשר תוכל העגלה שאת. ישוב עם חשכה הביתה. עמוס כל טוב. המלובדא הקצפית חמרת אדמתה.

זהו עיקר עסקו — אבל עיקר רכישו אינו אלא בנכסי דלא ניידו וב.צורות כסף. צורות — זוהי מלתו התביבה של אריה. השגורה על לשונו תמיד. אם אין כאן צורות — היה אומר אריה ומספח על כים מכנסיו הממולא וכולם. להודיעך פירושה של תביבה זו — אם אין כאן צורות. אין כאן כלום. ואם צורות כאן. הכל כאן. ראשית ואחרית הכל הם הצורות.

והצורות מחסמים דוקא כשהם מנוחים בכים סמוך לבשר; על כן לא הסתכן אריה מעולם להפקיד צורותיו בבית אוצר או לתתם בשמרות ונירות ערשי פרי. הוא איננו מאמין בהם. כמו שאינו מאמין ביתר ההמצאות והחדושים של העת החדשה. כהמלצר למשל. אעפ"י שלא נמנע מלהשתמש בהם וליהנות מהם בשעת הצורך.

ששרי מניות. בתי אוצר. חילק וכילק — היה אריה אומר — כל המעשיות הללו אינם אלא מיני ערמוניות וקנוניות של אותן מיני בריות נאות. אחרי פרחו ומפריחו יונים. שאין להם בעולםם אלא סימפרימא (אריה היה מוליך ומביא בידו באויר. להודיעך פירושו של סימפרימא) היום הם כאן ומחר באירקוצק על היריד ומזמרים. שיר השירים הקצר... הא לך פרושה של נחושת בעד כל נירותיהם! לצור על פי צלוחית הם יפים. מסו! אבל מזומנים — זהו ענין אחר לגמרי.

. ממעם זה — מחשש קנוניא וערמומית — משך אריה את ידו מכל עסק סבך מעט, הנוסד על השערות ואומדן הדעת וחשבונות שאינם לפי מחו. אריה אוהב כוח של ממש שהוא בעין ומיד. אבל כשתציע לפניו יריד בשמים ועורבא פרח — לא! אריה לא איש ויתפחה.

במקרקעי יש לו, מלבד הקרפף הנדול המוקף לדירה ולמחצרה, ששם ביתו הנשקף אל הרצוב, מטמורות, רפתים ואריות השקועים ונצורים בין צמרי קורות ומערכות קרשים גבוהים תלולים ומתוללים זה על גב זה בלי סדרים; — מלבד זה, עוד יש לו באחד משוקי העיר בית אבנים גדול, שנפל בחלקו מנכסי אדון אחד שנמכרו בסומבי ע"י נושיו הרבים, אשר בכללם היה גם אריה; נן גדול אחד במגרש העיר, שלקחתו ניב כתוב מאת אחד הקצפים, שבור מסורס, שהיה אריה עומד לו בשעת דחקו והלוהו סך ידוע ברבית בלתי קצוצה; מלבד קרקעות פגיוות, אדמה שוממה, שעברו לרשותו ע"י שעבוד מאכרים שונים במגרשי העיר, ומשנכנסו לרשותו נקרא להם שממה ושבת שבתון, לנוח תחת הנעצוצים והנהלולים שעלו עליהם למרמס שור וסוס. וכשנצרך לזה את המקשאות והמדלעות ומיני הירקות של הסלובודאי, שמכל גדוליהם נופל אריה חלק כשותף נמור על חשבון הרבית — הרי כל זה נותן רשות לאריה להקרא בעל נוף: שכן קיראים במדינה זו לאדם גם העולה לגדולה והוא עומד בגסותו וגולותו.

צפף קוראים לו — לא ששם משפחתו כך, כי אם מפני — שבעיר N. אי אפשר להיות שרי בלא כנוי ושם לו. וכשבא אדם לגור בתוכה, מיד עומדים ומתקינים לו כנוי מעין קלזנו או קלון בית אבא, והכנוי הזה מלפסו וקשור בו עד סוף כל הדורות. ואם בערים אחרות אין מקסידיים בשמות ושואלים את כנוייהם מכל מעשי בראשית ויצורי הטבע, — הנה בעיר N. לוקחים רוב כנוייהם דוקא ממטבלת החי: אלתר שפיסן, ראובן הירש ברדלס, עקיבא בתולה, שלום ברבור-הודי, ומוכן מאליו שלכל כנוי — מעט המיוחד, כפי שיצאו, בדקו ומצאו. מניחי השמות איזה נגאי בתכונות או בעסקי משפחתו של המכונה. אף כאן אריה צפף — מפני שאביו עליו השלום, עם הארץ וקן סן המוכסנין הזקנים שברור החלף, היה מחויב כל ימיו תיש הקהלי בחכידה מאת האדון, וכל בעלי העיט הווקקו לו וישינו את הפצם ממנו בשכר קבוע. את כנויו זה הנחיל האב לכל יצאי חלציו, ומשפחת התישים לא נשתקעה עד היום הזה; ואחד מבחירי בניה הוא — אריה צפף.

מכל נכסיו שהיו לו לאריה — נודעת חבה יתרה ממנו לכית האבנים ולגן שבמגרש העיר, הנוכרים לעיל. הגני יורד אל נכסי, או הגני יורד לפיר את אחותי — היה עונה אריה לפי שפגע בו בשוק כשהוא נשוא בעגלתו הקמנה הרתומה להאדמוני ושאלה, כמנהג היהודים: מאין ולאן, ר' אריה? לדברי אריה, יחיד הוא הנן במינו ואין דומה לו בשמחו, שהוא מהלך יום תמים, באילנותיו המרוכבים ובסירותיו המשובחים והמשוונים במעמם וריחם משאר כל הפירות שבעולם; והוא, הנן, מביא לו כפריו חמשת אלפים כסף שנה שנה.

הראית את הסתגנויות שבאותותי? — היה משתבח אריה בפירות גנו — אי שומה, לא ראית! אם כן, לא ראית תפוחי סתו מיטיך. כסבור אתה תפוחים סתם, תפוחים כשאר כל התפוחים שבעולם? — לא ולא, שומה שבעולם! תפוחים שכתפוחי אין גם בגנו של שר הפלך... הראית דלועים? — זהו שער גדלם של תפוחי. כל תפוח — כדלעת המצריה. והרי הם נראים מרחוק, שומה שבעולם, כדלועים הללו התלויים באילן ומצצים

מבין העלים. בוא ואראך, מפש, ואל תאמר שאריה שקר לך. — וכדבריו היה מושך אחריו את המפקק בדבר אל ביתו ויראהו שני תפוחים גדולים ונסים מאד, המצוינים באמת במינם, והוא הולך ומונה שבתם ומסליג במעמם במראיתם ובריחם. ואף על פי שמקץ ימים נתפרסם פתאם, ששני התפוחים האלה, לא באשפתו של אריה גדלי, כי אם באו לו מן הארון לאמפידריצקי, שיש לו לאריה מלוה בידו — בכל זאת לא הפיל הפרסום הזה את אור פניו של אריה; פעם בפעם היה מוליך את קמני האמנה אל שני התפוחים, לקבוע מסמרות ברבריו ולהוכיח בעליל, מה גדלו תפוחי אריה. ואל תאמר שאריה שקר לך!

שני התפוחים הללו היו מונחים ומתנלנלים בארון עד שהריקבו ונתעפשו ואין אדם יכול לעמוד מפני ריחם. וכערי-שבת אחד קסץ על התפוחים רוגזה של חנה, אשת אריה, אשה כרסתנית ומפוטמת, שפניה, חוטמה ועיניה מצוהיבין חמיד — מאהבתה למטה המרה — וכדי שלא להרגיז עליה את בעלה בסנעה בכבוד תפוחיו, אמרה אליו בלשון של זהירות, נמלכת בו: מה דעתך, אריה? כמדומה שהתפוחים נתקלקלו מעט והם מתחילים מסיחים... צר לי עליהם, אריה! אריה, למה אתה שותק? — הם מסרידין? אם כן עשי מהם. ציסס! — ענה אותה אריה קצרות. עמדה חנה ועשתה אותם ציסס! — ותפוחים עוד אינם!

גם כח ועשרו, שתי ראשי מעלותיו שמשבתב בהן, השתדל אריה להפליגם ולהגייסם בסני הבריות בבריות וספורי מעשיות שכלן עלו לסגנון אחד מעין זה: פעם אחת פרצו אל ארוותו כלילה שלשה גנבים, שנתנו עיניהם באדמוני שלו ויאמרו לקנותו במשיכה. והוא, אריה, יצא ברנע ההוא דרך גם או לצרכו החוצה. אין עליו בלתי אם תחתוניו וכתנתו לבדם. וישמע וירא ויתנגב בלש ויארכ להם, ויחמוץ שנים כאחר בבלוריתם ויך קדקדק אל קדקדק, ואת השלישי הפיל ארצה בכעיטה קלה, ויאסרם ויניחם בעגלתו ויוליכם אל בית הסקודות. או מעין זה: מעשה בחמשה קצפים שכורים שקראו עליו למהלכות, ויחמוץ את האחד ברגליו ויניסוהו תנוסה כהנף מטה ויחבט בו את הנשואים עד כלותם. ספוריו עיד עשרו היו פותחים בגוף או בניגול שלהו ממנו חמשה או עשרת אלפים כסף, ולפעמים היה כורך אריה את כתו וכספו ביחד: פותח בגוף שלהו ולא שלם, ומסיים במעשה שהיה: שפעם אחת בא אל בית הגרף לחבוע את הצרודות, ואיש אין בביתו וזלתי הגרף לבדו, ויתפשהו אריה בגרדותיו ויאמר לו: אם תשיב לי את כספי — מוטב! ואם לא — סה תהא קבורתך!

ספורים כאלה וכאלה היה מספר אריה כמושב משרתי המישורים ובמעמד הענלונים, הצובאים, הם ועגלותיהם המדולדלות וסוסייהם הצרועים, ברחוב העצים, להוליך ולהביא סחורת עץ לכל דורש, והם מצויים אצל אריה לשמוע את שידותיו החביבות עליהם. ואם אחרי כל ספוריו ועדות סיו עדיין נמצא איזה מפקק — הוציא אריה את סקסוקו מלבו במופת חותך: ששק את שתי אצבעותיו, הכהן והאצבע, כמלקחים, ויאחו במספרת המפקק ויספרדו וינידו כנוד הקנה הנה והנה, מנער ואומר:

— עתה ענני נא, ענני, סרעש, מי אדיר על הכל? האתה אם אני?

— ר' אריה! ר' אריה! — מודה הנגער בעל כרחו, מפרנס לצאת מן הצבת המעיקה מאד.

— מי גבור על הכל, מי חזק על הכל? — שונה אריה ומוסיף ללחץ את צוואר המודה במקצת, המפרסר בידו כדן וסניו מתמלאים דם.

— ר' אריה! ר' אריה! נואק המסומק בקול רצון מעצמת הכאב.
 — אם כן, ברח לך, כלב, למאורתך, ואל תחרץ את לשונך במקום גדולים —
 מסיים ר' אריה את תוכחתו וירף ממנו.
 — ואתה למה תסנו אחר? — סונה שנית אריה לענלון אחד הנסנו אחרנית —
 נשה נא אלי ואמנשך, בני! אל תירא, שומה שבעולם! רק אין דבר, כי אם אניהך על
 צמרני האחת ובשניה אלחצך — כזה — ואתה מוטת! . . . ואריה הורה בעליל בשתי
 צמרניו אופן מיתתו של פרעוש מעוך הגרון ברסוק איברים, מה שהעיר את שחוק כל
 הענלונים והמשרתים.
 ומוכן מאליו, שכל זה לא נעשה, אלא משוב לב ולבדיחותא בעלמא. גם הענלון
 וגם אריה לא נחכנו אלא להנאת כל החבורה.
 להמסקמים בעשרו ענה קצרות: עמד וחשף את הגבשושית שבכים מננסיו, מטסה
 עליה ואומר: הרי צהרות! ומיד נסתתמו פיותיהם.
 שפיכת מעים, רסוק איברים, מליקת הראש, רציצת נלגלת ורמש הבטן — אלה
 הם המלח והתבלין ששיחותיו של אריה ממלחות ומתנבלות בהם, כאלו היה דורש בחכמת
 הנתח. וכשבא ריב ענלונים לסניו, דבר המצוי עשר פעמים ביום, אזי יעץ להאחד
 לשמוך בני מעיו של השני, ולשני — למלוק את ראשו הצרוע של הראשון, או לעקור
 את גרירתו הנמבזה — והכל על מקומו יבוא בשלום. ובשביל זה כבדוהו הענלונים
 וישימוהו לדיין ושופט קבוע, להוכיח ביניהם בכל קטטותיהם המרובות.
 אבל האמת נחנה להאמר, שכל זה לא דבר אריה אלא, לתפארת המליצה;
 ובאמת לא היה בתול להשתמש בכחו; אם מפני שכבר שקעה רתיחת דמו מבחרותו, או
 מפני שהוא בן חמשים ואין זה לפי כבודה, — איך שיהיה, מעמים הם שוכו לראותו
 מכה, שופך בני מעיהן ומרמש כרסותיהן של בריות. המלאכה הזאת נעשית על פי
 רוב על ידי בניו.
 בבחרותו אמנם התלמד והתחנך אריה בכל המלאכות הללו בקרב. הסלובורא
 הקצפית. עוד מילדותו נצנצו בו ציצים וסרחים שאינם תפארת לילד יהודי. הוא היה
 תינוק בורח מן החדר; ילד ערל-לב, גס-שכל ומסומסם, הססיר אוננו משמוע. חישש;
 נער שובב ופריץ, הבועט ברבותיו, ובחור שיצא לתיבות רעה — אל סרבר הקצפים,
 להתחבר ולהתרועע אל זאצוטיהם ולהיות כאחד מהם. עוד מנעוריו לקחו בני הקצפים
 את לבו בצביונם ובקומתם, בעזיזניהם וכעוּתק צוארם, וגם תלכשתם והליכותם מצאו חן
 בעיניו, ואין צריך לאמור בלוריותיהם המגודלות וכובעיהם החבושים עליהן ומוטים מעט
 הצדה — האין כל זה מעשי. בני חיל? ומאז נתן דעתו על זה השתדל להרמות אליהם
 בכל מנהגיו: גרל בלורית והטה כובעו כמותם, עמר כמותם עמידה מאוששת וקלה כאחת,
 סצח וזעונים בהיסח הדעת וכלאחר יד כמותם, שרק שריקה חרישית בין השנים בהרעידו
 בשעת מעשה את גרלו כמותם, וגם איזה מין נאווה קפצה עליו, נאווה האומרת לכל: כל
 הקרב הקרב יומת! . . . — לא נתקררה דעתו של אריה עד שעמר והתקין לעצמו גם
 מעיל שחור, הצר מלמעלה ומתרחב מלמטה, כתבנית מעילי בני הקצפים. ומאז נתקבל
 לאורח נכבד בין בני החיל ויתערב בכל מעשי נערוּתם וילך בדרכיהם ומנהגיהם ולבו גם
 בהם. כלילות לן עמהם באזו על יד הסוסים הרועים, וביום התאמן ברכיבה מהירה על
 גבי הסוסים והתחנך בשיפיכת בני מעים. סוף דבר, אריה גרל וישא אשה, את חנה
 שלי, והוא עורנו מתהלך את הקצפים, שנדייהם נעשו תישים. הוא יודע את ארחם

ורבעם, מצאיהם ומבאיהם, הוא עושה עמהם עסקים, עסקי אופל וצלמות, או יחלו מסעות בלילות... הולכה והבאה של סוסים... שרוקים יוצאים, ברורים באים... אבל כל זה היה בשכבר הימים ומעת שהגיע אריה לצורורות' ויולד בנים ובנות — נשתתק וימשוך ידו מכל זה; ומכל מעשי נערותו לא נותרה בו כי אם זכרונות העבר, שהוא בונה עליהם כרכים גדולים של בדותות ונוזמות, ואהבה מפשטת, אפלטונית, לענין הסוסים ולכל הנוגע להם: לסוחרי סוסים ולמגדליהם, לעלונים ולצוענים ולשיחות עיר סוסים. עשר סעמים בשבוע היה מחליף אריה את סוסו, שלא ספק מארותו, בסוס אחר. היום שרוק בברוד ומחר ברוד באמוץ, וכן להלן. וכל זה לא לשם קוח ושכר, כי אם מפני חבת סוסים, לשם מפול ועסק בעלמא בענין החביב עליו. אולם כל זה אינו אלא שריד ונותר מימי הנעורים, ואת כל השאר כבר מסר לבניו, שגם הם נעשו חישים. אריה הגיע לצורורות, כסבורים אתם על ידי אותם העסקים האפלים והעברת הסוסים ומסעי הלילות מימים ראשונים? — מעיתם! — אריה נתעשר עי... תקיעת כף של הצדיק הוקן מק, ואשתו היא שגרמה לה. היא נבאשה פתאם בעיניו ויאמר לנרשה, אחרי שנלגלה עמו בשלום כתמש עשרה שנה; אבל היא מאנה להתגרש והלכה ותבעתו לפני הרבי. והרבי, מפני השלום, הכמית את אריה להניח ברכה אל תוך ביתו להגלי אשתו; אבל אריה, שבן אדם פשוט הוא, נכנס לתוך דבריו ושאל שלא כהונן: 'רבי! כמה ארע כי יבא דבר הרבי? היתקע לי הרבי כמו על זה?' והרבי — שמעו ושמו — נענה לו ותקע לו כף! — כך משיחים החמישים שבתושבי רחוב העצים, ואריה, החרד על מזלו שלא יתער ושלל חשלוט בו עין הרע, חשך את עצמו מלהכריז על זה בגלוי, שמא יגרום במזי שפתיו ויורע כח תקיעת-הכף... אבל בלבו נהנה מאד על אנדה זו המתפשטת בין הבריות, שעין רובם צרה בו; למען ידעו, כל אותן המצורעים, שיש לו לאריה על מי להשען, ותתקפק מרחם, וכדי לעשות חזק לאמונה זו, התחכם אריה לרמו עליה לפרקים, ובשעה שהרדיע גלוי, שלא עשה כל החיל והעושר הזה אלא בעושר אצבעותיו, הסמיך חיכך ונמר: 'בזכות הרבי'. לא כן חנה אשתו, שעל ידה נתגללה תקיעת הכף ונתחבבה עיז על בעלה. — היא הזכירה את הזכות הזאת עשר ביום, ופעם בפעם נשאה עיניה הסגלגלות והאדומות למרום, שמשפה ידיה בכותל ואמרה: 'השם יתברך תחלה ואחרי כן הרבי...'

משהגיע אריה לצורורות' לא חנה דעתו עליו ולא רדף אחרי כבוד גבירים' וחשיבות של יהודים יפים — וישאר, אריה, כשהיה, אותה החברה, אותן השיחות ודברי הנבלה ואותן המנהגים בבית ובשוק, כלשעבר, אלא שלבשו צורה נאותה וראויה לפי שנותיו. הוא הוא אריה בן-החיל' חניך הסלובודא — אבל בן חיל' זקן. סדרי ביתו, מאכל שלחנו וערך גבריו לא נשתנו שנוי עיקרי. לא כאותן החשובים, שכספם קונה להם גם יתר המעלות וההשלמות, ומכיון שהם מתעשרים הם נעשים פתאם מעורנים, לומדים, חכמים, סגננים וסובי מעם, ואפילו כף רגלם מתקמטת פתאם והיא מונעת ברוחה בנעל קטן וקל, תחת שלא נדחקה לפניו, בימי נולותם, אלא בקושי ובדוחק גדול בנעל גדול וגם. אריה לא מצא בנפשו לא כשרון ורצון ולא צורך ויכולת לצאת ממחיצת נפוחו אל עבר היהודים היפים. וככן התבצר במחיצתו ויטמק בשם בעל גוף. השם הזה מסלם כל צרכי תאות הכבוד שלו, והוא סותר כלב שלם על השם גבירי, שיש במשמעו אף חשיבות וסלסול. ולו את פיו שאלו, אזי בחר בשם בעל צורורות', המציין בריק נמור את המושג שהוא רצה בו. אריה בעל הצורורות' — כמה נאה לו שם זה!

די לו שכל אותן המצורעים יודעים, שבקוסטו מונחים צרורות הרבה, וכל השאר — הכל הבלים. וממילא אין אריה מוצא את עצמו מחויב לנהוג סלסול והרדור ולדקדק בשאר המעשיות והנמוסים שהיהודים היסים נוהרים בהם. את כל אלה הוא מניח להם, להיהודים היסים, להתגדר בהם בבית המדרש, והוא מוחל על זה במחילה נמורה. ראשית, מפני שכל זה עולה בדמים. החשיבות והכבוד החלולים בשם נביר אינם נקנים בחנם. והשנית, כל אלה המעשיות קשים לסבוע ונוטלים מעם חייו. הוא אינו רוצה לתת את צוארו השמן בעול כבד כזה.

ומכיון שנתאש אריה מלצאת מתחומו ולהתרומם למדרגת בני עליה, עמד ושטם משטמה רבה את כל הנרשא עליו תחתם של עדון ופנק, אצילות ורחויות. לא רק רוזן פניו של המרץ הרק והמצומק, צלוחיותיו (כך קורא אריה לפאות מסולסלות כעין שמופרות חלולות) של השורב המפוסם ועיניו התרוטות של השיץ בעל הבני — העירו חמתו עד להשחית, כי אם גם כל מיני בריות חשוכות ויהודים יסים היו שנואי נששו ואויביו המבעיים, מפני שאינם כמותו . . . והוא, אריה, אינו מצמער ואינו תושש כלל וכלל לבזו הגאיונים וללעג הגבירים; הם אינם עושים כן אלא מקנאתם בעשרו. שעשרו הוא — עושר נמור וקים לעד, עשירות של קבע: נחלות וקרקעות; ועשרם הם — עושר מדומה ועורבא פרה, פירפירא, כלעמט שבא כן ילך.

בשיתותיו את הענלונים לא הניח שום בעל בית הנון ושאינו הנון שלא העבירהו תחת שבת פיו ושלא מצא עונו ללגלג בו ולדרוש בנגותו, ולכל אחד כנה שם מעין חלשתו ומום שבו. ביהוד חשף את אומנותו וזאת כשהניע לשם איש שהיה לו בזמן מן הזמנים עסק ממון עמו. ר' אהרן שור הבר — הוא מה שאסור לדבר; חיים הירש לויתן — כל בו; יעקב ניסן כרכשתא — עלוקה ומניח ד' זונות תפלין; בעריש תרנגול — שמוף באותו דבר; איצי קרקבן — נגב וערום כממזר — כך היה מונה אריה שבתם של כל היהודים היסים שבשכונתו. ולשבתו נניד, שבינה יתרה ומכיעת עין נתגה בו, לחסום כל פנימה דקה שבאנשי חרטו ולעשות מכל זה שיחה נאה משובלת במשלי הדיוטות ונבול פה, לתענוגם של המשרתים והענלונים השותים בצמא את דבריו והמשתדלים, לשררב את לשונם בשאלותיהם.

— ומה דעתך, ר' אריה, בנוגע לר' ברוך ברדלס? — שואל ענלן אחד וריז וממולה, שלבו גם בבעל הגוף.

— ר' ברוך ברבריים?! — משנה אריה לננאי ומאריך בנגון של תמיהה — ר' ברוך ברבריים?! — ותיכף הוא מוסיף בניתוחא — בר' ברוך ברדלס אל תתנור, רבותי, הוא יהודי יפה באמת. הוא איננו נגב ששום, כי אם נגב עם בוכהלמריא. . . אם לא תדעו לכם — הגני וספרתי: הלא תזכרו את היער שהיה לי עמו בשוחמות. את הצרות לקניה ולעבוד נתתי אני, וכיון שהגענו לחלוקת הרכה — והנה אני רואה ביום החמישי עם חשכה ענלה עומדת לפני ביתי ורבי ברוך יורד מעליה. כסבור הייתי הוא מוליך את הצרות ואומר בלבי: בוא ברוך ה'. והנה אני רואה ר' ברוך מורק מעל הענלה — לא צרות, כי אם — סנקסאות! — סנקס אחד, שנים, שלשה — חמש עשרה, חתיכות! כלם עכים וככדים כחזירים. ר' ברוך! — שואל אני — לאן אתה נושא את זאת? הא למה לך? — אני נושא את הבוכהלמריא! — טוב מאד! שא לך את הבוכהלמריא. — הבוכהלמריא מונחת על השלחן, ועדיין איני רואה את העיקר. והיכן הם הצרות? שואל אני. — כאן! מורה ר' ברוך באצבע על העב שבסנקסאות. אני

פותרו ומשפשוש בו ועדיין איני רואה. איני רואה. ר' ברוך, איני רואה! — עיין שם! עונה ר' ברוך ומהפך את הרף. אני מעיין ומעיין שם ואיני רואה כלום. אין שם כי אם תיבות מרובעות ושרטוטין עם נקודות של זכוכים. — אין כאן כלום, ר' ברוך! אומר אני. — עיין פה! עונה ר' ברוך ומהפך רסים אחרים לאחור. הבה אראה, מה מנח שם בתוך התיבות המרובעות; — חנה! תני לי את המשקפים! אני מרכיב את המשקפים על חוטמי ואומר לר' ברוך: קרא! ור' ברוך לוקח וקורא: שחת — שבעה עשר ריב ושלושים ושבע קופיקות ומחצית הקופיקה. טוב! — ולהלן מה כתיב? — שיש — שלשים ושבעה ריב ושבע עשרה קופיקות ורביעית הקופיקה. — טוב מאד! — הלאה! — מום — בכך וכך; עגלה בכך ובכך, וכן להלן: מום, שחת — שחת, מום! עד נמירא. זאת היתה הבוכה לשריא; וצרורות — עוד אינם, עד היום הזה! — ור' מגדל מה הוא בעיניך? — מוסיף העגלון לשאול.

— בר' מגדל לא אתן סי לחמוא. ר' מגדל מאריך בבית המדרש אחר התפלה ולועם חק. וכשהוא מוציא קול הברה בשעת למודו — קולו יוצא מתוך זקנו הצהוב ודומה כאלו פרתי האדומה נועה. כלום יודע אתה מהו חק, בעדילי? — שואל פתאום אריה דרך אנב את העגלון הסמוך לו — אינך יודע, חמור? כי עתה שאלני ואנרך. חק — זהו מין ספר המונח בתוך תיק המלית ותפלין של היהודים הימים, והם לומדים מתוכו אחרי עלינו, כעין קנח חסלה. . . וגם ר' מגדל הגוי יהודי יפה מתמול או משלשום. זה היה לו מיום שירד לנכסי האלמנה העלובה ויתומיה הקטנים ויצגם ריקם ומיום שפשוט את הרגל בליפצין. . . גם עמרה של כסף קשר לראש מליתו!

הוי, שומים, שומים! — בקריאה זו היה חותם אריה את להגו ולגלגו — עדיין אינכם יודעים שכלנו בשר ולא אל ואין אדם מתכוון אלא כלפי ה.קופיקה. . . ומה שיהיה שם. . . שם בעולם העליון — רק אבינו שבשמים יודע, ואנחנו מה?

דרשות של דופי כאלה היה דורש אריה אחרי סעודת הצהרים, כשהוא יושב על האצטבא שלפני שער חצרו, מוקף עגלונים וסוחרים עץ קטנים ומדולדלים, שהוא מתהלך ומשוחח אתם כרע וכאח, בלי כל התגדרות ומנהגי סלסול — ממש כחר מן חברים. ואף הם החזיקו לו מוכה על ענותנותו, מתכונים לדרת לסוף דעתו ומתראים כפתאים מאמינים לכל סמורי מעשיותיו על דבר מוסים וקצפים, גרפים וניגורלים המצפים להלואותיו, ועיד הגולנים שדן אותם ברסוק אברים חמשה כאחד, ובדחילו ורחימו היו שומעים את חקירותיו על דבר, מה שיהיה שם שבהן היה מסיים את שיחותיו. ומדי הגיע אריה למקרא זה של המות, שנה פתאום את מעמו וקלות ראשו, כאלו באה מרדות בלבו על חמא שחמא בבטוי שפתים. . . ובהנעה וענותנות המיוחדות לו הוא הולך ומרצה דעותיו על כל הענין ההוא ומתחיל לבטל עפי' דרכו וסגנונו את כל חיי העולם הזה, שאינם שוים אפילו ביצה מזורת. המיתה היא קץ כל הקצים והמשחק האחרון, שומה שבעולם! — סיים אריה ברוח רכא: — אחמול — הוא, היום — אתה, ומחר — אני. הכל הולך אל מקום אחד, ולכלנו יחשמו את שולי הכתונה, ערות עד צואר. . . שכב, אדון חשוב, ועל צורך אל תתהפך! — והעגלונים נאנחים ומשתתקים לזמן מרובה. — ב.ק.

(עוד יבוא).

אמת ליעקב.

מאת

דוד כהנא.

א.

בעל המאמר „רבי יעקב עמדין ותכונתו“, שנדפס ב„השלח“ שנה שעברה (כרך ד'), עמל בכל עוז לחלל כבודו של הגאון יעביץ ולחפאות עליו דברים אשר לא כן, ועיב מצאתי לנכון לבוא אחריו להציל את כבוד יעביץ ולהראות את צדקת התם, כי אמת היתה בסיו ורוח נכון בקרבו וכל מעשיו נכונים וישרים.

בתחלת מאמרו הביא המחבר מה שכתב המדקדק רשיו הענא בסוף ספרו „צוהר התבה“ על יעביץ, כי בהיותם יחד באמשטערס בשנת ת"ק, בא רשיו הענא אל יעביץ ובקש ממנו שיראה לו את מחברתו „לוח ארשי“, אשר כתב נגד ספרו „שערי תפלה“, כאשר שמע מסי מנידי אמת. ויעביץ „כחש לו“ ואמר, „שמעולם לא עלה ברעתי לכתוב על אודות הדברים האלה דברי“. ובהתפרסם הדברים האלה — יוסיף בעל המאמר — לא ענה יעביץ מאומה ולא הרסים ספרו „לוח ארשי“ אשר היה אתו בכתב, כדברת אנשי אמונה, מטעם אשר יבואר להלן.

ולהלן הוא מבאר את „הטעם“ בדרך פשוטה מאד: כי בעת שהרסים הענא את ספרו „שערי תפלה“, נתן בראשו הסכמה מאת אביו של יעביץ, הגאון חכם צבי, ועל כן לא יכול אז יעביץ לצאת בדפוס נגד הספר „שערי תפלה“ ולא הרסים ספרו „לוח ארשי“, אך כאשר לא היה המחבר עוד בחיים, נקל היה לו לאמר, כי ההסכמה היא מזויפת, וכן עשה¹). הנה, לפי דברי המחבר, הטא איפוא יעביץ מה בשתים: הוציא לעז על אדם כשר ועשה אותו למזויף, וכתחבולת ערמה חכה בהדפסת ספרו „לוח ארשי“ עד שנפטר הענא, ואז יצא, בשנת תקי"א, לנלות בקהל תרפת המת. אולם השאלה במקומה עומדת: הלא הענא נפטר בתחלת שנת תקיז, ומדוע לא הרסים יעביץ מיד אחר מותו את ספרו

¹ ואלה הם בקצור דברי יעביץ בראש ספרו „לוח ארשי“ בענין זה (הנני מודיע מה מראש, כי בהרבה מקומות במאמרי זה קצרותי לשונו של יעביץ, הרחבת ביותה, מבלי לשנות בגוף הדברים): „את חפאי אני מזכיר, כי לא יפה עשיתי לכסוח ולחאמין את החשוד לסכור חושין ארוגים מקורי עכביש לשם תכלת טוב (הכוונה על קונטרס „קורי עכביש“ שחבר הענא, והוא תשובות על טענות מתנגדיו בדקדוק), והנה בונה היץ על יסודות רעועות, גם חשוד הוא על חשבוניות, של שארית ישראל לא ידברו כזבים, ההסכמה שהציג על „שערי תפלה“ שלו מאסמח'ז תחסיד זיל, אנכי היודע ועד, שאותה הסכמה שקר מוחלט בדיו מלבד, הוא הכותב בתרמית. ואעבור על ספרו בימי חרפי, ואראהו מתבוסס בדמי השכנושים הקשים, וכתבתי עליו סרורות במקום ששנה מדעת עצמו. ובהנניע ספרי לידו נתמלא עלי חמה וקצף גדול, וחדפים נגדי בסותר לתבה, דברים קשים כגידים שאין בהם בנותן מעם“.

לוח ארשי? מרוע חכה דוקא עד שנת תקי"א? ועוד, איך הרשה יעביץ לעצמו גם בשנת תקי"א לפרסם שקר כזה, ולא ירא פן נמצא נוסף של כתב ההסכמה בידי בני משפחתו של הענא, והם יצאו להציל כבוד הנפטר ויענו כחשו בסניו? אבל האמת היא, כי אף אלו לא הגיד לנו יעביץ מאומה, הנה מתוך עצם הסכמת הנאון חכם צבי, שנדפסה בראש הספר, שערי תפלה, יראה כל איש אשר עיניו בראשו, כי מוסיפת היא, הנאון חכם צבי לא יכתוב על הענא שקר כזה: שהוא דורך בדרכי הראשונים, ויפה דק באותיות ובנקודות, בעת שהענא עצמו כתב שם בהקדמתו: "השנתי לפעמים על איזה מחבר ממחברים הראשונים וכו', וכתוב בתשובות תורת יאיר, כי מותר לכתוב על איזה מחבר מן הראשונים שטעה, וכן הביא שם מה שכתב והדפיס עליו ר' אליהו בזה"ל: "וזה כמה שנים שיצא איש הבינים בעל בנין שלמה לפרוץ גדרות עולם אשר יסדו לנו אבירי הרועים, להשיב על הראשונים והאחרונים, וכבר מלתא אמורה מפי הרב החסיד מתוריר יונה מפראנצוקל, מרגלא בפומיה דר' לומר, שלמה ואלף כיצא בו יבטלו, ודבר אחר מדברי תורה אל יבטלר". גם נודעו אז כבר דברי התנצלות שכתב הענא בסוף ספרו, בנין שלמה, הנדפס בספרים בשנת תס"ח, לאמור: "הנה כשלתי בלשוני בהשנותי אשר השנתי על המתברים, והרביתי מלין ונגעתי בכבוד חכמים וכו', על כן באתי לבקש מהם מחילה, וכפי הגרסה הכריחו אותו הרבנים להדפיס זאת". ככל אופן נראה מזה, שדברי יעביץ נאמנו מאד, כי ההסכמה ההיא מוסיפת היא, הנאון חכם צבי לא יתן הסכמתו לאיש, שיצא לפרוץ גדרות עולם ולהשיב על הראשונים, ובפרט שכבר קודם לזה יצאו עליו עוררים רבים, אולם המעם הנכון, מפני מה פרסם יעביץ דבריו על הענא בשנת תקי"א ולא קודם לכן, נראה מדברי יעביץ עצמו, שאמר שם בספרו, "לוח ארשי" לאמור: אמרתי בלבי, הנח לו, שהוא (הענא) בעל מלאכה אחת, לא ראיתי לבטל בעבורו עוד איזה שעות, בכתיבת תשובות ובטול דבריו, שהן במלין מאלהן, עד כוא עת דבריו בזמן המיול ושעשועות, דחקתי עצמי הסעם וקבלתי עלי עול זה מחרש, להציג פה החלק מהמלאכה לוח ארשי, כי מצאתי מחיוב עצמי לצאת י"ח, להצילני מחשדן של בריות בעלי זרועות, משמיעי קול וזעות, אנשי נבל גם בני בלי שם, מכניסים עצמן בתר, נתנו עלי בקולם, כתבו עלי שמונה להבאיש ריחי בכל עבר ופנה, להביא עלי לעז מדינה, כאילו אני פלגאה, אודה מצה ומריבה עם כל המתברים, אשר קשנם עבה ממחני, נתנוני לפני בן בליעל, כד יהיר חסר תבונה, לכן כאנוס על פי הדבור עתה באתי, להוציא כאור צדקתי, לא אחריש אתאספ כי אראה נוסחאות חרשות בתפלות, ולא אקבל כללות בדקדוק בלתי נודעות, כאשר לא הודיתי לחדשי קמיעות. — ומכאן נראה, להפך, את צדקת יעביץ, כי לפני שנת תקי"א לא רצה לצאת נגד הענא, ומחל על עלבוניו; אך כאשר פריץ, בשנת תקי"א, הריב הגדול בינו ובין ר"י אייבשיץ בדבר הקמיעות, והרבה כתבי עמל נגד יעביץ נשלחו או למדינות רבות מאת רי"א וסיעתו, וימסירו עליו חרפה וכו', אז ראה יעביץ, כי מוכרח הוא להראות צדקתו לעיני השמש ולהסיר מעליו גם את הלעז של הענא מכבר, ואז הדפיס את ספרו, לוח ארשי ושלם לו להענא כנמולו, ובעת ההיא החל יעביץ

(²) ומשעם זה קרא יעביץ (בדבריו המובאים למעלה) את אביו ג"כ בשם "חסיד", וד"ל.

(³) עיי' רשימת ראשונים חלק שני (צד ג' ד' ס' ש"ד).

(⁴) עיי' "התאבקות" (ד' י"ב) ו"מדות ביעקב" (ד' א' ע"ב). וכן אמר מחרי' לנרא בסכתו הנדפס כלו בספר "פתח עינים" (ד' ח' ע"ב), וד"ל: "וכן מי שיוצא מפיו דבר מנונה על הנאון מתו יעקב עמדין וכו', כאשר ראיתי בקצת כתבי הדיוטות". — (⁵) וכן מצאנו שיצא יעביץ נגד השלח V.

לכתוב את ספרו. מגלת ספרי, ואמר שם: „אויבי בנפש יקיפו עלי, והוציאו עלי דבה להבאישני ביחשבי הארץ, להשמדיני, חרף בידם בשקריהם ופחזותם, שנתפשמו בכל עבר ופנה, ובדואי ישארו הרבה כתבי פלסתר שלהם בעולם זמן מה. לכן ההכרח אלצני לברר עסקי נגד ה' ואדם, ויצא כאור צדקי⁶“. וכן כתב יעביץ או, בשנת תקי"א, מכתב גדול, בשם „אגרת שושי, אל רבני ד' ארצות פולניא, להראות להם כי נקי הוא מכל האשמות, אשר מפלו עליו דוברי כזבים⁷“.

ולפי זה נראה, שאין לנו להאמין לכל מה שהגיד הענא על יעביץ, יען כי מי שחשוד על הויף חשוד גם על השקר, וכי לא בעלילות בא עליו יעביץ — נראה מזה, שגם הרב הגדול ר' מרדכי דיסלדארף כתב קונטרס השנות על הספר „שערי תפלה“ ונרסם בסראג בשנת תקמ"ה, וכן כתב נגדו המדקדק ר' ראובן זעליגמאן בספרו „עבותות חרשים“, שנרסם בסיוורא בשנת תק"ד.

בעל המאמר מעיר גם כן — בשביל להראות עד כמה אהב יעביץ את ההפרזה — על הדברים שדבר נגד הפילוסופיא השנואה לו: כי „כל הרעות באו מידה וכו', וכמדומני שגם השמדת בני ישראל מארץ אוקריינא, שנרדלו והעשירו בה, היתה על ידה, כי נראה שפשתה המספחת של הפילוסופיא באותו הדור, כמובן מתשוכת מהרשיל להרמ"א“. על רברי יעביץ אלה ישתאה בעל המאמר מאד ויאמר: „הנה יודעים אנחנו עד כמה שגו באוקריינא בפילוסופיא. הרמ"א הוכיר דבר בענין סבעי מספרו של אריסמו, ועל זה צועק מהרשיל: התורה חונת שק ומקוננת לחכמת אריסמו . . . וזה הוא מופת ברור בעיני יעביץ, כי פשתה המספחת של הפילוסופיא באותו הדור!“ — אבל נעלם מעיני המחבר, כי כונת יעביץ כאן על מה שכתב רשיל לרמ"א: „ועתה אני הנבר ראיתי כתוב בתפלות ובסידורי הבחורים הרוב בהן תפלת אריסמו, וזו היא אשמת הנשיא כמותך, שנושא להם פנים, מאחר שאתה מערבו בדברי אלהים חיים⁸“. ובמקום אחר הביא יעביץ מה שהגיד לו אביו בענין הזה, וז"ל: „ושמעתי מאמיה, שבימי החכמים הגדולים שהיו בארץ פולין מלפנים, בימים הראשונים אשר היו מוכים מאלה, היו ראשי הישיבות מכריחים התלמידים הלומדים בישיבותיהם, שילמדו ויעיינו ע"פם גם בספרי עקרים ועקדה⁹“. על יסוד דברים כאלה הלא היתה רשות ליעביץ לאמור, כי „פשתה מספחת הפילוסופיא באותו הדור“, ואולם בזמן מאוחר, כאשר נתפשטה כת שיצ בעולם ויצאה ממנה כת פראנק בפולניא, אשר שמו כל מעינם בספר הזוהר ובשאר ספרי המקובלים, אז עברה רוח אחרת על יעביץ, ובימי שיבתו שנה את מחשבתו אשר חשב על הפילוסופיא, ואמר: „ולענין הרחקה מלמוד הפילוסופיא, משנתנו היא הקורא בספרים חזונים, אכן דוקא לעסוק בה בקבע נאסר, אך לא לבד הותר מכללו בדרך עראי, אך חובה היא, כדי לידע מה להשיב לאפיקורוס, כי ביחוד עכשיו, שנתרבו ספרי פילוסופיא שנתערבו בתוך חבורי חכמי ישראל, לא סגי בלאו הכי, לדעת שורש דבר נמצא כם, ולברור סולת מתוך ספולת¹⁰“.

חרב מקיב אחר כמה שנים, וז"ל: „זה כעשר שנים שאני רואה עלבוני מצד זה הספס, שחמאתו כתובה בספר (חפרסר), אמרתי טוב לי להיות מהנעלבים, ולא עשיתי לו מאומה“. ע"י בספרו „מספחת (צד קפ"ז) — 6) ע"י „מגלת ספרי (צד נ"ח) — 7) נרסם בספרו „עדות ביעקב“ (ר' ל"ב).

8) ע"י שרית חרמ"א (ס"ו ר'). — 9) ע"י „מספחת ספרים“ (דפוס לבוב, צד ע"ט).
10) (צד ע"ט).

בעיני אלה, אשר שנו בעין סכלות פלוסופיא. לכן המתפלספים, אשר רחקו ממנה (מלמוד הקבלה), אין לננותם על ככה⁽¹¹⁾.

עוד מצא בעל המאמר מקום ללול בכבוד יעביץ, על אשר הרים קולו על ר' עזריה מן האדומים, בעל מאור עינים, ואמר עליו. בעל שפתיים, חכם בעיניו, בילדי נכרים יספיק, וכדומה; אבל לא נתן אל לבו, כי לא היה יעביץ היחידי בהתנדרותו לר' עזריה, כי עוד לפניו נור מהרי קארו חכם ושריפה על הספר, מאור עינים, ומהר"ל מפראניצא נגדו, בספרו, באר הגולה, בקצף גדול⁽¹²⁾. אף נעלם מעיניו, כי גם בזה שנה יעביץ את דעתו בימי זקנתו, בצאתו בעצמו להציל את כבוד ר' עזריה מן האדומים מידי הרב אביעד שר שלום בעל. אמונת חכמים, ואמר: אך מכל מקום לא נעשה לו עול, ולא להיות לועג לרש בתנם, כי מה שאמר עליו בעל איה, שבקש להדיחני מעל ה', במחילת כבודו שקר ענה בו, כי הדבר ברור שתוספת השנים על חשבוננו מומן היצירה לא ידחה סדר קביעותינו בשום אופן, ובחריר אינו כתוב בתורה ולא נזכר בתלמוד, על כן לא ישיגו עון אשמה זאת כלל וכלל, ודבריו כנים וישרים, שלא חשא כך, רק במה שנמה לספורי הבלי העמים, אך לא נתכוין למרוד בה', ואין צריך לומר בשום דבר הנוגע למעשה חלילה, אדרבה נראה שהיה ירא ה' בפועל, אולם בענין קלקול חשבון דורות עולם וכו', אך לפובה היתה כונתו בזה ודאי, כדי להכות על קרקעם של מחשבי קצין, וכן אפילו אם ידומה שחמא בכך, מכל מקום קורא אני עליו בכאן גדולה עברה לשמה, והנה שכרו אתה⁽¹³⁾. וכעת נודע לנו נ"כ, שיש באכסארד ספר מאור עינים עם הנהגות כתובות מאת יעביץ, אשר מזה נראה, כי דברי ר' עזריה היו יקרים בעיניו⁽¹⁴⁾.

ובדבר אשר התמרמר יעביץ על הרב ר"י קצינלבוין, בעל. כנסת יחזקאל, ואמר עליו כמה פעמים, שאהב כסף, וכדומה — יאמר בעל המאמר, כי אין בכל הדברים האלה אף קורטוב של אמת, כי מצוואתו של ר' יחזקאל אנחנו רואים, שלא הניח גם להרססת חבוריו, אף כי היה רב לשלש קהלות, ומספריו אנחנו יודעים, כי לא אסר לנו יונה ולא התייר עזר, ובכלל היה בעל מדות מצוינות ואהוב מאד על בני קהלתו. אך כנראה נמצאו מחרתרי ריב, שהודיעו ליעביץ מעשים שלא היו ולא נבראו, והוא, בשנאתו הגדולה להאבד, חשבם לאמת. אולם ממה שלא הניח הרב רייך הון ליורשיו במותו אין ראיה כלל שדברי יעביץ בדוים, שהרי יעביץ מספר עליו נ"כ, כי היה אוהב לחיות בהרחבה והוצאות ביתו היו מרובות, ואפשר אם כן, שהנסף הרב שבא לידו כל עמט שבא כן הלך. ואם נאמר שרק מקצת אמת יש במה שספר יעביץ על רייך, לא נוכל עוד לכנותו בשם. בעל מדות מצוינות. ועד כמה היה הרב רייך, אהוב מאד על בני קהלתו — נוכל לדעת ע"פ הדבר הזה: בצוואתו הוא סונה בבקשה לראשי העדה בזה"ל: וכן לקרב את בני יצו, בפרט אם יקבלו רב ואבד, הנמצא כזה כבני הרב הנאון מוהר"ר דוד נר, ראש לכל החכמים ורא אלהים ומופלג⁽¹⁵⁾. אבל ראשי העדה לא שמעו אל דבריו, ולא בחרו להם לרב את בנו, ראש לכל החכמים, אשר היה אז רב בקידאן — אע"פ שמצוה לקיים דברי המת, ובפרט רב זקן כזה, שהרביץ תורה בתוכם ליו שנים — ובחרו לרב על מקומו את ר"י אייבשיץ, ויעביץ אמר אז כמה מלא, שעשו. חלוף מוכי⁽¹⁶⁾. עוד צוה רייך

⁽¹¹⁾ שם (צד נ"ז). — ⁽¹²⁾ ע"י תולדות ר"ע מן האדומים מאת צונץ.

⁽¹³⁾ מספחת ספרים (צד פ"ג). — ⁽¹⁴⁾ ע"י תולדות יעביץ לוואנגה (צד ל"ז).

⁽¹⁵⁾ קרא פה את בנו בשם גנאי, אע"פ שהוא עצמו אומר שם מיד: ראש נאון לא יזכר

כלל . . . כי בעציה בדור הזה אין נאון יעקבי. — ⁽¹⁶⁾ מספחת ספרים (צד קפ"א).

לבני עדתו לאמר: ואם חזו יהיה עת צרה ליעקב, אל ימנעו מלחבוש על קברי, פן יהיה ה' עמדי, להיות לפרקליט טוב, כאשר הייתי בחייו. אבל גם בזה לא מצאנו ששמעו לדבריו¹⁷). גם נדע לנו, שאמנם, אסר רייק יונה, היא אשת ריו, והוציא לעז על בניה שהם ממזרים; אך ראשי הקהל נורו עליו, שיתצא האשה מן האיסור¹⁸); וכן גם רייק עוד רעות רבות למשפחות גדולות, שבסבתו נעקרו ונשרשו¹⁹).

במסר בא ר"י אייבשיץ להיות רב בקהלות אה"ו, ישב יעביץ שמה בכבוד, והיה חביב כמעט על כל העם, כי הסתפק במה שיש לו ולא לקח מתנות, גם עשה מסחרים קטנים, להחיות את נפשות ביתו, ונתן כסף בהלוואת חסד חנם לרבים מבני עמו. אשתו הראשונה החלה לעסוק ניכ בהלוואה על משכנות לשכנים נכרים²⁰), וכן אשתו השנייה עסקה בזה, אך המסררים הרמאים רמו את יעביץ ואשתו, בהביאם להם משכנות של יהודים, ואמרו שהם של שכנים²¹), ועשו ליעביץ עול וחמס לרוב, אכלו את כספו בכל מה, ויתאוננו עוד עליו, כמנהג הרמאים, ואמרו שהוא גול אותם²²). אך באמת לא הרע יעביץ לאיש מימיו, ואמר: יענו כי נגר ה' ואדם, אוהבי ואויבי, במקומי ושלא במקומי, את מי עשקתי את מי רצותי²³).

וכאשר ראה יעביץ כי יד השקר רוממה, התעצב אל לבו מאד, וכמה פעמים באמת נחה עליו רוח, מרה שחורה; אבל שכלו היה שלם אתו, ורוח נכון בקרבו²⁴). כמעט לא יאומן, כי בזמן קצר של יד ימים כתב יעביץ, בשנת תקמ"ו, את ספרו הגפלא שבירת לחות האון, בעוד שרייא עמל בספרו, לחות עדות: עד חמש שנים²⁵).

ואף כי היה יעביץ בקי בכל ספרי המקובלים ובשמות הקדושים בכל אופניהם, ישר ומשולב, בכל זאת לא השתמש בקבלה מעשית, ורק פעם אחת, כאשר בא לאלמנא הבעל שם שמואל עסינגין עם נערה עלולה מרוח רעה, אז יצא יעביץ, לשם מצוה, לעשות נסיון במכעת של זהב (שבאה לו מאבי חותנו, המקובל ר' נפתלי כהן), שהיו

¹⁷) כבר שאל אותי רש"י, מפני מה אמרתי במגלת ספר ליעביץ (צד ק"ט, בהערה) שצוזות רייק משונות, והנני לבאר פה מעט דבריו: (א) צוה להניחו על הארץ כלי כתונת וכלי שום מצע תבן; (ב) "לחבוש", היינו לבקש, בעת צרה על קברו; (ג) נזר בהרס יבין וכלל התרומות, שאל ילוהו אחר ספרו שום אחד מבניו וכו'; (ד) צוה לעשות ז' נקבים בארז עץ החיזור שרשם, כי "מעט ונימנעו עמו", האין כל זה "משונה" מאד?

¹⁸) עיי' מגלת ספר (צד קל"ג). — ¹⁹) שם (צד קכ"ח). יעביץ קורא שם את המשפחות האלה בשמותם, ומזה נראה, שכנים דבריו.

²⁰) עיי' מגלת ספר (צד קמ"ח). ובעל המאמר ב"השלח" פה באמרו (צד רנ"א), שכאשר החמור אלצתו, היה הוא עצמו מלווה ברבית, יעביץ יאמר שם בפירושו להפך, ויל': "בימים הראשונים מוכים מאלה, שהיתה פרנסתו מצויה והיה לי איזה סך קרן, החלה זוגתי הראשונה לעסוק גם בן בהלוואה על משכנות לשכנים והיה קצת נגר רצוני, כי באמת לא הייתי צריך לכך" וכו'. וכונת יעביץ במלת "שכנים" כאן על שכנים נכרים (עיי' הערה שאחר זו), ומבני ישראל לא לקח יעביץ רבית כלל. — ²¹) מגלת ספר (צד קמ"ט). מכאן נראה ברור שכונת יעביץ במלת שכנים היא על שכנים נכרים.

²²) מגלת ספר (צד קנ"ז). הדברים האלה חביא יעביץ בעצמו, להראות עד היכן הגיעה רשעת המסררים. אבל בעל המאמר (צד שמ"ז) יאמין לדברי המסררים הרמאים, ולא לדברי יעביץ, ואמר, כי יעביץ "גלל מעט מערכו וכו'", ונמצאו אנשים אשר התאוננו עליו, כי הוא גול אותם וכו'. — ²³) עיי' "אגרת שו"ס" הנדפסת בספרו עדות ביעקב (ר' ס"ז).

²⁴) גם על חכם בקהלת נחה לפעמים רוח מרה שחורה עד שאמר: "ושנאתי את החיים" וגו'. וכי מפני זה נאמר, שלא היה שלם בשכלו? — ²⁵) עיי' שבירת לחות האון (דף ל"ז).

חקקים בתוכה שמוח הקודש, ונתן המכעת ההיא לשים באצבע הנערה²⁶). אבל מעולם לא כתב יעביץ קמיעות, ולא השתמש בצרופי שמות, ולא עשה בהם סחורה, לנחול על ידן עושר וכבוד, כמו שעשה מתגנרו רי"א, שפתח "סבריקי" של קמיעות לכל מחלה ותקלה, ואף לנרש הצפרדעים מן הבית, והגיד על עצמו גדולות ונסלאות, כאשר נראה את מעשיו ותחבולותיו בפרקים הבאים, ע"פ עדותם של הרב מלושרינגין, ר' נחמיה רישר, ושל המוסר ר' יוסף פרעניר, שהיה אז באלמונא, וחבר ספר "נחלי אש" על המאורע ההוא²⁷).

²⁶) מספחת ספרים (צד נ') ו"מגדל עד", עלית המכע, וע"י גם בספרו "תורת חקנאות" (צד ק"ט). — ²⁷) נמצא בכת"י באכספורד.

תקון מעות. במאמרי "מזכיר נשכחות" ("חשלה" כרך ד' ע' 648) נפלה טעות הצריכה תקון: במקום הנאמר שם (שורה 6): "במרגניתא דבי רב", צ"ל: בסוף מרגניתא דבי רב.

ה ת א נ ה.

(א נ ד ה).

I.

לְאֶרֶץ הַפְּלִאזוֹת, לְסִסְרֵד הַנְּעִימָה,
מְקוֹם יִשְׁחַק אַף יִזְהִיר מִיָּמִים יְמִימָה.
רְקִיעַ שֶׁל תְּבֵלֶת עֲמוּקָה מִתְּהוֹם;
מְקוֹם שֶׁם הָאִוִּיר מְקַשֵּׁר כָּל בְּשָׁם,
וְלִהְיוֹת תְּלַבְלָב, תִּשְׁנָשֵׁג בָּרֶם.
בְּעֵלְמָה הַדְּוֹרָה, שֶׁם תִּמָּר הַקֶּסֶם.
מְקוֹם גְּלִי הַטִּיָּה הַבְּהִירִים מְסַפִּים,
וְרִבּוֹת בּוֹכִים מְזִהִירִים וְנָכִים
יִתְנוּסְמוּ לְהַסְלִיא כְּלִילוֹת הָרִז;
מְקוֹם צִיָּצִי פֶלֶא בְּהֶדֶר יִצְיָצוּ
וְיִרְדִּים חֲבִלִּילִים הַנּוֹצֵצִים בְּפֹה
כָּל רֵיחַ נִיחָה מְסַבֵּב יְסִיצוּ. —

שֶׁם אֲתִי יִקְרִי הַפֶּעַם בּוֹאֵה-נָא: —
שֶׁם חֵי בְּתוֹךְ עֲמוֹ, לִפְנֵי מֵאוֹת שָׁנָה,
הַמְּשׁוֹרֵר הַנְּעֶרֶץ שְׁלֵמָה גְּבִיר-אֵל;
הַמְּשׁוֹרֵר הַמְּרַעֵשׂ אֶת כְּנוֹר הַפְּלִאזוֹת,
שְׁלֵמִי גִדְנִי בְּנִלוֹת הַחַל
הוּא הָרִנֵּן בְּצִיּוֹן עֲמֻקִּים וְנִבְעוֹת.
וּבִנְגִנוּ בְּכְנוֹר וּבְעֻזָּעוֹ הַנִּימִים,
אֵז גִּמַּג כָּל רוּחַ מַעֲרָן וְנִעְיָמִים.

כָּל גִּמַּשׁ אֵז מְלֵאָה תַּעֲנוּגוֹת וְחִיל;
אֵז פֶּרְצוֹ מַעֲיָנִי כָּל מְקַשֵּׁב שִׁירָתוֹ
דְּמַעוֹת עֲרֵבוֹת, דְּמַעוֹת שֶׁל גִּיל,
וּבְחֻזָּקָה נִסְעָמָה אֵז קָרְבּוֹ לְבֵתוֹ.
רַק אֶחָד אֵז הִיָּה שְׁרָנִי קָרְבְּהוּ,
עַת שִׁירָת הַמְּשׁוֹרֵר הַקְּשִׁיבָה אֲנִיָּהוּ
וְדָמִיו אֵז רִגְשִׁי אֵז רִתְחוֹ כְּפִיר;
אֵז פִּגְיוֹ הַתַּעֲנוּת וְשִׁשְׁתִּיו רָעָדוֹ
וּבְעֵינֵי הַמְּשַׁחֵר לְפָנָיו הַכְּפִיר,
אֲדַמּוֹת מְדַמִּים אֵז עֵינָיו יְקָדוּ...
אֵז יִשָּׂא אֶת רִגְלָיו וַיִּנּוֹם בְּמִשְׁנָע...
אֵף אֲנִיו תַּעֲלֶנָּה כְּלִי חֶשֶׁךְ וְהַפְּנִיָּה
מִשִּׁירָת הַקֶּסֶם, מִשִּׁירָת הָאֵל;
וּכְמוֹ יָד גַּעְרָצָה אֵז אוֹתוֹ הַחֲזִירָה,
כְּגֶבֶר אֵין אוֹנִים, כְּאִסִּיר, כְּצֵל,
לְמִשְׁוֹרֵר הַנְּעֵלָה, לְנִיגָה, לְשִׁירָה.
אֵז יֵשׁ שִׁיתִּנְפֹּל לְאֶרֶץ, וְזַעֲקָה
כְּזַעֲקַת כְּפִיר נִסְעָע, כְּחִיל גְּתֻקָּה
מַעֲמָקִי רוּחָהוּ, מִגְּבֵי הַלֵּב;
אֵז יִכְפִּישׁ בְּעֶסֶר אֶת מִצְחוֹ הַלֹּהֶט.

ובאלו לה נשקה השמש הקרה,
נשיקת רשפים ויקוד.

ובאלו הביעו לה רוחות עדנים,
אגדות של בושם ומר;
ובאלו המלאך שעל הנצנים,
הדיחה במללים ואור.

ולהסליא ושתעשעו הציצים הזפים,
באור החורף הקר;
ולהסליא ותלחשו העלים הרבים
ברוח הזועק, הקר.

III.

— "הגד לי, עבד-אללה, מה-משפט
הסלא.

שרואה אני בגנתך?
שלמה לעתות שוממות באלה,
זה תפדה, אף תנוב תאנתך?

"שלמה את תועם מסביב הקרה
את ציצים ופרחים קמלו;
את בעריסיה השמש קדרה
את שדות ויערים גבלו;

"את קמה הקריאה מלדת, את קסאו
החיים במלוא התולדה;
את מות ושר אף מסביב נשקפו;
עוד תציין תאנתך נחמדה?" —

— "היו מלפי ונגדי, באחד הלילות...
אך נעם, אך תפדה מסביב...

ובקול חת מעני אכזרי וכאב,
בה חרש ידובב ובלחש הוא לואט:

"... אהה! גם אנכי אקרא משורר...
גם אני, במהו, כנורי אעורר,
אך שירי מה חדל, מה-נקלה ודל!
מנימי לא סרץ מעודי קול סלא
בצלצול הנסלא, הפביר, הקל,
הנתך מנימי-הקסמים האלה..."

II.

העצים נחשפו; השדות שדדו,
מסביב אף תונה ושר;
צפרי הרננים זה כמה נדרו,
אל כנף ארץ חמדה והוד.

ערפלי צלמות השחקים יקדירו,
הרוח יליל באון;
וגשמים בועף העבים ימטירו,
אין שמש, אין ריח, אין רן.

ערומים יגודו העצים בגנה,
ובאלו מתאבלים הם דם
לפנין שבלה, לצפרי הרנה,
שנדרמו שגאלמו ברם.

אך ראה נא, זה סלא! שם תאנה נצבת,
מלאתי חמדה ויקר;
היא תפדה בזהר, כמו נותרה מצבת,
לאביב שבלה מסבר.

היא תפדה בזהר בבלה נהדרה,
לבושת לבנים והוד;

<p>רצחתי! אָהֵה! נְעוּד יְדֵי אֲדָמוֹת מְדָמוּ... מְדָמוּ... רָאֵה נָא...! אָהֵה! לִי מָה עֵינָיו אִיוָמוֹת, אִיוָמוֹת — וּקְבַרְתִּיו שָׁם תַּחַת הַתְּאֵנָה... אֲזַנְהָ הַמֶּלֶךְ וַיִּתְּלוּ עַבְד־אֱלֹהִים עַל תְּאֵנַת־הַסֵּלָאוֹת הַזֶּה; וּסְתַמַּע נְחֻשָׁה הַתְּאֵנָה אֲזַנְהָ וַעֲרוּמָה הִיא נוֹתֶרֶה בְּקֶרֶה... יֵל בְּרוֹכּוֹבִיץ.</p>	<p>אֲזַנְהָ הַתְּלַחֲשׁוּ שׁוֹשְׁנִים הַלְלוּ. אֶת קֶרְנִי יְרַח הָאֵדִיב . . . אֲזַנְהָ תַעֲזֶה תַעֲזִיתִי קִנְדָּהִם, בְּמִשְׁנָע וּבְלִבִּי הֵה! גִּדְל מְכֹאֲבִי . . . הַמֶּלֶט בְּקִשְׁתִּי מַשִּׁירַת הַתְּוֹנָה שֶׁשָּׁר אֲזַנְהָ בְּגִירֹול — זֶה אִזְבִּי . . . אֲזַנְהָ! הַשִּׁירָה... הוּא שׁוֹרֵר נְסִלָאוֹת וּבְחֻדְלִי הַקֶּסֶם נְמִשְׁכְּתִי נְמִשְׁכְּתִי — וְלִבִּי בִי הֵנָּה נִזְרָאוֹת... וּבְאִפִּי הֵה! אוֹתוֹ רַצְחִיתִי . . .</p>
--	--

היהודים והיהדות באמריקה.

(ג.)

התרבות מספר הגולים העברים באמריקה הולידה צורך לרבנים אשר יצאו ויבואו לפני העם וידאגו בעד צרכיו הרוחניים. רבנים אשר יניעו על ההרמוניה והשלום הכללי בין ההמון הגדול; אשר יחזקו את מוסדות הדת, ייסדו בתים נאמנים לתורה וחכמת ישראל ואשר ידעו לעשות את אמריקה, ארץ החופש והדרור, למקום מפלט במוח להרחנויות העברית.

שום ענין ומעשה אחר לרבני ישראל באמריקה, מלבד אלה שמיתתי בזה, כמדומה לי, אי אפשר למצא. הלא בזה תבדל אמריקה מלימא: בלימא על הרב להיות, מלבד מנהיג דתי, גם מנהיג "מדיני" במובן ידוע; עליו להתערב גם בעניני הצבור החצוניים, שגם הם נכנסים בחוג תוכותיו. אבל באמריקה אין הדבר כך. סה אין להרבנים דבר עם חיי "חוליין" של בני עדתם, ומחוצץ לדי אמות של רחנויותם אין להם כל מעשה. אין להם להביא לפני הממשלה רפורמים מסצב היהודים, וגם בענינים הפרטיים של העדות והקהלות אין להם להתערב, כי לא יבקשו זאת מידם ראשי הקהלות העבריות בארץ הזאת, ורב כי יאמר לקחת חלק בעניני הקהלה ה"חלוניים", יש אשר יעלה עליו חמת הראשים והמנהיגים על התערבו בדבר לא לו.

ובכל זאת מצאים להם הרבנים האורתודוכסים בארץ הזאת גם ענינים אחרים, מחוצץ להענינים הקבועים שעליהם התוכה לעסוק בהם בתור רבנים. והענינים האחרים ההמה יש אשר ישללו מהם את כל עתותיהם עד כי לא יוכלו עוד לעסוק בעניניהם הקבועים. הרבנות האורתודוכסית באמריקה, כמו שהיא כעת, ערכה דל ופחות מאד ואינה מנוכדת על העם, לפי שאינו מצא בה מה שהסכין לדרוש מן הרבנות בארץ מולדתו. אך אם איכות הרבנות הזאת דלה מאד, הגה כמותה רבה וגם כחה לא מעט, כח השלטון על הענינים הרוחניים של האורתודוכסים, וככה הוה אחוים הרבנים האלה ולא ירמו ממנו.

הסבה לשפלות הרבנות האורתודוכסית בארץ הזאת ומעוט ערכה בעיני העם באה על ידי יחירות יתרה, על ידי צלצול של תוארים גדולים שאין בהם ממש. ידוע לכל, כי אמריקה עוד לא הולידה אף רב נאון אחד לישראל וכי מן הגאונים האמתים שברבני אירוסא לא באו לאמריקה זולתי אולי שנים או שלשה, ובכל זאת אין, כמדומה לי, ארץ שבה יגרל כל כך מספר הגאונים כמו באמריקה. על כל צעד ובכל סנה נפגש אך נאון ונאון. אנשים אשר בארץ מולדתם לא נחשבו למאומה, אשר מקומם היה בבית המדרש בין

(*) עיי' "השלח" כרך ד.

הבמלנים כמעט באו לאמיריקה וחבשו לראשם את כובעי־המשי הגבוה (סמל הרבנות) — וכבר הם רבנים, ולא רבנים פשוטים, כי אם נאונים, נדולי התורה אשר בם ישראל יתפאר. בקולי קולות, בתרועת המודעות ובצלצול הריקלמות בעתונים הורגונים, משמיעים הרבנים האלה את נדולתם וגומרים על עצמם את ההלל. והמון הפשוט, שאינו יודע להבדיל בין טוב לרע, בראותו את הקולות והלפידים העולים מתוך אותיות נדפסות בעתון זורגוני, יאמין בתומתו, כי אמנם כן הוא. אבל האמת תגלה אחרי כן, ולא הוא, ההמון, המגלה אותה, כי אם — הרבנים בעצמם. קנאה ושנאה, התחרות, רכילות ומרמים — כל אלה הן המדות המוכות של הרבנים האורתוכסים באמיריקה. הרב האחד, בקנאתו בנדולתו של הרב השני, יגלה סוד מן החדר, כי הרב ההוא לא היה רב כלל בעולם הישן, כי מעולם לא נסמך לרב וכי אך מתחכך היה בכתלי ביתם של איזה רבנים וגאונים ברוסים ומלחך פנאק בבתי איזה עשירים; ובא הרב העלוב ההוא וספר על הרב הראשון דברים יותר מגונים, יותר בזים וגמאסים, וההמון הנדול, אשר לא ידע עם מי הצדק, יחליט לכסוף, כי — שניהם כאחד טובים.

לא נכחד אמנם, כי נמצאים באמיריקה גם רבנים שעשרתם הולמתם, הגדולים באמת בתורה וביראת שמים, אבל הרבנים האלה, במעשיהם ובהנהגתם בעניני צבור וכמו כן בהליכותיהם עם אנשים, על הרוכ מסירים מעליהם כידיהם את החוט של חן המשוך על רבנותם, ואלה המעשים שבהם, המצוינים גם בתורה וגם בדרך ארץ, כמו נבלעים הם בהעריב־רב הגדול של הרבנים ממין שהוכרחי.

ואולם מלבד הרבנים האלה, הידועים ונראים לכל בתור רבנים ומורי־הוראה, יש באמיריקה עוד מין אחר של כלי קודשי הנחשבים גם הם על מסללת הרבנים. האנשים האלה גם הם נושאים כובע משי גבוה על ראשם וגם סנייהם הם כמו מסיקים זיו התורה, קדושה אלוהית, אבל הם אינם מתקרים בשם רבנים, כי אם בשם רונגרים. לפי המוכן הפשוט של המלה הזאת, אין למצוא כל הבדל בינה ובין המלה העברית רבנים, אחרי כי היא היא תרגומה של המלה רבנים באנגלית, וכל רבי יוכל להקרא גם בשם רורנדי, אבל לפי המושג היהודי של המלה הזאת, יש ויש להבדיל בינה ובין המלה רבנים. לרורנדי יוכל להיות כל איש המוני, כל אדם מן השוק, בעת אשר לרב יוכל להיות אך איש מצוין, העולה על אחיו בתורה ויראת שמים, או — וזה הוא החזיון היותר נפרץ באמיריקה — היודע לעור את עיני ההמון ולהתפרסם בתוכו על ידי אמצעים שונים.

אמיריקה היא, בכלל, עולם הפוך לגולים העברים מרוסיה וגליציה. הארץ היא מורה ונכריה להם כל כך, קבוצם הוא ערבוכיה משונה כל כך, עד כי לא יוכלו האנשים האלה למצוא את היחס הנכון בינם לבין עצמם ובינם לבין ראשיהם ורבניהם. אי־אמון וחשדנות ביחד עם התלהבות נבערה לכל דבר המצלצל או מבריק מרחוק — משמשים אצלם בערבוכיה, העבדות, שבה חיו כל ימיהם בעולם הישן, חררה עמוק עמוק מאד לתוך בתי נפשם והשאירה שם רשם שלא יוכל להמחק. רגילים ומלומדים הם להיות נוהרים לנפשם בארץ הנכריה הזאת, וזהירותם זאת עוברת לפעמים את הגבול, עד כי רואים הם את צל ההרים כהרים, בעוד שאי־ידיעתם את הארץ ואנשיה גורמת, כי את ההרים האמתיים לא יראו. רגילים הם להביט בקלות ראש על האיש הנכבד ומורם מעם אם אך בקרכתם הוא יושב ומתקרב אליהם, ולעומת זה דרכם להביט ביראת הכבוד על האיש המתנאה עליהם, המתרחק מהם ורוחה אותם מסניו. חזיונות כאלה נראה בכל מקום בארץ הזאת בין היתרים, ואחד מאלה הוא גם חזיון ה־רורנדים. כל רבנותם של האנשים האלה

תליה בכובע המשי הגבוה שעל ראשם. ואל יהי הכובע הזה קל בעיניכם! הכובע הזה שם תחת מיוחד על הרכנות האורתודוכסית באמריקה. רב בלי כובע גבוה הוא כמו רצען בלי מרצע. יש אשר הרורנד הוא איש ששום בתכלית הפשטות, לא קרא ולא שנה ולא שמש תלמיד חכמים מעולם, וגם רבי בפועל איננו, כלומר, לא ישרת בקדש באיזה בית תפלה, ובכל זאת רורנדי הנהו, והכובע הגבוה יעיד עליו. הרורנדים האלה הם על הרוב בעלי אומנות נקיה אשר תכשירם לשמם, אומנות אשר בקדש יסודתה, כמו: השחיטה, המזילה, החזנות, השמשות, ועוד כאלה. אך גם אם תחסר להם אומנות כזו, די להם להיות אך סתם בסלנים היושבים בבתי הכנסיות ששם יש מקום מיוחד ללומדי תורה, וכלכך שיהא הכובע הגבוה חבוש תמיד לראשם. מספר הרורנדים ממין האחרון רב מאד בנישות אשר באמריקה, והנודדים על הרוב יאמינו בהם ויכבדום כאנשים רמי המעלה. לפעמים יש אשר רורנדי כזה ישיג גם משרת רבנות קטנה באיזו חברה, וממשרות קטנות כאלה למשרות יותר גדולות תוצאות, ולפעמים יש אשר יהיה הרורנדי למשגיח על בשר כשרי בבתי המקולין או למשולח התולך ומקבץ הכסף לקופת רמבעי. ואולם גם מבלעדי הפרנסות האלה יש להרבנים האלה פרנסה קבועה אחת, קלה ונקיה, והיא: סדור הקדושים והגמין, ואם גם יכדלו הרבנים מן הרורנדים כזה, שהראשונים, על הרוב, הם רבנים על פי חסין ההמון, בעת שהאחרונים הם מולכים מעצמם, בלי כל רשות, — הנה בנוגע לפרנסתם הנזכרת אין כל הבדל ביניהם. כהראשונים כן האחרונים מוצאים בפרנסתם זאת את תעודתם הראשית והיא בעצמה עיקר רבנותם. בשנם כי רב מאד מספר הנשואין בכל עת בהנישות, והרב שיש לו סדורי קדושים וגימין בתמידות משתכר כסף רב ודואה חיים טובים בעולמו.

בעניני הנשואין אמריקה היא עולם של הפקד. אין כל הגבלות ומעצורים מצד הממשלה להנשואין; היא לא תברוק אחר החתן והכלה אם מותר להם להנשא זה לזה, אם החתן באמת פנוי הוא ואם הכלה באמת פנויה היא, וכדומה. בענינים כאלה הממשלה סומכת על הכהנים והרבנים ומחזקים הם בעיניה, כי לא יעשו דבר נגד החוק ולא יביאו תקלה לעולם. ואולם אחרי כל אלה תלויים הם הנשואין באמת בהממשלה יותר מבהרת. על פי החוקים השזורים במדינת ניוורק¹, יכול איש לארוש לו אשה בסני ראש העיר (Mayor) או זקן העיר (Olderman), מבלי שיצטרך לקדש את הנשואין בקדושת הרת לפני הכהן או הרב, בעוד שהנשואין הרתיים לפני הכהן או הרב אינם נחשבים למאומה בעיני הממשלה, ועל הוזה לבוא ולקיים הנשואין לפני ראש העיר או זקן העיר, או כי ימלא את ידי הכהן או הרב להודיע מזה בבית מועצות העיר. בין יהודי הנישות, שאינם שמים אל לבם לקיים בעצמם את נשואיהם בבית המועצות, נוסף על הקדושין כדת משה וישראל, — על הרב המסדר הקדושין החובה מוטלת להודיע בבית המועצות מכל הנשואין הנעשים בפניו, ובענין זה יחשב הרב לסקיד הממשלה. אך כל זה בעניני קדושין, אבל בעניני גמין שונה הרב לגמרי. כי בעת שהממשלה אינה מקפדת כל כך בנשואין, היא מקפדת מאד מאד בגמין, לא דבר נקל הוא לאיש בארץ הזאת להסדר מאשתו. הנשואין קדושים כל כך בעיני הממשלה עד כי לא תתן לשום דת לנתק את

¹ כידוע, כל ארץ וארץ שבחמישים הארצות הנאחרות של ארצות הברית היא מדינה עוסדת ברשות עצמה, הקובעת לה חוקיה בעצמה, ואין להממשלה המרכזית שבשינגטון שום זכות להתערב בזה.

מתרזתיהם, ואך היא בעצמה, אחרי בריקות נאמנות ואחרי חקירה ודרישה רבה, תוציא משפט, אם צדק האיש בחפצו להפסד מאשתו, ולהפך, ואם באמת כראי ונחין להפסיד בין איש לאשתו גם במקום ששניהם, האיש והאשה, חסצים בזה. הממשלה יודעת את הערך הגדול אשר לחיי המשפחה, ולכן תזהר כל כך בעניני נשין. לא כן הרבנים וה"רורנדיס". האנשים האלה, אשר מרביחם רואים ברבנותם רק אומנות ועסק (Business) — אינם שמים לב להחזק. יודעים הם, כי אם ישמרו לקיים את כל האמור בהחזק, יחמאו לנפשם ונפשות ביתם, בחסרם בזה את לחם חוקם. ולכן יתאמצו להודיע את טיבם ומהותם בעתונים בריקלמות גדולות, וכל המרבה לחבר גבר ועלמה ולהפסיד בנקל בין איש לאשתו, הרי זה משוכח והרי פרנסתו מצויה ביותר.

כמה תקלות כבר יצאו על ידי הדבר הזה!

הנה יש אשר יעזוב איש עברי לימים את אשתו ובניו בליטא ארץ מולדתו וילך לבקש את לחמו בארץ החדשה. בן העיר הקטנה מתצא את עצמו פתאום בעיר גדולה בארץ נכריה. כל אשר הוא רואה חדש הוא בעיניו ובכל אשר יפנה ימצא אך סדרים נחמדים ומועילים. לאט לאט יתרגל אל תנאי החיים החדשים בארץ החדשה, וככל אשר יוסיף להתקרב אל החיים בארץ הזאת כן יוסיף להתרחק מן החיים שם בארץ מולדתו. האנשים שם יראו בעיניו עתה כחגבים לעומת אנשי הארץ הזאת, כפראים לעומת האינטלגנטים האמריקנים. לאט לאט תקע נפשו גם מאשת נעוריו, מבניו האהובים, יתחיל להמעיט במכתבים אליהם, במשלוח כסף, ולאחרונה יחרול כלה מבוא בדברים עמהם! בן העיר הקטנה בליטא כבר נהיה לבן העיר הגדולה באמריקה. עוד טרם ידע לגמנם שחיים שלש מלים באנגלית, וכבר חזרה ה"רוד" האמריקנית לתוכו ותהפכנו לאיש אחר. הנה כבר השליך מעליו את בגדיו הליטאים וכבר ילבש מחלצות לפי טעם אמריקה. את פרומתו האחרונה, שהוא משתכר כועת אסים בבית המלאכה, הוא מציא בכל לילה, אחר עבודת היום, בבתי התיאטרות ובתי המחולות, ששם יתדע אל "רשענני" התוספת שמלות ואל "ענני" האורגת פוזמקאות. אחרי זמן מה נראה את אברכנו זה נושא לו לאשה איוו "רשענני" או "ענני" אשר בחר לו, נערה עם גרוניא של שלש מאות או ארבע מאות כסף, אשר קבצה על יד במשך שש או שבע שנים של עבודה קשה במכונה ואשר כבר קצה בחייה מפני העבודה המרה בבתי המלאכה ונוח לה להנשא לאיש, יהיה מי שיחיה, למען תגאל ממצבה זה. מסדר הקרושין כנשואין כאלה הוא, כמובן, "רבי" או "רורנדי" ממין הנוכח, אשר על הקרושין והנשין קדושתם ופרנסתם, הוא לא יחקור ולא ידרוש, וגם לא יגיח כי מסייע הוא לדבר עבירה גדולה, כי יורד הוא לחיי משפחה עברית שלמה מעבר לים בשללו ממנה את נוח לחסה¹). שנים אחדות אחרי כן נראה את האשה העלובה, אשר גלאתה חכות עוד למכתב מבעלה, דופקת על שערי הארץ הזאת ומבקשת להכנס בשביל לבקש את בעלה. או יש אשר, מחוסר כסף ובאין גואלים שינינו עליה בראשית בואה, תושב האשה בדרך אשר בו באה, אך יש גם אשר הממשלה תעמוד לה וחשלה אנשים לחפש את בעלה, ובהמצאו יענש קשה ויאסר בבית האסורים שנים רבות.

או הגה עוד תמונה אחרת:

עלם ועלמה מתחברים יחד בקשר הנשואין בפני "רבי" אחד. כעבור שנים אחדות,

¹ להקוראים ברוסיא מעשים כאלו ידועים למדי. עדות חנה המדועות חרבות של "תקנת עונג" הממלאות מעת לעת את גילוני כה"ע חיוניים שם.

ורבי יפתח בין הבעל והאשה, והנם הולכים לאותו הרב, והוא מסדר להם גם פשוטין, והאשה נספרת מבעלה והולכת לה. להסדר על ידי בית המשפט, כרת הארץ, קודם שנסדרו על ידי הרב, כרת משה וישראל — לזה לא שמו האנשים האלה את לבם, או לא יכלו לעשות כן מחוסר כסף להוצאות הרבות הכרוכות בעקב הדבר הזה. שנים אחדות אחרי כן, והאיש כבר לקח לו אשה אחרת וכבר ראה ורע עמה, — והנה פתאם באים השומרים ולוקחים אותו לבית המשפט על פי תלונת אשתו הראשונה: כי בעלה עוכה. האומללה היא בודאי נלאתה נשוא את כובד מלחמת החיים, ותרא ותבין, כי טוב היה לה אז, בהיות בעלה רואה לה, מעתה, ובהשענה על כחה, כח האשה, שיסה הוא בארץ הזאת מכח האיש, היא מנישה תלונה על בעלה בבתי הערכאות. אז תחל חקירה וררישה רבה בבית המשפט, מתי ועל ידי מי נתגרשה. גם הרב קרוא לבית המשפט והוא שוקל, לבסוף, למסרפסיה בהאי עלמא: שנים אחדות בבית האסורים וכסף ענושים, — וכדי כיוון קצף, על הרבנים והרבנות, על היהודים והיהדות.

רבני ההברות הקטנות, אם כי מספרם גדול ומצוים הם לרוב בהנישות, אין רשומם ניכר הרבה בין היהודים פה. תעודתם היא לקרוא, עין יעקב, לפני החברים בכל יום שבת, לסדר קדושין וגמין באופן הנזכר, לקבל, כבודי בבית מילה שלאחד מבני החברה, ועוד משרות קדושות כאלה, אשר, נוסף על כובע המשי הגבוה, הן הנה הנותנות להם את הצדקה להקרא בשם "רוֹרְנֵי" ולהדפיס כרטיסים הנושאים עליהם את התאר הזה. לא כן הרבנים בחברות הגדולות. מי שזכה למשרת רב ומייצג בבית תפלה גדול ידמה בנפשו, כי רשות בידו לדרך בנאווה וגאון על ראשי בני ההמון ולהראות את גרלו וכחו כי רב. עיקר עסקם של האנשים האלה הוא: לבקש ולחזר אחרי מעשים המביאים לידי פרסום, וכומן שאין מעשים כאלה באים לידיהם, שבים הם ומתעסקים בענינים שכבר באו לידיהם, עושים בהם שנויים אחרים וחוזרים ומכריזים בקולי קולות כבהיע, כי כזאת וכזאת עשו. הם מתעסקים גם בשאלות יומיות, משתתפים בתנועות המתעוררות בארץ, על הרוב לא מפני כי באמת ובתמים לבם נמשך אחר כל זה, כי אם מפני שיש כאן מקום לפרסום ושעת הנושר לעמוד בראשי¹).

ואחר הענינים הראשיים, שבו מתעסקים הרבנים, הגדולים בנישות אמריקא, היא שאלת הכשרות. באמת נוכל לאמור, כי כל הרבנות מונבלת בארץ הזאת בדי אמות של הכשרות, של שאלת השחיטה והשוחטים, הבדיקה והבודקים, הנקור והמנקרים. הרבנים האלה לא יוכלו למצוא להם שום ענין אחר אשר יהיה בעיניהם נכבד יותר מזה של הכשרות. כל ענינים אחרים, כמו עניני החנוך, החסד והצדקה ועוד, כאין הם בעיניהם לעומת הענין הזה. הרבנים האלה הם הם שהסכו פה את שאלת הבשר המעסקת כל כך את המבחים ואת הקונים העניים. בתור בני רוסיה, אשר הורגלו כל ימיהם בשאלת הבשרי הנוכעת מדבר מכס הבשר וחכירתו, תושבים הרבנים האלה, כי גם באמריקה אי אפשר בלי שאלת בשרי, כי בלאו הכי לא מני, ואם לפי תנאי החיים פה, אין שאלה כזאת במציאות, הנה נהוץ לברוא אותה. ובכן נוצרה בהבל פיהם שאלת הבשרי באמריקה, ויקמו קהל שוחטים ובודקים, קהל משגיחים וקהל מנקרים יתר הרבה מכפי

¹ התנועה חצינית באמריקה תוכית, כמעט תחלו לעסוק פה בענין זה, כמעט נסדו איזה חברות עם מרכז ציוני בניו-יורק — והנה גם הרבנים התאגדו לאגודה מיוחדת בשם "בגט ציון המצוינת" וייסדו מרכז שני ותאמרו לשמרים בראש התנועה ולדואגים לתעד הדוחני שבת.

הצורך, ועל ידי ההוצאות המרובות עלה מחיר הבשר הבשר למעלה, ואין יד העניים משנת לקנותו. בעת שהנוצרי משלם אך שמונה סנט בעד ליטרא בשר, מוכרת היהודי לשלם שנים עשר ולפעמים גם ארבעה עשר סנט בעד הליטרא, והבשר נרוע באיכותו מזה שהנוצרי משיג בעד מחיר מועט. למען הבין מצב הדבר נתחן לבאר אופן מכירת הבשר בין היהודים בערים הגדולות באמריקה.

המבחים העברים בערי אמריקה הגדולות אינם ארונים לעצמם, כהמבחים בערים הקטנות בליסא. שם הכל יודעים איש את אחיו, וחשד כי יפול על איזה איש, ונודע הדבר תיכף לכל בני העיר וידעו להזהר. שם המבחן קונה לו בכספו שור או פרה או עגל ושוחטם על הוצאותיו ומוכרם, מבלי אשר יאליץ לשים על הפתח או על החלון של חנותו. הכשרי מאת הרב דמתא, למען ידעו כי הבשר הנמכר כשרי הוא. אבל פה אין הדבר כך. המבחן אינו רשאי לקנות לו בעצמו את הבהמה ולהחזיק שוחט על הוצאותיו, וכל המבחים קונים את הבשר ממקום אחר, מפירמה גדולה אחת, העומדת בברית מסחר עם אחרים מגדולי הרבנים, ותנאי הותנה בינה וביניהם, שהיא תמסור לידם את ההשגחה על הבשר הכשר, והם יסבו לה את כל סחר הבשר של היהודים בהנישו¹. הסדר שהנהיגו הרבנים האלה בבית המקולין של הפירמה הואת הוא יפה וטוב באמת. המבחים העברים יש להם שם מחלקה מיוחדת, ובה ימצאו שוחטים עכרים מיוחדים, השוחטים את הבהמה הנועדות להמבחים העברים, ועל השוחטים נוספו גם מנקרים ומשניחים, הדואגים שיהיה הכל בתכלית הכשרות. על כל חלק בשר כשר תולים גושפנקא של בריל והמלה כשרי חקוק עליה. על חלון כל חנות של בשר כתוב באותיות גדולות: בשר כשרי, וליתר זהירות נמצא שם הכשרי מיוחד מאת הרב הכוללי, המעיד על המבחן כי אדם ישר הוא וראוי לסמוך עליו. ההכשר הזה ניתן אך לחדש אחד, ועל כל מבחן להשיג בכל חודש הכשר חדש, ואם לא השיג, וידע כל העם, כי הבשר שהוא מוכר אינו כשר, אחרי כי הרב הכוללי אינו מעיד עליו עוד.

הסדר הזה, כמו שאמרתי, אמנם יפה וטוב הוא, ויש להאמין כי באופן אחר לא יכלו באמת לרעה, אם כשר הבשר, אבל מפני ההתחרות הגדולה שבין הרבנים ומפני רדיפתם אחר הכבוד והפרסום, נהפך הטוב לרע. לוא היה בעיר בניוורק ועד מיוחד של אנשים נכבדים ונאמנים אשר ידאג להכשרות, יהיה ממנה על המשגיחים, השוחטים והמנקרים, ואשר אצלו ישיגו המבחים את הכשרי מדי חודש בחדשו, או לוא גם היה הדבר הזה מסור בידי רב אחד אשר יהיה מיוחד אך לדבר הזה, כי אז בודאי היה הכל טוב וישר. אבל מפני שאין ראש ואין מנהיג, והמון הרבנים בערים הגדולות הוא כעדר פרוץ אשר כל אחד הישר בעיניו יעשה בשם היהדות, לכן היהדות פרוצה והתאר כשרי היה לשם של גנאי. הכל יודעים, כי רב כוללי אחד יש בניוורק העומד בראש כל יתר הרבנים וכי אך לו לבדו נאה לתת הכשרים למבחים, ובכל זאת, כמה רבנים כוללים איכא בשוקא דבשרא, אשר הכשריהם תלויים על חלונות התנויות. הרב הכולל בניוורק הוא, לפי דברת אנשים נכבדים, גדול בתורה וכיראת שמים וראוי באמת לעמוד בראש הרבנות האורתודוכסית בעיר גדולה בניוורק, אבל האיש הזה ידוע חלי הוא ובעל מכאובות גדולים, והכל נעשה בשמו שלא בידיעתו ושלא ברשותו. ההכשרים נמכרים מאת רבנים

⁽¹⁾ כן הוא בניוורק וכן גם ביתר הערים הגדולות: מילדלפיה, בוסטון, שיקגו ועוד.

רבים לכל איש המשלם שכר הגון בעדם. לפעמים יש אשר תפרוץ מחלוקת בין איזה רבנים על איות איזה. הכשר או שוחט. ומחלוקת כזאת יש אשר תסכך את כל הרבנים. והיתה מהומה גדולה ורעש אדיר בין כל כלי הקדש; הללו מצדדים בזכות זה והללו מצדדים בזכות זה. לכל רב כוללי הגותן הכשרים יש שוחטים משלו. מנקרים משלו. וכל אחד חפץ לתת לבעלי בריתו אלה משרה בבתי המקדש. ומסני שאין השוחטים הנמצאים כבר בבית חפצים לחסר את לחמם ולשנות את מקומם לאחרים. ומסני שגם להם יש רב כוללי המוכך ומגנין עליהם באברתו. לכן תפרוץ המלחמה. ואחריתה היא. כי השוחטים הקדמים נשארים על כנם וגם השוחטים החדשים נספחים אל הכהונה. והיו ההתנצחות כפולות. — וכל זה על חשבון הקהל¹ . . .

והגני להביא בזה דוגמאות אחדות ממדעות בעלי-מחלוקת כאלה שנתפרסמו בעת האחרונה בעתונים הורגניים, ומדעות כאלה יכולתי להביא לאלפים (פשוטו כמשמעו). לוא אך חזרתי עליהן לאספן מגליונות השנים שעברו.

בראש עמוד אחד בעתון זרעני הויל בניוירק אנו קוראים:

וויכחיג פיר אלע יהודים אין אמעריקא.

אין 87 עסקקס סט. אין דער וואורשט פקטארי פון אייזיק געליס. איזט געפונען געווארען. אז נור 2 קריסטען (און א השגחה פון א שום יהודי) מאכען כשר די פליישען וואס קומן אריין אין פקטארי. זיי זיינען די מנקרים פון חלב אונד דם. נאך האט מען געפונען 2 פארער-פיערשעל מיט צלמים. איינעס פון די צוויי האבען די וועלכע מנקרים שוין געשניטען צו דער ארכיז. אונד האט מען געפונען אז די ברוסט פון די קארנעד אונד סמוק ביף ווערדען ניט געמאכט כשר. פון די פלייש איז ניט אראפ גענומען דער חלב. אויף די אלע זאכען איזט דא עדים כשרים, וואס יעדער רב קען זיי רופען אונד געבען זיי א באס לא יגיד ווי דער דין איז. אלאז בין איך מודיע, אז אלע פליישען אין דער פקטארי פון סר. געליס קענען ניט זיין כשר. ביז וואנען א הויזגער רב מובהק וועט דאס געהערען אונטער זיין השגחה, אונד וועט ביי איהם וועצען א בעשענדיגען משגיח וואס די פליישען מוזען דורכגיין דורך דעם משגיח'ס האנד און מיטסער געליס זאל דעם משגיח ניט קענען ענפזאגען. המודיע נאמנה כ"ח יום ד' ח' מניא תרנ"ח ניוארק. נאם חיים יעקב ווידעוויץ ממאסקווא תחפ"ק. (מקום התחת).

ובאותו העמוד עצמו, מיד אחר המודעה הזאת, אנו קוראים מודעה אחרת. לאמור:

מודעה רבה!

פון 4 רבנים, וועלכע זיינען אנגעשטעלט געווארען פיר משגיחים מחרב הכולל ר' יעקב יאזעף ודר. קליין אין די אופזיכט פון כשר כשר אין די ניוארקער שלאכט הויזער, מאכען בעקאנט לכל ישראל דאס עס געהט צו וזהר שפירענג אין דעם הינזיכט פון כשרות אין וואורסט געשעפט פון ר' אייזיק געליס. אין 87 עסקקס סט. וועלכע איז די איינציגע אין ניוארק.

צבי הירש לאם, רב מיעזנע. תרב ר' ישראל קאפלאן.

הגני להגיד לאדם ישר. זה שנים רבות מכיר אני הנגיד המפורסם ר' אייזיק געליס בני 87 עסקקס סט. למחזוק כשרות, כי הרבה פעמים דברו עמי השריב המוכתקים והמפורסמים אשר הם פה הרבה שנים עוד קודם בואי לפה וספרו בשבחו של ר' אייזיק געליס הנזיל ואמרו עליו כי הוא היה סדקדק חסיד ליקח כשר כשר רק מבית המטבחים אשר עומדים שם שריב יראים ונאמנים ועד היום עומד בתומתו נחזקתו הראשונה. גם בקרתי כמה פעמים הוואורסט פקטארי שלו וראיתי כי הכל נעשה בחכמה עצמית. עיב לדעתי מותר לאכול הוואורסט הנעשה אצל מיטסער געליס הנזיל בלי שום חשד.

בעה"ח ה' מרים תרנ"ח פה ניוארק. נפתלי רייטער רב בק"ק דוקלער מנן אברהם. (מקום התחת).

¹ מעשה שחיה לפני שנתים ימים בניוירק.

הנה בדבר אשר נתבקשתי בענין חוקת כשרות בחווארסט פקטמארי מהנבדר ר' יצחק אייזיק געלליס לא אוכל לחרול סלהגיד קישש אמרי אמת, שאחרי הבקורת שעשיתי, שחלתי כמה פעמים ומצאתי על נכון מעשה הניקור מהלשונות ומבשר החזות שהיו מנוקרים כרת והלכת, וראיתי בעת הניקור ומצאתי כן בעת שבאתי שלא בשעת מעשה הניקור וגם ראיתי המליחה והדחת שהיו כרת וכהלכה, וכאשר הוא בעצמו עומד במעשה הפעולה, לכן לדעתי אין כמה לגרוע חזק חזק שם הכשר אשר עמד עד כה זה מכמה שנים.

ממני ידירו יוסף אליהו פריד הרב משוקיאן. (סקום חרותם.)

הקודא את שתי המדעות האלה לא ידע למי יאמין. מה תתם רב הגחשכ (או החושב את עצמו) למרא דאתרא בניידק, וגם מה תתמים רבנים הממונים מאת שני הרבנים הראשיים בניידק להשניח על הבשר, והם, בתור משגיחים, מעידים, כי הבשר הנמכר אצל האיש הנדון הוא כשר בתכלית הכשרות, בעת שהרב הראשון עומד וצועק, כי בשר מרסה הוא.

בנליון אחר אנו קוראים מדעה מעיר אחרת, והיא מוכיחה, שגם מתוך בניידק נמצאים סמכונים כאלה, וסדנא דארעא חד הוא:

באסמאן מאסם.

בדבר הפס"ד אשר יצא מהרב הג' ד"ר קליין מנייאק, מתרב הג' רמ"ז מרגליות ומאת הח"ס ראשונה תחת גוף הכתב הזה על ה' דיוויס יאוננער בענין בשר כשר, כי על הרישוי צריך שיהיה אצלו משגיח תמיד ועל ההאליטיל עלי ועל הרב רמ"ז מרגליות למצוא לו תקנה. ואחרי אשר שאלתי את הרמ"ז מרגליות שנודק יחד למצוא ליאוננער תקנה על התאליטיל וסרב להודקק לו, ע"כ שלחתי אחרי הרב הג' ר' נתן יהודה ליב ראבינאוויץ האב"ד מפראווידענס ואחרי הרב הג' ר' זלמן יעקב פרידערמאן הרב דביה"כ כל ישראל אנשי פולין מנייאק להצטרף לכ"ד של שלשה ולענין בתקנת יאוננער. ואחרי העיון מצאנו לו תקנה כי ישתתף עם שותף ישר ונאמן אשר תחת ידו יבוא ויצא כל דבר בעסק הזה. וכאשר כי נמצא לפנינו השריב ר' יצחק אייזיק גרשטיין מהפורסט ונדע לאיש י"א ישר דרך ונאמן רוח אשר יחפץ להשתתף עם יאוננער בעסק האליטיל, באנו להסכם גמור המוחלט עפ"י דת כי זאת היא התקנה היותר נכונה לעסק התאליטיל עפ"י האופנים האלה: השריב ר"א גרשטיין הג"ל יהיה שותף עם דיוויס יאוננער הג"ל בעסק התאליטיל והפירמא יקרא על שם גרשטיין ויאוננער וכל הבילס יכתבו ויודפסו על שם שניהם ואתריות הכשרות היא על השריב גרשטיין הג"ל. בהרישוי אשר ליאוננער יאשר המשגיח תמיד כמו שנרשם בהפס"ד מקודם תחת השגחת הרב רח"ש שחור, והמשגיח יכול להיות אצלו גם מנחל ספרי החשבונות, רק הסיון אשר ברישוי יהיה על שם השריב גרשטיין הג"ל. ומעתה אחרי אשר השריב גרשטיין וחי' דיוויס יאוננער הג"ל השתתפו בעסק התאליטיל וגם משגיח תמיד עומד בהרישוי, הגנו מחירים לכל ישראל בכל מקומות מושבותיהם לקנות בהאליטיל ורישוי של השותפים הג"ל בלי שום חשש כלל וכלל ויאכלו ענוים וישבעו.

ולראיה באעתי"ח יוס' ג' כ"ח מניא שנת תרנ"ח מה באסמאן.

נאום היום שלום שרור רב וחדרת קדש באסמאן. ונאום נתן יהודה ליב ראבינאוויץ הרב דפראווידענס. ונאום זלמן יעקב פרידערמאן רב דביה"כ כל ישראל אנשי פולין מנייאק.

על פי התקנה הזאת יש לשפוט, כי הרבנים באמריקה אינם מסתפקים במלוי חובתם להיות משגיחים על הכשרות בלבד, אלא שנכבדו זה הם נכנסים לתוך הענינים הפרטיים של בני ההמון ומכבידים אכסם על איש פרטי, שיקח לו לשותף במסחרו את אחד השוכנים שלהם, ואם לא ישמע בקולם ידרו לחייז ויגורו אסור על הבשר הנמכר בחנותו!

בין הרבנים בערים הגדולות יש גם כאלה, שאינם מסתפקים במה שיש להם בעירם, והם חפצים לפרוש מצודתם גם על היהודים היושבים בערים אחרות, ערי השדה הסמוכות, כמו שמוכחות המדעות שאביא בזה:

אלבאני, ניוארק. איך, אונטערצייכענעטער, מאך בעקאנט אז דאס וואס הרב ר' חיים יעקב ווידרעוויטש פון מאסקווא און הרב ר' חיים יעקב ווידרעוויטש, האט פערעפֿענסליכט אין די „אידישע גאזעטען“ און מאגעבלאט“ אז דער רב הכולל ר' יעקב יוסף פון ניוארק האט געאסערט דעם שוואגער ר' זעליג מאובער פון אלבאני, צו שעכטען, דאסער וואס ער האט געמאכט לייטע אין קארט, און זיי ווינען מסכים מיט דעם פסק פון רב הכולל. בין איך מודיע אז דער רב הכולל ר' יעקב יוסף פון ניוארק האט געמאלט געאסערט דעם שוואגער מאובער, ווייל חשוד מאובער האט אין זיין האנדלונג מיט די לייטע זיך נוהג געווען כרין וכדת, היינו, השו"ב מאובער האט די לייטע 3 מאל געשיקט אין התראה ברית צו גיין מיט איהם לפני דיני ישראל, און 2 מאל האט דער שוואגער הנ"ל זיי אויפגעפארערט צו פֿערלאזען זיך אויף בוררים, און די לייטע האבען פון איהם זיך אויסגעלאכט, אלזא איז השו"ב מאובער געצוואונגען געוועזען צו נעהמן איין רשות ביד כדניא צו מאהנען זיין תביעה אין קארט. ע"כ איז די שחיטה פון השו"ב ר' זעליג מאובער וועלכער איז אונטער מיין השגחה כשר על כל ישראל צו עסען פון זיין שחיטה.

נאם חיים ב"ר יוסף וויניק רב דפה אלבאני, ניוארק. (מקום החותם).

מרדע אחרת:

וויכטיג פיר כל ישראל אין אמעריקא.

אנכי החיים בין מודיע פיר כל ישראל, דאס איך גיט אנערקען און פרעג גיט אויף אללעס וואס דער מאסקווער רב, חיים יעקב ווידרעוויטש, האט פערעפֿענסליכט אין מאגעבלאט וועגען סיד און מיין שרייב ר' זעליג מאובער, ווייל זיין שרייבער איזט פון אנפאנג ביז ענדע שקר וכזב, איך גלויב דאס די סמיכה אויף הוראה וואס איך האב פון די גרעסטע, אנערקענטע גאנזי רבני ישראל געסליך סררס המאור הגדול עמרת ישראל ר' יצחק אלחנן סקאוואני צ"ל, ומהרב הגאון צבי דוריני ר' יעקב יוסף הרב הכולל יחי, ומהרב הגאון ר' שלמה נטע קאסלער ד"ץ ומ"ץ בבית הרב הכולל, איזט גוט גענוג מיך אלס רב צו אנערקענען. אלזא האט רב ווידרעוויטש, וועלכער קען מיך זאגאר גיט פערזענליך, קיין שום רעכט געהאט נאך אלבאני צו קאסען, וואו איך בין דער מארי-דאטרא, און מיין ערליבנס, און נאך מעהר, גיט מאכענדיג קיין שום חקירה ודרישה, און גיט זייענדיג א מרצה לשני הצדדים כמבואר בשו"ע חו"מ, צו געבען פסקים און צו סוכך זיין זיך אויף א פסק פון רב הכולל, וואס איז געמאלט געווען, און צו פובלישען אין די פייפערס שקרים וכזבים, פיר די בעצאהלונג וואס ער האט געקראגען פון חזד שכנגד השו"ב. אוי לאותה בושח! ע"כ בעשעפטיגע איך יעצט וועדער, אז אללעס וואס איך האב פאריגע וואך פערעפֿענסליכט אין די גאזעטען און מאגעבלאטס איז כנים ונאמנים, איך האפע אז יעדער אונפארטהייאשער רב, וועלכער וועט נאר קאסמען נאך אלבאני און וועט זיך נוהג זיין אין די אנגעלעגענהייט פון השו"ב מאובער עס חזד שכנגד, עפ"י דיני השו"ע ח"א (1), וועט זיך איבערצייגען אז השו"ב הנ"ל האט געטהאן אללעס כרין וכדת, אין נאך אין פילע הינזיכטען, לפנים משורת הדין. ע"כ וועלכער איך פיר כל ישראל איז איך בין מבטל ווידרעוויטשעס שרייבען, און די שחיטה פון השו"ב זעליג מאובער, וועלכער איז אונטער מיין פערזענליכע השגחה, איזט כשר על כל ישראל צו עסען פון זיין שחיטה ואפילו למחדרים. וע"ז באחי עת"ה יום ב' כ"א ימים לחדש תמוז שנת תרנ"ח. נאום חיים ב"ר יוסף וויניק רב פה אלבאני. (מקום החותם).

באמערקונג: רב ר' שלמה נטע קאסלער ווענענדיג פערפירט אין אלבאני דורך שווינדעל סחזד שכנגד השו"ב, און הערענדיג פון זיי מינדליך, אז זיי וועללען זיך באנוטצען מיט די קאסיע פון זיין בריעף וואס ער האט צו מיר געשריעבען, (דאס איז די זעלבע וואס געפונט זיך אין די רעדאקציע פון מאגעבלאט נאך ווידרעוויטשעס אנצייגע), און הרב הנ"ל וועהענדיג דעם שווינדעל וואס איז געפלאגט געווען געגען איהם, און איבערצייגענדיג זיך אין ווערע מעשים תעתועים אין די גאנצע אנגעלעגענהייט, האט ער אין די געגענטארט מיינער און פילעל בע"ב, בעפאר זיין אפמאדען, מותר געווען לחזד שכנגד השו"ב, אז קיינער האט קיין שום רעכט גיט מיט זיין לעסער זיך צו בענוטצען צו שארען דעם שו"ב מאובער, און ער איז דעם גאנצען לעסער מבטל בתכלית הכיבול. הנ"ל. (מקום החותם).

ווידרעוויטשעס, תושבי עיר אלבאני נ. י. באשעפטיגען היערמאן, דאס אללעס וואס אונזער ווידרעוויטש רב מיר ר' חיים וויניק יחי' שרייבט איז אמת וצדק, און למען שלא יחולל עוד השלח V. (תוברת כ"ז)

יותר שיש פער־שווייגען מיר פארלויפֿיג צו פערעפענטליכען ווי אזוי ווידערשוויסן האט זיך דא נחג געזען. סײַדען ער אליין וועט אונז צווינגען מיט זיינע ווייטערע האנדלונגען, דוועט צו פהאן. געגען אונזער ווילען. נאום (עח"ח באו כסה אנשים)...

הערות המויל. אין דעם שרייבען פון הרב וויניק קאנען מיר קיין ווארט ענדערן. נר דאס מוזען מיר בעמערקען אז דער מאסקאווער רב איז היינט אונזער גדול אין אמעריקא, ביי וועלכע מיר זיינען איבערצייגט מיט מכתבים פון די גרעסטע גאונים וגדולים פון איירופא.

קראתי את מכתב ה' חיים וויניק און איך בין מודיע נאך אמאחל אז ער איז קיין רב. ביז ער וועט האבען סמיכה פון שלשה רבנים מובחקים. ער זאל זי צו שיקען אין רעדאקציע. דאס-גלייכען די שקרים וואס ער שרייבט אז דער רב הכולל האט נישט געשריבען וועגען זעליג מאבער דארף דאס דער רב הכולל אפרופען און מודיע זיין. נישט א חיים וויניק. און דער וויל איז די שחיטה נישט כשר. חיים יעקב ווידערשוויץ. (״ווירשע גאזעטשעץ״, 17 יולי 1898).

מסננגם המדור של הרבנים האלה נקל להבין את מהותם ותכונת נפשם, וכי אף אם נאמין שתורה יש כאן, דרך ארץ, בכל אופן, אין כאן. והפעולה שיוכלו רבנים כאלה לפעול על העם אינה צריכה ביאור. . . . (עוד יבוא).

מרדכי זאב רייזין.

השקפה כללית.

II.

(דבור ומעשה. — דרשות נורדו והדיפלומטיה של "העולם". — "קול קורא" מאת
הייעד המועל הגדול. — שיחה עם ד"ר הירצל. "ועד הקולטורא". — שקיעת
היהדות במערב.)

לא היו ימי עבודה רבה לבעלי הלשון שבקרנו כימי שני החדשים הראשונים
לשנת האזרחים הנוכחית. בכל גליוני כתבי העת היומיים והשבועיים במשך שני ירחים
ראו הקוראים רק פרשת דברי הדרשות והשיחות השונות. ולאחרונה — גם מניפסט
ממסע ועד המועל הגדול אשר למרכיבי הציוניות בווינא.

ובאמרי, שהימים האלה המה ימי ממשלת הלשון, אין כונתי כלל להקטין מעלת
הדברים וחשיבותם. דרשות נורדו, שיחותיו של הירצל וגלויידעת ממסע ועד
המועל הגדול שקולים ברנע הנה כמעשים רבי תוצאות. בין שנסכים לדבריהם. כלם
או מקצתם, ובין שלא נסכים אף לרבר אחר מדבריהם. הימים האלה הם ימי ערב נמר
חתימה ליסוד הבאנק, המפעל הממשי היחידי והראשון שמנהיגי הציונים מתעתדים
עתה להוציא לפעול, ועל כן דברי המנהיגים האלה בעת כזאת נכבדים לנו מאד, כי
מתוכם נלמוד לדעת, לאן פניהם מעודת. כאשר יצא החסץ בידם והבאנק הישראלי
יתבונן ויוסר, ומתוך זה יתברר לנו גם כן, אם התקוה שאליה נשאו נפשם כל טובי
העם קנים שבחובבי ציון במשך חמש עשרה שנה תקום ותהיה¹). מכל צד שנשקף על
המפעל הזה, אין ספק, כי גדול ונכבד הוא בעיני כל איש ישראל אשר לבו לציון, אם
ננטחא הישנה או החדשה. הנה, למשל, אחת מראשי המטרעות שבהתנועה הציונית
החדשה — התנועה אשר בעיקרה היתה צריכה להתנגד להתבוללות וחקוי — היא
הגמיה היתרה לחקות דרכי המפלגות המדיניות שבאירופה: להרבות ויכוחים, שאינם
מעלים ולא מורידים, בשיחות נאות ובמייים חריפים, ולכלול את המתנגדים בסתגמים חדים.
בדרכי הדבור האלה השתמשו עד הנה ראשי הציוניות הדיפלומטית במדה גרושה ועל
ידיהם קנו להם לב רבים ללכת אחריהם בעינים עצומות. אולם בהוסד ענין ממשי
כבאנק — מלבד התועלת הגלויה שחצא ממנו לישוב ישראל בארץ ישראל — ישנו

¹ בדבר הבאנק כבר נשאו ונתנו עוד באספת קסובין, ומני אז לא חדל להיות לתכלית
נכבדה שאליה שאפו כל חובבי ציון אשר דרשו את הישוב בישוב העת. בשנת תרנ"א נתעוררת
שאלת הבאנק ביתר שאת, וכבר חשבו רבים, שקרוב הדבר לצאת לפעול. אך גזרת חכמים
שיצאה אז בכל תוקף שמה לאל את תקות חובבי.

לשוב גם דרכי האנימציה שלא על פי דעת המנהיגים ואולי גם למרות הסכם. מרכז העבודה יתקן מקומו היום למקום העבודה הממשית. והעבודה הממשית תביא את העומדים בראשה לידי הכרה, כי הצלחת עבודתם דורשת השתתפות כל הכחות וכי אי אפשר לבטל את התוכבים הישנים בדבור בעלמא, ואז תצא לפעלה האחדות בין מפלגותינו, שאליה נשאף כלנו, מראשית ימי ההתעוררות לחבת ציון ועד היום.

אך נשובה נא אל הרשות והשיחות שנשמעו בשני הירחים האלה. ראש המדברים שבהציונים היום הוא בלי ספק מנס נורדו, ומכל דבריו נכבדות ביותר דרשותיו בווינא וברלין. תוכן דרשותיו אלה כבר נתפרסם בכדיע ואחשוב למותר להציען בפרטות במקום הזה. רוב דבריו היו ערוכים נגד אדירי הכורסא, ומעוטם נגד הרבנים האשכנזים בעלי ה"מחאה", ובאחריתם קול קורא אל עניי העם אשר לבבם פונה אל תורת מתקני עולם הכלכלה, להבינם בינה, כי גם הם אין להם לבטוח ביותר ברוח הצדקה והמשפט שיתעורר בלב העמים לעתיד לבוא, ולא ידמו כי "בעולם הבא" של בעלי התנועה הסוציאלית יושע גם ישראל תשועת עולמים. אלה מן הציונים, אשר יהדותם קדמה לציוניותם מצאו נחת ביהודי באותם הדברים שבהם מסח נורדו על פני הרבנים, אשר כל עמלם היה עד היום להשיג מלב בני עם מרעיתם את הלאומיות הישראלית. נורדו נזה אחם, משרתי הקהל ונושאי כליהם של הבנקירים הפרנסים, ובדבר הזה קלע אל השערה. הרבנות בברלין וברוב ערי אשכנז, ביחוד במדינות הצפוניות, היתה לשפחה תרופה להפרנסים המיליונירים. וכאשר יצאו עליהם אדוניהם אלה כן שוקדים הם (ביחוד רבני הריפורטה) לעשות. על כן תמהים בעיני דברי התלונה שנשמעו במכיע אחד המדבר בשם שומרי אמונים, אשר חשב דברי נורדו אלה לעלבונה של תורה, אף כי נלוי הרבה, שלא נתכוין נורדו אלא נגד אלה אשר הסיעו כעץ חקת ישראל לנאולה וברוח בעד במלוי כל רשומי היהדות המסמנים אותה כתורה לאומית.

לפי דעתנו, יתר חשיבות לדברי נורדו אלה על כל דבריו ותוכנותיו הערוכים נגד אדירי הכורסא, אלה האחרונים לא יודעו גם מקול שובר אוזים כקולו של נורדו, כי בכלל חסר להם החוש הלאומי. לו יכולנו לבחון לבם, וידענו, כי גם את הלאומיות האשכנזית הם נושאים על לשונם רק בשביל להונות את הבריות, לשובת עסקיהם הפרטיים. לא כן הדבר בתוכנותיו המתיחסות להרבנים המסולסלים והמנוהצים, העומדים לפקודת האדירים האלה. בהיותם על כל פנים על פי שמם נושאי דגל הרת, יש תקוה מהם, כי תבוא כלבם דעת בזמן קרוב או רחוק, ויחששו בנפשם את כל הנגות והחרפה הזאת, לסדר סדורי תפלה, לאסור ולהתיר, על פי התורה אשר יורו אותם, ויעצי המשפטים ויועצי המסחר, בעלי ההנאה ואוהבי חיים של החרפה.

ואולם בננוע להציוניות עצמה, עלינו להודות, כי לא הכרנו בדרשות האלה את נורדו הדורש (במאמריו בלוח "אחיאסף" וב"השלח") את התחיה הרוחנית, את החוק המסרתי, התעמקות בחקר תולדות ישראל, למוד לשון עברית, והשתתפות הפעולה בכל עניי הכללי. בדרשותיו בווינא ובברלין הוא מעמיד את כל הציוניות על הפעולה הדיסלומטית בעזרת — הכסף. ובכן, לו נמצאו שנים שלשה אדירים אשר יואילו לתת איזו מיליונים לצורך הבאנק הישראלי, כי אז היתה תשועת ישראל תשועת עולמים, ואיה הן איפוא הדרישות, להכשיר את עם ישראל לקבלת ארץ ישראל, זאת התעודה של הציוניות

אשר לדבריו. היא יותר נכבדה ורוממה, שלא בערך, מתעודתה הראשונה (אודיאספא, תרגום, ע' 166)? וכל כך רב ערך הכסף בעיניו עד כי לא נמנע גם לאמור גלוי ומפורש: אנחנו לא נדרוף אחריהם (אחר עשירי ישראל), ואם לא יבואו הם אלינו נסנה אל העשירים הנוצרים והם ימו לנו און קשבת. האמת תחייבני לאמר, כי בדברים כאלה צורה סכנה גדולה לכל ענין הציוניות. עתה, בהגיע תור התמימה על מניות הבאנק הישראלי, עלינו להשניח ביותר על האנשים אשר ישתתפו בהמסעל הגדול הזה. השערה קרובה לדאי היא, כי בשלש ימי התמימה בלונדון ישימו לפתחה של הבורסה בני החבורות המשתדלות לזכותנו בחיי העולם הבא. . . . ויחפצו לחתום על סכומים הגונים מאד, ואם לא הם בעצמם, יבואו במקומם משרתיים ומשרתי-משרתיים מאחינו בני עמנו. אין את נפשי להכנס עתה לפרטי דבר הקלקלה הזאת, אך בתור סוקר ומשקיף על המעשים במחנה ישראל הוכה עלי להעיר, שבשנה שעברה, בהיות הדיד הירצל בברלין, וכן גם בשנה הזאת, לעת דרשת נורדו שם, נדחק ונכנס בקהל הציונים אחד מחברי המיסיון שבלייפציג וישא גם הוא משאו לטובת הציוניות. מאוהבים כאלה ישמרנו שומר ציון. . . . מוטב לנו, שלא נניע לתכליתנו עד לאחר מאה שנה, משנשיג חפצנו בעזרת אנשים מסוג הזה, שפותחים פה לשומני הציוניות לאמר: עלובה היא העיסה שנתתם כזה מעיד עליה.

בכלל היו שתי הרשות של נורדו בווינא וברלין, וכן השלישית אשר דרש בקאָלן, ערוכות כלפי חוץ; לא למען ישמעו העברים, כי אם למען ישמעו עמי הארץ וידעו, כי האדירים והרבנים ממין ידוע אינם מורשים לדבר בשם האומה הישראלית ואין להם הזכות להשמיע דעותיהם בשאלות הנוגעות לה. ואולם לפי דעתנו, היה נורדו מועיל יותר אלו הציג את עקרי הציוניות לפני הציונים בעצמם, אשר כרובם אינם יודעים עוד מה שיטתם זאת דורשת מהם. בכלל יותר טוב ויותר נוח לה להציוניות שתעשה לה נפשות במעשים ודברים, המחבכים את קרשי האומה, סגולותיה ומסודותיה על בניה, מהיותה חמדי ששה לקראת נשק ובעלת מלחמה. הנסיון של התולדה האנושית הורה, כי כל דעה מתפשטת ומתחזקת יותר בהזקה הפנימי, בסדר עניניה בין המחזיקים בה והשתדלותם לשום כבוד לדגלם, מאשר בויכוחים ומלחמות הלשון והעט. ואם גם נודה, שעתה, בימי ההכנות ליסוד הבאנק, האנימציה הרברנית דרושה ונחוצה, אבל מובטחני, שאלו חסין גאון הרבון והמליצה כנורדו לשאת משאו לא על מגרעות. היהודים הגדולים ותכונות נפשם השפלה ואף לא על הרבנים. משרתיים, אשר כהם יפה רק במחיקת רשומי היהדות הלאומית, אלא היה מיחד הרבון בהצעת תורת הציוניות, — היה רוכש לה נפשות יותר ויותר, ביהוד בין הבינונים שבדרור — אלה שיש להם ידיעת בית רב בתורת ישראל ותולדות עמנו ועניני האומה קרובים אל לבם — אשר מספרם לא מעט הוא גם בארצות המערב.

אולם, אם בדרשותיו של נורדו לא מצאנו אותה קורת רוח שקינינו למצוא בהם; הנה למצער הולכים כל דבריו הפעם על דרך אחת — דרך התוכחה הגלויה, אשר תספח על פני השקר והחוספה. לא כן המה המאמרים הראשים במכתב העתי, וזעלם, שהוא כלי מבטא וכלי שרת לזעיר-הפועל הציוני, וביחוד מאמריו של החותם בשם הנעלם בנימין זאבי. בתור באור ומלואים לדרשותיו של נורדו באו דברי הסופר הזה (בגליון 7), ענין לחישה על המכות כסגנון של גנוף ורפואי. נורדו ממסיר אש ונפרית על ראשי המיליונירים, ובנימין זאב בא לפייסם בדברים, לאמר: עם וואר ניכס זא

ארנ נעמיינטי. המיליונירים אשר לעם ישראל אינם נרועים מסתם מיליונירים; גם ניכרים בהם סימני עם ישראל, רחמנים בני רחמנים. כאחת: דברי רציו ופיוס אחרי דברי קנמור ותוכחה. וכל כך למה? בשביל שאחד המיליונירים המיוחסים הואיל להיות יושב ראש ונשיא להתברורות המאוחדות (Federation) אשר לציוני אנגליה. האדון הזה הוא באמת בריאבהן ושם משפחתו גדול בישראל, אך שמו העצמי נשמע עתה בפעם הראשונה, לא לבד בהתנועה הציונית, כי אם גם בעניני ישראל בכלל. כבוד שמו במקומו מונח, נחכה ונראה מה יהיו מעשיו, ועד שלא ראינו את אלה, אין אנו יודעים במה זכה, שיקראוהו. נושא דגל ישראל החדש, ויאמרו עליו, כי שקול הוא כר' משה מונטיפיורי בשעתו וכי עמנו לא ישכחנו לנצח! דברים כאלה מוזרים ביותר כשהם יוצאים מפי המנהיגים האלה. הדנים ברותחין את הנדיבים הגדולים באמת, אשר, למרות המגרעות שימצאו במפעליהם, הם היו המניחים אבן הפנה להישוב בארץ ישראל...

ובגליון 6 ממכדיע. וועלטי נתפרסם. קול הקורא (Aufruf) מטעם. ועד הפועל הגדולי (כלומר אספת חברי הוועד מכל הארצות) בדבר החתימה על מניות הבנק. אין כל ספק, כי המפעל הזה הוא נכבד מאד ורב תוצאות אם יצא לפעול בהשלמות הדרושה. כל איש ישראל אשר לבו לתחית עמו ולישוב ארץ אבות מחייב להיות עושה ומעשה, לחתום בעצמו על המניות כפי שתשיג ידו ולאסוף חותמים בין מכריו. בדבר הזה אין חלוקי דעות בין הדוגלים בשם ציון. והשערה קרובה לראי בעיני, כי ראשי העסקנים יהיו גם בענין הזה לא גבורי הלשון, כי אם ה"חובכים" הנאמנים לתעודתם, אשר עד היום עסקו בלי הרף וליאות בכל מעשה הבא לידם ולא בוז ל"קטנות"... איך שיהיה, הגה. קול הקורא הזה על פי תכליתו היה צריך להיות ערוך בסגנון השווה לכל נפש מישראל, ובייחוד לחובבי הקולוניזציה בארץ ישראל. ומה דאבה נפשנו לראות, כי גם בכתב הנכבד הזה לא יכלו ה"מברכים" לכבוש את יצרם, הנוטה תמיד להתוכחות והטלת דופי במעשי ה"ציונים" הראשונים. בעלי הקריאה משליכים דרך הלזם אבן בנן ה"חובכים", וזה יאמרו: יש גם ציונים בסיהם ובלבבם, שמודים, כי התנועה הזאת (הציונית) היא בריאה ופוריה והם רואים אותה שאיפת האומה לחיים טובים ומתקנים, אך עם זה יאמרו, כי השגת התכלית רחוקה ממנו עשרות שנים, ובתוך אותה העת דרושים לנו נסיונות והתרגלות בעבודה, אשר סוף סוף יביאו אותנו, בזמן רחוק או קרוב, להתכלית שהיא משא נשנו. זה הוא באמת עיקר מעיקרי האמונה של חריצ, בעלי העבודה בשוה ונחת, בהשקט ובטחה, אבל בעלי הקריאה יורונו ויאמרו לנו: ההשקפה הזאת היא מוטעת ומסוכנת! וכו', ויוסיפו לבאר, כי התכליות הקרובות נוכל להשיג בזמן קרוב, אם באמת תחפוץ בואת האומה הישראלית בחפץ עז ונמרץ, כי לא קלות-ידעת היא להאמין, כי מאות אלפי היהודים הנמצאים כיום על דרך נדודיהם ואינם יכולים בשום אופן להמתין, — יוכלו להתישב תיכף ומיד בארץ ישראל על יסוד ערובה של משפחה... ועוד דברים כאלה. והנה אין את נפשי להתוכח עם מארי דיסלומטיה שלנו. ורנע אחד אומר: לו יהי כדבריהם! אך הלא גם אתם בהמשך דבריהם תמצאו לנחתך להשתמש לפעמים בדברים שיש בהם מעין ספק (שיינען ניכט אונאיבערווינדליך... וואהל... קאנגען), ולא יפלא איפוא, אם ימצאו גם בינינו המטילים ספק בהאפשרות להעתיק מאות אלפי יהודים ולהביאם תיכף ומיד לארץ חדשה ושמים חדשים. ובעלי הספק

האלה הם גם הם. לא סתם מכאן. ציונים מוכתקים, כרוכים ודבוקים ברעיון התחיה. ומי נתן לכם רשות לאמור עליהם. כי. דרכי מחשבותיהם הם דרכי שונאי ציון וכו'?

לו קבלו עליהם מנהיגי הציונים להוציא לפעול רק הדבר הזה: במול אימור הכניסה ואימור קניית קרקעות (הקשה עוד מאימור הכניסה, בהיותו למכשול גם להרחבת גבולן של הקולוניות הנמצאות כבר). לו החלו מראשית הוסד הבנק לקנות קרקעות בשטחים גדולים על סגת למכור חלקים חלקים למתיישבים בעלי יכולת ותאבי עבודה. — כי אז לא היינו רואים אותם מבוכה על סניהם בבואם להשיב על השאלה: מה יעשה הבאנק בהוסדו? (העלם בגליון הגיל עמוד 2). הבאנק — הם משיבים — יעסוק בעסקי הבאנקים הרגילים. ובתשובה כזאת ירמו לפסוד את השואלים התמימים. מה הם העסקים הרגילים של כל באנק? נתינת כסף לסוחרים על משכנתא של סחורה, המחאות כסף ומקח וממכר בשמורות שונים וכדומה. אלה הם העסקים הרגילים של כל באנק. אבל. הקולוניאלבאנק היהודי, צריך קודם כל להצדיק את שמו. על פי האותות שהגנו רואים היום אי אפשר להאמין, כי מהימים הראשונים להוסדו יהיה הבאנק הזה כשהוא לעצמו לכה גדול כל כך, שיוכל לפעול גדולות בסמליות של מעלה ולהסיע מאות אלפים יהודים ממקומם ולהתישב בארץ ישראל; ואם כן, כל התקוה היא אך לעתיד, שבמשך הזמן יתפתח ויגדל. אבל זה אפשר יהיה רק אם יתחבב המפעל על בני העם על ידי מעשים רצויים ויהיה למסד לאומי יקר לכל אשר בשם ישראל יבונה. למטרה זו צריכים היו מנהיגי הציונים להחזיק בתכנית פעולת הישוב, אשר קימו וקבלו עליהם הציונים בהקונגרס השני, לאמור: ישוב על פי רשיון והסכמה מצד ממשלת תונרסה, שהיא היא העבודה היותר נאותה והיותר רצויה וחביבה לכל דורשי ישוב הארץ וגם לרוב העם. מנהיגי הציונים בדברם על הבאנק אמרים: אין אנו חסצים בישוב של קבצנים (קיינו בעמטעלאנוועדעלונג); מוב, גם אנו אין אנו חסצים בישוב כזה. אבל ישוב של בעלי יכולת ובעלי רצון חזק לעבודה לא יתבונן בנסיגת יד ועל פי חסן יחידים, ובכלל לא יוכל לצאת לפעול במדה גדולה. אפילו על יסוד משפט גלוי ומסכם עם ערכות ובמחנות מן הצד. ואלו שאומרים, כי יש אפשרות קרובה להושיב תיכף וסיד מאות אלפי נודדים בארץ ישראל, הנה הם עצמם המה המעירים ומעוררים את תשוקת הקבצנות בלב המון העניים. לא הישוב בדעה מיושבת, לאט לאט, יגדל דור של קבצנים, כי אם הבמחות מנומזות כאלה הנאמרות בלשון של ריסלומסיה — הן הגה הדרכים המובילים אל הקבצנות.

יותר עוד מן הדרשות וקול הקורא נכבדים לכל הציונים דברי השיחה שהיתה בין מנהיגי הציוניות הדיסלומטיות, ד"ר הירצל, ובין הסופר מר בריינין (המליץ שז: 24, 26, 34). הציוניות המדיניות קבלה צורת הדיסלומסיה של קץ המאה. בכל תניה ושרמטיה. וכדרך ארזי הלכנון שבהדיסלומסיה באירוסה ובאמיריקה, משתמש גם מנהיגי הציוניות בשיחות עם סופרי כהע, בשביל להודיע חסצו ברכים). סתך השיחה הזאת נגלתה לנו הפרונרמה של הירצל באוסן ברור. והנני מביא כאן תמצית דבריו בלי מעטפת המליצה:

(1) לפי דברת מר בריינין שם, הודיע מראש להירצל, כי יפרסם שיחתם בכהע.

(א) התחברות הועד הקולטורי להועד הסועל בווינא נחשבת בעיניו לאסון. כי הורמים והמגמות בקרב היהדות רבים הם ואי אפשר לשפוט איזו מהם נכונים יותר. הוא מניח להציונים לעשות לטובת החניך והרחכת שפת עבר בקרב יהודי רוסיא (רק יהודי רוסיא?). הועד הסועל משתדל רק לתת לנו ארץ ישראל. ושם יכריע העם בעצמו איזה דרך יבחר לו כפי הנכון והנאות למונו, לרוחו וכו'.

(ב) תעודת הבאנק היא לתת בשעת הכושר הלואה לממשלת תונרמה ותמורת זאת תתן היא לנו רשיונות שונים.

(ג) ברשיונות תונרמה לברה אין אנו יכולים ואין אנו רשאים להסתפק, כי אחרי נתינת הרשיון תוכל תונרמה, התקיסה בארצה, להשתמש במפעלינו (למשל אם נבנה מסלית-ברזל דרך מדינותיה) לטובתה. ובכן עלינו להוכיח להממשלות האדירות, עד כמה תביא התחלותנו באי הנאה ותועלת להן בעצמן, כי נחנך הדבר עד מאד לאשר ולקיים... רשיונותיה של תונרמה בתוקף משפטן הגלוי והמפורש של הממשלות האדירות באירופה... למען נוכל להכריח את תונרמה לעמוד בדבריה. הממשלות האדירות תערכנה ותבטחנה לנו, כמובן בכתב, מצב איתן וכמות בארץ ישראל, שלא נהיה תלויים ברעת תונרמה. אבל אין צורך בהסכמתן של כל הממשלות האדירות, ודי לנו בהסכמה גלויה של רוב הממשלות וכו'.

בדברים האלה הגיד מנהיג הציונים מפורש, כי את החלטות שנתקבלו ברוב גדול בשני הקונגרסים יחשוב לקול הברה ולדברים שאינם מעלים ולא מורידים. — בהקונגרס הראשון נתקבלה ההחלטה הידועה בנוסח: „אָפּפּענמליך-רעכטליך“, כנגד גמור (על דעת חברי הקונגרס) לנוסח: „פּאָלקעררעכטליך“. עדים כל חברי הקונגרס הראשון, כי בעלי הנוסחא הראשונה המעימו אז החלטתם באותם השענות והמעשים אשר תמציתם מבוארת בדברי מר בריינין. בהקונגרס השני ובהאספה המזרחית שקדמה לו נתקבל הישוב ברשיון ממשלת תונרמה לברה. ועתה בא מנהיג הציונים ועוקר ומבטל את החלטות שני הקונגרסים¹. ואם הדבר כן, הן לא היתה לו הצדקה לאמור (בשיחה הגיל, המליץ² 26), כי גם אם לא יהיו פניו הולכים עם הציונים, ישאר פעלו לארך ימים, בשגם. כי הוא היה יוצר הקונגרס, והיצירה הזאת חזקה גם ממנו³.

ואולם בדבר אחד עלי להודות שהדין עם מנהיג הציונים: בדבר התחברות וועד הקולטוריה להועד הסועל שבוינא. זה „הועד הקולטוריי“ לא עשה וגם לא יעשה מאומה לטובת הקולטוריה, מפני שמחוכר הוא להעבודה המדינית שבוינא. ואף גם זאת, כי צרכי הקולטוריה העברית שונים הם בכל ארץ וארץ וטבע הענין דורש, כי יפעול איש איש ממקומו בהתעוררות רוח היהדות על פי תנאי המקום והחברה. אולם ועד-קולטוריי כזה היה דרש מאד מאד לחזק ולהשלים עד לקצה נבול השלמות את הקולטוריה

¹ יש בין הציונים המסילים ספק בדבר, אם מסר מר בריינין דברי הירצל כדיוק. אבל כשאני לעצמי מאמין אני, כי בדבר גדול כזה בודאי דקדק הסופר בכל מלה ומלה. ואם נתיי, כי לא כן הדבר, הלא חובתו של ד"ר הירצל היא להודיע ברבים, כי דברים שנחפרסו בשמו אינם נכונים. ואולם אם ישתוק, רשאים אנו לחשוב שתיקתו כחודאה.

² עוד אחשוב לבאר בפעם אחרת, עד כמה מתנגד הדבר להתגיון הישר, לקרוא את הקונגרס בשם „יצירה“ ובכלל לתת לו תואר של אינסטיטוציה קבועה, כל עוד שהתנועה כולה לא נסדרת ולא נקבעה כראוי.

הלאומית בארץ ישראל. הציונים המדיניים אינם מתעסקים בענין הישוב, ובכן עליהם להוכיח בפעולה סמטית את השתתפותם למצער בבנין השכלת ישראל בארץ ישראל¹. העבודה הזאת היתה צריכה להיות משותפת לכל הנושאים גם ציונה. אבל לדאבון נפשנו עינינו הרוואת, כי עד כה לקחה הדיפלומטיה את כל לבם, עד שהסיתו דעתם לגמרי מענייני ארץ ישראל. ואחרי שבא מר מצקן ודרש דרשותיו להמיל דופי במצב החנוך באי ככלל וכביהם בימו בפרט, לא עשו עוד דבר ולא השתתפו אף בפרוטה אחת לשנות שם הדברים לטובה. בהפרוטוקולים האחרונים לשיבות הועד באודיסה הננו מוצאים משא ומתן, אם לקנות אדמה לבנין בית הספר בנרבות אחדים מטובי חוביצ, אחרי שלא נמצא עדיין הסכום הנחוץ להקים את הבנין. ומדוע לא ישתדלו הציונים לאסוף את הסכום הזה ומדוע הם מניחים מקום לחברת כיח להתגדר גם בהחזקת בית הספר? האם גם הפעולה הקולטורית הזאת נכנסת בכלל ה.א.י.פ.ל.א. אשר תועבה היא להציוניות המדינית? הלא גם הירצל מוכרח להודות, כי החברה הישראלית שבארץ ישראל היום ודור יולד בה. המה היסוד והבסיס לבנין החברה ב.מ.ד.ת. היהודים' שלו; ומדוע סיתו דעתם גם מהמקצוע הנכבד הזה? תחת קטנותי כאלה: בית הספר כיפו והתפתחות תורת ישראל והשכלתו בארץ ישראל, מקריש מכהיע הציוני את עמוריו לדרשות. מענינא דיומא: לכבוד יום הולדת הקיסר ווילהלם השני, על דבר המרידה במקדוניה ועצות טובות לתורגמה, על דבר התמנות ציר חדש בקונסטנטינופול מטעם הריסובליקה הצרפתית, ועוד כמה ענינים כאלה, הקרובים ללב כל איש ישראל...

ובין כה וכה וסימנים מעציבים הולכים ורבים בכנסת ישראל המערבית. ומספרים ידברו בשפה ברורה, כי היהדות שם הולכת ושוקעת. בספר Statistisches Jahr- buch d. Stadt Berlin נמצאים המספרים האלה: בשנת 1896 היו הנולדים מאבות ישראלים ואמות ישראליות בברלין — 1438, ובשנה שלפניה — 1519; הנולדים מנשואי תערובת בשנה הנ"ל — 294, ובשנה שלפניה — 271; הנולדים שלא באישות בשנה הנ"ל — 90, ובשנה שלפניה 79. נשואי יהודים ויהודיות היו בשנה הנ"ל 539, ובשנה שלפניה — 555; נשואי תערובת בשנה הנ"ל — 201, ובשנה שלפניה 162. ובכן הגיעו כבר נשואי תערובת בברלין לשלשים סמאה, והנולדים מנשואי תערובת — ליותר מעשרים סמאה! מחזה מעציב כזה, ואולי עוד יותר מזה, נראה גם בווינא. לראשונה יצא הקול, כי במשך שנת 1898 המירו דתם 4000 יהודים. ואולם השמעה הזאת היתה בדוהא, ואחרי כן נתאמת על פי ספרות מדויקת, כי לא רבה מספר המומרים על 468. אבל המספר הולך ומתרבה

¹ באספה המזרחית שתחת לפני הקונגרס השני הגיש אחד מבני האספה הצעה בכתב: ליסד חברה לאומית כללית להרחבתם והשלמתם של כל ענפי הקולטורא הלאומית בכל ארצות הגולה וביחוד בארץ ישראל. החברה תכלל חברים מכל המוקרים קניני הרוח של עמנו אף אם אינם נחשבים על האורגניזציה הציונית, והנהגתה תהיה בידי ועד מיוחד הבלתי מקושר במאומה להועד הפועל שבווינא. ההצעה הזאת מצאה חן בעיני רבים ותוחלם לבירה ולשכללה במשך השנה, כדי שידונו עליה בפרשות באספה הכללית שתתקיים לפני הקונגרס השלישי. אבל ימים אחרים אח"כ בחר הקונגרס השני את "הועד הקולטורי" שלו, וכזה נראה כאלו רצה לסר: הרי לכם מה שאתם חפצים, ואינכם צריכים לחברה מיוחדת. ומפני זה נשתקע דבר ההצעה תחיא. (חצרת העורך).

משנה לשנה, כפי המבלאות אשר לסנינו משנת 1890 עד 1898. ואך שחוק מכאיב-לב יעוררו דברי מכהיע אללנ. צמנ. ד. יודענמוסס (גליון 5): „למבול ההמרה אין כל גבול. אך ההמרות לא נחשוב לחזיון חדש וממוכן. בשנות העשרים רבו הממירים את דתם, ובכל זאת ישראל עודנו חי וקים. בתגומין של הבל כאלה יאמרו שומרי ישראל שבאשכנו. להרניע רוחנו. כנראה שוכחים הם, כי אם לא ננרע עד כה מספר היהודים בבירת אשכנו, וגם עוד נוסף עליו, אין זה אלא מפני שרבים מערי השדה, וכיחוד ממדינת סוזנא, העתיקו מושבם לברלין. ועל אלה תראב נפשנו, כי לו נשארו במקומות מושבותיהם לא אבדו רבים מהם (הם או בניהם) מתוך קהל ישראל. גם יש לצרף לזה אולי עוד אלפים מיהודי המורה, אשר נאחזו באשכנו משנות העשרים למאה הנוכחית ועד הנה. כנודע, עתה סגרו בעדיהם את הגבול, והיהדות בבירת אשכנו לא תוסיף להתחזק עיי הבאים מעבר לגבול המורחי.

המסב הזה בארצות המערכיות הוא כעין אזהרה ליהודי המורה, לכל יהיו נגרים יותר מדאי אחרי אחיהם שבמערכ. . . . עברי.

מחשבות ומעשים.

XV.

שנים מי יודע? — שנים איני יודע:

מה הוא ה"שלחן ערוך"? ומה היא הרוח הפרייז?

הוי, חביבי! היו ימים, ימים טובים, אשר ידעתי, היטב ידעתי, מה הוא ה"שלחן ערוך" — ה"שלחן ערוך" לכל פרמיו ודקדוקיו, לכל סמניו וסעיפיו, לכל מפרשיו ומבאריו, עם כל יש נוהגים, ויש להחמיר. . . .

ואז, בימים הטובים ההם, כמובן, לא ידעתי את הרוח הפרייז.

אתרי כן באו ימים אחרים, לנמרי אתרים — וצריך אנכי להודות לפניכם, כי גם הם היו לא רעים — אשר ידעתי והבנתי את הרוח הפרייז, לכל השמות השבת, כי הנני יודע ומבין אותו. האמת נתנה אמנם להאמר, כי למדן מוסלג לא הייתי מעודי בענין זה, אבל ידיעה נבונה היתה לי בו. וכמו לפניכם בהלכות ה"שלחן ערוך", כן השתדלתי עתה גם בהלכות הרוח הפרייז, להיות זהיר במצוה קלה כבחמורה, לדקדק בכל פרמיו וסעיפיו, בכל יש נוהגים ויש להחמיר. . . .

ואז, בימים הטובים ההם, כמעט שכחתי את ה"שלחן ערוך".

אך גם הימים ההם חלפו עברו, ועתה הגיעו לי ימים רעים, שאיני יודע, לחרפתי ולבשתי, לא הא ולא הא.

וכמו להכעיס, דוקא עתה, בשעה ששכחתי את שניהם, נתעוררה בי תשוקה עזה לדעת אותם.

מדוע? — בדאי לא תשאלו. כי הלא ידעתם שכך היא טבע היהודי, ליגע את

מוחו דוקא בדברים שאינם נוגעים לו כלל, בעת שלא ידע מה שנחוצק לו לדעת.

ובכל זאת יש גם טעם לדבר: השאלות האלה נשאלו בימים האחרונים בסומבי. בסמברבורג שאלו: מה הוא ה"שלחן ערוך"? וכווארשא — מה היא הרוח הפרייז? והלא רוב שאלותינו נעשו לשאלות רק ספני שנמצא מי ששאל. ישנם דברים בחיינו שפשוטים הם בתכלית הפשטות, והכל יבינו אותם. והנה נמצא אחד אשר יתחיל לשאול שאלות ולדקדק דקדוקים — ומיד יבואו אחריו. סתם מקשנים הרבה, והרבה היה לשאלה. ושאלות שנשאלו בסמברבורג וכווארשא — בדאי כל ישראל ישאלו אותן.

ובנוגע לרוח הפרייז יש גם טעם שני: אמת, כי על פי ההשקפה הראשונה

אין לי עתה כל שייכות לרוח הפרייז. לחנותי, לסחורתי אינו נוגע כלל. אבל — כמה זר ותמוה הדבר! — הרוח הפרייז נוגע לארץ ישראל.

הרוחות מנשבות בפריז — ויהרצו עולמות בארץ ישראל! מוכת דודי קשה לה לעמוד בפני הרוחות הבאות מפריז — והיא נושלת . . . אבל למה אדבר בחידות?

במוכס, חביבי הקוראים, אנכי במערב ולבי במזרח. אנכי פה וחנותי פה ונושיו פה — אבל לבי ונפשי שמה. כביכול אשא ואתן, כביכול אשלם רבית, כביכול אקרא שמיטה, אבל בכל אלה לבי כל עמי ואין כאן אלא מעין מסחר, מעין רבית, מעין שמיטה. כל חפצי ותקותי — לעשות סחורה ולשלם רבית ולקדוא שמיטה כפלים . . . לשנה הבאה בירושלים!

אתם, חביבי, תתמהו: כל כי האי למה? והלא כל אלה אפשר לעשות גם פה? אבל תשנו. היהודי טוב לו להיות בארץ אבותיו עם כל מעלותיו וחסרונותיו. אם מוכה הארץ ורב כח האדמה — כל חסרונותיו יתהפכו למעלות; ואם לא — הנה למצער נחיה בחסרונותינו כיהודים. בחוץ לארץ מעשינו אינם מעשים, חיינו אינם חיים, ויהדותנו בדאי אינה יהדות. כי בכל היותנו יהודים בלבנו, אנו עושים שבתותינו ומועדינו חול, וכנינו וכנותינו, למרות חפצנו, נתונים לשפה אחרת, לקולמורא אחרת — ואין לאל דנו להושיע.

ותהי אפוא זאת נחמתנו — כי שמה, בארץ אבותינו, יש יהודים ממש. יהודים שיחיו ברוח היהדות, שיחנכו את בניהם וכנותיהם ברוח הלאומי. בואת התנחלותי גם אני, והנה פתאום בא הסופר בן-יהודה במכתביו המלאים ענין, שנדפסו בהצפירה, והודיע לנו, כי בארץ ישראל לא רוח ישראל הוא השליש, כי אם — הרוח הפריזי!

ומאין בא הרוח הזה לארץ ישראל?

היי, חביבי, כמו שהרבה שלוחים למקום לשלוח את מנפותיו אל בני אדם, כן הרבה שלוחים לפריז לשלוח את רוחה לארץ ישראל . . . אבל ביהודי יבוא שמה הרוח הפריזי, לפי דברי הסופר, על ידי הנערות הפריזיות.

והנערות הפריזיות אינן ילדות פריז, כי אם ילדות תחום המושבי שנתגלגלו וכאו לארץ ישראל, ומשם לפריז — להשתלם ביסופותו של יפת, ומשם עוד הסעם לארץ ישראל — להרבות השכלה. וכמו שכל מבשף מלאכותי נרוע הרבה ממבשף אמתי, כן הפריזיות מארץ ישראל, אם נאמין לדברי הסופרים, נרועות הרבה מהפריזיות האמתיות.

אם נאמין? — ומדוע לא נאמין? — דברים כאלה אפשר להאמין. לוא ספרו לנו, כי בצרפת שורר הרוח העברי, ובפריז מודה של ירושלים, היינו צריכים אולי להמיל ספק בדבר. אבל הרוח הפריזי בארץ ישראל? — אפשר ואפשר! ונראים הדברים, כי בדמי לבכם כותבים הסופרים משם מה שכותבים.

למי אני עמל? — ישאל מורה אחד בראשון לציון — ואת כל עמלי ישא הרוח הצרפתי, הרוח הפריזי, אשר בבתי הספר אשר לנערות. הנער העברי בארץ ישראל, כמו כל נער, חפץ למצוא חן בעיני הנערה, והיא, הנערה העברית, חניכת בית הספר לבנות, תאהב רוקא את השפס' ולא את השפה . . . את הלשון המדברת חלקת בצרפתית ולא את הלשון המדברת גדולות בעברית. . . העלמות הבאות מפריז משחיתות במציאותן, בהיותן, את כל רוח המושבה; ומקור כל הרעה, מקור כל נפילת הרוח, מקור היאוש, מקור העצלות — בהן, רק בהן. (הצפירה, 265).

ובכן, מה הוא הרוח הפריזי? אשר לזכרו יחרדו כל אוהבי עם בארץ אבותינו? אתה, חביבי הקורא, אולי לא תשאל כזאת. כי בכל היותך רחוק מ"רוחות" כאלה, הנה מבין אתה, כי הרוח הפריזי אין לו שום שייכות להרוח העברי, ואפשר היה לאכריזו בא"י להתקיים גם בלעדיו. אבל מיל, הצפירה, בהערתו למכתב, בן-דוד (שם), ישאל כמו לתומו מאת הסופר, לברר לו: מה הוא הרוח הפריזי? תמימות נפלאה כזו לא פלתי לראות באיש כבעל הצפירה.

אבל איך שיהיה, הנה עברו כבר שבועות וחדשים — והדבר עוד לא הוכר. ועל כן הגני מציע את השאלה לפניכם, חביבי הקוראים, אולי יש בכם היודעים פרק בהלכות האלה, במצותא מכא, עשו חסד עם הצפירה ובררו לה את הדבר! . . . ואם בווארשא שואלים: מה הוא הרוח הפריזי? — הנה בפטרבורג ישאלו: מה הוא השלחן ערוך?

היו ימים, אשר כל איש יהודי היה, שלחן ערוך חי. תושן המשפס, אמנם, גם לפנים היה רפוי מעט בדינו . . . גם. אבן העזר יש שלא היה לרצון לנו . . . אבל. אורח חיים — כל איש יהודי היה לפני דוד אחד. אורח חיים חי עם כל המפרשים. ואו לא שאלו: מה הוא השלחן ערוך? — רק עתה, כשהוא מכורך ומוטל בארון כנוף בלא נשמה, — עתה התחילו לשאול מה הוא. ודוקא בלשון עם הארץ. כי עם הארץ הלא בודאי ימצא חפץ בשלחן ערוך שלנו, מהלכות, הנהגת האדם בבוקר וכו' . . . עד עירובי תבשילין. ואנחנו, המשתדלים תמיד למלאות רצון שכנינו, נעתיק בשבילם גם את השלחן ערוך, להראות העמים והשרים את יסוד. ובכן: מה הוא השלחן ערוך?

השאלה הזאת היא שמו של ספר חדש בלשון המדינה, שיצא זה לא כביר. והמחבר — ה' סערעסקאווטש — הוא מותיב לה והוא מפרק לה.

לפי דבריו, השלחן ערוך הוא ספר שנכתב אך ורק בכדי להבדיל בין ישראל לאומות העולם. כל כונה פנימית ומטרה אחרת אין לו. לאסורי מאכלות הרבים ודיני שחיטה יש רק סמך קל בתורה. אבל גדלה התשוקה אצל החכמים הקדמונים להבדל מן העמים, אשר היהודי, שאהבת המהרה כמעט מעבירה אותו על דעתו, אי אפשר לו לבלתי לחשוב אותם כלא מהודים. ההתחננות בעמים היא סבה ראשית לגזירות הרבה בדיני אסורי מאכלות. דיני חמץ המרובים המביעו גם הם תועמם עמוק על מיב העם. בכלל ראות המחבר, כי תרכנים התורנים עסקים תמיד כמעט רק בדיני אסור והיתר בלבד. וליתר השאלות, השאלות הארוכות של מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור, כמעט לא ישימו לב. הדתות הגזירות, יוסף המחבר, נלחמות זו בזו בעד עיקרי אמונתן, והדת העברית כאלו אינה שמה לב לעיקריה. עקרי דת ישראל סבו בענין להם ומתוכם אינה ברורה בעיני העם. אני מאמין באחדות ה', הבורא ומנהיג, אשר דבר עם עבדיו הנביאים; הגני מחכה לביאת משיח, מלך ישראל וגואלו, ולתחיית המתים. — זו היא תמצית עיקרי הדת העברית, אשר רק ברב עמל אפשר להוציאה מדברי החכמים המעטים אשר עסקו בחקירתם. אם יתמוך איש לדעת באמת, מה היא היהדות, או עליו לשים לבו לא אל עיקרי האמונה, רק אל מנהגי היהודים ואורח חייהם על פי דתם. ואשר לזאת, לפי דברי המחבר, במדינות שגזרו שסר על ישראל, אבל אפשר היה ליהודי להשאיר נאמן בחשאי למנהגי דתו — שם נכון היה להקריב קרבן את עיקרי דתו ואת אמונתו, בשביל לישב בשלחה, בעוד אשר בכל מקום שגזרו גזרה לבטל דיני מריסות, או שבת, או מילה, או

מבילה במקוה — מסרו היהודים את נפשם ועלו על המוקד, בשביל שלא לעבור על חקי דתם. החכמים הקדמונים הבינו היטב במה להבדיל את ישראל מן העמים. מה שאין בכח תפלה לאומית לעשות. מה שלא יוכלו לעשות מעדים וצומות לאומיים, מה שאי אפשר להשיג על ידי מושג של קדושה ובחירה לאומית — אותו השיגו על ידי דיני מאכלות אסורות. הנה הקימו תומה גדולה וחזקה בין ישראל ואומות העולם. ואי אפשר לו ליהודי לעבור את התומה הזאת.

ובדנים הללו מוצא המחבר מקור כל הצרות וכל התלאות אשר מצאונו בארצות סוזרינו. לולא היו היהודים עם לבדר ישכון, עם זר ומזר במשפחות נוי הארץ, עם אשר לא יבוא בקשר ההתחנות עם יתר האדם, או לא היו באות עליו הרדיפות הגוראות, ואז לא העיו איש שניו לאמור לנו: נכרים אתם ואת חילנו אתם אוכלים, כאשר אומרים לנו עד היום הזה. היהודים עומדים מתוך למחנה האומות, ועל כן כל מעשיהם זרים בעיני העמים, ונרמה להם, להעמים, כאלו כל מעשי היהודים אינם אלא פורעניות לעולם. לעמת הרעה הגדולה שבאה לישראל בסבת דיני טריפות ומאכלות אסורות — מסיים המחבר — הנה המוכנה המעטה שהביאו הדינים ההם לישראל קלת-ערך היא מאוד. — התדעו עתה, חביבי הקוראים, מה הוא השולחן ערוך?

הרעה הזאת מצד עצמה אמנם לא חדשה היא, וכבר שמענו אותה מאת הרב א. ווינצנער בספרו "דיא יירישען שפייענעזעמעצע". אבל לשמוע "סוף" כזה מפי מחבר דגן — לא סללתי. בשביל להגיע "לסוף" כזה הלא כל ההתחלה היתה למותר; מן "הסוף" הזה אפשר היה להתחיל, להעמידו תיכף ברף הראשון, ולא היה אז צורך בכל השאר. כי הלא זאת נרע כלנו גם בלעדו, כי בלי השולחן ערוך, ואפילו רק בלי הלכות אישות ומאכלות אסורות — יותר נקל היה ליהודי לחיות בעולם.

שלשה מיני התקרבות יש בין בני אדם: לניסה מקרבת, חתן מקרב, ושחר מקרב. גדולה שבכולן — חתן, וקטנה שבכולן — שחר.

גדולה לניסה שמקרבת את בני אדם. שנים שאכלו על שולחן אחד — הרי הם קרובים זה לזה. בשעה שיושב אדם אל השולחן, אוכל מעדנים ושוחה מסתקים, או גם הלב מתרחב ונכון הוא לאהוב כל מי שתחמץ... כמה וכמה ראינו שונאי ישראל, אשר תמיד הם נוראים על כל סביבותם, ואצל השולחן המלא והכוסות המלאות הנו אהבה לבני ישראל! —

גדולה מזו — חתן. מחתנים, אפילו אם למראית עין שונאים איש את אחיו, בכל זאת מחתנים הם, והבן והבת עושים שלום ביניהם. ואף גם זאת, כי אין חתן בלא לניסה...

קטנה שבכולן — התקרבות של שחר. מתן אדם, אמנם, ירחיב לו מעט, אבל רק מעט ולעת קצרה, עד שייבקשו מתן חדש, והיה אם לא תוסיף תת — ותהפך האהבה לשנאה.

אומות העולם ידיעים את הסוד הזה, ועת יבקשו בני עם אחד קרבת עמים יותר חזקים, הנה לא יתנו אף פרוטה, רק יתחילו בלניסה ויסיימו בבנוחיהם. בדרך הזה בקשו העמים הקדמונים את קרבת הבבלים, הבבלים בשעתם — את קרבת מדי ופרס, מדי ופרס בשעתם — את קרבת היונים, אחרי כן היונים — את קרבת הרומאים, הרומאים — את קרבת האשכנזים... ובדרך הסלולה הזאת ילכו גם עתה העמים החלשים לבקש את קרבת התקפים... יבקשו וימצאו.

ואנחנו. מכל מיני התקרבות בחרנו את הקמנה והחלרשה: גורו על פתם משום שמנם, על שמנם משום יינם ועל יינם משום בנותיהם'...

אחות יפה היתה לנו ואסתר שמה. וזהי אסתר נשאת חן בעיני כל רואיה. ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש אל בית מלכותו... ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים ותשא חן וחסד לפניו מכל הבתולות, וישם כתר מלכות בראשה וימליכה תחת ושתי... ודברי אסתר, כמובן, העילו לבטל את רוע הגזירה שגזר המן. לו היתה אסתר כזו אצל אומה אחרת — כמה ספרים היו נכתבים על אודותה, כמה משוררים היו עושים אותה לנושא שיריהם, כמה משפחות של אצילים היו מתייחסות אליה, וכמה מצבות זכרון היו מציבים לה... ואצלנו — הנה יושבים חכמי ישראל ודנין: מי התיר לה לאסתר דבר זה? — ולא נתקדרה דעתם עד שמצאו לה היתר: כי, אסתר קרקע עולם היתה... ולפני עובר מחזה אחד מראשית דברי ימי עמנו:

ירושלם יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו ארצה שעיר שדה אדום. ויצו אותם לאמר כה תאמרו לאדוני לעשו כה אמר עבדך יעקב עם לבן נרתי ואחר עד עתה. ויהי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה ואשלחה להגיד לאדוני למצא חן בעיניך... ויחם מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו. עדים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים. נמלים מיניקות ובניהם שלשים סרות ארבעים וסרים עשרה אחנות עשרים וערים עשרה. — הן רב! — ויתן ביד עבדיו עדר עדר לבדו ויאמר אל עבדיו עברו לפני ורוח תשימו בין עדר ובין עדר. ויצו את הראשון לאמר כי יפגוש עשו אחי ושאלך לאמר למי אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך. ואמרת לעבדך ליעקב מנחה היא שלוחה לאדוני לעשו... ויצו גם את השני גם את השלישי גם את כל ההולכים אחרי העדרים לאמר בדבר הזה תרברו אל עשו במצאכם אותו.

אנו רואים איפוא, כמה הכניע עצמו יעקב לפני אחיו! לא חס על כספו — ויעקב לא היה פזון, וחס גם על סכים קטנים — ולא חס גם על כבודו, וכראותו את אחיו — מספר הכתוב להלן — וישתחו ארצה שבע פעמים.

ויהי אך עבר עשו — והנה מחזה חדש: וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה — עשו עם עזיו ותישיו ויתר רכושו של יעקב — ויעקב, — צולע על ירכו, מטוסל בארבע נשים ובנים רבים — נסע סכותה. ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען ויחן את פני העיר. ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם במאה קשימה.

הלא תראו, כי סרס בא אל המנחה ואל הנחלה.

ודינה בת יעקב, אשר, כמובן, אינה משניחה במצבה הרע של אביה, יצאה, ככל בת ישראל, לראות בבנות הארץ. ותשם עליה את עדיה וחליתיה ותלך לשוח ברחובות. וירא אותה שכם בן חמור החי נשיא הארץ... ותדבק נפשו בדינה בת יעקב ויאהב את הנערה וידבר על לב הנערה. ושכם זה, בכל היותו בן אצילים, היה, כנראה, אברך ששום ומגרשם מעמ, לא כהאברכים אשר בימינו, המדברים על לב הנערה עד שימלאו תאוותם, ואחרי כן יבקשו להם כלה עם נדוניא... לא, הוא בקש באמת לקחת אותה לו לאשה. ויאמר שכם אל חמור אביו לאמר קח לי את הילדה הזאת לאשה. — ששום וברור! — וחמור, בכל היותו חמור, היה בעל לב טוב, ולא יכול לראות בצרת בנו, וידבר חמור אל בני יעקב לאמר: שכם בני חשקה נפשו בבתכם תגו נא אותה לו לאשה. ודתתהו אותנו בנותיכם תתנו לנו ואת בנותינו תקחו לכם. ואתנו תשבו והארץ תהיה

לפניכם שבו וסחרו והאחוז בה'. — שווי זכיות נמור, בלי שום הנבלות! — ושכם מצדו הוסיף: 'הרבו עלי מאד מזהר ומתן ואתנה כאשר תאמרו אלי ותנו לי את הנערה לאשה'. . . . דברים ברורים כאלה, שיוצאים מן הלב, עוד לא שמעו בני ישראל מפי אומות העולם, אולי עד היום הזה. . . . ובני יעקב לא בקשו דבר, רק מלתא זוטרתא: 'אך בזאת נאות לכם אם תהיו כמוני להמל לכם כל זכר'. . . . אשער בנפשי חוות פני חמור הוקן כשמעו את התשוכה הנוראה ההיא. . . . אבל מה לא יעשה אב זקן למען בנו יחידו! . . . את הכל, את הכל נתן הוקן בעד אושר בנו היקר לו. . . . והמעט לו כי 'נתניירו' הוא ובנו — וידבר גם על לב אנשי עירו, שיעשו זאת גם המה. . . . ובכן קרה המקרה הזה המעורר צחוק ותונה גם יחד, כי כל אנשי העיר, מוקן ועד נער, מלו את בשר ערלחם ביום אחד. . . .

ואחרית המרניקומדיא ההיא — הלא תדעו: 'ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים, ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על העיר במח ויהרגו כל זכר, ואת חמור ואת שכם בנו הרגו לפי חרב ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו'. ועל תלונתו של יעקב לאמור: 'מה עשיתם להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפרזי ואני מתי מספר ונאספו עלי והכוני ונשמדתי אני וכיתי' — השיבו בנאון תשובה קצרה וברורה: 'הכוונה יעשה את אחותנו?' —

פה, חביבי, בפרשיות הקטנות האלו, מן 'וישלח יעקב מלאכים אל עשור עד הכוונה יעשה את אחותנו', — אני מוצא תמצית דברי ימינו מאז ועד עתה. עשו הלך לדרכו — ויעקב הלך לדרכו. . . . קשר אחר זולת 'דורון' וחשתחיה — אין ביניהם. . . .

ובני חמור? . . . בני חמור, חביבי, לא מתו. . . . אבל בני יעקב גם כן לא מתו, ומזה למקרים רבים תוצאות. . . . רבי-קרוב.

הטוב והרע.

עמ"י השקפות חכמי ישראל והכמי העמים.

מאת

הלל צייטלין.

א.

עמי המזרח הקדמונים.

בימים שלפני ההיסטוריא. בהיות האדם עוד במצב הטבעי, היה מבדיל בין רוחות טובים ורעים⁽¹⁾ ומתאמץ להביע תודתו לאלו ולשכך חמם של אלו. משהתחיל האדם לחיות חיי-חברה יותר מתוקנים. משהתחיל להבין מעט את חיונות הטבע, ושכלו הגיע בהתפתחותו עד כדי להשיג גם מושגים כלליים. תחת אשר השיג עד כה רק דברים פרטיים, — היו הרוחות הטובים והרעים לאלהים אדירים, אף על פי שגם הם, הרוחות, לא זו ממקומם, ויש אשר היו למשרתים את פני האלהים. וכשם שהיו הרוחות טובים ורעים, כך היו האלהים טובים ורעים. את הטובים כבד האדם ויאהבם, ואת הרעים ירא מאד. ולמען הודות להראשונים על חסדם עמו ולסיים את האחרונים לבל ירבו להרע לו, — הרבה להקריב קרבנות, לעבוד עבודות שונות; גם הוקיר ויכבד את האנשים אשר האמין בהם כי קרובים הם אל אלהיו וכי להם הכח להשפיע עליו שפע כל טוב או להביא עליו רעה רבה.

אצל עמי הקדם היותר מתוקנים, נראה את האלהים הטובים והרעים בתמונה יותר בולטת. כן אנו מוצאים במיתולוגיא של אנשי בבל ואשור הקדמונים, כי בראשית הבריאה התגלם התהו בתמונת נחש רע מאד, והרבה נלחמו האלהים הטובים, אלהי האור, עם הנחש הזה, אלהי הרע והחשך. — המצרים האמינו באלהים רבים, ואחר מאדירי אלהיהם היה אוזיריס. אוזיריס היה אל טוב ומטיב, אך אחיו סט היה סקור כל דבר שנחשב לרע בעיני המצרים: חשך, מדבר, חום הנגב הבוער, כל חלי וסנע. — הדת הפרסית, לאחר שעברו עליה המן חלימות ותמורות, היתה, כפי הצורה האחרונה שקבלה אצל צורואסתר, לאמונת השניות: אמונה באל טוב ומטיב (אהורא-מזדא, ובקצורו כפי

⁽¹⁾ בני אדם יאמרו "טוב" ו"רע"; (א) למה שהוא טוב ורע בטבע, כמו החיים והמוט, העונג והצער; (ב) למה שהוא טוב ורע במוסר, כמו הצדק והעול, החמלה והאכזריות. מאמרי זה עסק בעיקרו בתולדות השקפות האדם על הטוב והרע שבטבע, אבל בהיות החשקפות האלה קשורות במדה ידועה ביחס האדם אל הטוב והרע המוסרי, לכן אי אפשר שלא נגע לעמים קרובות גם בזה האחרון.

היונים: אורמוד, ובתלמוד: הורמיו), שכלו טוב וכל היוצא ממנו אך טוב הוא; ובאל רע (אנהרא-מאניוס, ובקצור: אחרימן, ובתלמוד: אהורמיו) שכלו רע, ואך רע כל מומתיו. ארמוד ואחרימן הם שני כחות מתנגדים זה לזה: כח טוב וכח רע. שניהם השתתפו בבריאת העולם כמו שהוא לפנינו, ובכל דבר הם נלחמים זה בזה. הראשון כלו אור, טוב ודעת, והשני כלו חשך, רעה ובערות. מה שיעשה האל הטוב ישחית ויקלקל האל הרע. לכל בריאות ארמוד הוא מתנגד. הוא המוסיף משלו: את הסמים הממיתים לצמחים, את העשן לאש, את החמא לאדם ואת המות לחיים²). תוארי האל הטוב התגשמו אצל הפרסיים בששת רואי פניו: השכל הטוב, הקדושה, הממשלה השלמה, החסידות האלהית, הבריאות, אלימות — והוא עצמו השביעי להם. תארי האל הרע גם הם התגשמו בששת רואי פניו: השכל הרע, החלי, הכליון וכו' והוא עצמו השביעי להם³). משרתי האל הטוב טובים כמדות, והם כלם מקור כל אור, כל חיים, כל עונג, כל אושר, ומשרתי האל הרע רעים כמדות, והם כלם אבות כל חושך, כל מות, כל צרה ופגע רע. אצל העמים האחרים לא היה כח אלהי הרע גדול כל כך, ורק אצל הפרסים אנו מוצאים את האל הרע גדול בכחו כהאל הטוב, ומספר משרתיו ועושי דברו כמספר משרתי האל הטוב ועושי דברו. ורק כשיניצח ארמוד את אחרימן, ורוח המומאה יעבור מן הארץ, אז יוטב לבני אדם, המות יחל, ולא ישמע עוד קול יגון ואנחה.

אך יותר מכל עמי הקדם הבין את כחו הגדול של הרע — העם ההודי. הוא הבין היטב, מה עלוב הוא האדם בבריאה, מה רבו יסוריו, צרותיו ומכאוביו, כי מטרה הוא לכל חצי הטבע, כדור משהק בידי המקרה העור ובידי תאוותיו העזות גם הן.

שלוש תקופות גדולות עברו על הדת ההודית. בימי ילדות העם שר את שיריו, המלאים חקילדות, לאלהיו, התמימים כמדות, ויקריב להם את הסומא (מיץ צמח ששמו כן). אך לאט לאט התפתחה דעת העם, ואז החל להבין, כי אין עפרה לחזיונות הטבע, וישם פניו אל הטבע עצמו; בהכירו לאט לאט, כי כל המקרים עוברים ובטלים, שם פניו אל החוק הנצחי. גם בראשית התפתחות הדת הוודית אנו רואים, כי לפעמים ההודים מגדילים אלוה אחד על כל אלהים, פעם הם מגדילים את זה ופעם את זה, פעם את נרוגא ופעם את אינדרא, ויש אשר נפגש בספרי הוודים: אַגני (האש) הוא ראש כל האלהים⁴). אך בהשקפות הפלוסופיות של הוודים, אנו מוצאים רשמי פנתיאיסמוס מובהק. יש באמת רק אל אחד, אל עליון, מושל בכל, בורא הכל — אנו קוראים בספרי הוודים. האלהים הוא אחד מפני שהוא הכל. הבריאה — אומר דָּכְר — היא אצילות האלהים בספרי הוודים, ובדברם על דבר יחס הטבע אל האלהים יאמרו כדברים האלה: הוא חומר העולם, הוא סבתו. הוא החומר הוא היצירה⁵). ההשקפה הפלוסופית שבספרי הוודים התפתחה יותר ויותר, עד כי הניעה למדרגה גבוהה ע"י הברהמנים. אך אז קבלה צורה אחרת לגמרי. ברהמא, שהיה בתקופה הקדמונית רק אלהי-התפלה, החל לפרוש ממשלתו יותר ויותר, עד כי היה ליוצר כל ולאי כל היקום. כהני ברהמא הרימוהו למעלה ראש, עד כי היה לאינסוף, לשלמותא דכלא, שממנו הכל נתן ואליו ישוב הכל. העם יצא ממצבו הטבעי לגמרי. הקולטורא שלו התפתחה לאט לאט, עד כי קבלה התכונה המיוחדת לה. המסלנות השונות שהיו בעם קבלו אורניזציא נכונה וחזקה ותברלנה

² דרשטטמור. — ³ מינוס: קורות האמונה פרק כ"א. — ⁴ ע"י מינוס שם פרק י"ח.

⁵ "קורות התפתחות השכלית באירופא" פרק ג'.

ותסדרנה זו מזו. הברהמנים היו למסלנה בפני עצמה, אשר חשבה עצמה לנבחרה מאת האלהים להתבונן במעשיו, להעמיק חקר ולהרכות עבודה ותפלה. המסלנה הזאת, שכל המסלנות האחרות נתנו לה כבוד אלהים, עפ"י מצבה המיוחד בחברה היה לה פנאי הרבה להתבונן, לחקור ולדרוש. ואם כי שמו הברהמנים קיר ברול בינם לבין המסלנות האחרות וירבו דינים על דינים, מנהגים על מנהגים, נזירות לנזירות וחמירות על חמירות, עד כי כמשא כבד כבדו על העם, — בכל זאת בעיקר לסודי אמונתם נמצא הרבה מן העיון העמוק והדרישה העצומה.

אלוהיהם ברהמא היה באמת אלוה פלוסופי מאד נעלה. הוא היה יוצר הכל שהוא הכל. העולם כלו סלא חליפות וחמירות אין קץ, אין דבר קיים ועומד, הכל מתחלף ומשתנה, הכל פושט צורה ולובש צורה. עולמות שלמים נם הם לא יעמדו לעולם, נם הם יחדלו ויעברו ואחרים יבואו במקומם. הבריהא כלה נם היא תהרס ותבנה, תבנה ותהרס ותחור חלילה. הכל חולף ומשתנה, לכך ברהמא העומד וקיים לעד ולנצח נצחים. רעיון החליפה והחמורה הנצחית סלא את לב הברהמנים, וגם את נפש האדם ציירו להם כמתגלגלת וכאה מנוף לנוף, במשך זמן רב, ועיי הגלגולים האלה תצורף ותסרה, עד כי תשוב אל ברהמא מהורה כמו שנתנה. כזה אמרו לסתור נם שאלת צדיק ורע לו. האיש הצדיק בכל דרכיו סוכל רעות הרבה בעבור חמאיו בגלגולים הראשונים, וכה ירבה להתגלגל עד כי יסרה מחמאיו לגמרי. אך כזה לא הסתפקו. הם הבינו היטב, כי כזה לא יוכלו לסתור שאלת הרע הכללי. להיות תושבי המחשבות שכן הברהמנים בעלי עיון דק ולב רגיש, לא יכלו לבלי הבין והרגיש את רוב רעות כל החי על פני האדמה, וסלא בעיניהם: איך יצא מברהמא, האל הטוב והשלם, בריאה רעה כל כך? לאיזה תכלית ברא העולם כלה, המלא יצורים נרועים וסחוחים, שפלים וגבוים, שכלם חיים בצער מראשיתם ועד אחריתם? תשובת הברהמנים עיי היא מעין: שגנה שריאה מלפני השליט, פייא (רמיון נעתה, חזון שוא, איללויא) נצטרפה אל ברהמא, ותצא הבריהא הזאת, המלאה לה עמל ויגון, צרה ואנחה. האיללויא הזאת פרשה ממשלתה על הבריהא כלה, היא המעוררת את הכל לתחייה, בהראותה אושר במקום שאינו, בהתעוזה את כל הנצח והנברא, מריש כל דרגין ועד סוף כל דרגין, לרדוף אחר מאוייו, כאלו יש באמת איזה דבר הראוי לה. כשיחדל הרמיון המתעה הזה, כשיבינו הכל, שכל חזיונות החיים עזברים ובטלים, כשיבינו הכל שהכל הכל, — אז יחדלו החיים מאליהם והכל ישוב אל ברהמא. ובכן על האדם לעזוב את האיללויא הזאת, לעזוב את כל קניני החיים, לנתק מסירות כל התאוות ולהשליך מעליו עבותות התשוקות. על האדם להתקרב אל האידיאל הנצחי, הוא אידיאל הבטול באין-סוף, ובאשר הבטול הזה לא יושג כיא בעזיבת האיללויא, על האדם להתענות ולהסתגף הרבה, לסען הכניע את האיללויא, לסען יחדל מלהשתוקק אל אושר גופני ומלרדוף אחריו. ספרי מאנו יצאו על האיש הרוצה להרבה בברהמא, כי לא יחסרין כמות, לא יחסרין בחיים; יחכה יומו כשכיר יקוה פעליו.

ואולם ההשקפה הפלוסופית הזאת מיחדת היתה אך להברהמנים ואין למסלנות האחרות חלק בה, וגם אצל הברהמנים עצמם נתערכה בהמון היות והמסלנות, אמונות הבל וחזיוני שוא. אמונת העם בתמונתה היותר שלמה היתה בעלת שלש אלהות: ברהמא היוצר, ווישנו המקיים, סיווא המהרס ומכלה הכל, מלבד המון אלילים פרסיים. כשש מאות שנה לפני ספהינ נמצא גואל לההשקפה הפלוסופית של הברהמנים, אשר עזר לה להתפשט בעם. הוא הרחיבה והשלימה הרבה, ויסר מעליה את לברשה

החצוני, וישנה את פניה, וישנה הרבה גם את תוכנה. והיה לקנין העם, תחת היותה עד כה רק קנין מסלנה מיוחדת ומעורבת בהמון הבלים והזיות. הנאל הזה היה, סקיא-מוני (החכם סקיא), או כמו שנקרא בשמו הכללי, בודרא, ע"ש מובו וישרו. ההגדה ההודית מספרת על הנאל הזה, כי היה בן מלך הסקיים, ואביו לא חשך ממנו כל מוב, סגולת המלכים והמדינות, וכל עדן ונועם שבעולם, ולא נתנו להביט אל רעה. משרתיו ורעיו וכל האנשים אשר סבוהו היו אנשים עליזים ומלאי כח עלומים. אך בן המלך, שלב בשר היה לו, ראה פעם אחת, והנה איש זקן הולך שתוח כסוף ונרכה ופניו רעים מאד, וישאל את סגולתו ומדריכו משנא: מה זאת? ויענהו מדריכו: איש זקן הוא זה! — הכן נולד האיש הזה וכן מצב כל בני מינו? — לא, ענהו מדריכו, בשכבר הימים היה גם הוא בריא ורענן כמורך. בן המלך העמיק שאלה: הרבים הם בני אדם הדומים לו ואיך יגיעו למצב כזה? ויענהו משנא, כי רבים הם בני אדם שכמותו וכי זה נורל כל בני חלוקה. הגם אני אוקן כמורו? שאל בן המלך — גם אתה כמורו! השיבו מורו ומדריכו. הפגישה הזאת הרעשה מאד את לב בן המלך. הוא רמה עד כה, שהכל בעולם טוב ויפה, שכל החיים הם רק אור ושמחה ושכל בני האדם מאושרים, והנה נודע לו מתאם, שאחרי ימי העלומים, ימי העונג והשמחה, יבואו ימי הזקנה, ימים אין חץ בהם, ומה חסכן השמחה אם אחריה תונה? וישב סר וזעף הביתה. שוב פעם אחת ראה איש ננוע סתף רגלו ועד ראשו. שוב פעם אחת ראה הלית המת. וכאשר נודע לו, כי גם החלי והמות הם נורל כל בני חלוקה ואין איש נמלם מהם, צעק מרה: הוי רע ומר! מה יועילו סגולת מלכים, עושר ועונג, אם אין בכחם להצילנו מזקנה, מחלי וממות? מה אמללים בני האדם! האין כל תחבולה לשים קץ למכאוב ולמות?! מני אז התעצב מאד אל לבו, ורוחו זרה לכל התענוגים השונים אשר סבוהו, וגם קול השרים והשרות לזר היה לו. ויחלם בן המלך לבקש תרופה לצרות האדם, ויעזוב את משכן אבותיו המלכים, וילך עם הגוזרים העניים וילמד מעשיהם, ויארח לחברה עם ברהמנים חכמים ופלוסופים רבים ושונים. אך בכל אלה לא מצא תשובה מספקת על השאלה הנדולה, אשר מלאה כל חדרי לבו כל ימי חייו: מה מקור הרע ואיך יציל האדם את נפשו ממנו? ההגדה תרבה לספר, איך התנהג במשך ימי נדירותו ובדידותו ואיך חקר ודרש הרבה מאד ולא העלה בידו כלום, עד שהופיעה עליו רוח ממרומים וכל הנסתר בעולם נגלה לפניו רגע אחד.

החקירה בענין סבת הסבות לא נחשבה בעיני בודרא למאומה. על האדם לדעת, לפי השקפת בודרא, רק את הדבר אשר יעזרהו לחלץ נפשו מצרותיה ומכאוביה. האדם אוסל מאד, האדם צריך לעזרה, ובהיותו צריך לעזרה, לא לו לבלות זמן בחקירות ודרישות עד הסבות הראשונות. דמו נא בנפשכם, יאמר בודרא, איש אשר חץ מות מחץ את לבו, וישועתו תליה בהרופא, אשר בידו להוציא מלבו את חץ המות. הישאל הפצוע, מאיזה עץ נעשה החץ? מה צבעו? נוצות איזה עופות נקשרו אליו? היתן את לבו לשאלות ריקות כאלה ברעתו כי העת עוברת והמות קרוב לבא?!

בודרא כחש בברהמא ויאמר לא הוא. הברהמנים האמינו, כי ברהמא עומד וקים לעד, ובעיני בודרא הכל תולף ועובר. גם הברהמנים חשבו שהכל תולף ועובר, אך הם האמינו, שהכל תולף ועובר בברהמא, שברהמא לבדו חי וקים תמיד, והוא הנשוא התמידי לכל מיני החלימות והתמורות. ואולם בעיני בודרא אין כל נושא לאלו החלימות והתמורות, כי הכל שב אל האין.

רעיון ההתוך והכליון התמידי מלא את לב בודרא. האש היא לו סמל דמות החיים וכל היקום. העין בוערת באש, יאמר בודרא, וכן כל דבר אשר תראה בוער באש, וכן כל דבר אשר יזכור האדם כי ראדו כבר. וכן הרבר ביחס לתנשים האחרים. וכן הרבר ביחס אל השכל. יש אש התאווה, אש הרשעה, אש האיללחיא, אש הלידה, הזקנה, המות, המכאוב, היאוש והעצבון⁶). יסוד שיפתו הוא, שאין כל דבר עומד בחיים, הכל חולף ועובר, ואף העולמות יחלפו ויעברו. כל נועם ויופי, כל חן והדר, כל חי ומתענ, — חוץ עובר הוא, חוץ שוא. כל מקרה הוא ריק; כל עצם הוא ריק; בעולם החצוני אין דבר מלבד הריקות. . . הרע הוא — החיים; מקור החיים הוא החסין; מקור החסין הוא האיללחיא. באופן אשר באמת אידיעטנו היא סבת כל דבר הנראה כיש⁷). הוא היה אומר: סוף כל מורכב להסדר, הילוד — למות. חזיונות החיים יחלפו ויעברו זה אחר זה, העבר וההווה והעתיד יכלו, הכל עובר, בכל מושל חק הכליון. נהר הולך ולא ישוב, השמש סובב הולך בלי הרף, האדם עובר מחיי העבר לחיי ההווה וככל עמל לא ישיב את העבר. בבוקר הננו רואים איזה דבר ולערב איננו. למה נרדף אחר אושר אשר כצל עובר הנה? יש אדם אשר יעמול בכל כחו להשיגו בהווה, אך כל עמלו לריק; הוא מניח את מטהו על המים, בדמותו, כי בהחלקם לרגע כן ישארו לנצח. המות מושל בכל היקום ואין דבר בעולם אשר יסתירנו מפניו. הרוח, המים, המעורות, כל מקום ברחבי המציאות. — לא יסתירונו מגד עיניו; העושר והכבוד לא יגינו עלינו; כל אשר בארץ יפוזר ויהרס. הכל שוים בעיני המות — עשיר ועני, גדול וקטן; גם זקנים גם נערים גם מלאי כח עלומים ימותו; תנוקות ועוברים שבמעי אמן; הכל ימותו בלא עת ומשפט. הולכים אנחנו למות בדרך ישר ונכון. נו האדם, המורכב מדי יסודות, הוא כלי אשר מתנועה חזקה ישבר לרסיסים. כל ימי חייו הוא מקור כל תאוה, רגש וצער. הנה יגיעו ימי הזקנה ועמם כל מרה — הזקן יעונה בחבלי המות כדן חי ברמץ רוחה, עד כי ישים המות קץ למכאוביו. החיים הם כבורי תאנה, אשר יגיעם הרוח ונפלו ארצה. בכל רגע ורגע מרגעי חיינו עלינו לירא פן יחדלו חיינו, כאשר יחדלו קולות הכנור בעת אשר נימיו יספיקו תחת ידי המנגן.

אך אל יחשוב האדם, שהשואל בית מגום לו. לא! האדם יולד וימות, ימות ויולד עוד הפעם, וכן חזור חלילה גלגל התנועה התמידית של מיני גלגולים, חליפות ותמורות. מגלגל החליפות ותמורות האלה יש רק מסלם אחד, הוא ה"גירונא" (האפס). היא התכלית האחרונה של כל החי והיא צריכה להיות מגמת כל איש החסין לצאת מעולם הצער והיגון. "הגירונא", יאמר בודרא, היא מי החיים המרדים את צמאון התשוקות, היא הרופאה לכל מיני הצער שבעולם. אחרי התמורה התמידית של צורות שונות לאין קץ, אחרי חליפות מצבים שונים לאין קץ, אחר כל העבודות, המטרות, ההתרנשויות והמכאובים השונים הקשורים בעקבי הגלגולים השונים, — נשלך לבסוף מעלינו עבותות התאוה, חששים אנחנו לנפשנו מכל צורת קיום, מקום וזמן, ונגיע אל המנוחה והדומיה, אל מקום מסלם מכל מיני יגון וצער, אל גוה שאנן — הגירונא.

ההיה והצער הם אצל בודרא שמות נרדפים. ההיה קשורה בהכרח בתשוקות שונות, וכל תשוקה מביאה צער (לפי שהתשוקה היא לרבר החסר). האושר האמתי הוא התושש מכל צער, התושש מכל צער אי אפשר אלא עם התושש מכל תשוקה, והתושש

⁶ מינזים שם פרק כ'. — ⁷ עפ"י מקס מיללר.

מכל חשוקה אי אפשר אלא עם החושש מכל קיום. ואם כן האושר האמתי הוא בהעדר הקיום. המות איננו העדר הקיום, המות הוא רק אחת החלישות והתמורות, אשר תסבול הנפש בעברה מנוף לנוף, ורק בהגיעה למדרגת האין המוחלם, אזי היא נעדרת באמת. אך איך תגיע הנפש למדרגת האין המוחלם? איך ישליך האדם מעצמו עבותות הקיום? מה יעשה האדם וינצל מכל חלישות החיים, מכל הגלגולים השונים, המביאים רק צער ויוג? לתכלית זאת צריך האדם לדעת ארבע אמתיות, אשר אם יתבונן בהן היטב ויעמיק בהן הרבה, יעזורו להנצל מן התשוקות השונות, ובהיותו חפשי מכל חשוקה, חפשי יהיה גם מכל קיום. ואז יגיע למדרגת הנירוונה ולא יתגלגל עוד מנוף לנוף.

ארבע האמתיות הנדולות, שבכחן להמציא עזר ותרופה לכל ננעי החיים, הן: (א) האמת הנדולה של הצער. (ב) האמת הנדולה של מקור הצער. (ג) האמת הנדולה של הנאולה מן הצער. (ד) האמת הנדולה של הדרך המובילה אל הנאולה מן הצער. וזה לשון בורדא: "אחים, תועים אנחנו בדרך אכלה ושוממה של מיני גלגולים שונים, רק מפני שאין אנו יודעים את ארבע האמתיות אשר יצילונו מהם. הא לכם, אחים, האמת הנשגבה של הצער: הלידה היא צער, הוקנה היא צער, החלי היא צער, המות הוא צער, המרידה מן אנשים אהובים היא צער, קרבת אנשים השנואים לנו היא צער, תשוקות נכובות הן צער. הא לכם, אחים, האמת הנשגבה של מקור הצער: הלא הוא — צמאון ההויה המוביל מגלגול לגלגול; הלא הוא — החסץ למלא את התאוות הבהמיות, התשוקה אל האושר הפרטי. הא לכם, אחים, האמת הנשגבה של הנאולה מן הצער: הלא הוא — במול צמאון ההויה, במול התשוקות; צריכים אנחנו לכלות, ליאש את נפשנו מהן, לשים קץ להן. הא לכם, אחים, האמת הנשגבה של הדרך המובילה אל הנאולה מן הצער: הנאולה נקנית בשמונה דברים: באמונה אמתית, באומץ-לב אמתית, בדבר אמת, בפעולה אמתית, בחיים אמתיים, במגמות אמתיות, ברעיונות אמתיים וביריעה עצמית אמתית".

עיי ידעת האמתיות האלה והשנתן יוכל האדם להשיג מנוחה שלמה מכל מיני צער, צרה ויוג. האדם יוכל להגיע למדרגת הנירוונה, למדרגת האין המוחלם, ההשתוות המוחלטת, למצב נפש כזה, אשר כל תאוה, כל חשוקה, כליל יחלסו; למצב נפש רם ונשוא, נבזה מעל נבזה, אשר אין בעולם החומרי משלו, בו ימצא האיש החפשי מכל תנועות החיים מנוחה שלמה שהוא רוצה בה.

מלבד ידיעת האמתיות האלה והשנתן, צריך האדם, הרוצה להגיע למדרגת הנירוונה, גם להשליך מעליו עשרת הכבלים, אשר בהם הוא אסור אל החיים. עשרת הכבלים המה עשר דעות קדומות, שעל ידיהן האדם אסור אל החיים, ברב או כמעט, שעל האדם הרוצה להשיג את האושר האמתי, את הנירוונה, להשתחרר מהן: (א) מן הרעה הקדומה, שהאני, העצמיות או הנשמה לא ישתנו לעולם. (ב) מן הספק במציאות דרך המובילה אל החושש מכל מיני הגלגולים והתמורות. (ג) מן הרעה הקדומה, שהתפלה, הקרבנות, כבוד הדת וכל המנהגים והדינים, מביאים נאולה. (ד) מן התאוות השפלות והתשוקות. (ה) מן השנאה וצרות העין כמובת אנשים אחרים. (ו) מן האהבה לחיים ארציים. (ז) מן החסץ לחיות אחר המות. (ח) מן הגאווה. (ט) מן הגאון. (י) מן הבערות. המתבונן ומעיין היטב בארבע האמתיות ומשתחרר מעשרת הכבלים למגרי — הוא אשר ישיג בחייו מצב השתוות הנפש, המנוחה השלמה והרוסיה הקדושה, ואחרי מותו

המשי יהיה מכל מיני הגלגולים והתמורות, כי נפשו תכלה ותבטל באין המחלם, כפסת מים בים הגדול.

אך לא כל אדם זוכה להבין ולהשיג את ארבע האמתיות בכל עמקן ולהסיר מעליו עול עשרת הכבלים, ועיך גורל רוב בני חלוף להולד ולמות, למות ולהולד ולטבול צער ויגון, עד כי ישיגו ויבינו סוף סוף את האמת, עד כי יסירו מעליהם עבותות השגיאות, הפעיות, התשוקות העזות, ואז יגיעו גם הם אל המנוחה. וכדי להקל מעל המון בני האדם את העבודה, להורותם הדרך ילכו בה להשיג מה שצריך להשיג, כתב בודרא המון צוויים, אזהרות, תוכחות, משלי מוסר, עצות מובנות, הדרכות, הנחנות וכדומה, הלא המה בספרים השונים שכתבו תלמידיו לאחר מותו, שהיו לקנין חלק גדול של המין האנושי.

חק. הסבה והמסובב הוא אחד העקרים היותר גדולים בשמט בודרא. המציאות כלה היא שלשלת גדולה מאד של סבות ומסובבים. באופן זה הכל מוכרח. כל סבה מסבבת בהכרח את המסובב. כל פעולות האדם עושים רושם ידוע בנפשו. פעולות מובנות עושות רשמים מובנים ופעולות רעות עושות רשמים רעים. לפי רבות מספר הרשמים המובנים שבנפש כן יקל לה לבוא אל האושר המחלם, ולפי רבות מספר הרשמים הרעים שבנפש כן יכבד לה לבוא אל האושר וכן תעונה ותצמצר. צדק מחלם, יאמר בודרא. מושל בעולם כלו. כל פעולה עושה פרי ואין דבר אשר יציל את האדם מן המסובב ממעשיו. גם במרחק אין קץ, גם בנבכי הים, גם בעמקי שאול, לא תמצא בית מנוח לך מן המסובב ממעשיך ופעולותיך.

שלשה חותמי למודי, יאמר בודרא: כל חזיון חלוף ועובר, אין עמדה בכל דבר, הנירוונא היא המנוחה.

ואלה דברי בודרא האחרונים: שמעו נא, אחי, שמעו דברי. הכליון הוא נחלת כל היקום. החישו להושע!

לא סה המקום להביא רבי תורותיו, דבריו ותוכחותיו, גם אין סה המקום להראות איך התפתחה שיטתו וקבלה צורה אלילית משונה בכמה מקומות, איך היתה השיטה הסלוסופית למקור אמונות הבלי נזירים, מנהגים מפלים וכדומה. לעניננו די לנו כמה שהראינו לדעת, כי ההודים בכלל, וביחוד כפי שהתפתחה השקפתם אצל בודרא, הבישו על החיים כעל דבר רע בעיקרו, כעל מקור כל צרה ויגון, וכי דרך המוב הוא להם הדרך המובילה אל האסם והכליון. כל כח ההודים הוא בשלילה: שלילת החיים, שלילת הקיום, שלילת התאוות, שלילת התשוקות, שלילת הרעות הקדומות, המעיות והשגיאות, השלילה הכללית, העולמית — הנירוונא.

ב.

היהדות בתקופת כתבי הקודש.

שופנהויור⁹ מיהם אל היהדות את האמונה, שהכל בעולם מוב, שהכל נברא לתכלית המוב ושהחיים הארציים המה מקור כל מוב. אבל צדק קונא פישר כאמרו¹⁰, שיריעת שופנהויור את ספרי הנביאים היתה שמחית מאד.

⁹ "וועלט אלס וויללע אונד פארשטעלונג" חלק ב' פרק מ"ח. — ¹⁰ "ארשר שופנהויור"

היהדות בכללה מתגדרת אמנם להשקפה יהודית שהוכרנו לעיל. התורה אומרת בתמימות: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת המוות ואת השוב ואת הרע" (10). החיים מקבילים אל המוות, והמוות אל הרע. בודדא מבטיח לשומרי מצותיו את הכליון בהאין המוחלט, והתורה מבטחת לשומרי מצותיה אריכות ימים (11). תכלית שיטת בודדא היא לזכך את הנפש עד כי תוכשר להבלע בניוונא, ותכלית התורה הם החקים והמשפטים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (12). הכרהמנים רואים כבריאה, שגנה שיצאה מלפני השלימי, איללחויא, חזון שוא, והתורה מספרת: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה מוכ מאד" (13). חכמתו של בודדא מורה לאדם הדרך ילך בה להושע מן החיים ומן הקיום, וחכמה זו שבכתבי הקודש אומרת לבני אדם: "מציא מצא חיים" (14), והמדבר בשמה אומר: "אך ימים בימינה" (15). הקורא בכתבי הקודש ימצא סקומות רבים כאלה ואין צורך לחשבם כלם. ויוכל היות, כי אהבת הקיום העצומה של עם ישראל, הנראית בהשקפתו זו, היא שנתנה לו עזו ותעצומות להאריך ימים על פני האדמה, יותר מכל עמי הקדם.

אך כיו יצדק רק בנגוע להשקפת היהדות הכללית, להשקפת העם, אך לא בנגוע להשקפת הנביאים (16). אותה ההשקפה המוסרית הנשאה שבמספרים אחרים מספרי הקודש. ההשקפה הזאת היא נבונה ונעלה מאד על כל קניני החיים, ולא נוכל לכנותה בשום אופן בשם "אופטימיסמוס". אין בהשקפת הנביאים גם הפסימיסמוס של שופנהויזר, אבל יש בה, התנוה העולמית של בירון והינה ביתר שאת יותר עז.

ספרי הנביאים והכתובים מלאים חלונות על רעת בני האדם, צרותיהם ומכאוביהם, חמאותיהם ושנאותיהם, וגם על רוע הסדר בעולם וההשנחה העליונה.

חבוקק מתאונן: "מהור עינים מראות רע והביט אל עמל לא תוכל למה תביט בונרים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו: ותעשה אדם כדני הים כרמש לא מרשל בו" (17).

ירמיה מתאונן: "צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בונרי בנך: נמעתם גם שרשו ילכו גם עשו פרי וני" (18).

המשורר מתאונן: "למה ה' תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה: בנאות רשע ידלק עני יתפשו במזמות זו חשברי וני" (19). "עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלזו: יביעו ידברו עתק יתאמרו כל פועלי און: עמך ד' ירכאו ונחלתך יענו: אלמנה וגר יחרו ויתומים ירצחו: ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב" (20).

עוד נמצאם מתאוננים על קצר חיי האדם, על כחז הרל והרפה, על רוב היסורים והתלאות בימי חייו המעטים: "אדם להבל דמה ימיו כצל עובר" (21). "אנוש כחציר ימיו כציץ השדה כן יציץ: כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו" (22). וכדומה.

אף נראה את חזונו מרגישים היטב כח הגדול של הכליון כבריאה: "שאלו ואברכו לא תשבכנה" (23). שאלו ועצר רחם ארץ לא שבעה מים ואש לא אמרה הן" (24).

פרק יח. — (10) דברים ל' ס'ו. — (11) שם ה' ס'ו, י"א פ' כ"א, כ"ב ז' ועד. — (12) ויקרא יח' ה'. — (13) בראשית א' ל"א. — (14) משלי ח' ל"ה. — (15) שם ג' ס'ו.

(16) בשם "השקפת הנביאים" בונתי להשקפות כל סופרי כתבי הקודש בנוח עליהם הרוח, בתורומם מעל לגבולי זמנם ומקומם ומצבם בחיי החברה.

(17) חבוקק א' יג—יד. — (18) ירמיהו יב א—ב. — (19) תהלים י' א—ב.

(20) שם צ"ד ג'—ד. — (21) שם קמ"ג ג'. — (22) שם ק"ג ס'ו—ס'ו. — (23) משלי כ"ז כ'. — (24) שם ל' ס'ו.

וכדומה לזה. וברצות החוזה לתאר את כחה העז של האהבה, הוא אומר: עזה כמות אהבה⁽²⁵⁾.

אף יש לנו בספרי הקדש שני ספרים שלמים, אשר נושאם הוא הרע שבעולם הלא המה: ספר, קהלת⁽²⁶⁾ וספר, איוב⁽²⁷⁾.

ספר, קהלת⁽²⁸⁾ מלא התאוננות מרה על כל המעשים הנעשים תחת השמש, שהנם הבל ורעות רוח⁽²⁹⁾. על החכמה והרעת⁽³⁰⁾, על השמחה, שגם היא הבל⁽³¹⁾. ידענו שהכל הבל ושהרע אשר במעשי בראשית הוא, מעות לא יוכל לחקון וחסרון לא יוכל להמנות⁽³²⁾. תביאנו לידי שנאת החיים (ושנאתי את החיים כי רע עלי המעשה שנעשה תחת השמש כי הכל הבל ורעות רוח⁽³³⁾), ולידי יאוש מוחלם, עד כי יאמר: וסבותי אני ליאוש את לבי על כל העמל שעמלתי תחת השמש⁽³⁴⁾.

מן הרע המכעי, הרע הכללי המשותף לכל מעשי בראשית והאוזו בעקב כל מוב, בעקב כל פעולה ועבודה, בעקב כל תענוג וקנין, קהלת מסב פניו אל הרע ההכרחי, אל הרע המוסרי, אל רוב הצרות והמכאובים אשר יסבול האדם מבן אדם שנמותו. כמה מן המרירות יש בדבריו המעשים האלה: ושכתי אני ואראה את כל העשוקים אשר נעשים תחת השמש והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם: ושכח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר הם חיים עדנה: ומוב משניהם את אשר עדן לא היה אשר לא ראה את המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש⁽³⁵⁾. וזה הוא מתאונן וחוזר ומתאונן על כל מעשה אשר נעשה תחת השמש עת אשר שלם האדם באדם לרע לו⁽³⁶⁾, וברוב מופתים והוכחות הוא מקיים את הדברים הקצרים, העזים והנמרצים, אשר בראש ספרו: הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל!

הפסימיסמוס שבספר קהלת פסימיסמוס אמתי הוא, לא כמו שהחליט אחד החוקרים הצרפתים (קארז), שהפסימיסמוס של קהלת הוא אך מדומה. הוא רואה בקהלת אך איש שהתענוגים השונים היו לו לזרא, שמבקש לו עוד תענוגים ואינו מצא, ומתוך התהכמות יתרה, מתוך תמיהון ושוממון, מתוך בטלה המביאה לידי שעמום, הוא בא לידי יאוש, והוא מצא נחת רוח ביאושו ובהתאוננותו ובמסרו אשר יסוף לבני אדם. אבל די רק לקרוא בשום לב את הדברים המובאים לעיל בשביל להוכיח, שהפסימיסמוס הזה נוקב ויורד עד התהום, או כמליצת קדמונינו: שבקש לנגות כל מעשי בראשית.

וכי יסוד שימת קהלת הוא הפסימיסמוס, או יותר נכון, הבודריסמוס — זאת הבין היטב גם הר"ר ש. רובין בספרו, מחולות המות, ויברר הדבר כמוב מעם ורעת. אך הוא מצא לנחוץ להוסיף עוד שני מופתים, אחד פרוש ואחד צדוקי, שהוסיפו, לפי דעתו, על הספר, כל אחד לפי דרכו ושיטתו. אבל לדעתי אין צורך בזה, וכל שכן שאין צורך לחלק את הספר לשימות שימות, כמו שעשה אחד הפשטנים⁽³⁷⁾. אם נתבונן היטב נראה, כי גם הסתירות השונות שבספר קהלת יוצאות ממקור אחד, ממקור ההנחה, שהכל הבל. כי באמת מנקודת ההשקפה, שהכל הבל, יש אשר יבוא האדם לידי החלטה, כי אין מוב באדם כי אם לשמח, כמו שיאמרו תלמידי אפיקורס, כי מי ישלם לאדם בעד צעריו ויגנו? ויש אשר יבוא באמת לידי יראת שמים: אם כל אשר בחיים הבל, הנה אך יראת ה' לעולם תעמוד, ואם כל תענוגי החיים הבל ותהו המה, הנה אך בדי צדקות ועז,

⁽²⁵⁾ שהיה ח' ה. — ⁽²⁶⁾ קהלת א' יד. — ⁽²⁷⁾ שם י"ה. — ⁽²⁸⁾ ב' א'. — ⁽²⁹⁾ א' מ"ו.

⁽³⁰⁾ ב' י"ז. — ⁽³¹⁾ שם כ'. — ⁽³²⁾ ד' א'—ג'. — ⁽³³⁾ ח' מ'. — ⁽³⁴⁾ לרנ: ילקוט חציל, קהלת.

ואם אין יתרון לאדם. בכל עמלו אשר יעמול תחת השמש. הנה יש לו יתרון. במה שלמעלה מן השמש⁽⁸⁵⁾. פסקל בא לידי אמונה מתוך יאוש מר ביחס לקניני החיים. ליאופרדי היה סמיטיסט בעל אמונה מרם יהיה לסמיטיסט חששי. מולס מוי בא לידי אמונתו הנשגבה מתוך שנתיאש מן האושר הפרטי. כידוע לכל קורא את ודויר ואת מאמריו האחרונים. אכן על הרוב המתיאש בא לידי החלטה. כי טוב מזה ומזה. אשר ערן לא היה אשר לא ראה את המעשה הרע הנעשה תחת השמש. טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה. כי ברוב חכמה רב כעס. כי הכל הבל ורעות רוח.

ואיוב, אם נתבונן בו בשום לב בלי כל דעה קדומה, אם נחיק מלבנו המון החקירות והלהג הרב, שקראנו בספרים רבים על אדותיו, — הגה נראה בו איש צדיק ישר, אשר לא חטא מימיו לא במעשה ולא במחשבה, ועכ"ז הוא ננוע, טובה אלהים ומעונה. הוא איוב מתחלתו ועד סופו. הוא מאמין בכל עת באלהים. ואף גם בתלונותיו היותר חזקות הוא נכנע לפני הדר נאון עזו. הוא איננו כופר. הוא אך מתאונן ומתלונן, ותלונותיו חזקות מאד. הוא עצמו מלא משפט וצדק, ועל כן ידבר משפטים גם את השופט העליון⁽⁸⁶⁾. בשביל שאין משא פנים לפניו, הוא טובע משפט גם מאת הנעלה על כל נעלה בלי כל משא פנים. את רעיו המתוכחים עמו הוא תושר בתנופה⁽⁸⁷⁾. חבריו המאמינים, שאינם גרלינפיש כמותו, מתאמצים להצדיק את הנהגת ה', בכל מיני סופיסטיק, מעין אותם הסופיסטיק שבהם מצדיקים את הנהגת ה' האופטימיסטים המאורחים. הוא מאמין יותר מהם בצדקת המושל העליון, אך הוא איננו רוצה להונות את עצמו או לחדד את האמת בחבו סמורך לב. הוא רוצה לראות סביבו אמת משפט ומישרים — והוא רואה גול משפט וחמס. הוא רוצה לראות בסוב העולם, — ורואה ברעתו, באשרו — והוא רואה באמינו. הוא רוצה להאמין באל טוב שכל היוצא ממנו אך טוב — והוא רואה לפניו אייטורדים, עולם של הפקר, ממשלת איש באיש לרע לו, רוב רעה, כל מיני צרות ומכאובים. ועל כן הוא מתרנו ומתקצף. קצפו הוא קצף איש ישר אשר הבט אל עמל לא יוכל. לא רק את עלבון עצמו הוא דורש. כי את עלבון כל אותם התמימים והישרים, אשר גורלם עוני וחרפה, צרה ופגע, וע"כ קצפו לא ידע כל גבול ומעצור וא"ל אלים עזות ידבר. הוא יודע בעצמו, כי טובע הוא את עלבון הצדק, וע"כ יקצוף מאד על רעיו אשר יבישו עליו כעל תומא ופושע. הוא מתאמץ להוכיח להם, כי כל דרכיו צדק ומישרים וכי לא חטא מימיו, והם מתאמצים להוכיח לו, כי חטאו רבים ועצומים, כי לולא זאת מרוע ענשוה ה' ככה?⁽⁸⁸⁾ ...

הם אינם רוצים להבין את האמת, כי פחד ה' על פניהם ושאתו תבעתם. עבדים נכנעים המה לה' ותומאים להאמת. גם הוא אמנם עבד ה' כמותם, אך אהבת האמת והצדק גדולה בלבו כל כך, עד כי ישנח סחרו וידבר משפטים עם אותו השופט אשר בידו להמיתו כרנע. הוא זוכר את צדקו וישרו ואת עניו ומרדו וזוכר גם את שאר התמימים והישרים וענים ומרודם גם הם, ובהאמינו כאמונה שלמה, שהכל מאת ה', הוא טובע את ה' למשפט ורוצה להתוכח עמו.

סוף סוף שומע ה' בקול עברו ונראה אליו מן הסערה. הוא נראה לו בכל הדר נאון עזו, מראה לפניו את כל גדלו וטובו, מראה לפניו את כל הנפלאות והנוראות אשר

⁽⁸⁵⁾ עיי' שבת ל' ע"ב ועוד. — ⁽⁸⁶⁾ איוב מ' טו ועוד. — ⁽⁸⁷⁾ י"ג ועוד. — ⁽⁸⁸⁾ מענת אליפז, כ"ב ו' — י"ג ועוד.

במבע. את כל האיתנים מסורי עולם, את כל הרברים הכמוסים והנסתרים בטהום הבריאה, ומראה לו, כי רבות רבות מאד הן הנסתרות אשר לא ידע האדם, ועיכ לא לו לדעת הנהגתו. איוב נכנע לפני גדולת היוצר ושוחק. הוא נכנע, אך לא נוכח. הוא איננו אומר דבריו האחרונים, כי נוכח בצדקת ה', כי אם: ונחמתי על עפר ואפר³⁹). כעבר הוא נכנע לפני גדולת אדונו — ושוחק.

מחשבתו האחרונה של איוב היא אותה המחשבה של ירמיה: ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו לא לאיש הולך והכין את צעדיו⁴⁰).

אחר כל הרברים האלה ה' אומר לחברי איוב: כי לא דברתם אלי נכונה כעברי איוב⁴¹). רעיון הכתוב הזה הוא אותו הרעיון המשותף שהוציאו ממנו קדמונינו: אין אדם נתפש על צעדיו⁴²). בשעה שהאדם רואה את כל הסדרים הרעים אשר בחבל, בשעה שהאדם רואה יד הצדיקים מטה ויד הרשעים על העליונה, בשעה שהוא רואה את כל העושק והמרצח אשר בעולם, אין אומרים לו, שהכל בעולם טוב ויפה מאד. אל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תאמר לאדם שהכל בעולם טוב וישר בשעה שהוא בעצמו מרגיש את הרע. אין לגזול מאת האדם, לכהיט, את הזכות שיש לו להתאונן על הרע. יש אשר ההתאוננות מביאה איזה נחת רוח ומקילה מעט את סעצי הלב.

בתלונות החזקות של הנביאים וכמעטות החזקות שבספר איוב נראה איפוא, כי הבינו היטב, שהרבה הרבה יש על מה להתאונן, שהרבה הרבה נעשה בעולם מה שלא היה צריך להעשות וכלתי נעשה מה שהיה צריך להעשות. ואם נתבונן בזה היטב נוכח לדעת, שכל האומר, שהיהדות היא אופטימיסמוס מוחלט, אינו אלא טועה. היהדות במובנה החמוני, במובנה הלאומי, במובנה התורתי, — היא אמנם אופטימיסמוס. בזה צדק מאד שופנהורף. אבל היהדות במובנה המוסרי הנשגב, במובנה הנבואי, רחוקה היא מאופטימיסמוס מוחלט כאשר רחוקה היא גם מפסימיסמוס מוחלט. אין לנכח, כי ההודים הבינו את כוז הגדול של הרע, של הכליון, החליפה והתמורה. יותר מבני ישראל, אך גם בני ישראל הבינו והרגישו זאת במדה מרובה. ההבדל הוא רק בזה, שההודים הוציאו תולדות אחרות מהשקפתם על המוב והרע, ונביאי ישראל הוציאו תולדות אחרות. אמונתם של הנביאים חזקה מאד, אף כי התלוננו על רוע הסדר. יהיו החיים טובים או רעים — אך הלא ה' נתגם, ועל האדם לחיות ולחקן, לעשות טוב ולשפוש במעשיו. אמונתם החזקה נתנה להם כח ועצמה לסבול הרבה. בשעה שהם מתלוננים הם מאמינים. צדיק אתה ה' אך משפטים אדבר אותך יאמר הנביא לה'. צדיק אתה ה' — בזה אין הנביא יכול להמיל ספק, אף על פי שרואה בעיניו, כי דרך רשעים צלחה; לפי שהרגשת ההכרח המוסרי, להשיב את הצדק על כסא הכבוד, מושלת בו ממשלה יותר חזקה גם ממראה עיניו; — אך משפטים אדבר אותך קורא בלי פחד וחרדה הצדק התחתון אל הצדק העליון⁴³). וכן חבוק אומר: מהור עינים מראות ברע והבט אל עמל לא תוכל למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו. בשעה שהוא מתלונן: למה תביט בוגדים ונ', הוא מאמין במהור עינים וכו'.

ומה יפה הבינו ההשקפה התמה הזאת קדמונינו, בספרם בתמימות, שהנביאים

³⁹ מיב ו'. — ⁴⁰ ירמיה י כ"ג. — ⁴¹ איוב מיב ז'. — ⁴² כיב מיז' — ⁴³ אחז העם: על פרשת דרכים צד 220.

האחרונים לא אמרו. הגבור והגורא. מפני שאמרו: איה גבורותי, איה גוראותי? יודעין הן בהקביה שאמתי הוא לפיכך לא כזב לו! ⁴⁴).

ואם נסיף להתבונן אל הסבות הפסיכולוגיות, אשר גלילו את השקפות העם היהודי על העולם ואת השקפות עם ישראל, הנה נראה, כי קשורות הן בתכונות שני העמים האלה. העם היהודי היה עם מסתכל. אותה ההסתכלות העמוקה בכל תולדות המבע שהביאתם בתקופה הקדמונית לתת כבוד אלהים לכל איתני המבע, אותה ההסתכלות העמוקה שעל ידה היה להם אחי כך העולם כלו לאל אחד נאדר בקדש אשר התאמצו להתאחד עמו ולהתכלל בו, — אותה ההסתכלות עצמה הביאתם אחי לידי מחשבה, שחיי האדם הפרטי הבל, צרות ופגעים, ושעליו להתכלל ולהבטל בכליון העולמי. המבע הנאדר של ארץ הודו, תועפות הריה ונבעותיה, נהרותיה השוממים בהמון ורמתם, משחק כל איתני המבע והכליון השומם אשר יביאו, — כל אלה הביאו סוף סוף לידי מחשבה, כי הבל המה כחות האדם במלחמתו עם המבע. עם המכשולים אשר ישים לו על כל מדרך כף רגל, עם הכליון התרוץ והכללי. היהודים הבינו היטב יקרת ערך הנפש המכרת את עצמה וסגולותיה היקרות, ויצר להם על הנפש הזאת, שגם עליה להכנע לפני המבע העזר ומעשהו אשר יעשה בלא דעת וחשבון, עיב שנאו ויתעבו את כל החיים, שאונם והמונם, ויחליפו, כי על האדם לנתק מטרותיהם, ושזאת ישיג על ידי עזבון התאוות והתשוקות. בזה יציל את נפשו מאכזריות המבע, אשר גם הוא רב כח להלחם רק עם מי שישנו, אך לא עם מי שאינו. האין המחלש היה אצלם עיב לסמל האושר המחלש.

ועוד זאת: העם היהודי היה עם סימן. השקפתו הפיוטית התפתחה מאד על ידי הברהמנים והגיעה למדרגה גבוהה עי' בודדא. בודדא הוא הפיוטן היותר גדול של ארץ הודו. אין איש שהרגיש את צער העולם כבודדא. אין מלא חמלה ורחמים על כל הגמא כבודדא. אך נעדרי הרגש הפיוטי ⁴⁵ יאמרו, כי בקרבת בודדא קר מאד. אך בקרבת איש שאינו מרגיש את אסונך וצרותיך קר מאד, לא בקרבת איש היודע אסונך ומשתתף בצערך. תנחומין של הבל מרים יותר מן האמת המרה. קשה מאד לשמוע מפי איש כדברים האלה: אני — מאושר, ואתה — אומלל! אך מה נעים לאיש אומלל לשמוע מפי אחר: אני אומלל ואתה אומלל! גם כל בני האדם אומללים! גם כל החי מצטער מאד! הבה נבקש עצה ותחבולה להציא מצרה נפשנו! ... בקראנו שאר מתקקי עמי הקדם, הננו מרגישים, כי מתנשאים המה עלינו מאד, כי דורכים המה עלינו ברגל נאווה, אכן בקראנו את דברי בודדא, הננו מרגישים, כי אה לצרה הוא לנו, כי חודר הוא אל עמקי לבבנו, כי חי הוא עמנו ומצטער הוא עמנו, ועמנו יחד מבקש הוא עצות ותחבולות! ...

העם היהודי היה עם שכח הרמיון התפתח אצלו במרה מרובה. מי שכח דמיונו חזק מצטער הרבה יותר ממי שכח דמיונו רפה. בעל הרמיון העז מצייר לו בצבעים בהירים כל אותן ההרפתקאות שעברו עליו ושיעברו עליו, והוא מרגיש היטב כל מיני האסונות הפרטיים המתחברים אל האסון הכללי. עדימ, מי שהיה עשיר ונותר עשיר, בעל הרמיון הרפה רואה בזה רק את הדבר הכללי האחר: עושר ועוני. גם הוא יודע, שהעושר מוכ

⁴⁴ יומא מים ערב ובירושלמי הגרסא: לא תנפו לו.

⁴⁵ כמו אולדנברג בספרו, "בודדא" ואחריו מיחלוסקי בספרו: "תספחות וחיים" צד 144.

לו והעוני רע לו; אך הוא רואה בזה רק חליפה אחת מטוב לרע. ובעל הרמיון העז מצייר לו עם זה: שפלות והכנעה, חרפה וכו', בנידת האוהבים המדומים, צער האוהבים האמתיים, תקוות נכזבות, צער המשפחה, כל מיני מחסור, כל מיני חלי, כל מיני האסונות הכרוכים בעקב העוני. וכן הדבר בכל אסון ופגע, שהרמיון שנחשתח במדה מרובה מגדיל גם צער האדם במדה מרובה. נקל איפוא להבין, כי עם שלם כעם הודו, אשר כח הרמיון התפתח בו מאד ועזרוהו לצייר לו כל רעות החיים בצבעים איומים. — עם כזה מוכרח היה להביט על החיים כעל מקור כל צרה ופגע.

אכן התפתחות השקפות עם ישראל היתה באופן אחר. כי עם ישראל לא הסתכל הרכה בכריאתה. המבע החצוני נחשב אך מעט בעיניו. ארצו איננה מלאה חליפות וחמורות, שלל צבעים, משחק איתני המבע, כארץ הודו. הכליון אשר במבע לא נראה בארץ ישראל בכל תקף עוזו. עם ישראל, עם אלהי שם, שם את מעיניו בתכונות נפשו פנימה, התבונן אל רגשי היושר, הצדק והמשפט. כל מחשבותיו היו — יחס האדם לאדם ויחס האדם לאלהים בתור עצם דורש משפט וצדק. העם לא הסתכל במבע, כי אם באדם. תלונותיו על החיים יוצאות ממקור המוסר. לא הרע מצד עצמו מביאו לידי מחשבה ותלונה, כי אם עוות הדין שיש בזה. השופט כל הארץ לא יעשה משפט? טוען אבי האומה לפני ה'. אבי האומה הוא גם אבי המשפט. הוא סמל דמות האומה אשר הבט אל עמל לא תוכל. ובהגיע השקפת העם לידי מדרגה נאונית אצל הנביאים, תאבד את תכנה האופטימיסטי, וכראותה כי גם השמים לא יעשו משפט, היא צועקת חמס ותובעת גם את השמים לדין! . . .

עיקר גדולתו של עם ישראל היתה בהרגשתו המוסרית העמוקה מאד, בהרגשת היושר והצדק אשר לא תרע כל נבול וכל פשרה. הרגשת האידיאל המוסרי הביאתהו לידי תקוה, והתקוה — לידי חיים ולידי אהבת החיים.

עם ישראל בהשקפתו הנבואית הבין היטב את כחו הגדול של הרע, את הצרות והתלאות אשר בעולם; ידע היטב, כי דרך החיים איננה זרועה שושנים, כי רשע מכתיר את הצדיק, כי ארץ נתנה בידי רשע, אך בהיות לפניו אידיאל רם ונשא, נבזה מעל נבזה, אידיאל הצדק המחלט, נאבק עם איתני עולם ויוכל להם, ועורנו חי וקים ולוחם בעד קיומו.

(עוד יבוא).

מליצת ישמעאל בספרות ישראל.

מאת דוד גלין.

קרא נקרא את שירי גדולי משוררינו הספרדים, ומשכנו אחריהם בקסם אשר על שפתותיהם, ואתם ננביה עוף, על כנפיהם ירוממונו ושוממונו באויר מלא נעימות ועדנים, נהנים מזיו האור השמוך עלינו, ושואפים את הרוח הזך אשר יעבור על פנינו חרש. אך בהרגישנו את גועם שירי משוררינו אלה בכלל, הלא יתעורר בנו גם החפץ להפרידם למיניהם, להתבונן לדרכים השונים אשר שטרו ללכת בהם בחברם שיריהם; כי רק אז נוכל לערוך אותם כראוי להם ולהבין את כונתם עד תכליתם. מעם היוסי איננו שזה בכל העתים ובכל המקומות, ואשר ימעם לחך בן דור זה או ארץ זו, יהי לחסל ולחסר-מעם בעיני בן הדור האחר או הארץ האחרת. ואם אמר נאמר לחקור על דבר מעם משוררינו הספרדים, לדעת מה היה נעים וערב לחכם הם, עלינו להתבונן אל השכלת הזמן אשר חיו בו והארץ אשר ישבו עליה. השכלת הימים ההם והארץ ההיא היתה ההשכלה הערבית, וכי למדו המשוררים העברים אל דרך אחיהם הערבים ורוח אחת נמוכה על שירי שניהם בכל פרט ופרט — זה הוא דבר נעלה מעל כל ספק.

הערבים, אשר מרם מעמו מעם השכלת עם אחר וארץ אחרת, ורק דברי משורריהם שגורים על פיהם, ירגישו עוד היום את אלה רגשות הנועם אשר הרגישו אבותיהם; עוד היום יאמרו ערב לכל אשר ערב לחך הדורות הראשונים, ויסה — לאשר קראו הם יסה, ושירי משורריהם עתה לא שונה ברוחם במאומה משירי קדמוניהם.

לא כן אנו כיום. בארצות אחרות גרנו ומהשכלת עמים אחרים מעמנו, ולמן היום אשר שבה רוח השירה לפעם בקרבנו בתקופתנו החדשה, רוח אחרת את משוררנו, רוח אירוסית נמוכה על דבריהם ועל הלך רעיוניהם; וכל המקביל שירת אחד משוררי דורנו לשירת משוררינו הספרדים יראה, כי לא רק במשקלם נפרדו, כי אם גם ברוחם ובמעמם ובסגנונם שונים המה מראש ועד סוף.

שירי משוררינו הספרדים הונחו מאות בשנים בקרן זווית, אין מזכיר בשמם ואין מעלים על לב. כנגנו הספרים העתיקים שכבו להם למעצבה, ועד היום אשר קם שדיל וחבריו לנסף את האבק אשר התגבב עליהם, לשפשפשם ולתראותם בכל חמדת יפעחם וזהרם, כבר מלאה רוח אחרת את כל חללו של המקום הפנימי, וזממה היו כתיף לזמנם ולמקומם. לא יוכלו עוד לשמוך רוחם על משוררנו החרשים, המרשפים מספרות אחרת, ולא למסות יקחו עוד, כי השתנו העתים והשתנו המעשים. החרו האחר העובר על פני

כל השירה נחשב עתה למגוש. היתדות והתנועות יחשבו עתה למכשול ולמעצור לרוח המשורר, וכל רוח השירה הזאת מחרה היא עתה לדכים מאתנו. אבל, אם חדלו הספרדים להיות למסות למשוררים עתה לעשות כמתכונתם, חדול לא חדלו ולא יחדלו להפליא את קוראיהם ברום הגיוניהם וברב נונייהם, ביסעת רקסותם וכמשבצות רפידתם. עוד היום ירחב וירחב לבבנו בקראנו את דבריהם, ורוחנו ירום למקרא דעותיהם הנעלות. ובאמרנו כיום לחדור אל סגולות סגנונם ולהתבונן גם בכלי אשר בו שמו את רעיונותיהם. עלינו לשוב אל זמנם ולגלות אל מקומם. עלינו לשאוף את האויר שהוא אשר שאפו הסה, להיות מושפעים מהרוח אשר השפיעה עליהם. היא רוח הספרות הערבית, אשר היתה להם לקו.

אמנם קמו בין חכמינו מבארים לדברי משוררינו הספרדים, מבארים אשר יושר הבנתם מלא להם עפי רוב את מקום הידיעה העמוקה והבקיאות הרבה בספרות הערבית, הדרושות לבאור שירים כאלה; אך רבם ככלם שמו לב רק לבאר את הדברים במקומם, אבל את חקי המליצה השונים, אשר היו למשוררינו לקו לערוך על פיהם את דבריהם הנעימים, לא בארו לנו המבארים בפרטות עד היום. והמסתת חסר. והערים הנה זה יותר מאלף שנים החלו לכתוב ספרים לציין ולהגביל את כל הגונים והאופנים המיסיים את שירי משורריהם, ויקראו ללמוד הזה בשם "קד'ע" (1). ובקראנו את הספרים האלה ואת כל המשלים והראיות אשר יביאו מדברי משורריהם, דיינו בעינינו כאלו על אדמת ננות משוררינו הגנו דורכים: אלה הם הפרחים הצומחים עליה, אלה הם הנצנים הנראים בה, מראה אחד, תאר אחד וקצב אחד לאלה ולא לה.

(1) לאמר: "המצאה", על שם שהמשוררים מציאים ענינים שונים ליפות את דבריהם. סתבר הספר הראשון בחכמה הזאת היה עבד-אללה בן אלמעתה, חבר ספרו "אלבריע" בשנת 247 לספירת המוסלמים, ובספרו באר יז מעניני המליצה. בימיו חי קדומה בן געפר, ויוסף עוד יז פרק עליהם. ואחריהם חברו החכמים האלה ספרים בחקי המליצה. בחוסים כאריא ענינים שונים: אבו-הלל אלעכבר, אבן-רשק הקירואני, שרף-אלדין אלתיאשי, זכי-אלדין בן אבו-אלאצבע, עבד-אלעזיז אלח'לי (סעיר הק'ה), הוא בכל העתיקה). הוא חבר שיר אחד בן קניא בתים בשבח נביא האשלם, ובכל בית ובית משל לאחד מעניני המליצה, ובצד כל בית רשם שם הענין המליצי הכלול בו. ובאור כתב לשירו על חקי המליצה בכל בית ובית. עז-אלדין אלמוצלי (סעיר מוצל), הוא נינה) עשה גם הוא שיר כמותו, ויוסף עוד עליו בהזכירו בדרך רמז בתוך כל בית ובית גם שם הענין המליצי שבו. אך שירו לא עמד בפני בקרת בעלי-חשקם, כי בשומו כבלים כבדים כאלה על ידיו, לא יכול להצליח בימי סגנונו. — אחריתם היה חקי-אלדין אבן-חנה אלח'מי (סעיר חסת), גם הוא חבר שיר כזה, ובאור ארך כתב לכל בית ובית, וביאו ראיות רבות מאד מדברי המשוררים השונים, ויבקרם בכל פרט ופרט, ויקרא לספרו בשם "ארון-המליצה" (חֲנֻת־אֶלְאֲדָב), ויכללו בשנת 896 לספירת המוסלמים. — המשוררת עִיִּשָׁה־אֶלְקָעוֹנִיה, חברה גם היא שיר כמותו, אך לא הזכירה את שם הענין המליצי בתוך הבית, כי שמח לבת יותר ליפי חסנו, ובאור כתבה גם היא לשירה. והאחרון בהם היה השיח עבד-אלעזי בן ישמעאל אֶלְנַבְלָסִי (סעיר שם). הוא חבר שתי שירות, באחת הביא בכל בית ובית משל לענין-מליצי, ובשנית הביא בכל בית שם הענין המליצי, ויבאר גם הוא את כל חקי המליצה בספרו "ריחות הפרחים" (נִסְחָאת־אֶלְאֲזַהֲאֲרִי). אשר חשלו בשנת 1076 לספירת המוסלמים.

האחרון במחברי הספרים מהמין הזה, השיח עבד-אלעיני אֶלְנֶבֶלְסִי הגיע בספרקי ספרו ער מספר מאה וחמשים. אבל אנכי, במסמרי אשר הנני אומר לכתוב בזה פעם בפעם, אבחר רק בענינים אחרים למוסת, אשר יכילו תנאי יפי השירה היותר מצוינים.

א.

הפתיחה היפה (בְּרַעַת-אֶלְאֶסְתֶּהֶלֶל).

כי תנוח רוח השירה על המשורר, ומלאה את כל חררי לבו, וסרצה דרך פיו או עמו, והיה דברו הראשון נעלה וסרוסם. כי הוא יכלול כל ענין השיר, והבתים הבאים אחריו אך כבאור לו יהיו, בלכת הרעיון הלוך והשתפך מעט מעט עד התעוררו כלו.

ולזאת יחדו הערכים בספרי מליצתם מדור מיוחד לבית הראשון בשירה. מלבד אשר עליו להצמיץ בעוז סגנונו ורום הגיונו אשר בו יקח את לב שומעו, התנו בו עוד תנאים אשר אך במלאו אותם יחלקו לו כבוד. הפתיחה היפה: ואלה תנאיהם: (א) המלים צריכות להיות קלות-ההבנה ונעימות הסגנון; (ב) כי לא תמצאנה בו מלים שלא לצורך, הבאות רק למלא מספר התנועות; (ג) כי יהיה הבית כולל רעיון שלם, ולא יהיה קשור אל הבית שאחריו; (ד) כי יהיה בין שני חלקי הבית (הרלת והסוגר) איזה יחס, באופן שלא יהיה החלק האחר מזור לענין החלק השני; והיה החלק השני כפל ענין החלק הראשון, או באור לו, או השלמת הרעיון; ואם שני ענינים בבית האחד — לא ימשך רעיון הרלת אל תוך הסוגר; (ה) כי ישותה משקל הרלת למשקל הסוגר, וחרוץ השירה יהיה גם באחרית הרלת; (ו) כי בבית הראשון יהיה רמז לענין השיר כלו.

ועתה, אם נבוא להתבונן בסובי שירי הספרדים, וראינו, כי ביתם הראשון ממלא את כל התנאים האלה. הרושם אשר יעשה עלינו הבית הראשון לא ימחה מהר מעל לוח לבנו, וכי נקראו אך פעם — ונשאר בזכרוננו.

הנה לפנינו למוסת ראשית שירים אחדים למשוררנו הנפלא ריי הלוי:

(א) זֶה רִנְתִּיךָ, צֶדַע מַעֲרָב, רִקְוֹתִי! הַגִּדְד בְּבִנְיָמִן וְהַתְּפִיחַת. (דיואן חיא, ע"ב).

את תכן השיר הזה (אשר חבר על הים) ואת ענינו נראה תיכף בראשיתו. ומה נפלא הבית בענינו ובבנינו! המשורר סונה אל צד מערב, אשר ממנו בא הרוח לנחות את אניתו, וכברו אל בעל נפש משכלת, הערשה מעשהו בחסין וברצון, הוא מדבר אליו להודות לו ולשבתו על מזבו, וקורא אליו: רוחך זה אשר נשבת, רקח הוא ומקמר בכל מיני הריח הערב, ובכנסיו הוא נושא נרד וחפזים, כי ריחם הוא מפיץ בכל אשר יעבור. כמה מן החיים במלת "זה" ובכנויי הנכח "ך" במלת "רוחך", כאלו צד מערב ורוחו עוסדים חיים לפני המשורר והוא מורה עליהם באצבע. ובכנין הבית, המרכי מחלקי שתי-תנועות:

ויתר, הנה הצליח המשורר לחלק ענינו לפי בנינו: זֶה רִנְתִּיךָ — צֶדַע מַעֲרָב — רִקְוֹתִי! ואחרי הנושא הארוך, המרכב מארבע מלים, מה נעים ומה חזק הנושא (רקח) אשר יביענו במלה אחת באחרית הרלת. והסוגר כלו באור הוא לנושא הזה, לאמר: איך הוא רקח? וכמה? — יען כי כנסים לו, ובכנסיו אלה צרר את הברשם המוכ, ואת הסרי הערב, וריח שניהם הוא הנודף בכל מקום עברו. — וכל אשר קרא מהללי התפוח

כפי משוררי הערבים על יפי מראהו. על ריחו הערב ועל מעמו המוכ, ידע ערך המלה
הואת אשר סנה לה המשורר מקום באחרית הבית, היא המלה אשר ימעימנה קורא
השירים הערבים תמיד, והיא אשר תשאיר רשמה כמות השומע.

(ב) הַיּוֹקְלוֹ קָנָרִים . הַיּוֹתֶם תְּדָרִים
לְלִבּוֹת קִשּׁוּרִים בְּכַנְפֵי נְשָׁרִים? (דיואן ח"א, ר"ב).

את המשורר יחד נרניש את כוכר הגוף, הסגר אשר בתוכו הלב הקשור אל כנפי
נשרים. הלב שואף לעוף ולשוטט ולחרקיע שחקים, והנה הגוף בכבדו יורידנו ארץ!
מלחמה ללב המשורר עם גופו — מי מהם ינצח? היחלץ הלב מהגוף למען יוכל לעוף
אל מקום שאיפתו? הינער מעליו הכבלים הכבדים האלה? מתמידת המשורר על הדבר
הזה כל נראה כבר כי רוחו הולך ונוכר, וסוף סוף:

יַעַל נִבְקָעוֹת וְנָרַד בְּקָעוֹת לְהִקִּים שְׂבֻעוֹת וְשִׁלֵּם נִדְרִים!

(ג) לְפִי בְּמִזְרַח וְאֶנְדִּי בְּסוֹף מַעְרָב,

אֵיךְ אֶמְעָמָה אֶת אֲשֶׁר אֲכַל וְאֵיךְ יַעְרֵב? (דיואן ח"א, שס"א).

כמה מרנשי התשוקה והתאוה לארץ המזרח ספונים במלים המעצות האלה! ומה
רב צער המשורר על לא המלא חשוקתו. מה ירב המרחק בינו ובין מקומו בחירו
בהיטאו רק מלת בסוף לפני מערב! היוכל עוד איש לשאלהו, למה לא יטעם כל
אוכל לחבו?

(ד) הַקִּשּׁוֹט הַזֶּמֶן בְּנָדִי תִרְדּוֹת וְלִבִּי אֶת בְּגָדָיו הַתְּמִידוֹת? (דיואן ח"א, שס"א).

מה נדול הציור אשר נשוה לנו ברמיונו למקרא הבית הראשון מהשיר הזה,
המתאר חמדות האביב! מבית כלא יוצא המשורר. הרוח והגשם והמים והחשך והקור
אשר בתוך כלאוהו בחדרו ימים רבים בדר נדרם, והנה פתאום יצא החוצה, כנח מתבתו.
ומה הוא רחוק בעיניו? כל הרר האביב, פרחיו ונצניו, אור שמשו ורוח בשמו, כלם
נקבצו יחד לחדש פני תבל. וברוב שרעפיו בקרבו לא יוכל להתאפק מקראו: מה זאת?
החליפות בגדים לזמן לשוטט וללבוש? ולבוש בלויי הסחבות והקרעים הזה החליף
שמלותיו ויערה שש ורקמה וכל בגדי מחלצות?

(ה) יִדְעָנָה, גְּדוּדֵי מִיָּמִי עֲלוּמִים וְנָחַל הַבָּבִי נָחַל קְרוּמִים. (דיואן ח"א, קמ"ה).

הבית הזה ראשון הוא לשיר אשר בו יחזק המשורר את לבו בצערו על נוד
יידו, ומה חזק סגנונו בדבר המשורר על עצמו בלשון רבים להתנצל ולהתרומם כנגד
הגודל אויבו!¹ ואת הגודל יציג המשורר כמו חי לנגד עיניו ומדבר אליו בלשון נוכח
(ידענך, נדודו), ככל אשר עשה בשירו: זה רוחך, צד מערכי, לצד מערכ האהוב
לו. גם אהבים גם אויבים יבוא לו המשורר בין בלתי-בעלי-חיים, וגם בין המושגים
המסשמים! כי רוח משורר תחיה מתים.

(ו) לֹא הַעֲנִינִים הֵם אֲשֶׁר נִבְקָעוּ בִּי אִם — שָׁמִי עֲנִי אֲשֶׁר דָּסְעִי!

(דיואן ח"א, רע"ג).

¹ במגן הערכי משתמש המדבר בעדו בלשון רבים באמרו להגדיל ערכו.

מה חזק שמה הנשמים הנתך בהבקע העננים כהבקע הנאור וכל מימיהם נשפכים
סעם אחת! והנשם הזה לא עננים הורידוהו, כי אם שתי עיני המשורר אשר דמעו! מה
רב הכאב המביא את בעליו לבכות במדה כזאת. ואמנם רוח המשורר נאבבה ונרכאה
בכל שירתו זאת על כל משאות נפשו אשר הלכו בלי תקוה וישאירו יאוש עמוק בקרבן.
כאלה וכאלה נרגיש עם המשורר בבית הראשון משיריו המשובחים, וכל רגשותיו
משוררות, מקולעות ומפותחות מסביב לכל מלה אשר בו, ועלינו רק לסקח עינינו
ולראות. המלים קלות להבינן; אין כל נוסף בהן לצורך המשקל או החרוז; בכל בית
רעיון שלם ואינו נמשך אל הבית שאחריו, ובקראנו אותם נדע תכף מה כל דברי השיר
הבאים אחריהם, אם לאהבת ציון נתנו, אם הדר האביב יתארו, אם על פרוד רע יקונן
בם, או על רוע הזמן, או דברי שיר למהלל רע, וכדומה.
ועתה נביאה עוד משלים אחדים מבלי האריך בבאור כל אחד ואחד מהם, כי חך
מבין יפעם מתק תנובתם:

(לציון)

ז) ציון! הלא תשאלי לשלום אֶסְרִיךָ דוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמְךָ וְהֵם יִתֵּר עֲדִירְךָ.

(דיואן ח"א, צ"ו).

(תלונות כנסת ישראל לפני אלהיה)

ח) יְדִידִי! הַשְׁכַּחְתָּ תְּנוּחָה בְּבֵין שְׂדֵי? וְלָמָּה מִכְרַתְּנִי צְמִיתוֹת לְמַעֲבִידֵי?

(ח"א, מ).

(לרמבע אחרי הפרדו מעליו והלך לנדרו):

ט) אֵיךְ אֶחְרִיךָ אֶמְצָא מְרֻנֶּעַ? תִּנְעַע — וְהִלֵּב עִמָּךְ יִנְעֵי¹. (ח"א, רס"ט).

(עד סעם המשורר לא"י)

י) הֲצִיִּקְתָּנִי תְּשׁוּקָתִי לְאֵל חַי לְשַׁחַר אֶת מְקוֹם בְּסֻאוֹת מְשִׁיחִי. (ח"א, ע"ג).

(שיר תודה למי שנתן לו שלמה במתנה):

יא) שְׁלָמָה בְּהוֹד נִתְּנָה מַעֲלָמָה עָלֵי בְּרִיקָע מְחֻסָּפֶת². (ח"א, שצ"ג).

(שיר תהלה לכלה ששמה אסתר):

יב) מַה־תַּעֲלֶה שְׁמֶשׁ וּמַה־תִּזְעַק? תֹּזֶר בֵּית אֲבִיתָיִל בְּכָר הַיָּעֵל! (ח"א, רע"ב).

(שיר אהבה):

יג) שְׁלוֹם לְבַת רַבּוֹ נְגִיסִיךָ שְׁלוֹם לְחַמָּה — מְשׁוּפָּחִיךָ³. (ח"א, נ"ד).

¹ איך אוכל למצוא מרנע לרוחי אחרי הפרדך מסני? אתה תנוע ולבי ינוע גם הוא אתך בכל לכתך, כי קשור הוא בך.

² השלמה הזאת המעולפת בחור האיש אשר נתנה לו, בהאצילו עליה סתורו, היא מתופפת עלי כריקע.

³ שלום לבת אשר רבו חנופים על ידה, כי חצי עיניה יפלתו לבות רואיה; שלום לחמה מאלה אשר נשרו כמקד אחבתה בחניסם אליה. במלים קצרות מביע המשורר את יפיו והוכחו הנפלא, ועד כמה תקח את הלבבות שבי, עד כי גם בעצמת כאבם יקראו שלום לה. ומה נפלא לראות איך המשורר עובר פתאום מרעיון חיופי אשר אליו כוון בראשונה באמריו "שלום לחמתי" לאמר: "שלום ליפיה כחמה", אל רעיון להיפית השמש אשר אליו כוון בחניסו מלת "שופחיה".

(להלל ימי איש):

(ד) הלא עלה בין שני האזרים שלישי לבנה! אספי לסניו אורף ובושי.
(ח"ב II, צ"ט).

(תהלת ה':)

(ט) קל-בוכבי בקר לך ישירי פי וְהִירֵהם מִפֶּה יְהִירוּ. (ח"א, שלי).

(בחלמו חלום):

(ז) גִּמְתָּ, וְנִדְרָמְתָּ, וְחָרַד בְּמָתָּ. מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חִלְמָתָּ? (ח"א, שערד).

(לאוהבו בהסדרם ממנו):

(י) עָמְדוּ, עָמְדוּ קַט מַעַמ, אָחִינוּ. וְנִבְרָכָה אַתְּכֶם — וְאֵת רוֹחֵנוּ! (ח"א, ריד).

וכן רוב שירי רי הלוי מצוינים בהתחלתם היפה. ואם אמנם ימצאו גם אחדים משובי שיריו אשר הבית הראשון בהם אינו ממלא את כל התנאים הנדרשים, אך אלה מעטים המה? ויהי להם מיתר המשוררים, אשר מעטים המה בתי ראשית שיריהם הראוים לקחת חלק בסוג הזה. הנה מכל שירי ריש הנגיד המוכאים בספר, וזכרון לראשונים (הנצחת החכם הריר הרכבי) נוכל לבחר כמעט רק בבתים האלה, אף כי בכל ימים לא יניעו לבתי הלוי הגמלאים:

(בשעת יאוש):

(א) הֲלֹכֹשֶׁל וְלִנְסֹל תִּקְוָסָה? וְלִנְדֹד וְלֹאֹבֵד תִּנְטָה? (ע 28).

הבית הזה נהדר בבנינו ובענינו. בבנינו (יתד ושיח, יתד ושיח, יתד ותנועה) הוא נחלק לפי ענינו:

הֲלֹכֹשֶׁל — וְלִנְסֹל — תִּקְוָסָה? וְלִנְדֹד — וְלֹאֹבֵד — תִּנְטָה?

גם החרוז שבין נושל וננסל, ונודד ואובד, ותקומה ותנומה, מסיסים לו יוסי. ומהבית הזה נוכל כבר לראות את חסן המשורר להתאמתן על רע נורלו.

(¹) מה יפז אחריה הבית הזה! במלה האחרונה האחת (ואת-דוחנר) חוסיף רעיון חדש אשר למשורר אחר היה נדרש יותר מבית שלם. המשורר מבקש מידידיו חסמים לדרך פעמיהם, כי יעמדו מעש קט למען יברכם ברכת הפרידה, והנה נזכר פתאום כי גם רוחו תולכת אתם (כאמרו בשיר אחר: תגע, וחלב עמד ינע), והנה הוא סתלה פניהם כי יחכו עוד מעט למען יברך גם את רוחו בברכת הפרידה. היפוי הזה, להביע רעיון שלם בקוצר נמרץ באחרית הבית, גם הוא אחד מפרקי מליצת הערכים.

(²) כמו: הַתְּמִיר בְּזִקְוִנִים הַבְּחֹרֹת וְתַחְלִיף הַשְּׁחֹרֹת בַּצְּחֹרֹת. (ח"א, שים). אשר הרעיון לא נסבר בו ונמשך הוא אל הבית שאחריו: "וְלֹא תִמֵּר עֲבֹדְתֶךָ בְּחֹרֹת, וְכִי בְשִׁיר: "יֹסֵם נִבְכָּסָה נִפְשִׁי לְבֵית הַנֶּעַד וְיִאֲחֻזֵּנִי לְגִדּוּדִים רַעֲדִי (ריומן ח"א, ל"ג) אשר לא נשלם בו עוד רעיונו. או הבית הזה: "אֶרְץ קִלְכָּה הָיְתָה יִגְלַת נִפְשִׁי מִתּוֹ אֶתְמֹל, וְעַב מִיִּגְלַת. (ח"א, שניד). אשר רעיון הדלת נמשך אל תוך הסוגר, ויהי המשפט הראשון ארוך מאד והשני קצר. או: בַּעֲלַת קִשְׁשִׁים אֲשֶׁר אָרְכוּ גִדּוּדֶיהָ יָמִים, וְקָצְרוּ יָמֵי נְחִי יִדְיָהּ, אשר גם בו נמשכה מלה "ימים" אל הסוגר (ח"א, נ"ב).

(בקוננו על אחיו):

(ב) יְעֲלֵי מָה אֶקְרָעָה מִלְּבוּשׁ וּמִדִּים? וְלִבִּיתִי כְּבָנָד עֵשׂ וְעַדִּים. (ע' 81).

(אהבה לירידו):

(ג) לִבְדִּי תוֹף קָרְבִּי עִיר מְגֻרָה בְּתוֹכָהּ אֶהְבֵּת רְעִי גְעֻרָה. (ע' 62).

(בהתאוננו על מר טרלו):

(ד) נִשְׁמָה מֵאֲשֶׁר תִּתְּאוּ גְדֻעָה וְנֶפֶשׁ מֵאֲשֶׁר תִּשְׁאֵל מְנוּעָה. (ע' 13).

(להודות לה' על נפלאותיו שהראה לו):

(ה) הֲלִי תַעֲשֶׂה בְּכָל-שָׁנָה פְּעָלִים בְּסַעֲלָה לְאִבּוֹת וְאֲצִילִים. (ע' 67).

(לתאר הדר האביב):

(ו) הִנֵּה יָמֵי הַקָּץ כָּבֵד עָבְרוּ וַיְמִי רְבִיעִי (הַפֶּתַח קָבְרוּ. (ע' 10).

ומכל שירי הראביע השונים אשר באו בהדיואך (הוצאת אינר) וקובץ חכמת הראביע (הוצאת אחיאסף), נוכל לבתר רק בבתי ראשית השירים המעטים האלה:

(בהתאוננו על נרודיו התמידים):

(א) גְּדוּד הַסִּיר אֹנִי וְהַבְהִיל רְעִיוֹנִי וְשֵׁם פִּי וּלְשׁוֹנִי אֲסוּרִים בְּיָדִים. (קובץ ע' 22).

(בקוננו על יצחק בנו):

(ב) תוֹחַלְתִּי נִכְזָּדָה וְעֵינִי בְּבָבִי זָכָה וְכִי אֲזִיל אֲנִי דִמְעָה יְגוֹנִי יַעֲנֶה: הֲבָה! (קובץ ע' 82).

(עוד על ענין זה):

(ג) אָבִי הִבֵּן קָרֵב לְסִפּוֹד, כִּי אֵל מִמֶּנּוּ רַחֵם

אֶת בְּנֵי יִחִידָה אֲשֶׁר אֶהְבֵּת אֶת יִצְחָק. (קובץ ע' 88).

(תוכחה לבני האדם):

(ד) בֶּן-אָדָמָה יִזְכֹּר בְּמוֹלָדָתוֹ כִּי לַעֲתָ קֵץ יָשׁוּב לְיֹלְדָתוֹ. (קובץ ע' 171).

(שיר אהבה):

(ה) יַעֲלֶה יִפֹּת קוֹל, מִהַ-יָּם וְדְבָרָיו עֲלִית, עָלִי כֹל בְּחֻקְמֵת שְׁעָרָה.

(דיואן ע' 58).

(שיר לתנונה):

(ו) הִנֵּה סָגִי תֵּבֵל מְחֻדָּשָׁה⁽¹⁾ שְׂמֵלֶת שְׂמֻחוֹת הִיא מְלֻבָּשָׁה. (קובץ ע' 126).

וגם בבתים הנבחרים האלה לא נמצא את תוקף סגנון הלוי ואת רוממותו. אך אם משוררינו אלה לא הצמינו הרבה במדה הזאת, הנה את הרשבי"ג נוכל להעמיד בשורת הלוי בתוקף סגנונו ובימי התחלת שיריו, חתורת חרדי לבב. בשיריו

(1) פה השתמש הנגיד במלת "רביעה" בהוראתה הערבית, לאמור: "האביב", ופעמים רבות נמצא את משוררינו הספרדים משתמשים במלים עבריות בהוראותיהן הערביות.
(2) חשדה את התאר, מחרשה' לחשם, תבלי' במין ובמספר, אעים שהיה ראוי להשוותו לחשם "פני", וע' בתלעץ סימן שיה' במשל: וצפתה חשמן לא "חמרי".

המעמים אשר לפנינו בספר. שירי השירים (הוצאת זקש) ו. לקט שושנים (הוצאת נרץ).
נמצא הרבה התחלות נפלאות. ונביא בזה אחדות למינסת:

(קינה על יקותיאל איש חסדו אשר מת:)

(א) בְּיָמֵי יְקוֹתִיאל אֲשֶׁר נָגְמְרוּ אוֹת בֵּי שְׁחָקִים לַחֲלוּף יָצְרוּ. (ל"ט 41).

מה נדול ומה רם האיש הזה, אשר אם הוא מת וימיו נגמרו אין עוד להאמין כי
יש בכל ברואי ה' דבר קים ונצחי, ומוחו סימן כי גם שחקים יכלו!

(שיר תפארה:)

(ב) אֲנִי הָאִישׁ אֲשֶׁר שָׁנָם אֲזוֹרוּ וְלֹא יָרָף עֲדֵי יָקִים אֲסִירוּ. (ל"ט 54).

גם הבית הזה ענינו נחלק לפי בנינו:

אֲנִי הָאִישׁ — אֲשֶׁר שָׁנָם — אֲזוֹרוּ, וְלֹא יָרָף — עֲדֵי יָקִים — אֲסִירוּ.

ומה עזה ונמרצה החלפתו, כי לא יחדל ולא יעז ולא ישקם עד הקימו נדרו!

(אל הזמן הבוגר:)

(ג) זְמַנִּי — מַה־לָּךְ תִּתְחַדֵּשׁ בְּנִי? שְׂמַעְנִי! — וְתֵן פִּנְיָה בְּלִבִּי. (ל"ט 52).

(אל הסתו הבא:)

(ד) יִשְׁלַם הַפֶּתִי נִדְרוֹ! וְיָקִים דְּבָרוֹ לַתְּבַצֵּלֶת עֲמָקִים. (ל"ט 58).

הסתו לא יכול עוד לראות בצער התבצלת האמללה אשר נבלה בתגרת ידי חום

הקיץ הנורא, ויבטיחנה כי יבוא יום והרטיב שפתיה הנצרבות בורמי נשמו המרככים פני
ארמה, ועתה הן ישלם הסתו נדרו זה אשר נדר.

(בקשה לנאולה:)

(ה) שְׂרֵשׁ בְּנִי יִשִּׁי! — עַד אֵן תִּהְיֶה נִקְבֵּר?

הוצא לך סָרְחָה! — בֵּי הַפֶּתִי עָבַר. (ל"ט 55).

מה נהדר הרמיון הזה המדמה את תקות ישראל כשרש קבור באדמה ומחכה עד

עבור הסתו, ומה חזק אחי הצווי: הוצא לך סָרְחָה! ומעמו בצדו: כי כבר עבר הסתו, כבר
סבלה כנסת ישראל כל מרורות העת הקשה, וימי האביב הנעים כבר הגיע מועדם.

וכאלה עוד הרבה בשירי רשבינ.

גם הרמביע מצמין בימי ראשית שיריו, אשר לפנינו בספר לקט שושנים ובאוצר-

נחמד ובכרם-חמר שנה ר' ונעיר בזה על הבתים האלה:

(קינה על מות ר' ברוך אבן אלבליה:)

(א) עֵינֹת תִּהְיוּ הַמָּה וְלֹא עֵינִים! וּמִקְוֶה יֵאָדְרִים רַחֲבֵי יָדִים. (ל"ט 64).

(1) ספרו "התרשיש" אינו קובץ שירות ארוכות, אך אספת מסקות קטנות כנות שנים
שלושה בתים, אשר אין בהן כל מקום לפי הפתיחה. כי עשירי חביל כל הפסקה כלה רק רעיון
אחר. — כמו של התרשיש וגדולתו הם "בלשון נופל על לשון", ובכואנו לדבר על חלקי "התגנים"
למיניהם השונים יעלה הוא ראשונה, אך חבל על הדיואן שלו, אשר חביו שדל אך דוגמות מסמו
בכרם חמר, כי עד היום לא ראה אור.

(2) לפי כן צריך להיות פה, תחת "מקום יאורים", והיה מקביל ל"עונת תחום" שבדלת,
אבל מלת "מקום" אין לה כל מקום פה.

העינים הבוכות עתה אינן עינים, רק מעינות התהום ומקור היאורים הגדולים. לביתו זה יחס גדול עם בית הלוי: לא העננים הם אשר נבקעו, כי אם שתי עיני אשר דמער.

(קינה על מות אחיו:)

(ב) גַּמְפִּי דְּמַעוֹת מַעְרוֹף גִּגְרָעוֹ? אִוְּ נַחֲלִי אֵשׁ מַעְרוֹף שִׁקְעוֹ? (ל"ט 62).

כאב המשורר עצום מאוד והוא נבוך כל כך עד כי נשאר דומם כאבן מבלי הויל דמעה ומבלי הרגשה. ובמצבו זה הוא עומד ומתפלל על עצמו, אינכה הגיע למדרגה כזאת? החדלו גמפי דמעות לערוף? ונחלי אש צרתו הנוראה שקעו מבלי יקוד בלבנו? וכן הוא מוסיף להוכיחם:

אָרִיב יְקוֹד אֵשׁ וְאִזְכִּית הַמֶּזֶן דְּמַעֲי, הִכִּי כִּי מַשְׁלֹמַ נִמְנָעוֹ?"

ולבו לא נח עד שמעו תשובתם:

יִתְּנֵנוּ: גִּבֹּר מֵאֵד הַשָּׁד! עֲדִי חֲקֵם אֲשֶׁר לֹא נִבְרָאוּ פָּרְעֵי.

כי גם המה נבוכים ורמיי ידים לנודל הצער.

אך הפתיחה היפה היא רק אחת מדרכי מליצת ערב שהחזיקו בה משוררי ישראל, ומבלעדה רבו עוד דרכי מליצות העם הזה, אשר היו לתפארת גם ללשוננו בידי משוררינו הספרדים, כאשר נראה במאמרים הבאים.

ל א ו ?

ספור

מאת מ. ז. פייערבערג.

(המשך *).

צהרים. התום בחוץ גדול עד מאד, התנועה ברחובות מעטה, הנו דורש מנוחה, הוא עיף עד מאד, והנפש כמו הסצה להתגמגם, לנות, בבית המדרש דממה, העמודים עומדים פוזרים על פני הבית כמצבות על הקברים, הספרים עומדים במנוחה על מקומותיהם בארונות, אלתר הבטלן יושב בפנה בכותל מזרחי ומגדל במנוחה, בלי דעת ורצון, את קצה זקנו החד. ספרו פתוח לפניו, עיניו שקועות בתוך האותיות, אך הוא אינו מצרף אותן למלים; הוא יושב דומם, כדרכו תמיד, שקוע במחשבותיו, או יותר נכון, בלא-מחשבה, בלא-תנועה, בלא-רצון.

והוא נש אל הארון ומוציא מסכת, בבא קמא והולך ללמוד על אחד העמודים. הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, לכן צוה עליו הרב, כי ילמוד סדר גניקין. הוא עומד נשען על עמודו ותומך בשתי ידיו את ראשו השקוע בגמרא. המון צבעים, נקודות ותמונות כהות מתרצצות ועפות לפניו; האותיות מתנשאות מתוך הנמרא ומרקדות לנגד עיניו בדמות אלפי נקודות אדמדות; הוא מרגיש במחו שאון קל, עפעפי העינים הפצות להסגר, הלב נלחץ לחיצה קלה ונעימה וכמו שואף הוא למנוחה, לקול שירה עדינה של זמיר מסתתר במחבא קנו, למצע דשא רך בצל עצים רעננים על שפת הנחל; להתבונן במנוחה, בלי מחשבה וחשך, שעות שלמות בתכלת השמים העמוקה ולהאזין בתמימות ובשמחה שלמה של ילדות שוקמה את הקולות הנפלאים והשונים הממלאים חללו של העולם. נפשו עיפה עוד מ.שעור הבקר, דברי אביו מצלצלים באוזניו בצלצול משונה וזר, המון זכרונות מתבלבלים ומתרצצים בתוך מוחו, איזה שברי רגשות בלי ראשית ותכלית ממלאים את לבבו, מה שוממה היא הנמרא עתה בעיניו! מה שומם הוא הכל! מה נוראה היא מעמדת האכל והשממון הפרושה על פני כל הבית! מתים! הכל מת! וקרני השמש המפוזרות הן חיות הנה! נחוץ להתרחק מפה. אך צעד אחד — והנה הכל חיים. . . הוא מכין את מבטו מבלי משים אל עבר, הבטלן, ורעיון נורא חולף במוחו. . . הוי — תושב הוא — הנה עוד איש צבא אחד, הנה זהו סמל איש הצבא, אשר אבי רוצה בו. במלך צנום ודל היושב כל ימיו בפנה חשכה בבית המדרש ומביט

בעיניו המרוסות והמפוצצות בערות בספר אשר לפניו. . . מה נפלא הוא הנדוד אשר בו נמצאים אנשי צבא כאלתר הבמלך! — ושחוק מר עולה על שפתיו.

מחשבות עצב לוחצות את לבו ועיניו יורדות דמעה. הוא זוכר את אשר קרא זה לא כבר בספר 'שופטים' עיד בת יפתח, וגם אז גולו דמעות מעיניו. נפלא הדבר, הן לא ילד הגהו עוד, הוא מבין כבר את כל הסוגיות החמורות בשים, אביו אומר, כי בקרוב יוכל לקבל 'סמיכה', ואנשי העיר כבר החלו לחלוק לו כבוד, ורכים מתברכים בו, ובכל זאת מה אודה הוא עוד 'מעשי ילדותי'! ספרי שופטים ושמואל הגם אך 'מעשיות' ואין בהם אף סוגיא אחת חמורה, ובכל זאת מה אודה הוא אותם! הוא מועם בהספרים האלו מעם אחר, לא מעם בית המדרש, הוא מועם בהם מעם תופש, מעם יום הששי אחר הצהריים, מעם ליג בעומר מאחורי העיר ביער. . . והנה הוא זוכר עתה את ה'מעשה' עיד בת יפתח, גם יפתח היה איש צבא, 'וידר יפתח נדר לה' ויאמר: אם נתן תתן את בני עמון בידי, והיה היתוצא, אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי בשוכי בשלום מבני עמון, והיה לה' והעליתיהו עולה. . . והנה בתו יוצאת לקראתו בתמים ובסתולות, ורק היא יחידה, אין לו ממנו בן או בת'. . . מה נורא הדבר! . . . אך היא בת איש צבא הגה . . . ותאמר אליו: אבי, פצית את סיך אל ה', עשה לי כאשר יצא מסיך, אחרי אשר עשה לך ה' נקמות מאויביך, מבני עמון. . . ומה נפלאה, מה יפה היא בקשתה! אלאה וירדתי אל ההרים ואבכה על בתולי אנכי ורעותי. . . רגש של גענועים מטלא את נפשו, מקנא הוא בבת יפתח: הנה הרים ועמקים עמוסים דשא, הימים ימי הקיץ, האויר רך ונעים, צל ההרים נעים עד מאד ומעינות העמקים מה קרים המה ומה משיבים את הנפש! והיא מטיילת עם רעותיה ומתענגת על כל אלה במרם יעשה לה אביה את נדרו אשר נדר! . . . ופתאום הוא זוכר את דברי אביו, כי גם עליו להיות איש צבא. . . גם מאתו דורשים, לשכוח את הכל ולהפקיר את הכל, אבל הוא אינו רשאי לרדת על ההרים ולכבות את נעוריו. . . עליו לשבת סגור סה. . . סגור יחד עם הבמלך המתייהדי המתנועע יומם ולילה כצל שחור בסנה החשכה הזאת על הגמרא הפתוחה לפניו. . . לא! — חושב הוא בלבו — אינני חסך להיות שומר הקברים, אינני חסך להיות איש צבא משונה כזה! לחיות אני חסך, לחיות ככל האדם. . . אינני חסך להקבר חי יחד עם הבמלך הזה. . . הוא נותן עיניו בהגמרא אשר לפניו, והיא רמוכה מדמעותיו. . . פתאום זוכר הוא, כי שעה שלמה עברה עליו ללא-למוד, במחשבות ורות, והנה הוא מרגש מלבו רגע אחד את מחשבותיו ומתעמק בלמודו.

שלוש שעות למד בלי הפסק, הסוגיא היתה חמורה ומסוכנה מאד, גושאי הכלים נלחמים מלחמה של תורה בתוקף ועוז, זה 'סיני' בא בבקיאותו וזה 'עוקר הרים' — בתריפותו, ולו מה נעים ומה חביבה המלחמה הזאת! יגונו סר מעליו, לבו נתרבב עד מאד, והוא מתענג על עומק התורה. הגה עלתה בידו להשיג מעצמו את קושיית ה'סני ירושעי' ולשלב בזה את ה'ויש לישבי' של המהרש"א. נפשו מלאה על כל גדותיה שמחה ותענוג: הגה עוד נצחון, עוד נצחון, עוד מנדל אחד חזק נוסל לארץ! . . . הוא מטפס ועולה, מטפס ויורד, בונה עולמות ומחריכם בהבל סיו, העולם נתרבב, האותיות מתנצצות כאבני חן, הוא שבע ענג ומלא נעימות, לבו שוקם בקרבו ואינו דורש דבר, אינו חסר דבר, הוא מאושר! . . .

הסוגיא נגמרה והוא יושב לנח, אך מוחו לא ישבות. . . מה עמוק ונפלא הוא ה'סני ירושעי'! אבל הן גם הוא השיג את קושיית ה'סני ירושעי', מי יודע, אולי יהיה

גם הוא לפני יהושע, לגאון? . . . ומדוע חשב לפני זה מחשבות זרות כאלו? איך עלה על דעתו לקנא בנערי השקאלעס ולהבוות את בית המדרש והתורה הקדושה? זאת התורה האדווכה, העמוקה כים והמלאה פנינים כאלה! לפני יהושע, המהרשיא, המהרים שיף, ואסילו, כלומרי פשוט של רשי או גאם תאמרי של תוספות! . . . והוא רצה לעזוב את התורה, את העונג הנפלא והנעלה הזה! ומה רכה היא נפשו עתה! אנדות יפות ונעימות עולות על זכרונו: לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הנפן פתח הסמדר הנצו הרמונים שם אתן את דודי לך. לכה דודי נצא השדה, אמרה כנסת ישראל לפני הקביה: רבשיע, אל תדינני כיושבי כרכים שיש בהם גול ועריות ושבעות שוא ושבעות שקר; נצא השדה, בוא ואראך תיח שעוסקין בתורה מתוך הדחק. נלינה בכפרים, אל תקרי בכפרים אלא בכופרים, בוא ואראך אותן שהשפעת להן טובה והן כפרו בך; נשכימה לכרמים, אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות; נראה אם פרחה הנפן, אלו בעלי מקרא; פתח הסמדר, אלו בעלי משנה; הנצו הרמונים, אלו בעלי אגדה; שם אתן את דודי לך, אראך כבודי וגדלי, שבה בני וכנותי. — ומה אודב הוא את השיחות שבין כנסת ישראל והקביה! כנסת ישראל היא בת יפה ונונה, העוספה בגדי אבל, המתרפקת בתחנה, בבכי, בנענועים ובחמימת ילדות על הקביה אביה הזקן, החביב והמזב, המתאכזר עליה למראית עין והנוער בה בקול מלא חמלה וחנינה. . . . ובשעה שהוא קורא את האגדות עיד כנסת ישראל והקביה, עיניו זוללות דמעות ולבבו מרגיש נעימות מרה שאין הסה יכול לדבר. מתוך הערפל הוא רואה את כנסת ישראל בכל עניה וצערה, הוא רואה בה את כל תריו הספורים הנוראים והמלאים קסמים, שקרא בכפרים וששמע בעל פה, ונפשו מלאה או אהבה ונענועים אל המראות העצובים האלו, מואם הוא בחייו הפשוטים והכהים, וכמו קול קורא בקרבו: דמעות! הבו דמעות! הרבו מכאובים וכעס! הבו, שרפו, הגדילו המדורה! הראוני נא גם אותי את המדורות ונחלי הדם! חפץ אני להיות מאושר ככל הגהרנים והנשחמים! חפץ אני, גם אני, לשחוט באומץ לב את אחי ואחותי, לקרוא בשדוק בו: שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד! ולהתגמל על התרבות ולמות מות קדושים! . . .

ואת כל הרברים האלו שוכחים נערי השקאלעס! . . . והנה רעיון עולה על לבבו: אביו אמר לו היום, כי חפץ הוא להנחיל לו את מחשבותיו, אשר ירש הוא מאבותיו על מנת להמשיכן הלאה. . . . מה הגה המחשבות האלו? בודאי הן שלשלת הצרות, הרדיפות והענים מדור דור; זה ספר תולדות המלחמה הנצחית שמסור אב לבנו, מראשית המלסולים והגלות עד הגה, וזהו כונת אביו בדרשו מאתו להיות איש צבא: הוא חפץ למסור לו את מחשבותיו, ולכן צוה עליו להיות איש צבא, כרי שיוכל ללחם בעדן, כי בלי מלחמה אי אפשר לשמרן ולהמשיכן הלאה. עתה החל להבין את אזהרת אביו, לבל ישל בעבודה זרה של אותו הדור. הגה היום לפני שעות אחרות נכשל גם הוא בעבודה זרה, הוא קנא או בנערי השקאלעס וימאס בתורת ה', והנערים האלו בודאי אינם מקבלים מאבותיהם את מחשבותיהם להמשיכן הלאה, בודאי אינם מלמדים אותם שם להיות אנשי צבא יהודים. . . . לא לחנם מתאנח אביו תמיד על אותו הדור, לא לחנם אמר לו היום, כי הוא בעצמו היה איש צבא בעת שלום וכי עתה נשתנה הכל. . . . הוא מקנא עתה באנשי הצבא הנבזים, אשר שכתו את הכל והסקירו את הכל! בשביל קדוש שם שמים והצלת ישראל, ותמונות מזהירות עוברות לפניו בחזון, תמונות אנשי צבא נעלים מאד: תמונת רבי עקיבא, שסרקו את בשרו

במספרות של כחול, ורבי יוסי, שעשו את בשרו ככברה על שסמך חמשה חכמים, תרנו ביתר, רבי יהודה הלוי, אברבנאל, מנשה בן ישראל, הארי, הבעש"ט, בעל "אור החיים", הרב מבדיששוב, המגיד ממעזריטש . . . ויתר הגבורים אשר היו בישראל בכל דור ודור, שהפקירו באמת את הכל ושכחו את הכל. הם לא היו עצלים, הם לא הפצו לשבת בית; במקל-נודדים בידיהם ותורת אלהים בחיקם הלכו מני אל נוי וממלכה אל ממלכה, למען יוכלו לשמור את תורתם ולהגין עליה. או אמנם היו הגבורים רבים, ועתה נלמדו הנחו. . . אך הוא ככל זאת ממקומו לא ימש, והוא נשבע עתה לאלהי ישראל לעבדו כל הימים. . .

עברו עוד שתי שנים. שש עשרה שנה מלאו לו או, והוא עודנו יושב בבית המדרש יומם ולילה יחד עם אביו חזקן ואלתר הכמלן. אך מה רבות הגה המחשבות שהתעוררו בו במשך שתי השנים האלו, ומה רבים המה השגותיו שחלו ברחו! וזכר הוא איך השתלשלו המחשבות האלה: הוא החל לעיין בספר "יסוד האמונה" לחז"ר ברוך קאסובר, והספר הזה, המסביר יסודי הקבלה באופן נוח וקל ומתבאר את דבריו בדברי "המורה" והרלב"ג, לקח את לבו עד מאד. סוד ה"צמצום" וה"התפשטות", ה"אין סוף" וה"בלתי בעל תכלית", הביאו אותו לידי מחשבות רבות ועמוקות מאד. מעט מעט החל לצרף אל ספרי הקבלה גם את ספר "המורה", "הכוזרי" ו"המלחמות". הרעיון העמוק, כי הרצון של אלהים הוא מפשט ואינו מקבל כל שנוי, כי אלמלי יתואר, שהוא מקבל שנוי, הרי יתואר חלילה אצלו חסרון והפסד — הרעיון העמוק הזה לא נתן לו מנוחה, ואך כתיב בית המדרש, שהיה מתהלך ביניהם הגה והנה — ביום, ומשכבו, שהיה מתהפך עליו מבלי שנה — בלילה, רק המה ראו את צערו. . . הוא נלחם או מלחמה קשה וכבדה מאד. בקרב לבבו החלש נלחמים כל היקר והקדוש לו בכל היקר והקדוש לו; הוא ראה או, כי לא אך "המומאה" נלחמה ב"הקדושה", כי גם הקדושה בעצמה היא רבת הגונים והכחות וכל כח נלחם בחברו. עד הגה ידע, כי הרמב"ם, הרמב"ן, הראב"ע, רש"י, הרלב"ג, הרד"ק, האברבנאל, הנרבוני, הרשב"א, הרשב"ם, הראב"ד והברדשי, ר' יוסף קארו ורבי עזריה מן האדומים — כלם קדושים ודבריהם אמתים ונכונים כדברי תורה; עתה, בהחלו להעמיק בספריהם, ראה וטעה, כי רחוקים המה זה מזה בדעותיהם כרחוק מזרח ממערב, והוא העני, תועה יחידי מרעה לדעה ומרעיון לרעיון.

הנה הוא מעיין ב"מורה"; האסודי, הנרבוני והקדושקש מנלים את צפונותיו, הענין עמוק עד מאד, הרעיון נשגב ונעלה, — והנה בא האברבנאל ואומר, כי המספרים האלה הם כופרים נמורים וכי באמת לא ירדו לסוף דעת הרמב"ם. הגה מלחמת היר יהודה אלפאכר והרד"ק, מלחמת הרשב"א והברדשי, ומה נחמד, מלא ענין ולקח את הלב הוא מכתב הברדשי אל הרשב"א! הוא מנין על הרעת כעל נפשו, כעל חייו; הוא מתחנן ומתרגו, בוכה ומדבר קשות, וכל מלה ומלה היא חלק מלבו. אבל גם הרשב"א הוא אדם גדול, והוא נלחם עמו בכל כחו, בכל לבבו ונפשו. הנה מלחמת הרי קארו והאדומי. המלחמה היחה קשה עד מאד, הרי קארו נלחם עם ארבו בנשק נורא מאד: בלהט "החרם", ובשביל מה? בשביל שהאדומי דבר בספרו נגד דרשת חז"ל. אבל אי, כמה חמא הוא בלבבו בימים האחרונים לחייו ולמדרשיהם? כל הנשק של הגבורים האלה לקח מ"מדרשי חז"ל", כל אחד מלה בהם פנים כרצונו ודעת האחד הוא חמא וכפירה

לדעת השני . . . מה רב הבדל הדעות, בנוגע לאגדות חז"ל, בין רבי אברהם בן הרמב"ם ורבי יוסף קארו! לו נראות יותר דעותיו של רבי אברהם בן הרמב"ם . . . גם מדות הנבואה! לפי באורו של הרלב"ג ע"ד. שכל המועלי לוקח את לבבו . . . הדברים מובנים ושכעיים . . . אבל חכמי ישראל החולקים עליו אומרים, כי הנבואה שלו היא כפירה בהתגלות אלהים ובתורה מן השמים, ומי שאינו מאמין בתורה מן השמים, הרי אין לו חלק לעולם הבא אפילו לדעת הרמב"ם . . . מה אומלל הנהו! במחשבה אחת הוא מאבד את הכל, את חלקו לעולם הבא . . . הסף הוא להכחיד פעם אחת את מחשבותיו הנוראות, והנה כמו להכניסו באה מחשבה חדשה בלבד: בסיל! מה יש לך לאבד? וכי במח אתה שיש עולם הבא? אם אין תורה מן השמים הרי לא נשאר עוד מאומה, ומה יש לך לאבד? . . . השכל המועלי מצא חן בעיניו, הוא אהב את הרלב"ג, אבל מדוע הוא אהב אותו? הלא אך בשביל זה, שמצא אילן להתלות בו, שיש לו על מי לסמוך בכפירתו בתורה מן השמים ובהתגלות אלהים . . . כן, כן, הוא כופר, הוא כעצמו לא ידע עד הנה את הגעשה בקרב לבו פנימה. . . הוא כעצמו לא ידע עד הנה את משפט מחשבותיו ואנה הן מליכות אותו . . . זה שתי שנים, אשר הוא הולך ותועה בדרך החשכה והאפלה הזאת, והוא לא ידע. . .

עוד לפני זה החלה שאלה נוראה להציקו ולבלבל את תפלתו. בכל פעם שהוא עומד בתפלה, הוא שומע קול קורא אליו מחדרי לבו: נחמן, למה אתה משקר בנפשך? למי אתה מתפלל ולמה אתה מתפלל? וכי מאמין אתה שהאלהים שומע תפלת כל מה? הוא מרקק במצות ונודד במצוה קלה כבחמורה: לכל מצות התורה מצא טעמים. אך התפלה, התפלה, הוי, למה הוא מתפלל ולמי הוא מתפלל?

וכאחד הלילות — ורעדה תחלף בכל בשרו בזכרו את הלילה ההוא, ליל חשבון הנפש — צרף אחת לאחת את כל מחשבותיו של שתי השנים האחרונות; חבר אחד לאחר את כל ההגיונות והרעיונות, שקרא בספרים והנה בלבד, והלילה הזה הגיה אור על כל הנעשה במחשכי לבבו; או נודע לו פתאום, כי נהפך לאתר שלא ברצונו וידיעתו וכי לבו ומדו אינם עוד ברשותו; הוא איננו עוד ארון להם להטותם לאשר יחפוץ. . . ובקומו מעל משכבו בבוקר ידע, כי קם בלי אלהים . . . ביום ההוא לא התפלל, לא הניח תפילין, לא קרא את שמע ולא ברך ברכת המזון.

היום היה ערב תשעה באב. פני אביו הזקן מפיקים עצבון ויאוש. קומתו נמוסה, עיניו נמויות לארץ, והוא הולך בבית אנה ואנה תפוש ברוב מחשבותיו. על השולחן כבר מוננים כל הספרים שמותר לקרוא בהם בתשעה באב: מדרשירבה, איוב, ירמיה, מסכת מעד קמץ וכו'. בבית שוררת דממה וכמו רוח עצב מיוחד שפוף על הדומיה הזאת. הנשים מכינות את הארוחה שלפני התענית ומסלסלות ע"ד המאכלים שמותר לאכול אותם לפני התענית. האנשים הוצאים והנכנסים הולכים בכבוד ראש כמו בבית האכל ואינם מברכים בברכת היום לא בכניסתם ולא ביציאתם. הרחוב הנשקף אליו מבעד החלון קבל היום צורה אחרת, הילדים סובבים בו חגורים חרבות עץ, הנשים רצות מבית לבית, מרודות הנה בהכנת הארוחה שלפני התענית ובהכנת מיימש חומשי לקרא בערב מגלח איכה וחרבן בית המקדש; הילדים חפצים להיות שמחים ולהתגודד בחרבותיהם ביום הזה אשר חשפה נתנה להם, אבל יודעים המה שאסור לשמוח היום. האם אמרה היום: מה שמחה היא לכם? בשביל שחרב בית המקדש אתם שמחים? אסור לשמוח היום! בפנת הרחוב נתקבצו ילדים רבים במעגל, מספרים המה זה לזה ע"ד השממיות האורוות, ששרפו את

בית המקדש... אך הוא מרגיש את עצמו כנבדל מתוך המחנה... הוא איננו עתה מה שצריך להיות ומה שחושבים אחרים עליו... הוא עתה — אחר... הכל אבד לו, כל האנשים וזים לו... לוא ידע עתה אביו, כי בנו הוא. קרקפתא דלא מנח תפלין! לוא ידע עתה אביו, כי בנו הוא כופר, אפיקורס!... לוא ידע, כי עתה היה מתאבל לא רק על חורבן ביהמ"ק, כי אם גם על חורבן ביתו הוא, על חורבן חייו וחקותיו... ומדוע אינו יכול עתה להביט ישר בפני אביו? מדוע אינו יכול להביט עתה בפני כל אדם? חסין הוא לגלות הכל, הוא מוכרח לגלות הכל! למה הם חולקים לו כבוד? למה ידברו עמו טובות? כל מלה דוקרת אותו כמחט, הוא שקרן, צבוע... מרמה את הבריות... לוא היתה לו למצער נפש חיה אחת, אשר יוכל לגלות לפניה את מסתריה, אשר תבין ותרע את אשר היה זה עתה... מה מאושר היה, לוא יכול להאמין, כי אלהים בשמים רואה את צערו ומבין את מכאוביו...

הוא בא אל בית הכנסת בין הערבים. הבית מלא אנשים כבדים מועד, אך כלם לבושים בגדי תול, האצטבאות הפוכים, העמודים מונחים על הארץ, הארון עומד ערום מבלי פרוכת, על העמוד לפני החזן בוערת נר חלב ומפיצה אור כהה על האנשים הרבים היושבים יחסים על הארץ. החזן מתפלל ערבית בגנון. איכה, והגנון הקודר משתק בעצב נורא על פני הבית האפל... הקהל כלו מתפלל ערבית, אבל הוא אינו מתפלל, כבר נמר עוד בלילה לבלי התפלל עוד מהיום והלאה... הקהל כלו מתפלל, להקהל הזה לב אחד עתה, והוא — הלב השני, הוא בודד ונבדל מקהל ישראל, נכרת מעמיו... ומה חסין הוא להתחבר עוד הפעם אל עמו! את חייו היה נותן במחיר החבור והקשר הזה. אבל איך אפשר? לא הוא ברצונו החפשי התיר את הקשר ולא בידו הוא לקשרו עוד הפעם...

התפלה נגמרה. כל הקהל הגדול יושב על הארץ. איש איש נר חלב בידו וספר הקינות פתוח לפניו. החזן יושב על אבן לפני העמודי וקורא מגלת איכה בקול נמוך ובגנון מעציב עד מאד. הוא מתבונן על פני הבית. כל האנשים שקועים בספריהם, אנהות דקות נשמעות מרנע לרנע. לא הרחק ממנו יושב אביו, עיניו שקועות בתוך ספרו, אך הוא אינו קורא. דמעה אחר דמעה מטפטפת על הקינה הנשונה המלאה כתמי חלב ודמעות... וקול החזן... ים גדול של דמעות, של צרות, מתפרץ עתה מגרונו של האיש הפשוט הזה. כל מלה הוא זרם של מכאובים ויסורים, גל סוער שנפרד מתוך הים... וגל אל גל קורא, תהום אל תהום: תומת בת ציון! הוריתי כנחל דמעה יומם ולילה, אל תתני פונת לך, אל תרום בת עיניך, קומי רוני בלילה לראש אשמורת, שפני כמים לבך נוכח פני אדוני, שאי אליו כפיך על נפש עוללך העמוסים ברעב בראש כל חוצות...

והחזן הולך וקורא: אני הנבר ראה עני בשבט עברתו... בלה בשרי ועורי שבר עצמותי... במחשכים הושיבני כמתי עולם, נדר בעדי ולא אצא הכביד נחשתי. רוב אורב הוא לי אריה במסתרים... אך בכל זאת מאושר הוא הגבר הזה: זאת איש אל לבי על כן אוחיל: חסדי ד' כי לא תמו כי לא כלל רחמיו... טוב ד' לקוין לנפש תדרשנו, טוב ויחיל ודומם לתשועת ד', טוב לנבר כי ישא עול בנעוריו, ישב בדר וידום כי נמל עליו, יתן בעפר סידה, אולי יש תקוה, יתן למכהו לחי ישבע בתרסה, כי לא יונח לעולם ד', כי אם הונה ורחם כרוב חסדיו, כי לא ענה מלבו וינה בני איש, לרכא תחת רגליו כל אסירי ארץ, לעות משפט נבר נגד פני עליון, להמות אדם בריבו, אדוני לא ראה? מי זה אמר ותהי ד' לא צוה, מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, מה יתאונן אדם חי,

נבר על המאין, נחמשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה', נשא לבכינו אל כפים אל אל בשמים... לא! הנברי הזה לא ראה. עני מעורו! הלב המוכ הזה, המלא כל כך אמונה, תקוה ובטחון; הלב המוכ הזה, אשר בשעה שהוא, נותן למכרו לחי' הוא בטוח, כי לא יזנה לעולם ה', כי אם הונה — ורחם כרוב חסדיו, הלב התמים הזה הבוכה ומתנחם כאחד — הוא שלם ובריא; חזק הוא מחומת ירושלים, את תומת ירושלים החריב האויב, אבל הלב? — הלב נשאר חזק ובריא... הנברי הזה, בעת אשר, צפו מים על ראשו, לא היה מתפלסף על דבר רצונו של אלהים, אם הוא מפשט ובלתי מקבל שנוי... ונפשו בקרבו תתמרמר מאד: אהה, מדוע נולד ממני את האל, המוכ לקויו, לנפש תרשנה? מדוע נולד ממני, את האל הגדול הגבור והנורא, השובר את ארזי הלבנון ומרקים כמו עגלי, את האל הרחמן השוכן את דכא ושפל רוח, היודע מה בחשוכא ועמיה שריה נהויה? השיבו לי את אלהי, את אלהי ישראל! האלהים שנתן לי אריסמו לא אלהים חיים הוא, הוא אינו יכול לעשות מאומה! הוא מלך בלי ממשלה, בלי יכולת, תנו לי אלהים ממשל, מלך, בעל רצון ויכולת, רחמן וטוב, האוהב נר לתת לו לחם ושמלה, השיבו לי את אלהי הקרוב אלי ואנכי אליו! את אלהי אברהם, יצחק ויעקב, אלהי משה והנביאים, אלהי אבי הוקן החמים, אלהי כל הקהל הקדוש הזה, המתמנהג עתה בדמעה על חורבן ירושלים ולבו מלא תקוה ובטחון, כי ישוב ה' לבנותה ולקבץ אליה נדודי ישראל מכל ארבע כנפות הארץ... קחו ממנו את הכל, לא לשכר ועונש אני דואג, לא על חלקי לעולם הבא הגני מצמער, את הכל קחו ממנו, אך את אלהי, את לבי, את נשחתי, את עמי, את מאור חיי השיבו לי!... מה להם לבני אדם לחקור ולדעת אם יש אלהים בשמים? די להם כי ישנו בלבבם, כי מרגישים המה בכל רגע את האלהים השוכן בקרבם... הלב, הלב! צאו וראו, פלוסופים, את הלב שמסחתם ורבותם אתם, ואת הלב ששפחו ורבו משה והנביאים!...

החזן כבר נמר את הקינות, הקהל שב לביתו אחד אחד, אביו יושב על הארץ בפנת כותל מזרחי, וקני העיר יושבים על הארץ מסביב לו, והוא קורא לפניהם במדרש רבה, דממה נוראה שוורת בכל, הבית מלא עלמה, וקול אביו הנמוך, המתבלבל כאנחות תכסות המתפרצות מלב הוקנים, שוסף עצב נורא כתרך הדממה והעלמה, והוא כבר שכח את כל מחשבותיו שחשב עד הנה, הוא יושב על הארץ, בשתי כפות ידיו הוא תוסך את ראשו, ועיניו נמויות אל אביו, אך הוא אינו תושב מאומה... סתאום התעורר ויעבר מבט תועה על פני כל הבית, המראה כלו נראה לו חדש חר, מחשבותיו הסוורות החלו להתקבץ בטוח... זכרונות הלילה והיום שעברו כמו עפו אל קרבו אחד אחד ויתחברו יחד לתמונה גדולה ושחורה עד מאד... ומה רוצה הוא לשכוח למחוק את הכל בבת אחת ולהעשות כלו אחר, כלו חדש!...

הוא מבין עוד הפעם אל אביו ומכלי משים הוא זוכר את המעשה, ששמע בעודנו ילד: לפני הרבה מאות שנה היה מלך בארץ, והמלך היה גבור נערץ ומושל כביר, ויכבוש ארצות רבות, ימים ואיים, וימלך לבדו מהודו ועד כוש, ולמלך הזה בן יחיד, טוב וחכם, גבור ואיש מלחמה, ויגדל בן המלך ויצא במלחמות אביו ויירד לפניו גימ רבים ועצומים, ויהי היום ויעבור בן המלך במדינת הודו, וירא בת מלך הודו, ויחסון לקחתה לו לאשה, אך מלך הודו לא אבה לתתה לו, ויועק בן המלך את צבאו ויקרא עליז מלחמה, המלחמה ארכה ימים ושנים, אלפי אנשים נתרנו, רבבות בני אדם נפצעו, אלמנות, יתומים והורים שכולים רבו כחל חים... המגדל האחרון נלכד, בן המלך וחילו

עומדים בארמון המלך, — והנה בת המלך היפה שוכבת מתה לפנייהם על הארץ... הלוחמים שבו לכיתם, המלך הוקן כבר מת, דור הולך ודור בא, ובן המלך עודנו עומד בארמון החרב ומבכה את אהובתו... העיר כלה והמגרש אשר סביבה נהפכו לגלים, קללת אל זועם שפוכה על כל המקום, אשר דרכו בו רגלי בן המלך המקולל, אך הוא עודנו חי ויומם ולילה הוא עומד לפני נופת אהובתו וממרר בבכי...

הוי, מה נורא הרבה, אבל כן הוא, כן!... הוא רואה את אביו והמון הוקנים מביכו ויושבים כבן המלך המקולל ומבכים את אהובתם... דור הולך ודור בא, עם נולד ועם מת, ארץ וימים משנים את פניהם, רכבות בני אדם חיים ומתים, נלחמים ומשלימים, אודבים ושונאים, נלגל ההיים סובב הולך בכל המונו ושאונו החזק, ובאחת הפנות השוממות עומד בן המלך המקולל, נעזב ונשכח... מה לו הומן, הדורות והעמים?! עומד הוא ומבכה את אהובתו!...

הוי, בן מלך מקולל!... הן מיום דעתו את אביו ראהו חי שמה, שמה במרחקים, בין הרכות ציון וירושלים ובין רוחות מתות ונשכחות, רוחות אבותיו ורבותיו!... כל שיתו והנינו, תלומותיו, שאיפותיו ותקוותיו, המה התרכות הנכחדות והרוחות הנשכחות... עמהם ובתוכם עברו כל חייו, ועמהם ובתוכם חנך גם אותו, את בנו...

עתה נחבררה לו היטב אותה המחשבה הכהה, אשר נגלתה לו אז, בדרכו בפעם הראשונה על מסתן בית המדרש: בנפשו ובלבבו הרגיש אז, כי חי הוא בעולם שאינו שלו, והרגש הזה הוא אשר לא נתן דמי לו ועורר בקרבו תמיד את המחשבה על רבר חייו ועתידותיו — המחשבה אשר עתה התיצבה לפניו ברורה ובחירה כשמש...

— נחמן! — קרא אביו בנשתו אליו מקרוב והוא לא הרגיש בו.

— מה? — קרא נחמן כמתעורר משנה עמוקה.

— נחמן, נחמן, על ירושלים הנך מתאבל — קרא אביו בצחוק דק על שפתיו — כה אמר ד' צבאות: עוד תפריצנה ערי מסוב, ונחם ה' עוד את ציון, ובחר עוד בירושלים. בני, בני, ארץ ישראל היא אדמה, עפר, ירושלים היא עיר, בתים, שוקים ומגדלים, בית המקדש היה בית גדול, אבני שיש גדולות, כלי זהב וכסף הרבה, מה עוד? גם סה ביה יש לנו בתים ובתי כנסיות. פעם אחת נשרף בית מדרשנו יחד עם ספרי התורה — אתה היית עוד ילד אז — ואנכי לא בכיתי ולא התאבלתי. אבל פעם אחת שמעתי עם הארץ מחרף, תלמיד חכם וקרעתי את בגדי וכל היום הייתי שרוי בתענית... התבין, בני, התבין?

— ועל מה איפוא אתה מתאבל היום, אבי?

— על מה הנני מתאבל? על שבשעה ששפך מימס את חמתו סה על הארץ, על עצים ואבנים, שפך שר של עשו את חמתו על ירושלים של מעלה, כביכול, ובשעה שהלכה ננסת ישראל בגולה, הלך עמה גם... הלא תרע מי הלך עמה, ואין אני רוצה להוציא את הדברים מפי... הכל הוא בגולה... הקדושה כלה היא בגולה... כל הכחות הרוחניים של האומה הם בגולה, אסורים כביכול תחת ידי סמאל וכת דיליה. אין הקביה נפרע מן האומה אלא אם כן נפרע משר שלה תחלה, ואעפ"י שהשר שלנו הוא השכינה בעצמה, כי אין אנו עובדים לאלהי נכר, בכל זאת נפרע מאתנו הקביה ניכ באופן זה, ואין לנו רשות להרהר אחריו. ולכן ידינו אסורות, ואין אנו יכולים לעשות דבר, כי הכחות שלנו אינם ברשותנו, והנם משועבדים לסמאל, וכל כח קיומנו הוא אך בזה, שעי' התורה והתפלה הננו מרשכים את השפע מהימים ההם, בעוד שבת המקדש היה

קים והשכינה היתה בת תורין... משל למה הדבר דומה: לעשיר גדול שנתינוש פתאום ומקוה להתעשר עוד הפעם, אבל מה יעשה בימי עניו הרעים? הוא מעלה על זכרוננו בכל שעה ושעה את התענוגים והתפנוקים שהיו לו בימי גדולתו. כך אנו בני ישראל אין לנו כל יניקה בגולה, כי סמאל סגר עלינו כל הצנורות של הקדושה, ולכן היה עלינו למות הלילה מיתה רוחנית, או להתפרנס מן הקליפה, כי הנשמה צריכה למוזן כמו הגוף, אבל בזה שאנו ממשיכים את השפע מן העבר שלנו, מן אותו הזמן שבית המקדש היה קים, הגנו יכולים לסבול את הגלות ולחכות ל.אתערותא דלעילא. כי אנתנו בעצמנו אין אנו יכולים לעשות דבר בלי .אתערותא דלעילא. בשביל שהגנו בגלות, כלומר: הכחות הרוחניים שלנו הגם בגלות ומשועברים לסמאל, והו הסוד של דברי חז"ל: אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים...

— הוי, אבי, אבי! ...

— מה, נחמן? הסין אתה להגיד דבר מה?

— הוי, אבי, תישש אני, שלא אוכל להסביר לך את מחשבתי, איך אני מבין את דבריך ורמיוותיך. אבי, אבי, לומד אני את דבריך ומתבונן בס תמיד, ויותר שהנני מהפך בהם הנני מתאז בהם יותר ויותר, אבל בכל זאת מרגיש אני, כי הנני מסביר אותם לעצמי לא כמו שעלה במחשבה לפניך. זה רגע אמרת לי, כי הקדושה כלה היא בגולה וכל הכחות הרוחניים של האומה הם בגולה ומשועברים לסמאל, המשלח לי משל בעשיר גדול ואמרת, כי אין לנו כל יניקה בגולה ולכן הגנו ממשיכים את השפע מן אותו הזמן שבית המקדש היה קים. אמר מה שתאמר, לי נדמה הדבר כאלו רואה אני את כל האומה הישראלית יושבת זה אלפים שנה ובוכה על הקברים מבלי להשתתף מאומה עם החיים. אנתנו אין אנו יכולים לעשות דבר — אמרת. בודאי כן הוא! מי שיושב תמיד על הקברים ואין לו עסק עם החיים בודאי אינו יכול לעשות דבר. אתה הנך מחכה במנוחה ל.אתערותא דלעילא, ואני אינני יכול לסבול... אינני יכול להגיד במנוחת הלב: כל עיר ועיר על תלה בגויה ועיר האלהים מרשפלת עד שאול תתתיה... .

— רב לך, נחמן! — קרא אביו בכעס — תצא כלפי שמיא, חירוף וגדוף חיו, לך לישון או עיין במדרש רבה.

אביו הלך לו דומם לאחת הפנות וישב על הארץ, והוא ההל להמשיך את מחשבותיו הלאה.

ובמחשבתו עוברים לפניו רבבות האנשים האומללים היושבים עתה על הארץ כאלפי בתי כנסיות בכל ארבע כנסות הארץ. עם גדול, נודד ואמלל, עומד בלי נוע לפני אחת התרבות — ובוכה ובוכה... ומה רב הוא הזמן אשר כה יעמד לפני חרבותיו! ועד מתי כה יעמד, ה' אלהים? הוא האמין, כי מצא עתה פתרון על השאלה אשר לא נתנה לו מנוח עד עתה: מה הוא בית-המדרש העברי? מה הוא התלמוד ונשאי כליו והמון ספרי הספול הרכים? ככל אהבתו העזה להספרים הקדושים, ככל אמונתו הגדולה, אשר האמין בהם, נחשב בעיני עצמו תמיד לאמלל ולקבור חי... הלכן בראת, אלהים, — חשב תמיד — עולם יפה וטוב, שמש, כוכבים וירח, שדות ויערים, בשביל שעמך הנבחר ימצא לו מקום בבית מדרש צר, נמוך ואפל? עתה נרדע לו, כי כל העבודה הזאת היא פרי השממון, הברידות והגזירות מן החיים... האדם כל עוד נשמתו בקרבו הוא עובר, בילדותו עושה מעשה ילדות, בבחרותו — מעשה בחירות, ובקנותו — מעשי וקנה; החכם — מעשי חכמה, הכסיל — מעשי סכלות. כל אחד עובר לפי דרכו, כל חי עובר וכל עובר חי, אך

אתה, בן המלך המקולל, חדלת לחיות חיים אמתיים ומכעיים, לכן חדלת גם לעבוד עבודה חרשה ושלמה; הנך עומד תחתיד מבלי ללכת הלאה אף צעד, לכן לא צעדה גם עבודתך הלאה; הנך חי זה אלפי שנה אך צל חיים, לכן כחולם הנך, רואה אך חלומות מהרהורי היום שעבר. כל הספרים העבים והגדולים, המטלאים את חללו של בית המדרש, הגם עבודת עבד שגור עליו אדונו לעדור תחת הגסן, לעדור ולעדור ולשוב לעדור ולעדור... בן המלך המקולל נסגר בין החרבות ומשדר את ד' אמותיו... אמנם מאושר הוא עמי האומלל, כי בשעה שאבד לו עולמו נשאר אתו שריד מסרי עבודתו שעבד בהיותו בריא וחזק... השריד הזה, שהוא מהפך בו תמיד מבלתי יכולת לשכללו ולעבוד עבודה חרשה הלאה, נותן בו כח להיות, או ממשיך לו שפע, כדברי אביו. הדוב בחרשי התורף, מבלתי יכולת למצוא לו מרף, הוא שוכב במאורתו ויונק את כפו; גם אתה, עמי, הנך שוכב במאורתך ויונק את כסף, אבל בימי האביב הן יקוץ הדוב וישוב לחיות כמקדם — דוב... .

בכל דור ודור אמנם חפץ בן המלך להשתחרר מן הקללה הרובצת עליו, עוד לא עברה שעה אחת בכל אלפי שנות הגלות, שלא התאמץ העם להתפרץ התוצה מתוך חרבותיו; ובכל דור ודור השתמש למלחמתו זאת בנשק היותר טוב של אותו הדור. הגה לפניו אביו, בן הדור האחרון, והוא הן לא הניח את נשקו מידו מיום דעתו אותו: מאמין הוא אביו, כי הנאולה תבוא אך עי. אתערותא דלעילא, ולכן הוא מתאמץ תמיד להכרית את הקוצים והחוחים הסוככים את השושנה העליונה ולגרום אתערותא דלעילא. ועתה, לעת וקנתו, חפץ הוא להנחיל את דגלו לו, לבנו, וישביעהו ללחום את מלחמותיו... עודנו זוכר את הבוקר ההוא, כאשר אמר לו ראשונה, כי עליו להיות איש צבא... אבל ברשתו מאביו את דגלו, איננו יכול לרשת גם את נשקו; הנשק הזה של אביו כבר העלה חלודה, והוא צריך עתה לנשק חדש... אם יכול העם לחיות אלפים שנה כדי אמות של אויר מעופש ולכנות אלפי פעמים את הבנוי זה כבר, לכל ימות מבטלה ושעמום — יוכל לחיות גם תחת שמי ד' הימים, לחיות חיים חרשים ולעבוד עבודה חרשה. רב לו לעמוד על מקומו ולבכות על חרבותיו! ללכת הוא צריך!

ללכת! אבל — לאן?

שבת סורי מני שמעוני עוברי — הפסיקו החזן. כבר האיר הבקר והקהל מתפלל.

(עוד יבוא).

פירוש המלות.

אחד מן הדברים שמונים בהם אותנו, את הציוניים המדיניים, הוא — הקולטורא הלאומית.

הציוניים המדיניים (נם המלות הללו צריכות פירוש, אחרי אשר, כנראה, לא יחפצו להבין אותן כששומן) הם אלו הציוניים, המעמידים את דבר ההשתרלות בראש חכנית העבודה, ואת פרסום שאיפותינו יחשבו כדבר מועיל להשגת השאיפות האלו. ובאמת, לו היו חברינו המתנגדים מכארים את המדיניות הזאת כששומה, ולולא היו מכניסים לתוכה באורים זרים ורזין דרזין, — כי אז לא היה עולה על דעתם להעמיד את הפוליטיקא והדיסלומפיא כצרות להקולטורא הלאומית.

האם בעבור זה שאנחנו חרדים על רוח ישראל, מחבכים את קניינו הלאומיים ומסרים את נפשנו עליהם, אין אנו רשאים לנסות דבר על ידי אנשים מוכשרים לה ובשעה מוכשרת לה, לפעול על לב מי שהיכולת בידו ועיי מי שהיכולת בידו, ליסד מקלט במחדי לעמנו הנדכא? האם כשביל שאנו מאמינים באפשרות תוצאות מוכות מן ההשתרלות הזאת, אנו מונעים בכבודה של הקולטורא הלאומית? ואם בזה שאנו עמלים להכניס בלב בני עמנו את הדעת, כי רק בנו עזרתנו, וכאשר נעמוד על נפשנו, אפשר הדבר, או גם קרוב להאמין, שאמנם רוח והצלח יעמוד לנו מן התנועה הלאומית, — האם בזה אנו מדיקים לעבודת הקולטורא? הלא מלבד שהשרשת הרעה הזאת עצמה עבודה קולטורית היא בלי ספק, הנה יחד עמה התעוררה גם התנועה לעבודה אחרת: תחית עם ישראל ברוח, תחית שפתו וספרותו, תחית לאומיותו ואנשיותו, — ואיזה היא עבודה קולטורית גדולה מזו?

אבל נמצאו אנשים בקרבנו אשר נודו על הפוליטיקא האומללה, שלא תתפוס מקום בעולמנו, מפני שהם רואים בה הספר מרובה להקולטורא הלאומית. וכן הם מריעים ומכריזים על כל מעשה ודבור, שיש בו אפילו רק אבק של פוליטיקא, וכל חקלה, הבאה אולי מסכות אחרות מקריות, הם תולים אך ורק בהצורה הדיסלומטית שקבלה הציוניות בזמן האחרון, כאותו הסודר, התולה את קלקול עסקיו ואבוד כספו בבוכהלסריא הכפולה, שהגהיג הסוכן החדש בבית מסחרו . . .

צער גדול הוא לאדם, כשמחפשין אותו בדבר היקר לו מחייו, אשר אליו הוא נושא את נפשו; עקיצה נוראה מרגיש היהודי הנאמן כשמחפשין אותו ביהדותו, ומעין עקיצה זו מרגיש הציוני המדיני, כשמהפכין לו את ציוניותו לקריאה של בוז ומהתללות. אבל מה שמרגיז ביותר — הוא הדבר, שרבים גם לא ידעו בבירור בשם מה הגם משתדלים להרוס את אשר אחרים בונים בעמל נפש וברם הלב. . . שמענו כל אותה העת קוראים: קולטורא לאומית תג לנו! אבל כשהגענו לפירושן של המלות האלה, הכרנו פתאום, שכל אחד מאתנו משיג בהן השגה אחרת ושונה לגמרי מזו של השני.

השלישי, הרביעי והחמישי, ורכים מן המצלצלים במלות האלה התקשו מאד לבאר אפילו מה שהם עצמם מכונים בהמלות הרגילות כי על לשונם!

עוד בימי האספה המורחית שהיתה לפני הקונגרס השני נשאלה שאלה זו: הקולטורא הלאומית שלנו מה היא בעצם? וארבע תשובות היו בדבר:

(א) הקולטורא הלאומית שלנו היא סכום כל הקנינים הרוחניים של עמנו כמו שהתפתחו במשך כל הדורות, מן הגביאים עד הזמן האחרון, כלי הברל בן שיטה לשיטה, ואפילו השבט מוסרי והבאר היטב, למשל, הם חלק מן הקולטורא הלאומית.

(ב) אין לנו בזה כל קולטורא לאומית, כי היא נפסקה ביחד עם הנבואה, וכל מה שלאחר זה אינה אלא קולטורא של גלות.

(ג) הקולטורא המבצעית שלנו היא הדת המעשית, וכל היותר היא רק קולטורא מלאכותית, ומרת זר, שלא יתכן, ליסד עליה את הציוניות.

(ד) הקולטורא היא השתלמות החיים המעשיים, האישיים והצבוריים, וההשתמשות הגנונה בכוח המבצע, אבל בהיות שכל יצירה אנושית לא תוכל להמלט מן הסוביקטיביות של יצירה, הרי בהכרח שתתגלה רוח כל אומה ביצירות בניה, וזו הוא הקולטורא הלאומית. לפי זה איפוא, אפשר לדבר עיד קולטורא לאומית של עם היושב בארצו ועבודת השתלמות חייו נעשית בידי בניו ועפי רצונו החששי, אבל לא עיד קולטורא לאומית של עם כעמנו, אשר כל חייו תלויים ברצון אחרים והוא נהנה מן החיים הללו רק בבחינת מקבל.

עד כמה נכונים ועד כמה בלתי נכונים ארבעת הגדרים הללו — זאת נראה בהמשך דברינו. אבל השתנות המוכן העקרי ממילא נרמה גם להשתנות הדעות בענינים המסתעפים מן השרש הזה, וכל הנוכחים וכל ההחלמות לא הועילו להניח את דעת אלה, שבאו לא רק לשמוע, כי גם להבין.

ובכן, תחת אשר קינו, שעדי הקונגרס ועיי האספות שקדמו לו יתברר המקצוע הזה ויתלבן כל צרכו, הגה עוד הוסיף להסתבך יותר ויותר, ובמוחם של הנאספים נשארה מכל השקלא ומריא רק ערבוביא נוראה.

מן הראוי איפוא, שהספרות (או, כמו שיטה קרא לה מר בריינין, הקונגרס התמיד שלנו), תתעסק בשאלה זו ותגביל בדיוק היותר אפשרי את פירוש המלות של הקולטורא הלאומית שלנו, עד שנדע כלנו, כמה אנו עסוקים בדברנו על הענין הזה, והגני רוצה גם אני לנסות כחי בזה, אולי יצלה לי לעזור מעט או הרבה לכירור הדבר.

הקולטורא, במובנה האמתי והשלם, כוללת את כל חיונות החיים, הנלחים והנסתרים, הגשמיים והרוחניים, של בני האדם, המתפתחים בלי הרף עפי תוקף תוקי הדיסטוריא, אשר, ככל תוקי המבצע, שומרים הם את תפקידם. הקולטורא מתפרדת איפוא לשלושה ראשים: הקולטורא הגשמית (מלבושי בני אדם, כלי תשמישם, דירותיהם, כלליהם ותכשיטיהם), החברתית (צורות ההנהגה המדינית והחברתית, הדינים והמשפטים של הממלכה ושל החברה, יחס העמים והשבטים זה לזה והשפעתם זה על זה) והרוחנית (המדות והמנהגים, האמונות והדעות, הדת והמדעים, השפה והספרות).

אמנם, רגילים אנחנו, כשאנו אומרים: קולטורא סתם, להבין בזה רק את הקולטורא החברתית והקולטורא הרוחנית, החשובות ביותר; אבל גם באופן זה אין הספרות או הדת המסמרים היחידים במלוי החיים הקולטוריים ואינן קודמות במעלה לשאר

המקמורים: ההכמות והמדעים, השקפות בני אדם על העולם והמבט, מושגי המוסר בבודנותיהם הפלוסופיות, אוסני החיים והשתלמות המעשים אצל היחיד ואצל הצבור, מנמת פני הדור בבקשת האושר בכלל — שכל אלה הם הנושאים למושג הקולטורא, וכל המביל אותה רק באחד או באיזו מן החלקים אינו אלא מועה.

אין בכלל אלא מה שבפרט, ולכן גם הקולטורות הפרטיות של העמים נגדרות באותו הגדר עצמו שנדרנו את הקולטורא בכלל, כלומר: התפתחות כל חזיונות החיים של האומה. אלא שהקולטורא בכלל היא קבוצת כל השרמושים והקיום הכוללים שבקולטורות הפרטיות. — הקולטורא הלאומית היא איפוא אותם הדרכים והאופנים שחיי הלאום מתפתחים בהם עפ"י מבטו של הלאום הזה, עפ"י תנאי הסביבה שהוא נמצא בה ועפ"י רוחו העצמי.

ובאמרי: רוחו העצמי, כונתי לאותה המקוריות שבכל עם ועם, המבצבצת מתוך חייו ההיסטוריים והמיוחדת אותו בין יתר העמים. מקוריות זו ישנה בכל אומה בת תרבות, ועל ידה העמים מצמינים כל אחד באיזה מקצוע קולטורי מיוחד, כאלו בנונה דאנה ההשנחה, שמקבוצת כל ההצמיניות הללו תבוא השתלמות המין האנושי בכללו.

מבט הדברים מחייב, שבחיי כל עם יהיה אותו המקצוע הקולטורי שהוא מצמיין בו תוסס מקום בראש; הוא הנקודה המרכזית, שכל נקודות ההיקף מתוכרות אליה. הנקודה המרכזית הזאת — זהו חלקו של העם שהוא בקולטורא הכללית של האנושיות. ואולם ההתפתחות כל צדדי חייו, בכל אוסני התגליותיהם, בהצטרפות להמחשבה העקרית המועלת בהם והנובעת מן הנקודה המרכזית ההיא — זוהי הקולטורא הלאומית בעצם.

אי אפשר אמנם לשום חברה אנושית שלא תקבל גם השפעות מן הצד, מקולטורות אחרות, עד כמה שהנן נאותות לרוחם ומבטם של בעלי החברה ההיא. אבל בחיות אוסני החיים הקולטוריים מותגאים הרבה מן האקלים ומבט הסביבה וכו', לכן אין תוצאות ההשפעה התזורת של הקולטורות זו על זו שוות תמיד: היסודות הקולטוריים הזרים, בחדרם לתוך הקולטורא של עם שוקט ובטוח בארצו ובסביבתו, פושמים בהכרח את צורתם הזרה ולובשים צורה: נאותה לרוח מקומם החדש. יש שהם נבלעים לגמרי בתוך הקולטורא הלאומית ונהסכים בקרבה ליסודות אורגניים עד שלא יודע כי באו אל קרבה מן החוץ; יש, להפך, שהיסודות הזרים מתגברים על הקולטורא הלאומית, ובכל היותם משתנים בצורתם לפיה, עוד יותר מזה הם משנים אותה לפי רוחם, ורשומם ניכר בה תמיד באופן בולט — הכל לפי מדרגת הקולטורא הלאומית ומדת כחה הרוחני.

אבל הגה ידענו בדברי הימים עוד מקרה אחד, אם כי יחיד הגה: הקולטורא נעקרת ביחד עם שרשה, כלומר עם העם שנדלה בתוכו, והיא נלחמת בארצות גלותה לא מלחמת תגרה, להשפיע על האחרות, כיא מלחמת מגן, להגן על חייה היא. הקולטורא הגולה הזאת מוכרחת לעמוד בקשרי מלחמה תמידית, שאינה נסמכת לעולם, יש אשר תחלש לפעמים ע"י סבות צרדיות ומקוריות, והרואים מן הצד יוכלו למעט ולחשוב, כי בא קצה, אבל באותה שעה עצמה מתגבר בה חסץ הקיום המבטי, הנובע ממקור העם החי והמתפתחת, והיא תצרת את שארית כחותיה לעמוד על נפשה, עד שהיא שבה למקומה ולאיתנה הראשון. כמצב כזה נשענת הקולטורא בעיקרה על חיי העם, רוחו ומבטו, ולכן צריכים אהביה, התמצים בקומה וכחוזק כחותיה, להגן בראש וראשונה על חיי העם, שישארו במרחם ובמבעיותם העצמית.

הקורא כבר הבין בודאי, שהמקרה היחידי הזה, שרמותי עליו, הוא — כנסת ישראל ומצבה הקולמורי בין האומות.

כל המתבונן אל מהלך ההיסטוריא של עמנו, כל הלומד לדעת את העם לא מתוך הספר לבד ולא מתוך החיים לבד, כיא מתוך שניהם, הוא יכיר כרנע את המקצוע הקולמורי שאנחנו היהודים מצמינים בו ושהוא, מקוריותנו וחלקנו העצמי בהקולמורא האנושית הכללית. המקצוע הזה הוא האידיאל הסופרי של החיים.

עפי השקפת היהדות אין החיים ענין לעצמם, כיא אמצעי נכבד להשתלמות מסרית, ולכן יש להם ערך רק עד כמה שהם עוזרים להשגת ההשתלמות הזאת. הרעיון העיקרי הזה ממלא את כל צדדי החיים של אומתנו בכל הדורות והוא מתגלה בכל המקצועות הקולמוריים: בדת, בספרות, בתורת המשפטים, בחיי הצבור ובחיי המשפחה. גם רעיון אחדות האלהות, שנתן עמנו להאנושיות, הגרו רק תולדה מוכרתת מן האחדות המסרית שבהשקפתו, ותולדה מוכרתת ממנה היא גיב הצניעות ומדת המשפחה. שבהם הצמינו אחינו תמיד ומצמינים גם היום.

האם צריך להביא ראיות לאמתת המשפט הזה? — כמדומה לי, שכל הקורא את ספרותנו על הסדר: מן התורה הנביאים והכתובים עד ספרי החסידים ועד ספרי המשכילים שבדור האחרון, אי אפשר שלא יראה את הקי המבריק הזה, המתח עליה והמזהיר אפילו מתוך המבואות היותר אפלות... וכל החי בקרב עמו ומתבונן לסדרי חייו ולהמשחשבה העקרית המתגלית בהם, אי אפשר שלא יראה גם הוא, עד כמה עוד האידיאל המסרי הזה מחיה את נפש האומה, אפילו בעת שהיא מנוולת באשמת הגלות המרה והרדיפות האכזריות!...

על יסוד הרעיון העיקרי הזה התפתחו חיי הקולמורא בעמנו מכל צדיהם, כל עוד חי בארצו חיים מבעיים ומלאים. אבל כאשר הלך בגולה והחזקים הקולמוריים היוצאים ומשכים מן האקלים וחיי השרה ומן חנוש המדיני נפסקו למסרי, או נצטמצמו חיי הקולמורא ונתכנסו בגולה החיים החברתיים לבד; או נשנה החיון הידוע במסע, אשר אם יחסר לאיש איזה מן החושים, יתגבר לעומתו יתר החושים עד כדי למלא את החסר. ככה התגברה האינרציה הקולמורית בחיי החברה הישראלית עד כדי למלאות את חיי השרה ואת החיים המדיניים שחסרו לנו. גם מכאן ואילך הולכת הקולמורא שלנו ומתפתחת על יסוד אותו הרעיון הראשי עצמו, אבל מקום חיותו נצטמצם, ואינו יכול עוד להתגלות אלא בתוך החיים החברתיים לבד.

כך היה מצב הדברים עד לפני זמן קצר, שאז נפתחו שערי הגימו והחברה הישראלית חדלה להיות. בתחלה היתה בהלה רבה בתוך המחנה, ורבים נסו ממנה לבקש חיים חדשים בתוך חברות חדשות, אבל לאט לאט בא לידי ההכרה, אם עיי סבות הצניעות או סנימיות, שהגימו לא היה אצלו פרי שנאת העמים בלבד, כיא פרי הצורך העצמי לחיות חיים חברתיים נבדלים ולגלות בהם ועל ידם את התפתחות הקולמורא שלנו. אז באו טובי האומה במבוכה. הם הרגישו, שעליהם לעשות דבר מה בשביל לצאת מתוך הקריסים הלאומי, אבל לא ידעו מה להם לעשות. הם עמדו אז לפני שאלה היסטורית קשה ולא ידעו באיזה אופן אפשר ונחין לפתור אותה. לבנות את הגימו מחדש, אי אפשר, אבל נחין בכיז לברוא חברה יהודית שחיי הקולמורא שלנו יוסימו להתפתח בה עפי דרכה כמלפנים. אולם על יסוד מה נבנה את החברה הזאת? ומה יהיה הגדר המבצר את החברה הזאת, תחת תימות הגימו אשר נפל?...

פה כבר הנענו לחלוקי הדעות שבין הלאומיים: בעלי. הכמת ישראלי, שמחשבתם הביע הח' בעל. המכתבים עדי היהדות הישנה והחדשה, חרשבים, שההכרה הלאומית ההיסטורית מספקת היא להחזיק את החברה היהודית ולהבליט את ישותה במדה גדולה כזו, עד שתהא לה גם רשות לדרוש לעצמה זכויות לאומיות בארצות הגולה; אחריהעם כבר הבין, שכל אידיאה יכולה להתקיים רק בהיות לה מקום להתגלות מחשית, ולכן המציא את תורת. המרכז הרחגי; ואולם החכמים המחזיקים בדעת ליליענבלום והציוניים החדשים רואים רק תרופה רדיקלית אחת: לברוא את. המקלט הבטוח.

כרכתי את. חבת ציון עם. הציוניות בתור שמה אחת, כאשר לסי דעתי באמת שתיהן אך דבר אחד הן, ואולם מעלה יתרה יש באחרונה, שהוציאה את התורה מרשות יחידים והכניסה אותה לתוך רשותו של כל העם, והדבר הזה יש לו עוד גדול ונכבד מאד בעבודת הקולטורא. מפני שעל ידו הגה כבר בנינו נדר, ולוא גם לא חזק ביותר, לשמירת החברה היהודית, עוד במרם הנענו אל. המקלט הבטוח.

את המחשבה הזאת הביע בדברים יותר מפורשים מכס נורדו במאמרו. תעודת הציוניות. מבקרי המאמר הזה צדקו רק בנוגע לסגנונו של המאמר ולהסתירות שבינו ובין דרשת נורדו בברלין. אבל בעיקר הדבר אין בו שום סתירה להציוניות המדינית, כמו שמהרו איזו סופרים למצוא בו. חנוך האומה שדורש נורדו אינו כלל זה שדורש. אחריהעם. הראשון דורש חנוך לחיים מדיניים, שאפשר לקנותם בזמן יותר קצר ובקרבנות יותר מעטים, והאחרון דורש חנוך לחיים של יהדות צרופה, דבר הדורש שנים רבות ועבודה מרובה של דורות רבים, וש אפשר הוא אך ורק באי, כאשר תנאי החיים יהיו כבר מלאים ושלמים... ואין צריך לומר שיכול אדם להיות מן הנלהבים שבמדיניים, להאמין בהתרופה הרדיקלית היחידה, במדינת היהודים או במקלט הבטוח, ולהבין בכיו, שלעצ ההתאגדות לאגודות ציוניות כבר יש בה מיצירת אותה החברה היהודית, אשר בתוכה יכולים תצריכים חיי הקולטורא למצוא את מקומם הנאות ולהתגלות ולהתפתח כראוי עפ"י טבעם ורוחם.

הקולטורא הלאומית שלנו היא איפוא: התפתחות החיים הלאומיים והחברתיים בכל אופני התגליותיהם, הנובעים ומשפיעים תמיד ממקוריותנו ועצמיותנו הלאומית, כלומר, מן הכרת האידיאל המוסרי של החיים. והחפץ בקיום הקולטורא הזאת והשתלמותה עליו לדחות בעצמו על סיה, לחנך כן את ביתו ומשפחתו ולהסיף גם לבני עמו דרכי אותם החיים החברתיים, ממרם האידיאל המוסרי.

כך הבנתי תמיד את הקולטורא הלאומית שלנו ואת עבודתה, ולכן, כאשר ראיתי את הציוניים מתאמצים לחדור לתוך חיי העם ולסגל להם את רוחו ומבועו; רוכשים לעצמם או לבניהם ידיעת השפה והספרות, לומדים לדעת את דברי ימינו, ומה שנכבד ביותר — מתקרבים אל העם בפועל, למדים לחיות את חיו בזה, לקות את תקותיו ולשאוף אל אידיאליו בעתיד; ועייז הם שבים לחבב אותם החיים, התקות והאידיאלים על העם עצמו; בראותי כל זאת, התלמתי בבטחה, שהציוניות היא תנועה לאומית-קולטורית כבירת כח באמת, ובתור תנועה כזאת היא מביאה מאליה — כאשר הראו אחי המעשים — לידי התקרבות החיים הלאומיים-החברתיים ומכרחת את נושאי דגלה לעבודת הקולטורא הלאומית.

אבל משקמו עלינו רבים ועשונו לאויבי הקולטורא ועזריה, הייתי משתוקק לעת שהקונגרס ירעים בקולו ויביע את סתאחו הנמרצה נגד האשמה הנוראה שמשמיאם עלינו,

והיה אחד יחיד, שהקולמורא הלאומית היא נשמת רוחנו, שלמענה ואך למענה הגנו מובלים ומקיים ומצפים לנאולה, ושהעבודה הקולמורית, כלומר יצירת החברה היהודית והתאחדות האינטליגנציה עם העם, היא עבודה מוכרתת ומטלת חובה על כל אנודה ציונית במקומה ועל כל ציוני נאמן בביתו.

ואמנם היה הקונגרס מחליט החלטה כזאת פה אחד, לולא הביאורים הזרים שהכניסו רבים לתוך המלות הפשוטות. קולמורא לאומית, אשר נתנו מקום למפלגות שונות לחשוד אשה את רעותה בסניות צדדיות וחצוניות... הסירדשים הזרים ההם לא לבד שהזיקו לעצם הענין, כיא עוד הביאו את הקונגרס לידי מעות יסודית, אשר תעמוד לנו לשמן על דרך ההסכמה בין הזרמים השונים בתנועתנו בהקונגרסים הבאים. — הגני מדבר עיר יסוד הקומיסיא האפורוססית על עניני הקולמורא.

עוד בימי הקונגרס הראשון נוסדה קומיסיא כזאת, וכאשר אפשר היה לראות מראש, לא עשתה במשך השנה מאומה. בעליה אמנם התנצלו, שאשמים בזה לא היתה, כיא אנשי וינא. הדיסלמסיים, שלא נתנו כסף להחזקתה, ולכן חיב הקונגרס השני את הועד הפועל, שיקצוב להקומיסיא הזאת סכום ידוע, הדרוש להחזקתה ולהשגת מטרותיה. אבל הקולמורא הלאומית, לפי מה שנדרתיה, אינה דבר שנקנה בכסף לבד, לו גם היה לנו סכום כזה, שאפשר היה ליסד בתיססר כעין בית הספר שביפו בכל עיר בישראל; הקולמורא הלאומית נקנית רק עי עבודה מרובה בתוך העם, והעבודה הזאת יכולה להיות אך ורק עי האגודות בכל עיר ועי הציוניים היחידים בכל בית בישראל, ולא עי שום קומיסיא שבעולם. אמנם היתה יכולה קומיסיא להביא תועלת, לוא היתה מתכוננת בתור אורגניזציה מרכזית לעבודות האגודות והיחידים. אבל הקומיסיא שלנו לא בחרה לה תעודה פשוטה כזו, כיא מתעדת לבנות איזה בנין גדול ומפואר, אשר רגליו יעמדו בחדר המועצה של הקומיסיא וראשו יגיע עד רומן של עולםנו, ואחרי אשר בדרך הטבע אי אפשר לבנות בניני אליהו, ובאין עובדים אין גם עבודה, לכן אפשר להגיד מראש, שהקומיסיא לא תעשה גם בשנה זו וגם בשנים הבאות שום דבר נכבד אשר יהיה שוה בנק העת והכסף שתצא מקופת השקלים.

אשר על כן הגני קורא לכל אלה שתנועתנו הלאומית יקרה בעיניהם ותפצים בקיומה: נלמד נא כלנו לדעת, מה היא הקולמורא הלאומית שלנו, ואז נדע גם איך לעבדה ולשמרה, וכאשר ניסד אחיכ מסרים להרחבת הקולמורא ושכלולה, לא יסתפקו העומדים בראשם בדברים בעלמא, כי אם יעשו באמת מה שיכולים ומה שצריכים לעשות בשביל להעשיר ולפתח את חיינו הקולמוריים.

משה קליינמאנן.

הערת העורך. חקייאם בדבר יודעים אמנם, ש"החרדשי" הזה שחשמיטע בעל המאמר, בנזע למתות הקולמורא העברית ודרכי עבודתה, הוא הוא יסוד השקפתם ושענותיהם של אלה "הסתנגדים" עצמם שהוא מתראה כבא לחלוק עליהם ולבטל דבריהם. אבל ספני זה עצמו חשכנו, שראוי המאמר להתפרסם, כהודאת בעל דין, ואנו אין לנו אלא להוסיף: הלואי שהיו חצוניים חסדיניים וראשיהם ומנהיגיהם ככל מקום מחזיקים בדעות כאלו בלב שלם ומכונים באמת מעשיהם אליהן, — ולא היה אז מוצא פה נגדם מצד זה... ובנוגע להקומיסיא שמדבר עליה החתבר, עי "הערת העורך" למעלה חובי כ"ז ע' 281.

אמת ליעקב.

מאת

דוד כהנא.

ב"י.

בעת שישב רי אייבשיץ עוד בסראנ, והוא אז צעיר לימים, יצא עליו חשד גדול, כי הוא מכת שרץ. וכאשר החרם האיש הנודע מכת שרץ, נחסיה חייא חזן, עי מאה ושלשים רבנים, והיה נע ונר בארץ, ואין איש יהודי מאספך אותו הביתה, — בא בשנת תפ"ד לסראנ, ולא הניחודו גם שם לבוא אל העיר, אך רייא הספיק לו כל צרכיו, ואשתו חמטו הוציאו לו אוכל אל מחוץ לעיר⁽¹⁾. בעיר הגובר נתפש חזן מאנשי המעמד, ולקח ממנו כל הכתבים הנמצאים בידו, וכתבם נמצא מכתב מרייא, אשר כתב אליו בדרך עצה, לעזוב את מסעיו לעת זקנתו ולשבת בית⁽²⁾. בעיר ווינא נמצאו כתבים מרייא אצל ועלינ מוכיח, שהיה בן מכת שרץ⁽³⁾. גם בסרעסבורג נמצא ביד חלמידו, בן ריל שידלוב, ספר של רייא: „ואבוא היום אל העיון, המלא מינות של שרץ“⁽⁴⁾. בשנת תפ"ה, כאשר נלכד בעיר ספרים המשותלח של כת שרץ, משה מאיר מזאלקאוו, ונגלו כל מוטותיו הרעות, כי נמצאו באמחתו כל כתבי המינות שלהם ונלקחו ממנו כ"י רבים, משה של שני אנשים, — נמצאו אצלו גם כתבים מרייא⁽⁵⁾ ואגרת שכתב לישעיה חסיד, חתן יהודה חסיד, שהלך בשנת הת"ס לא"י וחיל האגרת:

„בחידי רצתה נפשי להיח חחרף וחכם מוטלא מהורר ישיעה יצי. אין לחאריך, כי סגר עלי הסדר, ואין כחי כפה לעיץ עד כי יצוה עלי חסדי ה', ולזאת אין להרש כ"א הדברים הנאמרים להודיע שחתי כפי זה משה חאיש, והוא יגיד לו את כל ונכתת, חולת זאת איא, ונא אל יהיה סן המפרסמים כ"א חצנע מאד, וזהיר לכל אנשי סדרו, כי אולם אני רואה צעקת כלבים ונחמת

(*) עי למעלה חובי כ"ז ע' 256.

(1) עי „בית יהונתן הסופר“ (ר' ג') וספר „התאבקות“ (דפוס לטוב ר' סי ע"ב).

(2) עי „תורת הקנאות“ (דפוס לטוב, צד פ"ב) ובהקדמת חק „לחישת שרץ“.

(3) התאבקות (ר' פ"ח), מעדות ביעקבי (ר' סי).

(4) עי „מגלת ספר“ (צד פ"ח) והתאבקות (ר' א' ע"ב). וכן העיד אחרי כן לפני רבני ברארי ר' נתן בן לוי, שידוע בבירור גמור, שהספר „ואבוא היום אל העיון“ חבר רייא. עי „פתח עיני“ (ר' סי).

(5) עי בית יהונתן הסופר (ר' ב' ע"ב), חיל: „נמצא בכתבים הכוזבים כך אחד, ושאלו לו (למשה מאיר) מבפן מי יצאו אלו הדברים, וחשיב שם בפני ביד, שכתבים אלו מרי יונתן. ועי התאבקות (ר' א' ע"ב).

חמורים למולי למאד, ובכן יחיו נחבאים אל חכלים למאד, עמי בא בחדריך סגור ולתך, כתר ועיר עד שלא יחיה ערות בעולם, ואז עז וחדר תעשרהו ממני אוהב כר נפש יהונתן^(*).

והרבנים עשו אז נביות עדות, ובראשם הרב מפשרם, ר' יעקב כהן, ונודע, כי משה מאיר וליבלי פרוסמיץ וישעיה חסיד הם כלם מכת שיצ ובאנודה אתה לרעה, וריא הוא גיב מחברתם ונסמך מידם להיות משיח במקום שיצ^(*). ומיד התרימו הרבנים את הכת הזאת, בחדש תמוז שנת תפ"ה, בפסדים, ובכ"א תמוז התרימו אותה באלמונא, ובר"ח אב באמשטרדם ובמנהיים, פיורדא וליסא^(*). ובכל כחם יצאו הרבנים בעת ההיא להשמיד ולהכחיד הכת הרעה הזאת, והרבה רבנים מאשכנז ופולניא רצו להחרים או גיב את רי"א, אבל הרב ר' אריה ליב מאמשטרדם, שהיה תתן הנאון חכם צבי, השתדל בעדו, ע"ס בקשת דודו מרה הירץ, אביד דקיק סינשון, אצל רבני הועד של ר' אריצות, שעלתה בהסכמה אצלם לגדותו, וביניעות רבות עלתה בידו להציל אותו^(*). אך כדי להסיר מעליו את החשד הזה, יצא רי"א בשנת תפ"ז עם הריינים והפרנסים מפראג והתרימו בבה"כ, בערב יום הכפורים, את כת שיצ^(*). אולם הגאון ר' דוד אופנהיים, שהיה אז אביד בפראג ומדינת ביהם, משך את ידו ולא רצה לחתום עמהם, לבל ישעו בדברי שקר^(*). ור' משה חנין, בשמעו דבר החרם הזה, התרעם על הרבנים מאד, מדוע קבלו מרי"א התגללות שוא, ואמר: הזמן יגיד הגזק הנדול שזמה יצא, ואשר יעשה הרע הזה לעמי באחרית הימים^(*); כי לדעתו עשה רי"א זאת רק למראה עינים, ובסתר אדוק הוא בשיצ.

בשנת תפ"ח נבחר רי"א להיות דרשן לעדת ישראל בפראג. ושמו המוב הלך וגדל מאד, כי מרשלם הוא בכל החכמות, יען כי הוא עצמו אהב מאד להתפאר לפני המון העם ולתעד על עצמו גדולות ונסלאות, כי כמעט אין חקר לחבונתו בטבעיות ולמוריות ואלוהות. ואף כי באמת היו ידיעותיו מעטות, וגם מליצת שפת עבר ודקדוק הלשון לא ידע היטב^(*), אך רבים מהמון העם נפתו אחריו והאמינו, כי אין חקר לחכמתו, וכמעט כל רז לא אנם לו, וכאשר ראו עוד, כי אחדים מן השרים וכהני הנצרים באו אליו לפעמים, גדל שמו בעיניהם מאד.

בשנת תצ"ג נסמר הרב סמיץ במדינת צרפת, ר' יעקב רישר, והקהלה הגדולה נשארה בלי רב. אז שלח רי"א מכתבים אל נכדו של הרב המנה, ר' נחמיה רישר, להשתדל בעדו אצל פרנסי מיץ, שיבחרו אותו לרב במקום זקנו. וכמעט נכנסו דברי ר' נחמיה רישר

^(*) עיי' בית יהונתן הסופר (ד' ד'), וחמכתב הזה חזכיר ר' משה חנין במכתבו להרב מאמשטרדם, וז"ל: "פסק חיי שקרא אותן כלבים וחמורים", עיי' בספר הגנור (ד' ג' ע"ב).

^(*) תגביע נדפסו בתחלת בית יהונתן הסופר; ועיין בספרי "אור וחשך".

^(*) עיי' תחיק (צד ע"ט).

^(*) עיי' בס' התאבקות (ד' צ') וספר "לוחות עדות" (תוצאה א' ר' ט' ע"ב).

^(*) חתרם הזה נדפס בתחיק (צד ע"ח).

^(*) "שפת אמת" (דפוס לזוב ר' ר"א), ובספר "גהלי אש" מאת ר' יוסף פרעניר (נכצא עוד בכ"ו ותבנו בפרשות באר ד"ר נייבויר במכח"ע של גרעמץ שנה ל"ח צד ר"א) נאמר בזה"ל: "חרם ספראג, חשרי תפ"ח, חתרם מרי יונתן ופרים ודיינים, אך לא מתנאון האמתי נשיא הדור האביד סותריר דוד אופנהיים זצ"ל, כי בחכמתו ניבא, כי זה אך דבר סרמה לצודר נפשות נקיות ושהורות".

^(*) התאבקות (ד' ב') ותחיק (צד ס"ז).

^(*) יעביץ אומר עליו: "תעבדות, אשילו מקרא ולחיק לא ידע על בוריר, עיי' עדות ביעקב (ד' ס"ח ע"ב). ועיי' בס' "שבירת לוחות האון" (דף ד' ו' נ"ב ע"ב), ותראה שדברי יעביץ בזה נכונים

באזני סרנטי הקהל, והנה נודע הדבר לאם זקנתו, האלמנה הירבנית, ובאה אל בית מרשב הפרנסים ובקשה מהם לכל ישמעו לדברי נכדה נחמיה, להשיב איש כזה על כסא הגדולים, כי יהיה הדבר חרפה לראשונים אשר בעדן מנוחתם¹⁴). דברי הרבנית הוקנה, שהיתה גם דודתה של אשת רייא. עשו רושם גדול בלב הפרנסים, ובחרו אז (בשנת תצ"ד) לרב את הגאון ר' יעקב יהושע פאלק, בעל פני יהושע. אבל מהר"י פאלק לא ישב במיץ ימים רבים, כי בשנת תק"א נתקבל לרב בעיר פסדימ.

ובעת ההיא כתב רייא מכתב לאוהבו נחמיה רישר במיץ ובקש מאתו להשתדל בעדו עוד הפעם, שיושיבירו שם על כסא הרבנות. הדבר הזה נודע למהר"י פאלק, וזכיה את נחמיה רישר על פניו, וכן בנו ר' בעריש הוהיר אותו לכל יעמוד לימין רייא, כי נודע להם הגביע שנעשו לפנים בפסדימ¹⁵). אך ר' נחמיה רישר לא שמע לדבריהם, והשתדל אצל סרנטי מיץ בעד רייא בכל נפשו, גם כתב מכתב לרייא והזכירה, שכבר יצא חשד עליו, כי נמשך אחר צבי שבור, והחשד ההוא יענב הרב ר' כעת פה; ומיד השיב לו רייא, שרק איכיו הוציאו עליו קול, והרי הוא בעצמו הסכים על החרם שהוכרז בפראג על כת הרשעים. ועוד יאמר במכתבו ההוא:

„ולעומת כן קשה לי זה, שיש בו ערעור וגנוד, כי העבודה לא האמנתי כי יסופר כעת, אשר תחלה לאל יצא פבקי בעולם, ואין אחד מכל רבני זמני, אשר יאמר כי הוא כדאי להרביץ תורה ולהוציא יקר סודלל כמני. תחלה לאל שמעתי מברדין בעלמא, ועוד אני בעולם ת"ל יש תורה בישראל, לברר דבר קשה משיש ופוסקים ראשונים ואחרונים, נגלה ונפטר, חיצוניות, למדינות, מושכלות, תורניות, טבעיות, תוכניות, פלוסופיא, הנדסה, הגיוניות, למדינות, צחות, הלצות, חקשות, ומי הוא זה אשר תרמיני ואשור, ויבוא אתי בפלס, שיהיה עוד פקפוק כאשר ארכין ראשי, וא"כ אין זה כ"א בעיה נחקים בנו: יראת חמא וחכמת סופרים תסחר ונערים פני זקנים כו', ולזה צריך אימץ ביתר שאת, לשבר עול ופיתוי נחש"י¹⁶).

וברוב דברים כאלה לקח את לב הצעיר נחמיה רישר, ועמד בעדו בכל עוז, עד שהצליח חסדו בידו, ורייא נבחר לשבת על כסא הרבנות במיץ.

כתשע שנים ישב רייא במיץ והורה שם לעדתו דת ודין ודרש להם דרשותיו לעתים שונות¹⁷). והתפאר לפניהם והגיד על עצמו גדולות ונפלאות לאין חקר, עיד חכמתו וידיעתו בלמודיות וטבעיות, וכי יש לו יד ושם גם בחכמת הנסתר ובקבלה מעשית, ואיך התנוכה במקהלות עם רבים מחכמי הנוצרים ונצחם והודו לו והסכימו להרשים דבריו בפראג, וכל לשון אשר קמה למשפטם אתו בפילוסופיא הרשיע¹⁸). וכי

¹⁴ שפת אמת (ר' ייא ע"ב) במכתב ר' נחמיה רישר.

¹⁵ שם (ר' ייא ע"ב). ושם (ר' כ"א) במכתב מהר"י פאלק אל ראשי עדת מיץ נאמר: „קודם שהעליתם חאי נברא ומנינים אותו בראש, וגליתם ספח ממה שידוע לי סמנו, והזהרתי אתכם בכתב ישר דברי אמת, שאל תתנו יד וסעד לז", ועי' שבירת לוחות האון (ר' ס').

¹⁶ שפת אמת (ר' ייא ע"ב).

¹⁷ רוב הדרשות שכתבו „יעדת דבש" דרש במיץ.

¹⁸ בדרשו לפני המון העם במיץ, בז' אב שנת תק"ד, נאמר בזה"ל: „ובאמת הנוצרים חושבים שאין כל כוכבים בעלי מדע ונפש כלל, רק הם מקשים חומרים כמו כדור ארצי כזו, אבל עמדתו עמם בויכוח במקהלות רבים מחכמיהם, ותהלה לאל כי נצחתים, כי שאלתים: אם כן הוא, מה ענין הכישוף להוריד שפע מכוכל עי' צורות ולחשים והקסרת, כיון שהם אבני דוממים ואין בהם תבונה? ובררתי להם מכל ספריהם שכך היה ענין כישוף להוריד שפע כביל וכז, והודו כלם לדברי ת"ל, וכן הסכימו להרשים בפראג, וכל לשון אשר קם נגדי למשפטם בפילוסופיא הרשיע,

מצא גם דבר חדש בחכמת התבונה, מה שלא השיגו כל התוכנים, ובו יתיישבו כל הספקות בחכמה הזאת¹⁹). וגם חבר ספר מיוחד כולל שבע החכמות הנצרכות לתורתו הקדושה²⁰). ורבים מהמון העם האמינו בדבריו ובאו אליו לקחת מאתו קמיעות, להסיר מהם כל מחלה וכל תקלה ופגע רע, ואף לגרש הצפרדעים מן הבית²¹). ודיא פתח במיץ את אוצרו, ובמזדר כתב קמיעות לרבים, גם מכר בדמים יקרים בשמים להקסיר, באמרו שמוכים הם להבריח הקליסות מן הבתים, וקראם בשם אבדלתא דר' עקיבא, וכן עשה מסחר ביין של הבדלה שלו, והשקה בו את המון העם²²). ושמו נודע לתהלה בכל הארץ.

אולם ר' נחמיה רישר (שהיה אז הרב למדינת לוטרינין), אשר השתדל לסנים בעד ריאי בכל נפשו, נהפך כעת לאויב לו, יען אשר ראה מעשיו המכוערים, וגם נודע לו, כי יצא ריאי לשלם לו רעה תחת טובה ודבר עליו סרה לפני הממשלה ורצה לקחת מידו את הרבנות ממדינת לוטרינין²³). ועוד אנשים אחדים ממיץ נלוו אליו, אשר שנאו את ריאי תכלית שנאה, וירא ריאי, כי לא טוב לסניו לשבת סה, וגם כי אין לאל ידו בצרפת לאסוף תלמידים רבים ולהרעיש את העולם בדיעותיו הגדולה בשם ופוסקים וכדומה; לכן, כאשר מת דתתו ר' יצחק שפירא, הרב מפראנ, ביו סבת תקי, השתדל ריאי בכל כחו, עיי משפחתו הגדולה שם, כי יבחרוהו לרב במקום דתתו, אבל כל יגיעתו ויגיעות משפחתו היו לריק²⁴).

ובעת ההיא היו שלשת הקהלות, אהזי (אלמונא, המבורג, ואנובעק), בלי רב ומורה, כי מן העת שנפטר הרב ריחיק, בכין תמז תקיט, לא נמצא עוד איש שימלא את מקומו, ובאלמונא ישב אז בכבוד גדול, כאחד התושבים, הנאון יעביץ, ורבים מאוהביו, וגם אחדים ממרנטי הקהלה, הפצירו בו לקבל עליו הרבנות מאהזי ולמלאות את מקום אבותיו שם, אבל יעביץ לא רצה בשום אופן לקבל עליו עול הרבנות, ומאמר היה בסיו: ברוך שלא עשני אביר²⁵). כי באמת ידע את מבעו היטב, שלא היה מוכשר לזה כלל, יען כי אהב לשבת ביחידות, ולא היה מעורב עם הבריות, כי היה איש אמונים, ושנא מאד לשון רמיה ושפתי חלקות, ולא פחד להניד האמת קבל עם, כי היה נקי נפס ובר

(עיי יערת דבש ד' ל"ב). וכל איש ששעם מעט מחכמת הסבע יבין מתשובתו לחכמי הנצורים, עד היכן חגיעה חכמתו בכלל, ומה רבו ידיעותיו בתבונה בפרט.

¹⁹) עיי יערת דבש (ר' ל"ג), וזל: משהלח לאל ראו דבר חדש מה שלא השיג כל בעלי חכונה, ולדעתיו ראויים הם לאמרם, ובביאורי על חכמת העיבור בקידוש החדש הארנתי בו וברדתי הכל, אשר בו יתיישבו כל ספיקות התוכנים.

²⁰) בחספרו על גאון אחד במיץ, חיי אב תקיט, יאמר: מחברתי ספר מיוחד (בו חכמות) ועל זה ארני הספר הסבע, כי כל החכמות הם פריאות תוצר לתורתו וכו', מחכמת המוסיקא אין לדבר, ובזח נבין כל עניני השעמים ונקודות שיר השירים וכו', ובר הארנתי גיכ בספרי תביל כיצד היה כונתם בתנועת עולמות עליונים כנגונים ובשירים.

²¹) שפת אמת (ד' ח').

²²) שם (ד' י"ב ע"ב) ובספר גחלי אש.

²³) שם (ד' י"ב ע"ב) ועדות ביעקב (ד' מיד ע"ב).

²⁴) עיי בס' חיי יהונתן לקלעספערער (צד כ"ח).

²⁵) עדות ביעקב (ד' מ"ז) וביית יהונתן (ד' ז, ס"ג). וכן יאמר יעביץ בספרו תהיק (צד קכ"ט): "אמר פסירת אדוני תותני הרב כמותרים כין דיל, רצו קיק פחנא וחגילי פה לקבלני לרב מדינה, וכאשר צוח גיכ איח הרב לפני מותו וכו', ולא חסיתי שכמי לקבל עלי עול הרבנות, וזוא דבר מפורסם".

לכב וכרה מן הכבוד, גם היה איש מהיר חמה, קנאי בן קנאי, ולכו היה לב אריה ולא תת מפני כל במלחמתו בעד האמת. בשנת תק"ח הוציא יעביץ סדר התפלה לכל השנה עם סידורו הארוך בשם. עמודי שמים, ויעש לו שם גדול בארץ, אבל באלמונא עזר עליו בזה שנאה גדולה, סבת הרבר היא, כי דבר שם דברי תוכחה עיר משא ומתן באמונה, ועל מאמר חדל: ולא ילמד אדם את בנו חנוני, הוסיף: גם השולחני בדורות הללו: והחלפנים מאלמונא התעברו עליו מאד, באמרם שפגע בזה בכבודם, ונהפכו לו לאויבים⁽²⁶⁾. הוא אמנם התגצל לפניהם, כי כונתו היתה רק על החלפנים אשר און ומרמה בכפיחם, ולא על אלה העוסקים בזה באמונה, אך כל דבריו לא הועילו מאומה, וחמתם לא שככה ימים רבים. ובכן יצא רי"א לעזר את לב משפחתו ואוהביו הרבים, כי ישתדלו בעדו בכל עז אצל פרנסי הקהלות, שיכתרו אותו לרב באהיז, וחפצו הצליח בידו בפעם הזאת, כי בימים ההם רבתה בג' קהלות המנסה בנשים יולדות, ואוהבי רי"א הרבים ומשפחתו הלכו מבית לבית והגידו את נפלאותיו וחין ערכו, לסעול גדולות בשמות וקמיעות, שהיולדת בצער תלד בנחת⁽²⁷⁾, עד שנכנסו הדברים האלה גם בלב פרנסי הקהל, ורי"א נבחר בחדש אייר תק"י לרב בקהלות אהיז, אבל כחצי שנה נתעכב בדרכו, ומדי עברו דרך פסדים התעכב גם שמה, כי רצה לעשות שלום בין שתי המפלגות אשר נפלגה להן אז עדת פסדים, אך לא יכול לעשות מאומה, כי שני הצדדים מאסו בו, יען אשר זכרו את מעשיו לפני ביה שנה⁽²⁸⁾, אולם באלמונא צעקו האנשים והנשים מרה על העכוב הזה, כי חכו לו בכליון עינים שיפדם מכל צרותם.

בשנת תק"י (יום ה', ט"ז אלול) בא רי"א לאלמונא, ומיד בבואו יצא לדבר על לב האנשים והנשים, להרניע את רוחם, לבל יסחרו עוד מאימת המות, כי יכתוב קמיעות ליולדות ולא יהיה אמן, ויפתח מהר את אוצרו המצוי ויתן קמיעות במחיר לכל איש ואשה, ונתסורו הקמיעות שלו בהרבה מקומות, גם מכר פה, כמו במיץ לפנים, בשמים ויין הברלה שלו⁽²⁹⁾, אבל עיי הקמיעות לא נעצרה המנסה ועוד גדלה, כי מתו שלש יולדות ביום אחד, והסחר גדל מאד, עד שרי"א חדל אז לכתוב קמיעות, אחר ימים אחדים באו מכתבים מפסדים והגידו דבר נפלא מאד, כי מדי עברו רי"א דרך פסדים, נתן שמה קמיעות לנכרו של הדיין ר' משה ראפה, והיה כאשר הלך רי"א לדרכו, פתח הדיין את הקמיעות — יען כי היה חשוד בעיניו מכבד — ומצא בהן כפירות ומינות של שרץ, והוא מהר והודיע את הדבר הזה לקהל אהיז⁽³⁰⁾, והעתקות מן הקמיעות באו גיכ לאנשים אחדים באלמונא, והיה רעש גדול באהיז, עד שנודע הרבר גם להרב עצמו, אך הוא שחק על זה ואמר, כי החושדים אותו תועים מאד, באשר לא ידעו את הפתרון האמתי, כי הקמיע היתה נעשתה מצדוסי הפסוק, המלאך הנואל⁽³¹⁾, ובוה הרניע לב רבים, והרעש קם לדממה.

ויהי היום ויהפוך איש אחד ללכת אל רי"א, לקחת מאתו קמיע בשביל אשתו היולדת, ורעו, דוד מאמליש שמו, שמע זאת, ואמר לו, כי אין תועלת בהקמיע, כי כבר נסה גם הוא ולא הועילה מאומה, ואשתו נסמרה לסרות הקמיע, הדברים האלה שמעו איזה אנשים נכבדים, ובתוכם היה ר' יוסף בר' שמעון צבי הלוי פרעניר, שהיה קרוב

⁽²⁶⁾ מגלת ספר (צד קס"ח). — ⁽²⁷⁾ עדות ביעקב (ד' י"ד ע"ב).

⁽²⁸⁾ התאבקות (ד' ד') ובית יהונתן (ד' ד').

⁽²⁹⁾ עיי' בס' נחלי אש ובס' בית יהונתן (ד' י"א סי' ט') ועדות ביעקב (ד' ד').

⁽³⁰⁾ שבידת לוחות (ד' כ"ז), התאבקות (ד' ג' ע"ב). — ⁽³¹⁾ עדות ביעקב (ד' ד' ו' ל').

לאשת רי"א ובניו⁸²). וכשמעו את דברי דוד מאמליש, בקש ר' יוסף ממנו להראות לו את הקמיע והוא שקבל מאת הרב, והוא ענה לו לאמור: הנה היא לומה במחזור שלי, בוא עמי ואתננה לך. ור' יוסף פרעניר שלה מר את בנו הגער לבית דוד מאמליש, וזה מסר לו את הקמיע, שהיתה כתובה על תחינת-נייר קסנה, ומה מאד השתוממו האנשים האלה בסתחם את הקמיע ובראותם כי שם ש"צ בתוכה! ומיד נתאמת אצלם החשד שהיה על רי"א מכבר ונתחדש כעת מספרים⁸³). ומרוב כעס לא יכלו לעצור ברוחם ולחשות עוד, ויגלו את הדבר לאם לאם בסתר לפרנסי הקהל, עד אשר נודע לרבים, ובחדש מבת תקי"א באו האנשים האלה גם אל יעבי"ן, ובראשם ר' יוסף פרעניר, ונלו את אונו בסתר והראו לו את הקמיע והיא⁸⁴). וזה היה תכנה לפי פתיונה:

„אנא ה' אלחי ישראל חשוכן בחשורת עוזה, נא בזכות עבדך, בבואי הביק שלח רפואה לאשה זאת, למען יתקדש שמך ושם משיחך בבואי יחבק בעולם, אל נא תן ראשי⁸⁵).“

וישאלו את יעבי"ן להגיד להם מה היא, והוא ענה להם בלב חדר לאמור: מה תשאלו את אשר נודע כמעט לנער? בבבא' הוא שם ש"צ, אך מה לי לעשות. הלא אין דינו מסור בירי, ובכל נפשו בקש יעבי"ן מהם, לבל יסריעו את מנוחתו ולא יזכירו את שמו על הדבר הזה. אך האנשים האלה לא שמעו לדבריו, ויצאו לעורר סדנים, כי אמרו: לא טוב להניח התקלה לחירות, ופרסמו את הדבר, שגם יעבי"ן מסכים לדבריהם, והרעש באהיו גדל מאד⁸⁶). ובין כה וכה נשמע בין העם, כי רי"א יפרש תיבות, בבאא הביק' הנמצאות בהקמיע, שהן רית מסמק ראשון שבתורה: בראשית ברא אלהים את השמים, וכאשר השרוש הזה לא מצא חן בעיני הנבונים, אמר רי"א, שבעל שם אחד אשר היה אצלו הניח בידו מופס קמיע זו, המוכה ליולדות, והוא לא הכיר בה מעולם ולא ידע מה מיכה⁸⁷).

פרנסי אה"ז התיעצו עם יעבי"ן ובקשו מאתו, שישכים עמם לכסות החרפה הוואת, יען כי אין דרך אחרת, ואם טוב הדבר בעיניו, יצא כרוז, שלא יזכר ענין זה עוד. אבל יעבי"ן לא רצה להסכים לזה, ואמר, כי הוא עומד בדברו, לסמל הקמיע שנמסרה בידו ולחייב את הכותב, יהיה מי שיהיה, ובפרט שכבר חשוד האיש ההוא על הדבר הזה, ואם אנו מחשים גם הפעם, ומצאנו עון, ורעה גדולה אנו עושים לנפשונו ולכל הקהל הזה, ומתייבים אנחנו להודיע צערנו ברכים לגדולים שבדור, אך הניחו לי ועשו כחפצכם ואנכי אהיה נקי מעון זה. וביום הרביעי, ח' שבט, לעת ערב, בא אל יעבי"ן ר' שמואל הלברשטם, איש למדן, להגיד לו בשם משה עקבים, שהוא מתלמידי רי"א וקרוב לאשתו: מאחר ששמע שדבר נגד כבוד רי"א, לכן הוא מזהיר ומתרה בו היום, שאם יתערב לדבר עוד דבר אחד שלא לכבודו, או הוא מוכן עם סיעתו לבוא לביתו לחרטו. ור' שמואל הגיל יעץ את יעבי"ן אהובו לכל ידבר עוד מזה, כי בנפשו הוא⁸⁸).

⁸² שבירת לוחות (ד' י"ד ע"ב) והתאבקות (ד' ה' ע"ב). והוא חבר אחר כן את הספר נחלי אש, הנוכח למעלה. — ⁸³ התאבקות (ד' ה' ע"ב). — ⁸⁴ שם ד' ו' ע"ב.

⁸⁵ עדות ביעקב (ד' ר'). אם נחליף האות ב' הראשונה במלת בבאא ע"פ א"ת ב"ש באות ש', ואות א' הראשונה באות ח', ואות א' האחרונה באות י' ע"פ א"ק בכ"ר, יצא שבתי, וכן במלת הביק נחליף רק האות ח' ע"פ א"ת ב"ש בצ' ויצא צבי, והאות ק' היא נוספת, ותורה על מלת קדוש, ובעל הקמיע כתב שם ש"צ באופנים שונים, לבל יודע מחר הסתור.

⁸⁶ עדות ביעקב (ד' ר' ע"ב). — ⁸⁷ שפת אמת (ד' ו' ע"ב).

⁸⁸ התאבקות (ד' ט' ע"ב) ועדות ביעקב (דף ד' ו' ר').

אריה „בעל-נוף“.

(המשך *).

הענותות בכלל היתה ממדותיו של אריה. הוא היה מקדים שלום ו. צפרא מבא אפילו לארמאי בשוק; הוא לא בוש לתחוב את כפו אל כיסו המוזהם של איזה עגלון או אכר ולהוציא מתוכו עקרי עבק נמוחים מלא אצבעותיו לקטרת; הוא לא בוש, כשהיתה השעה צריכה לכך, להתחרות בגבורה עם אחד האכרים בשוק ולהתנושש עמו בסני עם ועדה ולסור אחרי כן עם המנוצח אל בית המרחץ הקרוב לשתות מעומד. כוס-נצחון קנויה בכסף האכר. סוף דבר, אריה הוא ענו ושפל רוח במאד מאד. אבל מלבד הענותות הכללית הריא עוד נמצאה בו מין ענותנות אחרת, המיוחדת רק לאנשים שכמותו, וכל עיקרה אינה באה אלא סמוך לב ומיראה תפלה ונסה ומבהלתו על ממנו. והיא היא שגרמה לו, למרות במחננו בכחו ובעשרו, שיהיה גם שם שמים שגור על פיו ולשתף חמיד מרת רחמיו של הקביה למעשי ידיו — מדי ננע הענין בממנו. והיא שגרמה לו גם להאמין בכל הבלי שוא: במכשפים וברביים, בלחשים ובסגולות; לשחוש תגשמת ברע-יזהב ולקברה תחת הספתן — להצלה; לשמור את החולדה הדרה בעקרי ביתו כבבת עינו. מפני שהיא שומרת את מולו; ללחוש שלש פעמים בשחר בעת פתיחת שערי החצר את הלחש הידוע. והיא שגרמה לו לפתח את צורותיו, החביבים עליו מנומו, לפני הרבי הקו-בי, ולהסתלק כינע כשמעבירין לפניו. בר מני' והלנינות טקשקשין . . . איזה מין יראה תפלה וחרדה גדולה קסצה עליו כשראה את השמן מרקד בקרבנו ומדת הדין מתוחה סמוך לו. אז ישתגה פתאם אריה שני עצום ואיש לא יכידהו. אריה צמף, ככל האנשים הנסים שנעקרו ונתלשו במקרה מאשפתם ומולם הנביהם למעלה מאורם, ירא וחרד לרגעים מאימתו של איזה כח נסתר, תקף ואכזר, הנח לכעוס ויכול להפילו פתאם ממדרגתו ולהשיבו לאשפה כשהיה, וכחמור זה העולה במולם, היה עומד ומרתת: שמת תשבר הדרגא מתחתיו — ואיבריו מתרסקים . . . ואעפ"י שיש לו על מה להשען — על תקיעת-הכף הידועה — בכ"ז יש לחוש . . . מפני שלקלקל יכול אפילו זכוכ, ובאלהים אל תתני יאמרו הבריות. ובגלל זאת מוטב שתשתדל קודם כל להתרחק מאותו התקף המסתתר הרחק כמלא עיניו, שיסיה דעתו ממך ויעבור עליך ולא יתערב בעסקיך להרע. אלא מאי: אולי ישכחך לגמרי? — גם אז לא תגדל הרעה כל כך כשיש צורות בידך ואתה המוחזק . . . התחבולה הזאת אינה עולה בדמיס' וחביבה היא ביותר על אריה. ומה יפה היה לראות את הנוף הגדול הזה, איך צמצם עצמו

כקסוד ומעט את דמותו כשאיירע איזע חולה מסוכן, גוסס או בר מנף חשוב בשכונתו. אנה הלך, אנה פנה או כל הנשמי הלוח? אנה הלך, אנה פנה או אריה בעל הגוף, הגבור, הבוסח, המלנל, המתפאר והבדאי? מה נוחות ועלובות, מה רכות וחלקות היו או אמרותיו ושיחותיו של אריה בדרשו לפני חבורת ענלונים מעין המאורע של יום! או ידבר אריה בכובד ראש ובקול נמך ונכנע על כל חיי ההבל שאינם שוים אפילו ביצה מזורת; על מותר האדם מן הבהמה שהוא אין; על מפשות החי המדמה בלבו, שאין הוא בכלל, ולא עליו מרמו הפסוק; ועל ההון והכסף שהם הבל הבלים ועוד פחות מהבל הכלים! ותוך כרי דבור הוא מטיף גם רסים תנודמין לענלונים נשברי לב וגואשים, שאין הוא, כביכול, בא בפרזניא על בריותיו, והוא, האב שבשמים, רחום והגוף. — ומאין לקח האיש הזה דברים כאלה וסגנון כזה? ממש כקורא מתוך, שבט מוסרי! עודנו מדבר והנה הילווה עוברת. הבר מנף נשוא במטת נסרים וכלונסאות מצורפים לשעתם, כראוי לבר מנף הגון; העם הולך אחריו אבל וכסוף ראש, השמשים מקשקשים בלנין — קיש, קיש — צדקה תציל ממות! — ואריה, שבטל זה רנע את הכסף והזהב כעפרא דארעא, מחליל להצטמצם ולהתמעט עוד יותר, מצטמצם ומצטמצם עד שהוא — נעלם לגמרי. . . . וברנע שהגיע השמש המקשקש לעבור על פני חבורת הענלונים, המזדריים להטיל פרושות מחוקות אל תוך נקב הלניא — כבר שוכב לו אריה במרתפו או נסגר בביתו, ומטה אונו לקול הקשקש ההולך ומתרחק, הולך ופוחת. . . . וכל כך למה? — אלא להסיח ממנו דעתה של מרת הדין כשהיא קרובה אליו, כלומר: וכי מה אני חשוב בעיניך, אב רחום, שתפקדני ותשים אלי לבך? הלא אני אינני כלום, רבשע, ואני מסתלק לי מזה.

אולם מפני שהתחבולות השליליות לברן עדיין אינן מספיקות להגן ולהציל, כי יש אשר ימצאך השמן גם במרתף ולא יועילו לך כל השתממות ומחבואים; לכן נתחזה איפוא גם איזו תחבולה חיובית ובה שכנגדי, מעין דורן, תסלה או מלחמה, מול אותו הכח הגעלם והקסדן, ולתכלית זאת ראה שנית לו אריה צפף, מלבד הסגולות והלחשים המנוים למעלה, שהיה מצוי אצלו בשכר לכל עת מצאו (הלואי שלא יצטרך לזה!) איזו פרקליט או סרסור קבוע בינו ובין התקף הנעלם, לרצותו בשעת כעסו, לפיסו ולשחרו בשעת הצורך — סוף דבר, סרסור בר סמכא, שהוא יגמור בעדו את כל העסקים שבינו ובין השמים ויהי עול זה פרוק מצוארו לגמרי. ולענין זה לא מצא אריה טוב מהרבי הקו—בי, בנו של אותו צדיק בעל תקיעת־הקף, ומרי הריחו איזו סכנה קרובה — מיד רחם את עגלתו וירץ אל הרבי, להקדים רמיה למכה, בכח הצדיקים האמין אריה אמונה שלמה ומוחלסת, מבלי שים פדות בין צדיק לצדיק, ולא משום איזו מעמים ורחנים ומילי דחסידותא, כי אם מפני שהצדיקים הם לדעתו מיני בעלי מלאכה שיש לעולם צורך בהם, כמו המכשפים, להבריל, וכשנצרכין לגב מורידין אותו מעל התליה יאמרו הבריות, אלא כשם שיש בעל מלאכה הדיוט ונרוע ויש בעל מלאכה אמן וטומחה, כך יש צדיק הדיוט וצדיק אמן, האחרון אינו עושה מלאכתו רמיה והבטחותיו מתקיימות, ככל מה שחץ לאומנותם יכולים הצדיקים להיות בני אדם פשוטים כשאר הבריות, וגם הם אינם מתכונים אלא בלפי הקושיקא.

בהרבי הקו—בי בחר אריה, מפני שזכות תקיעת־כפו של אביו היתה מסעיתו, וישמור לו את החסד, ומלבד זה החזק גם הוא אצלו לבעל מלאכה הגון, אי אפשר לאמור כאביו, אבל בשעת הרחק, כשאין דנים, גם הסרמן קרוי דני, ואפשר לצאת גם

בו. — חקנו המנדל של הרבי הק — כי כמה הוא שוה! לשאר הצדיקים שבמבינה אין זקן מנדל כזה, ויהיה לו זכות הזקן לברכה להחזיקו צדיק. . . והאמת נתנה להאמר, שאריה לא קפח שבר סרסרותו השמימית של הרבי. והרבי ידע אף הוא נפש בהמתו וקצב לעצמו מכל עסק שבר סרסרות הגונה, כמה שעלתה במחשבתו. ובשעת הרחק היה מקדים לשלוח אליו את נבאיו המחזירים בעירות, לקחת ממנו גם על חשבון העתיד. על בקורי הגבאים הללו, התדירים אצלו יותר מדי, היה אריה מתנאה בגלוי ומצטער ונאנה בבתר. — 'עלוקות!' חרק אריה את שניו בלחש ובזעף מדי ראותו את אחד משלוחי מצוה אלה יורד אל ביתו לקחת על חשבון העתיד. ותוך כדי דבור השתדל לעשות פומבי לדבר, לאמר: 'ישמעו העברים כי הרבי שולח אלי חזק ליי'. — והנבאי הוכא אל הבית בפרסום וקולי קולות, עד שידע כל הרחוב כי הרבי שלח אל אריה. וכך היה אריה נאנה ונותן, והרבי היה מסרסר ולזקת. וכלום יש ברירה לאריה? הלא נחץ לשלם לו להרבי שבר מלאכה, כי אסיא דמגן במגן — מגן שווא, די לו שהרבי מצילהו מסוחר הנפש במילי רשמיא, שבכללם גם מצות צדקה ל'עלוקות' (כך היה קורא לכל פושטי יד ותובעים לצדקה) שהוא יוצא ירי תובתה עיי נתינותיו להרבי — גם זה שוה כסף! ועוד, הלא גם הרבי בריה הוא, וכמה יחיה אם אנחנו לא נחזיק בידו? את אלה הפנים האחרונים בנתינותיו להרבי היה מנלה אריה רק בפני אחרים, אעפ"י שהכל יודעים שאריה הוא 'חס', שאין בו 'אף ניד יודי אחר', בן נח הנהרג על סחת משוה פרוטה וכל עמלו לכיסו, מבלי אשר ידאג כלל במה תחינה בריות אחרות. הקבצנים המחזרים על הפתחים בערבי ראש חרש, נבאי צדקה וכלי הקדש מבית המדרש — החזן והשמש — פוסחים על ספו בפה מלא אלה, ובדרך איוה, נכדי בשונג על מפתנו, הריהו מודה ומשבח לשמו יתברך, שהוציאוהו שלם בנופו משם. ועוד כיום תמים אחרי כן תצלנה אוניו ופניו משתנות ככרם לזכר כל אותן האמרות המהירות שנפגע בהן מאריה צפף:

— אָנא! ר' צדוק'ל! — היה מקדם אריה את פני הנכר על הפתח —

מַרְש! מַרְש! אין לי מעוה, אין לי! אני איני נוהג. . . ברח דודי!
במקרים מיוחדים שלא יכול אריה להפטר בלא כלום היה משלח את ה'עלוקות' לאשתו חנה, שממנה היו נהנין לפעמים החזן והשמש בשני ימי המיתה של הוריה, שהיתה נוהרת בהם מאד ועל השמש הוטל לזכרם ולהזכירם ולהדליק נרות, ועל החזן — ללמוד משניות, לאמר קדיש ולקרא, מלאי, שבעד זה קבלו שכרם משלם איש איש חמש פרוטות.

ואין צורך לומר שמעולם לא נתן אריה לאיש הלואה בנמילות חסד, ואין איפוא כל תיסה שנמצאו מטיחים כלפי מעלה וקוראים תגר על מדותיו של הקביה לאמר: 'אין הוא, כביכול, יודע מה לעשות בכספו. ששמש ולא מצא להשקיע את סמונו אלא במקום כזה — גזם זהב באף חזיר'.

ביחוד שגאו בנפש את אריה — סחרי העץ הקטנים והמדולדלים, המחניפים לו במניו ומקללים אותו קללות נמרצות שלא בשניו. 'הראיתם את, עשוי זה, ימח שמו חכרו, איך הוא ו.ממורירי דוטפים את פת לחמנו מפינו?' — היו קובלים עליו תמיד קמני המחזרים. הכניי האחרון מוסב על בניו של אריה, שלשת הבנים הללו, העוזרים על יד אביהם בעסק העצים, כשעומדים הם על שער המישור למשוך קונים אתריהם, או כשהם יוצאים אל השוק לקנות מעשי יער מיד האכרים — או נוראים הם מחזיון מרף! או

לו למי שפנע בהם ואוי אוי למי שפנעו הם בו. הם שחטמו את התורה, שוקצו והטיפו ב' יהובים לאכר בעד מעשי עציו אחרי שיגע וסרח בו איזה יהודי סדולדל להעמידו על המחיר הנכון — פמורים; ואחרים שנמו לנעת בהם מנע כל שהוא שיש בו מעין הסנת גבול במקצת, או אפילו רק להגן על זכויות עצמם — חייבים מיתה! עונש קל סמיתה לא ידעו אריה ובניו: אם אינך הולך מזה, מפה סרוחה — אתה מומת! אם לא תסתלק מזה, מוקצה מחמת מאוס — בני מעיך נשפכים! כך הם איזמיתם של אריה ובניו. ואם אין כח האב אלא בסיו — הנה הבנים הם מן האומרים ועושים. ובכחם זה הם הולכים וכובשים את כל השוק ומיטב הסחורות, לכלין עיניהם של יתר הסחורים, האנוסים להסתפק בסגול ונותר. וכמה גדול כח מולו של אריה! שכל האכרים כרוכים ורצים אחריו ולבם בידו כפלני מים. כמעט כל האכרים מביאי העצים המה מידעיו המובים, שלבם גם בו. ויותר שכבדוהו על כחו הגדול ועל ידו החזקה, ויותר שאהבוהו על דעתו המעורבת עמם, על לשונם השגורה על פיו לכל דקדוקיה ומשליה ועל דברטתו ושיחתו הנאה שהיתה מבדחתם ומשדלתם על פי דרכם ומעמם — עוד החזק אצלם אריה, לא נודע מדוע, לאדם ישר וכשר שלא יונה ולא יעקוב איש, אע"פ שכל אחון המעלות המנויות למעלה לא שמשו אצלו, לדברי מקנאיו, אלא תחבולה ואמצעי, להוציא נשמת האכר בנשיקה.

הנה שמשו של יום השוק ורחה על הארץ. עיניהם של שאר סחרי העץ קרמו אשמויות והתגברו כארי לעבודה היום. ועוד כשרם עלה השחר שנמו את מתניהם ויצאו באפלה אל סחין לעיר מהלך ד' מיל עד האכסניא הישנה והלאה, לקדם בדרכים את האכרים הנחשלים אשר סגרו מבוא בעוד לילה אל מנרש השוק: אולי יחם אולי ירחם ה' ויזמין להם מציאה כשרה ויזכו במקח טוב לכבוד יום השבת. אבל, אהה, גם האכר שכברו זה נתפקה, בעוה"ה, ובשום פנים לא יאבה ולא ישמע לעמוד על מקומו על אם הדרך, ולבו נשדך השוקה. שם יש פאני ארילי יוכר האכר ומדורו לנסוע הלאה, מבלי שיחש לכל אחון הכרכורים שאיזה מגדלי או יענקל מכרכר לפניו. עמדי, עמדי רגע אחד, איזואן! — קורא יענקל אחרי עגלת איזואן המתנהלת הלאה, מלפסו ורוקר כנגדו ככלב, מקשקש לפניו בוזי ותוחכם לו בחיקו בשעה שהאכר מתקרב לעבור על פני האכסניא והייש נותן ריחו, להרגיז עליו יצרו... חמה ומשתוסם אני, איזואן! הלא סקה אתה, איזואן! וכי לא הכרתני, איזואן? עשה למען ידידותנו הישנה, איזואן! זכור את בוראך, איזואן!... — לשוא! לשוא! — איזואן מפנה בקור רוח את חצי פניו וכתמו כלפי יענקל, מרהר מעט בלבו כחפץ להניד דבר מה, אבל מתחרם כרגע, מניף שומו על סוסיו העיפים בועף וקורא: 'יו!...'

ובעצם השעה הזאת סוכב הולך לו אריה צפף על מנרש שוק העצים הגדול, מוזקר ונרחק בין הקרונוות והעגלות הצפופות, המעונות כל מעשה עץ ויער, שואל ביריד ורע בשלום האכרים הוקנים שאצל הקרונוות, מהתל ומשמה בסוב לב בצעיריהם, צודם באונו של זה וסומד על חוטמו של זה, או סברח דעתם בדברי נבלה, ואנב אורחא ממשמש בשוק המזנח על עגלה זו ובקופה שעל עגלה אחרת, מטפה בכרשו של סוס אחד ובורק שני רעדו — כאלו אין דעתו ולבו כלל על מעשי העץ והיער ולא בא אלא לשאול בשלוםם ולשוחח עמם מעט לקורת רוחם. בין כה וכה וחבורה של אכרים מתאספת סביבו, ועוד הפעם שאלות שלום, חקירות ודרישות על דבר פרטו של מיסרא, אם כבר בבירה, ועל דבר מוסתו של מיסרא, אם ילדה זכר (אריה בקי במעמדם ובחייח

עולם של הרבה אברים). שיחת על דבר השלג ראשיתו ועל דבר היריד הקרב לבוא, וביניהם הוא יורד לתוך צורו המזהם של איזה אבר ומציא מתוכו עיקרי מבק ומסת נייר, כורכן ומצית בהם אש ומקמרים; לא שאריה נהנה מקמורת זו — אלא כדי לקרב עוד יותר את לבם אליו במדת ענוה זו ולשתף את דעתם בדעתו עי החבה היתרה שהוא מראה. להם... ובין כה וכה מעין שיחתיו של אריה הולך ומתגבר ולשוננו משתרבת וחד ויותר — וכבר נפתח בשמץ לשוננו והניע לכריתותיו על דבר מנהגיהם של יהודים, שהוא אהב לדרשם כמין חומר ולחקותם לפני האכרים בשוק, לתענוגם ולקורת רוחם. הוא מספר להם עפי דרכו בפרומרום את כל מנהגי הסדר של פסח, את סדר יום הכפורים ומנהגי יתר המועדים, כל שיש בו כדי להחמיה את האכרים ולהביאם לידי גידול. ביהוד הוא מנעים את כל אותם המנהגים שעולים ליהודי בדרמים, מאריך בפרטי ההכנות לפסח, בחלוקת הכסף לקצרות בערב יום הכפורים וכדומה, להודיעם כמה קשים חיו ומזונותיו של יהודי, הממוסל בהוצאות יתרות וצרכים מרובים. כך הוא הענין, כך הוא, אנשי חסד — וזה מסים אריה שיחת כאלה — לא הרי משלכם כהרי משלנו. אנחנו הננו מוקפים במצות, צרכינו מרובים מצרכיכם. — בשיחת כאלה וכאלה מושך אריה את לב האכרים, מושך ומשך — עד שימשוך אותם וקרונותיהם ומעשי עצהם אל מישורו. הקניה נמרת אצלו תמיד במאמר אחד. הוא מכין תמיד את הרע הנכון בשיחתו המתגלגלת מעין לענין — וכעשר עגלות מעונות מעשי יער נעקרות בבת אחת, בקול שרקה ונגיחה, מן השוק, להתפרק משאן במישורו של פאני ארילי, תחת השנחתו ומקודו של אחד מבניו.

וממני שאין כלל בלי יוצא, לכן גם לאריה לא שחק תמיד מולו לצאת בשולם מן השוק. ויש אשר הסב לו חשוק צרות ותלאות רבות וגרם לו מזרח ומסול לימים רבים. מסרה לא מדור כזה היה מצוי ביהוד כשנודמן לעמוד על מקח אחד עם אלתר תרגולת... אבל מה אננו אני להפסיק ולהודיעכם בקצרה מה מבקו של אלתר תרגולת זה.

אלתר הגדו במצבו — בעל בית בינוני, מסחרי העצים הבינונים; בסמו הגדו אדם קטן, דק וצנוע (ועל שם כך הוא קראו "תרגולת"), שמיני העשמים, אפו המחרד ועניו הוללות מעורים בגידי תבלת רבים; וממבקו — הגדו רתחן, בוזי ומזולזל, מבעלי הסדה הארומה והשחורה כמותה, שונא את הכל ושונא לכל. גם כשהיה שחק נראתה כל ישתני הקמנה כמות מלאה ודמא ורתחת, רותחת ורתחת... וכשפתח פיו — לא פתח אלא לתרף ולגוף את כל העולם כלו, וכשעת מעשה הרים את אגרומו הקטן בחמה עזה ובקצה על שפתים — גיכ כנגד כל העולם כלו... הבריה הקמנה הלזו היתה בעל לאשה גדולה, נבונה וחזקה, אשת חיל מפורסמת באגרומה הקשה היוורד על קרקע בעלה ובקשואיה הכבשים לשם ולהללה, וחזון הגחמך הזה היה משמש אב ואם לחמשה בנים גדולים, בתורים כארזים, שירשו מאביהם הקטן את רתנותו ודמיו המקלקלים, ומאמם הגדולה — את גרלם, שעור קומתם וידם החזקה. — במה ביוצאי הלציו אלה ובבת זוגו גבאי (כך שמה), לא אבה בשום פנים המפניע הקטן, אלתר תרגולת, לקבל עליו את מוראו של הארי תגול, אריה תיש, ומגישת שתי בריות כאלה היתה ערשה רשם, ודרי כאן רתמא קמנה מפנישה כזו:

אריה ראה את אלתר עומד בשוק על מקח עצים אצל עגלת אחד האכרים סמכריו ומידעיו המוכרים, התעוזה הזאת אינה מצננת חן בעיני אריה, מה זאת? חומר —
שלה V. (חברת כיה) 22

שלו, ועצי האכר — בודאי שלו! — ובפתע פתאם מהרסת איזו תרנגולת באמצע ומפסקת בינו ובינם . . . נתיץ להבריחה! . . .

— קיש — קיש — קיש! — מכשכש אריה מאחורי אלתר, כמבריה תרנגולת, והוא מתכון להקניטו ברמז לכניו.

נידוי התכלת המעורין בפני אלתר ובחושמו מזדעזעים; הארס שבהם תוסם, מחלחל, מפעפע, וקופץ ועולה אל תוך העינים הרלוותות ומאדימן... ובכל זאת הוא שוהה מעט על נקודת הרתיחה, מטה ראשו הקטן בעקלתון כלפי אריה ומנענעו לכאן ולכאן ומביט בו הבטה ועומה והשקפה לרעה, מלמטה למעלה.

— צפרא מכא למיטרא! — מונה אריה אל האכר, כאלו אינו חושש כלל למעמדו של אלתר ואינו מודה במציאותו כל עיקר — מה זה היה לך, מיטרא? ההבאת דוחן השוקה ולי לא הגרת? תמיהני! הלא ידעת, כי גם באשפות חצרי, בדרך השם, מנתרין ומנקרין תרנגולין, ולדוחן הם צריכין, אותן התרנגולין. אבל מה זה אני רואה? — עיני המעתני! לא דוחן — כי אם קרשים בעגלתך. ומה איפוא לתרנגולת ולקרשים? — קיש, קיש, קיש!!

הסאה נגרשה. חדר חשמו של אלתר משתרבב ומתחרד יותר ויותר, עפעפיו הולכים ומתכוצים כאלו הוא חפץ למצות את עומק חמתו ולצמצם את כל זעם מבטו ורוע עיניו בנקודה אחת, להטיל ארס באריה ולשרפו רגע אחד . . . צפא! יכנס רוח באבי אביך! — חפצה התרנגולת לצרוח מר — לולא באה פתאם מרדות בלבה, בזכרה את הסכנה הכרוכה בצריחה זו באין אחד מאפרוחיה בקרבתה לעמוד נגד התיש ברע הנכון... הוכרן המר הזה נופל כורס מים קרים אל תוך החמת הזרתת להשקיסה. אולם לבל יעמוד כתובק ידיים בעוד איביו לנגרו, צורח פתאם אלתר בקול מר:

— אריה! אריה! אריה!!!

בקריאה משולשת זו, שנעקרה מעומק לבו הזועם והחרד ושנאמרה בחרוק שנים, כך אלתר את אלפי קללותיו ורעבות גרוסותיו שהתרוצצו על קצה לשונו ומספרכות לצאת — עד שנחמקו בין שני החורקות. אבל אריה עומד במדרו ומוסיף בסגנונו הקודם:

— ובאמת אומר לך, מיטרא, כי נואלת כי הבאת קרשים ולא דוחן למקום שהתרנגולין מצוים, אבל עכשו שהבאת קרשים — קחם והוליכם למישורו של אריל, ונאמן הוא שישלם לך את שכרך; הלא תרענו, את אריל, כמדומה לי, לא מחמול שלשום. אה, מיטרא? למה אתה שוהה? קום ונהג! ואת דבר התרנגולין נפוש עלי — אנכי אדאג לכן . . .

אלתר נשא את עיניו — מאין יבא עורו? והוא רואה את בניו הרחק הרחק ממנו. שם בקצה השוק השני מכרכרים הם כרורים כנגד אכרים ועגלות אחרים. — רע מאד המעשה! — עורה רחוקה והסכנה קרובה.

והאכר מצדו אינו דוחק את השעה ואינו נחמו להסיע את עגלתו. מלומד הוא בנפים כאלה ויודע מראשית אחרית, שכל עגלה שזכתה להיות לסלע מחלקת לשני סוחרים מוסה להשתלם פי שנים, ובכנן דא לא כל הוריו נשכר, שעל כן הוא יורד במתינות רבה לתוך כים מכנסיו, מציא ממנו את צרור המבק ומקסרתו ומתחיל להכין את עצמו לקמורת.

אבל אלתר רואה בשהיתו זו סימן טוב לעצמו ומתברך בלבבו, שאין האכר יכול להעזיז סגיו בפניו, אחרי ששרח במקח זה; ועיך אף הוא מוציא מכיסו את הכסף, לפי המחיר האחרון שעמדו עליו בשרם נזדקר התיש באמצע, תחב את הכסף בחיק האכר העסוק וממוסל במקמרתו, תחב ואומר:

— הנה לך, מיטרא, כמה שאתה רוצה, אעפ"י שאין הסתורה שוה — כה אוכה לראות במסלחם של שונאי — ובלבר שלא תהא מרחתי לבטלה.

— כמה אתה נותן שם, פאני אלתר? — שואל האכר כמתמם בהציתו אש במקמרתו — כמה! שנים עשר רויכ ושלשה והובים? הלא אנכי אמרתי: חמשה עשר וחצי. — זה היה מתחלה, מיטרא, זה היה מתחלה... ואחר כך הסכמת לשנים עשר ושלשה — מנסה אלתר לעורר את כח הזכרון של מיטרא, שקפצה עליו פתאם שכחה והעלה את השער בשלשה רויכ.

— אי! פאני אלתר, לא כך היה המעשה, אלא כך וכך... והאכר מתעתד לחזור על הראשונות ולהתחיל הכל מחדש. אבל אריה, שקצרה נפשו בלהגם, קסץ ולקח את השוש מיד מיטרא בשמאלו ואת מרשכות הסוסים בימינו ויאמר:

— הכל היום אעמוד על נביכם לשמוע את גרונריכם? — וי! — וברברו הוא משך בשריקת שפתים את המרשכות, והסוסים נועצים מלפיהם בקרקע ומתחזקים לעקור... — לא! — קורא אלתר באחוז ברסן הסוסים לעצור בהם — לא תמוש מזה, צפף! — אמוש, תרנגולת, אמוש... וי!

— עמוד!...

— קיש, קיש, קיש, תרנגולת!

— יהי רצון שיקשקשו בלנינא אחרי מסתך! יהי רצון שינקו תרנגולין על קברך, יהי רצון... .

— מור מזה אם אינך חסץ להיות מומת! הנה שעפיל שלי הולך — וי! — צפף! צפף! צפף! — צועק אלתר בכל כחו ועוצר בסוסים — עשו, חם, מסור! הניחני גם אני לאכול פת לחם!

אבל ברנע ההיא המטה מהלומה נוראה את ראש אלתר הקסן. המהלומה הזאת היתה בת אנרופו של שעפיל, שחש לבוא לקול הקריאה, צפף! ונזדקר בין הענלות וקסץ מאחורי אלתר, ומיד אחר זה קסץ על ענלת האכר ויחפש המרשכות מיד אביו, משוך וקראו: וי, וי, וי!

אבל אלתר, שנמרסה דעתו מכוכר המהלומה, לא הרפה מרסן הסוסים, נסחב אחריהם ויצעק בכל סה: צפף, צפף! הושיעו! הצילו! ומקץ רנעים עמדו על ידו כל חמשת בניו, שחשו גם הם לקול הצעקה — והענלה נעצרת שנית. וברנע השני באו לעזרה גם שני בני אריה הנותרים, לחזק ידיו במלחמה. ויערכו מערכה לקראת מערכה ויעמדו כשני חשיפי עינים, אלה מצד הסוסים מזה מרשכים ואלה מזה עוצרים.

ובעוד רנעים — התלקחה המלחמה; ומקץ רנעים אחרים — הניעה לעצם תקפת, ארבע היתדות, התקועות בארבע פעמות הענלה, להחזיק בתוכן את הקרשים, — נשממו והוצאו בירי הנצים, להיות למקל תובלים, והקרשים נסלו ונתפורזו על הקרקע... . התכסים היה שוש מואר, הנלחמים נסלנו לשלשה ראשים, הראש האחד — הבנים — עסקו ברציצת נלולת עי המקלות שבדיהם; הראש השני — האבות —

המחפז בתלישת זקן ובמכות לחי; והראש השלישי — שתי האמות, חנה ורבא, שרצו עם טפן אל המערכה באחרונה — שעו בדברי הבל ותפלות כאורח נשים, מעין שמיפת העושים ופריעת הראש ושריפת הפנים.

ומסביב לכל המהומה והמבוכה הלזו עמרו במענל הילדים וחילדות משני הצדדים ויתפחו וייבבו ויפרשו בכפיהם.

ומיטרא המתן פתח לעת עתה את סוכיו ויתן לסניהם על דרבן המוט את מרסקל המסמא, וברעה מירשבת וצלולה אמר לשוב אל מעשה הקסורת שותתחיל בה ולהסתכל בשעת מעשה ביהודים המתחבטים; אבל טפני שכינתים ככתה הקסורת והנקב נפתח באמר, לכן הוא מציאה טפיו, מהסכה על פניה ומנקש בה על כף ידו לרשנה, והוא מכין את עצמו למלאכתה שנית ולחכות בארך רוח אחרי מתי עוד.

אבל ברנע זה נבהל לבוא אחד השומרים. . . ולמראה הפנים החרשות התחטמו הלבבות שנית, והמלחמה התחדשה באופן חדש לגמרי. כל הנלחמים התלכדו סתאם למחוק אחד, כגוש תולעים נפתלים ונאבקים יחדו. אין קול ענות, כי אם מדומה ומבוטה ומתוכה כדמות ראשים פרוצים לשמצה, פני להבים מלכלכים בדם, שערות פומרות ומחבקות, כלוריות אחוזות בידים, אגרופים עולים ויורדים, אשה גדולה ופרועה מסולמלת הגה וחנה — וכל זה מתנועע ומתפתל, מתחבט ומתלבט יחד. . . דעתו של השומר כה נתבלבלה למראה המחול הסבך והמסומסך הלה — עד שהוציא סתאם מחזק את חלילו ובכל כח שפתיו התחיל לחלל. . .

ותכבד המלחמה בפעם הראי. באחרונה באו סקיר השומרים ושני רופאים לחברש סוצעי המוכים, ויכתבו בספר ויעידו עדים, והמלחמה נשלמה כדת וכתלכה — אבל העם לא נפוץ איש לאהליו. הם נשארו לחוג גם את הנצחון ברב המארת. והנצחון היה — לאריה! קרשי המריבה, שנמנעו שנית על הענלה אחר פוזריהם — קמו למקנה סוף סוף לרי אריה צפף בתשלומי כפל; וכלויה גדולה של ענלונים ובקול תרועת הידד נקלטה הענלה לשערי מישורו — לכליון עיני אלהר תרנגולת ובניו. כבוד גדול נתכבר אריה באותה שעה! ורגעים כאלה הם היקרים ברנעי חייו.

הנצחון הזה חלק סכבודו גם אל המלכה המצול בחרף נפש. כפעם כל הענלונים טפלו בשוקיה יתרה בפריקת הקרשים ובסדורים, שלוחה הקצה אריה בחצרו מקום חשוב ומגולה, ולא שתרם על יתר הקרשים והקורות התלולים בחצרו בלי סדרים. ב—ק.

(עוד יבוא).

רשימות מספר זכרונותי.

מאת

ר. בריינין.

(סוף)*).

לאצארוס ספר לי הרבה על אדות רעו, המספר הגדול ב. אויערבאך. והגני מביא מה מרשימותי איזו מן הדברים אשר לא נודעו עוד בקהל, המצינים את תכונת שני הרעים האלה.

לאצארוס התורע אל המספר בשנת 1853 בלייסיני. וכך היה הדבר: המספר הנצרי היינריך קאני¹) הניד פעם אחת ללאצארוס: אם חסך אחת להתורע אל אויערבאך איש-הרוח וגרל הרעה, הגני להביאו אליך וכדאי תמצא בו חסך רב. עברו ימים מעטים ויבוא ל. לבקר את קאני בביתו בלייסיני וימצא שם גם את אויערבאך ויתודעו זה לזה. שיחתם הראשונה היתה על אדות הספור. שפינוזה של אויערבאך. השיחה היתה נלהבה, מתובלה בתודות ומלאה חריסות. קאני ישב מרחוק ויש און לדברי רעיו אלה ויתפלא על תוקף הוכח שביניהם, על מהירות השגתם, על קלות תפיסתם ועל מעוף שכלם המודיר. נתם הוכח הגיד להם קאני כדברים האלה: "רואה אני מדברכם, כי אחים אתם והגכם קרובים זה לזה ברוח הרבה יתר מאשר כל אחד מכם קרוב אלי, אף כי אתם בסעם הראשונה הנכם מדברים היום איש אל רעהו, ואני יודע אתכם שניכם משכבר הימים". אויערבאך נולד ביום 28 פברואר שנת 1812 בנפר נארדשטעטען בווירטמברג להורים עברים עניים. הוא היה מילדותו מלא רוח וכשרון. עד השנה השתים עשרה לחייו למד בחדר בנפר מגורו. אחרי כן שלחצו הוריו לבית המדרש בעיר העבינגען, כי יעדוהו להיות רב בישראל, וכעבור שתי שנים שלחצו משם לקארלסרוהע ללמוד בהגימנוזיום ולשמוע שיעור בתלמוד מפי רבי אליהו ווילדשטעטער. בעיר הזאת למד שלש שנים ושם הכיר, כי לא נוצר להיות רב, וילך משם, בשנת 1830, לשטוטטערט וינמור למדיו במחלקות העליונות של הגימנוזיום. או נכנס אל האוניברסיטה אשר בגיינגען וילמד את חכמת המשפטים. אך החכמה הזאת לא נתנה תשובה על השאלות המתרחצות ברוחו, ויבוא אל בתי מדרשי המדעים שבמינכען ובהיידעלבערג לשמוע לקח בחכמת הפילוסופיה ודברי הימים. הוא היה תלמידו המובהק של ההיסטורי המפורסם שלאססער. הוא לא נמר את חק למדיו ולא נתנו לו את התואר דר, יען כי בעודנו יושב על ספסל התלמידים

¹) עיי למעלה חוב' כ"ז ע' 149.

²) ידוע בספרות האשכנזית עיי ספריו ההיסטוריים,

המנה את לבו לעבודת הספרות. בשנת 1836 הוציא לאור את ספרו הראשון (תזכרת לא גדולה): „דאס יודענפיהס אונד דיא נייעסטע ליטעראטור“. בקונטרס זה לחם נגד המאשימים את הסופרים היהודים-האשכנזים, כי לא נאמנה רוחם את הלאומיות האשכנזית. בשנת 1837 הוציא לאור את שני חלקי ספרו: „Spinoza. Ein Denkerleben“. עבודתו הספרותית שללה בנעוריו את כל עתותיו ולא הספיקה השעה בידו להעשיר ולהעמיק את אוצר ידיעותיו. העוני אלצהו לכתוב ספרים ולהפוך את מיץ עצביו ללחם. במכתביו ללאצארוס יתאונן פעם בפעם על חסרון ידיעותיו ועל „ימי נעוריו המבולים בדיו“. מיום אשר התרדע ללאצארוס לאויערבאך היו לרעים וישארו כן כל ימי חייהם. אף כי היה אויערבאך זקן ממנו שטים עשרה שנה. אויערבאך היה חבר נעים מאד בחברת רעים. בעת אשר דעתו היתה ברוחה עליו היה מחקה בחזנירעיו את קולותיהם של אנשים שונים ושל חיות ועופות. זכרונו היה מלא אניקדוטים לאין מספר. וחלק גדול מהם היה מהיי היהודים. בספר היה אויערבאך מוסר את כתבי-ידו לרפוש היה קוראם לפני לאצארוס, אשר היה ערשה בהם תקונים, שנויים, ומנסח את מנגנום, והמחבר מקבל עליו את דינו בחפץ לב. אויערבאך היה שולח ללאצארוס גם את ספריו הנדפסים בפולישונים של מיע שונים, והוא היה מבקר ומנתח באיומל בקרת חדה את כל נפשותיהם ומעיר על שגיאותיהם לפי חקי הפסיכולוגיה והכמת-חרשים. וכשהיה המספר מציג את ספרו אלה בספרים מיוחדים היה מתקנם ומשנם על פי תקונו והערותיו של לאצארוס. הפלוסוף היה עומד על גב המספר האמן ומשניה במנוחה-מרעית ובעין בהירה על יצירתו הפיוטית. לבל תעשה מרחת. אויערבאך הרגיש תמיד, גם בשבתו רחוק מלאצארוס, את העין המפוקחה של הפלוסוף והמבקר המתבוננת ליצירתו, וכי הוא עתיד ליתן דין וחשבון לסני'.

באחת משיחותיו של אויערבאך עם הנסיך מוויימאר הלל לפניו את לאצארוס וספרו „דאס לעבען דער זעלע“, ויביע הנסיך את רצונו לקרוא את הספר הזה. ויכתוב אויערבאך מכתב לל, ויבקשהו לשלוח את ספרו הנל להנסיך מוויימאר, כי בזה יעשה לו נחת רוח. ויען לאצארוס: „מעולם לא שלחתי את ספרי לאיש בלתי נודע לי, לוא יהי המלך בעצמו, אם לא דרשם מדי. ואם יש חפץ להנסיך בספרי, ידרשם בבית-מסחר-ספרים וימצאם“. התשובה הנמרצה הזאת עשתה רושם גדול על אויערבאך, והוא מודה באחר ממכתביו ללאצארוס, כי התקרבות לחצר המושל „יש בה בלי ספק איזה מין השתעברות מוסרית, אם גם לא כל איש מרגיש את לחץ כבליה. אשרי האיש היוזע להזהר מהלכר ברשת משי זו...“.

למרות הדברים האלה בקש אויערבאך את קרבת „החצר“. אמנם בסתר לכבו בזה את ההשתעברות המוסרית, אך בפיו היה לפעמים מתנאה בה. לא אחת התפאר לפני רעיו בקרבתו להנסיכים והנסיכות. גם הוא היה מוזר „מה-דיסתי“ בהיכלי הדוכסים — כאשר עשו לפנים היהודים הסרסורים בחצרות האדונים — אם גם בנגון חרש ובסגנון חרש, לפי רוח העת החדשה. אורו של „החצר“ היה מתניקו ויחד עם זה גם משעשע את נפשו, נפש בן-הגלות. גם לאצארוס, אשר השיב פני המספר ולא שלח את ספרו

(1) לפני מונח אחד הסכתבים של אויערבאך ללאצארוס (הסכתבים האלה שאני משתמש בהם פה לא נדפסו עוד), ובין יתר דבריו יאמר: „... הגני מרגיש תמיד את מבטך עלי ועל פעלי הספרותי והוא מביא לי תמיד ברכה...“ — גם פאול הייזע היה שולח פעמים רבות את כתבי ידו אל לאצארוס, למען יתקנם וישנה בהם לפי ראות עיניו.

להנסיך מווימאר, — גם הפלוסוף הזה לא נמנע מלספר לי, כי אתרי אשר התורע אל הנסיך מווימאר, שמה לשמוע מפיו, כי הוא ובתו הנסיכה קראו בחפץ לכב את ספור דאם לעבדן דער וועלעך. — ודיפלא איפוא, כי המון בני עמנו רואים לפעמים אותות נאולה וישועה שלמה במה שאחר המושלים לחץ כמו של אחד היהודים? . . . עקבותיהן של אלפי שנות גלות לא במהרה ימחו.

פעם אחת, בשוב לאצארוס מסריו לביתו, בקשהו איערבאך (שישב או בדרוזן), כי יסוד בדרוז לקאלן וגם הוא יבוא שמה ויתראו פנים: לו הרגשת בנפשך — יאמר במכתבו אליו — רק חלק קמן מהשמחה הגדולה אשר תשטח את נפש רעך המצפה לראותך ולדבר אהך, כי אז מאושר הייתי כתבל. דבר מסרותי לי אליך . . . כאשר נפגשו שני הרעים האלה באחר בתי-המלון בקאלן, הרצה איערבאך לפני לאצארוס תכניתו של אחד מספוריו הגדולים אשר עלו במחשבתו. גבורי הספור הזה, כפי שנבראו בדמיונו של המספר, היו כלם נודדים וגולים, פליטים ותועים בכל רחבי התבל. לאצארוס, אשר ידע והכיר מימי שבתו בשווייץ את טפוסם של האנשים האלה ויתבונן מקרוב אל מן-האדם הזה, התאמץ להוכיח להמספר, כי הספור שעלה בדמיונו לא יצלח, יען כי לא הבין כלל לתכונתם המיוחדת של האנשים הנודדים והגולים אשר חפץ לתאר. המספר התקצף ויתמרמר אל מבקרו הקשה, וינס להציל את ספורו מהכליון אשר גור עליו רעו זה. אולם לאצארוס עמד על רעתו, כי כל הספור בדמיון כוזב יסודו ואין בו אף קורטוב של פסיכולוגיה אנושית. הדברים האחרונים האלה העלו את חמתו של היוצר, ומעוצם כעסו שבר את מקל-תפארתו לחצאים; ובאותו רגע — הגיד לי לאצארוס — נשבר גם ספורו לרסיסים, כי אחרי רגע אחד הכיר, כי הצדק אתי. והספור הזה, אשר טפחתי איערבאך בדמיונו זמן רב ויאהבהו, — הספור הזה לא ראה אור.

המבקר האמתי אין בו ממתה של אחות-רחמניה, אשר תגיע ראשה לכל שגינותיו ושגעותיו של התולה הנתן על ידה; הוא ישים לאל בלי חמלה את כל יצורי-תחתו אשר יוליד האמן בשעה שנשתלקה מעליו הרוח ממרום. רק תחת יד מבקר עז, אשר לא יתן גם את פני רעיו ואהוביו, יפרח כשרונו של חכם-חרשים. הכשרון האמתי אינו אחד מאותם הפרחים המעוננים הנקראים. אל תגע ביי, לא אהל חם דרוש לו למען יצמח, כי אם טפוח וסערות, כארז ביער. אלו היה לנו במסורתנו העברית מבקרים ממין זה, כי אז היו לנו גם מקפרים אחרים.

סנקס קמן היה תמיד בירי איערבאך, ואם שמע מפי המדבר עמו רעיון אשר מצא חן בעיניו, היה כותבו שם. רובי שיחותיו עם לאצארוס ועם שפיינמאהל בעניני ספרות וסדע היה רשם בקצור נמרץ לזכרון בילקוטו זה. בשעה שאנכי קורא את ספוריו הגדולים של איערבאך, הנני מאמין, בי מכיר אני את עקבותיו של סקנמו זה. רבות מהשיחות הגאות שבספוריו אין להן כל ענין להספור עצמו ולהגששות הערשות בו, ואלו כתבן המספר כעין הערות בשולי העמודים, או לא היה כותבן כלל, לא היה מדיק בזה לספוריו, כי אם עוד גם הועיל להם.

פעם אחת התנסל איערבאך על מצע ירק רשא להגיל לאצארוס, אשר ישב על אחד הספסלים בננו. המספר בכה לפניו בילד קמן ויתאונן על אשתו, אשר השביעתהו ממרורים, ועל חייו העצובים בביתו. איערבאך היה מגלה ללאצארוס את כל נעני לכבו וסתרי רווח, וזה האחרון מנחמו ומרגיע את סערות נפשו. איערבאך תאר באחד מסכתביו ללאצארוס את ההבדל העיקרי אשר בין תכונתו הוא ובין תכונתו של רעו זה. אתה

לאצארוס תיכּי — כתוב המספר — הנך תמיד מסוגל לעבודת הרוח. כח-העבודה והחושק אליה לא עובדך מעולם. הנני מקנא בשלות רוחך ובמנוחתך הפנימית הנשגבת. אתה יודע גבול חוק כלל. לא כן אנכי. יש אשר שערי היכל-הרוח סגורים לפני איוו שנועת רצונים. יש אשר אין אני מסוגל לשום עבודה רוחנית. אף קלה שנקלות, אין אני מסוגל לכתוב אף שחים שלש שורות. ואז יעברו עלי הימים בבטלה ובחלומות . . .

עדי העתקת אויערבאך את ספרי שפינוזה הגיד לי לאצארוס דברים האלה: יהחזקתה היא כמעט מרבה. אני מדיק בלשוני ואומר: כמעט מרבה, יען כי בכלל קשה מאד לתרגם בדיוק את ספרי שפינוזה, כי ישנן בספריו מלות רבות, אשר לא נדע כיום באיזה מובן השתמש בהן, יען כי הוראות רבות ושונות יש להן בשפת רומי. ומאד השביל אויערבאך לתרגם אותן במלות אשכנזיות שגם להן אותן ההוראות השונות עצמן אשר להמלים הרומיות.

אויערבאך חשביע את לאצארוס כדיוו, כי יספידוהו אחרי מותו. המספר ידע, כי הפלסוף לא יסוד לו תהלות ותשבחות, אך יחלק לו את חכבוד הראוי לו באמת. ולאצארוס שמר את הכפחותו אשר נתן לרעו זה, וכבוא אליו השמועה הרעה, כי אויערבאך מת, מרר לבוא מניצא, אשר ישב שם בעת ההיא, למקום הקבורה, להספיד את רעו. והנני להביא פה מקומות אחרים מהספרו זה, המצינים את תכונת המספיד והמספר: . . . אולי לא היה מעולם כאשכנזי, לא לפני אויערבאך ולא בזריו הוא, משורר אשר היה כל כך אוהב על העם — מגדולי המשרה והרוח עד האנשים הפשוטים — במשך שנים רבות; משורר אשר כל כך הרבו לקרוא בספריו ולהקריא, משורר, אשר ספריו היו לספרי-עם. אמנם היו מופרים בקרבנו אשר יצירותיהם היו יותר נעלות, יותר נשגבות, אשר העירו בקרב חני-קוראים לא גדול התפעלות יותר עמוקה; אבל אויערבאך הסיק רצון מאת כל העם וספריו השיבו נפשו. רוח העם האשכנזי היה מדבר מתוך נדון, לכן גם תבינוהו העם אשר אליו דבר. ומה סגולתו המיוחדת אשר בגללה אהבנו כל בני העם בכל לבבם? סגולתו זאת היא, לפי דעתי, אהבתו אל העם האשכנזי. עוד לא היה מעולם פמרוס יותר טוב ויותר נאמן, יכולים אנו להניח, כי אהבתו הגפוח לאשכנזי לא ידעה כל חוק וגבול; אהבתו לא היתה אותה האהבה העוסדת על השנאה לאחרים, כי אם אותה האהבה אשר תראה את גדלה ותקפה בזה שהיא מתפשטת ומתרחבת¹.

המספר הגדול הזה, אשר לאצארוס העיר עליו בהספרו, כי היה אוהב על כל העם וכי אהבתו לאשכנזי לא ידעה כל גבול, — המספר חזה הכיר בשנות חייו האחרונות, כי זר הוא להעם האשכנזי. עיניו נפקחו מעט לראות את העבודות בתוך החירות, לראות את המשנה הגדול אשר שנה בכל ימי יצירתו הרוחנית; אולם בפרם נפקחו עיניו יותר, בפרם ראה את האמת בכל מלוא אורה, חשבו עיניו בארבותיהן. מכתביו האחרונים של אויערבאך לדעיו הקרובים מגלים לנו את המרגייה האיומה שהיתה בנפשו בפרם נפרדה מארץ החיים.

והנני להביא בזה דברים אחרים מסכתביו אל קרל עמיל פראנצו, אשר כתבם בשנות 1879—81, למען נראה את גדלותם וגם את קטנותם, את חכמתם וגם את סכלותם של ראשי תקופת-ההתבוללות, בעת אשר העירום ביד חזקה מחלוטם הנעים, אשר חלמו שנים רבות.

¹ "Treu und Frei" צד 274.

באחרית השנה 1879 כתב אייערבאך אל פראנצוז כדברים האלה: ... לבני נשבר בקרבן! אנכי, אשר יעקב נרים הנד לי פעם אחת: ספריך כתובים ברוח אשכנזית נמורדי — אנכי, אשר כל ימי חיי היה לבי מלא אהבה לאשכנז, אשר בגללה סבלתי וגם נלחמתי, האם גם אני אוהיה סתאם לו? לה? אבל לא על נפשי בלבד הגני סודר המעם, לא אנכי הוא העיקר, כי אם, שואל אנכי, מה יהיה סוף הדברים, מה תהיה אחרית המשטמה והשנאה אשר תרעילו את הלבבות לכלייהק?

באביב שנת 1880 יכתוב אייערבאך: ... קשה עלי, עד מאד לעבור את עבודתי הספרותית. נבצרה העבודה ממני. השנאה לישראל, שאני רואה מסביב לי, פצעה לבני... אבל לא רק שונאני יפליאני בתעבותיהם, כי אם תרבה יתר יפליאני הנוצרים הדבקים בתודת-אהבתם ובכל זאת יעמדו מרחק לשברתי וישאירו לו לבדו את שדה המערכה, כאלו היתה המלחמה הזאת נוגעת רק להיודים בלבד!

בראשית שנת 1881 יכתוב: ... אין מלים בפי להביע את יסורי רוחי. נפילתי, נפילתי ממגדל חיותי, משמי-הלמותי, נספתי לרסיסים.

וכל אשר נקרא יותר את אנהותי וקניותי של המספר במכתביו האחרונים, כן נוכח יותר ויותר, כי הכרתו היהודית הלכה והתעוררה בו מיום ליום, כי בדתו היה גם לכתוב ספר גדול מחי בני עמו בשם בן-ציון, כי גם כתב בזכרונותיו ספר נאה עד אמו היהודית-הכפרית ויתארה בחבה רבה — אולם הוא התביש לכסוד באשכנזיותו הנמורה אשר התגאה בה כל ימי חייו. קצר כחו למצוא בנפשו, בעמו, ביהדותו את עורו ונחמתו, לכן לא חדל עד רגעו האחרון לבקש את קרבת האנשים המתחזקים מעליו ולהמשיך אחרי סינורה של האשכנזית המתחמקת ממנו. כאשר נפל המספר סגדל חיותו לא היה בו כח לעמוד על רגליו, כי אם התמודד לרסיסים ויבך ויאנה, לעורר עליו חמלת האשכנזים הישורים, וכל אשר התעורר בו יותר קול היהדות פנימה, כן התאמץ להשתקו במליצות רמות על ה"הומאניטאס". המרנייה בנפשו העמוקה והרחבה היתה איומה מאד, אבל היא מעוררת בו רק חסמים, ולא רגשי כבוד.

אייערבאך וחבריו היהודים, נבויי תקופת ההתבוללות — מה עו היה קסמם, והרם ותמארתם באותם הימים אשר מובי העם הוכו בסטורים, בימים אשר שכתנו, או השתדלנו לשכוח, את עצמיותנו, ובחורינו וקנינו חלום חלומות בעולם שאינו שלהם — אולם מה אומללים ודלים הם בעינינו הגבורים האלה בימי נפילתם! הגבור יודע לא בשעת הצלחתו, כי אם בשעת נפילתו. היש יצוד יותר אומלל מאייערבאך הגדול בשנות חייו האחרונות, בעת אשר הריסה השנאה לישראל את ראשה, אותה השנאה אשר לא חדלה מהיות מיום היה ישראל לנו ורק העורים לא ראוה. כל מכתביו מזמן ההוא הם תלונה אחת ארוכה, תלונה של אחד החלשים והאומללים. ואומלל היה אייערבאך, מפני שהחל להכיר את הפועת הגדולה של כל ימי חייו בכל בלחותיה, אולם לא מצא די און בנפשו להודות קבל עם, כי אמנם יהודי ולא אשכנזי הוא; עמוק בנפשו נרתע מפני הרעיון, כי יהודי ולא אשכנזי הוא, אף כי יכתוב אשכנזית נמורה על פי ההכשר הגוף לו בידי נרים בעצמו. והרעיון המורד ומורדי הזה לא חדל בכל זאת מלנקר במדע — האין זאת מרנייה נראה?

ולאצארוס, בעמדו על קבר רעו זה, אשר ידע את כל עולמו הפנימי ואת כל המהפכות שנגעו בו עד יום מותו, — לאצארוס, הפסיכולוג הגדול הזה, מדבר בהספרו עליו רק על אשכנזיותו הנמורה והשלמה של אייערבאך, על אהבת האשכנזים להמקסר

ואהבת המספר לכל האשכנזים! הן לא רק אויערבאך המת היה מוטל לפניו, כי אם תקופה שלמה, אשר גם לאצארוס היה אחד מפרנסיה, ירדה קבר עם המת הזה, ולאצארוס בהספרו לא רמו אף רמו קל על הנסיסה הרוחנית של המספר ותקופתו. על ההתנגשות שבין היהדות והאשכנזיות. לאצארוס הספיד לא את רעו אויערבאך היהודי, כי אם את המספר האשכנזי, אשר רק, שלום וברכה נשא מכל עבריו. ולאצארוס אמנם בלבבו אהב יותר את היהודי אויערבאך מן המספר האשכנזי, ומי ידע והרגיש כמוהו את המרגריה שבנפש רעו זה! אולם האזהרה לדורות: אל תגידו בנתי — שמה מחסום לפיו, לכל ידבר את אשר היה עליו לדבר. בקראנו את דברי המספר הזה, ננוד להמספיד ולהגספר גם יחד. לא מוב נורל האחד מנורל השני.

פרנץ דעליטש היה רע קרוב ללאצארוס שנים רבות, וזה האחרון היה מקרבו מאד. כאשר כתב דעליטש את ספרו: Rohlings Talmudjude beleuchtet von Franz Delitzsch — לא ידעו היהודים באשכנזי איך להביע את תודתם להמלומד הנוצרי, המנין בספריו על כבודם ולחם בעד זכויותיהם, המה ידעו, שאם ישלחו לדעליטש מתנת כסף או דבר השווה כסף לאות תודתם יפגעו בזה בכבודו, לכן נמנעו היהודים להביע לו את תודתם על ידי איזו מתנה. ולאצארוס, שישב בעת ההיא בניצא, שלח לרעו זה צווי-פרחים חיים לחג הולדת משיחם, ובוה הביע לו את תודתו ותוא ותורת אחיו על מלחמתו הקשה עם צוריו. החשורה הקסמה הזאת, אשר כן לאצארוס לשלח בשעת הכשר, שמחה עד מאד את לב החוקר הזקן. לאצארוס היה שולח לדעליטש פעם בפעם סל תאנים ופרחים מגנו אשר בשאָנפּעלר, וזה האחרון משיב לו תודתו במכתבים כתובים בסגנון הרבנים וחרודיהם, מכתבים שיש בהם העזות שונות בספרות העברית. לאצארוס הלל פעמים רבות באוזני את חכמתו הרבה ותום רוחו של דעליטש, אשר עסק גם בחקירות חכמת-הנפש לחכלית עבודתו במקצוע הספרות העברית¹.

כאשר נבחר לאצארוס בפעם השניה (בחדש יולי שנת 1871) להיות ראש הסנהדרין הישראלית באוינסבורג, קבל מכתב מאת הפרופסור יוהן יוסף דאָללינגער (Döllinger), אשר בו בקשהו, כי בשונו מאוינסבורג לביתו יאבה לסוד למינכען למען יתראה אתו פנים וידברו. בענינים העומדים ברומו של עולם. דאָללינגער היה בעת ההיא ראש הלוחמים נגד הקתולים-החדשים המאמינים בקדושתו ואישיותו של האפיפיור. על ידי חקירותיו בתולדות האמונה ודתי הכנסיה, התרומם דאָללינגער, שהיה כהן הרת ומורה בבית מדרש המרעים, לשיטה דתית חפשה, אשר השליכה מעליה כבלי המסורה. לאצארוס סר בדרכו מאוינסבורג למינכען, ודאָללינגער שמח עד מאד על בואו ויאמר: הן חיים אנחנו בחקופת התעוררות רגש האמונה בלב האדם והתנגדות זרמיה השונים, לכן חסצתי לשמוע מפיך, דוקא מפיך ולא מפי מכתבי-עתים אשר לא אאמין בדבריהם, מה מיכה של הכנסיה הישראלית שהתאספה בראשונה בלייפציג (בארבעה לחדש יולי בשנת 1869), ועתה בפעם השניה באוינסבורג. משתוקק אנכי לדעת מה מנמחם של

¹ הוא כתב בכקצוע זה את ספריו הנעלים: System der biblischen Psychologie, Psychologie und Musik in ihrer Bedeutung für Grammatik, besonders die Hebräische,

בעלי האמונה בקרב ישראל, במי ובמה אתם מאמינים ומחזיקים ועל מה אתם לוחמים ומתוכחמים. לאצארום השיב להחכם הנצרי על כל שאלותיו ויבאר לו את מהותן ותמציתן של כל השאיפות הרתיות בישראל. אז התיעץ ראָללינגער עם לאצארום על אדות ענייני מלחמתו הדתית נגד קנאי הקתולים ועיר התכסיסים אשר יבחר במלחמתו זו. במרם נסדרו איש מאחיו, בקש לאצארום את ראָללינגער, כי בדרשתו אשר ידרוש בהאקדמיה של המדעים אשר עמד בראשה ידרוש גם נגד האנטיסמיטים ועלילותיהם הגשחתות. ראָללינגער לא הבטיח לו דבר זה, באמרו כי יש מעטים ונמוקים מדיניים אשר לא ירשדו להרים בדרשתו באקדמיה את קולו נגד אותם הבריונים. אולם לאצארום האמין בלבבו, כי אם איש גדול ומפורסם כראָללינגער, אשר דבריו היו נשמעים בעם וגם בספירות העליונות, ישמיע את דבריו בוויכח החכמה נגד שונאיו, אז ימיתם ברוח פיו, ולכן הניר לזה האחרון כרברים האלה: „מי יודע אם לא הגעת לגדולתך, להיות ראש האקדמיה למדעים, רק למען תוכל להושיע לישראל הנדרף“. כעבור ימים אחדים אחרי בוא לאצארום אל ביתו, קבל מכתב מראָללינגער ובו כתוב רק שלש מלים: „עם ויורד נעשעהך“, בלי כל תחיסה תחת המלים האלה. וראָללינגער שמר את הבטחתו אשר נתן במכתבו ללאצארום: בדרשתו אשר רש בהאקדמיה דבר נגד האנטיסמיטים בהתלהבות גדולה.

לאצארום ישמח עוד גם היום על כי הוא היה הנורם לדרשה כזו. הפלוסוף לא חדל להאמין, כי יש בכחן של רששות נאות מעל הקתדראות, מעל הבמות בבתי תפלותיהם, מעל עמודי מהיז ומעל כסאות המושלים — לעקור את האנטיסמיטיסמוס משרשו!

יצחק אדולף כרמיה (Crémieux) בקר פעמים אחדות את לאצארום בביתו בברלין, בבואו שמה לרנלי אספת חברת כיה, ויתרועע אליו. גם לאצארום בקר את כרמיה בפריו, וזה אשר ספר לי על אדותיו: כרמיה היה נבן, ומלבד החסומות שעל נבו היו גם פניו מכוערים. אולם קסם מיוחד היה על שפתיו, גם עיניו הגדולות הפיקו חכמה ואומץ־לב. הוא היה דברן נפלא, כלי־מבטאו היו נעלים, שפתו וסגנונו הרבדי מעובדים ומלומשים, וכח מיוחד, שקשה היה לעמוד בפניו, היה צפון בכל דבריו ושיחותיו, אשר יצאו מקרב לבבו, לב גדול ורחב. הוא אהב להשתמש בסליצות רמות ובניכים מוכחרים. את חכמות־הטבע והפלוסופיא לא ידע כלל, ומלבד השפה הצרפתית לא הבין כל שפה אחרת. השכלתו, כהשכלת רוב הצרפתים הדרומיים, היתה בת צד אחד. כרמיה היה יהודי ספרדי, ועם הארץ גדול בכל הנוגע לענייני היהדות, ולא לבד שלא ידע אף מלה עברית אחת. כי אם גם בצרפתית לא קרא מעולם עיר היהדות. מושגיה ומסרתו, אשתו ידעה הרבה יתר ממנו בכל הנוגע לחזרת ישראל ואמונתו. אולם על פי רגשותיו ונפיותיו היה כרמיה יהודי נלהב בכל לבבו ונפשו, ויצמער כל ימי חייו על אשר לא הספיקה לו השעה ללמוד את תורת ישראל וקורותיו. ולא הספיקה לו השעה, יען כי הוא היה מנעוריו עמוס עבודה רבה. בשנת העשרים ואחת לימי חייו היה כרמיה לעורך־דין, ומני אז העמים עליו עבודה כבדה, עבודת הצבור ועבודתו לביתו, ולא היו עתותיו בירו להשלים ולהרחיב את ידיעותיו. כאשר עמד כרמיה על הבחירה לבית המחקקים קראו מתנגדיו: „האם בן האיש אשר בלע חיל זרים יבחר (כרמיה האב ששם את הרגל שנים אחדות לפני זה)?“ אז ענה כרמיה הבן: „כל מי שיש לו תביעת כסף על אבי יניש שומר תוכו אלי, ואני אשלם לו עד הפרומה האחרונה“. ולתכלית זו הגדיל

כרמיה עוד את עבודתו וישם את לילותיו כימים, ובכספו אשר הריח מעבודתו הקשה סרע כל תוכותיו של אביו.

כרמיה היה איש אשר רנש הצדק והיושר מלא את כל חדרי לבבו ויכניע תחתיו את כל יתר רנשותיו ומחשבותיו. בשעה שדבר בשם הרנש הזה היה קילו אדיר וחצב להבות אש. בכל עת אשר שמע כי באיו ארץ שתהיה נרמסות וכיות היהודים כרגל, היו השמועות מרניזות את רוחו עד היסוד ומעוררות את חסצו האדיר להרשיע לאחיו בצרה.

לאצארוס התודע בפריז לערנסט רענאן, וזה אשר ספר לי על אדותיו: רענאן היה היה קציר-קיסה וכרסני. סניו פני סגדלר מנרסם, אך בשעה שהיה שוחק — ושחוק היה מצוי על שפתיו — נתרכנו רשמי פניו הגסים והכמתו נראתה עליהם. שחוק היה נפלא במינו והעיד חמיד על נדיבות רוחו. רענאן דבר את לאצארוס בענינים פרעיים שונים, ולעצדק, ספס מר, היה מרחק על כל שידותיו הגאות. פעמים רבות התרא בימי חייהם, אולם רק פעם אחת נגע רענאן בנצחונה של אשכנז בשנת 1871. השיחה בענין זה לא נעמה לשניהם. מוכן מאליו, כי רענאן ראה בלאצארוס רק את האשכנזי ולא את היהודי. שידתם הראשונה בדבר מלחמת אשכנז עם צרפת היתה גם האחרונה, כי מני אז עברו בשתיקה נמורה על כל הענין הרע הזה ולא שבו לדבר בו בכל שידותיהם ותכונתם. לאצארוס, אשר שכלו התפתח על ברכי הפלסופיה האשכנזית, לא חשב מעולם את רענאן לפלוסוף אמתי, שיש לו שמה קבועה, כי אם לסופר שיש לו רעיונות נוצצים, שכל רחב ומוהיר. כשאני לעצמי הנני מצא קיים משותפים רבים בתכונתם הרחצית של לאצארוס ורענאן. שניהם התעתדו בנעוריהם להיות כהני-הדת ושניהם נשארו כל ימי חייהם בעלי תכונה-דתית במדה ידועה, למרות כל החליפות והשנויים שנעשו בהלך-רוחם, במחשבותיהם ובחשבונם עלמם. שניהם רואים את המחשבה בתור המניע הראשי לכל הכחות והיצירות בתבל, שניהם מתנגדים להפלוסופיה הדתית, שניהם הם סופרים נעלים, שניהם אהבים את יופי הסגנון וחדרו ושניהם מצמינים בדיקת הרנש והריסות הרעיון. ההבדל העיקרי בין לאצארוס ובין רענאן הוא, כי הראשון מאמין ברעותיו ובמחשבותיו אשר נקבעו בלבו במשך התפתחותו הפלוסופית והמוסרית, והשני אין לו במעט ודאיות, אבל עשיר הוא במסקות. לפי השקפת רענאן אין הבדל בין האמת והשקר אלא במדרגה, כלומר, אין כל אמת מחלפת. הוא מתאמץ להוכיח במקום אחד, כי טוב להוריד את הפלוסופיה מכסא שלמונה ולהושיב את הבקרת במקומה, אותה הבקרת אשר תשוה דבר לדבר, תבחין, תשקול ותחקור, מבלי אשר תחייב דבר.

על ידי רענאן התודע לאצארוס גם אל הפלוסוף והמבקר הגדול היפוליט סן בבית אחד הפרופיסורים בפריז. כשמונה עשר חכמי פריז באו אז אל הבית הזה, וכאשר הציגו את סן לפני לאצארוס, נלוה הסופר הפלוסופי הצרפתי אל הפסיכולוג היהודי-האשכנזי. סן אהב לדבר היבנה, אם מצא לפניו איש אשר יעורר בחוקה את מחשבותיו ורנשותיו וינלה לפני עני-רוחו אוסקים חדשים בעולם המדע או האומנות; ואיש כזה מצא הפעם בלאצארוס. זה האחרון, אשר קרא חמיד בעונג רב את ספרי סן, שמח על ההתודעות החדשה הזאת, ויכנסו תיכף בשיחה מרעית וידלגו מענין לענין. סן היה נאה מדבר כמו שהיה נאה כותב, ומפני שהאורחים אשר היו עמם בבית הפרופיסור הפסיקו פעם בפעם את שיחת שני החוקרים, לכן יצאו אלה האחרונים אל הגן אשר על יד הבית ויעלמו מעין יתר הקרואים.

חלילה היה ליל-קיץ יפה והבן מלא פרחים נותני ריח נוחה, וכל המעמדי הזה העיר את המיתרים חזר דקים בלב שני החוקרים האלה, האהבים את המבע, החיים, האמונות והמחשבה, ויתוכחו בשאלות שונות של חכמת-הנפש והפלוסופיא. מענין לענין באו לדבר על דבר התיחסות של האם אל הבן והבן אל האם. שניהם הסכימו, כי אהבת האם אל הבן היא יותר חזקה, יותר מתורה ועדינה, יותר מלאה וגלויה מאהבת האב אל בנו, מאהבת האהובה אל אהבה, מאהבת האחות אל האח. לאצארוס העיר בשיחתו זאת, כי עוד הגביא ישעיה אמר: "כאיש אשר אמו תנחמנו, אמר ולא אביו, או תאר לפני מן את האהבה של האם העכבירה אל בנה ואת סנלוחיה המיוחדות. דבריו אלה עשו רושם חזק על המבקר השנון, אשר עיניו ראו יום יום, כי קשרי המשפחה הצרפתיים תלכים הלך ורפה ואהבת האם הפרייית אל בנה אין בה עוד אותו הפיוס המיוחד שעליו נסבה שיחתם.

אני יושב בחדר-עבודתו של לאצארוס. הוא אך כלה ללמד את רעיתו נאה-ידה רות את הפרשה בחומש שהוא לומד אתה בכל בוקר. לרגליו שוכב בן-אחו, אהובי, שהוא מאכילו בידיו, מחזיקו לפעמים על ברכיו ומחליקו בחבה יתרה. רעיתו מסדרת את כתביו המונחים על שולחן ועושה עליהם ציונים בכתב ידה היפה. לפני שלחן-הסופרים תלויות המנוחותיהם של הוריו. מני הבן לאצרוס דומים לפני אביו. הפנים לא יפים, אך מסיקים עז ורוח. אנכי התבוננתי היטב אל תמונות הוררים ועמלתי להכיר בפרצופם את ואסים המסרי והרחמי ואיזה מרשמי פניהם ותבונתם ירש הבן. שישב עתה על כסא רך שקע בשרעפיו. כאשר ראה לאצארוס, כי מתבונן אנכי בעין חודרת אל פני אביו המצוירים לפניו, שאלני, מה אני קורא בהם. אנכי הגדתי לו, או בקש את רעיתו להביא לי צמד מכתבי אביו הנתובים עברית, למען אקרא בהם ואשלים בדמיוני את הציור הרחמי של האישי המצוין הזה. נאהיזה רות (אשר היא הביאה סדרים באוצר ספרי בעלה ובכתביו וגליונותיו) מתרה להביא לי את מכתבי האב¹. והגני נחן מה לפני הקוראים הנמא מאחד המכתבים האלה, שנכתב בשנת תר"ל: "לאהובי בני אישון עיני משובש לפי ומשובש הארץ מהריר משה ניי ולזונתו כלתי תי' ולבתי אסתר תודה ולחתני ר' חיים שפיינמאהל שי' ולזונתו בתי תי', שלום בכמים. ברשי פ' מקץ על דברת שר המשקים..." כל המכתב הגדול מראשו ועד סופו מלא שאלות וקשיזות בתלמוד וברשי. וכמו שהוא מתחיל תיכף אחרי, השלום בכמים את המאמר: ברשי פ' מקץ, מבלי שידבר תחלה אף חצי דבר על אדות עצמו, ביתו, או על אדות בניו וחיהם, מבלי אשר יפליט עמו אף שיחה בפלה אחת, או מבטא של חלזין אחד, — כן יתתם את מכתבו הארוך תיכף אחרי הפלפול התלמודי: "אביך אהובך..." מכל מכתבי לאצארוס-האהב שקראתי, נוכחתי, כי התמונת בנו או חתנו לסרטיספור, לדיקון, לדיקמור, למורה באקדמיה לחבסיס-מלחמה, לראש חברה זו או לראש מוסד זה, פרסומם של בניו אלה בכל העולם המדעי וכל אותה הכבוד שהראו להם, — כל הדברים האלה לא העסיקו את מוחו ולבבו אף רגע אחד, כל אלה היו קמנות והבלי עוהי. אולם אם לא ידע הזקן לישב מקום אחד ברשי, אם מצא קשיא בגמרא שלא יכול לתרצה, או לא מצא מנוחה בגמרא ויסתר לפנות במכתביו אל

¹ לאצארוס היה כותב את כל מכתביו לאביו עברית, כאשר יאמר גם בחקדמו לחרומי הקברי במכתבתו, "ידית הגביא".

בניו, אולי ירחמו עליו. ויחלצוהו מן המצר. והיתה הרוחה לנפשו. המתחכמת בסבכי שאלות ותמידות וסובלת מזה צער גדול. והיה ביום אשר קבל לאצארום הבן מכתב כזה מאביו (ומכתבים אחרים, שאין בהם מרימ בהלכה או כאגדה, לא היה אביו שולח לו). היה מניח את כל עבודותיו המדעיות והמספרותיות, את כל עסקיו הצבוריים, ומסנה את לבו לכתוב תשובה לאביו על קשיותיו ברשי וברשכים וכדומה. כרי להניח את רעתו של הוקן, אשר האמין, כי לפני משה בנו נגלו כל רזי התורה, ביחוד האגדה. האב היה קורא את בנו אלעזר הבכור (מי שהיה ראש בייט הרבנים בברסלא) בשם „רבי“ ואת בנו משה בשם „מניד“. בדברי הלכה היה שואל עיפ רוב את פי הראשון, ובדברי אגדה — את פי השני.

שנות חייו של לאצארום האב היה שמונים וארבע. שלשה ימים לפני מותו בא אליו לפיהלענע בנו הפרופסור לבקרתו. וזה אשר ספר לי האחרון על אדות הבקר הזה: „אבי הוקן שכב על ערש דוי נאנה. לא מכאביו הרצואו אנתותיו מלבו, כי אם צערו הגדול שהצטער על אשר לא יכול למצוא באור נכון לפסוק אחד בתהלים. הפסוק הקשה נקר במותו ויגדל את מכאביו. ברנע הראשון אשר ואני אבי, בקשני בקול רועד לבאר לו את הפסוק הקשה בתהלים. ותנועותיו העידו, כי סתרון הפסוק נוגע עד נפשו. בשכבי על משכבי כלילה הונעתני את מוחי למצוא איזה באור להפסוק הקשה ולישב את הזרות הנמצאים בו, ובבוקר העצתי את באורי לפני אבי, שהיה כנל של עצמות ורק עיניו הגדולות היו מאירות. התולה חשב מעט ויאמר בקול גואש: „רחוק!“ — כלילה הבא העברתי את מוחי עבודה עוד יותר קשה ואמצא באור על הפסוק המתישב יותר על הלב. קייתי כי הפעם ימצא באורי חן בעיני אבי וישמח את רוחו. בבוקר מהרתי להניד לאבי את באורי החדש. הוקן התעמק מעט במחשבותיו ויניע את ידו הרזה ויאמר: „בני, הפעם באורך יותר מספיק, אבל גם הוא קצת דחוק“. ואני הוספתי לבקש במחשבתי באור שיספיק לאבי. בקשתי ומצאתי. למחרת בבוקר עמדתי לפני מפת אבי הנוסס, אשר כל עוד נשמה באפו ורק מעיניו נשקפה השאלה: האם מצאת, בני, את הסתרון להפסוק הקשה? — הגרתי לאבי את באורי החדש. עיני הוקן אורו:

— שפיר קאמרת, בני היקר!

ואחר דומית רנעים אחדים הוסיף בקול חלש: מאד:

— תודה לך, בני.

וימת.

מעיני נאהידה רוח לאצארום — אשר הקשיבה אל הספור בשבתה ממולי וידיה רוקמות מספחת לכמות את החלות בשבת — ירדו שתי דמעות גדולות.

גִּשְׁמָה יִתְרָה.

נִקְנְעָה וְחִרְדָּה מִתַּחֲלַת בְּרִיאָתָהּ
בַּיּוֹדֶה בִּי קֹנְנָה הַנְּשָׁמָה:
שֵׁם שְׂכֵנָה דֹמִיָּה, הָאֲזִינָה, הָאֲמִינָה,
לֹא שְׂאֵלָה "מִדּוּעַ" אוֹ "לִמָּה".
שֵׁם שְׂכֵנָה נִלְמִדָה: רַק בְּעֶרֶב יוֹם שְׁשִׁי,
אֶךְ יָדַלְק גִּר-שִׁבְת בְּמִנְיָהּ.
אִז הִיְתָה יוֹרֶדֶת מֵעוֹלָם גְּבוּהָ
אֵלֶיהָ הַנְּשָׁמָה הַיִּתְרָה.
וְנִשְׁמָתִי הַקְּדוּמָה קִבְּלָתָהּ בְּהִכְנָעָה,
וּבְקִנְיָה הַתְּבוּנָה הַנֶּאֱדָה:
וּתְסַנֶּה אֶת מְקוֹמָהּ לַחֲבִרְתָּהּ הַתְּדָשָׁה,
וְלֹא בִקְשָׁה פְתֻחוֹת לַחֲדָה.
וּבְכַרְד יוֹם הַשִּׁבְת, עִם אֶת הַפּוֹכְבִּים,
אֶךְ בָּדָה הַגֵּר לְהִבְדֵּלָהּ.
חִישׁ נִבְדְּלוּ הַנְּשָׁמוֹת – הַקְּדוּמָה נִשְׁאָרָה,
וְהַיִּתְרָה הַתְּעוֹסָה לְמַעַלָּה.
כֹּה נִמְשְׁכוּ הַיָּמִים – וּבְקֶרְבִי דְמִי-עֶצֶב . . .
אֶךְ שָׁלוּה וּבִמְחָה שׁוֹרְרוּ:
וַיִּנָּעַם לִי עֶצְבִּי, וַתִּיטֹב הַדְּמָה,
כִּי רוּחִי בְּמִנוּחָה שָׁמְרוּ.
אֶךְ מִה-זֹּאת נִהְיָתָה לְנִשְׁמָתִי הַתְּדָרָה,
כִּי פִתְאוֹם אֶת מִבְעַה הַמִּיָּדָה?

השלח

נקנעה איגדה תתקומם תתפלסוף
 ובקר עוד לא איכל הבירה?
 אה גם זאת הייתה - אחרת הגה
 לא מעולם גבוה מוצאה:
 הרוחות נשבות המנשבות במרחב
 ולא בערב יום ששי קבר באה.
 ובבואה העירה כי רעש מלחמה
 ומבוכה איתה נוראה
 כי נגדה תתקומם נשמתי הקדושה
 לא תאבה לא תביר מוראה.
 ובדר יום השבת עם צאת הפזקים
 עת יבנה הגר להבדלה
 לא עוד תבדלנה הריבות השתים
 לא אמצא אז רוח העלה...
 אגא חנוני חכמים וגבונים
 לפדוני הבדלה גבונה
 להבדיל בין אל שמי הנשמות הרבות
 ולתאר הנבילות להנה.
 שלמה רק אשמע קול תרועת מלחמה
 כל חדרי לבבי בוקע?
 שלמה מלכותי לשנים נקנעה
 וריחי בזה נודד שוקע?
 המעמ כי מחוצה בזה תשכל התרב
 בזה שנונים החצים הקרים...
 כי אסבול עוד תמיד מלחמה מבית
 מרפדה נוראה מתדרים?...
 מ. נ. וואלק.

מן המערב.

(שיחות ספרותיות)

ב.

ידוע הוא, כי כמה ענינים חשובים, הגנועים בחקר ההיסטוריא הישראלית, מפורים הם במקומות שונים, אשר לא יבקשם שם איש. הם כאבני ניר מנוסחות, אשר העובר עליהן לא ידע ערכן וחשיבותן, והבא לחקור באיזה מקצוע של תולדת עמנו, מוכרח הוא לאספם ולקבצם ברוב עמל וסודר גדול, ולסעמם לא זרחה עוד השמש עליהם והם סמונים בבתי ארכיונים שונים. בשנת 1886 יעצו חכמי ישראל בגרמניא דבר גדול: להשיב ועד של חכמים מומחים, אשר יאספו כל הפרטים הגנועים לתולדת היהודים בגרמניא, וגם לפרסם את כל הרשימות ההיסטוריות, אשר לא נודע עוד מיכן בעולם. הועד שם לו בראשית חסדו למטרה, לאסוף את אבני הבנין הנצרכות ליסוד ההיסטוריא הישראלית, ורוב חכמי הועד ירדו לעומק הדבר ונתנו לבם לא רק לספורי המאורעות ומעשים שהיו, כי אם גם להחננה במיב החיים הקולטוריים, שהיו נהוגים בעמנו בימים שעברו. אבל לא היה מטרת הועד לעסוק בעצמו בסדור הבנין הזה, כי אם להסיע את החומר ולהניח מקום להבאים אחריו להתגדר בו. ואולם במרתצ הימים שנה הועד את המטבע שטבע לו בראשית פעולתו, ואם אמר בתחלה, כי דבר אין לו עם שום מוגרניא שבעולם (ומעם זה הרחיקו כמה היסטוריים מלהשתתף בועד הזה, כי חשדו אותם, שאהבתם לעם ישראל מקלקלת אצלם השורה), הגה באחרית הימים היתה גם להם מטרה מיוחדת, היינו: פרסום מיב היהדות הריפורמית בעולם. לבסוף פסקה פעולת הועד לגמרי.

עם כל זה יודה כל איש, כי התבורים שפרסם הועד הזה (היינו: שלשת הספרים למקורות תולדת היהודים בגרמניא, חמשה חלקי סהע, לתולדת היהודים בגרמניא והלקטים לתולדת היהודים בממלכת הפרנקים והגרמנים עד שנת 1273) הם ברובם ענינים חשובים מאד, המעשירים את החקירה ההיסטורית בישראל עושר רב. עיד הספרים והמאמרים האלה, שנתפרסמו בשכבר הימים, לא ארבר כעת. אבל דרך אנב אזכיר בזה, כי היה עם לב הועד לפרסם את כל הפיוטים הגנועים לתולדת היהודים בגרמניא (במלאכה זו עסק על פי מצות הועד ההכם ר' יעקב איגנס עיה) ואת הרשימות הקולטוריות הנמצאות בספרי שורת השונים (את העבודה הזאת מסר הועד בידי ר' יואל מילר עיה). שני הספרים האלה לא נתפרסמו מעולם. אבל עלינו להודות, כי אסיפות הרשימות הקולטוריות המפורות בספרי שורת היא באמת דבר חשוב ומועיל מאד לתביא את

ההיסטוריא הישראלית לדי שלמות. גם אני, עוד מרס ידעתי דבר על אדות המלאכה הספרותית, אשר עסק בה ר' יואל מילר, נתתי אל לבי לעשות כזה בספרי שורת הספרדים, אשר מצאתי אותם במספר רב בהשיבה של עדת בילונדרה. ואולם מלאכה ספרותית כזאת אי אפשר שתעשה על צד השלמות בלי סיוע מצד הספרים הביבליוגרפיים. ובהיות כי בעיר מגורי אז לא היה אף ספר אחד ממין זה, והעיר רחוקה מסקום ביבליותיקא ומרכז ספרותי בכלל, לכן לא עשתי עבודתי פרי ישוה לה. אבל זה ראיתי במשך הימים אשר הייתי עסוק במלאכה זו, כי מרס נעבור על כל ספרי שורת המרונים ונציא מהם את התמצית ההיסטורית והקולטורית, לא נעמד על האמת בנוגע להבנת ההיסטוריא הישראלית מזמן ימות הבינים ואילך, כי בספרי שורת אלו נראה את החיים החמריים והמסריים של עמנו בצביונם האמתי.

אבל אם גם לא תפס הועד מרובה ולא זכה את הרבים בספר כזה, הנה תפס מעט, אשר בנידון רידן הוא הרבה וערכו גדול מאד. כעין סיום למפעלי פרסם בשנה שעברה את תבורו של החכם מר זלסילר, שהיה עסוק בסדורו כמה שנים, הלא הוא המימור-בוך של קהלת נירנברג, שנמצא בארכיוו של הקהלה האורתודוכסית במנצא¹.

הספר הזה הוא, נאד של דמעות, בו רשום זכרון כל השמדות אשר אירעו בגרמניא משנת תתנז' ואילך. המסדר והמרל מביא בשם ההיסטורי המפורסם סטובי, שכתב בספרו הגדוע, עיר היהודים בגרמניא בימי הבינים, כי ענין מעורר וזעה יהיה לאסוף את כל המאורעות אשר קרו את היהודים בגרמניא על ידי עריצות הגרמנים, סכלותם ורשעותם, ולצייר עם זה את אופני מלחמת הקיום, אשר נלחמו היהודים על נפשם באומץ לב ובמבלטות נפלאה, ואיך מסרו נפשם על קדוש השם לקיים דת מרשה בידם. מר זלסילר נגש אל המלאכה, לעסוק בענין מעורר וזעה, לאסוף את הרמעות האלה, אשר שם אותן בנאד, הלא הוא במספר הזכרונות של קהלת נירנברג, איש נודע לנו רק בשמו, מר יצחק בן שמואל מעיר מינינגן אשר בגרמניא. מבין מאליו, כי השחמש האיש הזה ברשימות שהיו מונחות לפניו מדורות הקודמים, אבל הוא אספן וקבצן. ומאו הוסיפו אבותינו, המחבבים את הצרות, לרשום וזכר כל השמדות, שקרו בכמה ערי גרמניא, במגילת תענית זו.

וכגורל עם ישראל, אשר רבות מאנחותיו נשמרו במספר הזכרונות הזה, היה גם גורל הספר עצמו. בנירנברג ירו אבן פנתו, ומשם נלה ויבאו לעיר מנצא, וזה היה, לפי דעת המסדר, עוד קודם לשנת ר"ל לאלף הששי. שהרי נמצאה בו רשימה עיר השריפה שהיתה בעיר ההיא בשנת ק"ח, וגם נרשם שם, כי שבה הקהלה ונבנתה בשנת ר"ה, ומרשים אחר מזכיר את המאורע הזה בשם המימורבוך של קהלת מנצא (אשר, כנודע, נורשו היהודים משם בשנת ר"ל), והוא אותו המימורבוך, שהוא כעת לפנינו, ולפי זה היה כבר קודם שנת ר"ל (1470) במנצא, וכא לשם, כפי הנראה, קרוב לשנת ק"ח (1348). ואולם באמת אין הראיה מכרחת כל כך, כי אפשר שנלה המימורבוך עם היהודים אשר נורשו מנירנברג בשנת 1494 (רנ"ד), ואז בא למנצא, וכשביל כך בא זכרו בשם המימורבוך של מנצא. והלא רואים אנו, כי רשומים בו כמה

¹ תוא החלק השלישי (וחאחרון) לספרי המקורות לתולדת היהודים בגרמניא נקוב בשם: Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches, herausgegeben von Dr. Siegmund Salfeld, Berlin 1898.

מאורעות, אשר אירעו בכמה ערים אחרות ולא רק מאורעות נירנברג בלבד. יהיה אף שיהיה, ספר הזכרונות נשאר בידי עדת מנגצא, ובשנות המאה הנוכחית נגבוהו וימכרוהו לרא כרמולי, ואחרי מותו קנתה עדת האורתודוכסים במנגצא את הכי מעובן החכם הזה, והאברה שבה לבעליה.

בספר הזכרונות נמצאים רשומים רבים הנוגעים לתולדת הרדיפות שהיו בימי מסעי הצלב. האמת תודה דרכה, כי הציור ההיסטורי של המאורעות הנוראים ההם כפי שנמצאם בספרו הנודע של גרץ איננו על צד האמת, מפני שלא נודעו בימיו כל המקורות האלה אלא רק על פי מה שפרסם רא כרמולי, אשר כנודע לא היה דייקן גדול בפעולותיו הספרותיות וערבב תמיד האמת עם השקר. החכם גרץ הרבה יותר מראי תקע עצמו להאמין בדברי רא כרמולי ולסמוך עליו, ולא שמע בקול חכמי זמנו, אשר רנו אחריי וחשדוהו בזיוף הדברים אשר נגע בהם. בספרי החדש, תולדות מסעי הצלב (עמוד 19 ואילך) העירתי כבר על שגיאות רבות שנפלו בדברי גרץ וגם סדרתי מסורי המאורעות האלה על פי מה שנמסרו לנו בספרו של ולפילד ועל פי מה שלקט וקבץ החכם ארנוניס דל בספרו. ואולם כזה שננעתי שם בקצרה אין די לזרות ולהבר את כל המעיות, ועדיין הדבר צריך חקירה ודרישה מיוחדת.

שני מקורות נשארו לנו לשאוב מהם דעת המאורעות האלה: הפיוט הרתי הזכרון המתים, אשר נשאו הקהלות בעדם רנה ותפלה אל אלוהים. בספר הזכרונות לא נמצא ספור המעשים, אך נהיה כדבר הרע הזה, כי התנסלו על היהודים לכלותם ולאברם, שהרי אין זה המכון ברישימה ההוא; רק שמות הנהרגים וגם, לפעמים, באיזו מיתה השלימו נפשם — ותו לא מירי. בהרוני ווירמישא (Worms) נזכרו משפחת שלמות שאברו ביום אחד (כי אייר תתניז). למשל, מר אשר וחמשה בניו נשחטים, היינו, כי שחמו או איש את אחיו, או מרת חנה ויהונתן בנה ובנותיה, או מרת הילכא ובניה אליעזר וכרוך ואשתו ובניו, מר שמריה הגקבר חי ואשתו ובניו ובנותיו שנשחמו. את המאורע האחרון נבין כך: מר שמריה שחם בידו את אשתו ובניו ובנותיו, ואחר כן נפל חי בידי אויביו אשר קברוהו חי בחמתם. רשימה ארוכה של נהרגים נמצא בזכרון הקדושים מקולוניא (ח' סיון תתניז), וגם בה נמצא משפחת שלמות שנכחדו ביום אחד. אבל כבר מלתי אמורה בספרי הזכר (עמוד 29), כי רוב הרשומים מקולוניא הם מערים אחרות, אלא שבקיר קולוניא היו נוהגים להזכיר נשמותיהם, והמקבץ הראשון של המיסורבך ספח את הרשימה מקולוניא לספר הזכרונות. כן נמצא רשימה ארוכה מהרוני מנגצא (ג' סיון תתניז), ובאמת, מעורר וועה בקראנו שם בלי שום פירוש את הדברים האלה: מר חנך וביתו מרת דולצא ומרים ובילא וגננא וגוטא ושמואל ונחמיה ויצחק — כלם נשחמו ביום אחד, או: מרת רחל וארבעה בניה שנשחמו. ברישימת הרוני אפורט (כ"ה סיון תתקס"א) נזכר: ר' שם טוב הלוי ששחם עצמו לפני ארון הקדש, או: מדרונא ורחל אחתה הבתולות השליכו עצמן באש, או: יוסף הנער הלוי השליך עצמו באש. אומץ לב כזה אפשר רק בתוקף הרגש הדתי! — מהרוני לידא ובישוסשהיים (י' ו"א שבט תתקצ"ה) נרשם: אלו שבעה צדיקים נתיסרו ונכתו עצמותם באופנים ויסורין קשין ובמיתה מרה וביום שלישי להחרתם שרפים (בדרך העולה מלידא לבישוסשהיים במדינת בארן נמצא ילד הרון והעלילו על היהודים, כי הם רצחוהו; ע"י בספרו של גרץ חי עמוד 92). ומה מאד צדקו דברי המקנן (ר' אליעזר בר' יהודה), באמרו, כי נודעו

צוררי היהודים. לסקול וגם לשרוף, לחנוק וגם להרוג, לאסון [כלומר: rädern, מלשון אופן] וגם לתלות. . .

המימרבך מביא רשימת ההרונים בזמן השמד של רינדפליש (סוף שנות המאה הי"ג) ובזמן המגפה (המזת השחור, באמצע שנות המאה הי"ד). רק בנוגע להמאורע האחרון הזה נמצא לכל הספות סבת השמד הנורא, כי בשנת חמ"ט לאלף הששי [ק"ח או שנת 1348] התחיל הרשע מן המים הודונים [בי העלילו או על היהודים, שהם שמו רעל בבארות המים להמית הנוצרים] במדינת עלוז, ושמענו שנהרגו ארבע עשרה מדינות בעריה, והיו בהם ששים קהלות ומאה וחמשים ישובים, ומשם נתפשט הרשע עם חילוחיו⁽¹⁾ והרג בעריה גם שם והחריב קהלות וישובים הנזכרים שמה למטה. לכן חייבים כל בית ישראל להזכירם בין ספה לשבועות בשבת הסמוך לשבועות . . . וגם פעם שנית בשבת שבין שבועה עשר בחמנו לחיב הסמוך לס' באב הנקרא שבת שחור.

החומר ההיסטורי רב הכמות והאיכות הנמצא בספר הזה עתיד להתברר כל צרכו, בעת אשר תכתב מחדש תולדת היהודים בגרמניה בתקופה ההיא (משנת תתנ"ו עד קרוב לימי הריפורמציון). כי גם בנוגע למאורעות אחרים חשובים מאד נגלו בימים האחרונים מקורות חדשים, אשר מקצתם נתפרסמו במ"ע הנזכר (לתולדות היהודים בגרמניה) ועוד נשאר תומר רב בבתי הארכיונים, יען כי עמד מהיע הזה מלדת, וגם הועד, אשר עסק בחקר ההיסטוריא הישראלית בגרמניה, הפסיק לעת עתה את פעולתו, מפעמים שונים.

ביצר עוסקים בחקר ההיסטוריא הישראלית? על דבר השאלה הזאת קם לפני שנות מספר סולמס בין חכמי ישראל. החכם נידמן פרסם או את ספריו במקצוע החנוך והקולמורא של בני ישראל בימי הביניים, ואין ספק, כי ספריו אלו הם רבי הערך המדעי ותועלתם גדולה מאד. כי היה המחבר שקדן גדול במסעליו הספרותיים האלה, וסקירתו ההיסטורית חדרת לעומק הענינים אשר עליהם תסוב שיתתו. עם כל זה מצאו ההיסטוריים המומחים מגרעת גדולה בסדור חבוריו, היינו בהשקפתו הסוביקטיוית יותר מכפי השעור. החכם רים נידמן הוא מתלמידיו של גרץ, ובתבואתו נמצא כל המעלות והמגרעות הנמצאים בספרו הגדול של מורו זה, אשר בארתי אותן כבר בסאמרי על דבר ההיסטוריוגרפא הישראלית (השלח) כרך ב' עמוד 396 ואילך). חבוריו של רים נידמן הם מצד אחד סנגוריא על היהדות ומצד השני קסגוריא על עם גרמניא בימי הביניים. והנה אין שום עון בזה, לכתוב סנגוריא על היהדות וקסגוריא על עם גרמניא; אבל אין מן הראוי לתת לתבואים כאלה צורה היסטורית, כי חקר ההיסטוריא לתוד ופולמס ספרותי לתוד. כאשר העיר החכם לודוויג ניגר על הדבר הזה, חרה אף הרים נידמן ובעלי בריתו בהמבקר, וכנהנו במדינות גרמניא בין החכמים, התלקחה עד מהרה מלחמה ספרותית בין שתי הכתות. לודוויג ניגר חזה דעתו, באיזה אופן כותבים היסטוריא; — ועל זה ענהו הרים נידמן, כי המבקר שכה להודיע, מי הוא אשר יעמוק בחקר ההיסטוריא הישראלית, היינו צריך

⁽¹⁾ מי זליפל קורא פה וגם למעלה: הרשע (ע"י בתרגומו לגרמנית עמוד 279), בלי ספק

יען לא נדע לנו, כי עמד איש אחד בראש המתגורדים על חיתודים. אבל ממשיכות הדברים אין נראה כן, אלא כי רשע אחד קם בראש ריקים ופוחים להשמיד את חיתודים בכמה קהלות, ועל פי העדות הזאת של המימרבך ראוי לחקך בדבר.

שהיה יהודי, אשר כוון את הרוחות המנשבות בהיהדות, ולא יסדר את המאורעות בקרת וחה, כאלו אין הרבר ננוע כלל לעצמו ובשרו.

סרוד הרעות בענין זה הוא קדום בין חכמי ישראל. עוד כאשר היתה ההיסטוריה נרפא הישראלית בימי נעוריה נסה החכם ריים יוסט להעמידה על ההשקפה האוביקטיווית, וכבר בעת ההיא העיר החכם שיר בצדק ובטוב מעט ודעת, כי השתדלותו של יוסט, לבלי יתראה כנשא פנים לצד הישראלי, תביאהו להיות באמת נושא פנים לצד השני. כזה נראה גם ברוב ההיסטוריים היהודים, אשר קמו בגרמניה בשנים האחרונות לחקור בתולדת ישראל. הם מתנגדים לשיטת גרץ ודורשים השקפה אוביקטיווית בסרוד ההיסטוריא. ואולם בעוד שהם יענים ועמלים להחזיק בדעה זו ולנקות את עצמם מכל חשד של נגיעה בדבר בגנוע למענות היהודים נגד הגרמנים, אשר ענו וירצצו אותם מאות בשנים, הם סוביקטיווים מאד בעשותם חנופה לעם הארץ ומשתדלים לסהר השרץ בקץ פעמים. כבר הוכחתי במקום אחר (בספרי, תולדות מסעי הצלב, עמוד 19), כי ההיסטוריים סרוד שעבר מבני הנכר מודים יותר להאמת ואינם נושאים פנים בהיסטוריא. הם מספרים המאורעות כהיותם. מה עשו נוסעי הצלב להיהודים, ואינם עמלים כל עיקר לכסות על משעיהם ועל דוקן לבם. גם בגנוע לתולדות היהודים בימי הבינים בכלל יש היסטוריים נוצרים המודים על האמת. בשיטה זו החזיקו רוימר, סיבל וסמובי; שלשתם מספרים את המעשים והמאורעות כאשר קרו באמת ואינם מעלימים כלום, לא ממעללי האספסוף ולא מסבת השמדות על צד האמת; היינו, כי התלקמו אז בראשונה אנשים ריקים ופחדים, אשר הקיאה אותם התברה ונרשתם מנוה, ובתאותם לכצע מעשקות עשו סרעות בישראל והחריבו כמה קהלות עתיקות וחשובות (בגנוע לתולדות מסעי הצלב נמשך גם ההיסטורי קנלר, והוא מן החוקרים היותר חרשים, אחר דעות רוימר וסיבל). ואולם בימינו קמו היסטוריים חרשים, והם מתלמדיו של מריטשקי, אשר ההתלהבות הלאומית חשובה להם יותר מהאמת ההיסטורית, ולכן מוענים הם להחמסים האלה, מקמינים מרת ודונם בבקשם הסבה במעשי היהודים עצמם; על כל פנים הם רואים בכל זה פרי התלהבות איראילית, אשר נמתה מעט מן הדרך הרנילה, עברה לשמה, וכחנה מהמליצות הגעימות. ומה עושים ההיסטוריים החרשים מבני ישראל? — כל כך נברה אגרופה של חנופה, עד כי לא לבד שאינם שמים לב לרשימות ההיסטוריות המפורזות בספרותנו, בפיומים ובמקסי הקהלות, אלא כי עוזבים הם מקור מים חיים של ספרי סיבל וסמובי, ונגררים אחרי תלמידיו של מריטשקי, ולוה הם אומרים, כי השקפה אוביקטיווית היא.

ומה אנו למדים מזה? כי השקפה אוביקטיווית על צד האמת בגנוע לסרוד ההיסטוריא הישראלית לא מצאנו עוד בין חכמי ישראל. הללו עושים אותה סגוריא, והסגון הרדושי להם העיקר, לתפוש הקוראים בלבם; והללו עושים חנופה במדה מרובה לצד שכנגד. ועל כן אין אנו מסכימים למה שהחלים החכם רים נידמן, כי תולדת ישראל צריכה להכתב בידי יהודי נללב לעמו ולדתו; אדרבה, ישנם כמה מקצעות חשובים של היהדות, אשר עסקו בהם חכמי אריה והביאו אותם לידי שלמות חשובה מאד, עדים חקירת שפת עבר, סברות ובאורים לכתבי הקדש, הניאונרפא של ארץ הקדושה, הארכיאולוגיא של היהדות ועוד. לכן נחכה, כי יקמו היסטוריים נוצרים ויעסקו בכל פנות ההיסטוריא הישראלית בדרך סרעית נכונה. כי למה נבוש ולא נודה על האמת? — על הרוב עוסקים הם בחכמת היהדות כבשרון ברק ומנוסה, בהשקפה ישרה ונאמנה, בעזרת ידיעות רחבות ועמוקות, ועל הכל: בחפץ נמרץ לבקש רק את האמת המרעית.

והיסטורי חשוב כזה הוא בלי ספק החכם אָמיל שירר, מלמד התיאולוגיאה הפרוטסטנטית באוניברסיטת גטינגן. הוא חבר זה כבר ספר גדול ורב הערך: תולדות עם ישראל בתקופת ישו המשיחי, ועתה יצאו שני חלקים מן הספר הזה במהדורא חדשה ומתוקנת עם הוספות רבות¹⁾. בחקר התקופה ההיסטורית הזאת (ימי לדת הרת החדשה) עסקו כבר מחברים וחוקרים לאין מספר, ועם כל זה נוכל לאמר על הספר הזה, כי לא בא עוד כמותו בספרות ההיסטורית של ישראל. יש אשר צירו לנו את התקופה ההיא עיני השקפה תיאולוגית, לפעמים ברוח איבה וקנאה להיהדות ולפעמים בנטיה ללמד עליה סגורא; יש אשר כתבו את ספריהם ברנש שנאה לכל הדתות החזיקות (שטריס, קולב ודומיהם). יש אשר השתדלו להסביר את המאורעות האלה, ולקרב אותם אל השכלי (ארנסט רנן והנמשכים אחריו), ויש אשר נגשו, לבקרי אחרי ספרי המאורעות האלה (פילוס וכת דיליה). אבל מעולם לא נסה איש להבין את התקופה החשובה הזאת על אמתה, בלי דעה קדומה וכלי משא פנים וכלי מטרה אחרת — זולת בקשת האמת. ואת זה עשה אָמיל שירר.

המעלות אשר מנינו בספר הנכבד הזה הן פרי השקפתו המוסרית, היינו, כי השתדל לשחרר עצמו מכל דעות קדומות ולהעמיק חקר בתקופת לדת הרת החדשה רק בחסצו האדיר לנלות האמת. קשה מאד לאדם להסתר ממשיניו שרגיל הוא בהם; אבל בשירר נראה, כי אין הדבר בגדר הנמנע, ועוד מעלה יתרה אחת נמצא בו: השקפה ישירה וכשרון לסדר הענינים בסגנון נוח ומתאים אל נושא הענין. אין כאן הסגנון המלהיב של גרץ, אשר מדי נקרא בספרו שעות מספר יתרנשו כל עצבינו; אבל אין כאן גם הסגנון המבהיל של ארנסט רנן, אשר בכל עמוד ועמוד, בכל שורה ושורה, הוא משתדל להפליא את לבנו בחדושו המבריקים, ומרוב החדש לא נבוא לעולם לידי הסתכלות ישירה. כן אין כאן גם הסגנון של שטריס, אשר כעין חוקר דין הוא עובר בין כתבי תרישמות ההיסטורית להוכיח ויוסן מתוכן, סתירתן כהן ובעצמן, נוסמאות והסלנות; וכן אין כאן הסגנון של פילוס, אשר יתראה לנו תמיד כאדם יודע הכל וסוקר הכל וחושב הכל ומבין הכל. בכלל אין כאן שום התחכמות ועקום הענינים ופסול מבלבל, אלא דברי אמת בסגנון מתאים להלך החקירה הישירה והנאמנה. חברו של החכם שירר הוא לנו לעד נאמן, כי אמנם אפשר לכתוב היסטוריא בהשקפה אוביקטיבית, אשר בכל זאת תרוה את הקורא המבין (שאינו נבהל לחדושים) עונג אין קץ.

אָמיל שירר הוא, כאמור, מלמד התיאולוגיאה הפרוטסטנטית באוניברסיטת פרוסיה, ומסתמא הוא בעל דת וסחוק במסורת דת אבותיו. אבל במפעלו המדעי נראה, כי בא לידי ההנחה הצודקת, כי ראשית כל דבר צריכים אנו לבקש האמת, ולכן העמיד בתור יסוד, כי אין אף אחד מפרטי הדת החדשה אשר נוכל להבינו כהונן בלי דעת את תולדות עם ישראל בימים ההם. בבחינה ידועה דומה אָמיל שירר להיסטורי הנודע הינריך אייזלר. כמות העמיק חקר בהבנת היהדות ואסף ידיעות רבות וחשובות בסנה זו מכלי ראשון, לא רבים מן התיאולוגים הנוצרים, אשר ישאבו כל ידיעותיהם בנוגע להיהדות מכלי שני. ואולם במקירתו ההיסטורית גדלה מעלתו של שירר על זו של אייזלר. אייזלר הוא בעל התלהבות דתית ובכל שיחותיו נדמה לנו כחכם עמנו רשדיל, אשר מסרתו בכל

¹⁾ Emil Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi, Bd. II u. III, 3. Aufl. Leipzig 1898 (584 + 562 Seiten).

הקירותיו היתה תמיד רק לאמת את היהדות, וכן איולד מתכון תמיד לאמת את רתו. ואולם אמיל שירר משתדל רק להבין את המאודעות ההיסטוריים.

על פי הדבר הזה הוא מעמיק חקר במצב עם ישראל בתקופה ההיא ודרך התפתחותו בחייו המדיניים והקולטוריים. הדתיים והמוסריים; יחס הדת הישראלית להשכלת העמים ובפרט להשכלת היונים; יחס עם ישראל לעמים ובפרט להיונים, אשר גרו בארצו, ולהרומאים, אשר משלו עליו; מבע הערים בפלשתינא ויושביהן, הנהגתן ומצבן הקולטורי; יחס היהודים בפלשתינא אל אחיהם שבשאר ארצות; הנהגת עם ישראל בארצו; מצב הלמודים; השקפת העם ברעות ואמונות; החיים הסוציאליים; יחס העמים אל הדת הישראלית והשתתפותם בעבודת ה' אשר בירושלים; הכתות השונות בישראל; פולמוס הרעות ואופן התפתחות הדת; החיים הקולטוריים הנהגים בעם; יחס החיים ההם אל הדת; השאיפות הלאומיות והדתיות; האמנה בביאת המשיח והתקווה לימים יבואו; היהודים בארצות סוריהם; חיי הקהלות שם; יחסם אל עמי הארצות; הגרים השונים למיניהם; הספרות העברית בפלשתינא ודונית באלכסנדריא; הספרים המזויפים; ספורי אנדות; הספרות ההיסטורית; הספרות הפיוטית של חכמי ישראל באלכסנדריא; הספרות הפלסופית בעיר ההיא; ספרי סגנון לאהדות באלכסנדריא; ספרים מדברים בשבח היהדות שנודיים על שם חכמים יונים וכו' וכו'.

הקורא יראה, מה רב עשרו של הספר הזה, אף כי לא מסרתי בזה אמילו ראשי פרקים, כי לפרט את כל הענינים החשובים הנמצאים בו לא יספיק לי המקום פה. אבל עוד אקוה להציע במאמר מיוחד את תמצית הספר ודעות המחבר, אשר הן נופי הלכות בחקר ההיסטוריא. כל פרק ופרק של הספר הזה מכיל תורה שלמה, אשר יתן לנו חומר רב לעמק בו.

ועד כמה רחבה חקירת היהדות אצלם — נראה מזה, כי זכה הספר הנרול הזה, ויקר במחירו, בזמן קצר למהדורא שלישית. שני החלקים (ב' וג'), שיצאו כעת במהדורא השלישית, היו במהדורא השניה רק חלק אחד (חלק ב') בעל 883 עמודים; אבל המחבר הוסיף עתה הרבה, ועיכ תוכח לחלק את החלק הזה לשנים, המקיפים ביחד 1146 עמודים. בהקדמה הקצרה מבטיח לנו המחבר, כי עוד מעט ויחפרסם גם החלק הראשון במהדורא חדשה, בתקנים והוספות.

ומה עושה עמנו כעת להרחבת רעת היהדות, להבנת תולדתנו, לברור נופי הלכותיה? בעמנו נפתח כעת כל חזון, אין דורש ואין מבקש, בלתי לחכמי אורח עינינו, כי יאירו הם את עינינו בתורתנו.

ד"ר ש. ב.

ספרים חדשים.

תולדות שיר (ר' שלמה יהודה רפאמורט) ציור קולמורי מחייו. זמנו ופעולתו המדעית מאת ר'ר שמעון ברנפלד. התצאת חברת. אדיאסקי. ברלין תרנ"ט.

תולדות האיש הגדול הזה (שיר) הן תולדות תקופה שלמה וחשובה בעמנו, ונם מצד עצמן ראוי ליהד להן מקום בספרותנו, כי הן קורות חי איש נפלא... אשר אמנם לא היה מחולל התקופה הזאת, אבל היה אחד מנושאייה היוזר מצוינים. — אמת דברי המחבר האלה איש לא יוכל לחד. שיר היה, כאשר יתארוהו הח' וויים בזכרונותיו, יותר מאילן שענפיו מרובים, הוא היה עץ חיים הנותן נשמה במחקרי חכמת ישראל ורחו להולכים בנתיבותיה. כנודע, עשה לו הח' הזה שם גדול בספרותנו ביחד בתולדות גדולי ישראל, אשר ערך בכשרון נפלא וסלל בהן מסלה חדשה, כי בהיות שמעשה התולדות אשר עשו אחרים לפניו הוא רק מלאכה, ראוי לקרוא מעשה התולדות אשר עשה הוא — חכמה (לשון ה' וויים בזכרונותיו), ולפי משפטו החרץ של הח' נינו, הוא בתולדות גדולי ישראל אשר כתב העמיד לנו את גדולי הדור והוא כמו חיים לפנינו. הוא הבין לפעולותיהם וסדר מאורעות חייהם באומנות נפלאה מפי רשימות הממשמשות והמסודרות: ואין ספק, שהאיש המצוין הזה ראוי הוא שתולדותיו יחקקו בספר מיוחד ובשלמות הדרושה גם אחרי שנמצאה כבר ביאנטריה בלתי שלמה (מאת ה' סאריעס ב.השחר). ולערך עתה תולדות שיר וציור קולמורי מן התקופה אשר חי בה, לא קשה ביותר, אחרי אשר תחת רשימות ממשמשות נמצא לפני כתב־התולדות חומר רב במכתבי שיר לחכמי דורו וחשובותיהם אליו, ועוד מקורות אחרים שנתגלו בימינו.

וה' ברנפלד, עורך תולדות שיר אשר לפנינו, ידע להשתמש בכשרון רב בכל המקורות הדרושים לעבודתו, וכאמת עלתה בידו לתאר בצבעים בהירים את האיש הגדול הזה ותכונות רוחו ונפשו. בתור חכם וחוקר ובתור רב ובעל בעמיו, ויחד את זה לתת מושג נאמן על אדות התקופה אשר בה היה שיר, נושא ראשי. אמנם בנוגע לציור הכללי של התקופה היא קצר המ' מאד בדברים, ובהקדמתו יודיע מראש, כי בכונה יעשה זאת, בבארו את ההבדל בין היסטוריא וביאנטריא לאמור: ההיסטוריא תריק בספרים עד כמה שצריך לה להבנת הכלל; ואולם הביאנטריא תשים לבו אל הכלל רק עד כמה שצריך לה להבנת הפרט; אבל אם דבריו אלה ברורים וצודקים, בכי צריך להורות, כי בדבר הזה, בתיאור מצב הזמן והוא, קמץ יתר על המדה, במסכו, כנראה, על הקורא, שימצא קיים רבים מתמונת התקופה בתוך איזה מכתבי שיר וחבריו הבאים בספר־התולדות הזה. קצור וקמץ בדברים נרגש גם בנוגע לחבורי שיר וערכם הפנימי. הק' ירבה לספר בנחלת שיר בעולם המדעים, גם יביא משפט חכמי הדור על פעלי

שייר, אך כל אלה רק בדברים כלליים, אשר על פיהם ידעו הקוראים, כי שייר היה אחד מגדולי הבונים את היכל חכמת ישראל והכתביו הגסלאים הראה ברור כי כל רו בחכמת ישראל לא אנם ליה, כי היה בעל שכל חד וקולע אל השערה, בעל סקירה נפלאה למצוא מרגליות יקרות מסונות בנסל החולי, כי מאמריו וחבוריו הראשונים (אשר כתב עד שנת החמשים לימי חייו) הם ילידי הגאונות הנפלאה אשר בה הצמיין שייר ונשאים עליהם חותם כשרון מיוחד, ובכלל — כי סלל מסלה חדשה בחכמת ישראל; אבל מה סיבה של פעולתו המדעית, במה סלל את המסלה החדשה ובמה כתו גדול כשרך תולדות ומה הן המרגליות היקרות אשר מצא — בכל אלה יצמצם המחבר את דבריו ולא יבארם כראוי ולא יתן משנן ברור על אדותם לקרא שאינו בקי בענינים האלה. תחת זאת לא יצמצם ה' ברנסלר את דבריו בכואו לספר את קורות ימי חי שייר. במסמות יתרה יספר את כל אשר עבר על שייר, מאורעות חייו וכל תלאה אשר מצאתהו בכל ימי מנוו במקום מולדתו, ואח"כ בעיר מרנוסול, אשר היתה לו לעסק עכור וישב שם אל עקבים, עד בואו אל המנוחה בסוף ימיו, בשבתו על כסא הרבנות בפראנ. גם ירבה להביא תוצאות גדולות מסכתבי שייר לחבריו חכמי דורו ומכתביהם אליו, למען הפיץ אור על תכונות נפשו מכל צד, ואת התכונות האלה יתאר המח' בצבעים ברורים ונאמנים, מבלי כל הפרזה על המדה, הנהוגה בין כותבי-התולדות בספרותנו. באהבה רבה יספר בשבח ונדלו של שייר, אבל אהבתו זו לא תכסה על כל מניעת, ואם במאור הגדול הזה אנו רואים גם כתמים אחדים, לא יתאמץ המח' להסתיר את הכתמים מעין הקורא, למען יהיה מעשה הציור שלם ונאמן בכל פרטיו. הוא מראה לנו, מצד אחד, מלכד גדלו של שייר בתורה וחכמה, גם יקר תפארת מדותיו המובנות, אהבתו את האמת והשלום, אהבתו וחמלתו, לכל אדם שנברא בצלם, וכיחוד אהבתו העזה לעמו, אשר רוחה מרחפת על כל חקירותיו בחכמת ישראל; אבל מצד אחר, כביאורף נאמן אשר האמת יקרה לו מלבדו, לא יעבור בשתיקה גם על חסרונותיו המעטים, על כמה מסגולות המשכיל הגליציאני שנשארו בתכונות נפשו עד זקנה ושיבה, על דרכו, להרבות בדברים ולהאריך מאד וללקט מליצות לקשט בהן את אמריו, על חשוקתו תמיד להשכיל את עמט למען. מצוא חן בעיני עם הארץ, ולהראות לכל העמים והשרים את יפיה של היהדות, על נשיתו המבעית, להתעקש יותר מדי בקיום דעותיו, על המצא בו קמנות דמחזן להקפיד על כל שיחה קלה של אחר שמא ננוכה היא משלו, גם על אייכלתו לשים מעצור לרוחו בדברי ריבנותיו, עד שכתשובות על משינו כתב לעצמים, דברים בלתי ראויים לחכם שנכמתו. כמעט על כל אלה העיר כבר הח' ווייס, בדבריו בזכרונותיו, על אדות פעולת שייר וספריו, יזכיר גם את מגיעותיו, או, כאשר יכנס הוא, רשיוני. הן אמנם יש אשר ה' ברנסלר כמו יתגבר לרעת ווייס בנוגע לרשיוני שייר, ובמקום אחד (עד התעקשות ברעות) יאמר בהתמרמות, בי בא עליו (על שייר) ראהו בעקפין ותלה בו בוקי סריקי כרי(?) להשסיל את כבודו על בלי מה, וכמעט ששסל את שייר כמומי (ע' 37¹), אבל הוא בעצמו יביא הרבה ראיות ומוסות לחוק דעת ראהו, ובאמת חלילה לנו לחשוך את הח' ווייס, כי בכונה בא על שייר בעקפין, ואין שסך, כי גם הוא, כמו

¹ ראוי לשים לב לזה, שגם ווייס יאמר על שייר בנוגע לעצם התכונות הזאת (התעקשות ברעות ואהבת הנצח), שהוא מוכיח לאחרים (לשדל) כמומי, ועתה בא ה' ב"ס להעיר כזה על ראהו, שהוא כמעט שסל את שייר כמומי, ובאמת צריך לתודות, שמעט מן הרשיוני הזה נמצא ברוב ספריו.

ה' ברנפלה, לא דמה מעולם להשפיל את כבוד שייר, היקר בעיני שניהם. ויסה אמר ווייס בזכרונותיו, כי גם רסיוני האדם הם חלק מתולדותיו ורק חונפי תהלה יעלימום. לאחרונה עלינו להעיר, שאתח מן המגרעות האלה, להתרבות ברברים ולהאריך מארי, נמצא במדה מרובה גם בספר אשר לפנינו. המחבר אמנם אינו מלקט מליצות לקשט בהן את אמריו ושפתו בכלל ברורה ומדויקה, אבל דרכו להכפיל את דבריו במלים שונות ובמקומות שונים ולהאריך בפרטים צדדיים, שיש בהם לפעמים דברי חסין בפני עצמם, אבל אינם נוגעים לנוף הענין. מלא הוא המח' ידיעות וחקירות בחכמת ישראל, וזרם מחשבותיו יטהו לפעמים הצדה ולא יוכל לעצור בעד שטף רעיוני ולכבוש את משפטיו על ענינים שונים¹). ככה, למשל, ירבה לחקור ולסלסל (ע' 91—92), אם סלח רים לגדא לשייר על בקרתו הנמרצה כאמת ולב חמים או לא, ואם הסך לבו לכבדהו אחיכ מאהבה או מיראה, וכיוצא בזה. וביותר ירבה בתוצאות גדולות מאגרות שייר וחבריו גם במקום שיכול לקצר בלי שום הסדר לנוף הענין.

ביחוד גדלה האריכות בנוגע לשדיל. אמנם צדק המח' מאד באמרו, כי ירושם גדול כחיי שייר ובהתפתחות כותתיו הרוחניים עשתה התחברותו לשדיל. אבל על ההתחברות הזאת ידבר בפרקים שונים בספרו. ועיר שם ועיר שם, ומלבד זה הקדיש גם פרק מיוחד לזה בשם. אהבת שייר ושדיל, פרק המכיל כיה עמודים. בפרק זה יש הרבה דברים הנוגעים לשדיל יותר מלשייר, כי ירבה המח' לבאר את השקפות שדיל על ענינים שונים, גם יביא הרבה מכתבי שדיל, אשר רב חסין בהם לתאר את נפש כותבם הגדולה, ובפרט המכתב הגדול אשר כתב לשייר ליום מלאות לו שבעים שנה, החשוב מאד בפני עצמו וניכיל תורה שלמה, אף יתאמץ להצדיק את דעת שדיל בכללה עיר הראבוע והרמבים ויתוכח עם הח' ווייס על מענותיו הקשות נגד שדיל, בהוכיחו, כי דברי ווייס אלה ראויים יותר למשכיל על פי הנוסח הידוע, ולא לחקיר מובהק וקן ונשוא פנים כראוי. ועוד כאלה וכאלה. אבל מה ענין כל אלה לתולדות-שייר? הכל יסכימו עם המחבר, כי שדיל היה איש מצוין בכשרונו, במדותיו וכל שיתותיו והלכו, איש יוצא מגדר הרגיל בכל תכונות רוחו, ואין ספק כי כל דבר הנוגע לאיש מצוין כזה יש לו ערך רב, אך דברים כאלה מקומם יכירם לא בתולדות שייר, כיא בתולדות שדיל. בסוף הספר תבוא עוד הוספה בשם, חכמת שלמה (שם מליצי ביותר), והיא רשימה מסודרת של כל הספרים ומאמרי חכמה ובקרת, שירים ומכתבים אשר חבר הח' שייר.

מקורי העושר או יסודי הכלכלה ומהם תוצאות למעיני הישועה לכל איש לדעת באיזה דרך יאחז להפיק מצבו מאת ז. זו. מענדלין. ארעסא תרינס.

המחבר בהקדמתו יאמר, כי בדבר המכתב מצבנו החמרי נסלנו הרעות למאד, וכל אחת עומדת על נקודה מיוחדת וממנה תשקיף למצוא הדרך המובילה לפתרון השאלה

¹ לפעמים לא יוכל ה' ב"ס לעצור ברורה מכלי לבקר בדרך אגב גם את סגנון שפת החכמים שהוא מביא. לדוגמא, בהביאו את דברי שייר: "פתאם ישלח רעיון אחד ברק בקרבו" יעיר ע"ז במאמר מוסגר: "מליצה סחורה מאד" (ע' 119); גם בהביאו את משפט ווייס על שייר, שנפתה להחזיק בדעתו "עד שאבד לו לפעמים החגיון הישר לאחר ידי, לא יתאפק המח' מחעיר: זה הוא גרמניום פשוט: "אונמער דער האגד" (ע' 87).

הזאת, אבל הוא רק על נקודה אחת התייב — .הוא דרך המבע על פי חקי הכלכלה הכללית השווה לכל נפש ולכל רוח. בין היושבים בארצנו, בין ליושבי המושבות בארצנו, ובין היושבים לפני ה' בארץ קרשנו, לפי דבריו, הוא כבר הרבה לדבר בכח הע' שלנו, ולהוכיח עד כמה תוכל הדעת הזאת להועיל לנו. הן זה לי יותר משמנה עשרה שנה — יוסף המח' — אשר על משמתי אעמדה, ואקרא לסופרינו לשום לב אל הדבר הזה, ועוד לא זכיתי כי יבוא אחד להסכים על ידי או לצאת לנגדי, ואני הלא בשם החכמה הזאת דברתי עליהם ולא מלבי הרצאתי מלים, אשר לזאת נאלצתי להחליט, כי מזה כל הענין הזה לרוב סופרינו, ולכן יתחבאו בתוריהם, והדבר הזה עוררני גם כן להוציא לאור את חברי לסקח עינים בעיני הכלכלה, בעל מקורי העושר, ככל איש מוטחה לדבר אחד העוסק בידו במקצוע אשר בחר לו, ידמה, כנראה, כי תורתו היא יסוד כל היסודות ורק עמה מקור חיים ואושר של כל בני האדם; אבל בכל אופן איש לא יוכל לחד את נדל ערכה של תורת הכלכלה, ובאמת זו היא הדבר, כי סופרינו העוסקים בכל השאלות שבעולם, יתחבאו בתוריהם, לפי המבטא המזרחי של המח', כלומר לא ישימו לב כלל לעבוד במקצוע זה. הן לא חרשות ונצורות עליהם להוציא מלבם (גם בעל מקורי העושר, אשר הוציא את תבורו, לסקח עינים בעיני הכלכלה, לפי עדות עצמו, לא מלבו הוציא מלים), כי תורת הכלכלה היא חלקה מעובדה למדי כלשונו העמים, ודרוש רק להסביר ולפרש לפני הקוראים העברים את פרטי התורה הזאת, הנכבדה ומעילה לכל הדעות.

זאת הציב לו למטרה ה' מענדלין בספרו אשר לפנינו. והנה מלבד המבוא הכללי עיר צרכי האדם ודרך התפתחותו בהשלמתו והתפתחות כשרון המעשה וכדומה, ידבר על כל יסודי הכלכלה, על היצירה ויסודותיה: המבע, היניעה והקרן, על השתתף בקרן, החלוקה והמסחר, על הכסף, האמנה והבאנקים, על החלוקה, השמשו והממשלה ומהותה, כל ראשי יסודות הכלכלה האלה התאמץ המח' לבאר בשפה מדויקה ככל האפשר וכלי מליצות יתרות, הבאות רק לתפארת הלשון ואשר ענין פרעי ביחוד לא יסבול אותן. אבל נחץ להעיר, כי הספר בכלל נערך בלשון קצרה ביותר, ובכמה פרקים אחז המח' כמעט בסגנון ספר-למד' לחכמת הכלכלה. הן נועד הספר הזה לא לחלמדי בתי-ספר, אשר עליהם לשנן את שעוריהם הקצרים לפני מוריהם, כי אם להמון הקוראים, ולמען הורות דעה את הקוראים האלה בתורה זו הורה להם, גם לעורר בלבם את החפץ לקנות בה את השלמות הדרושה, על המח' היה לבלי לקמץ בבאור הענינים ולהרחיב הדברים במקומות הדרושים בסגנון יותר מסביר ומפורש, ביחוד בסנות נכבדות, כמו החלוקה והשמשו וכדומה, שהרבה נופי תורה זו תלויים בהן.

וביותר מורש צמצום נדל בספר, מעיני הישועה שלפני המחצא האחרון, על פי שער הספר יש לשפוט, כי הספר הזה הוא היותר חשוב בעיני המחבר, למען השיג את מטרתו העיקרית, להורות הלכה למעשה, תוצאות למעיני הישועה לכל איש לדעת באיזה דרך יאחז להיטיב מצבו, ולמטרה זו ישתדל להראות, מה ביד כל איש לעשות למטרתו באיזה כסף לעצמו, וביחוד תועלת אנדות הכלכלה לאנדר, לקנות בתים ולתת הלוואה לחברים וכיוצא באלה, ולאחרונה יביא תולדות אנדות הכלכלה הראשונה, אשר נוסדה לפני חמשים וחמש שנים בעיר קטנה באנגליה, והמלסרת אותנו מה רב כח אנורה כזאת להטיב לחבריה, והנה הספר הנכבד הזה, שהוא בעיני המח', נקודת הנוכח של כל הספר, יצא קצר ומצומצם מאד בערך אל התומר הרב, במקום שבאמת ראוי היה

להאריך ולהרחיב הדברים וגם להרבות ברוגמאות מאנחות כלכלה שונות שנתסדרו בארצות שונות.
ב"ק.

כל כתבי מרדכי צבי מאנע — קובץ שיריו, מאמריו ומכתביו. הוצאת תרשיה. ווארשא תרנ"ז.

המזכים בשירי מאנע הם, לדעתי, רק השירים הליריים, שבהם הביע את ענות נפשו הפרטית והתפעלותו למראה יפי הטבע. ביוחד יפליאו אותנו שיריו על הטבע, שהם בכלל חזון יקר בספרותנו. משוררי עמנו הגענה חרלו זה אלפי שנה משים לב אל הטבע ורגשותם קדו מהתפעל מיפיו, ואלה המשוררים החדשים, אשר נמו לצאת בעקבות משוררי העמים, לשזור על יסערת הטבע, לא הצליחו בנסיונם, כי חסר להם הרגש האמתי, שבלעדו לא תצלח כל שירה. ואם נשים עין על תולדות חיי המשורר מאנע, וראינו, כי תנאי חייו ביוחד לא היו נאותים להכשירו למשורר הטבע. בבית אביו, שהיה מלמד עני וחזק מצבות באתת הערים הקטנות והעניות שבמדינת ליטא, היו נגד עיני המשורר תמיד רק מחזות המות: עני חשוב כמת, מחזק מצבות למתים, מלמד לתלמידיו דיני מומאות מת או שאר ענינים הכתובים בשביל דור שכבר מת; אחרי כן התגולל בשיבת מינסק, אשר נחשבה בעיני המשורר כשדה קברות, כי שם קברו ילדי בני ישראל (כעדות המשורר במכתבו הנסמן במספר 25). ובכל זאת לא מת לב המשורר בקרבו, ומראות הטבע היפה עשו בנפשו רושם עז מאד.

אמנם תנאי חייו ומחזות אבל שראה בילדותו השאירו בלבו רושם קים, ובמלאות למשורר עשרים ואחת שנה כבר הרגיש את התוצאות המרות הבאות מתנאי חיים כאלה, ורוח עצבון קרוב ליאוש תקפתהו, כאשר נראה בשירו הנעלה. הנינוי עצב, וביוחד בשורות האלה:

מבלתי, עמלתי, רנע לא נחתי

ומה כל תגמולי? מה לי הבאתי?

אך מכאוב בלבבי, רוזן בעצמי,

אך רפיוני, אולי, הוי, על כל ימי. (צד 32).

אך, לאשורו, רוח היאוש לא התמידה בלבו, כי בראותו את יפי הטבע, והנה רוח חדשה, רוח ששון ושלוה, לבשתהו ותשכיחהו כל עמלו ומחשוריו ותעשהו לבריה חדשה, כעדות המשורר בשירו, מרפא לרוחיי:

אם גם כאסיקים שרעסי יורמו,

יהמו, ישקו, ינעשו, ירתחו,

מפני הטבע חיש יחשו, ידמו,

שילוי, ירנעו, זעפס ישכחו.

המשורר לא היה צריך לראות את הארצות, שבהן הטבע מראה את כל עשרו וקסמיו הנפלאים; די היה לו לראות נבעה ירוקה בסביבי העיר ווילנא, כשביל להתפעל ולהתרגש. גם המחזות הקטנים, שאנו עוברים עליהם מכלי להשניח בהם, משכו את לב המשורר אחריהם להתבונן בהם ולהתפעל מהם, כאמר:

פה וזו חכלילי, שם לבנת השלג ירהיבו עיני עד תשטח שמות.

ישנם משוררים, אשר מראות אילי הטבע יעירו בקרבם רגש מר, כי על ידם יכירו את אספסתם של בני תמותה ומעוט ערכם, לא כן היה משוררנו: נפשו הוכה

והתמימה היתה שלמה גם עם אילי המבצע כמו עם היצורים הקטנים ועם כלם כרת ברית שלום וידידות, כאשר יאמר בשירו. עת אשרי:

עם צפרי רן שחר אעירה
עם רוח בקר יתגהלו שרעפי
עם אילי המבצע אשירה
עם נפוח תמרים לאל אשא כפי. (שם, צד 21)

הימים אשר בהם החל כשרון משוררנו להתפתח היו ימי הפרעות, שעל ידן נהרסו רבים מאתבי מעמדתם ואברה תקותם למצוא מנוחה שלמה בארצות נלותם, וכלב רבים נולד רעיון ישוב אי. המשורר מאנע חש בצרת עמו, כי יהודי נאמן לעמו ודתו היה גם אחרי מעמד מ.עץ הרעת. בקרב נפשו התמימה לא חיתה כל מלחמה בין האדם ובין היהודי, כי בתמימותו היה כוללם יחד. ובכל זאת לא התעורר לשיר על המאורעות הגדולים האלה. הסבה לזאת היא, כאשר יאמר המשורר בעצמו (צד 184): מדרות האדם הפרטי תגרשנה מלבו החמץ לדעת מדרות האדם הכללי. ומדרותיו הפרטיות היו באמת גדולות מאד. השתלמות רוחנית היתה האידיל אל אשר אליו נשא נפשו, וכדי להגיע אל מסרתו הגשנה, נשא וסבל יסורים רבים וטוראים, בהצטרפו תמיד לפשוט יד ולשבוע בשוה וכלימה. ומה רבה היתה עבודתו! במשך חמש שנים הספיק לסדר את ידיעותיו בשפת עבר עד שהיה יכול להשתמש בה כמו בשפה חיה, ויחד עם זה ללמוד על בורין שפות רוסיא ואשכנז ושאר התחלות הלמודים במדעים אחרים הנחוצים לכל תלמיד בית ספר אירופי, ועל כל אלה — לנמור למודיו בהאקדמיה לחכמת הציור כאחד התלמידים המצוינים ולעבוד עוד בכל לילה עבודה צרדית להשלים את חמץ אחד העשירים אשר חמץ אותו בגרבותיו. — לעבודה כזו נחוצה אֶנְרְגִיָּה רבה, נפש חזקה כצור, ונתינת היתה רכה ורפה ולא עצרה כח להכיל את הגשש הגדולה בקרבה, ופעמים רבות חלה משוררנו מקוני ומרב עבודה. על כן לא יפלא עוד, כי דאגותיו הפרטיות לא נתנו לו לדאג את דאגת הכלל. ועל כן בכואו פעם לדבר משפטים בצוררי עמו (בשירו. עם עולם, צד 89), והנה נראה, כי המשורר נכנס לרשות שאינה שלו, ומעמו יצאו חרוזים סרי מעם וחטרים כל קשר הגיוני. אך שיר אחד, ציוניי עלה בידו — הוא השיר היפה, משואת נפשי (צד 147). אולם כשתעין בו תמצא, כי לא אסון העם ולא הוכחות הקשורים בארץ ההיא העירו את כנורו, כי אם תקותו, אשר שם ישבה עצבו תונת נפשו על תקותו אשר כלו ושם יעבר, ישיר, ישאף רוח — אולי ישוב כחי. ומחזות קרשי אשר ראה בחזיונו בציון היו, פשוט. מחזות המבצע אשר לקדו תמיד את לבו, ולא מחזות המבצע המיוחדים לארץ ישראל, כי אם מחזות כלליים שאפשר לראותם בכל ארץ.

א. ג. ראבינאוויטש.

יהודים והיהדות באמריקה.

(ג. - טוה). *

ובכן, מה היא תקות האורתודוקסיה באמריקה מן הרבנים ואיך ובאיזה אופן תוכל להבנות על ידם?

אם אך לא תתפזר היהדות האורתודוקסית באמריקה לנוע בידד עם הדור הנוכחי החולף ועובר, אם אך תתפזר לחיות גם בדורות הבאים, אז לא תוכל להשען במאומה על הרבנים מן המסופים הישן. הרבנים "הזקנים" הם בני תרבות אחרת, תרבות מיוחדת, השונה למדי מן התרבות האמריקנית. הם לא יוכלו למשוך אחריהם את לבות הצעירים העברים, אשר נולדו, גדלו וחנכו באמריקה, ולהשפיע עליהם השפעה רחוקה כל שהיא. להם חסר אותו הפרצוף של רב נאור, אותה התרבות המסמנת את הרבנים החדשים ומתכבת אותם על הדור הצעיר.

נחמן איסאף לחנך רבנים חדשים, רבנים אמריקנים, רבנים אשר בידד עם ידיעתם בתורה וחכמת ישראל תהי להם גם ידיעה הגונה בחכמות העמים ואשר השקפתם על החיים ודרישותיהם תהיה יותר רחבה וכללית ולא תצטמצם בין כתלי בית המדרש הישן בלבד.

לצורך זה נוסד בניו-יורק, בשנת 1886, בית המדרש לרבנים (Jewish Theological Seminary). שמטרתו: חנך רבנים אורתודוקסים-אמריקנים.

בית המדרש הזה לא נוסד על ידי היהודים הרוסיים. בעת ההיא עוד לא היה מספר היהודים הרוסיים רב בארץ ועוד לא התאורחו בה במדה מרובה כל כך עד כדי להכיר נחיצות מוסד כזה. ומסופקני אם גם עתה, שמספר היהודים הרוסיים באמריקה גדול פי שנים ממספר יתר אחיהם, כבר באו היהודים האלה לידי הכרה זו. האורתודוקסים הרוסיים שבאמריקה בכלל מתרחקים מכל דבר חדש, ואף מכל דבר הגרוע עליו רק שם חדש, אם אך נוגע הוא לעניניהם הדתיים. למרות כל השנויים הנמרצים העוברים עליהם בארץ הזאת, לא יוכלו לקבל את הציוויליזציון האמריקנית בענינים הנתונים להם. וביותר זר להם ענין בית מדרש לרבנים, ורובם לא ידעו מה סיבה ולא עלתה מעולם על דעתם לחשוב על אדותו. גם אבותיהם ואבות אבותיהם לא ידעו מה סיבה של בריה זו, ובכל זאת היו להם רבנים נאונים, אשר שמם הלך מסוף העולם ועד סופו. מיסרי הבית הזה לא היו איסאף יהודים רוסיים, כי אם יהודים אשכנזים (מן האורתודוקסים שבהם) והגרניים ועוד אחרים. ובראש כל אלה אשר לקחו חלק ביסוד הבית עמד הרב הנכבד, הגדול בתורה ובחכמה, הדיין שבתאי מוריס דל ספילדלסיה.

* עיי למעלה חוב כ"ז ע' 265.

לא נוכל אמנם להגיד בבירור, מה היתה כאמת כונת האנשים האלה ביסדם את הבית הזה: אם עשו זאת מהכרה עצמית, כתור צופים למרחוק ודואגים לגורל היהדות האורתודוקסית באמריקה לעתיד, או כי גברה עליהם מדת החקיי והקנאה באחיהם הרפורמים, אשר יסדו את בית מדרשם בסינסינטי והעלתו למדרגת בית מדרש גבוה לחכמת ישראל. ואולם אין עלינו לשים לב אל המחשבה, כי אם אל המעשים. — והמעשים, כפי שיכולים לנו לשפוט, רצויים היו מאד. מאז נוסד הבית הזה ועד עתה לא נלאו מיסדיו, סקידיו ומנהליו לעמול בהמכת מצבו, וכל כך חביב ורצוי הוא בעיניהם עד כי כל קרבן לא ייקר להם בעדו. מבינים הם על הבית הזה כעל המוסד היותר נכבד לישראל באמריקה ואשר בו תקות הרוח הישראלית לחיות ולפרוח על האדמה הזאת.

והנה אף אם נוסד הבית הזה על ידי יהודים אשכנזים, הגררים ואיטלקים, ויכולנו איפוא להאמין, כי יהיה אשכנזי גם ברוחו וכי בכל אופן לא יהיה קרוב כל כך ליהדותם הרוסיים, — בכל זאת, אחרי השקפה מדויקת על פעולות המוסד הזה בכל שנות קיומו ותוצאותיהן וכמו כן על מצבו הרוחני ודרך הנהגתו, יכולים לנו להגיד בבטחה, כי התועלת היותר גדולה אשר יביא הבית בעתיד (אף כי אולי בעתיד רחוק) תהיה לא ליהודים האשכנזים והגררים, מיסדיו ותומכיו, המחזיקים בידו בכל עת, כי אם — ליהודים הרוסיים, אשר התראו תמיד כערינים את הבית הזה ואשר לא הוציאו מעולם פרושה לתמיכתו והחזקתו. צאצאי היהודים האלה ימצאו בבית הזה במדה ידועה מקום מפלט להרחניות העברית אשר ינחלו מאבותיהם. כי הבדל גדול יש בין האורתודוקסים האשכנזים ובין האורתודוקסים הרוסיים. הראשונים האורתודוקסיה חביבה עליהם משום מורשת אבותי, ולהאחרונים היא חביבה ויקרה מצד עצמה. להאורתודוקסים האשכנזים סדר טוב ויפה, בית חסד, ספואר ומהודר, שיש יקר ונעלה עם משוורים נפלאים, אבל כל זה הוא כמו סן השפה ולחץ, בלי רוח חיים, כאלו הכל נברא רק בשביל ה.סררי, ולא להפך. אבל אצל האורתודוקסים הרוסיים אין הדבר כך. כבר ראו הקוראים כמאמרי הקודם, מה הוא ה.סררי אצל היהודים האלה בעניני הצבור שלהם. אצלם לנו מוצאים את האורתודוקסיה משפלת ומנוולת בחברות קטנות המסתופפות בבתי מתולות, בבתי מרוח ובבתי מלאכה. אבל בעצם הדבר מוכרחים לנו להודות, כי אורתודוקסיותם של היהודים הרוסיים ממשית היא יותר מזו של היהודים האשכנזים. מפני מעם זה נקל גם להבין, כי שונה היא ההשפעה הדתית שמקבלים ילדי הרוסיים מזו שמקבלים ילדי האשכנזים. האחרונים, למרות היות גדולם ותענוגם אצל הורים אורתודוקסים, יהיו, על הרוב, קרובים יותר להירפורמה מאשר להאורתודוקסיה, בעת שילדי היהודים הרוסיים, אף כי בנוגע לידעית שפתנו ותורתנו ישתנו אולי לבני האשכנזים, הנה בנוגע להאורתודוקסיה המעשית יהיו הם על הרוב נאמנים יותר למורשת אבותיהם. מפני זה יש להאמין, כי הרבנים אשר יוצאו את המדרש הזה יועילו יותר לבני היהודים הרוסיים מאשר לבני היהודים האשכנזים.

ובאמת תוכל האורתודוקסיה באמריקה לחיות ולהתקיים אך על ידי הרבנים אשר יצאו מן הבית הזה. כי אף אם אין למצוא בהם ידיעה רחבה בתורתנו ובמסורותנו — דבר אשר הקהלות אמנם לא יירשו כלל מהם — הנה יש למצוא בהם תחת זה חנוך אמריקני טוב ושפה צחה ונמלצה, וכדברים האלה ימשכו את לבות בני עדתם אחריהם. הדרשנות לוקחת מקום בראש באמריקה, והכח היותר גדול בארץ הזאת הוא כח הספה, ולכן שמים התלמידים בבית הזה את לבם ביוחד להדרשנות, והוא אחד מלמדויהם הראשיים (אם כי לא ילמדו אותה בבית המדרש עצמו, כיא בבית הספר הגבוה הכללי).

על הרבנים הצעירים האלה לתת להאורתודוכסיה צורה יפה ומלככת, להנתיג סדרים יפים ומעילים בבית התפילה, ואז יצליח בידם לקשר את לבות בני הקהלות אל האורתודוכסיה ולהגן עליה מפני השפעת הריפורמה. כי אך אז יוכלו לנצח את הריפורמה, אם ילחמו אתה באותו הנשק שהיא נלחמת אתם.

כי אמנם, מה היא תקות היהדות האורתודוכסית באמריקה בכלל? ישיבות? ובג"י ישיבות? אין כאן, למען אשר נאמר, כי הם ינינו על האורתודוכסיה ויבצרו את עמדתה בתוך העם. החרדים ובתי תלמוד תורה המעשים, הנמצאים בערי מושבות ישראל, לא יוכלו למעט על לבות הילדים הרכים אהבה לדת ישראל. בבית אבותיהם רואים הילדים האלה ההפך ממה שהם שומעים מפי מורם ומלמדם. המורה הודיע להם, כי על פי תורתנו הקדושה אסור לחלל את השבת, אסור לעשות בו כל מלאכה, וחלא הם רואים, כי אבותיהם אינם שומרים את המצוה הזאת ועובדים ביום השבת את עבודתם ומבערים בו את האח ועושים כל דבר האסור. ומה עלול ביותר להשפיע על מוחם הרך, האם הדברים שהם שומעים או המעשים שהם רואים? פנ רוח התורה בין היהודים פה ואין חולה ואין רואן לחיתו, וכל הנפיונות שנעשו בזה לא הצליחו מעולם. אין הארץ ואין העתים מסוגלות לכך. פה כל אחד שואף אך למסרה, לנחב בחיים, למען אשר יוכל למצוא את לחמו אחרי כן. אם יאמר לך אדם מלומד באמריקה, כי למד את התורה לשמה, מבלי כל פניות צדדיות, אל תאמין לו. פה אין כל לשם מלבד האחד: לשם הכסף. ומוכן מאליו, כי אין למצוא בארץ הזאת וברור הזה צעיר עברי אשר יאבה ללמד את תורתנו מבלי אשר ידע כי יוכל להוציא איזו תועלת נשמית מלמד חוזה. ואם בני הדור הנוכחי של האורתודוכסים עוד יוכלו להתפאר באיזו השכלה עברית, באיזה נצוצות של רוח ישראל סבא המברקים ביניהם פה ושם, הנה בני הדורות הבאים בודאי לא יוכלו להתפאר בדברים כאלה, כי לא ימצאו ביניהם. באמת יש להאמין, כי בדורות הבאים לא תבדל פה האורתודוכסיה מן הריפורמה כל הבדל פנימי, רוחני, כי אם, אולי, בשם ובמנהגים לבד. את רוח היהדות לא ידעו האנשים ההם ולא יוכלו להגיד מפני מה הם אורתודוכסים. בשם שרבים מהריפורמים כעת לא יוכלו להגיד מפני מה הם רפורמים. הם יקמו את מנהגי הדת אך בתור מצות אנשים מלומדה ויסמכו בכל חענינים חרתיים על הרב"י (Rabbi).

להגן במדה כל שהיא על היהדות האורתודוכסית, לעודדה ולחזקה, לפתח בה רוח חיים חדשים וכמו כן להשפיע איזו השפעה דתית-אורתודוכסית על בני הקהלות האמריקנים, — יוכלו איפוא אך הרבנים האורתודוכסים אשר יוציא הסימינר האורתודוכסי שבניו-יורק.

נתבונן נא איפוא אל הבית הזה, אל חצוניותו ואל פנימיותו, ונראה מה סיכו. הבית ימצא במעלה העיר ניו-יורק, הרחק מאד מהניסו, ברחוב יפה ונחמד (Lexington Av.), מקום משכן האריסטוקרטים והעשירים. הוא בעל חמש קומות. בקומה התחתונה יגור המספק והמשגיח ושם יאכלו התלמידים העניים את אוכלותיהם. בקומה הראשונה והשנייה ימצאו החדרים למחלקות הלימוד. בקומה השנייה ימצא גם בית עקד הספרים אשר להבית. ביתר הקומות נרים התלמידים הנחשכים ע"י הבית. מספר תלמידי הבית עולה לארבעים. רובם הם ילידי רוסיה או ילידי אמריקה אשר אבותיהם באו מרוסיה, ואך מועטם הם בני ארצות אחרות. כמעט כל התלמידים הם מגרי ניו-יורק, ואך אחד או שנים יש אשר באו להספח אליו ספרים אחרות. רוב בני

היהודים הרוסיים הם מאלה אשר בקרו את בית התלמוד תורה הגדול (מחזיקי תלמוד תורה) בניוירק ומשם נכנסו לה'סיטינר, אך יש ביניהם גם אחרים אשר היו בני ישיבה ברוסיה.

שעות הלמוד בבית הזה הם משעה השלישית עד השעה הששית אחר הצהרים. כי בבקר על התלמידים לבקר את בית הספר הנבון הכללי. תלמידי הבית הזה יכולים להשתמש בזכות גדולה ורבת הערך, הנתנת אך להם בתור תלמידי בית מדרש חיאולוני, היא: לבקר בלי כל תשלומים את המחלקה לסלוסופיה בהאוניוורסיטט המתולל. קולומביה (Columbia University), אשר אליו יוכלו להכנס אך אחרי נמר קה'למודס באוניוורסיטט אחר או בבית ספר הנבון (College). אין תלמיד יוצא מה'סיטינר וכתר הרבנות על ראשו עד אם נמר את קה'למודיו בבית הספר הנבון והגיע למדרגת B. A. או M. A. (Bachelor of Arts, Master of Arts). או כי נמר את קה'למודיו בהאוניוורסיטט. קולומביה והשיני תואר. דוקטור לסלוסופיה.

מארבעים התלמידים כעשרים מקבלים תמיכה. התמיכה תחלק לשתיים: תמיכת כסף ותמיכת מזון ומעון. כשנים עשר תלמידים נרים בבית עצמו וגוונים שם על חשבונם, ויתרם מקבלים תמיכת כסף, מעשרה עד חמשה עשר דולר לתודש.

עד עתה יצאו מן הבית הזה שמונה רבנים צעירים לימים, ואך חמשה מהם השינו משרות בקהלות אורתודוכסיות. אחד מהם (ד"ר יוסף הרין) השיני זה לא כבר משרת רב ראשי בקהלות האורתודוכסיות שבנגב אמריקה ושכרו ארבעת אלפים דולר לשנה. ואח האסע הראשונה, כי ישיני אחד מיצאי הבית הזה שכר גדול כזה. השכר היותר גדול אשר קבל עד עתה רב מחניכי הבית הזה היה אלף וחמש מאות דולר לשנה.

בכלל קשה מאד להרבנים האלה להשיג משרות, ואלה המשרות שהם משינים הן על הרוב רלות ואינן מביאות שכר הגון. מעמות הן לעת עתה הקהלות האורתודוכסיות אשר חבריהן יהיו בעלי השכלה ואשר ידעו את השפה האנגלית היטב, למען אשר יוכלו למצוא חסן ברבנים כאלה הדורשים את רשותיהם כאנגליות. אין צריך לאמור הקהלות האורתודוכסיות של היהודים הרוסיים: הן לא ירשו לעולם לרב צעיר כזה, אשר קבל את תוצו ואת רבנותו באמריקה, להורות להן ולדבר אליהן בשפה בלתי מוכנת לרוב חבריהן. קהלה רוסיית כי יהיה דרוש לה רב, ושלחה לרוסיה והביאה משם אחד הרבנים מן המסמס הישן ושרת בה בקדש, או כי תמצא לה באמריקה מן המוכן רב רוסי, ולקחתו אחר כבוד להיות לה לרועה. הרבנים הצעירים האלה יוכלו איפוא לעיע להשיג משרות אך בקהלות אורתודוכסיות של האשכנזים, והקהלות האלה מעמות הגה, כי בכלל מעטים הם האורתודוכסים בין היהודים האשכנזים.

ומפני זה, שקשה להרבנים האלה להשיג משרות, לא יצאו לבית המדרש הזה מוניטין בעולם. מספר התלמידים מעט הוא מכפי שיכול היה להיות, ויש שהתלמידים עוזבים את הבית עוד בטרם יגמרו את חק למדס ויפנו אל מטרסה אחרת בחיים.

גם אלה מן התלמידים שהשינו משרות לא מצאו עוד את המגותה הנכונה. קשה מאד, בכלל, להיות רב בקהלה אורתודוכסית פה, וביתוד קשה הדבר הזה לרב צעיר, חצין אמריקני. האורתודוכסים על הרוב אינם סומכים יותר מדי על הרב שלהם בעניני אמונה ודת. רבים מהאורתודוכסים חוקנים ורשכים, כי הם בקאים בעניני האמונה כדבר עצמו, וזהו אם הרב הוא צעיר לימים וחצין בית ספר אמריקני, והבימו עליו חוקנים חשלה V.

מנבזה, ומצאו תמיד און בכל מסעליו, והניחו מכשולים על כל דרכיו. הרב הצעיר לא יוכל לצמצם עצמו בר' אמות של עניני הקהלה, בהדרשות והנשואין, הליות ועוד כאלה; הוא, על הרוב, יחפון לבדו חדשות, ליסד מסורות, חברות, לקחת חלק בתנועות המתהלכות בארץ. בקצרה, הוא יחפון להיות מנהיג רוחני במכון האמתי. והנה באים אחדים מהוקנים שכבני עדתו ומניחים אבני נגף על דרכו. הם מביטים עליו בעיני חשד, כי נוסה הוא לתקונים, כי איננו ירא אלהים ביותר, כי ידיעותיו בתלמוד ונשאי כליו מעמדת הנה (שזה אמנם אמת). ויש שבני הנעורים מצדדים בזכות רבם וסוככים עליו, ועייז תפרון מחלוקת בעדה — ואין נחת.

ואולם, אם אמנם רע וטר מאד מצב הרבנים האלה, בשבתם בתוך עקרבים בין בני עדתם, הנה לא נוכל להאשים גם את החברים הוקנים על התנגדותם להם. הוקנים האלה בודאי זוכרים עוד רבנים אחרים, שם בעולם הישן, אשר היו באמת גדולי תורה, יראים וחרדים, רבנים אשר היו אולי קנאים יותר מדאי, קסדנים גדולים, ובכל זאת היו מכובדים על כל העדה וכל בני הקהלה נכנעו לפניהם, לא מיראה, כי אם מאהבה. הרבנים ההם, גם אם לא התראו כמנהיגים ומנהלים, היתה בכל זאת שררותם מורגשת לכל. אבל אצל הרבנים הצעירים האלה לא ימצאו את כל זאת. מה הם שומעים אך ניבים נארים, פרוצות מצלצלות ושיחות נעימות, ותו לא מדי, ונפשם לא תוכל להסתפק ביבשת כזאת שאין בה כל לחלוחית של יהדות.

זהו מה שאמרת: לא בעד האורתודוכסים הנוכחים נברא בית הסימינר הזה, כי אם בעד האורתודוכסים של הדורות הבאים.

אך נשובה נא אל הסימינר עצמו.

המצב הרוחני של הבית הזה עתה איננו מוב ביותר, ונוכל גם לאמר, כי ברע הוא. אין לסימינר הזה חברי-מורים הנון, כיאות לבית מדרש גבוה, ומפני זה אינו יכול להתחשב למסד תיאלוני גדול ואין שמעו הולך על פני חוץ. אך שנים הם כעת המורים בבית (הדיר דרכמן והפרופ' יפה). האחד מורה כתבי הקודש עם המפרשים ודברי ימי ישראל, והשני מורה תלמוד, יורה דעה, ועוד. מלבד זה עוד יורה אחד התלמידים העליונים (מר רייך) לתלמידי המחלקה הגמורה את ראשית התלמודים בכתבי הקדש. השכר שהמורים האלה מקבלים קטן הוא מאד, ולולא היה הראשון רב בקהלה אורתודוכסית עשירה, ולולא היה השני מורה גם במסד נכבד אחר, לא היה שכרם מספיק להם למחייתם.

ישנו עוד איש אחד הנחשב למורה בבית המדרש הזה, אך מסופק אני, אם אפשר באמת לחשוב בין המורים. הוא מורה בשנה שעברה לתלמידי המחלקה האחרונה ושלמני האחרונה (Junior and Senior) שעה אחת בשבוע את השפה והספרות העברית החדשה, וקרא עם תלמידיו את הספור „אהבת ציון“ למאמר, וכל הסימינסטר בלה בקריאת הספור הזה. . . . נחץ להוסיף, כי הוא איננו מקבל כל שכר ומסתפק רק בתאר „מורה בבית המדרש לרבנים אורתודוכסים“ הגדפס על כרטיסו.

היו אמנם ימים לבית המדרש הזה אשר רב היה מספר המורים בו, ובהם היו אנשים כהדיר קאהוט (בעל „ערוך השלם“), דל, הדיר וידנסון, הדיר מגדס והדיר מייזנער, ואו נשמע דרשות על האתיקה הישראלית, על הפלוסופיה הישראלית, על ספרות ישראל בימי הבינים, ועוד. אבל הימים המובים ההם חלפו. . . .

בשנה שעברה מת מיסד הבית הזה ונשיאו, הדיר שבת מורים, הרב לעדה המורטוניזית. מקוה ישראלי בפילדלפיה, ובמותו אבדה לבית המדרש הזה אבדה גדולה.

אברה שאינה חזרה. לא רק מפני כי היה האיש מלומד גדול בחכמות החזניות נוסף לידעו הגדולה בחכמת ישראל, כי עוד יותר מפני האהבה הגדולה שרחש לבו להמסד הזה, אשר הוא היה מלידו, והעמל שעמל בעדו בכל עת. למרות זקנתו, לא התעצל ללכת מדי שבוע בשבוע מפילדלפיה עיר מושבו לניוירק, למען התבונן אל כל הנעשה בבית, לתהות על קנקן התלמידים ולסקח שיהיה הכל בסדר ובמשמר. הבית הזה היה ילד שעשועיו, אשר מסתו וגרלו ומצא בו נוחם. הוא היה בעל לב רנש וחם ופועל גדול בעניני צדקה וחסד. השפעתו היתה גדולה על רבים מאחינו העשירים, ופעמים רבות מצא הוא לכסף מוצא בשביל החזקת בית המדרש הזה. במותו נשארו התלמידים ביתומים בלי אב.

עתה נתגה משרת הנשיאות על שכם הדייר מנרס. והמנהל הראשי (Decan) הוא נעת הדייר דרכמן, ואילו יפנו בכל דבר הנוגע לעניני הבית ולקבלת התלמידים. אחרי מות הדייר מורים נראתה תנועה גדולה בקרב מנהלי הבית ואלה המושכים לו חסד, לזימב את מצבו בחצר וברוח, ביחד ברוח. אספות אחדות היו באולם הסימני, ואחר הצעות שונות ושקלא ופריא רבא, החליטו לקבץ על יד סכום כסף גדול, מאת אלף דולר בקירוב, ולהביא מאיוסא חכם עברי גדול, המפורסם בעולם, למען אשר יהיה המנהל הראשי והנשיא בבית. אומרים, כי עד עתה כבר אספו עשרת אלפים דולר. בכל אופן, כונת האנשים העוסקים בזה רצויה מאד.

בשביעי לירח יוני, שנת 1898, היתה בניוירק אספה גדולה, אשר כשהיא לעצמה גדולה היתה בערכה ומסנה לדברים טובים ורבי הערך תצאות, — היא אספת הרבנים האורתודוכסים של ארצות הברית וקנדה.

מטרת האספה: לחבר ולאגד את הקהלות האורתודוכסיות בארצות הברית וקנדה לאגודה אחת, למען תהיה היכולת ביד הרבנים האורתודוכסים להגן על היהדות האורתודוכסית.

העזובה השוררת בעניני הדת אצל האורתודוכסים, מצבן הרע של הקהלות האורתודוכסיות, פריצות הגדר בעניני הרבנות, שכל אחד הרצה ליטול את השם רבי בא ונוטל, — כל אלה ביחד היו הנסבה לקריאת האספה הזאת. והאספה הזאת, כמו כמה ענינים אחרים, קמה ונדהתה לא על ידי הרבנים הרוסיים, כי אם על ידי הרבנים האשכנזים והספרדים.

אל האספה נקבצו ובאו יחדיו כמאה רבנים וראשי עדות מקהלות אורתודוכסיות רבות בארצות הברית, אם כי לא מכלן. לא אביא בזה את כל המשא והמתן, הנוכחים והנאומים שנשמעו באספה, ואך בקצרה אביא את פרטי הענינים וההחלטות. שלשה הם הדברים שעליהם דנו באספה: (א) שמירת השבת. (ב) הציוניות. (ג) התאחדות הקהלות האורתודוכסיות לאגודה אחת. הנאספים קבלו את ההחלטות האלה¹:

(א) האספה הזאת של צירי הקהלות האורתודוכסיות של ארצות הברית וקנדה נקראה לחק את היהדות של תורת משה והנביאים, של בעלי התלמוד והרבנים, של תולדתנו.

¹ תהחלטות המונכאות בזה לקוחות ממכת"ע, תפסנדה, גליון 84 ש"ע.

(ב) אנחנו לא התאספנו בתור מסגהדרין ואין כח בידינו לעשות תקנות בדת. אנחנו באנו רק לעשות ולפעול לטובת היהדות באמריקה.

(ג) אנחנו היינו שבעים רצון מסגהדרין יהודית באי"כה כל הקהלות. אשר חברה היו רבנים מוסמכים חקני העם, אנשים חכמים ונבונים, אנשי חיל (?), יראי אלהים, אנשי אמת ושונאי בצע.

(ד) אנחנו מאמינים בתורה מן השמים ואנחנו מגלים דעתנו, כי הנביאים לא באו לבטל את המצוות ונמסי הדת. כי הם הרימו קולם רק נגד אלה המקימים את המצוות אך מן השפה ולחוץ ולבם כל עמם ורחוקים ממסר. נמסי הדת הם חובה ולא רשות. (ה) אנחנו מגלים דעתנו, כי אנחנו מחזיקים בהדינים הכוללים [הנכללים] בספרי המוסקים ומאמינים בירג חקיקים של הרמב"ם.

(ו) אנחנו מאמינים. כי כנלות אנחנו מחייבים להתאחד עם בני העמים האחרים בכל דבר הנוגע לטובת המדינה. אבל בדבר הנוגע לדת עלינו להיות נבדלים מהם כמו שכתוב בתורתנו: ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי.

(ז) לכל יטעה איש בדברינו הגנו מגלים דעתנו, כי אנחנו מאמינים במשיח בן דוד, ולא רק במשיח רוחני, ואנחנו מחים בידי אלה המביאים גרים תחת כנפי דתנו בלי מילה ומכילה.

(ח) אנחנו מחים בידי אלה המתירים נשואי תערובות, נשואין בין בני ובנות ישראל בין העמים, ואנחנו מחים בידי אלה האומרים, כי רק בני דת אחת אנחנו, ולא בני עם אחד, אף אם לעת כזאת אין ארצנו בדינו.

(ט) עוד אנחנו מגלים דעתנו, כי בזה שאנחנו מאמינים כי נשוב לציון אין כל ראיה כי לא בנים נאמנים אנחנו לארץ אשר בה אנחנו יושבים, כי אין כל התנגדות בזה. אלה הם החלטות האספה של הרבנים האורתודוקסים. ההתאגדות אמנם יצאה לפעולה, השם. אגודת הקהלות האורתודוקסיות (Union of Orthodox Hebrew Congregations) מצלצל כעת בעולם היהדות באמריקה, אבל כל תועלת לא הביאה עוד ההתאגדות הזאת להאורתודוקסיה ולהרבנים. מן העת ההיא כבר עברו ירחים רבים, ועוד לא נראה פעולה ולא נשמע דבר מכל אשר תאמר לעשות.

מרדכי זאב רייזין.

השקפה כללית.

III.

(הפרספיקטי של הבאנק הציוני. — אסתרא בלניא. — תרבות סמנים חרשות. — התעוררות לעבודת אדמה בין יהודי אשכנז. — ר' חיים שמינצמאל.)

גם הסעם, כמו בחדש שעבר, יהיו רוב דברי בהשקפתי מוקדשים להציונות והענינים התלויים בה. אולי יש מן הקוראים שיתרעמו על זה, בדרשם מאת משקיף כללי, שיעזור להם על כל החזיונות החשובים בחיי עמנו ולא יתקע עצמו יותר מדי בענין אחד. אבל מה אעשה ובעניני הצבור אינו נוהג הכלל התלמודי: "תדיר ושאינו תדיר — תדיר קודם". להפך: חזיון שאינו תדיר, כל דבר היוצא מגדר הרגיל והמצוי, לו דין קדימה לעודר עליו לב הקהל ולהתבונן בו מכל צדדיו. וביחוד נכבד ענין חדש ונדול כזה ברנע עמדו על פרשת דרכים, בעת אשר יוסל הגורל על עתידותיו ויצא משפמו מלפני העם לשבט או לחסד. מן הצד הזה אין ספק, כי בשעה זו דבר הציונות בכלל ומפעל הבאנק בפרט הוא הענין המטלא ביותר לב כל טובי העם, וביחוד לב כל הדוגלים בשם "ציון", יהיו "חובבים" או "בעלי מדינה".

יהודי ארצות המערב אמנם לא הראו עד כה אותות חבה יתרה ליסוד הבאנק הציוני, אבל יהודי המזרח קבלו את ההצעה הזאת בסבר פנים יפות. אחדים מן העשירים, הרבה מן האמידים ורוב הבינונים ושלמטה מהם — אלה שסרנפתם מצייה להם ברוחם — בהארץ הגדולה ששם נמצאים חובבי ציון וציונים ברוב מנינם ובנינם, המה נתנו להם וידם למפעל הזה. ובין אם יצא דבר הבאנק לפעולה או לא, הנה החזיון הזה לבדו, כי אנשים שמעמדם רופף וסרנפתם תלויה להם מגדר מטהרים להיות מתחמי מניות להבאנק בסכומים מסוימים לפי ערך, ויש מהם שחשכו מכני ביתם עשרות שקלים וחתמו על שלש וחמש מניות, למען השתתף בפרנסותיהם במפעל הזה, אשר אליו יקו, כי יהיה אבן למסדות ישוב ישראל בארץ ישראל, — החזיון הזה לבדו הוא מרהיב לב כל המתבונן על הליכות עמנו.

והנה דברי אלה יבואו לידי הקוראים אחר אשר כבר יתמו ימי החתימה, ואם נכונה כפי השמועות הבאות מערי המדינה בארץ הגדולה הזאת, יש ימים להתקוה, כי תגיע החתימה להפך הדרוש ליסוד הבאנק (חמשים ומאתים אלף ל"ש), ובתגיע דברינו אלה לידי הקוראים כבר יהיה איפוא הבאנק רשום בערכאות של אנגליה בתור מפעל עומד וקיים. ובכן, כבואנו כזה למחוז בקרת על הבאנק ומכונניו, או ביתר דיוק, על מנהיגי הציונות הריסולומית, לא לבד שלא נוזק להמפעל בעצמו, כי אם עוד נזקו להועיל לו ולרוב העוסקים בבנינו — הלא המה חובבי ציון מיוזעני, אלה מיושבי-הרעת ובעלי

הנסיון, שאין לכם הולך אחרי הוזהר והברק החיצוני. כי כנודע לנו, אלה החובבים עצמם הם המה העומדים גם היום בשורה הראשונה של העוסקים בעבודה הזאת, וכאמת, בדברנו היום ערד הבאנק, אין כונתנו כי אם להעיר את הלבבות על הנחיצות לשים עין ולב על פעולות מנהיגי הציוניות אחרי אשר יקום הבאנק ויתכונן. ועוד יותר הגנו מיוחדים הדבור לתעודת הקונגרס השלישי, אשר רק ירחים אחדים יכדילו בינו ובין יסוד הבאנק, ונחשוב כי לא יהיו דברינו לבטלה, ובעלי דעה ישרה שבמחנה הציונים יתעוררו להתחקות על דרכי מנהיגיהם, ולא יהיה לכם נמשך אחרי הדברים הגמרים והפתגמים החדים והחלקים, שמהם היו מתפרנסים בחסד המנהיגים האלה עד הנה.

עברה גוררת עברה והשקפה מוטעת בענין רב עלילה משוכנת אחריה בהכרח שגיאות וטעויות בשלשלת ארוכה ומביאה מכשולים לאין קץ על דרך הצלחת הענין וההשתלמותו.

דבר יצא מפי הירצ'ל בהקונגרס הראשון, טיטוב הארץ בפני עצמו אינו שזה כלום, כי כל מה שנעשה בארץ ישראל קודם שנבראה הציוניות הדיפלומטית אין לו כל ערך ואינו שווה לשים אליו לב, — וממשמנו זה לא שב עד היום, למרות כל החלפות שני הקונגרסים ולמרות המעשים שבאו ומסחו על פניו והוכיחו לו שדרכו לא יתכן. בעוד שהאספה הגדולה בו — ואחריה הקונגרס השני החליטו מסורשו, כי הישוב המסודר, שהציונים מתחילים להתעסק בו, הוא אותו שיתקבל עליו רשיון תנומה לבדה, — הנה הירצ'ל עומד בדעתו ואומר: ברשיונות נרדא, אשר תתן לנו, כתקוננו, תנומה, אין אנחנו יכולים ואין אנחנו רשאים להסתפק (בשיחתו עם בריינין המליץ גליון 34 ש"ז). והדבר הזה — במל חשיבות המפעלים שקמו עד היום בארץ ישראל והחפץ להתהלך בגדולות בפוליטיקה גבוהה ודרכי הדיפלומטיה — הראה פעולתו גם על מוסדת הבאנק, כמו שנראה מסגנון הסינדיקט ליסוד הבאנק, אשר נתפרסם בימים האלה.

מניות הבאנק (אקציען) — נאמר שם — הן: 1,999,900 מניות פשוטות עם עוד מאה מניות-היסוד (Gründer-Actien). הבאנק לא נוסד לאותה התכלית לבדה של שאר כל המוסדות מסוג זה כי ימצאו בעלי המניות ריוח ידועה מדי שנה בשנה (דיווידנד), כי אם המכון בו הוא, שיהיה הכלי למעשהו של הציוניסמוס, להוציא על ידו אל הפועל את הרעות הציוניות והמחשבות שאליהן ישאו הציונים את נפשם. את התכליות האלה יאמר הבאנק להשיג על ידי שירכו ויקבץ את הרכוש ואת עניני המלאכה ותרשת המעשה, ביחד של היהודים, באותן הארצות העתידות להיות מקומות ההתישבות של היהודים, היינו סוריא וארץ ישראל. אך פעולות הבאנק לא תהיינה מוגבלות באותן הארצות לבדן, כי אם גם יתפשטו על מוסדות ועל עסקים להתפתחות תרשת המעשה והוצאה לפעולה ידים הצעות של קולוניאציה גם ביתר חלקי התבל, אם רק מועצת ההשגחה (Aufsichtsrath) תחיה דעתה, כי המפעלים האלה מביאים תועלת לעם ישראל.

התנאי הזה, כי פעולות הבאנק לכונן יושבים ולהקים מפעלים להתפתחות תרשת המעשה ובתי מלאכה יתפשטו גם על ארצות אחרות ביתר חלקי התבל, מתנגד להחלטת הקונגרס השני בישיבתו השלישית ביום השלישי, כי בדרוש או חבר הקונגרס, ה' אוסישקין, שבתקנות הבאנק יאמר מסורשו, שארצות הישוב הנכנסות בחוג פעולתו תהיינה רק סוריא וארץ ישראל, עמרו החברים למנין ונתקבל הנוסח: בארץ המזרח (im Orient) וביתר (insbesondere) סוריא וארץ ישראל. אין ספק אמנם, שכונת

המיסדים רצויה, ובכתבם הרברים האלה לא היתה כל מחשבה וזה בלבם, אבל עשו כן, לפי השערתו, מפני סבה אחת. דיפלומטית ממין אותה הדיפלומטיה אשר למנהיגי הציונות, והיא: כי נתעוררה חששא בלב הירצל, שאם יהיה נאמר מפורש, כי פעולת הבאנק תתפשט רק בארץ המזרח, תראה תגומא, כי רק היא היחידה שיכולה לדרוש הלואות במחיר רשינות מאת הבאנק, ואז תוקיר הסדה זה יתר על המדה, ועל כן הקדימו רמזיה למכה, למען תוכח תגומה ותדע, כי לא עמה בלבד יכול הבאנק לבוא במרם בשביל להשיג מטרתו. התחבולה הזאת מתאימה מאד לדרכי מחשבותיו של מנהיגי הציונים, שדרכה לפרסם ברכים כמה וכמה פעמים דברים קשים ערוכים מול תגומה לאמר: אם תמאן למלא חפצנו — ותדע לנמשה יותר מאשר לנו, ובדבריו במכתביו בערלינער מאנעבלאטט' בסוף שנת 1897, בחשובתו לנלאזער, אמר מפורש: כי אם תעמוד תגומה במאונה נחור לנו מקום מנוחה בארצות אחרות. —

אך שיהיה, הגה בשביל להפיג מעט את המירות שבסעף הזה, בראו לו מיסדי הבאנק תבלין בשם. מועצת ההשגחה (Aufsichtsrath).

עוד באספת זו — א בשנה שעברה נתעוררה השאלה: במה נדע, כי שמרי המניות לא יפלו בידי אנשים שאינם מרוצים לשלומי אמוני היהודים? והן לא יבצר גם מראשי המיססין האנגלית, אשר אין כסף נחשב בעיניה למאומה, למצוא לה עוזרים יהודים שיקנו בעדה שמרי מניות לכמה מאות אלפים. אל הדבר הזה שמו לבם מיסדי הבאנק ומצאו לו שמירה מעולה בהדברים האלה האמורים בה. פרומספיקט: „מניות-היסוד, שהן מאה במספר, נרשמות על שם חברי מועצת-ההשגחה בבחינת היותם חברי המועצה (אין איהער קאָרפּאָראַטיווען אייגענשאַפט), ועשרים מהן יכולות גם להיות נרשמות על שם אנשים חשובים המצוינים בפעולתם למצות הדעה הציונית. מאה שמרי המניות האלה אינם מביאים מנת-דיוח (דיווידינדע) לבעליהם. אך נותנים להם יסוד כח להיות באספת האקציונירים הכללית מורשים מצד החברות הציוניות. וכך מאת הדעות האלה יפה ככה כל דעות האקציונירים האחרים או מורשיהם. כל עיקרן של מאה המניות האלה לא נבראו כי אם לתת תוקף ועוז למועצת ההשגחה, שחבריה נחשבים למורשי הציונים שבכל העולם, כי יהיו הם המשגיחים על הגהנת מנהלי הבאנק. . . מלבד זה נפרסו כל הדברים והעסקים שאמור למנהלי הבאנק לעשותם בלי שאלת מי חברי מועצת ההשגחה, כמו משא ומתן עם הממשלות ועם מוסדות הצבור והערכאות בממלכות שונות, הרצאות אקציות יתר על הקצבה חמשים מיליון פראנק, או להחליף האקציות בשמורות אחרים בומני פרעון חדשים (Conversion), לעשות מיני עסקים ספיקולסיונים וכאלה. מזה הגנו רואים, כי היו המיסדים שמויים בדעתם ועשו כל מה שבחכם להרחיק החששא בדבר שמרי המניות שלא יפלו בידי אנשים שאינם מהוגנים, אשר יוכלו להרע להדעה הציונית. אך החכמים האלה — כבודם במקומם מונח — לא הועילו כלום בתקנתם זו להפיג סכר חובי ציון הנאמנים בדבר הסעף הנזכר, שפעולת הבאנק תתפשט על ישוב היהודים ויסוד בתי מלאכה וכו' גם ביתר חלקי התבל. מהדברים האמורים למעלה יצא ברור, כי מאת מניות-ההיסוד הן קנינם של חברי מועצת ההשגחה או עוד עשרים איש שיוזבו אותם במניות כאלה, ועל זה ישאל השואל: הלא החברים האלה בעצמם מתחלפים מוזמן לזמן, אם על ידי בחירה או בהכרח טבעי, במות אחדים מהם, ועל ידי מי איסוף יחמנו החברים החדשים ממלאי מקומם? לכאורה יש לשפוט, כי אי אפשר שיהיה זה אלא עי אספת-האקציונירים הכללית, אך הגה שמענו, שיסוד כח זה, לבחור

מועצת ההשגחה, יהיה מסור להקונגרס. הבודד את כל האנשים אשר עתוה הציונית בידם נתנו. אבל גם בזה לא תהוה דעתנו. כי מי ערב לנו שיתאסף הקונגרס אחרי שנים אחדות? הן הכל תלוי ברצון העד הפועל. וגם על פי חכמתו אין לקונגרס כל סימני אינסטיטוציה קימת. כל עיקרו הוא רק מקרה, וצחק יעשו לנו אלה שידמו את הקונגרס לבית הנאמנים שבארצות אירופה. בכל האספות המדיניות ישנם סדרים קבועים, והנבחרים מתאספים בפרקי זמנים ידועים; אספות כאלה יצאו מתוך עם היושב על אדמתו ומסודר בעניניו — ולא מתוך עם מסודר ומסודר. ואם גם נאמר, שהקונגרס יתמיד עוד שנים אחדות, אך האם אפשר לחשוב אספה כזו, הקשה מאד מצד עצמה, למכון נכון וקים לדורות? האם דומה הוא הקונגרס הציוני באיזה פנים להקונגרסים האחרים ממעם חברות מסודרות וערכות באירופה? שחק מכאיב לב יעוררו בלב כל איש שופט מישורים דברי הירצל (המליץ נ"י 26): "אנכי צרתי את הקונגרס והיצירה הזאת חזקה ממני, והיה אם אמת והקדיש לי ראש הקונגרס הספר קצר ונגיש אל השאלות העומדות על הפרק. אך הלא כל איש יודה, כי יותר נוכל לבטוח בהירצל עצמו ולסמוך עליו, מפני שכלנו מודים, כי רב כחו לפעול גדולות בקסם על שפתיו ובכשרונו לעמוד במקום גדולים, מאשר נסמך על הקונגרס, שלא נדע אם יתקיים ומי יהיו מכלכלי עניניו בהקדר ממנו ראשי העד הפועל החיים עמנו היום. הרעיונות הזאת מונחת בעיקרה של האורגניזציה הציונית שנתקבלה בהקונגרס הראשון, אשר לפיה: האורגן של הציונים הוא הקונגרס והעד הפועל הנמנה ממעמו, בעד שכל עיקר הקונגרס לפי צורתו גם היום. אחרי תקנת השקלים, נושא בקרבו כל הסימנים של מקרה עובר."

הוצא מזה, שאף על פי שמאמינים אנחנו בחסצם המוב של מיסדי הבאנק הנוכחים — אין דבר אשר נוכל לבטוח בו, כי חברי מועצת ההשגחה הבאים אחריהם לא ימו מדרכי טובי הציונים אשר אתנו היום, ואם לא יעלה בידם להמנות לחסצם בזמן קרוב את תונרמה, אפשר שלא יעמדו בנסיון ויעתיקו את פעולת הישוב הישראלי לקונג, לפטנוניה או לאיזה מקום אחר. ביתר חלקי התבלי.

ואולם, אם היה מנהיג הציונים משנה את מעמו ולא היה מבטל עוד כעפרא דארעא את כל מעשי חובבי ציון וכל ראשי מוסדות ישראל, היה אפשר עוד לתקן הדבר במקצת. כלל גדול הוא בתורת החברה: האנשים עוברים והמוסדים קיימים. הנה נא יש לנו גם היום חברות מקיימות ומאשרות ממעם הממשלות לישוב ארץ ישראל, וכחן יפה ככה אנשים פרטים, לקבל מתנות ולקנות קנינים, כמו, למשל, חברות יא"י שבאודיסה ובפאריז, החברה "עזרא" וסניפיה באשכנז, חברת חובבי ציון באנגליה, בין החברות האלה צריך היה לחלק את מניות היסודי. ואם היתה גם חברת הישובי של הבארון הירש מתרצה לקחת חלק בזה עם תנאים מסורשים — מה טוב! מבע הדבר מחייב, כי חברה ומוסדה מאושרת ומקיימת אינה עלולה לשנות את מסרתה או לעבור על התנאים שקבלה עליה, כמו שעלולים לזה אנשים פרטיים . . .

ידעתי, כי רוב הציונים יצחקו עלי ועל דברי. הם, אשר בדמיונם כבר רואים הם את מדינת היהודים בגויה ומשוכללת, האם הם ילכו לנע על מוסדות וכנסיות קלות הערך כאלה אשר הוכרתי? ואין צריך לאמר, כי מנהיג הציונים לא יסכים לזה בשום אופן. אבל לדעתי, אין שום תקנה אחרת לדבר.

וככל דברינו אלה אנו פונים, כמובן, לא אל מנהיג הציונים וחבריו בעלי העד הפועל — הם לא ישנו ממטבעתם אף כמלוא נימא — כי אם אל הציונים המורחיים.

ביחוד אלה שנשתרשו בחבת ציון, ולציון וקדשי עמנו, מסדרתנו וסגולתנו ישאו את נפשם, אליהם אנו פונים ומאמנם אנו דורשים, כי בברואם בסעם השלישית לימי הקהל בבביליאה, ידעו, כי ראשית חובתם תהיה זו: להשיג ערכות במודה, כי דבר הבאנק כבודנותו המוסרית והחברתית יהיה מסור בידם, שהמה רוב מנינם של בוני ציון ומחזיקיה; כי ישנו מעתה ערובה נאמנה, שמנהיגי הציונים לא יעבור על ההחלטות שנחקבלו ושיחקבלו מאת הקונגרס.

ידעו אני, כי עוד כארבעה ירחים מבדילים בינינו ובין הקונגרס השלישי, אבל מרב ומעיל הוא, כי ידעו המנהיגים, הנגשים היום לקבוע מסמרות בתקנותיהם, כי ישנם ענינים רואות את מעשיהם, ודברים כאלה כל המקרים להעיד בעם הרי זה משוכה.

וה' בריינין פרסם בהמליץ כימים האלה גם את שיחתו עם נורדו. זה פעמים רבות שמענו את הקולות על דבר קנין רשיונות מתגרסה לכשיוסד הבאנק, אבל נורדו, שהוא חכם ובעל הניון, צריך היה להתבונן תחלה בדבר, בפרם ישמיע גם הוא דברים כאלה. הן אף אם תבאנה כל תקוותיו ותחיתת המניות תצלח במדה מרובה מאד, הלא תהיה ראשית הבאנק אך מילתא וזמרתא — איזה מיליון פרנק — ובעושר כזה עוד לא נוכל להכנס בפרם עם ממלכה אדירה כתגרסה ולעשות לה מוכות במדה מרובה עד שתזכה אותנו בזכויות יתרות וחבכר אותנו על בני עמה ואמונתה, לתת לנו אף צל של אבמנומיה באי. מי כהירצל וחבריו יודעים תולדות הבאנק שנוסד בווינא לתכלית מדינית בשם הלאַנדער־באנק. מיסוד הבאנק הזה תצא תורה גם לנו. אחרי נצחונות רסיה במלחמתה עם תוגרסה (בשנת 1877—1878), קמו ממלכות חדשות, שהשתחררו משעבודן לתוגרסה, בחצי־האי הבלקן. להממלכות הצעירות האלה היה דרש כסף במדה מרובה מאד, ואסמריה חפצה לחזק השפעתה בארצות שכניה אלה, ויהי דברה אל המיליונירים אשר בארצה ליסד את הלאַנדער־באנק. להבאנק הזה ישנה באמת תכלית מדינית־עקונומית, לתת לסחורות אסמריה מהלכים בהמדינות ההן, והנה אמנם ממלכות הבלקן הקטנות נהנות מן הבאנק הזה, אך תוגרסה לא נהנתה ממנו כמעט במאומה, כי בכל חלישותה לעומת תפסה ונכוחתה בימי קדם, הנה עוד כחה רב ולא השפילה את עצמה לבקש הלוואות מן הבאנק הזה גם בימי מלחמתה עם יון. מזה נראה עד כמה מגונה הדבר לקשקש תמיד בזוים ולהכריז ולשוב ולהכריז פעמים אין מספר: 'מיליונים יהיו לנו לקנות רשיונות', לפי שיטתו של מנהיגי הציונים, צריך להאמין, כי ביסמרק וקבור היו הרוזנים נמורים במליטקיה, כי עסקו באחדות איטליה ואשכנו בחשאי בימי עשרים שנה יותר ועשו כל מעשיהם בשוכה ונחת, בלי כל כרוים וצעקת, ויסאמו בהמבליציסאט החביבה כל כך על מנהיגי של הציוניות הצעקנית. שומה היה גם ביקונספילד, שבהצנע ובלי קולי קולות וקשקש בזוים קנה את כל האקציות אשר לתעלת הזועץ והציא אותה מרשות צרפת לרשות בריטניה. ואנחנו חכמים סחם, אנחנו נעמד ונכריז בלי הרף בשוקים וברחובות: 'בהבאנק נקנה לנו זכויות מדיניות' — וזהו נרשע... ואם בעיני הקוראים יפלא, כי איש בעל הניון ישר והונה דעות כנורדו יכשל בכמו אלה, גם בעינינו יפלא, כמו שפלא בעינינו עוד גם זאת, כי הסה שאמר: הציוניות היא התשוקה והחמץ להרשיע את העם בעזרתו בו בעצמו. — ישוב ויאמר: כי אם לא יפתחו עשירי ישראל את כיסם להספי הציוניות נרמק על דלתות עשירי הנוצרים ובחסד לאומים נרשעה; כי הסה שאמר: עיקרה של העבודה הציונית הוא בהכשרת העם, בחזק

המסורה, בהרחבת ידיעת שפת עבר, — יאמר גם כן: כי אם יהיה לנו סך של חמש עשרה מיליונים ליש תוכל השאלה הציונית למצוא פתונה ביום הסתרת. .

בגליון 8 של מכתב הע. והאחאד' השבועי נדפס מכתב גלוי מאת הרב ממעיה' בעיר ק. לחבריו רבני הרשות, לעוררם שייסרו קופה לבסחון כלכלת ביתם לעת זקנתם, או לעת שלא ישובו בני קהלתם לבחור בהם. לכאורה אין ההצעה הזאת של הרבנונת להכלל, כי אם רק לאחיו בני כהונתו, והרשות וגם החובה על כל בעלי אומנות אחת או עסק אחר, שיתחזקו ויתאגרו יחד לחזק איש את רעהו, בחשך איש איש מהם סרסות אחדות לחודש או שקלים אחדים לשנה ליסוד קופה להנצרכים והנחשלים מאחיהם. אך הנה הכותב קורא לחברת, מפני השכלה בישראל ברוסיא, כי תיסד היא את הקופה הזאת, כאשר כי הרבנים ממעיה' עובדים עבודת ההשכלה, והחלטתו זאת צריכה חקן ובאור.

מכל החדשות שנעשו בסדרי הקהלות ברוסיא בשנות החמשים והששים להמאה הנוכחית, פחות מכלל הביאה ברכה לעולמו של ישראל הרבנות ממע' הרשות, וכיסינו גם חסדי ההשכלה' מורים, כי מלבד רבנים אחדים — מספרם לא יגיע למספר אצבעות היד — שהם באמת תפארת לקהלתם ואומתם, לא עשו הרבנים ממע' הרשות דבר גדול או קטן לתועלת הכלל והשכלת ישראל. הרבנים ממע' הזה אנשים שדעתם ושעתם פנויות, ובהשקפה ראשונה היינו יכולים לחשוב, כי אנשים כאלה, המשתמשים בתנא של הרבנות — שמוה יש להוציא, כי חכמת ישראל וספרותו לא זרו להם — היו צריכים איש איש ממקומו לעשות דבר במקצוע זה: לנסות כחם בספרות, בחקר תולדות עמנו, לחוות דעה בדברים הנוגעים אל הכלל וחיי הדת והרוח, כן היה לכאורה צריך להיות, ומה ענינו ראות היום? בעשרות השנים הראשונות עוד נראה בעלי הכהונה הזאת כותבים לסמנים מחברות בחקירת הלשון וכדומה, אך למן העת שהותר לברור לרבנים כל יוצאי בתי הספר הבינונים, ורבים מרוקחי מרקחת, רופאי שנים וגם רופאי בהמות היו לרופאי הנפשות, רבו הרבנים ממעיה' שאינם יודעים אף צורת האלפא-ביתא העברית, ויש שנותנים יד להלול שם ישראל, כאשר יתגלגל הדבר ואחר השופטים בבתי הדינים והערכאות מציע להרב' שאלה בריני תורת ישראל ומנהגיו, והרב', רעה ערתו, אינו יודע גם מה השופט סח, מני או היתה, הרבנות ממעיה' לסרנסה ותחדל לגמרי מהיות לכהונה רוחנית מוסרית, גם אלה שבימי נעורם ובהיותם היתה תורתם אומנתם, ויש שהקדישו עתותיהם לתורה וספרות, ובהשנים האחרונות נמצאו מהם גם 'דורשים לציון, — כל אלה, כמעט נבחרו לרבנים בקהלות שונות, והנה נסתלקה מהם רוח הקדש, לציון לא ידרשו, וגם את חכמת ישראל ונתו, גם המעולים שבהם תערב להם שנתם, והגזעיים — שמם עינם ולבם בפרנסתם, במשך עשרות שנים לא הביאו לנו, הרבנים ממע' כל ספר טוב ומעיל, לא בלשון עברית ולא בהלשונות המתהלכות במדינה. בגלל הדבר הזה אי אפשר — לדעתנו — בשום אופן להשוות את 'הרבנים' מסוג הזה למחזיקי בתי ספר, למורים, לתלמידי ישיבות של מעלה או לסופרים העוסקים בחכמת ישראל, אשר לחוקם ולעורדם היא ראשית זכותה של 'חברת מפצי השכלה'.

גם לזה ראוי לשים לב, כי במשך יובל שנים, שנות קיומה של 'הרבנות ממע', זאת היא הקריאה הראשונה אשר קרא אחד מאלה הרבנים לחבריו להתאחד ולהיות

לאנדרה אחת. והקריאה הראשונה הזאת היא לא לשם תכלית רחנית ומטרתית, לשם עניי הכלל ותקנת הקהלות והצבור, כי אם — לשם הפרנסה ותועלת עצמם!

למודים הם יהודי אשכנז להשפיל ראות על בני עמם אשר ברוסיה ופולין בעל אנשים הגופלים מהם הרבה במדרנת השכלתם. עד הנה לא רצו להבין, כי אם בשם השכלה-אזרחית נקרא לא רק את השכלת בית הספר, אך גם את הכשרון וההכנה לעסוק בענינים שהם מישונו של עולם, — או אין ספק, כי היתרון להיהודים היושבים בארצות הסלבים, רוב יהודי אשכנז (כשש מאות אלף איש) המה, בעלי פרנסה אמידים, העוסקים רק במסחר (בעשירים מופלגים בעלי בתי המלאכות וחרושת המעשה אין אנו עוסקים פה), ורק מעטא דמעטא מהם עוסקים באומנות. באותן הערים שמספר היהודים בהן מרובה בערך, נמצא רק מעט מאד רצענים וחייטים וחרשי עץ, ואין צריך לאמור בעלי מלאכות קשות, כחרשי ברזל, בוני בתי חומה וכדומה; — בעוד שבכרים רוב בעלי המלאכה בערי תחום המושב הם יהודים, ולא רק במלאכות קלות יאחזו, כי אם בהיותר קשות. כחציבת אבנים ועבודה בברזל ומעשה כלי נחשת. בעלי המלאכות בערי פולין ומחוזות גב רוסיה הם בערך 50 % מכל היהודים יושבי הערים, וכלימא ומחוזות המערב ברוסיה יעלה המספר עד 60 % ויותר. כנודע, אין בכל ממלכות אשכנז חק שיאסור על היהודים החניה בקרקע והישיבה בכפרים, ובכל זאת מספר כל היהודים במדינות אשכנז העובדים את האדמה הוא רק 3200, כלומר אחד אחוז משני אלפים, וברוסיה, שאסור ליהודי לשבת גם ישיבת עראי בכפרים או בחצרות ומכל שכן שאסור להם לקנות קרקעות, נמצאים בכיו אכרים עובדי אדמה קרוב למאת אלף איש, שהם בערך שנים אחדים ממאה.

והנה בשנה שעברה נוסד, בהשתדלות הנשיא למחלקת, בני-ברית בהמבורג, האדון גוטמאן מוך, תברה להסצת דעת עבודת האדמה בין היהודים. באחד ממאמריו של העסקן הנכבד הזה הוא אומר בפירושו, כי בבחינת אהבת העבודה הסורית בעמל הגוף, יתר שאת ליהודי המזרח על יהודי המערב. הדעת הזאת באה לו מקריאתו בספרו של הריר גרוטנבערג: "עיד צרכי יהודי רוסיה" וכו'. ובספרו של יוליוס עלק: "דיע יודישען קאלאניען אין רוססלאנד". והוא מדבר על לב אחיו באשכנז, כי ילמדו גם הם לאהוב את המלאכה ועבודת האדמה כיהודי רוסיה. על דבריו אלה השיבו רבים מהאשכנזים בני דת משה ויתגוהו כמעט לבונד. בבני ארץ מולדתו, אבל אחינו שבאשכנז ואת תהלתם, שרעיון טוב בעיקרו ממנה להתלכש אצלם במעשה ממשי, עוד לפני שנתים נוסד על ידי האדון הקונסול ויסמן בהאנובר בית תנוך לעובדי אדמה בעיר אהלעס הסמוכה להאנובר, ומספר התלמידים כבר עולה לשמונים ושנים. והנה עתה תחמך החברה שנוסדה על ידי האדון מוך את הבית הזה בסמוכים הגונים מאד. וגם חברת יושב היהודים מיסודו של הבאדן הירש נתנה לשכלל הבית 150,000 מרקאות. מי יתן וירבו בתים כאלה גם בארץ רוסיה. כנודע, עד היום הצליח הגסיון הזה רק באודיסה, ולא ביסוד בית תנוך כמשמעו, כי אם רק אתחזה (סערמא) להתרגל בה בעבודת האדמה, ומאודיסה ראו וכן עשו גם במאהליב עין דניעפר וערים אחרות.

ביום ג' ניסן הובילה עדת ישראל בברלין לקברות את אחד מבחירי בניה, את הפרופיסור ד"ר חיים (הימן) שטיינמהאל. החכם המופלא הזה היה משרידי החכמים באשכנז, שלחם התגלה עוד מרת חכמי התורה בישראל מימות עולם, להטית עצמם באהל התורה ולמסור נפשם להחכמה אוהבת נפשם. הוא היה אחד מגדולי הדור באשכנז בחכמת הפילוסופיה, וכיובל שנים היה יושב בקתדרא בהאוניברסיטה הברלינית. שם עולם עשה לו בחקרי הלשונות, והוא עם ניסן ואחיו בחכמות וברעות, הפרופיסור לאצארוס, התחברו בעבודה אחת והמציאו יחד ענף חדש בחכמת הנפש (פסיכולוגיה), היא החקירה בתכונת רוח העמים, ויקראו ליצירתם המדעית בשם „פאָלקערפסיכאָלאָגיע“. ואולם לא רק חכם ופילוסוף היה רבי חיים שטיינמהאל, כי אם גם איש יהודי בכל חום לבו ורגשות נפשו. מאמרו האחרון בחכמה מצא מקום בהמאסף „אדורבך פיר יידישע געשיכטע אונד ליטעראטור“ הוצא ע"י ד"ר קארפעלעם. הוא היה אחד מהמסידים את בית המדרש הגבוה ללמודי חכמת ישראל אשר בברלין, ועשרים וחמש שנה היה מורה בבית המדרש הזה. ככל גדולי ברלין לא היה גם הוא מילידי העיר הזאת, ואף לא מטרינות צפון אשכנז, כי אם ממקום קרוב לנבול המזרח. כניסו החכם לאצארוס ואחרים, נולד ונתגדל גם שטיינמהאל בעיר קמנה. כל ימיו הנה בתורת ישראל וכתבי הקדש והם היו שעשועיו. הוא נולד בשנת 1823, ובכך הגיעה לזקנה מופלגת. בשנת 1849 החל לקרוא שעורים בהאוניברסיטה ובשנת 1863 נתמנה לפרופיסור. תולדות החכם הזה ראויים להיות נכתבות גם בעברית ע"י סופרים מובהקים מירשבי ברלין, שידעו אותו סנים אל סנים. ינח בשלום על משכבו ושמו וזכרו יהיה לתהלה וברכה בקרב עמו לעדי עד.

עברי.

ענינים שונים.

מרדכי זאב פייערבערג.

ביום ה' כ' אדר נפטר בעיר נובורד ווילנסק הסופר הצעיר הגדוע לקוראי. השלח.
מ. ה. פייערבערג. בשנת העשרים וחמש לימי חייו. ימים מעטים עבר המנוח בספרותו;
רק שתי שנים עברו מעת אשר הדפיס בהצפירה את ציורו הראשון: "יעקב השומרי" —
וכבר משכה עליו עבודתו הספרותית עיני רבים. אשר הכירו בו סופר בעל כשרון, צייר
אמן. הוזרר אל החיים הפנימים של עמנו, וציוריו הקטנים, אשר נדפסו בהשלח, נתקבלו
בספי סאת כל מביני דבר. במות הסופר הצעיר הזה אבד לספרותנו אחד העוזרים היותר
נאמנים. בעל נפש זכה וטהורה, אשר נשא את הנלה בקדושה ובטהרה ואשר עבד
למענה ולמען עמו עד יומו האחרון. מעטים היו ימי חייו הסופר האמלל וגם ימי
המעטים האלו היו מלאים צרות ומכאובים ועד רדתו קבר הקיפוהו תלאות אין מספר
— אך הוא נשא הכל בדממה, לא התאונן על נדלו, ויהי שואף לדעת ולהשתלמות
רוחנית, ואת כל ידיעותיו, אשר קנה לו בעמל רב, התאמץ להפיץ בין הצעירים הרבים,
אשר בחמתו ובענותו היתרה משכס אחיו ויקרבם לתורה ולמעשים טובים.
המנוח נולד בכפר הילסק (פלך וואלין), לאביו השרב שמעון. בכפר הזה, חי
עם אבותיו עד השנה השלש עשרה לימי חייו, שאז העתיק אביו משכנו לעיר נובורד
ווילנסק ויהי שם לשרב. ישיבת כפר זו פעלה תרבה על התפתחות כוחות הגער — אשר
היה בעל נפש סיומית מטבעו — וכשרונותיו ותמץ בו אהבה לחיי המבצע, אשר עקבותיה
נראה גם בציוריו ("יעקב השומרי", "העלי", "ליל אביב"). בכפר למד אביו בעצמו עמו ויחזק
אותו על פי דרכו. ובהשתקעם בעיר נ. למד הגער בחדר בשנה אחת, ואחרי כן, בהיות
יד אביו בלתי משונה לשלם שכר למלמדיו, יצא הגער, והוא כבן ארבע עשרה שנה, מן
החדר ויחל ללמד בעצמו בהקלויז של חסידו משרטוביל. ובהיותו מצטיין בכשרותו
נכבדים ובהתמדה יתרה, עשה חיל בלמדיו. בהקלויז מצא לו חברים, אשר אתם למד
בלילות החרף הארוכים, אתם יחד קדם אשמוצות, וביום ה' בכל שבוע היה ער כל הלילה
ויתעסק בלמודי ש"ס ופוסקים. בהיות חסין אביו, כי יהיה גם הוא לשרב, חזקה עליו
מצותו ללמד הלכות שחיטה ומריסות, וישנן אותן עד כי ידען כמעט בעל פה. הלמודים
בלילות החרף פעלו על לב הגער ויעוררו את דמיונו הרך, ושעות שלמות היה יושב על
יד הגמרא המתחדה, עניו מבימות אל נקודה אחת והוא חולם בהקיץ. לפי אשר ספר
לחבריו, עברו לפניו בחזון חמונות גדולי עמנו, חמונות התנאים והאמוראים, והם מנגידים זה

את זה בהלכה, מקשים ומפרקים. הלילות האלה השאירו רשמים עמוק בלב הנער ובנפשו הפיזית, ובסוף ימיו התגעגע עליהם מאד. גם צייר אותם היטב בציוריו. הצללים. בעתות המרנוע צוה עליו אביו ללמוד. אגדתא — כדרך הצעירים הלומדים. האגדה משכה את לב הנער בקסם יסיה וברוח התם והשירה המרחפת עליה. היא הציאתה מעולם הפשוט וההמוני ותביאהו אל עולם חדש. עולם הרמיון והחזיון. תמימות הילדות המרחפת על פני סוד שיחות מני קדם החמה את לבו הרך ותעורר בקרבו רגשי קדש. בהיות הנער בעל לב מוכן, עוררה בקרבו מלאכת אביו השויב נועל נפש, ובכל עת אשר שמע, בבואו לביתו, קול נעית ענל שחצו, נמכרו רחמי ויחפון לבנות — ואז היו בעיניו השוחמים כשופכי דמים. את הרגש הזה תאר בציורו. הענלי.

מלבד למודי נפית העמיק הנער גם בספרי מוסר, קבלה וחסידות. הרבה פעל על התפתחותו הספר. יסוד האמונה ועמוד העבודה לר' ברוך קסיבר, אשר יתאמן לאחד את הקבלה והפילוסופיא. הוא סקח את עיניו להבין מה הוא. רחמי שאינו תוסס מקום ועוד דברים ממששים כאלה. השאלות האלה החלו למשוך אליהן את לב הנער החשוב, ויחל ללמוד גם ספרי חקירה ופילוסופיא. רוח ההשכלה המרחף בעולם הניע גם עד לעיר מושבו, ובבתי רבים נמצאו סעי וספרי השכלה עברים. סייערבערנ החל להגות גם בספרי הספרות החדשה, ויקרא את ספרי סמולנסקין, שירי גורדון ומאמרי ליליענבלום, והמה פעלו מאד על נפשו. מלחמה גדולה התלקחה בנפשו פנימה: מלחמת הרעות החדשות עם אורחי העבר, עד שלבסוף נצחו. האורחים החדשים ויהי הנער לאפיקורסי. את המלחמה הזאת מצייר לנו הסופר בספרו. לאן? — בהיותו בעלת נפש מתפעלת ומתרנשת, החל לקנא את אביו ואת שאר החסידים בדברי חקירה והשכלה, וכמובן, קצמו מהם על הנער. שנתפקר ויחלו לדרוס ויאמרו לגרשו מהקלוי. גם אביו, בהיותו בעל הויה וגם מיראתו פן יפעל הדבר הזה לרעה על מצבו בקהלה, לא. ממן ידו בצלחתי ויכתי וימיר את חייו. וכנהנו, בהיותו נרדף על. השכלתי יקרה בעיני עוד יותר, ועוד ביתר חשוקה והתמדה החל לשקוד על ספרי החקירה וההשכלה, ויחל להפיץ דעותיו גם בין הצעירים. אביו החל לחפש עצות איך לחלץ את נפש הנער מן האפיקורסות, ובהיות אשתו חנונית אכף על הנער לישוב בחנות ביום וללמוד בלילה. אבל גם הדבר הזה לא הועיל לו. בחנות התאספו אליו תמיד רעיו הצעירים ושמה התפלספו ודברו על אודות הרמבים והרלבני, שפינוא ומגדלסון, על אודות, תקונים ברהי ועוד דברים כאלה. גם בימים ההם כבר נראו בו סמני כשרון לספרות, ובשבתו בחנות כתב בעט עוסרת תמיד גיוני לבו על הגליון. אז החל אביו לרדת לחיי הנער ולהכניע אותו ביד חזקה. גם החסידים השתתפו במצוה זו, וישרשו את ספריו וירדפו אותו ואת רעיו בחצות ויקראם בשם אפיקורסים, — עד כי לסוף יכלו לו: מהרדמוס הרבות ודברי ריבות חלה במחלת שחפת־הרגון. בעזרת רעיו הצעירים נשלח לוורשא לדרוש ברופאים. שם התודע אל עורך, הצפורה, ה' ג. סקולוב, ויראוהו את התחלת. ספר הזכרונות לחפני בעל דמיון, אשר החל לכתוב בעת ההיא. חפני, זה האיש אשר יצר לו בדמיונו, איש אשר כל ימיו מלחמה לו עם החיים⁽¹⁾, מצא חן בעיני ה' ס. ויעורר את הצעיר סיב לעבודה והשתלמות. גם בשלחו אודכ את ציורו, הגיוני לב נועי, קבל מכתב מהרדיקציה, אשר בו תאמן את רוחו ותעוררה לעבודה. בבואו מהארשא השתקע בבית אחר מידיו ויחל ללמוד ולהתעמק בהתפתחות

(1) דברי חפני באחד מסכתביו.

הקולמורא העברית. הספרים. מורה נבוכי הומך. ועל פרשת דרכים היו ספריו היותר חביבים בעת ההיא. או התקבצו אליו רעיו הצעירים וילמדו ביחד, גם עורר את רוחם לדעת שפת עבר והלמודים הכלליים. אבל סחלתו העזה לא הרפתה עוד ממנו וככל קיץ היה מוכרח לנסוע לעיר סלויטא. לחיות שם באויר צח. גם בעיר הזאת קבץ אליו את הכחות הצעירים המזורים ויעוררם לירידת עמם ושפתם וגם יסד שמה בית עקר. כי אמנם הזרמים החדשים בחיים ובספרות לא נתנו לו לשבת במנוחה, והעלם החולה היה למרכז השאיפות והרעות החרשות, ובמהר רוחו ונעם הליכותיו משך אליו לבות צעירים רבים. הרעיון של תחייתו הרוחנית היה משאת נפשו, ולעשות את הרעיון הזה לקנין העם כלו עיי הספרות ולנשם בספרותו את שאיפותיו הלאומיות וכל הקנינים הרוחניים נחלת היהדות — זה היה מבחר כל תקותיו. בעת האחרונה חשב מחשבה לברוא אנטי-המסורת-לאומית, אשר בה יתאחדו כל הכחות הצעירים אשר בסלך וואלין לעבודה אחת — עבודת ההשתלמות המוסרית על יסודות לאומיים. רק מותו הניאדו מהצניא את מחשבתו לפעולה.

בשנת תרנ"ז החל המנוח לעבוד בספרותו וישלח. להצפירה את ציורו הראשון. יעקב השומרי ובשנה ההיא שלח גם להשלח את ציורו הקטן. הענלי. בשנת תרנ"ח נרסמו בהשלח ציוריו. הקמיעי ובערבי, ובלוח. אחיאסף — הצללים. הליל אביב. בשנה ההיא החל לשלוח, לרגל סקרה אחר, להמליץ. מכתבים מוואהלין, אשר עשו רושם גדול על הקוראים במנגנום ובאהבת האמת הניכרת מתוכם. בשנה שעברה, כאשר התעורר הרעיון הציוני בעירו, היה הוא, הצעיר החולה, מאסף אספות, מכוון ועדים ומסיף בשפת עבר עיד ערכה של היהדות ותחיית הלאם. בהיותו מוכרח לכלכל את נפשו בכל העת הזאת בהוראות-שעה הלכה סחלתו הלך וגבור, ובראשית ימי הקיץ שנת תרנ"ח נברה עליו מאד. רעיו הצעירים שלחיו עוד הפעם לסלאוויטא, וישב שם כשלושה חדשים, ואחר כן שב לעירו מלא תקות וחיים. ובחפצם להיטיב את מצבו, פנו רעיו במכתב אל אחד המוסרים ויצירו לו את מצב המוסר הצעיר, ובהשתרלות המוסר הוא התגרב אחר הנדיבים לתמוך את סייערכברג במשך שנה שלמה. עתה, בהיותו חפשי סדאנת פרנסה, התעסק בספרות וכתב את ספרו. לאן? אשר בו נסה לנשם את כל דעותיו ומחשבותיו על עמו, תולדותיו ועתידותיו. אבל מה שקלקלו רבים לפניו לא יכלו עוד הצעירים ויתר אוהביו לתקן. הוא חשב עוד מחשבות רבות עיד עבודתו הספרותית, אבל המות בא וישם קץ לכל חלומותיו ותקותיו.

לא רבה היא הנחלה הספרותית אשר השאיר אחריו המוסר האומלל. אבל גם המעט הזה דיו להראות למביני דבר את אשר יכול עוד המנוח לתת לספרותו, ולעורר רנשי עצב בלב כל אוהביה על הפרח הזה אשר נקמף בלא עת.

י. י. וואהל וא. צסקים.

מכתב אל העורך.

כבוד עורך השלח, שלום!

בהערך למאמר של המורות מ' מלנינוז ובירדמן (השלח IV ע' 362) בקשת להודיעך דברי אמת על אדות מצב בתי הספר ביפו. והנה אין את נפשנו לדבר על כל הפרטים הגזורים בהמאמר הגיל, שכל אחד נוטה לדון עליהם מנקדת מבטו הוא. ואולם

בנוגע להדבר העיקרי שהאשימו בו את הנהגת בתי הספר, והוא: מלחמת ההשפעה הצרפתית והעברית, ושיר הראשונה על העליונה, הגנו לדודיע בזה, כי אם אמנם היה הדבר הזה באיזה זמן למכשול להתקדמות בתי הספר, אבל למן היום אשר החליטה חכיית לאשר את הפרונרסה העברית של בתי הספר וגם הבטיחה לתת גם לימים יבואו את תמיכתה השנתית כאשר נתנה עד כה, רק בתנאי שלא נדרוש ממנה הוספה — למן היום שהוא חרלה המלחמה הזאת. כמנהל ביהם לבנים כן גם מנהלת ביהם לבנות אינם נוטים כלל להרבות בלמוד השפה הצרפתית, ומה גם לתת יתרון לצרפתית על העברית. עתה יכולים אנו להגיד בבטחה, כי בתי הספר ביפו הם עברים באמת.

ובכיוון דיוקים אנהגו מלהחליט, כי בתי הספר עומדים על המדרגה הגבוהה הראויה להם. סבת הדבר הוא חסרון מורים וחסרון אמצעים. במשך זמן ידוע ירד מצב ביהם לבנים, אחרי עזב המורה הראשי את ביהם מסבת מחלתו, ומאין מורה אחר במקומו הוכרחנו לסגור מחלקה אחת ולחלק את התלמידים ביתר המחלקות. אולם מיום בוא המורה מר שיל נודדון פתחנו שנית את המחלקה ההיא ומצב התלמידים העברים הוטב הרבה.

בקצרה, אם יתנו לנו תרצ את האמצעים הנחוצים, למען נוכל להרבות במורים טובים כפי הצורך, או נוכל לקות כי בתי הספר יעלו מעלה מעלה והיו למופת באמת, או אז ימלאו את כל התקות אשר שמו בהם דוכבי ארצנו ושפתנו.

יפו כ' אדר התרנ"ט.

חברי ועד בתי הספר ביפו

ד"ר שפיין. — ד"ר הלל יפה. — אליהו זאב הלוי לוינאָששטיין

P. S. יש לי עוד דברים נכבדים בדבר בתי הספר וביחוד בנוגע לביהם לבנות.

כאשר אבאר בקרוב במאמר סיודר. ד"ר שפיין.

לשאלות היום.

ו.

קשה מלאכתו של הסופר היהודי המטפל ב.שאלות היום בעת הזאת — עת הספיקולציה הלאומית — כקריעת ים סוף. בשעה שעמדו ישראל על הים, מספרת האגדה, היתה הסכנה מקפת אותם מכל הרוחות: הים סוגר והשונא רודף והחיות מן המדבר, ולא היו יודעים מה לעשות. אף הסופר היהודי עתה, כשרוצה לסלואת חובתו, עומד הוא תוהה ומתבונן על התנועה המתפתחת לעיניו בחיי העם ואינו יודע מה לעשות: אם ישתוק — הרי הוא מועל בחובתו המוטלת עליו, להכריז על כל תקלה וסכנה, תבוא מסקום שתבוא, אם עיי חיות מן המדבר או עיי אנשים מן הישוב, ואם ידבר אמת — הרי הוא נוהן חרב בידי השונא הרודף ונראה כאלו נלחם מלחמותיו של זה... רוח אמת אמנם פתחה לפניו, שדרך בה יוכל לצאת בשלום מן המצר: הים אינו סוגר; בלי כל סכנה לעצמו או לאחרים יכול הסופר לשנות בים של מליצה, לבלבל דעת הקהל ברוב דברים, מבלי להניד מאומה. אבל הכשרון, להמלט דרך הרוח הפתוחה הזאת, מתנה מובה היא שנתן הקבי"ה לאשר ישר בעיניו, ומי שלא זכה לה אינו יכול להשתמש בה, אע"פ שרואה את הדרך כבושה לפניו והזכאים הולכים בה בנחת וברוחה ומצאים חן בעיני אלהים ואדם...

אמרת, שהעת הזאת היא עת הספיקולציה הלאומית, וכמדומה לי שזה הוא באמת גדרה הנכון, המציין בדיוק את התכונה העיקרית, שבה תבדל מכל העתים אשר היו לפניו בתולדות עמנו.

גם לפניו, ברוב הזמנים, היו בישראל עסקנים גדולים, שהיו משתתפים בצרות העם ומבקשים עצות ותחבולות להושיע לו, לפי מצב זמנם ומקומם. אבל תמיד היו האנשים האלה בני עמם במצבן היוותי שלם: על ברכיו נדלו ובתוכו ישבו כל ימיהם, רוחו — רחם, וחיו — חייהם; כל רגש, כל נשיה וכל תנועה קלה שבלב העם לא היו זרים גם ללבנם, ולא היה בינו ובינם שום הבדל עצמי, שום פירוד פנימי, וזלתי ההבדל הטבעי שבין האברים השונים של גוף אחד, שאינו מפרידם זה מזה, אלא אדרבא, נוהן להם כח ויכולת להשלים זה את זה ולעזור זה לזה לחיות כלם יחד חיים נאחרים ושלמים. אנשים כאלה, כשיצאו לעבוד עבודת-העם, הכירו היטב בהאחריות הגדולה המוטלת עליהם ביחס אל הכלל כולו, שהם אינם אלא חלק ממנו; הם הרגישו בכל לבם, כי למרות דלותו ושפלותו, עוד יש ויש לעמם מה להפסיד, ועל כן עשו מעשיהם בזהירות יתרה, שקלו היטב שבר כל דבר כנגד הפסדו, ולא התירו לעצמם לעשות גסיונות בעמם, כמו שחוקרי הטבע עושים בצפרדעים.

שלה V.

(חברת כ"ט)

לא כן עתה. מושעים חרשים קמו לישראל, שבאו אליו מן החוץ ולא יבינו את חיוו הפנימיים ואת ערכם. במצבו בהוה הוא חשוב בעיניהם כמת, שכל קיומו אינו אלא לבטלה, בלי צורך ובלי תועלת, כקיומם של חנושי מצרים; אלא שהם דושבים, שאפשר לשוב ולהחיותם, בנפתם בו נשמה ציונית על פי דרכם: אם יעלה הנסיון יפה, מוטב, ואם לאו — חושבים הם — מה הפסיד המת? . . . מאנשים כאלה באמת אי אפשר לדרוש, שיהיו והירים במעשיהם, כי מה מעם יש לזהירות כשאין מה להפסיד? ועל כן קבלה עבודת-העם בידם צורה של „ספיקולציה“, שאינה חוששת להעמיד בסכנה מה שנקבץ על יד בעמל שנים רבות, בשביל לנסות את „המולי“, אולי תהיה השעה משחקת לה, להתעשר ברגע אחד. פוסעים הם פסיעות נסות בדרך הרצויה בעיניהם, מבלי הבט לצדדים ומבלי הוזהר שלא יזיק בדרך הלונם מאיזה צד לחיי העם. אף גבורים הם להעמיד על דעתם ולעשות מה שלבם חפץ, מבלי להשגיח כלל ברעת-הקהל וגם לא בהחלמות אותו ה„אריאופני“ הלאומי, שהם עצמם נשענים עליו ורוצים שיהיה נחשב למראית עין כשופט עליין שהכל נשמעים לנזרותיו. והנבורה הזאת באמת אינה דורשת אומץ לב במדה יתרה. יודעים הם, כמה גדול כח-המשך של המסרה אשר בשמה הם עושים מה שעושים, וכי כל מוכי העם התונים על דגלם עומדים ומחכים בלב חרד לאחרית החיון ולא ידעו להביא סהומה במחנה בעת שהנצתון, על דברת שרי הצבא, קרוב אלינו מאד . . . חכמים הם כשלמה בשעתו ומבינים היטב, כי האם האמתית תסבול הכל ולא תאמר: „גוורו!“ — כי אם: — תגו לה את הילוד החי וחמת אל תמיתוהו . . . על כן ילכו לבטח דרכם ולא יראו רע.

הרבה דברים זרים ומתמיהים יצאו ממקור ה„חכמה“ הזאת במשך שתי השנים האחרונות, ויש אשר חשבנו כי כבר הגיעה לסיום קצה ולא תוכל עוד לחדש דבר מעתה. אבל — חשבנו ושענו, התקנות של הבנק הציוני, שנחאשרו בימים האלה בערכאות של אנגליא ונתפרסמו ביחד עם המודעה (פרוספקט) עיד יסוד הבנק, — התקנות האלה מראות לנו, כי אין גבול לה, לחכמת-שלמה זו, ועוד ידה נסויה להראותנו נפלאות לא סללנו, חדשות לבקרים.

בעת שיבואו דברי לפני הקוראים כבר יהיו התקנות האלה ידועות לכל העם, המרכה להשתתף במסד הזה באהבה ורצון. אבל הישתדל כל העם גם לירד לעומקן ולהבין מדעתו, עד היכן הדברים מגיעים? ההמן בכלל אינו אוהב להרבות מחשבות ושמה הוא כשיש לו על מי להשען, במי להאמין, שיחשוב בשבילו ויעשה בשבילו הכל כהלכה. ומאשריו הציוניים שהוא טאמין בהם, בחדוד המורחיים, הם אמנם יודעים ומבינים, אבל רובם „מדיניים“ הם ביותר, ובאין לנו עוד „מדינה“ שתתן להם יכולת לפתח את כשרונם הריסלומטי במשא ומתן עם מלכים ושרים, הם מתלמדים לעיץ בריסלומטיא במשא ומתנם עם העם עצמו. בשעה שמצד אחד הם קוראים בשם „העם“ לצורך ושלא לצורך ומשכחים ומסארים אותו בלי הרף, כי בו הכל וממנו הכל ורק הוא לברו אדון כל המעשים, — באותה שעה עצמה הם משתדלים להעלים מן „האדון“ הזה את תכונת המעשים הנעשים בשמו ולשכך את ספקותיו בפרוות כלליות: שכן צריך להיות, שיש מעטים גדולים ונכבדים לכל דבר, שהעם מחייב להאמין ולבטוח בגדוליו ואסור לו להרהר אחר מעשיהם וכי'; — אעפ"י שהם עצמם מהרהרים ומהרהרים, ויש גם שמעזים פניהם בפני הגדולים ומציאים תהווריהם מלבא לסומא . . .

איני יודע אם הדרך הזאת ישרה היא בכלל; אבל גם אם נככים, שאפשר ללמד זכות על העסקנים הנודים כן, אי אפשר בשום אופן להצדיק גם את הסופרים הנשואים כליהם של אלו ועוהים על ידיהם להאפיל על האמת. העסקן — תעודתו היא המעשה, ובשביל שיצליח במעשהו אפשר שימול רשות לעצמו — אע"פ שלא הכל יסכימו ליתן לו רשות כזו — להשתמש גם בהונאת דברים ולשון ערומים, אם חשוב הוא שיש בזה צורך להצלחת המעשה שהוא נותן נפשו עליו. והמקחים שבעם יודעים זאת, ובכל הכבוד שהם מכבדים את העסקנים על מעשיהם, אינם. בונים עולמות על דבורם. אבל הסופר הרי זו כל עיקר תעודתו בתוך עמו: להאיר אור האמת על חיונות החיים ולסקח עיני העם, שיראה כל דבר כמו שהוא לאמתו. ואם הסופר נעשה דיפלומטי ומגלה פנים שלא כהלכה בשאלות נכבדות לשם איזו ממרה מעשית — הרי הוא מחלל כהונתו ומשפיל תעודתה של הספרות, בעשותו אותה כלי תשמיש לחסציהם הזמניים של אנשי המעשה, בעור שעליה להתרומם ממעל להם ולשפסם בלי משא פנים. אנשים, חפצים ומעשים נוצצים ונובלים — והאמת לעולם עומדת.

אחר ההקדמה הזאת — אשר הבקאים במצב הענינים יבינו למה באה וכי אינה שיחה במלה בלבד — הנני בא לעיקר סמתי במאמר הזה: להתבונן על 'התקנות' של הבנק הציוני.

ואולם כדי להבין היטב, מה עשו בזה המנהיגים הציוניים, טוב שנחדש תחלה בזכרוננו מה שצריכים היו לעשות, כלומר מה שהמיל עליהם הקונגרס השני במלאו את ידם ליסד את הבנק על פי התקנות שיחברו¹.

כידוע, עסקה בעת ההיא קונסרנציה מיוחדת בדבר יסוד הבנק, והיא הציעה לפני הקונגרס 'החלטה' (רעזולוציאן) בת שבעה סעיפים יסודיים על דבר תכונת הבנק ופעולותיו. בסעיף הראשון ידובר על אדות הפעולות העיקריות של הבנק, ונתלקות הן לחמשה ענפים: א) יצירת בתי חרושה, וכן חברות של אחריות ושל מסע-אניות, בארץ המזרח (א"ס אָריענט), על מנת להשתמש לזה בפועלים יהודים. ב) תמיכת קולוניות יהודיות לעבודת אדמה ע"י הלוואות באפותיקי וכו'. ויתר הענפים הם: תמיכת עניני מסחר שונים בארץ ישראל וסוריא, בנין מסלות וכו'. בארץ המזרח, ויסוד בתי-בנק להמטות האמורות בלי הגבלת מקום. חמשת הסעיפים שאחר זה כוללים ענינים שונים שאין לנו עסק עמהם כאן. והסעיף האחרון, השביעי, אינו נוגע לעצם הבנק, אלא בא להגיד, כי התקנות של הבנק ודרכי הנהגתו יקבעו על ידי קומסיא מיוחדת (פאָרבעריימונגס-קאָמסיא) בהסכמת הועד-הפועל, וכי בחבור התקנות, ישתדלו ככל האפשר למלאות את החסמים שבאו לידי גלוי בהקונגרס (רע"ר א"ס קאָנגרעס געד אייסקרעפן ווינשע).

ה' לוריא, אחד מחברי הקונסרנציה, מבאר בישיבת הקונגרס את הסעיף האחרון: לדאבון לבנו לא יכלנו לחבר ספרי-הקנות, כי לא היה לפנינו החומר הדרוש. מה שהגנו מציעים לפניכם הוא רק קצור . . . אם בעיקר הדבר מסכימים אתם לשבועת הסעיפים של

¹ כל ההצעות וחמרים חשובים בזה לקחים מתוך הפרוטוקול הסמינרני של הקונגרס השני ע' 149—176.

ההחלטה, או תחבר הקומיסיא את התקנות בהשגחתו והסכמתו של הועד הסועל . . . הקומיסיא אשר תבחרו יהיה מוטל עליה להשאר במסגרת ההחלטה הזאת . . . לא בנקל אפשר לשנות בה דבר, כי ארבעים איש במשך חמשת ימים עסקו בבירור הענין מכל צדדי¹).

ה' אוסישקין מעיר, כי אמנם אפשר להסכים לכל, רק מבטא אחד יש בההצעה שהוא והציר מוארשא לא יוכלו להסכים לו, והוא: בארץ המזרחי. ירא הוא, כי בשם ארץ המזרחי אפשר יהיה לכלול לא רק איי וסוריא, כי אם גם ארץ ערב ומקומות אחרים, אם לא יצלח הדבר להביא את העם לאיי וסוריא. הוא חושב על כן, שבמקום ארץ המזרחי צריך להניד מפורש: ארץ ישראל וסוריא.

ה' סאלינקווסקי מדבר בשם כל ישראל ומעיד, כי העם מלא חמה על המעוררים ספקות וחשדות ביחס אל מנהיגיו. ועל כן הוא מציע להשאיר ארץ המזרחי ולהאמין בהמנהיגים, שהכונה בזה היא רק לסוריא ואי, כחשן, העם.

ר' ווילענסקי מעיר בין שאר דברים, כי בנוגע לחמיכת הקולוניות היהודיות לעבודת אדמה, לא נאמר באיזה מקום.

ה' מאצקין מצדד בזכות ארץ המזרחי, מפני שמפעל גדול כזה לא יתכן לצמצם כל כך. אפשר מאד, שאינו פעולה באסיא הקטנה או באי קפריסין יהיה לה יחס לאינו פעולה באי . . . כשאנו מדברים עתה קולוניות יהודיות, הגני חושב לדבר מוסכם, שהקולוניות באיי הן המכוונות בזה קודם כל. אבל אין לנו להוציא מן הכלל גם אלה הקולוניות, למשל, הנמצאות במקום קרוב לארץ ישראל. צריך לפרש מצדדנו גם על כל המקומות אשר מסביב לסוריא ואיי.

ה' בערנער דורש גם כן, שיאמר בפירוש: אי וסוריא.

ר' ואלין מעורר על דברים שונים ואח"כ הוא אומר: ובמה שנוגע להדרישות שכבר נשמעו בזה עיר, ארץ המזרחי ועיר מה שחסרות המלות: סוריא ואי באות ב' מסעיף א' — אוכל רק להסכים להן גם מצד . . . הגני חושב, כי בנק המוקדש לתכלית מתגבל צריך שגם פעולותיו תהיינה מתגבלות. צריך על כן שיאמר בסעיף א': ארץ ישראל וסוריא או תוגרמא. — אפשר ששייכו על זה, כי יש מעמים מדיניים שאינם מרשים לנו לצמצם פעולת הבנק באי וסוריא. אבל כמדומני, שאנו עוסקים יותר מדי במדיניות.

עוד נתעוררה באותה ישיבה מחלוקת יותר כללית, עתה עצם יסוד הבנק בדרך המבוארת בסעיף השביעי. רבים מן הצירים לא רצו להסכים, שדבר גדול ומסובך כזה יעשה בהסוף וימסר בידי אנשים אחרים להוציאהו לפעולה. ועל כן דרשו לדרות יסוד הבנק עד הקונגרס השלישי, ובינתיים תחבר הקומיסיא את התקנות ותשלחן לכל אנגרות הציוניות להתבונן בהן, ורק אחר שיבדור הכל מכל הצדדים, יבוא הדבר לפני הקונגרס השלישי. ומפני שנמשך הוכח זמן רב ועוד הרבה צירים רצו לחות דעתם, לכן הוחלט לבחור שני מרבירים, אחד מצד המסכים ליסוד את הבנק ע"פ החלטה הקונפראנציא, ואחר מצד המתנגדים לזה ודורשים לדחות הדבר עד לשנה הבאה.

מצד המסכים נבחר ר' מארמאָרעק, הוא משתדל להגן על ההחלטה מפני

¹ גם ר' הרצל עצמו מעיד אח"כ, שבקונפראנציא, חשבתו ארבעים איש, רובם מוסכים לדבר (ע' 152).

כל המענות שנשמע עליה. ובהגיעו לשאלה. ארץ המזרח יעיר ראשונה, כי באות א' מן הסעיף הראשון ידובר לא על קולוניזציה, כי אם על יצירת בתי חרושת וחברות שונות, ודברים כאלה אי אפשר לצמצם רק בארץ ישראל וסוריא. כי איך יחצו לצמצם, למשל, דבר מסעריאניות רק בסוריא ואי? — אבל בנוגע לכלל הענין, הוא קרא בתלהבות: 'אדוני, מה בקונגרס הציוני, ארץ המזרח היא רק אחת: איי וסוריא!.. יש דברים הברורים היטב אף אם לא נאמרו בלשון ברורה, ודבר כזה הוא המבטא. ארץ המזרח. כלנו הבננו את המבטא הזה... ברור הוא היטב לכל אלה הרצים לראות הדבר בעינים בהירות... אל נא תבקשו כאן מה שאין כאן. האמינו באלה האגשים המוסרים נמשם על הדבר. שמות העומדים בראש הם לכם הערובה היותר בטוחה ונאמנה, כי הבנק הציוני עומד להוסיף רק באותו המובן שאנחנו כלנו היושבים פה, רוצים בו, להצלחתה ונדולתה של הציוניות. ראש הקונגרס, ד"ר הרצל, מדיע, כי המחזיקים בהחלטה הקונפרנציא, אשר בשמם דבר ד"ר מארמאק, דורשים עם זה (מה שלא הגיד המדבר בשמם) להוסיף באות א' מסעיף הראשון אחר. ארץ המזרח: ביחוד באי וסוריא, ובאות ב' אחר המלות 'לעבודת אדמה: — באי וסוריא' (כלומר, חרושת המעשה וכו') — בארץ המזרח גם מעבר לנבול אי וסוריא, אבל הקולוניזציה — רק באי וסוריא).

ד"ר באָדענהיימער — שהוא היה המציע את ההחלטה בשם הקונפרנציא בישיבת הקונגרס — משתדל עתה להגן עליה, ובתוך שאר דבריו הוא אומר: 'הועד ליסוד הבנק, אשר תבחרו עתה, ישא עליו האחריות לפניכם, לפני הקונגרס ולפני כל עם ישראל, ומה שיעשה יעשה בהכרח, שהאחריות המוטלת עליו נדולה וכבדה היא. אבל לא תוכלו להכניס עצמכם פה בחבור הסעיפים הפרטיים מספר התקנות לפי הצנחם... הגה זה עתה מדיעים לי, כי הקונפרנציא מקבלת ההוספה: ביחוד או ביותר בסוריא ואי. [הידד ומחיאית כסים]. הגני מציע איפוא לפניכם על דעת הקונפרנציא להוסיף בשני המקומות: ביחוד באי וסוריא. [קולות של התנגדות וקריאות: ביחוד? למה?]. הגני תשוב לנתין לבאר לכם על דעת הקונפרנציא, כי המלה 'ביחוד' הכרחית היא בהחלט, ממעמים מעשיים שאי אפשר להאריך בביאורם פה. דוגמא לדבר: צריך שתהיה לנו אפשרות ליסוד לע"ע קולוניות שיכירו מפלגות אכרים, למשל, באי קפריסין, ארץ שהיא במדה ידועה כשערי-הכניסה לאי וסוריא ועתה תחת שלטון אנגליא'.

ד"ר פשלענאָוו מעיר אחר זה, שבהיות הסעיף השביעי מן ההחלטה מסר את כל הדבר הגדול הזה בידי קומיסיא, שאינה זקוקה אלא להסכמת הועד הפועל בלבד, לכן מן הראוי שתהיה ההסכמה הזאת תלויה לפחות בדעת הועד הפועל בשלמותו, ולא רק בדעת חמשת חבריו שבחניא. על זה משיב ד"ר הרצל, כי אמנם כך היא הכונה באמת.

ואחר כל המרמ האריך הזה עמדו למנין ונתקבלה. ההחלטה עם ההוספות, כלומר, המתפקי בקבלת שבעת הסעיפים הכלליים, בהוספה על. ארץ המזרח: ביחוד באי וסוריא, ואת דבר התקנות הפרטיות הניתן לקמיסיא מיוחדת, שהוא תחבר אותן על יסוד שבעת הסעיפים האלה, ואחר שחבאו עליהן הסכמת הועד הפועל השלישי תיסד את הבנק על סידה.

הנה זו היא ההרשאה שנתן הקונגרס להקמיסיא ולהועד הפועל בנוגע ליסוד הבנק וחבור הקנותיו — הרשאה שגם מצד עצמה מוטלת היא למדי, וכל שכן בהצטרף

לזה הנוכחים שקדמו לה, אשר מהם נראה ברור, עד כמה היה לב הצירים חרד על הדבר, שלא יהיה בתקנות הבנק אף מבטא אחד שיתן לו יכולת לנפות מן המטרה העיקרית. ביהוד צריך לקרוא בשים לב את דבריהם של אלו שעמדו לימין המנהיגים ודברו לפי רוחם: כמה השתדלו להרגיע את הלבבות בדבר. ארץ המורח, שהיא רק אחת: אי וסוריא, ושכלל היותר אפשר לכלול בה רק המקומות הסמוכים לא"י; כמה הרבו להבטיח בשם הקומיסיא העתידה וכשם העומדים בראשי, שיכירו בהאחריות הגדולה המוטלת עליהם ולא יצאו ממסגרת ההחלטה שהוצעה לפני הקונגרס, וכמה הרבו לשבח את ההחלטה הזאת, שנתחברה ע"י ארבעים איש, רובם מומחים לדבר, ולא בנקל אפשר לשנות בה מאומה! הקונגרס האמין לכל הדברים הנעמים האלה — ונתן את ההרשאה המבוקשת. אבל כל מי שיש רגש של כבוד ויותר בלבבו לא יוכל להכחיש, כי הרשאה שניתנה על יסוד הבטחת כאלה מחייבת את מי שניתנה לו להשאיר נאמן להבטחתו ולרצון הגותן אשר האמין בו, אף אם — או ביהוד אם — אמונתו של זה נדלה כל כך, עד שלא חשב לנתין להכניס בנוף ההרשאה את ההבטחת האלה בתור תנאים שעל פיהם ניתנה. . . . דבר שאין צריך לאמור הוא, שהרשאה זו לא נתנה רשות לא להקמיסיא ולא להועד הפועל לשנות אף במשהו אותו המבטא הנוגע למקום הפעולות, שעליו דנו והתוכחו בתהלכות גדולה כל כך ודקדקו בכל פרטיו עד שקבעוהו לבסוף, עם רוב דעות, בנוסח הנוכח: ארץ המורח, ביהוד אי וסוריא. והגוסס הזה באמת קולע אל המטרה: הפרט שיצא מן הכלל בא ללמד כאן לא רק על עצמו, כי על הכלל כולו, ש.ארץ המורח פירושה — אותו המורח שיש לו יחס מאיזה צד לאי וסוריא.

ובכן, על יסוד ההרשאה הזאת יצאה הקומיסיא לפעלה, חברה תקנות והציעה אותן לפני הועד הפועל שבזוינא, והועד הפועל שבזוינא קרא לאספה את חבריו שבכל הארצות, והאספה הזאת של הועד הפועל בשלמותי בקרה את התקנות ונתנה הסכמתה עליהן — והבנק נוסד. הכל נעשה איפוא כהלכה, בהסכם להחלטת הקונגרס, תוך מדבר אחד: — מן התקנות עצמן.

ביאור. המטרות שבשבילן נוסדה החברה (כלומר הבנק) מטלא בספר התקנות לא סעיפים, וביניהם אנו רואים — לא בחלום, כי אם בהקצין, שחזר על גבי לכן — את אלה¹:

1) לכוון, לפתח, לשכלל ולנהל: עניני חרושת, עסקים ומעשי קולוניזיא בארץ ישראל וסוריא, או — אם לפי דעת מועצת ההשגחה, אשר על יד החברה בכל עת ועת, יהיה זה לטובת עם ישראל — בכל אופן (אויף יעדע ווייזע) באיזה חלק שיהיה משאר חלקי התבל ובאיזה מקום שיהיה אובאיזו ארץ שחיה²).

¹ לראבנן לבי אין לפני עתה האורגניזל האנגלי, ותנני סתרגם מתוך הסתודא האשכנזית שהוציא הועד הפועל עצמו.

² במתודא הרוסית, שהוציאו ראשי הציונים ברוסיה, השמיטו מתוך סעיף זה זכר הקולוניזיא, וזוה העליטו את העיקר: שלא רק בעסקי חרושת, כי אם גם בקולוניזיא יש רשות להבנק לעסוק בכל חלקי התבל. בתחבולת זו השתמשו כבר לפנינו הסנהגיס הוינאים, בספרם במכ"ע שלהם (העל"ש נ"י 11), שאחד מחברי הועד, ח' אוסישקין, עוד פתחה נגד מה שיש רשות להבנק לעשות עסקים (געשעפטסחעטעגיקט) בכל חלקי התבל, — בעוד שבאמת היתה המחאה הנזכרת ערוכה לא נגד "עסקים" בכלל, כי אם נגד הקולוניזיא בכל

(2) לכוון, לפתח וכו': יציאה מאיז ארץ שתהיה או מאיז ארצות שיהיו, כניסה לאיז ארץ שתהיה או לאיז ארצות שיהיו, בכל הדרכים אשר תחשוב המועצה שיש בהם תועלת לעם ישראל באיז ארץ שתהיה או באיזה מקום שיהיה; ובייחוד לכוון, לפתח וכו' כניסת אנשים מעם ישראל לסוריא, איי ושאר ארצות המזרח.

(6) לבקש ולמצוא דרכים לשמש הרכוש בסוריא, איי או באיזה חלק שיהיה משאר חלקי התבל, ולכונה זו לחפש, לבקר, לחקור וכו' קרקעות, שדות ושאר אחויות וכו'.

(7) ליתן מתנות במזומנים או בשוה כסף ליחידים או לחברות, בשביל אותם הדברים ובאותם המקרים אשר בעיני המועצה יהיו נראים כמסוגלים לסבב בדרך ישרה או בלתי ישרה השגת אות או אחרות ממטרותיה, או (1) שאפשר לראות מראש, כי יביאו טובה לעניני עם ישראל באיזה מקום שיהיה או באיז ארץ שתהיה, וכן ליסד ולחמך מוסדות ובתי-ועד (Clubs), לראונו להספקת צרכי הדת, שמירת הבריאות וההגן של קולוניסטים או (1) של בני עם ישראל, איזו שיהיו; ליתן כסף לדברים של צדקה וחסד, של דת או הגן, או לצרכי תערוכות, או לחתום (מכר סקריבערען) או ליתן ערבות לאיזו מסרה אחרת שתהיה, צבורית, כללית או (1) מעילה וכו'.

וכה הולכים גם שאר המעשים הלך והרחיב עד לבלי גבול את המטרות שבשבילן נסדה החברה, הלך והוסיף מסעיף למעיף כל מה שהמה יכול לדבר, אך בכל אלה עוד לא נתקדדה דעת המחברים, עד שהוסיפו לבסוף גם את המעיף האחרון הזה: (31) לעשות כל שאר הדברים המתיחסים, או שיש בהם תועלת, להשגת המטרות הנזכרות, או שכן הם נראים בעיני המועצה.

ובכן, הבנק הציוני, עם תקנותיו, יש לו רשות להשקיע כוחותיו ביציאה וכניסה של יהודים — וגם של נכרים! — מאיז ארץ שתהיה לאיז ארץ שתהיה, אם אך המועצה תחשוב שיש בזה תועלת לעם ישראל באיזה מקום שיהיה; הבנק הציוני יש לו רשות ליסד ולשכלל קולוניות של יהודים — וגם של נכרים! — באיזה חלק שיהיה מחלקי התבל, ליסד ולחמך מוסדות של צדקה, של דת או הגן, איזו שיהיו, להספיק כל מיני צרכים של קולוניסטים, אפילו שאינם יהודים, או של בני עם ישראל, אפילו שאינם קולוניסטים, גם ליתן מתנות סתם ליחידים או לחברות, — הכל באיזה חלק שיהיה מחלקי התבל, אם אך המועצה וכו'; הבנק הציוני יש לו רשות... אך מי יעצור כח למנות כל מה שיש לו, להבנק הציוני, רשות לעשות? אדרבא, מי שימצא איזה דבר

חלקי התבל, ואולם המנהיגים הרוסיים עשו את התקון הזה רק בספר התקנות, אבל בהפרוספקט, שגם בו נשנו הדברים שבסעיף זה, השאירו את הקולוניזציה ותקנו את הדבר באופן יותר פשוט ופשוט: אחר התנאי: „אם לפי דעת המועצה יהיה זה לטובת עם ישראל, הוסיפו סדעתם: „למטבת עניני הציונות“, וקשה להבין, מאי מה לא עשו כן גם בספר התקנות, אם חושבים הם שיש רשות להוסיף דברים כאלה „לשם תועלת הענין“, הלא יותר „מעילה“ היה לעשות זאת בגוף התקנות, שעליהן המוסד עומד, בעד שהפרוספקט אינו אלא מודעה לשעת חתימתה, והדברים האמורים בו אינן להם ערך קיום.

(1) „אידגענע וועלכער קאלאניסמען אדער מיטגלידער דעם יידישען פאלקעס“, ובתרגום חרסי נאמר: „של קולוניסטים או של שאר יהודים, ונראה שגם זה אינו אלא „תקון סופרים“.

שאינן להבנק הציוני רשות לעשותו באיזה מקום שיהיה (כמובן, אם המועצה וכו'), ראוי יהיה שנוביל מאני אבחריה לבייטמותא.

וכאשר נזכור, כי כל זה נעשה על יסוד אותה ההחלטה בעלת שבעת הסעיפים שנתקבלה מאת הקונגרס, לא נרע באמת מה להציד, לא נרע אם לשחק או לכעוס או — מה שיותר נאה — להתבייש איש מפני חברו . . .

בארץ ישראל ובמוריא או בשאר חלקי התבל — הפרזא הזאת, הנשנית איזו פעמים בספר התקנות, עשקה רושם כאלו יש בה אירוניא נסתרה: אתם רוצים שיהא נאמר דוקא: בארץ ישראל ומוריא? הרי הן לפניכם, חלילה לנו לנעוץ בהן! אלא שגם אנו מצדנו נוסיף מה שאנו רוצים, והכל על מקומו יבוא בשלום . . . פעם אחת (בסעיף ב') זכו אמנם ארץ ישראל ומוריא — וגם זה בצירוף, שאר ארצות המזרח — להוספת ביהודי, ונראה שנעשה זה בשביל לצאת ידי חובת אותו ביהודי שנתקבל מאת הקונגרס. אבל אם חשבו בעלי התקנות, שלא ידע הקהל להבחין, מה בין ארץ המזרח וביחוד איי ומוריא ובין איזו ארץ שתהיה וביחוד איי ומוריא ושאר ארצות המזרח; אם חשבו עם זה, שדי להכניס פרוא כוז בסעיף אחד, כנוע לאימנציא, בשביל להניח דעת הקהל, שלא יתבונן בכל הנאמר בשאר הסעיפים, כנוע לקולוניציא ויתר ענפי העבודה; — אם כך חשבו, סימן הוא שהקהל הציוני נחשב בעיניהם כעדר שאינן בו דעה, וסימן כיוצא בזה הוא גם הרפואה שהקדימו בעלי התקנות לכל המכות האלה: — מועצת ההשגחה.

הרבה מסקות מתעוררים מאליהם בלב כל בעל דעה, בקראו את כל הכתוב בספר התקנות ובהמדרעה על דבר המועצה הזאת. היא עצמה סוורה בכל קצוי ארץ, ומלאכתה נעשית ע"י שלשה אסימרוססים (Governors), שאינם מחבריה ושגם הם סוורים בערים וארצות רחוקות, ומלאכתם נעשית ע"י שני מורשים, שהם לברם, באי כח-כחה של המועצה, יושבים בלונדון, מקום הנהגת הבנק, וממשיכים שפע, ההשגחה מן המועצה אל ההנהגה דרך צינורות האסימרוססים. ולא נתפרש, הצינורות האלה מה טיבם ולמה הם באים . . . כמו כן לא נתפרש, מה הוא היחס האמתי שבין המועצה ובין הקונגרס. לפי ששומם של דברי התקנות, עשרים חברי המועצה הנקובים בשמותם בהמדרעה — כלם מחברי, הועד הפועל¹ שבחר הקונגרס בשנה שעברה² — משתמשים בתנא זו כל ימי חייהם, ואין הקונגרס הציוני או אספת בעלי המניות או שום כח אחר שבעולם יכול לדרוש מהם דין וחשבון על השגחתם ולהוציא מידם את שלטונם זה שלא ברצונם. אבל מכהיע וועלמי (נו' 14) מבטיחנו, שיש עוד איזה כתב-התקשרות פרטי המחייב את חברי המועצה לעזוב משמרתם ולהחזיר, מניות-היסוד³, כומן שהקונגרס לא יבחר בהם עוד להיות חברים להועד הפועל. ועדיין אין אנו יודעים, מפני מה התנאי העיקרי הזה לא נזכר בנוף המדרעה (בספר התקנות אולי אי אפשר היה להזכירו, מפעמים מובנים) אף ברמז קל, ומפני מה גם עתה מחייבים אותנו להאמין בזה, בעוד שאפשר היה לפרסם נוף הכתב מלה במלה, כדי שנראה ונזכר בעצמנו במה כחו גדול... אבל נעזוב את הדאנה על דבר העתיד. בהוה חברי המועצה הם המה גם חברי

¹ אחדים מחברי הועד הפועל לא נזכרו בין חברי המועצה, לא נרע מדוע.

² "מניות היסוד" הן מאת המניות הראשונות, המסומנות במספר 1—100, שלהן ניתן בספר התקנות יסוד-כח להיות דעת בעליהן שקלה כנגד דעת כל שאר בעלי המניות. המניות האלה נרשמו בקת הוסר הבנק על שם חברי המועצה הראשונה.

הועד המועל. באי כח הקונגרס, ונגיח שגם הקונגרס השלישי והרביעי וכו' יבחר בהם. וכל ימיהם יזכו לשני כתיים אלו יחד, — התנוה דעתנו בזה? הלא הם המה חברי הועד המועל בשלמותי שכידם מסר הקונגרס לבקר תחתיו את התקנות שתחבר הקומיסיא, ורק בהם — לא בחברי הקומיסיא, שרובם לא נודעו לו — שם מבטחו, שידקדקו היטב בכל הפרטים ויוציאו מתחת ידם דבר מתוקן; וכשאנו רואים עתה, איך מלאו את חובתם זאת, שלא היתה אלא ומנית ולא דרשה יגיעה יתרה, — האם נוכל להתרעם על מי שיטיל ספק במיב, השנחתם העתידה על מעשי הבנק ולא יראה בה, ערובה נאמנה, שישאר הבנק נאמן לתעודתו הציונית למרות התקנות?

אין ספק אמנם, שחברי הועדים וכל משמשיהם ישתדלו להצדיק גם את פעולם זה בדרך הידועה: כי נוטת עמוקות יש בדבר, כי כך צריך היה לעשות, מפני מעשים מדיניים שאסור לסרסמם, וכדומה¹). אבל מלבד שכבר נודע לרבים ערך הסודות האלה, הגה אף אם נאמין, שכך הוא באמת, השאלה עדיין לא זזה ממקומה: מי נתן רשות להם, שאין בהם יפה אלא בהרשאה שנתן להם הקונגרס, לבטל החלטת הקונגרס עצמו ולעשות כמוב בעיניהם, יהיה מאיזה מעם שיהיה? וכי היכן היו המעשים המדיניים האלה בימי הקונגרס השני? מדוע לא עמדו עליהם אז, לא הם ולא חברי הקונפראציא, שהיו רובם מוסחים לדברי, ואיך הציעו או לפני הקונגרס החלפה בלתי מדינית כזו? ואם — מה שדחק מאד — אחר הקונגרס נתחדשו דברים מדיניים שדרשו לשנות צורת הבנק מן הקצה אל הקצה, גם אז היתה חובתם להודיע ברבים, כי מפני מעשים מדיניים שאסור לסרסמם, לא יתכן להוציא לפעולה דבר יסוד הבנק על פי ההחלפה שקבל הקונגרס, וכי על כן יהיה הדבר תלוי ועומד עד שיתאסף הקונגרס מחדש וישנה את החלטתו. אבל אנשים יחידים, יהיו מי שיהיו, אין להם רשות בשום פנים לשנות מדינתם את החלטת הקונגרס, ואין שום אמתלא שבעולם יכולה להצדיק מעשה כזה, אלא אם כן נאמר, שכל עצמו של הקונגרס אינו אלא שחק, פדוא ריקה, כסות עינים לאיזו יחידים, שיוכלו לעשות מה שלבם חפץ בשם העם, ואם הדבר כן, מה או מי ערב לנו, שגם אחר שקראו לעצמם היחידים האלה שם חדש: מועצת ההשגחה, לא ימצאו מעשים מדיניים לקיים בפועל מה שקימו עתה בכתב?

ולא עוד אלא שבאמת לא תוכל המועצה, אף אם תחפזין, למנוע את הבנק מלסור כחזיתו לדברים שאין להם כל יחס אל הציוניות. הנע בעצמך! בני ישראל, באיזה מקום שיהיה נתונים בצרה, נרדפים ונענים, ויש תחבולה להושיע לכלם או למקצתם, אם על ידי ענייני חרושת, עסקים ומעשי קולוניאציא במקום מנורם, או על ידי יציאתם לאיזו ארץ שתהיה, או על ידי יסוד בתים, לדברים של צדקה וחסדי, וכדומה; והנה הם סונים בצר להם אל, הבנק היהודי ומבקשים עזרתו על יסוד תקנותיו בתנאים נוחים לו וקרובים לשכר, — התקום רוח באנשי המועצה לעמוד על דם אחיהם בהיות לאל ידם להושיע מבלי לחסוא במאומה להתקנות ששמירתן עליהן? ואם ישאלו אותם אז מנהיגי הבנק: דבר זה מותר או לא? יש בו, תועלת לעם ישראל באיזו ארץ שתהיה או לא? — היוכלו להעני פניהם ולאמור: לא!

כל מי שמשותף בהנהגת עסקי הכלל הוא יודע, כי כל מוסר של צבור שנוסד

¹ כבר היה מהם מי שנסה לגלגל את החוב על חקי - אנגליא, כי לפיהם צריך היה לחבר דוקא תקנות כאלה. אבל הברותא הזאת, המעוררת שחוק, הוכחשה אח"כ על ידי הסנהגונים הראשיים עצמם, אשר יודו, כי אפשר גם עתה לשנות את התקנות בהסכם להחלפת הקונגרס.

למטרה אחת ידועה, יוכל להיות נאמן תמיד למטרתו רק בשני תנאים: (א) כשהמטרה הזאת ודרכי השגתה מוגבלות ומפורשות היטב בספר התקנות, באופן שלא יוכלו המנהיגים לנמות לצדדים אלא אם כן ימעלו בחובתם שקבלו עליהם. (ב) כשהמנהיגים עצמם רעתם מסכמת להגביל סמכותם לאותה המטרה ובאותם הדרכים שהושמו לסניחם, מבלי לערבב בהן ענינים אחרים. ואם חסר אחד משני התנאים האלה, לא יעמוד רוח המוסד בו ומעט מעט יסור מדרכיו הראשונים עד שברבות הימים אפשר שיקבל צורה אחרת לגמרי. התקנות כשהן רחבות ביותר ונותנות להמנהיגים חירות מרובה, אי אפשר שלא ישתמשו הללו בחירותם ולא יצאו חוץ לנבולם, אפילו אם אין רצונם בכך. לפי שאין אדם יכול לעמוד תמיד בפני רגשות לבו, להמנע מעשות דבר טוב או מעיל, כשהיכולת בידו, רק מפני סבה מסוימת כזו, שהדבר הטוב או המועיל אינו ענין למוסד זה. ועל כן זקוק הוא לדברים שבכתב שיאסרו את ידיו ויהיו לו למשען בשעה שיצרו הטוב מתגבר עליו. והמנהיגים כשהשקפתם רחבה ביותר ורוצים להוציא את המוסד מתחו הצר ולהנחותו בדרכים חדשים, — לא יועילו כל התקנות המפורשות למנעם מזה. לפי ששערי הפלסול לא ננעלו, ואפשר תמיד למצוא דרך עקלתון בשביל לילך סתור סתור לדברים שבכתב, להודות בחובת קיומם מבלי לקיים בפועל.

גם המוסד החדש הזה, הנוסד עתה בינינו רבה מצד טובי העם ובקרבות גדולים מצד העם, הכל בשם ציון ולשם ציון — גם הוא יהיה וישאר ציוני רק כשימלאו בו שני התנאים האלה: כשיטהרו את ספר התקנות מכל היסודות הזרים שהכניסו בו מחביריו, באופן שתהיה לו צורה ציונית ברורה ומגבלה, וכשיעמידו עם זה על המשמר, מועצה שתשגיח באמת, שתעשה את המוסל עליה באמונה וברצון ותצטרך ליתן דין וחשבון על מעשיה לפני בוחריה מזמן לזמן.

ושני התקונים האלו — על מי מוטל להשתרל שיצאו לפעולה אם לא על הקונגרס השלישי שעתיד להתאסף בקרוב? הקונגרס השני קלקל מעשיו, במסרו כח גדול כזה לידי יחידים, והקונגרס השלישי צריך לתקן את הקלקלה. אם יעלה הדבר בידו מוטב, ואם לא, אפשר להניד מראש, כי הבנק הזה יהיה אמנם יהודי בעיקרו, יביא תועלת — ואולי גם הפסד¹ — לעם ישראל באיזו ארצות שיהיו; אבל מעטו הציוני המיוחד לו יפוג עד מהרה, ולא יהיה בינו ובין חברת יק"א שום הבדל, וזלתי מה שזו עשירה הרבה ממנו, אינה דורשת קרבות מן העם ואינה מבטיחה לו גאולה קרובה.

אחר העם.

¹ איני רוצה לפתוח פה לשטן, אבל מי שזוכר, עד כמה עמלו שונאי ישראל למצוא בספר התקנות של חברת כי"ח איזה רמז על חיות לה מטרה נסתרה לפרוש מצודתה על כל השלם ולדאק עמים תחתיה; מי שזוכר, כי אחר הקונגרס השני הוציאו האנטיסמיטים את הקול, שהקונגרס הזה מטרתו לחוק שלטון היהודים בעולם; מי שזוכר את התנגדותו שנשרש עמוק בלב עמים שונים, על דבר "הקהל" הנורא העושה במחשך מעשהו וקונה "הכל" בכסף; — מי שזוכר כל זאת מוכרח להשתמש על הדיפלומטים הציונים, שלא חששו כלל ליתן בספר התקנות הזה, ביחוד בסעיף השביעי, בידי שונאיו אותו כלי-נשק שהיה חסר להם עד כה ושבקשוהו לשוא במקומות אחרים. ומי יודע אם לא יגרסו לנו הסעיף הזה "בכיה לדורות", כתפלת "כל נדרי" . . .

הטוב והרע.

עפי' השקפות חכמי ישראל וחכמי העמים.

מאת

הלל צייטלין.

ג'.

תקופת המשנה והתלמוד.

בשבת ישראל על ארמנו, התפתחו דעותיו לאט לאט עד שקבלו התכונה המיוחדת להן בכתבי הקדש. השקפת העם על הטוב והרע היא, שטובי הוא כל דבר המאריך חי האדם על פני הארמה ורעי הוא כל דבר המקצר חי האדם. ובאשר הרגש החברתי היה חזק מאד בלכות הדורות ההם, ראו את הטוב לא באריכת חי הפרט, כיא באריכת חי כלל העם⁽¹⁾. הנביאים שעמדו בתוכם, שהתרוממו בהשקפתם לא רק על בני דורם, כיא גם על תקופות ודורות רבים מאד, ראו בטובי רק טוב מוסרי, וברעי — רק רע מוסרי. הם ראו בכל דבר רק צדק או עול, לא תועלת או נזק חמרי. ירמיהו, עדיס, צועק חמס על מעשי השירים והגדולים, מבלי להשגיח כלל על שבוה הוא מרסה את ידי העם. הוא אינו חש לנזק מדיני במקום שרואה נול, חמס ועושק ושליטת אדם באדם לרע לו. הטוב המוסרי נעלה הרבה בעיניו על הטוב המדיני. החיים מלאים אסונות ופגעים רבים מאד, אך אם יש בהם תכלית מוסרית נבונה, הרי הם טובים, ורק כשאין בהם תכלית מוסרית נבונה, אז הם רעים באמת, אז ירמיהו מקלל את יום הולדו, אז הוא רוצה לברוח למדבר שטמה, אז הוא רואה, החרים והגם רועשים וכל הנבעות התקלקלי, והנה אין האדם וכל עוף השמים נרדרי!

בני ישראל נלו מעל ארמנם, ואחר שמצאום צרות רבות ורעות, שבו רבים מהם לנבולם. גם בשבתם בארצם לא הונח להם מחמת המציק, והיונים ואחיהם הרומיים רעום וירוצצום. צרות על צרות, פגעים על פגעים, שבר על שבר, עוד הסעם נלות ונודדים, — זאת היא תמונת חי בני ישראל בתקופה השנייה לתקופת כתבי הקדש. הצרות והנודדים הרימו את רוחם, וילמדום להבין ולהשכיל, לחקור ולדרוש. ההשקפה התמה של ימי הקדם לא הרניעה עוד את רוחם, ועד ההשקפה הנבואית לא יכלו להתרומם, כי, משמטו נביאים האחרונים, חגי זכריה ומלאכי, נסתלקה רוח הקדש מישראל⁽²⁾.

⁽¹⁾ עיי' למעלה חגי' כ"ח ע' 289.

⁽²⁾ עיי' מונחיו שער י"א סימן א'; על פרשת דרכים צד 5-6 ועוד. — ⁽²⁾ יומא פ' ע"ב.

בהתרומם על ההשקפה הקרמונית, לא ראו עוד את האושר בחיי האדם על פני האדמה. הצרות והגורמים למדום לדעת, כי חיי האדם מלאים יסורים רבים, ועיכ החלו לראות את האושר רק בחיים שלאחר המות. העולם הזה היה לפרוודור בפני המרקלין — העולם הבא⁸). לאט לאט התפתח הרעיון הזה עד שהחלימו, כי למען ייטב לך — לעולם שכלו טוב, ולמען יאריכון ימך — לעולם שכלו ארוך⁹). ואין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחית המתים תלוי בה¹⁰). ואונקלוס מתרגם: וחי בהם — לחיי עלמא¹¹.

אופן התפתחות הרעיון הזה הגנו רואים בדברי התלמוד: אלמלי דרשיה אתר להאי קרא כר' יעקב בן ברתיה (שדרש: למען יאריכון ימך — לעולם שכלו ארוך) לא היה חמא. מאי חמא? איכא דאמרי: כהאי מעשה (כמקרה שזכר ר' יעקב שם) חמא. ואיד: לשנא דתצפית המתורגמן חמא¹²). הגנו רואים, כי הצרות והסנעים מביאים לידי ספקות ומחשבות מעבר מזה ולידי דרשת לבען ייטב לך לעולם שכלו טוב ולמען יאריכון ימך לעולם שכלו ארוך — מעבר מזה. לא נפלאות היא איפוא, כי האומר אין תחית המתים מן התורה נחשב בין אלה, שאין להם חלק לעולם הבא¹³).

אך גם האמונה התסה בהשגת הנפש ותחית המתים לא הרגיעה את רוח אלה התמימים והישרים, שידעו בעצמם כי נקיים הם מכל חמא ועון ועבד חמא ד' נתבה עליהם וגורלם עני ויגון, צרות ומכאובים. אמת הדבר, כי ה' משלם את הטוב רק בעולם שכלו טוב; אמת הדבר, כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא וכו'. היום לעשותם ומחר לקבל שכרם¹⁴). אך מדוע יגיע העונש לאלה הצדיקים שלא חמא ולא פשעו מימיהם? אם שכרם לא ניתן להם, אך העונש על מה? לפתור אלו השאלות הגדולות נפו בעלי המשנה והתלמוד באופנים שונים. ותמצית הרעיונות שבהם התאמצו לישב הסתירות אשר בין הכרתם המוסרית מעבר מזה ובין מקרי הטבע מעבר מזה, הם, לדעתנו, שני המאמרים האלה: א) אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר: נחפשה דרכינו ונחקורה; שפפש ולא מצא יתלה בעון במול תורה, שנאמר: אשרי הנבר אשר תיסרנו יח ומתורתך תלמדנו; ואם תלה ולא מצא — בידוע שיסורין של אהבה הן, שנאמר את אשר יאהב ד' יוכיח¹⁵). ב) אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי: שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו וכו'. בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו, שנאמר: הודיעני נא את דרכיך, אמר לפניו: רבשעי, מפני מה יש צדיק ומוב לו, צדיק ורע לו, רשע ומוב לו, רשע ורע לו? אמר לו וכו': צדיק ומוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור. רשע ומוב לו רשע שאינו גמור, רשע ורע לו רשע גמור. ופליגא דרבי מאיר, דאמר ר"ט: שתיים נתנו לו ואחת לא נתנו לו, שנאמר: ורחמתי את אשר אחזן — אף עיני שאינו הנון, ורחמתי את אשר ארחם — אעפ"י שאינו הנון¹⁶).

עפ"י המאמר הראשון, היסורים באים על האדם למרק עונותיו, אבל הם באים גם על נקי וצדיק לזכך את נפשו ולהעלותה מעלה מעלה. תענוגי העולם הזה משפילים את הנפש והיסורין מנביהים אותה לשמי מרום¹⁷). היסורים הם אפוא מבעיים לצדיק, ועל כן, כשהצדיקים מבקשים לישב בשלוה, הקב"ה אומר: לא רין לצדיקים מה שמתקן

⁸ אבות. — ⁹ סוף חולין ועוד. — ¹⁰ קדושין ל"ט ע"ב. — ¹¹ סוף חולין ועוד. —

¹² סנהדרין ק'. — ¹³ עירובין כ"ב ע"א. — ¹⁴ ברכות ה' ע"א. — ¹⁵ שם ז' ע"א. — ¹⁶ עי' ברכות ה' כל הענין.

להם לעולם הבא אלא שמבקשים לשבת בשלוח נם בעולם הזה⁽¹²⁾. ור' ינאי אומר: אין בידנו לא משלות הרשעים ולא מיסורי הצדיקים⁽¹³⁾. ובכל יום בת קול יוצאת ואומרת: כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מעיש לעיש⁽¹⁴⁾. ולא איברי עלמא אלא לאחאב בן עמרי ולר' חנינא בן דוסא, לאחאב בן עמרי — העולם הזה, ולר' חנינא בן דוסא — העולם הבא⁽¹⁵⁾.

המאמר השני מישוב הסתירה שבין ההכרה המוסרית ובין מקרי הטבע באופן פלסולי: טוב לצדיק נמור בעולם הזה, יען כי אין בידו אף עין קל שראוי לענש עליו, ולרשע שאינו נמור, בשביל לשלם לו בעולם הזה בעד מעט המעשים הטובים שעשה; ורע לצדיק שאינו נמור, ליסרו על חמאיו המעטים בעולם הזה, ולרשע נמור, שאין לו שום זכות לקבל שכר.

השקפת ר' מאיר היא לפי דעתי היותר קרובה להשקפת הנביאים כפי שבארנוה בפרק הקודם. דרכי ההשנחה העליונה נעלמו גם מאת ארון הנביאים. לא לאדם בן תמותה לדעת איך מנהיג הקב"ה את עולמו. דרכי ההשנחה העליונה נבחרים ונשגבים כל כך, עד שאין בכה השכל היותר נעלה להשיגם. המוב והרע הם לא לפי צדקת האדם וחמאיו, כי אם עפי' החרקים הנודעים רק לה' לבדו. ר' מאיר מוכיח בדבריו רק את המוב, וכדומה לזו אמרו באגדה נם על הרע המגיע לצדיקים: שתוק, כך עלתה במחשבה!...

אך כיו יצדק בתשובה על שאלת, צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, ואלם מדוע נמצא הרע בעולם בכלל? איך יצא הרע מאת האל המוב והמטיב? עיו השיבו קרמונינו, כי גם הרע נברא בעבור תכלית המוב, כי כל דעביד רחמנא לשב עבדי⁽¹⁶⁾. גם מן הרע יצמח מוב, ועי' חייב אדם לבדק על הרעה כשם שהוא מברך על המוכה⁽¹⁷⁾. גם הרע היותר גדול בעולם — המות — הוא מוב מאד, כי הוא מביא את האדם לעולם שכלו טוב⁽¹⁸⁾. הרע המוסרי שבעולם גם הוא מוב מאד, שאלמלא היצר הרע לא נשא אדם אשה ולא הוליד בנים ולא בנה בית ולא נמץ כרם⁽¹⁹⁾. הבריאה בכללה מוכה מאד. כל מעשי בראשית בקומתן נבראו לדעתן נבראו לצביונן נבראו⁽²⁰⁾. וכיון שיצאו רשאים למיניהן פתח שר העולם: יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו⁽²¹⁾. ה' בעצמו שמח במעשי ידיו, ואם בוראן משבחן מי מנגן? בוראן מקלסן מי נותן בהם דוסי? אלא נאין הן, משוכחין הן⁽²²⁾. את הכל עשה יסה בעתו וגו' — לא יאמר האדם: אלו היו לי נ' עינים נ' אזנים וכו' היה מוב לי וכו'. אמר הקב"ה: אני וביד נמלכתי על כל אבר קודם שבראתי⁽²³⁾. ואפילו דברים שאתה רואה אותן כאלו הם מיותרים בעולם הן הן בכלל היותן של עולם⁽²⁴⁾. האדם צריך לקבל הכל באהבה ובשמחה, ואם באים רשעים על אדם ינענע להם בראשו⁽²⁵⁾. ואחר מרבתי של ריע היה רגיל לומר על כל צרה העוברת עליו: גם זו לטובה⁽²⁶⁾. ... בדרך כלל החליטו קרמונינו, כי מדה טובה מרובה ממדת פורענות⁽²⁷⁾.

(12) ב"ר פליא. — (13) אבות. — (14) תענית כ"ד ע"ב. —

(15) ברכות ס"א ע"ב. — (16) שם ס' ע"ב. — (17) שם ע"א. — (18) בבתורת של ר"ם מצאנו כתוב: טוב מאד — טוב מות, את המאמר הזה אפשר לפרש בשני אופנים: (א) באופן שבארנו בפנים. (ב) העולם הוא רע כל כך עד שטוב הוא תמות המוציא את האדם ממנו. אך אם נזכור, כי ר"ם הוא האומר עם ריע רבו: לעולם יהא אדם רגיל לומר דעביד רחמנא לשב עבדי (ע' ברכות ס' כל הענין). נזכר, כי הפירוש הראשון הוא הנכון.

(19) ב"ר פ"א. — (20) תולין ס'. — (21) שם. — (22) ב"ר פ"ב. — (23) מדרש קהלת על פסוק: כי מי האדם שיבוא אחר המלך וגו'. — (24) שם על פסוק: ויתרון ארץ בכל תוא. — (25) יבמות קס"א ע"א. — (26) מנהדרין ק"ח ע"ב.

ורב חסד — מטה כלפי חסד⁽²⁸⁾, והוא יוצא ממדת הדין ובא למדת הרחמים⁽²⁹⁾, ואסילו בשעת כעסו של הקביה וזכר את הצדיקים⁽³⁰⁾, ואסילו בשעת כעסו של הקביה וזכר את הרחמים⁽³¹⁾, ואסילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים⁽³²⁾, ואעפ"י שאמרו, כי הקביה מרקק עם סביביו כחוט השערה⁽³³⁾, וכשהקביה עושה דין בקדושו הוא מתירא ומתעלה⁽³⁴⁾, וכל האומר הקביה ותן הוא יותר חייר⁽³⁵⁾, ואסילו עונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה מסוכן לו ליום הדין⁽³⁶⁾, — הגה אמרו גם כן, כי אין הקביה בא במרוניא עם בריותיו⁽³⁷⁾, וכי מחשבה טובה הקביה מצרפה למעשה ומחשבה רעה אין הקביה מצרפה למעשה⁽³⁸⁾, ולא עוד אלא שהשכינה עצמה מצמצמת כביכול בצער האדם הנענש על המאיו, שמשעה שהאדם מצמצר, שכינה מה לשון אומרת? קלני מראשי קלני מזורעתי⁽³⁹⁾, מאמרים כאלה יש הרבה בתלמוד ובמדרשים. המורים, כי סוף סוף רק למוב יש יסוד קים בעולמו של הקביה, ולא לרע.

אך עם כל אמונתם החזקה באל טוב ומטיב, שכל היוצא ממנו אך טוב ושהכל נברא לתכלית הטוב, הגה כחכמים אמתיים, כבעלי לב רנש, כבני עמם הגדנה והעננה, לא יכלו להעלים עיניהם מן הרע המורש מכמרתו על כל חי, בשעה שהתבוננו ברע הנעשה תחת השמש לא יכלו להתאפק מהתרגו ומהתאונן, למראה המות אשר יתחף כל בשר, למראה העצים הרבים הנקמטים בלא עתם, לא יכלו למנוע קולם מבני ועיניהם מרמעת, ר' יוחנן כי היה חזי שלך חזי אמר: משמפך תהום רבה⁽⁴⁰⁾, וכי היה מטי להאי קרא בכי: וזיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות — עבר שרבו מציאן לו רעות וצרות תקנה יש לו? ⁽⁴¹⁾ ורב יוסף כי מטי להאי קרא בכי: ויש נספה בלא משפמ⁽⁴²⁾, ור' יוחנן כי היה מטי להאי קרא בכי: ותסתגי בו לכלעו הגם, עבר שרבו מסיחין לו וניסת תקנה יש לו? ⁽⁴³⁾, ועל מה שאמרו, שכיין שנתנה רשות למשדות אינו מבחין בין צדיק לרשע⁽⁴⁴⁾, בכי רב יוסף ואמר: כולי האי נמי לאין דומיק⁽⁴⁵⁾, וכי היה אמרי ליה רבנן לרב המנונא לישרי לן מר, היה איל: וי לן — דמיתנן, וי לן דמיתנן! ⁽⁴⁶⁾ ובר קפרא רשם על שערי רבי: אתר כל שמחה מות! ⁽⁴⁷⁾ . . .

ועל דבר קצור חיי האדם בכלל אמרו: כצל ימינו עלי הארץ ואין מקוה — והלואי כצלו של כותל או כצלו של אילן, אלא כצלו של עוף בשעה שהוא עף, דכתיב: כצל עוברי, ואין מקוה — ואין מי שיקוה שלא ימות. הכל יודעים ואומרים בסיהם שהם מתים⁽⁴⁸⁾.

גם נמצאו בתלמוד דברים הגושים מאד לרעת בודדא, כי האין טוב מן היש, כמו שנמנו ונמרו: נוח לו לאדם שלא נברא משנברא⁽⁴⁹⁾; וכי על האדם להתאמץ להשיג גם בחייו מצב האין המחלט בהמיתו את כל תאוותיו ורנשותיו, כמו שנראה מן התשובה: מה יעבר אינש ויחיה? — ימית את עצמו⁽⁵⁰⁾.

כמו כן נמצאם מתאוננים מאד על הרע המוסרי, על רסיון כח האדם לעמוד בפני התאוות הרעות: קשה יצר הרע שאסילו יצרו קראו רע⁽⁵¹⁾, גם אמרו, שהקביה מתחרט

⁽²⁷⁾ שם ק' ועוד. — ⁽²⁸⁾ ריה. — ⁽²⁹⁾ ירושלמי חענית פ"ב. — ⁽³⁰⁾ ברכות ג"ר ע"ב. —

⁽³¹⁾ פסחים פ"א. — ⁽³²⁾ ברכות י' ע"א. — ⁽³³⁾ יבמות קכ"א ע"ב. — ⁽³⁴⁾ זבחים קמ"ז ע"ב. —

⁽³⁵⁾ ב"ק נ' ע"א. — ⁽³⁶⁾ ע"ז י"ח ע"א. — ⁽³⁷⁾ שם ג' ע"א. —

⁽³⁸⁾ קידושין מ' ע"א. — ⁽³⁹⁾ חגיגה י"ד. — ⁽⁴⁰⁾ חולין ס"ג. — ⁽⁴¹⁾ חגיגה ח'. —

⁽⁴²⁾ שם. — ⁽⁴³⁾ שם. — ⁽⁴⁴⁾ ב"ק ס'. — ⁽⁴⁵⁾ שם. — ⁽⁴⁶⁾ ברכות ל"א. — ⁽⁴⁷⁾ קהלת רבא פ"א. —

⁽⁴⁸⁾ ב"ר פצ"ז. — ⁽⁴⁹⁾ עירובין י"ג ע"ב. — ⁽⁵⁰⁾ תמיד ל"ב. — ⁽⁵¹⁾ קידושין ל' ע"ב. —

העור. החלו לבקש את החירות ב א ס ס. אבל העם היוני נמלא רגש הכבוד והרומויות ביחס לאיתני המבצע. היופי השפוך בארצו. המחזות הנאדרים המרהיבים את העין בשלל צבעיהם, קרבוהו אל המבצע. אילי המבצע אשר היו לו לאלהים, אשר להם הקריב את קרבנותיו, הם היו אוהביו ורעיו שכבר ואהב אותם, מבלי לירא מפניהם הרבה. ואחרי כן, בהשתלם דעת היונים ובהחלם להבין את האחדות שבכל כחות המבצע, את ממשלת הכח הנצחי, התנועה הנצחית, חוק ההכרח הנצחי, לא יכלו עוד אמנם להביט על איתני המבצע בעיני ילדים כמלפנים, אך לא יכלו גם להגיע לאותו הסמיסמס העמוק של ההודים. המבצע הבריא, היפה והממוזג שבארצם הצילם מן הסמיסמס הקיצוני הזה. אבל גם הם הנישו היטב את הרע שבעולם, ותלונה חרישית עוברת בספרותם הגדולה והרחבה.

תונה עמוקה מאוד אנו מוצאים במרגריה היונית. מה יורו לנו אלה הגבורים הענקים הנופלים חללים מתגרת יד האלים החזקים, אם לא כי קצר כח האדם להלחם עם אילי המבצע? מה יורו לנו אלה הכשרונות הגדולים האוברים מסבת המקרה או ההכרח המבצע, אם לא כי כל נעלה ונשגב לאדם משחק הוא למבצע? אמנם הגבורים נלחמים בכח ועוז, אמנם הם מתאמצים להשתחרר ביד חזקה, מעשיהם ומפעליהם יעוררו בנו רוח עז ונבונה, אך סוף סוף הלא יפלו חללים!... והדבר הזה יביא עצב גדול בלבנו וישאיר אחריו רושם האסון הנצחי של האנושיות.

בספרי אֶסְכִּילִים וסופוקלס (שחיו במאה החמישית לפני הספירה הנהוגה, קרוב לעת חבור ספר איוב) אנו מוצאים כל השאלות והספוקות שבספר איוב. מדוע, ישאלו הם, נתרצו יסורי עולם על פרוטיתאום הישר בארם? מדוע קללת אלהים רוכצת על אנשים רבים, דורות שלמים ומשפחות שלמות? מה הוא היחס בין משפטי אלהים החוקקים בלבנו ובין משפטי האדם הסותרים למעשים לא רחוקות את המשפטים ההם?⁶¹ ומה היתה השקפת הפלוסופים היונית על המוב והרע?

אחד מפלוסופי יון הקדמונים, הירקלוס (חי במאה החמישית לפני ספיהני), ראה ויתבונן בחלישות הנצחיות של העולם, ויחליט, כי אין דבר עומד במציאות. הכל תולף ומשתנה, הכל עובר, הכל מתנועע. דבר הולך ודבר בא, דבר סת ודבר חי. אין בעולם אלא תנועה נצחית. הכליון מושל בכל. הכל תולף ועובר מלכד האש, כלומר: אותו הכח הנותן תוס ואור מצד זה ומכלה ומבלה הכל מצד זה. מנקודת השקפתו זאת ראה הירקליס בכל הנעשה סביבותיו רק חזיונות עוברים, ואף גם בחברת האדם ראה מעשים אשר אין להם יסוד קים. עמל ואון היו לו רוב מעשי בני האדם, אשר ישימו כל מעינם בקנינים מדומים, אשר ישישו במנעמי החושים ויתמכרו לתאות הבהמיות. רוב בני האדם חיים, עפי דעת הירקליס, כבהמות שרי: הם נולדים, נזונים מן הארמה כתולעים, מרים ורבים — ומתים. בעיני החכם מנמות ההמון הרב הכל וריק המהי⁶².

אצל אֶמְפִּידוקלס (קרוב לשנת 450 לפני ספיהני) אנו מוצאים רשמי כל אותן הרעות שהיו ליסוד מוסד בפסימיסמוס החדש⁶³. אֶמְפִּידוקלס רואה בעולם אהבה ושנאה, חבור ופירוד, משיכת כל העצמים אל לאלו ודחיתם אל לאלו. האהבה היא אצלו יסוד הבריאה. בה הוא רואה סוד התהוות כל דבר וקיומו. המשיכה התמידית, התשוקה התמידית לחיות

⁶¹ עפ"י מינזיס: קורות האמונה פמ"ז; דושמס סול"י: פסימיסמוס פרק ראשון.

⁶² קירכנער: קורות הפלוסופיה. — ⁶³ ע"י קונא פירש בספרו: ארמוד שופנתור.

ולהתקיים, וזה סוד המציאות כלה. יסודי העולם, שהיו חשוקים ודבוקים אלו באלו עיי האהבה התמידית במעון אלוה, נתפרדו אלו מאלו עיי הפרוד והשנאה. עיי הפרוד נפרדו כל הגופים הרבים שבחלל המציאות זה מזה והיו לגופים שונים. מני אז מלחמת עולם בין האהבה והשנאה: האהבה מחברת והשנאה מפרדת. האהבה מזה והשנאה ממיתה, האהבה סכללת ומערבבת והשנאה מחלקת את הדברים. המלחמה תמשך עד אשר סוף סוף תגבר יד האהבה והאחרות: הגופים השונים זה מזה לאין קץ ישובו ויתחברו יחד והיו לגוף אחד, וכל המציאות תשוב למצב הערבוני הקדומה, התהו הקדום.

נפש האדם לקוחה ממעון אלוה, ממקור האחדות והאהבה. היא הושלכה לעמק עכור, לעולם הזה, עולם הפרוד, ההתחלקות והשנאה. באופן זה רואה אַמפידוקלס חיי האדם בעולם הזה כנפילה גדולה וירידה עצומה. רק עיי האהבה תצטרף ותורכך הנפש עד כי תשוב למקורה.

לא נסלאת היא אסוף, כי בעיני אַמפידוקלס חיי האדם בעולם הזה הכל ותהו המה ועיי התאונן מרה על אסון בני האדם וצרותיהם: "הוי בני תמותה! אמללים! מה רבה היא הראגה ומה רבו האנחות שבהן אתם נולדים!"⁶⁴ ויתאונן מרה על קוצר דעת האדם לאמר: "אסונות מאסונות שונים יקרונו אשר יחרסו את שכלנו ויקרירו את מאורו. נמוד נא בשכלנו קוצר דרך חיינו, אשר באמת איננו מוכשר להיות ארוך. מה מהרה נמות! כל קיום הוא עשן עובר; כהבל אשר יקפנו מכל עברים כל אחד מאתנו יודע רק את הפנה הקטנה שהושלך שמה; אך בדי ריק נתהלל, כי יש בכח השכל להקיף את כללות הדברים: העין לא תראה שמה מאומה, האוזן לא תשמע והשכל לא יבין."⁶⁵

סוקרטס המה את נקודת הכובד של הפלוסופיא לצד אחר. הפלוסופיא שלפני סוקרטס בקשה את סבת כל הדברים אשר במציאות, ראשיתם ואחריתם, וסוקרטס החל לבקש את הטוב לאדם. על הפלוסופיא, לפי סוקרטס, להראות לאדם את הדרכים והאמצעים השונים שעל ידם ישיג את הטוב לו. מני אז יצאו רבים מן הבאים אחריו להורות לאדם את הטוב לו, כל אחד עסי דרכו ושיטתו, מעמו ונשות רוחו.

אפלטון הרחיב והעמיק את השקפת סוקרטס רבו, אשר תחת ההתבוננות בעולם החיצוני ובחקי הטבע שם פניו אל העולם הפנימי של האדם עצמו. הוא שם לו ליסוד את פתגמו של רבו: "רע את עצמך", ובהכירו את עצמו מצא ברוחו פנימה מקור אמת, צדק ומישרים. ממקור האמת הזה שאב אפלטון יותר ויותר, עד כי הכיר לדעת את ה"אידיאות" הנצחיות אשר בנפש האדם, ומתוכן חפץ להכיר גם את האידיאות הנצחיות שהן יסודי כל הדברים. בראותו בכל המציאות רק האידיאות הנצחיות, הקדושות, הנבדלות, שהן מקור כל יופי, כל צדק, כל חכמה, כל תבונה ומדע; בהיותו במעוף שכלו בעולם שכלו טוב, — לא יכול להשפיל עצמו לאותם המעשים הרעים הנעשים לסמה, להעדר הדברים וחסרון השלמות שבחיים החומריים. נפש אפלטון אינה עירונית, המבלה את ימיה בשוק ובבתי המלאכה ורואה את עולמה רק בעיר מולדתה, לא! היא אצילה ורחנית החיה במרחבי אין קץ, בשמי התכלת, וכל דרי משה כחגבים בעיניה"⁶⁶. ממרום אצילותו רואה אפלטון בעולם רק אנשים משומים, אנשים מושכלים, ה"אידיאות" של האנשים, לא אנשים משומים, קרצני תומר, עם כל מנמותיהם ושאיפותיהם, תאותיהם ונפיותיהם. התורה אשר שם לפניו אפלטון בספרו "ריפובליקא", נתנה רק למלאכי השרת . . .

⁶⁴ עסי קארא: פסימיסמוס. — ⁶⁵ שם. — ⁶⁶ עסי אלפרד חבר: קורות הפלוסופיא האירופית. חשלה V.

אך בדרתו לפעמים מן השמים ארצה, בהתבוננו בשום לב אל כל הנעשה בעולם השפל, אל מעשי האדם ומפעליו, צרותיו ואנחותיו, הוא מזכיר לפעמים באנחה, כי סוף סוף המות טוב מן החיים. הלא כה דבריו בספר האפולוניא': אם המות היא שלילת כל רגש, שינה בלא חלום, אז מה טוב הוא למות! ישוה לו כל איש לילה כזה, שעבר עליו בשינה ערבה וכל חלום לא התרידהו, עם שאר לילותיו וימיו; יתבונן נא ויגיד באמונתו, אם ראה הרבה ימים ולילות מובים מזה; אחשוב למשפט, כי לא רק בן-תמותה פשוט, כיא הגדול של הפרסים יזכור לילות כאלו במספר מעט מאד⁽⁸⁷⁾.

בהתחולל דעתו עליו לעת וקנתו, הוא נוטה עוד יותר למחשבות כאלה. בספר החקים שכתב בזקנתו, האמונה עומדת אצלו בשורה הראשונה; יחד את הנפש המובהקת הוא רואה גם נפש רעה בעולם. בני האדם הם לרוב פתיים ורעים; למשחק הם בירי האלהות אשר פעם תהנו עולמה בחדר ופעם תעובהו לנששו; החיים כלם בעיניו ריקים והפילוסופיא שלו — שחוק ריק⁽⁸⁸⁾.

אריסטו תלמידו הרחיב והעמיק את שמת רבו וגם חלק עליו בדבריו עקריים רבים. הוא לקח ליסוד מוסד את העולם החצוני, את העולם המוחשי, את הבחינה המדעית-הנסיגנית, אף כי, כתלמיד אפלטון, הוא מתבונן הרבה גם בעולם הפנימי. כחכם מדעי הוא שוקל כל דבר במאזני ההנין המדויק והנסיגן המעשי. הוא חוקר סבות כל הדברים ומבקעם. מתוך ההתבוננות במבעי הדברים הוא בא להתבוננות במה שאחר המבט. מתוך ההתבוננות בתנועת הגלגלים הוא בא לידי הכרת המניע. מתוך ההתבוננות בשכל האדם ומבטו הוא בא לידי הכרת השכל המעלי. יש להתבונן בכל דבר שבקולס מצד חמרו וצורתו: החומר פושט צורה ולובש צורה; החומר מצד עצמו אינו כלום, והעיקר היא — הצורה שילבש. אחיז יש להתבונן בדבר מצד פועלו, כי אין מתנועע בלא מניע, ולבסוף מצד התכלית, לפי שאין דבר שאין לו תכלית שכלית. ואם לכל דבר קמן וגדול שוברתבי המציאות יש סבה תכליתית שכלית — הרי הכל בחכמה נעשה; וכיון שהכל בחכמה נעשה — הרי בוראי הכל נעשה באופן היותר טוב. המבט חכם ולא יעשה דבר לבטלה ינזור אריסטו. הרע שבעולם, לפי אריסטו, הוא רק מצד החומר, שהוא מקור הפחיתות וההעדר, אבל מצד הצורה אין כל רע. כל חומר לובש הצורה היותר נאותה לו. כל צורה היא טובה בחלט והכל בעולם כראוי וכיאות.

עכיו אנו מוצאים גם אצל אריסטו דברים כאלה: יש מין תונה מיוחד שהוא נחלת כל נאון הרח⁽⁸⁹⁾. . .

הפלוסופים הקיריניים למדו, כי האושר הוא העונג. על האדם להתאמץ להשיג את העונג ולהרחיק ממנו את הצער. העונג יושג ע"י הנהגה מחוכמת, ע"י הדרך הממוצעת במדות, ע"י לב טוב ושמת. ובהיות יסוד השקפתו של הקיריניים, כי העונג והאושר הם דבר אחד, התעצבו מאד בהוכחם, כי סוף סוף הצער בעולם רב מן העונג. וממקור ההשקפה הקירינית, השמחה והעליזה, יצאה על כן לבסוף השקפת היניוים (כמאה השלישית לפני ספיה), שהמות טוב מן החיים, שעל החכם לעבור על הכל בקרת רוחו, ועפ"י השמעתו נתרבו באלכסנדריוס המאבדים עצמם לדעת.

⁽⁸⁷⁾ עפ"י קארא: פסיטיסמוס.

⁽⁸⁸⁾ קירנר: קורות הפלוסופיא. — ⁽⁸⁹⁾ קארא שם.

הציניקים' (אנטיסֶטן, דיונינס ואחרים) למדו. כי האוֹשֶׁר יִשְׁנֵנ עַי הַחַיִּים הַקְּרוֹבִים אֶל הַמִּבְע. חַי הָאָדָם מֵלֵאִים צַעֲר וַיִּנָּן, צָרוֹת וּמַכְאוּבִים, רַק מִסְּנֵי שֶׁנִּתְרַחֵק מִן הַמִּבְע אִם כָּל חַי. הַרְדִּיפָה אַחֵר הַמִּתְרוֹת וְהֵבֶת הַבְּצֵעַ, חַי הַחִבְרָה הַשָּׁמַיִם עוֹל כְּבֵד עַל כָּל סָרַם וּפְרַט עַי הַחֲקִים וְהַנְּמוּסִים וְהַמְּנַהֲגִים הַשּׁוֹנִים, קִנְאָת אִישׁ מִרְעֵהוּ וְהַהֲתַחֲרוֹת הַנּוֹרָאָה, — מִמְּרִים חַי הָאָדָם וּמִצִּיאִים אוֹתוֹ מֵעוֹלָמוֹ. בִּקְשַׁת הַתַּעֲנוּגִים, הַחֲנוּךְ הַמִּסּוּנֵק מִנְעֵרָה, בִּקְשַׁת הַכְּבוֹד וְהַמְּשָׁלָה, הַהֲתַחַכְמוֹת הִיתְרָה, — כָּל אֱלֹה מִמַּעֲשִׂים אֶת כְּחוֹ וּמִשְׁחִיתִים אֶת מִדּוֹתָיו. עַי כָּל אֱלֹה תַּחֲסֹר לְאָדָם הַמְּנוּחָה הַשְּׁלֵמָה, וְחַיִּיו מֵלֵאִים שְׂנָאָה וְכַעַס, קִנְאָה וְנִקְמָה, בָּיִם נִגְרַשׁ הַשֶּׁקֶט לֹא יוֹכִל. וְגַם בְּלִילָה לֹא שׁוֹכֵב לְבוֹ. אִם כֵּן אִסּוּא עַל הָאָדָם לִנְתֵק מֵעַלְיוֹ מוֹסְרוֹת חַי הַחִבְרָה, לְהִתְקַרֵּב אֶל הַמִּבְע הַבְּרִיא, לַעֲזוֹב אֶת הָעוֹשֶׁר וְהַכְּבוֹד, אֶת הַקִּנְיָנִים הַמְּדוּמִים וְאֶת כָּל הַמִּתְרוֹת, וְלִהְיוֹת מְלֵכוֹ אֶת הַקִּנְאָה וְהַשְּׂנָאָה בַּעֲבוּר הַקִּנְיָנִים הַמְּדוּמִים, אֲשֶׁר לֹא יִתֵּן וְלֹא יוֹסִיפוּ לוֹ מֵאִסּוּמָה, רַק יִבְיֹאוּ עִמָּהֶם רֵגוֹ וְדַאבּוֹן. הַצִּרְכִּים הַרְבִּים נוֹרָמִים גַּם תַּאוֹת רְבוֹת, הַתַּאוֹת הַרְבּוֹת נוֹרָמִים גַּם יִסּוּרִים רְבִים. וְכֵן עַל הָאָדָם לִמְעַט אֶת צִרְכּוֹ בְּכָל הָאִפְשָׁר, וְזֹאת יִשִּׁינ עַי הַהֲרֵגֵל וְהַלְמוּד לְהִסְתַּפֵּק בְּמִעוֹט בְּאוֹסֵן הַיּוֹתֵר קְצוֹנִי, שְׁעִיזוֹ יִמְעִיט גַּם אֶת תְּשׁוּקוֹתָיו וּמִמִּילָא גַּם אֶת יִסּוּרָיו וּמַכְאוּבָיו. לֹא עֹנֵג צִרְיָךְ הָאָדָם לְבִקְשׁ, כִּי־אֵין מְנוּחָה, וְהַמְּנוּחָה יִשִּׁינ רַק עַי מְעוֹט דְּרִישׁוֹתָיו מֵאֵת הָעוֹלָם... יִסְדֵּר הַשִּׁקְפָת הַצִּינִיקִים הַזֶּה: שְׁבִנִי הָאָדָם בְּמַצְבֵּם הַחִבְרָתִי רַעִים וּמִשְׁחָתִים עַד הַקְּצָה הָאֲחֵרוֹן. מִסְפָּרִים, כִּי כֹאשֶׁר שְׁמַע דְּיוֹנִינִים מִסְפָּרִים בְּשִׁבְתּוֹ, שְׂאֵל בְּתַמְהוֹן: הָאֵם עֲשִׂיתִי אִיזָה דְּבַר רַע, כִּי יִשְׁכַּח אוֹתִי בְּנֵי הָאָדָם.

מָה הוּא הָאוֹשֶׁר? — יִשְׂאֵלוּ הַסְּמוּאִים (וַיִּנָּן, כְּרִיזוּסוֹס וכו') — בְּמָה הִר' וְהִנ' לְסִפְסָפָה (אֲחֵרֵיהֶם. וְהֵם מִשִּׁיבִים: הָאוֹשֶׁר הוּא רֹמְמוֹת הַנֶּפֶשׁ בְּאוֹסֵן שְׂאֵין לְמַעַלָּה הַיִּסְנוֹ. הַמַּעֲשִׂים הַמְּזִכִּים מְרִים אֶת הַנֶּפֶשׁ מֵעַלָּה מֵעַלָּה. הַמַּעֲשִׂים הַמְּזִכִּים הֵם אוֹתָם שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה בְּהִכְרָה בְּרוּרָה, בְּתַבּוּנָה עֲמוּקָה, בְּהִתְבּוֹנְנוֹת רְבָה, כִּשֶּׁהָאָדָם עוֹשֶׂה רַק מַעֲשִׂים מְזִכִּים, הִרִי הוּא מִתְעַלָּה וּמִתְנַשֵּׂא, עַד כִּי כָּל הַצִּרְוֹת וְהַפְּנֵעִים שֶׁבְּעוֹלָם אֵלָיו לֹא יִנְעוּ. לֹא עֹנֵג הוּא מִבְּקֶשׁ, כִּי־אֵין מַעֲשִׂים נִעְלִים וְנִשְׁגָּבִים. בֵּם הוּא מִצָּא אֶת שְׁכָרוֹ, בֵּם הוּא חַי חַיִּים מְשׁוּכְלִים, בֵּם הוּא מִצָּא אֶת תְּכִלַּת קִיּוּמוֹ. הַחֲכָם הָאֲמִתִּי רָחוּץ עוֹשֶׂה לְכָלִי חֵת, וְכָל מִינֵי הַנְּסִיגוֹת הַקָּשִׁים שֶׁבְּעוֹלָם לֹא יִמְאֹר לַעֲשׂוֹת עוֹל וְלִהְיוֹת כֹּחַ הַלְּחָרָה הַפְּנִימִית הָעֲמוּקָה. הוּא תּוֹקֵר וְדוֹרֵשׁ קֶשֶׁר הַסְּכּוֹת וְהַמְּסֻכָּבִים שֶׁבְּעוֹלָם, כִּי בְּתוֹר עֲצֵם־מִשְׁכִּיל עֲלִיו לְדַעַת וְלִהְיוֹן אֶת כָּל אֲשֶׁר מְבִיבֹתָיו; אֵךְ בִּיחּוּד עֲלִיו לְדַעַת אֶת חֻבּוֹתָיו לְאָדָם בְּכָלִל וְלֵארוֹץ מוֹלְדָתוֹ, לְרַעֲיוֹ וְאִנְשֵׁי בְרִיתוֹ בְּסָרַם. הַחֹב הַמּוֹסְרִי צִרְיָךְ לִהְיוֹת נְבוֹה בְּעִינֵי עַל כָּל מָה שֶׁבְּעוֹלָם. צִרְיָךְ הוּא לְהִקְרִיב אֶת עֲצָמוֹ וְלִהְיוֹת אֶת נִפְשׁוֹ מִנְּגֵד, כְּדִי לִקְיִים אֶת הַמּוֹטֵל עֲלִיו עִם חֵק הַמּוֹסֵר הַנִּסְמָע בְּלֵב הָאָדָם פְּנִימָה. הַמַּעֲשִׂים הַמְּזִכִּים — מְזִכִּים מִצַּד עֲצָמָם, וְהַמַּעֲשִׂים הַרְעִים — רַעִים מִצַּד עֲצָמָם, לֹא עִסִּי הַתּוֹעֵלָת אוֹ הַנּוֹק הַיּוֹצֵא מֵהֶם. הַחֲכָם הָאֲמִתִּי נְבוֹה הַרְבֵּה הַרְבֵּה עַל כָּל צִרְכֵי הַחֲמֵר, וְכָל דְּרִישׁוֹתָיו כֹּאֵין בְּעִינָיו. הוּא עוֹשֶׂה אֶת הַמּוֹטֵל עֲלִיו עִסִּי הַהִתְבּוֹנְנוֹת הָעֲמוּקָה, אֵף כִּי יֵצֵא לוֹ, וְלִסְפָּעִים גַּם לְאֲחֵרִים, נֹק עֲצָם וְרַעֲהָ רְבָה.

הַשִּׁקְפָת הַסְּמוּאִים עַל הַמוֹב וְהַרַע, כְּפִי שֶׁבִּאֲרַנּוּהָ, קְרוּבָה אִסּוּא מְאֹד לְהַשְׁקָפָת נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל עַל הָעֲנִין הַזֶּה.

הַשִּׁקְפָת הַסְּמוּאִים מִצָּאָה לָהּ מָקוֹם אֲחִיכ בְּרוּמִי, וְחֲכָמִי רוּמִי הַיּוֹתֵר מְצוּיָנִים: מִרְקָם אִירִילִיזְם וְסִינְקָה, הַרְדִּיבּוֹת וְעִמִּיקוּת, וּבְהִתְפַּשֵּׁט הַהַשְׁקָפָה הַזֹּאת גַּם עַל חֲכָמֵי הַמִּשְׁפָּט, יֵצֵא מִתּוֹכָהּ הַפְּתָנִים הַרוּמִים הַיְדוּעִים: יִקּוֹם הָרִין אֵף אִם יִאֲבֹר הָעוֹלָם!

אפיקורס ותלמידיו למדו, כי המאור הוא מי שמרניש עצמו מאור. כהקריינים מחליטים גם הם, שהעונג והאור הוא דבר אחד. האיש המתענג הרבה בחייו הוא המאור, והמצמצר הרבה הוא האמלל. המעשים הטובים הם המעשים המרכיבים את עונג האדם וממעימים את צערו. התועלת היא התכלית הקצונה שאליה מכוונת כל שאיפות האדם ומנמנותיו. האיש האוכל ושותה לבדו איננו מאור, יען כי יחסר לו העונג הגדול של אהבת רעים. האיש אשר לא יאבה לרעת מכל אשר סביבו, אשר לבו סח מהשכיל, איננו מאור, יען כי יחסר לו העונג היותר נעלה, עונג בקשת החכמה. החכם האמתי אוכל ומתענג ומשפיע גם לאחרים ממנו, הוא מתענג בחקרו ודרשו סבות כל הדברים ומבקש ומלמד גם לאחרים. מנעי הזמן וצרותיו לא יחירוהו, יען כי הוא מתאמץ להסיר מלבו כל דאגה ויגון. רק את הטוב יקבל מן העולם ואת הרע לא יקבל. המות גם הוא לא יחירוהו, יען כי בשעה שישנו — אין מות, ובהגיע המות — איננו עוד בעולם! הוא מתלמד גם להסתפק במועט למען לא ירבו עליו צרכיו ויצערוהו.

אם נתבונן בשמה הזאת נראה, כי איננה הרת מרות רעות כאשר יחשבו רבים. גם אפיקורס ותלמידיו מזהירים, כהסמאיים, על אהבת רעים, על ההסתפקות במועט ואהבת החכמה; אלא שהסמאיים רואים במעשים האלה מעשים טובים מצד עצמם, ותלמידי אפיקורס רואים בזה דברים מועילים, שראוי להחזיק בהם רק במדה שמביאים תועלת לפרט ולכלל. ומבדלה היא שמה זו. משטת התועלת של זמננו בזה שבעלי התועלת מזהירים על העבודה התמידית למוכת התפתחות החכמות והמדרעים ותרשות המעשה, למוכת התקרבות המין האנושי; בעוד שאפיקורס ותלמידיו מצוים על המנוחה, על העונג בחיים, על השמחה, על ההסתפקות וכדומה. בעיני בעלי התועלת העולם הוא בית תרשות גדול, ובעיני אפיקורס ותלמידיו העולם הוא סוף סוף נן יפה, אשר בו פרחים יפים וגם חרולים וקמטונים רבים, ועל האדם לקמוף את הפרחים ולהעלים עין מן החרולים והקמטונים...

ההשקפה הזאת לא מורה היא לחכמי כל עם ועם בתקופות ידועות, ולא מורה היא גם לחכמי התלמוד, כמובן, במדה שאינה סותרת את האמונה:

א"ל שמואל לרב יהודה: שיננא! חמוף אכול, חמוף אשתי, דעלמא דאולין מיניה לבי הלולא דמיא⁷⁰.

בני, אם יש לך היטב לך שאין במות תענוג ואין לשאול התמהמה. שמה תאמר אגיה לבני אחי? חוק בשאול מי יניד לך! בני אדם דומין לעשבי השרה הללו נוצצים והללו נובלים...⁷¹

עתיד אדם ליתן את הדין על כל מה שראו עיניו ולא נהנה מהן⁷².

כל הקץ בחיים טובים בעולם הזה סימן רע הוא לר⁷³

נשמה שנתתי בך — החיה אותה!⁷⁴

הצר השנה שבכל השמות והרעות השונות שזכרנו פה הוא: ההכרה העמוקה שהחיים הפרטיים מלאים צרה ויגון, שהרע בעולם גדול מאד וצריך לבקש מסלם ממנו, שאי אפשר להסתמך במציאות הדברים כמו שהם, ושעל האדם, בתור בן־דעת ומשכיל, להשתחרר מעבותות המקרים העזים. אף גם שטת אפיקורס השמחה ומוכת הלב, גם

⁷⁰ עירובין נ"ד. — ⁷¹ שם. — ⁷² ירושלמי סוף קדושין. — ⁷³ תנודיא רבה פייד.

⁷⁴ תענית.

היא מנחה בעיקרה, שרוב דאנות הפרט בעבור אשורו וקיומו הפרטי — הכל, שהחיים יעזמו מהר, ושעיב על האדם למחר ולקטוף את הפרחים בטרם יכלו. זאת נראה ביחוד בשימנו לב אל הצורה שקבלה שיטת אפיקורס אצל אחד מגדולי חכמי רומי: לוקרציוס. החכם הזה, שהיה סלוסוף משורר וחכם מדעי כאחד, שהרחיב והעמיק את שיטת אפיקורס, עד כי נחשב לאבי המטריאליסמוס החדש⁷⁵). — הנה הוא יאמר בספרו: כי החכם האמתי צריך להביט על הכל בקרת-רוח מחלטה, כי עליו לדעת שהכל הכל, שהגעשה בעולם רע ומר מאד, ושאיין מפלט אחר כיא לבטל הכל, לעבור על הכל בשתיקה, להשתקע במנחה נעימה . . .

כשהאדם מתרומם על עצמותו הבהמית, כשהוא מתחיל להכיר שיש ברואים רבים מצמצרים, כשהוא מתחיל להרגיש את צרות כל החי כשם שהוא מרגיש את צרתו הוא, אז אי אפשר לו להתספק עוד במה שעניו ראות — והנה הוא מבקש מפלט לו באיזה אידיאל. אלה מוצאים את האידיאל באין המוחלט, אלה במנוחת הנפש, אלה בחיי הטבע, אלה בעונג כללי ותועלת כללית, אלה באמונה פשוטה ותמימה, — אלה בכה ואלה בכה. והאנשים אשר שאר רוח להם מבקשים להם אידיאלים מוסריים נעלים. בהם ימצאו כח ונבירה לשאת ולסבול, בהם יראו את עולמם, והם מרימים את רוחם על כל המעשים הרעים שבעולם.

(עוד יבוא).

⁷⁵ עיי' לאנגע: קורות המטריאליסמוס.

ל א נ?

ספור

מאת מ. ז. פייערבערג.

(סוף:*)

בשבת נחמרי שאחר אותו תשעה באבי חגה כל העיר חג גדול — חג חתונתו של נחמן בחרב עם בת אחד העשירים מעיר הסלך ב. וזרם הרש של זכרונות שמך פתאום לתוך מוחו.

אך הוא עובר על הזכרונות הנעימים האלה ואינו רוצה לעמוד עליהם; שחק הוא על עצמו, איך היה יכול אז לתת ערך גדול להבלים האלו; איך יכול או ברוחו הסוער, בנפשו הלוחטת ובעיניו המסיקות בוז לכל הקטנים אשר סביבו. — איך יכול הוא להיות פתאום לבחור תמים, הרואה את כל עולמו במחוחנו, בכלתו ובמורה שעות של זהב שנתנו לו לתשורה; להתמסר שבוע תמים עם התמימים האלו ולהביט בנתת-רוח את כל המראות ההם אשר ככה היו זרים לרוחו?

הוא אינו רוצה לעמוד על הזכרונות האלו, אבל בכל זאת עולים המה לפניו בלולים ומקומעים, ולמרות רצונו הוא מתענג עליהם. שחק קל נראה על שפתי: הגה לנגד עיניו שם בסנה יושבת המקהלה ומנגנת בקול שאון, עד אשר ירעש הבית לקולה; הברחף מחלק את כבודי להקרובים ולהקרואים הנכבדים; המון אנשים, נשים וטף מלובשים בגדי שבת, עלמות מקושטות בכל סאר רצות הגה והנה בנפש סוזרה ובשאון שם מרתק באולם, על אחד הכסאות, הוא רואה עלמה מכוסה צעיף: היא כלתו האהובה... ומה אוהב הוא אותה! מה חפץ הוא למהר לנשאת אליה, לחבקה ולנשקה באהבת נעורים!.. הרב היושב לימינו מסלפל עמו בדברי תורה... מתותנו התמים לבוש בגדי משי ומתותגתו עדויה בעדיי זהב לאין מספר, ושניהם רצים אנה ואנה שמחים וטובי לב, מה אתם שמחים, סכלים? היורעים אתם את הסחורה היפה אשר קניתם?... הוי, בוגר! מה תמימה היא העלמה! מה תמימים המה כל האנשים האלו! הוא הרגיש אז, כי אסון נורא המיש עליהם, על התמימים האלו, הוא אינו יכול להיות לחתן, לבעל!.. הוא אינו רוצה להיות את אשר המה דורשים ממנו! ומה חפץ הוא להיות כמוהם! מה נעימה היא השלחה! מה יפה ונעימה היא העלמה התמימה הזאת, ומה רב האושר לאהוב ולהאהב!.. ובאותה שעה — וזכר הוא — נגש אליו אביו וישרו אל הצד.

(*) עיי' למעלה חוב' כ"ה ע' 311.

— נחמן!

— מה?

— היידע אתה מה הערב הזה לך?

— הגני יודע!

— יודע אני שאתה יודע; הן צמת היום ועיינת בספרים קדושים, ובוראי הרהרת

בתשובה; אבל חסין אני להזכירך. כי בערב הזה הנך יוצא מרשותי, מתחת השנחתי, ונכנס לבית חתנך, לחיות עם האשה אשר'בחרתי למענך; מתחתך הוא עשיר והאשה היא יפה, ראה נא, בני, לבל תבשל ולבל תסתף אחרי הכלי העוהזי! קרש עצמך כמותך לך, כי קדוש אתה לאלהי ישראל — היצהיר בעוהיר מתחזק וכוז נדול להרית אותנו מאחרי בוראנו; לכן התחזק נא, בני, והיה לאיש. אל נא תתן להיצהיר לישן אותך. זכור, כי כל הדברים האלו, כל התענוגים והתפנוקים הנם אך מותרות, והתכלית היא — לדיות יהודי. את בוראך זכור, נחמן!

ימי התנונה עברה, אביו הרב שב לעירו, השאון והרעש חדלו, והוא נשאר בבית חתנו, בית שקט מלא תום, ארז ואהבה. אשתו היתה יחידה לתוריה המוכים והתמימים, והמה ראו בה את כל אור חייהם ותקותם. אז מצא נחמן ראשונה לכבות מהורים מלאי אהבה שוקמה, תמימה ופשוטה, שאינם מבקשים חשבונות רבים ואינם מרגישים בלבם כל מערה וכל רעש מלחמה. האנשים המוכים והפשוטים האלו חשבו אך מעט וראו את העולם כמובן. המה חנו באמונה שלמה לביאת המשיח, אך לא הרניזו את סמאל להלחם עמו. המה יראו מאד מפני ה-עבירה, נתנו -צדקה' לעניים, התפללו בכונה, נשאו ונתנו באמונה וגם אותו קנו לחתן בכסף מלא למען ינחילם בתורתו את ה-עולם הבאי; בכל זאת לא הרניזו את ה-יצר הרע' ולא נלחמו אתו כאביו. הימים הראשונים אחר חתונתו היו לו כימי מועד, כימי תופש מן החדר בילדותו, ובכל אשר סנה מצא אך שקט, תום ונעם; כל פגות הבית, כליו ורהיטיו הפיקו שלום ושלחה. הוא הרגיש אז, כאלו נעשה עוד הפעם לילד, ויש שהתעוררו בלבו נענועים על הגחל ועל שן הסלע, אשר שמה שחק בילדותו, ונפשו משכה אותו עוד הפעם לקרוא בספורי התנ"ך, מדרש ואגדה. עם אשתו דבר אך מעט, כי בישנית היתה עד מאוד, אבל מי יוכל לתרגם לשפה ברורה את אשר דברו המבטים אשר התגנבו מעיניהם? גם קרני השמש בתקופת תמו אינן מפיצות תום ואור כהמבטים האלו; כל מבט היה כנחל-אש, מלא אהבה ונענועים, והמבט היה פתאומי, כבוק כחשכת הלילה, ויעלם תכף, בהשאירו אחרייו אדם של כושה על הלחי... ויש אשר החלו לדבר דברים מקומעים, והדברים היו תמימים ופשוטים עד מאד. אז הביט הוא באהבה על שפתיה היפות, המתנענעות מדי דברה, ותהי לו כל מלה כשירת קודש וכשירות מלאכים, ותמלא את נפשו קסמים. הוא שתה אז לרויה מכוס החיים!... אז שכח את אביו ואת דבריו, כמו כוונה מחק אותם מעל לבו; אז שכח את ה-סלוטופיא הארוכה ואת ספריו ומחשבותיו אשר הגה בהם לפני חתונתו. נפשו התרככה, ואמונה תמימה החלה לחדור אל לבו לאט לאט; הוא התביש אז מפני עצמו, איך היה יכול להיות בעל לב רע כזה, לגרוע תפלה מאת אלהים ולחיות חיים ריקים כאלה? ווי! ומה יאמרו אלה התמימים, אשתו, חותנו וחתנתו, כרודע להם, כי הוא בריה נוראה ומסוכנת כזאת, החיה בלי תפלה ובלי אלהים? . . . הוא לא רצה לעשות חשבון עם נפשו עוד הפעם, לא בקש למצוא את האלהים אשר אבד לו, אבל בלי כל מחשבה החל להתפלל; הוא ידע, כי התום והאור אשר בביתו ובלבו דורשים ממנו להתפלל.

לחרול מלחשוב מחשבות, להיות חמים עם אלהים ואדם. . . אולם רנש אחד מר העיק על לבבו: הוא הרניש, כי המצב הזה אי אפשר לו להמשך הרבה; לבו נבא לו, כי עתיד הוא להמיט שואה על הבית הזה; הוא הרניש, כי לא הוא האיש אשר יוכל לבלות חייו בשלוח כזו ולחיות חיי האנשים האלו. כי סוף סוף יתחולל סער ברוחו ויביא מהסכה בחייו. . . והרעיון הנורא הזה לא נתן לו מנוחה. דברי חותגו הפזיזים, חסדי חותגתו ומבטי אשתו האהובים היו עליו למשא, גם החרידוהו. . . הוא היה בעיני עצמו ככונד.

ואולם אז קרה מקרה חדש בחייו: אשתו התמימה הסצה לרסאות מ.סראותי ותשכור לו מורה ללמדו שפות, והמורה הזה היה בא בסתר אל חדרו יום יום, בעת אשר תונתו וחנותתו היו מרודים במסחרם, ובזמן קצר למדו לקרוא ולהבין בשפת המדינה ובשפת אשכנז.

ואז נפתח לפניו עולם חדש. ספרי נאוני-הרחו, אשר קרא בהם עתה בסתר חדרו בשקידה נמרצה, עשו מהסכה בכל חדרי רוחו. התלמוד ונושאי כליו, הפלוסופים הספרדים, חכמי צרפת, השועי ומפרשיו, הגאונים ומחלוקותיהם, בית המדרש כלו עם כל ספריו — מתו בלבו. . . שמה חיים עתה שפינוחה, קנס, דרוין, בוקל, ספסר וכי. . . המה שפכו את רוחם עליו, הוא תושב עמם וחי עמם.

הוא הרניש אז, כי הכל נעקר מקרב לבו, כל מה שחי בקרבו עד הנה, כל מחשבותיו, כל אופני התגלות המחשבה נעקרו מלבו. . . הוא תושב עתה מחשבות חדשות, הוא שואף עתה לעולמות חדשים, לבבו מלא סער ורנשות חוקים, אך הכל הוא חדש, הכל בא אליו מעולם אחר; בכל מחשבותיו החדשות אין אף מחשבה אתת תלמודית, אין אף מאמר אחד מן הוזהרי, אין אף פתגם אחד מפתגמי בית המדרש. כקסן שנולה הוא עתה! . . . גם מלחמותיו הפנימיות חדשות הנה, כל החכמים הגדולים האלו אין להם יחס כלל אל עולמו הישן, אין להם כל נגיעה בו ואינם נלחמים עמו. המורה והמלחמות — כמה קרובים היו — בכל התרחקותם מהם — אל העולמות שקדמום. על כל צער פגש אז מלחמה בין שני עולמות. אבל עתה, דרוין ובוקל — כמה רחוקים הם מעולמו הישן! איך נתרוקן כה פתאום לבדו מכל למדיו ומחשבותיו, שלמד וחשב עד הנה? עד עתה חי יחד עם בית מדרשו וספריו הרבים, כל המראות והחזיונות שנגלו לו מצאו להם סער וסמך בבית מדרשו. ועתה? האמנם כבר שכח תלמודו? . . . הוא? מי שעתיד להיות רב וגדול בישראל! האמנם? אבל — לא! הוא זוכר הכל, הוא לא שכח מאומה, באחת הפנות מונח כל הישן. . . הוא קבור שם צרור בארכיב. . . והאוצר הקבור הזה — מה עשיר הוא! פרי עמל מוחו ולבו במשך שנים רבות, פרי עמל מוחו ולבו של אביו, פרי עמל מוחם ולבם של אבות אבותיו, של כל עמו, זה אלפי שנה... ואת הכל צרר בארכיב, באחת הפנות! את הכל המית בקרבו! המית את עצמו, את אביו, את אבות אבותיו, את עמו! . . .

אבל האם הוא המית? . . . שקר הרבר! הוא מצא הכל מת! . . . פתאם מצא את כל מחמדיו מתים לפניו, ומה פשעו וחטאתו הוא? ספריו החדשים המית את הישנים, והוא גם לא הרניש את המלחמה אשר ביניהם? . . . המות חק הוא במסע, ואיך ילחום הוא נגד חוקי המסע? הוא הרניש כבר את המות ואת הקפאון עוד בשבתו בין כתלי בית מדרשו. עתה יצא לחרות... הוא זוכר את מחשבותיו או עיד בן-המלך המקולל... עוד אז כבר הרניש את הקללה, את המות ואת הקפאון! . . . עוד אז כבר הרניש, כי בן המלך המקולל עומד זה אלפי שנה על מקום אחד, ומבלי עשות מאומה, מבלי ללכת

הלאה אף צעד אחד, הוא רוקד תחתיו על מקומו הצר, האפל והשטמי... עוד או כבר הרניש, כי בית המדרש הוא בית הכלא של העם, ומספריו הנם פרי עבודתו בבית כלאו!.. עוד או כבר קרא את הקריאה הגדולה: די לנו ללמד, נחנך ללכת הלאה! עתה הנה יצא לחפשי! הוא יצא מבית כלאו! הוא עקר את רגליו ממקום עמידתו וילך הלאה — ומה לו עוד? הן חיים בקש, עולם של חושש ודרור, הוא מאם כבר בהקברים האפלים, הוא לא רצה עוד להיות בן מלך מקולל, ואת אלה הן מצא! ומה לו עוד?.. ומדוע כה צר לו על הישן שמת? מדוע זה ועל מה זה ייסרוהו כליותיו פה בחזקה?..

לא! אמנם בוגר הגדול! הוא לא הלך הלאה, אך ברח הלאה; הוא לא הלך בראש המהמה כשר צבא, כי אם ברח מתוך המהמה! והמהמה עודנו עומד על מקומו הראשון, בתוך פנתו האפלה, ונושא את הקללה העומה על שכמו הכסוף!.. לא! הוא לא יצא לחפשי! הוא ברח מתוך מהמה המנוצחים אל מהמה המנוצחים! הוא, אחד מבני העניים היושבים יחד בבית אביהם הרל וסובלים יחד מחסור ועוני, עזב את אחיו העניים, ויתגבב לתוך בית עשיר המלא יופי, נועם, ריח ותפנוקים, ובמוב לבו עליו הוא שוכח את אחיו העניים, את הבית הנמוך והרל, אשר בו יתמוננו מעוצר רעה ויונן, והוא מתענג על פני בני העשיר היפים והבריאים, ומתאמר כי חפשי הגדול... אבל לא! לא לזאת חושש יקרא, הבית השבור והנמוך — ביתו הוא; הפנים העומים והרעים, שהוא רואה שם — אחיו המה; הכלים השבורים והמדולדלים הממלאים את הבית — כליו המה, והבית החדש המלא עושר, שהתגבב לחצו — זה הוא לו... לא! לא זה הוא פתרון השאלה! הוא שכח פתאום את הכל, הוא עקר מקרב לבו את כל הקדרוש לו! ומה יאמר אביו הזקן הנדכה?... אביו אמר לו, כי עליו, על בנו, להמשיך את מחשבותיו הלאה, כמו שהמשיך הוא, האב, את מחשבות אבותיו; אביו אמר לו, כי נערי השקאלעם מושכים את השפע מצנורות אחרים ויונקים המה מן הקליפה, עתה הפסיק הוא את המחשבה, הפסיק את המשכת השפע מן הצנור העברי...

מורו המלמדו שמות, הניר לו, כי פרא' הגדול, אף כי יודע הוא הרכה יותר ממנו ולמד יותר ממנו, ולא אך המורה הה, כי כל בני הדור החדש מבישים עליו כעל פרא אדם. מדוע? כאשר הוא נושא עליו עוד צביון עמו העתיק, כאשר הוא חי עוד במנהגיו ומדבר כלשונו. מורדו זה הפסיק ברוב כשרון את קשריו עם עמו, עם שפתו, מנהגיו וחייו, ויקבל עליו השפה, המנהגים והחיים של העם החי, ולכן איננו פרא... כן, העני הוא פרא לא בשביל בערותו, כי אם בשביל עניותו... כל אלה המחרפים את עם ישראל אינם מחרפים אותו על אשר לא רכש לו מדעייהעמים, כי אם על אשר לא רכש לו מנהגי העמים, שפתם, חייהם ונמוסייהם... אין לך כל נשמה שתתגלה ותראה לעין בלי גוף; גם החכמות והמדעים, אלה הנשמות המפשטות, מתגלות תמיד בגוף איזה אומה; כל דבר דורש צורה, והעם הוא הנותן צורה לילדי רוחו; החכמה היא המזון של כל העולם, והעם הוא הקבה המעכלת ומהפכת אותו לגוף חי... שפינוזה היה מאכל עברי, אך הוא הרניש כמורו את הקללה הרוכצת על בית מדרשו, וכמהו ברצותו ללכת הלאה, עזב את בית מדרשו ויצא התצוה, ולכן נתעכל בקבה אחרת... הוי, עם אמלל, בשעה שנאון העם החפשי, עמנואל קנא, הסיף אורה לכל העולם בבקורת התבונה, ישב גאונד' הגדול, הוחק והחסיד, אהב המדע והחכמה, במחשכי בית מדרשו, ויערור וישרד את ד' אמותיו! מה רע ומר גורל העם הזה! אלה מבניו הגדולים הנאמנים אתו, רוכצים עמו יחד תחת משא הקללה ומבלים את שנותיהם בפנתם האפלה, ואלה מבניו הגדולים המרנישים את

הקללה והסצים לפרוק את עולה מעל צוארם, אינם באים להוציא את עמם כלו מאסלה לאורה, לבנות את חרבותיו ולקומם את הריסותיו, כי אם יוצאים החוצה ומתנבנים לתוך העולמות שאינם שלהם, המוכנים לסניהם! . .

לא! לא זה הדרך! הספרים החדשים למדו אותו להכיר ולרעת את אשר אך הרגיש עד הנה. הוא רואה עתה בעינים בהירות, מעשי בראשית; העולם הזה בכל אשר הוא סונה אין בו ערבוביא ואי־סדרים, אין לך דבר שנעשה סתאום ושגולד שלם ונמור; אין לך דבר שאין לו מקומו הראוי לו עפי מבוע, הכל נעשה בדרך מבעית וכל דבר עולה ומתפתח משרשו; הוא מביט עתה באספקלריא מאירה על גוים ואלהיהם; הוא רואה את החומה הגדולה, חומת הקולטורה האנושית, איך נבנתה אכן על אכן, דור אחר דור; הוא רואה לפניו ערמות ערמות, פרי הרוח של עם ועם, דור דור, ולכל אחד מקום מיוחד בהצבור הכללי של האנושיות . . . כן, אשוכה לי אל עמי, אצא נא לפני עמי, אהי נא שר צבאו! — חושב הוא — רב לי לשבת בית, אצא נא אל אחי! אבי השביעני להיות איש צבא, ואנכי אהיה איש צבא, אך לא בשביל לשמור על החרבות כמנו . . . לא טוב לעם לרקוד תחתיו, אך לא טוב לו גם להתנב מתוך פרצות חרבותיו אחד אחד ולהתגסל לתוך מחנה זרים . . . יצער נא העם בעצמו בכחו הרב הלאה ויכבדו לו את מקומו המיוחד לו בהצבור הכללי של האנוש . . . הלאה! אבל — לאן? . . .

ימים מעטים אחרי כן שב אל עירו, אל בית אביו. הימים ימי אלול הראשונים, הקיץ עודנו שולט בכל תקפו וחומו, הלילות נעימים וקרירים, ובאשמורת הבוקר כבר מורגש, כי החורף קרוב לבוא. עירו הקטנה, בית אביו הנמוך והקטן, השקט והעזני השוררים בכל, שפכו עליו רוח עצב ותמהון. שתי שנים שלמות ישב בעיר גדולה, המלאה שאון ועושר, בבית גדול ויפה, את בית המדרש ראה אך משבת לשבת וכל ימי השבוע היה חשוי לנפשו ועסוק במה שלבו חסין, כי חתנו והותנתו היו מרודים במסחרם, ואשתו, אשר אהבתו, סנקה אותו מאד, וחשמה בלבה לראות את אישה הרב קורא לועזית ומדבר לועזית עם המורה המשכיל האירופי. עתה עזב את הבית למרות רצון אשתו, חתנו והותנתו; החיים השלוים האלו היו לו לזר, הבית נרמה לו לבית כלא ואנשיו — לשומרים עליו... הוא החל להתביש בפני עצמו. מה לי פה? — חשב בלבו — במה אכלה פה שנותי ומה היא התועלת שאביא לאחרים ולי בחיים כאלה? עצל הנני! הנני אהוב, כצפרדע, לשכב כל הימים באגם עומד אחד! כל ימי חיי חשבתי מחשבות לעמי, כל ימי חיי התעדתתי להיות איש צבא ולצאת בראש המחנה, ועתה הייתי ככל האברכים העצלים. לא! לא עלי להשאר פה, העושר לא יישנני, איש צבא הנני! . . . ברעיונות כאלו שב אל עירו ואל בית אביו.

בוקר קר, ערפל דק ממלא את האוויר, הדרכים כבר מלאים עליהם גוילים והשדות הפשיטו את שמלות הקיץ מעליהם, הוסיף לא ישמיע עוד קולו העלו ותחתיו ישמע קרקור הצפרדע באנמי המים. הוא זוכר, איך התענן פעם אחת באחד מימי האביב בנסעו במקום הזה . . . ומה עצוב עתה היער! כל עץ, כל שיח עומד נדכה ושחח בהערפל אשר סביבו, וכמו יתבונן בעצב על השדות הנובלים המתים יחד עם הקיץ . . . הענלה באה לאש העירה, הבתים נגלים לפניו אחד אחד, והמה נמוכים והרוסים, גגות התבן קרועים למחצה. בתוך הערפל מתנענעות תמונות בני אדם, והוא

מכיר את המנים הכמשיים והזועפים ואת הגויות המתכוננות מסני הקור — המה בעל־הבתים שבִּעִיר. הנה לפניו השוק, נשים סחרניות לכושות קרעים רצות ברעש ובהמון מעגלה לעגלה; שם בספת הרחוב רואה הוא את "בית המדרש", והתנועה ברחוב רבה, הילדים הולכים אל החדר, הצעירים והגברים הולכים להתפלל, וקול השופר ישמע מרחוק. כנסת ישראל שבעיר מתרפקת על דודה הקביה; כנסת ישראל העניה, הדויה והסחופה, המגואלה ברפש ופיט חתנות, הרעבה ללחם וצמאה לאויר ולחיים, ואת הבת המדוכאה, החולה והלכושה סחבות, המלאה קמטים מעוני ומזקנה שלא בומנה — מתרפקת על דודה הקביה בלב מוכה וחולה וברוח מלא סחר ובהלה. — הוי, מה עלובה היא עניה זאת! . . .

נשי עצב חזקים לוחצים את לבבו... מה עצובה ומה עניה התמונה הזאת! העיר נדמתה לו עתה כבית הקברות, בחיה כמצבות ואנשיה כצללי מתים... מות, קסאון, רקבון... בכל אשר הוא סונה עולה באפו רוח רקבון... רוח המתים הוא, רוח העצמות היבשות המזורות מה בבקעה... עולם של קסם ודמיון... האסיר המקולל חפץ להסיר מעליו את כבליה, והוא תוקע בשופר ולחם עם השמן... הוי, מה גורא עולם הקסם הזה!.. ולמה — חושב הוא — עזבתי את החיים ובאתי הנה אל המתים? הנני חפץ להושיע, אבל איך? במה? מה יכול אני לעשות? הנה גם פה, בעיר הנדחת הזאת, בני הנעורים עוזבים את המחנה ובורחים לנפשם, והעם נשאר על עמדו לבדו... כתלי בית המדרש נסלו, אך העם נשאר עומד על מקומו הצר תחת שמי ד' הרחבים... מה אמלל הוא האסיר, אם גם אחרי נפול חוסת בית כלאו הוא עודנו יושב על מקומו כמקדם, מבלי דעת אנה לפנות?!

אז נמר בלבו, בשוכו עוד הפעם אל עירו, לשוב אל עמו, אל בית מדרשו, ולראות את אשר יעשה עתה בקרב העם ברחו פנימה. לפני שנים אחדות חי בין כתלי בית המדרש עם רוחות המתים. הוא שאב אז את תורתו וחכמתו מפי הגדולים שכבר היו, או היה שואף איר של מאות שנים שכבר עברו. לו הספיקה אז הפלוסופיה של הרמב"ם, התכונה של הראב"ע והמדעים שבצל עולם. עתה החל לחיות חי ההוה ולהרגיש את נשמת דורו. ומה? — חשב אז בלבו — האם העם העברי כבר מת? האם הוא לא עשה מאומה מאז ועד היום הזה? האמנם באלה הספרים אשר עזבתי בבית מדרשי נחתמה חכמת ישראל ותורתו? ומה עשה העם הגדול הזה במשך מאתי השנים האחרונה? הוא אמנם אינו מבקש גדולות; יודע הוא, כי האסיר לא יוכל בארבע אמותיו, באיורו המעופש ובידיו האסורות, לעשות את אשר עשו אחרים באויר מכריא וצח ובחיי חופש ודורו; אבל איה, המשך המחשבה? איה התגוששות הרוחות, מלחמת הדעות ולמצער צל החיים של ימינו אלה?

הוא ידע מכבר, כי יש ספרי השכלה, אשר בחורים אחרים ואסיקורסים קוראים בהם, וגם הוא נסה פעמים אחדות לקרוא בהם, אבל לא מצא בהם מאומה, מלבד מליצות ריקות על דברי הבל ורעות רוח, והאם בספרים האלו עליו לבקש פתרון שאלותיו ואשר העם? האם בספרים כאלו, המנבאים על השמש, האביב, הקיץ, יביא חיים לעמו? הוי, בכל אשר הוא סונה הוא רואה לפניו רק מות וקסאון, חושך ושמן וזין אף קו אור אחד להאיר את דרכו לפניו... אבל הוא כבר נמר בלבו להבקיע בעד החושך וללכת הלאה... איש צבא הנהו ועליו להלחם... ולכן נתן את נפשו לקרוא כל ספרי ההשכלה ולהתרועע עם המשכילים. הן הצעירים האלו גרפים בכל הקהלות החשוכות, ושם

לזועה, כמחללי קדש ומחריבי הרת; מי יודע, אולי באמת מביאים הספרים האלו חיים ואור במחשכי נאות יעקב?

ועד ביום ההוא שלה נחמן לקרוא אליו בסתר את רע נעוריו. יחזקאל האפיקורס. יחזקאל האפיקורס היה אברך צנום ודל, קצר קומה, פניו יפים ועגולים, אך חורים מאד, עיניו גדולות ושחורות, והוא הולך שחוח תמיד, כמו רוכבן הוא תחת משאו.

— מה חפצת מאתי, נחמן?

— הלא קורא הנך. ספרים חצונים, יחזקאל? אמר נחמן אחרי דומיה מעטה.

— הנני קורא; ומה?

— הנני חפץ כי תשאלני ספרים למקרא.

— לך? — אותות תמהון נראו על פני יחזקאל.

— לי, אך כל יודע לאיש.

— ולמה לך אלה?

— למה? ולמה הטה לך?

— לי? אכן שאלה גדולה שאלת, ולא אחת הנני שואל לנפשי את השאלה הזאת. אינני שואל אמנם למה לי אלה עתה? עתה נחוצים לי הספרים כאיר לנשימה.

אבל הנני שואל: מי הביאני לירי כך? איך נתעורר בי החפץ לקרוא את הספרים האלה?

— ספר נא לי ואדעה גם אני.

— נפלאות לא תשמע ממני, גם דברים ברורים ונכחים לא אוכל להגיד לך, ואתה

אולי תשחק לי, אך הבה ואספר: בן חמש עשרה שנה הייתי אז, בעת אשר אבי, בראותו

כי דרכי התורה שוממים סה ובחפצו דוקא כי אהיה רב — שלחני ללימא אל אחת

הישיבות, ללמוד שם תורה. לתאר לך את הישיבה ואת לומדיה לא אוכל, אך סה, סה —

הוא הניח את ידו על לבבו — עוד נמצאה קרן אפלה, שבה קבורות כל השנים

החשוכות אשר בליתי שמה, עם כל מראותיהן ומקריהן. . . . אדם כי ימות באהל, אין

התורה מתקימת אלא במי שומטת עצמו עליה, ואני חי הייתי אז ולא חפצתי למות

בנעורי. . . . עד עתה אינני יודע מדוע חשבתי את עצמי לקבור חי, אבל כן הייתי אז

בעיני. . . . לא ידעתי את אשר בקשתי, אבל בקרבי הרגשתי, כי חסר אני איזה דבר, או

החיליתי לחפש ולבקש, אבל לא ידעתי מה אני מחפש. . . . כלבבי הונחה אז אבן כבדה

ונפשי שאסה, התגעגעה. . . . צר היה לי מקומי בהישיבה, רעים ודלים היו מזונתי

הרוחניים שעלי היה להתפרנס מהם, וכחולה המתעב אוכל ומבקש לו מזונות חרשים בכל

רנע, כן התנפלתי גם אני על כל ספר חרש מספרי הישיבה. אז באו לידי במקרה שירי

אדים הכהן והחיליתי לקרוא בהם בשום לב. השפה היפה והרגיז הקל והישר לבבו אותי

עד מאוד. כמו שלא ידעתי מתחלה את החסר לי כן לא ידעתי עתה את אשר מצאתי

בשירים האלו, אבל כלבי הרגשתי, כי מצאתי את הרבר החסר לי. אז החיליתי ללמוד

דקדוקי, גם ספרים רבים השנתי למקרא.

— ומה מצאת בספריך אלה?

— הן אמרתי לך, כי דברים ברורים לא תשמע מפי, יכול אני רק להגיד לך:

זיל נמור; קרא גם אתה בספרים האלו, ואם בעל נפש אתה תחוש ותבין כמותי.

— אבל אנכי קראתי אחרים מהם ומאומה לא מצאתי: עם אומלל ודל יושב

בגולה זה אלפים שנה, והנה באים אלה ומרשיעים אותו בקטניות בפסח ובהכחשה

בשרים ומלאכים! . . .

— הוי, נחמן, נחמן, הנך טועה! לא קטניות בספס המה מתירים לו, אך חיים המה מחישים לו; לא מציאת שרים ומלאכים המה מכחישים לו, כי אם מציאת דמיוני הבל, היות, אמונות מסלות, במחן בשמות קדושים ובכחות מסשמים, להחליש את כחו הוא . . . כבר אמרתי לך, כי דברים ברורים לא תשמע מפי, ויכול להיות, כי גם בספריהם לא תשמע דברים ברורים. אבל זה ברור, כי הרבה הרבה עשו לרפאות שבר עמנו; הם כתבו שירים יפים, למען ברא לו לב חדש, לב חי; הם נלחמו בהרבינים, בראשי הקהל, בתקופי העדה, בצבועים, בהישיבות וראשיהם . . . נלחמו עם המות והקסאון באשר הוא שם . . .

— אבל אם המה נלחמו עם המות והקסאון, מדוע נשארת אתה בתוך המות והקסאון? למה נשארת, אפיקורס? מקולל בתוך מחנה המתים בעת אשר יכולת לצאת אל מחוץ למחנה? . . .

— להמיר את דתי?

— לא, אך לצאת מבלי לשוב, כאשר יצאו כל המשכילים.

— כן, כן, הנני מבין את שאלתך, שאלה גדולה שאלת. למה אבחר? השאלה הזאת מנקרת במחשבי זה שנים רבות . . . השאלה הזאת עשתה אותי לאמלל, לאוכר דרך; השאלה הזאת כספה את שכמי ותרכא את רוחי וגויתי . . . כן, אנכי חספתי לצאת, בכל יום ויום חספתי לצאת, את עולמי הישן אבדתי ועולם חדש לא מצאתי . . . לכן חספתי לצאת, למצוא אותו העולם החסר לי . . . גם רבות פעמים עמדתי על המפתח, נכון לצאת, ובכל זאת לא יצאתי . . . אינני יכול להניד לך דברים ברורים, אחת אולי תחשוב כי התעצלתי, כי לא היה בי כח לצאת, — לא, נחמן, לא! יכולתי, אבל — לא יכולתי . . . גם עתה אינני יודע מדוע . . . איזה כח עצר בעדי . . . לי נראה אז, כי צריך לתקן את העולם הישן ולא לצאת אל העולם החדש . . . העולם החדש, שחפצתי להכנס בו, נראה לי זר עד מאוד . . . הרגשתי, כי לא בשביל להכנס אל אותו העולם החדש עזבתי את עולמי הישן, וככה נשאירתי אמלל ואוכר, תועה בדרכי החיים ואפיקורס מקולל . . .

— אך מה הנך עושה עתה?

— עתה אינני עושה מאומה, עתה הנני עומד על פרשת דרכים, מבלי לדעת

אנה אסנה.

— והספרות מה היא עושה?

— הן אמרתי לך, כי להניד לך דברים ברורים לא אוכל; לי נראה, כי הספרות מספרת כמנוי בין חיים ומות ועומדת היא על המפתח כמנוי, באבדה גם היא את עולמה הישן, מבלי דעת כמה לבתור ואנה לצאת . . .

— הגה אבי הולך, נחרול נא, אנכי אשלח אליך היום בסתר, ואתה תתן לי את כל ספריך הנמצאים אצלך.

הימים העומים, ימי אלול, עברו אחד אחד, וליל הכפורים בא. אבל עקבות הימים ההם נשארו בלבו פנימה. האפיקורס האמלל שפך עליו רוח תונה עמוקה. ככה המה אבירים — חשב בלבו בעמדו בבית הכנסת בלילה ההוא — האמללים האלה, החסצים להסיר מעליהם את הקללה. הוא הבין היטב את אשר דבר אליו האפיקורס בדברים בלתי ברורים; התמים האמלל הזה מרגיש את אשר הוא רואה עין בעין. הוא קורא עתה את הספרים המכנים לעצמם בשם הספרות החדשה, אבל הוא אינו מוצא פה כל חדש, אין

פה כל דרך סלולה . . . החולה מרי הרנישו כאב הוא מפרפר ומתאנה, ולפי השתנות הכאב כן שונים המה הפרפור והאנחההספרות החדשה' הזאת הוא הפרפור והאנחה של המאה הייט, כמו שהקבלה והחמידות היו הפרפור והאנחה של ימי התורשך . . . העם החולה מפרפר ומתאנה זה אלפים שנה, ואנחותיו המרות — זו היא ספרותו בכל הדורותהספרות החדשה' הזאת דוגמתה כרנים שנאחזו בכלי של מים עכורים, והם שמים אנה ואנה, מפרפרים בכל כחם ומציאים את ראשיהם התוצה, למצוא את החיים החסרים להםהספרות מפרפרת כמהו הוא; יש אשר תחשוב גם היא, כי תשועת העם היא להבלע בתוך הורים, אבל כיחזקאל האפיקורס האמלל מרגישה היא, כי דבר זה אי אפשר . . .

לאן? לאן? אוי, לאן?

אז נגש אליו אותו האברך אשר העירוהו ממחשבותיו המרות, והוא הרים את שליתו מעל עיניו ויבט אל האברך במבט מפור . . .
והוא עשה את המעשה הנורא כלילה הנורא ההוא! . . .

* * *

ירח ירדוף ירח, שנה תשינ שנה, ונחמן המשונע יושב לו דומם בבית המדרש, או בחדרו הבודד בבית אביו, מכלי לדבר דבר עם איש . . . הוא יושב ולומד, יושב ושונה. אומרים, כי בסתר חדרו הוא קורא גם ספרים חצונים' וספרים לועזים, אשר תשלח לו אשתו האומללה. היא אינה חסצה להגרש ממנו, ופעמים בשנה תבוא אליו לבקררה, ואז יפתח המשונע את פיו וידבר עמה הרבה, הרבה מאוד; והיא תתאנה ותבכה, תתנחן ותבקש, והוא המשונע האמלל, עומד נדכה לפניו, פניו מסיקים יאוש, מצחו מתקמט, וגם הוא נאנה לרגעים. מה רבו יסוריו בהרגעים האלו! . .

בבית המדרש הוא יושב דומם ועוסק בתורה או תושב מחשבות. יש אשר יגש אליו אביו או אחד הלומדים ושאלהו דבר באיזה סוגיא עמקה ואז יתיר את הסוגיא ויפרק את הקושיות, אך יותר לא ידבר עם איש מאומה.
ובני העיר יזכרו את קללת הרב ממשרנוביל, ויאסרו איש לאחיו בלאט ובפנים מסיקות עצב: 'נשיכתן נשיכת נחש ועקיצתן עקיצת עקרב' ויבימו אל המשונע בעיני חמלה, אף נשמעו בעיר אנדות רבות על דבר המשונע, אך איש לא הכלימו.
ויש אשר נפל סער בבית המדרש: חדשות קרו בעיר; אז נטה המשונע מרחוק את אוזניו לשמוע את החדשות אשר קרו, ואז נכר היה בפניו, כי מתעצב הוא מרחק את העצבים ושמה את השמחים.

ובאחד הימים קרה מקרה, אשר הכה כבד במחשבי מוח המשונע וימלא אותו אור ותקוה. אז החל המשונע לנשח מקרוב אל מעגלת המשוחרים בבית המדרש, ויש אשר נשל חלק בשיחתם, ודבריו היו מלאים חיים, רגש והתלהבות, גם פניו הוועפים לא היו לו עוד, ולעיתים תכופות נראתה עליהם גם בתישוחוק.
אז ראו את המשונע סובב הולך בבית המדרש מנותל לנותל, תפוש ברוב מחשבות, פניו צוהלים, מצחו מתקמט ומתישר לרגעים, עיניו השוערות מסיקות חיים ותנועה, והוא מניע ידיו ושפתיו כמו יתוכה עם איש.

כי חדשות סוערות נפלו אז בישראל. העם בעצמו החל לקרוא את הקריאה הגדולה, אשר קרא הוא זה כבר: 'ללכת הלאה!' והעם לא שאל: לאן? הוא כבר מצא לפניו את

הדרך הנכונה: לארץ ישראל! או כי נדברו שני אנשים יהודים, וידענו כי מדברים המה על דבר „ארץ ישראל“... העם התמים החל לספר. ספורי נפלאות עיד „נאולת הארץ“ עי „גדולי ישראל“ ועל דבר „הנסיעה“ אשר תחל מקרוב, ויחלמו חלומות על דבר „החיים החדשים“ הנכונים לבוא להם כאשר ישבו „איש תחת תחתו“ או התירו להביא אל בית המדרש גליונות מכיכ המבשרים חדשות, ועם „שומר אמונים“ שזה בצמא את דברי הסופרים בכדי, היו רעים מה בחשוכא והמספרים „לעם הגולה“ שמץ דבר מכל הגדולות אשר עשו הגדולים למענם. ואז היה גם נחמן המשונוע בקראים, והוא קרא בשום לב את כל המאמרים הארוכים המדברים בשבח „ישוב א“י, ויש אשר עננה עברה על פניו אחרי קראו את „המאמרים“: הוא לא מצא בהם את אשר בקש!...

„הוי, עם אומלל! — חשב אז המשונוע בלבבו — הוא כבר הורגל לחיי עברות ובוה, לחיי ר' אמות צרים מלאי רפוש וחלאה, עד אשר חדל להרגיש את ועם אלהים השמך עליו; העם האמלל הזה איננו מתעורר להסיר מעליו את הקללה, להחיר את כבליו ולצאת מבית כלאו למרחביה, לחיות חיים מלאים ורחבים... האסיר המקולל התעורר עתה לצאת מבית כלאו אחרי אשר החלו לגרש אותו גם משם... ועם הגולה עומד עוד הפעם עמוס בילקוט על שכמו ללכת לבקש לו ר' אמות חדשות, אשר ימצא בהן לחם לפי הטף. כמה עלובה היא התקוה של העם הזה, אם אינה יכולה להתנשא על לחם צר ומקום לחץ?.. והוא, בשמעו ראשונה את הקריאה „לארץ ישראל“, הרגיש, כי לב חדש נברא בקרבו וכי כל אבריו נתחדשו בקרבו ויחלו לחיות חיים חדשים ורעננים... מוזר כמו נתפסם זרם חדש של רעיונות החל לזרום בקרבו כרעש... הוא הרגיש, כי מהפכה התחוללה ברוחו וכי פתאום נעשה מאמלל ואוכר למאושר בחיים... ומדוע זה סבל הוא לחגם כל השנים האלה?... מדוע זה היה למשונוע, לבדוד ולרחוק מן החיים, והחיים הן מלאים עבודה ופעולה, זרם ואור... איך שכח הוא את המקום, אשר כל העם, מבור שבי שואפים נגדו ומשתחיים איש ממקומו אלי נוכח שערי? הן העם העברי לא שכח עוד את ארצו בכל ימי גלותו המר, ואיך שכח אותה הוא, המתאמר להיות שר צבאו? אבל, הבאמת שכח הוא את הארץ? לא! מרגיש הוא, כי על לבבו חרותה השבועה הקדושה: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני“. לא! הוא לא שכח! הוא זכר תמיד את הארץ, אבל לא ידע את הדרך לבוא שמה... הוא חדל להאמין, כי יוכלו להביא נאולה להארץ ולהעם על ידי תפלות ובקשות, „השבועות“ והצדוקים, והוא ידע אז, כי צריך לבקש אמצעים אחרים ודרך יותר מלולה... הוא ראה אז את העם בכל ענותו, בכל עניו וצרותיו, בכל דלדולו ושפלוחו; בכל אשר נתן את עינו, בכל פנה אשר פנה ראה ענק נוטל... בן מלך מקולל... בכל מקום שמצא גדולתו של ישראל מצא גם את שפלוחו ואת קללתו; הוא ראה אז, כי שבר עמו גדל כים והספיע עמוק ונושן מאד, אך לא מצא רופא אמין, אשר ירפא את הפצע הנושן הזה... עתה בהתעורר העם לתחייה ובמצאו לו את הדרך לארצו, לא בהשבועות והצדוקים, אך בעבודה ובעמל, בהשכלה וישוב העולם, — האם לא סרה פעם אחת הקללה מעליו? אבל העם לא התעורר לתחייה, המקולל איננו מרגיש את קללתו ואת אסונו הגדול, ובן המלך כבר חדל לדעת, כי בן מלך הוא, וכי לא עליו להתגלגל ברשע, בר' אמות צרות... סת לבו בקרבו ונתעבש ואינו חסץ בחיי עבודה וחושש, אך בפת לחם ומנוחה לעצמותיו הנחרות... לא בקשת החושש, האהבה לחיים רחבים, התקוה לעבודה חדשה ופוריה והשאיפה הגדולה לכבוש עוד הפעם את המקום הראוי לו בחברה ובעמים —

לא אלה עוררו את רוחו לשוב עוד הפעם אל ארצו . . . יוצאי מצרים הכיאו את התורה אל הארץ; נביא הנולה בימי כורש השיב את אלהי ישראל היחיד לארצו; המה שבו אל ארצם, ורכושם עמם; המה שבו כעם, לחיות בארצם חיים בריאים ושלמים, לעבוד עבדות עמם ואלהיהם, אשר לא יכלו לעבוד בארצות זרים, בין אלהי נכר ונמוסים אחרים . . . ועתה? עתה הוא שב כעבר, הוא בורה מן הרעב ומן השום . . . לא! לא זה הדרך לרפא את העם ולהסיר ממנו את קללתו . . . חלילה לו להעם לשוב אל ארצו חילה ומדוכא, מקולל ובעל מום, ולחיות שמה אותם החיים שחי סה בנולה . . . העם העברי צריך לשוב אל ארצו לא בשביל להמלט מן השום והרעב, אך בשביל להניח שם יסוד לחברה חדשה ולחיים חדשים . . . לא חברה עברית כמושה, סתושה ודלה כזו שכנולה, אך חברה עברית חיה, בריאה ורעננה . . . חברה שתהיה למסות עוד הפעם לכל התבל, כמו שהייתה בשעתה החברה העתיקה של היהדות . . . חברה, שתתן חיים, שאיפה ותקוה והתעוררות למעשים חדשים לכל התבל כלה . . .

והרעש עיד התנועה גדול בעיר, ובאחד מערבי התורף התאספו כל צעירי העיר לאספה גדולה. האספה היתה ברוך שאון, צעירים אחדים הטימו דברים חמים על דבר הישוב והשנאה לישראל. סתאום הוסיף המושנע בין הנאספים, ולתמהון לב כלם נגש אל השלחן, ויבקש רשות לדבר דברים אחרים.

המחזה הפתאומי הזה הבחיל את הנאספים, פני כלם מסיקים תמהון וסחר. בבית שוררת דממה, והמושנע התיצב על יד השלחן, ויקרא:

אחי היקרים! הרשוני נא עתה לדבר דברים אחרים באזניכם. הרשות נתונה לכם לשחוק עלי אחי, אך עתה שמעו את דברי רנעים אחרים. מצב עמי, התספן להושיע לו ואי-היכולת לעשות למענו דבר — עשוני למשונע. עומד אנכי רחוק מן החיים, כי לא מצאתי מקום בחיים להתיצב עליו. אתם, אחי, הנכם יכולים לגור לי, אך לא להבין את רוחי, לבני הוא בית אוצר של גפרית ואש, ולו אמרתי לפתוח אותו לפניכם — וראיתם את נחלי האש המסכים שמה, אבל הדבר אי אפשר . . . דברי סה לפניכם יהיו מקומעים, כי להביע לכם את כל אשר בלכבי לא אוכל, לזה צריך הייתי לחיות מחדש שנים רבות משני חיי . . . כל השנים האלו חשבתי, וכל המחשבות הייתי צריך למסור לכם, למען תבינו לרוחי, אך הדבר אי אפשר . . .

אתם, אחי, — קרא נחמן אחרי דומיה מעטה — התאספתם הנה לרפאות את שבר עמנו ולהשיבו אל ארצו ואל מולדתו. מכיר אני בפניכם, כי הנכם חושבים את עצמכם לגבורים ולמחשיעי העם, ובשחוק בזה הנכם מבינים על הדורות הרבים, שלא עשו מאומה בעד העם. אבל זאת היא שניאה גדולה. כל אדם חושב את עצמו לעולם בפני עצמו וכל דור בשעתו חושב את עצמו למלח האנושיות ולקץ כל ההשתלמות. אבל ההיסטוריא היא שושפת צדק, היא מונה לפניו אלפי שנה ואתריה אלפי שנה ודורות לעשרות הנם כגרניר חול בעיניה . . . אינני בא לדבר עיד התנועה הגדולה הזאת, כי הרבה דברו גם בלעדי, ולו אמרתי לברר לפניכם את כל אשר אני חושב על התנועה הזאת, הייתי מוכרח לדבר סה לפניכם ימים אחדים . . . אבל חסן אני להגיד לכם אך כלל השקפתי . . .

עם ישראל — הוסיף נחמן בקול רם אחר הפסקה קטנה — השתתף תמיד בכל תנועות העמים אשר בארץ. רשמים עתיקים מוכיחים לנו, כי בהתקומות היוות ראשונות של העם העברי, התנועה והתנווד יחד עם עוד גוים רבים ועצומים. כל תקופה גדולה

בחיי העם העברי היא תקופה גדולה בהיסטוריא הכללית; כל שלפול ונלות בחיי עם ישראל היה בזמן אחר עם שלפול ונלותם של עור גוים רבים וחוקים. כצאת ישראל ממצרים לבקש לו את ארצו באסיא, היתה תנועה גדולה וחוקה ככל ארץ אפריקא. וככה אנו רואים גם בימי אשור ובבל, כי גוים וממלכות נתשו מעל אדמתם והתבל כלה היתה כמרחק... . אך הנה התקופה הקרובה בערך: תקופת רומא. או חשבו פני המורח ונתאדמו פני המערב, היונים היו הראשונים אשר קרבו את מות המורח ויבנו על חרבותיו את המערב, ויחד עם המורח כלו נפל גם העם המזרחי — עם יהודה. אכן התנועה הגדולה הזאת לא היתה תנועת החרב, אך תנועת הרוח. בהיות האויר שוה ומסוגל הוא שקט ושאנן והולך לו לאט. אולם בהפגש קור וחום יתחולל סער נורא, השוכר גם את ארזי לבנון. בהביטנו במבט חודר כסתר תולדות האדם הננו רואים, כי כל תנועה גדולה בחיי העמים היתה תנועת הרוח. האנושיות אינה חיה בלי אידיאל, והיא מקימה מקרבה אנשים גדולים, נביאים ומחוקקים. הבוראים לה את האידיאלים אשר תעבוד אותם. אולם האידיאלים האלו אינם חיים לנצח; כל מה שהנביא מביט באפסלקליא יותר מאירה לתוך העתיד האפל, הוא בורא לו אידיאל יותר גדול ויותר חזק, המכלה דורות למאות ושנים לאלפים, אבל סוף סוף, באתירת הימים, ימות גם האידיאל הזה; האנושיות מרגשת פתאום, כי הכל נרקב ונשחת ואין מעמד לה בחיים. התקופה הזאת נוראה מאד, האנושיות צמאה לדבר ד'. . . או יתפרד העם למסלנות ולכתות וכדרכים שונים יצא לבקש את ד'. . . אבל המצב הזה לא יאריך, האנושיות תקים נביא חדש, הבורא לו אלהים חדשים וחברה חדשה על חרבות המתים. אז תקום תנועה גדולה בארץ, האנושיות מרחיקה ביד חזקה מקרבה את כל הנרקב והנשחת ומציאה מבין הקברים ועיי המסולת את היסודות החזקים והבריאים לתתם כבנין החברה החדשה. תקיפה כזאת היתה התקופה של החרבן השני, המתחלת כמאה וחמשים שנה לפני החרבן ונגמרת כמאתים שנה אחריו. אז נעו כל אלילי הגוים ונפלו תחתם. האנושיות היתה עיפה ויגעה עד מאד, כל איש בקש לו אלהים, החברה הישנה התמוטטה, אלילי המורח נפלו והעם בקש לו אלהים חדשים. אז בנה המערב חברה חדשה על יסוד מורחי, על היהדות... אני אינני קרא הדורות ולא באתי לחזור לפניכם על דברים שכבר נאמרו גם בלעדי. חפץ אני אך להגיד לכם, כי תקופתנו עתה רומה בכל אל התקופה ההיא. אירוסא חולה עתה, — הכל מרגישים כי החברה מתמוטטת וכי אשיותיה כבר נרקבו. החברה האנושית היא עיפה ויגעה מאד, היא צמאה לדבר אלהים, לנביא ומחוקק. הנביאים הקטנים הקמים בקרבה נותנים בה כח לזמן קצון ולפי שעה; מאה שנה החיה קנש את החברה, מאה שנה אולי יעסיק דרוין את המוחות, אך נביא גדול ומחוקק אשר ישמיע דבר אלהים לעינים ולכושלים ואשר יתן כח להחברה ללכת הלאה — אין לנו עתה, והחברה האנושית תועה עתה במחשכים, עד אשר יערה עלינו רוח אלהים חזק, ויתן להחברה מזון לאלפי שנה... הבה ואניד לכם, אחי, כי לא אך אנחנו פנינו מועדות אל המורח, אך המערב כלו נוסע זה כבר מורחה... אנכי — רשאים אתם לשחק עלי — אנכי יודע, כי ימים יבואו ומאות המליונים אשר במורח, העצמות היבשות, יתעוררו לתחיה; אז יקומו עמים רעננים ומלאי חיים ויסירו את החברה החדשה... אז יתנער המורח ויסלך בתבל כלה אחרי המהפכה המערבית, כמו שמלך המערב אחרי המהפכה המזרחית. ואתם, אחי, בלכתכם עתה מורחה, עליכם לזכור תמיד, כי מורחיים אתם מלידה; בעת שהמערב כלו הולך מורחה לרשת נחלת המת, עליכם ללכת שם בשביל לחיות את המת ולבנות את

בנין החברה החדשה. השונא היותר גדול של היהדות הוא — המערב, ולכן הנני חושב כדבר בלתי טבעי, שהעם העברי, המזרחי, יפיל גורל על המזרח ביחד עם עמי המערב. הנני מאמין כי העם העברי יחיה ויעמוד על רגליו; הנני מאמין, כי העם הגדול הזה, אשר אי אפשר לנו לצייר במחשבתנו את מצב העולם בלעדי ספריו ורוחו הגדול, יתן עוד הפעם חיים להחברה; אבל החברה הזאת תהיה מזרחית. המזרח הגדול יתעורר משנתו ויחל לחיות חיים טבעיים, או יעמוד העם המקולל בראש גוים, בראש המזרח החי... לכן, אחי, בנסעכם מזרחה, אל חסעו כאויבי המזרח, אך כאוהביו וכניו הנאמנים. התחזקו נא להחיות אותו ולא להמיתו. אלפי שנים כבר עברו מבלעם ועד הנה, ובכל זאת אנו מרגישים, כי עוד עומדים אנו בחצי הדרך ועלינו להניד עמו יחד: אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב... אנכי הייתי למשונע כי לא ידעתי אנה לסנות ולצאת, ועתה הנני נכר לא יצלח; היו ימים, אשר חשבתי לצאת לפני עמי, אבל עתה אי אפשר. יקום נא דור חדש וחי, והוא ילך לפני העם... אם אמת הדבר כי יש תעודה לעם ישראל, יצור נא את תורתו ואת תעודתו וישא אותם אתו אל המזרח... לא אך לארץ ישראל, אך אל המזרח כל... או ידע עמי, כי הולך הוא בדרך סלולה וטבעית, ואל נא יתאמר הרור הזה בנאון רוחו, כי יוכל לנמור את המלאכה על רגל אחת. כתבו נא, אחי, על רגלכם: אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב. מזרחה! מזרחה!

סתאום קם שאון בין הנאספים, ואחר הצעירים הסריע בקול שאון את המדבר, אך המשונע לא שם לב לכל הנאספים, גם לא חפץ לדעת את משפטם על דבריו. נספי ועה ירדו מעל סניו האדומים, אשר היו יפים אז עד מאד, ומבלי לדבר דבר עם איש, שב לביתו.

האספות כבר חדלו, החברה נתפרדה, "ישוב הארץ" כבר נשכח מלב כל בני העיר הקטנה, אשר קוו לשבת שמה בקרובי, איש תחת נפנו ותחת חאנתו, — והחיים הולכים כדרכם הלאה וישנו את סני כל. אולם המשונע עורנו יושב כמאז בסנתו האפלה, בדר ודומם, מבלי לדבר דבר עם איש ומבלי גם לענות לאיש על שאלתו. סניו נתקמטו ועיניו הבערות שקעו עמוק בחוריהן, שערות ראשו חקנו גדלו ונסתככו, גם מלבושיו עליו נתדלדלו ונקרעו. והיה כל הראוא אותו והכיר מיד, כי איש משונע לסניו. הררשה ההיא היה הלהב האחרון אשר עלה מקרב לבו ויתפרץ החוצה. מני אז הלך נר אלהים אשר בקרבו הלוך וכבה, עד אשר חטל עליו המות וישם קין לעניי-נסשו.

זכרון לחכם. (ר' חיים שמינצל).

מאת

ד"ר ש. ברנפלד.

א.

ביום ג' ניסן התרנ"ט (י"ד מרץ שנת 1899) הלך לעולמו החכם המובהק והפלוסוף העמקן ר' חיים שמינצל בשנת השבעים ושש לימי חייו. החכם הזה — אשר בשכבר הימים זכיתי להיות אחד מתלמידיו — נודע שמו לתהלה ולתפארת בישראל ובעמים. כאחד הגדולים בעולם החכמה והמדע וגם בתור אדם המעלה. כי יותר שהיה ר' חיים שמינצל איש חכם ומעמיק חקר במדעים שונים הצטיין עוד במדותיו התרומיות והיה אדם שלם ברעות ובמסר, אשר כמהו יקר מאד בדורנו זה. במובן ידוע נוכל להעמידה בשורה אחת עם הפלוסוף ברוך שפינוזה; כמהו אהב את האמת מכל והתרחק מן החנופה ומאבק חנופה; כמהו היה מסתפק במועט, אוהב את כל אדם ומקבלו בסבר פנים יפות. ואולם יתר שאת לו על שפינוזא באהבתו העצומה לעמו, ובמדה זו עלה גם על רוב חכמי דורנו במערב אירופא. ר' חיים שמינצל היה מסבוע איש תם יושב אהלים, אשר קשה היה לו לעזוב ארבע אמות של החקירה המדעית ולהתראות בשוק החיים; בשביל ענין הנוגע לו ולמשפחתו לא יצא מעולם מתוך מחקריו, ואולם אהבתו לישראל הוציאתו לפעמים מנדרו זה, והביאתו להשמיע בשוק החיים את קולו. הן אמנם זה קולו — קול רמסה דקה, כי תמיד שנה ומאס את המליצה ואת התפלנה; בכל שיתותיו וסדברותיו היה פשוט בתכלית הפשיטות. עם כל זה, כאשר השמיע קולו הנמוך עשו כל אנשי צירה את אוניהם כאסרכסת לשמוע את דבריו. כי משך את לבם בסוב סעמו ובסתק רעיוניו. אזכור עת שמעתי בפעם ראשונה את דרושו ברבים. זה היה בירח מאי שנת 1883. אז הקימו לפני חצר בית האוניוורסיטט בברלין את תמונת האבן של שני האחים הסטוארים ווילהלם ואלכסנדר הומבולדט. את ר' חיים שמינצל כנו תמיד בשם "תלמידו המובהק של ווילהלם הומבולדט"; לא שהיה תלמידו באמת (ווילהלם הומבולדט מת ביום ח' אפריל שנת 1835, מרם מלאו לשמינצל י"ב שנה), אלא שנחשב כתלמידו ברוח, מפני שהוא השלים את מפעלו של ווילהלם הומבולדט בחקר הפסיכולוגיא של השפה האנושית. ובשביל זה, כשהקימו מצבת אבן לזכר הומבולדט כבדו את שמינצל לדרוש לכבוד היום באולם הגדול של היכל שולמן העיר, לפני שרים ונכבדים (גם מבית המלך באו לשמוע את הדרוש ההוא), חכמים ונבונים. והנה התיצב שמינצל לפני

הנאספים: אדם קמן הקומה וצנום, קילו היה דק ונמוך, גם לא היה מעולם בכחו לדרוש ברבים בעל פה, ורק מעל גליוני הנייר קרא את דבריו. מליצתו היתה פשוטה, בלי שום הדור ונוי. ועם כל זה, כל מאמר ומאמר אשר יצא מפיו הרעיש את הלבבות בנעם לקחו ובטוב מעמו. מימי לא ראיתי נואם מדעי עושה רושם אדיר כזה על שומעים חכמים ומלומדים. זאת היתה הפעם הראשונה, אבל לא האחרונה, אשר שמעתי את שמינלל דורש ברבים לפני עדת משכילים. בפעם האחרונה שמעתי דרושו ביום כ"ז מאי שנת 1897, אז חגג בית המדרש לחכמת היהדות את יום מלאת לו עשרים וחמש שנה. שמינלל זקן אז כבר וכחו חש בעמלה של תורה וחכמה; מחלה ארוכה החלישה את כחו ביותר ומצצה את לשדו חיתו; ברוב עמל החחק על רגליו וכמעט שלא הכיר עוד את פני האיש הדובר בו. גם בפעם זו עלה על הבמה לדרוש לפני קהל של משכילים ומלומדים. וכחו בימיו המובים כן היה כחו לעת זקנתו. ככלות שאריו ואוננו. דרושו עשה רושם נמרץ על לב השומעים, אשר ראו ונוכחו, כי זקני ת"ח כל זמן שמוקינים הם מסיפים טוב מעם ודעת. דרושו זה היה האחרון אשר דרש ברבים. והוא היה קודש לבת היהדות ולכבוד חכמת ישראל. כל מי אשר שמע את דבריו אז לא יווחו מקרב לבו לעולם. באהבתו העצומה לישראל נדמה ר' חיים שמינלל לשד"ל, כאשר נדמה לו עוד בכמה תכונות נפשיות: כאהבתו להאמת, בתבתו לחורת ישראל, בהתפעלות לבו להרת הישראלית, ליפי הפיוט העברי ולהמסר הישראלי, — אעים ששמינלל היה, כנודע, אדם חפשי ברעותיו מאד, ואין ספק לי, כי הדבר הזה — ולא יהדותו, כאשר חשבו רבים — עמד לשמן על דרכו, כי לא נמנה מעולם לפרופסור קבוע בהאוניוורסיטת הברלין; שהרי לפני שלשים שנה יותר, כאשר יצאו אז כבר לשמינלל מוניטין בעולם המדעים, לא נחשבה עוד בגרמניא היהדות לעין גדול מנשוא. שמינלל נודע אז בתור חוקר חפשי, אשר לא נשא פנים לשום דעה או אמונה; בחקר כתבי הקדש הלך אחרי הבקרת החפשית עד הקצה האחרון. ולמרות כל אלה לא התרחק מן היהדות, היינו מעם ישראל. לפי מושגי בני דורנו מוכרחים אנו למנותו בכלל היהודים הלאומיים, כי בתור בעל דת אי אפשר לחשבו ליהודי נאמן. אולם באחרית ימיו, כאשר ראה את חומת העם הישראלי נוטה לנפול, שב לחבב גם את הדת הישראלית, יען אשר נוכח, כי הדת היא בגלוחתו מעוז הלאום. מוכן מאליו, כי מעולם לא נשא את שם הלאומיות, כפי שרגילה כעת, על שפתו, ובלי ספק חשב תמיד, כי הגזו בן נאמן להעם הגרמני; אבל בענינים כאלה לא הדבור היא העיקר, וגם לא המחשבה, אלא הרגש. ברנשות לבו היה שמינלל יהודי לאמתו.

ר' חיים שמינלל לא שב אל היהדות לתועלת עצמו, כי מעולם לא רדף אחרי הבצע או אחר הכבוד. פרנסתו היתה מצומצמת לפי מושגי בני דורנו בברלין; גם שנא את הפרנסות ומשרות הכבוד, ומעולם לא דחק עצמו לעמוד בראש העם, על צד האמת אי אפשר להחליט, כי היה כבודו גדול בעדת ברלין, אלא עדה קטנה של משכילים ונבונים ידעו להוקיר את ערכו. ממעם העדה נמנה שמינלל בין משכילי הרבים בברלין, היינו כי לקח מקומו בועד הממונה על חנוך בני הנעורים בעדתו. ואולם ראוי לדעת, כי בועד הזה יושבים על פי הרוב סותרים ועשירים, ואם התירו בקושי, כעין הוראת שעה, לחכם ותקד לבוא בסודו, הגה היתה זאת בלי ספק שומה על פי עצת ניטו הפרופסור לצרום, אשר לסנים, בהיותו עשיר, היה כבודו גדול בעיני אחיו היהודים בברלין ומטוהו פרנס על הצבור. בעת שלחו את ר' חיים שמינלל לבית עולמו חיה מספר היהודים

התולכים אחרי טמטו מעט מאד. כאשר ספרו לי אחרי כן (לראבון לבי לא יכולתי לחלץ הכבוד האחרון למורי ורבי, כי נחליתי אז), כי לא הרגיש ההמון הגדול בעדתנו ערך האברה שאברה לה במות החכם הזה, כי לא ידע, שבמותו פנה יוזה והדרה: — אמרתי: כדאי היה ר' חיים שמינצל, שלא ידע ההמון הגדול לשער את ערכו הרם . . .

בבואנו לדבר על אדות שמינצל, הגה אם נאמר לספר רק את מאורעות חייו, יספיקו לנו שורות אחדות, ואולם אם תהיה תכליתנו לפרט את כל מפעליו הכבירים בעולם המחקר, לא יספיק לזה אפילו נליונות אחדים.

שמינצל נולד ביום י"ו מאי שנת 1823 בעיר הקטנה גריבציג (Gröbzig) אשר במדינת אנהלט בגרמניא. עיר אוסן חנוכו בעיר ההיא בימי נעוריו ספר לנו בעצמו בציור קולטורי נחמד, אשר חבר לעת זקנתו¹). בספור הזה נמצא ציור אמתי מחיי היהודים בערים הקטנות בגרמניא בראשית שנות המאה הי"ט לספסר הנהוג.

בעיר גריבציג נרו לערך מאה וחמשים נפש מישראל; העדה היתה קטנה, אבל לא עניה. הבעיב החשובים החזיקו מורים לבניהם, כי בית ספר לילדי היהודים לא היה שם, ולשלוח את בניהם אל בית הספר לעם הארץ לא הורגלו עוד אז. בשביל ילדי העניים החזיקו מלמד (על פי הרוב ת"ח ממדינת פולוניה) על חשבון חברה. תלמוד תורה, ואולם אחרי אשר שקמה ממלכת גרמניא ממלחמה (שנות 1812/15) באו שניים נמרצים גם בחיי היהודים בארץ הזאת; היהודים בערים הקטנות התחילו לנוע אל הערים הגדולות, אשר שם היתה פרנסתם יותר מצויה ואפשר היה גם להתעשר לעת מצוא. ידוע הוא, כי בסוף שנות המאה הי"ח הומכ מאד המצב האיקונומי של יהודי גרמניא, אשר נרו במרכזי המסחר והרושת המעשה. ממעם זה התחילו משנת 1815 ואילך גם היהודים בערים הקטנות לעזוב רבצם ולנוע אל הערים הגדולות, וזה גרם מהפכה נמרצה בחיי היהודים. גם בעדת גריבציג נהיתה התמורה הזאת. העשירים שבה עזבו ורק בני דלת העם והבינונים נשארו בה. מפני זה שכתה חברה. תלמוד תורה, וגם יד הבינונים לא השיגה לקחת מורים לבניהם. ויקם שם דור חדש חסר דעה ופרוע לשמצה, כעדות שמינצל.

בשנות העשרים להמאה הנוכחית התעוררה ממשלת אנהלט, על פי עצת החכם הנודע ר' דוד פרנקל (מנהל בית הספר הנודע בעיר דיסו), לצוות על הקהלות, כי ימנו מורים מומחים במקום „המלמדים“, שהיו עוד מצויים בכמה קהלות. בעדת גריבציג מנו את ר' ברוך הירצפילד למורה, והוא חנך שנים עשר נערים ושמונה נערות (מבני ו' ועד בני י"ג שנה) בחדר אחד בערבוביא. עם כל זה עלה החנוך הזה יפה, כי ר' ברוך הירצפילד, תלמידו של ר' דוד פרנקל, היה נתון בכל לבו ונפשו לעבודת הקודש. הוא הורה לתלמידיו למורי קודש והל כאחד. עיר אוסן למוד כתבי הקודש יספר ר' חיים שמינצל, כי היה על פי הסדר הישן. התלמידים תרגמו לפני המורה המקרא: והאדם ידע את חוה אשתו, את פרשת לוט ובנותיו, את המקרא: אשה כי תוריע וילדה זכר, וכדומה, מבלי לחוש להצניעות, אשר לפי דעת הסדרונים בימינו תספר הרבה על ידי למורים כאלה. שמינצל, שהוא בודאי בר סמכא בענינים כאלה, מעיד על בני נילו, כי לא הספיד רגש הצניעות אשר בלבם אף כמלא נימא. ילד יוכל לדעת הרבה, מבלי אשר יבין הכל, יאמר שמינצל. „פעם אחת, יוסף לספר, הלכתי בשוק, ואני נער קטן, והנה פגשה בי

¹ במאמרו שפרסם במ"ע „Zeitschrift für die Geschichte d. Juden in Deutschland“

ח"ד (שנת 1890) ע' 66—74.

ילדה בת אחד השכנים וסל רכרכניות בידה. את זה קניתי בשוק. סמרה לי, ובשדכי עם הפירות אשר בירי ראתני שכנתי ותשאלני, מה זה בירי. אנכי הראיתי לה, אמרה הילדה לתומה, גם נתתי לה מן הסל לאכול, כי האשה הרה, וצריך לחת לה, את אשר ישאלו עיניה.

מסכת שמינמל בעורנו נער, אשר השפיעה על חנוכו המדעי והמסרי, נרע גם כן על פי הספור הזה. היהודים בעיר מולדתו היו סוחרים קטנים, אשר ידעו בחובם קרוא וכתוב בלשון המדינה וגם את כללי החשבון. הידיעות האלה היו מספיקות להם די צרכם. ואולם השפה הרגילה בביהם, אשר דברו בה בינם לבין עצמם, לא היתה שפת נרמניא צחה, כי גם הנוצרים בני העיר ההיא לא דברו בשפה צחה. ילדי היהודים דקדקו כבר יותר במבטאם, ובוהו עלו גם על ילדי הנוצרים. משפחת שמינמל לא היתה מצויינת בעושר, אבל עלתה בהשכלתה על רוב משפחות היהודים בגריכצין. כבר בסוף שנות המאה הייחז הביא וקנו מיריד ליפסטיאה את החומשים עם תרגום אשכנזי להרמב"ם ויאמר לבניו: מעתה תוכלו לקרוא בתורה ולתרגמה בשפה ברורה. אביו של שמינמל לסד בחברת נערים אשר נכילו לפני המשיכל הנדע ר' רפאל פירסמנמל, גם ידע לדבר צרפתית.

בשנת 1843 בא שמינמל לברלין והוא אז עלם בן עשרים שנה. הוא נמר כבר בדעתו, לשקוד על מחקרי השפה האנושית בכלל ועל מחקר הסתעפות הלשונות בפרט. החקירות העמוקות האלה, אשר מהן תוצאות נמרצות וכבירות לכמה ענפי המדע, היו אז החל אשר רבים מנבני לב פנו אליו. ווילהלם הומבולדט יסדן בספריו החשובים, והחוקר היהודי ר' אלעזר ניגר הוסיף עליהן. ואולם שמינמל קדם לניגר במחקריו העמוקים, אלא כי הוא פנה עצמו לפרטים, בעוד כי ניגר בא בסקירתו הנפלאה אל הכלל העולה מהידיעות האלה. שמינמל חקר במהות הפסיכולוגיה של השפה ועל ידי חקירותיו אלה בא גם לחקר הפסיכולוגיה הלאומית, כי תכונת נפש העם ניכרת בשפתו וכניבו. כידוע, חרשו שמינמל ולצדו נימו את השיטה הפסיכולוגית הזאת, אשר רחבה אחרי כן למעלה. מובן מאליו, כי יסוד חקירות כאלה הוא דעת שפות רבות למיניהן, ובוה נפלא שמינמל באמת מכל חבריו. כמעט כל השפות האריות והמזרחיות היו ידועות לו בכלליהן ובדקדוקן. בבנין ובצורתן.

עוד בשנת 1850 החל שמינמל ללמד באוניברסיטת הברלין, ואולם שתי שנים אחר כן הלך לפאריס להשתלם בלמודי השפה הסינית והלשונות המסתעפות ממנה. בפאריס ישב עד שנת 1855 ואחר כן שב לנרמניא. משנת 1863 ואילך היה פרופיסור (שלא מן המניין) באוניברסיטת הברלין ובמצבו זה נשאר עד יום מותו. אמנם נקרא כמה פעמים לכמה מקומות של חכמה ומדע בתור פרופיסור קבוע, אולם סבות שונות לא הניחו לו לצאת מברלין, וישאר בה כל ימיו. כאשר יסרו בשנת 1872 את בית המדרש לחכמת היהדות בברלין מנו גם את שמינמל למורה בבית הזה. שם היה רגיל לקרוא לפני תלמידיו מחקרו במקצוע הבקרת הביבליה והפילוסופיה הרחית בישראל. בנענוע ללמודיו אלה האמת נתנה להאמר, כי אם אמנם נכרו גם בהם סימני הנאות הנפלאה, אשר הצמיין שמינמל בה; אך ידיעותיו לא היו שלמות במקצוע זה. הלמודים העברים נתקבלו במח, אבל לא נקלטו ברוח. את כתבי הקדש ידע והכיר אמנם בערכם הפיוסי הכרה דקה מן הדקה, ובוה עלה על כל חבריו העוסקים בבקרת הביבליה¹. אבל חסרה לו דעת

¹ פעם אחת קרא לפנינו את מגלת רות, להראות לנו את היופי הפיוסי הנמצא בספור זה,

החיים הקולטוריים של עם ישראל, אשר מהם יצאה הספרות הביבלית וגם הספרות התלמודית והפילוסופית. בתלמוד קרא רק בקושי גדול ומעולם לא נכנס לעומקו. דוגמא מזה ראיתי בדרושו הנפלא על „הכוונה“ אשר שמעתי זה חמש עשרה שנה מסיו¹). בדרוש הזה נמצא כמה משפטים אמתים מיוסדים על החקירה הפסיכולוגית הלאומית, אשר בה הצטיין שמינצל. בצדק הוכיח בדרושו זה, כי כוונת התפלה הרצויה היא רק בסוד ישרים ועדה, בעוד כי הכוונה באמצעות ההתבודדות היא קרובה לירי הויה, תפלה בצבור מעוררת הכוונה על ידי שני אמצעים, ושניהם מביאים לידי הדרת קרשי, היינו לשפע הקדושה של הצבור. הראשון הואיל שהאדם המתפלל ברבים מקבל השפעה של הרבים, הכחות הנפשיים ננשלים ומתרבים, ולבסוף יש בלב כל אחד ואחד אותה ההתעוררות, היוצאת מתוך התרגשות של רבים. במחשבה ובעיון אין הדבר כן, אבל בהתרגשות והתפעלות גדולה מאד השפעת הרבים על היחיד. האמצעי השני להתעוררות קדושה הוא סגנון התפלה, אשר צריך שיהא מתמיד מדור לדור. שמינצל יאמר, כי אמנם נוכל גם אנו לחבר פיוטים ותפלות, ואפשר כי יעלו ביסים על הפיוטים והתפלות של קרמונינו, ואולם הם לא ישפיעו עלינו במדה מרובה, מפני שאינם הפיוטים והתפלות של אבותינו. שפת תפלתנו צריכה להיות שפת ההיסטוריה הישראלית, אשר בה שפכו אבותינו את שיחם לפני ה' זה כמה דורות. העיקר בתפלתנו הוא לדעת, כי לא תמול אנחנו, היינו, כי יש לנו מסורת היסטורית, האיש המתפלל מתוך סדר התפלה הקבוע זה שנות מאה, יקבל ממנו תוספת קדושה, מאשר הנחילו אותו אבותיו. באותה שעה יש לו לא רק ההתעוררות הדתית אשר בלבו בלבד, אלא גם אותה ההתפעלות הדתית שהיתה קנין עמנו זה כמה דורות. באחד ממאמריו האחרונים, אשר פרסם שמינצל לפני מותו, אמר כזה גם בנוגע להחנך הדתי בכלל. יסוד החנך הדתי הוא רק מה שקבעו קרמונינו בתפלתנו: אלהינו ואלהי אבותינו. אין הדת ענין שנכרא לשעתו, אלא צריך שיהא מתמיד בגדולו מדור לדור. אנו נמשכים אחרי החנך הדתי ומקבלים ממנו הנאה מוסרית רק בזה, כי נקבעה בנפשנו ההכרה, כי הוא אלהינו ואלהי אבותינו. לכן התמרר על אלה, אשר יחנכו את בניהם בדת חדשה, באמרים: היהדות אי אפשר לה עוד בעולם, ואם כן מוטב שיגרלו בנינו בדת אחרת מאשר יגרלו ללא דת כל עיקר. באמת אין כאן ברירה. אנו אין לנו אלא אלהי אבותינו, וכל יהודי אשר יחוש בנפשו, כי החנך הדתי הוא יסוד גדול בחנך המוסרי, אל ידחה את בניו מהסתפח בנחלת היהדות, באמרו, די לי, כי יודעים הם את הדת, תהיה איוו שתהיה; אלא יזכור מעשה אבות, את כל התלואה, אשר סבלו אבותינו, למען לא ידח מהם נדח. — והנה הרברים האמורים בזה, כשהם לעצמם, בודאי צודקים ונכוחים הם. ואולם שמינצל אמר ליסר משפטו לא רק על מחקר פסיכולוגי בלבד, כי אם גם בחקר ספרותנו הדתית, אבל מתוך דבריו נראה, כי לא היה נאמן בבית הספרות הזאת. סברתו היא, כי אמנם נמצא כבר מושג „הכוונה“ בספרות התלמודית, אבל לא בא עוד לידי גמר בירורו, עד שבא הרמבם וקבע לו דירת קבע בהנהגה הדתית. ואולם כל מי שבקי בספרות הדתית של עמנו ידע, כי תפלה בכוונה

ואת הסדר הנעלה אשר אחז בו מחבר המגלה הזאת, למען משך לבנו אחר ציורו הנעים. ויהי כאשר הגיע שמינצל לפסק: „וימותו גם שניהם מחלון וכליון ותשאר האשה משני ילדיה ומאשה“ — וישא את קולו ויבך. כה גדל הרושם שעשה עליו הספור הביבלי הזה, אשר באמת נמצא בו כל תנאי הפיוט האמתי.

¹) נדפס גם בקובץ מאמריו „Zur Bibel und Religionsphilosophie“ ע' 151 – 165.

היתה כבר עיקר דתי חשוב עוד בימי המשנה והתלמוד. ואם כי לא נמצא בספרות התלמודית אותו המאמר הנודע: „תפלה בלי כוונה היא כנוף בלי נשמה“, הנה במובנו נמצא כבר בכמה מאמרים כדומים לו. לזה אין מן הצורך להביא ראיות. כי ידוע הרבה למדי. לעצת זה מכנה שמינצל את הקבלה בשם ננאי: „Schmarotzerpflanze“, אשר ינקה ליחה של הנפח הפוריה. היא הרגש הרתי בישראל, ואינו מצא לה זכות אלא זה, שעל ידה הורגלו היהודים כגרמניא לתפלה בכוונה. שלא היו מסוגלים לה מסבעם, בשבתם על אדמת צפון (קובץ מאמריו חיד עמוד 153).

ומה תאמר החקירה הנאמנה במקצוע זה?

אנו רואים, כי התפלה הסדורה והקבועה, אשר סדרה חכמי התלמוד והנאונים, לא בבת אחת. אלא במשך הדורות זה אחר זה. אי אפשר היה לה, כי תשאר לאורך ימים תפלה בכוונה לכל פנות העם. כי כל העושה תפלתו קבע על פי סדר קבוע וחזרה ואחריה בכל יום, הנה סוף סוף תהיה לו כפרושנמא ישנה, שאין האדם מוסגה, אלא מיקל בה ראשו; והנסיון היומי יוכיח, בראותנו, באיזה אופן יוצאים רוב בני אדם ידי חובתם בתפלה. ואולם לעומת זה היה כבר בזמן בית שני (ולאחר חרבן הבית במדה מרובה מזה) הכרח היסטורי בישראל, לסדר התפלות בצבור ולתת להן מטבע קבועה. כי בלי סדר קבוע כזה לא היתה מתקיימת תפלה בצבור, ובלי תפלה בצבור לא היה מתקיים „חבר עיר“ ברוב ארצות סודי ישראל. ההיסטורי המובהק אָמיל שירר הראה לנו בדיוקנות נפלאה אופן התהוות הקהלות וקיומן חוץ לשלשתינא, ואנו רואים, כי נתקיימו רק באמצעות בתי הכנסת, שגוסרו על ענין תפלה בצבור במקום הקרבת. התפלה בצבור קיימה את האומה הישראלית בגולה, כי היתה לכני ישראל במקום קרבת ועבודת המקדש, ואלמלא זה היו נבלעים בונים אחר זמן חרבן הבית (עין כל זה בספרו של שירר: „תולדות עם ישראל בימי ישו המשיח“ חיד עמוד 38 ואילך). ולפי זה נראה בחזון ההיסטורי המדובר דבר והסנו: מצד אחד הכרח עצום לתפלה בצבור על פי סדר קבוע, ומצד אחר הסכנה שתהיה אותה התפלה למצות אנשים מלומדה.

את הגנוד הזה חשים אנו בהתפתחות היהדות במשך זמן רב. היהדות עשתה עוד נסיון אחר בדבר, כי קבעה בסדר התפלה בימים מקודשים ביותר (שבתות ומועדים) קריאת התורה בתור עיקר עבודת ה' בבית הכנסת. התפלה היתה ללמוד דתי, ובענין זה בנתה היהדות אב ליתר הדתות. אשר הגהינו גם הן דבר זה, שלא היה נהג בין האומות מרם נודע להן דבר היהדות. אין ספק, כי על ידי זה נתפתח עם ישראל ברוחו ובכשרונו באופן רצוי מאד. ואולם הלא נודע לנו, כי בעת שהגהינו לקרוא בתורה בצבור ולהפסיד בנביא חדלה כבר שפת עבר להיות מוכנת לכל העם, באופן כי היה מן הצורך להנהיג ענין המתורגמן, אשר תרגם את דברי התורה להעם. במרצת הימים התנכרה התורה להעם לא רק בשפתה המקורית אלא גם ברוחה, באופן כי לא הבינוה גם בתרגום אותה המתורגמן בשפה המדוברת בפי העם, דוגמת מה שאנו רואים בימינו. בשעה שיעתיקו את התורה גרמנית לפני העם, אשר לא יבין את תכנה, מסכה זו היה התרגום אחרי כן למדרש, עם כל הסרוב מצד החכמים בעלי ההלכה אל המנהג הזה. באחרית הימים קבל מדרש התורה צורה פיוטית נעלה מאד, וכמעט שהיה הוא עיקר התפלה בצבור, והתפלה בעצמה היתה מפלה לו.

הענינים האלה היו נמשכים והולכים באופן טבעי, כל זמן שהיה מדרש התורה לאומי, היינו, ברוח העם ועל יסוד הרגש הדתי. ואולם כאשר לבש צורה מרעית —

פלוסופית מימות הרמב"ם ואילך, לא נשאר להעם שום ענין מושך את הלב בעמרו בבית התפלה. התפלה בעצמה היתה קבע. היא התאבנה כבר והיתה רק כעין קרבן של חובה, אשר חייב האדם להקריב בכל יום ליוצרו. מבלי שמצא בזה מזון רוחני לנפשו הצמאה לדבר ה'; ומדרש התורה שב והיה לעיון ושקלא ומריא פלוסופית. הבזה תמצא נפש העם די סמוקה? — במצב כזה קמה הקבלה בתור הכרח היסטורי ופסיכולוגי כאחד. רק היא נתנה להתפלה הקבועה והסדורה — אשר בלעדה לא היה הקבוצן הלאומי של ישראל מתקיים כגולה — רוח חיים, ורק בסבתה היתה התפלה סם חיים לעסנו. הקבלה עשתה את התפלה לאמצעי בין האדם ובין הוצר — בין הנפש ואלהיה. בכלל הדבר העמידה עיקר גדול, כי תפלה בכוונה עושה רושם גדול בעולם הרוחני, כי הבריאה כלה מתרגשת ומקבלת השפעה על ידה. השם הוא משפיע על בראיו בלי הרף והשפעתו מתמדת כמעין הנובע וכנור אשר לא יפסקו מימיו; אבל זאת ההשפעה מלמעלה צריכה להתעוררות מלמטה. ובפרטות אמרו חכמי הקבלה, כי כל מלה ומלה ואפילו כל אות ואות אשר בסדר התפלה הקבועה, שחקנו חכמינו הקדמונים, יש לה כוונה חשובה מאד בעולמות העליונים. כל המוחת מלה אחת של התפלה או אפילו האומרה שלא בכוונה פוגם בעולמות העליונים וגורם עכוב והפסקה להשפעה העליונה; הוא מבלבל את סדר היצירה, היינו ההשפעה האלוהית השופעת תדיר. ברבר הזה נמצא אחת מהמעלות היותר חשובות של הקבלה. ואין ספק לנו, כי רק בסבתה חורה התפלה והיתה לאחד מעמודי היהדות (מה שהודה גם נרץ כנודע). די לנו רק לקרא פעם אחת בסדורו של הארי בשביל שנודע, היכן הוא מקור התפלה בכוונה. אם ביסודם של הפלוסופים מימות הרמב"ם ואילך, או ביסודה של הקבלה מימות. הוהרי ואילך.

שמינל דן על הקבלה, כי ברוחניותה היא נעלה ונשנבה מבינת האדם, באופן שאי אפשר היה לה להשפיע על היהדות, ובהנשמתה המכוערה היא פחותה מאד, באופן שקשה היה לה גם בצורתה זו להשפיע על עם ישראל. המשפט הזה הוא אפיקרי, אבל אין בו אלא חרושו. כבר הוכחתי במקום אחר (בספרי 'דעת אלהים'), כי הדין עם החכם לגדיר, אשר מרח ועמל להראות, כי לא מסקור אחד נבעה הקבלה, אלא כי נגלתה בתקופה אחת בשני אופנים שונים. מבכל נמשכה הקבלה המעשית של צורפי שמות, נימטריאות ונימטריקון, (שהיתה קשורה בהגשמה מכוערה), אל היהודים כאשכנו וצרפת; ואולם על אדמת הפלוסופיא באספסיא צמחה הקבלה העיונית. ורק בזמן מאוחר, כאשר כבר מסקה הפעולה המדעית בעמנו, נתערבו שתי השיטות האלה בקבלה והיו לאחת. והמתבונן בעין סקוזה ידע גם כעת להפריד בין הרבקים. איך שיהיה, אנו רואים על צד האמת, כי הקבלה המנושמת נתקבלה יותר במחנה ישראל מהקבלה העיונית, וכי הקבלה בכלל היתה חמיד יותר קרובה מן הפלוסופיא לרוח האומה הישראלית ולכן התמידה ממשלתה על העם יותר מאשר התמידה ממשלת הפלוסופיא. ולא זו בלבד, אלא כי הקבלה בהיותה מולדת המסתורין הרתיים — שמקורם ברנש טבעי של האדם — היא טבעית ברוח האנושי, וסוף סוף הלא גם היהודי הוא אדם, ודבר הקרוב לרוחו ולרגשותיו מתקבל אצלו בנקל. ואולם בה במדה, אשר תשנה הקולמורא הישראלית את פניה במרצת הימים, תקבל גם השפעת הקבלה (היינו המסתורין הרתיים) פנים אחרים.

שמינל הוא במחקריו דוקר פלוסופי וסיימן כאחד, לא במובן הפשוט והרגיל של המלה האחרונה, שהי לא נתפרסם בעולם בתור פיימן וחורו תרומים; אבל אין ספק לכל הקורא בחבוריו ומאמריו של שמינל בשום לב, כי בשיטתו הפלוסופית נמצא גם הלך

נפש פיוסית. אנו רואים, כי כבר מאד את רכנו בחיי ואת הפייסן הפלוסופי ר' שלמה בן נבירול, ומאד נמשך אחריהם כהגות רוחו — עד כמה שאפשר לפלוסוף של שנות המאה הי"ט להמשך אחרי פלוסופים דתיים ופייסנים דתיים מימי הבינים. בשיטתו הפלוסופית נמשך שמינל, כנודע, אחרי הפלוסוף הירברט. אשר העמיד את שיטתו על יסודו של קנט. שמינל היה ראש הכת הפלוסופית הנקראת על שם הירברט. אחד מחלמידיו היותר מובהקים¹). וכל המחזיקים בשיטת הירברט חכו לדברי שמינל והקשיבו להם בכבוד ראש. על דבר שיטתו של שמינל בפלוסופיא נדבר אחר כך, ואולם בנוגע לתורת המוסר, אשר קשורה היא בחכמת הפסיכולוגיא וכרנש הדתי, הנה פה המקום לרמו בקצרה, כי שמינל היה ברוחו וברעיוניו פלוסוף עמקן. אבל ברנשוחיו ובכחות נפשו המוסריים היה בעל דת במדה מרובה. לפעמים נסה את כחו להסביר את הדבר הזה י"רי לא אכה להסיר בין השכל והרנש, אלא חשב לאחור את העולם העיוני והעולם המוסען לאחרים (כזה שמעתי פעמים אין מספר מפיו). סברתו העיקרית היתה, כי כל רנש מוסרי, אשר יחוש האדם בלבנו, יש לו טעם הנינוי בהכרתו השכלית, ולפי זה על צד האמת אין זה רנש מוסרי אלא דעה מוסרית, אין זה רנש אלא הכרה. וכן הדבר בנוגע לרנש הדתי, אשר על צד האמת הוא דעה דתית. שמינל אמר, כי אין אנו מתרנשים ומתפעלים בעברנו את האלהים ובהתפללנו לפניו בכונה; בנפשונו לא יהיה שנוי סתולוני; אלא עבדת האלהים היא הכרה אידיאלית. בנפשונו תקבע אז דעה מוסרית ואידיאלית. הונמט מה שיקבע בנפשונו בעת שנסתכל בציור יסה מעשה ידי אמן, או בעשותנו את המוב והחסר (קובץ מאמריו חיא עמוד 158). הדברים האלה הם עיקר גדול בשיטת שמינל. הוא שעבד במדה ידועה את הרנש אל השכל, או יותר נכון: את העולם המוסרי העמיד על יסוד ההכרה השכלית ולא על יסוד הרנש האנושי. כזה נמצא קצת התרמות אל שיטת שפינווא. ונפלא הדבר, שהפלוסוף שמינל, אשר עשה את ההכרה השכלית ליסוד המוסר, היה אדם מתרנש כאשה, כאשר ראיתי והכרתי בו²).

ברדוש אחר אשר רנש שמינל ברכים על דבר האגדה הדתית והרת' (Mythos und Religion), אמר על אודות ההתפתחות הקולטורית של המין האנושי, כי היא תולדות הכחות המוסריים והרוחניים שבאדם השועלים מני דור ודור. וכשם שאי אפשר לשום חיון טבעי בלי סבה קודמת לו, כן אי אפשר גם לחיון רוחני בלי אותן הסבות הקודמות לו והגורמות היותו. כל מה שאנו מוכרים ומאמינים הוא תולדה הכרחית של התפתחות הרעות משנים קדמינות. ממה שמכרו והאמינו בני אדם עוד בראשית לדת הקולטורא. למשל השעה האנושית, אשר כעת היא לנו לאמצעי, לספר איש לאחי

¹ הירברט הלך לעולמו ביום י"ד אנוסט שנת 1841, ואז מלאו כבר לשמינל י"ח שנה; אבל לא ראיתי בשום מקום, כי למד שמינל פלוסופיא מפיו של הירברט. עם כל זה נוכל לכתותו בשם תלמידו, כאשר קראו לו בשם תלמידו של ווילהלם הומבולדט, מפני שנמשך אחר שיטתו.

² עוד מרס פרסם את ספרו הראשי „אתיקא“ שמעתי מפיו כמה דרושים וחקירות במקצוע זה. מובן מאליו, כי אז נמשכתי אחריו כל הגה שיצא מפיו. עם כל זה ראיתי והבנתי, כי בקבלו על עצמו להסביר כל הפעולות הנפשיות — המוסריות — על פי המסקנא הזאת, היה מוכרח לפעמים לבקש מפלט בתשובות דתיות, כדרך כל פלוסוף החפץ להסביר כל חיון מוסרי על פי הנחה עיקרית אחת. ביהוד אצור בזכרוני, איך נתקשה להסביר לנו כהות מדת „הכרת מובח“ ע"ס החכרה השכלית. ועוד נדבר עיו לחלן.

בריוק כל העולה על רוחנו וכל מה שנרניש. היא בת אותה השפה הפרימיטיבית, אשר על ידה הודיעו בני אדם בזמן קדום — במרם התפתחה התרבות של המין האנושי — זה לזה את ציוריהם הממושגשים. השקפתנו הדתית הצרופה בכור ההשגה השכלית היא בת ההשקפה המנושמת והנסה של האדם הקדמוני, אשר ברא לו את אלהיו בצלמו. לבני אדם כעת יש השקפה דתית קולטורית, אבל יסודה ושרשה היא באותה ההשקפה הדתית, אשר החזיקו בה אבותינו מחומרי הקולטורא.

באיזה אופן צייר לו האדם הקדמוני את האלהות? שמינמל יאמר להסביר לנו זה באופן פסיכולוגי. האדם, כעת עמדו על מדרגה סתומה בהתפתחותו הקולטורית, נרמה לילד מרם התפתחו כחותיו השכליים. הוא משתעשע בחיך ביום כהיר בשחקים; הוא מתענג על האור כי טוב ומרניש את פעולת האור, כי יחס לו. והנה החלה השמש לערוב, עד כי פנה היום והיה לילה. האור התעלם ועמו גם חום השמש. החשך כסה פני הארץ וקור יבוא בעקביו. גם חיתו שדה נאספו למערוניהן ואל רבצן, ורק מרחוק ישמע מעם בפעם קולן המעורר זועה. כל מה שחמעיט העין לראות באישון ליל כן יגדל כח המדמה והשפעתו תתגבר מרגע לרגע. האדם יראה עצמו בסכנה מפני חיתו מרף. גם יחוש עיפות בנפשו והוא שואף למנוחה — אבל הפחד לא יעזבנו, הוא יפחד מפני הכח האדיר והנורא, אשר העביר אור מפני חושך, אשר במאמרו חדלה תנועת החיים בכל היקום. ברנש פחד וראנה כזה נרדם האדם ואחרי שעות מספר הקיץ — והנה שבו החיים עוד הפעם בכל פנות הטבע. השמש יצאה על הארץ ובכנסיו הביא אור וחום, חיים ועונג. גם כל היקום הקיץ לחיים וכל הטבע ישמיע קול זמרה ורוח חיים מנשבת בו. האדם יחוש בנפשו, כי בשעה שבאה התמורה הנמרצה הזאת בטבע נפלה תרדמה עליו; השנוי הזה נעשה בלי פעולתו ובלי כח ידיו, ולפי זה הלא יש בהכרח כח נעלה ונפלא המושל בכל. תמורה עוד יותר גדולה מזו יראה האדם בתקופת השנה, מקיץ לחורף ומחורף לקיץ, מחיים למות וממות לחיים. הרנש הזה, אשר יחוש האדם בנפשו לסראה התמורה הזאת, והוא לא ידע ולא יבין את סבתה ותוצאותיה, הרנש הזה הוליד באדם הקדמוני את הדת בדרך טבעית, לפי מושגי אדם במצבו הקולטורי בראשית ימי התפתחותו הרוחנית. האדם הקדמוני היה מוחר בעולמו; הוא לא ידע את מקומו בטבע המציאות, ודבר שאין צריך לומר, כי לא הבין את כלל המציאות. כל מה שראו עיניו היה נעלה ונשגב מבינתו הפרימיטיבית. הוא לא הכיר עוד בנסים ונפלאות, כי כל המציאות היתה בעיניו חיוון נפלא. הוא לא השיג עוד את חוקי הטבע ולכן לא ידע מה הוא היוצא מגדר הטבע, כלומר: מה הם החזיונות הנפלאים בטבע, אשר לא נתבאר לנו עוד סדרם הקבוע ויחוסם אל חוקי הטבע הנודעים והמוכנים לנו. רק לאט לאט הרגיל האדם להשיג את הסדר הנמצא ביצירה. הוא ראה את הענינים פעם אחר פעם, וכאשר נכנס כבר למחוז מושג הומון, הבין, כי חזיונות טבעיים ידועים יראו לפניו פעם בפעם במונים קבועים. על פי זה הבין, כי יש סדר למבע. השגתו בדבר הכח הנעלם המושל בכל קבלה כבר צורה אחרת: הוא אינו רק ירא ומפחד מפני הכח הנעלם הזה, אלא כבר הוא מתחיל להתפלא ולהשתאות עליו; הוא חש רנש יראת הכבוד והרוממות להמושל והמנהיג הנפלא, אשר ידו עשתה כל אלה. ובהיות כי כל החזיונות הטבעיים הקבועים קשורים הם במהלך הכוכבים ומכונם, בצורות המולות הקבועים בשמים, הגה על פי סדר פסיכולוגי נקבע בלב האדם הרעיון, כי הכח הנעלם המנהיג את כל אלה הוא בשמים ממעל. ואולם בזה לא בא עוד האדם לידי השגה צרופה, לדעת כי יש נמצאים ורחניים

או כי יש כחות בלתי נראים לעינים, בלתי מורגשים. הוא רואה נבראים ויצורים, ובהכרח, לפי מושגיו, נתהוו באופן אשר תתהוו המציאות הכללית. היינו כי נפלו מן השמים, כמו שיסול הגשם וכמו שירד הברד, וכמו שיראה הברק וישמע קול הרעם. התהוות היצירה היא לפי דעתו בשמים ממעל, ועץ כי לא חשני האדם הקדמוני ענין התפתחות המבד והתהוות המינים באופן מדעי כמנו היום, לכן האמין בדיות אש ושרפי מעלה וכהנה. כי באופן אחר אי אפשר היה לו להבין ענין הבריאה למטה. הכח המדמה והרגש הפיזי שבאדם עשו את שלהם, להוסיף על המושגים הפרימיטיביים האלה, לתת להם צורה פיומית, להמביע אותם במטבע ציורית ולהבינם כתור סמור המעשה באופן מתקבל אל הלב. באופן זה נהייתה האנדרה הדתית או המיתוס. אלו סמורי האנדרה הדתית נמסרו מפה לאוזן שנים רבות ועברו מדור לדור. בימים ותפתח האדם בכוחותיו השכליים ולבו ראה חכמה ודעת, להבין כמה מחזונו המבד, וביחוד להבין את קשר הסבות והמסובבים, את העלה ביתוסה אל העלול, את הסדר הקבוע בכל הבריאה. ואולם לא בפעם אחת בא האדם לידי השגה שלמה וצרוסה ולא בבת אחת ידע הכל והבין הכל. יש שעמד על חיון מבד נפלא מאד, אשר לפי מצב הכרחו ויריעותו אי אפשר היה לו להבין את מבתו ואופן היותו. החיון הזה היה לפי השקפתו דבר נסי וסלא. מצד אחד חש האדם בלבו, כי העולם ניתן בדי מנהיג אדיר ובעל יכולת, אשר ידו עשתה הכל בסדר נעלה — למובתו, לשמור עליו ולחלצו מכל הקמים עליו. ומצד השני ראה לפעמים חיון בלתי רגיל, ולפי השקפתו לא המיל בזה מסק. כי יד המושל האדיר עשתה זאת לאיוז תכלית — לנמול חסד עם הצדיק או לענוש את הרשע. באופן כזה נקבע ברוחו ענין האמונה בממשלת האלהים על הארץ ועל האדם — היחס והקשר שבין היוצר ויצוריו. ובה במדה שאנו בני אדם צריכים לחסד האל, כי ישמור אותנו ויהיה עלינו לסתרה, אנו צריכים גם למצוא חן בעיניו, ולזה נניע באמצעות מעשינו, לחדול מעושה ולעשות הטוב והחסד, היינו הישר בעיני אלהים. התחלת הרגש הדתי היה במראה עינינו, ואולם התפתחות הרעיון הדתי היה בהלך נפש, במחשבה ובהכרה שכלית. שמינמל מסביר לנו את החיון הזה במשל לקח מחכמת החשבון וההנדסה. אנו למדנו למנות אחת ושתי ושלוש, מסני שהיו מונחים כמה דברים לפנינו, אשר מנינו וצרפנו אותם. אבל מן המורגש באנו אל המושכל, כי לבסוף למדנו לצרף מספרים גדולים מאד, אשר לא ראינו בעינינו וגם אי אפשר לנו לראות בעינינו. מן הנקודה הנראית לנו נמשוך קים לאורך ולרחב בשעורים עצומים שאינם נראים לנו. מנקודה זמנית אחת נקבע בשכלנו ציור העבר והעתיד לכלי תכלית.

גם בדרוש המדעי הזה, אשר יסרו שמינמל על המחקר הפסיכולוגי, בא אחר כן כדרכו אל ההסברה ההגיונית. במה שדן על יסוד ההבנה הפסיכולוגית נודה לו בכלל, אפילו אם נחלוק עליו באיוז פרטים. אבל במה שדן על יסוד ההבנה ההגיונית נמצא כבר סימני שיטה קבועה, אשר על אודותיה אמרתי כבר כמה פעמים, כי סוטה להביא את החוקר לידי קיצוניות במדה מרובה. אי אפשר לנו להסביר הכל על פי סדר קבוע, על פי חוק הגיוני מתאים לכל פרטיו, כי מבד האדם אינו הכלל העולה של מופתים הגיוניים, אלא תערובת של כחות נפשיים ושל השפעות שונות, אשר רובן לא נתבררו עוד לנו כל צרכן.

שמינמל יחליט, כי הדת היא קשורה בהמיתוס, בו באופן אשר הקולמורא היא מולדת המצב המבד של האדם, כלומר: על ארמית המבד האנושי צמחה הקולמורא.

ואולם הקולמורא נצחה כבר את המצב המכעי. במדה זו נאמר, כי אמנם מן המיתוס התפתחה הדת הצרופה מרור לרור על פי הכחות הנפשיים שבאדם, אבל הדת הצרופה נצחה כבר את המיתוס, ולפי זה עלינו להפריד אותה מן המיתוס, היינו מכל מושג אשר אין לו מקום בשכל ובהגיון. ביתוד הוא מקטרג על המצות המעשיות, אשר לפי דעתו הן הבלי האמונה ולא האמונה הצרופה בעצמה. את דעתו זאת השמיע שמינמל לפני ימי דור אחד, זה שלשים שנה. בינתיים חזר מדבריו אלה, ופעם אחת דרש ברכים לפני עדת יהודים משכילים, כי עלינו לעשות את ימי המורים, כי רק בזה נבוא אל התכלית המבוקשת: אם יהיו נעשים יהיו גם נזכרים. לסנים דן שמינמל, כי עם אשר יחויק במצות מעשיות מרובות אין זה מוכיח עליו כי בעל דת הוא במדה מרובה, אלא כי עוד לא נצחה בו הקולמורא על המכע ועודנו מחויק במנהגיו המכעיים. הוא אמר בפירושו, כי אין לנו להחויק במנהגים, אשר כבר פג מעמם. כי בעת שהיה המין האנושי במצב הילדות, היו המנהגים האלה יפים לו, נאוחים להרנלו ולמבעו, כשם שיםם כלי שעשועים לילד. ואולם האדם הבא בימים אין לו למסל במנהגי נערות וכמעשי ילדות. שמינמל נותן מעם לחיוון ההיסטורי הזה, שעוד לא התגברה הדת (לפי מושגיו הוא) על המיתוס, היינו האמונה הצרופה על האמונה המעשית, הדת השכלית על מנהגי הדת: אנו חשים בנפשנו, כי בזה נתיר את האנודה בין הרוחות הקודמים לרורנו אנו, ננתק את הקשר שבין אבותינו ובין בני דורנו. אנו אמרים לנפשונו: אבותינו חכמו את המנהגים הדתיים האלה ואנו נתרק מהם? המנהגים האלה היו קדושים בעיניהם ואנו נבזם בשאט נפש? אבל, ישיב שמינמל ע"ז, גם אבותינו הרחיקו ללכת מאבותיהם, הדת התפתחה במרשניה מרור לרור, ומן המיתוס הפשוט יצאו עיקרי הדת ומנהגי הדת. בה במדה נשתלם גם אנו בחייו הדתיים על פי מושגיו בני דורנו ועל פי מצבנו הקולמורי. באופן זה לא ננתק את הקשר בינינו לבין אבותינו, אלא נקשר את כל המין האנושי בהתפתחות קולמורית אחת, מן המצב הפרימיטיבי עד סוף הקולמורא השלמה. אז יהיה המין האנושי לחבר אחד, לאנודה אחת, לנף אחד, אשר כל איבריו מתאימים אל תכלית אחת.

הבאתי בזה את שני הדרשים הדתיים של שמינמל, למען נראה התפתחות רוחו בזמן שלשים שנה. בסוף ימיו חזר שמינמל לאלו הדעות, אשר לפני שלשים שנה היו בעיניו עצם המעות, עכוב ההתפתחות הקולמורית של המין האנושי.

שמינמל בא עד קצה החקירה האנושית, לדעת מה שנתגה רשות להשכל האנושי להתבונן בו. תורת המסר לא הסיר מלבו כל ימי חייו; אבל הוא חשב אז, כי אפשר להעמיד את המסר על ההשגה השכלית ועל החקירה המדעית. גם אז היה בעל דת, אבל אז חשב, כי אפשר להעמיד את הדת על ההשגה הצרופה. ואולם באחרית ימיו גברה בלבו ההכרה הלאומית, אשר כל אותם הימים שהיה שמינמל שקוע במחקר הגיוני לא שם אליה לב; אהבתו לעמו העירה בלבו חבה גם לדתו של עמנו. אז חזר והיה בעל דת יהודית, יען נזכה, כי בלי היהדות לא תתקיים האומה הישראלית; אז חזר וקרבה מה שהרחיק לפני שלשים שנה: האמונה בתור מסורת היסטורית, האתיקה הלאומית, הדת הלאומית. אז היה בעיניו עיקר חנך הדתי: אלהינו ואלהי אבותינו.

לתולדות ה"שלחן ערוך" והתפישותו.

ה"י).

מהרש"ל, כמו שראינו, היה מאלה החכמים המצוינים העומדים למעלה משעתם ושעסי' רוב אין בני דורם עומדים על סף דעתם. דרוש אך לעבור בסקירה שמחית על שיטתו והלך נפשו. כרי להכיר עד כמה אי אפשר היה לו להתאחד עם רבני זמנו, שהיו כלם כנסיים בעיניו. ולכשנזכור עם זה תקיפות דעתו במלחמתו בעד האמת, נבין בנקל מפני מה לא היה מקובל ומרוצה על בני דורו, ולא נתפלא על כי בכים רדפוהו וישטמרו, כי שונאי האמת רבים. גם תלמידיו מרדו בו וימרדו את חייו, כמו שמתאונן ע"ז ככל תשובותיו.

ביחוד גדלה השנאה בינו ובין תלמידיו ר' שכנא. בבואו לסולין כבר מצא את ישיבת ר' שכנא מסודרת ומכוננת. ר' שכנא היה התל שהכל פונים אליו, ולא ברצון הביטו על הרב האשכנזי החדש. שבא לכאן והביא תלמודו בידו, שיטה חדשה שלא שערוה הראשונים והאחרונים. שיטה שיכולה להיות לא לרצון אף למרחיבים ובפרט לתלמידיו ר' שכנא, שעיקר מעינם שמו בפוסקים, כמו שהוזכרנו לעיל. כן היתה לתלמידיו ר' שכנא השקפה אחרת בדבר הגהות הספרים. הם אחזו בזה בשיטת ר"ת וסיעתו, שהתנגדו להגהות הספרים¹). ומהרש"ל הלא ידועה לנו שיטתו בזה. מפני מעשים אלו — ואולי עוד אחרים, שאינם ידועים לנו — היתה שנאה בינו ובין תלמידיו הזקן²). אולם, כיוצא מן הכלל היה יתוסף המצב אל הרמ"א. הם באו בדברים זה עם זה ומדברים שלום ואהבה איש עם רעהו. ואם כי לפרקים מדבר מהרש"ל קשות גם עם הרמ"א ונוער בו בנדיפה, ביחוד בעד דעותיו הסלוסופיות שזה האחרון מבקש להשתמש בהן להלכה³). — בכ"ז הוא נושא פנים לו ומחבבו. אני מקבל עלי — כותב מהרש"ל להרמ"א — מהידום, שאהבתך תהיה חקוקה בלבי, והלואי שתהא מצרך נערך החצ"י (שרית רמ"א סי' ו'). והרמ"א משיב אהבה אל חקו, ועל כתביו הוא אומר: "אני נזנח תוך ספרי קדש כראוי להם, כי כל דבריהם תורדי' (שם). אולם בסוף ימיו של הרמ"א נתפרדה החבילה,

¹ עיי' למעלה תוב' כ"ז ע' 127.

² אין לתתו שום ספר ע"פ הסברא, כיא בראיה ברורה שיש בו טעות. רמ"א ירד סי' רע"ט.

³ כך הוא מכנה את ר' שכנא, לפי דעת רבים מכותבי דה"י — מפני שהיה זקן הרבנים באותה שעה בפולין.

⁴ "הקפתני בחבילות חכמות ורובן חצוניות וחכמת אריסטו הערל — אליו חיית פונת... וזו היא אשמת הנשיא כמקד"י. (שרית רמ"א סי' ו').

וכנראה היה הרמ"א הנורם לזה. הוא הרהיב עוז בנפשו לבקר בספרו תיח את דברי מהרש"ל, ואולם מפני הידירות שביניהם לא הוזכר את שמו של המבקר מפורש וכתב אך סתם: "ולתוציא מלבו של חכם אחר" (תיח כלל ט' ס"ז). אבל בין התלמידים נמצאו הולכי רכיל שגלו למהרש"ל את הסוד, כי הוא הוא אותו החכם, אשר הרמ"א מבטל את דבריו. הדבר הזה העלה את חמת מהרש"ל עד להשחית, כי הוא היה נוקם ונוטר כתיח אמתו, ובהיותו נרדף על צוארו מחמת הרבנים בני דורו, חרה לו עד מאד, שירידו האחר — הרמ"א — גם הוא בגד בו. ומאותה שעה היה עוין את הרמ"א. באחד מספריו האחרונים הוא שופך רוחותיו על פני הרמ"א ככל עת מצוא: "ואל תשגיח בדברי מהרים בספר תיח, ואמר על כל מה שמצא אני מאמין, ולא ירד לעומק הענין ע"כ אין לסמוך עליו כלל להקל" (באורו לשערי דורא" סי' ל"ג, מוכא ב.כרם שלמה). "ואל תשגיח בחדשים לבקרים כמה שכתב מוהרים בתיח שלו, כי כתב מנהגים בעצמו בכמה מקומות אשר לא ישרו" (ש"ד שער ה' סעיף ש', מוכא שם). ועוד בהרבה מקומות. ונס ב"ש"ש על חולין אשר (כמבואר לעיל) הוא מספריו האחרונים של מהרש"ל, שעבר עליו במהדורא בתרא, גם שם הוא מקנטר את הרמ"א בהלכה. ולא נתקרה דעתו עד שהתוכח עמו פא"ם בהלכה זו והודה לו הרמ"א שעליו היתה כונתו. או שאל אותו מהרש"ל: "איך עלה על רעתך להשיג עלי ולא עיינת... גם לא ידעת שורש דבריו? ע"ז השיב הרמ"א: "אמת, שכך שמעתי שאתה אסרת... ומה לך בכך? הלא לא הוזכרת שמך בסירוש אלא כתבתי כיא, ולהוציא מלבו של חכם אחר". וגבה מורא בינינו — מסיף על זה מהרש"ל — והלך לדרכו ונתבקש בישיבה של מעלה" (י"ש"ש חולין, פ"א סי' כ"ט). מסננו דבריו האחרונים האלה נראה שהאמין מהרש"ל בלבו, שהרמ"א נענש בשביל שפגע בכבודו. אולם בטרם נתבקש הרמ"א בישיבה של מעלה עוד הספיק לעבור על ספרו תיח במהדורא בתרא והכניס בו השנות חדשות על מהרש"ל בהזכרת שמו. כי מתחלה, כשחיו באהבה ושלום, לא בקש הרמ"א לסנוע בכבודו של מהרש"ל בגלוי והשיג עליו אך אותה הפעם בהסתר שמו; אבל מכיון שנפל המסך ונתודע הרבר למהרש"ל וגבה מורא בינם, העביר את ספר אורח של מהרש"ל תחת בקורת חרה ומשיג עליו על כל צעד. ומהרש"ל לא יכול לסלוח לו זאת, ואף לאחר מותו הוא כמו מלגלג עליו באמרו: "וא"כ מסתפינא שלא יבואו היתומים להחזיק בעזבון של אביהם ולומר: השנתו כבר כתובה בעט ברול ומי יטחנה כי קדש הוא. ע"כ אבוא להודיע מאין יצא מקום הדין...".

באמת צריך היה מהרש"ל לקנאות בגורל הרמ"א. הוא היה גרול בחכמה ובשנים מן הרמ"א, כמו שנראה מיחוסם זה לזה בחייהם, ובכ"ז היה הוא נרדף על צוארו וכעס ומכאובים היתה מנת חלקו כל ימי חייו, וכן היה גורל ספריו, שנשארו מונחים בקרן זווית; בעוד שהרמ"א חי בכבוד וגדולה וספריו נתפשטו בכל תפוצות ישראל. וכבר העיר על זה אחר מגדולי ישראל בדור שני אחריהם, שאצלו נתקבלו ספקי הרמ"א נגד מהרש"ל למחת היות המהרש"ל גרול בדורו מן הרמ"א, והולך ומגנה את כל הדינים שנחלקו בהם מהרש"ל והרמ"א ושצריך לסמוך בהם כמהרש"ל נגד הרמ"א (שליה שער האותיות רף קס"ז, בדפוס ווארשא שנת תרי"ז).

אולם מתנגד יותר עצום ממהרש"ל נמצא לו להרמ"א מיד לאחר ספירתו, והוא אחד מחבריו — הרב הגאון ר' חיים בר' בצלאל אחי מהר"ל מפראג. הם למדו יחד בישיבת ר' שכנא, ור' חיים האריך ימים הרבה אחר הרמ"א. הוא היה רב בערי פולין

ואשכנו והיו גללים לו מנהגי שתי המדינות הללו. כי היה דורש אחריהם. שמו נודע למדי עיי ספריו הרבים והמחזקים שחבר בסלפול וקחקר. רוב ספריו שנשארו בידנו יש להם תכונת מחקר ודרוש עיד המוסר והם מצויינים בעמקותם וחכמתם, ונראה מתוכם ברק שכלו ורוחב דעתו. וכנביא ומוכיח עומד ומגיד לדורו ששעו ולחכמים עונם מבלי נשיאת פנים לאיש, ובכלל רומה הוא לאחוז מהריל מפראג. שלבו כלב הארי וגם הוא השאיר לו שם בספרי חכמה ובמעשיו הטובים יותר מכספרי הלכה ופלפול. מספריו ההלכתיים של ר"ח מצויין ביהודי הספר. וזכות מים חיים¹, הכולל בקורת על ספר. תורת חמאתי להרמ"א. בו הוא משיג על כל ספקי הרמ"א והחלמותיו בספר תריח (שעל סיהן ארנ את המספר על השריע). ביהודי במקום שהרמ"א הקיל בשביל הפסד טרובה וכדומה. אמנם הפוסקים האחרונים, מפרשי השריע, אינם מרבים להזכיר ספר זה, ולא אוכל עתה לברר סבת הדבר. מפני מה אינו מקובל על האחרונים. כי אין הספר עכשיו תחת ידי, וזה זמן רב שראיתי אותו. אפשר שלא היתה דעתם נוחה הימנו מפני הבטחים החריפים שבו נגד הרמ"א. איך שיהיה, הספר הזה נשאר מונח בקרן זוית. אולם יותי מן הספר עצמו נכבדה היא הקדמת המתכבד לספרו זה אשר עליה נגורה נגיוה לנמרי. ההקדמה הזאת נכתבה בהשכל ודעת, בסגנון ספרותי נאה, ובכללה היא תוכחת מגולה לתלמידים צעירים, שמבקשים לעשות להם שם ולהכיר ספרים חדשים ואינם מסתפקים בספרי הראשונים. אך בהמשך הדברים הוא הופך פניו כלפי הרמ"א והשריע ומדבר דברים קשים נגדם ונגד ספקי הלבות בעניני הוראת ארה בכלל. הספר נדפס בפעם הראשונה עם ההקדמה באמשטרדם בשנת תע"ב, והסכימו עליו הרבנים שם, וביניהם גם הגאון. חכם צבי. על שער הספר כתוב: ספר וזכות מים חיים על אדות הביאור בהנהגת ארה. והשגות על תריח להגאון מהרמ"א זצ"ל. עמו יתוכב בלשון נוכח ונסתר. תוכחת מגולה לתלמידים, העושים תורתם פלסתר. כי נחלים הוא הותה על ראשם וכוסה עליהם סכנת. חקנו הגאון החסיד בעל המתכבד ספר החיים מזהיר חיים ב"ר בצלאל זצ"ל אחי הגאון מהר"ל מפראג זצ"ל. אחרי כן נדפס הספר עוד הפעם בלובוב בלי ההקדמה², וגם נדפסו ההשגות בתוך ספר תריח בעצמו ברוסוסים אחרים. אולם ההקדמה לא נדפסה עוד בשום מקום ונמצאה רק בהוצאת אמשטרדם, שהיא עתה יקרת המציאות³. ומפני שהדברים הכלולים בה, שיצאו מפי גאון כביר כזה, יש להם ערך רב לעניננו, כי יפיצו אור גדול על מצב השריע בתקופה ההיא — אחשוב לנכון להעתיקה בזה כולה — כמו שהיא, כדי להחזיר אבידה לבעליה. היא נחלקת ליינ עקרים, ולפניה יש מסתח קטן מאת המסדר או המויל, שבו מבאר בקצרה את תוכן העקרים הללו. אולם אנחנו נדלג על המסתח ונתחיל מעצם ההקדמה.

(א) אמר המתכבד חיים בלא"ה מריה ר' בצלאל ד"ר. הנה גלוי וידוע לפני כל יודעי דת ודיון, שעיקר הוראה שדברנו בו ד"ר אינו אלא באיסורי מאכלות, שנקרא סתם איסור והיתר, ובו החמירו חז"ל יותר ממה שחמסירו בכל שאר איסורין אפילו הם חמורים יותר. עד שפצינו בחכמי כל הדורות שהיו לפנינו שהיו חוששין מאד לכל דבר המוקצה מחמת איסורי מאכלות והוסיפו תמיד מתרה ופרישה לאסור איסור על נפשם. ואותם החמורות (החמורות?) הבאים באיסורי מאכלות אינם משום הרחקה בעלמא, כשאר איסורי דרבנן, רק הם מויקים לנפש כמו גוף האיסור. כדרך שאנו רואים ג"כ לפעמים, שנפשו של אדם קצה בשום מאכל שאפילו הוא מתוקן ומקובל מוב, אם

⁽¹⁾ כמדומני עם הסכמת הג' ר"י שאול הלוי נאמאנוואן, ודא מצדק על שנתן הסכמתו על הספר הזה.

⁽²⁾ היא בא לידי בהעתקה מכ"י עיי תח דובנאו.

יאכלנו בעל כרחו ויזק לו, כאלו היה דבר ארסי, כך הדבר בהוראת איסור והיתר, שהוא כמאכל של אדם, שאין להכריחו בכל דבר שלבו נוקף עליו לאמר קבל דעתו, שהוא רשאי ולא אתה ואכל זה (?) לפי שהוא דבר זר מאד, שיטמא האדם את גופו באכילת האיסור, כמו שהתפאר הנביא בעצמו: "הנה נפשי לא מטמאה וכשר טרפה ונבלה לא אכלתי וגו', שפי' אותו רד"ל (חולין דף ל"ז ע"ב) על הפרישות והטהרה יתירה שלקח הנביא בעצמו אף בדברים המותרים. וכן מה שאמרו רד"ל (שם ה' ע"ב) שאפילו בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם צדיקים עצמם לא כ"ש. ופירושו התוס' דדוקא באיסורי מאכלות אינו מביא תקלה לידם אבל בשאר איסורים לא, שהרי מצינו ברי' ישמעאל שקרא והטה בשבת.

(ג) וכמו שלא יערב לו לאדם רק המאכל שתקן לו הוא עצמו, כפי אשר תאוו נפשו לאכול, ואינו רוצה כלל להיות מצפה על שלחן חבירו, כך לא יערב לו ההוראת וזולתו אפי' יסכים דעתו עליו. וכ"ש שאינו רוצה להיות מצפה על "שלחן ערוך" שלהם. ולזה מנעו הראשונים מלחבר שום ספר מיוחד על דיני איסור והיתר לקבוע המנהג והלכה להבינם. ככל זה התיימא ופלא מן הרב המופלא בדורו החסיד הגאון מהר"ר משה איסרליש ז"ל, אשר חיבר ספר מיוחד על דיני איסור והיתר וקראו "תורת חסאת" ולא שת לבו לכל הדברים האלה שכתבתי. ובלתי ספק לא היה נעלם ממנו ג"כ, כי בעת שלמדתו יחד בישיבת הגאון המופלא מוהר"ר שכנא ז"ל ושמענו מפיו השערים מדורא. אנחנו תלמידיו הפצחנו בו פעמים הרבה שיראה לחבר וללקט יחד את כל דיני איסור והיתר בסדר נכון, ואמר גואס לדברינו, ואין ספק שאינו אלא ממעט שכתבתי¹.

(ג) וכמו שיש ב"ש שהוא אספנס גדול ובכל הוא מואס בדבר, ויש שהוא בעל נפש יפה ולא תתעב נפשו כי"א בדברים המאופים ביותר, כמו שאמרו רד"ל (שם דף ס"ד ע"ב) גבי ביצים מחורות שבעל נפש יפה יאכלם, כך אנו רואים את הרב המחבר ז"ל שהיה בעל נפש יתירה, עד כי במקומות הרבה דחק עצמו להעמיד את הדיון לפי דעת הפוסקים הקדמונים בלבד ואינו חושש כ"כ לחומרות האחרונים. ומקלו יגיד לו עוד לעשות סברות ופעמים בכמה דברים אשר לע"ד אין לסמוך עליו להיתרא, כאשר אבאר אי"ה. וכל זה משום דכחא דהיתרא היה עדיף ליה עד שנמצא בספר זה היתר בכמה דברים שהוא חידוש בעיני העולם, אע"ג דאפשר שהיה היתר בימי הפוסקים הקדמונים. הגע בעצמך: אם יעמוד עכשיו שום מורה ויתיר בשר עוף בחלב, כמה היה הדבר לתמוהו, אע"ג שלא היה חידוש בדורות הראשונים, אף כאן אע"ג דודאי משה אמת וחורתי אמת, מי"מ, אחר שכבר הוחזק אצלם הדבר לאיסור ומעולם לא ראו ולא שמעו כי שהתירו, דומה בעיניהם כאילו הותר להם ח"ו איסורא ויבואו הם להקל עוד יותר אף במקום שלא אמרו להקל. ולפי דעתי לא לחג נזוקה בפי החכם החסיד המחבר ז"ל לקרוא את שם הספר הזה "תורת חסאת", אשר נשיא הדור כמנו חסא בעט לשונת חסא קל, לא לו, רק לאשמת העם, שאמרו: האח מצאנו לנו מורה צדק כנפשו וכרצונו, אשר פרק מעלינו עול חסאת הגדולה, אשר השתרנו ועלו על צוארנו מן החומרות והפרישות יתרות שהעמיסו עלינו חכמי כל דור ודור עד היום הזה באיסורי מאכלות. כי עתה הרחיב לנו הרב המחבר ז"ל. ואין ספק, שכונת הרב תחסידי ז"ל היתה רצויה מאד, כאלו קיים תורת חסאת בזמנו, כמו שהתנצל בדבריו הקדמתו. ואם אולי טעה, הלא משנה הוא בידו, כי איש כמהו, אשר תקפה עליו משנתו גם בדברים אחרים, אשר חסא יותר עמוקים מזה, כמו שידוע לנו מספריו שחבר והוציא לאור, על כן אפשר שתקטן בעיניו מעשה חיבור זה עד כי לפי תרופתו לא דבק. ולא עליו תלונתו כי אם לאשמת העם, כי הסתה יחסימו וירשיעו מחשבתו הסתורה, כמו שכתבתי לעיל. ואחשוב שזה דומה אל נחש הנזשת, שעשה אדוננו משה על פי ה' לתועלת האדם הנשקף, אשר הביט אליו וחי. עם כל זאת, אחר ששמעו אחריו, עמד חזקתו מלך יהודה וכתת אותו, ולא נמלך עליו תחלה, כי אין עצה בדבר שהוא כנגד ה', וידע בבירור שלא יסכימו עליו לפסול את מעשה אדוננו משה ואדרבה ימרו בידו, ולכסוף חורו לו שיפה עשה שכתת אותו ולא נמלך עליו תחלה. כך מעשה ספר תורת חסאת אשר עשה משה"ה לעיני כל ישראל לכבוד קונו ולתועלת הנמשך ממנו.

עכ"ה, אחר שיש מכשלה במקצת דבריו, כאשר אבאר, ע"כ הקדמתי את עצמי לחסיד המכשלה מן העם. ולא נמלכתי בגאוני הארץ הם אלופי חניר הגדולה לאלקים ורגקפורט היושבים ראשונה במלכות. הגם שיעקר המכשלה חזאת מפני חילופי מנהגי בני אשכנז ממנהגי מדינת פולין,

¹ עיי' במאמרו למעלה ס"ב (השלח IV ע' 899).

(תורת ביט)

השלח V.

כאשר אבאר. ומו יוכל לברר לו עיקר מנהג בני אשכנז כמותם. כי הם יטורו וישקטו תל על שמריהם. שם חכמה שם הועד מקדם קדמתיים. עם כל זאת לא מלאני לבי להמליך בשום אדם. כי זחלתי ואירא פן אחיה כשהוק בעיניהם לאמר, כי נמלה שפלה כמותי וכא לחשיב את הארי לאחר מותו. ואני בער לא ארע וכינת אדם אין לי. אכן, אחר שרואה אני שיש כאן קצת חלול השם. אמרתי אין חכמה ואין תבונה וגו'. וראיתי לקרות שם האגרת הזאת „מים חיים“ כי זאת תורת חסמת להיות עץ ארו ואחזב יחד באגדה אחת וליתן עליו מים חיים. והנה הארו בלבנן הוא חרב המחבר דל. ואני השפל הוא האחזב שבקיר. ובציורו יחד נעשה תורת חסמת כחקת התורה וכמשפחה. וזה החלי לעשות בשם אלקים חיים ומלך עולם:

(ד) ובראשון אדבר מן הספרים שנתחברו בזמננו זה, ואבאר שהם מכינים עצלות בלמוד הספרים הקדמונים וגם בהם מתרשלים העולם עד שנמצאים קרח מכאן וקרח מכאן, ואבאר שנמנעו ואי אפשר שלא יכשלו המבחרים בלשונם ולכן אין לסמוך רק על הספרים הקדמונים. ואמר אנשי שאמנו יוציב כי עלינו לשבח לאדון הספר על אשר הטיב לעשות ולזכות את הרבים בחבור הזה, עם כל זאת לא אוכל ג"כ להסתיר תחת לשוני ולא להוריע, כי רואה אני, כי מסתק דבריו יצאו ג"כ דברים שאינם מתוקנים ושיש בהם ג"כ קצת זילותא אל גאני עולם חסידו עליון מחברי הספרים הקדמונים, אשר להם משפט הכבדה. וזה כי הרב דל כתב בתקדמת דבריו, כי מה שהשערים מריי מדורא היו רגילים ומצוים ביד כל אדם עד הנה, הוא היה למכשלה תחת ידם. אחר שלא יספיקו דבריו לכל דבר הוראה: גם הגהות שלו שנתקנו עליו הן הן קלקלתו, כמו שמבואר בדבריו. אלה הדברים דבר משי"ה אל כל בני ישראל ופוסל כזה דברי הראשונים ע"י שקראם מכשלה כאלו חיו נסרתה ואברה חכמת הספרים הראשונים שדברו ג"כ בדיני איסור והיתר. ולפי דבריו זה צריכים אנו לומר ג"כ, שכל הגאונים וראשי הישיבות שהיו מעת שנתחברו השערים הגיל עד היום הזה לא היה בהם מי שהרגיש במכשלה הזאת, או הרגישו ולא היה לאל ידם להסיר מכשלה זו מעם כמו שעשה הרב דל. רק כלם היו בעוכרי ע"י שהוסיפו הגהות על הגהותיו והוסיפו כזה מבוכה על מבוכותיו לפי דבריו. גם כל עסק הלימוד שהיו לו בספרים ההם עד הנה לפי דבריו ללא תורת אמת וגם לא להועיל, והלילה להאמין בזה. ולא על הרב דל לבד תלונתי כ"א אף על הרב הגדול, אשר בצלו נחיה בגוים, הגאון מהררי קארו יצ"ו, אשר הוא בעצמו ובכבודו מכריז תועלת ספרו הגדול, ואנשי שאין זה ספק, כי הגדיל לעשות מאד עם עמו לפרש ולבאר ולהוסיף תרשים מכל אשר היו לפניו ולעשות אונים לתורה, כי עתה יקו כל מי התורה אל מקום אחד ותמלא הארץ דעה כמים לים מכסים, עם כל זאת הוסיף למל לז עשרה לעצמו יותר מן הראוי לו במה שכתב שאלמלא חבורו חיתה התורה נעשית כתורות הרבה אין מספר לסבת רוב הספרים. ולכן ראה הוא לספוק הלכה ולהכריע בין הסברות כדי שיחא לז תורה אחת ומשפט אחד. הרי שמתנשא על שאר מחברי ספרים הקדמונים, שהם עשו התורה חסירה ח"ו ולא הושלמה רק ע"י חבורו הגדול. ותנה ע"פ הדברים האלה אנו רואים, כי לב העם נוטה מאד אחר הספרים החדשים, אשר מקרב נדפסים ונעשים. לעשות אותם לעיקר יותר משאר ספרי הקדמונים. באמנם כי הספרים החדשים שקולים כנגד כל הספרים. כי בכלל דבריהם דברי כל הפוסקים הקדמונים, עד שקימו וקבלו עליהם להחזיק בהם לבד. ויתר דברי כל הפוסקים בעיניהם כנפול דמין ודומות למטרבות ותנם לטשא, כי אחר שכבר נשלמה התורה ע"י חבורו הגדול של הקארי יצ"ו, מעתה ראוי שלא יהא עיקר הלימוד רק בספרו הגדול המשלים התורה ולא שנחזור להסיר את מחשבתו ברביו שאר הספרים. דא"כ תחזור התורה להיות נעשית כתורות הרבה אין מספר ולא תועילה לז תקנתו. ומשום זה יאמרו ג"כ שראוי שלא לחבר שום פוסק אחר חתימת ספרו בגדול, ולא שום חבור בדיני איסור והיתר אחר חבור ספר ת"ח. כדברים האלה שמעתי פעמים רבות, כאילו התום תורה בלמודה לבר ואבדו חכמת וזלם. וכמו שטבע היצירה עושה עוד היום, שפני כל האדם משנות זו מזו כך יש להאמין שהחכמה נחלקת עדיין בלב כל אדם זו אדום וזו חסונה מזו. ואין ספק אצלי כי השלמים חללו המחברים דל לא דברו בדברים אלו דרך גאון ובזה חלילה, רק חשבו להשות אליהם את העם במתק דבריהם ולהקל מעליהם טורח הלימוד הקשה, כדי להגדיל תורה ולהאדיר.

(ה) אבל לא הועילו דבריהם, רק אירע להם כמו שאירע לחכמי הרפואות. כי הרופאים הקדמונים לרוב בקיאתם בחכמה החיה לא היו כותבין רק סגולת העשבים והשרשים, וידעו בסוב ליקח מהן במדה ובמשקל ובמנין ולתקן מהם רפואות לפי הזמן ולפי טבע התולה. אח"כ חשבו

לפרסם החכמה ההיא מפני רוב הצורך אליה, והתחילו לכתוב בספר מלאכת רפואות עצמן. ועדיין לא כתבוהו רק ברסו ובלשון. שאיננו מוכן לכלאדם. והתחילה או החכמה ההיא להלמעם, וחשבו אז כי אולי הסבה לפי שעדיין איננו מפורסמת כראוי, עד שהתחילו להדפיס כל עניני רפואות בכל מקום ובכל לשון. עד שמצוי עכשיו לקנות כל אותן הספרים ברמים מועטים. ולא הועילה להם תקנתם. רק כל עוד שהוסיפו לפרסם החכמה ההיא היתה הולכת ותוסרת. עד שבמעט שנשתכחה אותה החכמה לגמרי. כך אירע לחכמת התורה. שכל עוד שהקילו הלימוד, הם הוסיפו עצלות, לסמוך על הספרים המונחים בקרן זוית מאין פגת אליהן. והן עתה רבו עמי הארץ יותר ממה שהיו בימים הקדמונים.

(ו) ומאחר שלא עלתה בידם מחשבתם המהורה, מי יתן אפוא, כי החרש יחרישו ולחכמה יחשב להם. כי מי יגע במלאכי אלהים, הם הפוסקים הקדמונים, ויהיה נקי? כמו שהרגיש ג"כ בחששא זו הרב הגדול הקארץ יצ"ל, וכתב בהקדמת דבריו וז"ל: "מי הוא זה אשר יסלח לנו להכניס ראשו בין ההרים הגדולים, הן הררי אל, להכריע ביניהם ע"פ מעטת וראיות לסתור מה שבררו הם. או להכריע מה שלא הכריעו הם". הרי שהעלה מורא זו על ראשו. אכן מבואר בגללה שלא שמר מוצא שפתיו בזה. שהרי ברוב דבריו מכריע ופוסק וחולק עליהם. וזה דומה לנער האומר לזקן ונשוא פנים: "במחילה מכבודך מה שאני מדבר לפניך. אבל אתה מכובד". ואפילו הדרך הישר שלקח בעצמו הרב הגדול הקארץ יצ"ל, דהיינו, לילך אחר רוב דעות הפוסקים, גם בזה יש להרהר, כמו שהשיב מהר"ל בסי' קע"ה. ע"ש. גם מי קבץ יחד כל מחברי הספרים? כי אולי היו עוד מחברי ספרים בימים שלפנינו, אלא שאין זכרון לראשונים או שנאכדו ספריהם. ואפי' במקום שלא דברו בו הקדמונים, רק הוא הוציא דין חדש על ידי פלפול. גם זה אינו נכון, כמו שהשיב הר"ן סי' ע'. כי פלפול שלנו אינו כראי לסמוך עליו רק במקום שפשט מנהגו להיתר. והנה מחברי הספרים דומים אל האומנים עושי מסבעות, שאינם יכולין לעשות מלאכתם אא"כ יש להם קרקע, אשר משם מוצא הכסף. אבל אם תם מוצא הכסף ההוא צריכים הם ליקח המסבעות הישנות ולעשות במקום מסבעות חדשות גרועות ורעועות. שאין זה מלאכת מחשבת, רק איבוד מסבעות הישנות המבונות. וכל עוד שיגרעו ויפתחו [ויפתחו?] החדשות ישובחו הישנות. כך הגאונים מחברי הספרים הראשונים היו יושבים על מעינות חכמת מרחבי ים התלמוד והיה להם לב נכון לחדש ממנו דינים יום יום. ובזמננו זה כבר נסתמו מעיינות החכמה, ואעפ"כ רוצים להודיע טבעם בעולם ע"י הספרים שחברו, עד שלפעמים אינם מחדשים כלום, רק מקצרים דברי הראשונים ואוספים יחד במקום אחד כל דעות הקדמונים ומסדרים אותו בסדר הנכון בעיניהם. ולפעמים שימצאו ג"כ דבר טוב בדברי הקדמונים ומסתירים אותו תחת לשונם ומזכירין אותו בסגנון אחר ואינם מזכירין אותו בשם אוסרו. וכל זה כדי לקנות שם, עד שיאמר הרואה: ראה זה דבר חידוש! ואינו כן, שכבר היה לעולם ששלפנו. והנה יש עוד דרך ישר לפני כל איש, והוא שהרשות נתונה ביד כל אדם שיראה ללקט ולחבר יחד כל דבר חידוש שימצא בדברי הפוסקים הקדמונים ולכתבם בסדר נכון, כדי שיעמוד לו כנגד השכחה המצויה עכשיו מפני מדרת הזמן. ואין בזה שום קפידא, לפי שאיננו אלא כמו שפורח לאסוף לו מסבעות ישנות הרבה ומסדר אותם ומניח כל המסבע אל המסבע הדומה לה ואוצר אותם אליו להיות לו לסגולה. כך אדם זה מאסף אליו דברי חכמים הקדמונים, אשר לא יערכם כל כסף וזהב. וזה לי ג"כ כמו ש"ז שנים שנתתי אל לבי גם אני ללקוט כל דיני איסור וחיתור מספרי הפוסקים א' הנה וא' הנה ומדדתי אותם בסדר נכון והיו לאחדים בידי בתבליט הקיצור. הלא הוא כמוס עסרי חתום באצרותי. והבחרים שהיו אז בביתו נגבו אותו ממני ועמדו והעתיקו אותו בסתר. וכאשר נודע לי לקחתי מידם אותו ההעתיק באף ובחימת. כי לא חברתיו רק לי לעצמי, להיות לי לקור ולהעביל נגד השכחה, ולא שיסמוך עליו אדם אחר. גם השערים שכתב בעל איסור וחיתור הארוך לא כתבם רק לו לעצמו, ולא שיהיה ספר מיוחד להורות ממנו רבים. כמו שעשה הרב המחבר ד"ל. גם אוסרים העולם דלכך יש באיסור וחיתור הארוך כבה מלות שלא נכתבו רק בראשי תבות, להורות כי אע"פ שרשש לבו לומר דבר טוב, עם כל זאת חסיתי תחת לשון כל מה שהיה אפשר לו להסתיר. גם השערים שכתב ר"י מרוא לא כתבם רק להלמדיו כמו שכתב בתחילת דבריו. ומה שהיה מקצר בהם אין הטעם כמו שכתב הרב ד"ל, לפי שלא כתב רק הדברים שהיו מחדשים בעיניו או הדברים שהיו צריכים לבני דורה, שהרי מבואר בגללה שאינו כדבריו, רק הטעם שלא רצה לגלות רק טפה ולכסות מפחיים ולהודיע, כי לא על ספרו לבדו יהיה האדם, כי אף על כל מוצא פי שאר הספרים יהיה האדם, ולכך ראו להוסיף תמיד הנחות על

השערים החם, איש איש לפי שכלו יתהלל. זה היה בחינת בעל השערים וכונת בעלי הגתותיו בלתי ספק. לא שיהא השערים ההוא למכשול והגתותיו לתקלה חלילה. כי לעולם הניתן הראשונים לאחרונים דבר שיוכל להתגבר בו, ואין ספק אצלי, שגם לראשונים היה לב לחבר ספרים מיוחדים הכוללים כל דיני איסור והיתר ולהסיר המכשלה, כמו שעשה הרב ד"ל, ויותר ממנו, אבל לא חשבו זה להסרת המכשול, רק לגורם מכשול, כמו שבארתי. ואבאר עוד, שלכן היו סומכין על ההגהות שכתבו להורות כיצד ינהגו, ואם לפעמים יבואו בהגהות ב' דברים המתנגדים זה לזה וא"א שיהיו שניהם ע"פ הלכה, זה היה יותר מוב בעיניהם ממה שיכריעו בין ההרים הגדולים ושיבטלו דעת אחד מן הקדושים והראשונים, ולכן ראו להניח שהי הדעות לפני הרב המורה והוא יבחר כאשר יורו לו מן השמים, כי אליו נתנה התורה רשות להורות, כי אין סכריחים את האדם לקבל דעתו, כי דיני איסור והיתר איננו כשאר איסורים, כמו שכל.

(ז) וכל הדורש הוראה מעל ספרי המחברים האחרונים לכד דומה לעני שקיבל צדקה הרבה מעשירים הרבה, מזה תבואה ומזה יין ומזה פירות ומזה בגדים ומזה מעות, עד שקיבל לו די מחסורו. בא עני אחר ורואה בידו כל המינין הללו, שהשפיעו לו כל העשירים הללו, וחשבו יותר עשיר מכלם ומבקש ממנו פרנסתו. ושופה זה איננו יודע, כי לחמו — לחם עוני ואין לו רק מה שהשפיעו לו העשירים הללו. כך עיקר חכמת בני זמננו אינו רק מה שלוקטין מספרי הקדמונים, מזה מעט ומזה מעט והיו לאחרים בידו. על כן כל מבקש הוראה אל היא לבו נכון סמוך ובטוח לכד על דברי המחברים שבזמננו זה, רק יראה לקבל תועלת הספרים ההם להיות לו כסראה ג"כ על דעת הרב, כי עכ"פ, גם הוא גבר בטובין. ואחר שעמד על כל חילוקי הדינים שיפלו ברין ההוא, עד מתרה ירוץ דברו אל ים החכמה, הן הפוסקים הקדמונים, ולשאוב משם מים בששון ממעיני הישועה, מסקור שישאבו משם ג"כ המחברים השלמים הללו, וזאת היחה ג"כ לפנינו בישראל על כל דבר הוראה שיבוא לפני ההכם אשר הגיע לגבורות התוראה, דהיינו שיהיה בן מ' לבינה, אזי יפתחו לפניו כל ספרי התורות ויהיו נקראים לפניו דברי האוסרין ודברי המותרין, והיה מעיין בהם באימה ובראה, ברתי ובפחד. ואם היה הדבר נוסח לאיסור מיד היה תושש להחמיר. ואם היה בו מנהג להקל היה נוטה ג"כ אחריו. וכן אם בידו היה מצדף כל חכמי עירו והם טשאין ונותנין בדבר, עד שהשוו דעתם יחד, ואם חזרה ובאה הוראה זו מאתמול וכך וכך דינה, רק כשפסג הוראה ראשונה יעשה ג"כ לשניה, להיות מתון בדבר, משום דבשנו מעט מתחפר הענין, כמו שכתבתי כבר. גם דעתו של אדם אינו שווה עליו בכל עת, ובאולי לא היה דעתו נוטה לתורות בה כמו שהורה בה אתמול. ואין בזה שום השתנות או חסרון, לומר שנעשית התורה ע"י כ"י תורות חלילה, אדרבה כך דרכה של תורה ואלו דברי אלהים חיים. ולפי זה נמצא, כי לא יפה כיון הרב ד"ל מה שנתן בספר כל עניני הוראה איסור והיתר גלוי ומפורסם לכל קורא בספר. ויותר מזה מה שהוסיף לתת בהם עוד סימנים קצרים ונתנם בדפוס. כי עתה ירבה הנער בזקן ועם הארץ בת"ת, שיאמרו: מה לי אצל תוראתך? הלא נתיי ספר תורת חמאת ונתיי, עד שהנערים יעוללו בו. (כמו שאירע מעשה בקתלנו בשנה שעברה, שעמדתי איזה ימים תוך לביתי, ובשכני לשלום חוגר לי, איך שנער אחד טפס תורה לאלמנה אתה לתקן מאכל עדשים עם החומץ של יין בסעודה המספקת, ואמר שראה כך בהלכות איך שמהר"ל ז"ל נהג בו חיתר בביתו. ולא ידע ואשם, כי מנהג פשוט הוא בין הנשים השאננות לנהג איסור בחומץ של יין ג' ימים קודם התענית). ויתיה מי שיתיה, מי נתן לנער זה להיות למורה צדק? אין זה רק לפי שחסרי דעת סבורים, שכל מה שימצאו כתוב בשם שם ספר כלנו חכמים בזה, לתורות ממנו בלי שאלת שום חכם. כי הרב המחבר הוא יורה ע"י ספרו ולא החדוש הקורא בו. וזה אינו, כי לעולם צריך לתוראת החכם עצמו אפי' בדבר הפשוט, משום דבכל משהגה הענין, אם ספני השתנות תוראה עצמה, עם ספני חלופי המנהגים. והחכם הקובע עצמו על התוראה ידע שקולר התוראה תלוי בצאורו ומסתמא הוא בקי בדינים וגם יודע כל חלופי המנהגים.

(ח) והמכשלה הגדולה הזאת יצאה מתחת ידי הרב ד"ל כשנגה היתצות מתחת יד השלום. כי לפחות היה לו לחמיל תנאי זה בספרו, שלא יורה ממנו רק הראוי לתורות, כדרך שעשה מהר"י ווייל ד"ל בהלכות שהיושנות ובדיקות, שכתב בכמה דברים שצריך שאלת חכם, וכ"ז משום שגמזאים ביד כל אדם ויש לחוש יותר. כמו שאמרו רז"ל: קידוש החרש אינו מסור רק לבריה, אבל חסך לכל מסור. כך ספר זה צריך לתנאי זה, לפי שהוא מצוי תחת יד הרבים, ואולי הרב המחבר ד"ל לא היה צריך לתנאי זה במדינתו, כי שם חדלו פרוץ וכלם יושבים בקהילות, ויש לכל קהילה רב

אחר, שהוא להם למורה צדק ובלעדו לא ירים איש את ראשו להורות במקומו. אבל בארצות אלה, שרוב יושביה יושבי ישוב ורחוקים מן הקהלות. קרוב הדבר שיכשלו בו רבים. ע"כ צריך להזהר מאד, שלא יורה ממנו רק הראוי להורות. והנה הרב כתב בהקדמתו, שהיה מוכרח בהבור הספר הזה, לפי שאם יסמך אדם אחר הקארוי יצאו בדיני איסור והיתר, ויסתור כל המנהגים שנהגים במדינתו. והנה מבוואר נגלה, שרוב דבריו אינו רק מה שקיצר מדברי בית יוסף וממנו ראה הדרך, שלקח הוא בעצמו בספרו הגדול, וכן עשה גם הוא בדיני איסור והיתר ועל הרוב מביא דבריו לשם הלכה. ובכלל כל דין ודין מצני, שתופס דברי הקארוי עיקר אפילו כנגד הרא"ש ז"ל, ואינו חולק עמו מפני חלופי מנהגי המדינות רק במקומות מועטים מאד. רק העיקר שחולק עמו אינו אלא מסברת נפש. ומי שהתיר לו לחלוק על הקארוי יצא, תתיר ג"כ לאחר לחלוק על סברותיו ועל מנהגיו.

(ט) גם עיקר השנתי אינו רק שאוכיח במקצת דבריו, שסותרים ואין ושהיה נעלם ממנו חלופי המנהגים של ב"י. כמו שהרב ז"ל היה מוכרח להודיע חלופי מנהגי בני מדינות סמנחנו בני מורה. כמו כן הוא הכרח גדול להודיע חלופי מנהגי בני אשכנז מנהגי סדינת פולין, שאם הרב לא רצה לבטל מנהגו מפני מנהג איי, כ"ש שאין לבני אשכנז לבטל מנהגם מפני מנהג סדינת פולין. וכן כתב בתשובת מהרי"ל בס' ק' בשם הרא"ש, שאין לבטל מסירת אשכנז בשביל שאר מדינות, כי התורה ירשה להם לאשכנזים מימות התורבן. ואפילו אם היו המסורת שקולין, אין לבטל מסורת סדינה זו בשביל מסורת סדינה אחרת אפי' באיסורי דרבנן וכ"ש באיסורי דאורייתא. והנה הרב עצמו לא כתב בהקדמת ספרו רק מסנהג בני מדינתו ולא זכר מנהג אשכנז כלל. ובתקדמת המהיה זכר בפירוש פולניאריה רוסיא"ה פיה"ם מעריצין והרחיב עוד את הגבול וכתב: ובאולי בכל מקום, אשר תשיג לשון אשכנז בין היהודים. הרי שמסתפק אם חדרים מגיעים ג"כ לבני אשכנז אם לאו. אכן המדפיס הוסיף מדליה והזכיר ג"כ אשכנז בפירוש ב"ד תראשון, כי עיני הקונים לעולם ישתמשו בתחלה בתחלת הספר וזוהי הרכה לו קונים מכל המדינות. ואינו כן, כמו שאבאר א"יה. להחיות, כי סדינת פולין הוא ארץ מולדתי ונתגדלתי שם בין ברכי עקרי ראשי הישיבות שהיו אז באותה המדינה ובפרט בישיבת הגאון המופלא מהר"ר שכנא ז"ל למדתי בזמן שלמד בו ג"כ הרב המחבר, באופן שסמנתי ארץ מולדתי עדיין חקוקה ומצויירת בלבי מגורסא דינקותא, וזה לי ג"כ כש שנים שעמתי בב' קהלות גדולות ווירמיש ורדיבורג ושואף הולך הייתי תמיד ג"כ בקרית סוף רב ק"ק וורנקבורג יע"א. ותמיד דרשתי ותקרתי ושאלתי חיסב אחר מנהגי המדינה, באופן שהם מנהג אשכנז אינו נעלם ממנו. על כן באתי היום בעזרת האל, אשר לשמו הגדול אני נשוא כונת לבי ודעיוני.

(י) ואתחיל ואומר, כי התמיה נשגבה מן הרב ז"ל מה שקבע עצמו לבדו לקבוע הלכה ולעשות מנהגים חדשים בדיני איסור והיתר ואפילו חכמי בני דורו לא צירף עמו. ואנו רואים, שאפילו חכמי משנה וחלמוד לא קבעו הלכה עד שנמנו וגמרו. ואיך נעלם ממנו הא דכתבו בירושלמי פ' כל תיד ז"ל: ר' יוחנן ור"ל תמן ולא היה מצדף לון עמיה אמרין חכים הוא דפרזולי חריפיה, חד זמן צרפין עמיה. אמר מה חסא רבי דמשניה עלן יומא דין. אמר לון, ייתי עלי אם לא על כל מעשה ומעשה שהייתי מוציא אם לא שמעתי אותו מרבי להלכה כשערת ראשי ולמעשה ג"כ. והך עובדא לא אתא קסיה אלא תרין זימנין, בגין כך צרפתין עמיה. אם כן חתם המחבר הזה ג"כ אע"פ דדאי גם פרוזליה חריפיה, מיס הגע בעצמך אם בכל דין ודין שכתב ראה הוא תחלה הלכה למעשה ג"כ, כי אינו רואה ממנהגים או מהלכה למעשה שראת וקבל כי אם מעט מצעיר, רק רובא דרובא אינו אלא מנהגים חדשים, שמיסר הוא במה שכתב, והכי נהוג, ולא כתב: הני נקמינן או חכי הלכתא. ונמצא לפי זה, שלאחר עשרים או שלשים שנה יהיה רוב דברי הספר הזה מנהג קבוע. וכבר ידעתי, שיש הפרש גדול בין דבר שסמנחנו בו לחיתר ובין דבר שאיפסק בו הלכה לחיתר. כי צריכים אנו לקרב עצמנו אל המנהג בכל יכולתנו, אפי' בדבר שיש קצת להסתפק בו. כמו שכתוב בירושלמי: „אם הלכה רוספת בידיך הנה להם לישראל דאע"ג דאינן נביאים — בני נביאים חסי. אבל ההלכה אינה ראייה על המנהג, שאם בא להחמיר בדברי היחיד מי יסתה בידו. על כן אני אומר, כי אפילו במקום שנקבל דברי הרב, לא נקבלם רק בתורת הלכה, לא בתורת המנהג. וכבר כתבתי לעיל דכחא דהיתרא היה עדיף ליה לרב המחבר ז"ל, ולכך דחק עצמו למצוא סמך להיתרא ומצא לו שני סמכים ואין דעתי נוטה בהם כלל, כמו שאבאר.

(יא) המעם הראשון הוא שמקיל בכמה מקומות משום הפסד מרובה או צורך גדול. כמו שכתב בדברי הקדמתו. וכבר כתב בחשובת מהרי"ל, שעיקר מטעמים הללו מפיק דנדה דף ז' ע"ב, דאמר התם: כדאי הוא רבי אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. ופריך — מאי שעת הדחק: איכא דאמרי שנת בצורה. ואיכא דאמרי אפילו עובדא וחשו רבנן לפסידא למהרות. הרי שלא חשש רק לשנת בצורת שהוא שעת הדחק להרבה בני אדם לא לאחר בלבד או בשביל הפסד קדשים. אבל לא בשביל הפסד חולין. גם המעם של כבוד אורחים נראה, דלא שייך כיצד עכשיו. כי רוב אורחים אינם ראויים לכבוד, גם הבעל הבית אינו שמת כנגדם, חלואי שלא יחרד בבואם לבית. וכן סתראמי דיל לא הקיל לקמן בכלל ו' דין זה רק לצורך סעודת מצוה, לא בשביל שאר אורחים. ומח שכתב, שכן מצינו ג"כ בקדמאי ובתראי שהקילו מפני הצורך, לא מפני זה נאמר שיש להקל בכל מקום. שהרי לא כתב חרב בסתם כל הרבר, כל מקום שהחמירו בו האחרונים ולא הראשונים יש להקל. אם כן גם מדברי הראשונים אין ללמוד, דשמא היכא דאיתמר איתמר, והיכא דלא איתמר לא איתמר. וגם אין ללמוד מדברי הראשונים, דהם אמרו להחמיר והם אמרו ג"כ להקל. כמו שמצינו בכלל נ"ז בדיון ב' גבי מיפת חלב שנפל ע"ג קדירה. שכתבו הפוסקים הקדמונים לאסור אף שלא כנגד הרוטב, וכתבו ג"כ, שיש להקל במקום הדחק כי הנה שאמר הוא הפת שהתיר. וכן כל מה שהחמיר הרב המחבר או שאר חכמי דורנו אין בידינו לבטל או אפילו לחמיל תנאי בסברתם ולהקל במקום שאמרו האחרונים להחמיר. אמר בדבר שהיה היתר גמור לבני דורות הראשונים, כבר נתחזק הדבר אצלם כודאי איסור. כמו שאבאר. ואפשר ג"כ, דמעם הפסד מרובה לא היה שייך רק לדורות הראשונים. לפי שהיו יראי חסא ולא היו חסים על סמום במקום חשש איסור, אם לא בהפסד מרובה מאד. אבל עכשיו יש לחוש, שאם נתיר משום הפסד מרובה, יבאו להקל אף בהפסד מועט. וחששא כזו מצינו הרבה בספר הזה.

(יב) ובהקדמת דבריו כתב, שלא התיר מטעם צורך או פסידא רק משום שהיתר גמור הוא. אלא שהאחרונים החמירו בו. ומשמע, שבא לומר דבמקום שהחמירו בו הקדמונים אין להקל מטעמים הללו. וזה אינו. שהרי מצינו שמקיל אף במקום שהחמירו בו הראשונים, שהרי בכלל ב', גבי חתיכה שנתבשלה ברמה, הניח הרב רוב דעות הפוסקים הקדמונים שהסכימו לאסור אותה חתיכה אפילו יש שם סמ"ך, וכתב דכדאי הוא הרא"ש לסמוך עליו בשעת הדחק. אע"ג שהסמיג וכמה פוסקים הראשונים מחמירים. נמצא, שדברי הרב סותרין דברי הקדמתו, שכתב דלא בא להתיר רק כשהוא היתר גמור. ולא נקרא היתר גמור היכא דאסרוהו הפוסקים האחרונים, דלאו קסלי קניא באגמא הם. ויש מורים וזוחי דעה, שרוצים לעשות מדרגות מדרגות בדיון איזה ואומרים, שהכל לפי מה שמוכר הדיון או סברא ההיא אם בגמרא אם בדברי הפוסקים הקדמונים אם בדברי הפוסקים האחרונים. כך יש להקל או להחמיר. ולכאורה נראה, שגם דעת הרב כן. שהרי בהקדמת דבריו מחלק ג"כ בין דברי הפוסקים הקדמונים ובין הפוסקים האחרונים לענין הפסד מרובה, כמו שכתבתי. וכן לקמן בכלל ס"ח דין ד' מחלק ג"כ בין דברי הגאונים ובין דברי הפוסקים מסברת נפשנו. ורוב דברי אריה כן הוא, רמה שהקילו בו הראשונים חששו האחרונים לאסור ונתחזק חששת האיסור ההוא. עד שקימו וקבלו עליהם ועל זרעם אחריהם. וכמו שלא הקילו קסמי בחששת קסמי דקמאי, כך אנו אין לנו רשות להקל בקמאי וחשוב כודאי איסור. ומיהו דוקא לחומרא, אבל לקולא לא חשבינן כודאי איסור. שהרי לקמן בכלל ס"ח דין ד' כתב הסמ"ך, דעכשיו אסור למכור לגוי ביצים מרושות. ואם היה חשוב חומרא זו כודאי איסור א"כ היה מותר לקנות ביצים מרושות מן הגוים הואיל ואין לחוש עכשיו שהן של ישראל ומכרם לגוי, אלא ודאי לקולא לא חשבינן חומרת הפוסקים כודאי איסור. ההיתר ה"ב הוא, שלפעמים ראה להקל בדבר שאינו אלא מנהג בעלמא, כמו שכתב בהדיון בכלל ג' דין א', ואין דבריו נכונים בזה. שהרי לקמן בכלל ד' דין א' אינו רוצה להדחש מנהג אפילו להחמיר, הואיל ונהגו להקל, כ"ש שאין לחרש מנהג להקל במקום שנהגו להחמיר, ולפעמים שיש ב' דינים, בכל הד וחד בפני עצמו נוהגים להחמיר, אבל כשיבואו ב' הדינים יחד דחק הרב להתיר, משום דתרי חומרא לא עבדינן. וכ"ז וכיוצא בו אינו אלא דברי הפשטה שעושה הרב לקיים המנהג במקצת ולבטלו במקצת. ואין דעתי נוחה בזה כלל, דמנהג אבותינו תורה ואין לזוז ממנו, אפילו במקום שיש מחלוקת ואנו ק"ל כמאן דאוסר השיב ליה ודאי איסור. כמו שכתב בכלל ס"ב דין ג' וכן בכלל ד' דין ט' כתב מהרי"א ד"ל, וזה לשונו: אמנם, אם נהגו בו איסור, אין לתתיר להם. ומסתמא אינו ר"ל שנהגו בו ודאי איסור ע"פ חכם העיר, דפשיטא דכל חכם שהנהיג איסור בדבר אחד, כדי לעשות סיג לתורה, שבני עירו וכל אנשי גלילתיו חייבים

לנחוג בו איסור חם ובניהם אחריתם. אפילו חיבא דרביס חולקים עליו. כמו שכתב בתשובת חרי"ג בס' מ"ח. אלא מיירי שנהגו בו איסור מחמת שלא נודע להם מעולם לא איסור ולא היתר, אפילו חזי חשיב מנהגו. ואין לשנותו בשביל המחירין שיש לו במקום אחר. וכן משמע בתשובת מהר"ל בס' צ"ח. דדוקא לענין עוף הנאכל במסורת סתמק שם, משום דאיכא לסימנא, דמה שלא אכלוהו שם אינו משום מנהג. רק משום שלא היתה הקבלה בידם להתיר עד עתה. אבל בשאר איסורין, מה שמנעו עצמם מפני שלא ידעו הלכה חשוב מנהג. אם כן חזי נמי, הואיל וסודת שנהגו בו איסור עד תיום הזה, יש להחשש שחכם אחר קרמון הנהיג להם איסור בדבר. ולפחות נהגו בו איסור משום שלא נתברר להם הלכה. וזה חשיב מנהג, כדפי'. ולקמן בכלל פ"ה דין ד' כתב מן החוטא יתירא שנהגים במדינתו בכיסוי הקדירה, וכתב שהוא סברא רחוקה ולא מצינו אותה סברא בשם ספר. ואפי"ה כתב, שאינו רוצה לשנות מנהגו. וכן לקמן כלל ס"ב דין א' מיישב מה שנהגים העולם לאיסור ביצה שיש בה דם, וכל מקום שימצא בה אע"ג שחששא זו לא נמצא בשום ספר. וסויהו כל מנהג שתחלתו משום ספק, אע"ג דכבר פשט המנהג לאיסור, אינו אלא ספק איסור, כמו שמצינו לקמן גבי סרכא. ודי בזה מה שראיתי לחקדים, ומעתה נבוא שערינו בתודח'.

ההקדמה היקרה הזאת אינה דורשת ביאורים, כי היא נדרשת מאליה. אולם אנחנו מעוררים עוד הפעם את המעיין עיר מה שהחלטנו, שהרמ"א בספקי הוראותיו היה באמת מן המקילים ולא (כמו שרנילים לחשבו) מן המחמירים. והרי מדברי הרב הזה, שהיה בן דורו וחברו של הרמ"א, יש חזק להחלטה, שהרמ"א נחשב בדורו למקיל גדול. כי כל עיקרם של דברי המח' בהקדמתו ובחיבורו לא באו אלא בשביל ללמד קשיגוריא על הרמ"א. שהיה כחא דהיתירא עדיף ליה' והקיל בכמה איסורים ומנהגים.

וסה הגענו לסוף הרור הראשון להשריע. אך במרם נעבור אל תולדות השריע והתפשטותו בדור שאחר זה. נדבר עוד דברים אחדים על הרושם שעשה השריע בשעתו על חכמי הספרדים בני ארץ מולדתו — ארץ ישראל. הן אמנם עיקר ספרות השריע, מתנגדיו ונושאי כליו, מקומם היה בארץ פולין. מפני ששם היתה התרבויות התורה באותה שעה, ומפני כן רוב עסקנו במאמרנו זה הוא עם חכמי פולין וליטא, כי בין ספרי חכמי ארץ ישראל הספרדים לא נמצא אף אחד שיש לו יחס ישר אל השריע ואיוו שיטה מסוימה בענין זה, כחיוכ או בשלילה, ואם נפגוש בספרים ההם את זכרונם של השריע אינו אלא במלים בודדות. לחובה או לזכות, שהתמלטו מפי החכמים ההם דרך אנב. אבל עפ"י בלבר אי אפשר להחליט, כי השריע לא היה מקובל להם עד שלא חשבוהו כראי להודיין נגדו או לבארו, אלא אפשר שמעם הרבר הוא, מפני שאותה שעה היתה שעת עמידה להתפשטות התורה בארץ ההיא אחרי גירוש ספרד, וספרים מסוימים בכלל לא הוציאה התקופה ההיא שם, וזלת ספרי שרית. ומפני שאין בידי כעת כל השרית של הרור ההוא, אסתפק במועט, ביריעות מקוטעות, רק בשביל שלא לעבור עליהם בשחיקה לגמרי.

בכלל היה שם מהרי קארו גדול מאד בעיני חכמי איי בימים ההם. ביחוד היה גדול ונערץ בעיני חכמי הקבלה, כאחר מגדולי המקובלים. אולם בהתעורר שם המחלוקת הידועה עיד הסמיכה, קמו גם עליו (בהיותו תלמיד מוסמך של מהרי בירב) מתנגדים מצד החולקים על הסמיכה. ביחוד היה מקפתו בהלכה תיר הרב מהרי"ם צהלון והוא היה אומר, כי המהרי"ק עשה את השריע לקטנים ולעמי הארץ (שו"ת מהרי"ם, סי' ס"ז). גם מהרי"ם בן לב, שהיה גדול בדורו, התנגד לספר. בית יוסף, ובצאתו לאור נור על תלמידיו שלא ילמדו בו, מפני שספר זה ממעט הבקאות (שהיג, ערך ב"י). אולם ההנהגה

מספרת. כי מהריביל, בהיותו לומד עם תלמידיו את ס' המורים, היה אומר מקור נפתח לכל דין מהשים, ומעולם לא אירע שנעלם ממנו שום מקור דין, מרוב בקיאותו. אולם אחר הנורה הנ"ל, שגור על תלמידיו שלא ילמדו בספר הביי, נעלם ממנו מקור דין חשוב ולא מצא ידיו ורגליו בביהמ"ד, עד שבצ"כ הזקק לסתוח את הביי וראה שהסוגיא ההיא היתה ידועה אצלו ונעלמה ממנו. אז אמר: נראה, שמן השמים רוצים שם' ביי יתפשט בעולם (שם). ועד כמה שאפשר ללמוד מדברי אנרה, יש לנו להוציא מזה, כי בסוף ימיו קבל מהריביל את ס' הביי. ויש לשער גם כן, כי התנגדותו של מהריביל בתחלה להביי היתה לה גם סבה אחרת: כי הוא בעצמו, לפי המסורה, התחרה לכאור את דברי המור, וגם חברו מהריי מאימאצק היה מן המתחרים בדבר זה (שם). ואעפ"י שאין סימן לדבר, כי לא השאירו לנו כלום מכתביהם בביאור המור, אבל יש רגלים לדבר, כי כמו שהוכרנו לעיל, היה המור מפורסם ברור ההוא כפוסק היותר מקובל, אלא שהיה חסר ביאור, ומפני שאותה שעה היתה שעת ההפסקה, ביחוד, בין גולי ספרד, שישראל, לפי הדור, היו צריכים לחיבור זה, שיקבץ כל הרינים לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא (שם); מפני כן יש לתת אומן להמסורה, כי נמנו ורכו עליו החברים לכאור, אלא שהסכימו מן השמים ותנתן דת עי מרן הקדוש מצני ענותנותו היתרה, ובשביל כך הביטו עליו חבריו בעין קנאה. — כן בן דורו מהריקש, שגם הוא חיבר הנהות על השריע, משיג עליו ברוב מקומות, ובשרית שלו כתב, "שספר השויע' חברו מהריי קארו בסוף ימיו ומפני תולשתו נמצא בו דברים רבים שלא דקדק בהם" (שרית כ"י סוף סי' כ'), הובא ביד מלאכי בכללי השויע'. יותר מזה מספר הרב מוהר"ר שמואל אבוהב כתשובותיו סי' רנ"א, וז"ל: "שמעתי אומרים דהרב מוהריי קארו מסר לתלמידיו כתיבת קיצור ספרו הגדול ביי, הלא הוא ספר השריע. ויען כי לא אחד היה הרב המסדר, נמצאו מזה קצת השינויים בדעות ובנוסחאות וקשה לזווגם ולתקנם יחד בלתי דוחק הרבה". אבל אין אנו יודעים מאיזה מקור שאב הרב הנ"ל את שמועתו, וכפי הנראה מעצם הקדמת מהרייך לספר השריע, אין יסוד נכון לשמועה זו. כי הוא מדבר על חבורו זה כעל ספר שעשו ידיו. ואף אם נניח, כי תלמידיו עזרו לו בסדורו או שהם סדרוהו כלו, בכ"ז, הלא מהרייך קבל את אחריותו עליו וכדאי בדקו תחלה קודם שהוציאו לאור וקרא שמו עליו.

אולם ברורות שאחריו העריצו והקרישו הספרים את שמו מאד, ומהראנ"ח כתשובה כתב, "דבארץ הצבי וארץ מצרים וערב דמשק וארם צוכא וערי פרס וגלילות מורקיא וערי המערב — קבלו עליהם הוראת מרן הביי". ביחוד הגדילו ערך ספרי מוהרייך תלמידיו בעלי הקבלה, והרב הספרדי מוהר"ר חיד"א, שמקדישו ומעריצו ככל עת מצוא, מביא שמועה בשם הרב מהרי"א אבולעפאי, שקבלה בידו, שעל כלל מרן בפסק הלכה ללכת אחרי שלשה עמודי בית ישראל: הרייף, הרמב"ם והרא"ש. הסכימו קרוב למאתים רבנים בדורו, וכך היה מרגלא בפומיה דהרב הנזכר, כי כל שיעשה כפסק מרן הנה הוא עושה כמאתים רבנים. — אבל קבלה זו אינה נזכרת בשום מקום אחר, וא"א לדעת, עד כמה יש לך ערך.

אהבת-ציון.

מאת

ד"ר ד. ניימרק.

אחרי שנות עבודה של רששות ואורגניזציה, באו הציוניים הנליציים לידי ההכרה, שכבר באה העת שיעברו גם הם מן המדרש אל המעשה. מן הדבור אל הפעולה. באספות צירי נליציא בשנות 1895—1896 נתקבלה ההחלטה שה אחד. לברוא חברה אשר תכליתה תהיה ליסד קולוניות של יהודים בפלשתינא.

התיסדות החברה הזאת . . . הביאה חיים חדשים במרה לא שערנוה בקרב מחנה הציוניים בנליציא. מספר חבריה והכנסותיה של החברה נתרבו בימים מועטים כל כך. עד שהאספה הכללית הראשונה, שנחאספה ביום 19—20 לירח מאי 1897 לשם שכלול החברה, כבר היתה לגלוי דעת נכבר של הציוניות המעשית.

כן מספר לנו. ספר החשבון של החברה. אהבת ציון במרנוב לשנות 1897—1898, המונח לפנינו. ובעברנו בסקירה קלה על כל דברי ספר החשבון הזה. מוכרחים אנחנו גם להודות, שבאמת דבר גדול מאוד עלה ביד החברה: בירח מאי שנת 1897 החלה את עבודותיה ובירח ספטמבר אותה השנה עצמה (תיכף אחרי הקונגרס הראשון) כבר רואים אנו את משנה-נשיאה, דיר אברהם זליץ, הולך לפריס וקונה שם מאת הברון עדמונד רומשילד כבדת-ארמה גדולה, לערך 10.000 דונם, ומשלם לו את המנה הראשונה, סך 20,000 פרנק (בסוף שנת 1898 כבר שלמה החברה גם את המנה השניה סך 21.000 פרנק). באביב שנת 1898 כבר רואים אנו את בא-כחה של החברה, מר ז. ברוסברג, הולך לפלשתינא ומיסד את הקולוניה. מתנים על האדמה ההיא ומכין את כל הנחיצין להתאחוות הקולוניסטים, ובחורף שאחר זה כבר רואים אנו שם גם אחר עשר קולוניסטים מגליציא (בימים האחרונים נסעו להם גם חמשה קולוניסטים מיושבי פלשתינא). וידי כלם כבר מלאות עבודה.

וכל אלה עשתה החברה כמעט בשנה אחת ובכסף הנאסף כמעט כולו בנליציא עצמה!¹). היוזע את מצבם — כלומר עניותם — של יהודי נליציא, היוזע עד כמה חסרים

¹ החכנסה הכללית עולה 88060,88 פ"ל במטבעת אוסטריא. אבל אם ננכה מזה 17164 פ"ל, אשר לקחה החברה מאת יקא בעד חלק מאדמתה שמכרה לה בשביל המושבה „משמר הירדן", תעלה ההכנסה 18892,88 פ"ל. — סתך ספר החשבון אין אנו רואים ברור מצב תקופה של החברה; אי אפשר לדעת סתוכו, כמה נותנת היא להברון בעד האדמה, אם וכמה עדיין חיבת לו.

הם עדיין יהודי נליציא את החוש הצבורי וההבנה בדברים ומפעלים הנוגעים להכלל, — הוא יכיר את גורל עבודתה של החברה הזאת, שנצחה את כל המעצורים והמכשולים הרבים והוציאה את מחשבתה לפעולה בזמן קצר כזה.

והנה הדבר הזה — שיהודי נליציא העניים מנסים לעזור לנפשם בכח עצמם — גם כשהוא לעצמו גרול ונכבד הוא בלי ספק. אך את כל גורל ערכו של הנסיון הקטן הזה רואים אנו כתוצאותיו הגדולות שנראו בימים האחרונים באספת הוועד המרכזי של חריצ בפריס. אחרי שהראו יהודי נליציא את חסדם המוכיח, לצאת מחיים של שעמום מתוך כסלה לחיים של עבודה בארץ אבותינו, אחרי שנמו הם, בהתאמצות כל כותיהם, להתחיל, ולוא גם כמיעוט — באות לעזרתה חברת חריצ וחברת יקיא בסכומים גדולים, אשר חברות נליציא צריכות היו לעבוד עשרות שנים עד שיאספום: 120,000 פרנק (ועד חריצ 40,000 פרנק ויקיא 80,000 פר.)!

וזאת היא הברכה השורה על המעשה! המעשה הממשי, גם אם כשהוא לעצמו קטן הוא, יש בו הכח למשוך אליו את הלבבות, ואף לבותיהם של אלה שאין דעתם מסכמת בכל לדעות העושים. הלא החברה, אהבת ציון, מודה היא בהציוניות המדינית, ומנהיגה ד"ר זליץ היה חבר לשני הקונגרסים וגם חבר הוועד המועל בשנה הראשונה לסנין הקונגרס, ומנהיגי חברת יקיא וגם חברי הוועד המרכזי לחריצ שבפרסו יודעים את זאת, ואעפ"כ, מאחר שהחברה, אהבת ציון, הראתה לכל, שעזמת היא לא אך בפוליטיקא של דברים בעלמא, כי אם במעשה ממשי, הנה היה בה הכח למשוך אליה את החברות הנזכרות, ואנחנו רואים לשמחתנו, איך גרעין קטן יתפתח והיה לאילן גדול ערשה פרי; בעוד שהדיפלומטיה שלנו, אם כי גם היא השתדלה בכל כחה לרכוש לה אותן החברות עצמן, וסר וולפון, המוציא והמביא של הבנק היהודי, נסה אליהן דברים, — הנה לא עלתה בידו להביא את כל כותיהנו לירי התרבויות בהמסרה המשותפת לכולנו, וכה רואים אנחנו, עד כמה צדקה החברה, אהבת ציון, באמרה בספר החשבון: גם את ההתנגדות שקמה לנו ממקום אשר לא סללנו נצחה החברה, על הדירישה, המתנגדת להסתתרות האורגנית של התנועה, לחול מעבודת הקולוניזציה בפלשטינה, השכנו בהחלט: לא! . . . לנו ולכל חובבי ציון יסיד מונח הוא הכלל ההיסטורי, שמפעלים גדולים לאומיים ואקונומיים, לא יצאו לעולם לפעולה על פי גורת יחידים, בן-לילה, אלא רק בדרך התפתחות אורגנית ארוכה. גם עם היהודים צריך הוא לתת אפשרות להתחיה הלאומית שחתפתה בקרבו. זה נאמר גם בנוגע להקולטורה, וכמרה מרובה מזו בנוגע להקולוניזציה, הפוליטיקה בלברה אינה יכולה לברוא מאומה, כי אם אך להחזיק במה שכבר נעשה ולסול את הדרך הלאה.

ואולם תמיכת החברה, אהבת ציון, והמשבה שלה, מחנים, ועוד החלטות פרטיות כאלו שהחלטו באספת-הוועד הנזכרת, אך דברים קטני-ערך הם לעומת הדבר הגדול שבא לידי גלוי באותה האספה הנכבדה: חברת יקיא, אשר באוצרה כמאתים ושבעים מיליונים פר, נוטה מעתה להקדיש חלק גדול מכתותיה העומרים והרחתיים להקולוניזציה בארץ ישראל!

מן הדבר הזה למדים אנו קודם כל, שיש להן להחברות האלה תקוה נכונה לבטל אסור הכניסה, כי בלעדי זה בודאי לא היו מחליטים אנשי מעשה האלה, הרחוקים מחלומות כהקין, להכניס עצמם ראשם ורוכסם בישוב הארץ, ואם הדבר כן, אם באמת יש לנו תקוה, שכומן קרוב אפשר שהישוב בארץ ישראל יתגדל ויתרחב גם בלי עוד דיפלומטיה

נבונה, הרי עומדים אנו על מסתן תקופה חדשה בתולדות הישוב והתנועה הציונית, אשר לרגלה עתיד לבוא גם שנוי עיקרי ביחסם של כל חובבי ציון האמתיים אל הציוניות האופייאלית. גם הציונים היותר נלהבים באמונתם בהרצל וסיעתו לא יוכלו מעתה להתעלם מן השאלה הגדולה העומדת על הפרק: מי נדחה מפני מי? דיפלומטיה של דברים והבטחות רחוקות, או קולוניזציה ממשית, בלי שום דיפלומטיה מדינית, אבל מיוסדת על כחות ממשיים?

כדי למצוא תשובה נכונה להשאלה הזאת, טוב לעבור בסקירה אחת על המאורעות של השנה האחרונה.

עוד בשנה שעברה כבר ראה כל הצופה בעין סקוהה על תהלוכותיה של ההנהגה הציונית, שארץ-ישראל לאו דוקא היא לה, ובשעה שתראה שאי אפשר לה להשיג את מבוקשה בארץ ישראל, תשים את פניה לארץ אחרת, ובלבד שתציל את רעיון מדינת היהודים. את זאת ראינו גם בהקונגרס השני. מנהיגי הקונגרס לא הניחו שום אמצעי, בשביל להשתיק את הנבחרים המועטים שלא רצו להיות כעדר המרקד לקול הפעמון של ההנהגה, ורק בעמל רב הצליחו חובבי ציון להביא את הקונגרס לידי ההחלטות הידועות, אשר המנהיגים הסכימו עליהם בעל כרחם, מפני שבלעדיו זה לא היה אפשר להם לסיים ישיבות הקונגרס בכי טוב, לכל הפחות לעיני הבריות. אבל בכל זאת ידענו גם ידענו, שהמנהיגים לא הודו אלא מתוך הלחץ, ושאתרי שוב הנבחרים לכיתם יחזור הועד הפועל לקלקלתו ויעשה הכל לפי חצו, כאדם העושה בתוך שלו. אך בתוך כך באו ההבטחות המשיחיות הגדולות באספת המזרח שבלונדון, ומוכרח אני להודות, שההבטחות האלו עשו רושם גם עלי והתחלתי להאמין, שבאמת יש לה להדיפלומטיה על מה שתסמך. ואף כי אלף ספקות ושאלות עלו על לב כל בעל שכל בריא: וכי אפשר הדבר, שבן לילה יבוא ענין דיפלומטי חשוב כזה לידי גמר, מבלי שיבואו תחלה רמזים ושמועות סודיות כבדוע, בשביל להכין לזה דעת הקהל, כדרכה של הדיפלומטיה האירופית בענינים כאלה? ובמדה עוד מרובה מזו נתעורר הספק; אם אנחנו היהודים כבר מוכנים אנו במצבנו עתה לקבל רוב טובה כזו, אם אין אנחנו חסרים עדיין את כל התנאים הנחוצים לזה בחוץ לארץ וביתוך בארץ? — בכל זאת, דברים ודאים וברורים כאלה עלולים הם לסור גם את הספקות היותר חזקים, לכל הפחות לזמן קצר.

ובאמת נראה, שהמנהיגים בעצמם האמינו כזה, שעוד מעט ותהיה ביכולתם להראות על איזה דבר ממש, הלא כה המה דברי ההבטחה: מעולם לא דברתי עוד באופן בהיר וברור כזה, יודע אנכי מה שיכול אנכי להבטיח, תקותנו חזקה, שעוד מעט והאומה היהודית תחל להתנועע! ביחוד הורו על זה דברי מדבר אחר, העומד לפני ולפנים במחיצה של הדיפלומטיה הציונית: שבועות אחדים אחרי ההבטחות האלה של הרצל עצמו, דבר מר וולסון בלונדון על אדות הענין הזה, ואלה הם דבריו בקירוב: אחרי עבור שני חדשים (!) יראו הכל, שהרצל לא גזם ולא הפליג כלל בהבטחותיו, אדרבה, יגלה הדבר, שיותר ממה שאמר היתה לו הרשות והיכולת לאמר!

בינתיים, בין הבטחותיו של הרצל לאותן של וולסון, בא המאורע הגדול של נסיעת הקיסר ווילהלם לסלשטינא וקבלת הדיפלומטיה הציונית. ידועים הם הפלפולים הדקים בספרותנו העתית על אדות סוף כונתם של דברי הקיסר להדיפלומטיה, על כל קיץ וקיץ דרשו תלי תלים של פירושים, באורים והערות, אך בכל אופן היינו יכולים להאמין, שקיסר אשכנז באמת הבטיח לחמך בידי הציוניות במדה ידועה, ואע"פ שברור היה הדבר

מעיקרו לכל בעל דעה, שאהבת קיסר אשכנו להיגדדים או להציוניות יכולה להיות רק אהבה התלויה בדבר, כלומר שרואה הוא בההצעה הציונית איזו טובה לעמו ולארצו; בכל זאת לא נסל בעינינו ערכה של ההבטחה הזאת; אדרבא, חשבנו, אם האהבה הזאת תלויה היא באיזה דבר, הרי יכולים אננו לקוות, שתתקיים לכל הפחות כל זמן שהדבר יתקיים. ואולי יתקיים הדבר הזה ימים רבים, ובין כך תחל ההצעה הציונית לצאת לפעולה. ואולי גם נתחזק באופן שלא נירא רע גם אחרי אשר תבטל האהבה האשכנוית.

והנה אחרי עזוב קיסר אשכנו את הארץ קרה מקרה אחר: נסיעת הברון עדמונד רומשילד לסלשטינא. הוא בקר את הקולוניות, שאל לשלוםם — וישב לביתו. אך עתה נודע הדבר, שהברון רומשילד משתדל זה ימים רבים לקנות מאת ממשלת תונסא את חוף קיסריא, החרב זה יותר משש מאות שנה, ואשר לא עלה ביד הברון לקנותו ולחדשו, יכול היה להיות ליסוד נאמן לכל הקולוניזציה היהודית בסלשטינא. והדבר היה כבר קרוב לגמר, לולא מצא הקיסר ווילהלם, בהיותו בסלשטינא, את המקנה הזה טוב ויפה גם לאשכנו, ויסרה ויקן את החוף ההוא וכל הכתר הגדול סביבו לתחת-נחלים בעד אניות אשכנו. ובכן זה הוא סריה הראשון של אהבת אשכנו להציוניות!¹

אין שיהיה, זה נראה ברור, שבשעה שנתן הרצל את ההבטחות המשיחיות בלונדון, וגם בשעה שאמר וולסון, שהרצל לא הפליג כלל בהבטחותיו ושיותר ממה שאמר יכול היה לאמר, האמינו הדיפלומטים שלנו באמת, שבקרוב הפצם יצליח בידם. כי בכל אהבת הנזם וקלות-הראש שנוהגים הדיפלומטים בדיעותיהם ובהבטחותיהם, לא יתכן לחשוב, כי היו מוצאים עוז בלבבם לדבר דברים כאלה, לולא היו הם עצמם לפחות מאמינים בזה. אבל הקץ שחשב מר וולסון (שני חדשים) כבר כלה פעמים — ודומיה עמוקה שוררת במחנה הדיפלומטים ומכיע שלהם! ואם אחד מאלה העומדים לפני ולפנים במחיצת הדיפלומטיה הכריזו דברים ברורים כאלה וקבעו זמן קצר בזה, ועכשיו מסתתרת היא הדיפלומטיה בערפלי הדומיה, — הנה למדים אנחנו מזה, שמהיני הציוניות היו להם, אמנם, לפי דעתם המה, איזו תקוות, ועתה באו לידי ההכרה, שתקוותיהן כוזבות היו, ועל כן מחשים המה: ההבטחות נתנו בקולי קולות, אבל ההודאה, שההבטחות והתקוות האלו נוסדו על דמיון כוזב, אף בחשאי לא נתנה, ועלינו ללמוד איתה מתוך שתיקתם של אלה, אשר נחפזו לדבר נבוהה נבוהה מרם היתה להם הזכות והרשות לדבר!

ובכן קרוב להאמין, שהרצל עצמו יודע כבר, שכל תקותיו שתלה באשכנו תקוות שוא היו. ואם כי המופרים המדיניים של מכיע שלו מסיסים עדיין להעתיר דברי הגופה נסה וסרתיטעם לכל מלגמה הוצאת מלשכתו של קיסר אשכנו על כל צרה שלא תבוא על ראש הפרויידנט הצרפתי או המשורר האמריקני רודיארד קיפלינג וכדומה, — בכל זאת, אם נתבונן היטב אל כל הנאמר בההכרזות והדיעות הבאות ממחנה הדיפלומטים (וזה דוקא באותן הדיעות הבאות באותיות קמנות, מובלעות מבלי משים בתך, הדדעה על דבר איזו אספה באחד מפריז ווינא או פריס, כפרטים קטנים הבאים כמעט אך אנכי

¹ השמועה הזאת הביא מכיע לאומי ("Jüdisches Volksblatt"), ואם כי מכיע "ריא ועלמ" ועוד מכיע אחרים של היהודים אינם נוקטים להשמעה הזאת ומשתקים אותה, בכל זאת חזרה ובאה שנית במ"ע הנזכר, וכפי הנראה באה היא מסקור נאמן, וגם יש לה סמכים בהודעת מכיע אחר, אשר הוא לעמים כלי מבטאה של ממשלת אסטריא ("Reichswehr"), שהאשכנזים קנו קרקעות גדולות אצל החוף של חיפה.

אורחא). או נראה, כי יודעת היא הדיסלומסיה, שכבר עברה את גבול האפשר, ולאט לאט נסונה היא אודר.

את זה רואים אנחנו באופן ברור ביעוד בהפרוספקט של הבנק היהודי. אין אני מתפלל על מה שקבעו בו, שהרשות ביד הבנק לסחור ולעשות כל מיני עסקים שבממון בכל הארצות, אבל למה קבעו, שהרשות לו להבנק לעסוק בעבודת קולוניזציה בכל חלקי העולם? אולם אחרי כל האמור אין לנו להתפלל גם על זה. הרועים כבר חדלו להאמין בהדיסלומסיה שלהם, שיהיה בכחם ליסד, מדינת יהודים בפלשתינה במהרה בקרוב, ולא זו בלבד אלא שרעיון המדינה בכלל כבר חדל להיות נשמתה של הדיסלומסיה הזאת, ומאחר שראתה שאין דברים כאלה נעשים ונגמרים כלאחר יד כאשר קותה, דוחה היא את רעיונה הדיסלומסטי למחר שהוא לאחר זמן בלתי מוגבל וחפצה היא לרדת מנבחי העולם המדיני שלה להעולם השפל שלנו, לעסוק בקולוניזציה קטנה, או באינפילטריציה, כאשר נקרא הישוב של חריצ' בפי הדיסלומסיה בזמן שהשעה היתה משחקת לה והיתה חולמת בהקיץ לברוא מדינות במאמר, אבל גם הקולוניזציה הקטנה הזאת יש לה מעצורים ומכשולים רבים על ידי אסור הכניסה, ואחרי הנסיונות המרים שנכשלה בהם הדיסלומסיה, קרוב הדבר, שכבר באה לידי ההכרה, שצריכה היא להביא בחשבון גם את החשש, אולי לא יעלה בידה גם הדבר הקטן הזה, לבטל את אמוריה הכניסה, ועל כן מקדימה היא רפואה למכה ונותנת עינה בקולוניזציה בכל חלקי התבל, ובאמת יש רגלים להחשערה, שהדיסלומסיה, בהכריזה עתה, שנכונה היא לעסוק בקולוניזציה קטנה¹, נשענת היא בזה על תצאות השתדלותם של הברון רוטשילד ויקיא, אשר מחשבותיהם בדבר זה ידועות היו להרצל בלי ספק עוד טרם הגיעו לאוני הקהל.

ואל יפלא הדבר בעינינו, שהדיסלומסיה הווינאית נשענת על פעולותיהם של אלה, אשר רגילה היא לבטל את כל מעשיהם בהבל פיה. הלא זה ררכה מאו, וגם בעמדה לפני הקיסר ווילהלם הנישה לו תמונות אותן הקולוניות, שהיא עצמה השתדלה להקטין ערכן, כל השתדלותה של הציוניות הווינאית מאו היותה היא להשכיח את כל התפתחותה של התנועה הציונית שקדמה לה ולבטל את כל הנעשה תוך לחונה של הדיסלומסיה שלה, כאלו לא נעשה דבר עד שבאה היא ובראה בריאה חדשה. הלא אך היהירות הזאת תוכל להיות סבת החזיון הור הזה, שמכיע של הרצל עובר בשתיקה נמורה על כל הנעשה בחברות הקולוניזציה, כאלו אין להן שום שייכות להציוניות! מי שאינו קורא שום מכיע ציוני אחר זולתי מכיע של הרצל, אינו יודע מאומה לא על דבר החשבון השנתי של יקיא, ולא על אותו של חברת אהבת-ציון במרנוב ולא על אספת הועד המרכזי של חריצ' בפריס. הגע בעצמך, מכיע הזה, אשר שפך מררתו על מכיע היומיים על אשר השתיקו את התנועה הציונית, הוא בעצמו למד ממעשיהם המקולקלים ומשתיק דברים ומאורעות נכבדים הנעשים בעולם הציוניות, רק מפני שנעשו לא על ידי הנהגה הדיסלומסית! וכדאי הוא החזיון הזה לשים אליו לב: האורן הציוני באנגליא, דוואיש ווירלד אינו משתיק את כל אלה, כי רחוק הוא מספשות כזאת, לחשוב שיש בכחו לבטל מאורעות נכבדים כאלה על ידי שתיקתו. והנה האורן של הרצל, אשר לא שכח להעתיק מתוך האורן האנגלי

¹ עיין "דיא וועלט" נ" 18, בתודעות על דבר אספות בפריס ובווינא, מה שאמרו שם ראשי המדברים, ד"ר מרמוק וד"ר וורנר, אשר חסה בודאי אינם מדברים מאומה מדעת עצמם, אלא מה ששמים בפיהם מנבחה.

דברי חירוף נגד הסופר הווינאי של „דוואיש כראניקל“, אינו מעתיק מתוכו גם את היריעות על דבר יקיא ואספות חובבי ציון! באותו הנלוין עצמו אשר בו בא במכה הע האנגלי הנזכר המאמר הנכבד על דבר הבנק: „אל-ישראל!“ באו גם הודעות על דבר אספת הועד המרכזי של חו"צ ועל דבר שיחה אחת שהיתה בין סופר של מביע הולנדי אחד ומר קנן מהאג. את המאמר „אל ישראל!“ העתיק מביע הווינאי, אבל את ההודעה על דבר אספת חו"צ (שבאה בכל מביע היהודים) ואת ההודעה הנכבדה על דבר השיחה הנזכרת — לא העתיק! השיחה הזאת מודיעה לנו, שבעלי הבנק סומכים על אוצרות יקיא ומאמינים הם, כי בלי ספק תתמוך בידם, בשעה שתראה שהשולמן נוקק להצעת הציוניות! וכי מי מקוראי מביע של הרצל יודע זאת? מביע הציוני הזה ממלא את עמודיו להג הרבה אין קץ על דבר קורט-שאו ורודיארד קיסלינג, ומעלים מקוראיו את היריעות היותר נכבדות מכל הנעשה בעולם הציוניות!

אבל נניח נא את המקסיקא הסובליציסטית חסרת הטעם ונחזור לעניננו: הנה באנו לידי הכרה, שהדיפלומטיה הציונית הואילה לתונן את „האינפילטריציה“ ולדחות את הוצאת רעיונה המדיני הנבזה לאחריומן. וכאן ישאל השואל: אם כן הוא, מדוע איפוא נהלקו הציוניים לשני מחנות? הרצל, במאמרו: „מיליוני-היקיא“ (העלמינו 13), משתחרר להוכיח לנו את נחיצות הבנק למרות מליוני היקיא, אך בזה באמת לא יטיל ספק שום ציוני אמתי. ברור בעינינו, שכל חובב ציון אמתי יעמוד על משמרתו וימלא את חובתו אל הבנק עד מקום שידו מגעת. לא שמודים אנחנו לדברי הרצל, שאוצרות היקיא דומים המה למי בור שאינם מוכשרים להניע גלגלי רחים, בעוד שספק הבנק יהיה כנהר שוטף, אשר כבדו להניע גלגלים ומכונות; אדרבה, במזרחים אנו באנשי המעשה העומדים בראש היקיא, שאם יהיו צריכים לנהר המניע, בודאי לא יחסר להם הכשרון לפתוח את ארוכות הבור שלהם ולהפנות את מימיו בין נרות נהר שוטף המניע מכונות וגלגלים. אך מאחר שכבר נעשו כל מיני התאמצות שבעולם להוציא את החלטת הקונגרס על דבר יסוד הבנק לפעולה, מאחר שכבר נברא הכלי הנכבד הזה וכלום הדבר חסר אלא לנמרו בכי-טוב, הנה התוב על כל חובבי ציון לעבוד לשם שכלולו ותקונו, והתקנה, שסוף סוף תבוא יקיא ותספוג אותו בכספה, תשקוט בלבנו את הראגה, סן יכובו מימיו של הנהר הזה. הראגה הזאת אמנם לא רחוקה הוא, בזכרנו, כי המזומן (קאפיטאל) של הבנק תלוי בחשלוסי-המניות של רבבות אלפי עניי ישראל, וזאת יודע גם הרצל, והוא יותר מכולנו, על כן הוא משתמש בשעת הכושר (במאמרו הנזכר, הבא להוכיח שהבנק נחץ הוא למרות מליוני היקיא) ואומר, שמוכן הדבר, שהבנק בוסח הוא במשען החברות לקולוניזציה. אבל אם כן הדבר, אם גם המדיניים רוצים עתה בקולוניזציה קטנה, עים זכויות מססיקות לקולוניסטים (שם), ולא דוקא במדינה שלמה לכל תיקותיה ומשפטיה, וגם מצפים הם להמיליונים של חברות הקולוניזציה המעשית — אם כן למה להם להמדיניים האלה לכנות את עצמם בשם שאינו נאה להם עוד ולהכניס סווד הדעות ופירוד הלבבות במקום שצריכים אנחנו לאחדות ואך בה כל תקותנו? מדוע אינם מודים בפומבי, שכונתם העיקרית לא עלתה בידם, שאין ביכלתם לקים את ההבטחות המשיחיות אשר סווד ביד רחבה, שמעו בחשבם את הקץ לא לשנים אך לחדשים, ושעל כן באה העת לעזוב את הפרזות הגדולות ולשוב לעבודה שיש בה ממש? הודאה כזאת בוראי לא היתה משפילה כבודם של המנהיגים, אדרבה, היו מתעלים בעינינו כנבורים הטובשים את יצרם ומודים על האמת אחרי אשר הכירוה, ולא עוד אלא שעל ידי ההודאה הזאת היו עושים למנובת הציוניות

אולי יותר מאשר יכולים היו לעשות בשאר הדרכים, מפני שעל ידה ישימו קץ לכל המחלוקת הריקה שבין המעשיים, שהם גם כן מדיניים ע"פ הרצון אלא שאינם מאמינים באפשרות המדינה עתה, — ובין המדיניים, שנים המה מצדם כבר חדלו מלהאמין במדינה וסוף סוף מבקשים מפלט להם בהציוניות המעשיות. באופן הזה היינו יכולים לקוות, שבימים הבאים תהיה אחדות נמורה ואמית שוררת במחנה הציוניים, כולם יעברו בהשתתפות כל הכחות לשם הקולוניזציה האפשרית והקולפוריה הלאומית ויניחו את הדיפלומטיה הנבונה לשעה יותר מוכשרה, אחרי אשר תחסתה הקולוניזציה המעשית למדינת נורם מדיני חשוב!

איני יודע, אם המנהיגים המדיניים יוכלו להתרומם לגבורת-הרוח הזאת, לעשות שלום במחנה הציוניות על ידי הוראתם על האמת, אבל שאר הציוניים, שאינם מנהיגים, אלא בנים נאמנים לעמם ולרעיון הנאולה שלו, להם כבר באה העת לשוב לשכלם הבריא ולעבודה ממשית ולא לתת יותר לסמא את עיניהם באבק דיפלומטיה תפלה. וזאת צריכה להיות אחת השאלות היסודיות של הקונגרס הבא:

ברדשותיהם וכרחיהם של המנהיגים, ביחד בהכרזים על דבר הבנק, כופים הם עלינו את ההר כניגית ואומרים: זאת היא התאמצותה האחרונה של האומה, והיה אם לא יצלה יסוד הבנק בדינו, אז אבדנו, אז נבוא (כלומר, אנחנו, המנהיגים) לירי ההכרה, שעם ישראל אינו חפץ בנאולה או אולי גם עדיין אינו רואי לה. אם אחרי עבור ארבעה ירחים לא תעלינה החתימות לסכום 250,000 ל"ש, אז הבנק לא יוסד, ואז תתפזר התבילה! — כל הרעש הזה באמת מעורר שחוק! עשרה של היקא בלבדה גדול הוא פי ארבעים מהסכום הזה, וכל העושר הזה קרוב לודאי שסוף סוף יהיה מוקדש לשוב ארץ ישראל, והמנהיגים המדיניים תולים הם את כל תקותה של אומתנו בחתימת מניות על 250,000 ל"ש! אם באמת חושבים הם מיסדי הבנק, כי ברבר הזה יושל הנורל על הציוניות לחיים או למוות, הנה יכולים הם לחשוב כן רק בנוגע לציוניותם המה, אבל אין להם שום זכות להפיל גורל על הציוניות של כל האומה. האומה, כלומר הקונגרס הבא לרבר בשמה, הרבה שלוחים לו והרבה דרכים לסניו, אם החתימות לא תגיענה עד להסכום הנזכר, אז יכול הקונגרס להחליט, שנשנה אל חברות הקולוניזציה והן תעזרנה בכסף ליסוד הבנק ע"פ תנאים ידועים הנאותים לשני הצדדים, או יותר נכון — הנאותים להצד היחיד, כלומר להאומה היהודית, אשר לשמה מתייבנות הנה כל החברות להשתתף בעבודות הקונגרס. והחברות ההן בודאי ישתתפו בעבודתנו, אם אך לא יעמוד הקונגרס תחת השפעת דיפלומטיה שאין לה רגלים. אבל גם אם יוסד הבנק (כנראה מהבשורות הטובות הבאות מלונדון ומווינא), גם אז חוב קרוש יהיה על הקונגרס לעבוד בכל כחו לשם התאחדות כל החברות למטרה אחת, יש לקוות, שהמנהיגים המדיניים ישנו בקרב הימים את תכסיסיהם ובעצמם ישתדלו להתקרב אל היקא ושאר חברות ח"צ (כנראה גם משיחתו של קנ וממאמרו של הרצל), אולם אם הם לא יעשו ככה, אז באמת יהיו כל חובבי ציון האמתיים, גם אותם שהיו כרוכים עד כה אחרי הדיפלומטיה, עומדים על אם הדרך, ועליהם יהיה להשיב לעצמם תשובה ברורה על השאלה: מי נדחה מפני מי? הקונגרס הבא צריך לדרוש מאת מנהיגי הדיפלומטיה, שיתרו על חלומותיהם הנעמים ויתנו מקום לכל הכחות שישתתפו בעבודה אחת. עבודתו העיקרית של הקונגרס הבא צריכה להיות: יסוד חברות עוסקות בקולוניזציה בכל העולם כולו. כלומר על הקונגרס להחליט, שכל החברות לשם ציון, גם אותן הקימות מכבר וגם אותן העתידות להוסד, לא תהיינה מן הוא והלאה חברות

ציוניות סתם. המאספים שקלים ושולחים לווינא, מבלי דעת לאיזה צורך, אלא חברות של קולוניזציה הנספחות אל חברות הקולוניזציה הגדולות שבארצן, אשר גם הן מצדן תתאחדנה עם הועד המרכזי של חריץ, על ידי צירים המתאספים לתקופות ידועות. כלי ספק נהיין הדבר, שתהיינה כל החברות מקושרות ומאוחדות על ידי אורגן כללי אחד, אבל להמסרה הזאת אין אנו צריכים למכונה גדולה ומסובכת, אשר נלגליה מנסרים ברעם ורעש, כדי להודיע מסוף העולם ועד סופו, שאיזה עלם משכיל בעיר פלונית, נשא את כוסו לכבוד מנהיגינו ראובן ושמעון וגם חרבונה זכור לטוב! אותו האורגן הכללי כבר נמצא בתמונת הועד המרכזי שבפריס, ומה ימנענו מלהרחיבו עוד על ידי השתתפות צירי כל הארצות, כלומר נשיאי כל חברות הקולוניזציה?

אולם אין מן הצורך להרחיב הדבור פה בנוגע להאורגניזציה העתידה והקשר שצריך להיות בין אותו האורגן המרכזי ובין הקונגרס: על זאת יוכל לרדן הקונגרס עצמו ויבחר בדרך שירצה. העיקר הוא, שהציוניות תעמיד את כל עבודתה החומרית (בהעבודה הרוחנית, הקולטורית, אין אני עוסק פה) על הקולוניזציה המעשית. כי אך באופן זה אפשר לקוות שיתאחדו כל הכחות וישתתפו בעבודה אחת לשם האומה. ולא אך חריץ ויקיא, אלא באמת כל האומה כולה תשתתף בהעבודה הזאת. כל מי שנסה דבר אל ההמון הגדול, — לא אל העניים הנצרכים לישועה ואל המשכילים הצעירים שאך יצאו מבית הספר: אלה ואלה מאמינים המה גם במדינות פורחות באויר, הראשונים מתוך לחץ הקיבה והאחרונים משום מה יעשה; אלא לאותו ההמון השבע, שאינו צריך לבקש מפלט מפני הרעב ויכול גם להשתתף בכספו לצרכי הכלל — כל מי שנסה דברים אל ההמון הזה, הוא יודע, מה גדול כח האנימציה שברעיון הקולוניזציה המעשית ומה חלש הוא בסובן זה הרעיון המדיני.

זאת היא איסוף השאלה הגדולה, אשר על הקונגרס השלישי לסתור אותה: מי נדחה מפני מי? להג הרבה של דיפלומטיה קולנית והתפוצצות הכחות הכרוכה בעקבה, או מעשה הקולוניזציה בחשאי, בחשבון וכמתינות והשתתפות כל כתותיה של האומה בעבודת הנאולה?

בין המצרים.

מר תרד האם עלי לב העלם.
 כל קמטי לחיה מלאו פסלנים.
 - "האוסיה אראה אדה" בן מפותי.
 האוסיה אשקה? - והיא מתרפקת.
 - עוד נשוב נתראה - אלהים היודעי..
 ונשיקות מאליפות היא אותו נושקת.
 ובכל חום לבתו הבן יחבקנה.
 וילחץ אל לבו שסתייהם ישקו.
 הנשיקה ארוכה: באלו כל חיו
 אז יסגיר ביד אמו שידיו תבקי.
 הנשיקה ארוכה: מאנו הפרד.
 בכה תפטר הנשקה מגיד.
 עוד רגע התחזק העלם ופתאם
 גם סגיו התענתו ונגעה בבקיה.

II.

פעשורות בשנים בן ארף הליל.
 שנת שמיאל נדדה הנקנה נאנחה:
 - יהה איפה בן יקרי אידו סממדי?
 החי הוא אם עזב את עסק הבקא?
 אדה לוי עין רענן הזי סרח מפותי.
 אם נקרו עיניה כבר עורכי הנחל...
 רבזנו של עולם חידו אמצהו.
 בין סלעי תסליה השתה האכל?

I.

קול רעם הקרב על תונרמה יריע:
 עיר סלון נבוכה שוקיה שוממים.
 את בית רבי שמיאל הקיפה הזעקה.
 תאנית המקוננים תהלוד אימים.
 הדלתות לרנעים על צירן תסבינה.
 אין מי שישים את עיניו עליהם.
 קהל המון קרובים ושכנים נאנחים
 גם חומדי תזונות נדחקים ביניהם.
 מהזה ועל מהזה פי הזה נאספתם
 וראות מהתשלותק העדה נצבה?
 הן יוסף הבכור מאבותיו יסר.
 לצאת במלחמה מתגרב לצבא.
 גבות רב שמיאל הנטיות פקשתות
 קרבי התלקדו ותתאחדנה.
 מלא רחב מצחו פי חרשה הדאנה.
 עיניו יבשות ומאום לא תגדנה.
 מאום לא תגדנה והגן נעסדות
 סני בנז בכורז אכן שאבת.
 אף ידו הצנוסה שתערעד לרנעים.
 היא תעיד על אבלי פי נפשו דאבת.
 אף באלון בכות בתלוף תור החרף.
 ורכבות בדיו נערו השלנים.

חשלה V.

III.

— "מה צלצל - המצללה?" — אנרת
למדוני!

— "מאין?" — מנלה! — "היא חיים
מבשרת!"

יהי שמו מבורך! ... פגיונו מה אורו.
מה-ידם רערת, דמעתם נגרת.

— "גא מהר קראהו!" — הקרב לא
כתב יוסף.

הוא כתב משה בננו . . . — "כתב
משה מנלה?"

המוזקה הבשורה, אם קללה תוכה?
פגי שמואל מה-חפז, הזקנה נבדלה:
"עם להקת מרעי מצרפת אתאנני.

בעד יון עס-עולם נפשו נקריבה.
אם אמות אל תבכו לי, רוחי שוקמה,
ובשמכם על שפתי את נפשי אשיבה.

IV.

יהי הליל . . . על תועפות אטרים
נפיו האללים בנדודי ענקים:

צורי הסלעים התפרדו מסביב:

עמופי מאמליה שחרו העמקים:

בנחש עקלתון מבגי הענקים.

שרבבות עגיליו יתפתלו בדרךכים.

הסון עקלקלות המשעול נפיו.

וערער ינוע שם אחד הסבכים.

מסביב שוממות הישימון עם רזיו —

כרמית תבנית גבורה עם חותם

עצבת: —

באלו אז נשפך על סעפי הסלעים

רבזנו של עולם, הוי סלף המלכים.
אזי הסר ממנו כל פנע, כל קמטה!
עד מתי עוד תאכל חרב מלחמה —
ולב סלף וסלף בידך אף אתה!"

הפקר אף היה ובמרים עוד תחפיר
החטה בניחה את חרמש הפהר.
ובחיק ערפלי תכלת תתלוזן אדמה.
ובמרים עוד נבקעו עצמפי השחר.
ובקר רבי שמואל ינוע בשוקים:
אם לתור לדעת חדשות תקרנה.
ורנה ורנה שתעבור בארץ.

או לראות באורחות נפצעים תביאנה.
אז יסור אל פתי החולים לצבא.
אז ירוש, אז יתקור מאין הבאים.
ואם יש מהם אחד שראה או שמע
אי חונה הגדוד שבו בנו הנעים? ...

— לריסה נלכדה! חמשים הורגו
בנייהם שר צבא, ושמונים נפצעים!
— "ובמבחר בנינו שלמנו אנחנו,
אמהות שכלות, המלים השתים!"
— גא, חדלי מבכיו האחד בננו?
האפסו כבר שבים משדה המלחמה?
אם ירצה השם! ... ומשטף אמרוהו
גם ירוח לזקנה ותהי לה נחמה.
ובילד הבזרא עולמות בהגינו
ומלאים הם רגש גם יראם לעינים.
בן יאמין הזקן הנונה בדבריו
ושב לו ורסא וראה אור חיים.

כל גגו תעלומוזת החיים והמות:
מפעל — אפריון מרחבת שמים.
האלם בנצח ושוקט בעריסיו:
מתחת — נבטני הר אפרים ואגפיו.
ועם יצר האדם הנאבק בין ספסיו.

יהי הליל . . . בין פסי הפלעים
גדוד קטן מצבא המתנדבים הרגיע:
הצופים העטרוי המדורות דלכו.
את תרועת השנה התצוצרה הריעה.
ותהי הדמקה . . . ופתאם לפתע
בא אחד המרגלים: הרעה נפתחה!
מקול רעם תרדה כבד געזר הפתנה.
המספקים נחפזים: "עמוד במערכה!"...
ובחשפת הליל מאצל ההרים.
במשעול העולה למצרי הפלעים.
בפער מתחולל בין רחבי ערכות.
בא מיצת ביצת גדוד פורשים נשאים.
ובטרם הספיקו היונים גם לירות
והפה בוצרם עלימו גסלו.
וברעם התמים ובצלצל הנשק.
יצריחת התצוצרות ענות גבורה עלו.
ובחשפת הליל בנא בין המצרים

התלכדו התנגשו מערכות האויבים:
עינימו דערו ודמי לבם הפו.
בהפזת הנלים ושואן קני הרזבים.
מגורנם הנחר התפרץ לרגלים
קול פרא קול זועות... ובידם החמישה.
במקסם מגינות הקרב כל נידה.
שריריה שדנו — ותהיה נחושה.
נאזרים בגבורה נלחמו היונים.
ואם יד הפרשים עלימו נבדה.
ואם מרסם לפרסות סוסיהם גם היו
ובתגרת תרבותם סחציתם נגזרה.
ומתי מעט הנשאר באין משמר ומדר
אל תחת הדגל נדחקו נהדפו.
פרשי האויב אותמו כתר.
ואל דגל התכלת גם הטה שאפו.
ביניהם האחד: אל קול תתו רעם
ובקול ענות גבורה גמוזו כל קטיו.
מימינו משמאלו ביצת אבחת חרבו
לא אחד כבד נפל מתבוסם בדרסיו.
ועד קרוב לדגל על סוסו הגיע
וברשפי הזעם בנות עיניו האירו.
אך שדוד כבד נפל מפוסו לארץ —
ובאור ברק הזדה איש אחיו הפירו...
שאל משרניו בסי.

ספרים חדשים.

רבי משה חיים לתאמו מאת אברהם כהנא (ביבליוטיקה עברית, ייג). הוצאת "תשיה".
ווארשא תרנ"ט.

לערוך תולדות אדם גדול לא מלאכה משומה היא. כי אם, כדברי ה' ברנסלד הצודקים בתולדות שיירי, מלאכת מחשבת. אם כל היודע למשוך בשכמ סוסר יש לאל ידו לאסוף חומר לתולדות, הנה לא כל אחד מסוגל ומוכשר להשתמש בראוי בחומר הנאסף ולבנות ממנו בנין שלם. גם האיש החי לסנינו, שאפשר לנו לשמוע יום יום דברים חיים מסוי ולחתבונן אל פרטי מעשיו ותנועותיו, גם איש כזה יש אשר נפשו היא כספר החתום לרבים מאתנו, ורק עין חדה היודעת להסתכל יפה תוכל לחדור למעמקי הגנש ולהכיר מסתריה ותכונתה העצמית, ואף כי איש אשר חי בתקופה רחוקה מאתנו, אשר משפטנו עליו בני רק על יסוד כתבים ומכתבים שאין בהם רוח חיים. ואם קשה היא מלאכת הביאונרסיה בכלל, עאכז ביאונרסיה של איש נפלא כלתאמו.

העלתה המלאכה הקשה הזאת ביד ה' א. כהנא בספר אשר לסנינו? לראבון לבנו עלינו להודות, כי רק במדה מצומצמת ובלתי שלמה התקרב המחבר אל המטרה אשר הציב לו, ולא עלתה בידו להפיץ אור על כל מסתרי הגנש הגדולה של לתאמו. לתאמו היה בעל נפש אידיאלית וסיומית, המלאה סגולות יקרות, אשר רק בבחידי אנשי השם ויחירי הסגולה אפשר למצוא דוגמתו. לוא חי האיש הגדול הזה בתקופה אחרת ובמסכה אחרת, כי אז היה לאחר הפייטנים אנשי המופת ואנשי הרוח היותר גדולים; אולם הוא נולד במיצר הגיטו הפרובי ובתקופה חשכה, אשר אידי הדמיון הגפרו וההיות היו מסלאים את כל האויר, והאמונה בנאולה קרובה, אם יתקנו כל הקלקולים היתה חזקה מאד. הגנש הפיומית שבו, השואסת אל על ומתרסקת על הגבוה והנעלה, מצאה לה מזון וכלכלה בלחם אבירים של הקבלה, והגנו רואים את לתאמו בימי בחרותו שקוע כבר בספרי הקבלה, אשר מצא למכביר באוצר הספרים של מורו ריי קסן, ויעש בה חיל עד להפליא, עד כי מוריו בחכמה זו היו בזמן מועט לתלמידיו השותים בצמא את דבריו; ולא בקבלה עיונית לכר הוא עוסק, כיא גם בקבלה מעשית, בהתאמצו לתקן את. עון מכירת יוסף, לבטל בכח לחישות והשבעות את כל המאות בני ישראל, להכניע את ארמילוס הרשע, גם לברוא את האמצעי עזריאל, מלאך השלוח מאתו — בתבורת שמואל הגביא ואחיה השלונני — לנחם את השכינה ולבשרה שקרובה נאולת ישראל. ובשנות העשרים לימי חייו כבר עברה התפעלותו והתלהבותו כל גבול, והנה רוח אלהים מתגשם לעיניו ונראה אליו בתמונה מוחשית של מניד מן השמים, המגלה לו ריי תורה, גם אליהו ויל נגלה לו, ואחריו נשמות קדושים אשר בארץ.

על פי הדברים האלה לא נפלאה היא כלל, אם בקרב לב לוצאמו היה האור הגדול משתמש בערוביאי עם חשך אפלה, ומחו הכביר סבל דברים שאין הרעת הבריאה בזמנו סבלתם. ואין כל מקום לתמיהותיו של המחבר, האומר: קשה מאד לדמות ולצייר איש בעל שכל ישר מציא דברי סכלות ותפלות כאותם שאנו מוצאים במאמרו. על העקרים... מה מעם היה לו לאסוף יחסי ההמון החשוך על מציאות השדים והמלאכים וכחיתיהם, למשל, או לכתוב כי כל ההשפעות הבאות מן העליונים לצורך התחתונים עוברים דרך הכוכבים (ע' 68). דברים ודים כאלה לא יכלו להחשב לדברי סכלות ותפלות בעיני לוצאמו.

ומי יודע מה היה סוף הדברים, לולא יצאו הרבנים, אשר שערוריות כת שיצ עוד חיות היו בזכרונם. לשמן לוצאמו בראשית דרכו. הביאוננו בעצמו יאמר בחתימת המחברת: ברור הוא, שלולא הרבנים שעצרו בעדו, כי עתה היה מניע להיות ראש לכתה מיוחדת, ואולי היו עושים אותו גם משיח, וככל זאת בנף המחברת ידבר קשות במרה יתרה נגר הרבנים המתנגדים לוצאמו והאינקוויזיציה הרבנית לו למשל ולשניה.

ואם לא הצליח המחבר להוציא מתחת ידו תמונת נבדור מעשה ידי אמן כראוי, הגה עוד הרבה פחות מזה עלתה לו לתאר תכונת תקופתו. בחתימה יתאמץ לתאר את התקופה אשר בנרות היו צריכים לחפש בה אחר איש נאור ומוסתי, ובהחליטו כי המאה המיוזנתה להיהדות את השלחן-ערוך, שהיה לספנת המוסמכות הכתובה, והמאה היזי הנליטה את המשיח על פי למודי הקבלה, יואיל לבאר, כי המיעוט — ומיעוט ההולך ומתרבה — חשב את השיע לנשן וצריך חלוק בטוב ממנו, ואת המוב ממין זה, שהיה בכחו אצל האנשים החפשים ההם לנצח את השיע, מצאו בהקבלה. ועיד הקבלה בעצמה ותולדותיה בכלל ידבר ה' כהנא בראשית הפרק השני בלשון עוד יותר קצרה ולקונית: בהעיסו מבט קלי על הקבלה ידבר ברמז קל שבקלים על הסינקרטיסמוס ואסלאמיסמוס והנוסטיסמוס וביהמ"ד הניאופלמוני, ואת כל אלה יחד הוא מכבד כמעט רק בעמוד אחד, ומסיים: אלה תולדות המיסטיציסמוס האלכסנדרני אשר שלט שלטת רבה במשך ההיסטוריה הכללית, ואשר ברא גם לישראל... הלמוד המפורסם בשם חכמת הקבלה.

אולם אם לא תוכל המחברת הזאת להחשב כביאוגרפיה טובה, הגה ראייה היא לשבת בעד החומר הרב הנמצא בתוכה. נופי הכתבים והמכתבים של לוצאמו וגם של אחרים על אודותיו יוכלו להפיץ אור על הרבה דברים בלתי מבוררים, לתת להקורא מושג נכון מתכונת נפש לוצאמו ומתכונת תקופתו ולהיות לעזר רב למי שיבוא לכתוב בעתיד את הביאוגרפיה של ר' מ"ח לוצאמו.

ספורי המבוע (עמ' נגיד) מאת יהודה גרוזובסקי. חוברת א'. ירושלים, א' תתכ"ט לתרכ"ן. מספיקי אם יש יכלת לעשות דבר יותר טוב להתפתחות שכל הילד וליציאתו מתחת עול הבערות והחשכה הרוחנית, מלפתח לסניו את ספר המבוע הגדול וללמדו לקרא בו על נקלה. האיש היודע להתבונן היטב יודע גם לחשב מישרים, ולמוד המבוע החיה [החי] לא אך מעורר את הדין כיא מסתח את השכל הישרי — אלה הם דברי הח' סול-בער, אשר בעל ספורי המבוע יביאם בהקדמתו, ועליהם הוא בא להוסיף ולהתייחס, עד כמה הלמוד הזה נחין בפרט לרוב ילדי בני ישראל הרחוקים מהמבוע, מספתייה, נפלאותיה, חייה וכל הדריה. לקרב את ילדי עמנו אל המבוע — מי לא יודה

כי רב טוב צפון ברעיון זה? אמנם לא זה הדרך להתקרבות נמורה. בהנתן לפני הילדים ספורי המבצע הערוכים על ספר, כי רק האיש היודע ומכיר את המבצע החי פנים אל פנים, לא רק ספי הכתב ע"י אותיות מתות, הוא אך הוא קרוב אל המבצע באמת; אבל בכל אופן אין לזכור, כי הכרת המבצע ע"י ספר אף היא טובה ומועילה. ואין ספק כי ספורי המבצע, מעין אלה שתרנגם הפעם מר י. גרוזבסקי, יוכלו להביא תועלת לא מעטה, בלמדם את הקוראים מבני הנעורים, שלהם נועדו, להכיר את מבעי הרבה בעלי-יחיים וגם איזה דוממים. לא בדרך למוד קשה, כי אם בדרך קריאה קלה ונחמדה המושכת את לב הקוראים הרכים.

אולם גם זאת אין לזכור, כי ספורי המבצע האלה אינם מתאימים עוד בכל אל המטרה הדרושה, כי הרבה מהידיעות אשר ירכוש לו הנער על פיהם קלושות הן ושטחיות. וספורים לא מעטים יחלופו מבלי השאר אחריהם כל רושם קיים וידיעה נאמנה וברורה. ובכלל לא בקריאת איזה ספור קל עיד איזה בעלי-חיים כבר יוכל הנער לקנות לו הכרת טבעו ושיבו. הדרך היותר ישרה, המובילה אל המטרה, היא לפי דעתנו, לאסוף כמה ספורים עיד כל בעל חי בפני עצמו על פי סופרי המבצע השונים (כמו ברעהם וכדומה) ולערכם בסדר והדרגה, באופן שיוכל הקורא להתבונן אל בעיה מכל צד ולהכיר אותו בפרטים רבים וכידיעה נכונה וקיסה.

שפת ספורי המבצע בכלל קלה היא וטובה למקרא בני הנעורים. הנטיה הירושלמית לחדש מלים ולכרוז ניבים ומבטאים זרים במקום שאין צורך לזה כלל, כמעט לא נכרת בספר הזה. הנני אומר, כמעט, כי באיזה מקומות אפשר עוד למצוא גם בו סימנים קלים של הנטיה ההיא.

ואולם בנוגע לשמות חדשים של מיני בעיה שונים, הנמצאים בספורי המבצע, אי אפשר, כמובן, להאשים את המתרגם על חרשיו. הן לא יכול היה לצאת בזה בעקבות מר שטיינברג בספריהם של ולתרנגם בכל שעת הרחק: מין חיה, מין צפור וכדומה. אבל על אותה יש להעיר את המתרגם, כי עליו היה לשם לפני קוראיו גם תרגום השמות האלה לשפה אירוסאית. הן שמות בעיה כמו, השלשול, הסנונית, התלתן, החלק, הצדפי וכיוצא באלה, זרים הם לא רק לקוראים הקטנים כיא לרבים מן הגדולים, ויש אשר ישאל התלמיד את פי מורו סתרון מלים כאלה ולא ימצא מענה, כי גם רבי לא שנה.

מבחר הספרות. אנתולוגיה עברית. לקטים נבחרים ממיטב הספרות העברית בשיר ובפרוזה, מראשית התקופה הערבית-הספרדית עד ימינו אלה, עם תולדות כל סופר וערכו, ועם הערות ובאורים נחוצים ומבוא גדול. מאת ישראל חיים טייבוב. חלק שני (תקופת התחדשות הסגנון הביבלי, מהרת השפה והתפתחות המליצה). הוצאת תרשיה. סיעטקוב, תרנ"ט.

חסרון אנתולוגיה עברית לעברים — אומר המחבר בהקדמתו בצדק — ניכר וכולט כל כך בספרותנו, עד כי יותר נכון להתפלא: איככה לא נעשה ספר כזה עד היום? מלשאל: ספר כזה למה הוא בא? — בכל אומה ולשון — יוסיף המח' — נעשו ונעשות אנתולוגיות ותרסומסיות, המעבירות על פני הקורא את כל טוב ספרותו בדוגמאות קצרות או ארוכות, למען תהייה עיניו רואת את מוריו, את סופרי המופת שבאומתו, בספר אחד, ולמען יקל לו להתבונן אל ההתפתחות המודרנית של ספרותו. אל המעלות והמדרות אשר בה, ואל החליפות אשר עברו בקרב העמים על רוח הסופרים

ומחשבותיהם ועל הלשון והסגנון. ואם לאוהיע נחוצים ומועילים ספרים כאלה, עאכיו לבני ישראל!... למען יראו צעירי עמנו וכל אדם מישראל... עיי דונמאות נבחרות מספרותנו שבכל התקופות, את כל היפה והנשגב שבשירות ומליצות העבריות בכל הזמנים, למען יראו את הצורות השונות שלבשה ופשטה שפתנו הספרותית חליפות באלף השנים, מראשית התקופה הספרדית עד ימי הדור הזה.

ולמטרה זו השתדל איסוף המח' בעין גדול, לפי דבריו, לבחור מספרותנו היפה שבכל התקופות את סרקי השירה והפרוזה היותר יפים. מציירי הרוח של כל משורר וסופר גדול — יאמר — הבאתי דונמאות נבחרות, דונמאות אשר לפי דעתי ומעמי הן מבליטות ביותר את כשרונותיו הספרותיים, את הדר לשונו ואת תפארת סגנונו המיוחד. עד כמה הצלחתי בדבר הזה, עד כמה נחני מעמי הפרטי בדרך אמת — זאת ישפוטו אחרים.

ואם באנו לשפוט על אנתולוגיה זו עפ"י החלק השני של הספר, שהוא יצא ראשונה ממעם המרל, לא נוכל לכתור את האמת ועלינו להודות, כי חפץ המח' לא הצליח בידו ביותר, וחטרון אנתולוגיה עברית לעברים עוד לא נמלא כראוי.

המח' במטה, כי הספר הזה, הראשון והיחיד במינו בספרותנו, יהיה לרצון לכל אדם מישראל, לזקנים ולנערים, למלומדים ולמתלמדים, יען כי ימצאו בו גם ספר מקרא ערב ומועיל לכל אדם וגם ספר למוד לקטנים ולגדולים. אבל, בהפצו לעשות את ספרו לדבר השווה לכל נפש ולהשיג מטרות רבות בבת אחת, לא יכול להשיג בשלמות אף מטרה אחת.

לגדולים, אף לא, מלומדים, ספר מקראי כזה הוא לא. ערבי ולא, מועיל. כי מי הוא הקורא הגדול אשר יבחר להכיר ולדעת את מבחר ספרותנו עפ"י איזו דונמאות ולפעמים גם קטעים ופורים אשר יזכירו את קצורי חקון ליל שבועות? לתת את מבחר הספרות לפני קהל הקוראים הגדולים יש דרך אחרת, המועילה באמת, והיא: ישנם סופרים רבים אשר בשעתם גדול היה שם כבודם ונחשבו לאבירי הספרות, אולם בהשתנות הזמנים, ועם גם רוח הספרות ופעם הקוראים, אבר ערכם של רוב ספריהם, ובכיו יש להציל מכליון ולהשאיר לפליטה את המעט המוכתר שיש לו ערך אמתי וקיים; אבל את המעט הזה ררש להוציא כלו כדבר שלם ולא איזו דונמאותי בלי כל קשור, שאין בהוצאה כזו כל תועלת לגדולים.

ולקטנים? לולא חפץ המח' להביא ברכה, לכל אדם מישראלי וספרו היה נועד לא גם לזקנים, כי רק לנערים, אשר בשבילם ערך גם הערות ובאורים נחוצים¹) — אולא היה נותן מקום להרבה שירים ומליצות העוסקים בעניני אהבה, ולפעמים גם ענבים, (כמו הסכתמים, חכמת שלמה, גאל תרצה והשיר ברוריה וכדומה), או לעניני־מחקר מפשמים ועוד ענינים שאינם ראויים לפי תכנם לקטנים.

ואם נעזוב את השאלה: למי נועד הספר, ונשים עין על תוכן. מבחר הספרות כשהוא לעצמו, לא נוכל להתאפק מלקרוא בהשתוממות רבה: "הזאת נעמי?" הוזה הוא היפה והנשגב והמלכבי שכספרותנו במשך תקופה גדולה ופוריה כזו (מן רמ"ח לוצמו עד ש. מאנדעלקערן)?

¹) הבאורים הם לא תמיד נכונים, כמו "תבל פקד עלי יופי" ("מליצת ישרון" לר' שלמה לעווזאחון) יפרש בדוחק גדול "ה" פקד את היופי עלי תבלי", ובאמת תבלה "תבל" תסוב אל הקדם: "לכחו אמר ויהי תבלי", כאשר יוכח כל קורא פשוט.

רוב הדברים הבאים במבחר הספרות אין להם כל ערך ספרותי קים ויש שאינם אלא דברים של מהדבך ומפסופי מלים. המח' יבטיח בהקדמתו. כי אותם הסופרים שכתבו חרוזים או מליצות וסופרים, בלי כשרון מיוחד ובלי עצמיות מיוחדת, אותם המשוררים והסופרים שלא כראו כל חדשה בספרותנו, לא במחשבותם ולא בשפתם וסגנונם, — את כל אלה לא יביא בספרו. ומה הננו רואים בגוף הספר? לפני הדוגמאות שהוא מביא מכל סופר וסופר יעריך המח' בקצרה. את תולדותיו ואת פרשת פעלו בתורה וחכמה בכלל ובמקצוע השירה והמליצה בפרט. את התולדות אמנם לא נתן כלל (מלבד הזכרת יום הלידה, ובסופר שאינו בחיים גם יום המיתה), אף אין זכר לפרשת פעלו של הסופר בתורה וחכמה בכלל ובמקצוע השירה והמליצה בפרט, אבל משפט חרוץ בקצור נמרץ יוציא המח' על הערך הספרותי של כל אחד²). ובכן, הפה שהבטיח בהקדמת הס' לתת את כל היסוד והנשגב, הפה הזה חורץ משפטו על הסופר האחד (ניה וויזל), שהוא חזרו חרוזים קלים ונוחים למקרא אבל יבשים בלי כל לחלוחית של מליצה אמיתית, ועל השני (ש. בלאך) — שהוא ראוי יותר לשם המליץ הפוטפוט, והשלישי (אלמנצי) — שיריו קשים ויבשים, והרביעי (לעסערים) — סגנונו הפרזי הוא הנפוח של סופרי נליציה ונס שיריו. בכללם אין בהם הרגשה עמוקה ופואיזה אמיתית, והחמישי (קלמן שולמאן) — אין בסגנונו אלא מליצה וגבוב מלים בעלמא, רעיון דל וקלוש וכסל בניבים נאזים ובמבטאים נאים עד בלתי תכלית, והששי (יהליל) — סגנונו קשה ורשפתו מלאה מליצות רמות וכדומה; גם סמולנסקין היה בטבעו ספספך, וגם יליג. נמצא בשיריו הראשונים את אותה היבשות שיצר האדום הווילנאי . . . ולפעמים דומה סגנונו הפרזי אל סגנון המליצי היותר מכווער.

הקורא יקרא את כל המשפטים הנמצאים האלה וכתוכו ישתומם לבו: האלה הם סופרינו הגדולים באמת! שהבטיח המח' להעביר לפנינו? ואחרי קראו את רוב הדוגמאות בעצמן יוסיף להתפלא הפלא ופלא: הוזה כל היסוד והנשגב והמלבב שבספרותנו? אבל הלא אי אפשר להאשים את המח' אם יש לו עסק עם ספרות עניה ויבשה! מאין יקה לו דוגמאות נבחרות אחרות?

מענה כזו אינה עוד תשובה כהלכה. אמת, ספרותנו העניה כבר היתה לפרוזה שגורה כפי הכל. אך גם עניה זו תוכל לתת חומר יותר טוב ויפה למבחר הספרות, ואף תקופה זו, אשר בה עסק המח' בחלק השני, יכולה היתה להראות לפנינו בפנים יותר נאים, לו עלתה בידו להוציא דבר מתוקן.

הנה אנו מוצאים במבחר הספרות סופרים כאלה, אשר מקומם לא יכירם שם כלל, תחת אשר סופרים אחרים גדולים וטובים נשמטו מפני סבות בלתי מובנות³). גם

² על סופר אחד (יצחק הלוי איש סטטב) עלה הגורל שיוציא המח' משפט גם על תכונת נפשו ומדותיו בדברים קשים מאד לאמר: „כגודל כשרונותיו כן גדלה השחתת מדותיו ושמו היה להרפה ולשגיגה בכל תפוצות ישראל“. לא נבוא לדון עמו עד כמה נאמן המשפט הקשה הזה, אבל בכל אופן לא בנאותולוגיה המקום למשפטים כאלה על תכונת נפשו של הסופרים.

³ אולי תטען דעת הסופרים הזקנים שלא זכו להעמדת בתך בעלי „מבחר הספרות“ שבחלק זה, בשמעם כי גם זקן ספרותנו היפה, ר' מענדעלי מוכר ספרים, עמם הוא בצרה זו. גם אותו אין אנו מוצאים שם, אע"פ שבספרו הראשון „האבות והבנים“, וכן בספרו „תולדות הטבע“, שכתבו בתקופה שעסק בה החלק הזה, אפשר היה למצא בנקל דוגמאות שלא היו מביישות כלל את כל „היפה והנשגב והמלבב“ שאסף המחבר כאן מן התקופה ההיא.

הרבה דוגמאות נבחרו שלא כהונן, ואפשר היה למצוא אחרות נאות מהן כספרי אותם המכתבים עצמם.

הסופר הראשון בחלק הזה הוא רמיח לוצמו. רמחיל הוא בלים משורר גדול אמתי, אבל הדוגמאות המובאות מהם, לישרים תהלה! אינן מן המוכחות. ביהוד אין כל ערך להדגמא (בעלת ד' שורות) מהחזיון, שמשון ודלילה. גם צריך היה המח' להביא דוגמא אף מסגנונו הפרוי (כמו מהם' מסלת ישרים) המצוין במינו.

על רייל ייפלש יעיד המח', כי ביהוד הצליח מאד במקצוע המכתמים. אבל המכתמים הבאים לדוגמא אינם מן המצוינים הראויים לבוא במבחר הספרות.

ר' יצחק בער לעווניואהן היה בודאי סופר גדול בתורה ובחכמה וערכו יקר מאד בספרות העברית, אבל בספרות היפה לא הצטיין כלל, ולכן, כמובן, אין מקומו באנתולוגיה כזו; ואם חפץ המח' להכניס דוקא גם אותו למבחר הספרות, יכול היה לבחור מספריו איזה דברים שיש להם ערך. ומה עשה? נתן לפנינו מכתמים אחרים של ריביל הראויים לסופר פחות מבינוני, וגם — מבוא אל הפנקס של חברה קדושה בעיר קרעמניץ. . . . וכך ידעו הנערים המתלמדים מתוך הס' הזה את ריביל לא בתור בעל תעודה, והרובכלי, כיא בתור — בעל מבוא אל הפנקס!

גם ר' שלמה יהודה ליב ראסאפורט הוא בודאי סופר מצוין אשר הנדיל לעשות בתחמת ישראל, אבל סופר מדעי אינו מחויב להיות משורר, ואם הוא נסה כזה גם במליצות ושירים, הגה, כידוע, לא הצליח כלל במקצוע זה, וכבר חשב בעל מבחר הספרות לנתין להביא דוגמאות מספרותו המליצית והשירית ולהראות בזה את כח שירי, הרפה מאד, תחת אשר יכול לשים לפני הקוראים איזה ממכתביו, היקרים באמת.

את הדברים האלה אפשר לשנות גם בנוגע לשד"ל. שד"ל היה אמנם נפש פייסנית, אבל שיריו, כעדות המח' עצמו, אינם מצוינים בימי הסגנון ובנעימות הלשוני, ויותר מוב היה לו הביא דוגמאות ממכתביו, המלאים לפעמים רעיון עמוק ושירה רוממה.

ומה טעם יש בספור, הוזהרו בבני העניים לאביג, הלזה יאמר, מבחר הספרות? או האם, דוגמאות נבחרות הן שני הספורים, תגה, ונקש ופתלתל, לר' אלעזר שולמאן, אשר לפי דברי המח' בעצמו אין בהם אלא בדיחות?

גם שתי הדוגמאות ממשפה ברורה לקלמן שולמאן אינן כלל מן הנבחרות, וכמו הובאו רק להצדיק את דברי המח' במשפצו הקשה ביותר על הסופר הזה, כי הקורא יקוץ עד מהרה בגלי המליצות הנפוחות והגעלות האלה. אך האמנם לא יכול למצוא בספרי ריק שולמאן (למשל, הריאל, הריסות ביתר וכו') דוגמאות מזכות ונבחרות באמת לתתן באנתולוגיה?

כזה וכוזה אפשר היה עוד להוסיף, אך גם כמה שהבאנו די להוכיח, כי בעניות מבחר הספרות' אשמה לא רק ספרותנו העלובה, כיא במדה גדולה מזו — המלקש בעצמו.

ב"ק.

היהודים והיהדות ברוסיה.

ג. (*).

מהרבה ענינים שונים אנו למדים, כי כל אורניסמוס, בין בעל-חי ובין חברתי, ככל אשר ילכו אבריו הלך והבדל זה מזה, הלך והתיחד כל אחד לעבודה מוגבלת בפניו, הלך וחלק ביניהם את המלאכה הצריכה לקיום האורניסמוס, — ככה תלך גם שלמות האורניסמוס כלו הלך ועלה למעלה, עד שאמרו חכמים ידועים, כי „הריסירניציאציה“ המחלטה בין אברי אורניסמוס ידוע סימן הוא על שלמותו המחלטה.

ואם בקרה-המדה הזו נמדוד את ערך ה„צדקה“ הנהוגה בישראל בארצנו, או נוכל לחשוב, כי היא הניעה לשלמות שאין למעלה הימנה. ענין הצדקה תופס באמת מקום נכבד בחיי היהודי. ולא רק מפני ש„רחמנים בני רחמנים“ אנו נרבה לשפאל בצדקה, אלא עוד טעם אחר ברבה, והוא: כי הענין הזה הנהו האחד הנשאר לנו לפליטה, שבו יוכל היהודי לנלות לפעמים את הנסיות האנושיות שבו לחיים ומעשים חברתיים. בו יוכל לנלות את כשרונו, לשפוך שמשלתו — אם כי שמשלה מוגבלת ומצטננה — על אחרים; לעמוד בראש ולנהל את עניני הרבים, או לכל הפחות — לחות דע. אף על כן רואים אנו, כי בכל מקום שאך ימצא לו היהודי אתה פתוח. כחודו של מחס' להרחק דרך בו אל איזה ענין „חברתי“, הרי הוא נדחק ובא. ממשע זה רבתה „הריסירניציאציה“ בחלקי הצדקה אצלנו כל כך, עד שאין לך רנע ואין לך מצב בחיי העני בעמיו, שלא ימצא לו איזה מוסד צדקה לעזר כנגדו. כל היודע לייב הצדקה וחלוקתה אצלנו יודה, כי עני בישראל יוכל לבלות כל ימיו, מן הערש עד הקבר, על חשבון הצדקה, רק על ידי נלולים שונים ממוסד צדקה אחד למשנהו, הכל לפי שנוי המצב ושנוי טיב הצורך של העני. למשל:

בעוד הילד נקסל במטן הורתו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו, הריהו רואה, כי בהקשות אמו בלדתה, תבאנה נשים רחמניות, תברות לה„חברת-יולדות“, ומשתתפות בצערה, מביאות על חשבונן חובש ומילדת, שיביאורו לראות באור עולמנו החשוך; בהיותו שוכב בחוליו ומצטמק וקר לו וקיבתו הקטנה תרעב, ושפע איך תבאנה נשים צדקניות, תברות לחברת „מבקרות חולים“ והביאו עממן לחם בשר ויין לאמו החולה, להבריאה ולהחלימה, וחי גם הוא עמה; והיה כי תצטקנה שרי אמו, והביאו אותה האחיות לצרה לבית גרול יתומים לנרלו; כי יגרל הנער והגיע עתו, עת-יתורו, ובא ללמוד תורה בבית-הלמוד התורה, שם יליבשהו מקוסת „מלבוש ערומים“, כי יצא משם ובא ל„שיכיה“, הרי כל המתחים פתוחים לפניו והריהו תוור עליהם כל „הימים“, אם לא יראה

(*) עי' למעלה חוב' כ"ו ע' 169.

ברכה בלמודו ואמר לאמן את ידיו למלאכה, ובא ל.בית-למדר-אומנות' ולמד שם את אשר ילמד על חשבון הקהל; וכי לא יראה ברכה גם במעשי ידיו והגיעה עתו עת-ידורים, ובאה חברת. הכנסת-כלה' ובידה עזר כנגדו; וכי תרחק לו השעה, והלזו לו משאת כסף מקופת. גמילות חסדים; וכי ירעב הוא ואשתו עמו ללחם, וכלכלהו מ.לחם עניים; כי קר לו בחורף, והתחמם לאשם של. עצי-הסקה לעניים; אם אין לו במה לעשות שבתו, וקמה חברת. מענני-שבת' למלאות מחסורו; וכי אין לו לצרכי סתיו, והושיטו לו עזר מ.מעות-חסדים; ואם אין לו מה לאכול כל הימים, ואכל. בבית התמחוי; והיה בחלותו, ועמדה. חברת-ההלים' לבקש עליו רחמים, ובאה חברת. לינת הצדק' והחישא לו סמי מרפא ותהפוך משכבו, ואם צר לו המקום בביתו, וישאוהו לה.הקדש' או ל.בית החולים' — כל חד כאתריה — אם ירפא, ובא לעת זקנה ל.בית מחסה לוקנים', ואם ימות, ובאה חברת. גומלי חסד של אמתי' לנמול אתו את החסד האחרון . . .

ואם נוסף על האמור, שכמעט ככל החברות שתוסרנה על ידי גברים תוסרנה גם על ידי נשים לעצמן, אז תהי לסנינו תמונת הדיספירנציאציה של צדקתנו שלמה במלואה... ואף על פי כן חלילה לנו לאמר, שהגיעו מעשי צדקתנו לתכלית השלמות. . . . חלוקת מעשי הצדקה לפרטיה ופרטי פרטיה איננה מעידה על השלמות הנאותה בעניני הצדקה — כאשר עוד אבאר למטה — אבל לעמת זה תעיד החלוקה הזאת על העניות בלי קץ השוררת בערי התחום ובכל המקומות שאחינו נחתים. הן אמנם אי-אפשר לאמר שבכל מקום ומקום, בין בליטא, בין בפולין ובין בנגב, כה התפורה הצדקה לפרורים פרוורים. יש מקומות שהחיים בכלל יותר קלים המה (כמו בנגב, למשל) והאדם ימצא לו בכל אופן לחם צר בזעת אפו, ובכן אין מרבים שם בתכרות. לחם עניים; ויש מקומות שאחינו שם אינם מרגישים עדיין כל כך בחסרונות החנוך, ובכן אין שם מוסדות צדקה לצורך זה. אך אם יחסר באיזה מקום מוסד זה או זה, מפני שאין הסצב דורשו או שאין מרגישים בחסרונם, — בכל אופן אלו המוסדות הנמצאים נוטים לחלק צרכי העניים לחלקים דקים מן הדקים. . . בליטא, ששם מקום מרבין העניות הישראל בכל תקפה, ורודפי מצוה רבים — הסתעפה הצדקה לענפי ענפים ופרטי פרטים שקשה לפרטם עוד. בנגב, שאין העניות מרובה כל כך, יש אשר יספיק הכסף המוצא ממסר הבשר לצרכי העיר, אבל בליטא מתקיימות רבי החברות על חשבון ה.חברים'. כל חבר ישלם, העשיר מדי חרש בחרשו והעני מדי שבוע, סכום כסף ידוע, הכל לפי תכלית החברה ורבי הצאזותיה. לכל חברה יש נבאים וגובהי, העובר מבית לבית לנבות את כסף הגרבות פרוטות פרוטות ממש. יש חברים לחברות צדקה בליטא, שאין בכחם, פשוט, לשלם יותר מפרוטה אחת בפעם אחת. אך בכל זאת, אין הבור מתמלא מחוליתו, העניות במקומה עומדת, ולא רק עומדת, כי אם הולכת ונדרה ומתפתחת, ואין חברות הצדקה משנות מצבנו למזב.

אם נביא חשבון, לדעת מספר החברים לכל חברה של צדקה, ונחזור אחרי כן לדעת מספר הנהנים מן הצדקות השונות, וראינו כי רב מאד מאד מספר המקבלים על הנותנים. — אם יש עניים המקבלים וחוזרים ומקבלים מכל בתי-החסד יחד, הרי תחת זה רבים המה גם בין הנותנים, הנותנים לכל מוסדי צדקה יחד. יש אמנם מסלנה כינונית, רבת האישים, העומדת בתור, שאיננה פולטת ואיננה בולעת. אך גם בעלי המסלנה הזאת, אע"פ שעדיין לא הגיעו לפשוט ידם לקבל מן הצדקה, הנה מה שאינם בין הנותנים לצדקה די הוא להעיר על מצבם, שאיננו ראוי לקנאה בשום פנים. הן מי הוא

זה היהודי, ובפרט שלא מן העשירים, שלא יתן פרוטה לצדקה, אם אך יש לו יכולת כל שהיא? .. ואם נצרך לזאת גם מה שנודע, כי היהודי הנהו בישן גדול בנוגע לקבלת צדקה; כי היהודי למד צרה יודע להסתפק במעוטא דמעוטא; כי אחינו, בנוגע למקורי פרנסתם, נתונים בתנאים כאלה, שמשמטת היד מוקת לבעליה, — כי מסני שכל עם היהודי, המסחר, תלוי בגאמנות, לכן גם מאן דיויף בצנעא יויף — או נוכל להוציא משפמדיאמת, כי רוב גדול מאד של אחינו חי חי צער ודחק בסדה נוראה; כי אנשים רבים, שאנחנו חרשים אותם לסעמים בפרנסה בשפעי, ואולי גם תובעים מהם לצדקה, מקנאים באלה שכבר הגיעו לסדרנה זו — שיכולים לעמוד בשורת המקבלים צדקה כל שהיא מכל מקום . . .

צדקה כל שהיא אמרתי, ובאמת, מה כל צדקותינו? היעלה בתלכו של העני הנצרך, אחרי השחירו את סניו כשולי קדרה, יותר מכל שהיא? שקועים אנחנו בקטנות, באבק פורת, עניינו — ענינים קטנים; עסקינו — עסקים קטנים, וכן גם צדקותינו צדקות קטנות בכל מקום. אין לחדר, כי אחינו מפורים שנה שנה הון רב לדברים שבצדקה. כל פרוטה ופרוטה המשתלמת, דמי שבועי, אם יצטרפו — ועלו לחשבון גדול. אך אין לך בכל זאת אף חברת צדקה אחת, שתענה לדורשי עזרתה תשובה הגונה פעם אחת; שתתמוך את המקבל תמיכה של ממש בסנה זו ששמה לה למטרה, הרעב ללחם לא יקבל מדי שבוע — כפי שהרבר נוהג — כדי שביעה, אבל יקבל רק כמחצית או כרבע מן הסך הדרוש לו; הקסא מקור לא יקבל עצים להסקה די הצריך לו לכל התורף, כי אם המעט ממנו; כי מטה ירו והתמוטט בית מסחרו הרל — מקור פרנסתו — לא ימצא לו הלואה בבית הגמילות חסדים די קומם הריסותיו, למען ינהל את מסחרו שנית, וכן בכל דבר.

החברות המספיקות צרכי אוכל נפש וכו' לעניים, אינן יכולות למלאות צרכי כלם בכל, מפני רבוי הדרישה ומעט הנתינה, וגם מפני שבמצב עוני ידוע מוב לתת חוט חוט לרבים מתת כתונת שלמה לאחד ולאתרים לאימאמה, החברות המלכות כסף לעני בשעת דחקו, לא תוכלנה גם הן להלוות לכל דורש די צרכו, מן המעט האמור וגם עוד ממעט אחר: התמיכה בכסף, ובפרט בסכומים מסוימים, תנתן תמיד על מנת להחזיר, בכדי שתהיה החברה בשוחה כי כספה יושב לה, תחוק לה חוקים כאלה שעל הרוב קשה לו להצבור העני להחזיק בהם, הלואה חסד זו תנתן, על הירוב, במשכון של כסף וזהב, ויש מקומות שילוח גם על שמר מקיים בערכות בשוחה, מן הגסיון רואים אנו איפוא, כי האיש שיש לו כלי כסף ותכשיטי זהב במחיר הגון, יכבר, מלוחי פשוט, פרטי, על סני חברה של חסד, מוב לו לשלם רבית קצוצה בסוד, מללוח בלא רבית בגלוי מידי חברה שרבים מספקיה ומצבו יודע ברבים... והעני בישראל, אשר לא יספיד כלום בזה שיסנה לעזר החברה, אין לו על הרוב כלים השוים כסף ולא תמצא לו גם ערבות בשוחה מידי איש פרטי על סך הגון שיש בו כדי תמיכה מעשי ידיהו, מן המעט הזה רואים אנו, שבכל מקום קימים ועומדים בתיחד רבים מן המין האחרון, יסודותיהם וחקיהם שונים, ועזרתם — הבל, אף לכן אנו רואים ברבות מערי ישראל, שחברות „גמילות חסדים“ הנה כמעט תמיד העשירות בין שאר החברות, ותמיד נמצא בארציהן כסף מוזמן בסך רב, ועניי ישראל, וגם הבינונים, פונים אל מלוי ברבית, הפשים כענלי מרבק בערי ישראל גם אחרי כל ההנבלות שהנבילה הרשות את משלח ידם הנבזה, ואין

העם רוצים ואינם יכולים לקבל עזר מן החברות, ואין החברות יכולות, לו גם היו רצות, לצאת לעזרתם. ובין כך וכך מעשינו דלים. עזרתנו מצערה וצדקתנו מאפס...

כח מסתפקים אנו כמעט. שריונים אנו בקמנות ועוסקים בפרורי מעשים, וניסל מאור עינינו ואין אנו יכולים להשקיף על מצבנו השקפה רחבה בזמן ובמקום. לצפות למרחוק, גם כשהמרחק הוא, לכאורה, רק כמלא עין ששטה. לא נדרוש מאת אחינו, כי יתרוממו אל על, יצאו מתוכם הצר ויתמכרו בכל נפשם לבקש רפואות תעלה לנף הלאומי בכללו. למען אשר על ידי זה ירפאו רפואה שלמה גם כל אברי הנף. הדבר הזה הוא, פשוט, למעלה מכוונותיהם הרוחניים ויכלתם החמרית... אבל מה שיש לנו הצדקה לדרוש, הוא: כי בעונה זאת שהם נתונים, באותו המקום והזמן שהם חיים, ידעו להשכיל אל דל בטרם יבא לרפוק בידים ממש על הדלת. בקר רוח הננו עוסדים מרחוק ומביטים, איך אלפי אנשים עובדים עבודת פרך מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ובעמל נפשם לא יביאו אף לחם לפי הטף, ובאותה שעה אנו מיסדים להם חברות, אשר ימלאו אולי חלק אחד ממאה מחסרונם... אך מעשות, מעשות מאד הן החברות הצדקניות בערי ישראל שממרתן לקדם פני הרעה, לבל יתוספו על מחנה העניים והאביונים אלה שיש עוד לאל ידם ללחום מלחמת קיוםם. וכל עסקנו הוא ליסד חברות אין מספר לאלה שכבר רפו ידיהם וכבר אבד מהם הכח המעמיד אותם בראשות עצמם... מתעוררים אנו על הרעה בשעה שהיא נגלית לעינים, אבל אז כבר קצרה ידינו לחשיב את נלנל חייו של העני האחרוני; כיון שנפל על הצבור שוב לא יקום, בטר עניא אולא עניותא, וצדקתנו איננה אלא מארכת את הנסיסה...

קוצר-הראות של אחינו נראה בכל עניני הצדקה, ואביא בזה דוגמא אחת:

הנה הכל יודעים שהמצב החברתי עובר בירושה מדור לדור ומעשי אבות סימן לבנים, וביחוד יעבור בירושה המצב השפל בחברה. אם יש בחברה יורדים מן השדרות העליונות אל התחתונות, למשל, בן שבזבו הון אביו, — הנה יקר למצא עולה מן השדרות התחתונות אל העליונות. הילד העברי, שנתגדל על חשבון הקהל, מוכנס לו שיחיה כל ימיו על חשבון הקהל. וגם אם לא יחזיר על הפתחים תמיד, סופו להיות נוקק, בסנה זו או אחרת, לעזרת הקהל, מחנכיו ומגדליו. הוי אומר מעתה, כי שדרות העניים הנהנים מן הצדקה מתמלאות ומשתלמות תמיד מבניהם של אלה העניים שעתה הם עצמם עומדים בשורה. לוא איפוא השכילו אחינו אל הדבר הפשוט הזה; לו ראו למסרע בעיני רוחם אותן הנשמות הערמילאות שסופם לראותם כעבור שנים מספר בעיני בשר, כי עתה היו שמים כל מעינם בחנוך אותם הבנים האמללים המופלים על הצבור, לעשותם לאנשים, להתות להם דרך בחיים, לחנך כל נער על פי דרכו על ידי מורים הגונים, להכשירם וליזנם למלחמת החיים, ללמדם להשתמש בכחם ואונם, באופן שיהיו מועילים לעצמם ונזקים להחברה... ומה אנחנו רואים? בתי תלמוד תורה, שבהם יתחנכו העניים הקטנים בני העניים הגדולים, הילדים בהוה והקבצנים בעתיד, עומדים בכל הענינים למטה מכל בתי-ספר, אף היותר גרועים, עד שכבר היו לשלם גם הם גם מלמדיהם וגם תלמידיהם — כמו הקדשי לפנים — וכמו בידים ובכונה תחלה ירכו לחנך עניים, לקיים מה שכתוב: כי לא יחול אביון...

נשים נא עין על איזו עיר בינונית מערי התחום, ונמנה בשמות חברות של צדקה הקימות בתוכה: תלמוד תורה, בית החולים, סוכן נפלים, גמילות חסדים, מבקרי חולים, תומכי שבת, מענני שבת, אגודת-משרתים, שוחרי תושיה, בתי עלומים,

חברה-קרישא, מועלי צדק, לחם עניים, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, מלכיש ערומים, בית מחסה לוקנים, עזרה ליולדות, תומכי תורה, לינת צדק, פדיון שבויים, עצי הסקה... כל אלו יסודן להושיט עזרה חסרית, מלכר חברות רבות מאד שתכליתן להמציא מוון רוחני (עליהן אדבר בפרק מיוחד). ובכן, הגע בעצמך, היתכן שימצאו בעיר בינונית בעלי ידים אמונות ועסקנים נאמנים במספר רב כזה שיספיק למסל כראוי בכל אלה? אי אפשר שימצאו וגם אינם נמצאים כאמת, ובכל זאת הרינו רואים חברה חברה ונבאיה, חברה חברה ועסקניה, איך יעסקו ובמה יעסקו — לזאת לא רבים המה שישימו לב, מתווסף עת פנויה, מקוצר רוח ומעיסות הנוף והנפש... ישנן חברות שמכניסות ומוציאות סודות ממאה רובל לשנה, וכל כבודן יראה רק בשבת שלהן אחת בשנה, בהאסף כל החברים לקבל עליה, וכבוד, לונמא ייש וסיני מחיקה, ולהטיל כדורים לבחירת הנבאי כמוצאי שבת, באחת מספות הקלוידי או המנין של החברה — כי בארצנו, וביחוד בלימא, כמעט כל חברה וחברה יש לה קליוו שלה או לכל הפחות מנין — ודיה... והרי גם חברה דלת-מעש כזאת מונחת כאבן-נגף על דרך חברת-צדקה אחרת המוכנה ממנה. הן כל נבאי ונבאי משתדל למצוא חן בעיני בחריו במה שימשוך רבים בחכו ויכנים הכנסה מרובה, מבלי שימו אל לב, סן היו הכספים האלה שהוא מכנים מביאים יותר תועלת לוא הוצאו לתכלית חברה אחרת. לולא היה העם עיף וינע ברוחו ובגופו, לוא היה הרגש החברתי חזק באמת בלבבות והרגש הזה היה המעורר את אישי כל עדה ועדה להתאחד ולהתאחד, למנות פרנסים ומנהלים, ליסד חברות ומסורות כשהשעה צריכה להן, או אע"פ שיש משילים ספק אם היו ממעשים מספר הנוקקים לצדקה, אבל למעלה מכל ספק הוא, כי היו ממעשים בשמות החברות, בנבאות ומחלוקת, והיו מרבים לענות לדורשים ולחזק את המשען של צדקה לנוקקים לה... אבל עכשו, שהרגש החברתי רפה והעם עיף וינע, איש איש לעברו יסנה ומי שיש לו סנאי יותר מחברו יעשה בעיני העדה כמוכ בעיניו, וכל החסין לעמוד בראש איזה מפעל כא ומיסר לו חברה... לכן תוכל גם להתקפות בערי מצער לשפוך ממשלתה, אחרי שבכל סיגות שהוא פונה היא פוגשת לא את העדה כלה, כאנדה אחת, כי אם אנשים יחידים, מסורדים ומסורדים, ובנקל תכבוש אותם לה ותעשם מרסם לכפות רגליה... ער כמה נעשה דבר יסודי, חברות למין שעשועים בעיני אחינו, יעיד לנו המחזה המזור הזה: כמעט בכל עיר ועיר, וביחוד בערי לימא, ישנן חברות של ילדים, בעלות מסורות שונות, ועושים את מעשיהם כגדולים ממש בכל דבר: בקבוץ כסף, בבחירת נבאי, גובה ועסקנים, וגם הגדולים מבימים על חברות כאלו בכבוד ראש. יש חברות ילדים, לקנות ספרים, יש גם נמילות חסדים שונים ויש גם ילדי ציון וציוניים ילדים וכאלה, אם נסכים למשפט המוסכם, כי אשרי הילד שהיה ילד בילדותו, וכי הקסמים שנותנים להם לחקות מעשי הגדולים מוקנים הם קודם ומגם, וכי העסקנות בעיני-צבור גם היא צריכה למד וגסיון, — אז נדע ונבין, מה רעה פעולת השעשועים הללו על ילדינו, אחרי שהם עצמם וגם גדוליהם אינם מבינים כלל על החברות הללו כעל מיני שעשועים... עי השעשועים האלה מתפתחת בלב הקסמים הרדיפה אחר הכבוד, האהבה להשתרר, ומהם יוצאים אחיז מחרתרי ריב בכל מקום, הדיומים הקופצים בראש, שעל נבאות יחמאו ויחמאו אחרים...

אם אמנם אין ביכלתנו לשנות מצבנו לטוב כלל; אם לא בנו תלוי הדבר להעסיק כל היום המבקשות עבודה ואינן מוצאות, לחשביע כל הקיבות הרעבות, יען כי

המצב הרע הזה יש לו כמה וכמה סבות התלויות בסדרי החברה בזמננו . . . אבל כיון שהגענו לצדקות, הרי יכולים ומחויבים אנו להשתדל, על כל פנים, שצדקותינו תביאנה לנו אותה התועלת, שאנו מתאמרים להביא בה לעולם, במדה שאפשר לה להביא.

למען הנצל מן החברות — לעשרות; מן הנבאים וכשניהם — למאות, מבחירהם וכדוריהם — לאלפים. משבתות־שנותיהן ומחלקותיהן ומסירותיהן; למען הנצל מהוצאות יתרות ושאון רב, — יש תרופה אחת: ליסד בכל עיר ועיר מרכז אחד של צדקה גדולה, אשר חסותה לענפים שונים, כפי משאלות עיר ועיר וצרכיה. המסקחים על צדקה גדולה זו יבחרו מכל יושבי העיר, ולא יהא כל הריזת החסץ לעלות לגדולה, ואולי גם ליהנות מכסף קדשים, מוצא לו אפשרות לעלות ולהתבצר באיזה מוסד של חסד שייסד על דעת עצמו. או לא יהיה כל נבאי מושך את הכסף לקופת חברתו, בשעה שענף אחר מענפי הצדקה אולי נצרך יותר למשען כסף. כבוא כל כספי הצדקה למרכז אחד, הנקל יהיה גם לבקר אחרי חשבוניותיהם . . . אז, בהיות כל הקהל לאגודה אחת, תוסר התקפות מעט מגבירה וידיים רבות תקצצנה . . . או יוכלו העומדים בראש הצדקה גדולה להקיף כל צרכי העניים יחד, למלאות את החסר שבצד אחד מן היתר שבצד אחר — ומעשה הצדקה יהיה שלם.

ומה נקל הדבר לעשותו בארצנו עתה! הרשות כבר נתנה רשיון כללי ליסד חברות כוללות כל עניני הצדקה לענפיה, ומכהיע המליץ הפיץ תקנות לדונמאי, המאושרות מאת הרשות, וגם הרבה לדבר על תועלת הדבר. אבל הדבר הפשוט והמועיל הזה לא ימהרו אחינו בארצנו להוציא לפעולה לתקנת הריבים.

וקרירות רוחם של אחינו בחקנה הנחוצה הזאת בעניני הצדקה, אשר בכלל קרובה היא ללבם, — מעלה על לבנו שאלה מרה: אם בדבר קטן שתועלתו ואפשרותו נראות לעין בשר — כך, בדברים גדולים, שתועלתם ואפשרותם נראות רק בעיני רוח — על אחת כמה וכמה! . . ש. לוי.

השקפה כללית.

IV.

(תקנת הבאנק הציוני. — מנהיג הציונים וחברת יק"א. — חברה כללית לשפת עבר באוסטרליה. — תבארונית קלארה הירש. — ר' אברהם דוב גאספלאנבר.)

בשעה שאנחנו כותבים את דברינו אלה אך ענין אחד ממלא את חלליו של עולם עמנו. ביחוד בתחום מושב בני ישראל בארץ שבה רוב מנין ורוב בנין של הדוגלים בשם "ציון". הענין הזה הוא החתימה על מניות הבאנק של הישוב הישראלי, שנרשם בערכאות בלונדון ביום 20 מרץ שעבר. מה נגלה לנו החיון הנעלה של התעוררות-עם בכל תקפו והדרו והפעם ראינו בעליל את הקסם הנפלא אשר להמלות "ארץ ישראל" וכחן הגדול להרעיש לב כל איש ישראל ולעורר בו רצון כביר להביא קרבנות על מזבח הדעה הלאומית. בני אדם היושבים צפופים בקירות ערים קטנות ובינוניות מכלי יכלת למצוא מקום להתפרנס מקירות הערים ההן וחוצה, אנשים שנגרדו לפניהם כל דרכי החיים ומחית ביתם אינה מצייה להם גם בצמצום, ושנם האמידים והבינונים שבהם בנסים עומדים ואין להם כל עמדה במסחה ליום מחר, — האנשים האלה התעוררו עתה מרוב מקומות מושבותיהם לבנות ולכונן מסעל-לאומי לבנין עדי עד! בני עמנו אלה שמחים בחלקם בהיות להם היכולת להשתתף בעשרות שקלים במפעל הזה, אשר יקוו כי הוא יהיה אבן-פנה לבנין בית ישראל על ארמת ישראל. החיון הזה כשהוא לעצמו חשוב הוא בעינינו מאד, וחובת "המשקף" על חיי עמו לשים לבו אליו ראשונה.

כפי היריעות הנאמנות שהגיעו אלינו ממדינות ה"תחום" הקרובות והרחוקות, מרבים ביחוד לחתום על המניות העניים והבינונים, בעוד שהעשירים הגדולים השתתפו בזה עד עתה רק במדה מעטה מאד. בין העסקנים השקרנים בעבודת אספת התחומים הגנו רואים בשורה ראשונה את "חובבי ציון", אלה העוברים הברוקים והמנוסים שיחרו לבם מאז להעבודה הלאומית ונשאנו נפשם אליה כאריכות אפים וסבלנות רבה כימי עשרים שנה. להם גלויים עתה אלה מן ה"ציונים" החדשים המזרשים בהירות ממל ילדותם. גם במרכזי חרשת המעשה והמסחר שבנלילות הוויסלא, אשר עד הנה השתתפו בני עמנו שם בפעולת חובבי ציון רק במדה מעטה מאד, גם שם התגברה התנועה כימים האחרונים. באחת, כפי היריעות המתקבלות היום מכל המקומות האלה נוכל כמעט להחליט, כי בקרוב תגיע החתימה להסכום הדרוש (מאתים וחמשים אלף ל"ש), וכשיגיעו דברי אלה אל הקוראים יהיה הבאנק כבר נוסד. ההקדמה הזאת נחוצה היא בתור מסירת מודעה נגד הנלהבים, המקנאים קנאה גדולה, לא לציוניות, כי אם — למנהיגיה! עד שכל

(¹) עיי הצפירה נר 65 ש"ז.

דבור של בקורת על מעשיהם של אלו נחשב בעיניהם לפרץ בחומת בת ציון. נגר הקנאים האלה אני מוסר מודעה, שכוונתי כדברי היא לא להחליש ההתעוררות ליסוד הבנק, כי אם רק לעורר לב באי הקונגרס השלישי העתיד להתאסף בקרוב, כי הפעם לא יהיה עוד המום ביניהם על דברים הפורחים באויר, על דבר-החן ומליצות נעימות עם דרשות קצרות וארוכות ותרועת. הידרי אחריהם, כי אם — על דרכים ואמצעים המוכשרים לעשות את הבאנק, שמשותפים בו היום כל ישראל, למפעל רצוי וחביב לדורשי ציון באמת וכלי (אינסטרומנט) נכון לחפץ התחיה הישראלית על ארמת ישראל, וכי על כן חובת המנהיגים והמנהיגים היא עתה להטות און לכל דברי בקורת, ולרזן על כל שאלה ככובד ראש מבלי לצאת ידי חובתם בנאומים חדים וחלקים בלבד.

ואחרי נלחידעת זה הנני להעיר על איוז מן הדברים האמורים בהפוסטסקט ותקנות הבנק המצורפת אליו:

נכר העירותי בההשקפה הקודמת, כי העיקר היותר נכבד בהחלטת הקונגרס השני, שתעדרת הבאנק היא אך ורק ישוב ישראל בארץ ישראל ובסוריא. — כי העיקר הזה נתבטל עתה על ידי מיסדי הבאנק, בהרחיבם חוג פעולתו, בכל חלקי התבל. והנה אם גם נניח כי כן מוכרחים היו לעשות מפני טעמים שונים, עוד שאלה אחרת דורשת פתרון בחוקה, ולבארה דרוש להעתיק ראשי הדברים שבהפוסטסקט:

התכרה תשיג את התכליות (של הציוניות) בהתרכוות והתאחדות מסתירת של רכוש היהודים ותרשת המעשה שלהם באותן הארצות אשר שם נכון להתיסר הישוב, לאמר: סוריא ופלישתינה וכו'. אך אם דעת מועצת ההשנחה (Aufsichtsrath) תהיה, ורק כל זמן שרעתה תהיה כן, כי הוא לתועלת האומה הישראלית, תוכל פעולת הבאנק להתפשט לא רק על הארצות הנזכרות, כי אם גם על מוסדות, עסקי התפתחות ועבודה וכל מיני התעסקות בקולוניזציה ותרשת המעשה ופעולות הבאנק בכלל גם בארצות שבכל יתר חלקי העולם.

לפי זה רואים אנחנו, כי מתקקי הבאנק בעצמם הרנישו, שיש בכח הוספה כואת לשנות מעיקרה את צורת כל המפעל, ויחסצו לחקן את המעוות בתלותם את הדבר ברעת מועצת ההשנחה. אבל רא עקא, כי לא הועילו החכמים בתקנתם זאת כלום. לו היה מעשה הבאנק רק בעסקי ממנות הרגילים, הנעשים דרך עראי, היה מקום לאמר: אם יסכימו לזה המשניחים וכל זמן שרעתם תהיה מסכמת, אך הנה בקולוניזציה ומוסדות אנו מדברים, והמשניחים מי הם? חברי ועד הפועל הנבחרים מקונגרס אחד לקונגרס הבא, והנה אם יסכימו המשניחים, כי טוב הרבר לכלל ישראל לכונן ישובים; ליסר מפעלים ובנינים, סאבריקים, ומטעים וכו' (הכל כפי הפרוגרמה הרחבה שבהתקנות), וכל זה בקונגו או בסאטאנוניה, ועל פי דעת המשניחים ינשו המנהלים אל המפעלים האלה, ובתוך כך ישנו המשניחים את דעתם או שיבחרו משניחים אחרים במקומם, — האם יפסיקו אז את כל המפעלים הגדולים? האם יוכלו בתי מלאכה, תעלות ודרכים וגשרים ואפילו סתם ישובים להתבטל ברנע כמיטרא? וכל הכחות והאוצרות שזכונו על המפעלים האלה מה תהא עליהם? בתנאי כזה לא יוכל עמור שום באנק, אף אם יעמדו לסקודות עשרים מיליון ליש, והדבר נלוי איפוא לעין, כי כנונע לישובים ומפעלים גדולים וקבועים אי אפשר לתלות הכל ברעת משניחים, וכל זמן שרעתם תהיה כן, כי אם צריך להעמיד גורים וכללים ולחוקק חקים שאין לזוז מהם אף כמלא השערה.

חשלה V.

(חוברת כ"ט)

גם על זאת העירוני כבר בהשקפה הקודמת, כי מאת מניית-המיסדים (Gründeraktion) צריכות היו להמסר לחברות חיצ. כל הכח הגדול הזה ניתן ע"ם התקנות לחברי ועד הפועל הנבחר מטעם הקונגרס. מה שיהיה ברבות הימים לא נרע, אך מה שהיה הלא יודעים אנו, ומבלי לסגום חלילה בכבוד הנכבדים האלה, חברי הוועדים של עתה, יש לנו רשות לאמור, כי לא כלם איתמחו לחבת ציון במסירת נפש, ולא על כלם גוכל לסמוך שיעשו כל מעשיהם בכבוד ראש ויתנו דעתם באמת לשמור את הענין מכל תקלה. . . . ובכן, אם אי אפשר מאיזו סבה למסור המניות האלה לחברות, עכ"ם צריך היה לחלק רובם בין ראשי חיצ. לפי ידיעתנו, יש ויש חיצ ברוקים ומנוסים גם יותר ממאה, ובענינים האלה רבוי המסקחים הוא הערוכה היותר נאמנה לקיום המפעל, וכל המרבה בצופים ושומרים הרי זה משובת.

בכלל עלינו להגיד, כי בהתנועה הציונית בצורתה הגוכחית הגנו רואים את החזיון הפסיכולוגי שנראה פעמים רבות בתולדות עם ועם: איש אחד כביר-הרצון מושך אחריו את כל העם או הקהל אשר סביבו, לא בעל כרחם, כי אם מרצונם הטוב. לפעמים יראה המנהיג הזה שהקהל מתקומם לו, ואז יעמיד פניו כאלו הוא מבטל את דעתו מפני דעת הצבור, אך באמת ממקומו לא ימוש ועל רעותיו לא יתיר, תורת מדינת היהודים, שנולדה במדבר ונקבעה בלבבו של מנהיג הציונים, היא אותה השכלונה שראה בעיניו במערב אירופה, מבלי להביא בחשבון את רוח ישראל וההותם שהסביעה עליו תורתו ותולדתו. גם להבאנוק הישראלי בקש המנהיג לתת תמונה מדינית בכל מלאוה, כידוע, יצירת מדינות ע"י חברות-מסחר הגנו מוצאים רק באנגליה: כאותן המדינות בהודו המזרחית שנכבשו בימי המאה שעברה והמאה הזאת ע"י חברה מסחרית, איש יחיד שהיה ליוצר מדינות ומרשבות בזמן הזה הוא סיסיל רודס, וחמונת פעולתו רחפה, כנראה, לפני מנהיג הציונים, וכל התקנות והתנאים של החברות הגדולות מ"מ הזה, הפורשות מצודותיהן על גנים וממלכות, נכנסו כתורת הבאנוק שלנו וגם נפתעמו לסעיפי סעיפים ויהיו לשלחן-ערוך שלם.

אך נניח את הרוח הכללי המרחף על התקנות האלה ונשים לב לאיזו מפרטיהן. בסעיף 7 מפרק ג' נאמר (ע"ד המעשים שיעשה הבאנוק): "לחת מתנות בכסף מלא או בשוה כסף להשגת התכליות, שתהיינה נראות לנכונות בהבאת תועלת בכל מקום ובכל ארץ, לחמך את המסדות של עם ישראל ולכונן מוסדות חדשות ובתי-חבר (קלובס), לכונן מפעלים דרושים לצרכי הדת והאמונה, לשמירת הבריאות ולהחנך, למובת הקר-לוניםמים ולכל איש מישראל (מיטגליעדער דעם יידישען פאלקס)" וכו' וכו'.

אינני מחליט כי יש בהסעיף הזה דברים יתרים, אבל התפשטות פעולת הבאנוק גם מתוך לגבולות הישוב, הקנסו לגבולות התורה והחנך, שלטון בלי מצרים של ועד ההשגחה (שאף אם יבחר ע"י הקונגרס, אי אפשר לכלל ישראל להכיר את מרותו ושלטונו) מעוררים מחשבות ורהורים שונים, הגנעים לכלל האומה, כן בהתפתחות פניהם וכן במצבה במדינות שונות מוצצה לה. ועל זה יש לזון בכבוד ראש בתוך הקונגרס וגם במערכות הצבור הישראלי מתוך למחנה הציונים. בכל אופן, ביצירת כח גדול המשפיע על עניני הדת והחנך יש רשות גם לנרשאי דגל היהדות מכל המפלגות לדבר דבר ולדרוש ממנהיגי הציונים והבאנוק דברים ברורים, לדעת לאן פניהם מועדות בהשאלות הגנועות להשגת הנכבדות האלה.

במעיף 24 נאמר: (הרשות לחברת הבאנק על פי דעת משנייה) להתערב ולהתבלע (sich zu amalgamieren) או להתאחד עם חברה אחרת או לקבל בתוכה חברה אחרת או חברים יחידים מבעלי החברה ההיא, שתכליתה ומטתה דומות ומתאימות לתכליותיה של החברה הזאת, או שמעשי החברה ההיא עשויים ועלולים לחזק את עניני חברת הבאנק ולהפיק תועלת באופן ישר או צדדי וכו'.

דברי המעיף הזה יראו לרבים כמתמיהים. ואנחנו דורשים אותם ברוב הפנים לשבח (כבחינת חבת ציון). כי ראו מתקקי הבאנק, שתבוא העת ועליהם יהיה להתאחד או גם להתבלע בחברת הישוב מיסודו של הבארוך הירש, שבשנים האחרונות היא מוספת והולכת לחקק יתר לפעולותיה גם בארץ ישראל, או להתאחד עם חברות חובבי ציון. ואם כן הדבר, הכונה היא רצויה. ויש להאמין איסוף, כי סוף סוף יתישרו המעקשים והכל על מקומו יבא בשלום. אך בכל זאת לא אחד, כי יש שיתגנב ספק בלבי, אם נשיג גם בהקונגרס השלישי הבא את התכלית שאליה נושאים כל חריצ את נפשם, והיא — במול שתי הרשויות במחנה. ציון, שבהן יראו רבים, ובצדק, סכנה גדולה להענין בכלל. והספק הזה מוצא לו סמוכים במקרי הימים האחרונים: מיום 19 עד 21 מארץ היתה בפאריס אספה גדולה של חברי ועדיהמרכי לשוב ארץ ישראל. היריעות שבאו בכהיע עיד האספה הזאת הן בלתי מדוקדקות. אבל זה אמת, כי הוחלט להגדיל את הישוב באופן מסכים להגמס התנועה, וכי גם חברת יקיא נוסה להשתתף בהמפעלים האלה ביד רחבה, כפי מדת יכולתה הגדולה. וכבר נוסעים באי כח חריצ שבמערב וכא כח חברת יקיא לארץ ישראל, ביחד, בשביל לפקח על צרכי הפועלים. בכלל נראו אותות חיים חדשים במפעלי חריצ למזם שוב הגרבי ערמוניד רוסשילד ממסעו באי. והנה יחד עם זה יודעים הגנו ממקור נאמן, כי היה דבר מנהיג הציונים לחברי תועהים במכתב חוזר לאמר: עליכם לעשות כל מה שתוכלו למען אשר התחיתם תצליח, ואם כן יהיה הדבר הגנו הולכים תיכף ומיד לקושמא וכו'. ובכן קרוב הדבר, שמהו ומהו יודמנו אורחים לקושמא, מהו ומהו יבאו לפני פמליא של מעלה שם, אלה בשביל לבטל איסור הכניסה וקנין קרקעות בכלל או במקצתו, ואלה בשביל להשיג קיומים ורשויות בערובת הממשלות האדירות וכו'. האם אפשר הדבר כי לא ידחקו אלה רגליהם של אלה? ... האם כבר שכחנו את הקלקלה הגדולה שבאה עי' ההתחרות בשנת תרניא ושאחדים מחברי הועד הפועל ראו אותה בעיניהם? ...

ובכן כל עיקרה של עבודת הדוגלים בשם ציון בקונגרס הבא צריכה שתהיה — בפול שתי הרשויות.

ואת הצורך הזה מרגיש גם מנהיג הציונים בעצמו. כנראה מדברי המאמר אשר ציון שמו חתום עליו (הועלם גליון יג). שבו דוחר הוא אל התפשרות בינו ובין חברות חובבי ציון וחברת הישוב הישראלי מיסודו של הבארוך הירש. המאמר הזה הוא לנו לאות על אמתת הידיעה שבאה ממקום אחר: כי ראש מנהלי הבאנק הציוני, ה' וואלפסד זאהן, נסה דברים אל נרסים לעווען. נשיא ההנהגה לחברת יקיא ונשיא הועד המרכזי לישאיי, לבקשו, כי יתן ידו להבאנק הציוני. ויהי דבר הנשיא אליו לאמר: כשיהיה צורך להתציא לפעולה הצעה נכבדה לא יחסר הכסף הדרוש לזה, ואם כן מה לנו לפסל בהבאנק? הביאו לפנינו הצעה נכונה בענינים ממשיים ונשים לבנו אליה. הדברים האלה היו, כפי הגראה, הסבה למאמרו של הירצל הנזכר: המיליונים של חברת יקיא. מסופקים הגנו

אם היתה כונת לעזעזען בזה לבטל או להחליש כח הבאנק הציוני. גם אלה מחרצ שאינם מחסידי הירצל וההמדיניות שלו ושל אנשי סודו, מודים הם, כי לוא גם היו מוכנים לצרכי הישוב בא"י אלף אלפים דינרי זהב של אנשי חסד, גם אז היה הבאנק הלאומי דבר נחץ מאד, כי למזכת האחרות הלאומית צריך שיהיה לנו מוסד ממשי מפעם כל מפלגות האומה, ענין אחד שכל בני העם משתתפים בו, ואם מערערים אנו על מעשי המנהיגים, אין זה אלא בנוגע להתקנות והפוליטיקה הנבונה והמחשבות הצפונות בהן. אבל הירצל לא כן ידמה, וכדרכו תמיד, הוא רואה מכל עברים רק אויבים ומתנקמים העומדים לשמן על דרך הציוניות. קודם כל הוא "מסביר" לנו את ההבדל שבין מוסדה (שמיסמונ) לבאנק. המוסדה רומה לברכה של מים, והבנק — לנהר שומף, הראשונה לא תוכל להניע נלגלי ריחים, כי על עמדה תעמוד והיא נעדרת כח המניע, ולהשני יש כח הרוחה ומניע כחות אחרים וכו'. על זה נעיר: אם במליצה תליא מילתא, הנה המוסדה, מפני שהיא קרן קימת ומתפרנסת רק על ידי הרבית, הרי היא כמעין שאינו פוסק, פעולתה מתמדת, וכמעט שאינה נופלת תחת מקרי יום יום. לא כן באנק, המשקיע כמו ביסוד בנינים, עסקים ומפעלים גדולים, הוא עלול גם למעדי ונל, ומעשה פאנאטה יוכיח, כי במפעל גדול אי אפשר לחשוב מראש בחשבון צדק את מכסת הכחות החמריים והרוחניים הדרושים לו, ומכיון שהוא נפסק באמצע, מפני אפיסת הכחות או מפני שהמפעל מצד עצמו היה לבולע ואינו פולט, הרי הוא ממיט שואה גם על הבאנק. ובכן הוא רומה לנהר שומף אשר אם ייבש מקורו יחמו מימיו והיה כלא היה. — כמו כן אך למותר הם כל דבריו על מה שמיסדי הבאנק לא עשו מעשיהם לשם ריוח ולא הלכו בעקבות התגרים סודרי הכסף, אשר תחיתם מביאה להם רוחים גדולים מתרומות קוני המניות. לפי ידיעתנו, אין איש מהרוגלים בשם ציון מכל החבורות השונות, שהחליט כדבר הזה, אבל הציונים הששים לקראת נשק דרכם ליחס לתוכני ציון דברים שלא עלו על לבם, בשביל להתוכח עמם ולימול לעצמם אחרי כן עמדת הנצחון. — מנהיגי הציונים מתקצף עם זה על "בעלי החשבון", המעמידים את שאלות הישוב על חשבונות ומספרים, ולא יחוש לקראם גם בשם "חלושי המוח". אבל כנראה שכת, מי היה המחשב חשבונות, שאם נרשיב בא"י עשרת אלפים איש לשנה או יהיה קץ הגאולה רק לאחר תשע מאות שנה. בעל החשבון הזה היה מנהיגי הציונים בעצמו וכנבודו בהקונגרס הראשון. וחברי הקונגרס הריעו תרועה גדולה על המופת המדוכס הזה, אשר ישחק עליו גם בר בי רב דחר יומא בחכמת הכלכלה, יען אשר, כידוע, הישוב הולך ומתפתח בהכפלה גיאומטריאית. והאם לא היה אפשר להאנשים האלה להבין החזיונות היותר ששומים בכלכלה המדינית? — נשאל בלשון הירצל במאמרו זה. — גם "חדשות" ישמיענו מנהיגי הציונים באמרו: "לא אדע אם באו להבארן הירש או להבארן רומשילד אנשים כאלו שבאו אלי, שהם בעלי רכוש במדה ידועה ומהם גם אלה שרכושם מניע לעשרת אלפים ריב, ואינם דודשים כל חסד, כי אם להורות להם דרכי הישוב על פי משמט-נלוי ומסכם, ואשר זאת נעשה אגתנו בעלי המדינה". בדברים האלה נלה לנו הירצל, שאינו ידע מאומה מתולדות הישוב כן בא"י וכן בארנימיניה. כל הקולותיות (מלבד שחים שלש) שבא"י נעשו שלא על ידי הבארן רומשילד, כי אם המתיישבים עצמם שקעו בהם סכומים גדולים. וכנודע כן היתה גם מחשבת הבארן הירש בארנימיניה. אבל מנהיגי הציונים לא מרח עד היום לדעת דבר וחצי דבר מקורות הישוב ומפעולות חרצ מראשית התנועה ועד עתה. — ועוד דבר "חדש" השמיענו הירצל בהמאמר הזה.

כי ההתפתחות צריכה להיות אורגנית, והוא מורה דעה את העסקים בישובה של ארץ ישראל להתבונן אל דרכי הישוב שהתפתח במרנסחאל וכו' — דברים אשר, כנודע, נשמעו כבר בין חרצי הרבה פעמים ולא הזקקו כלל להמתין עד שיבוא הוא ויגלה להם רו זה — ולכסוף הוא מוסף ואומר: אין תעוררתו להעתיק את האנשים ממקום מושבם היום לארץ ישראל. אבל אם כן הדבר, הלא מודה הוא, שהקולוניזציה צריכה להעשות לאט לאט בגידול אורגני, ומדוע זה איסוף הכריו הוא וחבריו בהמניססטי של הועדים שדברנו עליו בהשקפה הקודמת, כי מאות אלפי הנודדים הנמצאים כבר עתה על דרכם ויכלו להאחו באי תיכף ומיד? האם יש באמת תקוה להושיב מספר גדול כזה, או גם חלק עשירי מן המספר הזה, בזמן קרוב? — בסוף דבריו יאמר מנהיג הציונים, כי אם חברות יקיא הגדולות והקטנות ילכו יחד בדרך הזאת (לישוב אהיק) הנה עוד יותר נתיח הבאנק להשלים את פעולתן. גם יורה, כי להוציא דבר הישוב לפעול ררושה הצטרפות כח העבודה של המתישבים עם כח הרכוש, ורק בהתלכדות של שניהם נשיג חפצנו על ידי הבאנק ועל ידי הרכוש המשומר בחברות הקולוניזציה (או כמליצות: היקאית הקטנות עם הגדולות). אבל הנהגתו של מנהיג הציונים עד היום לא היתה מתאמת כלל לחפצו זה, כי כל מה שהיה ביכלתו עשה להרחיב הפרץ בינו ובין ראשי יקיא והבארון רוטשילד. והמעתיק את המאמר הזה לעברית (המליץ גליון 81, 82 — בהשטת הדברים העקריים וגם לפעמים בשנוי ההבנה הנכונה) מעמיד גם כן סניו כנלחם מלחמת-מציאה ומורה דעה להתוכבים המעשיים. כנראה, בקי הוא גם התלמיד הזה בתולדות מעשי התוכבים ודעותיהם לא יותר מן הרב עצמו. אבל הבקאים, היודעים שאין בכל המאמר הזה אף רעיון אחד שלא נאמר ונשנה פעמים אין מספר על ידי המעשיים בעלי האינספילמראציה, — הבקאים האלה לא יוכלו להתאפק משחוק בקראם את כל החדשות והנצורות האלה שמלמדים אותנו הציונים מאתמול.

לפנינו מונח קול קורא לאחינו בני ישראל בכל מדינות ממלכת אוסטריא ליסוד חברה כללית לשפת עברי. ההתעוררות הראשונה ליסוד חברה כזאת יצאה מאת הדיר עהרענסרייז באספות בויליאה הראשונה והשניה. אין איש שימצא מקום לחלוק על מסעל כביר ונעלה כזה, אשר אם יצא לפעול, עתיד להיות גורם גדול להתחדשות רוח היהדות הצרופה בלב בני הממלכה הגדולה. השניה בממלכות הארץ במספר היהודים היושבים במדינותיה. אין כנסיה ישראלית שבה הננו רואים בעינינו את שכחת התורה והיהדות בזמן קצר כאשר באוסטריה. בהערים ששם היו המעון והם כון לתורה, כפראג, ניקולסבורג ועוד הרבה מערי ביהם ומעלהן — כמעט שנמחה בהן זכר היהדות, ונחיצות חברה כזאת מורגשת שם (וגם בכל מקום) במדה גדולה מאד. אפס לא נכונה היתה עצת הדיר ע. או ליסוד חברה שפת עבר כללית לכל כנסיות ישראל בכל ארצות תבל, כי בעינינו כאלה תנאי המקום גורמים, כי כל כנסיה וכנסיה תתקן לה את תקנותיה לפי תנאי החדים וגמסי המשולות השונות. תכלית החברה הזאת לפי הדברים האמורים בקול קורא זה: ללמד השפה העברית הגם אין כסף על פי שיטה פרטנית טובה ונאותה וגם להוציא ספרי לכוך וספרי מקרא הדרושים לחפצה. והנה להתכלית הראשונה צריכה אמנם כל ארץ ללכת בדרכה לבדה, אך בדבר הוצאת ספרים טובים — בייחד ספרי חנוך — יש להם לשום לב ולהיות כעצה אחת גם עם הוצאות הספרים אשר מעבר לגבולות ארצם. רגש לא נעים יעוררו בקרבנו הרברים: אין לנו לרוע מההשכלה

הכללית דבר, לא לנו לותר על תוצאות הציוויליזציה, ובכל זאת נוכל להיות נאמני רוח לעמנו ולדרכי ימינו ולהנות מסרי חכמינו וכו'. בהתנצלות התמידית הזאת יש כעין עבודת רוחנית פתוחה מאד. בכמה ארצות (ביחוד בהולנדיה ודרום אשכנז) הגנו מצאנים אנשים יראים וחרדים הנשאים יהדותם לעיני השמש והנם עומדים על מדרגה גבוהה בחיי האזרחים וגם נשאים משרות נכבדות במערכות הממשלה. והאם יש מקום להתנצלות בעד החפץ לדעת עצמנו ותכונת נשמתנו הלאומית?

אם כה ואם כה שמחים הגנו לקראת החיון הזה, ושמות שני אנשים חכמים ונכבדים החתומים על 'קול הקורא': החכם שהוקין בהרצת תורה וחכמת ישראל, רבי מאיר איש שלום, וחבר הועד הפועל הציוני, הדיר אריה כהן — יערכונו למובה, כי תעשה החברה הנכבדה חיל ותתאמץ להשיג תכליתה היקרה והנעלה.

ביום שביעי של פסח העבר מתה בפאריס האשה החסידה שקמה לאם בישראל בשנים האחרונות, הבארונת קלארה הירש לבית ביזשוסהיים. את תוקף מסעליה כבר מסרו כהע היומיים וכבר נספדה כהלכה בכל כתבי העתים לישראל ולעמים. כלנו יודעים, כי אחרי מות אישה הבארון הירש, היתה היא (יש אומרים עפי צואתו) אשר הגדילה חמשה מונים את אוצר החברה ליסוד ישובים לבני ישראל, ומאז ועד הנה, זה ארבע שנים, חוט של חן וחמד משוך על כל מסעליה למכונות הצדקה והצבור של כנסיות ישראל בכל ארצות פוזרינו. אך אולי לא למותר יהיה להעיר על המסעל הנכבד האחרון אשר השתתפה בו הבארונת ביד נדיבה על פי התעוררות בעלי יכולת ונריבי לב אחדים, והוא יסוד החברה למניות בעד אורני המליתים בדוברובנה (פלך מאהילוב, נליל ארשא). העיר הקטנה הזאת היתה המרכז לענף אחד שבחרשת המעשה בעד עם ישראל — ארינת מליתים. והנה הקבלנים, או בעלי בתי המלאכות והמכונות, עם הפועלים העובדים אצלם — היו כלם יחד עניים מרודים, ומפני הרחק וגם מאהבת אדם את עצמו היו הראשונים מקפחים שכר האחרונים. בעת האחרונה ירד עסק המליתים מטה מטה, ממעמ הררישה לתוצאות העבודה, כי רבו מליתים של משי, שאוהבי הלוקסוס בחרים בהם, ועוד מסכות אחרות, ויהי גורל הפועלים והאורנים נורא מאד. והנה עפי התעוררות נדיבי לב, וביחוד ה' פוליאקאו במאסקווא, נסדה חברה למניות, לכונן בית מלאכה גדול למשי ואורנים כל מיני מטה צמר ומליתים בכלל, ששם יעבדו כל אותם מאות האורנים הבקאים במות צמר. בית המלאכה הגדול הזה יעמר על תלו — כאשר יבסיתו — עוד בימי הקיץ הזה על פי חרשים אומנים ועל פי יסודות המיכניקה השלמה ויפסיק עבודה ליותר מאלף פועלים. תוצאות העבודה תהיינה מעשי מטה צמר שונים וגם חמי-צמר למכירה להפאבריקנטים בלאדו ויתר מרכי חרשת המעשה. מיסדות החברה, כי הפועלים, מלבד שכרם, יהיו ברבות הימים גם לבעלי בתי המלאכה. הענין בעצמו כבר קם ויהי, אך הפרטים ודרכי המסעל ותקנותיו עוד לא נתפרסמו. ובמסעל הזה נטלה הבארונת הירש חלק בראש בלקחה את החלק היותר גדול מן המניות. וכך האשה החסידה הזאת, גבורת הצדקה, יעמוד לדור דורים בכל תפוצת ישראל.

בימים האחרונים הלכו לעולמם אחדים מוקני הספרות העברית החדשה ברוסא. עוד לא כלו ימי האבל על מות האחרון מוקני בית המדרש של שפת עבר בווילנא, הסופר ר' קלמן שולמאן, והנה שמועה מעציבה באה מעיר ביאליסטאק, כי שם נוע וראסק

אל עמיו אחד מוקני המשוררים והמליצים ועסקני ההשכלה ברור העבר, רבי אברהם דוב נאטמלאבער. הוא היה משורר ומליץ בעל נפש מרגשת את תורת החן והנועם, ואם כי רגש היופי והשלמות החיצונית נבר בו על כחות העיון והבקורת ההגיונית, היה בכל זאת גם חכם הנהיגות במדה ידועה, ועוד יותר חזן בכח צופה ומביט, משגיח ומבין אל כל המעשים בחנן התורה אשר ישב בקרבה. רבי אברהם דוב נאטמלאבער נסה גם לחבר ספרים בחקרי תולדות ישראל (בקרת לתולדות הקראים, תולדות הקבלה והחסידות), אך ספריו אלה לא הגיעו למדרגת חקרי-מרע ולא חדש הלכות בבית מדרשה של ההיסטוריה הישראלית. יותר נכבד מהם לחקרי תולדות ההשכלה הישראלית ברוסיה הם זכרונותיו שנתסרסמו במכהיע שיצא על ידי המנחם: הבקר אורי. שם נראה חכם חדשים מופלא כחכמת הציור הספרותי ומבין ומרגיש את תכונת הנפשות החיות בעולמו. ה"זכרונות" (חבל שלא נמרו) בצרוף מאמריו. אורות מאפלי, הזהירו מבני עניים, היה יהיו תמיד לענין רביהחפץ למתחקה על דברי ימי השכלת ישראל ברוסיה, אף שאין להעלים עין גם מזה, שהיה ראיד נאטמלאבער בן דורו וכימי דור שלם נגד אחרי ההשכלה האופייצאלית, אשר בעליה יותר משהעמיקו בחכמה הראו כחם וגבורתם בבטול היש שכדורות הקודמים ובנטיה יתרה להרחות הנשבות מסמליא של מעלה, הוא עסק גם במלאכת ההעתקה, והיותר טובות שבהעתיקותיו הן: גתן החכמי של ליסינג והסי מסצרים ללודוויג אנוסס פראנקעל. באחרית ימיו נחה גם עליו רוח הלאומיות הישראלית וישר שיריו לציון בסגנון רב החן והנעימות. — מלבד היותו סופר חכם ומליץ¹ וחושב מחשבות, היה נאטמלאבער גם עסקן גדול בהפצת ההשכלה של זמנו, רע אהוב להתכמים המופלאים רבי שמחה פינסקער ורבי יצחק בער לעוויןזואה, ומה האחרון קבל רובי תורתו.

כששים שנה עבר נאטמלאבער עבודת הספרות העברית ועסק בהפצת ההשכלה והעמיד תלמידים וקוראים. שיריו האחרונים נמצאים בכנסת ישראל תרמ"ח, ונושאים הם חבת ציון ותחית עם ישראל. בעשר השנים האחרונות כבר חדל מהבא פעם בפעם מנחה לקוראי עברית. וימת וקן ושבע ימים, כי הגיע לגבורי נבורות (שמנים וחשע שנים). ובני עדת ביאליסטאק חלקו לו כבוד כראוי לו. יהי זכרו ברוך!

עברי.

¹ הוא כתב שירים ומכתמים ומאמרי סמירה גם בלשון יידישית המדוברת.

מחשבות ומעשים.

XVI.

איזו היא התמונה המרכזית בספרותנו העתית עתה?
התמונה המרכזית עתה בספרותנו העתית היא — העשיר.

העשיר הוא גבור היום אשר על אודותיו ידברו בכל המאמרים בהעתונים העברים: אלה מצד זה, האופטימיסטים שבנו, יחניפו לו ויהללו אותו וישתדלו לסיימו בכל מיני פוסים, אולי יחס על עם עני ואביון, אולי ירחם וישליך איזה פרוזים משלחנו הנבוה... יארנו שירים לכבוד הגביר ובקהל עם ירוממו את צדקת סורונו בישראל. ואלה מצד זה, בעלי המרה-שחורה, הפסימיסטים שבנו, יחרפו ויגרפו ויקללו אותו, כל תקלה וכל קטטה וכל מיני פורעניות הבאות על עמנו יתלו בו, רק בו, ואין די מלים בפיחם להבחנתו: העשיר הוא חייב בכל, העשיר אשם בכל. אם כה או ככה, אם להלל או לחלל, הנה אין אומר ואין דברים בספרותנו חלת על דבר העשיר, בו מתחילין ובו מסיימין. הוא, התמונה המרכזית, ועל צירו יסובבו יתר עניני העם, כאלו הוא העיקר וכל העם סבב לו.

ספרותנו העתית קמנה ודלה — ותשעים ותשעה חלקים ממנה הקצוה לסלפוליס על דבר העשירים ויחסם להעם! כבוד יותר מדאי, כבוד לא לפי הערך!
והגבור הזה, כמו שנרע אנחנו כלנו, אורח חדש הוא בספרותנו, פרי התקופה האחרונה, ועוד זוכרים אנחנו את העת המוכה של ספרותנו, אשר גבורים אחרים, לגמרי אחרים, הצמינו בה, ותמונות אחרות, לגמרי אחרות, נראו בה, תמונות משכילים גבורים וחזקים בהשכלתם, בתשוקתם ללמוד וללמד — מצד האחד, ומאמינים, או כמו שקראו אותם לפנינו, מורדי אורי, חזקים באמונתם, מצד השני, שני אלה לחמו בחזקה, כמו שהאמינו אז, מלחמת ההשכלה והרעת את האמונה והדת, וקולם, רק קולם נשמע בין החיים; ועתה? — עתות אחרות וצפרים אחרות, צפרים אחרות וזמירות חדשות, זמירות אשר, אם נודה על האמת, לא תמיד ינעמו לאוזנינו. לנו בני הדור הישן, אשר הסכנו למלחמתה של תורה, נעימה היתה השירה הישנה הרבה יותר מכל הזמירות החדשות, אשר צלצול חדש נשמע בהן — צלצול הכסף.

מה היה ערכו של העשיר בספרותנו לפני שנים מספר, בשנות הקולטורקאמפף שלנו, ומה הוא עתה? — לפנינו כמה נחשב הוא! — געל העשירי היה באמת רק מסל לרי צדוק הפרוש, לרי גריאלי ולכל החברה ההיא. ועתה, הנה מיוזענו רי געלי הישן בתמונה חדשה, הוא המשחק הראשי על במת הספרות, תל שהכל פונים אליו, ורי צדוק, רי גריאלי ונס המשכיל ה' שאולי וחברתו כלם מסלים לו, במלים ומבומלים.

לנבית. כל אלה הפרדשים, הצבועים, הלומדים, המשכילים, כל חברת הקבצנים, בעלי המוח, אשר פעולתם היתה רכה בימי בעל העיט צבוע, ירדו מנרולתם ואברו את ערכם, והנם רק מלואים להגביר החדש, בכדי לברר וללכך את תכונתו, שתהא צורתו בולמת ביותר . . .

ובנידון דירן הנה ספרותנו מעין החיים. השפעת העושר על החיים גדולה עתה הרבה יותר מאשר היתה לפניו, וכן הוא גם בספרות.

ביתד מורשת השפעת העושר בספרותנו מעת שנולדה התנועה הלאומית בתמונתה הקודמת, ישוב ארץ ישראל, ועוד יותר — בתמונתה החדשה, הציונית. עד העת ההיא לא דרשה היהדות מאת מחזיקיה התצאות מרובות. התצאות גדולות בפעם אחת. העם חי חיי שעה, ליומו ולשעתו, ובשכיל המחר, בשכיל העתיד, כמעט שלא דאגו מאומה, וחיי שעה, אם כי דרשו הרבה, בכל עת ובכל שעה, אבל רק פרושות. הן אמנם, אם נבוא חשבון, ונמצא, כי תמיד עלתה היהדות למחזיקיה ברמים יקרים, כי פרושה ופרושה מצטרפת לחשבון גדול. אבל מכיון שנתנו קמעא קמעא, לא נראו ולא הורגשו. ואת הפרושות ההן קמעא קמעא, האמת נתנה להגיד, נתנו עשירינו, אשר בכלל היה להם אידיאל אחד עם העם, בעין יפה. לשעה מסכו נופלים, רפאו חולים, זקפו כפופים, התיירו אסורים ופדו שבויים, יסדו חברות שונות, תמכו בידי לומדי תורה, ועשו כל מה שרק אפשר היה לעשות, בשכיל חיי השעה. העתיד לא דרש מאומה. וככה הורגל היהודי לקטנות ולנדיבות של פרושות, אשר אף על פי שתכופות הן בכל עת ובכל שעה ובכל רגע, בכל זאת הן רק פרושות. והנה באו פתאום התנועות החדשות, התנועה הלאומית במושגה הישן והחדש, וגרמו מהפכה בצדקות היהודי, ומיד נראו עקבות הבנקרוט בעמנו. מכל המון היהודים בארצנו מספר תוכבי ציון השלמים תרומת חבר עלתה רק לארבעת אלפים. ובאה אחריה הציונית הדרושת עוד יתר הרבה, נדיבות גדולות בתור שמרי מניות ובנקים לאומים, ופה נראה הבנקרוט הרוחני של עשירינו בכל גולתו.

לצדקה של פרושות, לצדקה של חיי שעה הגיע היהודי זה כבר, אבל לצדקה גדולה, לצדקה לאומית, לבנין עדי עד — לא הגיע עדיין.

ובדבר הזה נראה את ההבדל הרב אשר בין בני לבן חמי, בין ישראל ואומות העולם. הצדקה הקטנה של חיי שעה אינה נפרזה בין העמים, לחיי שעה כמעט שלא ידאגו. צדקות של פרושות, שנראה אצלנו בכל רגע ורגע, על כל צעד ושעל, אין אצלם. המה אינם נותנים וחוזרים ונותנים. תחת זאת נתפתחה אצלם במרה מרובה, הצדקה הגדולה, לתת בפעם אחת צדקה גדולה אחת. ותמיד נראה אצלם מחזות כאלה, אשר בהשקפה הראשונה יעוררו בנו תמהון. מותר פשוט משלהם, אשר מעורר לא נתן לחברה של צדקה אפילו שקל אחד, הניח אחרי מותו את כל הוננו, העולה לכמה מיליונים, למסעל אחד של צדקה בעירו או גם במדינה. כמרוסה לך, אויזה שייכות ישנה בין קיש קיטימשי או בעל כיס אחר בערכות אסמרכן — אשר גם קראו וכתוב לא ידע ובקושי גדול חתם את שמו — לבית הספר הגבוה אשר במסקווא? ובכל זאת עזב קיש קיטימשי — אשר בחייו היה כילי כנבל ונהנה ממש על פחות משהו פרושה, ולא נתן מעורר לדל אפילו פרושה אחת. לו גם נוע ברעב לעיניו — את כל הוננו, מיליון שלם, לבית הספר הגבוה. ויהודי עשיר, נדיב גדול, פורן, יד פתוחה, אשר כל ימיו פור נתן לאביונים, ולקח חלק בכל החברות של צדקה בעירו וגם בערים אחרות, נדיב נדיבות לכל הפושט יד,

— כמותו לא הניח אחריו ל"עולמות", לצרכי הצבור, להעם, אפילו מאה אחת, ואתו יחד מתה גם צדקתו.

האם תתפלאו על זאת? — אנכי לא אתפלא מאומה. כי שניהם, קים קימיטש והיהודי העשיר, היו בני עמם, רק בני עמם.

באנגליא וצרפת, אשר שם הרוח הלאומי והאזרחי נתפתח ביותר, נראה, כי יש אשר יעזבו עשירים את הונם אחריהם לארצם. . . . סתם לארצם. והאנשים האלה ירגישו, כי צדקה זו, אשר אינה נראית לעינים, גם כן צדקה, ואולי יתר הרבה מכל הצדקות. אבל אצלנו היהודים צדקה כזו מעוררת רק צחוק.

כי היהודי לא ירגיש זאת, לא יוכל להרגיש. "חיי השעה" ודאגות היום יקחו את כל כשרונו, את כל זמנו ואת כל כוחותיו. היהודי ירגיש ויבין את ההוה עם כל עניניו הקטנים, עם כל מכאוביו ומצוקותיו, ואת "רסק העתיד" — אם אפשר לאמור כן — מרם יבין, מרם ירגיש.

ביחוד לא ירגישו אותו אלה שצריכים היו להרגישו — העשירים. העני, כמובן, אין לו גם סנאי לחשוב על דבר העתיד. אבל עשירינו הלא יחשבו לסעמים מחשבות זרות כאלה. כי מה הנה כל אלה המצבות הנדולות על בתי הקברות. המבלאות של שישי על מסדרות של צדקה, התמונות בחדרי אספות של איזו חברות, וכדומה... אם לא מדרגות, מדרגות לאל"מות? והאמנם באמת ידמו כי בפרומותיהם "ינצחו" את שמם? נניח כי ברחוב היהודים, מלבד הפרומה שהיא ביוקר — הכל בזול, הכל — לרבות נצחיות ואל"מות, ובעד "מאה אחת" אפשר לקנות את העולם הזה והעולם הבא ביחד. אבל, מה שנקנה בפרומה, סוף סוף שוה רק פרומה, כי "מציאות" אפשר לקנות רק בהוה, ומאת "העתיד" אי אפשר לקנות. "מציאות", ב"חצי-חנם". "העתיד" יולם לכל אחד ואחד לפי מחירו האמתי. ידעו נא זאת עשירינו וישימו אל לבם.

אבל ישנה דרך אחרת. דרך האמת, לאל"מות, ושעת הכושר כזו להשיגה לא היתה מימי עזרא ונחמיה. כמדרמה לי כי על עשירינו היה להתנפל על המציאה ההיא, לקחת "חלק" בתנועה הלאומית, לקנות אחוזות בארץ ישראל וכדומה, ובאופן כזה להגיע למדרגת "אל"מות". אבל ההיסטוריא תעשה את שלה. החינוך ההיסטורי שנתחנכנו בו זה מאות בשנים הרניל אותנו לקטנות ולצדקה של פרומות, ולא לצדקה גדולה לאומית. כל עני הוא בעל צדקה — אמרי אינשי. אפשר, אבל, כמדרמה לי, כי לו הייתי עשיר עתה, כי אז ... לקחתי לי בחכירה את כל מפרותנו העברית, ובניתי את כל הקולוניות בארצנו, וקניתי את כל המניות של הבנק הלאומי, ולא הנחתי לעשירים אחרים אפילו כל שהוא. את הכל, את הכל לקחתי לי, את כל הכבוד לעתיד, את הנצח וההוד הלאומי, ובניתי לי בכספי מקדש בתוך עמי ושכנתי בס לעולם. ועת קראתי את דרשותי של הפרופסור, "ינושלי" על הענין: "מה לעשות במיליונים?" אמרתי בלבי: "אוי להן לאומות העולם, שיש להן מיליונים, ואינן יודעות מה לעשות בהם. הכל יש אצלם, הכל מוכן לפניהם, הכל כבר עשוי, והמיליונים מונחים אצלם כאבן שאין לה הופכים, מבלי לדעת מה יעשה בהם."

אנחנו אמנם אין לנו הצורך, לבקש צדקות. יש לנו צדקה גדולה אותה, צדקה לאומית השקולה כנגד כל הצדקות ביחד. ולו הייתי אנכי עשיר, וידעתי מה לעשות.

אבל אנכי אינני עשיר, והעשירים שבנו יודעים גם כן מה לעשות ... על פי הרוב יבקשו עולם הזה, ולא יעמדו על המקח, ודוקא יבקשו מה שיעלה ביוקר ... והמעט מהם.

אשר לעת זקנתם יבקשו עולם הבא, יבקשו לקנות אותו דוקא בזול, וינעו על חברות שונות לקנות מציאות, מכלא של שיש, אחרי מאה ועשרים שנה, או כדומה, בזול, רק בזול.

הצדקה הגדולה, הצדקה הלאומית — העם, רק העם, עם עני ודל, הוא יטפל בה. בין תומכי ספרותנו, החתומים על העתונים העבריים וקונים וקוראים ספרים, מעשים הם מאד העשירים; עוד פחות מזה נמצא אותם בין החברים לישוב ארץ ישראל, ועוד פחות מזה, כנראה, יהיו בין החתומים על מניות הבנק הלאומי... בכל זאת, אם יתן ה' ובית ישראל יכנה, הנה בשח, על שער הבית, כמו מעצמה, חצמח מכלא של שיש ועליה כתוב לאמר: גבנה בהוצאות הגביר... והגביר יעמוד בראש. כן הוא. מנהגו של עולם! אצלנו היהודים, העם על כחותיו ישא את כל סבל הגלות, העם בפרופוזציה, במסח הבשר והנרות, ייסר ויחזיק כל המסדות של צבור, והעשירים יבאו וינרכו מזוזות לבית או רעפים לנג, והבית יקרא על שמם...

כן היה לפנינו, וכן, אם נשפוט על פי הכרזות, שמכרכים סביב להעשירים עתה... יהיה גם לימים הבאים.

אלף עניים קונים אלף שמרי מניות ואין דובר דבר, ועשיר אחד קונה אלף מניות, ותתום כל העיר, ובשורות יבשרו אנודה לאנודה ומכתבים וטלגרמות יעופו על רכר הגצוץ הזה, והכל שמחים בנצחונם ומקיים כי בא יבוא העשיר, בא יבוא וישע את ישראל... והוא אמנם בא יבוא, ואף על פי שיתמהמה — חכו לו! הוא בא יבוא בעת שיהיה כבר הכל מוכן לסעודה, ואז יכבד את העם לבוא בכבודו ובעצמו ולשבת, בראש הקרואים ולסדר הכל כחפצו ורצונו.

זה הוא הצד השלילי שבכל התנועה החדשה, הנקודה השחורה בתמונה הבהירה ההיא, כי הבלוימה ביותר את ערך הכסף לא רק בחיי שעה כיא גם בחיי עולם. בתחית האומה, לפנינו היו לאבותינו מושגים אחרים על דבר הנאולה העתידה; חגם נמכרתם ולא בכסף תנאלי, אמר הגבאי, וחיל, אשר תמיד הפלינו בשבת הרוחניות, עוד הרחיקו ללכת באמרם: אין בן דוד בא עד שתכלה הפרומה מן הכיס, לאמר, כי לא העשירים יביאו את הנאולה. ועתה נהפך הסדר לגמרי, ועל שלשה דברים התקוה העתידה עומדת: על הממן ועל הממן ועל הממן... וממילא מוכן, כי במקום שידברו על הממן — מקום להעשירים בראש, ואי אפשר לדבר שנים שלשה דברים מבלי להזכיר את שמם לשבח או לנאי.

ספרותנו העתידת קטנה ודלה, וצרכי עמנו מרובים — וחשעים וחשועה חלקים מן הספרות ההיא הקצו לפלפולים על דבר העשירים ויחוסם להעם.

כבוד יותר מדי, רבותי, כבוד לא לפי הערך!

רבי-קרוב.

ענינים שונים.

תשובה לשאלת המדה בשיר.

ב.השלח' חוברת נובמבר (כרך ד' ע' 479) באה בקרת קצרה למאמרי: 'מדת המעמים בשירה העברית', בקרת האומרת לשים לאל את כל המאמר בכללו ובפרטיו. בראשית דבריו יאמר המבקר: 'בעל המאמר מדת המעמים וכו' מעמים על משוררינו עבודה שאינה לפי כחם'. אמנם אך שם רע יוציא עלי המבקר הנכבד. הן כל הקוראים אשר יקראו את השירים העברים היוצאים בשנים האחרונות, גם השירים אשר נדפסו ב.השלח' בכללם, יוכלו לדעת, כי מדת המעמים פלסה לה נתיב כשירתנו בדרך הטבע בלעדי, ואת הדבר הזה הגדתי גם בראשית מאמרי, — רק כי באה בהם בקריאה המשובשת. ואם כן, מה היא אפוא כל העבודה הקשה אשר אני 'מעמים על משוררינו? הלא רק ללמד את לשונם לקרוא עברית נכונה: מלה מלה ננייתה על מקומה כמשפחה. האף אמנם צר כח משוררינו, לדעת המבקר, גם מהעבודה הזאת, אשר גם כשהיא לעצמה כראית היא לכל יודעי עברית? אדמה, כי משוררינו לא יתנו תורה למבקר על חמלתו זאת עליהם, בהצרו את כחם עד המעט מן המעט.

מלבד זאת — תאמר הבקרת עוד — לוקח לעצמו בעל המאמר חרות נפרוה

בהנחת המעמים. את האשמה הזאת תחזק הבקרת, בהראותה כי מטעים אני: אֲמַרְיָכֶם,

וְכִסְיֵלִים, תִּפְאֶרְתֶּהּ, ויעיד עדים את כל מי שלמד דקדוק בנערותו, כי ההברות הראשונות למשלים המובאים בזה אין מתג בא בהן: שתי הראשונות מפני שתנועתן תנועה קלה, שהשווא שאחריה הוא תמיד נעי (גם בתנועה קלה יבא מתג, כבואה לפני חספה), והשלישית מפני שהיא 'ניני' (נח נראה?). אך נגד העדים האלה יש עדים אחרים העוסקים בדקדוק גם בבגרותם ובזקנתם, והם יודעים, כי נעות השוא בכלל ואחרי תנועה קלה בפרט מחלקת היא, ואולי הרין עם מניחיו. ועל פי זה תהיינה כל שלש ההברות הנדונות כלן הברות סגורות, או — בלשון הבקרת — ניני, אשר אין צורך להן למתג, יען כי מלאות הנה וחזקות-עמדה גם בלי משען, דבר שאיננו כן בהברות הסתומות רפות-העמדה הצריכות למסעד המתג. ועתה נסו נא להשמיע בסיכום: אֲמַרְיָכֶם, וְכִסְיֵלִים, תִּפְאֶרְתֶּהּ ועוד מלים תחתיות (אשר ננינתן מלרע) בנות שלש הברות כמו אלה, הנכם רואים כי על כרחם הורם יורם מעט קולכם גם בהברות הראשונות ומסיכם יצא, על פי דיוק חק טבע הרב: אֲמַרְיָכֶם, וְכִסְיֵלִים, תִּפְאֶרְתֶּהּ וכמוהן; וזה בא ונזר, על פי דיוק בלשון הדקדוק אשר למד בנערותו, כי אין להרים קול בהברות האלה!

מלבד זאת — תוסף עוד הבקרת — שכן בעל המאמר, כנראה, כי המתג דינו כחצי ננינה . . . ואם כן לא יהיה עוד הערך שוה — על זאת אשיב: כי מדת המעשים לא תדרף שווי ערך הננינות, כי אם שווי הרוח אשר בין ננינה לננינה, ולפעמים דינו מסעד קל לקול, מסעד כל שהוא, רק כי בוא יבוא במקומו, ועל פי הדבר הזה אין לנו לבקר גם בין מעם מספיק למעם, משרת, אשר תאמר הבקרת ליראנו בהם, ואחת היא לנו, אל איזה מלה מחברת המלה, כ"י במאמר, כשמש כי תצא, כי לא נעשה במלה, כ"י לא רק, הפסק גדול, אשר זאת — כדברי המבקר — אי אפשר, כי אם גם הפסק קמץ לא נעשה בה; רק הרם נרים במעט את קולנו, כאשר נרמזהו במתג או במעם משרת, אשר יבואו במלה הזאת כחוב.

אחרי כן תספר הבקרת, כי משוררי אשכנז כמאה המיו אשר לא נחה רעתם מהתרוז הרבני (קניטמל-ווערז בלעז) שהיה נהוג כמאה שקדמה לה, נסו לאחוז בידיהם מעשה היונים והרומים ומרב התחרותם לעשות כמתכנתם, עזו את פני השפה ולא נכר מראה, עד שקם הסהתל הנודע פישרט וקרא עליהם את הקריאה הידועה וכו'. ואני בעיני לא אכחד, כי לא קראתי את מעשי ידי הסופרים האשכנזים בשיר ובפרוזה בימי הבינים, ועל דבר פישרט נודעה לי רק זאת, כי הוא היה אחד הראשונים אשר נסה להביא את ההקסמטר משירי יון אל שירי אשכנז, אך בכל זאת מאמין אני לדברי הבקרת, כי הסופרים אשר התחרו לעשות את שפת אשכנז כמתכנת לשונות יון ורומא, עזו את פניה עד כי לא נכר מראה, אפס כי בימים ההם, ימים אשר רק לשונות יון ורומא נחשבו בעיני מלומדי אוהיע ללשונות אדם מתקנות, לא שמו להם הסופרים נבולות להעביר מהן ללשון עמם רק את דרכי השיר, כי אם, בהתחרותם לעשות את לשונם כמתכנת הלשונות הקדמוניות, ליסותה להרימה ולהשוותה להן — הביאו בה את כל דרכיהן ומערכיהן, ולא יפלא אפוא כי עזו פני לשונם ולא נכר מראה, והקצו מלשונות אירופא, אשר תאמר הבקרת להוכיח בו, כי לא תסכן מדת המעשים לשפת עבר — לא יוכיח מאומה, קרבת לשונות בנות נוע אחד תגלה בשרשיהן המשתפים, בתמונותיהן הדומות, אבל ללשון לשון תכונתה ומבנה, יש לשונות אחיות קרובות, אשר היודע את האחת ישמע גם את השנית, והאחת יפת קול ונעימת ננן, והשנית נסה מכאבת און. — מדת המעשים דרך המבט היא לשירת האדם, ואדם קרואים גם ישראל, ועל כן אין לנו לדחותה ולהרחיקה מלשוננו רק מפני אשר נגלתה ראשונה לא לנו כי אם לבני עם אחר, רב לנו לרחוק בכל דבר אל אחד הקצוות: או לבתר בכל חקת העמים ודרכיהם, או למאם בכל אשר נמצא בקרב עם אחר כרמותו, ודבר כאשר הוא, מוב או רע, אותו לא נראה ולא נדע. —

המענה האחת נגר מדת המעשים אשר תשובתי וכל תשובת הדברים אשר ישיבו עליה לא תספיק להוציאה מלב מוענה, היא מענת המבקר: שלא כמתכוין יצא לך לפעמים ריתמוס נאה ומתוקן, וכשאתה בא לעשותו בכונה תחפשונו כמטמונים ולא תמצא, כל איש הונה ומתבונן אל רוח האדם יודע, כי יש אנשים, והמה הרוב, אשר נלאה להראותם דבר אמט או להביא דעה בלבם בארץ משפס, חקר והגיון; ואם לא נפעל בחשיהם, אם לא נמישם את דבר האמט בידיהם, לא ישמעו ולא יאמינו. על כן למען הוכח כי יש לאל יד הקריאה הנכונה בשפת עבר להוציא, ריתמוס נאה ומתוקן גם בכונה בלי, חפש אותו כמטמונים, נסיתי בעצמי לתרגם עם מדת המעשים שירים אחדים ידועים, מעשי ידי סופרים ספורסמים, והגני נתן בזה אחד מהם לדוגמא:

לַיּוֹם עָבַר נֶשְׁכִּי הֵן לֹא נִכְסְפָה וְלֹא הִמָּנַת כִּי אִישָׁן נִכְסְפָתִי
וְלַיָּמִים יָבֹאוּ לֹא-תִקְנֶה - בְּמַחְשָׁפִים טָמֵן כְּמַתִּי עוֹלָם . . .
כְּעֶבֶד צֶלַל, מְנוּחָה וְדָרֹדֶר אֲשָׁאָה כִּי אִישָׁן וְלִבִּי יַעֲזֹר, תִּאֲבָתִי
תִּרְדְּמָה מְשַׁבַּחַת אֶתְאָה אֶף חוֹשֵׁי יַעֲזֹרוּ כִּי בָלָם (לְמוֹנָמוֹב).

כל איש אשר יוכל לערך את התרגום הזה אל עצם שיר לרמונמוב ברוסית הוא יראה, כי הגות המשורר נמסרה נאמנה וברורה, והלשון היא עברית במהדרתה אשר מעסה עומד בה.

אולם אני אינני משורר, כי אם אדם משומ, אוהב שפת עבר ועוסק בה, והשירים אשר נסיתי לעשות בררכים אחרות, כשרם יעלה על לבי רעיון מרת המעמים, לא מהרו להמצא לי מאלה, על כן הנני מחזיק ברעתי, כי המשורר הסהיר לעשות שירים בכל דרך אחרת לא יקשה לו לעשותם גם בדרך הזאת, רק אם לא יחפש בזכרונו, על פי חקי הרקדוק הישן או החדש, איה מקום הגנינה והסתג במלה ומלה; כי אם השנר ישגיר תחלה את הקריאה הנכונה, בגנינותיה ומתניה, על סיו, והתועלת אשר יועיל הדבר הזה לשפתנו ולמפרותנו היא אחת הגולות שאינן צריכות לראיה. חיים ליב חזן.

ה צ ע ה.

רוח חדשה עברה במתנה ישראל ותקרב רחוקים ותמשוך אכירים בכחה. אנשים אשר זה מעט לא ידענו גם אנחנו גם המה מה להם ולעם ישראל, החלו להתרסק על עמם ולהתימר בכבודו; אנשים אשר כבר נמחה וזר ציון וירושלים מסיים ומלבבם, שבו לדגל בשם ציון ולכונן פניהם נגד המזרח; סופרים מהרסים אשר הוציאו מאצירותיהם רוח בער לבער יחד את הקודש ואת החול, הפכו את כלי משחתם, את קסת המוסר, לכלי מחזיק ברכה לישראל, וירדו אל העם אשר זרו לו לדבר אתו מובות ונכוחות מעל כתבי עתים עכרים ולהביע באוזניו המון מעיהם ונחומיהם על אשר רחקו בכח המסכות מעל עמם ומעל שפת קדשו; וחכמים יהודים מאוסים מכל לשונות הגוים, אשר גם ישראל גם שפתו במתים נחשבו להם, באים לשמוע ולהשמיע דברי נגידים ולבקש עצה בכנסת הגדולה אשר בכול, שנה אחר שנה, במה להשיב לב הבנים הנרחים על תרבות ישראל ובמה להרים קרן לשפתנו ולמפרתנו, ואחריהם ילכו המונים המונים מאחינו הרחוקים אשר עמדו גם הם רגלים אחת בתוך התחום ורגלים השנית מחוץ לתחום. הרוח הזאת עודנה חדשה אתנו, עודנה מסעמת בחוקה בקרב אחינו אשר באירופה התיכונה והמערבית, עוד קולה תולך מקצה עולמנו ועד קצהו, ואולם מי יודע מה ילד יום? הן לא בידנו מובנו, והיה כעבור שנות מספר וחזיונות הציונים החדשים לא יהיו עוד למעשים. — הלא תרפינה ידי אחינו, גרייציון כראותם כי אין אחיית לחקדה, ונע לבבם ושבו לעמוד מרחוק, ונשארו אך שלומי אמוני ישראל הקרובים אל תרבותו, שפתו ומפרתו, המחכים לשיבת שבותנו זה כאלפים שנה. אף על פי שיתמחה ועוד לא חקצר רוחם. על כן עלינו למצא חסין בתנועה החדשה אשר תקפה בעצומיה את אחינו הרחוקים ממנו למקומותם ולדרכיהם, אחינו אשר כבר נתקו מעל זרועותם, היתרים הלחים, המתברים

אותנו לעם ולאחים יהיה עד כה אשכנזים באשכנז, צרפתים בצרפת ואנגלים באנגליה, עלינו להתאמץ לעצור ולכנוס את הרוח המרחפת הזאת ולהפכה למניע אדיר וחזק רב העלילה ורב התוצאות לימים הבאים. — עלינו לסהר לקרב את אחינו הרחוקים ההם אל תחת כנפי שפתנו וספרתנו.

הן אמנם זה הדבר אשר דברו ונועצו עליו זה פעמים בכול ואשר העמידו בפעם השנית: לכונן אגדה כללית להפיץ שפת עברי, לתת לקח בשפתנו לילדים ולילדות בכל מקום מושב יהודים ובכל אשר יהיה הרבר נחויץ, להרבות דעת דברי ימי ישראל ודעת ספרתנו ע"י דרשות, אספות ספרים, וכאלהי (מאמר הדר. עהרנפרייז); גם לערוך ספר מלים מכל המלים הנמצאות בספרתנו, מפורש עברית ומתרגם רומית (מאמר הדר. כהן). ועוד. ואולם המלאכה הזאת ותכניתה המלאה והרחבה אשר נמרו עליה בכנסת בול, לא ליזם אחד הן ולא לשנה אחת; גם הנה לא נשמע ולא נודע בקהל עד היום כל דבר על אדות סעודות האגדה להפיץ שפת עבר והועד לכלכל את תרבות ישראל. ילכו נא המה איפוא בשם ה' בדרכם, לאמס, לרגל המלאכה אשר לפנינו, ועשו והצליחו, ואולם אנחנו אין לנו להשליך יתבנו על שלוחי בית ישראל אלה בדבר הזה, כי המלאכה גם ליחידים היא; יעברו נא המה את כל פרשת העבודה כמתכנתה אשר קימו וקבלו עליהם: לערוך ספר מלים עברי מדעי ולהקים מבטא כללי לעברית, ועוד ועוד. דברים הרווישים רוחב יד ורוחב לב, ואנחנו נשים פנינו כעת רק לדבר אחד: להפיץ דעת שפתנו וספרתנו בין אחינו האירוסים אשר לא ידעוה. לדבר הזה אשנה ההצעה אשר הצעתי בשנת תרנ"ז באחד מאמרי ב"המליץ, בשנים מעטים לפי הענין:

להוציא לאור, ביד אגדה אשר תוסד לדבר, או ביד אחת האגדות להוצאת ספרים אשר אתנו כיום את ספרי המוסת אשר בספרתנו הישנה והחדשה, בברלין (או בווינא), פריז ולונדון, בתרגום אשכנזי, צרפתי, ואנגלי, כפול: על העמוד האחד ירשם התוכן העברי ממעל לקו, והתרגום, לפי הענין ולרחש השפה, מתחת לו, ועל העמוד השני מנגד יבוא שנית התוכן העברי ועמו תרגום נאמן, מלה במלה, בשורות קצרות מקבילות אשה אל אחותה, כמשפט הוצאת ספרי המוסת היוונים והרומים בתרגום צרפתי בימינו. התוכן העברי הראשון יהיה מנוקד, והתוכן המשנה בלא נקודות.

אמנם נגשו להוציא לאור זה שנות מספר בווינא את הספר, אהבת ציון, בתרגום אשכנזי, והמלאכה שבתה בראשיתה; אבל הדבר אשר לא יכול להעשות לפני שנות מספר בעוד כה יעקב מסכה עיניה ולבה מאהלי שם ועבר ושונה בחלומות ההתבוללות והאחוזה בין ישראל לעמים, יעשה וגם יצליח בידנו לעת כזאת, בהיות כל לבב ער לציון ולכל קדשי ישראל וכל ידים פתוחות וכל בחורי ישראל מסיקים נפשם לראשי הציונים החדשים ומתעוררים לקולם המתהלך בקרב מחגנו מזה ולקול מועזיהם הרופקים אותם מחץ למחנה מזה.

וההתחלה תוכל להעשות גם עתה בספר, אהבת ציון, כי אין כמדו ספר בספרתנו החדשה אשר יכשר לתת לב חדש ורוח חדשה לאחינו השבים אלינו ולמעת בלב אדיריהם וצעיריהם גם אהבת שפתנו גם חבת ציון גם כליון נפש לכל מחמרינו אשר היו לנו מימי קדם, מסעל כזה בליים יפיק רצון וגם משען ומשענה מאת אנדות הציונים בכל מקומותיהם, וכל טרימי תרומת השקל יקנו את הספרים ללמדם וללמדם לבניהם. אז תגדל ספרתנו והרחיבה גבולותיה בישראל, ואז ידבקו אל עמם דבק טוב וקים אחינו ההם החלואים למשוכתם בחבלי השוא כל עוד חצים מדברים אשדודית ובלשון עם ועם ואינם

מכירים לרבר יהודית"; ואז תבא תקופה חדשה גם לסופרינו ולספרתנו ונסבו אלינו מן הוא והלאה כל נבורי הרוח והעם אשר הקים ישראל בדור דורים — לאחריים ולא לו . . . אך אניה נא את חלומתי על אדות תקומת ספרתנו לי ולבעלי החלומות אשר בנילי, ואת פתרונם — לאנשי המעשה. מבש"ן.

תקון שגיאה.

אחר שנדפס מאמרי לשאלות היום שבחברת זו, בא לידי גוף ספר התקנות של הכנף בלשון אנגלית, וראיתי שנכשלת בשגיאה כמה שתרנמתי בסעיף 7 (ע' 391) על פי המהדורה האשכנזית: לדאוג להספקת צרכי הרת וכו' של קולוניסטים או של בני עם ישראל. באמת הנוסח הנכון הוא כמו שהבאתי שם בהערה בשם המהדורה הרוסית: של קולוניסטים או של שאר אנשים מישראל. וכן צריך לתקן גם להלן שורה 28. אבל בזה לא נשתנה עיקר הדבר שהעירותי עליו שם: כי יש רשות להכנף ליסד גם קולוניות של נכרים; אחרי כי בסעיף הראשון לא נזכר שם ישראל על הקולוניזציה, כמו שנאמר בהחלטה שקבל הקונגרס (קולוניות יהודיות).

אנב אעיר כמו כן, כי גם תרגום סעיף 1 (ע' 390) אינו מדויק כל צרכו, וכך צריך להיות על פי האוריינל האנגלי: . . . עניני חרושת, עסקים ומעשי קולוניזציה בארץ ישראל, בסוריא ובאיזה חלק שיהיה משאר חלקי התבל בכל הדרכים אשר יוכלו להיות, לפי דעת המועצה וכו', לתועלת לעם ישראל באיזה ארץ או מקום.

אחריהעם.

מכתב אל העורך.

אדוני הנכבד!

בשם האמת והצדק הנני מבקש את כבודך לתת מקום למורי האחרים האלה. במכתב הרוסי מינסקי ליסמאק, בגליונות 25, 27, 28 ש"ה, נדפס ספור בשם "Obytschnaja Istoria", הלא הוא הספור "ציץ נובל" מאת כותב המורים האלה, הנדפס בהשלחי כך ג'. מעתיק הספור הזה, ה' ס. הורוויץ, אמנם העתיק אותו ברשיוני, אבל מה השתוממתי בקבלי את הגליונות הנוכחים ובראותי, כי הוא לא לכד שלא הוכיר על העתקתו את שם המחבר, כי אם גם לא חשב למשפט להראות את המקור אשר ממנו לקח את הספור הזה. דבר כזה הוא, כמדומה לי, לא על פי הנמוס וכמוהו לא יעשה בעולם הספרות. יתכן כי בו הוא המעתיק הנכבד לספרות העברית ותרפה היא לו להעזות את המקור העברי, אבל אם כן הוא באמת, לא היה לו להכניס ילד עברי בברית נכרי. אחרי החבוששו להוכיח את מוצאו לאמר, כי מורע היהודים הוא.

אברהם זינגער.

ווארשא, ו' אייר התרנ"ט.

זכרון לחכם.

(ר' חיים שמינטל).

כאח

ד"ר ש. ברנפלד.

(טוף) *.

ב.

הסתירה מדברי שמינטל הראשונים לדבריו האחרונים, אשר עליה דברתי בפרק הקודם, תוכל להביא את הקוראים לידי מחשבה, כי זקנתו של החכם הנפלא הזה, בישהי את ילדותו, לסנים, כדמותו עוד במכתר ימיו, אמר דברי חקירה חפשית ולא נשא פנים לשום דעה מקובלת בדת ואמונה; ואולם כשהוקין אמר דברי יראת שמים. הדבר הזה שכיח, הרבה בין חכמים, שלעת זקנתם הם שבים לדעות דתיות, אשר חונכו בהן בנעוריהם ומבטלים את דעותיהם החפשיות שסגלו להם אחיכ. אבל כל החושב כזה בנוגע לר' חיים שמינטל אינו אלא טועה. כל ימיו היה חוקר לכל תכלית, ונר אלהים אשר בקרבו, היא החקירה המדעית, לא כבה בו עד יום מותו. כל דעותיו היו תמיד שקולות בפלס הבקרת הרגיונית, ומאחריה לא נמה מעולם אף כחוט השערה. אם אפשר למצוא קצת מגרעת בשיטתו, הנה היא רק בזה, כי השתדל להסביר כל דבר וכל חזון מוסרי על פי שקול הדעת והמחקר השכלי. החכם הזה, אשר היה פסיכולוג מובהק וכל פרטי ההשגה האנושית — בשכל וברגש — היו נהירין לו, הוא אשר בעצמו היה נתן אל חיי הרגש במדה מרובה מאד, הוא ססל, או חשד לכל הפחות, את הרגש האנושי והעביר את כל מוצאיו תחת שבט הבקרת השכלית. איני יודע, אם חש שמינטל את הנגוד הזה בין הדת והחקירה המדעית, בין תורת המוסר שכלב ובין השיטה הלמדית; לפי שיטתו לא היה שום נגוד בזה. הוא לא אמר לעשות פשרה, כאשר חשבו קצת פלוסופים, כאמרם: הפלוסופיא בתור חקירה שכלית לחוד, והדת בתור תמצית חיי הרגש לחוד. לפי דעת שמינטל אין רגש אלא מה שבשכל. לכל הפחות חייב כל אדם משכיל להסביר לו כל דבר על פי ההגיון והבקרת.

בשנת 1891 חבר את דרושו. האמונה והבקרת (Glaube und Kritik), אשר בו השתדל לכאור לנו את דעתו במקצוע זה⁽¹⁾. בדרושו זה נמצא תמצית דעותיו על דבר

* עי' למעלה חוב' כ"ט ע' 419.

⁽¹⁾ נדפס בקובץ מאמריו ח"ב עמוד א' - י"ו.

השלה V.

(ותורת ל')

יחס הדת אל המדעים. הנחתו היסודית היא, כי אין האמונה עיקרים דתיים בלבד, שמחייב האדם להאמין בהם בתור בעל דת. בנוגע למציאות השם, טבע האדם והבריאה; אלא כי האמונה היא תמצית הלמודים המוסריים, אשר ישפיעו על חיינו בכל פרטיהם. ברעות וכאמונה, בהנהגה מוסרית ובמעשים. תכלית האמונה לעשות את תורת המוסר ענין ממשי, אשר על פיו יחיה האדם. מה שנתאמת לנו בתור אמת מוסרית בחקירה למודית צריך שיהא יסוד פעולתנו בחיים, הדת היא רשימה בספר, כי למודיה נקבצו בספרים שונים, אשר בהם נתבררו כל צרכם וגם נתפרסם בהם מיכ האושר הרוחני, אשר יניע האדם אליו באמצעות תורת החיים הזאת. אלו הספרים הם עתיקים והם קדושים למאמיני הדת והמחזיקים בה. על ידיהם קשורים ומאוגדים הם בני הכנסיה הדתית, אשר מפורים הם בארבע כנסות הארץ. ולפי זה שרשי הדת הם שלשה: היא שימה למודית, היא גם תורת חיים וכלולה היא בספרות עתיקה.

הבקרת דבר לה עם כל אלו השרשים: היא תבקר אחר הלמודים של הדת; היא תבקר גם אחרי ההנהגה המוסרית שבדת ההיא; גם את הספרים הקדושים תעביר תחת שבטתה על פי ההניין והחקירה.

האיש השומע כזאת, והוא בעל דת וחרד לדבר ה', ירנו ויתקצף. וכי ראוי לבקר אחרי הדת, אשר היא דברי אלהים חיים? הלא בזה יש חירוף ונזקף כלפי מעלה. כי יאמר האדם להשיג בשכלו את פועל ה' ואת יסודי תורתו. שמינשל מרניע את כעס האנשים האומרים כזה, בהראותו, כי לא הוברר להם אל נכון מושג הבקרת. על פי הרוב כסבורים בני אדם, כי בקרת היא מין הסקרות דתית, חוצפא כלפי שמיא, כפירה ומינות וכדומה. הם אומרים, כי הבקרת היא מולדת הספק אשר יתחיל האדם להטיל בכל המקובל והמסוד לנו מדורות עולמים. אבל אין הדבר כן. יש לפעמים שהביא הספק לידי בקרת. אבל הבקרת בעצמה אין לה דבר עם הספק. הספק הוא ענין שלילי; הוא מאין כל דבר. אבל הבקרת היא ענין חיובי; הוא בורא וממציא, ולא עוד, אלא שאין בריאה רוחנית בעולם וולתה. בלי בקרת אין לנו השגה אמיתית ומשפט נכון באיזה דבר, יהיה באיזה מקצוע למודי שיהיה. אם נעמיק חקר במהות הבקרת, או נמצא, כי היא תודרת אל כל מושג, מבררת הדברים, מצרפת מושגים קרובים זה אל זה לציור אחד, מרחקת מושגים מעורבים אלו באלו, אשר על צד האמת אין שום יחס וקשר ביניהם. ע"פ השקפה זו אמנם נודה, כי הבקרת סותרת לפעמים, כי אין בנין בלי סתירה. אבל היא סותרת רק על מנת לכנות, כאשר הדבר נוהג בכל חיי הטבע.

על פי הדברים האלה נאמר, כי הבקרת במקצוע הדת אינה לא כפירה ולא מינות; היא אינה סותרת הדת וגם לא תברא דעות דתיות מוטעות, אבל תשתדל להסביר לנו את הדת ומשמנה הצדקים. אין לאיש חמים עם אלהיו לפחד מפניה, כי לא לכבות את נר אלהים אשר בקרבו מנמחה; אדרבה, היא תעלה אבוקה בלבו, להאיר לו את החיים הדתיים, לצרף וללבן הענינים הבלתי מובנים לו. היא תורה דעת, מה היא מטרת הדת ובאיזה אופן נוכל להגיע אל המטרה הרצויה. לפעמים תבוא הבקרת ותשאל אותנו, אם ההשגה הדתית אשר לנו בנוגע לטבע מציאות השם היא השגה אמיתית וצדוקה? אם הנענו במקצוע זה אל מרום דעת אלהים על צד האמת? אם יש בכח ההשגה הזאת לצרף את הבריות ברעות ובמוסר ובכל מעשינו? באחת: אם ההשגה הזאת היא תמצית תורת המוסר הרצויה לחסידיהם וישרים ובה נכללו כל המעשים המובנים והרצויים? וגם אם נמצא, כי הנענו כבר בהשגה זו אל נקודת האמת, הנה מוטל עלינו הוצב, לבדוק ולבחון

את הבנין המסרי הזה בכל פרטיו, אם נבנה הוא על יסוד חזק כל ימוט לעולם. שהרי אפשר הדבר, כי בזמן מן הזמנים יתנבב הספק לתת יסוד הבנין היקר הזה ורוח שאינה מצויה תבוא לסתור אותו. הרעות הדתיות צריכות להיות צרופות ומוזקקות, בנין צריך להיות על יסוד השגות אמיתיות משולבות באמצעות החקירה ההגיונית אשר אל אחתה, באופן אשר כל הרוחות שבעולם לא יזיוו אותן ממקומן. כל מעשינו ורעותינו צריכים להיות מכוונים אל תורת אמת, אשר נתן לנו קדוש ישראל. ואם נמצא איז מחשבת פסול או פעולה בלתי רצויה, חייבים אנו להודות על האמת, להסיר כל כתם מרתנו. הן בתור שיטה למודית והן בתור הנהגה מעשית. זאת היא תורת הבקרת.

האיש התמים בדת יאמר עם כל זה, כי אין מן המדה לבקר אחר דברי אלהים חיים. איש כזה ימען — יאמר שטיגמל — כי התפלספות כזאת מביאה לירי מינות וכפירה, וכל מה שאמרנו למעלה בשבח הבקרת אינה אלא סופיסטיקא בעלמא, להרית את האדם מאחרי תורת ה'. אין הדת צריכה לבקרת, יען כי אינה משתנית בשום פרט. מה שהיה אמת מחלפת בדור אבותינו ישאר אמת מחלפת כל ימי השמים על הארץ. אין אנו צריכים לסתור על מנת לבנות, כי הדת אינה פושטת צורה למען ללבוש צורה אחרת חדשה. שני צורה נראה רק בחיי המבוע, אבל לא בתורת אל ח'. יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם. בספרים הקדושים נמצאה עדות ה' נאמנה, אשר כל דבריה קדושים הם לנו, ואיך יבוא האדם אחרי מלכו של עולם, לבקר את דבריו ולצרפם בכור בחינתו? אין זה אלא רמת רוחא, כי ישימו המבקרים את לבם כלב אלהים, למד את דברי אלהים חיים באמת איש, לשקול אותם בפלס שכלם.

על המענה הזאת — אומר שטיגמל — אני משיב להחסידים התרדים לדבר ה': השמרו לכם, מן ירום לבבכם אתם. הנאווה האנושית, אשר אתם מיחסים לבעלי הבקרת, דילכון היא. הבאמת אתם חושבים, כי כבר באתם עד מרום ההשגה הצרופה? כי רק מחשבותיכם הן אמיתיות ואין זולתן אמת? אתם מדברים בשם הענותות, ובאמת רם לבבכם מאד. אנו המבקרים, אשר אתם חושדים אותנו בנאווה וגדל לבב, אנו אומרים, כי אפשר לנו להבין את תורת אמת רק עד כמה ששכלנו האנושי מגיע; גם נודה, כי עוד לא באנו עד חקרה, ולכן אנו שוקדים עליה ומחששים בה יומם ולילה, למען נבוא באמצעות השקירה להבנה יותר אמיתית וישרה. השתדלותנו זאת נובעת מרוח נמוכה ונפש פסלה לפני האלהים. אין ספק, כי תורת אמת נתן לנו אלהים, אשר לא תהא מחלפת ומכיש מבוטלת לעולם; בזה אנו מאמינים באמת וכלב תמים. תורתנו נתונה מאל חי לכל אדם, איש ואשה, זקן ונער. ואולם הלא נראה עין בעין, כי אין השגתנו ודעתנו את התורה בימי הוקנה כבימי הבחורות. אתם אומרים, כי אסור לנו לחקור בספרים הקדושים בשנות הבינה, שמא יבוא שני בהשגתנו? אם כן ניתן למד התורה רק לעוללים ויונקים! ומה לי מצב הילדות באדם פרטי או בעם שלם ובמין האנושי? כשאנו באים בימים אנו קוראים וחקרים עוד הפעם בדברי תורתנו, וענינים חדשים יתבארו לנו, אשר לא ידענום בילדותנו. תאמרו, כי היינו בימינו הראשונים מפששים וסכלים? אין הדבר כן. בימי בהירותנו היינו חכמים ידעים את התורה כראוי בימי הבחורות, ולעת זקנה נבין בה כראוי לזקנים; לכל תקופה ותקופה יש השגה הראויה לה. וכן הדבר נוהג בעם שלם ובמין האנושי. אבותינו ידעו את התורה לפי השגתם הם, ולפי זה נאמר, כי היו חכמים ונבונים לפי מצב החקירה שביניהם. אבל אנו נסיף לחקור ולדרוש בתורת אלהינו, ואם יתבאר לנו ענינים חדשים, אשר לא ידענו אבותינו, אין בזה נמילת הכבוד של אבותינו, כי דוד

דור ודורשיו, דור דור ודעותיו. אנו אומרים בכלל: מחסרי אמונה או סכלים לא היו העמים מעולם, ומטילא מוכן, כי גם אבותינו היו חכמים ונבונים בשעתם. גם ביריעות חולין לא היו סכלים וספשים, אלא אנו מוסיפים על זה שקבלנו מהם ודורשים בחכמות שונות שלא היו מפורסמות להם. וכן נעשה גם בנוגע לחקר הדת. ואיך תאמרו לנו, כי לבשנו נאווה וכי נטיל מום בקדשים? באמצעות השכל, אשר חנן אותנו אלהים, אנו משתדלים להבין את דבריו, שהם דברי אמת נצבים לעולם. הלא צוה לנו ה' בתורתו, כי נהגה בה יוםם ולילה, ולאיוו תכלית? למען נדע אותה בעל פה? הלא באופן כזה ידענוה היא רק מן השפה ולחץ; ומה לי אם שומה היא בפינו, או כי מונחת היא לפנינו כתובה בספר? הלא העיקר הוא רק כי נחדור אל פנימיותה, למען נוסיף בהבנתה, למען תהיה חקוקה על לוח לבנו. ובאיוה אופן אפשר לאדם להבין תורת השם? הלא רק באמצעות שכלו האנושי, באמצעות הבקרת.

לפי זה אפשר לאמור, כי הבקרת אינה רשות, אלא חובה. מצוה עלינו לבחון הכל בשכלנו ולהשתדל להבין את הדת כהלכתה. מעין זה, מוסיף שמינצל, הוא מה שאמר אחד מחכמינו הקדומים על מה שסדרו לנו כתפלה: אלהינו ואלהי אבותינו, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. וכי חיו אלהות רבים לנו? אלא לומר לך, כי כל איש האמין בה' ומשיג מציאותו לא רק מצד הקבלה, כי אם גם מצד הבחינה על ירי חקירתו מרא בעצמו. ולכן נאמר, כי אלהינו הוא אלהי אבותינו, כשם שהשיג כל אחד מהאבות הקדושים את השם מצד הקבלה ומצד חקירתו¹. ובאופן זה עיקר אמונתנו, להאמין במציאות השם, הולך ומשתלם בנו מדור לדור. התקדמות המין האנושי בכל היא.

מן הכלל הזה בנוגע לבקרת הדת נבוא אל הפרט. הדת הישראלית רשומה היא בעיקריה ובשרשיה בכיר כתבי הקדש, והפילולוגים באים וחוקרים בשיטות העתיקות האלה, כאשר יחקרו בשירים העתיקים של עם יון ורומא. המאמינים התמימים מנינם אותנו על זה, באמנם אין תורה שלמה שלנו כשיחה בשלה שלהם. כל כתבי היונים והרומאים הם חול, ואולם כתבי הקדש שלנו הם ספרים דתיים, ולכן אין מן הראוי, כי יחקור אדם בהם, כקורא בספור בעלמא. שמינצל אומר, כי אין האמת כפי סברת האנשים האלה. אין כתבי הקדש מובנים לנו בלי סיוע מצד חקירת הלשון, וכל החכמים המומחים בחקירה זו מעידים כלם מה אחד, כי כמה ענינים אשר בכתבי הקדש לא נתפרשו כל צרכם, מרם עסקה הפילולוגיא בהם. וכאשר לא יעמוד למשל יודע דת ודין על הענין המבוקש בלי סיוע מצד חוקרי הלשון, אשר יבארו לו כונת הדינים והמשפטים הכתובים רומית, כן לא יעמוד בעל דת על כונת תורתנו, מרם יבארו לו המפרשים כונת המקראות. עים השקפה זו חייבים חובבי המקרא ככבוד הפילולוגים, כי אלמלא הם לא ידעו לפרש מקרא על פי פשוטו. — אמנם יודעים אנו מה שכלב המאמינים התמימים עלינו. הם מוענים, כי אנחנו הפילולוגים חוקרים בכתבי הקדש כאלו היו ספורים הרוניים, שירי אהבה וכדומה. שירי השירים הוא בעיני הפילולוגים סיוע של אהבה ולא יותר. וזה הוא מתייב לפי שיטתם, כאשר יצא להם מחקירתם החסוית. כי קצת ספורי התורה הם רק ספורי הגדה לא חולת. אם נחדול להסתכל בספרים הקדושים האלה ברנש יראת הדת, כרבות הימים יהיו לנו חולין לגמרי. על זה משיב שמינצל: לו יהיה כדרככם, כי מציאים

¹ הדברים האלה נמצאים בסגנון משונה קצת בשער היתרוד בחובות הלבבות לרבנו בחיי, ובלי ספק רמז שמינצל לזה, כי בספר הזה שקד הרבה לרוב חבתו לו.

אנו בכתבי הקדש פיוט של אהבה, והוא שיר השירים, אשר לפי דבריהם הוא קדש קדשים. האם פיוט של אהבה איננו קדוש, אם תוכו רצוף אהבה ברה ותמימה? אין אנו בני ישראל מחלישים, כי אהבת האיש לאשתו היא חולין, אדרבה, אצלנו נקדש הווי, אם הוא על מהרת המחשבה, כאשר תורו לנו ספרי המוסר. ולכן אם רק שיחות של אהבה בין העלם ובין רעיתו החסודה נמצא בשיר השירים — קדש הוא לנו עם כל זה, שהרי גם האהבה היא רגש של קדושה, רשפיה רשפי אש שלהבתיה. הן כדבר זה נלמד גם כן מוסר נעלה מאד, אם נשיב בכל עת אל לבנו: האם היתה תמיד האהבה שלהבתיה בקרבנו? האם לא נעלנו את רגש האהבה על ידי שאיפות מסולות?

המאמינים חסימי הלב ישיבו לנו: וכי זה בלבד עשו לנו הפילולוגים? הלא גם על יתר חלקי המקרא הניפו את ידם. גם התורה, שהיא יסוד עיקרי הדת, ראתה כבר את ידם הקשה. כי חקרו בה כאשר חקרו חבריהם בשירי הומרוס, ואולם גם זה לא יזיק לנו, לפי דברת שמינל. הנה החוקרים באים ואומרים לנו: שיר זה או זה איננו פרי רוחו של פלוני הפייטן החשוב בעיניך, אלא פייטן מאוחר לו יסדו. ומה בכך? אם אביב הפיוט בעיני ומתענע אני על זמרתו הגהדרת, מה הפסדתי, אם פייטן אחר הולידו? האם יפסל בעיני איזה פיוט, אשר חשבתיו היותו פרי רוחו של הפייטן ניסה, ועכשיו הוכיח לי איזה פילולוג, כי לפייטן אחר הוא ורק במעות נקרא שם ניטה עליו? מה איכפת לי, אם קצת דברי התורה נכתבו בזמן מאוחר לפי החלטת המבקרים? אנו רגילים לקרוא בהם ולהתענע על הדת קדשם. מה איכפת לי, אם מומור זה דוד אמרו, או כי נוסד בימי החשמונאים? אנו מוצאים בו נחמה ועונן רוחני, וזה העיקר לנו. אין ביד החוקרים הפילולוגים להקדיש ספר של חולין, ואין בידם לפסול ספר קדוש; כי לא החקירה הפילולוגית היא העיקר, אלא התוכן המוסרי. הגע בעצמך, כי יבוא אחר הפילולוגים ויחקור בעשרת הדברות, מי אמרן; האם על ידי זה תפסל קדושתם? הלא קדושת הדברים האלה אינה בזה, כי כתבם משה על לוחות אבן וישימן בארון, אשר פנה לו מקום במקדש. לא המקום היה מכבד את הדברים הקדושים האלה, אלא קדושתם המוסרית היא בזה, כי הם יסוד כל תורת המוסר, אשר על פיה יחיה האדם הקולטור.

ננסה נא את כחנו להבין את הדבר הזה על פי השקפה אמיתית. האם אי אפשר הרבה, כי יראה איזה כתם על ענין יקר וחשוב מאד? גם בגדי זהב, אשר לבש הכהן, אפשר היה להם להתלכלך לפעמים; עצי ארון הברית העלו רקבון; כותלי בית המקדש נסדקו לפעמים והיו צריכים לתקון הבדקים. נסתכל עכשיו בהקנין היותר יקר והיותר קדוש, אשר חנן אותנו אלהינו — תורתו הקדושה. בודאי קדושה היא בהיותה דבר אלהים, מצות ה' ברה; אבל התורה היקרה הזאת קבלה לבוש אנושי: הכתב והלשון, וככל תשמיש של קדושה, אשר הוא מעשי ידי אנוש, יפול גם בו ההפסד. כמה מקרים נורמים לכתב יד, כי תפול בו איזו טעות! כמה מאורעות נוראים עברו על עם הספר הזה. ידוע לנו, כי גם על אוצר הספרים של אלכסנדריא ושל רומא עבר כוס ההפסד והכליה, ואיך נתפלא על זה, כי נשרפו גם ספרי תורת ישראל, ובקצת הספרים שנצולו נשתרכבו כמה שבושים קלים, או כי באה איזו ערבוביא בסדרור הספרים? מה ושם מצאו איזה עלה כאור מתצל מאש, וכבר לא ידעו בני הדור ההוא למי הדברים האלה, ולכן סדרו אותם על פי אומד דעתם, או חכרו אותם לספר אחר בדומה לו, כי איירי רוזמר מירכס. למשל נראה את מומור צ' בתהלים. חכמינו הקדומים מצאו את התפלה היקרה הזאת ולא ידעו למי היא, אבל בקראם בה ראו ונוכחו, כי מלאה היא ברכת ה', תפלה נאה ויקרה, אשר

עליה אמרו בתום לבם: תפלה למשה איש האלהים. כלומר ראויים הם הדברים למשה רבם של כל הנביאים. כי תורת אל חי בה. ובתום לבם כתבו בראשה שם מחברה. שמינמל מתננר לרברי החוקרים החפשים האומרים. כי התורה נכתבה בידי אנשים שונים. אשר בכונה נתנו לספורה פנים מיוחדים לתכליתם המבוקשת. בדבר הזה חולק שמינמל גם על ריא ניגר. אשר שיטתו בבקרת הביבולית ידועה לנו למדי. דעת שמינמל היא. כי התורה היא חבור אחד ומתאים בכל חלקיו לכונה אחת. היינו: לאסוף ולצבור כל הרשימות הדתיות הקדושות. מסדר התורה אסף כל המגלות האלה. יען שלפי דעתו משה אמרן. שהרי ברוחו הן. ולא חזו לשם ויף. כהחלטת כמה היסטוריים. אשר אחריהם נמשכו קצת פלסופים (כלי ספק כיון שמינמל לשפיונאז. אשר היה הראשון במקצוע זה). וכן לא יסכים שמינמל לדעת האומרים. כי קהלת גודייף על שם קהלת בן דוד. אלא האמת היא. כי בזמן מן הזמנים אמר חכם אחד לחבר ספר על יסוד הרעה המוסרית. כי כל המציאות בעולמנו הוא הבל. ונמ כל תענוגי העולם מהבל הם יחד. ולפי הצורך בנושא ענינו עמד ויחס אלו הדברים לשלמה. כי לו יתכנו דברים כאלה לעת זקנתו. וזכות שמינמל. כי כשם שלא נאמר. שנודייפו כמה מן הספורים על שם פלוני או פלוני. כשהסיימן ראה צורך בדבר לשים את הדברים בפי אדם נודע בהיסטוריא. כן לא היתה הכונה מצד מחבר ספר קהלת לזייף את הספר על שם קהלת בן דוד מלך בירושלים. אלא לפי מטרת תבורו עשה את המלך המפואר לנבור חזיונו. וזה הוא אמצעי פיוסי. שמותר לכל פיימן להשתמש בו.

על פי הדברים האלה יבין הקורא. באיזה אופן היה שמינמל באחרית ימיו לזרוא שמים. הוא לא התחסר במובן הרגיל של המלה הזאת. ומחקירתו החפשית לא נמה אף כמלאו נימא. עם כל זה היה לבעל דת. ואולם שורש יהדותו של שמינמל היה — כמו שאמרתי כבר — רגש אהבה לאומית. אשר אולי לא נתן לעצמו דין וחשבון עליו. באופן כזה נבין את דבריו במאמר הנזכר (עמוד 15): יש אומרים. כי ספור העקדה אינו אלא ספור אנדה. טוב איפוא? מה הוא ספור אנדה? האם שקר הוא. פרי דמיון כוזב? הספור הזה הוא כלי קרש. תכנו רצוף למוד מוסרי מאד נעלה. אשר הליבושוו בספור המעשה. אבותינו הבינו את הספור לאמתתו ועל קדושת השם שחמו את בניהם וכנותיהם. כאשר אמר אברהם אבינו לשחוט את בנו. וכבש את רצונו לעשות את רצון אביו שבשמים. ובאיזה אופן נבין אנו את הספור הזה? ברורנו לא אמר אדם. כי נקריב את בנינו על קדושת הדת; בנסיין כזה לא עמדנו מעולם. אבל אנו חושבים מחשבות להסיר כל מניעה וכל מעצור מדרך בנינו בחיים. על מה יבדילו כמה מבני דורנו את בניהם הנולדים להם מדרכי דתם. מאלהי אבותיהם? הם אומרים: תפצנו. להרים מכשול מדרך בנינו. כי לא יסבלו בזה ותרסה על דתם. כאשר סבלנו אנו; אנו דואנים לאושר בנינו החביבים לנו. ואולם לא ישימו אל לבם. כי את אשרם החמרי הם מרבים ואת נפש בניהם הם קובעים. טוב קדש מוטל עלינו. להנך את בנינו בתורת המסר והצדק. להורותם. כי תמצית המוסר האלהי היא. כי יבקש כל אדם רק את האמת ועליה יסמור את נפשו. ומה אנו עושים? אנו מתראים לפנינו בתור זיפנים ושקרנים. אשר יכחשו בדתם; אנו מחכים אותם. כי העיקר הוא כבוד ועושר. ולא אמת וצדקה; כי טוב ויפה לאדם להיות רשע כל ימיו ואל יסבול אף שעה אחת על אמתת דעותיו. ודור כזה יכבד אותנו? קדש לנו המקרא וקדושים לנו. ספורי האנדה שבו. כי מוסר נעלה צפון בהם. את אשר תורה לנו תורת המוסר: כזה תעשה. או מזה הנח ידך! — אותו נמצא בספורי האנדה באופן מתקבל אל הלב.

בספור מלא חיים ואור. ולפיכך התוכנה עלינו לחנך את בנינו על פי המוסר הצפון בספרים הקדושים האלה, כי ידעו תמיד, כי בני עם ישראל אנו, ושם זה נקרא עלינו, יען כי שרינו עם אלהים ועם אנשים ונוכל; כי תמיד נלחמנו עיר תושב הרעות והדת. שימת שמינמל בתורת המוסר נוסדה בעצם על למודיו של קנט, ותמיד היה. האימפרסיו הקטגורי שגור על פיו. שמינמל ידע מאד את סכב הבחירה האנושית, את סדר המאורעות והמעשים, את קשר הענינים על ידי סבה ומסובב, עלה ועלול; אבל כשם שבמל קנט (בתור הנחה למורית) את הבחירה החפשית, ואחר כן העמיד עליה את תורת המוסר (בתור הנחה מוסרית): כן תוכנך ועליך לעשותה! זה אסור לך ולכן מן הראוי כי תמנע ממנו! — כן היה שמינמל מכין את כל למודיו המוסריים אל השיטה הזאת¹). בתור הנחה מוסרית העמיד את ענין הבחירה החפשית למעלה מכל ספק. בשנת 1890 פרסם את דרושו על רבר התכלית המוסרית של חיינו („Ein Wort über den Lebenszweck“). את הדרוש הזה יסד על דברי התורה (דברים ל' י"ט—כ'): „החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך; לאהבה את ה' אלהיך לשמע בקול ולדבקה בו כי הוא חייד וארך יסיד“. בקראנו את הדברים האלה, יאמר שמינמל, יש אשר תעלה המחשבה על לבנו: וכי מה בחרה בזה בין החיים והמות? הכל יודעים, כי טובים החיים מן המות, וכי מה באה תורתנו ללמדנו במצותה: ובחרת בחיים? ואולם כל המסתכל בעין פקוחה בהתפתחות המין האנושי ובהליכות ההיסטוריא יראה, כי כאמת בחרו בני אדם על פי הרוב כמות וברע ולא בחיים ובטוב. עד כי נשתאה על זה ונשאל: וכי כל כך שנאו הבריות את עצמן, כי תמיד עשו ההפך מהראוי להן, מהדבר המוביל לתועלתן ולטובתן? באופן כזה נבוא לידי הכרה, כי כאמת אין הרוב נקל כל כך, לבחור בחיים, וצריכים אנו לסיוע מצד הדת ותורת המוסר, למען נגיע אל המטרה הרצויה.

בשאיפות הנפשיות — יאמר שמינמל — נבחין בין הרמיון, התשוקה והחפץ. הרמיון יעביר כמה ענינים נחמדים לסנינו, אבל מרם התעוררה בנו התשוקה להגיע אל נושא ענין הרמיון. כי יתכן אשר די לנו בשעשועי הרמיון, או כי נרע מראש, כי הרבר הזה, אשר העביר הרמיון לסנינו, רחוק מאתנו, הן מפאת חוק האפשר והאי־אפשר, והן מפאת חוק האסור והמותר. שהרי הרמיון לא יעביר לסנינו ענינים יקרים וחשובים כלבר, כי אם לפעמים גם ענינים שפלים ונבזים, והחוב על כל אדם מוסרי למרר לנרש את ציורי הרמיון האלה מלבו, מרם נשתרשו בו וקבעו שם דירתם. יהיה איך שיהיה, קצת הציורים של הרמיון יעירו בלבנו את התשוקה, ואם קרובים הדברים אלינו, או יתעורר בנו גם החפץ להגיע אליהם בסועל.

ציורי הרמיון יספיק לנו לפעמים, למשל, אפשר להפלוסוף להסתפק בציור אידיאלי כאלו יצא כבר מכח אל המועל. וכן הרבר נוהג בציור מעשה ידי אמן, אשר אין העיקר בו הענין המציור במציאותו ממש, אלא המציאות ברמיון. תשוקה לרברים אשר אי אפשר לנו להשיגם, או כי אסורים הם לנו מצד חוקי המדינה או מצד תורת המוסר,

¹ פתגם קנט היה שגור על פיו תמיד וממנו לא חז מיום שעמד על דעתו. וכל כך נמשך אחריו, עד כי לפעמים הגיע לידי הפרזה יתרה וזרה. פעם אחת נזכר לי, כי לא באתי אל „תשעור“ לבית מדרשו, ומפני שהיו תלמידיו מעטים, הרגיש בחסרון זה. לאחר ימים התנצלתי לפניו, כי מנעתי או רגלי מבית המדרש, יען כי נחליתי בו ביום. ויעץ שמינמל את עיניו כי ויאמר אלי כבוד ראש: „לאיש מוסרי אין סניעה בשום אופן להפק את זממו, אם ידע ומכיר הוא את תוכתו“.

מביאה את האדם לידי כעס ומכאובים. לידי כליון עינים ודאבון נפש; החפץ יוציא את התשוקה מכאב אל הפועל, ואם יתעורר החפץ באדם לרעה. הנה יוליד עמל ואון. ציורי הדמיון. אם חשובים ויקרים הם. מועילים מאד להתפתחות הכחות המבנים שבנו; התשוקה בלי מעשים נמרצים אין בה שום תועלת. ולכן היא רק מדה רעה באדם. לענות את נפשו בה; החפץ הוא מדה חשובה. אם מביא הוא את האדם לידי מעשים טובים, ואותם אנו דורשים ממנו. כי מובילים הם אל דרך החיים.

ולפיכך צותה תורתנו: ובחרת בחיים! וכונתה בצווי זה, כי יבחר האדם בפועל בחיים, כי יעשה מעשים טובים. אשר מביאים אותו אל החיים, כי יהיה חפצו לפעולות טובות. אתה האדם הדורש טוב, אל תאמין לצאת ידי חובתך בתשוקה אל הטוב, כי מה היא התשוקה? היא חסרת אונים ולא תועיל כלום. לכן תחפוך בטוב ותחיה.

החפץ הנמרץ — מחליט שמינסל — הוא עיקר גדול בתורת המוסר. התשוקה אל הטוב אינה כלום. כי תשוקה היא עצלות ידים ושפלות הרוח. אדם מוסרי לא יסתפק בתשוקתו בלבד, ואפילו שנושא ענין תשוקתו הוא יקר מאד. אם נפגוש באחינו האביון, מה תועיל לו התשוקה שבנו, לעשות עמו חסד? התשוקה צריכה להביא אותנו לידי חפץ אדיר, כי נושיע לו בפועל כסים, ולא נתן דמי לנפשנו, עד כי עשינו עמו חסד בפועל, כפיצו שיש בו ממש. יש אשר לפעמים יתעורר רגש בלתי מהיר בלבנו, כי נאמר לנפשנו: בדאי היה מן הראוי לעשות הטוב והחסד, כך הוא תשוקתנו כאמת; אבל כמה מניעות ומעצורים לנו בזה, וכמה מסורידים כנגדנו, ומי יודע מה ילד יום? אפשר שיוולד לי הסדר מזה, והלא כל אדם קרוב לעצמו, וכדומה מן המענות המונעות אותנו מלעשות הטוב. ואולם אל לאדם מוסרי ללכת בדרכי לבו, להאמין, כי עשה כבר חובתו ברגש החמלה. בתשוקתו להועיל ולהיטיב. כבר ידענו, מה היא טיב תשוקה כזאת. חיצוניותה אהבת אדם וחמלה, ופנימיותה אכזריות ולב אבן; והמענות אשר סרטנו אינן אלא דברי יצר הרע, דברי סוסימקא, אשר ימציא לנו יצרנו הרע, להסב את לבנו מלעשות הטוב והישר, והתורה באה להורחגנו: ובחרת בחיים, מעשיך יוכלו אל החיים ולא אל רמיונות ותשוקות.

מה היא תכלית החיים?

לתשובה ברורה על השאלה הזאת נבוא רק אז, אם תהיה שאלתנו כהלכה. השאלה היא: למה זה אנכי? לאיזו תכלית אנו חיים? בימינו אלה המשילו רבים את האדם למכונה. ידענו, כי כמה בני אדם לא ימצאו חפץ במשל זה, אבל אין מן הצורך, כי יהיה המשל דומה לנמשל בכל פרטיו, ואם אמרנו: האדם דומה למכונה, לא החלטנו עוד, כי הוא מכונה ממש. האדם דומה למכונה בכחינה זו, שהוא צריך כמה לכמה אמצעים לקיומו; אבל ההבדל העיקרי בזה, כי אין במכונה רוח חיים, היא אינה חשה אם צריכה היא לאותם האמצעים או לא. אם יחמו את המכונה בפחמים ויטשחו את אבריה בשמן — הרי מוטב, ואם לאו — תעמוד מעשות מלאכה. אבל האדם יחוש צורך למאכל ומשחה, ואפילו שאיפת אור מהיר ונקי אל קרבנו יעיר בנו רגש תענוג. לכן המציאו בני אדם כמה דברים, המועילים לקיומנו. לא די לנו במה שהבין הטבע לנו, אלא בכח שכלנו אנו מסייעים הרבה לחזק קיומנו החמרי. אלו הם האמצעים של החיים; אבל האם נחליף האמצעים בתכלית? האם נאמר: באלו האמצעים תתקיים המכונה, וקיומה היא תכליתה? הלא לכל מכונה יש תכלית בלעדי קיומה, ולצורך התכלית הזאת ישתדלו לקיים אותה בעזרת אמצעים שונים.

אמנם יש בני אדם מועים בזה מעות גדולה. ולסיכך כל השתדלותם היא רק. לבלות ומנסים, כלומר: האנשים האלה אינם חסדים בקיומם, וכל מחשבתם רק להניע אל המות. מצד אחד המרכיבים באמצעים המובילים לידי קיומם, ומצד השני אין להם חפץ בקיומם, אלא שואפים אל המות, אל האפס. ונפלא הדבר, כי האדם, שיש בו רוח חיים, יממס לבו כאופן כזה; הוא יעמול כל הימים לקיים את עצמו, וכאמת אין לו חפץ בקיומו. הנע בעצמך, יש לך מכונה, אשר כל היום וכל הלילה ישתקשקו אוסניה בלי הרף, ולצורך זה היא מכלה סחם ומים, אבל אין לך בה שום תועלת — האם לא תאמר לנפשוך: אם כן למה היא בעולם? מה צורך לי בה? ואתה בעצמך הנך מכונה כזו. אתה מכלה כמה דברים הצריכים לקיומך, וכל היום תעמול בלי הרף לרכוש לך אלו הענינים — אבל אין שום תועלת ותכלית בקיומך. המכונה אינה יודעת כלום; אבל אתה הנך בר דעת, ועם כל זה מעשיך דומים להמכונה שאמרנו. ולא עוד, אלא שהמכונה אינה חסדה לא בחיים ולא במות, אבל אתה חפץ הנך במות ועמל אתה בשביל החיים — כמה הפסך דרכך וזר!

יש אשר ישיב לנו האדם התם ומתמם עם האלהים: אני בותר בטוב, היינו, אני משתוקק אל המיב והישר; אבל כבר אמרנו, כי אין זה מספיק, אלא העיקר, כי נעשה המיב והישר. כל אדם אשר עשה פעם בחייו המיב והישר, הוא ידע מה היא תכלית החיים. באותה שעה הוא חש בלבו התרוממות רוחנית, תענוג נפשי; הוא יודע וחס בלבו, כי הוא חלק מן המציאות הנצחית. וכל מה שירבה האדם לעשות המיב והישר, הוא עולה מעלה מעלה ויכיר את התכלית המוסרית של מציאותו. מעשים כאלה הם האמצעים המובילים אל התכלית הרצויה. ובחרת בחיים, אמרה תורתנו, אל תחשוב, כי רק במאכל ומשתה ובכל התענוגים הנופניים באת כבר לידי מרתך בחיים — שהרי אלו הם רק אמצעים לקיום האדם, ואם מסתמך אתה באלה, אתה הולך למות. הפך כונתך, ואולם בשמעך בקול ה' ובעשותך המיב והישר, בחרת בחיים. כלומר החיים האמתיים, שהם התכלית האמתית של מציאותנו וקיומנו.

שתי שנים אחר שפרסם שמינמל את דרושו זה, אשר הוא כלו, יראת שמים, פרסם דרוש מחקרי אחר על דבר האתיאיזם מוס¹), וממנו נבין, כי לא בטל את דעותיו החפזיות אפילו כל שהוא, אלא כי השכיל להתאים את החקירה הפילוסופית עם הדת לסי השקפתו הוא. שמינמל מסביר לנו את צעקת האנשים, האומרים, כי כל חקירה מדעית מביאה לידי כפירה, וכל כופר באלהים הוא איש בליעל, אשר סרק ממנו עול תורה ומסור, אשר לא יבצר ממנו כל רע: אלה וכחש ורצון וננוב ונאוף. כדרכו בכל וכוח ספרותו, משתדל שמינמל מתחלה לברר הענינים, וכבר ראינו, עד כמה נזלל כח בזה. הוא אומר, כי רבים מהחוקרים: המכניים, ההיסטוריים והפילולוגים, יחקרו איש איש במקצוע שלו, שהוא מצוי אצלו, בלי שום נסיה ובלי שום כונה אחרת, וזולת הכנת נושא ענין מחקרם. מבין מאלו, כי בספרי מחקר אלה אין מקום להערות על דבר מציאות השם והנהגתו והשנחתו בעולם. כי החוקרים האלה עוסקים רק בסרט אחד של ההשכלה הכללית, ומטילא מוכן, כי אין להם עסק עם המנהיג הראשי, עם סדרו של עולם, למשל, ההיסטורי הנודע רנקי חוקר בדייקנות נאמנה להבין ולסדר איזה מאורע היסטורי או תולדת דור אחד או תולדת תקופה אחת בהיסטוריא. וכי מה לו בחקירתו זו עם הסדר

¹ Ueber den Atheismus, קובץ דרושיו ח"ב עמוד 182 - 190. הדרוש הזה היה דבר

בעתו כלפי "חסיד אריה" בפרוסיה.

הכללי של העולם החמרי והמוסרי? הוא אינו מורה בספרו יראה שמים, אבל גם אינו בא במענות על האמונה. וכן הוא בנוגע לחקר המבוע. אין ידיעת המבוע נוגעת בהדת; אפשר לחוקר עמקן במקצוע זה, שיהיה בעל דת, ואפשר גם להפך. שהרי אין החוקר נכנס להסביר לנו, באיזה אופן נהווה המבוע, אלא להבין סדרה וחוקיה הקבועים. ואם נמצא איזה חכם טבעי אשר כחש במציאות השם, לא בא לו זה מסאת היותו חוקר טבעי, אלא מטעם אחר, ועל פי הרוב מסאת היותו גם פלוסוף.

ובאמת רק בפלוסופיא נטל החשד, כי תביא את האדם לידי כפירה. שהרי הפלוסופיא לא תמצא די ספוקה בהבנת כל המציאות, אלא תשתדל להסביר לנו אופן ההייה, סדרו של עולם, ובכלל היא דורשת במוסלא ממנו. הפלוסופיא תכנס בגדר הדת, כי עסוקה היא בכמה דברים אשר הדת בנויה עליהם. רשות הפלוסופיא נוגעת ברשות הדת (ע' 184).

ואולם הדבר הזה יורנו דעת. כי אי אפשר לשום פלוסופיא שבעולם, שתהא סותרת להדת בעצם, כי תביא את האדם לידי כפירה. אלו החושדים אותה כזה מערכבים המושגים, כי לעיקרים דתיים מקובלים בדתות החיוביות הם קוראים דת על צד האמת. אבל אין הדבר כן. אפשר לאדם, כי ישל ספק בעיקר זה או זה, אבל למרות כל אלה הוא בעל דת גדול. כי באיזו חקירה עוסקת הפלוסופיא? בהבנת כל הנמצא, בסתרון החידה של התהוות המציאות, בבקשת הנצחיות של המציאות. הפלוסוף אינו מוצא די ספוקן בהבנת הענינים אשר יראה בעיניו וישמע באוזניו או כי ימשש בידיו ויריח באפו; הוא משתדל להבין את המציאות הנצחית, האלהית. ולזה יקראו כופר בה? הינל היה אומר על שפינווא, כי אי אפשר לכנותו בשם כופר בה, אלא על צד האמת כפר במציאות עולם ההפסד והכליה; לא אתאיסמוס יאמר לשיטתו, כי אם אקוסמיסמוס. כלומר, כי לפי דעתו של שפינווא אין עולם עובר, אלא הכל הוא נצחי ומצוי בטבע השם. ומה שאמר הינל על שפינווא יצדק על כל הפלוסופים¹.

בכל דור ודור השתדלו הפלוסופים להתאים את שיטתם הפלוסופית עם עיקרי הדת. ההשתדלות הזאת מוצאה מרגש טבעי שבאדם. לא טוב היות האדם לבדו גם בעולם הדעות והמחשבות! כל חוקר ינסה את כחו להוכיח לנו, כי דבר זה או זה שעלה על דעתו סברו אותו כבר החכמים הקודמים. הפלוסופים משתדלים להוכיח, כי שיטתם הפלוסופית רמוזה כבר בעיקרים דתיים, אלא שבאו הדעות האלה בדת רק בדרך רמז ובהעלמה, כאשר היה הדבר ראוי בשעתו. כן משתדלים כמעט כל הפלוסופים להוכיח, כי עיקרי הדת יש להם סיוע בהפלוסופיא. בימינו אלה חדלו הפלוסופים לבקש מוסת הניוני לענין מציאות השם. אבל אין זו כפירה באלהים, אדרבה, אנו מאמינים בכל לבנו, כי יש אלהים בורא ומנהיג, שהרי כל המסקות והמסקוקים בעיקר הזה לא הצליחו לעקור אותו מלבנו. אנו נוכחנו, כי מציאות השם היא שורש כל ידיעותינו הפלוסופיות, וכאשר הורה כבר הפלוסוף המפורסם ומצוי, כי כל המוסתים אשר הביאו הפלוסופים הקדמונים

¹ קצת מזה אמרתי אני בבקרת שכתבתי על ספרו של הר"ש רובין ("השלח" כרך א' עמוד 570). הן בנוגע להחכמות השמושיות (כי "הן אינן צרות ואינן טכניות להדת") והן בנוגע להפלוסופיא ("כל אמונה צרופה יש לה מה מן הפלוסופיא ובכל פלוסופיא יש מה מן התמצית הדתית"). ועל זה השיג החכם ר"ש רובין ("השלח" כרך ב' עמוד 848). בעית ההיא לא ידעתי את דרושו של שפינווא, אשר כתבהו בשנת 1892, כאשר יצא חקונסיסוריום הראשי של מדינת ברנדנבורג לקצות בהפלוסופיא, המביאה לידי כפירה. ומאן גברא רבא דקא מסייע לי!

למציאות השם הם לנו למופת, כי עמוק עמוק בלבנו אנו מרגישים שיש אלהים — והוא יסוד כל דת ואמונה. מה שאמרו הפלוסופים המאמריאליסטים להסביר לנו אופן ההווה על פי סדר מיני, כבר נמנו ונסרו כל הפלוסופים, שאין בדבריהם ממש. המאמריאליסמוס יסביר לנו מהות המציאות, אבל לא אופן הויתתה.

יש אשר מעו לחשוב, כי האמונה במציאות השם היא ענין מסור ביד כל אדם ובחפצו. אם אך חפץ הוא להאמין, בדאי יאמין, כי יש אלהים. ולפי זה, הכוסר בה הוא אדם רע מעללים, איש קשה ואביר הלב, אשר לא יחפץ להאמין. לפיכך אמרו לכמות האמונה על האנשים האלה עד שיאמרו רוצים אנו, ואם יקשו את לבם, הרשות נתונה להענישם כדי רשעתם. האנשים האלה, אשר רוסמות אל בגורנם וחרב סיסיות בידם, להכריח את האדם על האמונה, לא השיבו אל לבם: שמא חפץ הכוסר להאמין, אלא שאינו יכול. וכבר היו מן החוקרים, אשר חקרו בדבר: מה היא האמונה? רגש או הכרה או שכל. האנשים האלה אין להם אף ידיעה כל שהיא בתורת הפסיכולוגיא, שהרי אינם יודעים, כי רגש והכרה וחפץ לא יסדרו זה מזה לעולם. מי החפץ איזה דבר יש לו הכרה של נושא ענין חפצו, וכלי רגש (הכרה תרשית) אי אפשר לשום הכרה שבעולם. — כן מועים אלה האנשים החושבים, כי בתחלה באו בני אדם לידי הכרה, כי האמונה במציאות השם היא נחצה לנו עד מאד, ולכן התחילו להאמין בה. לא כן הדבר. אלא באותה שעה שידעו בני אדם, כי יש אלהים, חשו גם הצורך לאמונה זו; מרם היתה להם אותה האמונה לא חשו את הצורך לה כל עיקר.

ולפיכך מותרת לנו החקירה: מה נעשה לאדם אשר לא הכיר את האלהים, וממילא מוכן שלא חש בלבו, עד כמה נחץ לנו להאמין במציאות השם? בהתרת השאלה הזאת — יאמר שמינמל — עלינו לבוא בתחלה לידי הסכמה כללית, כי אין האמונה במציאות השם מוטופולין לשום דת, שהרי כל הדתות מודות בזה, ולא נחלקו אלא בפרטים. כל דת שבעולם מחזיקה בשלשה עיקרים אלו:

(א) תורת המוסר היא על פי מצות השם;

(ב) האדם היא יציר כפיו של השם;

(ג) המציאות הכללית לא נבראה במקרה, אלא השם קבע בה סדר קבוע.

בננוע לעיקר הראשון שקלו וסרו האסכולסטיקים בי: האם חפץ השם במדות טובות בשביל שהן טובות? או האם הן טובות יען שהשם חפץ בהן? איש תם ומתמם עם השם — יאמר שמינמל — לא שאל מעודו שאלות כאלה, כי בלבו יחוש, שמכע השם ומכע המוב המחלט הוא אחד. ודמיון השאלה האסכולסמית הזאת הוא כאלו נשאל: האם האלהים הוא אלהי יען הוא אלהים, או הוא האלהים יען הוא אלהי? בודאי, כי האלהים יש לו טבע אלהי והוא חפץ בטוב, וכל דבר טוב השם חפץ בו. השם הוא לנו תמצית כל המרשנים האלהיים: המוב והישר והנעלה.

מעיקר השני יצא לנו ענין השנחת השם, הנבואה ותורה מן השמים. שהרי השם אשר ברא את האדם חפץ בטובתו ובהצדקו, ולכן הוא משגיח על כל דרכיו ונתגלה לעבדיו הנביאים ונתן לנו את תורתו.

ובננוע לעיקר השלישי, נתבאר לנו מה ענין השארת הנפש ושכר ועונש, שהרי כל המציאות היא מעשה ידי ה' והיד ה', תקצר לסדר את עולמו באופן מוסרי, אשר בו נקשרו השארת הנפש, נמול ועונש וכו'?

באלו העיקרים מודות כל הדתות, אלא שנחלקו בפירושי הדברים ודקדוקיהם

ופרמיהם. ואולם נחקור כעת לדעת ולהבין יחס „המוסרים“ אל העיקרים האלה. מה נעשה לפלוסוף כשפינוא, אשר בעצם הדבר הסכים לעיקרים הללו, אבל לא הסכים אף לאחד הפירושים, אשר נחלקו הדתות בהם. אלא השתרל להסביר הענינים באופן אחר, לא בדברי זו ולא בדברי זו? האם נשורף אנשים כאלה, כאשר שרפו ברומא את הפלוסוף ברוננו? הלא האנשים האלה היו אנשי אמונה לפי מושגם הם, ועל כל פנים שמרו את תורת המוסר בקדושה וטהרה ודקדקו בה מאד. אם יקום כעת אדם גם והמוני, שאין לו יד ושם במושכלות ובפלוסופיא. ויחרף ויגדף את האלהים בדבריו הנבערים וההמוניים — הנה נאמר עליו, אדם חסר לב הוא זה, שוטה וגם רוח. ואולם אדם משכיל ומלומד אי אפשר לו לכפור באלהים ובתורת המוסר; אלא אפשר כי יסביר הפרטים באופן אחר ממה שנתאמת לנו. אבל מזה לא יניע שום הסדר לקיום העולם ולקיום הדת. העיקר לנו מחשבה טהורה והכרה מוסרית. ואת זו נמצא גם בהדת וגם בהפלוסופיא.

הנה הבאתי בזה איזו דרושים ומחקרים של החוקר הנעלה הזה, ואולם יותר ממה שנמצא בדרושי המסחרים כתוב בספרו „תורת הדעות והמוסר“ (איתקא), אשר בה נמצא תורה שלמה על יסוד דעותיו הפלוסופיות והכרתו הפסיכולוגית. בדרושי ובמאמריו נמצא על פי הרוב איזה יחס וקשר אל הדת הישראלית ברב או במעט. הן אמנם השתרל שמינצל תמיד להתרחק מן הפרטות בדת, אשר יכנו לה הפלוסופים בשם „קונפסיונליזמוס“, יען כי לא שיטה מעשית זו או זו היתה לו העיקר במחקריו, אלא הדת בכללה. אבל כבר אמרתי ושנית, כי היה שמינצל אדוק בדת ישראל לא על פי הכרתו הדתית, אלא על פי הכרתו הלאומית. הוא הסביר לנו את העיקרים הדתיים אשר בכל הדתות החיוביות; אבל מדבריו נכיר, כי בעת שדבר על מהות הדתות בכלל היה שקוע ברגש האהבה לדת ישראל, מפני שהיא דת מולדתו ועמו. משל למה הדבר דומה, לפדגוג אמן אשר יחקור בענין חנוך הבנים, ומבאר לנו, כי יסודי החנוך בכלל הם אהבה וחבה לילדים הרכים על פי הבנה עמוקה בכחות נפשם, בהרגלם וכשרונם. וכאחתה שעה, אשר יסביר לנו כל הפרטים האלה, הוא זוכר באהבה וכחמלה גדולה את בניו האהובים והחביבים לו, את מעלותיהם המוכות ואת מרותיהם המשובחות, יפי תארם ונועם דבריהם. שמינצל ידע, כי כל דת צרופה, אשר קדושה היא לאהבת האדם ולמעשים טובים, תביא את המאמין בה לידי קדושה מוסרית וטהרה. ואולם בשעה שאמר זה, זכר את דת מולדתו, את תולדת עמו, את תורת המוסר שבספרות ישראל, וזה הוליד בלבו התפעלות לאומית, אולי מבלי לתת לעצמו דין וחשבון עליה. בספרו „איתקא“ כיון שתחלה לשים תורת מוסר לפני כל בני אדם המשכילים. בכל זאת גם בספרו זה נכיר כמעט בכל דף ודף עקבות תכנו לדת אבותיו. השפעת היהדות על הפלוסוף. בשביל לבאר זאת באור מספיק הנני חושב להקדיש לספרו זה מאמר מיוחד, כי בדבורים מעטים לא נוכל למצות עומק הדין על ספר גדול כזה, אשר ממנו יתר ופנה לתורת המוסר על פי ידיעות פסיכולוגיות עמוקות.

שמינצל היה אחד ממשוכבי נתיבות הפילוסופיא ברורנו זה, וראוי היה שהפלוסופיא הדתית בישראל תנתן על ידו בשיטה חדשה לפי צרכינו החדשים; אלא שלא היתה השעה ראויה לכך ולא אסתייעא מילתא.

הטוב והרע.

עפ"י השקפות חכמי ישראל וחכמי העמים.

מאת

הלל צייטלין.

ה'.

ההשקפה הנוצרית.

בתקופתה הראשונה — היהודית — של הדת הנוצרית אנו מוצאים בהשקפתה על הטוב והרע את הבטחון החזק של הנביאים והחמירים. הבטחון הזה אוסר לדאוג לצרכי החומר ומשאלותיו, כי הכל בידי אבינו שבשמים והוא כל יכול ויוכל להספיק לכל בריה די מחסורה. אל תדאגו לנפשכם, יאמר המחוקק לשומעי לקחו, מה תאכלו ומה תשתו ולנוסכם מה תלבשו. הלא הנפש יקרה היא מן המזון והנוף מן המלבוש. הביטו וראו את עוף השמים, שאינם זורעים ואינם קוצרים ואינם אוספים לאסמים, ואביכם שבשמים מכלכל אותם. הלא אתם נעליכם עליהם מאד⁽¹⁾. וללבוש למה זה תדאגו? התבוננו נא אל שושני השדה הצומחות ואינן עמלות ואינן מזנות, ואני אומר לכם כי שלמה בכל הדבר לא היה לבוש כאחד מהמה. ואם ככה מלביש האלהים את חציר השדה אשר היום צומח ומחר ישלך לתוך התנור, אף כי אתכם קמני האמנה. לכן אל תדאגו לאמר מה נאכל ומה נשתה ומה נלבש. כי את כל אלה מבקשים הגוים. הלא יודע אביכם שבשמים כי אתם צריכים לכל אלה. אך בקשו בראשונה את מלכות האלהים וצדקתו ונוסף לכם כל אלה. לכן אל תדאגו ליום מחר, כי יום מחר הוא ידאג לעצמו ודיו ליום צרתו⁽²⁾. בדומה לזה אמרו בתלמוד (סוף קדושין): מימי לא ראיתי צבי קיץ וארי סבל ושוועל חנוני והם מתפרנסים שלא בצער וכו', אני שנבראתי לשמש את קוני אינו דין שאתפרנס שלא בצער, אלא שהרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי. כל מי שיש לו פת בסלו היום ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקסני אמנה⁽³⁾.

שאלו וינתן לכם — יאמר עוד המחוקק — דרשו ותמצאו, דפקו ויפתח לכם. כי כל השואל יקבל והדורש ימצא והדוסק יפתח לו. או מי זה מכם אשר בנו ישאל ממנו לחם ונתן לו אבן? ואם ישאל ממנו דג היתן לו נחש? הן אתם הרעים יודעים לתת מתנות טובות לבניכם, אף כי אביכם שבשמים יתן אך טוב לשואלים מאתו⁽⁴⁾.

(*) עיי' למעלה חז"י כ"ט ע' 896.

(1) מתיא ו'. — (2) שם (עפ"י העתקת דעלימש).

(3) סופה מ"ח ע"ב — (4) מתיא ח' 7-11.

יסוד הבטחון הגדול הזה הוא: האמונה החזקה באל טוב ומטיב, באבינו שבשמים. אשר כל בני האדם הם בניו, והוא ידאג לכל יחסר להם כל. אולת היא לאדם לדאוג לחייו וקיומו בשעה שאביו שבשמים דואג בעבורו. בדאגתו היתרה לכל החסר לו מראה האדם לדעת. כי רפה אמונתו באבי העולם, שכל בני האדם הם בניו אהובים לו. כי כל בני האדם הם בניו למקום, לא רק עבדים — זהו אחד מעיקרי ההשקפה הנוצרית. על כן היא מזהירה פעמים רבות מאד, לכל יחשוב האדם, כי הוא נעזב מאת ד', יען כי כל שערות האדם מניוות לפניו⁶. ברומה למה שאמרו בתלמוד: הרבה שערות בראתי באדם וכו' בין נימא לנימא לא נתחלף לי, בין איוב לאיוב נתחלף לי?⁷ עכ"ז אל נא יחשוב האדם, כי כאב המפנק את בנו אביו שבשמים מפנק אותו. לא! לא לעונן ושעשועים נולד האדם! החיים הם מפעל כביר. החיים מלאים מכשולים על כל מדרך כף רגל. צרות ופגעים, אסונות ונדודים — זה מנת גורל האדם עלי ארץ. כל שהאדם גדול יותר, כל שהוא קרוב יותר אל האלוה, כן רבים גם יסוריו ונדודיו. כשנש אחד הסופרים אל המתקק, ויאמר אליו: רבי, אלכה אחריו אל כל אשר תלך, ויאמר אליו ישוע: השועלים תורים להם וצפור השמים קן לה ובני האדם אין לו מקום להניח את ראשו⁸. . . . רומה למה שנאמר בתלמוד: בכל יום בת קול יוצאת ואומרת: כל העולם כולו לא נזון אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת!⁹

היסורים מרימים את רוח האדם ומכשירים אותו למלכות השמים. התענוגים משפילים את הנפש ומדכאים אותה מטה מטה. נסות החומריות עושה מחיצת ברזל בין האדם לאביו שבשמים. העושר הוא המונע היותר גדול לאשר האמתי של האדם. נקל לנמל לעבור דרך נקב המחט מבוא עשיר אל מלכות האלהים¹⁰. ויעקב השליח אומר: שמעו אחי אהובי, הלא בעניי העולם הזה בחר האלהים להיות עשירי האמונה ויורשי המלכות אשר הבטיח לאוהביו¹¹. הלא העשירים הם העושים אתכם והם המוחכים אתכם אל בתי דין, וגם את השם הטוב הנקרא אליכם ישימו לחרפותי¹². הרי עשירי עם, ועקו הילילו לצרות אשר תקרינה אתכם. עשירכם רקב ובגדיכם יאכל עש. הוזהר ויעם, הכסף ישנא, והון נמאס הזה יענה בכם לעד ואכל בשרכם כעש. זה הוא האוצר אצרתם לכם ליום אחרון. הגה שחר הפועלים יועק, שחר קצרי שדותיכם אשר עשקתם, ועקת הקצרים באה באוני ה' צבאות. התענתם בארץ, תתענתם וישמן לככם כמו ליום מבחה. הרשעתם, המתם את הצדיק והוא לא עמר בפניכם¹³. האדם הרוצה לעבוד את האלהים עליו לדעת מראש כי נועד הוא לצרות ויסורים, למלסולים ונדודים, לחרפות ולנדופים. אשריכם — יאמר המתקק לתלמידיו — אם יחרמו ואם ינרמו אתכם ובעבור שקר יביאו דבתכם רעה למען שמי¹⁴. כלל גדול אומר המתקק: האוהב את נפשו יאבדנה והשונא את נפשו בעולם הזה ינצרה לחיי נצח¹⁵. עד היום הזה — מתאני פולוס השליח — אנחנו רעבים גם צמאים, מוכים ונדודים, בעמל כפינו ניגע ונעבוד, כן יקללנו נברך וכי ירדמנו נתן בעפר פינו. הם מנרסים ואנחנו תסלה, ונהי כדומן על פני הארץ וכסוחה בעיני כל עד היום הזה¹⁶. בני האדם רודפים את הצדיקים והישרים.

⁶ שם י' 30. — ⁷ ב"ב מ"ז ע"א.

⁸ מתיא ה' 19, 20 (עפ"י העתקת ולקינדואהן). — ⁹ תענית כ"ד ע"ב. — ¹⁰ מתיא י"ט 24. — ¹¹ אגרת יעקב ב' 5. — ¹² שם ח' 1-6 (בהעקת ולקינדואהן). — ¹³ מתיא ה' 11. — ¹⁴ יוחנן י"ב 25. — ¹⁵ אגרת פולוס הראשונה אל

הרדיפות והמצוקות אשר יסבלו הצדיקים והישרים הם מבעיית ומכונים מאד. רוב בני האדם הם בני העולם, ועל כן ישנאו את אלה שהם נבונים מן העולם. אם העולם ישנא אתכם — יאמר המחקק לתלמידיו — דעו כי אותי שנא ראשונה. אלו מן העולם הייתם, כי אז אהב העולם את אשר לו, ויען כי אינכם מן העולם, כי אם בחרתי אתכם מן העולם, לכן העולם ישנא אתכם¹⁶). בהסכם להשקפת המחקק, כי לא יוכל איש לעבור אדונים שנים: את האלהים ואת הממוק¹⁷). אומרים גם השלוחים: לא תאהבון את העולם ולא כל אשר לעולם. איש כי יאהב את העולם אין בקרבו אהבת האב. כי כל אשר בעולם, חסרת הבהר תאות העינים ונאון שוא אשר בחיי אדם, אינם מן האב כי אם מן העולם. והעולם הזה כליל יחלוף עם תאוות, והעושה רצון האלהים ישכן לנצח¹⁸).

אנו רואים, כמה מן הרוממות יש בהשקפה הזאת על המוב והרע. הצדיקים מקבלים עליהם באהבה כל היסורים, הצרות והגדודים. היסורים אינם מרכאים את רוחם, כיא מעלים אותו מעלה מעלה. כל שהם סובלים יותר, כן הם מתרוממים יותר וכן הם משתחררים מתאוות העולם ותשוקותיו. הקורא המעמיק יכיר בהשקפה הזאת דעות הנביאים והחסידים הגדולים ודעות הסמואים גם יחד. החיים אינם שעשועים, כי אם דבר נדול ורבי-ערך. החיים טובים רק כשיש בהם תכלית מוסרית נבונה. התכלית המוסרית הנבונה היא — לעשות רצון האב שבשמים. זאת העבודה המהורה והברה לפני האלהים אבינו לבקר את היתומים והאלמנות בלחצם ולשמור את עצמו נקי מחלאת העולם¹⁹). . . . כהסמואים חושבים גם מיסרי הדת הנוצרית, כי האושר איננו נקנה באיזה דבר שיש לו טבוא בתרשים או אף גם בשכל המעשי, כיא ברוממות הנפש פנימה. אף אם האדם התצון נמק בנו, יאמר מולד השליח, הנה האדם הפנימי יחליף כח מיום ליום. כי ענינו, אשר קל הוא ועובר כרנע, עוז נצח יתן לנו, כבוד מאד נעלה. כי לא לדברים הנראים אנו מצפים, כי אם לאשר אינם נראים, כי הנראים לימים תרצים, ואשר אינם נראים לעולמי עדי²⁰).

בדברים האלה אנו מצאים עיקר ההשקפה הנוצרית על הרע המניע לאנשים צדיקים וישרים, שהוא מבעי מאד, באשר הוא המרומם את בני האדם, משייט מהם נשמיותם ומקרבם לאלהים: בכל מעמד נעמד לעיני הרואים כמשרתי אל. ברוב עזר רוח בלחץ ובמצוק ובחוסר כל, במהלומות ובתי כלאים במהומות בתלאות בכלי שינה בלילה ובהתענות ביום, כבר לב באור הדעת ובארץ רוח הקדש ובאהבה בלא לב ולב, בדברי אמת בנבורת אלהים ובכלי נשק הצדקה מימין ומשמאל²¹). . . .

וכל הדברים האלה אינם אלא באור רחב על דברי המחקק: ואני אומר לכם, לא תתיצב בפני הבא להרע לך. אם יכך על הלחי הימנית תן לו גם השמאלית. וכל החסץ לדיב עסך לקחת הכתנת מעליך הנח לו גם מעליך. והגונש בך ללכת עמו כברת ארץ אחת לך עמו שתיים²²). . . .

האידיאל הזה, שבכל אופן הוא רם ונשא מאד, מזכירנו מקומות הרבה בדברי הנביאים ובדברי התלמוד ומדרשים. רבים מהם כבר הוזכרתי במסקים הקודמים ועוד אחרים אוסיף סה לדוגמא:

הקורנתיים ד' 11—12. — ¹⁶ יוחנן מ"ז 18, 19. — ¹⁷ מתיא ו' 24. — ¹⁸ אגרת יוחנן ב' 16, 18. — ¹⁹ אגרת יעקב א' 27. — ²⁰ אגרת מולוס אל הקורנתיים ב' ד' 16—18. — ²¹ אגרת מולוס השניה אל הקורנתיים ו' 4—7. — ²² מתיא ח' 89—42.

חלקי ד' אמרה נפשי על כן אחיל לו: מוב ד' לקו לנפש תדרשנו: טוב ויחיל ודומם לתשועת ד': מוב לנבר כי ישא עול בנעוריו: ישב כדר וירום כי נמל עליו: יתן בעפר סידו אולי יש תקוה: יתן למכהו לחי ישבע בחרפה: כי לא יונה לעולם ד': כי אם הונה ורחם כרוב חסדיו⁽²⁴⁾.

ש'לש מתנות מובות נתן הקביה לישראל וכלם לא נתנו אלא על ידי יסורין ואלו הן: תורה, עולם הבא וארץ ישראל⁽²⁵⁾.

מאי דכתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בתרתיך בכור עוני, מלמד שחור הקביה על כל מדות מובות ולא מצא לישראל מדה מובה אלא עניות⁽²⁶⁾.

אמר דוד לפני הקביה: תודיעני ארח חיים, באיזהו סילון ממולש לחיי העולם הבא? איל הקביה: דוד, אם חיים אתה צריך, יסורין אתה צריך⁽²⁷⁾!

בך היא דרכה של תורה: סת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה⁽²⁸⁾.

התורה נקנית בארבעים ושמונה דברים וכו' במעוט מחזרה במעוט דרך ארץ במעוט תענוג, במעוט שנה, במעוט שיחה, במעוט שחוק, בארץ אסים, בלב מוב, בקבלת היסורין וכו'⁽²⁹⁾.

הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, עושים מאהבה ושמים ביסורין. — עליהם הכתוב אומר: ואזהביו כצאת השמש בנבחרתו⁽³⁰⁾.

היה כאסקופה התחתונה שהכל דשים בה⁽³¹⁾.

אם רעב שונאך האכילתו לחם ואם צמא השקהו מים, אף על פי שהשנים להרנך ובא רעב וצמא לתוך ביתך, האכילתו והשקהו⁽³²⁾.

מר בריה דרבנא כי הוה מסיים צלותיה הוה אומר הכי: אלהי נצור לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה ולמקללי נפשי תרום ונפשי כעפר לכל תהיה⁽³³⁾...

ההבדל שבין ההשקפה הנוצרית על המוב והרע ובין השקפת חכמי המשנה והתלמוד הוא רק בזה, שהאחרונים מבקשים להם דרכים רבים ושונים בישוב השאלות הגדולות הכרוכות בעקב שאלת המוב והרע, כמו שראינו בפרקים הקודמים, ולפעמים לא רתוקות הם באים גם לידי התאוננות מרה... ומיסדי הדת הנוצרית אין להם אלא נקודה אחת שמתוכה הם מביאים על כל הענין: הכמול הגמור לפני הרצון הגבוה, הרכנת הראש לפני כל המקרים הרעים העוברים על האדם, התרוממות הנפש על המוב והרע גם יחד...

סבת הדבר היא לפי דעתי, שבעלי המשנה והתלמוד היו חכמים לאומיים במלא מובן המלה הזאת. הם היו מעתיקי השמעה, יורשי התורה שבעל פה, שכלה מעשית. בהיות להם דבר תמיד עם דיני התורה ומצות המעשיות בכל פרטיהן ורקדוקיהן, היו ממילא לאנשים מעשיים, לפי שצריכים היו לדעת מעשי בני האדם, תכונותיהם ונשיות רוחם, למען דעת את החיוב והסמור, האסור והמותר. בהיות להם דבר תמיד לא רק עם דעות ממשות נעלות, כי אם גם עם בני האדם כמו שהם, בכל מעלותיהם וחסרונותיהם, תענוניהם ומכאוביהם, לא יכלו לעבור על הכל בשתיקה. באשר ראו תמיד

⁽²⁴⁾ איכה ג' כ"ד — ל"ב. — ⁽²⁵⁾ ברכות ח' ע"א.

⁽²⁶⁾ תנ"ג ט' ע"ב. — ⁽²⁷⁾ ויקרא רבה פ' אמור. — ⁽²⁸⁾ אבות פ"ז מ"ד. — ⁽²⁹⁾ שם מ"ו.

— ⁽³⁰⁾ יומא כ' ע"א. — ⁽³¹⁾ מסכת כלה, — ⁽³²⁾ מדרש משלי כ"ז. — ⁽³³⁾ ברכות י"ז ע"א.

את העולם בכל חליפותיו ותמורותיו, לא יכלו להעלים עינם מזה, שהרע מורגש בו יותר מדי ולא בנקל יכולים אנו לבטלו... עים קדושתם, חסידותם ופרישותם, היו נוסים גם הם לפעמים לצאת מן העולם למרי, והנמיה הזאת הולידה את המאמרים השונים ממין הזה, שיש בספרות התלמודית ושהבאנו אחדים לדונמא, אך עפ"י שכלם המעשי הבינו היטב, כי המחשבות לחדד והמעשים לחדד...

עוד חזיון אחד נמצא בהתפתחות ההשקפה הנוצרית על המזב והרע, והוא ענין הגשמת הרע בשמן והרוחות הרעות. ככהיק השמן נזכר רק פעמים אחדות, גם בספרי אפוקריפא הוא נזכר פעמים אחדות, ובתלמוד — כמה פעמים, אך בגרית החדשה בא וזכר פעמים רבות מאד. המלחמה עמו, סוף הנצחון העתידי לבא, התעברות הקדושה על השמן, נאמרים ונשנים הרבה בספרי הדת הנוצרית. אביכם — יאמר המחקק לאשר אינם שומעים בקולו — השמן הנהו ותתמכרו לעשות רצון אביכם; הוא היה רוצה נפש מראש וכמו אמת לא עמד, כי אמת אין בו; כאשר ידבר שקר ידבר את שלו, כי כוזב הוא ואבי כל כוזב²²). הגשמת הרע בשמן והמלחמה עמו מתבארת באופן פיוטי גם בחזון יחזקן.

אצל פולס השליח קבלה ההשקפה הזאת חכונה פלוסופית מעט. השמן היה לאבי החמא והמות. השמן הוא באמת רק תאות הבשר הגורמת את החמא והחמא את המות. הנאל נלחם את השמן, הוא מציל את בני האדם מתאות הבשר ועם זה גם מן החמא ועי זה גם מן המות. סרטי תהשקפה הזאת אין כאן מקומם.

ענין השמן, שהוא הגשמת כל הרע שבעולם, ומלחמת אלחי האור עמו, נתן ידים לכתות סכתות שונות, להיות מהיות שונות. הכתות האלה היו כתות יהודיות-נוצריות או נוצריות-יהודיות. יש מהן שהיו נוצרים בסתר ויהודים בגלוי ויש מהם להפך, ולרוב הסבירו פנים לאמונות מזרחיות שונות וביתד לדת פרס. הכתות האלה הם המכונים בשם מיניי בתלמוד, לפי שהיו בהם מינים ממינים שונים: אביונים, נצרנים, יודעים וכדומה, ואבות הכנסייה הנוצרית ורחיקים ככל אשר הרחיקים בעלי התלמוד²⁴). על איות מן הכתות האלה עוד נדבר בספר הבא, ופה נחמוץ רק להעיר, שהמינים בכלל, ברצותם להבין מקור הרע בעולם, נתנו לו מקור אלחי מיוחד ובאו לידי שתי רשויות, אף כי, אם נתבונן היטב בדבריהם, נראה, כי כונתם בשתי רשויות היא לא במובן הגם, וכי הרע באמת נכסף וכלה אל המזב וסוף סוף הוא בטל בו.

נגד דעות המינים האלה נתקנה ברכת יוצר אור ובורא תושך, למען הורות שה' הוא אלחי האור והתושך, המזב והרע גם יחד²⁵). בנגוד לדעותיהם אמרו, שהאומר יברוך סוכים הרי זה דרך מינות, לפי שבוה הוא מורה, שהסוכים מכריזים לאלחי המזב והרעים לאלחי הרע, ואיכ יש אלחי המזב ואלחי הרע²⁶).

אלישע בן אבוייה, הנקרא בפי התכמים אחרי, היה בלי ספק אחד מן הגומים אתר שימות היהודים, כמו שפירש רב האי גאון בתשובתו, שהיה גומה אתר אמונת האמנושים בשות רשויות, במעל מזב ומעל רע, מעון אור ומעון תושך, ורק באופן זה יובן היטב לשון הבריתא: אחד קצץ בגמיעות²⁷) וכל ספורי התלמוד על אדותיו.

²² יחזקן ח' 44. — עפ"י הרמק שער ס"ו. — ²³ עפ"י פירוש רבינו יונה ברכות ויא, שריע א"ח ס"י ג"ם ס"א. — ²⁴ ברכות ל"ד ע"א עפ"י פירוש חירושלמי, כוכב כ"י פתח עינים לתרחידא מגילה כ"ה. — ²⁵ תגינה י"ד ע"ב.

מעיקרי השקפה. היודעים הוא, שהחומר הוא סבת הרע והרוח הוא סבת הטוב, וממילא גם מקור הרוח שונה לגמרי ממקור החומר. וגם זה נתן ידים לזוכחים אחדים בתלמוד. א"ל ההוא צדוקי: מי שיצר הרים לא ברא רוח ומי שברא רוח לא יצר הרים (כלומר: מי שברא הרוחני לא יצר הגשמי, מהרשיא). א"ל: שומה! שפיל לסיפא דקרא ד' צבאות שמר³⁰).

להוציא מדעת היודעים שאמרו, שעפ"י המדע האלהי נודע להם מקור אחר לאור ומקור אחר לחשך, מקור אחר לרוח ומקור אחר לנשם וכדומה, נאמר המאמר של ר"א: לידע להודיע ולהודע שהוא היוצר הוא הבורא וכו', כלומר: ד' הוא אלהי הכל, אלהי הטוב והרע, אלהי האור והחשך, אלהי החומר והרוח גם יחד.

1.

בעלי הסוד בישראל³¹ ובעמים.

כאשר אבד העם היווני את כתו המדיני, חדל גם כח יצירתו מעשות פרי. בהתגנש הרוח היווני עם רוחו החזק של העם הרומי ועם דעות אנשי המורה, אבד את כתו המקורי וילך הלך ורפה. המחשבה היוונית, שהיתה מולכת חפשית, החלה להשתעבר יותר ויותר. בהתגנש דעות היוונים עם דעות החכמים היהודים שבאלכסנדריא, השתעברה אל האמונה. בבואה בכרית עם דעות אנשי המורה. בכלל, השתעברה להיות מהויות שונות אשר החשיכו את זהרה.

המחשבה היוונית בימי האלכסנדרונים והאפלטונים החדשים צעדה לאחור ולא לפנים. ואף אם נגדיל את ערכו של פילון האלכסנדרוני ככל אשר הגדילוהו אבות הכנסייה הגוצרית, הנה רחוק רחוק הוא הרבה מאד מאפלטון. אך לעמת זה, הנה המחשבה המורחית הרוחית הרבה מאד ע"י התגנשותה והתלכדותה עם המחשבה היוונית. המחשבה היוונית הכניסה בה סדרים, נתנה לה צורה נאה, ותעצור מעט בעד שובבותה.

כבר ראינו כמה שקדם, כי שאלת הטוב והרע היתה בעיקרה שאלה מורחית. יותי מכל העסיקו בה היהודים והתאמצו למצוא לה פתרונים. ואף כי גם היוונים לא חדלו מהתבונן בכל עת בסדרים הרעים שבתבל, אך אצל היוונים היתה השאלה הזאת רק אחת השאלות הפלוסופיות. בעוד שאצל היהודים היתה לשאלת השאלות שהכל תלוי בה, לפי שהיא המכררת לנו את מצב האדם בתבל ומה עליו לעשות. וספני זה, בהתחברות המחשבה המורחית עם המחשבה היוונית ע"י האלכסנדרונים והאפלטונים החדשים הרוחית הרבה גם השאלה הזאת. כי למדה המורחית או לדקדק במושגיה, להגביל את הקדמותיה, שאלותיה ותשובותיה, וגם שאלה הטוב והרע קבלה עי"ז צורה פלוסופית מסיימת, והתשובות שניתנו לה היו תשובות פלוסופיות, אשר אמנם רוח המיסטיציזם המורחית נוסס בהן, אך גם תחתם ההינץ היוני טבוע בחצויותן.

³⁰ חילין ס"ו.

³¹ עיקר כונתי על הראשונים, כמו בעל ספר הבהיר, מסכת אצילות וכדומה. אך כאשר דבריהם מעטים מאד, הנני נעזר גם במקובלים אחרים שחיו עד זמן האר"י. מן האר"י ואילך מקבלת חכמת הסוד תכונה אחרת לגמרי ועלית איבר בפרקים תבאים.

שאלת המוב והרע, על פי הצורה שקבלה אה, נשאלה משני צדדים שונים:
 (א) מצד מוב ה'. היוצר כל הוא שלם בתכלית השלמות. אחד מתנאי השלמות הוא המוב. הרע הוא חסרון. לפי שבאמרנו על איזה דבר שהוא רע, הרי זה כאלו אמרנו, שלפי דעתנו חסרים בו איזה תנאים שעל פיהם יהיה מוב בעינינו, ואיכ, בתחליטנו שה' הוא שלם בתכלית השלמות, עלינו להחליט ניכ, כי הוא מוב בתכלית המוב, ואיך יצא ממנו כל הרע שאנו רואים בבריאה? (ב) מצד צדקת ה'. ה' הוא שלם בתכלית השלמות. אחד מתנאי השלמות הוא הצדק, לפי שהגדר האמתי של הצדק הוא מה שנעשה כפי שהוא ראוי להעשות, ואיך יצא כל העול שאנו רואים בהנהגת העולם: מות ילדים שלא מעמו מעם חמא, עניי אנשים ישרים, ממשלת הרשע החזק על הצדיק החלש, וכדומה?

שיטות האלכסנדרונים, האפלטונים החדשים וכו', רבות ושונות הן, אך בעיקר השקפתם על האלוהות וגלוייה — כמעט נשתנו כלם. הרעה המשותפת לכל השיטות האלה היא: שה' הוא מרום ומנשא לא רק על כל דבר שיש לו מבוא בחושים, כיא גם על כל דבר שיש לו מבוא בשכל. הם לא הסתפקו בהוכחות שה' אינו נשם, שהוא פשוט בתכלית הסימיות ושלם בתכלית השלמות, כי אם גם החליטו, שהוא נעלה אף על כל מחשבה מסוימת. לא רק שאין לצייר בו כל תמונה וכל הפעולות הנפש, כיא גם אין לצייר בו כחות הנפש היותר נעלים. נעלה ונשגב הוא על כל השנה ועל כל תפיסת שכל אנוש כל כך, עד שאין לכנות לו כל שם. הפלוסופים היוונים לא הרימו מעולם את היוצר במדה כזו. הפלוסופים היוונים, בדברה על היוצר, התאמצה רק להוכיח, כי נעלה הוא על כל מקרה וכל נשם ועל כל הפעולות הנפש, כמו כעס, אהבה, שנאה וכדומה, אך בתארי, שכל המועיל, המניע הראשון וכדומה לא ראתה כל דבר משפיל את כבוד הבורא. תחת זאת חשבו האלכסנדרונים, האפלטונים החדשים, היוונים ובעלי הסוד שלנו, כי כמו שלא יתואר הבורא בהפעולות הנפש, כן לא יתואר גם בכחות הנפש היותר נעלים, כי גם מושג, השכלי מושג אנושי הוא, והנעלה על כל נעלה לא יתואר בכל מושג אנושי. הוא אבי הרוח והנשם גם יחד, אך נעלה הוא על שניהם, ואיכ אין ליחס לו תואר רוחני כמו שאין ליחס לו תואר נשמי. בשעה שבעלי השיטות האלה מחליטים, כי היוצר הוא הכל, הם מחליטים גם כן, כי הוא נעלה על כל. מהלך מחשבתם הוא על דרך: הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, או בסגנון הזה: ראינו תפיס כבולי עלמין ולית כולי עלמין תפיסין ביה. כל התושב את האפלטונים החדשים וכדומה לפנתיאיסטים מחליטים — אינו אלא מועה, כמו שמועה הוא התושב, כי יסוד חכמת הסוד שלנו הוא פנתיאיסמוס. יסוד השיטות האלה הוא באמת ההאצלה (עמאנאצין). וההאצלה יש אמנם אשר תביא לידי פנתיאיסמוס, כמו אצל הברהמינים, אך כשהיא לעצמה אינה עוד פנתיאיסמוס. בפנתיאיסמוס המוחלט האלוהות קשורה ומקושרת במציאות, ועל פי ההאצלה, אף שהאלהים הוא מקור כל המציאות והוא המשפיע שפע חיים ואור בכל מקום קמן וגורל, הנה מצד עצמו נעלה ונשגב הוא על כל זאת. המשל החביב לכל בעלי ההשקפה הזאת הוא משל השמש חיוו. האלוהות הוא מקור אור וחיות וקרנים של אור מידו לו נובעים מכל צד. בקרנים אלו יצאו חיים ממנו, ובהם הוא מועל בחמידות בעולם ונותן חלק מעצמו לראוי לקבל. קרני אור אלה הם יקראו כחות של המצוי. על ידם השם נמצא בכל מקום, שאין שום דבר ומקום ריק ופנוי מכתותיו, ועל ידם הוא מקשר ומאחד כל הדברים והמעשים בקשורים בלתי נראים, ועל כן הוא מלא

בכל ואיננו בכל; ממלא הכל עפ"י כחותיו, וחויץ להכל לפי עצמותו הנסתר לעולם ואיננו נראה ונגלה⁽⁴⁰⁾.

ובכומם את האל מצד עצמו על כל מדה ותכונה שבעולם, ובהחליטם מצד אחר, שהכל נעשה עפ"י כחות ה', הנקל היה להם לתלות כל אי־השלמות שבבריאה למאמר ולכחות (פילון), לאיריאות ולחומר (האפלטונים), לכחות האין־שם (היודעים) ולספירות (בעלי הסוד⁽⁴¹⁾), שהרי לכך היו עומדים בכדי שיוכל להכיר ולהתקיים העולם כמו שהוא לפנינו בכל מיני הגבלותיו ושילולותיו. מנקודת ההשקפה הזאת הם מבינים גם ענין הרע שבעולם ומקורו בבריאה. כל מה שנראה לרע בעינינו ראוי ליחס לכחות הפרטיים, לפי שפרטיותם גורמת זאת, ולא לאלוה עצמו הנעלה על כל.

עיקר ההבדל בין כל השימוט האלה הוא רק בפרטי האצילות וסדר ההשתלשלות, שעפ"י דעת פילון ראשית גלוי ה' הוא במאמרו (לֶאָנֶאֱס). שהוא נקרא אצלו גם שם ה', מראה ה', מלאך ה', הראשי, הקדש, המאמר הוא כלל הגלויים להאורות של המצוי, כלל האיקונים של ההוה, וממנו נאצלים, מתנוצצים ומתפשטים כל הכחות האלהיים הפרטיים. עפ"י דעת האפלטונים האצילות הראשונה של האלוה היא שכל העולם והאיריאות, ומהם נפש העולם והאדם, ומהם גם גוף העולם והאדם (אף כי לו אמנם גם מקור אחר, הלא הוא החומר החשוך והאפל שהאפלטונים החדשים נתנים לו מציאות בפני עצמה). עפ"י דעת היודעים ראשית גלוי האב הקדום הוא רוח אלהים ומחשבתו, ואחריו בסדר האצילות — הבינה, ואחריו הרעת, אחריה הגבורה, אחריה הצדק ואחריו השלום. בשבע מדות האלה נתגלה האין־שם, שהוא השמיני להן, וזה נקרא אצל היודע בסלירות: השמיניות הקדמונה, שהיא ראש ושורש כל מציאות שאחריה. מן השמיניות הקדמונה נאצלים כמו כן שבעה כחות והם שמיניות שניה (עם הנאצל האחרון שבשמיניות הקדמונה). מן השמיניות השניה הזאת נאצלת שמיניות שלישית וכו' עד שתעלינה כלן למספר שסיה עולמות רוחניים, הכוללים כל החיות הרוחניות המתגלה בעולם. היודע וואלענטינוס נתן שמות אחרים וסדר אחר לאצילות הרוחניים. האין־שם של בסלירות נקרא אצלו: עומק אין חקר. מן האין־חקר נאצלים נצחיים קדושים, גלוי היות רוחניות וכו'. עפ"י דעת בעלי הסוד שלנו סדר האצילות הוא: כתר, חכמה, בינה, דעת, גבורה, תפארת, נצח, דוד, יסוד, מלכות. ופרטי הדברים אין כאן מקומם.

כאשר כבר אמרנו, עפ"י דעת כל השימוט הנ"ל, עלינו ליחס כל מיני אי־השלמות שאנו רואים בבריאה לא להאלוה, הנעלה על כל נעלה ונשגב על כל נשגב, כיא לבריאה עצמה, שהיא גלוי כחות מצומצמים ומוגבלים, וזה גם מקור הרע. אך באיזה אופן עלינו להבין מציאות הרע, זה תלוי ניכ בהשקפה הפרטית של כל שיטה ושיטה.

עפ"י דעות פילון והאלכסנדרונים, כאשר מאת ד' לא יצא הרע, ראוי לנו ליחס מציאות הרע לכחות הנאצלים, מאתו (מאת ה') לא תצאנה הרעות והעונשין, שהוא מקור הברכות והאשר לכל הראויים לקבל, שיש להם בית קבול, אלא מוסר אותן שלא יכלו להתחנך כיא בעונשים ע"י מלאכים משרתים לו (אסרכון של השם), ועל אלו מלאכי השרת הסמיך ידידיה כל מה שיסופר ויבוא במקרא בלתי ראוי לכבוד השם, שיש להרחיקן ממנו⁽⁴²⁾.

⁽⁴⁰⁾ מונח"ז שער י"ב, עפ"י פילון. — ⁽⁴¹⁾ אעפ"י שהיודעים ובעלי הסוד לא הסתפקו בזה לבד, כמו שנבאר עוד, אך לולא קבלו עיקר ענין אצילות הכחות לא היה מקום גם להשערותיהם האחרות. — ⁽⁴²⁾ מורה נבוכי חזון שער י"ב.

עפי' דעת האסלמונים החדשים מקור הרע הוא רק בזמנר (מאמריא). ההזמר הוא מקור החלישות, חסרון איך-קץ, תוסר האחדות, סבת רבוי הנוסים לאין קץ, אי-הקשור, ההתמששות, הפרוד, תוסר הצורה, היינו אי-שלמות נמורה, תוסר המזב, היינו רע נמור⁴³.

היודעים הרחיקו ללכת מן האסלמונים בזה, שברצותם להרחיק את הרע מן האלהות תכלית הרחוק, החלו לבקש לו מקור אחר לנמרי, ובערבם יחד דעות היהודים והנצרים עם דעות הפרסים ויתר עמי המזרח, ראו מקור הרע במעון תושך עומד וקיים בעצמו. כאשר הניעו — יאמרו הם — מדרגת מעון האורה לקצה נבולם, ולעמחם התנשאו ועלו כחות החושך וקרכו עם קצת קרני האור, באה להם התאווה להחזיק כאשר הוא טוב ממצאותם הדל ולהתערב עמו. ומה העירוב הניע מה שעיינו רואות במבע העוהיז ובמבע נפש האדם, היינו שאנו מצאים מפורות בעולם נפשות, שסוקר מחצכן ממעון האורה, מאוסיות במאסר נוסים, שהם תוסר מבלי חיות, וחיותו רק עי' כחות האורה הנכבשים עמו. וגם בעצם הנפש נמצא העירוב מן השכל המאיר (ציט) והתאווה החשובה (יצהיז), וקרא מלכיה (בסילידוס) לזה העירוב: הערבוב הקדמוני. לחקן הערבוב הזה התוצר בריאת העולם הנשמי הזה, ותכלית הכונה בו, שעיי יצירת ועשית תקן בריאת השפלים למיניהם, יסור העירוב, ויצרפו הכחות, ויבוררו האורות, ויברל החי מן הבלתי חי, ומה שהוא מסבב האורה מן החושך במבעו, ונקרא אצלו זאת הפעולה: ההברלה, ועל ידה ישוב כל דבר לשרשו ולהרומה לו, זה מה שנקרא אצלו התשובה⁴⁴). היודע חזקיה (וואלענטינוס) לא רצה לאמור, שיש מעון-חושך עומד בפני עצמו ושנברו החשוכים לעלות ולאחזו באורה, כמו שסבר היודע מלכיה שלסניו, אלא אמר, שיש תוסר אחד — היולי — חושך בעצמו, ושהוא כמו צל לאור וחי האלהות, תחם קבוע ריקן נגד המלוא העליון, ולהיולי זה אין שום חיות כיא בהתערבו עם איזה כח ואור מן הכחות והאורות של המלוא הפועל בו, ויצרו ומכינו בקושי, והוא המסמין ומתנגד בכבודות וחסרון כחיותו אל הפעולה הרוחנית⁴⁵). לזה עירב חזקיה והיודעים שאחריו מיני דמיונות שונים ומשונים על דבר ירירת אחד מן הנצחים הקדושים ללחם עם הזמנר החושך והרע הזה, ואיך מתבררים הכחות, מתמתקים ושבים לשרשם, ואיך נמצא גואל חזק ומשיע שלמעלה, העוזר לנצחים הקדושים במלחמותיהם, עליותיהם וברוריהם, עד שסוף סוף, ישובו כל הנצחים לקשור וחבור וסדר נכון, נושעים ומאושרים, מודים ומשבחים לאב הקדום, במנוחה ואהבה באימה ובנילה.

בעלי הסוד בעמנו, ברצותם גם הם מצד אחד, להרחיק את הרע מן האלהות תכלית הרחוק, ומצד אחר לא יכלו לתת לרע מקור לברו, כאשר נתנו לו היודעים, כאשר זה סותר סוף סוף לקדש הקדשים של היהדות: ה' אחד! — הרכיבו דעות שונות אלו באלו וילבישו אותן דמיונות שונים, אשר הועילו לא לישוב את הסתירות, כיא לכסותן ולהסתירן מעין רואה. בעיקר הדבר הם רואים-מים כהיודעים, הם נותנים לרע מעון בפני עצמו ומחכים לו כל מיני כחות שיש במזב, אלא במקום שהיודעים נותנים לו רשות נמורה, הגה בעלי הסוד בעמנו רואים בו רק בריאה מיוחדת של היוצר כל. גם את זה לעמח זה עשה אלהים ברא בהו ושם מקומו בשלום, ברא תהו ושם מקומו ברע. ומאי ניהו השטן? מלמד שיש מדה להקביה ששמה רעה והיא לצפונה של הקביה דכתיב

⁴³ (וובר: קוחות הפלוסופיא של אירופא. — ⁴⁴ מונחיו שער סיו. — ⁴⁵ שם.

מצפון תחת הרעה על כל יושבי הארץ. כל רעה שבאה על כל יושבי הארץ מצפון היא באה. ומאי ניהו מרה זו? היא צורת יד ולה שלוחים הרבה ושמות כלם רע רע, אך יש בהם קצן וגדול והם מחרבים את העולם, כי תהו מצד צפון ואין תהו אלא רע שמתנה את בני עולם עד שיחטאו וכל יצהיר שיש בכני אדם משם הוא⁽⁴⁶⁾. בשם שיש — יאמר ר' מדרס אכולסא בספרו. אוצר הכבוד — אצילות מוכה הממונה על הרחמים והזכות והטוב, מלמדין סגנוניא וזכות על ישראל נאצילין סכח הימין ומצד הימין, כך יש אצילות הרע והשחתה והעונש מלמדין סגנוניא וחובה על ישראל שאצילותן מצד צפון וזו אצילות בפני עצמה בכח יוצר כל המציא את הכל כלם ברצונו, וזה סוד עושה שלום ובורא רע. תא חזי — יאמר הזהר — אית רתוכין (מרכבות) לשמאלא ברוח דסמרא אחרא ואית רתוכין לימינא ברוח דלעילא דקדושה ואלין לקבל אלין: אלין דרחמי ואלין דדינא⁽⁴⁷⁾.

זה עיקר השקפת בעלי הסוד, שהרע אחז ומקושר ומעורב במוכב בכל חלק וחלק. בשעתא דקביה ברא עלמא — יאמר הזהר — ובעא לנלאה עמיקתא מנו מסתרנא ונהורא מנו חשוכא — הו כלילין דא ברא, ובנין כך: מנו חשוכא נסיק נהורא ומנו מסתרנא נסיק ואתגלי עמיקא, ודין נסיקין מן דא, דמנו מוכב נסיק ביש ומנו רחמי נסיק דינא, וכלא אתכלל דא ברא: יצר מוכב ויצר רע, ימינא ושמאלא, ישראל ושאר עמין, תור ואוכס, וכלא חד בחד תליא⁽⁴⁸⁾.

קרוב לדעות היודעים יאמרו גם בעלי הסוד שלנו, שעיקר בריאת העולם היתה ע"י ערוב החושך והאור, הומו והרוח, התמונות והצטרפות הדברים השונים האלו והציאה רבוי הברואים השונים לאין קץ. תא חזי — יאמר הזהר — כדבעי קביה למברי עלמא, אסיק חד נהורא סתימא, דמן ההוא נהורא נפקין ונהורין כל אינון נהורין דאתגליין, ומההוא נהורין נפקין ואתפשטו ואתעבירו שאר נהורין ואיהו עלמא עלאה, תו אתפשטו האי נהורא עלאה ועביר אומנא נהורא דלא נהיר ועביר עלמא תתאה, ובנין דאיהו נהורא דלא נהיר בעי לאתקשרא לעילא, בעי לאתקשרא לתתא, ובקשורא דלתתא אתקשר לאתנהורא בקשורא דלעילא, והאי נהורא דלא נהיר בקשורא דלעילא אסיק כל חילין ומשריין לזינין סגיאין דהא הוא דכתיב מה רבו מעשיך ה'י⁽⁴⁹⁾.

עיד ראשית ערוב הרע במוכב יש אשר יאמרו בעלי הסוד, שכן רצה ה' בכדי שיהא המוכב ניכר ומורגש: גם את זה לעמת זה עשה אלהים, מוכ לעמת רע ורע לעמת מוכ. מוכ סמוכ רע מרע, מוכ מבחין רע ורע מבחין מוכ, מוכ נגז לצדיקים ורע נגז לרעים⁽⁵⁰⁾. הבאור היותר מוכ עיז אנו מוצאים במדרש תמורה: כל מה שברא בתמורה בראו, אלולי מות לא היי חיים ואלולי חיים לא היה מות, אלולי שלום לא היה רע ואלולי רע לא היה שלום, אלו יכנס אדם במדינה חציה שלום וחציה רע היה הולך ברע ומכיר שלום, ואם מדינה אחרת כולה שלום אם אין שם רע אין השלום נכר, אם היו כל בני אדם מסשין לא היו נכרין שהן מסשין, ואלו היו כל בני אדם חכמים לא היו נכרין שהם חכמים, אלא גם את זה עשה אלהים, אלו היו כל בני אדם עשירים לא היו נכרין שהם עשירים, ואלו היו כלם עניים לא היו נכרין שהם עניים, אלא ברא עניים ועשירים שיהיו ניכרים זה מזה, חכמים ומסשנים כדי להבדיל זה מזה וכו'. ויש אשר מיחסים בעלי

⁽⁴⁶⁾ ספר תבחר. — ⁽⁴⁷⁾ ויגש ר"א ע"ב.

⁽⁴⁸⁾ ויקרא קדושים פ' ע"ב. — ⁽⁴⁹⁾ ויקרא דף קנ"ז ע"א. — ⁽⁵⁰⁾ ספר יצירה.

חסד את הדבר לסמאל. סמאל הרשע — יאמר בעל ספר הבהיר — קשר עם כל צבאות מעלה על רבו, משום דאמר קביה ורדו בדגת הים ובעוף השמים. אמר האיך אוכל להחמיאו ולגרשו מלפניו, ירד עם כל חילותיו לבקש לו בארץ חבר כמותו ונמצא נחש. הגשמת הרע בסמאל ובנחש נזכר בזהר במקומות הרבה, וגם הרמב"ן רמז ע"ז באמרו: "והנחש אין בו היום נפש מדברת, ואם היתה בו בתחלה היה מוכיר בקללתו שיאלם פיו, כי היתה לו קללה נמרצת מכלן, אבל כל אלו דברים כפולים הנלוו והחתום בהם אמתי"⁶¹). יש אשר יבארו בעלי הסוד ערוב הרע בסובב בדמיון יותר יפה ויותר קרוב לדעה פלוסופית. מלמד — יאמר במסכת אצילות — שהקביה ברא תחלה עולמות ומחריבן, אילנות ועוקרן, לפי שהיו מבוהלין ומקנאין זה לזה. משל לעשר אילנות הגומעים בשדה בשורה אחת באורך, ואין בין אילן לאילן כמלא נימא, כל אילן רוצה שימלך על כלן ולינק כל לחלוח האדמה, בין כך יבשו כלם; כך העולם וכו'. בעיקר הדמיון הזה מונח רעיון המלחמה התמידית, התאבקות החומרים והכחות השונים, שזה מושך לכאן וזה מושך לכאן, וזה סוד הפרוד והשנאה, וזה מקור הרע.

בראות בעלי הסוד במציאות כלה חבור הרע בסובב ובזרז המוב מן הרע בהשתלשלות המדרגות מעילא לתתא ומתתא לעילא, בראותם בכל המציאות יציאת הכל מן יצר הכל, ירדת כל הדברים עד הדיוטא התחתונה וברורם ממדרגה למדרגה ועלותם לאט לאט, הם רואים גם את נפש האדם כנאצלה ממעון אלוה ומושלכה לעמק עכור, לעולם השפל, עולם הרע, ובירורה ועלותה ממדרגה למדרגה עד שובה אל האלהים אשר נתנה מהורה מושלמת ונעלה. כאשר הנפש הזאת, שירדה לדיוטא התחתונה, צריכה צרופים ובוררים הרבה מאד למען חוכל לשוב אל מקורה, הגה היא מתגלגלת מנוף לנוף ומטהרת ומתתקנת. באופן זה באו לידי אמונת הגלגול, כהידועים וכעמי הקדם. וזוהי יצא להם אופן חדש להצדקת הנהגת ה'⁶²). הצדיקים סובלים הרבה לפעמים בשביל החסמים שחטאו בגלגולים הראשונים. נפשותיהם מתלבנות ומטהרות ע"י יסוריהם, ובהמהרים לגמרי אינם מצמצרים עוד. אלו היינו יודעים — יאמרו בעלי הסוד — כל מיני החליפות והתמורות הנסחרות שבכל רחבי המציאות, היו מתישבות אצלנו כל הסתירות; אלו היינו רואים כל מיני גלגולי הסבות והשתלשלותם, היינו רואים כי כל משפטי ד' צדקו יחדו והכל בחכמה נעשה.

ובהיות בעלי הסוד, כהידועים, מחזיקים ברעיון ירדת המדרגות ועליהם, צרוף הכחות וברורם, — הם מאריכים י"ב בענין, הגפילה, התקן, הגלות, והתשובה, אך תחת אשר גלות היודעים היא גלות כללית, והתשובה תשובה כללית, הגה בעלי הסוד בעמנו, כלאומיים אמתיים אוהבי עם, שחטו לענין הגלות ותתקן הכלליים גלות ישראל ושובם לארצם, ביאת המשיח ותחית המתים. גלות השכינה היא סבת כל הרעות, הצרות, היסורים והגדודים, ותקן העולם ושמתחו יבואו ויניעו רק ע"י שיבת השכינה למקומה.

תא חזי — יאמר הזהר — בשעתא דבני נשא וכאן נסרי סקודי דאורייתא כדין ארנא אתתקפת וכל חידו אשתכח בה. מאי מעמא? בנין דשכינתא שריא על ארעא, וכדין כלא עליא ותתאי בחדוה. וכד בני נשא מחבלין אורחיהו ולא נסרי סקודי אורייתא וחטאן קמי מאריותון כדין כביכול רחי לה לשכינתא מעלמא אשתארת ארעא מחבלא דהא שכינתא

⁶¹ בראשית ג' כ"ב. — ⁶² ע"י מ"ש הרלב"ח בזה, הביאו בעל סדר הדורות בהקדמתו.

אתרדא ולא שרא עלה וכדין אתחבלת. מאי מעמא אתחבלת? בנין דשריא רח אחרא עלה דמחבלא עלמא⁵³).

כבעלי התלמוד בשעתם, כן גם בעלי הסוד שלנו, בהתבוננם על הרע שבעולם, ממשלת החלש על החזק, הרשע על הצדיק, רואים ביהוד את החזיונות המעציבים האלה בנלות ישראל, צרותיו ונדודיו הרבים מיום שחרב בית המקדש. דבריהם במקצת זה מלאים סיוט נשנב שאין למעלה הימנו, רגשייה מרום וקדרש, שאיפה עצומה לצאת מן העולם השפל והמכוער הזה לעולם המוב, הצדק והקדרשה.

איכה ישבה בדר, רבי הורקנים פתח: ויגרש את האדם וישכן מקדם לנן עדן. ויגרש אתי דא כנסת ישראל בחרבן בית מקדשא דאתתרכא בתרוכין... דאשתלחת בשלוחין... כורסיא דמלכא, נפלת! ויגרש אתי דא כורסיא דמלכא — וי דאתתרכת! וי דנפלת! וכי ושלמה מלכא צוח ואמר: תחת שלש רגזה ארץ וגי ושפחה כי תירש גברתה — שפחה לנו גבירתה לברא⁵⁴).

בוכח ארך ומר שבני ארץ ישראל מתוכחים עם בני חיל, לטי מהם ראוי יותר לבכות על גלות השכינה, אומרים בני ארץ ישראל: השתא אימא לית לן! וי וי לן וי לכו, לן יאות למספר, לן יאות לסתרא אינון מלין דמרירו, לאודעה לכו לאינון דירעין למבכי מלין דהספרא. נקרב בכל יומא גבי ערסא דאמנא ולא נשכח לה תמן... נשאל עלה לית מאן דישנח עלן... נשאל לערסא דילה — אתחבלא... נשאל לכורסיא — נפלת... נשאל להיכלין דילה — אומאן אינון דלא ירעין מינה... נשאל לערסא — רשימו דעקבתא לית תמן... נשאל לאנרא הא אנרא אתיב לן דתמן יתבא מבכה ומיללא ואולא מבכה, צוחת בקול מרירו עלן מאינרא לאינרא, כדא מה לך אפוא כי עליה כלך לנגות. נשאל לארחן ושכילן כללו אמרין דשמעו קול מרירו דכריה דמבכה על בנהא ולא ירעין לאן אסתכלת. לן יאות למספר ולנשק ערסא דרגלהא!... ננשק אחר בית מותבה!... וננשק כותלי היכלא ונבכי במרירו!... אנן נפתח בהספרא דנחמי בכל יומא, כל האי נבכי תדיר ולא אתגשי מרירו דכריה מינן⁵⁵).

אחרי כל הצורפים והברורים, העליות והתקונים, תשוב השכינה למקומה, כי כד בני עלמא מכשרין עובדיהון לתתא מתבסמין דינין ומתעברין ומתערי רחמי וכו'. תאנא: בשעתא דמתבסמין דינין ושלמין רחמי כל כתרא וכתרא תב בקימא ומתברכאן כללו כחדא, וכד תייבין כל חד וחד לאתריה מתברכאן כוללו כחדא, ומתבסמי אמא בקלדימי גליסין ותייבי לסמרהא, כדין אקרי תשובה שלמה ואתכפר עלמא דהא אימא בחדותא שלמותא יתבה דכתיב אם הבנים שמחה וכדין אקרי ייח, דכתיב למהר אתכם מכל המאיתכם ומתחתיו חמשין תרעין דסמין גליסין⁵⁶).

עת חזית המתים היא עת השלמת כל הברורים וסוף כל תקון העולם. המוב יתגבר על הרע, האור על החשך, הקדרשה על המומאה, הצדק על העול, העולם הרוחני בכלל על החומר הראשון, הכל ישוב אל מקורו — והיה ה' אחד ושמו אחד!

לזמנא דזמין קביה לאחיא מתיא זמין איהו לארקא מלא מראשיה עלייהו, ובההוא מלא יקומן כלא מעפרא. דהא היא דכתיב כי מל אורות מלך. מאי מל אורות? אורות

⁵³ נח ס"א. — ⁵⁴ זהר חדש דף ע"א ע"א. — ⁵⁵ שם דף ע' ע"ג.

⁵⁶ זהר ויקרא מ"ז ע"א.

סמך מאינן נזרין דלעילא דבהון ומין לארקא חיינ לעלמא בנין דאילנא דחיי יריק חיינ דלא ססקין לעלמין. דהא השתא ססקין בנין דהא חיוא בישא שלמא ואתכסיא סהרא וכניכ כביכול ססקין מימי חיינ לא משלמין בעלמא כדקא יאות. ובההוא זמנא דהוא יצר הרע דאיהו חיוא בישא יסתלק מעלמא ויעבר ליה קביה כמדיא ואת רוח המומאה אעביר מן הארץ. ולבתר דאיהו יתעבר מעלמא סיהרא לא אתכסיא ונהרא דנגיד ונסיק לא יססקין מבוני וכדין כתיב: והיה אור הלכנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים⁶⁷).

על כל השיטות והדעות האלה בפתרון שאלת הרע שואלים רבים בצדק: מה הועילו חכמים בתקנתם? הלא סוף סוף כל בעלי השיטות האלה מחליטים, שלא יוכל להיות דבר מבלעדי האלוה, אחרי, שכלא ביה מתרבקין והוא מתדבק בכלא — הוא הוא כלאי, ואיכ, כחשבתו על הרע, הלא סוף סוף לא נחשוב עליו כעל דבר נפרד מאתו לנמרי, ואיכ הדרא קשיא לדוכתא: איך יצויר הרע באל המזב והמטיב? הלא, ישאלו הם, אף אם נרבה בכחות, במדות, בספירות, בצמצומים, בגללים, בברורים וחשובות, הנה סוף סוף נוכל לשאל ממי: אלו הכחות הם אלהות או לא? אם הם אלהות, איך יצויר בהם הרע? ואם אינם אלהות הלא עלינו לצייר דברים בלעדי האלוה, וזה לא יתכן אחרי ההנחה ד.הוא הוא כלאי?

אבל לאידך גיסא, אם לא נדרוש תשובות מדויקות כמופתי ההגדה (פה שלא תוכל לתת כל פלוסופיא), ונסתמך רק בהשערות עמוקות וכוללות המרחיבות את המחשבה ומעירות אותה לצורך קרימה, — הנה עלינו להודות, כי רבות עשו בעלי השיטות האלה לסוכת פתרון שאלת הרע, כי בזה שהם מגבילים את האלהות המתגלה בכריאה בהנבילות שונות, בצמצומים שונים, הם מסבירים מעט לאדם ענין הגבול והבלתי בעיני, היחיד והרבים, הפרוד והחבור, איידיסדרים והשלמות; בזה שהם מגבילים את הכחות השונים ונותנים להם שמות ידועים הם מקרבים אותם אל שכל האדם, אשר בכל אופן נקל לו להבין כחות שונים נגלים ונכרים מאחד בלתי נגלה כלל. האדם מתרגל במושג הכחות האלהיים הפרמיים, המצומצמים, המגבילים, מתרגל לראות בהם סבת איידישלמות ואי-הסדרים, וזוה עד לחק ההכרח המבעי רק צעד אחד!...

במובן זה צדקו קצת דברי אדולף פרינק, האומר על חכמת המזב, כי היא חכמת הכימיה הקדושה.

⁶⁷ חיי ישרה דף ק"ל ע"ב.

אריה „בעל-נוף“.

(סוף*)

מישורו של אריה, שככה הוא נותן נפשו עליו, ישק על פי שלשת בניו: שעסיל, ועליג ומשה, בסדר כזה: שעסיל, בחור אלם וחסון עשוי בצלם אביו, הנהו ידו הימנית של אריה בכבוש השוק, וכשהשעה צריכה — תהי ידו בראשונה להכות, ועליג, שיש בו מבהמיותה של אמו ומענותותו של אריה ומטבעו הוא מתן ומצונן, — מסקח על עסקי המישור הפנימים ועל סריקת עצים ומעינתם, ואחרון אחרון חביב — משה, המסקח בכל את מנהגי בן האציל למסידריצקי שיש לאריה מלוה בידו — ממנה ועומד לדבר עם ה„פריצים“ המצויים במישורו של אריה לקנות בהקפה. קונים ממין זה חביבים ביותר על אריה; מסני שאין דרכם של אלו לדקק בסרוטה ולעמוד על המקח הרבה. כי מה איכסת להם? — הרי הם לוקחים בהקפה. ועוד — מסני שיש בזה גם ריח מלוה: הפריץ נותן לעיץ שמיח וההקפה נוקטת במלוה: — ופריץ לזה, טוב טוב הוא גם מעשרה „קצפים“. נורל אלה הפריצים הושל בחיק בנו הקטן משה, שהרי לא לחנם הוא מכיר לדבר פולנית ומיטיב לנגן בחליל, וחוטמו מעון משקפיתכלת ושפם לו עשוי בדמות שתי עלוקות מרימות ונבותיהן זו לעומת זו — ממש כשפמו של בן האציל למסידריצקי. איש אשר כל אלה לו — צפוי הנהו, לדברי אריה, לעתידות גדולות; שעל כן הוא קוראו „קנדידט“. „הקנדידט שלי — כן היה אומר אריה בדברו במשה — התראה אחמול פנים את הנוכחנמור ויאמר לו...“ או: „הקנדידט שלי הוכיח את האוליצימיסטר על פניו אמש בבית ה„תריאטר“ על בלי השניתו...“ — היום בערב קרוא הקנדידט שלי אל המשתה אשר יעשה הניגירל מימאפיעו...“ כן היה אומר אריה. אבל חנה איננה מסכמת על התואר „קנדידט“ שהניח אריה, ולה יש תואר אחר המציין היטב את אצילותו של משה. משה שלי — אומרת חנה — קרוץ הנהו מדעמר אחר לנמרי ואינו דומה אסילו במשהו לאחר מאתנו. משה שלי הנהו כבן פריץ וכל ה„פריצות“ הרי הן „בפירתי...“ משה שלי הנהו „אָנְגְּמִי!“. אנגם — זהו לדעתה מדרגה גבוהה של אצילות שאין למעלה ממנה. הנם סלוני באנגמים! אמרה בבזו מדי ראותה איזה איש סתהדר בלבוש שאינו הולמו לפי דעתה, או מתגדר במשקפיתכלת — וחוטמו אינו ראוי לאותו דבר. בנוגע לשני בניה ועליג ושעסיל — לא הרבתה בשבחים יותר מדי וכדברים מעטים הנבילה את כל טבעם: „שעסיל — הנהו אריה עם כל התנין, ועליג — נשמה כשרה, כמוהו כאמרי. ובין שלשה אלה נחלקה עבודת המישור לכל מצאיו ומובאיו.

מלבד מלאכת הדבור עם הפריצים, המסורה כלה בידי הקנרדס' או האנגס' — הגיה אריה לבנו זה עוד מקצוע אחד להתגדר בו: זוהי מלאכת הכתב. במקצוע הגדול הזה היה משה המלומד היחידי בכל בית אביו. וכאשר אנה אלהים ליד אריה לחתום תחת איזה כתב או תעודה — עד משה יבוא הדבר, והוא מלא את משרותיו של אביו על צד היותר טוב תחת השנתתו ופקדו.

— בוא נא הנה, בוא נא, קנרדס שלי! — היה אריה קורא למשה בהרכיבו את משקפיו על חוטמו ובגללו על השלחן את הגליון העומר לחתימה — בוא נא אלי והראני כמה כחך גדול. שכ נא סה והתמני כאשר אורך.

משה יושב אל השלחן, לוקח את העט ומתחיל לנענע בו במהירות כסופר מהיר ומחכה לפקודתו של אריה.

— עתה כתוב בזהירות כאשר אורך. — חכה! אנכי אקריא לפניך.

ואריה מקריא:

— מתחלה הנה שם אליף רבתי! — והאליף באה על מקומה בשלום.

— עתה דחק לשם רריש! התשמע? רריש! ולא ריש.

אריה מבטא תמיד את הרריש דנושה ומותות היטב, והוא אוהב שתהא הכתיבה כקריאתו. — והנה גם הרריש נדחקה בשלום.

— עתה מבל את העט שנית וזרוק לשם ייד קמנה — הייד נזרקה.

— ועתה המל היא לתוכה וקרא לפני את הכתוב! — נמר אריה. — ההיא הוטלה.

והשם נקרא כהלכתו מסורש: אריה!

למעלה מזה לא באה אומנותו של הקנרדס לירי שמוש: כלום נבראה מלאכת הכתיבה אלא בשביל מלאכת החתימה. בתועלתה של זו האחרונה מורה גם אריה. ענין החתימה הוא דבר שיש לעולם צורך בו, כי באין חתימה — אין שמיח ואין מלוה ואין רבית ואין קצפים ואין פריצים וכל העולם חוזר לתהו ובהו — ואריה אנה הוא בא?.. וכאמת האם אין החתימה המצאה נפלאה? הנה למשל האדון למסיריציקי! האדון הזה הגהו איש מדות, עב וגבוה, בעל כרס חשובה ובעל שפם הגון; וחיץ מזה הגהו מיוחס גדול, חומר מגוע גרפים קרמונים, וממילא יש לו הוגרי מרובה. — והנה כל האדון הגדול הזה כלו כשואב אלי ללות מנה אחת, אני לוקח ססת ניר קמנה שכתוב עליה מלמעלה שורה קצרה אחת: שומר חוב על סך אלף רובל כסף, כזה: 1000 ריבי. ואני אומר לו: אדון רם ונעלה! המריח נא, במחילה, את כבודך הגדול ואת הוגרי שלך ועלה והתמחת בכל ברייתך סה מלמטה בקצה ססת הנייר המונחת לפניך! והאדון הנורא והנכבד הלזה — עולה ומתמחת! ומן הרגע ההוא הריהו כלו שלי ואחוז בידי... אני לוקח את ססת הנייר שהאדון למסיריציקי מונח בה ואני כורנו ומקפלו, מקטמו וממעכו בכף ידי כמעסה דונג רך... האדונים הנוראים והקשים הללו — מכיון שעולים ונמתחים על גבי הנייר — הרי הם נעשים רכים ומעוסים כשעזה... גם הוגרי יחלף כליל — מעך ומעך כאות נפשו... ואחזי אני מוריד את האדון הגדול למסיריציקי אל כים מכנסי לנח צרור בצרור אחד עם יתר בני מינו — ושם תהא קבורתו!.. מן העת ההיא שהאדון למסיריציקי מונח בקוססא כרוך ומקפול כתינוק במעי אמו — מן העת ההיא מתחלת השורה העליונה של ססת הנייר להתגדל ולהתגדל, והאדון למסיריציקי שבשורה התחתונה להתקטן ולהתקטן... ומי ערשה את כל זה? — החתימה! — כך היה מהררר אריה בלבו ברוב נחת ותענוג ומצייר בנפשו את למסיריציקי הגדול חסום בכף ידו כצפור והוא משחק בו...

ואשר למישורו של אריה — עסק זה אינו זקוק למעשה הכתב. אריה אינו מאמין בפנקסי חשבון. מה שאינו בעין — לא יתנו גם הפנקסים. הפוכה שבכוכהלטריות — הוא הכים. ובאמת תמוה מאד, מדוע יוציאו מבלי העולם את זמנם לבטלה על עריכת פנקסאות בעוד שמישורו של אריה מתנהל על צד היותר טוב גם בלי פנקסאות. ולא יחסר, ברוך השם, כל בו.

ואעפ"י שהרשות נתונה להמיל ספק בטיב הנהגתו של מישורו וכסדריו — אין להכחיש את מלואו ועשרו בסחורות עץ שונים ומשונים. ראתה עין במישורו של אריה מה שלא ראתה בשאר המישורים. אריה, שפרנסתו מצויה בשופי מיתר נכסיו ומהלואותיו — איננו סוחר עצים בשביל. הקוסיקא, ב"א סוחר לתאבון, סוחר לשמה. אחרי המסים — נודעת ממנו חבה יתרה למסחר העצים והוא יודע בו פרק ומוצא בו מעם מיוחד כהאבה עתיקות, למשל, המבין ערך תמונה עתיקה או כל דבר כלאכת מחשבת יוצא מן המצוי והרגיל. ועל כן חבב אריה ביותר את מיני מעשי היער שאין שמוען מצוי ואינם נצרכים אלא לבלענים. במינים כאלה השתדל אריה להעשיר את מישורו עד שהעלתו למדרגת. אוצר עתיקות למלאכת מחשבת מעשיי... וגם במראו החצוני ובאיסדריו הוכיר המישור את החנויות לדברים עתיקים שברחוב היהודים... קורות עבות וארוכות למעלה מעשרים אמה. שהיו לסנים ככור היער, תלולות וצבורות בערכוביבא משונה זו על גבי זו ומעיקות מתחתיהן אלוני זוקן שכבר הרשחרו פניהם מחורב ומסמר של תקופות קיץ וחורף רבות... ואלונייזוקן האלה דוחקים ולחצים מצדם אף הם מרישים משונים ועוכים ישנים-נושנים שאין לעולם כל צורך בהם ולא יצלו כי אם לתרני אניות. למטה מהם... אבל מה שלמטה מהם אין כל בריה יכולה לדעת. מפני שכבר מבע ונבלע בקרקע כל מה שלמטה. מכובד המשא שנמטץ עליו. גם אריה בעצמו שכח מה הוא המין שהיה מונח שם לסנים ונבלע בקרקע. סמוך להענקים והנפילים האלה מצאו מקום הצרסתיים — כך קורא אריה לקורות ארוכות ורקות בעלי זנבות שאין דעתו נוחה מהן — ועל גביהם ישימו רכובים קרשים רתבים כאמתים וחצי, שעל גבי גביהם מלמעלה מפורדים ומסודרים רעפי גג עשויים על פי מנהג קרמונים שכבר אבד סכרם ובמל סכרים מהיות לג... רצוף להם שוכבים תלולים צבורים מצורים מעשי יער דקין, כרותות, צלעות, נסרים קטנים, מכשירי ענלות ואופנים... וכל זה צבור יחדו בערכוביבא נוראה מין בשאינו מינו, חדשים וישנים, שחורים ולבנים, קצרים וארוכים, עבים ודקים מעורבים זה בזה יחדו, צפופים ודחוקים עד אפס מקום. כל מיני הסחורות הללו, אעפ"י שחדל להיות להם ארח בין כל חרשי עץ ובנין — בכל זאת צבוריהם הגבוהים הנלכים ומתנונים מאליהם, גם בלי קונים... שלישייתם תבלע האדמה, שלישייתם נגנבת ע"י השכנים להסיק התגורים ושלישייתם תהי לכו לאכרים הפורקים מעשי יער במישורו וממלאים את הצבורים המתמעטים, שעמדו על מלואם... את הבו הזה יקחו כאמתלא שצריכים הם לחקוני ענלותיהם המתפרקות בדרך, ואריה לא יכהה בהם. אריה יבו לקטנות כאלה. סריץ מוכי אחר — ישיב לו שבעתים בעד כל זה, והוא ישלם גם את הגנובה, גם הבלועה וגם הבוזה ארבעה וחמשה. ועל הרוב לא מעה אריה בחשבוננו. מי שהיה נצרך למיני עצים בלתי מצוים, אחרי שחזר על כל המישורים ולא מצא, הוזקק לנפול סוף סוף בידי אריה, אשר הריח מיד, במה הכתוב מדברי ומה הוא הצפורי אשר הקרה לפניו. אביו שבשמים — ויחרוך את צידו ביד חרצים.

וקסני שהמשל אומר: כל הקנדרים תולכים יחדים — לכן לא ראה אריה בשנים

הראשונות לעשרו כל צורך בדבר לשנות את דירתו הישנה. תורבה כסופה וסחופה שנקנתה לו לפני כמה שנים אנב קרקע כמעט בלא מחיר, ולבנות לעצמו בית דירה נאה למושב ולהכין לו כלים נאים כדרך הבריות. התורבה הישנה הלזו היא בעלת שני חדרים חשוכים וצרים בצדק חדר-בשול גדול מאד. הן אמנם בעיני חנה, שכבר הכיר בה אריה שנצנצה בה מעין תאוה לחשיבות ולשם. גבירה, לא מצאה התורבה ההיא עם שדרת ננה, שנתעקמה באמצע כשדרת הסוס, שום חן, וכבר נסתה לא אחת ושתיים לרמו לפניו על הצורך לחדש את ביתו כדרך הבריות ולקעקע את התורבה הרעועה אשר קצה מסניה. — אבל אריה לא שם לב לתאוה המשוונה הלזו; לא מכילות ורע לב, חלילה; כי אם מסני שמאר מאד קשה היה עליו לצאת מלמדו ולשנות מצבו; מאד מאד היה זהיר במולו. בלבו נקבעה מאליה ההויה, שעליו להשאר אותו אריה כאשר מצאנו מולו. אריה כזה מצליח ואין אריה אחר מצליח; כל שני קל גורר רעה ושנוי מול. לשוא הוכיחה לו חנה שלא יביא הקביה תקלה על ידה, אחרי שלא נתלה לו המול אלא בזכותה, וכיון שהיא משיאתו לזה בוראי עצה מוכה היא והקביה יסכים על ידה — אריה כחלמיש מדעתו לא יישי! וכמעט שנאושה חנה מתקתה להניע בזמן מן הזמנים לאצטלא של גבירה. וכבר התחילה מהרהרת אחרי מולה וקובלת עליו: הה! למה לה כל העושר והגדולה הזאת — אם עדיין היא נחשבת כחת השפחות בשוק ובעזרת הנשים. הה! מה קצה נפשה במעמדה השפל בין הגבירות! ומה רב התרסה והביון אשר תשבע מדי סור אל בית קבורתה! (כלומר דירתה) זוג של גבירות נבאיות. הה! נח לה שתבלע בקרקע משתראינה אותה שתי גבירות כאלה בגולותה. קבר חשך וצר, כלי בית רעועים ומדולדלים — כאחד הקבצנים. ואריה — חמשים ומאתים מכות בבטנו, רבשיע! — יושב לו שם עם ענלוגיו ואינו חושש ולא כלום. . . . כך הנתה חנה ברורה הקשה ותמאן להתנחם. התאניות האלו הלכו הלך וקשה מאז התחילו לבקר אותה בחשאי איזו מיני נשים שהיתה חנה מתלחשת עמהן בקרן זוית בהחבא ובוהירות. הנשים הללו היו מאותן התגרניות המביאות תחת הסנור, מציאות כשרות — תכשיטין ושירי מטה — לבית הנשים שעסקיהן רעים עם בעליהן ויש להן צדורות של חשאיין. ואף לחנה היה משא ומתן עמהן, וכבר חבשה כסמון, במעמקי ארון בגדיה, תכשיטין יקרים רבים צדורים בשתי אנפלאות יחדו עם צדור החשאיין, וכלום חסר לחנה אלא בית חדש וכלים נאים — והרי היא כגבירה מבטן ומהריון. — אבל מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן, ומה שלא עשתה חנה באמרי סיה נתן לה מאורע קל אחד — ומעשה שהיה כך היה:

סעם אתה בא לפני אריה אחד מעושי נפלאות: בעל קורקס או מרקד על חבלים ומטפס על עצים גבוהים חמשים אמה — סוף דבר, אחד מאותן צפרים שאריה מחכה להם... בעל המוסה הלזו הוזק לעץ גבוה ומשוונה לצורך מוסתיו ונפלאותיו, ועץ כזה נמצא רק במישורו של אריה ויקנהו האיש מידו בכסף מלא.

ומפני שהעץ הזה נח לו בשלום בין השדרות התחתונות מבוט חציו בקרקע תחת ערב רב וחלי תלים של עצים אחרים — נאנס אריה לשכור סועלים לפנות את השדרות העליונות ולדרת עד התהום לחפור משם את העץ. ויהי כהפסד — וימצא שם בקרקע מטמוניות מטמוניות של מעשי יער — ממש מישורי שלם קבור חשע אמות באדמה! פוטפטיא! זו שמצא אריה במעמקים בהסח הדעת ובפתע פתאם — הביאתהו במבוכה: אנה יכנסו כל העצים הללו ואיפה יניחם? וכאן נצנץ רעיון במוחו של אריה: אולי טוב להסכים לעצת אשתו, שהיא משיאתו מכבר לכנות לו בית חדש, תחת הישן המתמוטט

והולך, להראות. לכל אותם המצורעים, שגם לו לאריה, ברוך השם, דירה נאה ומרווחת. הן אמת לא מכילות וקצמנות נמנע עד הגה מהקם לו בית חדש. כי אם מיראתו לשנות מצבו, שמא ישתנה מזלו; אבל עתה, המציאה הפתאומית שהזמין לו הקביה בודאי רמו משמים הוא, שהותרה לו זאת מבלי אשר יבולע למולו חיו.

או יצוה אריה לפתוח כל קברות המכועים והבלועים, להרניז ממנוחתם ישני עמר עתיקי יומין ולבקש מהם במחילת כבוד עתיקותם לצאת לאויר העולם. וכל מי שלא ראה את המרישים-הענקים והקורות-הגפילים בעלותם מבטן האדמה — לא ראה נאון נשבר, יחוס נעלב והדרת שיבה נרמסת מימיו... נוסות נדולים שוכבים להם מתחתים וכבדים עיני קרקע והמה מושחרים ולחים, נקובים חלולים — שם נמלים ותולעים יקננו ומסוס יאכל קרבם וריח עמר ואמר נורף... והלא המה בשעתם היו אדירי היער!..

הענקים האלה, אחרי אשר הפשישו בקרדומות את אדרת יחוסם מעליהם ויקציעום — נגזרו במגרות לגורים ולגורי גורים ויבואו בשלום לנוח בתוך קירות הבית אשר אמר אריה לבנות. למראה המשט ונתוח של הענקים האלה זכר אריה את הימים הראשונים המוכים ואת כל המחמדים מימי קדם, לפני שרוץ בארץ הבריות החדשות והקטנות. שאין להם אלא סיר-סר-סא, ובאהבה זכר והזכיר לפני פרחי הענלונים את מעשי האבות שברור העבר, איך הם, רק הם ידעו על בוריה את סוד האכילה, כיצד אוכלין כמה אוכלין ואיך אוכלים; רק הם הבינו כהלכה, כיצד מבקשין כח בקערה. או יזכור אריה את לכיבות הנבינה הגדולות שהיו מעלין בקערת חרש עמוקה על שלחנות אבותינו. גדול כל לכיבה כזכר להם. והלכיבות הענקיות האלה היו עשויות ככיס קמה גרש ממולאות נבינה, חצי הליטרא נבינה ללכיבה, והן היו עולות על השלחן כשהן רוחשות בהסאה רותחת ומסעסעת, עד שהיו מקרקרות כצפרדעים. והסשמידות שקורין מרימבליא בלעז הבאות בכיסנן וממולאות גלדי שומן וכצלים? והאזנים הצלויים? והקרקבנים? והייש החריף, גג על גבי המחמס ברמח איברים? והקשואים הכבושים? — אָה, אָה, אָה! טובים היו הימים הראשונים! הדור הזה לא מעם מעם אכילה ושתייה מימיו. והוא, אריה, עדיין הוא חי בכה האכילה של הימים ההם...

לא היו ימים מועטים — וכל אותם המצורעים למקמנם ועד גדולם ראו לכליון עיניהם את כל חשק אריה אשר חשק להראות: קרן זוית אחת, הבולטת לכבוד ולחפצארת אל פני הרחוב, מבית ארוך העומד בעקלתון בחצר כלול בהדרו לחמדת כל עין, עם אנפדרה קטנה לפני הפתח.

ומבין מאליו, שבנין הבית לא הוקם בלי עזרת הרבי. לפני גמר בנינו ירד אריה אל הרבי לקחת ברכתו וקסיעותיו. והרבי לא מנע את המוכ סמנו ויעניקו בברכת ידו: ארבעה ממבעות נושנים ומחוקים למסנם בקרקע הבית בארבע סנותיו, קליח מחמי ברזל לשיסם תחת הססים ושמידות וקסיעות לקבעם על משקופי הפתחים ובזויות הבית. מעון בכל היקרות האלה שב אריה אל ביתו שמה וסוב לב ויחלים לעשות. חנוכת הבית ולהזמין את כל הרחוב... לרבות גם את כל הגבירים והבריות הגאות; כי כן חזקה עליו בקשת תנה אשתו.

ועד בשבת ההיא, שבת של חנוכת הבית, וזה אריה ואשתו לקבל בביתו החדש את כל. פני הרחובי שלא בעטו בהומנתו ויבואו הם ונשיהם ובניהם וכל הטף אשר ברנלם — משום. מצוה לחסרי.

גבור גדול נתכבר אריה בשבת ההיא! הכל ראו את כל עושר גדולתו ומעשה תוקף צדקותיו. מתחלה באר לקרואים שביתו איננו בנוי. צרפתים וכלונסאות דקים כאותם הבתים, כביכול של אותן הבריות החשובות, העומדים בנם על "רגלי תרנגולת" — כ"א עשוי אלונים חזקים ומרעיקים אשר יעמדו ימים רבים. אריה — הלא תרעו את אריה — איננו אוהב מעשי צעצועים. אחרי כן הולכים אל כל החרדים ויראם את כל כלי הבית החדשים, הלוך ושבה אותם: "הראיתם את הספסלים הללו? הרי כאן תריסר חסר אחד. הם עמדו במרקלינו של הגרף סימינקשוויץ. ויהי היום ויסר אל ביתו גינירל גדול ושמן מאד וישב על אחד מהם וישבר תחתיו. ומפני שלא נמצא נגר ובר נגר אשר ידע לעשות ספסל כמתכנתם להשלים המנין — עמד הגרף ומכרם לי בחצי חנם — בשתי מאות ושלשים ריב"ב. בפננון זה היה מאריך בשבתם של שאר כלי הבית. ביחוד השתבחה בשתי מראות גדולות וישנות מימות מתושלח בעלות מסגרות מזהבות, שהיו תלויות לפי דבריו לפני ששים שנה בחדר משכיתו של אחד המיניסטרם, או מעין מיניסטר, ורק בדרך גם נתגלגלו וכאז לעיר N. הקרואים נסו להביט אל המראות לעמוד על מיכן — וימצאו פתאם את כל צורותיהם ודמות פניהם שבתוך המראות מעוקמות ונעוות עקמה משונה ומכוערת מאד, כאלו אחוזתם עוית... שבחים דומים לאלה נפלו גם בחלקם של כסא-כבוד ודרגש מדולדל, שאין בשניהם מתם, ואריה העמידם במקום מגולה לעינים מפני חשיבותם ויוחסם. ואחרי אשר נמר ההלל הגדול על כל הכבודה הרבה שב אריה בלב טוב — כאדם ששלא את תוכתו — הלשכתה ויבקש את הקרואים ליהנות מכל הטוב הערוך לסניהם על השלחן.

והקרואים המוכים לא סרכו גם הפעם ויתגסלו על ה"כבוד" המוכן לסניהם, חסמו לעמו, מחנו ויאללו בכל מה גם שמו בכלי המף אשר ברנליהם, והכל — משום. מצוה לחסרי. ואריה עשה עצמו כאלו לא ראה ולא התבונן וכל כך נתבלבלה דעתו למראה כל אותם הפיות הלועסים, הלשונוה המתהפכות והשנים המוחזות והמפצחות; וכל כך תעה לבבו מקולות הקוראים. "לחיים" שהקיפוהו מכל עבריו, עד כי בתקוע לו ר' אהרן, זקן הגבירים והחשוב שבהם, את ידו לברכו — החזיקו פתאם אריה בוקע ויאמר לגשקו כדרך שהוא עושה עם הענלונים, ורק בקרשי גדול השתמט הלו מידו.

ותנה — מי שלא ראה את תנה בקשומיה באותה שבת לא ראה גבירה מימיו. כל היקרות והתכשיטין ששכבו למעצבה ימים על שבעות ממונים באפלה, חבושים וצוררים בתוך הפחומק במעמקי הארנו, וכו עתה לעלות ממעמקים ולהתלות ולהבהיק לחמדת כל עין על גופה של חנה המדוקרת שלא כענין בין הקרואים והקרואות ונזהרת שיהיו האיברים המקושטים נראים יפה לעין כל, כלומר: צאינה וראינה, גבירות חשובות! הרי כאן אוני ובהן קבועים וחלולים כשני פולים גדולים שני נומים מתגנדרים ומהירים... כסבורות אתן זהו סוף דבר? הבטנה עוד ותמקנה עיניכן! הרי כאן שרשרת זהב עבה וגדולה מצלצלת ומברקת מצוארי ועד חוי; והנה עוד צמירי זהב על ידי ושבעות על אצבעותי — והרי הן, שתי ידי, ששומות כאן לפניכן, בואנה ובדוקנה בהן — כך היתה אומרת כל ברייתה של חנה. כל זה נראה אמנם משונה וחמוה מעט והיא גם היא נראתה בעיני עצמה משונה ושלא כדרכה, כגבירה לא מלוסדה, אבל אין בכך כלום. — הרי כלה תפוסה זהב מזהרת ומברקת... ואפילו פניה ועיניה הנסיפו וחצהיבו שלא כדרכם והבהמיות שבהם הסתתרה רגע אחד תחת חוט של גבירות שנמשך עליהם. כפל סמירה התגסה והתעגל כפלה התפוח ושני לחייה היו מתלהטין ומאדימין כאבטיח שלוק, או כאלו קבלה זה עתה שתי

מכות לחי מיד אריה. ואפילו הקפלט הגבוה והקלוע כחלת סודים! החברש בראשה הוסיף לה להיות חן... — כלה אומרת נבירה מעכשיו! וכמעט עלתה בידה למשוך עליה סקירות עיניהן של נבירות אחדות. סקירות מלאות חמת עקרב, קנאה ולעג. שהתגלגלו עד מהרה בקריצות ולחישות רעות אישה באוני חברתה, אלא שצרכי הכבוד וההכנות מלמלוח פעם בפעם אל בית המבשלות ומרודה מחרר לאחר.

או יניע תור הפשמידות לעלות על השלחן. חנה השתדלה בכל אומנתה הסבתנית (היא היתה בת קצב) לשכלל את הכבוד ליום החנוכה. כליל תפארת במעריני שבת. ולחכלית זאת הכינה שלשה מיני פשמידות והמשוכות מכלן היתה. פשמידת הקיבה, שלא כל אשה זוכה לה ויודעת לעשותה כתקונה מפני שסורה רע... ואפילו אריה וזה לכך מערב שבת לאמר: — יאכלו — ותתסקע מרתם... אבל המלאך הממונה על חמין של שבת בנר בהם הפעם באופן מנונה וגם שלא כהונן כלל: הפשמידא החשובה, מלכת הפשמידות, מפני הצגה שבתגור, לא נצטמקה יפה יפה ולא נכנס עמה ריח נן ערן בעלותה על השלחן... אחרים מן הקרואים שבאו לשם נקמה מצאו כאן עלה להתנגס והתחילו פתאם מצמצמים ומכוצים את תוממיהן ברמזא לחכימא... אבל בעלי תרבות שבהם תלו את עיניהם אל הגביר הזקן היושב בראש, לראות מה יאמר תוממו של הנביר הזקן בענין זה.

והנביר הזקן ננע בקצה תוממו בעצם הפשמידא, המה את התומס לכאן — וירח בנחירו היטנית ואחרי כן המהו לכאן — וירח בנחירו השמאלית, ובאין אומר ודברים השיב את הותיכה עם המולג הנעוץ בה למקומה, עצם את עיניו ויברך בלחש את הברכה האחרונה והתחיל לעמוד מלפני השלחן על מנת להפטר מבעל הבית וללכת אל ביתו ברוב כבוד והדרת, נבירים. אבל מפני שראה את חנה סכינה עצמה להפציר בו למענם מן הפשמידא, שלא מרחח בה אלא בשבילי — בראותו זאת הודרו ומהר לתקוע את כפו בלאחר יד אל כך אריה בנמנו בשעת מעשה מעין הברכה הנתונה, ותוך כדי דבור התגלגל מן הבית. ממנו ראו וכן עשו כל יתר הקרואים החשובים, שיצאו בחפזון כנפים מתוך המהפכה — לעלבונה של פשמידת הקיבה, מלכת הפשמידות, שנשארה כיתומה עלובה עומדת בהיותה על השלחן, לצערה הגדול של חנה ולהנאות המסותרת של אריה.

בנוגע להענלוניס — קבעה להם חנה מדור ושלחן בפני עצמם וגם, כבודי מיוחד שמה לפניהם: צלוחית ייש מהול במים, דובשניות קטנות ושלשה דגים מלוחים עשויים בשמן ותומין. מותר המעטים והמעדנים שעלו לשלחן נבזה לא נתנה להם כלום, מה שהעיר את חמתם עד להשחית ויקללוח בחרוק שנים, ובאמרם לנקום את נקמת כבודם המתולל — הענלוניס המה נוחים להעלב בהקראם לשמחה — כלו את חמתם בייך השרף ויערו את הצלוחית עד היסוד ויצאו את הבית זועפים וסרים בלי ברכת הפרידה ובלבם שנאה כבשה... .

— ברוך שפסגני! — אמר אריה בשבתו אל השלחן אחרי מנוסת הקרואים החשובים — הראית חנה, את הזוללים והסובאים ההם, איך התגלגלו כארבה על כל המושם לפנייהם ויחמלוחו מבלי השאר שריד? גם בכליהם שמול! גם גדול שנשארה פשמידת הקיבה לפליטה. — ואריה המיל לתוך פיו, כויתים אחרים צננו ובצלים פתוכים זה בזה.

— ואני מצמערת על זה — משיבה חנה. — אבל השמת לבך, אריה, כי ששריניצי הגבירה דברה אחי בפנים מאירות וגם . . .

— עַם! מעשי נשים! — מפסיקה אריה — ומדוע הנך מצמערת, את אומרת? כלום יש על מה להצמער! — הקריבי אלי את הכבוד עם הבצלים!

חנה מקרבת כבד כחית בבצלים לפני אריה.

— ואני — מוסיף אריה במלאו את פיו מן הכתית — טובים לי הענלונים מהבריות הנאות: שהם יחיוקו לך לכל הפחות טובה על הכבוד שאתה חולק להם, והללו — אינם אלא לצים הבאים לראות את ערות הבית ולעשותה אחיכ כמין זמר. היום הם ממלאים כרשם מעדינך ומחר ישימוך ללעז ולקלם. הלואי שאשקר — תני חנה את הביצים עם הבצלים! . . .

כך היו משוחחים אריה ואשתו בתוך הסעודה של שבת בצהריים. וניכר היה שלב שניהם טוב עליהם וכל מה שהם מסיחין אינו אלא סטטמנות מסוב לב עפיי דרכם ונלגולי דברים הבאים בסעודת שבת על כוס מלא ועל חמין מצומקין יפה יפה הנאכלים לתיאבון בשעה שרוחא לבסומי שכח.

ויהי ערב ויהי בוקר יום הראשון — ועולם כמנתנו נודג. לא באה תקות חנה, שתתרום מעט משפלותה בעיני הנבירות בזכות חנכת הבית והמשמירות, כמו שלא נתקיים הסצו של אריה, שתתמקע מרתם של השונאים מקנאה. אף מרה אחת לא נתמקעה ממחרת היום, ומלכר שתיים ושלש קיבות שהווקקו לשמן קיק, לא אירעה כל תקלה וקלקלה חי עי הקדושי של אריה. תחת זה נתקמה נבואתו של אריה שנבא בסעודת שבת עיד הליצנות, מיד ביום הראשון נדרשו. קדושי של אריה ופשמירותיו כמין חומר. ובהתאסף הבריות הנאות לתפלת שחרית בבית המדרש העלו תיכף את הקדושי מאתמול על הפרק וכל אחד מליצני הגבירים (ומי מנבירי רחוב מ. איננו משתדל להיות ליץ?) השתדל לבלות את כל חצי לנלוט וחורדיו ולרוש תלי תלין של ליצנותי על כל קיץ וקיץ שבקדושי. ומבין מאליו שפשמירת הקיבה העלובה הוסיפה פרשה שלמה וקבעה ליצנות לעצמה, ובחלקה נסלו רוב מנינם של החודרים היותר חדים וחריפים. הגביר הזקן הרצה בפחמזום ובחשיבות גדולה, איך הרחיב החורין — אריה — עז בנפשו להרכין את הרטמו כלפי פניו של הגביר לנשקו ואיך השתמט הוא מידו. והגבירים הבינונים המתחככים אצל הגביר הגדול הוסיפו כאזיא פלפלא חריפתא מסרי הסתכלותם גם הם — והליצנות יצאה חריפה ומתודרת כל צרכה, לקורת רוחו של הגביר הגדול ולשחק כל תגבירים הבינונים.

וכיון שכן — שוב אין אריה וקק עוד להרבה חדרים שאין להם חשמש מיוחד; ולכן עמד ביום הראשון בצדדים, ממחרת החנוכה, וסגר על סטגר רוב חדריו ביתו וקבע דירתו בארבעה. והחדרים הסגורים האלה אינם נפתחים כי אם במקרים מיוחדים: בבוא הרבי הקריבי או כבוא איזה מחותן לראות לו חתן בביתו של אריה.

וכיון שכן — ממילא אין חנה וקוקה עוד להביא לידי שמש את כל כלי הכסף שקנתה אותם לשכלול מערכת השלחן ומשק הבית, כי כאמור — אין כל אלה דברים הצריכים לעוס, כיא לנו ולתפארת: ולכן עמרה חנה עוד ביום ראשון בצדדים ממחרת השבת והמסייגה בארנו את כל השוכנים, הכפות והמוללות של כסף, שככה קשקשה בהם אתמול בקול רעש גדול לפני הקדושים. היקרות האלה תהיינה מנותות בארץ עד תתנוט של אחד מבניה, שאז תגיע עתן להגלות שנית ולהשתקשק בקול רעש גדול.

השלה V.

(חברת ל')

כל היום הראשון ההוא לא היה לב אריה טוב עליו וישוב על מדרגת האכסדרה החדשה שלפני פתח ביתו החדש סר וזעף, ולא הביט אל האצטבא הישנה שלפני השער, מקום מושבו מתמול שלשום — זה חמש עשרה שנה. חנה השביעיתהו והתחננה לפניו אתמול לרחם עליה ושלא ישב עוד על האצטבא ההיא לדרוש דרשותיו בחברת הענלונים. דבר זה אינו נאה לו עתה והוא מתבזה על ידי זה, אפילו על הענלונים בעצמם. וגם הפחד הפחידתהו, שאם לא ישמע לה — תעקור את האצטבא מן השרש. תעקור ותשבר ותמגר ותכלה מבלי היות לה תחנה מאתה, וגם על הענלונים תשפוך עבים של רותחין למלוג את הכלבים הצרועים ההם ולגרשם מצבוא על שערי חצרה לתרסתה ולבשתה. איזו הדרך לבשה נאווה כזו את המפשטא שלי? תמה אריה בלבו. ובכל זאת לא היה חושש לה אריה: הוא איננו כפוף לאשתו ואין ידה תקיפה אצלו כלל — לולא התבונן מרחוק שגם הענלונים מתרחקים ממנו ונוטרים לו בלבם. הם לא שכחו עוד את עלבונם מאתמול וישמו מעליו וילכו מנגדו בעינים מושפלות ובפנים זועפים. והוא מרגיש בעצמו, שאף אלו התכנסו עתה סביבו כל הענלונים לא היו עולות שיחותיו יפה. כאלו נסתלקה ממנו רוח הקדש ואיזו חציצה דקה חוצצת עתה בינו ובין עולמו הקודם.

ופתאום צללו אזניו מקול צחוק גדול שהגיע אליו מחבורת הענלונים שחוברו להם יחדו על אותה הענלות הפנויות באמצע הרחוב. אריה מסתכל מן הצד בחבורה זו ורואה את יענקל, זקן הענלונים, יושב לו על מרסקל המספוא שעל ענלתו הנמוכה, מקמרנו נתונה בין שניו הצהובות והרקובות והוא מקמר, רק ומדבר כאחד — אומנות המיוחדת רק לזקני בעלי הענלות — בקהל ענלונים צעירים ממנו, התלויים ויושבים בנם על כל סרקי הענלה שיש בהם כדי אחיזה ובית מושב במשהו, והם מבעים וחושפים את שניהם בצחוק פרוץ ומביטים מצדם גם הם לצד אריה. ניכר היה שהם מדברים בו ומלנלנים בִּקְדוּשִׁי של אתמול, וכמדומה לו שנורקה מפי החבורה גם המלה שִׁמְשִׁירָא...

הם מלעיכים בי — משתקע אריה בהרהוריו יותר ויותר — וכך יפה לי, הפתי הזקן! המרם ידעתי שאחרית כל זאת יהיה לענקלם? חמש עשרה שנה ישבתי לי בשלחה ולא התגדרתי במעשיותיהם, והמציאותיהם של הנבירים היפים, ופתאום עמדתי והומנתי לחנכת הבית את כל אותן המצורעים, יקחם אפלי! כאלו מתכבד אני בכבודם כביכול ואני זקוק לחשיבותם! — וכל זה למה? — בשביל שהמפשטא שלי לא נואשה עדיין מהיות נבירה חשובה.

ואריה נזכר כל אותו הקדש מאתמול — וגוֹפו סולד. הוא זוכר את כל אותם המסוכים היפים ופניהם החשובים המסיקים יהירות ורחב לב, סלסול והדרור וחשיבות, חשיבות, חשיבות בלי קץ... זכר את כניסתם החשובה, מסיעתם היהירה וישיבתם הוזהרה, כאלו מכבדים הם את הספסל כבוד גדול בשבתם עליו. זכר את מבטי הלעג ואת שחוק הבז שהיו מליים אותם מכניסתם עד פסירתם, את הִמְסִירוֹת שִׁנְאָמְרוּ בלשון מרובקי (כן קורא אריה ללשון הקדש שהוא אינו נוקק לה) בשבתם אל השלחן, שבהן בודאי כרוכות רמיוות של לעג על אריה וביתו. זכר איך משטמה לה פתאום ותעף כל אותה החשיבות מרי הגישו מעדנים וממעמים על השלחן, איך התגסלו כרעבתנים וגרננים ששומים על כל נתח טוב ויאכלו ויגרסו וימחגו וישמידו כל זכר. ההוא, אריה, לא יבין את כל הבז והלעג שהודיעוהו באכילה זו? הכן מתנהגים הקרואים גם בשבתם אל שלחן נביר חשוב? שם יתנו לפניהם, קרחת רבה בקלחת קמנה? והם אוכלים כנמס וחשיבות, נוגעים ואינם נוגעים, יותר משנותנים לפניהם הם משאירים אתריהם — ופה? — לא!

הם לא באו ליהנות מטובי — כי אם לאכול אותי! לא באו לכבדני — כי אם לכוחתי. לבישני, להכפישני באסר! ומדוע? בשביל שאיני יודע את המלאכה כיצד להעשות גביר חשוב! בשביל שאיני מבין לגרר בלשון מרובקי' ולעיין באותיות הקטנות כמותם; מסני שאיני מניח ד' זונות תפילין ואיני מתחבך בקסומת המשי של הגביר הוקן. אלתר שפיסון גם הוא אמנם אינו יודע לגרר בלשון מרובקי' ולעיין באותיות הקטנות — ואעפ"כ הוא מבין את סוד החשיבות ומלאכתה וזכה לשם "גביר", אף כי במה שנוגע ל"צורות" אינו מניע לקרסולי . . . על כל חסרונותיו תכסה ידיעתו ואומנותו להתחבך בגביר הוקן...

ומתוך מחשבה זו נזכר אריה איך הרכין את עצמו לנשק להגביר הוקן מרוב מרופף הרעת ואיך השתמט הלז מירו בעזרתו של אלתר שפיסון. ובאותו ענין זכר את הכנסת הששמידא של קיבה וזו פני חנה באותו רגע. את החוטמים הסקקים, את התרוממות הגביר מסקמו, את מנוסת הקרואים, ובין כל הערכוביא הואת מרקדת חנה הנסה כעגלה לא מלומדה, אצה רצה ומנענעת גומי אוניה הגדולים, מבקשת, מתיאשת, ממפלת באורחים ומסצרת — ואחרי כן הששמידא העזובה, העלובה . . . ופתאום חלפהו רעיון כחץ: הששמידא נעזבה בודון, במתכוין, הקרואים נפו בכונה, למען עשותו למשל ולשנינה ולעולל בעשר קרנו. — ומתוך רעיון זה עמד אריה פתאום ממקומו וירץ אל חנה שעמדה ברנע זה בבית המבשלות ויצעק בקול נורא:

— עגלה! בהמה! קצבת! רק את אשמה בכל זאת, ובשלך באני כל הבוין הזה! מתאזה את להיות גבירה חשובה — אבל אנכי ירק אירק בפניהם החשובים של כל הגבירים! התשמעי, מפשא? ירק אירק בכל החשיבות ובכל הבו שיבחו לי. בעלך אינו חפץ להיות בריה נאה! אריה אינו יכול להיות גביר חשוב! אריה לא נוצר לכך וישוב להיות אריה כשהיה... החשיבות אינה נקנית ב"צורות"... החשיבות — זוהי מין טולה, מין אומנות, דבר משהו — שאין אריה נוקק לה ואינו מתאזה לה. אריה ברמות יהודי יפה, אריה גבאי בבית המדרש, אריה מחלק עליות, אריה מגרר בלשון מרובקי' — חע, חע, חע! — מפשא! יהודי יפה צריך לגרר בלשון מרובקי', לעיין באותיות הקטנות ולהניח ד' זונות תפילין! ואריה אינו מוסחה לכל זה. לאריה יש צורות — דיו!

ועוד בערב ההוא, אחד מערבי הקיץ, בשעה שהלכנה מאירה, הנוכבים נוצצים והצמרדעים מקרקרים מרחק... בשעה שחלונות בתי רחוב מ. נפתחים וקולות משונים של מנגינות כנורים משונות בוקעים ויוצאים בעדם אל הרחוב לתענוגם של הבעלי בתים החשובים (אבות הבנים המנגנים), היושבים להם על מדרגות אכסדרותיהם או מטיילים להם הגה והגה לאורך המרצפת בצלע ביתם לבושי מעיל רק וקליל, חבושי כפת משי קלילא ונעולי סנדלים קלילים... ובשעה שגם חלונות ביתו החדש של אריה נפתחו וישלחו החצצה, כמו להכעיס, קולות ושריקות של חלילים (בני אריה מחלילים בחלילים), — בשעה יפה זו ישב לו אריה עוד הפעם על האצטבא הישנה שלפני השער, האצטבא החביבה שעבדה אותו באמונה ונשאא אותו על גבה בסבלנות גדולה חמש עשרה שנה; ובהתבוננו לאור הלכנה אל הגבירים החשובים המטיילים להם על יד בתיהם, ובהקשיבו אל ועקת השבר של הכנורות המתחככים ומתגרדים ולשברי התרועה והשריקות של חלילי בניו המתחרים את הכנורים — חשב מעין זה:

הבריות החשובות הללו המתהלכות שם לאט ברעה רחבה ונהגין מנוסם — אין לחדר — חשובות הן מתהלחל בריאתן, וה' אלהים עמם! יהי להם אשר להם! כי, מה לי לשקר? אני והם — שני הסכים. אבל דעתי ההדיוטית אומרת לי, שחשיבות זו,

שהיתה עוברת לסוחר לפני שנות מספר אינה שזה בעת אפילו סרומה אחת. אמת, שאני אריה הגני בור, עם הארץ, כעין, ממזרי בקהל ישראל, ואפילו צרורותי אינם מזהרים אחי ולא עמדו לי כי אם למסס עד מדרגת בעל נוף ולא יותר, וכל ימי הגני כמרחק ומגדה מן הצבור — אבל העתיד, העתיד יהיה להקנדיט שלי המחלל עתה בחליל, ולא לבניהם החשובים של אלה המנגנים עתה בכנור. עכשו עוברת לסוחר חשיבות אחרת, אחרת לגמרי מחשיבותם הבטלה של אלו. מי מטייל עם בת הפריסמאוו? — הקנדיט שלי! מי משחק את הפוליצמיסמר בקלפים? — הקנדיט שלי! מי מדבר עם הגוברנמור? — הקנדיט שלי! ומי קרוא אל משתה הגניירל מימוסיעוו? עוד הפעם הקנדיט שלי! ויש יום שהקנדיט הזה עוד יהיה תקיף אצל הגוברנמור, ואז — הכינו חוטמכם, בריות חשובות! כלם כלם בידו נתנו! — ואריה ממשימש בכינו המלא צרורות.

והנה מנגינות הכנורות פותחות והולכות. עוד שנים או שלשה כנורים מתינעים ותוככים להוציא קולות. אך קול החלילים הולך הלך וחזק, הלך ורם, והוא מתפשט ברמי הליל... מי ינצח את מי? הכנור המיוחס או החליל הגם? ...

והנה נשמע מרחוק גם קול שיר הזמיר בכל רוממותו — ואריה פתח פיו ויספק בקול גדול. ופתאום קרא: שעפיל! השקית את הארמוני?

שעפיל המחלל הוציא ראשו מן החלון ויען: השקיתי, אבא!

— אם כן, לך לישן! פרש! כבר באה העת. עוד עליך מחר להשכים קום ליום השוק!

ואריה קם בכבר איברים מעל האצטבא, נסנה והולך מתחלה אל המישור לתת סימנים בצבורי העצים מחשש נגבה, בודק את דלתות הרפת והארוה — והולך לישן.

ב — ק.

מליצת ישמעאל בספרות ישראל.

מאת דוד גלין.

ב.י.

המעבר. (אלמחליץ).

חלק גדול משירי ספרד המה שירי התהלה אשר ערכו המשוררים לידידיהם ומכיריהם. שירים כאלה, לו החלו בהם מחבריהם מראשיתם בדברי התהלה והשבחים לרעים, לא מצאו בהם אחרים כל חסין, כי מיוחדים היו לבעליהם, והקורא היה אומר תיכף בקראו את הבית הראשון: אך אוהב חנף הוא המשורר. למען החליץ מהמצוקה הזאת המציאו להם משוררי הערבים דרך חדשה המיוחדת רק להם, ובעקבותיהם הלכו גם משוררינו. וזה הדבר אשר יעשה המשורר: החל יחל את שירו בדברי אהבה לאהובתו או בתארו את נעימות האביב או בהתאוננו על הזמן או בכל ענין מהענינים השונים, אשר נפש המשורר תתרש מהם ותשתחף במיטב הניווני, והמשורר הולך לו ומדבר בענינו ולוקח את לב הקורא, — ופתאום, כבמקרה, פוגע המשורר בזכר האיש שהוא אומר לשבחו, ועוד מרם שער השומע, כי המשורר יצא מענינו לענין אחר, והנה הוא ממיל כבר ארוכות וקצרות בשבח מנהללו, והשומע, כאלו נלכד בפת, הולך הוא אחרי המשורר אל אשר ישאנו רדע.

בשירים כאלה כל המרבה לקשר את שני הענינים לעשותם לאחד עד אשר לא יחש הקורא כלל בעת ההעברה מענין לענין, כל המוצא לו אופנים יותר משונים ויותר נפלאים לאחד ענין אל ענין בהעברה פתאומית ובקצר מלים, הרי זה משוכת, ולבית אשר בו יעבור המשורר מענינו הראשון לשני יקראו, המעבר.

בדבר הזה התחרו המשוררים וכל אחד ואחד השתדל להמציא המצאות חדשות; עד כי ישנם שירים רבים אשר נעמד בהם כמסתפקים ושואלים לנפשנו: מה היתה תכלית המשורר האסתית? האם לדבר על ענין סלוני שהתחיל בו, או לשבח את האיש סלוני אשר פגע בו בהלך רעיוני? אך כל יודע דרך הערבים הזאת ידע, כי אך ערזם יערים המשורר להראות לקורא, כי לא בצדיה בא להלל את רעו, רק הענין אנמו והביארו לזאת.

אמנם גם זה יכול להיות, כי המשורר חסין באמת למעטים להיות משופע מרוב שירה רמה ונשואה, ויחל לתמוג בדבר הממלא את כל בתי נפשו רגש והתלהבות, ואחרי

אשר הניעה רוחו להתרומם במדרגה הרושעה, יסנה אל מהוללו ובכרים עזים ורמים הוא מתנה תקפו וגדלו במבטאים אשר הוכשרה כבר רוחו להם. ויהי לו הדבר הזה כדבר גנן המננן, אשר הוצרכו לו אחרים מהנביאים למען תבוא עליהם הרוח.

איך שיהיה, עלינו לתת תודה לממציאי הדרך הזאת, כי אף אם עניי התהלה והשבח שסורו לידידיהם לא יקחו כל כך את לבנו, הנה היו המה באמת סבת כל השירים היפים והנפלאים של משוררינו על ענינים שונים, הבאים בחצי הראשון של שיריהם.

הראשון במשוררים העברים הנודעים לנו אשר דרך בדרך הזאת היה ריש הגניד.

הנה למשל בשירו: **בְּאַשְׁמֹרֶת עֶרֶב לְבָבִי בִּי יָרֵב**.⁽¹⁾ (וכרן לראשונים 101).

יקח המשורר לבנו שבי ביסי ציוריו: הוא נרדם וישן והנה לבו מעירו לראות את פועל ה' ומעשי ידיו והדרם:

וְאָמַר לִי: קוּמָה! וְהִנֵּה תִרְדָּמָה וְהִבֵּט שְׁמִימָה וּבָרָךְ צוּר קָרְנִי.⁽¹⁾
 רֵאֵה אֶת צִבְאוֹתָם וְסַפֵּר פְּלֹאוֹתָם וְדַע יוֹצֵר אוֹתָם וְיָדַע מִסְפָּרָם.
 וְסַהֲרֵי⁽²⁾ מִתְהַלֵּךְ בְּתוֹכָם כְּמֶלֶךְ וְכֹלָם עַל פִּלְאֵי⁽³⁾ אֱלֹהֵי זָרִם.
 כְּשׁוֹשְׁעֵי סוּגָה גִּפְּזִים בְּעֶרְוָה יִרְוִצוּן בְּמַחֲוָה עָלֵי קוֹ בְּבִרְם.
 וְהִבֵּט רְמִיָּה בְּהֶלֶם בְּשִׁמְיָהם וְכִד חֶבֶר לָהֶם וּמֵאִיר בְּמֵאוֹרָם.
 אֲשֶׁר יֹשֵׁב שַׁעַר בְּתוֹךְ אֶרֶץ שִׁנְעָר וְכוּ' וְכוּ'
 שְׂמוּאֵל בֶּן-יִזְסָף! וְכוּ'

לבו מגולל לפניו מראות אלהים, מחזות פלא, את הירח והכוכבים הגפוצים על פני הרקיע כשמשנים בערוגה, ומצוה עליו להביט אל רמיהם המאירים בשמים, ולהוסיף עוד חבר להם, המאיר כמזחם, הוא הרב שמואל בן יוסף אלכננדי ראש כלה, ואך הגיע המשורר להזכרת שמו לא ינח עוד עד ספרו כל שבחיו וישבח את כל דבריו הראשונים ואת כל המראות הנפלאים אשר נגלו לו. ואם אולי יצר לנו על אשר חדל את מחקו בציור מראות המבע הנהדרים ואת מראה הרקיע הנפלא (אשר בזה מצטיין ריש הגניד), אך לבנו כבר הלך שבי אחריו ולא יעזבהו עד התימו כל דבריו בשבח ידיו — וזאת מנמתו. בית המעבר בשירתו זאת ראוי באמת להקרא בשם „יסה-המעבר“ (חסן-אלמחליף), כי הצווי „וכד חבר להם“ הבא תיכף אחרי הצווי הראשון „והבט רמיהם“, פועל פעולתו כי לא ירניש השומע כלל כי עבר כבר המשורר לענין חדש, וכל השבחים אשר יסור המשורר לידידיו יוצאים כמו בהכרח, בשמעו למצות לבו ולסקודתו. — והמעבר יחשב ליסה אצל העורכים ביתוד אם הוא בבית אחר והמשורר קופץ מענינו הראשון אל השני, מהרלל להמונר, בלי הכנות רבות קודמות.

⁽¹⁾ חמקרה את השמים. — ⁽²⁾ כן ראוי לחקן במקום „שמש“, כי המשורר מתאר את מראה הרקיע בעת ליל, וחירה ממהלך בין הכוכבים כמלך.

⁽³⁾ כבר העיר הרר הרבני, כי המלה הזאת היא ערבית ובאורה „הגלגל השמימי“, וכבר העירוני למעלה (ע 308) אצל מלה „רביעה“, כי המשוררים הספרדים השתמשו במלות עבריות בהוראתן הערבית, בחיות שתי הלשונוט שגורות על פיהם.

ובשירים רבים ילך משוררנו זה בדרך זאת אך לא כל המעברות יפות ומעשי ידי אמן כמעברו בשיר הזה.

הנה לפנינו שירו: "הנה יחידתי בליליה תרבה לצורה מהללית" (דל 2). גם בו יתאר לנו מחוזות השמים בבתיים נפלאים, אך לא נחה עליו הרוח להגיע בדרך זאת אל חבליה, והנה הוא סונה סתאם לנפשו וקורא אליה:

נָפְשִׁי אֲשֶׁר מְכַרָּה לְצוּרָה אֶת רוּחָהּ וְלִבָּהּ עִם כְּסִלְיָהּ.
עֲזִבִי לְסֹפֵר אֶת פְּעוּלֹתַי אֵל בְּפֶרֶט־וְסִפְרִי אֶת כְּלָלֶיהָ.

בבית הזה הננו קוראים את ודוי המשורר, כי נאלץ הוא לסוב לענין אחר, והנה הוא סונה אל ציון האבלה והנוגה, והוא אומר לנפשו:

אֲמַרְי עָלַי לָבָה בְּפֶה שִׁיחַ נָעִים יִנְחָם לִבִּי אֲבָלֶיהָ.
תִּקְוִים וְתִתְנַגֵּעַ וְתִשָּׂא רֹאשׁ לְמִצּוֹא מְנוּחָה מִתְּכִלְיָהּ.
כִּי אִם מְסִינִים אֲבָדוּ מִשְׁרָהּ וְכִלְיִל כְּהוֹנָה מִקְהֶלֶהּ.
הִנֵּה שְׁתִּיהֶן נִקְבְּצוּ הַיּוֹם בְּכָנוּ שְׂמֵיאל בֶּן-אֲצִילָהּ.

עתה נח המשורר וינפש מעמל רכבו אשר הלאה, וסתאום רוח חדשה באה עליו לשבח את ירדו זה במגון חזק ואמיץ:

לִישָׁה - וְלֹא מָרָף רַחֲלִיָּהּ; שׁוּעָה - וְשׁוֹנֵא אֶת נִבְלָיָהּ;
רֹאשָׁה - וּמִחֲזִיק יָד לְרִשְׁיָהּ; רֹזְכָלָה - וּמִחֲזִין רֹאשׁ רַכִּילָיָהּ.

ויש אשר יעבור משוררנו מענינו הראשון לא למהלל רעו, כי אם להביע לו אהבתו. הנה לפנינו שירו:

נִשְׁמָה מֵאֲשֶׁר תִּתְּאוּ גְדוּעָה וְנִפְשׁ מֵאֲשֶׁר תִּשְׁאֵל מְנוּעָה.

אשר בו ידבר גדולות על נפשו ויתרומם למעלה ראש בדרך המשוררים הערבים. בשירו זה הננו קוראים בתיים נפלאים המעוררים ומרוממים את הרוח; המשורר הולך ומתפאר, ובחי האלי הוא נשבע לעשות גדולות ונצורות: "ואשׁוש עד אשר ארום ואעל אלי שיאה תהי לעד ידועה", ובבית שאחריו הוא מתפטר ונלפת ומגיע כהרף עין למטרתו באמרו:

וְאֶרְצַע אֶת בְּנֵי חֹזִים בְּאֵזֶן וְלִי אֵזֶן לְמוֹדְעֵי רְצוּעָה.

הנה עבר בבית הזה מההתפארות הנפורה אל הכניעות לירידיו ואל חבתו אליהם. ועתה מלאה נפשו כבר מהענין החרש ובבתיים יפים הוא מתאר רנשות אהבתו:

וְלִי נִפְשׁ לְרַעִים מִחֻזָּק וְלִי נִפְשׁ לְמִשְׁמִינִים מְנוּעָה
וְלִי תִזְכָּה עֲרוּגָה, מִן יְדִידוֹת מְלֵאָה, עַל נֶהֱרָ אֶהְבִּי נְמוּעָה וְכו'.

ובשיר י"ד (דל 11) הוא מתאר את מכאוביו בגדודיו המתמידים עדי כי. מרד פני ארץ ברנליו ואמר:

(*) באמרו: "נהר אהב" רמז על "נהר אהוד" (= אהבה) הנזכר בעזרא ח'.

וְהָיוּ לִי דָמִי עֵינֵי בְּבִיתִי לֶלֶחֶם, וְעַל־דָּרְכֵי לַצֵּדָה,
 וְלֹא כִי כָתַב שְׁלַח יְדִידִי בְּדֶרֶךְ מִזֵּב לְנַפְשִׁי הַתְּכַדָּה
 לְשִׁלּוֹמוֹ, אֲנִי בָּאָה לְנַפְשִׁי בְּלֹא עֲתָה תִּמְנָתָה הָעֲתִידָה.

ומשם עד סוף השיר הוא מדבר רק על ידידו ומכתבו.
 בדרך זאת אחו גם הרשביג. הנה שירו: עמה הוד ולבש נאונים (התחיה א' 47),
 אשר לפי הנראה הוא שיר תפארה לפאר את עצמו כנער בני דורו, והוא הולך ומתפאר
 עד הבית השבעים ושנים, ובהגיעו שמה הוא פונה לתכליתו:

וְאִם הִתְמוֹטְמוֹ גִּבְעוֹת תִּכְוֶנָה וְאִם הִתְפּוֹצְצוּ הָרִי מַעֲזֵנִים
 הֲלֹא מִזֵּב הַשָּׂאָר נִשְׁאָר וְנִרְחַ כִּמּוֹ שֶׁשֶּׁשׁ עָלֵי יוֹם הָעֲנָנִים
 והוא משבח את מהוללו עד סוף שירתו.

וכן בשירו: כוכב אשר דרך במשקופתו הוא אומר:
 אֲכַעֲסִים בְּנוֹת יָמִים וְנִגְדֵן אֲשַׁתְּקָה כִּי צִנְעָקוֹת מִי זֶה אֲשֶׁר יִכְפְּנוּ?
 הָאֵת הַדִּסְתָּנָה? וְאֵין כֹּחַ בָּהּ או יד יְקוֹתִיאל עָלֵי עֲרִפְנִי? וכו'.

ורבי יוסף בן חסדאי בשירתו. היתומה אשר שלח לריש הנגיד, זאת השירה
 המהוללה כבר בפי הרמב"ם, ואשר ר"י אלחרייזי אמר אליה. ואין כמות בין בני עמה.
 אחו גם הוא בדרך הזאת, ויחל לתאר את תענוגיו ומנעמיו בהגלות לו משאת נפשו
 בחלומו, ועומר:

וְנַעֲמָתִי בְּחִזְיוֹנִי עָרִי כִי הַקִּיצוֹתִי וְאֵין אֶתִּי מְאוֹמָה,
 אֲכַל רֵיחַ יְשׁוּבָה הַנִּשְׁשׁוֹת וְאִם עֹבֵר יַחֲדָה הַנִּשְׁשָׁה,
 בְּשֵׁם נְגִיד וַיִּיחִיד, רַב שְׂמוּאֵל אֲשֶׁר מֵלֹא סָנִי כָל־הָאֲדָמָה.
 (נחל קדומים א' 17)

ועד סוף שירתו הוא מדבר בשבחי הנגיד.
 ובשירי הלוי רבים מאד השירים הנפלאים אשר מענינים שונים יעבור לתהלות
 ידידיו, הנה למשל שירו: המשם הזמן בגרי חרדות ולבש את בגדיו החמדות? אשר
 בו הוא מתאר בבתיים נפלאים את הדר הטבע בארץ מצרים:

וְלִבְשָׁה הָאֲדָמָה שֵׁשׁ וְרִקְמָה וְעֲשֵׂתָה מִשְׁבָּצוֹת זָהָב רִפִּידוֹת
 וְכָל־מִנְרַע יֹאזֵר תִּשְׁבֵּי, כְּאֵלֹ נָאוֹת גִּשְׁן בַּחֲשֵׁן הֵן אֲפִידוֹת. וכו'.
 בְּנִי-עֶדֶן, בְּמִצְרַיִם, בְּמִישֹׁן, בְּגָזוֹת עַל שֵׁפֶת נָהָר וְשָׂדוֹת
 וְהַקְּמֹת יִרְקָרְקוֹת אֲדָמֹת וְלִרְקָמֹת מְלִבְשׁוֹת בְּגָדוֹת
 וְרוּחַ יָם תִּגִּיטֶמוֹ, וְנִרְאוּ כִּמּוֹ מִשְׁתַּחֲוֹת אֵל אֵל וּמִדּוֹת
 בְּהַשְׁתַּחֲוֹת אַחִי מוֹסֵר לִיד שָׁר אֲשֶׁר כָּל־דְּבָרוֹת פִּיהוּ נְגִידוֹת
 לְרַב נֶתָן, וכו'.

וכן בשירו הנמלא: ימי קול קרמו כנור לימותי (דיואן חיא שמיט) אשר בו הוא מתאר ימין בבתים האלה:

ותאמרנה: יהי חשד! יהי אור!
באור פנים ובשחור מחלפות, וכו'
ופיפיות יפה-פיות אדמות
עלי מורי בדלחים רציפות, וכו'
ראה כי נמרפו לבות לקחום
שאל הישלמי את הפרפות?
שאל חברה, שאל דין, שאל רב
אשר פרש לקל-חכמה פגפות.

וכן בשירו: שלום לבת רבו ננסייה ששלח לר' לוי בן תבאן, החל לתאר את רנני פרידתו מעל חדרת נפשו, והוא משים:

ומתלה סני אחות שמשי.
הבת אשר לא אחליפה
לא ברבה יום הנדוד דודה
בי' פתדה פחד לצופיה
ויקראו עיני לעיניה:
"שלום!" השיבני קשפיה
לאמר: "לך שלום! בחזן" חשק מאת אשר החן צעיפיה
מי זאת שלומיה לי בעשן מד?
מחתת מכהן מי ניסיה?
האם בשיר לוי תריתני?
או מכהן ישירי כנפיה?

הוא הולך ומסיים בשבח שיר ר' לוי זה.

וכן בשירו: התמיר בוקנים הבחורות ותחליף השחורות בצחורות, אשר בו הוא הוא מתחיל בתוכחה לנפשו אשר לא שכחה עוד את ימי עלומיה, וימי הוקנה המה כאין בעיניה, אבל באמת השערות הלבנות אשר תחשבו, סתילי חור, הם חורי פחנים, ואשר תרמן "במאורות, ומוב מהן מאורות (צמזונים), הוא מגיע לענינו באמרו:

ויתפלל בשיבה איש אשר שב ובסיו מתמוך נער נעורות
בברב משדה וכו'.

וכן בשירו: בעלת כשפים אשר ארכו נדודיה, הוא מתאר את יסיה, וזכר את הליל אשר סתחה שפת שני לשורר ותקח כנור לנגן, והנה:

סתחה לשורר עלי פרוי, ועת חננה קולה, פקמ ישפכו בבכי כבדיה, וכו'.
מה לצביה אשר תבכה? כאלו שלמה הגביר נד והיה מגדודיה,
השור אשר יאתה משדה לשבכמו, וכו'.

וכן בשירו: ידענך נדוד מימי עלומים יחל בעיני מחקר ובהגיונות על דבר המוב והרע, ונומר:

(*) כן צריך לתקן במקום "עדי" לפי הענין ולפי המשקל, ובאורו: ביום טרה לא הרהיבה לברך את דודה, כי פחדה מפני ראייה, ורק העינים קראו לעינים "שלום" מבלי דבר שפחים.
(*) אינני יודע לכן באור מלה זו ואולי צריך לתקן "בחור"?

וְדוֹאֵג יִחְשְׁכוּ אוֹרִים בְּעֵינָיו וְלֹא יֵרָאֶם וְהֵם לֹא נַעֲלָמִים[?]
 בְּעֵינָיו יוֹם שָׁכֹן עָנָן עָלֶיהֶן לְגֹד מִשָּׁה, וְהֵן יִירְדוּת זָרְמִים
 מִקְדָּר חֲבֵמָה וכו'.

וכן בשירת יאשו: "לא העננים הם אשר נבקעו", אשר בו הוא מרבה לתאר תונה נפשו, וכתוך אמרי נואש היותאים מקרב ולב עמוק ומפלחים כליות שומעיהם, הגיע לביתו:

בְּמַעַם שְׁאֲרִית הַנְּשָׁמָה אֲבָדָה לִזְלִי שְׁלוֹמִי דוֹד אֲשֶׁר יִשְׁעוּ
 שְׁלוֹם לְאִישׁ יִשְׁלַח שְׁלוֹמוֹ, וכו'.

אך דבר נפלא הננו רואים בשירתו זאת, כי לבו מלא כל כך רעיוני תונה ויאוש עד כי גם זכרון ידידו לא יוכל להפגין צערו כלה, ומהבית הזה עד אחרית השירה רגשי תונה ונחמה צמודים ילכו, והתנגשו והתלכדו איש ברעהו, פעם ינבר זה ופעם ינבר אחיו, ומה עצום הרושם אשר יעשה מחזה כזה בלב הקורא!

גם ליוסי הזה (לאמר: כי המשורר הזה יחזיק בשירתו בשני ענינים ועבר חליפות מהאחד לרעהו) פרק מיוחד במליצת הערבים, והמשורר אבן-נבאתה חבר שירה ארוכה לכבוד המלך אלמסצל אשר ישב על כסאו אחרי מות אביו אלמאיר והשירה כלה משתרנת מרגשות אבל ויוגן על המת, ושמחה וגיל בשמחת החי, ונפלא לראות איך יעבור המשורר בכל בית ובית משמחה לאבל ומאבל לשמחה.

עוד שירים רבים להלוי אשר בהם הבתים "יסי המעברי", אך על אחר אמרתי עוד להעיר סה, בהיותו כמעט יחיד במינו, הוא שירו: "התרדף נערות אחר חמשים?" אשר בו הוא מתחיל גם כן בתוכחה לנפשו, ושחרה מוסר לעווב תעתועיה, ולסור מעל חמשת הרגשים, וכי עליה להתרצות ליתורה באחרית ימיה החולפים, ומניע להבית:

הִיָּה לַעֲשׂוֹת רְצוֹנִי עוֹז בְּנֶמֶר וְקַל בְּצִבִּי וְגִבּוֹר בְּלִישִׁים
 (ואז) אֵל יִמּוֹט בְּלֵב יָמִים לְבָבָךְ וְהָרִים תַּחֲזֶה מָמִים וְנָשִׁים

ואך הגיע לזכר שם הים שכח את כל התוכחה והמוסר ויחל לתאר את המסע על הים וכל מחזות הים והרקיע לעת ליל עד אחרית שירתו. גם סה השחמש המשורר בדרך "ההעברה", אך לא להלל רעו, רק לתאר מסעו, כי כזאת וכזאת תפלס לה רוח המשורר נתיבות חדשות לתת חן ונועם לרבירה.

והראביע, המצוין בשירי הריב והונח אשר חבר (בין קיץ וחורף, לחם ויין, מועד ושבת, וכדומה), בחר לו ענין משונה כזה להגיע ממנו לשבח מהולל, ובשירו: "חרשים מעשי אל לבקרים" (לקט שושנים 119 וקובץ 60) הוא מתחיל בונח ארוך בין אברי הארם, למי מהם היתרון, כל אחד מהם מתאר בסגולותיו ובמעלותיו על רעהו, והנה סתאום:

וְקוֹל נִתְּנוּ שְׁחָקִים: מִה־תְּרִיבוֹן? לָכוּ גֵא בְּחֶרֶד מְשַׁפֵּם יְשָׁרִים.
 לָכוּ אֵל רַב מְנַחֵם הַמְּנַחֵם נְפָשִׁים עַד יְשִׁיבֵם לְמִנְגְּרִים.

[?] לאמר: גם מאורות השמים המאירים לעולם כלו יחשכו בעיני הדואג אשר נפשו מרה לו, ולא יראם, אף כי אינם נעלמים, כי גלים ונראים הם לכל.

אך יפה לראות בשיר הזה, איך השביל הראביע להלל את ר' מנחם זה בתהלות רוממות על הענין שהחל בו, הלא כה דברו:

ואשרי עין אנוש רואה הדרו	ואין תאזין מסיו אפרים
ובל-לשון תספר מהלליו	ונלאו להבילם הספרים
ועינו ראתה פליאות אלהיו	ואזניו ישמעו בת קול פהזרים ⁽⁸⁾
לשוננו תענה מענה תעודה	בסיו ששה סדרים הם סדורים
ועינו שם עלי עשיר ואביון	במו רעיה ובקר העדרים
ואזנו משמוע שוא אמומה	ובדברו וסיו חיי בשרים, וכו'
וידיו יחלו גשמי גבבות	עדי במקום תורים שם ⁽⁹⁾ נהרים.

ובהנתי דברי על המעבר אמרתי להעיר, כי הוכרחתי להרבות בראיות ומשלים לענין הזה לסמנו ולהנבילו בדיוק, מפני שלא ראיתי בכל חכמי ישראל המתעסקים בבאור שירי הספרדים מי שיברר את הדבר הזה לפרטיו. האחד היה ההכם דוקס ויל אשר הזכירו בשמו בקצרה במספרו נחל קדומים א' 16, באמרו: גם זה דרך משוררי הישמעאלים להחל שירי תהלתם אל הנגידים בדברי חשק, כאשר ידבר חושק בעוז אהבה מחשוקתו, ואח"כ ידלג אל הנגיד לשבח, זה מצוי מאד בשירי הערבים ונקרא בערבי טחלס⁽¹⁰⁾.

והחכם שד"ל דל, אשר מהערותיו לשיר, התמיר בוקונים הבחורות לרייה נראה, כי לא קרא את שירי הערבים (באמרו שם סעמים: אולי כך אמרו משוררי ישמעאל, גם זה נראה שאמרוהו משוררי הערבים) מעיר בשיר ההוא בסתם עיד התחלת השיר: וכל הענין הזה אינו אלא המצאה שירית, והיא פתיחה להכנס בדברים להלל את רמבי"ם. — וכן בשיר יפי קול קדמו כנור ליפוחי, הוא מעיר ניכ בסתם לאמר: בשירה הזאת בא המשורר לספר תהלות איש חכם, והוא מתחיל בשבח היפוחי, ואח"כ הוא מביא את הקשר אשר בין שני הענינים האלה, מבלי העיר כלל על הדרך הזאת אשר אחזו בה גם רבים ממשוררי ישראל.

והחכם ד"ר הרכבי בהערותיו לתוצאות שירי רייה ע"י, אחיאסף מעיר על השיר הזה: וקמספ חשב, כי הבתים הראשונים הם שיר מיוחד שנתחבר עם הבא אחריו ע"י שבוש המעתיק, אולם אין כל הוכחה לדבריו, וצדקה רעת רשד"ל, כי זהו על דרך המשוררים הערבים להוסיף מבוא שאין לו קשר עם הבא אחריו, ומצינו כזאת גם בשירי הנגיד ובשירי בן נבירולי.

ועתה הנה בררתי את הדבר כל צרכו למען ירוץ כל קורא בשירי הספרדים וידע את אשר לסניז בענין הזה.

⁽⁸⁾ ככל אשר שמעו אבותינו לפני.

⁽⁹⁾ כן צריך לגרוס במקום "שם" בשון ימנית שבקובץ "אחיאסף".

⁽¹⁰⁾ כבר נתברר כמה שקדם, כי לא רק בדברי חשק יחלו המשוררים, כי אם ככל ענין אשר תחמקל ממנו נפש המשורר.

אמת ליעקב.

מאת

דוד בהנא.

ג*.)

בלילה ההוא נרדה שנת יעביץ, כי ראה שפרנסתו הקהל רוצים להעבירו על דעתו בעל כרחו, למען יתנצלו אחרי כן, כי בהסכמתו נגמר הדבר ההוא. ועל כן נמר ברעתו להודיע ביום מחר בבהכ"נ שלו את מצב הדבר כמו שהוא, כדי להיות נקי מה' ומישראל. ובבוקר ט' שבט, אחר קריאת התורה, עמד יעביץ על מקומו בבהכ"נ ואמר: ששמעו נא, רבותי, הנה ידוע דבר הקמיע, אשר נשאלתי עליה מיחידי סגולה להגיד דעתי, והשיבותי להם, שהיא כתובה ע"ד מינות שיצ שר"י, וקמו עלי רקים ופוחזים ואמרו להרגני; בכך מחויב אני לנקות עצמי בפומבי, כי אין לי שום עון ואשמה בדבר זה כלל, ואין לי עסק עם האב"ד ר"א, ונשבעתי לפני ארון הקודש שאני אוהבו, לא לריב אנכי עמו, רק עם בעל הקמיע ההיא, ובענין זה אני עומד בדבורי, וכל הרוחות שבעולם אינם מוזות אותי ממקומי, אני מחליט הסופר ההוא לכופר, יהיה מי שיהיה, אבל לא אוכל לומר שרי"א הוא האיש שכתבה, חלילה לי, כי לא עד ראה אני, אך מאחר שיצא הקול כי מידו באה, בכך הוא מחויב גם לנקות עצמו ולהודיע לרבים צדקתו ולהסיר ממנו עקשות סה, כאשר בקשתיו ע"י שלוחו ר' יחזקאל כהן העומד אתנו סה, ואם כה יעשה ויברר וכוותו, אני מקבל עלי להלחם מלחמתו, ולחסום סי מספנינו, וכל העם הזה איש על מקומו יבוא בשלום⁽¹⁾.

ובשמוע ר' יחזקאל כהן, דוד אשת ר"א, ועוד איזה אנשים את דברי יעביץ, הלכו רכיל וגלו סוד לפרנסתו הקהל ונרעו והוסיפו דברים ככל העולה על רוחם, לחרור ריב ומדון⁽²⁾. ופרנסתו הקהל האמינו לדבריהם, ומכלי חקירה ודרישה אם אמת בסיחם, הסכימו להודיע ליעביץ לכל יבוא עוד בקהלם, גם להכריז ביום מחר בבהכ"נ, כי אסור לכל איש ללכת עוד לביתו להתפלל עמו בעשרה, כאשר נודע ליעביץ את אשר נגזר עליו, כתב מכתב לניסו ר' אריה ל"ב, הרב מאמשטרדם, ולמהר"י פאלק, האב"ד מפסדים, ולר' שמואל הילמן, הרב ממיץ, וספר להם את אשר קדחו. אבל ר"א וסיעתו כתבו אז גם הרבה מכתבים למקומות שונים ודברו על יעביץ סרה, שגורקה בו מינות והוא פלגא

* ע"י למעלה חוב' כ"ח ע' 827.

⁽¹⁾ עדות ביעקב (ד' ר' ע"ב) והתאבקות (ד' ט' ע"ב). — ⁽²⁾ התאבקות (דף י') ועדות ביעקב (דף ז').

ומעורר מדנים עם הכל, ולכבוד עצמו הוא דורש, על שלקח ממנו רי"א הרבנות של אה"ז. וכי כל ענין הקמיעות הוא שקר בריו, מחמת קנאה בגדולתו של רי"א, כי יעביץ הוא כפרא אדם, אשר בין אחים יפריא בריב ומצה, מבלי שמוע בקול מורה ומנהל^(ג). וביום הראשון, י"ב שבט, בא ליעביץ אחד מפרנסי הקהל אוהבו והפציר בו מאד, כי ישוב מדרכו ויחדל מריב, אבל יעביץ לא רצה לשמוע לדבריו במקום שיש חלול השם^(ד). גם בא ליעביץ שליח חרש מצד רי"א, להניד לו, שאם ישחוק ולא ישמע בחוץ קולו בדבר הקמיעות, יקבל מיד אלף ר"ט במוזמנים. אך יעביץ לא רצה לשמוע, והוציא את השליח בפחי נפש^(ה), ועם זה שלח מכתב להפרנסים ובקש מהם לבל יהיו נמהרים במשפטם בענין חמור כזה, בטרם ישמעו את מענותיו. והפרנסים נועצו יחדו בו ביום והודיעו לו ליעביץ, כי מאחר שהוא לא ירצה לקיים מה שגזרו עליו, למסור הקמיע להשליח ונס שלא לכתוב מכתבים למקומות אחרים, ע"כ הסכימו היום, שיעקור דירתו מאלמונא במשך ששה חרשים. אבל יעביץ ענה להם, כי אינו חושש לגורתם, כי יש לו חקת אבות בכל שלש הקהלות, ופה הוא ארץ מולדתו, ועוד יש לו כתב חירות וקיום הדפוס משני מלכים, ואם ירצה יניש משפטו אל המלך. אך לכלי הרבות במחלוקת, יעשה רצונם, אם ישלמו לו כעד ביתו במיטב כססם. אחר דבריו אלה התאספו עוד הפעם שלשת הפרנסים, ר' נעמשליק ור' יוקל הירץ ור' וואלף פרידבורג, ושלחו לקרוא את יעביץ אליהם וחקרוהו ודרשוהו, אם חזר מדעתו, וכאשר ראו, כי הוא עומד בדעתו, נפרדו מאתו בשלום וצוו להכריז עוד הפעם, לקיים הכרזתם נגד יעביץ בכל תוקף^(ו), ושמו עליו משמר, לבל יצא מסתח ביתו התוצה ולכל יבוא אליו איש, וכה ישב סגור ומסוגר ארבעה חרשים.

ובעת ההיא נפתחה גם הקמיע של בת ר' נעמשליק הלבדשטט. כי מיד בבוא רי"א לאלמונא, נתן הקמיע ההיא להקצין ר' מיכל הלבדשטט, שהיה חתן הפרס ר' נעמשליק הגדול, בשביל אשתו שהיתה מעוברת, וגם נתן לה בשמי קמרת שלו, בשכר שני שפעצ'י דוקאמן. וכאשר שמע רי"א, כי הקול הולך ומתגבר בדבר הקמיעות, שלח את השמש, ר' חיים פערשט, אל ר' מיכל הלבדשטט, לבקש ממנו שיחזיר לו נוף הקמיע, או לכל הפחות שרי' חיים יוכל להעתיק אותה, למען יעשה פירוש עליה. אבל נוף הקמיע נשארה ביד ר' מיכל, והוא נתן רשות רק להעתיק אותה, ורי"א עשה פירוש עליה מיד והראה פירושו כסתרי לאנשי סודו. אולם הנבונים לא מצאו בפירושו שום מעם יהי בעיניהם לצחוק^(ז).

ובששה ועשרים לחדש שבט, ביום הראשון, הקהיל רי"א את כל העדה בבהכ"נ באלמונא ודרש להם דרשה ארוכה, והתפאר לפנייהם בדיעתו הגדולה בחכמת הנסתר ובשמישי השמות, ואמר בזה"ל: אלו פגעו בי אנשים הראוים לכך, ויש להם ידיעה בכלול, או עכ"פ במקצת מיב הקמיעות וסדר צדפי שמות וכתבתן, אבל קמו עלי אנשים קמני ערך סודותי מעלה, ומה לי ולהם ואין זה אלא רוע לבב. בקמיעות יש בו הרכה תיבות וסגולות, המועיל לכמה דברים, ומעטן נעלם, לא בא איש בסודן, ומסורת מקדמונים

^(ג) עדות ביעקב (ד' ד' ע"ב), התאבקות (ד' י"ב) וס' שמוש (ד' י"א ע"ב). — ^(ד) עדות ביעקב (ד' ח' ע"ב).
^(ה) ביעקב (ד' ח'). — ^(ז) בית יהונתן (ד' י"א ס"ו). — ^(ז) עדות ביעקב (ד' ח' ע"ב).
^(ז) ע"י בס' גחלי אש ובשפת אמת (ד' י"ז ע"ב). וז"ל הרב מאמשרדס: „בתבטו כלטו שיתן פירוש לדבריו, ולא מצאנו מענה, ואח"ז ברוב ימים נתן פירוש על קמיע אחת הנכתב בהמבורג וכו', וכל תרומה יצחק לו, מדבר כמשוגע לא פגע ולא נגע". הקמיע התיא נדפסה בסוף ספר שבירת לוחות האון.

בעלי העבודה, ולא כשוטים הללו שביקשו מעם וחשבון לחיבות שבקמיעות והמשך דברים, ולא מחכמה שאלו זאת, רק זהו בענין עולם הזה, כי כל שם משמרו בארץ כפי כחות עליונות וכפי צדו ונלגלו, אבל אין זה לעולם הבא, שם אינו מועיל דבר ואינו מציל⁸; ואיך יחשדוני כי אני חיו מכת שיצ, לענות סרה במצות תורה ודרבנן, אשר תיל מעודי לחמתי בזה אפילו נגד אומות העולם, כי תורתנו נצחי הן דית והן דים, והבאתי על זה נגד שרים רבים ראיות תורניות פלוספיות, אשר אין כאן מקומו להאריך, וכמה פרצות וקלקולים שיכול הדבר הזה לגרום, ונתינת יד לפושעים הפוקרים הגיל, כי יגילו כי ימצאו גבר לחלות בו, ולומר אחות לנו בבית רבנן, ושלח ה' עלי כל מגפותיו, אם חזי יש בי שמץ רשמי, והנני מקבל עלי כתיחובשמתא, אם יסת בסתר לבי לילך אחר צבי שבור שיצ ימיש, וכת הכוזבת המאמינים בו, וישלח ה' חציו ויהום אותי אם שקרתי במילי, והריני מחרים כל רשעים כת הגיל, ומי ומי שכתב הקמיע כנודע קאנה, אשר כתבו מה והעלו בשמי שאני כתבתי, והריני מחרים ג' כל מה דובר נבלה, לפנים בכבודי שהוא כבוד התורה ולומריה, ואל יהיה קל בעיניכם חרם כי חמור עד מאד⁹.

הדברים האלה, שיצאו מפי רייא בלהבת אש, עשו רושם גדול בלב כל הנאספים, וכמעט כלם האמינו כי חף הוא מפשע, נקי הוא מהאשמה הזאת, ואחר ימים אחדים נשבע ניכ דור מאשליש בעל הקמיע, במעמד השמשנים משלש הקהלות וספר תורה בידו, כי שקר ענה בהרב רייא, והוא לא נתן לו הקמיע ההוא, אשר כסירת שיצ בתוכה¹⁰, וכמעט חשב רייא כי צלח לו להסיר מעליו החשד הזה, ולהכריע קמיו תחתיו עד עולם.

אבל המכתבים ששלח יעביץ במר נפשו על פני תבל התירידו מאד את לב הרבנים מאמשטורם, מספדים, וביותר את לב הרב מסיץ, ריש הילמן, כי לידו באו קמיעות כאלה עוד בהיותו רב במנהיים, אבל הוא לא ידע מתחלה מה מיכן, ושאל חרש בשנת תקי מאת הרב ממדינת מינסטר, ר' שמואל עסינגין, אשר היה מפורסם לבעל שם ועוסק בקמיעות, להגיד לו את דעתו עליהן, והוא השיב לו או, כי אמורים לבוא בקהל¹¹, ואחרי כן, כאשר נתקבל הילמן לרב במסיץ, ספר הדבר הזה לפרנסי הקהל, והנה נודע מה, כי הרבה קמיעות כאלה נמצאו במסיץ, אשר נתן רייא בשבתו שמה על כסא הרבנות, ומיד יצאו פרנסי הקהל, ובראשם הרב הילמן, לבער את הרע הזה, וגזרו בהרס חמור, שכל איש שיש בידו קמיעות כאלו מחייב למסור אותם לידי הפרנסים, וכאשר בא המכתב מעביץ להרב מסיץ, ואחרי כן בא לידו גם מכתב ממחריי פאלק מספדים ובו יבקש מאתו לקיים הקמיעות הגמצאות שם בעדות בית דין בכל תוקף¹², — או, בפקודת הרב והפרנסים, עשו נאמני הקהלה העתק נכון מחמש הקמיעות, שנמצאו שם בידו אנשים נכבדים ואהבי רייא, ובראשם ר' יוחל כהן, ר' משה שפייאר, ר' מאיר פרעני, והם הגידו כאלה ובשבעה, כי הקמיעות האלה לקחו מירי רייא בעצמו, ומיד נעתקו הקמיעות העתקה נכונה, אות באות ושורה בשורה, ונתקיימו בחי נאמני הקהלה, מרדכי גומסרין ביריע

⁸ על זה אמר חדיין ר' יואל (עי' בית יהונתן ד' ו'): "ידעתי כבירור שגם הוא לא ידע מה שאמר, ואינו אלא להבהיל ולהבעית המון העם".

⁹ הורשה התחא נדפסה בסוף ספרו לוחות עדות. — ¹⁰ עי' בתקדמת ספרו לוחות עדות (צד ד') ועדות ביעקב (ד' יא ע"ב).

¹¹ שפת אמת (ד' טז ע"ב). — ¹² שם (ד' יא ע"ב) ועדות ביעקב (ד' ל"א), מכתב הרב ר' שמואל הילמן מסיץ.

וד' יצחק קובלעניץ, כיום ד' כ' אדר תקי"א, ואחרי כן נתקיימו ניכ אצל סופר המלך, וגופי הקמיעות נשארו כמסים בחדר הקהל¹³).

ובארבעה עשר לחדש באו שני מכתבים לאלטונא, מהרב שמואל הילמן ומהרב נחמיה רישר, עם העתקת חמש הקמיעות הנמצאות במיץ¹⁴). ואחרי כן באו לאלטונא העתקת הקמיעות האלה מקוימת מאת נאמני הקהלה, בעדות בית דין בכל תוקף, ונעתק מהן סה לדוגמא קמיע אחת, שנתן רי"א לד' משה שפייר, והיא:

סתרונה

בשם יהוה אלהי ישראל השוכן
בתפארת עוזו יחיד ומיוחד ביחוד
עליון ובשרש הנעלם אלהי משיחו
שבתי צבי ז"ל אשר בחברתו נרפא
לנו וברוח פיו ימות רשע אני גוזר
על כל רוחין מזיקין נגעי ופגעי
בני אדם שלא יזיקו בשום נזק צער
פחד בהלה וכבוד לבב שבעולם
לנושא קמיע זו משה בן מרים
חותם מביד שבתי ז"ל צבי נ"י תפארת
אלהי ישראל.¹⁵

הקמיע

בשם יהוה אלהי יבראך הכובט
בתפארת עוזו יחיד ומיוחד ביחוד
עליון ובשרש הנעלם אלהי מכתב
זבכתי הבטי אשר בחברתו נרפא
לנף וברוח פמף ומות רבע אני גוזר
על כך רוחים מזידים נגעים ופגעים
בני אדי שלת חוקם בשום נזק צער
פחק בהלה וכבוד לבב שבעולם
לנושת קמיע זף מבין בן מרמס
חותם מביד זשבאמל הנמכס תפארא
אכהו יבראך.

ומלכר הקמיעות האלה, העידו הרבנים מצרפת במכתביהם, כי עוד דברים רעים ומעשים מכוערים עשה רי"א בשבתו במיץ, ועוררו את רוח יעביץ, כי יחזיק במעשה אבותיו ואל ירף, וה' יהיה בעזרו לכער הקוצים מכרם ישראל¹⁶).

המכתבים והקמיעות האלה עשו רעש גדול באה"י והגדילו את הריב מאד, אבל רי"א שם יד לפה וידום, וקודם תג הפסח בא מכתב לפרנסי אה"י, מהרב ר' אריה ליב מאמשמרדם, שבו הוכיחם על מעשיהם ונלה את דעתו, כי טוב למסור הדבר בידי גדולי הדור שיעשו שלום; אבל אחדים מפרנסי אה"י השיבו לו בעזות מצח: תהלה לאל יש

¹³ חמש הקמיעות האלה נרפסו בראש הספר שפת אמת (ד' א').

¹⁴ עדות ביעקב (ד' ח' ע"ב), שפת אמת (ד' י"ב ובהקדמת הספר).

¹⁵ הקמיע הזאת היא השניה מחמש הקמיעות ממין, ויש בה ג"ח תיבות, בי"ז תיבות נחץ להחליף שתי אותיות בא"ת ב"ש, בי"ט תיבות נחץ להחליף רק אות אחת בא"ת ב"ש, ובכ"ב תיבות אין צורך בשום חלף. התיבות המורות על שם ש"צ, מלכר שנתחץ להחליף בהן שתי אותיות בא"ת ב"ש, נוספו עוד אותיות בראשן ובסופן וגם בתוכן, כדי להעלים שמו ביותר, כמו: זבכתי הבטי, נוסף את ד' בראש, ואת י' בסוף, שהן ביחד: ז"ל, והוא ר"ת: זכותו יגין, וכן זשבאמל, נוסף ד' בראש ולמיד בסוף, ור"ת: שבתי זכרנו לברכה; הנמכס, נוסף באמצע התיבה שתי אותיות נ"ם, נחליף האות מ' בוי"ד ע"פ א"ת ב"ש, ויעלה נ"י, ר"ת: צבי נר ישראל; מביד הוא ר"ת מפורסם: משיח בן דוד. -- על הקמיע הזאת וכן זו של בת געטשליק, אשר רי"א היה מוכרח לקיים אותן בעצמו, כי מידו יצאו והוא כתבן, נדבר עוד להלן.

¹⁶ עדות ביעקב (ד' ל"א) שם (ד' מ"ד ע"ב, וד' מ"ט), שפת אמת (ד' י"א).

לנו רב ומורה מפורסם, ואין צריך להוראות אחרים ברב ובמעט בשום אופן¹⁷. ואחרי כן נועצו הפרנסים יחדיו ואסרו לדבר עוד על כל הענין משוב ועד רע¹⁸.

ובכליון עינים חכו כל העם באהיו לשמוע משפט הנאון הגדול מהריי פאלק מספרדים, כי עוד בתודש אדר כתבו אליו פרנסי שלש הקהלות, וגם רי"א בעצמו, וצעקו מרה על יעביץ, כי נתברר להם שבעלילה בא על רי"א, ע"י קמיעות מזויפות, שלא יצאו מתחת ידו מעולם. אבל מהריי פאלק לא מהר להשיב להם ולחזות דעתו בענין זה. ואף כי לא היה שום ספק אצלו, שרי"א אדוק בשיצ מאד, יען כי היו בידו כל הכתבים והגביות ערות שנתקבלו לפניו בספרדים¹⁹, בכל זאת היה מתון מאד בדבר, ולא רצה לצאת לריב מרה.

ובין כה וכה ותלמיד רי"א ואוהביו הרבים בפולניא נתמלאו כעס ולא יכלו לחשוב עוד, כי נודע להם, שהרבנים העומדים לימין יעביץ רוצים להרסם את הקמיעות של רי"א עם סירושם עליהן, ולהראות שיסודן במינוח של שיצ, ועיך ראו כי נחוצן לקדם פני הרעה בעוד מועד. והרב הצעיר ר' חיים מלובלין קפץ בראשו, ע"ס עצת רבו, והחריס בבית הכנסת בלובלין, בסיו אייר תקי"א, את יעביץ ואת הרב נחמיה ריישר והפרנס משה מאיי סמיץ, יען כי ערבו את לבם לדבר כרי"א עתק, והחרס הוה נשלח מרה להרבה ערי פולניא, ויצאו גם יתר הרבנים, מלכר רבני ווילנא²⁰, ויכריזו חרמות כאלה בהרבה ערים²¹, ויגזרו שריפה על הספר שלא בא עוד לעולם, ויזהירו את המרסיסים לכל ירסיסו אותו, והרבה שלוחים מצד רי"א עברו אז בכל ערי פולניא והוציאו קול, כי הכל שוא ושקר וכי רי"א לא ידע מאומה מן הקמיעות, ואין דנין על פי העתק²².

ובאלמונא גברה הקנאה והשנאה מיום אל יום, ויצא הקצף גיב על החזן השני והשוחט, ר"א היילבוט, כי נודע להפרנסים שדבר רעה על רי"א, ונרחה מסקומו ונשבר לו מטה לחמו. אחרי כן נודע להם, כי גם החזן הראשון, ר' משה קסוויץ, דבר רעה על הרב, כי הוא היה מעיר סראג ונודעו לו מעשי רי"א²³, ורבים מהמון העם רצו לעשות גם בו שפטים, אבל פרנסי הקהל נועצו יחדיו, ביום ה' י"ח אייר, ונמנר ביניהם, כי ר' משה קסוויץ יתפלל מחר בדרבו בבהי"ח הגדול, לכל תרבה המחלוקת ביותר, וביום הששי בערב ירד החזן לפני התבה לקבל שבת, ופתאום בא בקול המולה רי"א עם סיעתו לבית הכנסת, ויאחזו את החזן וידחפוהו מסקומו בביון, ותחי שערורה גדולה בבהי"ח, וירב העם זה עם זה, ויכו איש את אחיו, וירימו גיב את ידם לחכות את הפרנס יוקל הויזן, ולא שקמה המהומה עד אשר הלכו אנשים והביאו אנשי חיל מזוינים, והם הסרידו איש מאחיו ועשו

¹⁷ עדות ביעקב (ד' ל"א ע"ב) ולוחות עדות (ד' י"ז ע"ב). פרט השנה שם בשמות, ובמקום: ניסן תקי"ב, צ"ל: ניסן תקי"א. — ¹⁸ עדות ביעקב (ד' ח' ע"ב).

¹⁹ וכה יכתוב הרב מאמשרדס להרב מסיץ: טלל הגביד מונחים עדיין בק"ק פס"ד, כאשר הודיעני כבוד מחר הנאון המפורסם סחור"ר יהושע גר"ו אב"ד דק"ק פס"ד בשנת תקי"ב. ע"י שפת אמת (ד' י"ג).

²⁰ על מנהגם של אנשי ווילנא ורבניה בענין זה נדבר עוד לחלו.

²¹ ע"י בלוחות עדות העתקות חתרנות מערים שונות.

²² עדות ביעקב (ד' ס"ז). ועד היום נשרש השקר הזה בלב רבים מאחבי, כי רי"א היה נקי וצדיק, ויעביץ רדף אותו חנם. (ע"י בספר כלילת יופי לרעמביצער ד' קכ"ב ע"ב).

²³ התאבקות (ד' פ' ע"ב). ואולי היה ממשפחת זכריה קסוויץ. ע' בס' קובץ על יד כרך שמיני (צד ע').

סדרים בבה"כ. אך החזן ר' משה נדחה. ממקומו והלך לו לסראג, ומאו בטל התמיד בבה"כ הנדול, והעם התחיל להתפלל בבתי תפלות הקטנים, ולא התאספו עוד יחדיו, לכל יבואו לידי ריב ומלחמה²⁴).

וירא יעביץ כי ברע הוא וכמעט חייו תלואים לו מנגד, ויברח מאלמונא במשיק כיו אייר אחר חצות הלילה²⁵), כמו שברח אביו לפניו מפני הבליעל חייו. בדרך נצטנן וחלה, וכמעט לא יכול לעמוד על רגליו, אבל אמן את רוחו והלך למסעיו הלאה, ויבוא לאמשטרדם. רבים מנכבדי העדה שם קרמו את פניו בכבוד וברוב שמחה, והוא בא לבית ניסן, האביד של האשכנזים, ושם נח מעצבו ורגזו עד אשר שב לאיתנו.

²⁴ עדות ביעקב (ד' ט'), התאבקות (ד' י"ג).

²⁵ שם (דף י"ג) ומגלת ספר (צד קע"ז).

מעשה שהיה.

— הואילה נא, ר' אברהם, הואילה נא וספר לנו עוד איזה מעשה; הלא זה שבועות מספר עברו, ועוד לא ספרת לנו מאומה.

ברברים האלה פניתי אל ר' אברהם, אנכי ועוד ילדים כנילי, כאחד מגשפי חורף הארוכים, אחרי הגתן לנו חמשה מן החדר, ונבא אז בהמון, שמחים וצוחלים, לבית המדרש, מקום מושבו של ר' אברהם.

ובבית המדרש — אור כהה, ועיר שם ועיר שם יושבים סלמדים אחרים, עינים וינעים מעבודת היום, והונים בליאות ובליחמדה בספריהם לאור הנרות הכהים, אשר כלם ביהר לא יעצרו כה לנרש את החשכה כלה מבית המדרש, ור' אברהם יושב אצל התנור לפני ספרו הפתוח, תפוש ברוב סרעפיו.

— צדקתם, ילדי — אמר ר' אברהם ויעבר את ידו על זקנו הלבן כשלג — נכון אנכי לספר לכם, אך מה אספר?

ור' אברהם התעמק מעט במחשבותיו, למען העבר לפני זכרוננו את. אוצר ספורי ולבדור מהם ספור חדש אשר לא ספר לנו עדנה.

מי ומאין היה ר' אברהם? — זאת לא ידענו או גם אנחנו; אנחנו ידענו אז רק את לבו המוב, כי בקחת וכולון הקספן את מקלו העקום ובהרעימו עלינו בקולו על כי נשחוב בבית המדרש, ואנחנו נחפזנו לברוח מבוהלים ודחוסים — והנה ר' אברהם נגש אליה, ויאמר בקול מלא חמלה:

לאט להם, לילדים, תן להם להתענג מעט במכתרי ימי עלומיהם, הלא כל היום ישבו כלואים בחדרם האפל... ומרוע תחפרין לשלול מאתם גם את העונג הקטן הזה? חבולון לא ענה אותו מאומה, אך הביט עליו בחמלה כאלו אומר: כבר פג מעמו של אותו זקן . . .

גם אנחנו — אשר חשבנו את כל הוקנים לאיבים לנו — השתוממנו מאד לשמוע דברים כאלה יוצאים מפי איש זקן; ולכן לא יפלא איפוא, כי נקשרנו אליו כמו בחבלי קסם, ולא היה נבול להאהבה אשר רחש לבכנו לו ברנע ההוא.

— ילדי! — פנה ר' אברהם או אלינו — אם יש את נפשכם, נשו נא אלי, ואספר לכם מעשה אשר יענן את רוחכם.

כמובן, לא היינו סרבנים באותה שעה ונגש אליו ביראת הכבוד.

אז ספר לנו ר' אברהם את ספורי הראשון, ולא היה קץ להעונג והנעם אשר חשנו בלבבנו בעת ההיא.

ומני אז החל לספר לנו את ספוריו לעתים קרובות.

וספוריו היו כל כך יפים, כל כך ערבים, עד כי שכחנו תבל ומלואה ונמשכו

הרקיעה לשחקים בכל עת ספורו לנו את ספוריו הארוכים, ולוא גם ארכו ספוריו אלף פעמים ככה, גם אז לא קצרה רוחנו, ואזננו לא שבעה משמעת, כי אין עוד כר' אברהם יודע לספר בסגנון נעים ומושך את הלב.

— כן, כן, ילדי! — אמר ר' אברהם עתה, ויתעורר מהמון סרעפיו — הלא מעשה תחפצו כי אספר לכם; שמעו ואספרה:

הלא תדמו, במח, ילדי — החל ר' אברהם את ספורו בקול עצב — כי חיים טובים מאלה לא ידעתי מעודי, וכי בכל ימי חיי צפיתי לחסדי אחרים כמו עתה.

אך לא כן הדבר! היו ימים ונם אנכי ידעתי חיים מאושרים; אנכי ישבתי אז במושבא, סאוןאנדענע, תחת חסות האציל הקתולי לבית, דימסיס. במושבא ישבו אז כשלשים משפחות מבני ישראל, וכלם מצאו את לחמם בכוח; אך אנכי הייתי המאושר מכולם, עשירי היה רב מאד, כי כל שדות האציל נתנו לי בחכירה; ביתי — היותר גדול ונהדר בכל בתי המושבא — היה פתוח לרוחה לכל דורש ומבקש. כל אנשי המושבא התקנאו בהצלחתי, ואנכי הייתי העסקן היחיד בכל עניני המושבא.

נוסף על כל אלה ראיתי חיים נעימים בחברת אשתי הנעימה וילדי הנחמדים, אשר לא היה עוד כמדם יסים ונבונים בכל חסביה; לאהבתי אליהם לא היה כל גבול. ככה ראיתי חיים של עושר וכבוד, ואחי מאושר.

אך ימי שלותי לא ארכו . . .

עוד בראשית בוא האצילה החדשה לנהל את המושבא, החלה לבקש תואנות ועלילות שונות על התושבים מבני ישראל; אנחנו סחדנו מאד ונגור מפני האשה הרעה הזאת.

ואמנם לא שוא היה סחדנו.

הדבר היה ימים אחרים לפני חג הפסח. האביב הקדים אז לבוא ויפח חיים חרשים בנפש כל חי; בשדות ובאחו כבר נראו עקבות רשא. הנערים הרועים כבר רעו את עדרם, ויתהללו וישתובבו ככל אות נפושם על הכרים והאחו. גם היהודים ששו מאד הפעם לקראת האביב, אשר ישוה תוד והדר על החג הנעים הקרוב לבוא. המושבא היתה מלאה תנועה וחיים; הנשים מרקו וישפשופו לפני פתח ביתן את כל כלי הבית, וכלב מלא תקוה ושמחה חכו לקראת החג. גם בביתי רבתה התנונה.

ומי מלל לנו, כי זה האביב הנעים, משוש כל לב ונפש, יביא עלינו הפעם שואה נוראה!

אנחה כבדה וממושכה התפרצה מלב ר' אברהם, אשר שרטה שרמט בלכבנו, ואחר הוסיף לספר בקול רועד:

זוה היה בבקר נעים אחר. האצילה לבית, דימסיס קמה זה עתה משנתה, ותשב לפני המיחם לשותות פ', והנה אותה מנשות האכרים נדחפה הביתה ברעש ושואן.

— השיעי נבירתה, תמי נא והשיעי! — התחננה האשה לפני האצילה בדברים ממורסים ומבולבלים, וחמול על פניה ארצה לרגליה.

— מה לך כי תזעקי? ומדוע זה נדחפת לבא הביתה מבלי שאלו את פי? — הרעיטה עליה האצילה בקולה.

— הצרה גדולה, גדולה למאד, השיעי נא נברת! — קראה האשה בקצרי-רוח.

— למה זה תכבירי טילין? הגידי מה קרה!

— בני הרועה — החלה האשה לספר, והיא כלה רועדת — רעה את עדרו

ביחד עם רעהו, בן סמראון, על הארץ אצל היאור, וכסוב לכם התתוללו ויאבקו יחד, ויהרוק בני הרועה בלי צדיה את רעהו המיטה, ויטבע וימת, ועתה מה אעשה?

האצילה החשטה ותחשוב מחשבות רגעים אחרים.

וסתאום — ותאורנה עיניה וצחק קל עבר על שפתותיה. נקל היה להכיר, כי מחשבת-און נולדה במחה ברגע זה. אחר כן פנתה אל האשה ותאמר:

— הסי, פתיה, הסי, ואל תספר לאיש את אשר קרה, גם לבנך צוי כי לא יגיד לאיש את אשר עשה, ובלילה — הביאי את גיית הנער הנטבע הנה, ראי צויתך! ובלילה — ויביאו את גיית הנער ההרמונה, ותקח האצילה סכין ותמלא את הגויה סצעים, סצעים.

ולמחרת היום, כאשר אך האיר הבקר, שלחה האצילה שליח מיוחד אל שר המחוז בעיר. מעלה, להודיע, כי היהודים במושבתה שחמו ילד נוצרי להשתמש ברמו לחג הספס הקרוב. כמובן, לא אחרי שר הסתו ועוריו לבא, והחקירה החלה.

ראשית מעשיהם היתה לשים את כל אנשי עדתנו במשמר, תחת שלטון האצילה, ואז הובאתי גם אנכי ואשתי העדינה ושני ילדי הנחמדים אל המשמר.

את הרבירים האחרונים דבר הזקן בקול רוער מאד, ועל עספסי נראו דמעות. נמשנו דאבה מאד למראה דמעות בעיני הזקן ארוכנו.

אך לשוא יהיה עמלי — שב הזקן לספר אחרי האנחו במרירות — אם אנסה לתאר לפניכם את כל תלאותינו ומצוקותינו במשך ימי שכתנו ככלא תחת שלטון המרשעת הארורה. בכל יום ויום, בבקר, נקשרנו כלנו בתבלים לעמודים נגד השמש, אחרי הנתן לגו לאכול, לחם יבש ודג מלוח לכל אחד, ומים לרוות את צמאוננו לא נתן לנו; וככה עמרנו צמאים כל היום תחת קרני השמש הלוהטות.

אל מכאובי אני לא שמתי לב; אבל מה גדלו מכאובי ומצוקתי למראה אשתי העדינה וילדי הנחמדים! לבבי נלחץ בקרבי בראותי ענותם ותלאותיהם ואין לאל ידי להרשעים. ככל פעם אשר העיפה אלי אשתי את עיניה הכהות מכבי, חשתי בנפשי, כי אלפי צמקונים נושכים את לבבי.

מלבד זאת הסליאו מאד את מכותינו כסקודת המרשעת, ורבים מאתנו מתו תחת יד מעניהם. הילדים הקטנים מתו אחד אחד. גם שני ילדי הנחמדים לא עצרו כח לסבול תלאות כאלה, וימותו שניהם יום אחד.

ורם דמעות התפרץ מעיני הזקן ויעבור על לחיו. גם על עספסינו נראו דמעות. נורא היה מצבי או — הוסיף הזקן לספר בקול צרוד — בראותי ילדי נועים לעיני, ואין לאל ידי להרשעים, רמי קסאו בקרבי ובשרי סמר בשמע לרגעים את קולם כאוב מארץ מצפנת בלי-כח, לאמר:

מים, מים! הוי אבא, אבא! תנה מעט מים!

כאלפי חצי מות היו ללבבי דברי תחנוניהם אלה. אנכי התאמצתי הרבה ואחתור בכל עוז לנתק את האסורים מעל ידי. אך לשוא כליתי את כחי. מרוב יגון וכעס נשכתי אצבעות ידי, מרמתי שערות ראשי; אך לשוא! האכזרים הרואים במחזה לא ידעו רחם, וישחקו למשכתי — וילדי מתו לעיני . . .

אשתי האמללה לא דברה בכל העת ההיא דבר, עיניה לנוכה הביטו, ותהי כנדרומה. ומי יוכל לתאר עקת לבבי בראותי, כי ילדי אלה, כל מחמרי בתבל, שוכבים מתים לפני, ואין קובר אותם!

אמם האמללה לא נרעה עין מהם אף רגע בכל עת שכבם מתים לרגליה, ולא הרציאה מפי אף הגה אחד, אף דמעה אחת לא נראתה בעיניה בכל העת ההיא, אך לחייה שזפו, שזפו מאד . . .

ביום הששי למותם בא אכר ושק בידו ויחפרן לשימם בתוך השק ולקחתם אותו, אך האם האמללה, אשר ישבה עד העת ההיא במנוחה, התעוררה פתאום ותגמל על האכר בחמת שנעון, ותתקע את צפרניה בצוארו, ותשוך בחזקה את בשרו. אך האכר היה חזק ממנה, ויהרסנה אחור, ויקח את הילדים וישימם בתוך השק וישאם. האם האמללה למשה לו את עיניה, וצחוק סרוע התפרץ מפי. ומני אז החלה לדבר זרות ותהפוכות. האמללה השתנעה מעקת לבי... —

אחרי כן — הוסיף הזקן לספר אחרי צללו במחשבות נוגות רגעים אחדים — הובאנו עירה. מעלי לשבת שמה בבית-הספר, ושני אנשים נכבדים נשלחו לאסוף כסף להוצאת המשפט הממושך. אחינו הרבו אז לנדב לסוכת האמללים, ובני עיר, מעלי שולח אנשים לעיר המלוכה, לספק על כל עניני המשפט. בבית-הספר במעלי הוקלו אמנם מכאובינו הקשים, אך הרעיון, כי עלינו לשבת שמה מבלי דעת עד מתי, הביאנו ביאוש נורא . . .

אז נדעך גם השכיב האחרון, התקוה האחרונה אשר כלבי: אשתי האמללה מתה בבית-הספר במעלי שבועים אחרי מות ילדי. וקול הזקן נחבא כלה בדבריו את הדברים האחרונים, כי לא יכול לעצור בעד זרם דמעותיו, וישמטו על לחיו בלי המנוח.

— הוי מרשעת, מרשעת! — קרא לתומו אחד הילדים, אשר לא יכול לעצור עוד בעד רגשותיו, ויך באגרופו הקמץ על השלחן — מי יתן והיתה עתה בדי, וקרעתיה לגזרים! רבים מאתנו — שב הזקן לספר אחרי שאפו רוח בכבדות — מתו בבית האסורים, לאסוני לא נמנית בין המאושרים האלה... כי הייתי אז בעצם ימי עלומי — כבן עשרים ושלוש שנה — ומכנה נזית היה איתן.

ואולם גם אנחנו אשר בחיים נשארנו נחשכנו כמתים. פנינו לא היו טובים מפני המתים אשר שכנו אחנו בבית הספר; כדחתנו עזובנו מרוב צרה ויגון. הנקל להגיד: ארבע שנים בבית האסורים, בלי כל תקוה לאחרית טובה!

אך פעם אחת בא חוקר-הדין בלזית שר-המחוז וסגניו ועוזריו אל המושבה, ויבהילו להביא פתאום את כל בני המושבה ולחקור אותם, גם הנער הרועה אשר הסב בכל התלאות נקרא אל החקר.

הגידה, נער — אמר חוקר הדין בעוז קול מצוה — מה תדע על אדות רעך. מרסין המת?

הנער הרועה נבעת מאימת הכפתורים הנוצצים, ויוציא מפיו דברים מקומעים וממורסים לאמר:

אנכי אינני אשם מאומה... חי נפשי אינני אשם... בלי-צדיה הדפתיו המיטה בהאבקי אתו... הוא בקש ממני כי נאבקה יחד... —

השומעים השתאו מאד למשמע אוניהם, ויקראו לחקור גם את אמו. היא חספה אמנם לכחד את הדבר, אך, רצועותי אחדות הועילו לנלות את האמת.

חוקר הדין שלח את פרמי כל הדברים — אשר כתב בספר — לעיר המלוכה, ושר המחוז מהר לבא אלינו ולכשר לנו: כי עוד מעט והיינו חפשים לנפשנו, כי יצא כנגד צדקנו.

אנחנו לא שמחנו הרבה לקראת הבשורה הזאת, כי כבר קרו כל חשינו והרגשותינו מרוב יגון ותלאה...

ולא ארכו הימים ותבוא אמנם הפקודה לתת לנו חופשה. אך גם החצי מהבאים לבית-הכלא לא יצאו מתוכו, כי רובם סתו במכאובים קשים.

הנה כי כן, ילדי! — בלה אברהם את ספורי, ויאנה מרה — רבות, רבות מאד ראיתי בימי חיי תלאות ומצוקות. זה זקני הלבן לא מעט מעט הלבין; כי אם בין לילה היה לשלג, ואלה הקמטים אשר על מצחי — לא לאט לאט נהיו; כי אם סעם אחת נחרתו כמו בחרוצות של ברזל...

בשובי אל המושבה ראיתי והנה העוזבה רבה בתוכה, על ביתי היה פרוש מעסה אבל, לבי נתר ממקומו ודמי קפאו בעורקי בהישי עליו; אז עזבתי את ביתי ונחלתי, ואנוד מכל חסדת התבל, אשר היה בקבר לי מאז אברתי את כל חמדותי...

אנחנו נאנחנו מאד לשמע אחריית הספור, וילדים אחדים פנו אליו בשאלה לאמר: — והיא? מה היתה אחרייתה? האמנם לא לקחה מיד ה' ככל חטאתיה?

כן, כן, ילדי — אמר ר' אברהם במאור פנים — אמנם לא ינקה ה' כל עושהו עול; גם עון הארורה הזאת נפקד, שמעו ואספרה לכם אחריית הדבר:

בהודע לכל דבר התעבה אשר עשתה, לא יכלה עוד נשוא את חרפתה, ותחלה מחלה נמכרה ועזה מאד, ויום בשרה תולעים, ובמשך ימי שכבה על ערש דווחה — כשלש שנים — סבלה מכאובים נוראים אשר לא נראו ולא נשמעו עוד כמלה.

אך יותר מאשר הציקו לה התולעים אשר אכלו את בשרה, הציקה לה התולעת אשר אכלה את נפשה — היא תולעת הנוחם הסבלה מבשר ועד נפש. רנש הנוחם הרריכה מנוחה, ובכל עת שכבה על ערשה הגתה חמוררים לאמר: .אוי, אוי, לא מה עשו לי היהודים רעה, כי הכאתי עליהם שואה כזאת?

היא חפצה לכפר את עונה ותשלח כסף הרבה אל העירות הקרובות לחלקם בין עניי היהודים, אך היהודים לא אבו לקבל את חסדה. הדבר הזה הראי את רוחה עוד יותר. לאחרונה סתה במכאובים נוראים, מכאובי הגוף ומכאובי הנפש...

ובעיני כלנו נוצצה אש נקמה:

כן יאכדו כל אויבינו! — קראנו ברח צוהלת, ונפרד מאת ר' אברהם.

מני אז עברו ימים רבים.

ואנכי בשובי עתה לעיר מולדתי וכבואי לבית-המדרש ובראותי את התנור, שנתפרקו תוליותיו והוא נמיו הצדה, ואת השלחן אשר לפניו, המלא שקערורות שחרחרות, ואת החלב הירקק אשר בתוך השקערורות — ואזכור גם את ר' אברהם, אשר ישב אצל זה התנור ולפני זה השלחן, ואזכור גם את ספוריו הנעימים.

אז זכרתי גם את הספור הזה, ואשאל את פי כל הוקנים אשר בעירי, אם אמת נכון הדבר, והנה כלם בסגנון אחד ספרו לי ככל הדברים אשר ספר לנו הוקן אז. אף עלתה בידי לדבר עם אחרים מבני המושבה וגם הם העידו לפני כי אמנם כנים ונאמנים כל דברי הוקן. ובכן אמרתי: אשובה נא ואספרה את ספורי באוני הקהל, למען לא יאבד המקרה הזה מדברי ימי עמנו.

הערת העורך. שאלנו על דבר העלילה הזאת את הח' ר' שמעון דובנאוו העסק

בדרך קבע בחקירות היסטוריות מסין זה, וזאת היא תשובתו:

"ידידי הנכבד! ע"ם בקשתך חפשי בארכיון שלי, זה אשר מצאתי ע"ד העלילה בסעלו. בשנת 1827 קדם חג המצות האשימו את היהודים הגרים באחוזת האדונים לבית דימשא במחוז ס'עלו (שנחשב אז לפלך ווילנא, ואח"כ עבר לפלך קאחנא), שרצחו גפשו נער נוצרי בן ו' שנים פאטרוויץ שמו, "לצורך דתם". אחרי חקירות רבות בתי המשפט המקומיים, עלה הדבר על שלחן בית המשפט הראשי בוויילנא בשנות 1830-1881, ואח"כ הגיע עד הסענאט בפטרבורג, ותנאשמים יצאו זכאים בדינם. בזמן ההוא עסק הסענאט בפ"ב ברבר עלילת הדם המפורסמת בחעליז, שנמשכה י"ב שנים, ולכן נצטרפו כל תעודות בתי המשפט הנוגעות לעלילת סעלו לדברי החקירה בחעליז, והמשימים מצאו בהן חזק לדבריהם. עד כאן מצאתי בהעתקה קצרה שיש בידי סקובץ התעודות לעלילת וועליז שנרפס בפ"ב בזמן הנ"ל בשביל יחירי סגולה מראשי הממשלה וחברי הסענאט (צד 872).

זה הוא הגרעין ההיסטורי של העלילה הזאת. ובנוגע לפרטי הדבר וגביות העדות של המשימים שהאמינו בהבלים כאלה, הלא הם כתובים בשפת רוסיא בספרו הסתובב של לואיסמאנסקי הידוע ע"ד עלילות הדם (חלק שני 186—158, התצאה שניה, פ"ב, 1880), אשר העתיק את כל דבריו מספרים הגוונים של ראל וסקריפיצין, שנכתבו ע"ם פקודת הממשלה בשנות הארבעים למאה זאת. מפרשים האלה אוכיר רק: כי שם האחוזה שבה נמצא גוף הנער הנרצח הוא זדנישעק, סמוך למרשבה פאוונדעניא; שמות בעלי האחוזה — פיאמר ואמליא דימשא. המאשים הראשון נגד היהודים היה נער רועה זוקאווסקי, חברו של הנרצח (וכפח"ג הוא בעצמו היה אשם ברציחה זו). מספר היהודים הנחשדים ברציחה זו עלת לערך כ' אנשים ונשים, והנאשם הראשי היה שמו הירש כ"ץ; כמשך זמן המשפט חעלילו עוד על קהל היהודים, שרצחו שני אנשים מאחיהם שהיו נכונים "להודות על פשעם". — ע"ד ההשתתפות המיוחדת של האדונה אמליא דימשא בסוד המאשימים — לא מצאתי מאמה. ואת החסר בענין זה חסלא לנו קבלת היהודים במקום המעשה, אשר יש לסמוך עליה בעינים כאלה".

רבי יעקב פולק ולמוד החילוקים.

בעל המאמר, לתולדות השלחן ערוך והתפישותו (השלח כרך ד' צד 397) כותב על אדות הנאון ר' יעקב פולק כדברים האלה: "אל המוסקים וההוראה לא נתן לבו, וישם כל מעינו רק בחדושים ופסולים וימציא חילוקים לחדר את התלמידים ולברך את הדעת, מבלי להתבונן אם מתאימים הם עם ההלכה ואם יש להם על מה שיסמכו בההגיון הישר... אולם גדולי אשכנז התנגדו לדרך הלמוד החדש שהמציא מהרי"ף... ובראות מהרי"ף, כי באשכנז לא מצא אונים קשובות לשיטתו, וילך לו מסני אהיו אל ארץ פולין. אמנם באמת — מסיף ואומר שם (צד 398) — הרחיק מהרי"ף ללכת עד הקצה האחרון, בהסירו את לב התלמידים לנמרי מהלכה, לשים כל מעינם אך בפסול. והנה כל זה אינו נכון. המחבר מביא כעין סיוע לדעתו זו מדברי בעלי צמח דוד (חידא, רי"ן) האומר, כי רבים מראשי הגולה גדולי עולם זקני ומוסתי דורותינו אין דעתם נוחה הימנו (מפסול החילוקים), ולא שם לב, כי לא זקני ומוסתי דורו של ריי פולק התנגדו, כי זקני ומוסתי דורו של בעל צמח דוד (כמהריל מסראנו, ר' אפרים לונשיץ, מהרשיא, ר' מרדכי יפה ובעל השליה, שקדם להם ריי פולק הרבה שנים), ולא לו ולדרך לסודו הוא, כי לראשי ישיבות ולדרכי למודם הם בדורות שלאחר ריי פולק, עת אשר החילוקים התחילו לסרוץ כל גדר ההגיון וההלכה ותופשי ישיבות כבזו לדברים כאלים אלו את מבחרי כחותם ואת רבי תורתם. מעות היא, מעות נמורה וחלוסה, לתלות את סרחן החילוקים בריי פולק, באיש המופת, אשר כרה אונים ללמודים, אשר הרעיף סל של תחיה על למוד התורה, אשר לרגלו באה תנועה נמרצה, רבת הערך, לרוחניות ישראל בכל ארץ פולניא ודעת התלמוד עלתה בה עד למרום קצה. שבשעת כיון דעל על; מעות זו גדלה וגשתרבבה כי, עד כי אמרו על ר' יעקב זה או על רב אחר מתלמידיו שהיה ראש ישיבה נכ, שעקרו בני הישיבה כמה דסין מהמסכת שלמד בה הרב עמם, והרב לא הרגיש על חסרון הדסין והפסקת הענין והלשון, והתחיל ברף שאחריו, וחבר כלולאות פסולות וחריפותו את שני הענינים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב⁽¹⁾; עד כי כהיום ישישמו מעל ריי פולק את אדר כבוד הלמוד הנכון מכל וכל, ויהי המעט לבעל המאמר הנ"ל לאמר עליו, כי לא התבונן אם החילוקים מתאימים הם עם ההלכה ואם יש להם על מה שיסמכו בההגיון הישרי, ויחליט גם זאת, כי אמנם באמת הרחיק מהרי"ף ללכת עד הקצה האחרון, בהסירו את לב התלמידים לנמרי מהלכה, לשים כל מעינם אך בפסול. כמו ריי פולק עמד באמת במחיצה אחת עם המפסולים אשר פסולם קדם לשכלם, וחדורם להגיון ולהלכה, עד הקצה האחרון; כמו נסשו

⁽¹⁾ ריביל, בית יהודה ח"ש צד 128.

ולבו של אותו הגאון המצויץ. הרב הגדול אשר שמעו יצא מסוף העולם ועד סופו¹. באמת לא היו נתונים אלא לחדודים ולפסולים בעלמא ובה. קם כמלאך מושיע ויעש לו שם גדול. מסוף העולם ועד סופו! אבל דברים כאלה וכאלה אינם אלא קלושים מן האויר, דברי הגדה והסלנה. לא הרי המפלסל ר"י פולק, בן המאה השלישית, כהרי המפלסלים בימי המאה הרביעית, אשר עליהם ערערו ויתרעמו רבים מראשי הגולה זקני ומספתי הדור. כנוכה שמים מעל הארץ כן נבהו דרכי למדו הוא מעל דרכי למדום הם, וסוכה היתה צפרנם של הראשון מכרשם של האחרונים. הם שמו את המפלסל לעיקר, רק את המפלסול לקי ולא את הפשט, רק את החילוק למשקולת ולא את האמת, וילכו אחרי ההבל ויהבלו, לנלות פנים בתורה שלא כהלכה, לעייל פילא בקוסא דמחמא ולבנות רק סגדלים מורחים באויר. לא כן ר"י פולק. לגמר והדר ליסברי היה נר לרגלו ונתני הסדרן קודם לפלפלי — אור לנחיבתו. ראשית דרכו ועיקר למדו לשאת ולתת בתחלה כהלכה, לדרת לסוף דעת התלמוד ולעמוד על דברי תורה, להבינם לאשורם, על בורים, ולאסקי שמענתא אליבא דהלכתא, ולבסוף, כאשר כבר ירד לעומק כונתו של התלמוד, ויעמיד את דבריו על הרין ועל האמת ועל הפשט, שקל וטרה בפסולים וחילוקים, כדי להרחיב את דעתם ולשנן כח שכלם של התלמידים, וכשם שחכמי התלמוד, ברצותם לעורר אהבה לאיזה דבר, היו מספרים דברי הגדה המושכים את הלב, כן ר"י פולק, ברצותו לעורר חבה וחשוקה לחכמת התלמוד, הגויג בשיבתו את למד החילוקים, לברח את הדעת ולחדד את התלמידים כדי שיהא להם לב מסהר לשמוע ולפלפל בתכמה מצד האמת, ואלמלא המפלסול, השאור שבקיעת הלמוד הגהוג או, מי יודע אם נתחמצה העיסה ולא נתעפשה, אם הגענו לכל הסגולות, לכל התפחותות הכחות הרוחניים ולכל התנועה הכבירה בסגה זו בזמן ההוא. אותו הלמוד הרים את קרן התורה וירחיב את דעתם ואת לבם של הלומדים כפתחו של אולם, להעמיק חקר כהלכה, לתהות על קנקן כל ספר הוראה, כל הני דעות דחיות, לבקר אחריהן, לצרפן, וללבנן, לברור בר מתבן, סולת מספולת; אותו הלמוד הניע לא רק את הנים שכנא (כדברי בעל המאמר), אלא גם עוד את רבו ר"י פולק — שהיה לר' שכנא לעינים ולמופת — להתרחק מאד מן ההוראה הספקנית, ההוראה היבשה, לבלי להחליט ולהפסיק את ההוראה, אלא להמשיך את כחה לדור יבוא ולמסור אותה להבאים אחריהם. ומהאי מעמא לא עשה נמי גם רבו הגאון מוהרי"ף (מהרי"י פולק) שום ספר, גם שום חשוכה ששלחו מרחוק לא העתיקו אלו הגאונים מהי"ט (שרת דרמא סי' כיה).

הרב ר"י פולק למד בניירנברג, בישיבתו של הגאון מוהר"ר יעקב מרגלית, ואותו דרך הלמוד, החרד והפלסול, שלמד בניירנברג, הביא אתו משם לסראנ ומפראנ לסולניא. הלמוד הזה נבנה על התלמוד והתוס' ומשוכלל על קשיות ותירוצים אמתיים, אשר רדשם מהם נמצא בחרשו של המהרש"א, של אותו הגאון הורף, אשר קרא תגר על החילוקים שבדורו, דור המאה הרביעית, וכותב בחציג (כ"ס ס"ה): „אפשר היו (בני בבל) מפלסלים דתמת חילוקים שבדור הזה אשר כל מי אשר ידע לכיין על צד היותר בפלסול של הבל היו משוכח וכל אחד מכיין לדחות דברי חברו... סלפול כזה הוא ממריר את האדם מן האמת ואין מניעו לתכליתו המבוקש. בעל השליה, שידבר מרוות על המפלסלים בדורו, ידבר נכבדות על דרכי הלמוד של הישיבה בניירנברג, הלמוד

¹ צמח דוד חיד, ריץ.

שהביא ר"י פולק משם וימעהו בפולניא. הלא כה דבריו (שליח סככת שבועות קס"א):
 "איך נעשו ר"ת ור"י וכל בעלי תוספות מחודדים? רק ע"י למוד תורת אמת ובקיאות מסכתות
 והתמדה וחזרים תמיד, וזמן ובין הומנים שוים. רק דבר זה הוא מצוה ובו ידבקן ויהיה נ"כ
 חידוד, דהיינו לתרץ בדרכים אמתים כל איש ברענר (אוישבורגר) וכל נירנברגר וכל
 רענר שפורנר (רענישפורנר) וכן בתוספת לקשר ואית או חימא שהוא בלא זאת, דברים
 כאלה הם בכלל תורת אמת והם גם כן חידוד. אין לך שתגדר גדול ללמוד החילוקים
 הפרועים לשמצה כבעל. תחת יאירי (ראה. תחת יאירי ס' קכ"ג). והוא עצמו מצדד בזכותם
 כשהם נוסדים על דברי אמת וכותב בהקדמה לספרו. יאיר נתיב (כ"י): "ואפשר כי מיירי
 דוקא כשהחילוק משובלל על קושיות וחידושים אמתיים. כאשר שמעתי שכך היו
 החילוקים של הגאונים מרה יעקב ובנו מרה העשילי¹). ודברי הגימ' ועלי מרגלית בהקדמה
 לספרו. חבורי לקושים יתנו לנו ציור נאמן ומשגשג נכון מאוסן הלמוד של הגאונים האלה,
 וז"ל: "ועין הרב מרה ישראל עלקשר מחברתנו, אשר היה א' מן המיוחדים תלמידי רבינו
 הגאון הגדול מרה העשיל ושימש לפניו ג' פעמים, ויאמר: נלך בדרך הלמוד של רבינו
 הגדול הג' כאשר קבל מאביו הגאון מרה יעקב אביד דקין לובלין וכאשר קבל אביו
 מהגאון מהרש"ל. והנני אניד רשום בכתב אמת סדר הלימוד שלנו כך היה. לעיין היטב
 בנמ' תחלה ואח"כ בס' רשיי ותוס' ביתר שאת, ומעולם לא היינו מקשים מאיזה
 מסכת אחרת, רק כל החידושים היו באותה הלכה. אבל לא להקשות להיות סותר במקומו
 על מנת לבנות שלא במקומו. דרך משל עוסק בקידושין ומחדש דברים בנידושין, כעומד
 בסוריא וקמיל ברומי. וכבר אמרו: כד קאי בהאי מסכתא לא תשאלנו במסכתא אחרת.
 ובכלל זה שלא להקשות אף באותו סרק מן הלכה שעדיין לא למד זה. ובפרטות שלא
 לסתור את דברי המקשה מכה סברת הפוסקים... וכן שלא להקשות מכה איזה
 תשובה. זהו אינו דרך למוד הישיבה לחדר לב התלמידים, והעושה כן אינו אלא לכלכל
 את השומעים... וכן הגיד לי האלוף התורני המנוח מוהר"ר שמואל שהיה א' מיושבי
 בהם של אדוני הקצין כהר"ר בערמן מגיל הגיל, ואמר לי. כשהיה למד בביתו בשיבת
 קק פרנקפורט ופעם א' בא הרב אל הישיבה ורצה להקשות מכה סברת הפוסקים
 וכמעט כל החילוק בנה יסודו עפי סברת הפוסקים, והתחילו כל בני הישיבה
 להתרעם באמרם זהו דרך לא סלולה... ותכלית הלמוד שלנו ללמוד ולחדש
 חידושים מניה וביה באותו ענין ובאותה הלכה עצמה... למה לא נלך בעקבות הראשונים
 הגאון מהרש"ל ומהרש"א ומהרים... הביטו וראו אם עלה בלבם להביא ולהמציא איזה
 קושיא מכה סברת הפוסקים. — החכם בעל המאמר. לתולדות השלחן ערוך והתפסמותו
 מסופק בדבר החילוקים, אם נבנו על התלמוד והתוס' או על הפוסקים, והנה מדברים
 הנזכרים נראה הדבר ברור. על מה אדניהם המבער. גם דברי הגימ' ברכיה שפירא (דרשן
 וריין בקראקא בימי בעל הגיח"ח), אשר יטיל דופי בסלול של הכל בהקדמתו לספרו
 "זרע ברוך חיב, יסיעו אור על דרכי למוד החילוקים בדורות מהריי פולק ותלמידיו ובדורות
 שלאחריהם. בתוך דבריו הרבים שם יאמר: "צאו נא וראו כמה נתחבמו קדמונינו ולהיה
 וקראו מר וצונו כדרכיהם על למוד החילוקים אשר המציאו דורות שלפנינו מה שלא היה
 כונתנו כי אם לחדודי בעלמא לאחר שכבר מלאו כרסם מן אמתת הפשט שתחלה
 נשאו ונתנו בהלכה ופירשיי והתוס' וירדו לעומקה של ההלכה, זה מותיב

¹ הם הרבנים מרה יעקב אביד בלובלין ובנו מרה יהושע העשיל הנקרא ר' ר' העשיל אביד בקראקא. הקדמת הספר "יאיר נתיב" נדפסה ב"כבורים" ש"ר צד 4—26.

וזה מסר ורווחא שמעתתא אליבא דהלכתא, ולבסוף עמר הרב לחדר את התלמידים כדי שיהא להם לב מסהר לשמוע ולסלסל בחכמה מצד האמת, וכל זאת מפני שראו שהלכות התחילו להתמעט בערך שכל הראשונים שלמניהם וילי. מכל האמור יצא לנו משפט אמת, עד היכן לא צדקו דברי בעל המאמר הנ"ל, שרי פולק, הרחיק ללכת עד הקצה האחרון ויסיר את לב התלמידים לנמרי מההלכה. באמת לדרך למדו של ר"י פולק לא התנגד ולא סצה פה שום איש אחרי מותו, ומכ"ש בחייו, עת קלקול החילוקים מרם היה בארץ.

ושעות נוררת מעות. מעותו של המחבר, כי ר"י פולק, שם כל מעינו אך בהסלסול עד כי הסיר את לב התלמידים לנמרי מההלכה, נרמה לו גם למעות ולומר, כי בשביל זה התנגדו לו גדולי אשכנז, רבים מראשי הגולה, וכי נדלה התנגדותם לו עד כי הלך לו מפני אהיו (באשכנז) אל ארץ אחרת, אל ארץ פולניא. באמת אין כאן לא דבים ולא יער ותלה תניא כדלא תניא. אם ר"י פולק הלך לו מפני אהיו לפולניא, הלך לו יותר ממעט אחר, מסבת קיום המאן, אשר הסב לו מחלוקת וכיוון, מתנגדים ואויבים רבים, וחונק משלום נפשו. זה הדבר: אחת אשתו של ר"י פולק מאנה בבעלה, שהשיאתה אמה לו בעודנה קטנה, יתומה מאב. ור"י פולק אשר וקם את דבר המאן ככל תוקף מעשה ביה, נגד תקנת סהר"ם מריבורק, שתקן — כחמשים שנה לפני ר"י פולק — שלא תוכל עוד אשה למאן באישה. הדבר הזה המיל סערת חמה גדולה על ר"י פולק, מקרוב ומרחוק, וירתיח ביוחד את לבות אנשי העדה של פראג, של מקום המעשה, העיר אשר הבעל ישב בתוכה, ארם גדול בתורה. כל רבני העיר וראשיה יצאו נגד ר"י פולק ונגד קיום המאן, וישפמוהו ויחרפוהו, ור"י מרגלית ור' פינחס מפראג פרשו עליו את סכמורת החרם⁽¹⁾. תבילות תבילות מתשובות מרוב אהינו, ורבותינו מארץ אשכנז באו בנדון זה לירי מהרי מינץ, אשר היה רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה ואביהן של אשכנזים כומנר⁽²⁾, ודבריו היו נשמעים אצל כל בני הגולה ואחרי סקודותיה והלכותיה לא שנו אף שני כל שהוא. והוא השיב להם כדברים האלה: אם תחז בו (ר"י פולק בנדון המאן) מטוב, כיון שהנדי היה על תנאי זה עד שיחזור, ואם חז שמינו תחז ראוי להורידו מגדולתו ואח"כ לגדותו, מפני שחולק על רבים, על יותר מעדה, אבל ר"י פולק, מרוב השיבות וגדולתו — יאמר מהרש"ל — העמיד המאן על דעתו ולא השגיח בהם (ברבו ר"י מרגלית ור' פינחס מפראג וסהר"י מינץ וכל גדולי אשכנז) ובניירותם, והיתה נשואה אותה אשה לאדם אחר ע"פ אותו המאן. לא רחוק איפוא הדבר, כי ר"י פולק, אשר עמד על דעתו ולא חזר מקיום המאן, על אפס של כל גדולי הדור, והיתה נשואה אותה אשה לאדם אחר, — כי הוא, הורד מגדולתו, מכדונת ראש ישיבה ואביד בפראג⁽³⁾. וכפי הגרסה, עזב ר"י פולק בומן הרא — אחרי שנת רנ"ב, שנת המאן של אחות אשתו — את העיר פראג ואת עדתה, וילך לו מפני אהיו, אשר חשדוהו כי לסד את אחות אשתה

(1) ע"י תשובות סהר"י מינץ סי' ר"ג וז"ל שלמה יבמות פ"ג וסי' י. רק רב אחד בפראג, והוא ר' מאיר פספוקרן, תלמיד מהר"ק, הסכים עם ר"י פולק, יען אשתו ובניו היו תפוסים וחמותו של מהר"ק היתה קרובה לסלכות ולא רצתה להשתדל בעדם עד שיסכים עם חתנה סהר"ק. ע"י העדוברים ובני יונה בגדור אל הקדא.

(2) דברי ישיד סקנדיא על סהר"י מינץ בספרו "מסדף לחכמה" דף ב'.

(3) החכם פון כותב ב"כנסת ישראל" ד' 568, כי ר"י פולק היה ראש ישיבה ואביד עם ר' יעקב מרגלית (רבו של ר"י פולק) בפראג, וזה הוא ללא אמת, כי ר"י פולק היה ר"י ואביד רק עם ר' אייזיק מרגלית, ולא עם אביו ר"י מרגלית, ואף צ"ד ח"א ר"ק.

למאן בבעלה (כנזכר בתשובות מהרי"י סיני) ויכעיסוהו תמרורים וימינו עליו חרסת. החרס, — וישב אל ארצו. ארץ פולניא. אשר משם היה מוצאו, כאשר שמו. פולק' מוכיח עליו. כבואו לפולניא קבע מרשבו בקראקא וישב סה על התורה ועל העבודה. ובימים ההם עמדו בקראקא שתי קהלות. קהלת אנשי פולניא וקהלת אנשי ביהם. בראש העדה הראשונה עמד הגיס אשר ראכלע, אביו זקנו של הנאון מהר"ם מלובלין⁽¹⁾. ובראש העדה האחרונה — הגיס פריץ. ויהי ר"י פולק חד מבי דיירי של הרב הזה בקהלה הביהמית. ואת אנתנו רואים מדברי הגיס ר' מיכל ר' יוסף הכותב בספרו. ברכת הגיס' (דף ס"ז ע"א ערך צפרה): "מצאתי מהר"י פולק שלח נס אחד לקהלת פראג ושם צמודה ונכתב בנס צמודה מלא בוי"ט. אעפ"י שצפרה כתיב חסר וי"ט בתורה, ומרדכי פריץ היה מסדר הגיס ע"י אותו שליח. ואותו. מהר"ר פריץ שמש ברבנות בקראקא בתור רב העדה הביהמית, כאמור⁽²⁾. מזה וממקומות אחרים ידים מוכיחות. כי ר"י פולק ישב גם בעיר קראקא על כסא ההוראה. הרמ"א מעתיק ב"דרכי משה" אה"ע ס"י קכ"ד מספר. סדר גימין' ס"י ל"ב כדברים האלה: "אני ראיתי נס על נייר שקורין פאפיר בלשון אשכנזי שכתב מקונסנטמניא לקק קראקא לפני מהר"ר פריץ ושאר לומדים. ובתורת חסתי כלל ר' דין נ' בדין בשור ששהה נ' ימים מעלע בלא הרחה, כותב שם הרמ"א לאמר: "וכאן קק קראקא המכחים נוהגים בו היתר לכתחלה ואומרים שכך הורה להם רבנו מהר"ר יעקב פולק דל והגחנו להם מנהגם מאחר שכבר הורה זקן ויש להם על מה שישמרו. הרי ברור הדבר, כי ר"י פולק כהן במשמרת הרבנות גם בקראקא, ולפלא כי הענין הנכבד הזה, הנודע לנו עפ"י מופתים חותכים, נעלם מעיני ראשי סופרי קורות היהודים וספרותם, כמו נרץ, פין וראיה וימים, שאינם מוכיחים דבר ולא חצי דבר מרבנותו וישיבתו של ר"י פולק בקראקא⁽³⁾. הראשון שהעיר ע"ז והוכיח, כי ר"י פולק היה מורה הוראה ותופש ישיבה גם בקראקא, הוא החכם רפאל נסע ראבינאוויץ במחברתו. הערות ותקונים לס' עיר הצדק' ס"י ס"ב, ואחריו החזיק ברעה זו, או כוון אליה, הרב רח"ן דמביצר בספרו. כלילת יוסף' (ח"א ד"ב ע"ב וד"ג ע"א וח"ב סוף דף ו'). אבל מה שכתב האחרון שם, כי הגיס יעקב פולק ישב קודם על כסא הרבנות בקראקא מאשר בפראג (וכן גם הח' קארו ב"קורות היהודים בלבוש" צד 113, שנמשך אחר הרב דמביצר), הוא ללא נכון, וכאמת שמש תחלה ברבנות בפראג ואח"כ בקראקא⁽⁴⁾.

(1) "וכן מצאתי בדברי אביו זקני המקובל האחרון החסיד מו"ה אשר ד"ל אשר הוא היה אב"ד בעיר ואם בישראל קהל קדש קראקא בדור שלפנינו, וחבר ספר אחד קדוש על סודות התפלה ותהלות ונקרא עסק הברכה, ומתוך קדושתו לא הביאו לביחוד". מהר"ם מלובלין בתשובותיו ס"י פ"ג. (2) כי ר' פריץ זה שמש ברבנות בקראקא, ידענו סטה שנמצא כתוב בכתבי הארכיון, כי בשנת 1619 (רע"ט) פרצה מריבה בין אנשי העדה הפולנית ובין אנשי העדה הביהמית, למי משתי הקהלות זכות ביה"כ. ויגישו את עצמותיהם לפני המלך, ויצא דבר מלכות מלפניו, כי לבני העדה הפולנית, אשר הרב ר' אשר ראכלע עומד בראשם, משפט הכנורה, ואסור לבני העדה הביהמית, אשר הרב פריץ עומד בראשם, להחפול בביהכ"נ בלי רשות הרב אשר ראכלע, אחרי כי נודע הדבר ע"פ עדים נאמנים, כי בני הקהלה הפולנית הקימו מכססם את הבית ויתקנו אותו מדי פעם בפעם, כסרם היתה הקהלה הביהמית בקראקא. Metr. Koron. T. 84 f. 170.

(3) החכם ראה"ו ווייס כותב ב"דוד" ח"ה צד 262 על ר"י פולק תלמיד ר"י מרגלית, כי היה "בר יצחק", ונעלם ממנו, כי שני ר"י פולק היו, אחד שהיה "בן יוסף" והוא ר"י פולק ש"ט, בעל החילוקים, וחשני — "בן יצחק", בעל "התשובה" ע"ד עגונה, שנכתבה בשנת שני, יותר מששים שנה אחרי פטירת ר"י פולק הראשון. ע"י "ישרון" שנה חמישית סוף עמוד קנ"ז.

(4) ע"י "יהארכיכערי" לחכם בריל, ח"ז צד 83 · 84.

בשבת ר"י פולק בקראקא על יידי פולניא למרום קץ ההתפתחות וההשתלמות ברוח ויבקע נשדד אור התלמוד במלוא רוחב הארץ, בכל מקום שבה היו נחתים ב"י. הרב הגדול ר' יעקב פולק, אשר שמעו יצא מסוף העולם ועד סופו, אשר העמיד כבר תלמידים הרבה בפראג, הנה בהרכיבו תורה בקראקא משך עליו עיני כל בני הגולה, מרוב חשיבותו ונדולתו, והמונים המונים בתורי חסד מקרוב ומרחוק, אשר חשקה נפשם בתורה, נקבצו באו לישיבתו. ותחת אשר לסנים הלכו בני פולניא לארצות אחרות, הנה עתה, בהוסד ישיבת ר"י פולק, ואח"כ ישיבות תלמידיו, באו בני ארצות אחרות לפולניא, לבקש תורה ולהשתלם בלמודים; ותחת אשר לסנים היה מעט מועיר מאד מספר לומדיה, לרגלי המלומדים והגדודים אשר נמלו על מבקשי דעת, לשים לדרך רחוקה את פעמיהם, לבתי המדרש של אשכנז, באוריה וביהם, הנה עתה רבו כמו רבו בפולניא יודעי תורה, בהיות הישיבות בארץ מולדתם, קרובות אליהם ואל מושבותיהם, ויקם בה דור חדש, דור דעה, דור מלא חכמים וסופרים, בקעה מלאה עצמות יבשות מצא ר"י פולק בארץ הגדולה והרחבה הזאת, ויקרם על העצמות עור בשר ונידום ויפה בהן רוח ותחינה, ויעמד קהל נחל של לומדים, בעלי צורה, מאורי הגולה, כר' שלום שכנא מלובלין, ר' מענדל פראנק ספחא, ר' יונה ב"ר קלמן, ר' יצחק קלויבר — אבי אמו של מהרש"ל — ור"ם מסרובה, אשר יצקו מים על ידיו ואשר מהם ומתלמידיהם ומתלמידיו תלמידיהם יצאה תורה לכל תפוצות ישראל, החכם כרמולי, שנעלם ממנו, כי ר"י פולק היה רב גם בקראקא, מביא (בספרו, העורבים ובני יונה צד 29) את כל תלמידיו הנ"ל מישיבתו בפראג, כמו מסראג יצאה תורת ר"י פולק לפולניא (ואחריו נמשכו כזה גם חכמים אחרים), וכאמת היו רבם ככלם מישיבתו בקראקא, ומשם, מארץ פולניא עצמה, נתרבו התלמידים ונפוצה דעת התלמוד לכל עריה ולכל קהלותיה.

עוד על דבר אחד, דבר נכבד, יש להעיר בנדון דרך התלמוד של ר"י פולק, כי בעת אשר רבנים אחרים היו שקועים ראשם ורובם בחכמת הקבלה ויהי כל שיחם וכל רוחם מסור רק למתני תורה, ויבקשו חשבונות בספירות העליונות, אשר לאו כל מוחא סביל דא, הגה כל מעיני ר"י פולק, כל שעשועיו וכל משאת נפשו היו רק בחכמת התלמוד, רק לנגלה ולא לנסתר, רק לנופי תורה ולא לרוים ולמוסלא ממנו, ובעוד אשר מהמקובל החסיד ר' אשר, רב העדה הפולנית בקראקא, בן דורו ועירו של ר"י פולק, נודעים לנו דברים שבנסתרי, מספר קבלה, מספר אחד קדוש על סודות התפלות והברכות¹, הנה מהמסלסלי ר"י פולק נודעים לנו דברים שבנגלה, דברי תורה לדין ולהלכה בלי כל סודות.

בעל המאמר, לקורות השלחן ערוך והתפישותו כתב בדבר ססקי הוראותיו של הרמ"א במקום שיש הספר מרובה, כי הרמ"א קבל שיטתו מרבו הגדול (השלח שם צד 512), הוא ר' שכנא, ולו היתה שאיפה תמידית להיתר (צד 514), ויש להוסיף עוד, כי שיטתו זו היתה עוד שיטתו של ר"י פולק, רבו דרכו הגדול, אשר לא עשה נ"כ (כתלמידו ר' שכנא שיצא בעקבותיו) שום פוסק, כדי שלא יספקו הדורות הבאים כמותו, וכל אחד יעשה כפי הוראת שעה כאשר עם לבבו, ויפה היה עוד כזה של ר"י פולק, כתא דהתיירא, מכתו של הרמ"א, כי בעוד שהאחרון ספק בדין בשר ששזה נ"י ימים מעליע בלא הדחה, כי לכתחלה יש לחוש ולאסרו, אך בדיעבד במקום הפסד מרובה או

¹ עיי' שירת מהר"ם מלובלין ס"י פ"ג והקדמתו בנו לספר הזה.

שעת הרוחק יש לסמוך על דברי המתירין, הנה הראשון ספק כי יש לנהוג בו היתר לבתחלה (תורת חמאת כלל ד' רין ג'). ועד היכן אחז הרמ"א גם בדרך רבו דרכו והיה הולך לשיטתו ונוטה לדעתו של ר"י פולק — אנחנו רואים מזה, כי ספק הלכה כמותו בנדון המאן, אם כי כל גדולי הדור דרסוהו ויחרימוהו בשביל כך, ח"ל: ולכנע אם היא סוחתה מביביש סמאנת אפי' בזה"ל, וכן עשה מהר"ר יעקב פולק מעשה בימיר⁽¹⁾.

בקראקא ישב ר"י פולק עד שנת רס"ב. בקש יעקב לישב בשלוה, לבלות גם סוף שנותיו בקראקא, על התורה ועל העבודה לרבים, והנה קפץ עליו רוגזו של משפט קשה, אשר הניעו לעזוב את העיר לעת זקנתו. ונשא דעובדא הכי הזה: בכתבי הארכיון מה יסופר, כי שבעת הדוקטורים: Leph, הרב הצעיר Lewek, מרדכי, הרב הירץ, הרב ברוך, הרב Sisichel והרב אשר העידו בשנת 1522 — בהתבעס לדין לפני שר העיר בתור עדים — כי הרב הד"ר יעקב (והוא ר"י פולק) הוציא דבה רעה לטניהם בביהכ"נ על האשה העכריה Clara, אשת משה, בשומו לה עלילות דברים, כי נטמאה על ידי היהודי הד"ר שמואל, רופא כירוני בחצר המלכה. הרב יעקב כחש בעדותם וצמדק, כי מעולם לא עלה על לבו להעליל על האשה ובעלה והרופא עלילה כזאת, ויציא שר העיר קראקא שירלאוויצקי, אשר לפניו הובא דבר המשפט בביהכ"נ — והוא היה לבו טוב לישראל וירבה להיטיב ביהודי קראקא — את הדין, כי על הרב יעקב להשבע בביהכ"נ בפני עשרת הדברות, כי אמת בפיו, שמעולם לא הוציא עליהם את השם הרע הזה, ואז לא חאבר לו זכות כל רכושו ויוכרו בביהכ"נ, כי כלם נקיים מכל עון אשר חמא, וכל מי שיעיז לחסא על אחד מהם דברים אשר לא כן יענש לשלם ששים מארק⁽²⁾. אם הרב ר' יעקב פולק נשבע או לא, או כי נחרץ עליו דין קשה אחרי כי לא קים את דברי המשפט, מזה אין כל זכר ורמז בכתבי הארכיון. חזרתי עליהם פעמים ושלש ולא מצאתי יותר אף רושם כל שהוא מן הענין הזה, אבל כפי הנראה, נאלץ אז ר"י פולק לעזוב את העיר קראקא לרגלי הלעז שהוציא על האשה ועל הרופא, שהיה תקיף גדול, רופא המלכה, ולרגלי שבעת העדים שנשבעו נגדו, שאחד מהם היה הגיס אשר, רב העדה הפולנית, בעל דבבא של הגיס פריץ, רב העדה הביהמית, אשר על רבניה נמנה ר"י פולק, שהיה אולי גם הוא בר פלוגתיה של המקובל ר' אשר, אשר רב את ר' פריץ בחוקה בשנת רע"ט ע"ד זכות ביהכ"נ, למי משתי הקהלות היא, עד כי הובאו דברי ריבותם לפני המלך, ולא רחוק הדבר, כי תקיפותו של הרופא ושנאתם של אנשי מצות ומריביו, שהשתמשו במקרה הזה להביא עליו שואה, הא והא גרמו להביאו במצרים ולהרחיקו מן העיר, כאשר קרה הדבר בומן שהוא לר' יעקב בירב, ניכ מסלפל גדול ומחולל, הסמיכה, רבם של הגאונים ר' יוסף קארו ומהרים ממראני, אשר רוח חבריו הרבנים, וביחוד הרלב"ח, לא נחה ממנו וחקטמו איש באחיו עד כי נאלץ ר' בירב לצאת מצפת ע"י רדיפות משנאיו ומקנאיו שהבאישו את ריתו לפני הרשות התוגרמית.

ר"י פולק הלך מקראקא לאהיק, אל הארץ אשר היתה בימים ההם ליהודים ארץ טובה ומבורכת, אשר יושביה ב"י הלכו בה, הלך ונדול מחיל אל חיל⁽³⁾ וכל מרשל

⁽¹⁾ אה"ע סי' קנ"ה סכ"ב.

⁽²⁾ Lib. inscript. Cast. Cracov. a. 1522 T. 33 p. 443, 498, 503. דין כזה, כי הנתבע ישבע ויחיה נאמן בשבועתו נגד שבעה עדים, הוא דבר נפלא מאד, אם כי יצא משר שלבו היה טוב לישראל ואם כי כנראה השתדל השר לצדד בזכותו ולהוציאו נקי בחשפטו.

⁽³⁾ שו"ת מהרי"א לאמאש צד 54.

ממשלי עריה שלא קבלם בסבר פנים יסות היתה אחת רתו להמית⁽¹⁾. אחר שבת ר"י פולק בירושלים כעשר שנים, נתן, בהיותו בדרך בתנומה, בשנת רצ"ב או אה"כ, את ההסכמה על הספר, ברכת אברהם⁽²⁾, שנדפס בשנת ש"יב בוויניציאה וחברו ר' אברהם ב"ר שלמה טריוויש בשנת רס"ד, ויתתם שם א"ע תחת ההסכמה: יעקב ברבי יוסף ולהיה פולק איש ירושלים⁽³⁾.

את כל זה ראיתי להעיר בנוגע לר"י פולק, אחד מיחירי הסגולה ששתלם הקב"ה בכל דור ודור לתחית רוח ישראל. על איש דגול מרבבה כזה, אשר דעתו היתה רחבה, משנתו — קב ונקי, אשר בפלסוליו של אמת, להלכה ולמעשה, וברום ערך ישיבתו הגדולה החזיר את עמדת התורה ליושנה והרבה פעל להתפשטות לסוד התלמוד ושכלולו בפולניא. — על איש כזה ראוי לאמר: אלו חיו נשתכחה תורה מ"ישראל היה הוא מהדר לה בפלסוליה פלפלא תריסתא לאמתה של תורה, דברים שנאמרו על הנימ נרשון אשכנזי, בעל "עבודת הגרשוני"⁽⁴⁾, ניכ מפלפל גדול, אחד מן התריפים הראשונים⁽⁵⁾.

⁽¹⁾ תוספות ל"עסק הבכא" תוצאת ווינר צד כי וכ"א.

⁽²⁾ על דברי החכם שוח"ה ב"ישרון" שנה חמישית (צד קנ"ג) מעיר החכם פון ב"כנסת ישראל" (צד 568), כי "רחוק לשמוע כי ר' יעקב ברבי יוסף ולהיה איש ירושלים המסכים על ספר "ברכת אברהם" הוא ר"י פולק, יען "אם היה דר איזה שנים בירושלים" לא היה תחתם א"ע "איש ירושלים". אבל נראין דברי הח' שוח"ה מדברי הח' פון, כי עיניו של האחרון הפעו ולא ראה יפה, כי כתוב שם ספרדש "יעקב ברבי יוסף ולהיה פולק", ובשם "פולק" לא נודע לנו גאון אחר מזמן החווא. ולדעת הח' שוח"ה (במכתבו אלי) עזב ר"י פולק את העיר קראקא אחרי שנת רפ"ב והסכמתו כתב אחרי שנת רצ"ב, ולפי"ז היה לכה"פ עשר שנים בירושלים, ולכך היה יכול לחתום א"ע "איש ירושלים". — ב"גלעד" סי' ס"ז מובא נוסח מצבת "צבי בר יעקב ולהיה המכונה הירש פולק", שנפטר בשנת ש"ה, ואולי הוא בנו של ר"י פולק. עי' "ישרון" שם.

⁽³⁾ עי' הקדמת תלמידו הג"מ דוד אפנהיים לס' "תפארת הגרשוני".

⁽⁴⁾ שירת "פנים מאירות" ח"ג סי' י"א.

הַיְהוּדוּת מָה הִיא.

לפונדק אחד נודמנו הפעם
רבי, רוסא-חולים ומשכיל סתם.
ובשבבתם לשלחן על כוס מה הם
נתגלגלה בניהם שיחה של טעם
על מהות היהדות ויסודותיה.
"היהדות היא הדת", קורא הרב
ומסלסל פאותיו בענג רב --
אין יהדות אלא בתרי"ג מצוותיה,
במזוזה בשדה ובמקוה של מים סאה.
-- "היהדות היא ציון" -- יקרא בחמו.
כלי עיניו על מצחו, המשכיל הלאומי --
היא תבת הארץ ותריסת המערה,
השואיפה הצינית, מבגל הפרוגרם.
ורוסא החולים: רבנות, במחילה,
מהי מה תהי היהדות -- אתא קלילא,
ויהודי אני, מסגי שערב "ממעם"
שמי לאסוני בסטרי הסקידים
אשר ליהודים.
בין כה ותפונדקי בא מן הדרך,
-- הוא נסע ליריד למכור סוסים ושנרים --
על סגיו אי-מנוחה, בקגדיו אי-סדרים.
פאותיו וזקנו יכסה הקנח;
ונטל הוא ידיו ונותן את שלזמו.

בסדר סנים ימות תקבלו זוגות.
 תסיק התגור ותכין ארוחתו
 — היום בשר ולביבות, כסעודת שלמה —
 וחושבת הנוח לה הביא העל.
 מנאליים ויחסיים וקרועי הבגדים
 סבוהו כדבורים ששית הילדים.
 סבוהו סמחת, סבוהו סמעל:
 אבא, אבא, מה לנו הבאת?
 הסמתקים או שמלה חדשה?
 — לא סמתקים ולא שמלה חדשה.
 הבאתי לכם, גני — האלפיא ביתי א'.

היהדות מה היא — הגידה, איש תמים.
 לאלה החקמים!

ריב סוללער.

מן המערב.

(שיחות ספרותיות)

ג.

קובל הייתי בסרק הקודם על חכמי עמנו. שאינם עוסקים בחקר חכמת ישראל ברוב המקצעות הנוגעים להכרת עמנו וספרותנו העתיקה. ואולם אם נבקש סבת הדבר, כי זה כמה נסתם חוץ מישראל, הנה נמצא, כי המגרעת הזאת מונחת במכע חיינו הלאומיים, ולא הפרט אשם בדבר, אלא הכלל. ספרי מחקר כאלה אינם נמכרים בשוק כסחורה עוברת, ולכן לא תחיה החכמה הזאת את בעליה. אלא שבאורח ישנם בתי מדרש ואקדמיות, אשר מהם מתפרנסים כמה חכמים וחוקרים, ועבודתם בבתים האלה היא קלה וגם מעין החקירות שהם מצויים אצלן ולהן נתונים הם בכל לבם ונפשם. ובהיות כי פרנסתם בריחה ובלי עמל גדול והיא נובעת מאותה החכמה האהובה להם, גם יושבים הם במקום תורה, סופרים וספרים (כי לכל אוניוורסיטט ואקדמיה יש אוצר ספרים גדול, ומה שחסר לזו שואלת לה לעת הצורך מחברתה), לכן הוכשרו לחקירות עמוקות, ואם יש להם תשוקה נמרצה להגדיל החכמה ולהאדירה, גם נחטו ממכעם בכשרון גדול לחקירות סילולוגיות והיסטוריות, שוב אין דבר מעכב אותם מלהעשיר את המדעים. לא כן בעמנו. עם חכם ונבון. בארצות רבים, גליציה, רומיניא וכו' חיים תלמידי חכמים על פי הרוב בדחקות ועניות, וחמרה להם הרחבת הלב הצריכה למחקרים כאלה, גם אין להם כל הספרים והאמצעים, אשר בלעדם אי אפשר לאדם להכנס למרקלין של החכמה. ובארצות המערב נשחנה המצב מאד לרעה בשנים האחרונות. מי יעסוק בעת עוד בידיעת שפת עבר ובחכמת ישראל? לכל היותר הרבנים, שומרי משמרת הקדש, והלואי שיהיו לכל הסתות כל הרבנים חניכי בתי המדרש במערב אירופא יודעים לקרוא עברית כהונן ולתרנם סמוק כששומר. ואולם הרבנים האלה, אפילו אם הם בעלי כשרון וגם יש להם חפץ נמרץ לחקירה מדעית, כמה מכשולים ומעצורים לפנייהם בדרך הקדש. רובא דרובא הם הולכים בראשית ימי שרתם בקדש אל אחת העדות הקטנות לאכול שם פת לחם. הרבנות בעדה קטנה מולדת כח של אדם מכמה צדדים. אין הפרנסה מצויה שם והרב יהיה חיי עוני ודחקות, ולעומת זה מרובות בעדה קטנה קטנות ומריבות, המטרידות את הרב מלעסוק בתורה, עד שעל פי הרוב יספיד שם את כשרונו ותשוקתו לכל עבודה מדעית, ובאחרית ימיו יהיה אדם מנושם והמוני, ודבר אין לו עם ספרותנו וחכמת עמנו. ומי שוכה לרבנות בעדה

נדולה — הגה רבחה. העבודה עליז מאד. הגע בעצמך. כמה נשואין וכמה הספרים וכמה מעודות של מצוה וכמה שיחות במלות יש לרב בעדה נדולה. ואיש כזה יעמק בחכמה? הן אמנם היה כזה בימים מקדם. הרב רייט וקש ישב בעיר נדולה. וכל היום עסק בצרכי צבור, לא רק באלו המוטלים עליו. אלא אפילו באלו שלא היה מצווה ועומד עליהם. היה אב לאביזנים ודאג לגר וליתום ולאלמנה וכדומה. — ועם כל זה ישב ועסק גם בחכמה. אבל כמה וקש איכא בשוקא? חזאת לדעת. כי אפילו אנשי מעלה כניג, וקש, יילינק ודומיהם הספידו הרבה מכשורונם על ידי הרבנות, אלא שכשורונם היה נדול כל כך, עד שנשתייר עוד הרבה גם אחרי כל המונעים והמסירדים כנגדם. ואולם ברור האספונונים הכשורין הוא רק מעט. ואותו המעט ילך למיין על פי הסבות אשר פרטנו בזה. ועוד ישנן גם סבות אחרות לזה אשר אין כאן המקום לפרטן.

בימים האחרונים נתפרסם ספר חשוב וראוי למקרא במקצוע החקירה הביבלית — בשפת עבר! חזון כזה, בהיותו בלתי מצוי בזמן הזה, ראוי הוא לדבר עליו. אף כי בכמה פרטים אין אני יכולים לקבל דעתו של המחבר, המורש מדרכי הביאור שהיו נהוגים עד עכשיו בישראל ובחזר לו דרך חדשה לגמרי.¹⁾

בהקדמתו מבקש המחבר את כל הקוראים, כי ידינו עליו בלי משא פנים. היינו, במרם יקראו בספרו ישחררו עצמם מכל דעה קדומה, אשר הורגלו בה, מכל מדרש ואגדה, מכל סירוש מקובל, ואפילו מדברי אמנה דת, אלא כתבי הקדש יהיו בעיניהם כספרים עתיקים, אשר עליהם להבינם כששומם ולא יותר. אמת הדבר, כי ענין קשה הוא זה לאדם אשר גדל בתורה וביראת שמים, ובדאי יתקצף על כל דף ודף של החבור הנוכחי. ואולם עם כל זה אוכל להעיד על עצמי, כי עשיתי כבקשת המחבר, לשחרר עצמי מכל דעה קדומה, טרם קראתי בספרו. ובאמת מצאתי בו כמה סירויים יקרים ונכחדים, ועוד יותר כמה ענינים מוכים בנוגע להבנת שמוש הלשון העברית (Syntax), מה שנעלם עד הגה מהמדקקים והמבארים. ויען כי למדתי מהמחבר הרבה, הנני חייב בכבודו ואדין אותו לקף זכות גם בכמה ענינים אשר חמא, לא בשננה, אלא בודון.

לפי דעתי של המחבר, כל התורה היא מזמן גלות בבל, וכנראה מדבריו, כוננו, כי רוב פרקי התורה נכתבו בגלות ומעומם אמנם נכתבו קודם לזה, אבל הסדרו היה על כל פנים בבבל, ולכן גם במגלות העתיקות באו כמה שנויים. המחבר ידע מראש, כי רוב הקוראים עברית יודעו על דברי אסיקורמות כאלה. ואולם אני הלא כבר הורגלנו בדברים כאלה, וכבר שמענום בבית מדרשם של וול הוון וחבריו. ולא עוד, אלא שאנו מוצאים בדברי המחבר כעין אנכרוניסמוס. הוא בא אלינו עכשיו בחקירותיו אלה, בעת אשר גם רבים מותקרי בני הנגר כבר חזרו בהם מהחלטתם זו, ועל פי החקירות החדשות נוכחו, כי רבים מפרקי התורה, אשר עליהם אמרו וול הוון וגילדיקי, שנכתבו בגלות בבבל, הם באמת

¹⁾ „מקרא כפשוטו ותוא מקרא מפורש ושום שכל ומשם יפיר והיה לשלש ראשים. הראש האחד דברי תורה. אמרתים סתך כתבי הקדש בלי משא פני הקדש וכמי שאינו נוגע בדבריו אני שכתתי בן יום-שוב אכן בודד [Arnold B. Ehrlich], ברלין בבית ספר הספרים של פוזנא 1899 (X + 884). הספר הזה נרשם בחזון גדול בבית הדפוס של אישצקוסקי בברלין, מה שהוא גם כן חדוש גדול בפירוש על התורה, וגם כזה הוא נבדל משאר הספרים שבמקצוע זה.

קדומים מאד. כמו למשל מסור מלחמת ארבעת המלכים בחמשה המובא כבראשית יד. אשר הוכיח הוטל בראיות נכונות וישרות, כי אמתי הוא בכל פרטיו. ואם היה המחבר מביא לכל הסתות ראיות והוכחות חדשות, מה שלא נודע להקדמים לו, התרשנו. אבל הוא מסתפק בראיותיהם הקלושות של כת וולחוזן, וכל הימים האחרונים כמדומה שהיה גם שנתו ולא נודע לו כלום מהמהפכה שנהיתה במקצוע זה של החקירה הביבלית. מה נאמר, למשל, למין „ראיה“, כי מסור יציאת מצרים הוא ענין שהמציאו האחרונים, והאמונה בו היתה תמיד רוססת בידי העם. שהרי על כן „נאמר ונשנה כחמשים פעמים בתורה לברא“ (עמוד 263)? הלא החקירה האמתית תשמוט ממש להסך. אף פעם אחת לא באו דברים בכהיק לחוק ענין יציאת מצרים, במסמרים רבים, כדברת המחבר, אבל הנביאים והמשוררים יסדו על המאורע ההיסטורי הזה, אשר היה מסור מפורסם ומקובל באומה, את דבריהם אל העם או את סיומיהם הרתיים. ומה אנו למדים מזה? כי בודאי לא היה אדם מספק באמתת המסור הזה. ויסה רן בימינו אלה אחד התוקרים החפשים, כי עם כל הספקות אשר הפילו החכמים בדבר הזה, אי אפשר הוא, כי יהיה כלו בדוי, שהרי „נאמר ונשנה“ פעמים אין מספר בכהיק. כן יורה לנו שקול הרעת, אם לא נתקש ונתחכם להוכיח ההסך.

ואולם אין הרבר הזה עיקרי כל כך במסר אשר לסנינו, ולא היה חסר כלום, אם היה המחבר משמיט אלו הדברים, אשר בכל אופן אינם חדשים. עיקר שבת המסר הזה הוא, כמו שאמרתי כבר, בהערותיו החשובות בהבנת המקרא וביחוד בשמש הלשון. והנה קשה מאד לחפש אחר כל חרוש וחרוש, שמא כבר קדמו מחבר אחר, שהרי הענינים האלה הם כמים שאין להם סוף. בכמה סירושים ובאורים מצאתי באמת, כי אינם חדשים, אבל לא אחשוך את המחבר בנגבת דברים, אלא כי כוון לדעת המפרשים שלא ראה את ספריהם, או כי קרא אותם ושכח מהם שלמר מהם, וזה יאדע לכל חוקר, כנודע, וארשום בזה קצת מחרושי המחבר, אשר לא נודעו לי עד כה מתוך ספרים אחרים. למשל, הבדל הכונה בשתי המליצות: „בין סלוני לסלוני“ או „בין סלוני ובין סלוני“. באופן הראשון אנו מרמזים, כי א' הוא יותר חשוב מב', וכאופן השני, כי שניהם שווים. ולסיכך נאמר (דחיב ב' יד י'): „בין רב לאין כח“, וזה הוא המכוון גם במאמר הכתוב: „בין מים למים“, כי המים העליונים חשובים מהמים התחתונים. ומעולם לא נאמר במקרא: „בין מקום למקום, אלא: „בין מקום זה ובין מקום שני“, כי שניהם שווים („בין בית אל ובין העי“). וכן יסה סירש המחבר את המקרא: „כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות“, שהכוונה: כי בו שבת מכל מלאכתו (אשר ברא אלהים) לעשות, ומלת לעשות חזרת למעלה, ולא כמשמ בעל המעשים, ורצה הכתוב לומר בזה, כי האלהים שבת אמנם מכל מלאכתו לעשות ולברוא חדשות, אבל לא שבת חיו מכל וכל, באופן כי נאמין שאיננו פועל ומנהיג עוד בעולמו. — כן מרמו המחבר על ההבדל שבין „נסתרי ובין „נחבא“. הראשון מובנו שהוא נגלה לֵבָּה ונסתר לשני, ולכן אמר לכן יעקב: „כי נסתר איש מרעהו“; ואולם הנחבא הוא נחבא מכל אדם, ושאלו שהיה נחבא אל הכלים היו צריכים לשאול בה, היכן הוא. ולסיכך אי אפשר לומר נחבאתי מסלוני, אלא נסתרתי מסלוני. ויסה דק בזה, שהרי כן נאמר: „ומסניך אסתר“, „נסתרה והיא נטמאה“ (רק מאישה נסתרה, אבל לא נסתרה מהבועל), וכן „נסתרת“ האמור בדוד ויהונתן, הלא נודע מקום דוד ליהונתן, וכן „נסתרת בנחל כרית“ האמור אצל אליהו, הכונה שיסתר רק מעיני אחאב.

ועוד רבים כאלה). — כן מתקבל סירושו על המקרא: מי מלל לאברהם חניקה בנים שרה, ששרש מלל יש לו הוראה של שבת והלל כרוב דברים, שהרי כן אומר הכתוב: מי ימלל גבורות ה', מי איש דברים אשר ידע לספר שבת גבורותיו, ומלת לאברהם נמשכת לאחריה: מי ימלל (כן נמצא בנוסח השבעים), לאברהם הגיקה בנים שרה, כי ילדתי בן לזקוניו. — בענין המליצה הנהוגה בלחץ, חרה אף סלוני נמשכנו עד הנה אחרי דעת נייניוס, כי מובנה: אף בוער, מפני שהכועס נראה כאלו בוער הוא באש ומני להבים פניו. ואולם המחבר מוען נגד זה: איך נאמר, ויחר אף יעקב ברחלי, שהיה כועס עליה כל כך, והיא אהובתו ואשת חיקו? וכן לא נמצא בתשובתו חרון אף כל כך במובן הרגיל. ועוד, אלו הנמשכים אחר דעת נייניוס אומרים, כי חרון הוא לשון שרפה ותבערה, וכאמרת אין הדבר כן, כי משמע שנאמר: את שני קצותיו אכלה [ה]אש ותוכו נחרי, נבין מזה, כי האש לא ננעה אלא במקצת אל תוכו, אבל לא שרפה אותו. ולפי דעת המחבר, אין ענין, חרה בעברית אלא כמשמעו בערבית, לשון מעוט וקצור, ולכן אמר ישעיה (כד ז'): על כן חרו יושבי הארץ ונשאר אנש מוער, הכונה מבוארת, כי נתמעטו בני אדם [הסירוש הזה הוא יפה ומסכים אל המשך הענין שם, ולא ראייתו עד הנה בשום מפרש], ולשון חרון אף הוא קוצר אף, שזה ההפך מן ארך אפים. (ungeduldig werden), וזה מסכים למאמר הכתוב: ויחר אף יעקב ברחל, שקצרה רוח יעקב לשמוע תרעומת אשתו. ואולם, אף כי צדקו דברי המחבר בנוגע למובן המקורי של המליצה הזאת, צריך להודות, כי לא חסיד תשמש לקצר אף בלבד, אלא ברבות הימים שמשו בה גם במובן כעס וחמה. — בפירוש המקרא: הפעם יזכלני אישי, נמשך המחבר אחר דעות המפרשים, אבל כבר הבאתי (בהשלחי כרך ב' עמוד 515 בהערה) דברי פרידריך דיליטש, כי זבלי באשורית הוא ענין התרוממות, והפירוש הזה הוא אמתי. בכלל צריך להעיר, כי יודע אמנם המחבר כמה לשונות שמיות ומשתמש בהן שמוש מוב ומועיל להבנת המקרא, אבל מלשון אשורית הגיה ידו, ולכן נכשל בכמה ענינים. — על המקרא: ולא יכלו דברו שלום, העיר המחבר בצדק, כי בעברית יאמרו, דבר אליי ולא דבר אותי, ואולם אם יבוא מעל דבר עם יחס הפעול הוא במובן דבר על אודותו, כמו שנאמר: העיר אשר דברתי (בראשית יט כ"א), כלומר אשר דברת עליה או על אודותיה, וכן: הנה הנאל עובר אשר דבר בוער, אף כאן, ולא יכלו דברו, לדבר על אודותו, שלום, וסירוש זה עולה יפה.

המקרא הסתום: כי חתן רמים אתה לי וכו', חתן רמים למלות, לפי דעתי יפה פירש אותו המחבר. הן נודע לנו, כי חתן הוא על פי מובנו האמתי אבי האשה או אבי אביה או אחיה, והמחבר יביא, כי נוע המלה הזאת הוא על פי מנהג קדום בין העמים השמיים, אשר חרפה היתה להם לתת בתם לאיש ערל, ולסייך אם בא אדם להדבק בורעם, היו בודקים אותו, אם מהול הוא. הברוק היה נקרא חתן (ענין חתן בערבית) והבודק נקרא חתן, אם היה אבי הנערה בחיים היה הוא החתן, ואם מת כבר היה אבי אביה או אחיה עומד במקום האב. ואח"כ נשארה המלה הזאת, גם כשכבול כבר אותו המנהג, והנה במקרא שלמינו ענין חתן הוא ממש כמשמעות חתן ומילה, וצפורה אסרה, כי חתן רמים הוא בנה לה, עליה מוטל החוב למול את בנה, אחרי כי בעלה חלה, ועוד

(1) שוב נזכרתי, כי קדמו כבר שד"ל בזה (בכח"ע תקפ"ח ע' 104).

קראה לו חתן דמים למולות, כי בשביל מילתו היה ה' מבקש להמית את בעלת. — בענין בין הערבים דרך המחבר יפה. כי בערבית יאמרו רגבאן לחדש רגב והחדש שלאחריו, וכמהו יאמר העברי. ערבים, ולא יכוון לכפלו של ערב, כי אם לערב ומה שסמך לו לפניו או לאחריו. — והמשים עלו בני ישראל ממצרים, פירש המחבר ענין וחמשים לא מזוינים, כפירוש רש"י ורוב המפרשים מכני ישראל, אלא מלשון חמשי בערבית, שענינו נבורה ואומץ הלב, דוגמת שאמר: ובני ישראל יוצאים ביד רמה, ואולם הפירוש הזה איננו חדש, וכבר נאמר בניזניוס. — במקרא: וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים הוסיף המחבר פירוש דחוק על הפירושים הרחוקים הנמצאים כבר, ואולם הבאור האמתי, שאין לספק בו, הובא כבר ע"ס החקירה בלשון אשורית. בהשלה כד' ב' עמוד 518. — בשרש, לזה הביא המחבר הנחה כללית, כי מליצת מלוגי נלוח עם מלוגי, תורה, כי שניהם שוים במעלה, ואולם מלוגי נלוח אל או על, הכוונה, כי הראשון מסל להשני, והנה חזרתי על כל המקרא ומצאתי הנחת המחבר צורקת, אבל עם כל זה יש יוצא מן הכלל הזה: הפעם ילוח אישיו אלי, ובודאי אין האיש מסל להאשה לפי מרשני העברים הקדמונים. דוגמא לזה נמצא, כי העמיד המחבר כלל מוסכם, שכל עיבה האמורה במקרא ענינה מורענות ועונש והיטה הרעת, ולפי זה אין אומרים בעברית: מלוגי עזב את העיר, שאין זה אלא גרמניזמוס, אלא הנכון: מלוגי יצא מן העיר, לפי שעזיבת העיר הכונה, כי מאם בה והסית אותה מלבו, ועכ"ז נמצא: ועזב את אביו ומתי, ובה נכנס המחבר בשנוי דחיק לקיים את דבריו; אבל נמצא גם: והארץ תעזב מהם, שענינה verlatzen, לא שמאסו בה בני ישראל, ומה נלמוד מזה? כי אמנם צדק המחבר באלו הכללים שהעמיר, אלא שגם בזמן קדום, כשלשון עבר היתה עוד שפה מדוברת, נכשל המפרש לפעמים בלשונו, והכלל הוא אמתי, אפילו שנמצא פרט אחד יוצא ממנו. — בסמוך אחרי דרך מבוא השמש, שבת המחבר מאד את רש"י, אשר עמד בריקנות גדולה על הברל הרבר בין. אחרי, לאחרי, ואחרי שכבאן הוא לשון הפלגה, ורש"י נסתיע בספקי המעשים, אבל המחבר איננו בקי כנראה בספקי המעשים, שהרי באמת אין המעם מסייע לפירוש רש"י, וכבר העיר שרל (בספרו וכוה על הקבלה עמוד 79) על המעות הזאת בפירוש רש"י, ואין כאן המקום להאריך.

חקירה חשובה בשמש הלשון אתה מוצא בספר זה, אלא כי המחבר לא ירד לעומקה ויש להוסיף על דבריו. הנה על מקרא, והארץ היתה תהו ובהר, אומר המחבר, כי בשום אין מן הצורך לקשר את הנושא עם הנשוא על ידי מלת הקשור. בלעז יאמרו: A ist B, אבל בלחיק אין אומרים כן, אלא: במנך ערמת חטים, עשרים גרה השקלי, ואני תפלה, וזהב הארץ היא טובה, ורבים כמותו, ואם יבוא הנושא מקשר ע"י מלת היתה אל הנושא, הכוונה בזה חזק הענין, והארץ היתה תהו ובהר, כלומר ממש, לא רק נומא. ויפה כיוונו בזה במדרש על מקרא, ומשה היה רועה, כשהיה משה רבנו ע"ה רועה צאן יתרו ברח גדי מהעדר ורץ משה אחריו וכו', הוי אומר, ומשה היה רועה.

ואולם המחבר לא רק בחקירה זו ולא הבין אותה לכל סרטיה, ומפני שיצא לנו מזה מחקר חשוב בהבנת הלשון אוסיף עליו. הנה במאמר של זמן הזה (Praesens) אין מן הצורך לקשר את הנושא להנושא ע"י מלת הקשור, וכן גם בזמן עבר במאמר ספודי מונבל, אם המאמר משולב אל יתר חלקי הספר ואיננו עיקר המבוכן שבו, אלא בא בתור באור והרחבת הדברים. למשל: ועפרון יושב בתוך בני חתי, שדבר זה איננו עיקרי

בספור אשר לפנינו, אבל בא לכאור הענינים, וכן: ובלק בן צפור מלך למאב בעת ההיא, שאין זה אלא להרחבת הספור ולבארו יותר, וכן: ובעת ההיא פלשתים משלים בישראל, ורבים כמותו. ואולם אם המאמר בזמן עבר והוא עיקר הספור, אז צריך הוא למלת הקשור: והארץ היתה תהו ובהו, נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, היא היתה אם כל חי, הוא היה נכור ציד לפני ה', יוסף . . . היה רעה את אחיו בצאן, ויוסף הוא [כמו היה] השלישי, ודבר ה' היה יקר, ויפתח הגלעדי היה נכור חילי, ובמדרש על מקרא, ומשה היה רועה כונו יסח, שחרי לכאורה אין שם חסכון לספר, כי משה היה רועה, אלא להודיע, איך נגלה לו השם, ומה שבא, כי רעה את צאן יתרו חתנו, אינו אלא פרט אחר של הספור, ולפיכך היה מן הראוי כי יאמר: ומשה רועה את צאן יתרו וכו' (כמו: והנער שמואל משרת את ה' . . . ועלי שוכב במקומו, שאין זה אלא להמשך הספור); ומטה שנאמר: ומשה היה רועה, יצא לנו, כי זה הוא עיקר בספורנו, שהוא היה רועה נאמן על סי מה שספרו שם בדרך אנדה, ושמו של מקרא הוא, שלא תמעה להאמין, כי משה רעה רק במקרה ובדרך ארעי את צאן יתרו, אלא היה נהוג תדיר¹) לרעות את הצאן, והמדרש הוא עומק שמו של מקרא, וזלת האנדה היפה הנמצאה שם, וכזה אתה מוצא כמה פעמים כשנדייק בדברי אנדה.

בדבר הזה נגע המחבר בחקירה חשובה, ועל הדברים האלה אוכל להוסיף עוד כמה דונמאות. למשל, למקרא, למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו, דרשו (בשמות רבה): אתם למה ומעשיכם למה? ומה כונו בזה? והנה ידוע הוא, כי מלת "מא" ענינו בעברית וסורית, לא, ומה: השבעתי אתכם בנות ירושלים מה תעירו ומה תעדרו את האהבה (שה"ש ח' ד'), שמשמעו אל תעירו ואל תעוררו, ובסורית יש גם למלת "למה" מובן של שלילה והכל (תרגום של הכל — למה), ובעל המדרש ירד לעומק שמו של המקרא, כי מה מעם לשאלה זו: למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו? הם אומרים דבר גדול ובוראי הם דורשים, כי ישבות העם, והוא שואל אותם, למה יפריעו את העם ממעשיו! אלא כן הוא שמו של מקרא: פרעה אמר למשה ולאהרן, להביל ולחנם תפריעו את העם ממעשיו, אין שום תועלת בהשחלולתכם, והמסק הבא אחריו הוא סירוש המקרא הקודם, וכל הבקי בצחות הפרוזה העברית יחש הנעימות בסדר הדברים האלה, כי בתחלה מביא את דברי פרעה כלשונו במאמר קצר, כראוי לאיש מדבר בקצף וכעס, ואחרי כן חוזר הכותב לכאור מדעתו הדברים באריכות.

סוף דבר, בספר הזה ימצא הקורא המבין כמה הערות חשובות, ואפילו מאותן אשר לא יסכים להן תצא לו לפעמים תועלת מרעית. ביחוד נתן לנו המחבר ענינים מועילים על ידי ידועותיו הרחבות בשפת ערב ובשמש לשונה, ולפעמים הוא נותן לנו דרך אנב גם איוו הצעה, אשר ראוי להתבונן עליה בכובד ראש (כן נכונה, למשל הצעתו

¹ תדע שכן הוא, שחרי במשנה נמצא אחר כן שמוש המלה הזאת בכלל לפעולה רגילה ותדירה: "הוא היה אומר" (היה רגיל לומר), "וכך היה מונח" (היה רגיל למנות), "כל שבעת הימים לא היו מונעים ממנו מאכל ומשתה", ערב יוה"כ . . . לא היו מניחין, ולא חיתה קריאת הגבר מגעת עד שהיתה העזרה", ורבים כאלה, שמשמעם ענין רגילות (zu seite es) ובמגנט המדרש השתמשו אחר כן תמיד בלשון כזו: "כל היום היה יושב ודורש", "היה עומד וצוח", ובכלל היה להם מרובה יותר, לשנות את הפעל "היה" ולהשתמש בו לכל צרכיהם, וכבר נמצא במשנה: "היה קורא בתורה" (במקום: קרא בתורה), "אל תחא דין יחיד" (במקום: אל תדין יחיד) ורבים כהנה.

להשתמש במלת מאיין במונח "verneinen", והיא יותר טובה ממלת שולל שחרנילו בני תבון אותנו בה). אבל לא אוכל לעבור בשתיקה על מגרעת גדולה במגנון המחבר, כי דרכו להשיב על דברי החכמים הקודמים, וביחוד על הרשבים והראביע, בדברי בח ותרסה, שאינם ראויים לחכם שכמותו. ואם יש את נפשו לפרסם גם יתר חלקי הספר (וכזה יעשה דבר טוב ורצוי), ראוי היה לו לשנות הרבה ממטבע שטבע בחלק הראשון: לעזוב דרכו בבקרת ההיסטורית של כהיק בשיטתו של וולדון, ועוד יותר ראוי לו לעזוב את סגנונו, שאיננו מתאים עם חקירותיו המובנות.

ד"ר ש. ב.

ספרים חדשים.

דקמור כהן. חיון בארבע מערכות מאת מכס נורדו. ברלין 1899. *

חיונו זה של מ. נרדו, אף כי ערכו הפיוטי והרמתי איננו גדול כל כך, חשוב הוא בעינינו מצד היותו במדה ידועה מפיץ אור על הציוניות המדינית, על הסבות שהולידה ועל הקים המיוחדים המבדילים אותה מהציוניות המורחית, ולולא דמסתפינא הייתי אומר, כי בעוד אשר, הגיטו החדש של ת. הירצל¹) מעברת לפנינו את ימי הורתה, הנה המרגייה של נורדו נותנת לנו תמונת ימי לידתה של התנועה הלאומית במערב אירופא. רגשותיו הלאומיות של הדיד שמואל ב. הגיטו החדש עורן כחות ומפושמשות, שאיפותיו אינן ברורות גם לו בעצמו, תומות הגיטו החדש מעיקות עליו, והוא רוצה להתפרץ החוצה, מבלי לדעת אנה ואיך לצאת. הוא עוד, חצי מתבולל, ועוד לא נרע איוו דמות יקבל היצור החדש שהתחיל להתרקם בנפשו. לא כן כהן: הוא כבר מכיר את עצמותו הלאומית — או, לכל הפחות, הוא אומר כן —: הוא ציוני. אנחנו נשתדל למצוא לנו ארץ ולחדש את שפתנו הנשכחה, יאמר לאבי אדוכתו, והוא גם מכיר ומסכים את נחיצות יציאתנו מארצות מזרח, את הכרחיות התרבותנו לצבור מדיני מיוחד, אבל נפלא הרבה, כי בה במדה אשר הרעה הציונית תולכת הלוך והתברר, הלוך והתפתח בהכרתם של הלאומיים המדיניים, בה במדה ילכו ויתרחקו הלאומיים האלה מעמנו.

מביבתי של הדיד שמואל עודנה מביבה ישראלית, אף כי גם היא נושאת עליה סימנים ידועים של תרבות אירופא וחקי ימיפותו החיצונית של יפת. הורי שמואל, ומרשטיין והרב פרידחיימר — ככולם עוד מבווע חותם רחוב היהודים ורוחה מדברת מתוך גרונם ומפעליהם. וגם יתר האנשים הערשים בהחיון — הרמינה אשת שמואל, רהיינברג ורעיתו — גם הם עוד לא התרחקו כליל מאהלי יעקב ובמדה ידועה עוד קשורים גם המה בהגיטו החדש. המומר ביכלר והאזרחים האשכנזים אמנם ישפיעו מעט או הרבה על המביבה הזאת, אבל אין ביכולתם לשנותה עד היסוד.

ומי המה האנשים המוכבים את הדיד כהן?

*) Doktor Kohn. Bürgerliches Trauerspiel aus der Gegenwart, in vier Aufzügen, von Max Nordau. Zweite Auflage. Berlin 1899.

¹) ק"י, "השלה" כרך ד' חוברת ב' (כ) "ספרים חדשים".

מראשית החיוון ועד סופו לא יראה ולא ימצא אף יהודי אחד במסבי הריר כהן, מלבד הוריו. התברר אשר בה יחיה. ידבר ויפעל גבורנו הלאומי הזה, וזה היא ונכריה לעמנו ואיירה מלא שנאה עזה אל היהודים. בבית הריקטור קיעלהולט הגנו פוגשים את תלמידי האוניברסיטה השומכים תרפות וגרופים על כל אשר בשם ישראל יכונה; גם חומם יהודי כלבד דיו לעורר את חמת האשכנזים הגאיונים האלה; הגנו רואים פרוסיסורים, כהברמן, אשר למרות ידיעותיהם הגדולות והשכלתם המרובה, הם מכועים עד צוארם ברשע דעות קדומות וכחכות בכל מה שנוגע ליהודים והיהדות. הוא לא יבוש להביע דעתו. כי היהודי לא ברא לעולם דבר מקורי וחדש וכל עסקו של היהודי המלומד רק להחליף את זהב השכלתו של יפת במטבעות־נחשת מטאלות. בכדי להרחיב בין ההמון...⁽²⁾ לסנינו עוברים גם האחים מאָזער — קוינקא, אשר למרות (או אולי בגלל) היותם מגזע ישראל, הם משתדלים להכליש את שנאתם אל היהודים באופן גם ומכחיל. וגם אביהם, יועי־הסתרים מאָזער (שמו בישראל היה מאָזעס), המיד בנעוריו את דתו, יען כי חרל להרגיש אף רגש קל של קרבה לעם ישראל, ויתחתן במשפחה אשכנזית אשר התאחדה בה יהדות האצילים וקנאת־חרת של הכהנים.

מה ליהודי לאומי בחברת אנשים כאלה? האם לא ידע כי ישנאוהו ויכחודו בלבם? — אמנם, הוא יודע זאת, יודע כי במחנה האויב הגרו, כי סביבו צרים, מקנאים, החושבים לו לחטאה גם את ידיעותיו הכבירות. ובכל זאת ישאר בחברה זו, יען — יען כי אוהב הוא. כריסטינה, בת מאָזער, עלמה יפה, טובה וישרה, משכה אליה את לב כהן לאהבה אותה וגם היא תאהבו. ימים רבים לא ערב כהן את לבו לבקש את הורי אהובתו העשירים שיחגו לו את בתם לאשה. הוא קוה, כי בקבלו משרת פרוסיסור, אם גם לא מן הפנין (הוא היה מורה חכמת ההגדרסה בהאוניברסיטה), או יתנו הורי כריסטינה את הסכמתם להשדוך הזה. אולם תחלתו נכונה, כי בקשתו להמנות לפרוסיסור הושכה ריקם. אז יקבל את אות־הזהב הראשון מהאקדמיה בשמוקהולם כעד סתרון שאלה הגרסיה, והדבר הזה יתן אומץ בלבו לנשט לפני הורי אהובתו. מאָזער, אשר היה מסור בכל לבו ונפשו לכתו היחידה, היה נכון, אם גם לא ברצונו הטוב, לכרך את אגודתם, אבל משפחת אשתו, בפרט אחיה הכומר, אשר לא חפץ ליהר עוד יותר את משפחתו האצילה, וגם בני מאָזער, האחים קארל ופרנסט, התנגדו בכל עוז אל כרית האהבה הזאת; השלום, אשר שרר יותר מחצי יובל בבית מאָזער, הופר, התהום המכריל בין היהודים והאזרחים נפתח מחדש: אשת מאָזער התקוטמה נגד בעלה, הבנים התקוטמו באביהם, ואחרי אשר שפך קארל את לענו על כהן ויתרפהו — יעדו זה האחרון למלחמת־השנים, מיראתו מן יחשב, מורד־לבברי כאות חרסה לכל עם ישראל. אולם כהן לא רצה לרצוח את נפש אחי אהובתו ויחמיא במתכון את המטרה, וקארל לא שת לב לישרתו של היהודי, וימיתו בכדור־עופרת.

אמנם, אנחנו לא נבוא במשפט עם הדיר כהן על אהבתו לעלמה נוצרית, אבל דא עקא, כי כל מחשבותיו, רגשותיו ופעולותיו, כל מהלך חייו — אינם מתאימים כלל וכלל אל הרעה הציונית אשר אליה ישא את נפשו. יהודי אנכי, אדוני, יועי־הסתרים — יאמר כהן — כאשר יעיד בי שמי, ובמקום אחר הוא אומר: ... יש יסוד להכנה

⁽²⁾ „Doktor Kohn“, מערכת א', מחזה ד' ער 18.

להתנאות בשמו. מהשם הזה מצלצלות הגרות חכרונות. השם הזה הוא התחבולה הנאמנה לעורר את נשואו שיתרומם על הביניניות. שנאת משנאניו מכרחת אותנו להתנשא על סביבתנו, לעגם אומר עלינו להיות אנשים מן השוקי⁹⁵. . . . היהדות שלנו לא תוכל להמחות לעולם: אם יחשבו זאת אחרים לאצילות או לשפלות — אחת היא: להשתחרר ממנה אין ביכלתנו. . . .⁹⁶ סוף דבר, לכאורה יש לו חכרה לאומית צלולה וברורה, אולם אם נחזור לעומק נפשו של כהן, אם נבקש את המקור, את הרגשות שמהם נובעת ההכרה הזאת, אז נראה ונוכח לדעת, כי לאומיותו אין לה כל שרש בנשמתו ורק מאירבו באה לו, מאירבו שיוכרזהו לדנעים את מוצאו. השיחה בינו ובין מאזער במערכה השניה תראנו לדעת את ההתוהם העמוק המפריד בין הלאומי הזה ובין עמו ואחיו:

— מאזער: האם אין לך חכרה לאומית? האם אינך מרגיש את עצמך לאשכנזי?

— כהן: מה יועיל לי זה, אם הרוב הגדול של עם אשכנז יקרא אלי בטלל לבנו: לא לנו אתה? האם לא אהיה כמעט בעיניו אני כרכאי ונוכל, אם בחוק לארץ יתנו את הכבוד שנחלתנו אני על שדת המדעים כנצחון חכמת אשכנז. . . . בעת אשר בארץ אשכנז עצמה יכירו במוסמיה: איננו יודעים אשכנזי ששם דיר כהן; האיש המכונה כן — יהודי הוא?

— מאזער: על כן הגני אומר: בקש את קרבת עם אשכנז.

— כהן: ולהתקרבות כזאת הלא אין כל תקות, אחרי אשר תאשכנזים ירחיקו אותנו מעליהם. הגני משהקרבת לעמי אני.

— מאזער: התבינותי דברך? האם רוצה אתה שהיהודים יחיו לעם מיוחד?

— כהן: יחיו? אנחנו — הלא הננו עם. זאת אומרים לנו די והותר⁹⁷.

ועוד יותר תתברר לנו הסבה, מדוע איננו רוצה עתה בהתבוללות, מדבריו אלה:

— כהן: הגני אומר ככלל: שאיפתנו העזה להתאחד עם עם אשכנז — לא תקום ולא תחיה. אנחנו נוכל להאמין כי חיינו לאשכנזים, אבל האחרונים לועגים לנו, עת יראו כי אנחנו מאמינים כזה. . . . בבית-הספר, בחיל-הצבא, בהאוניברסיטה — משתדלים להשיג בנפשנו את האהבה לארץ מולדתנו, את הלאומיות האשכנזית, את הזכרונות הנשגבים שבדברי ימי אשכנז, המספרים את מפעליו של העם הזה בחיל וברוח, ואחרי אשר נכנס לחיי המעשה והננו אשכנזים ספק רגל ועד ראש — אז ידוענו פתאום בני העם הזה ביד אכזרית וקוראים אחרינו בלעג: אתם אינכם אשכנזים ואין לכם כל תחבולה להיות לאשכנזים; גרים אתם וגרים תשארו עד עולם! אם כן מי אנחנו? את הנשמה הישראלית נוטלים ממנו ע"י החתך והלמוד, ובכך חנפם האשכנזים שחפיתו בנו אומר — לנו לחיות⁹⁸.

האם לא נראה ברור מדבריו אלה, כי הוא מבקש קרבת היהודים אך ורק מפני שהאשכנזים לא יתנו לו להתבולל ביניהם? הנשמה הישראלית, לפי הדואתו של הריר כהן בעצמו, כבר ניטלה ממנו, והיהדות היא על כן בפיו רק סממא יפה שתוכנו כבר נחרקו. האם מבקש הוא בפועל את קרבת היהודים? האם לא היה נכון, להפך, לנתק את הקשר האחרון שיקשרהו בעמו, אם אך היתה אהובתו רוצה בזה? רק רגש חי אחד עוד פועם בלבו, הלא הוא — אהבתו להוריו; וככל זאת הוא אומר לאשת מאזער: האהבה לכריסטינה יקרה לי מכל. לו היתה אהבתי מתנגדת לדוכתי (ביחוס עמו).

⁹⁵ שם מערכה ב', מחזה ז', צד 95.

⁹⁶ שם, מערכה ב', מחזה ז', צד 90.

⁹⁷ שם צד 88.

⁹⁸ שם צד 86.

שכל איש ישר איננו רשאי לעבור עליה, גם אז לא הייתי מתיר עליה בשביל חובתי, אלא הייתי בוחר בהתנצאה האחרונה של הנגור המכאיב אשר בנפשי. סתירה כזאת (בין האהבה והחובה) אין עתה כלל בנפשי. כריסטינה איננה דורשת כלל ממני, כי אשכח את חובתי⁷) —, כלומר, לו דרשה כריסטינה מידו, כי יעזוב את דתו ואת עמו, או לא ספק אף רנע למלאות את בקשתה; רק לכריסטינה אנו צריכים להכיר תודה, כי הלאומי הזה ישאר יהודי. האם לא עלובה היא לאומיות כזאת התלויה אך במצבת לבנה של האשה האהובה! — הדיר כהן טרמה את נפשו באמרו, כי את קרבת היהודים הוא מבקש. הוא בעצמו יודע ומכיר, מה רכ ערך החנוך בחיי האדם, ובכל זאת הוא מואס בחנוך לאומי כגונע ליתצאי חלציו. על שאלת מאָזער, איך יחנך את בנו, הוא עונה: אנכי אשתדל רק למעט בלבם רגשות האהבה ויוסי, להרגיל את שכלם להבדיל בין האמת והמקובל — את זאת יקבלו ממני. והיה כאשר יגרלו ושכלם ומוסרם יתבשלו כראוי — אז יבחרו בעצמם את אמונתם. אנכי רק לזה אדאג, כי יזכרו, לכל הפחות, למצבה יהודי אחד, שהוא ראוי כי המה וכל בני האדם יכבדוהו⁸). היינו, כי יכבדו אותו לכד, את אביהם. אבל האם לא ידע הדיר כהן, כי אי אפשר לחנך את האדם בתור אדם לכד, כי באופן כזה לא יולדו בלבו כל רגשות לאומיים, כי החנוך האנושי, שהוא אומר לתת לבנו, לא יעשה אותם ליהודים? רגש הלאומיות קשור באלפי רשמים, רגשות ומחשבות, אשר יתעוררו עוד בלב הילד. הרגש מתפתח יחד עם התפתחות כל כחות הגוף מיום אשר יחל הילד להרגיש ולחשוב מחשבות. ימי הילדות והגוער, החיים היותר עלולים לקבלת רשמים והשפעה מן החניך, מהמביבה, — המה הימים אשר בהם יתבצר הרגש המקשור אותנו בעצמו ואשר ישפיע על כל מפעלינו ומהלך מחשבותינו בימים המאוחרים — ימי הבחירות והמעשה. קחו מאתנו ביד חזקה את כל הקשרים האלה, קחו את אהבתנו המוחשית לבני עמנו החיים אתנו והסובבים אותנו — ורגש המוסר המפשט יהיה לרגש מת. הוא אשר אמרתי: הכרת עצמותו של הדיר כהן היא בת השנאה לאויביו, והשנאה בלבד אין בכחה לברוא הכרה חיובית שתהיה נורם נכבד בחיי האדם. שנאת האויב תוליד רק שנאה, אבל אין בכחה לברוא את האהבה.

והיה לנו לאות על זה — מאָזער בעצמו. דברי ימי חיו הם אחת המרגריות היותר איומות אשר יש ביכולתן להחריד את נפש האדם עד היסוד ולשנות את כל חשבון עולמו מן הקצה אל הקצה. הורות להחנוך שקבל מאָזער בבית הוריו היה באמת חספי מכל מסורת-אבות של עם ישראל, ובכל השקפותיו וחיוו הפנימיים לא הרגיש עצמו כיהודי, אלא כאשכנזי נמור, — הוא לא האמין עוד בלאומיותם של בני ישראל: אין כל יהדות עוד — יאמר מאָזער באחת משיחותיו עם כהן — את אשר תקראו בשם הזה הוא מרגש ממשם המתקיים רק באמצעים מלאכותיים; היהודים כבר חדלו מהיות לנוע מיוחד, וגם מסופק אנכי, אם היו כן בכלל באיזה זמן מן הזמנים... מה לי וליהודים הכשריים שישנם, כמו שמספרים, גם כן בעולם? . . . בעיני היהודים האדוקים — היהדות היא דתם, זה הוא, לכל הפחות, דבר מוחשי. בעיני היהודי המשכיל — היהדות היא רק אמונת-הבלים וקובץ מנהגים וזרים... עוד בבית הורי ידעתי, כי יהודי אנכי רק מפני

⁷) שם מערכה ב', מחזה 12, צד 118.

⁸) שם מערכה ב', מחזה ד', צד 98.

שקבצנים יהודים ילידי פולין רמקו מבקר ועד ערב על רלחות בית מסחרנו... היהודים הם קבוצת אנשים המצטיינת רק ע"י חיצוניותה המעוררת שחוק... אהבת האנושיות מצוה עלי — רנש אחר לא ארע ביהם להאנשים האלה — ליעץ להם שיעזבו אחד אחר את צבורם המשונה ויתבוללו בין האשכנזים. אז גם תעזובם קללת אלהים הרוכצת עליהם.⁹) —

מאָוער אהב את האשכנזים בכל לבו ונפשו, וכרצותו להיות כאחד מהם בכל הליכותיו וגם במנהגיו החיצוניים — המיר את דתו, שראה בה את המחיצה האחרונה המברלת בינו ובין יתר אחיו האשכנזים. עשרים וחמש שנה חי בשלום ובמישור בחוג משפחה נוצרית. את בניו גדל ברוח הלאומיות האשכנזית בצורתה היותר קיצונית, ואת חנוך בתו, האהובה לו כנבת עינו, מסר בירי ניסו הכומר; כל ימיו האמין בתוסמו. כי בניו, אשתו ומשפחתה יאהבוהו ויכבדוהו וכבר שכחו את מוצאו, ופתאום נוכח מאוער האומלל לדעת, כי כל חייו היו שניאה אריכתא, כי זר הוא לרוח רעותה, כי בני משפחתה אך סבלו את היהודי כחנם, כי תהום נורא מסריר בינו ובין אדוכי נפשו, כי היה כל ימיו יחיד ובודד גם בקרב בני ביתו. כרעם התרידוהו דברי בנו הבכור: „אך מקרה אתה במשפחתך!“¹⁰) אומלל ונעזב מתאונן מאָוער בלב נשבר באוני משרתו, כי „אורח הוא בביתו, כי לא יכירו פה מקומי“, — המציאות המרה שמה ברנע אחד לאל את כל תקוותיו, הרסה ולא חמלה את אמונתו הגדולה באפשרות התבוללות מוחלטת; ואחרי כל אלה — לא בראה לו ההפסדה הנפשית הזאת לב חרש ורוח חרשה; כמו שהיה, כן נשאר גם עתה זר לעמו. הוא עצמו מודה בסוף הדרסה לבתו: „מוב היה כי פניתי עורף ליהדות, כמעט החילתי לספקס בזה, עת דברתי את דודך הכומר, אבל בראותי לפני את כהן הזקן (אביו של הריד כהן), אז אוכח, כי הצדק אתי. היהודים המה אנשים אחרים לגמרי, — וכיני וכיניהם אין כל קשר!“¹¹) הגנו רואים איפוא, כי הקשר המקשר את מאָוער לעמו כבר הותר לגמרי וכל הכחות שבעולם לא יוכלו לחדשהו עוד. והאם לא יוכל מאָוער זה להיות לנו למספת דותך, כי שנאת האזרחים לכדה איננה מספקת לאחר את הקרעים אשר קרעה ההתבוללות במחנה ישראל? —

סוף דבר — הדרמה הזאת תלמדנו, כמה רעועה היא, הציוניות המערבית שנולדה אך מתוך האנטיסמיסמוס. זאת, הסכיבה האנטיסמיטית, אשר גרמה ב„ציוניות“ של הריד כהן — היא, פביכה מונבלה מאד, שאין להביא ראיה ממנה על כל העם האשכנזי. משפחת קיינקה היא משפחת אצילים גדולים, יהירות האצילים וקנאת הכהנים — הן הנה אשר גרמו לבני המשפחה הזאת להתנגד לשדוך בריסמינה את כהן. אבל משפחה נוצרית יותר פשוטה, ולו גם עשירה, לא היתה אולי ממאנת להתחתן עם מורה בבית מדרש-המדיעם, שעתידי להיות בקרוב לפרוסיסור נודע, ולו משבה את לב הריד כהן עלמה אחת מבנות העירוניים, כי אז, קרוב הדבר, שהיתה החתונה למדיט בלי כל עכוב מצד התורים — ולא היה כל מקום להתעוררות „ההכרה הלאומית“ בנפש הנכבד, ואולם גם אם נסכים, כי השנאה ליהודים הכתה שרשיה בלב כל העם האשכנזי, כי כל בני

⁹) שם, מערכה ב', מחזה ד', צד 91.

¹⁰) שם, מערכה ג', מחזה י"ד, צד 168.

¹¹) שם, מערכה ד', מחזה י"ג, צד 200.

אשכנז מתנגדים להתבוללות היהודים בתוכם. — גם אז תולד בלב היהודים אך הכרת מצבם המזר, הכרת התבולותם, וההכרה השלילית הזאת רחוקה עוד מאד מהכרה לאומית אמיתית.

תנועה חיובית תוכל להולד רק ע"י גורמים חיוביים, כחוז מסריים פנימיים, ולא ע"י כח שלילי וחיצוני.

שמואל בן-נחן.

היהודים והיהדות ברוסיא.

(ד.)

אתרי דברי במאמרי הקודם על „אגודות עזרי הקימות בתוכנו, אחשוב לנכון להוסיף בזה דברים אחדים גם על „אגודות העזרי המתכוננות ופצות בין אחינו הפועלים שכירי יום, הסמוכים בעבודתם על „שלחנות זרים ועושים את מלאכתם במכשירי-מלאכה זרים, ואין להם בעולמם אלא גופם ואונם בלבד.

הוצאתי את האגודות הללו מן הכלל וקבעתי להן מאמר מיוחד, יען כי על פי יסודן, מטרתן ומעשיהן, הן אינן נכנסות תחת סוג האגודות של צדקה הקימות בתוכנו. ביסודן מונחת שמה פלוסופית ידועה; מעשיהן סכוונות למטרה רחוקה, ומטרתן זו הרחוקה היא נגד סגירת תמיד, וחלוסייהן אנו מתצאים ביתר אגודות-עזר שלנו.

קופות-צדקתנו הגן על הרוב, ואולי גם באין יצא מן הכלל, מעין „ארגו שאליו יביאו אחינו העשירים, וכל שיש לו סת בסלו, את „חובותיהם שהמה חייבים לאחיהם העניים. האגודות הללו, כאשר כבר אמרתי במאמרי הקודם, אינן נותנות, ואינן יכולות לתת, לעני בשעת דחקו סך רב כזה, שעל ידו יוכל לצאת מידי אפטרופסותה של הצדקה. הנותן נותן אם לצאת ידי שמים, אם לצאת ידי הבריות, ויש גם שיתן מרגש רחמנות הנמשע בתוכו, אבל תמיד הלא יתן הנותן לאחרים, וכיון שיצא ידי תובתו בנתינה, אין לו עוד ולכלל המקבלים מאומה. היחס שבין הנותן והמקבל הוא יחס מרופך, לאמור: מה שמוכר בעיני הנותן: נתינה מעומת — אינו מוצא חן בעיני המקבל, ומה שמתנא חן בעיני המקבל: נתינה מרוכה — רע בעיני הנותן. ה„אינסרסי“ שלהם נפרדים לצדדים שונים, ואין כל קשר ביניהם, לכן רואים אנו על הרוב עוסקים בצרכי צבור בלאחר יד, ולא תמיד תביא המרומה הנתנת לצדקה את הברכה שהיתה צריכה ויכולה להביא. ולאידך גיסא, המקבל יודע כי אך נדבה יתנו לו, ברצות הנותן יתן וברצותו יקפץ ידו, לכן כובש המקבל את סגיו בקרקע, אויל סומקא ואחי חורא — עד שיספין עם מצבו, וכשהם בין הרי כבר נהפך לבריה שסלה, לעבר עבדים, שאין לו כל ערך עצמו, ונכון להתבונות בפני כל „בעל הבית אף במקום שאין השעה צריכה לנך, יוחל על נדונו וילקק כפות רגלי כל אדם שיש לו אגורה בכיסו, במלה אחת — אז כבר חדל להיות אדם...

לא כן הדבר בקופותיהם ואגודותיהם של אותם שכירי יום, קופתם היא מעין ארגו „לקובץ על ידי, אשר המקבץ עצמו ישחמש בנקבץ בשעת הרחק. הכסף הנקבץ איננו נחן כתור צדקה סתם, ואיננו נחן לפרט לשם הפרט הזה עצמו, להקל לו מעולו, ולהספיק

לו מוזן מעודה אחת, אבל ינתן לתכלית היציאה מן המצר, למען יחדלו בני אדם מלצפות לשלחן זרים ולמען יוכלו לחיות מעטל בסיהם. הכסף נתן לפרט כשהוא יוצא מן הכלל לעבוד להכלל כלו, כשמתקרב חיי שעתו מפני חיי עולם... הנותן איננו נותן לאחר, והמקבל איננו מקבל מאחר; כי כלם יחד הםה אחים לצרה. היחס שבין הנותן ובין המקבל הוא איפוא יחס ישר, ולכן ישתדלו כי כספם לא יעלה בתהו, וכל פרוטה שנתנה להוצאה תהיה מוצאת באופן ובמקום הראוי.

עד לפני זמן מה היו אנודות-העזר האלה מקבלות חברים מבני ברית ומשאינם בני ברית בלי הברל. אבל לפני שנתיים נשתנה הדבר ונוסדו אנודות אנודות לכל בני עם ועם לבד. כי סוף סוף ראו והתבוננו, שאי אפשר למחות את העמים כלם בחדא מתתא, ולא רוח אחת תחיה את כלם. סוף סוף באו לידי הכרה, כי גבול הוא עם מעם באומיו, בתכונות נפשו ונמיותיו, וכי על כן גם כל שאלה ושאלה אשר תתעורר בחברה נוגעת היא ונראית לכל עם ועם בפנים שונים, כמראה קסמים זה, המשנה חזותו ונוניו לכל אחד, הכל כפי עמדת האיש נבחו וכפי המשך קו מבטו אל מול פני המראה... ויש גם אשר מסרה אחת לבני עמים שונים יחד, ובכל זאת לא יוכלו להשתמש באמצעים שונים להשגת מטרתם הכללית, מפני שני מזגם הלאומי.

אחרי עמל שנים רבות ראו ונוכחו, כי המוננו איננו ככל המונם. וההבדל שבין אלו לאלו הוא בין למובה ובין לרעה, בין במבצע ובין במבע תנאי חייהם מוחין. ורבה יעמלו. אורהי העם עד שילמדו את הפועל ההמוני קרוא-ספר, עד שיביטו להוקיר נליו מבתי-מרוח ויפגעוהו משכרה, עד שיביאודו, אם מעט ואם הרבה, לידי הכרת עצמותו, — בעוד שהיהודי כבר מוכן ועומד בנדרבות; כמעט כל פועל יהודי הנוו יורע ספר, איננו שותה לשכרה, מקרשר בחבלי אהבה לבני ביתו, ובביתו הוא מוצא אותה מנחת הנפש שכן עם אחר מבקש בבתי-מרוח, השוני הוה, ששונה בו היהודי מחברו שאיננו יהודי, מקיל-לו את משא חייו המרים. מלבד זאת, הגה גם עשירי היהודים יוצאים לעזור לאחיהם בשעת רחוק במדה מרובה מאשר יעזרו בני עם אחר לאחיהם העניים... אבל גבול הוא היהודי גם לרעה. הפועל שאיננו יהודי, אם צר לו המקום בעירו ובמקומו, אם איננו מוצא לו עבודה, הרי הוא יוצא לעיר אחרת, והיהודי תתמו מגבל ואין לו דריסת הרגל מחוץ לתחום וגם בתחום עצמו ישנם כמה וכמה ענפי מלאכה שהיהודי על הרוכ משולל האפשרות לשלוח בהם יד, כמו: בבתי-חרושת של הרשות, בעבודה שבמסלח הברזל ובכניני צבור. נוסף לזה גם הוצאותיו של היהודי מרובות הגה מהוצאותיו של הנכרי, אם כי היהודי מסתפק במעט ומתפרנס בצמצום יותר מן הנכרי. וסכום כל ההבדלות הללו שבין אלו לאלו, מחיב אותם לבלי השתמש באמצעים שונים בשניהם להמכת גורלם.

ואולם, אך הגיעו האנודות הללו למלכות, מיד נצנצה ביניהן השנאה לישראל... אינני אוסר לספר מה פרטי המחלוקת הזאת וסדר התפתחותה, כי אם זאת אוסר, שגם במקום הזה רואים אנו כל אותו המחזה המעציב וכל אותה העברות המוסריות שאנו רואים בכל מקום, שהיהודים חסצים לבטל את עצמותם לבני עם זר, וזהו מתרחק ממנו וקורא: אי אפשר בך!... בני העם שהיהודים חסצים בו מכים את היהודים בכל מיני ביוזן; הם משננים לו, כי דרכיהם שונות, ואינם יכולים לצאת בצוואת דרא, והיהודים הנעלבים קוראים בשם 'אהבת אדם', מזכירים לראשונים כי בצלם אחד נבראנו, מזכירים להם זכויותיהם, מורמים לפנייהם את מעשיהם ומעשי אבותיהם ומוסיפים ושואלים בתמימות:

וכי כך עושים לבני לוי? . . . ורבים מן היהודים מאמינים כאמת ובלב שלם, כי רק מחסרון יריעה מוענים נגדם הראשונים מה שמוענים וכי אם אך-יסקחו את עיני אלה ויראו להם את משונתם, אז שלום יעשו להם, הקרעים יתאחו, ולא יצרו עוד איש את רעהו ושכם אחד יעבדו את עבודתם הכללית.

אבל לו חכמו היהודים והשכילו, כי אז היו מבישים על השנאה הזאת בעינים יותר בהירות, במבט רחב יותר, ואז היו גם דואנים לאחריתם בעוד מועד; לו לא נבר רצונם על שכלם, כי עתה היו רואים, שלא רק המקום והעם גורמים לשנאה זו; כי עתה היו שומעים את הקול הזה עצמו כשהוא יוצא גם מפי הפועלים האנגלים והאשכנזים אשר באמריקא, וכי אחיהם בני עםם שם מתאוננים גם הם — אם כי באנחה חרישית — על שנאת בני עםמא להם . . . ואז היו רואים את אי-השלמות שבהשקפתם ההסמורית, ההשקפה המטריאלית, ולא היו תולים כל הקלקולים שבסדרי החיים וכל השחתת המדות רק בשאלת העבודה והרכוש, ולא היו מנחמים את עצמם בהבלי שוא לאמור: אלה הפועלים שהם שונאי ישראל לא, פרוליטריים נמורים המה, כי אם תערובות סותרים קטנים, אבל הפרולטריים האמתיים לא יכשלו בשנאה לישראל . . .

רואים המה ראשי האגודות הללו וההולכים אחריהם את אי-השוויון בחברה, עושר מופלג ועניות מופלגת, מדות נשחתות וכשרונות אובדים, וכאלה מנגעי הדור, ויחקרו וימצאו סבה כוללת אחת לכל הנגעים, והיא: העדר הסדר כחלוקת העבודה והרכוש בין אישי החברה, ובכן באו לירי מסקנא, שכשיסדרו כראוי את החלוקה הזאת — ונרמא האדם מכל תחלואיו החמריים עם הרוחניים יחד, ושם לב האבן להיות לב בשור, יחיו כל העמים בשלום יחד וכו' וכו'.

אחת התאוה למצוא סבה אחת כללית דוקא לכל טראות החיים יחד, ירדשה היא שהגיעה לבני דורנו, בעלי המדע החיובי, מאת הדורות שקדמו להם, דורות התיאולוגיא והמיתפיסיקא, לא מה המקום להרבות דברים על הענין הזה בכלל, ורק במה שנוגע לענינו אומר: כי סדרי הכלכלה אמנם פעולתם רבה על כל ענפי החיים, התנוד, תרופת המעשה, המצב החברתי, וגם על המלוסופיא והמחשבה, הדת והתקופה, אבל פועלים המה רק סעת התגלות כח האדם וכשרונו החוצה; כשיבוא החושב לחשוב, אז יפעלו סדרי הכלכלה על תוכן המחשבה ומהלכה; כשיבוא הצייר לצייר דבר, והיו סדרי הכלכלה הלוחצים לו באונזו: ברור לך טראת זה או אחר מטראות החיים לשפוך עליו אור רוחך . . . וכן הדבר ביחס להמלוסוף והמתקק; אבל מעות היא אם נאמר, כי סדרי הכלכלה הם הם הבוראים את כשרונותיו של אדם, נפיותיו ותכונותיו, האדם קדם לסדרי הכלכלה; במשך הדורות לא נשתנה שני עיקרי לא נף האדם, לא כשרון מחשבתו ולא כשרון היצירה הנמוע בו, מסופק אני אם יאמר אדם, שיש מי שעלה בכשרון מחשבתו בדורנו על אריסטוטלס, למשל, אבל מה נשתנה? תוכן המחשבה, תוכן היצירה.

אהבת עצמו הגמורה בלב החי, ואי-החפץ שיסיג אחר את גבולו, הכרך אחריה הגה מתכונת האדם העומדות בתקן בכל דור ודור, כל זמן שלא יחללו המרשנים: .אני ואחתי, לא תחלל שאלת העמים . . . ושאלת העמים כשהיא נוגעת לישראל, הרי היא נקראת בשמה האמתי: — שנאה. שני מוג האויר פועל פעולה ידועה על כל הנמצאים, אך בכסף החי נראית הפעולה בולטת יותר, הודות להרכבתו החימית השונה ממתכות

אחרות; ככה נראתה מעולת שנאת העמים בכלל על עם ישראל בפרט. יותר מאשר על עם. אחר. הודות לחנאי חייו המיוחדים . . .

וגם השנאה לישראל, היא אחת הכחות הנפשיים של בני האדם, אשר בשרשם לא ישתנו, ורק תכנם משתנה. לכן רואים אנו באמת את השנאה הזאת והיא משנה תכנה מעת לעת ומדור לדור, שושמת צורה ולובשת צורה, אבל לעולם לא תכלה, וכל השנויים שהיו מאז בסדרי הכלכלה לא הועילו אלא לשנות את סנייה החצוניים, וככה יהיה הדבר גם בבני דורנו זה. שנוי סדרי-הכלכלה והמצב האקונומי הכללי לא יסעל למזבה על איש ישראל אלא עד כמה שיש לו בו חלק בתור אדם, אבל כבן עם ישראל לא יחול מסבול וריפות ועניינים שונים, אם כי לא ימלט שהשנאה תמצא לה או צורה אחרת להתלבש בה.

לו עמדו אחינו המועלים על דעה זו, כי עתה היו עומדים גם על כמה דעות אחרות שעתה הן נעלמות מהם, וכל סדר המערכה שלהם היה משתנה שנוי ניכר: בשעה שהמה מעמידים את רגלם האחת חוץ לתחום, לא היו עוקרים רגלם השניה מתוך התחום . . . בשעה שכבני אדם היו שושמים ידם האחת לעדור במערכה עם יתר בני האדם, למזבת האדם הכללי, לא היו נמנעים, כבני ישראל, להושיט את ידם השניה לעדור במערכה עם בני עמם, למזבת לאומם הפרטי.

והשכל הישר כך היה אומר להם: אחרי ששנאת העמים מבצבצת ועולה גם בתוכנו, הרי הדין נותן, כי אם גם סוף סוף תעשינה לנו כל ההגנות שאנחנו חסצים בהן, גם אז לא נוכל אנחנו, כבני ישראל, להניח מהן במדה זו שיהנו מהן חברינו בני העמים, כי סוף סוף לא יוכל בן עם אחר לראות אתו, בצותא דרא, את העברי, ותנועותיו ונפיותיו, הורים לרוחו; אם עתה רק שאלת הלחם מעסקת אותנו, הנה בימים ההם, כשעול הפרנסה יוקל מעלינו, הלא לא על הלחם לברו נחיה, או נעסוק יותר בחיי רוח, ואז הלא יבואו שנית רוח ישראל ורוח העמים לידי התנגשות, וגם אז נדחה אחר, אחרי שאנחנו המעטים ואנחנו ורוחנו הורים, ובכן עלינו לבא לידי הנחה זו: אחרי ששייכים אנו לשני כללים נפרדים, לכלל המועלים, על פי מצבנו בחברה, ולכלל ישראל על פי מולדתנו, לכן, כבני אדם משתוקקים אנו לחיים של פרנסה וכבוד ואור, אבל את החיים האלה לא נשיג, מרס נמצא לנו ארץ אשר נעמוד עליה כעם, ואשר משום לא יוכל לדחות אותנו כל כח רוחה, ולא יהיו הרבים אומרים לנו: זר רוחכם לרוחנו! . .

ואז היו שואלים עם יתר אחיהם — למקלט במוחי . . . והמקלט הבטוח הזה, לו נתנו הם ידם לו, היה יכל להוטר על פי דרכים כאלו אשר גם דעתם היתה נוחה ממנו; או היתה כל התנועה השואפת למקלט במוחי תנועת עם במלא המוכן, או היתה גם תקות השואפים במוחה יותר . . . או לא היו הם צריכים לחפש ולמצא עלילות על אותה התנועה הכבירה ולהשוך אותה במה שאין בה, לאמר: בעלי הרכוש הם המה שמצאו להם מקום חדש להבנות מרחבן נוסותיהם של המועלים, בעלי הרכוש, כידוע, רחוקים המה מכל התנועה לנמרי, ואלה הבינונים הנותנים יד לה, המה אך חשודים בהן, אבל באמת מחדסי כל הם, כהמועלים עצמם; אף אין כונתם להבנות מציון בתור מחדרים ומזכרים, קבלנים וחיים בעמל אחרים, בתור בעלי המפלגה השלישית, אבל כלם נושאים נפשם למקלט הבטוח, למען לחיות שמה בעמל כסם וזעת אדם . . .

לולא היה מבטם על העולם והחיים צר כמו שהוא, לו היו יכולים לעמוד על

ההברל שוכן עם לעם בחזמר וברחה, ולו שמו לכ לא רק לנגעי עצמם ומנעיהם, כי אם היו רואים גם את סגעי החיים של יתר אחיהם, בני המסלגה השלשית, כי עתה היו מבינים, כי כמו שהם, הסועלים, הודות לתנאי חייהם המיוחדים שהם נתונים בהם בתור יהודים, אינם יכולים להשתמש באמצעים שישתמשו בהם חבריהם מבני העמים להשגת מטרתם הכללית, כך אין סוחרי היהודים ובעלי בתי החרשת שבהם דומים לחבריהם מבני העמים, גם הם נתונים בתנאים מיוחדים בתור יהודים, וכי על כן לא כל המוביל אל המטרה ביחוס המסלגות זו לזו בין בני הנכר יוביל אל המטרה גם ביחוס המסלגות האלה בין היהודים, ולא כל מה שיתירו לעצמם בין הראשונים רשאים להתיר לעצמם בין האחרונים . . .

ש. לוי.

מחשבות ומעשים.

XVII.

אם תחמצו אולי לדעת הברל אחד מני אלף שבין ישראל לאוהיע — הא לכם דוגמא קטנה:

בראש כל העתונים שבארץ פינלנדר נרפסה לפני זמן מה מודעה אחת לאמור:

„... בימינו אלה ובמצבנו כעת אין טוב לנו מחשכלה. נשתדל נא איפוא להרחיב ולהגדיל ולהאדיר את השכלת עמנו. אבל לזה נחוץ כסף הרבה, ואיה לכסף מוצא? — אין לנו דרך אחרת בלתי אם ליסד למסרה זו בנק לאומי של מניות קטנות, עשר מרקאות המניה. „איוו רבית יביאו המניות? מדעתכם תבינו, כי לא עשרים למאה, ולא עשרה, ואפילו לא חמשה, אבל יביאו דבר-מה חיקר מכל רבית, יביאו לנו השכלת עמנו, כי עמנו ילמוד וישכיל, ומכילא יתחזק ויתעשר. ומי מאתנו לא יקח חלק בהמפעל הלאומי הזה? — כלנו, מאיש ועד אשה, מהפועל העני המרויח רק חמשים כסף לשנה עד העשיר המרויח חמשים אלף לחדש — נקח חלק בו. הפועל העני המרויח רק חמשים כסף לשנה יתתום על מניה אחת, והעשיר המרויח עשרות אלפים לשנה — בשמחה רבה יתתום על עשרת אלפים מניות. „כל דבורה ודבורה בפני עצמה תביא רק נשף אחד דבש, אבל עדת דבורים תמלא דבש את כל הכורה.

ובכן אחים, קחו, בשעה טובה, את הגליון לחתימה, וסבו עיר, מבית לכית, מבית העשיר היושב בארמונו במעלה העיר, עד מלגת העני במורד העיר, מחיכל בעל האחוזה בחצרו, עד סוכת העני בכפר, ונראה, כי מכל עמנו לא יתתום עליו!

לא ארע אמנם אתרית החתימה היא, עד כמה עלתה יפה, אחרי כי, האמת נתנה להאמר, השכלת הפינים לא תעניין אותי כלל. מסתמא עלתה יפה, כי אצל בן חמי ענינים כאלה כמעט תמיד יעלו יפה. אבל המודעה כשהיא לעצמה תעניין אותי מאד, ביוחד — סגנונה הקצר והפשוט:

ונראה, כי מכל עמנו לא יתתום עליו!

כמה מן ההכרה העצמית, כמה מן התקופות הספרותיות יש בקריאה הזאת! הסופר העברי לעולם לא יעזו לדבר ככה. הסופר העברי ידבר רבות וקשות, יכבה ויתחנן, או יתרגז ויתקצף, או ישחק ויהתל, אבל בסגנון פשוט ובריא כזה, בסגנון של ודאיי — לא ידבר, כי יודע הוא לפני מי הוא עומד. הסגנון הוא האדם — הסגנון הוא גם העם.

בסגנון כזה יכולים לדבר רק סופרי עם היוזע את אשר לפניו, עם בעל הכרה לאומית שלמה ובורה. סופרי עם כזה, בבואם לדבר על ענין לאומי גדול, יודעים הם שאין להם עסק עם מסלעות שונות, רק עם הרגש הטבעי של העם כלו. המה, בדברם

אל עמם על דבר „הבנק׳ שלהם, לא יבטיחו לו רבית ורוחים ועסקים טובים, ומראש ינידו לו, ובדברים קצרים וברורים, כי העסק לא יביא פרי בעולם הזה, אבל יביא דבר־מה היקר לכל אודה עמו מכל רבית ומכל הכנסה — כי עמם ילמוד וישכיל, ומסילא יתעשר ויתחזק.

והכל, מן הפועל העני המרויח רק חמשים כסף לשנה, עד העשיר הנדול המרויח חמש מאות אלף, — כנראה, יבינו זאת.

המנגן, תיכּי, הוא העם. אם תחפצו לדעת תכונת כל עם ועם, התבוננו אל המנגן שבו מדברים אליו סופריו ומנהיגיו . . .

מספרים מעשה בנסף אחד רומני, שבא לבקר אחת מאחוזתיו, ויצא העם לקבל את פניו בהיכלו, ויקרא: יחי הנסף, הירד הנסף! — ויצא הנסף על המעקה להשיב תודה על הכבוד שיכבדו אותו, וכראות אותו העם עומד על המעקה, עוד הוסיפו להריע, וככל אשר הוסיף הנסף להביע תודתו כן הוסיפו המה להריע, ותבקע הארץ לקולם, ותקצר נפש הנסף בתרועתם. ויצו על שלישו לבקש מאת העם לשוב איש לביתו, ויצא השליש ויבקש את העם אחת ושתים ושלשה — ואין שומע לו, והעם יריע: יחי הנסף! או אמר הנסף אל שלישו בכעס: לך והגר להם, דברים של מעם! ויצא השליש אל העם ויקרא אליהם לאמור: כלבים בני כלבים, לבו לאברון ואל תפריעו את המנוחה! . . ומיד הבין העם מה הוא שח, וימחר לשוב איש לביתו.

אם אמת הספור הזה או לא, איני יודע, אבל זה אמת, כי מסנגן הדברים של מעם שמדברים אל העם תוכלו לשפוט על תכונתו.

ואם תחפצו ללמוד לדעת את תכונת עמנו, שפסו איפוא על פי סנגונם של רוב המאמרים והמניספמים שנכתבו בעת האחרונה על דבר „הבנק היהודי׳, שפסו על פי הדברים של מעם שמדברים אליו בענין הזה.

כי הבנק, הנקודה המרכזית בתנועה הציונית עתה, משך עליו את עיניהם של כל טובי העם ושל כל המופרים, כל אחד חפץ לנסות את כחו וכשרונו בדבר הנדול הזה, ויבוא הרב בתורתו, המשכיל בהשכלתו, החסיד בחסידותו, החוקר בחקירותיו והרוקסאור ברפואותיו, וידעו את דעתם, ויציעו את הצעותיהם, כל אחד לפי מעמם והלך רוחו, כל אחד מרניש עצמו כבעל הבית בענין הזה, ונוטל לו הרשות לערץ עצות ולדבר ככל העולה על רוחו, מבלי לתת לב במאומה לדברי חברו, ותהי המהומה רבה וגדולה ואין איש מבין את שפת רעהו.

הנה „הפנינים׳, כאשר הרע מזלם מעט, באו לידי מסקנא, שוכדי, להתחרות את המקרים׳ נחוצי להרחיב את ההשכלה והרעת בעמם, ומסילא יתעשרו ויתחזקו. בן חמי, כנראה, לא יפחד מפני קולמוראי, הוא בנשמתו הנסה, אוי ואבוי לו, גם לא ירניש את העוקץ שבקולמוראי, את הקלקלה שבה, ובנסותו ומפשותו ירמה, כי על ידי קולמוראי והשכלה מבפנים יתקן מה שקלקלו המקרים מבחוץ . . . ולמטרה זו — הלא תשחק, הקורא העברי! — רק למטרה זו ייסרו גם כן בנק לאומי! אנחנו, עם חכם ונבון, כמובן, לא נקח למפת עם הרומה לחמור, אנחנו, בחוש הריח המיוחד לנו, רק לנו, בענינים כאלה, נריח מרחוק את הסכנה הכרוכה לעמנו בעקבות הקולמוראי; ומרי נדבר על דבר הבנק הלאומי וממרותיו, בודאי נשתדל בכל מה דאפשר להרחיק ממנו אפילו ספק ספיקא של קולמוראי . .

אך לא לכך נתכונתי בזה, — העיקר הוא, כי שנינו, אנחנו והם, מסיסים בנקים לאומים לטובת העם. ומכלעדי אני, הלא תבינו, כי לנו הבנק יותר נחיצ. אלף אלפי פעמים יותר, מאשר להם; המה, אף כי הורע מזלם מעט, בכל זאת הלאי שנוכה אנחנו למצב כזה גם אחרי שנים הרבה. ולנו הבנק הלאומי הוא, הכלי, הוא צריך להגיה יסוד לנאולתנו, להיות האמצעי לאתחלתא דנאולה, ואף על פי כן, מה יבטיחו הם לבעלי המניות ומה נבטיח אנחנו? באיזה לשון ידברו הם אל עמם ובאיזה לשון נדבר אנחנו אל עמנו?

מה נבטיח אנחנו! — לא אחד ממך, חביבי הקורא, כי בכל הענין הזה לבי דוי לא על מפשותם המשונה של הרבנים, הרואים להיתר עסקא וואוצר של יראת שמים, לא על סחרונותם היתרה של בעלי מרה שחורה בדבר קלקלת הקולמורא, ואף לא על קמצנותם המנונה והמנוולת של עשירינו, — לא על כל אלה לבי דוי ביותר, כי אם על ההבטחות של הנסות, ומתן שכר לבעלי המניות, רבנים, סחדנים וקמצנים, כל אלה הם מכירינו הישנים, ברוך השם, ואיה הוא המוסד העברי שלא נאמרו ולא נשנו על אודותיו כל אותן הדברים שמדברים עתה? מה שהיה בכל מסעל טוב בעמנו, הוא שהיה עתה גם בדבר הבנק הלאומי, ואין כל חרש בעולם היהודים. אבל מה שחדש באמת הלא הוא — ההבטחות של מתן שכר שנבטיח לבעלי המניות, ההכרח להבטיח הבטחות כאלה. עם ישראל בכל ארצות פוזריו צריך ויכול ליסד בנק לאומי גם בלא הבטחות כאלה, ולא עוד אלא שבסתר לבנו באמת יודע כל אחד, כי נותן הוא מתנה להעם, כמעט שלא על מנת להחזיר; בסתר לבנו כל אחד מרגיש עצמו כבן לעמו ומוכן לתת ולחזור ולתת; בסתר לבנו נר אלהים טרם נככה, ורק בסומבי כמו יתברששו ברגש הטוב הזה; בסומבי יתאמצו לדבר על דבר הבנק דוקא מנקודת הראות של רוחים ועקונמא, כאילו נבקש עסקים בעד כלל ישראל, רק עסקים . . .

ומדוע, אל אלהי אבי, לא נוכל לדבר גם אנחנו כלשון של בני אדם לאמור: עמנו צריך לחיות ולהתקדם בארץ אבותינו, לזאת נחיצ כסף, וכדי למצוא את הכסף הזה צי לנו ליסד בנק לאומי, עשרה שקלים המניה. המניות לא יביאו רבית של עשרים למאה, ולא של עשרה ואף לא של חמשה, אבל יביאו דבר-מה שיקר ונכבד אלף אלפי פעמים יותר מכל רבית והכנסה שבעולם: עמנו יתקדם ויתבצר בארץ אבותיו וישכיל וילמוד ויחיה ויתחזק ויתעשר — ונראה מי מכל עמנו לא יחתום עליי. ומדוע נפלנו מכל עם, ברשנו מכל לשון, שהם יכולים לדבר ככה, ואנחנו, בכל חסצנו, אין אנו יכולים?

כי מכל עמנו, רק אחד מאלף אולי יחתום, וכל יתר העם יבקשו — וכמובן ימצאו — אמתלאות, שלא לחתום. עם חכם ונבון חכם ביותר לתת לעשו ואינו חכם כלל לתת ליעקב. אין חכם כמוהו לתת לאחרים, ואין טפוש כמוהו לתת לעצמו. בכל מיני תחבולות יתחכם לתת לאחרים: בתור מתנה, נמילות חסד, הלוואה לאורך ימים וחסם נרבה, יתן כל מיני נתינות שבעולם, ירע וישתחזה ויחניף ויתן . . . ולא דעת ולא תבונה לו לתת לעצמו סעם אחת נתינה הגונה, בכדי שלא יצטרך אחרי כך לתת לאחרים כל הדימים. לשכל פשוטי כזה טרם הגענו. ומכיון שהתחילו לדבר על אודות השכל הפשוט הזה, התעוררו כל בעלי המדות שבנו, ויגעו וירעשו תחום המושב, יגעו וירעשו אלה שנותנים וגם אלה שאינם נותנים. אלה שיש להם שייכות ונגיעה לזה, ואלה שאין להם, לכאורה, כל שייכות ונגיעה לזה, הכל הומים ומרעישים עולמות, כלם על הבנק וכל אחד על חברו . . .

אנדרלמוסאי באה לעולם. ובתוך האנדרלמוסאי הזאת נראה מחזות שונות, יש מהן שיעורו עצב, ויש שיעורו צחוק, ויש גם שיעורו שחוק ועצב ביהד. כמדומה לך, מה ענין רבנים ל.בנק? ומה ענין רוסא עינים לרבנים? — אם השוחד, או דברים שבממון, בכלל יעורו עיני פקחים, הנה הפקחים ההם, אם רק פקחים הם באמת, לא ילכו בכל זאת אל רוסא עינים להתרפאות. אם המאור שבתורחם ובצינויותם ירפא אותם — מוטב, ואם לא — מרם נמצא רוסא שירפא אותם, ואין תרופה לסמייתם. אצל שום אומה ולשון לא נראה מחזות כאלה. כי רבנים אשר תורחם אומנותם יתערבו בענייני בנקים, ורופאי עינים יתערבו בענייני הרבנים ללמד אותם תורת היהדות. כמה מן הזויות והתהפוכות יש בכל אלה משני הצדדים! ואם נוסף ללכת בדרך הזה, הנה ימים יבואו עוד והרבנים יתוו דעה בהלכות הרפואה, כי מי שאינו נזהר ב.אשריצייר וב.מקצה לא יוכל לרפאות חולים כדבעי, והרוקמורים יורו וידונו, ימריפו ויכשירו, יסדרו נסין וכתובות ויתירו אשה לבעלה; הסנדלרים יתפרו מכנסים, והחייטים — סנדלים, חרשי ברזל יכתבו ספרי תורה, וסופרי סתים יחקנו בריחי ברזל; בקיצור, כל אחד יעשה דוקא מלאכת חברו, ויעשה, כמובן, על פי דרכו. . . . עד כי סוף סוף נשאר בלא רבנים ורופאי עינים, בלא סנדלים ובלא מכנסים.

אם נוסף ללכת בדרך הזה? — על פי. המהלך החדש בספרותנו יש לשפוט, כי אמנם נוסף ונוסף. ערכוב המושגים נראה בכל; מערכבים את הכנק עם הקולטורא, עם התורה, עם תרי"ג מצוות, עם קבלה וחסידות ופלוסופיא והיסטוריא, עם כל. הקטנות שבחינו היומיים — ועושים מכל זה יחד תבשיל הקשה לעכול אפילו לקיבתנו, שכבר הסכינה ל.תבשילים משונים. והתבשיל הזה הוא עתה היחירי על שלחן ספרותנו, בו מתחילין ובו מסיימין, עליו מברכין ועליו מומינן. . . . אם עד עתה עוד. התקוטטו והתוכחו במסתרים, הנה מאז בא הרוקטור מנדלשטם במאמרו המפורסם להטיל סערה בצלוחית של מים, הותרה הרצועה לנמרי; הקטמות והוכחות עברו כל נבול, כי. הצפירה יסרה, ירירי מיוחד לענין זה ועשתהו מדרש אפילו למי שכותבים במסיק. . . .

ומי לא ידרוש עתה בהלכות. הקולטורא? — מהרב היושב על מדין, מהסופר הגדע בשערים, עד. הבתולה הציונית באחת מערי המצער, כולם יושבים ודורשים בהלכות הקולטורא, לאסרה או להתירה, לקרבה או לרחקה, להרחיבה או לקצרה; ותהי הקולטורא העברית כסרה הנמכרת בשוק, שיכואו. המבינים והמבינות לשפוט על מעלותיה וחסרונותיה; אם עוברת בצרה, אם עסיניה מלאו חלב, אם טובה היא. לחליבה, אם אינה מבטת ברנליה ומהפכת לפעמים את. הספלי, וכדומה מעלות וחסרונות; ישניחו בקרניה, ימששו צלעותיה, יתבוננו לחלציה; ואם יבואו לירי מסקנה, כי טובה היא ל.חלבי, יקנו אותה, ואם לא — לא.

והוא הדין ב.הקולטורא שלנו.

כי נמצאו בין הציונים מתנגדים להקולטורא — לא נתפלא וגם לא נתוכח עמהם, כי אין דנין על דברים שבמעט ואין מחוכמים על דברים שבלב. מי שמתנגד לנו מפני דברים שבלב, עלינו תמיד לכבדו. אבל רע בעיני הרבר, כי רוב מתנגדי הקולטורא מתנגדים רק מפני. חסרון כים. כי לדעתם, הקולטורא עתה תוכל, להויק להעסקי, כי חסיר מאחרינו את לבות איזה רביים וחסידים וכיוצא בהם. ומכל הסופרים שהתוכחו בענין הזה, רק האחד היה הסופר מוארשא בהמליץ (74), שאמר, ובצדק, כי. על מנהיגי הציוניות בכל מקום שהם לחוס על משאת נפשנו, ולכלחי הכנים אליה כל צביעות וכל

שקר, והשקלים והאקציות הבאות בעברת-הגף וערמומיות — באות בעברה ותועבה הם בהיכל הציוניות; — וכל יתר הסופרים יביטו על הקולטורא כמו על פרה חולכת להציוניות, אם תוכל הציוניות לקבל 'ניקה' ממנה — טוב, ואם לא, אם אין תקוה לקבל 'ניקה' ממנה, אין כדאי למסל בה. וכי הקולטורא העברית יש לה ערך כשהיא לעצמה, גם מבלעדי 'ניקות' שונות. כי תורה היא וללמוד צריכים אותה, ועל כל פנים אין לתלות את קיומה ב'שקלים' ו'מניות' של חסידים ורביהם — לזאת לא ישימו לב עתה, בעת אשר הפרומה, השקל, המניה — הוא העיקר, והשאר — מסל.

כבר אמרתי בתזכרת הקודמת, כי תכל על האי שופרא של הציוניות רבלי בוזי. הציוניות, כשהיא לעצמה, יפה היא, וכיסיה בלבד, בלי יחס אל אפשרות השנת מסרתה, תוכל לצודר נפשות, אלא כי העשירות שבה מנולתה מעט. אם הציוניות היא היהדות? יש שממילים מסק בדבר, אבל מבלי משים יעלה פתגם אחר על לבנו: כי הציוניות היא — הכסף. הכסף, לראבון לבנו, בכלל פעולתו רבה ביותר על חיינו, והנה באה הציוניות ותחזק עוד את הפעולה הזאת, כאילו כל תקות ישראל צרורה ותתומה בשק של דינרים, אם יפתח השק — מוטב, ואם לא, חלילה ספה תמה תקוטנו. ומה לעשות? — יאמרו — הרי עולם כמנהגו נוהג, וכלי כסף אי אפשר שיחזיקו שום אידיאל שבועלם!

כן אמנם. אבל אם, כמו שמאמין אנכי, הציוניות צריכה לאחד ולכלול בקרבה את כל היהדות עם כל תקותיה ואידיאליה — הנה צריכים להוזהר מעט בבחירת האמצעים. אתנן זונה ומחיר כלב לא יבאו בית ה', אפילו אם יחרב הבית בלעדס... הנני שונה את דברי: צריכים אנחנו לברוא ציוניות שתקיף את כל חיינו, את כל תקותינו ואידיאלינו. ציוניות שלא תסחד מסני הקולטורא... ועל כן על מנהיגי הציוניות להיות נזהרים בבחירת האמצעים. אין אנחנו רשאים לצמצם את כל יהדותנו ותקותנו בשק של דינרים...

הלאה כל חנוסה, כל פשרה, כל צביעות לשם הפרומה! תועבה הם בהיכל הציוניות!

כי הציוניות צריכה להיות: — היהדות במובנה היותר נעלה...

רבי-קרוב.

ענינים שונים.

שאלה אחת קטנה.

ד"ר נורדו בא ב.השלח (כרך ד' ע' 558) לענות בדברים קשים על השאלה אשר שאלו אחד המופרים: אם הציוניות לא תצליח, מה יהיה אז?
ואני אמנם לא באתי בזה לרוץ על השאלה הזאת — אשר באמת גם אחר תשובתו של נורדו עדיין במקומה עומדת — כיא על שאלה אחרת בדומה לה. אינני שואל: מה יהיה אם הציוניות לא תצליח? אבל, בתור אחד היושבים בקרב הארץ, מביט ורואה את תהלוכותיה וחיי העם היושב עליה, הנני שואל: מה יהיה אם הציוניות תצליח, אם ימצא לאחר זמן בידנו שטר כתוב וחתום של ערבות ובטחנות לבוא אל תוך הבית, בעת שהבית יהיה כבר סלא, ולנו לא תהיה בו אף דריסת רגל אחת?

התשובות והתאחוות של עם או קהל אנשים בארץ אחרת לא תוכל עוד בומגנו לצאת לפעולה באופן שהיה לפנינו: בשטף עובר אשר כלה יעשה מקומו. היום לא נוכל עוד לאמר: "ישמידום וישבו תחתם". העם הבא להתישב ולהשתקע בארץ חדשה לו לא ישוב עוד תחת הגוי האזרח בה, כיא ישוב בקרבנו. והגוי המתאים יותר למעמד הארץ ותנאי החיים שבה ויש לו כשרון יותר חזק להסתגל אל החיים המתחדשים ותנאיהם המשתנים בארץ הזאת, הוא מתגבר ומתערה בה ועולה על השוני, ולפעמים רוחק הוא את רגלי השני ומכריחו לעזוב מעט מעט את מקומו. ההתאחוות באופן זה היא אחת ממלחמות הקיום, ודומים הם בני האדם בזה לכל מיני חיים וצמחים התוססים להם מקום בעולם, אשר רק ע"י כשרונם וההכנה הטבעית שבהם להתאים חייהם לתנאי המקום בכל זמן, הם טובשים אותו להם ודוחים מפניהם את כל המתחרים בהם; אלא שיש יתרון לבני האדם בזה, שהמוזבים שבהם אינם לחצים תמיד את הגוי האזרח בארץ, כיא לפעמים משפיעים עוד עליו במדה ידועה ונותנים רוח בקרבו להסתגל גם הוא אל החיים החדשים שלא הרגיל עצמו בהם.

העם הבא לרכוש לו מקום לקיומו אינו צריך מתחלה — וגם לא יועילו לו — בטוחות וערבות מבחוץ. קודם כל עליו לנסות את כחו ולסמך על עצמו, עליו להשתרש ראשונה בארץ שבחר לו, להתרחב עליה ולהתגבר בתוכה, לכבוש את מקומו כל זמן שהוא שני לפניו, ולא לחכות ימים ושנים עד שתערך לפניו מרינה שלמה ומסדרה, עד שיונך הוא לעם שלם נאה ומתוקן ועד שישיג ערבות ואמנה לרכוש לו במשפט גלוי את המקום שלא ימצא עוד.

ההתאחדות באופן כזה ובמלחמת-קיום כזאת נוהגת כהיום בין כל עמי אירופה. גם בהתקיים שבהם, ולמשל ולמופת נוכל להראות על עם אשכנז. שבאופן כזה מתאמץ הוא להתרחב ולהאחז בארצות אחרות וגם בארצו הוא. לסנות לו את מקום העמים האחרים היושבים אתו. ועוד יותר נראה את המלחמה הזאת בארץ ישראל עצמה. בין שני לאומים היושבים בה מכבר: בין הנוצרים הסורים ובין המסחרים הערבים. והראשונים הם הנוברים והמנצחים תחת חסות ממשלת תונרמה בעצמה ורק על ידה.

כל הבא אל הארץ ומביט ומחבונן אל יושביה ומצבם יראה במקרה ראשונה את ההבדל הרב שבין שני הלאומים האלה. וההבדל הזה יגדל ויחזק מיום ליום. לא עי דחיסה והתעוררות עצומה מבחוץ. כי עי התפתחות פנימית. עי ברירה טבעית. עי זה שהלאום האחד מוכשר יותר לסכל לו את קניני הארץ ולהסתגל ולהתאים עצמו לתנאי החיים אשר בקרבה.

הנוצרים הסורים (בשם זה קורא אני את כל הנוצרים ילידי הארץ היושבים בסוריא וא"י) מתרחבים ומתפשטים בארץ. קונים ומספנים הכל. תופסים את כל המסחר היוצא והנכנס. נחלים מעט מעט את כל אדמת הארץ. מנצלים לאט וכחשאי את כל קניניה המובים. לוקחים בידם את החרושת. את החנוך המזר, ואוחזים מעט מעט כל סקודה ומשרה בממשלה. מפני שהם יותר מסוגלים להן עי חנוכם, תבונתם וגם ערמונותם; ועי זה גם הכח והרשות בידיהם. וכנגד זה, המסחרים הערבים. ועוד יותר האכרים המרובים, מתרדלים והולכים, מתמוטטים ורסים; בניהם יגדלו בלי חנוך ולמוד. אדמתם תעזב ותמכר, חילם מתמעט והיאוש והרסיון מתגבר בקרבם. ובימים האחרונים, מעת שהחלה גם הקולטורה החדשה והמדינות האירופיות לחדור אל הארץ. נדל עוד ההבדל בין שני הלאומים וההתנגדות שביניהם. הערבים המסחרים אינם מוכנים ואינם מתעדרים כלל להתאים עצמם לתנאי החיים המתחדשים. והנוצרים הסורים ימצאו בזה עוד סם חיים להתגבר ולעלות בארץ. המסחרים הערבים אינם יודעים סבת נפילתם וירידתם ואינם רואים בהסורים האלה את אייבם הנורא הלוחץ והרוחק אותם, כיא חיים הם אתם ברעות ובשלוש ומסרים את עצמם ביריהם; וגם הסורים מצדם אינם עושים כל דבר במחשבה ובכונה לשובת הלאום כולו. כי כל אחד דורש מוכת עצמו וקיומו הפרטי, והמכוונות המיוחדות שלכל פרט מהם מצטרפות ממילא למוכת הכלל כלו. הגדולים והנבונים שבהם יש להם אמנם פרסונגרה לתכלית מכוונת להרחיב ולהשריש את הלאום הזה בארץ, ותקותם חזקה כי סוף כל סוף תפול בידם, אך אינם מבקשים עוד — אף כי הם יכלו להשיג זה בנקל יתר הרבה ממנו — לא יסוד מדינה ולא משפט גלוי. אינם מותחים עליהם קו של חשד כל עיקר. מגדלים ומרוממים הם בסיהם את ממשלת תונרמה, שרק היא, במצבה הנוכחי הרעוע, מבלי התערבות אנשים זרים יותר תקיפים ויותר מוכשרים מהם, היא הבטחון היותר נאמן לקיומם ועליהם בארץ הזאת.

הנוכל גם אנו עשות כזאת? בצדק נתפאר. כי מסוגלים אנו הרבה יותר לקבל את תנאי החיים המתחדשים ולהתאים עצמנו אל הארץ אשר אליה משאת נפשנו; מוכשרים אנו הרבה יותר להתאחז ולהתרחב בארץ הזאת ולעשות בקרבה את המעשים שעשו אחרים, ובאופן נאה ומשובח מהם. ולא רק לשובתנו ולהבנות מתרבתם של האזרחים הקדומים אשר בקרבה, כמעשה הני הזה אשר בה, כיא להיטיב גם להערכים המסחרים המתגונים והולכים, לפתח גם בהם רוח חיים ולשבת אתם כאחים. את אשר המבנו לשכנינו

הערכים — גלוי וידוע לכל, וכל אלה מהם שזכו לשבת אצל היהודים המתאחים מחדש הורמו מעפר שפלותם. ומי יותר מוכשר לקבל את הקולטורה החדשה והציוויליזציה האירופית הבאה אל הארץ: אנו או העם הסורי היושב בקרבה. שלא ראה אותה ואת מאורותיה מימיו?

בשביל להגיע לידי מעשה כזה, נחיצה היה לנו רק לבטל את הגזירה (שכל עיקרה לא נתחדשה ולא נתחזקה אלא בשנים האחרונות) שנמתחה על היהודים, לבלי פתח לפניהם את שערי הארץ לבוא ולהאחז בתוכה — דבר שיכול היה להעשות בלי פרקליטים וערבות מבחיץ, ואולי רק ע"י הבטחתן שנבטח באותה הממשלה לכדה שנבוא לחסות בה; דבר שיכול להעשות בתמימות וכנות, ולא ברעש ובהמון אשר יעורר חשד בלב הממשלה, תחת להסיר כל ספק וספק מלכה ולהוכיח לה את הטוב שיצא לה מזה. למה לנו לבוא אל הארץ במופתים גדולים ובמוראים רבים, למען ייראו יושבי הארץ מפנינו ויראו בנו איב מתגדל עליהם, בשעה שיכלנו לעבור במנוחה ולהראות את הטוב אשר נביא אתנו גם להעם הזה, הנלחץ בארץ אחרות?

אחדים שבהציונים המערביים, הרואים בתחיה הלאומית רק הצלה מפני האנטיסמיטיסמוס וייצאה לחירות נמורה ושלמה, הם אמנם יאמרו: אם לא תקים לנו הציוניות תחלת כל מדינה במוחה ונאמנה בכל הדרה ותקפה, כי נוכל לחיות בה בחופש ובענין — מה לנו ולכל התנועה הזאת? אבל זכורני, שה' נרודו עצמו שאל (בדרשתו הברלינית) את גדולי אדוני שבארצות החופש באירופה, המתנגדים להציוניות מראתם פן תפריע אותם ממנוחתם ותענוגם: — ומה בכך אם תסידו מעט מהעונג והכבוד המדומה, אשר אתם מבקשים, בשביל מוכתם ותקומתם של אחיהם הנרדמים והנלחצים? . .

הצעד האחרון שצעדה הציוניות, בלקה לה את מלך אשכנז לפרקליט ומליץ ובתמכה את הפוליטיקה האשכנזית בארץ אבותינו, הצעד הזה הרחיק אותנו עוד יותר ממטרתנו. דברי מלך אשכנז, אשר דבר לצירי הציונים, היו לשיחה בפי כל, והסירוסים והביאורים עליהם רבו מדאי. אינני מהדריסלומסים כי אבוא לתוסף על ביאורם ואינני חפץ גם להרהר אחרי חשיבותם. נניח כי הבטיח להמליץ ולהיטיב להציוניות וכי גם יקיים את הבטחתו; אך הן לפני זה כבר הבטיח לבני ארצו ודתו האשכנזים ויעורר אותם להשתמש בשעת הכושר הזאת, בנפיעתו לאי¹). . . איני יודע כמה מן האמת יש בהקול שמוציאים מה עיר התאחזות האשכנזים במדה מרובה בארץ הזאת, אך התגברות האשכנזים בארץ, ושאיפתם לקחת כל מוכה בדם — הוא דבר גלוי וברור לכל יושבי הארץ וגם לכל קוראי כתבי העתים שבאשכנז. וכל איש מבין יבין מדעתו, עד כמה ינצל האשכנזי — שאינו בא אל הארץ לשם חבה רחנית ותחית הלאום — את כל מוכ הארץ לו לעצמו, וכמה מן השנאה לישראל יכניס בלב העם היושב עליה, שלא הכיר עוד את ישראל בתבונתו האמתית ושישראל בעצמו בורח ממנו ואינו מבקש להתחבב עליו, ותחת זה מבקש לו עוזרים מאותו העם בעצמו הנותן אותו לשמצה. האם אין גם זה אחד הפרדוכסים, כי ראשי הציונים, שכל התעוררותם היתה להסיר מן האנטיסמיטיסמוס, תוסכים הם בעצמם את הפוליטיקה האשכנזית והתגברותה בארץ אבותינו, בעת שהכל יודעים, כי

¹) אם תרשום הם הציונים, כי היחס שבין תוגרמה ואשכנז היא מחבה ורצון טוב, וכל מה שיאמר האורח יעשה בעדיב, — שיעים הם הרבה, דית לה לתוגרמה שתטלא רצון האורח כנגע לו לעצמו. . .

גרמינסמוס ואנטיסמיסמוס חד הוא ובכל מקום שיבוא האשכנזי, באה עמו גם השנאה לישראל?

התנועה הציונית, כשהיא לעצמה, אמנם נשנבה ויקרה היא, אך הדרך שהתיצבו עליו מנהיגיה, להשתמש בכל האמצעים שבירם בשביל להשיג את "הערבות" שהם חסצים בה — הדרך הזה בחזקת סכנה הוא, והלואי שלא יביאנו לבסוף לקרוא על עצמנו את הפתחם הירוע: "אך כפשע בין הנשנב ובין הנלעגי".

א. א. ס.

פתח-התקרה.

על דבר הדגש החזק.

לא הספיקו לו, להחכם ר"ס מארדעל¹), כל ההשערות בדבר הדגשים, אשר מסר לנו כנורות מדעתו, והראיות שהביא מהלשון הסורית, אשר כמוה כלשונו נשאר לה אך שריד כמעט מחיי שפה חיה ומדוברת, — והנה בא להביא ראיות גם מהשפה הערבית, החיה והמדוברת בפי אלפי אלפים איש, ואשר מאז אלפי שנה ועד היום לא נספס פתיל חיתה אף למשך זמן קצר — ויכשל בדבר העומד להפיל כל יסודות בנינו החדש אשר הקים על משואות הרבות המדקדקים שקדמו לו.

אם בשפתנו העברית, אשר מפי הכתב שנשאר לסלמה בידנו הגנו חסצים ללמוד את אופן המבטא בימי קדם, ימי חי השפה, יש מקום להשערות ולחלוקי דעות בדבר "קיים ונקודות, אותיות ודגשים ושואים" — הנה בשפה הערבית, המדוברת מאז ועד היום, ואשר לא מפי הכתב ילמדו איך לבטא את מליה, כי אם מן הדבור החי ילמדו איך לכתוב אותן ואיך לנקד אותן, בשפה הזאת אין כל מקום להשערות בדבר אופן קריאת סימני המבטא, וכל מי שאומר להביע בדברים כאלה שבמצאות את חזון לבו הוא, אומרים לו: פוק חזי מאי עמא דבר.

ואם הפה נפה אונינו לא רק לדברי החכמים הערבים הקדומים מן הכתב, כי אם לדברי ההמון הפשוט שאיננו יודע אף לקרוא ולכתוב, ונשמע, כי בדרו הוא מכפיל אותיות לעתים לא רחוקות מבלי כל כוון והכנה, כי אם בדרך טבעית, מפני שכך קבל ושמע מאבותיו ומאבות אבותיו וכך שנור בסיו; ובפנותנו אל הלשון שבכתב נראה, כי בכל מקום שהמדרבנים בלשון זו מכפילים את האותיות שמו החכמים הסופרים סימן שקראו לו "תשרידי" (מתוק), ואחרי כן יבוא חכם אירופי, יהיה מי שיהיה, ויאמר מפורש שהתשרידי אינו סימן להכפלה, ועל זה יאמר איש לבנות תלי תלים של השערות — אז אין לנו אלא להוכיחו את משל הערבים האומר, כי יש אשר עלינו להאמין בחמורים יותר מאשר בבעליהם בעלי הדעה²).

ואם נלך הלאה ונתבונן ונראה, כי כמעט בכל מקום שיש בערבית "תשרידי" (לאמר: בכל מקום אשר גם האיש המוני מכפיל אותיות בדבורו), ישנו בעברית דגש

¹ בעל המאמר "לחקון הנקוד ותקריאתה", ב"השלח" חוברת כ"ז.

² המשל הזה נוסד על ספור אשר יספרו הערבים לאמור: פעם בא אל גותה הלך הערבי אחד ממכירתו ויבקשהו להשאילו את חמורו, ויענתו גותה כי אין החמור בבית, אך באותה שעה החל החמור לנער, ויצעק האיש: "כיצד? הן קול חמורך עולה באזני!" ויענתו גותה בקר רוח: "ידידי! התאמין בחמורי יותר מאשר בדברי אני?"

ממין זה שכל מדרקינו קוראים לו דגש חזק — או אי אפשר לנו בשום אופן לקבל את כל התורה החדשה של בעל המאמר. לתקן הקריאה בדבר הדגש החזק, שאינה בנויה אלא על השערות...

בכנין פעל פעל והתפעל, בנורת הכפולים, במשקלים ידועים בשמות, אחרי היא הידיעה — בכל אלה המקומות העקרים לדגש החזק בעברית ישנו תשריד בערבית בכתב, וישנה הכפלת אותיות בדבור.

וגם אם נתעקש אחרי כל אלה ונאמר, כי אעפ"י שהגנו רואים בעינינו, כי בכל מקום שיש תשריד בערבית ישנו דגש חזק בעברית, לא נאבה ולא נשמע להביא ראיה מלשון אחרת, הנה הדבר הזה עצמו, שישנה שיטה קבועה ומקומות קבועים למציאות הדגש החזק מכלי כל הברל בזה בין אותיות בניד כסית ובין יתר האותיות, צריך שיביאנו לידי הוכחה, כי לא בא באותיות בניד כסית באופן זה בתור, נקודה דיאקריטית, כי אם לצורך אחר, לצורך עצמי. כי אם נאמר למשל כי במלים "שָׁבַרְתָּ, הִבֵּן, שָׁבַרְתָּ" בא הדגש רק להורות, כי צריך לבטא את האות הוואת b ולא w, הלא תעלה על הדעת תכף השאלה: למה זה איסור נמצא בכל השמות הדומים במשקלם להשם. שבת? ובכל השמות הבאים אחרי היא הידיעה, ובכל הפעלים הבאים בכנין דומה לבנין "שָׁבַרְתָּ" דגש באות השנית אף אם איננה מאותיות בניד כסית, כמו: גָּבַר, פָּלַח, נָפַד, קָשַׁת; הֵשֵׁן, הִלֵּב, הִזָּד, הִנָּץ; חָלַק, לָמַד, שָׁגַן, שָׁפַע וכו'. וכו'? האם במקרה קרה כל זה, כי בכל מקום שבאה נקודה דיאקריטית באותיות בניד כסית אחרי תנועה, נגזרה ותבא אחרי כן בכל יתר האותיות שמספרן רב יתר מהן?

אמת נכון הדבר מה שמביא הח' בעל המאמר, כי הערבים שומרים לפעמים לנקד בתשריד אפילו ספרים בלתי מנוקדים ביתר הנקודות, ותגלית התשריד הזה הוא רק למען הקל מעט את הקריאה בספרים האלה, כי יש אשר ע"י הדגש בלבדו נדע כבר את מבנה המלה כלה ואופן קריאתה ונקודה (כמו שהביא למשל, כי בכתבנו "שָׁבַרְתָּ" בדגש בלבדו נדע תכף כי עלינו לקרוא את המלה — אם לפי הענין צריך להיות פה פעל עבר — "שָׁבַרְתָּ" ולא "שָׁבַרְתָּ" או "שָׁבַרְתָּ"); אף קרובה היא השערת הח' פינסקר, כי גם בעברית השתמשו בדגש בתור סימן לקריאת מלים ידועות עוד קודם שהתפתחה תורת הנקוד העברית; — אך אין הדבר הזה מחייב כלל, כי האות שבא בה התשריד או הדגש איננה נקראת בהכפלה, יכולים אנו להניח בלי כל מקום, כי האות הוואת (ב) נקראת אמנם בהכפלה, ובהקראה באופן זה (שָׁבַר = שָׁב-בָר) באות תנועותיהן של אותיות מלה זו בסדור כזה (שָׁבַרְתָּ), וכשהוא הוואת (ב) איננה נקראת בהכפלה (שָׁבַרְתָּ) באות תנועות מלה זו בסדור אחר (שָׁבַרְתָּ או שָׁבַרְתָּ) ולה הוראה אחרת, ובכן הן גם לפי סברה זו יהיה הדגש לסימן לקריאת המלה כלה.

היסוד העקרי שעליו הוא נשען להוכיח, כי לפני הרי חיוג לא נדע בישראל דבר היות הדגש הבא אחרי תנועה לסימן להכפלת האות שהוא בתוכה, הוא מנחם בן סרוק, ואחרי הביאו את דבריו בפתיחתו למחברתו בסירוס ובחסרון ובסרונין, חסין להוציא מהם, כי אכן היתה גם דעת מנחם, כי את הדגש החזק תקנו אנשי הלשון רק להבדיל בין התיבות אשר בסרם לדת התנועות לא היה שום הברל ביניהן, כמו חֲזָקִי חֲזָקִי.

ששיתיהן נכתבו בלי שום הבדל במרם לדת התנועות; וכי: בימיו (של מנחם) לא נדע כלל דבר קריאת האות הדגושה בהכפלה.

ובכן אין הדגש החזק מורה כלל על שנוי בקריאת האות שהוא בא בתוכה, כי אם רק להורות על אופן קריאת המלה כולה או קריאת האות שלפני הדגש, כי למשל במלים חזקו, יקלו, בשלחי, ימים צריך לקרוא את החית והקריף והשיין והיריד שלפני האות הדגושה כפתח (חזקו, יקלו, בשלחי, ימים) ולא בקמץ (חזקו, יקלו, בשלחי, ימים).

אך אם הדבר כן הוא, וכך היתה גם דעת מנחם, הלא יפלאו בעינינו פליאה נשגבה הדברים שהוא אומר באותו מקום עצמו, והח' בעל המאמר הביאם גם הוא, לאמר: כל האותיות ידגשון וירפיון בראשית המלה ובתוכה ואחריתה לפי פתרונה, לבר חית ועיין אשר לא ידגשון ולא ירפיון היסב, כי אותיות הגרון הסה, וכי בשביל שאותיות הגרון הן לא נוכל לשים בהן נקודה להורות על אופן קריאת האותיות שלפניהן? אם הדגש שאיננו באותיות בניד כפית איננו עושה כל שנוי באות שהוא בא בתוכה, מדוע לא תוכל החית והעיין לקבלו בשביל היותן מאותיות הגרון?

אך עוד יותר מזה נשמע מדברי מנחם שלא הביא הח' בעל המאמר, ברך שלאחרי דברי מנחם שהובאו בהמאמר אומר מנחם שנית (מחברת, עמוד 6):

„אותיות לשון תקדש הן בחולקות למחלקות, מהן אותיות הלשון, ומהן אותיות החק, ומהן אותיות השפה. כלם במרחבי הפה ינועון, איש איש כפי הנעתו וחנייתו [לאמור: בחיותו בתנועה או בחיותו נח] כלם הנעתם כפה, והמה רוחים במקום מקראם המגיע להם, על כן ידגשון וירפיון יחזקו ויקלו כרצון הלשון, וכצביון החק, ומאוי השפה, וחשק חפה; כי האותיות תחת ממשלתם והשפעתם כרצונם. אבל חית ועיין אותיות הגרון הסה ולא יקרה להם כה, על כי תצאונם מפסמינות הגרון מלוא הלוע, קרובים למצא המלים לכלתי רוח הלוע, לא ידגשון ולא ירפיון היסב, כי לא יסבו בצאחם, כי נכחם יצאו . . . וכל מלה הראויה להדגש או לרפות ויש בתוכה עיין או חית, אם פתרון המלה תלוי באחת מהנה, ובדגשות ורפיונה [של אחת מהנה] יכון פתרונה וענינה [של המלה], לא תדגש ולא תרפה אות המלה ההיא [החית והעיין]. וחזקרא אות מהאותיות האלה [החית והעיין] בכל מלה אין לו מעם כפה להשמיע החזק או הרפה, על כי בצאתה [תצא] ממלואת לוע הגרון, ואם בא יבוא חזקרא להדגשה או לרפותה אין לו כפה“.

הצריכים אנו מעתה לרברים עוד יותר ברורים להוכיח, כי אכן היתה דעת מנחם, כי הדגש החזק עושה רושם בקריאת אותה האות שהוא בא בתוכה? הצריכים אנו עוד להראות, כי לפי דעת מנחם ישנו הבדל גדול במבטא כל האותיות בין עת היותן דגשות וחזקות לעת היותן רפיות וקלות, ורק אי אפשר באותיות חיע לעשות את ההבדל הזה? כל דברי מנחם פה אינם מוסכים על אותיות בניד כפית, כי אם על כל אותיות האיי, מלבד חית ועיין, ופה נראה בפרש, כי איננו מבדיל כלל בין אותיות בניד כפית ובין מים שקיין נזילים (ולפי דעתו גם האליף וההיא), ואם הוא מבדיל לפעמים בין בניד כפית ליתר האותיות, הוא מבדיל רק כוח, שהדגש הקל המיוחד להן משנה במבטא, וגם הדגש החזק הבא בהן ישנה במבטא, מלבד הוראתו לחזק המבטא.

אם אין זכר בדברי מנחם להכפלת האותיות, הנה היא נכללה במבטא, ידגשון ויחזקו ובמה שאמר כי אין באותיות חיע יכולת כפה להשמיע החזק או הרפה, אשר מזה יצא ברור, כי ביתר האותיות כלן משמיע המדבר באותיות הדגשות את חזקתן, ואין

לנו לשכוח. כי גם בערבית לא נתן שם אחר להכפלה האותיות ע"י הדגש החזק כיא משרש חזקי (שדר).

והראיה שהביא בעל המאמר מדברי הרסיג, שכתב כי, כאשר נפגשות שתי אותיות הדומות יש מן העברים שקוראים אותה בהבלע, כמו: בן נון, ירוץ צדיק, ואחל לרי, שמוה חסץ להוכיח, כי גם במקום שהיו כתובות שתי אותיות שוות קראו לפנים רק אות אחת — איננה ראה כלל, כי לא ידע החכם הזה, כי מלת בהבלע"י הכתובה פה אינה אלא תרגום מלת "אֲדָעִים" הערבית, אשר בה ישתמשו המדקדקים להוראת, מכאן ההכפלה באות שיש בה תשריד או דגש חזקי, והרסיג אומר, כי היו אנשים שקראו את המלים האלה לא נפרדות: בִּן . . . נון (bin . . . nun) וכו', כי אם מחוברות, כאלו היו כתובות בדגש חזק: בִּנְנוֹן (binnaan) וכו'. ודבר מעין זה ממש נמצא גם בדקדוק השפה הערבית.

עוד זאת עלי להעיר: הדגש החזק העקרי, כמו התשריד הערבי, איננו בא בעקרו להורות על חסרון אותיות, כי אם ששום, מפני כי בן הוא טבע לשונות רבות שתהיינה בהן גם הברות ממושכות וגם הברות קצרות, חזקות, המכפילות את האות הבאה אחריהן. רק את זאת נראה בשפות השמיות, כי במקום שתחסר איוו אות יבוא דיח למלא מקומה עפ"י. כלומר: החסרון יכול להמלא ע"י הדגש, אך אין הדגש מורה תמיד על חסרון, ועל כן אין לנו לבקש מעמים על דגשים כאלה במשקל: גמלים, קטנים, וכו"ב, כמו שאין לנו לבקש מעמים על הדגשים שבמשקל צדיק, צפור, ננבי, וכו"ב. עוד דברים לי על הדגש החזק שבאחרית המלה, ואבארם בפעם אחרת. דוד ילין.

לתולדות הרמ"א.

(א) בהשלה"י כרך ד' צד 399 הערה 3 כותב בעל המאמר, לתולדות השלחן ערוך והתמשותת, כי, אשתו (של הרמ"א) בת רבו ר' שכנא מתיא עליו זמן מועט לפני מיתתו של האחרון, ובשכיל כך, כשמוכיר את רבו בחייו הוא קוראו בשם מתיא (י"ד סי' ק"י), וכשמוכירו לאחר מותו וכותב ה"ל (א"ח סי' תר"ן), אינו כותב חמי, וכן בתשובה לבנו ר' ישראל אחר מות אביו, אינו קורא לו ניסר. — אבל לא כן הדבר, בחיי אשתו בת רבו ר' שכנא, כשמוכירו, קוראו בשם מתיא, ולאחר מותה, כשמוכירו, אינו כותב עוד עליו חמי, יען היה אחי נשוא אשה שניה והיה לו תותן אתה, והוא הניס מרדכי גרשון כ"ץ אביו של בעל, שארית יוסף, ומן המעם הזה אינו קורא את ר' ישראל בתשובתו אליו בשם גיסי, אם כי היה עורנו בחיים, וכן היה ערשה לוא גם אביו היה חי, כי ר' ישראל היה גינ מכה אותה, ולא מכה אביו, שנאמר כי בחייו ובמיתתו של אביו תליא מלתא זו.

(ב) כן ללא נכון כותב בעל המאמר הגיל (צד 512), כי גם רבו (של הרמ"א) מהר"ם פרוצ מסד להרמ"א בלחישא את הסודי וכו', כי בכל המקומות הרבים שמוכר הרמ"א את מהר"ם מסדובה, אינו מוכירו אף פעם אתה בשם, מהר"ם, מהר"ם מסדובה, רק שארית ולא רבו של הרמ"א. ע' שרית הרמ"א סי' מ"ו, מ"א, מ"ה, ס"ג, קכ"ז, וקכ"ז.

(ג) בספר קריה נאמנה צד 9—10 כתוב לאמר, כי המלך נתן ליהודי קראקא בשנת 1551. לרי שמעון דאקמאראוויץ ולרי ישראל בר יוסף את הפריווילגיום, לסתור בוילנא הן על ידי עצמם והן על ידי נאמניהם ומשרתיהם, לשכור חנויות ובתי מסכנות לסחורה, לקנות ולמכור וכו' באין מסריע מצד שופטי העיר ותושביה, אף רשות להם להם להנקובים הגיל לעסוק בעסק הלואה על משכנות בכל גבולי נסיכות ווילנא, ולשים עליהם נשך כפי הנהוג בין היהודים, וכפי המדובר, ונאולה נתנה למשכנות שנה אחת מיום הלואה ולא יותר כמשפט הלואות היהודים וכפי המנהג בעירנו קראקא. והנה ר' ישראל בר יוסף מקראקא הגיל הוא אביו של הרמ"א, שנקרא ר' ישראל בר יוסף ונפטר בשנת ש"ח (1568). ככתוב על מצבתו וכפי שמביא הרמ"א הלכה בשמו בדים אריח סי' ת"ד ס"א. וידוע הוא כי אביו של הרמ"א היה עתיר נכסין שכנה בקראקא בשנת ש"ג ביהכ"נ הנקרא ע"ש בנו הרמ"א, והרמ"א מזכירו בתואר קצין ומתכבד בו בתשובותיו (סי' פ"ג) וזוהם שם א"ע: משה בן לא"א מורי הקצין כמר ישראל שלי"ט הנקרא משה איסרלש מקראקא. ואחרי כי הרמ"א מזכיר את אביו בשם אדוני וגם בשם מורי, קרוב לודאי כי היה גם תלמידו.

וז,
זיות
זהבדל
א"ב, ב
י מים
כס
ז"נ
א

